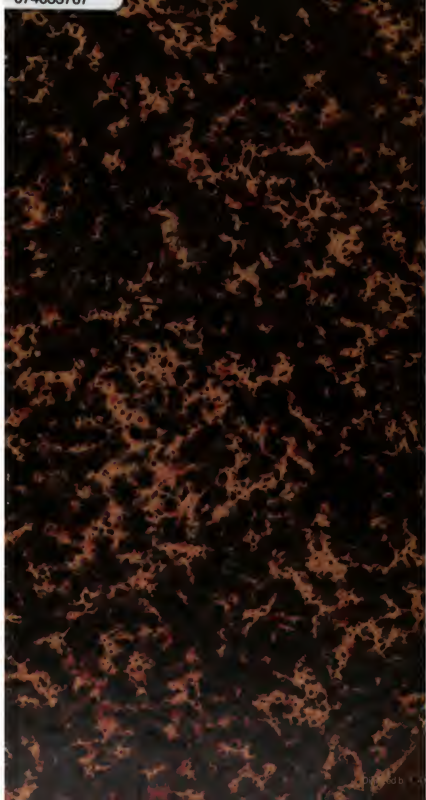

Dei
Sub Numine
Viget

HANDELINGEN

EN

MEDEDEELINGEN

VAN DE

MAATSCHAPPIJ

DER

NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE

TE LEIDEN,

OVER HET JAAR 1864.

LEIDEN,
E. J. BRILL.
1864.

HANDELINGEN

DER

JAARLIJKSCHE ALGEMEENE VERGADERING

VAN DE

MAATSCHAPPIJ

DER

NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE

TE LEIDEN,

gehouden aldaar den 16den Juni 1864,
in het gebouw der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.

Tegenwoordig de Leden van het Bestuur: Prof. *M. de Vries*, Voorzitter; Prof. *A. Kuenen;* Prof. *J. J. Prins;* Prof. *J. de Wal;* Mr. *J. T. Bodel Nijenhuis;* Dr. *W. N. du Rieu*, Secretaris; *B. W. Wttewaall*, Penningmeester.

Uit de Leden: Ds. *G. H. M. Delprat;* Dr. *J. T. Bergman;* Prof. *P. O. van der Chijs;* Mr. *D. Tieboel Siegenbeek;* Mr. *A. C. G. Alsche;* Mr. *L. Ph. C. van den Bergh;* Ds. *H. Frangman;* Dr. *G. D. J. Schotel;* Dr. *L. J. F. Janssen;* Dr. *C. Leemans;* Dr. *W. H. D. Suringar;* Prof. *A. Rutgers;* *W. Eekhoff;* Prof. *F. J. Domela Nieuwenhuis;* Prof. *J. H. Scholten;* Ds. *C. Krabbe;* Prof. *R. P. A. Dozy;* Jkhr. *W. I. C. Rammelman Elsevier;* Mr. *J. W. Tydeman;* Ds. *P. Leendertz Wz.;* *S. J. van den Bergh;* *S. van Deventer;* Mr. *D. H. Levyssohn Norman;* Jkhr. Mr. *J. G. H. van Tets van Goudriaan;* Mr. *G. de Vries Az.;* Ds. *F. H. G. van Iterson;* Ds. *J. H. Sonstral;* Dr. *L. A. Te Winkel;* Mr. *M. M. von Baumhauer;* Prof. *R. J. Fruin;* *W. L. de Sturler;* Prof. *S. Vissering;* *A. Elink Sterk Jr.;* Prof. *J. E. Goudsmit;* Mr. *J. Heemskerk Az.;* Dr. *A. Hirschig;* Ds. *J. E. Inckel;* Mr. *C. H. B. Boot;* *J. L. Cornet;* Ds. *H. M. C. van Oosterzee;* Dr. *K. A. X. G. F. Sicherer;* Dr. *E. M. Beima;* Dr. *J. J. F. Wap;* Dr. *W. Bisschop;* *P. A. Leupe;* *J. J. Cremer;*

Mr. *A. J. Enschedé;* Dr. *F. W. B. van Bell;* Dr. *J. C. Drabbe;* Prof. *R. T. H. P. L. H. van Boneval Faure;* Prof. *J. A. Fruin;* Dr. *G. A. Schneither; J. A. Beyerinck; E. van der Maaten*, Jkhr. *J. P. Six van Hillegom;* Prof. *L. W. E. Rauwenhoff;* Ds. *H. C. Rogge;* Dr. *P. de Jong;* Mr. *A. G. Kleyn;* Dr. *J. A. Lamping;* Ds. *L. J. van Rhijn;* Dr. *J. Ten Brink; J. A. van Dijk;* Dr. *H. G. Hagen; S. Gille Heringa; A. L. H. Ising;* Mr. *F. B. Coninck Liefsting;* Ds. *Herman de Ridder;* Mr. *J. G. de Sain;* Ds. *R. Koopmans van Boekeren; P. Bruyn; J. M. E. Dercksen;* Dr. *M. J. de Goeje;* Dr. *G. van Gorkom; J. Margadant.*

De Voorzitter, Prof. M. de Vries, opent de Vergadering met de volgende toespraak:

Mijne Heeren, Geachte Medeleden,

Wederom valt ons het voorrecht te beurt, het jaarfeest onzer Maatschappij te vieren. Van heinde en verre zijt gij te zamen gekomen, om door vruchtbare beraadslagingen haren bloei te helpen bevorderen, en straks, na verrichten arbeid, u naar oud-vaderlijke wijze broederlijk te vereenigen aan den gezelligen disch. De Leidsche leden verheugen zich u, die van elders komt, zoo talrijk vergaderd te zien. Als hun aller tolk heet ik u hartelijk welkom. Het bijeenzijn van zoovele mannen uit alle oorden des lands, die allen aan de uitbreiding der vaderlandsche wetenschap een werkzaam aandeel hebben genomen, verlevendigt bij ons de bewustheid, dat onze Leidsche Maatschappij niet beperkt is binnen de enge grenzen der stad, waarin zij haren hoofdzetel heeft gevestigd. Het herinnert ons, dat zij haren werkkring moet uitstrekken over het gansche vaderland, dat zij het brandpunt behoort te wezen van alle krachten, die zich toewijden aan de handhaving van hetgeen ons Nederlanders als een vrij volk bovenal ter harte gaat: onze taal, onze letteren, onze geschiedenis. Hoe meer zij aan

die roeping voldoet, des te waardiger zal zij de eereplaats blijven bekleeden, die zij met recht verworven heeft. Nog twee jaren slechts, en zij zal haren eersten eeuwkring voltooid hebben. Achtbaar door haren ouderdom en rijk aan de edelste herinneringen van zooveel nut als zij voor het vaderland stichten mocht, blaakt zij nog altijd van jeugdig vuur en gaat met frissche levenskracht eene veelbelovende toekomst te gemoet. Zij weet, dat zij nog eene belangrijke taak te vervullen heeft; zij geeft zich rekenschap van de veranderde behoeften des tijds, en tracht aan die behoeften te voldoen zooveel zij op haar standpunt vermag. Gewis, hare pogingen zullen niet tekortschieten, indien zij voortdurend mag rekenen op de trouwe hulp van u allen, die zij als medewerkers aan zich verbonden heeft. Het nu verstreken jaar heeft op nieuw bewezen, dat het in haren kring niet aan ijver ontbreekt. Het was bijzonder rijk aan vruchten van onzen gemeenschappelijken arbeid; het heeft krachtig getuigd, dat onze Maatschappij geene verzwakking van den ouderdom ondervindt, maar jong en lustig en werkzaam blijft als in de bloeiendste dagen, die zij ooit beleefde. Was het toevallig, of heeft zij zelve begrepen, dat een jaar, zoo overvloeiende van uitingen eener voorbeeldelooze vaderlandsche geestdrift, ook de blijken vertoonen moest van den wakkeren geest eener Maatschappij van zoo bij uitstek vaderlandschen aard? Nog klopt ons de boezem van vreugde bij de herinnering aan het onvergetelijke feest, dat wij voor weinige maanden in dit gezegende land mochten vieren. Wij herdachten onze blijde verlossing van het juk des geweldenaars, die Europa met bloed en tranen drenkte en onzen bodem overstelpte met jammer en ellende. Wij verplaatsten ons in de dagen van ons herboren volksbe-

staan, en riepen ons al de weldaden voor den geest, die uit die milde bron gedurende een tijdperk van vijftig jaren zijn voortgevloëid; wij deden ons te goed aan de groote voorrechten, ons boven anderen geschonken in het genot van vrede en eendracht, in onze verbeterde staatsinstellingen, in de ontwikkeling van al onze krachten, in klimmende welvaart en toenemenden bloei, in den onmiskenbaren vooruitgang op geestelijk zoowel als op stoffelijk gebied, in de gulden vrijheid vooral, die al dat goede kweekt en beschermt en als met een lichtkrans omstraalt, de vrijheid, die hier van ouds haren zetel heeft opgeslagen, en waarvan ons Nederland nu weder, ja meer nog dan voorheen, aan alle andere landen tot een toonbeeld verstrekt. Was het vreemd, dat wij bij onze feestvreugde in de eerste en voornaamste plaats lucht gaven aan onze dankbaarheid jegens het vorstelijk stamhuis, dat wij als het palladium onzer vrijheid eerbiedigen en liefhebben? Het herstel onzer onafhankelijkheid en de verheffing van den Prins van Oranje tot den koninklijken troon was één feit in de geschiedenis, en de gedachte aan al den zegen, dien wij sedert genoten, is voor ons gevoel onafscheidelijk verbonden aan den naam van zijn doorluchtig geslacht. Wel mocht het feest, dat wij in die heerlijke Novemberdagen vierden, in de kernachtige taal des volks het Oranjefeest heeten. De voor eeuwig gedenkwaardige dag, waarop onzen beminden Koning, door de keur der natie omstuwd, uit het diepst van aller gemoed zooveel welsprekende bewijzen toestroomden van de liefde en gehechtheid van zijn getrouw volk, heeft zeker bij allen, die getuigen waren van dat aandoenlijk schouwspel, een onuitwischbaren indruk achtergelaten. Ook onze Maatschappij mocht de eer genieten, door hare afgevaardig-

den deel te nemen aan de hulde, haren Koninklijken Beschermheer toegebracht. Volgaarne gaf zij gehoor aan de uitnoodiging, die tot haar gericht werd; want zij zag daarin de erkenning, dat de vaderlandsche letteren, die zij vertegenwoordigt, een hoogstgewichtig bestanddeel van het volksleven uitmaken en eene der schoonste paarlen vlechten in de koninklijke kroon. Maar zij gevoelde dan ook dubbel de verantwoordelijkheid, die op haar rustte. Voor haar vooral moest de plechtigheid, die zij had bijgewoond, iets meer zijn dan een voorbijgaand feestgewoel: zij moest er opwekking en kracht aan ontleenen om met verhelderd besef en met verdubbelden ijver hare taak te hervatten, en daardoor het geestelijk welzijn des vaderlands naar haar beste vermogen te bevorderen. Wèl ons, dat het niet bij die goede voornemens gebleven is, maar dat zij tot daden geleid hebben, die ons veroorloven u thans in deze algemeene bijeenkomst zonder schaamte verslag te geven van hetgeen in den afgeloopen jaarkring verricht werd.

En waarlijk, wij mogen op die verrichtingen met tevredenheid terugzien. Moest mijn geachte voorganger verleden jaar openhartig verklaren, dat »de werkzaamheid onzer Maatschappij eer af- dan toenam," en sloot hij met den wensch, dat zijn opvolger »naar waarheid zou kunnen getuigen, dat zij eene schrede gevorderd was op den weg die tot haar doel geleidt:" de vermaning, die in zijne woorden lag opgesloten, is niet vruchteloos gebleven; de wensch, dien hij uitsprak, is vervuld. Ik durf van de werkzaamheid onzer Maatschappij in dit afgeloopen jaar gunstig getuigen, zonder vrees dat mijne verzekering door de feiten zal worden gelogenstraft. Wel verre van zich in een *otium cum dignitate*

behaaglijk te verlustigen, heeft zij onafgebroken gearbeid. Twaalf maanden lang hebben hare persen rusteloos gezweet. Niet minder dan 125 bladen druks zond zij in het licht. Drie groote werken, sedert jaren voorbereid en gedeeltelijk reeds vroeger ten uitvoer gebracht, werden geheel voltooid, terwijl de gewone bundel van levensberichten der afgestorvene leden een zoodanigen omvang verkreeg, dat het noodig was dien in twee afzonderlijke gedeelten te verzenden. De rijke bouwstof van wetenswaardige feiten, door de meest bevoegde getuigen opgeteekend, die in die verzameling ligt opgehoopt, mag buiten twijfel voor de geschiedenis onzer letterkunde eene onschatbare bijdrage heeten. Aan allen, die daartoe bereidwillig hunne vlijt en hun talent ten beste gaven, zij uit naam onzer Maatschappij de welverdiende dank aangeboden. In die onderlinge samenwerking tot een gemeenschappelijk doel is een der eigenaardigste kenmerken gelegen van eene vereeniging als deze, die toonen moet dat eendracht macht maakt, ook op wetenschappelijk gebied.

Van de grootere werken, die hunne voltooiing bereikten, mag ik in de eerste plaats de uitgave noemen van MAERLANT's *Spiegel Historiael*. Meer dan zeven jaren lang is aan dien veelomvattenden arbeid een onverdroten ijver ten koste gelegd. Ieder jaar werd u medegedeeld, dat het werk goede vorderingen maakte. In het laatste jaar is het met verdubbelde inspanning voortgezet; drie afleveringen zagen het licht; de laatste, de 18de van het geheel, bevat de breedvoerige Inleiding, en daarmede is de gansche uitgave gelukkig ten einde gebracht. Is het voor de beide bewerkers een streelend denkbeeld, dat die drie dikke kwartijnen nu eindelijk kant en klaar zijn afgeleverd, en mogen zij uit de volheid des harten uit-

roepen, . . . niet »*Na gedaan werk is zoet rusten*," maar »*Jucundi sunt acti labores*;" ook onze Maatschappij, die het werk door hare geldmiddelen steunde en beschermde door haar gezag, mag op den voltooiden arbeid wijzen met billijke voldoening. Herinnert gij u nog, hoe voor eenige jaren klacht op klacht werd aangeheven over de nalatigheid van ons Noord-Nederlanders, die verzuimden van Maerlant's hoofdwerk eene critische uitgave te leveren en daarmede in eene der dringendste behoeften voor de kennis onzer middeleeuwsche letterkunde te voorzien? Staat het u nog voor, hoe onze Zuidelijke taalbroeders ons beschaamden door de uitgave der gansche reeks van Maerlant's overige geschriften moedig te ondernemen, en reeds op het punt stonden zich ook over den *Spiegel Historiael* te ontfermen, die toch in Nederland verwaarloosd ter neder lag? Zoo ja, dan zult gij wel willen toestemmen, dat onze Maatschappij een goed werk verricht heeft. Zij heeft verhoed, dat ons bij voortduring de smet werd aangewreven van lauwheid en onverschilligheid voor den letterschat onzer vaderen. Zij heeft getoond, dat Nederland in wetenschappelijken ijver op vaderlandsch gebied bij vreemden niet meer achterstaat. Eene gelukkige beschikking heeft hare edelmoedige zorgen boven verwachting bekroond. Nog juist bijtijds kwamen de merkwaardige Gentsche fragmenten uit hunnen schuilhoek te voorschijn, en maakten het mogelijk de nieuwe uitgave met een hoogstbelangrijk toevoegsel te verrijken, waardoor een aantal gewichtige vragen uit de geschiedenis onzer letterkunde eene even afdoende als verrassende oplossing vond. In hoeverre de nu volbrachte arbeid door innerlijke waarde beantwoordt aan het vereerende vertrouwen, door u in de beide uitgevers gesteld, staat

allerminst aan mij te beoordeelen. Met mijnen geachten medewerker moet ik het oordeel van bevoegde rechters verbeiden. Maar hetgeen ik wel mag beoordeelen, hetgeen ik bij deze gelegenheid vooral niet nalaten mag in het openbaar te roemen, het is de verlichte belangstelling en onbekrompene medewerking, die de uitgave van den *Spiegel Historiael* zoowel van de Maandelijksche Vergadering als van mijne hooggeachte Medebestuurders tot het einde toe heeft mogen ondervinden. Zonder dien krachtdadigen bijstand zou het werk zeer zeker niet tot stand zijn gekomen: ons publiek houdt voor middeleeuwsche geleerdheid de beurs zorgvuldig gesloten. Het eenvoudige woord van dankzegging, door ons in de Inleiding gesproken, is slechts eene zwakke uiting van de erkentelijke hulde, die onzer Maatschappij toekomt voor de waardige wijze, waarop zij zich ook in deze zaak van hare verplichtingen jegens de Nederlandsche letterkunde heeft gekweten.

Niet minder ijverig heeft zij zich betoond in de behartiging eener andere onderneming, van uitstekend belang voor de studie onzer geschiedenis. Ik bedoel het *Repertorium* der verhandelingen en bijdragen, betreffende de geschiedenis des Vaderlands, die in mengelwerken en tijdschriften verspreid, tot op het jaar 1860 het licht hebben gezien. In onze vorige Algemeene Vergadering werd u het verschijnen der eerste aflevering aangekondigd: thans is het geheele werk voltooid en reeds het onmisbare *vademecum* geworden van elk, die zich met historische nasporingen onledig houdt. Een onschatbare dienst is door dit voortreffelijk register aan onze letterkunde bewezen: het is voor den beoefenaar der geschiedenis een zekere en gemakkelijke gids in den doolhof van al die tijdschriften en mengelwerken, waarin de

bijdragen voor onze historie bij duizenden verstrooid liggen. Hoe dikwijls ontsnapten vroeger dergelijke kleinere mededeelingen zelfs aan het oog van den vlijtigsten navorscher. Nu is dat gevaar voor goed opgeheven; alles ligt open en bloot voor elk die het gebruiken wil; ook de geringste bijdrage zal niet onopgemerkt blijven, maar medewerken tot den opbouw der historische wetenschap. Eere aan de wakkere bewerkers, die zich een vermoeienden arbeid hebben getroost, om den arbeid van anderen vruchtbaar te maken. Eere aan onzen R. Fruin, den Voorzitter der Commissie voor Geschied- en Oudheidkunde, van wien het voorstel en eerste ontwerp is uitgegaan; maar tevens aan de overige leden dier Commissie, wier ijver het plan hielp volvoeren. Aan u, Bodel Nijenhuis, Rammelman Elsevier en de Wal, aan u vooral, Janssen en du Rieu, die u gewillig met het zware werk der redactie hebt willen belasten, betuig ik uit naam onzer Maatschappij haren diepgevoelden dank. Veel is zij ook in andere opzichten aan u allen verplicht: door het *Repertorium* hebt gij u een nieuwen lauwer verworven. De instelling der wetenschappelijke Commissiën, die indertijd zoo verschillend beoordeeld werd, hebt gij schitterend gerechtvaardigd. Gij hebt getoond wat zij vermogen, indien hare leden met ernst de handen ineenslaan. De geest, door u opgewekt, blijve steeds de beide Commissiën bezielen.

Het zal u niet onwelkom zijn, M. H., te vernemen, dat ook voor de geschiedenis onzer buitenlandsche Bezittingen een soortgelijk *Repertorium* eerlang tot stand zal komen. De bouwstoffen voor die verzameling waren reeds voor een goed deel door de Commissie bijeengebracht; maar zij achtte het raadzaam, dat de verdere bewerking door anderen mocht worden ondernomen, die

meer bepaaldelijk van de land- en volkenkunde der overzeesche gewesten hunne studie hadden gemaakt. Het is ons aangenaam u te mogen berichten, dat een bekwaam ambtenaar aan het Departement van Koloniën, de Heer Hooykaas, die zich reeds lang met een soortgelijken arbeid had bezig gehouden, zich met de meeste heuschheid tot die taak bereid heeft verklaard. Aanstonds zijn hem door de Commissie de reeds verzamelde bouwstofstoffen medegedeeld. Wij mogen dus weldra voor de koloniale geschiedenis een even belangwekkend overzicht verwachten. Het zal de waardige wederhelft zijn van den arbeid, in welks bezit wij ons nu reeds verheugen. Beide gezamenlijk zullen een geheel uitmaken van onberekenbaar nut, dubbel te waardeeren in den tegenwoordigen tijd, waarin de band tusschen Nederland en zijne koloniën zooveel nauwer is vastgesnoerd.

Nog een derde werk heb ik te vermelden, dat in het afgeloopen jaar met alle kracht is voortgezet en gelukkig voltooid. Het is geen werk van wetenschappelijken aard, maar niettemin bestemd om voor den beoefenaar der wetenschap een onontbeerlijk handboek te wezen. Want de Catalogus van de Bibliotheek onzer Maatschappij moet door elkeen, die zich met de vaderlandsche letterkunde bezig houdt, dagelijks worden geraadpleegd. Met de grootste onbekrompenheid vergunt zij aan ieder, ook buiten hare leden, het gebruik van haren boekenschat; zij lokt er toe uit, door dien schat zoo volledig mogelijk te beschrijven. Reeds tweemalen verscheen een bijvoegsel op onzen Catalogus, waarin de aanwinsten over de jaren 1848—53 en 1853—57 vermeld stonden; doch onze verzameling was in de laatste jaren zoozeer verrijkt, dat een nieuw en nog uitgebreider toevoegsel noodzakelijk was geworden. Om nu het ongerief weg

te nemen, dat het naslaan van al die afzonderlijke lijsten met zich brengt, werd het plan gevormd, de beide aanhangsels met alles wat sedert verzameld was in éénen bundel te vereenigen, die het derde Deel van den Catalogus zou uitmaken, en waaraan een register over de gezamenlijke drie deelen zou worden toegevoegd. Door den volhardenden ijver der Bibliotheeks-Commissie, bijgestaan door onzen wakkeren Secretaris, is dit plan met het beste gevolg ten uitvoer gebracht. De eerste helft van het werk is u reeds voor eenige maanden toegezonden; de andere ligt hier gereed vóór u; er ontbreekt niets meer aan dan het register, dat weldra volgen zal. Hooggeachte Bodel Nijenhuis, Bergman en du Rieu, ontvangt op nieuw de verzekering onzer erkentelijkheid. Gij houdt niet op, uwe belangstelling in onze Maatschappij met daden te betoonen. Om aan uwe medeleden nuttig te wezen, hebt gij niet teruggedeinsd voor een verdrietigen arbeid. Zoo dikwijls wij het onwaardeerbare gemak ondervinden, dat de nieuwe Catalogus ons waarborgt, zullen wij uwer dankbaar gedenken.

Gij ziet, M. H., dat het ons in het afgeloopen jaar aan bezigheid niet heeft ontbroken. Maar wij mogen niet blijven stilstaan bij hetgeen volbracht is, wij moeten nieuwe wegen opsporen om voortdurend bezig te blijven. De voltooiing van drie groote werken, die in het laatste jaar vooral zeer aanzienlijke uitgaven hebben gevorderd, stelt ons in staat voortaan weder over ruimere middelen te beschikken. Het Bestuur heeft rijpelijk de vraag overwogen, op welke wijze wij het meeste nut kunnen stichten in overeenstemming met de behoeften van den tegenwoordigen tijd. De ondervinding heeft voldingend bewezen, dat het uitgeven eener reeks van

werken in lijvige boekdeelen, zooals dit vroeger placht te geschieden, niet meer aan de eischen onzer dagen beantwoordt. Onze tijd heeft behoefte aan spoedige mededeeling van hetgeen gevonden of opgemerkt wordt, om aanstonds aan allen de gelegenheid te geven er hun voordeel mede te doen, en door onderlinge wisseling van gedachten tot bepaalde uitkomsten te geraken. De uitgave van verhandelingen, in grootere bundels vereenigd, voldoet aan die behoefte niet. Menige bijdrage blijft maanden lang afgedrukt liggen, alvorens de geheele bundel voltooid en verspreid wordt; niet zelden mist zij daardoor het doel, dat zij bij eene snellere openbaarmaking had kunnen bereiken. Zoo verklaart zich de weerzin, die onmiskenbaar bij velen bestaat tegen de vroegere wijze van uitgeven; en het kan ons niet bevreemden, dat de oudere genootschapswerken, waarin nog zooveel goeds en bruikbaars te lezen staat, zoo onverdiend in vergetelheid zijn geraakt. Daarom zijn wij te rade geworden de bakens te verzetten, nu het tij verloopen is. Belast met de uitvoering onzer wet, die wijselijk den vorm onzer uitgaven niet aan onveranderlijke regels gebonden, maar aan de natuurlijke ontwikkeling der tijdsomstandigheden overgelaten heeft, meenden wij den vroegeren weg te moeten verlaten, die blijkbaar doelloos was geworden. Het voorstel van den hoogleeraar DE WAL, waaraan de Maandelijksche Vergadering haar zegel hechtte, wees ons het pad aan dat wij behoorden in te slaan. Aan de jaarlijksche Handelingen onzer Maatschappij zal eene belangrijke uitbreiding gegeven worden door de toevoeging eener reeks van Mededeelingen, bestaande uit verspreide bijdragen tot de kennis onzer taal, letteren en geschiedenis. Berichten, fragmenten, opmerkingen, vragen, alles wat in het ruste-

loos gewoel der wetenschappelijke beweging eene nuttige strekking heeft, zal daarin eene plaats kunnen vinden en spoedig ter kennis komen van hen, die er belang bij hebben. Nevens die *Handelingen en Mededeelingen* zullen dan de Levensberichten der gestorvene leden een afzonderlijken bundel vormen. En zoo dikwijls zich de gelegenheid mocht voordoen, door de uitgave van eenig geschrift van grooteren omvang aan de wetenschap een dienst te bewijzen, zal dat werk als een zelfstandig geheel in het licht verschijnen en in den handel worden gebracht, gelijk nu reeds met den *Spiegel Historiael* en met het *Repertorium* geschied is. Zoo zullen dergelijke werken veel beter bekend worden en aan hunne bestemming voldoen, dan wanneer zij in eene lange volgreeks van boekdeelen begraven liggen. Spoedige mededeeling van kleinere bijdragen, en afzonderlijke uitgave van grootere werken, ziedaar dan voortaan ons richtsnoer. Wij mogen ons verzekerd houden van uwe toestemming, dat die inrichting veel goeds belooft en de nadeelen kan verhoeden, die bij ervaring gebleken zijn. Doch wat baten alle ontwerpen zonder krachtige uitvoering? Daarom, M. H., onthoudt ons uwe medewerking niet. Draagt vooral vlijtig het uwe bij, om onze mededeelingen rijk, verscheiden, belangwekkend te maken. Ongetwijfeld zullen zij gunstig getuigen van het wetenschappelijk leven, dat onze Maatschappij bezielt, indien slechts elk lid doordrongen is van de overtuiging, dat ook op hem een deel der verantwoordelijkheid rust.

Ik mag niet te veel van uw geduld vergen, M. H. Bij den overvloed der stof, die ik te vermelden heb, moet ik mij dus het genoegen ontzeggen u eene schets te geven van onze Maandelijksche Vergaderingen, welke

beraadslagingen daar werden gevoerd, welke voordrachten ons daar aangenaam en nuttig bezig hielden. Onze Secretaris zal u van dit alles in zijn uitvoerig verslag behoorlijk rekenschap geven, gelijk de verslagen der beide wetenschappelijke Commissiën u zullen inlichten omtrent hetgeen in die engere kringen behandeld werd. Gij zult daaruit zien, dat geene gelegenheid verzuimd werd, om de belangen onzer Maatschappij te behartigen. Heeft het somtijds vrij wat moeite gekost den schroom te overwinnen, die menigeen terughoudt in de Maandvergaderingen als spreker op te treden, toch werd onze billijke verwachting niet teleurgesteld, dank zij der bereidwilligheid onzer medeleden PRINS, BODEL NIJENHUIS, JANSSEN, SEPP, BERGMAN, LEEMANS en DE WAL, terwijl een der elders woonachtige leden, mr. S. J. E. RAU, door het inzenden eener poëtische bijdrage, een navolgenswaardig voorbeeld gaf. Zoo bleven onze bijeenkomsten niet verstoken van leerrijk genot en gezellig onderhoud. Maar zij zouden ons die vereeniging van het *utile* en *dulce* in nog hoogere mate kunnen schenken, indien wij besluiten konden, ook in de werkzaamheden dezer gewone vergaderingen ons te ontdoen van verouderde en versletene vormen, om meer met de behoeften van onzen tijd te rade te gaan. Het Bestuur zal wèl doen, dit punt bij de aanstaande hervatting onzer samenkomsten in ernstige overweging te nemen.

Een der verblijdendste berichten in de jaarlijksche toespraak van den Voorzitter is doorgaans de vermelding van den staat onzer boekerij. Gij zijt gewoon te vernemen, dat zij steeds toeneemt in bloei. Ook in dit jaar heeft zij niet achtergestaan. Ondanks de aanmerkelijke kosten, door het voortdurend zwoegen der drukpers ge-

vorderd, mochten wij toch voor den aankoop van boeken een niet onbeduidend bedrag afzonderen. De belangrijke veilingen, die in den laatsten tijd plaats hadden, boden eene uitlokkende gelegenheid om menige hinderlijke leemte aan te vullen. Inzonderheid onze verzameling van Nederlandsche dichters en stedenbeschrijvers is niet weinig verrijkt. Door de betrekkingen, die wij met talrijke buitenlandsche genootschappen hebben aangeknoopt en die ook in dit jaar op nieuw werden uitgebreid, ontvingen wij geregeld de geschriften, door deze vereenigingen in het licht gegeven. Wij kunnen niet te zeer uwe aandacht vestigen op den schat, die in al die bundels ligt uitgestort, en die te hoogere waarde heeft, naarmate die werken van vreemde genootschappen, vooral zoodra zij eenige jaren oud zijn geworden, moeilijker te verkrijgen zijn. Ook aan milde geschenken heeft het in dit jaar niet ontbroken. Toonden al sommigen onzer medeleden, dat zij het niet als eene zedelijke verplichting beschouwen, bij het uitgeven hunner lettervruchten aan onze boekerij te gedenken, die altijd gereed staat haren rijkdom voor hen te ontsluiten: de meesten hielden zich toch aan de loffelijke gewoonte, waarbij wij ons van ouds zoo wèl hebben bevonden. De aanwinsten, die onze verzameling door dit een en ander verkreeg, mogen inderdaad aanzienlijk heeten. De nieuwe Catalogus, die zoo pas van de pers komt, is al weder onvolledig geworden. Geen nood, hoe spoediger hij door een nieuwen moet worden vervangen, des te beter. En het laat zich voorzien, dat een volgende nog vrij wat rijker van inhoud zal zijn. Ziet het aan onze boekzaal hierboven, die den steeds wassenden overvloed niet meer bergen kan. Gelukkig dat wij in staat waren onze grenspalen uit te zetten. Met de beheerders van dit ge-

bouw werd eene minlijke schikking getroffen, waarbij ons, tegen billijke voorwaarden, nevens de beide localen, die wij in gebruik hebben, een nieuw vertrek werd ingeruimd. In onzen tijd van wederrechtelijke aanhechting van grondgebied, is eene dergelijke vreedzame uitbreiding een troostrijk verschijnsel, voor vorsten en staatslieden een beschamend voorbeeld.

Het zou onbillijk zijn, van onze bibliotheek te gewagen, zonder nogmaals een woord van dank te spreken tot onzen onvermoeiden Secretaris. Tijd noch moeite heeft hij gespaard om hem, aan wien het beheer onzer boekerij is opgedragen, met raad en daad bij te staan; en toen eene langdurige ziekte onzen Bibliothecaris in de vervulling zijner ambtsplichten verhinderde, schroomde onze du Rieu niet zich vrijwillig met eene dubbele taak te belasten. Waardige opvolger van Bodel Nijenhuis — ik weet in uwe betrekking geen beteren eeretitel — gij hebt ook in dit jaar eene burgerkroon verdiend. En gij, waarde Bibliothecaris, nu wij u weder gezond in ons midden mogen zien, ontvang onzen groet en onzen gelukwensch. Gij vooral zijt onzen Secretaris dank verschuldigd. Gij zult dien weten te betalen door een edelen naijver in het behartigen van den schat, die aan uwe zorgen is toevertrouwd.

Tot hiertoe, M. H., heb ik u bijna niets dan goeds medegedeeld: een tafereeltje van werkzaamheid, voorspoed en bloei. Maar, helaas! ik moet ook aan treurige ervaringen gedenken. De onverbiddelijke dood heeft zware offers van ons geëischt. Niet minder dan twintig onzer medeleden zijn van ons weggenomen, en daaronder zoovelen die onze Maatschappij als hare sieraden roemde. Vergt niet dat ik u hunne verdiensten schetse. In de

levensberichten, die ons van bevoegde handen zijn toegezegd, zal hun allen recht wedervaren. Wat zou eene korte lijkrede beteekenen, waar zulk een overvloed van herinneringen zich opdringt? Slechts een woord van weemoed en smart mag ik aan hunne nagedachtenis wijden.

Wèl hebben zij allen dat aan ons verdiend, dat wij treuren om hun verscheiden. Had al geen hunner met de vruchten van zijne geleerdheid en zijne talenten de werken onzer Maatschappij opgeluisterd, wij waardeeren die vruchten niet minder, omdat zij elders gekweekt waren. Wat voor de wetenschap en het vaderland gearbeid wordt, vindt steeds in onzen kring dankbare erkenning. Hoeveel te meer moet ons het gemis van zulke vlijtige arbeiders smarten, omdat wij hun niet alleen eerbied en achting, maar ook vriendschap en liefde toedroegen.

Wie gevoelde dat alles niet voor I. A. NIJHOFF, Gelderlands voortreffelijken geschiedschrijver, een voorbeeld tevens van Geldersche trouwhartigheid en oprechtheid van zin? Nog nauwelijks waren wij van onze vorige vergadering huiswaarts gekeerd, of daar trof ons de treurmare van zijnen dood. In hem leed de historische wetenschap een onherstelbaar verlies. Aan zijne even uitgebreide als grondige kennis en schrandere opmerkingsgave paarde hij eene stalen vlijt, die voor geene beletselen zwichtte. Niet alleen het gewest zijner inwoning heeft aan hem verplichtingen, die het nimmer vergeten zal; maar ook het geheele vaderland zal steeds zijn naam in eere houden en zich verkwikken aan de rijke bron van leering, die hij voor tijdgenoot en nakomeling ontsloot. En wij, die het voorrecht hadden hem persoonlijk te kennen en in zijne vriendschap te deelen,

wij zullen zijn beeld in ons hart bewaren met de zoete herinnering aan die rechtschapene inborst, aan dien zachtmoedigen geest, aan dien beminlijken eenvoud, die wij in hem hebben liefgehad.

Het afsterven van NIJHOFF was niet het eenige verlies, dat onze geschiedkunde te betreuren had. Diep gevoelt zij het gemis van zoovele anderen, wier namen in hare gedenkrol niet eere staan opgeteekend. Een staatsman als G. graaf SCHIMMELPENNINCK, de edele zoon van den edelen Raadpensionaris, die niet alleen de voetstappen van zijnen vader drukte door eene onverpoosde toewijding aan 's lands dienst in de hoogste betrekkingen, maar hem ook den tol der dankbaarheid betaalde door als geschiedschrijver hem een lauwer om de slapen te vlechten. Rechtsgeleerden als een TELTING, een MEYLINK, een VAN HASSELT, een SEULLER, mannen in verschillende werkkringen verdienstelijk, in geschied- en oudheidkunde doorkneed, door wier ijverige nasporingen zoo menig duister punt werd opgehelderd. Een legerhoofd als VAN LÖBEN SELS, wiens historische en strategische kennis over de groote krijgsbedrijven, die den val van NAPOLEON voorafgingen, een nieuw licht ontstak. Eindelijk een hoogleeraar als BOUMAN, de Nestor der Utrechtsche Academie, de klassieke godgeleerde, wiens verbazende wetenschap schier alles scheen te omvatten, de ouderwetsche latinist, maar die zich toch door zijne *Geschiedenis der Geldersche Hoogeschool* ook in de moedertaal en op het gebied onzer letterkundige historie een blijvend gedenkteeken heeft opgericht.

De gedachte aan de verdiensten onzer dooden verleidt mij onwillekeurig om meer te zeggen dan mijn bestek gedoogt. Maar hun aantal is te groot en de herinnering, die zij nalieten, te rijk, om bij allen stil te staan. Daar

zijn nog rechtsgeleerden als FABER VAN RIEMSDIJK, EVERTSEN DE JONGE, BUYSKES en DE MEESTER, welbekende namen bij de balie, in de raadszaal of in de vertegenwoordiging des volks. Daar is een W. VROLIK, de veelzijdige en smaakvolle geleerde, de ziel der Koninklijke Academie. Een CLAVAREAU, die de geurigste bloemen uit onzen dichthof op uitheemschen bodem overplantte en onzen letterroem handhaafde tegen de miskenning van vreemden. Een ervaren en volijverig kerkleeraar als TE GEMPT, een door wetenschap ontwikkeld krijgsman als SINGENDONCK; een kunstkenner als onze SCHINKEL, de welwillende, hulpvaardige, belangelooze, die zijn leven en zijn vermogen dienstbaar maakte aan de bevordering van al wat goed en edel was, die zoo menigen beoefenaar der letterkunde duur aan zich verplichtte en zelf uit den schat zijner verzamelingen haar met keurige bijdragen verrijkte; SCHINKEL, de onvermoeide ijveraar voor de eer des vaderlands, waar het de handhaving gold van Haarlems wettige aanspraak op die schoonste aller uitvindingen, die ooit het geluk der menschheid verhoogden. Of denken wij aan de naburige Hoogeschool van het Sticht, wij deelen in haren dubbelen weemoed; want niet alleen een BOUMAN is haar ontvallen, maar ook het verlies van KARSTEN heeft haar in rouw gestort. Wat KARSTEN geweest is voor zijne leerlingen, voor zijne vrienden, voor allen die hij op zijnen levensweg ontmoette, dat hebben de tranen getuigd, die zijne grafplaats besproeiden; wat hij gewrocht heeft voor de Academie, wier roem hij was, voor de wetenschap, waarin hij een hoogen eerrang bekleedde, dat zal nog in latere jaren het rechtvaardige nakroost getuigen. Maar hetgeen het leed van Utrecht verzacht bij het herdenken aan KARSTEN, dat hij is weggenomen bij het naderen van den

avond des levens, nadat hij op het veld zijner werkzaamheid een weligen oogst had zien rijpen; ach! die troost is ons Leiden niet gegund bij het smartelijk gemis van onzen beminden SCHRANT. In den eersten bloei des levens werd hij uit ons midden weggerukt. Schoone verwachtingen hadden wij van hem gekoesterd. Wat zou hij geworden zijn voor de wetenschap en de menschheid, indien hij tot op hoogen leeftijd had mogen woekeren met die uitstekende gaven van hoofd en hart! Ook onze Maatschappij mocht iets goeds van hem hopen; want in hem was letterkundige vorming met de strenge beoefening der geneeskunde zusterlijk vereenigd. Onze hoop werd verijdeld door Hoogeren wil. Toch danken wij voor zijn kortstondig bezit. Wie zóó leefde, al is hij ook vroeg gestorven, heeft toch niet vruchteloos geleefd.

Ziedaar, M. H., in vluchtige trekken een overzicht van hetgeen wij hebben verloren. Wèl zal de eerstvolgende bundel onzer levensberichten rijk en belangwekkend zijn: wij hadden dien zoo gaarne schraal en onbeduidend gewenscht! Maar éénen naam zult gij daar niet opgeteekend vinden, al is ook het lid, dat dien naam beroemd heeft gemaakt, mede in dit jaar ter ruste gegaan. Onze Maatschappij heeft zich tot regel gesteld, van buitenlandsche leden geene levensschetsen te geven, die men van elders vollediger en beter verwachten mag. Daarom zult gij ook geen levensbericht ontvangen van JACOB GRIMM. Wie zou zich ook vermeten, dat leven, zoo beknopt als onze gewoonte medebrengt, eenigszins naar waarde te beschrijven?

JACOB GRIMM! Hoe heeft die naam, nu juist een jaar geleden, op deze zelfde plaats waar wij heden bijeen-

zijn, op aller tongen gezweefd! Eene halve eeuw lang was hij lid van onze Maatschappij geweest; door het overlijden onzer eereleden DE VRIES en TIJDEMAN was hij haar oudste lid geworden. Het Bestuur stelde u voor, hem het eerelidmaatschap op te dragen, de hoogste onderscheiding die wij kunnen verleenen. Met algemeene toejuiching werd dat voorstel begroet, en die toejuiching strekte onzer Maatschappij tot eer; want zij getuigde dat wij een man als JACOB GRIMM wisten te waardeeren. De minzame grijsaard, sedert jaren met alle denkbare eerbewijzen overladen, stelde hoogen prijs op die hulde, hem in Nederland toegebracht; want hij had ons Nederland lief, hij verheugde zich in de geestdrift, die wij in dezen kring aankweeken voor onze Nederlandsche taal. Wèl ons, dat wij niet verzuimden hem deze hulde te betoonen: het laatste eereblijk dat wij hem konden geven. Drie maanden later werd hij met zijnen WILHELM hereenigd: het broederpaar, waarvan de menschheid wellicht nooit de wedergade zag, was aan deze aarde onttogen. Gij eischt niet van mij, dat ik eene lofrede op den gestorvene houde: het is naar waarheid gezegd, dat men zulke mannen niet prijst, maar noemt. Den schepper der Duitsche taalwetenschap, den stichter der Duitsche rechtsgeschiedenis, den grondlegger der Duitsche mythologie; den ziener die de raadselen der dierensage ontsluierde en de geheimenissen van het veld- en woudleven der aloude Germanen aan de taal wist af te luisteren; den man, die schier in elk boek, dat van hem uitging, de baan eener nieuwe wetenschap ontsloot of den stoot gaf tot nieuwen vooruitgang; wiens wonderfijne scherpzinnigheid, door duizelingwekkende geleerdheid gesterkt, tot in de diepste diepten doordrong; en die te gelijk, dichter van natuur, over alles, wat hij

met zijn tooverstaf aanraakte, den kleurigen lichtglans der poëzie verspreidde; den kloeken burger tevens, die, aan eed en geweten getrouw, de ongenade van een verbolgen dwingeland rustig braveerde; in één woord, den man die JACOB GRIMM heette, wie zal hem eene eerezuil ontwerpen, grootscher en duurzamer dan die hij zich zelven gesticht heeft? Zoolang het Duitsche vôlk niet zal sterven en de Duitsche taal niet verstommen, zoolang zal de gedachtenis leven van een der grootste zonen, waarop Duitschland immer fier was. En die gedachtenis zal niet alleen bewondering wekken; zij zal, als een welluidende klank, het gemoed met de liefelijkste aandoeningen streelen. Want wie heeft ooit de liefde eener gansche natie in zulk eene mate verworven, als dezen gezegenden sterveling te beurt viel? In wien heeft ook ooit het Duitsche volkskarakter zich zóó sprekend en van de edelste zijde geopenbaard, als in hem, die een toonbeeld was van alle Duitsche deugden en geheel vrij van die gebreken, die de vreemdeling wel eens in den Duitschen landaard berispt? In waarheid, er was in dien man iets onbeschrijfelijk eigenaardigs. Groot was hij in de wetenschap, waarin misschien geen ander hem ooit evenaarde; en toch, niet daarom had Duitschland hem lief, omdat hij een groot man was, maar omdat hij was als de kinderen. Zooveel eenvoud bij zooveel grootheid, zooveel teederheid bij zooveel kracht, zooveel aanminnige onschuld bij zooveel diepte en scherpte van geest: het was eene geheel eenige verschijning, die u aangreep in het gemoed en onweerstaanbaar gekluisterd hield. Vergeeft mij, zoo mijn gevoel mij overmeestert en ik te verre word weggesleept bij het herdenken aan zulk een bekoorlijk beeld. Maar dankbaar, dat mij het voorrecht ten deel viel, dat

beeld meer dan eenmaal van nabij te aanschouwen; nog vervuld van de heerlijke herinnering aan die genotrijke uren, die ik voor weinige maanden slechts in dien huiselijken kring mocht smaken, kon ik mij niet losrukken van hetgeen mijne ziel overstelpt. Ik weet het, gij zult het mij niet ten kwade duiden. Het is zoo zoet en zoo goed, zich in de gedachtenis van dien mensch te verlustigen. Aan JACOB GRIMM kan men niet gedenken, zonder wijzer en beter te worden.

En wèl mocht ik zijn beeld u voor den geest roepen, hier waar wij in naam der Nederlandsche Letterkunde vergaderd zijn. Want welk Nederlander, na LAMBERT TEN KATE, heeft ooit voor onze Nederlandsche taal zooveel gedaan als deze vreemdeling? Hij heeft de grondslagen gelegd, waarop wij trachten voort te bouwen; hij ons den weg gewezen, dien wij thans veilig betreden. Maar kostelijker nog dan al die rijkdom van wetenschap is een ander erfdeel, dat hij ons heeft achtergelaten. Krachtiger en welsprekender dan ooit iemand te voren heeft hij de volkeren geleerd, de wetenschap hunner taal en letteren en geschiedenis niet bij dorre bespiegelingen te beperken, maar te verheffen tot een levenwekkend roersel van nationaal bewustzijn, en dat vereenigde drietal te waardeeren als de dierbaarste panden der nationaliteit. Is niet Duitschland de herleving van zijnen volksgeest voor een goed deel aan GRIMM verplicht? Ook voor ons ga die leer en dat voorbeeld niet verloren! In de tijden, die wij beleven, is het dubbel raadzaam elkander daartoe te vermanen. Meer dan ooit is het beginsel der nationaliteit eene zedelijke sterkte geworden. Er moge met dat woord niet zelden een bedrieglijk spel worden gespeeld; de overdrijving moge hier, gelijk overal el-

ders, tot noodlottige gevolgen leiden; maar de bezielende levenskracht en het onbedwingbare recht eener tot bewustzijn ontwaakte nationaliteit doen zich meer en meer als een heiligdom gelden. Doch tegenover dit stijgend zelfgevoel staat voor de kleinere volken van Europa eene dreigende vijandelijke macht: de drang der grootere staten om zich door uitbreiding van hun grondgebied tot een afgerond geheel te versterken. Ziet het — om niet van het snood vertrapte Polen te gewagen — ziet het daar ginds in het Noorden, waar een edele broederstam, fier op zijne krachtig ontwikkelde vrijheid, door de legerbenden van een heerschzuchtigen nabuur en diens naijverigen bondgenoot schendig aangerand en door al zijne vrienden laaghartig verlaten, een wanhopenden strijd voor het behoud van zijn volksbestaan kloekmoedig verduurt tegen de overmacht van onrecht en geweld. Een kreet van deelneming is in ons Nederland opgegaan. Wij, wier voorvaderen eenmaal de vrijheid met hun bloed hebben veroverd, wij kennen de waarde van dat hoogste goed. Laat dat besef bij ons nimmer verflauwen. Rusten wij ons toe, om het ons aanbetrouwde pand met de zedelijke middelen, die in onze macht staan, te handhaven en te beschermen. Dat kunnen wij, door onze taal te ontwikkelen en te volmaken, door den bloei onzer letteren te verhoogen, door onze geschiedenis te maken tot eene levende kracht. Dat kunnen wij, door, op het voorbeeld van GRIMM, voor deze drie kleinooden gezamenlijk die verstandige liefde te kweeken, die van een vrij volk het kenmerk en het sieraad is. Dat kunnen, dat willen, dat zullen wij, door het getrouw behartigen van de taak, waaraan onze Maatschappij is toegewijd. Zoo wacht haar ook voor de

toekomst eene schoone bestemming. Zoo zal het eeuwfeest, dat zij weldra hoopt te vieren, haar ook in hoogeren zin een nieuw tijdperk openen, een tijdperk van leven en werkzaamheid, tot heil van het lieve vaderland.

I.

Hierna leest de Secretaris het volgende

Verslag van de Handelingen der Maatschappij over 1863—1864.

Mijne Heeren,

Uw Secretaris verzoekt voor eenige oogenblikken gehoor voor zijn Verslag van de Handelingen onzer Maatschappij sedert de vorige Algemeene Vergadering.

Op uwe laatste bijeenkomst is Prof. DE VRIES in plaats van Prof. FRUIN tot bestuurder door u gekozen; ik zal wel niet behoeven te zeggen, dat de Maandelijksche Vergadering hem tot onzen Voorzitter heeft benoemd. Reeds heeft hij als zoodanig u verwelkomd; reeds hebt gij uit zijnen mond de lange lijst moeten vernemen der 19 medeleden, die ons sedert onze vorige Vergadering ontvallen zijn. Het is aan mij, u te berigten, dat alle 21 nieuwbenoemde leden het lidmaatschap hebben aangenomen, even als JACOB GRIMM het eerelidmaatschap,

dat gij den Nestor der Hoogduitsche taalgeleerden hebt aangeboden, toen hij gedurende een halve eeuw lid was geweest van onze Maatschappij. Het diploma was evenwel nog niet vervaardigd, of reeds was de laatste ure van dat werkzaam leven geslagen. Maar al zijn de gebroeders Grimm niet meer, hun Deutsches Wörterbuch zal worden voortgezet en voltooid.

Ook Nederland zal zich in zijn Woordenboek mogen verheugen! Is in vroeger jaren gebleken dat de krachten van onze Maatschappij te kort schoten voor dat werk, thans is een gunstiger tijd aangebroken; heeft nog in later dagen het Bestuur zich meer dan eens laten gelden om de voorbereidende werkzaamheden te doen slagen, nu weet een ieder, dat het begin van dat nuttige boek ter perse is, en dat de inteekening op het Woordenboek alom is opengesteld. En toen die inteekenlijst u werd voorgelegd, zult gij daarin gezien hebben, dat op verzoek der heeren uitgevers de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde plechtig beloofd heeft zich de belangen van dat nationale werk te zullen aantrekken, bijaldien de heeren de Vries en te Winkel belet mochten worden hunne taak te voltooien; een besluit van dezelfde strekking heeft de Maandelijksche Vergadering genomen ten aanzien van het Middel-Nederlandsch Woordenboek van Prof. de Vries. Moge deze voorzorg onnoodig blijken te zijn! Mogen beiden heeren hunne grootsche taak voleindigen, even als voor weinige weken onze Voorzitter de laatste hand heeft gelegd aan Maerlant's *Spiegel Historiael*, waarvan de Maatschappij in 1857 aan hem in vereeniging met Dr. Verwijs de bewerking had opgedragen. Na 7 jaren arbeids is dus die volledige uitgaaf van het oud-Nederlandsche dichtwerk tot stand gekomen; alleen door de aanhoudende geldelijke ondersteuning van ons genoot-

schap hebben die drie lijvige kwartijnen het licht kunnen zien.

Heeft onze Maatschappij voor die zaak hare stoffelijke hulp verleend, hare Commissie voor Geschied- en Oudheidkunde heeft met vereende krachten het Repertorium van al de Bijdragen voor onze Geschiedenis in Mengelwerken of Tijdschriften verscholen en verspreid, niet alleen ongestoord mogen samenstellen, maar in het afgeloopen jaar de uitgaaf daarvan geregeld kunnen vervolgen; de Maatschappij mag derhalve ook op dit voltooide boekwerk wijzen, want het gedeelte dat de geschiedenis der Koloniën betreft, zal door andere handen buiten de Commissie om worden bewerkt en uitgegeven; ik geloof de tolk der medewerkers te zijn, als ik den wensch uit, dat de Leden het dikwerf mogen raadplegen, en ik hun de verzekering geef, dat heusche mededeeling van fouten of overgeslagene titels steeds welkom zal zijn aan de heeren verzamelaars.

Wederom zijn met een zestal genootschappen betrekkingen aangeknoopt; vooreerst met de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis, te Zwolle, door welke in weinige jaren tijds zulk een schoone reeks van merkwaardige geschiedbronnen is uitgegeven. Verder zag ik mijne pogingen, om de geschriften van nog meer Duitsche zustervereenigingen tegen onze Handelingen in ruil te ontvangen, weder met een goed gevolg bekroond; wij kregen de werken van de Oberlausitsche Gesellschaft te Görlitz, en van het Verein für Geschichte der Mark Brandenburg te Berlijn, van dat für Thüringische Geschichte te Jena, en van de Schlesische Gesellschaft für Vaterländische Cultur te Breslau, als ook

van de Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands te Riga.

Op deze wijze komt dus onze Maatschappij zonder onkosten in 't bezit van talrijke werken van buitenlandsche genootschappen, welker waarde zoo belangrijk is, dat vele daarvan voor geen geld in Duitschland te koop zijn. Zoo groeit dus uwe boekenschat met den dag aan; wat de Leden aan de Bibliotheek der Maatschappij hebben afgestaan en welke belangrijke aankoopen plaats hadden, zal de Bibliothecaris u in zijn verslag melden; ik moet u het bericht mededeelen, dat uwe schoone verzameling in korten tijd zoo zeer is uitgebreid, dat de beschikbare ruimte nu reeds, dus veel vroeger dan ik voorspeld had, geheel is ingenomen. Het Bestuur heeft dus maatregelen moeten nemen om voor meerdere ruimte te zorgen, en hierin zijn wij naar wensch geslaagd. De Commissie van het Gebouw tot Nut van 't Algemeen was bereid het vertrek, dat aan onze leeskamer grenst, door middel van een deur met onze bibliotheek te verbinden, en geheel aan onze Maatschappij in huur af te staan, tot zoo lang als uwe schatten in dit gebouw volgens het bestaande contract zullen worden bewaard, dat is tot 1875. De Maandelijksche Vergadering heeft tot deze uitbreiding der bibliotheeklocalen besloten, en zoo zal dus onze Bibliothecaris in het aanschaffen van wat nuttig en goed is tot aanvulling onzer rijke verzameling door de beperkte ruimte van het vertrek niet belemmerd worden. — Moge de kas der Maatschappij, hoewel door aldus verhoogde huur bezwaard, het hem steeds toelaten!

Dit wat ons boekvertrek aangaat; onze Bibliotheek mag zich verder verheugen in den dezer dagen voltooiden Catalogus; de titels der handschriften en boeken tot

aan de Algemeene Vergadering van 1862 ingekomen zijn gedrukt in wetenschappelijke orde, dank zij het beproefde geduld van Dr. BERGMAN en de onvermoeide zorg van Mr. BODEL NIJENHUIS; zij hebben dit derde deel van ruim 600 bladzijden geheel op denzelfden voet als hun Catalogus van 1847 saamgesteld en laten afdrukken, maar niet zonder eindelooze correctie, waarbij ik telken male getuige was van de voorbeeldige volharding en prijzenswaardige nauwgezetheid van beide heeren bibliotheeksraden; zonder hen was die Catalogus niet aldus tot stand gekomen. Ik heb mijn best gedaan de boeken volgens den nieuwen Catalogus te nummeren, en ik hoop, dat onze Bibliothecaris steeds in de gelegenheid zal zijn om aan uwe aanvragen te voldoen, wanneer gij de boeken ter leen zult komen vragen, waarvan het overzicht u thans eerst gegund wordt.

Om den Catalogus behoorlijk te kunnen raadplegen is evenwel nog een alphabetisch Register noodig; wij zullen ons best doen dit in de vacantie gereed te maken.

Ten gerieve der Leden had het Bestuur in Maart besloten het toen afgedrukte gedeelte van den Catalogus te verzenden; het overige zal ik u binnen weinige dagen doen toekomen; even zoo zijn de Handelingen met de Levensberichten u in twee gedeelten geworden, toen de druk der Levensschetsen van zoo vele verdienstelijke leden zoo veel tijd kostte. Menige bijdrage voor onze Letterkundige Geschiedenis door den tijdgenoot opgeteekend staat in die beschrijvingen geboekt, welke allengs tot een schoone reeks aangroeiden; zeker zullen zij in later jaren niet vruchteloos geraadpleegd worden. Daarom heeft de Maandelijksche Vergadering besloten op deze wijze voort te gaan en de jaarlijksche bundel der Levensberichten in het vervolg afgescheiden van de Hande-

lingen der Algemeene Vergadering te doen verschijnen, terwijl gij in de plaats daarvan onder den titel van: Handelingen en Mededeelingen zult ontvangen de Verslagen van het verhandelde op onze Jaarlijksche en Maandelijksche bijeenkomsten, met die der Commissie-Vergaderingen en de rapporten van den Bibliothecaris omtrent Handschriften enz.; daarachter zal gedrukt worden wat op de Vergaderingen is ter tafel gebracht, meer of min uitvoerig, al nadat de spreker het wenschen of het gesprokene het vorderen zal. Men heeft op deze wijze uitvoering willen geven aan de bepaling der wet, die ons toelaat »zoodanige mededeelingen van kleineren omvang, als voor de Werken der Maatschappij minder geschikt zijn, of wier waarde en inhoud afhankelijk zijn van eene tijdige openbaarmaking, afzonderlijk uit te geven." De reeks van Werken toch, welke de Maatschappij heeft uitgegeven, is feitelijk gesloten; prijsstoffen worden niet voorgesteld, en even min vragen uitgeschreven of antwoorden gedrukt; de uitnoodiging in den beschrijvingsbrief telken jare herhaald, om stukken voor de Werken in te zenden, blijft onbeantwoord, of het komt niet verder dan de toezegging. En toch kan het geval zich voordoen, dat men kleinigheden heeft, die men gaarne wil gedrukt zien voor de Leden van de Maatschappij van Letterkunde, en waarvoor in geen bestaand tijdschrift de juiste plaats kan zijn; meer dan ééne vergadering levert daartoe de geschikte stof, al is het daar gesprokene nog niet het laatste woord; voor zulke bijdragen zal voortaan de afdeeling Mededeelingen geopend zijn, zonder dat daardoor de gelegenheid ophoudt om een werk uit te geven met hulp of ondersteuning der Maatschappij, zoo als de Maerlant of het Repertorium het licht heeft gezien. Het eenige stukje, dat sedert jaren lag te

wachten op het verschijnen van Deel XI onzer Werken, zal het Iste wezen dezer Mededeelingen; het is een middel-Nederlandsch Fragment, dat de heer L. Ph. C. van den Bergh voor onze Maatschappij had bewerkt. Het Bestuur heeft u reeds in den beschrijvingsbrief voor deze Vergadering bekend gemaakt met het aldus ingerichte orgaan onzer Maatschappij, en vleit zich, dat de Leden door het inzenden van bijdragen hiervoor zullen toonen, dat er behoefte bestond aan het in werking treden eener bestaande bepaling, hetgeen door de Maandelijksche Vergadering algemeen werd toegejuicht.

Er blijft mij nog over u mede te deelen waarover de 8 voordrachten in onze 7 bijeenkomsten liepen. In de October-Vergadering sprak Prof. Prins over het werk van Georgius Hornius, Kerkelijke Historie van de Schepping tot 1666, en het vervolg daarop tot 1684, dat van de hand van Balthasar Bekker is; hij toonde aan, dat bij het vele gebrekkige van de toenmaals gebruikelijke behandeling der Kerkgeschiedenis, Hornius een schrede voorwaarts deed door het eerst de geschiedenis in tijdvakken in te deelen.

De heer Bodel Nijenhuis las in November over Roger Williams, den Britschen kolonel in Nederlandsche dienst in de tweede helft der XVIde eeuw, vertrouweling van Willem I; hij schetste diens weinig bekend leven, en leverde eenige staaltjes uit diens hoogst zeldzame Engelsche Memoirs, naar eene onuitgegeven vertaling van zekeren J. W., vriend van Hooft, dat is Jacob Wijtz volgens eene gissing van Prof. Fruin, zoo als deze bij het gemeenschappelijk onderhoud aantoonde, waarbij tevens de betrekkelijke waarde van dat stuk van dien tijdgenoot werd afgemeten naar eenige onnauwkeurigheden

in tijd en plaats van dien ooggetuige van den 80jarigen oorlog [1].

In de Vergadering van December had Dr. JANSSEN het woord gevraagd om eenige beschouwingen mede te deelen over de Huldiging der Hollandsche graven, naar aanleiding van zijne onderzoekingen [2] naar de geschiedenis van het Huldtooneel onder Heemskerk, genaamd de Schepelenberg.

Ds. SEPP heeft in onze bijeenkomst van Februari eene lezing gehouden, waarin hij de Letterkundige en Godgeleerde faculteiten aan de Leidsche Universiteit schetste, zoo als zij in de eerste helft der 18de eeuw waren saamgesteld.

In de Maart-Vergadering werd door Dr. BERGMAN een Levensschets voorgelezen van den Heer L. G. C. LEDEBOER, gewezen predikant te Benthuizen. Daarna toonde Dr. LEEMANS aan de leden een keurig bewerkt Handschrift van meet- en rekenkundigen inhoud uit de 17de eeuw, door SAMUEL CAROLUS KECHELIUS VAN HOLLENSTEIN te Praag ten behoeve van zijn leerling JOOST CROMMELING JBZ. vervaardigd. Dr. VAN DER VEN heeft dat handschrift nauwkeurig onderzocht, zoo als gij in Mededeeling N°. II, zult kunnen lezen. Ten slotte las Prof. DE WAL eene Bijdrage voor over de Rectorale Maaltijden gedurende de eerste eeuw van het bestaan der Leidsche Hoogeschool; vele wetenswaardige bijzonderheden omtrent het vieren van den 8sten Februari waren door hem tot dat einde uit de Acta Senatus verzameld.

---

1 De schrijver heeft dit stuk afgestaan aan het Historisch Utrechtsch Genootschap, in welks Werken het is uitgegeven als Deel 3.

2 Zie hieronder het Verslag der Geschiedkundige Commissie en Mededeeling V.

Kon ons medelid S. J. E. Rau te Lent door afwezigheid zijn onuitgegeven Drama getiteld Cedwalla niet in persoon komen voordragen op onze bijeenkomst in Mei, de Leden hebben toch met dit gedicht kennis mogen maken, daar onze Voorzitter ons den inhoud van dit tooneelspel heeft medegedeeld en drie bedrijven als proeve van deze dramatische poëzy heeft voorgedragen.

Mogen onze volgende Maandelijksche Vergaderingen even trouw bezocht worden, en aldaar menige Mededeeling worden gedaan omtrent onze Letterkunde en Geschiedenis.

Leiden,
16 Juni 1864.

W. N. du Rieu,
Secretaris.

II.

Vervolgens leest de Bibliothecaris, Dr. Bisschop, het hoofdzakelijke voor, uit zijn

Verslag van den Staat der Boek- en andere Verzamelingen, gedurende het verstreken maatschappelijke jaar 1863—1864.

Mijne Heeren,

Het afgeloopen jaar is in menig opzicht voor onze Bibliotheek belangrijk geweest. In de eerste plaats is door de onvermoeide pogingen der HH. Mr. Bodel Nijenhuis en Dr. Bergman, in dezen bijgestaan door den Secretaris Dr. du Rieu, het derde deel van den Catalogus, waarvan het eerste gedeelte u reeds toegezonden is, geheel ten einde gebracht. In de tweede plaats is onze verzameling boeken zeer vermeerderd, zoowel door geschenken, als door aankoop op de belangrijke auctie's, die in dit jaar hebben plaats gehad, met name op die van Dr. A. de Vries, waar wij door de mildheid van het Bestuur in staat gesteld zijn ons vele ons ontbrekende boeken aan te schaffen. Ook zijn wij voortgegaan met het verfraaijen van het uitwendig onzer boeken, daar ook nu weder een groot getal, deels opgeknapt, deels ingebonden, is. Vele leden en niet-leden hebben dit

jaar van onze boekerij gebruik gemaakt, ofschoon hun getal beneden dat van het vorige jaar blijft. Zij is onder anderen bezocht door den Heer H. Michelant uit Parijs, die zijn *Catalogue de la Bibliothèque de François I à Blois en* 1518, Paris 1863, ten geschenke gaf.

Behalve dezen geleerde hebben ook de volgende HH. onze boekerij met hunne geestesvruchten begiftigd, als:

W. P. d'Auzon de Boisminart, Herinneringen van een oud Officier, 1793 tot 1815; *J. J. Belinfante*, Jerome de Vries, Extr. du Dict. Biogr. de Michaud; Dr. *R. Bennink Janssonius*, Beelden en Stemmen; Mr. *W. B. S. Boeles*, Een dagverhaal van het beleg van Groningen in 1594; Het leven en de verdiensten van E. E. Phebens; Het uiteinde van Dr. Augustino de Cazalla; Mr. *W. B. Boer*, Beleenbanken; Dr. *J. Bosscha*, Het grondwettig verbond; Mr. *P. Bosscha*, Hymne op het halve eeuwfeest van Deventers Verlossing; *P. Bruyn*, Lessing, Chateaubriand, overdrukjes uit *de Tijdspiegel; J. H. van Dale*, Het mislukte verraad, eene bladzijde uit de geschiedenis der stad Sluis; *J. Decker Zimmerman*, Eene kostschool in 1795; Mr. *J. Dirks*, Quelques notes sur des monnaies du 11e Siècle; Monnaies anciennes trouvées en Frise; Voorlezing over brieven van J. Hoppers aan W. Aytta, 1554—1561; Friesland voor vijf en vijftig jaren; Dr. *W. N. du Rieu*, De Bibliotheken en Letterkundige Genootschappen in Nederland; Nog iets over Rome; *W. Eekhoff*, Friesland in 1813; *F. N. M. Eyck van Zuylichem*, Le style ogival des églises du royaume des Pays-Bas depuis 1200—1550; *A. Elink Sterk*, Open brieven betreffende onze Indische belangen; Mr. *Joh. Enschedé*, Aanteekeningen van het gebeurde in de stad Haarlem van 15 Nov. tot 2 Dec. 1813; *H. Frijlink*, Het ontwerp der

Spelling voor het aanstaande Nederlandsch Woordenboek; *R. Fruin*, Geheime Briefwisseling van Lieuwe van Aitzema; Willem de Zwijger; Jhr. Mr. *W. T. Gevers Deynoot*, Herinneringen eener reis naar Nederlandsch Indie in 1862; *J. ter Gouw*, De eerste April; Wapens; De oorsprong der Nederlandsche vlag; De prinselijke afkomst der Nederlandsche vlag gehandhaafd; De Feestplaat uitgegeven door het Nederl. Onderw. Gen. toegelicht; Oude Schoolboeken; Barbara Adriaensz., een schetsje uit het 17de eeuwsche Volksleven; *S. Gille Heringa*, Nederlandsch Jaarboekje der Posterijen, 1863; Dr. *W. J. A. Huberts*, Chronologische Handleiding tot de beoefening van de Geschied. der Nederl. Letterkunde; Gervinus' Levensschets naar F. C. Schlosser; Dr. *S. Karsten*, Het lied van Horatius ad Augustum, crit. en exegetisch toegelicht; *J. P. de Keyser*, De Zoon des Menschen; Beschouwingen over Christus en Christendom; *J. Kneppelhout*, Geschriften Dl. IX en X; *J. H. Kramers*, Herinnering aan Petrus de Raadt; Dr. *A. Kuenen*, Hist. krit. Onderzoek naar het ontstaan en de verzameling van de boeken des O. V., 2de deel; *P. A. Leupe*, Den overdruk van zeven stukjes door hem geplaatst in de Bijdragen tot Taal-, Land- en Volkenkunde van N. I.; *B. F. Matthes*, Eenige Makassaarsche en Boegineesche Legenden; Dr. *L. S. P. Meyboom*, Een teeken des tijds; De Openbaring, het laatste boek des Nieuwen Testaments; *J. F. G. Meyer*, Verslag omtrent de aanwinsten van het Kon. Penningkabinet te 's Gravenhage; *Fr. Muller*, Beredeneerde Beschrijving van Nederl. historieplaten, Afl. 1; Dr. *F. J. Domela Nieuwenhuis*, B. T. Lublink Weddik, als prediker beschouwd; *J. Oomkens*, Bouwstoffen tot eene geschiedenis van de boekdrukkunst en den boekhandel in Groningen; Dr. *J. J. van Oosterzee*, Historie of Roman? Het leven van

Jezus door E. Renan, voorloopig toegelicht; De eerste Steen; *G. van Reyn*, Historische Herinneringen naar aanleiding van het gedenkfeest van Nederlands bevrijding; *A. F. Sifflé*, Den overdruk van stukjes door hem in *de Dageraad* geplaatst; *J. H. Sonstral*, De verlossing van Nederland in verband met den vrijheidstrijd der volken van Europa 1813—1815; Kaspar Peucer; Francesco Foscari; Het Dogaat te Venetie; *J. W. Staats Evers*, Arnhem in November 1813; Mr. *J. H. de Stoppelaar*, Willem III in Zeeland; Dr. *G. C. B. Suringar*, De Chemiatrische school van Silvius; Invloed der Cartesiaansche Wijsbegeerte op het Natuur- en Geneeskundig onderwijs aan de Leidsche Hoogeschool; *S. Susan*, Jan Klaassen; *C. P. Tiele*, De Godsdienst van Zarathustra bij de oude Perzen, Afl. 1—4; Mr. *S. Vissering*, Recensie van Dr. E. Laspeyres, Gesch. der volksw. Ansch. der Niederl. in nat. ökon. Gesetzgeb. Dr. *J. van Vloten*, Over eenige naamsverklaringen van Racer; J. J. Starter; Mr. *G. W. Vreede*, Inleiding tot eene Geschied. der Nederl. Diplom., Tijdperk der Bat. Rep. I; Mr. *G. de Vries*, De Zeeweringen en Waterschappen van Noord Holland; Dr. *M. de Vries*, Toespraak tot de Studenten der Leidsche Hoogeschool; Mr. *J. de Wal*, Herinnering aan Hendrik Nienhuis; *T. van Westrheene*, Jan Steen; *C. G. Withuys*, Verhalen, Romancen en Vertellingen; Dr. *Zeeman*, Levensberigt van J. M. Schrant.

Uit het buitenland hebben wij ten geschenke ontvangen, van

C. T. Beke, Views in Ethnography etc.; Who discovered the sources of the Nile; *P. A. F. Gerard*, Over de invoering des Christendoms in Belgie; *C. J. Hansen*, Over Reinaard den Vos in het Nederduitsch; *E. Hiel*, Gedichten; Prof. *Hjört*, Dertien stukjes op de Deensche quaes-

tie betrekkelijk; *E. Joly*, Antiq. Celtiques trouvées sur le territoire de Frasnes-lez-Bussenal; *W. Mantels*, Lübeck und Marquard von Westensee; Der im Jahre 1367 zu Köln beschlossene zweite hanseatische Pfundzoll, Herr Thiedeman von Güstrow Burgermeister der stadt Lübeck im vierzehnt. Jahrh.; *F. Nettesheim*, Geschichte der Stadt und des Amtes Geldern; *C. Stallaert*, Jean Baptiste Houwaert, poète flamand du 16e siècle; *F. van Warnstedt*, Ueber Alterthums Gegenstände.

Eenige leden hebben onze boekerij verrijkt, door werken van anderen aan ons af te staan. Zoo ontvingen wij van Mr. *Bodel Nijenhuis* zes, van Prof. *Fruin* vier, van Prof. *Vissering* twee werken. Om de uitgebreidheid van de gift zij het mij vergund afzonderlijk melding te maken van het geschenk van Jhr. Mr. *Gevers van Endegeest*. Van dezen kregen wij eene bijna volledige verzameling der vele brochures, die in April en Mei 1853, voor en tegen de invoering der Roomsche Hierarchie hier te lande, verschenen zijn.

Ik zou u thans, volgens vroegere gewoonte moeten opgeven, welke genootschappen ons hunne werken geschonken hebben. Gij zult mij hiervan echter wel verschoonen, hoop ik, daar ze alle reeds in het 3de deel van van den Catalogus opgenoemd zijn. Slechts ten opzichte van ééne zustervereeniging moet ik hier eene uitzondering maken, daar wij hare werken eerst na het afdrukken van den Catalogus ontvangen hebben. Het is de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis. Zij zond ons al hare verslagen en de boeken, door haar uitgegeven.

Gij ziet dus, M. H. dat wij ons, wat de geschenken betreft, niet te beklagen hebben. Te bejammeren ech-

ter is het dat zoo vele leden, zelfs zij, die boeken in het licht geven, welke bepaaldelijk tot de vakken der Maatschappij behooren, ons geen exemplaar doen toekomen. Mogen in een volgend verslag de namen vermeld worden van velen, die wij er thans noode in missen.

Ik ga nu over tot de vermelding der door ons gekochte boeken. Het spreekt van zelf dat er vooral op Hollandsche Letterkunde en Geschiedenis gelet is; wat het laatste aangaat vooral op de bronnen, en op de stedenbeschrijvingen. Veel ben ik ook in dit opzicht aan de leden der Historische Commissie verschuldigd, die mij op menig boek opmerkzaam gemaakt hebben, dat voor ons onmisbaar was.

Ik zal bij het opnoemen, zoo veel mogelijk de orde volgen, die in den Catalogus is aangenomen.

C. Tuinman, De Oorsprong en Uitlegging van dagelijks gebruikte spreekwoorden. Middelb. 1762, 27. 2 dln. 4°.

C. de Vries en *M. Siegenbeek*, Bijvoegselen tot Weiland's Nederl. Taalk. Woordenb., uit den Letterbode 1799—1812.

Schatkamer der Nederl. Dichteren, geopend door een Genootschap van Dichtminnaeren, onder de spreuk Nut Vermaek. Leyden 1771. 2 dln.

Proeve van poëzy door 't Genootsch. Vlijt Volmaekt. Leyden, 1781.

O. Z. van Haren, Agon. Leeuw. 1769.

Nederl. Muzen Almanak, 1819—48. Rott. enz. 30 dln. 12°. en kl. 8°.

Gedichten van *Jan Luiken*, bevattende:

1. Geestelijke brieven. Amst. 1714.
2. Voncken der liefde Jesu. Amst. 1696.
3. Beschouwingen der Wereld. Amst. 1708.

4. De onwaardige Wereld. Amst. 1710.

5. Jesus en de Ziel. Amst. 1696.

6. De Bijkorf des gemoeds. Amst. 1735.

7. Zedelijke en Stichtelijke Gezangen, en Lof en Oordeel van de werken der barmhartigheid. Amst. 1709.

8. Spiegel van het menschelijk bedrijf, vertoonende honderd verscheiden ambachten. Amst. 1749.

9. Het leerzaam huisraad. Amst. 1731.

10. Des menschen begin, midden en einde. Amst. 1749.

Vaderl. Dichtstukjes, van 1781—1842 door *Bellamy*, *Feith*, enz. 97 st.

W. Swanke, Stichtelijke Rijmoeffeningen. Middelb. 1729.

D. Onderwater, Ernstige satirique en democritische Letterarbeid. Leiden, 1832; Mengelingen 1804; de Jongste dag.

D. H. ten Kate van Loo, de Gardes d'Honneur, in vier Zangen. 's Gravenh. 1815.

Helmers, de Hollandsche Natie, 2e druk. 's Grav. 1814.

» Nagelaten Gedichten. Haarl. 1814. 2 dln.

» Gedichten. Amst. 1809, 10. 2 dln.

» Socrates. Amst. 1815.

» Nalezing van Gedichten. Amst. 1815.

» Duromache of de Verlossing van Athene, Treursp. Amst. 1798.

Hulde aan de Nagedachtenis van *J. F. Helmers*. Amst. 1815.

J. Messchert van Vollenhoven, Bundel van gewijde poëzy, 's Gravenh. 1814.

» Proeve eener vrije navolging van eenige stukken uit de werken van *P. Ovidius Naso*. Amst. 1809. 3 dln.

» Gedichten. Amst. 1808.

A. W. Engelen, Poëzy. Gron. 1829.

F. Cordes, Gedichten. Amst. 1827.

Den Amsterdamschen Hermes, zijnde een hist. poët. en satyr. Verhaal van de zotheden der voorbijzijnde, der tegenwoordige en der toekomende eeuw. Amst. 1722. 2 dln. 8⁰.

Den ontleeder der Gebreeken, zijnde een aangenaam vertoog over de opperheerschende feilen dezer eeuw. Amst. 1724. 2 dln. 4⁰.

Justificatie des Magistraets tot Leyden, teghens de Calumnien ter saecken van de differenten tusschen henluyden ende eenighe vande Ghemeente aldaer. Leyden, 1597.

Smollet, De geestelijke Don Quichot, uit het Eng. vert. door *E. Bekker*, Wed. *A. Wolff.* 's Hage, 1798. 3 dln. 8⁰.

E. Bekker, Wed. *Wolff* en *A. Deken*, Geschrift eener bejaarde Vrouw. 's Hage, 1802. 2 dln. 8⁰.

Henry, uit het Eng. vertaald door *E. Bekker*, Wed. *Wolff*. Amst. 1800. 4 dln. 8⁰.

Pope, Proeve over den Mensch, vertaald door *E. Bekker*, Wed. *Wolff*. 's Hage, 1783. 8⁰.

E. Bekker, Wed. *Wolff*, de gevaaren van den laster. 's Gravenh. 1791. 8⁰.

J. L. E. de Pouilly, Theorie der aangename aandoeningen, vertaald door *E. Bekker*, Wed. *Wolff*. 's Gravenh. 1786. 8⁰.

De Genlis, Adele en Theodoor, vertaald door *E. Bekker*, Wed. *Wolff*. 's Gravenh. 1782. 3 dln. 8⁰.

A. Fokke Simonsz., Leven van Lucifer. Amst. 1799. met caric. pl.

» » De Moderne Helicon, Apollo Sergeant, de antieke Helicon. Haarl. 1802. met caric. pl.

Dez. Spreekwoorden. Amst. 1810. met caric. pl.

» Onderzoek naar den zetel des Characters in den Mensch. Amst. 1800.

» De Amsterdamsche Kermis. Haarl. 1801.

» Tijdperken des menschelijken Levens. Amst. 1786.

» Verhandeling over de Fortuin. Amst. 1788.

» » » » Zeevaart. 's Hage.

» » » » Algem. Gelaatk. 1801.

» » » » Nul. Amst. 1801. met caric. pl.

» Iets over Alles. Amst. 1805. 4 dln. 2 st. met titelpl.

» Verlichting. Haarl. 1799. met caric. pl.

» De Moderne Helicon. Amst. 1792.

» Proeve van een Ironiesch Comiesch Woordenboek en Aanhangsel. Amst. 1797. 2 dln.

» Phosphorides. Amst. 1801.

» Historie van de Waag te Amsterdam. Amst. 1808. met platen.

» Verhandeling over den Lach en het lachwekkende. Amst. 1788.

» London in een boertigen stijl beschreeven. Haarl. 1798. met caric. pl. en een platten grond.

Vincentius Bellovacensis, Speculum historiale. Francof. 1592. 2 voll. folio.

J. Blomhert, Geschied. van Nederl. met vervolg. Utr. 1735. Amst. 1753. 2 dln.

H. Meijer, Nederl. Geschiedenissen. Gron. 1744.

F. M. Janiçon, De Republiek der Vereenigde Nederlanden. 's Gravenh. 1736. 4 dln.

B. H. Lulofs, Kort overzigt van de Geschiedenis der Nederlanden. Gron. 1835—37. 2 dln.

A. Thysii Historia Navalis, sive celeberrimorum prae-

liorum descriptio. Lugd. Bat. 1657. 4°.

D. Gerdes, Origines Ecclesiarum in Belgio reformatarum sive Hist. Eccles. sec. 16 in Belgio. Gron. 1749. 4°.

Een corte confutatie oft wederlegghinge ghescbreven teghen een ketters boeexken, ghen. Corte belijdinghe des Gheloofs, Loven, 1567. 8°.

Mr. *J. N. G. Sassen*, Inventaris der Archiven van de stad 's Hertogenbosch. 's Hertogenb. 1863. 8°.

J. L. A. Diegerick, Inventaire analytique et chronol. des Chartes et Doc. appart. aux Arch. de la Ville d'Ypres. Bruges, 1853. etc. 5 tom.

O. Dapper, Hist. beschr. van Amsterdam, 1663. folio.

A. L. de Fonseca, La Haye par un habitant. la Haye, 1853. 2 voll. 8°.

W. C. van Zijll Jz., Oudewater en omstrek. 1861. 8°.

Jan Fokke, Geschiedkundige beschrijving van het vermaarde Stadhuis van Amsterdam. Amst. 1808. met platen. 8°.

Is. Le Long, Histor. Beschrijving van de Reformatie der stad Amsterdam. Amst. 1729. folio.

B. van Geuns, Beschrijving van Zaandam (Holl. en Fr.) Amst. (1842). 8°.

H. A. Benit, Redev. over het twechonderdjarig bestaan der Kolonie Wildervank. Wilderv. 1850.

N. van der Monde, Utrecht en derzelver fraaije omstreken. Utrecht, (1841) 8°.

A. Buchelii Descr. Urbis Rheno-Traj. ex ined. MS. (Traj. 1803). 8°.

J. van Schevichaven, Geschiedk. plaatsbeschr. van het rijk van Nymegen. Nym. 1846. 8°.

J. Ehrlich, Bijdrage tot de kennis van het ontstaan en den verderen aanwas der stad Middelburg. Middelb. 1843. 8°.

C. Ekama, Chronol. overzigt van de belangrijkste ge-

beurtenissen der stad Haarlem. Haarl. 1861. 8°.

F. Allan,	Het	eiland	Texel.	Amst.	1856.
»	»	»	Vlieland.	»	1857.
»	»	»	Schiermonnikoog.	»	1856.
»	»	»	Urk.	»	1857.
»	»	»	Wieringen.	»	1856.
»	»	»	Marken.	»	1854.
					allen 8°.

Kervyn de Lettenhove, Commentaires de Charles V. 1862. 8°.

J. Gysius, Oorsprong en voortg. der Nederl. beroerten. Delft, 1616. 4°. 1e druk, zeldz.

Verantwoordinge Didrichs Sonoy, op zekere beschuldiging des Graven van Hohenlo. Utrecht, 1588. 4°.

J. Orlers, Waarachtige Beschrijvinghe van alle de belegeringhen ende Victorien te Water en te Lande. Leyden, 1619. folio.

F. Stapleton, Apologia pro Philippo II Rege Hisp. contra varias et falsas accusationes Elisab. Angl. Reginae. (Lovan. 1592).

D. Souterius, Nederl. Victorien van Wesel en 's Hertogenbosch. Haarl. 1630. 4°.

W. Swinnas, Engelse, Nederlandse en Munsterse Krakkeelen. Rotterd. 1668. 3 dln. 8°.

D. Heinsius, Rer. ad Silvam Ducis atque alibi in Belgio aut a Belgis a°. 1629. gest. historia, Lugd. Bat. 1631. fol.

H. Grotii Grollae obsidio. Amst. 1629. fol.

H. Hugo, Obsidio Bredana. Antverp. 1629. fol.

Boxhorn, Hist. Obs. Bredae. Lugd. Bat. 1640. fol.

J. Dalrymple, Memoirs of Great Britain and Ireland. Lond. 1790. 3 voll. 8°.

E. Forstemann, Die deutschen Ortsnamen. Nordhausen, 1863. 8°.

J. Kehren, Sammlung alt- und mitteldeutscher Wörter aus Lateinischen Urkunden. Nordhausen, 1863. 8°.

H. Grotii Epistt., cum (*D. van Alphen*) Clavi Epistt. Grotii. Amst. 1687, 1763. fol.

Junij 1864.

W. BISSCHOP,
Bibliothecaris.

III.

De Verslagen der beide Commissiën over 1863—1864 zijn van de volgenden inhoud:

Verslag der Commissie voor Taal- en Letterkunde over het jaar 1863—1864.

De vacature in dit jaar in de Commissie ontstaan, door het aftreden volgens de wet van Dr. Sicherer, is in October vervuld; de Maandelijksche Vergadering heeft namelijk uit het ingediende dubbeltal, bestaande uit de Heeren M. de Vries en J. A. van Dijk, den eerstgenoemde gekozen.

De Commissie bestond dus uit de HH. Prof. Rauwenhoff, Ds. van Iterson, Dr. te Winkel, Prof. de Vries, en haren Secretaris Dr. Bisschop.

Tot het houden van Vergaderingen is dit jaar geen aanleiding geweest.

Verslag van de Commissie voor Geschied- en Oudheidkunde over het jaar 1863—1864.

Mijne Heeren,

Tienmaal kwam de Commissie voor Geschied- en Oudheidkunde, sedert 1 Oct. 1863, bijeen. In hare eerste vergadering trad het lid en tevens Secretaris Mr. Bodel

Nijenhuis af, in wiens plaats uit een door haar opgegeven tweetal, bestaande uit Dr. G. D. J. Schotel en Mr. B. W. Wttewaall, door de Maandelijksche Vergadering de eerstgemelde werd gekozen. Ook werden in dezelfde bijeenkomst de afgetreden Secretaris en Mr. J. de Wal tot toegevoegde leden benoemd, zoodat de Commissie thans bestaat uit de HH. Fruin, du Rieu, Elzevier, Janssen en Schotel, en uit de toegevoegde leden de Wal en Bodel Nijenhuis, uit welke Prof. Fruin tot Voorzitter en uw dienaar tot Secretaris zijn gekozen.

Van hare eerste tot hare laatste bijeenkomst hield zich de Commissie voornamelijk bezig met de voortzetting en voltooijing van het *Repertorium*, waarvan zij het genoegen heeft u de laatste aflevering aan te bieden.

Zij meent door dezen arbeid gedeeltelijk aan eene lang gevoelde, meermalen uitgesproken, doch nimmer vervulde behoefte voldaan te hebben. Ik herhaal gedeeltelijk, Mijne Heeren! want niemand dan de Commissie zelve kan meer overtuigd zijn van de waarheid van het woord van den ouden dichter:

Al wat des menschen handt volbrengt op deser aerde
Is niet als stuckke-werck en van bepaelde waerde.

Het *Repertorium* is de eerste poging tot het vervaardigen van een zoo volledig mogelijke lijst van hetgeen, sedert bijna twee eeuwen, in een reeks van Tijdschriften en Jaarboekjes over Nederlandsche Geschied-, Oudheid- en Letterkunde lag bedolven. Wie kan dan ook verwachten, dat alle diergelijke Geschriften der Commissie zouden ten dienste gestaan hebben, niet een enkel, vooral van vroegeren tijd, hare aandacht zou ontsnapt zijn?

Reeds zijn er in haar bezit, wier bestaan haar alleen bekend was, of ter harer kennisse gekomen, van wier aan-

zijn zij geheel onbewust was. Van deze nieuw ontdekte bronnen hoopt zij gebruik te maken voor een Supplement, waarmede zij haren arbeid aan het *Repertorium* voltooid zal rekenen.

Daar de Commissie wist, dat er in Amerikaansche Tijdschriften eenige verhandelingen betreffende ons Vaderland waren verschenen, heeft zij zich in betrekking gesteld met ons Medelid H. C. Murphy te New-York, ten einde hieromtrent nader ingelicht te worden. Bij een vereerend schrijven uit Brooklyn voegde de heer Murphy niet alleen de opgaaf der Amerikaansche bijdragen voor ons Repertorium maar ook eene Lijst van Stukken betrekkelijk Nieuw-Nederland. Deze kwam aan de Commissie belangrijk genoeg voor om ze als Mededeeling N°. III het licht te doen zien.

Te vergeefs zal de lezer echter de *Nederlandsche Koloniën* in het Repertorium zoeken. Reeds had de Commissie er een belangrijk apparaat voor gereed, en er eene plaats voor ingeruimd, toen de Heer J. C. Hooykaas, Commies aan het Historisch Bureau en de Bibliotheek van het Departement Koloniën, die, sedert geruimen tijd iets dergelijks ondernomen had, en wiens ontwerp in sommige opzigten nog ruimer dan het onze was, de Commissie verzocht hem de door haar vergaderde bouwstof te willen afstaan, waartoe zij gemeend heeft te moeten besluiten, zoo dat zij mag vertrouwen, dat ook die bijdrage voor de bibliographie onzer Koloniën spoedig het licht zal zien.

Terwijl de Commissie zich met het zamenstellen en voor de pers gereed maken van het Repertorium bezig hield, viel hare aandacht op de Dissertatiën, Oratiën en Lijkredenen, die aan de verschillende universiteiten, athenaeën en illustre scholen van ons vaderland verdedigd en uitgesproken zijn. Zij meende, dat ook deze wel-

ligt bouwstoffen konden bevatten, voor den geschiedvorscher en oudheidkundige van waarde, en besloot, in belang der wetenschap, ook uit deze voorraadschuren op te rakelen hetgeen zij voor haar doel geschikt achtte. Met vereende krachten sloeg zij handen aan het werk en mogt zich welhaast in het bezit zien van eene verzameling van bouwstoffen, die niet onbelangrijk is.

Het was geen geringe moeite die stapels van kwartijnen en octaven te doorworstelen, maar niet minder kostte het ons in bezit er van te geraken. Vele waren er in de Bibliotheek onzer Hoogeschool en onzer Maatschappij voorhanden, niet onbelangrijk was de collectie van orationes funebres in de bijzondere verzameling van onzen Bibliothecaris; maar toch nog zeer groot het aantal dat ons ontbrak. Reeds zijn echter, dank zij de hulpvaardigheid van eenige onzer medeleden, vele dier ontbrekende, vooral Utrechtsche, Franekersche en Harderwijksche Dissertatiën en Oratiën (van de beide laatstgemelde hoogescholen zijn er slechts weinigen meer aanwezig) ons aangewezen of toegezonden. Nog missen wij die, welke tot de voormalige illustre scholen (zoo als te Middelburg en Dordrecht) en tot die akademiën, welke naauwelijks gesticht waren of reeds wederom vernietigd werden (zoo als te Breda en Nymegen), in betrekking staan; doch ook die hopen wij in te zien, indien deze of gene, met ons plan bekend en in bezit er van, ze ons daartoe wil afstaan, en alzoo zal ons *tweede* Repertorium des te vollediger en des te nuttiger kunnen worden voor den beoefenaar onzer Vaderlandsche Geschied-, Oudheid- en Letterkunde.

Behoeven wij u te zeggen, Mijne Heeren! dat deze arbeid bijna al den tijd vorderde, dien wij voor onze zamenkom-

sten hadden bestemd, en toch vonden wij nog oogenblikken tot het onderling bespreken van nieuwe plannen, tot het mededeelen van merkwaardige bijzonderheden, die ons in den loop onzer letterkundige studiën waren voorgekomen, tot het inzien van handschriften en zeldzame boekwerken, en tot het houden van wetenschappelijke gesprekken.

Zoo vormden wij het plan tot het vervaardigen van eene Lijst van Schilderijen aan de vaderlandsche historie ontleend; een plan, ook na de uitgaaf van een dergelijke lijst door den Heer D. Franken te Amsterdam bewerkt en bij den Heer F. Muller te Amsterdam in 't licht verschenen, niet door ons opgegeven, wijl het bleek hoe onvolledig deze was. Voorts tot het aanleggen eener Verzameling van genealogiën van patricische familiën in Nederland, waaraan de beoefenaar der Geschied- en Letterkunde groote behoefte heeft; eindelijk tot uitbreiding der collectie van zegels aan de Maatschappij toebehoorende.

Wat de *Memoria Copesiana* van wijlen den Heer Ackersdijck betreft (zie *Handd.* 1843, bl. 57, 1861, bl. 61, 1863, bl. 45), heeft de Commissie besloten, dit geschrift niet uit te geven, daar het bij nader onderzoek gebleken was, dat de talrijke brieven van H. Copes en G. Cuper, te 's Gravenhage bewaard, niet voldoende waren geraadpleegd voor dat doel; daarentegen is wel het besluit genomen den Catalogus van de Bibliotheek van S. Salvatore te Bologna in onze Mededeelingen N°. IV op te nemen, naar de lijst van Copes' hand onder diens papieren thans op de Bibliotheek der Maatschappij bewaard; ondanks herhaalde nasporingen[1] toch was het niet gebleken, dat de Catalogus van die beroemde boekerij ergens is gedrukt geworden.

1 Vgl. Serapeum II. 141; XX. 213, en het aldaar geraad-

Dr. Janssen deelde bijzonderheden mede nopens het Huldtooneel te Nooddorp bij Castricum en het daar gestichte monument, zie Mededeeling N°. V; Prof. de Wal, zijne aanteekeningen omtrent Nederlanders, die te Heidelberg gestudeerd hebben, aan de Mss. *Acta Universitatis* ontleend; omtrent de Nederlandsche *Epistolographi*, wier uitgegeven brieven zulke rijke en schier ongebruikte bronnen zijn voor de geschiedenis, literatuur, karakterkunde en de kennis der zeden; omtrent het geboortejaar van den Hoogleeraar Boxhorn, naar aanleiding eener fautieve opgave in het *Biographisch Woordenboek* van wijlen ons medelid van der Aa, zie Mededeeling N°. VI; omtrent een belangrijken brief van J. van Wullen te Stockholm aan den Hoogleeraar Nethenus nopens den dood van Cartesius, later door Crenius, doch sine capite et cauda uitgegeven, zie Mededeeling N°. VII; en maakte ons opmerkzaam op de afbeeldingen van Luther en Melanchton, reeds in 1559 afgedrukt op een antieken band, bevattende Tomus III *Scriptorum publice propositorum Gubernatoribus studiorum in Academia Wittenbergensi.*

Meermalen onthaalde ons Mr. Bodel Nijenhuis op voortbrengselen van vroegere en latere prentkunst uit zijne rijke verzameling. Zoo gaf hij op het eerste Stuk van *de Nederlandsche Geschiedenis in platen* van den Heer F. Muller, 1863, eene nalezing van 180 platen, deels bij hem zelven, deels bij het Academisch plaatkabinet hier ter stede voorbanden, allen vóór den jare 1625 verschenen; en bragt bij het een of ander handschrift ter tafel,

---

pleegde werk van Trombelli, Memorie istoriche concernenti le due canoniche di S. Maria di Reno e di S. Salvatore; Bologna, 1752. 4°.

dat tot wetenschappelijke gesprekken aanleiding gaf. Zoo bragt hij haar in kennis met den Inventaris der nagelatene Hss. van Mr. S. C. Nederburgh, in leven Commissaris Generaal van geheel Nederlandsch Indië, een inventaris, thans in bezit van zijn schoonzoon Mr. J. P. de Fremery, Oud-Burgemeester te 's Gravesande, en daar deze niet ongenegen is die collectie aan die er belang in mogt stellen te laten inzien, meende de Commissie dien inventaris te mogen bekend maken als Mededeeling N⁰. VIII.

Onder de zeldzame handschriften en boeken, zoo door de leden als den Secretaris ter tafel gebragt, behooren de originele briefwisseling tusschen Koning Karel II van Engeland en Prins Willem III, van welke een gedeelte door Costerus in zijn *Historisch Verhaal* is overgenomen, welker authenticiteit echter door Mr. Groen van Prinsterer werd betwijfeld; een originele perkamenten brief van Graaf Dirk VII en vrouw Aleijdis, waarbij zij verklaren goed te keuren al de giften en geschenken door vrouw Petronella, Gravin van Holland aan de Kerk der H. Maagd te Rijnsburg in 1199 geschreven; een perkamenten stuk, behelzende een verzoek om voor den anderen te bidden en te participeren aan elkanders goede werken, van 1448; Ms. Beschrijving van het dorp Valkenburg bij Leyden, met eenige aanteekeningen van C. van Alkemade en P. van der Schelling; een Ms. behelzende de *Algemeene Keure* van Zeeland, gegeven bij Floris, Momber of Voogd van Holland, met aanteekeningen van dezelfde geleerden; de oudste en hoogst zeldzame uitgave der *Opera* Hroswite, *illustris virginis et monialis Germane, gente Saxonica orte, nuper a Conrado Celte inventa.* Norimbergae 1501 fol. (deze tooneelspeelster was weleer het onderwerp eener briefwisseling tusschen Prof. de Wal en Dr. Schotel); een bundel Latijnsche gedichten getiteld

Solitudo sive vita solitaria laudata a CORNELIO MUSIO *Delpho Encomiaste.* Amst. 1566. 4°.; een zeldzaam kaartspel door de Jansenisten uitgegeven onder den titel van *Constitutie-kaart van 's Pausen onfeilbaarheid*, uit den aanvang der 18de eeuw.

Uit dit alles, Mijne Heeren! kunt gij opmaken, dat de Commissie ook dit jaar wederom werkzaam is geweest, en de tegenwoordigheid van alle leden (zoo geen hoogere pligten of bestendige ongesteldheid ze elders riepen) in de vergaderingen was een blijk dat zij het werk met lust verrigtte, en, zeggen wij met den boven gemelden dichter,

> Soo arbeydt lustigh is en lust in arbeydts taek,
> Is zeker arbeyds vrucht tot nut en geests vermaek.

Mogt de vrucht van onzen arbeid zulks ook voor u zijn!

Leiden, Mei 1864.

G. D. J. SCHOTEL, *Secretaris.*

IV.

Daarna doet de Penningmeester mededeeling van zijne Rekening, zoo als die in de Vergadering van Mei was nagezien en goedgekeurd.

Het batig slot van 1863 bedroeg	*f* 1272.60
De ontvangst van 1863—1864 is geweest . .	» 5258.93
	f 4531.53

De uitgaven tot ultimo April 1864 beliepen	*f* 4137.50½
Het saldo in kas is	» 394.02½
	f 4531.53

V.

Uit de Lijst der Heeren voorgedragen voor het Lidmaatschap heeft de keuze plaats, en wel van 14 Leden uit de 38 Binnenlandsche Candidaten, en van 4 Buitenlandsche Leden uit 6 Candidaten.

De Voorzitter verzoekt de Heeren J. J. Prins, J. M. E. Dercksen, L. J. van Rhijn, S. G. Heringa en A. Ising de Commissie van stemopneming uit te maken, die zich daartoe bereid verklaren.

Het proces-verbaal der stemming, uitgebracht door Prof. Prins, hield in, dat de volgende Heeren benoemd zijn, als:

Binnenlandsche Leden:

Mr. T. M. C. Asser, hoogleeraar in de rechten te *Amsterdam.*

Dr. A. H. Blom, predikant te *Dordrecht.*

G. H. J. Elliot Boswel, te *'s Gravenhage*, hoofdcommies bij het departement van koloniën.

Dr. C. H. D. Buys Ballot, hoogleeraar in de wis- en natuurkunde te *Utrecht.*

Dr. C. M. Francken, hoogleeraar in de faculteit der bespiegelende wijsbegeerte en letteren te *Groningen.*

Mr. J. A. Grothe, secretaris van 't Historisch Genootschap te *Utrecht.*

Mr. B. T. Baron van Heemstra van Froma en Eibersburen, te *Leiden.*

Mr. J. N. J. Heerkens, lid van het Prov. Gerechtshof van Overijssel te *Zwolle.*

D. F. van Heyst, te *Leiden.*

N. G. Pierson, koopman te *Amsterdam.*

Mr. J. PRINGLE, procureur-generaal bij het Prov. Gerechtshof van Gelderland te *Arnhem.*

H. DE VEER, predikant te *Delft.*

Jkhr. B. H. C. K. VAN DER WIJCK, hoogleeraar in de faculteit der bespiegelende wijsbegeerte en letteren te *Groningen.*

Dr. J. A. WIJNNE, rector van het Gymnasium te *Groningen.*

Buitenlandsche Leden:

JOH. GEFFCKEN, theol. et phil. dr., Prediger zur St. Michael in *Hamburg.*

Dr. R. HILDEBRAND, te *Leipzig.*

ERIK JONSSON, te *Kopenhagen.*

KARL JOHAN SCHLYTER, hoogleeraar te *Lund.*

VI.

Hierna komt ter tafel het voorstel van Dr. J. VAN VLOTEN, om artikel 5—15 der Wet aldus te veranderen:

Art. 5.

Tot leden zijn verkiesbaar allen, die gerekend knnnen worden voor het in art. 1 aangegeven doel der Maatschappij jaarlijks eenige penningen beschikbaar te hebben.

Art. 6 blijft.

Art. 7.

Elk lid is bevoegd anderen tot het lidmaatschap voor te dragen; hij zendt daartoe vóór den 1sten Mei van het loopende jaar de namen der voorgedragenen bij den algemeenen Secretaris in.

Art. 8.

De Secretaris zendt, in den loop derzelfde maand, al de ingezonden namen, alfabetisch gesteld, bij den beschrijvingsbrief, aan de leden der Maatschappij, die nu 't zij persoonlijk op de vergadering, 't zij bij vrachtvrije terugzending van die alfabetische lijst hun stem voor of tegen kunnen uitbrengen. De stemopneming ter algemeene vergadering geschiedt door eene Commissie van drie leden, door den Voorzitter te benoemen.

Art. 9.

Als gekozen worden allen beschouwd, die niet meer dan de helft der stemmende leden tegen zich hebben; gelijke verhouding geldt voor de in art. 6 vermelde Leidsche leden, over wier aanneming op de eerstvolgende maandelijksche Vergadering, nadat zij bij den Secretaris zijn aangegeven, gestemd wordt.

Art. 10.

Wie niet aangenomen is, kan binnen 't jaar niet weder voorgesteld worden.

Art. 11.

In iedere gemeente, waar minstens *twaalf* leden der Maatschappij gevonden worden, kunnen deze eene op zich zelve werkzame afdeeling vestigen, gerechtigd verdere leden aan te nemen, op gelijken voet, als de Leidsche in de art. 6 en 9 vermeld, en die (zonder nadere bekrachtiging door de Algemeene Vergadering) als leden der Maatschappij zelve beschouwd worden.

Art. 12.

Dergelijke afdeelingen hebben het recht *één vierde* der jaarlijksche contributiën harer leden ten eigen nutte in te houden, en alleen de overige *drie vierden* aan den algemeenen Secretaris over te maken.

Art. 13 wordt het bestaande art. 14.

Art. 14.

De benoeming aannemende, ontvangen zij het bewijs van lidmaatschap, benevens een exemplaar van de naamlijst der leden en des verkiezende van den catalogus der boek- en andere verzamelingen der Maatschappij, tegen betaling van *vier* gulden.

Art. 15.

Zoodra het getal leden dat van *zevenhonderd* overschrijdt, betalen zij eene jaarlijksche toelage van *vier* gulden; zoo zij daar beneden blijven, *zes*.

De Voorzitter brengt namens het Bestuur praeadvies uit, inhoudende dat het Bestuur het niet raadzaam acht dit voorstel aan te nemen, hetwelk eene algeheele verandering in den aard en het wezen onzer Maatschappij ten gevolge zou hebben. Daar niemand het woord verlangt om het voorstel te verdedigen, wordt het door den Voorzitter in stemming gebracht, en met algemeene stemmen verworpen.

VII.

Vervolgens komt in behandeling het voorstel van den Heer A. Elink Sterk Jr. tot verandering van art. 7 der wet:

Voorgesteld Art. 7.

Elk lid heeft de bevoegdheid ook anderen tot het lidmaatschap voor te dragen, mits daarvan voor niet meer dan voor twee te gelijk gebruik makende.

Het Praeadvies van het Bestuur door den Voorzitter uitgebracht strekt tot afrading van het voorstel, daar men de noodzakelijkheid van deze wetsverandering niet in-

ziet, omdat de Leden tot dus verre geen misbruik hebben gemaakt van het in art. 7 toegestane regt, en de voorgestelde wijziging altijd ontdoken zou kunnen worden. De Heer Elink Sterk trekt hierop zijn voorstel in.

VIII.

Hierna brengt de Voorzitter in beraadslaging het voorstel van Prof. R. Fruin, om aan den uitgever der *Gedenkstukken van Oldenbarnevelt en zijn tijd*, eene subsidie van *f* 200 toe te staan, uit te betalen zoodra het Derde Deel van dit werk het licht zal zien, en deelt hij mede een schrijven van de Commissie van Geschied- en Oudheidkunde van den volgenden inhoud:

»De Commissie ingenomen met het voorstel van Prof. »Fruin, betwijfelt of het wenschelijk is zulke ondernemingen op de voorgestelde wijze te ondersteunen; zij »heeft daarom besloten, ter voorkoming van discussiën »over het al of niet subsidiëren van nuttige ondernemingen, of zoo dit onmogelijk mogt zijn, ter vermijding »van uitgaven, tot dat einde uit de kas der Maatschappij »de *f* 200, welke zij voor de uitgaaf van haar Repertorium heeft ontvangen, ter beschikking van het Bestuur »te stellen."

Daarop licht Prof. Fruin zijn voorstel toe; hij wenscht aan den Heer M. Nijhoff, die, wegens beperkt debiet van *Oldenbarnevelt's Gedenkstukken*, de uitgaaf bij het Tweede deel gestaakt heeft, van wege onze Maatschappij *f* 200 toe te zeggen, even als het Provinciaal Utrechtsch Genootschap en de Maatschappij van Fraaije Kunsten had gedaan; die *f* 600 zou de uitgaaf van een Derde deel mogelijk maken. De Voorsteller begrijpt evenwel, dat

er zwarigheden zijn tegen het verleenen van zulk eene toelage uit de kas der Maatschappij, daar wellicht art. 2 der Wet het aanwenden van het geld der Maatschappij voor dergelijke ondersteuning niet toelaat. Hij vereenigt zich dus met het aanbod van de Geschiedkundige Commissie, en wijzigt zijn voorstel in dier voege, dat de *f* 200 door die Commissie ter beschikking van het Bestuur gesteld, tot dat doel zullen gebruikt worden.

De Voorzitter brengt daarop het aldus gewijzigde voorstel in rondvraag, dat met algemeene stemmen op ééne na wordt aangenomen.

IX.

In plaats van den in October e. k. aftredenden Bestuurder Prof. A. Kuenen wordt uit het voorgedragen dubbeltal, bestaande uit de Heeren Dr. L. J. F. Janssen en Ds. C. Sepp, eerstgenoemde gekozen.

Nadat aldus de Punten van den Beschrijvingsbrief zijn afgehandeld, vraagt de Heer W. Eekhoff het woord, en leest een Voorstel voor, strekkende om door de Maatschappij te doen vervaardigen eene Geschiedenis van de Nederlandsche Letterkunde, als voortzetting van die der Middel-Nederlandsche Letterkunde van Prof. Jonckbloet.

De Voorzitter geeft in bedenking dit voorstel tot inlichting en raad in handen van de Commissie voor Taal- en Letterkunde te stellen.
De Heer Eekhoff neemt hiermede genoegen.

De Heer Delprat zegt, namens de aanwezige leden,

den Voorzitter dank voor de leiding der Vergadering, en noodigt hem uit, de sierlijke toespraak, door hem met zoo veel warmte voorgedragen, af te staan voor de Handelingen. De Voorzitter verklaart zich daartoe bereid.

Ten slotte vraagt de Heer J. W. Tijdeman inlichting omtrent het besluit der Maandelijksche Vergadering, dat met den Beschrijvingsbrief ter kennis van de leden was gebracht: »dat voortaan bij de Handelingen onzer Maatschappij zullen worden uitgegeven Mededeelingen, die in de Vergaderingen gehouden zijn, of die, tot de vakken van onze Maatschappij behoorende, door de Leden tot dat einde zullen worden ingezonden." Hij verlangt te weten, of die ingezonden Mededeelingen onder art. 101 der wet vallen, en aldus in handen der desbetreffende Commissiën zullen worden gesteld. De Voorzitter antwoordt, dat de Maandelijksche Vergadering in dien geest de noodige bepalingen gemaakt heeft.

(Was geteekend) M. DE VRIES,
Voorzitter.

MEDEDEELINGEN

GEDAAN IN DE

VERGADERINGEN

VAN DE

MAATSCHAPPIJ

DER

NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE

TE LEIDEN,

1863—1864.

I.

FRAGMENTEN EENER OUDE KRONIJK,

MEDEGEDEELD DOOR

Mr. L. Ph. C. van den BERGH.

[VOORWOORD].

Deze fragmenten eener oude kronijk zijn uit de bibliotbeek van Thijsius te Leiden afkomstig, waar zij tot schutbladen van een oud boekwerk dienden. Het zijn twee perkamentbladen, quarto formaat, beschreven met eene grove letter uit de 15de eeuw.

Wie de auteur van dit werk was, blijkt niet; alleen ziet men, dat hij in de eerste helft der 14de eeuw leefde en in Vlaanderen woonde, zoodat het HS. geen autograaph kan zijn.

Het zijn grootendeels aanteekeningen over voorvallen, die Vlaanderen en Zeeland betreffen, in welke laatste provincie die kronijk in de 15de eeuw schijnt berust te hebben, blijkens eenige korte aanteekeningen zonder waarde op de laatste bladzijde, die Zeeuwsche personen

betreffen, van welke wij er slechts ééne overnemen, van dezen inhoud; »... den XXIIIsten dach van october anno dusent IIII hondert staerf den edele hoech[ghebor]-en baroen ende ridder heer floriis van haemste van monteges ende van hantes ...... van LXIII." — Het schijnen de laatste bladen van het HS. geweest te zijn, en als bladvulling heeft de schrijver er de korte naamlijst der oudste Hollandsche graven bijgevoegd.

Soortgelijke korte kronijken bezat men in dien tijd veel, doch de meesten zijn in de 16de eeuw verscheurd. Zoover ik heb kunnen nagaan, is ons fragment nog nergens gedrukt.

FRAGMENTEN EENER KRONIJK.

.....bedi men wilse emmer doen singhen ende men liep vaste in die wapen .... liet cort luden ende singhen al Vlaendren dure wt ghesteken Ghent ende [Aude]naerde ende dat daer toe behoort 1). In Marien Magdalenen avonde ende ghedurde XXIII. weken int jaer .M.CCC. ende XXVIII.

Die maendach was te Brugghe .VIII. daghe int ingane van den oeste doe . . . sleghen Willem van Cokelare ende

1) Dit schijnt te zien op het interdict, dat in 1327 tegen de Vlamingers werd uitgesproken, wegens eenen opstand tegen den Graaf, waarbij alleen Gend en Audenaerden werden uitgezonderd, als hem getrouw gebleven zijnde. Z. Oudegherst, *Kron. van Vlaenderen* II. 203.

Jacob Breydel ende sijn gheselscap e[nde] vele vleeshouwers warer doe wt gheseit int jaer . M.CCC ende XXVIII [1]).

Te Cassele was die grote wijch [2]) in sente Bertelmeus avonde M.CCC ende X[XVIII].

Die van Ghent verberneden Dense [3]) al met allen up den vierden dach (in) pietemaent [4]) int jaer .M.CCC ende XXVIII.

Wy moesten bliven anden coninc ende an onsen grave mijn here Lodewike van [Nivers] van goede ja van al tal, ende die coninc adde V[c] ghisele ute Brugghe ende [voe]ren wech in sente Mattheus avonde ende waren wech .XXXIII weken ende . . . . . grave haddere wt Brugghe .CCC. al sonder die ghene van den vrien disc (?) . . . . wech in sente Lucs daghe int jaer .M.CCC. ende XXVIII [5]).

---

1) N. Despars, *Cron. van den lande ende graefschepe van Vlaend.* II. 285, zegt dat W. van Pouckelaere (later Couckelare) een der alderprincipaelste poorters van Brugge en Jacob Breydele, die secretelick al haerlieder nyterste beste deden om sprincens affairene te voorderene, met vele vleeschhouwers, die bij hen waren, by de ontdekking daarvan werden doodgeslagen in de Smedestraat te Brugge.

2) *Wijch*, strijd. Zoo ook in het kronijkje door Matthaeus uitgegeven in zijne *Analecta* I. 74, ed. in 8°. »Anno CIↃ.CCC.XXVIII. doen was den strijt ipso die Bartholomei te Basele (L. Cassele) ende Hofelt." Verg. ook Oudegherst, *Kron. van Vlaend.* II. 205. en Despars II. 288. De Vlamingers verloren, volgens dezen schrijver, bij hunne nederlaag wel 13000 man.

3) *Dense*, Deinze in Vlaanderen.

4) *Pietemaent*, september. Z. Despars II. 298.

5) Z. Despars II. 279. »Die coninck behielt 500 van haerlieder jonghers themwaerts in hostagie ende die grave Lodewijck insgelijcx ooc wel al so vele of meer, maer zy en blevender niet boven een vierendeel jaers." Ook liet de Koning de goederen der oproerigen sequestreren.

Maes Dankaerd ende Jan Ackerman ende hare helpers [1]) die beletten mijn h[ere] Philips van Axele scepenen te makene te Brugghe van mijns heren graven weghen int [jaer] .M.CCC ende .XXVIII.

Zegher Jans Zone [2]) quam up bi Oestende des daghes na sente Pauwel[s daghe] in laumaent daer vele liede qualike an waren int jaer .M.CCC ende XX . . . ende up dat selve jaer dede men alden wet ende vonnesse dien van Bru[gghe] . . . dien van den . . . . niet . . . . die waren gheb . . . .

b.

. . . Lode]wijch van Vlaendren onse jonghe grave die was gheboren te Malen [up sen]te Katelinen daghe int jaer M.CCC ende XXX.

. . . . . g]rote vloet was dat alle die lande van Zeelant in ghinghen int jaer [M.C]CC ende XXXIIII in sente Katelinen nachte [3]).

. . . . wijch was vor Arnemuden tusschen die Fransoyse ende die Inghelsche [int j]aer .M.CCC .XXXIX [4].]

---

1) Z. Despars II. 283.

2) Zegher Janszoon was hoofdman der oproerige Bruggelingen; na het dempen van den opstand werd hij ter dood verwezen. Oudegherst II. 192, 206.

3) *Inghinghen*, d. i. inbraken, overstroomden. Deze vloed had plaats na eenen geweldigen storm, den 23sten november en rigtte ook in Holland en Friesland groote schade aan. Z. Wagenaar III. 229 en de aldaar aangehaalde schrijvers.

4) In het kronijkje van Hollant achter den Clerc van de laghe landen door van Mieris uitgegeven, leest men: "Item in dit selve jaer (1338, niet zoo als hier 1339) op S. Maertijns dach na heylich misse soe was noch een strijt tusschen die Fransoysen ende die Ingelschen by Aernemuen ende die Inghelsche wonnent."

.... grote wijch was vor Swin tusschen den coninc van Inghelant ende die [Frans]oyse up sente Jans nacht int jaer .M.CCC ende XL [1].

Diederic die Vrieze was die eerste grave van Hollant ende wart grave doe men screef VIII^{c} ende LXIII jaer.

[Died]eric sijn zone was die ander grave van Hollant ende starf als men [scree]f IX^{c} jaer.

Dese Diederic ende sijn vader onder hem tween hilden [Holl]ant .C ende XXV jaer.

[Die] derde grave hiet Arnoud ende hi was grave .V. jaer ende hi was ghe[sleg]hen van den Vriezen int jaer IX^{c} ende .V. Ende es begraven tEgmonde.

[Die] vierde grave hiet Diederic Arnouds zone ende was grave XLVI jaer ende [star]f als men screef .IX^{c} ende .LV. jaer.

[Die] vichte grave hiet Diederic ende hi was grave .IX. jaer ende hi was ghesleghen [van] sinen vianden te Dordrecht doot int jaer IX^{c} ende LX.

[Die] seste grave hiet Florens ende was grave .XIII. jaer ende bleef doot van sine ....

Blad 2. a.

.... dach leecht messe [2]) die doe was des donredaghes ende hi bleef daer in d..... met sire vrouwe sire moeder

---

1) Bij deze gelegenheid behaalden de Engelschen de overwinning. Z. FROISSART I. 61; DESPARS II. 345 en WAGENAAR III. 247.

2) *Leechtmesse*, Maria lichtmis, d. i. 2 Februarij. Dit berigt behoort tot de geschiedenis der Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten.

die gherne adde ghesien dat die balling[he die] met hare uut waren in 't lant hadden moghen comen, dat si niet en [conste] ghecrighen [1]); tote des palmesondaghes cam hi weder over met sire . . . . . . Machtilden [2]) ende des dinesendaghes na palmedach broechtise in Midde[lburch] ende aldaer was hi met mire vrouwen tote des anderdaghes nativi[tatis .] . . . . voeren si tote Zerixxe int jaer M.CCC.LII.

L. Ph. C. van den Bergh.

---

1) *Ballinghe*, waarschijnlijk die van de wet uit Dordrecht, Middelburg en Zierikzee, die de Keizerin Margaretha naar Calais gevolgd waren, en volgens het verhaal van eenen tijdgenoot sedert niet weder in Dordrecht konden komen. Zie mijne *Gedenkst. tot opheld. der Nederl. Gesch.* I. 227.

2) *Machtilden*, ik denk, dat hier bedoeld wordt vrouw Machteld van Voorn, die hertog Willem krachtig ondersteunde; want zijn huwelijk met Machteld van Lancaster had eerst later plaats, zoo ik meen.

II.

VERSLAG

BETREFFENDE EEN NEDERDUITSCH HANDSCHRIFT VAN REKEN- EN MEETKUNSTIGEN INHOUD

VAN

SAMUEL CAROLUS KECHELIUS,

DOOR

Dr. E. VAN DER VEN.

In de Vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, die op den 4den Maart j. l. werd gehouden, bragt de Heer Dr. C. LEEMANS een Handschrift [1]) ter tafel, toebehoorende aan en gekocht op eene boedel-verkooping in Noord-Brabant door eenen opzigter van de Waterstaat in het 2de arrondissement van die provincie. Daarbij voegde hij de volgende opgaven omtrent den Inhoud.

INHOUD.

Portret in potlood op perkament, geteekend door D. DRUIJFF, 1655. Daaronder geschreven op hetzelfde papier als het overige van het HS.:

»SAMUEL CAROLUS KECHELIUS van Hollensteyn, geboren

1) Zie boven bl. 38.

»tot Praag, Magister in de Mathematische ende Astronomische konst. A°. 1655 out 44 jaeren Residerende tot Leyden. In den Name Godes Amen."

blzz.

Transporteren 568

multiplicatio, divisio.
fractiones.
regula trium.
» aurea.
» proportionum.
» societatem (sic?)
» extractio radicis quadratae).

GNOMONICA, blzz. 569—700. 132
Lib. I (in het Latijn.)
Dl. II (in het Nederl.) *Van de Sonnewijsers.*
Dl. III (in het Nederl.) *Van de Sonnewijsers.*
(Inschrijven van Ital. en Babilonse uren en alderh. wijsers).
breekt af midden in het 2de probl.)
onbeschreven blzz. 701—796. 96

COMPENDIUM PERSPECTIVAE.
(in het Latijn) blzz. 797—830. 34
Niet afgewerkt, ontbreken eenige figuren, waarvoor de plaats is opengelaten).
onbeschreven blzz. 831—902. 72

te zamen 902
blzz.

Nog eenige onbeschreven blzz., zoodat het geheel bestaat uit 914 blzz.

Achteraan staat het portret op perkament met potlood (geteekend door D. DRUIJFF, 1655) van »Joos CROMMELING »Jacobszoon geboren tot Leyden studiosus in de Ma»thezy, beschrijver des Boex (door de onderwijsinge van »SAMUEL KECHELIUS), out zijnde A°. 1655: 17 Jaeren: »woonende tot Haarlem."

De reeds genoemde vergadering verzocht mij te willen nagaan, in hoe verre dit HS. kan strekken tot het geven van inlichting omtrent de wijze, waarop in ons vaderland de wiskunde beoefend en onderwezen werd in het midden van de 17de eeuw. Ten einde aan dit vereerend verzoek te voldoen, is door mij in de vergadering, die den 6den Mei werd gehouden, het hier medegedeeld verslag uitgebragt. Zoo als van zelf spreekt, betreft het alleen dat gedeelte van het HS., waarin over onderwerpen van zuiver mathematischen aard of over min verwijderde toepassingen van zuiver mathematische beschouwingen wordt gesproken.

De hoofdstukken, *Architectura militaris* en *Gnomonica* getiteld, zijn van zoo *bijzonderen* practischen aard, dat ik mij daarover geen oordeel mag aanmatigen.

Eene practische strekking heeft de geheele »onderwij»zinge" gehad, waarvan ons de inhoud in het HS. bewaard is; de leerling werd allerwaarschijnlijkst opgeleid tot vestingbouwkundige. Daarom kan ons het HS. niet leeren, in hoe verre de vruchten van onderzoekingen, die in die dagen aan de orde waren, en mannen als CARTESIUS, HUYGENS, HUDDE, bezig hielden, hier te lande bekend waren aan geleerden van minderen rang.

Wil het HS. ons iets leeren omtrent de trap van ontwikkeling die de wiskundige kennis in het midden van de 17de eeuw had bereikt, dan zou dit alleen de met de praktijk der Geodesie in onmiddelijk verband staande beginselen der Geometrie, Trigonometrie en Stereometrie kunnen gelden. Ook in dit opzigt echter mag dit HS. onze maatstaf niet zijn. Wat daarin van de beginselen der Geometrie en Stereometrie voorkomt is gedeeltelijk eene woordelijke vertaling van de *Elementa* van EUCLIDES,

gedeeltelijk slechts een uittreksel uit die *elementa*. Waar alleen dit laatste wordt gegeven, stuit men op zoovele onjuiste uitdrukkingen en is de mathematische evidentie zoo dikwijls aan de kortheid opgeofferd, dat het schijnt, alsof men hier meer met het onvolledig geschreven dictaat van den leerling dan met den waren inhoud eener »onderwijzinge" te doen heeft. Als voorbeelden van zoodanige bekortingen wijzen wij onder vele andere slechts op de bepaling van den regten hoek en van den cirkel, op het bewijs van het theorema van Pythagoras, op datgene wat over de evenredigheid van lijnen wordt gezegd, enz.

Ook onder de beschouwingen, die den naam *Trigonometria* dragen en de practijk van het meten voorafgaan, mist men, onder anderen, de in dien tijd reeds bekende formule, waardoor men van eenen driehoek eenen hoek kan vinden als de drie zijden gegeven zijn. Bij de berekeningen, die in het practisch gedeelte voorkomen, geeft dit gewis tot omslagtigheid aanleiding.

Het *compendium perspectivae* is zoo onvolledig, dat het alleen in de meest eenvoudige gevallen bij het perspectivisch teekenen van voorwerpen als rigtsnoer dienen kan. Het is in de latijnsche taal opgesteld, even als het *compendium arithmeticae practicae*, dat een vrij getrouw beeld geeft van de rekenwijzen, die men in die dagen toepaste. Toch ontbreekt er ook aan dit hoofdstuk nog te veel dan dat het volledig kan geweest zijn op het tijdstip, dat het werd geschreven. Onder anderen toch mist men daarin het trekken van den cubus-wortel.

Oorspronkelijk, dat wil zeggen van den onderwijzer zelven, kunnen alleen geweest zijn enige werkstukken, die het verdeelen, het optellen en aftrekken van ver-

schillende vlakke figuren betreffen. Evenwel zijn ook deze zoo onmiddelijk uit door EUCLIDES medegedeelde constructiën af te leiden, dat de overgang van deze tot do eerstgenoemden voor iemand, die eenigzins bedreven is in de wiskunde, geen moeite oplevert.

Bij het eerste doorbladeren van het Boek meende ik ook oorspronkelijke werkstukken te zullen vinden in het gedeelte, dat »Problemata van transmutatie der ligchamen" tot opschrift draagt. De groote menigte keurig geteekende en fraai gekleurde figuren toch, die dit hoofdstuk opluisteren, deden mij eene transmutatie door constructie verwachten. Bij eene meer naauwkeurige beschouwing evenwel bleek het, dat die figuren op zeer overtollige wijze telkens de ligchamen moesten voorstellen, waarvan in een werkstuk sprake was. De transmutatie was alleen eene rekenkunstige; dat wil zeggen, vooraf was eene tafel vervaardigd, waarin, als de lengte van den straal eens bols als eenheid werd aangenomen, de lengte van de ribbe van eenig regelmatig ligchaam, een octaëdrum bijv., waarvan de inhoud aan dien van den bol gelijk moest zijn, werd opgegeven. In elk bijzonder geval werd dan door eene eenvoudige meetkunstige evenredigheid uit de gegevens dier tafel de lengte der ribbe, die met een gegeven straal overeenkwam, en omgekeerd, afgeleid.

Leert ons het HS. op deze wijze niets nieuws omtrent de mate van kennis, die in het midden van de 17de eeuw hier te lande onder de beoefenaars der wiskunde algemeen verspreid was, misschien zal het eenige inlichting kunnen geven omtrent de methode van onderwijzen, die men toen volgde. In deze verwachting echter geloof ik, dat men zich ook teleurgesteld zal vinden.

Want schoon onderwijzingen als de in het HS. vervatte ons ter vergelijking niet ten dienste staan, zoo kunnen wij toch, door een oog te slaan op de handboeken over de beginselen der wiskunde, ook al zijn zij in de hoofdzaak vertalingen van Euclides' *Elementa*, ons overtuigen, dat niet alleen het mededeelen der waarheden, die in de stellingen vervat zijn, en het doen construëren der werkstukken, den eenigen inhoud van dat onderwijs uitmaakte. En zoo men dit HS. tot maatstaf aannam, zou men tot die conclusie moeten komen. Daarin worden de stellingen als zoo vele waarheden voorgedragen, die door een voorbeeld worden toegelicht, doch het bewijs is achterwege gelaten; daarin wordt de uitvoering der werkstukken opgegeven als gewone voorschriften zonder eenige verklaring, waarom men langs den bewandelden weg tot de begeerde uitkomst moest geraken. Hetzelfde geldt in alle opzigten van de beschouwingen over Geodesie. Het meten van hoogten, van afstanden, het bepalen van de betrekkelijke ligging van plaatsen, enz., het wordt alles uitgevoerd op eene wijze waarvan alleen hij, die der zake kundig is, inziet, hoe zij zamenhangen met de voorafgaande beschouwingen over Trigonometrie. En ook deze algemeene proposities zijn alleen uitgedrukt, niet bewezen. Ik vrees dat, zoo men naar dit HS. een voorstel velde over de wijze, waarop onze voorvaderen in de wiskunde onderwijs gaven, men een te hard oordeel vellen zou.

Dat het hier beschouwde HS. ons niets nieuws kan leeren, omtrent de hoogte waarop in den tijd, waarin het vervaardigd werd, zich de beoefening der wiskunde in ons vaderland bevond, en het ons evenmin over de

methode van onderwijs, in die dagen gevolgd, met vertrouwen een oordeel kan doen vellen, moet de ondergeteekende als de slotsom van zijn onderzoek aan de Vergadering mededeelen.

Leiden,
Mei 1864.

E. van der VEN.

III.

LIJST VAN STUKKEN

BETREFFENDE

NIEUW NEDERLAND,

VERSCHENEN

IN AMERIKAANSCHE MENGELWERKEN 1).

Letters of the Governor and Council of New Plymouth colony to the Director and Council of New Netherland; dated March 19. 1627 and August 14. 1627.

Answer of Isaac de Razier, *Opper Koopman* of New Netherland to Governor William Bradford's letter of Aug. 14 (above), dated 4th October 1627.

Letter of Governor Bradford of New Plymouth to the Director and Council of New Netherland, dated October 1. 1627. — The above letters are in *Mass. Hist. Soc. Collections* 1st Series, Vol. III. pp. 51 to 55.

Letter of James Cudworth to Josiah Winslow, Governor of New Plymouth colony, dated at Scituate 16th January 1673/4, declining the command of an auxiliary force to be sent in conjunction with others from New England against the Dutch who had possessed themselves of New York in August 1673. — Ibid. 1st Series, Vol. VI. p. 80.

1) Zie boven bladz. 54.

Letter from Governor Peter Stuyvesant of New Netherland to the Governor and Council of Massachusetts, dated 20 November 1663, complaining of the unlawful and seditious proceedings of John Tallcot and others at Long Island. — Ibid. 1st Series, Vol. VI. p. 209.

Discourse designed to commemorate the Discovery of New York, delivered before the New York Historical Society, Sept. 4. 1809, by Samuel Miller, D. D. — *Collections of the New York Historical Society*, Vol. I. p. 19.

Letter from Isaac de Rasieres to Samuel Blommaert (1627). Translated from the original found in the Royal Library at the Hague in 1848. — Ibid. 2d Series, Vol. II. p. 343.

Memoir of the early Colonisation of New Netherland, by John Romeyn Brodhead, chiefly collected from Wassenaers Historische Verhael. Amsterdam 1621—1632. — Ibid 2d Series, Vol. II. p. 355.

Protest of Director Kieft of New Netherland against Theophilus Eaton, Governor of New Haven, for usurping divers places within the limits of New Netherland; dated Aug. 3. 1646. (N. S.) — *Hazard's State Papers*, Vol. II. p. 55.

Letter of Governor Eaton in answer to the above protest; addressed to William Kieft, Governor of the Dutch in New Netherland; dated New Haven, 12 Aug. 1646. (O. S.) — Ibid. Vol. II. p. 57.

Letter of the Commissioners of the United Colonies of New England to Director Kieft, of New Netherland, complaining of the Dutch at fort Good Hope, (Hartford, Connecticut) written at New Haven, 5 Sept. 1646. (O. S.) — Ibid. Vol. II. p. 57.

Another letter from the same to the same; dated 7 Sept. 1646. (O. S.) — Ibid. Vol. II. p. 58.

Letter of Director Kieft to the Commissioners of the United Colonies of New England, in answer to theirs of the 5 Sept.; dated Amsterdam fort in New Netherland, 22 Sept. 1646. (N. S.) — Ibid. Vol. II. p. 68.

Another letter of Director Kieft to the Commissioners etc. in answer to theirs of the 7 Sept.; dated (as above) 22 Sept 1646. (N. S.) — Ibid. Vol. II. p. 70.

Answer of the Commissioners etc. to Director Kieft. — Ibid. Vol. II. p. 71.

Letter from Theophilus Eaton, Governor of the Colony of New Haven to Governor Stuyvesant congratulating him on his arrival at the Manhataus, and agreeing to a rendition of fugitives on both sides; dated New Haven, 19 June 1647. (O. S.) — *New Haven Colonial Records* 1638—1649. p. 507.

Letter from Governor Eaton to Director Stuyvesant protesting against him for unjustly claiming lands belonging to the English and cutting out a ship from their harbor; dated New Haven, 8 Octob. 1647. — Ibid. p. 508.

Letter from Governor Eaton to Director Stuyvesant renewing his protest as above; dated New Haven, 15 Oct. 1647. (O. S.)

Letter from Stephen Goodyeare, Deputy Governor of New Haven Colony, to Director Stuyvesant, informing him of the excitement which prevailed there on the cutting out a Dutch ship from New Haven harbor; no date; — Ibid. p. 511.

Letter from Director Stuyvesant to Governor Eaton, referring him to his superiors, the States General, for redress of any damage done in cutting out the above ship

and proposing a reference of their differences to the Commissioners of the United Colonies; dated New Amsterdam in New Netherland, Nov. 13. 1647. (N. S.) — Ibid. p. 512.

Letter from Director Stuyvesant to Deputy Governor Goodyear, in answer to his of the — (supra); dated New Amsterdam, Nov. 13. 1647. (N. S.) — Ibid. p. 513.

Letter from Governor Eaton to Director Stuyvesant, vindicating the title of New Haven to their lands, and agreeing to the proposed reference of their differences to the Commissioners of the United Colonies; dated New Haven, Nov. 16. 1647. (O. S.) — Ibid. p. 514.

Letter from Deputy Governor Goodyear to Director Stuyvesant, about furnishing provisions; also congratulating him on the birth of his newly born child; dated New Haven, Nov. 22. 1647. (O. S.) — Ibid. p. 517.

Letter from Director Stuyvesant to Deputy Governor Goodyear in answer to Governor Eaton, the director (S.) being unwilling to write to Mr. Eaton in respect of his unjust charges; and vindicating his conduct in the administration of his Government; dated New Amsterdam, 16 Dec. 1647. (N. S.) — Ibid. p. 520.

Letter from Director Stuyvesant to Governor Eaton, enquiring about the sale of guns etc. to the Indians, and proposing to meet him and the Govrs of Boston and Plimouth at Connecticut this summer; dated May 28. 1648. (N. S.) — Ibid. p. 523.

Letter from Governor Eaton to Director Stuyvesant, in answer, agreeing to the proposed meeting; dated New Haven, 31 May 1648. (O. S.) — Ibid. p. 523.

Letter from Governor Eaton to Director Stuyvesant on the above proposed meeting; dated New Haven, Juni 20. 1648. (O. S.) — Ibid. p. 525.

Letter from Director Stuyvesant to Governor Eaton

proposing that the above meeting may be held on 20 Aug. (O. S.) dated New Amsterdam, 8 July 1648. (N. S.) — Ibid. p. 526.

Letter from Governor Eaton to Director Stuyvesant informing him that the above proposed meeting is postponed until the next spring or summer; dated New Haven, Aug. 4. 1648. (O. S.) — Ibid. p. 527.

Letter from Director Stuyvesant to Governor Eaton acknowledging receipt of the above; calling his attention to the sale of guns etc. to the Indians and requesting the rendition of fugitives; dated Aug. 20. 1648. (N. S.) — Ibid. p. 527.

Letter from Governor Eaton to Director Stuyvesant; returns one of the above fugitives; comments on the sale of guns to the Indians; dated New Haven, 9 Oct. 1648. (O. S.) — Ibid. p. 528.

Letter from Governor Eaton to Director Stuyvesant, proposing to meet the Commissioners of the United Colonies at Boston in Juni or July; dated New Haven, 11 April, 1649. (O. S.) — Ibid. p. 530.

Letter from Director Stuyvesant to Governor Eaton; condoles with him on the death of Mr. Winthrop, and requests that the proposed meeting be held at Connecticut; dated New Amsterdam, 4 May, 1649. — Ibid. p. 531.

Letter from Governor Eaton to Director Stuyvesant, stating that he had forwarded his last request to Boston etc.; dated New Haven, April 30. 1649. (O. S.) — Ibid. p. 532.

Letter from Director Stuyvesant to Governor Eaton, in acknowledgment of the last; dated May 26. 1649. (N. S.) — Ibid. p. 533.

Letter from Governor Eaton to Director Stuyvesant, informing him that the Commissioners cannot come to Con-

necticut as he desires; requests information about trade regulations at New Amsterdam; dated New Haven, June 7. 1649. (O. S.) — Ibid. p. 534.

Letter from Governor Stuyvesant to Governor Eaton, in answer to the preceding letter; dated July 2. 1649. (N. S.) — Ibid. p. 535.

Letter of the Commissioners of the United Colonies of New England to Peter Stuyvesant, Director of New Netherland, congratulating him on his arrival; complaining of fire arms etc. being sold to the Indians and requesting information as to customs etc.; dated Boston, 17, 6 month 1647. (O. S.) — *Hazard's State Papers*, Vol. II. p. 97.

Letter of the above Commissioners to Director Stuyvesant, complaining that they had not received any answer to theirs of the 7 Aug. 1647. and of the seizure of a ship at New Haven and in regard to tracte; dated New Plymouth, Sept. 10. 1648. (O. S.) — Ibid. Vol. II. p. 102.

Letter of the above Commissioners to Director Stuyvesant, complaining against of powder etc. being sold to the Indians; of the seizure of Mr. Westerhouse's ship at New Haven by the Dutch; of customs etc.; dated Boston, Aug. 6. 1649. (O. S.) — Ibid. Vol. II. p. 132.

Letter of Director Stuyvesant to the above Commissioners, with articles containing various complaints of the Government of New Netherland against those of New England; dated Sept. 23. 1650. (N. S.) — Ibid. Vol. II. p. 154.

Letter of the Commissioners of the United Colonies of New England to Director Stuyvesant, objecting to the above letter being dated »New Netherland," when it was written at Hartford, (where Director Stuyvesant then was) and stating that they could not proceed, unless such pre-

tense of title was retracted; dated Hartford in New England, 13 Sept. 1650. (O. S.) — Ibid. Vol. II. p. 156.

Letter from Director Stuyvesant in explanation of the circumstances which caused him to date his letter, »New Netherland", and agreeing to waive that name, if they would forbear calling the place Hartford in New England; dated Conecticott, 24 Sept. 1650. (N. S.) — Ibid. Vol. II. p. 157.

Answer of the Commissioners to the above; dated Hartford, 14 Sept. 1650. (N. S.) — Ibid. Vol. II. p. 157.

Answer of the Commissioners to the propositions of Director Stuyvesant of the 23 Sept. 1650; dated Hartford, 14 Sept. 1650. — Ibid. Vol. II. p. 158.

Reply of Director Stuyvesant to the last; dated Conecticott, 26 Sept. 1650. (O. S.) — Ibid. Vol. II. p. 159.

Rejoinder of the Commissioners to Director Stuyvesant's reply; no date. — Ibid. Vol. II. p. 161.

Letter of the Commissioners to Director Stuyvesant, containing grievances and complaints against the Dutch; dated Hartford, Sept. 16. 1650. (O. S.) — Ibid. Vol. II. p. 163.

Letter of Director Stuyvesant to the Commissioners, proposing to submit the differences between them to arbitration and transmitting points to be submitted; dated Conecticott 27 Sept. 1650. (N. S.) — Ibid. Vol. II. p. 165.

Letter of the Commissioners to Director Stuyvesant, still expressing dissatisfaction at his pretentions, and demanding further explanation; dated Hartford, Sept. 17. 1650. (O. S.) — Ibid. Vol. II. p. 166.

Letter of Director Stuyvesant to the Commissioners in explanation; dated Conecticott, $^{17}/_{27}$ Sept. 1650. — Ibid. Vol. II. p. 167.

Letter of the Commissioners to Director Stuyvesant

informing him that they had appointed two persons to meet his delegates for the settlement of differences, boundaries etc.; dated Hartford, $^{18}/_{28}$ Sept. 1650. — Ibid. Vol. II. p. 168.

Letter of Director Stuyvesant to the Commissioners informing them that he appoints Messrs. Willett and Baxter as his delegates; dated Connecticott, $^{18}/_{28}$ Sept. 1650. — Ibid. Vol. II. p. 168.

Commission o Messrs. Willett and Baxter, from Director Stuyvesant; dated 28 Sept. 1650. (N. S.) dated the House the Hope on Conneeticott river. — Ibid. Vol. II. p. 169.

Commission to Simon Bradstreet and Thomas Prince, from the Commissioners of the N. E. Colonies, to meet those on the part of the Dutch for the settlement of differences; dated Hartford, $^{18}/_{28}$ Sept. 1650. — Ibid. Vol. II. p. 170.

Articles of agreement concluded Sept. 19. 1650. betwixt the above Delegates, Sept. 19. 1650. (O. S.) — Ibid. Vol. II. p. 170.

Letter of the Commissioners of the New England Colonies to Director Stuyvesant, transmitting complaints presented by several persons of Southampton, on Long Island, relative to the sequestration by the Duteh of property belonging to them; dated New Haven, 11 Sept. 1651. (O. S.) — Ibid. Vol. II. p. 191.

Petition of Jasper Graine, William Tuttle and others of New Haven, to the Commissioners, complaining that they were prevented by the Dutch from settling on the Deleware river. — Ibid. Vol. II. p. 192.

Letter from the Commissioners to Director Stuyvesant protesting against the above proceedings and demanding

satisfaction; dated New Haven, Sept. 15. 1651. (O. S.) — Ibid. Vol. II. p. 195.

Grievances and charges of conspiracy on the part of the English of New England, against the Dutch, drawn up by the Commissioners of the United Colonies; dated Boston, May 1653. — Ibid. Vol. II. p. 212 and 225.

Letter of the Commissioners aforesaid to Director Stuyvesant and Council, transmitting the above charges and demanding satisfaction for the past and security for the future; dated Boston, 2 May 1653. (O. S.) — Ibid. Vol. II. p. 225.

Commission of Francis Neuman, John Leverett and William Davis from the Commissioners as agents to the Dutch Governor (Stuyvesant) to substantiate above charges etc.; dated May 2. 1653. — Ibid. Vol. II. p. 228.

Instructions to the above agents. May 2. 1653. — Ibid. Vol. II. p. 228.

Commission to Thomas Stanton to act as Interpreter between the English and Indians in the investigation of the above alleged conspiracy. — Ibid. Vol. II. p. 230.

Letter of the above agents to Director Stuyvesant, requesting that the above investigation be held at Flushing or Hempstead, on Long Island, and that they have power to examine witnesses upon oath etc.; dated Monhatoes, $^{13}/_{23}$ May 1653. — Ibid. Vol. II. p. 234.

Commission from Director Stuyvesant and council, to John de la Montagnie, David Provoost and Govert Loockerman to attend the above investigation on the part of the Dutch; dated 25 May 1653. — Ibid. Vol. II. p. 235.

Letter of the agents to Director Stuyvesant expressing dissatisfaction at the above appointment etc.; dated $^{14}/_{24}$ May 1653. — Ibid. Vol. II. p. 236.

Letter of the Secretary of New Netherland to the above agents calling on them to exhibit their commission; dated New Amsterdam, 23 May 1653. — Ibid. Vol. II. p. 237.

Answer of the agents transmitting their commission. — Ibid. Vol. II. p. 237.

Letter of Director Stuyvesant to the agents, protesting his innocence of the alleged conspiracy, with articles for a proposed alliance offensive and defensive against the Indians; a continuance of trade and commerce etc. New Amsterdam, 24 May 1653. — Ibid. Vol. II. p. 238.

Answer of the agents, referring the matter to their superiors. $^{15}/_{25}$ May 1653. — Ibid. Vol. II. p. 239.

Letter from the agents to Director Stuyvesant concluding their negotiation, and notifying him that they will not suffer their countrymen to be oppressed; dated Manhatoes, $^{15}/_{25}$ May 1653. — Ibid. Vol. II. p. 241.

Testimonies of Indians and others in regard to the alleged conspiracy against the English, taken without the concurrence or aid of the Dutch. — Ibid. Vol. II. p. 241 and 249.

Statement of the case of the Injuries and Differences with the Dutch. — Ibid. Vol. II. p. 250—252.

Answer of the Elders called to give their opinion what the Lord calleth to do in the present case between the United Colonies and the Dutch at the Monhattoes; 27 of the 3d month 1653. — Ibid. Vol. II. p. 253.

Resolution of the Commissioners of the United Colonies not to make war on the Dutch; 28 of the 3d month 1653. — Ibid. Vol. II. p. 254.

Letter of Director Stuyvesant to the Commissioners of the United Colonies in answer to theirs of the 2d of May,

and in vindication of the Dutch against the charges and complaints of the English. New Amsterdam, 26 May 1653. — Ibid. Vol. II. p. 256.

A short abstract out of the register and record of Passages betwixt the New Netherlands and the English Nation Eastward from us. — Ibid. Vol. II. p. 262—267.

Letter of the Commissioners to Director Stuyvesant in reply to his letter of 26°, claiming all the territory from 40 to 48 degrees north latitude; disbelieving his denial of the conspiracy to cut off the English and calling for satisfaction and security. Boston, 3 June 1653. (O. S.) — Ibid. Vol. II. p. 268.

Order forbidding Dutch vessels coming into any harbor belonging to any of the United Colonies, on pain of seizure. Sept. 17. 1653. (O. S.) — Ibid. Vol. II. p. 287.

Letter from Director Stuyvesant to the Commissioners of the United Colonies, congratulating them on the peace between England and the States General, and informing them that the treaty agreed to at Hartford in 1650, had been ratified by the States General, and requesting the same on the part of the English; Amsterdam in N. N. 22 Aug. 1656. — Ibid. Vol. II. p. 363.

Answer of the Commissioners to the above; reiterating their complaints against the Dutch. New Plymouth, 17 Sept. 1656. — Ibid. Vol. II. p. 364.

Minute of the appearance before the Commissioners of the United Colonies at Boston on the 9 Sept. 1663, complaining of the non-observance of the articles of agreement concluded on at Hartford in 1650, with the correspondence on that occasion. — Ibid. Vol. II. p. 479—483.

Conditions offered by the Burgomasters of the city of Amsterdam to all who are willing to settle in New Netherland, 1656. — Ibid. Vol. II. p. 545.

Act of approbation by the States General of an agreement or treaty concluded at Hartford, relative to the line of partition between New Netherland and New England, 22 Feb. 1656. — Ibid. Vol. II. p. 549.

Journal kept by Commissioners Cornelis van Ruyven, Burgomaster van Ertlandt, and Mr. John Laurence, citizen and inhabitant of the city of New Amsterdam, on their voyage to Hartford. Oct. 1663. — Ibid. Vol. II. p. 623—633.

Letter from Director Stuyvesant to John Endicott, Governor of Massachusetts, dated 6 March 1653, announcing to him that war is declared between England and the States General, and desiring a continuation of peace between the Dutch and English in America. — *Plymouth Records*, Vol. X. p. 425.

Letter from Governor Endecott to Director Stuyvesant in answer, asking explanation of sundry rumors of hostility towards the English; dated 28 March 1653. (O. S.) — Ibid. Vol. X. p. 426.

Letter from Director Stuyvesant to the Commissioners of the United Colonies of New England, refusing their application for a free passage up the Hudson river; dated 27 Oct. 1659. — Ibid. Vol. X. p. 443.

Letter from the Commissioners to Director Stuyvesant, vindicating the right of the English to the Hudsons river and the country under their Patent, 12 Nov. 1659. — Ibid. Vol. X. p. 445.

IV.

CATALOGUS

LIBRORUM MANUSCRIPTORUM

IN BIBLIOTHECA S. SALVATORIS,

QUAE FUIT BONONIAE [1]).

(EX MSTIS H. COPES [2]).

Reverendissimo Patri D. D. ANGELO CASTALDIO Bononiensi, olim Congregationis Canonicorum Regularium S. S. Salvatoris Abbati Generali, nunc vero Insignis Canonicae S. S. Salvatoris de Bononia Abbati et Praesuli meritissimo D. BLASIUS ALBERTINUS Ferrariensis, in ejusdem Canonicae Collegio Philosophiae Lector et Bibliothecarius Sacrat. D. D.

Celebris hujus Bibliothecae, cujus tuis sub auspiciis Reverendissime Pater, exaraturus sum Repertorium, et Inventarium, si quod ad Iberos callide transvexit nomen, maligna fama, ad Batavos potius detulisset oras, ipsius non forsan gloria suum Bibliothecarum Syntagma, qui

1) Cf. NAUMAN, *Serapeum*, II. 141, XX. 313.
2) Cf. supra, pag. 56.

[illegible] in het Intelligenzblatt zum Serapeum N. 14, 31 Juli 1866. pag. 105

Vgl. L. Frati, La biblioteca dei Canonici di S. Salvatore in Bologna in Rivista delle Biblioteche. 1889 p 1-6

[illegible]

illo tunc temporis florebat quando haec constructa fuit, Litteratorum Princeps Justus Lipsius decorasset. Quantum invida subtraxit decoris, machinata est caedis. Hanc, quam sibi filiam dicebat, ad publicum extruxit beneficium salutis anno 1522, Reverendissimi Patris, quondam septies nostrae Congregationis Generalis D. D. Peregrini de Fabiis Bononiensis munificentia. Praeclarissimis, pretiosissimisque illam ditavit tum Hebraicis, tum Graecis, tum Latinis Codicibus, nedum in pergamenis impressis, verum et manu conscriptis, plurimam redolentibus antiquitatem, ex quorum ornatu, aureorum scilicet marginalium, excellentissimarumve minusculationum, munifica tanti viri panditur liberalitas. Eam magnifica quae nunc usque conspicitur, eodem anno decoravit structura praeclara anno 1532. Ampliavit in pergamenis Conscripta Bibliotheca, quam plurimarum impensium jure potitus est ab haeredibus illustrissimi quondam Dominici Veneti Episcopi Brixiensis, cujus eruditissimi viri originalia adhuc servantur opera: sed vix vita functo Reverendissimo Peregrino tot perpessa est haec Bibliotheca jacturas, ut potius quam Bibliotheca Reliquia videretur denominanda. Primo S. S. Inquisitionis imperio sub Paulo IV, anno 1558, numero non pauca pretio non parva sublata sunt volumina, ut exstat in tabellis. Sed haec resecatio malorum membrorum fuit. Latrunculi et ipsi suam librorum partem abstulerunt anno 1564, ut ipsae pariter antiquae deflent Bibliothecae tabulae. Tandem pene occidit invidia quod pepererat munificentia, deglutivit avaritia quod ediderat liberalitas; audierat Philippus II, Hispaniarum Rex hujus Bibliothecae famam, unde ex Matrito ministros misit, qui pe- [1])

---

1) Sic desinit pag., nisi sit *in*.

[Nova pag.]
vi ex hac ad suam Escurialis extraherent insigniores deferendos Codices, quod eheu et factum est anno 1586. Hoc testatur in suo Mari Oceano Religionum Sylvester Maurtolicus nostrae antiquitatis segnis indigator, bonorum nostrorum (fuit enim Ministrorum regis) discerptator et famae dilacerator. Surrexit haec tamen e ruinis Bibliotheca anno 1635, cum Reverendissimus D. Prudentius Manzonius Bononiensis hujus Canonicae Abbas novo non solum, sed et nobili eam decoraverit armariorum ornatu novisque quamplurimis illustraverit voluminibus. Tuis vero sub felicissimis gubernationibus anni 1647 et nunc, anno 1658, ad pristinum tandem aliquo haec rediit splendorem, dum tua praeclarioribus, quibus nunc insignita est voluminibus eam locupletaverit liberalitas, tu enim Reverendissime Praesul tuis majoribus major, nedum ut in tuae Canonicae beneficium rem familiarem augeas, verum et ad ingeniorum eruditionem commoda praestas. Diu igitur valeas.

[In nova pag. incipit *Catalogus*, cui deest initium].

D. Augustini de Civitate Dei, in perg. MS. cum marginalibus auratis	A. 14.
Idem in perg. pariter	A. 15.
Lactantii Firmiani opus de Divinis Institutionibus, litteris majusculis, maxime antiquum anni circ. 800.	A. 17.
Idem adhuc ter in perg.	A. 34, 35, 36.
Incerti Graeca Parapbrasis in Novum Testamentum, in papyr. MS.	B. 6.
Athenagorae philosophi Christiani Opera, in papyr. MS.	A. 11.

Leonardi Aretini Tractatus contra Hypocritas, in perg. MS. A. 44.

Senecae Opera universa in Codice antiquissimo pergam., in quo quamplurima habentur, quae in impressis Codicibus desiderantur, tum soluta oratione tum carmine, et praecipue Epistolae ad Divum Paulum. B. 33.

Idem de Remediis Fortuitorum, in perg. MS. A. 9.

Ciceronis Philosophia, in perg. MS. peregregie sane. B. 3.

Macrobius de Somno Scipionis, in perg. MS. A. 8.

Vibius Sequestrus de Fontibus, Fluminibus, in perg. B. 41.

Cato de Senectute, in perg. MS. A. 10.

Pomponii Melae Cosmographia, in perg. B. 41.

Altera in perg. B. 45.

[Nova pag.]

Aelius Spartianus de Vita Hadriani, Severi, Pesennii et Caracallae.

Julius Capitolinus de Vita Antonini Pii et Philosophi et Veri.

Aelius Lampridius Commodi, Heliogaboli.

Hic codex in papyr. est MS. antiquissimus. B. 22.

Lucii Annaei Flori Opus Memorabilium Factorum ab Urbe condita usque ad Tiberium, in pap. MS.

Eutropius de Romana Historia.

Plinius de Viris Illustribus.

Daretus Phrygius de Bello Trojano.

Hic enim in eo bello miles fuit. B. 23.

Lucii Flori idem opus cum Annot. incerti, in perg. MS. B. 24.

Q. Asconius Pedianus de Temporibus Vespasiani, in pap. MS. B. 25.

Plutarchi pars non parva de Viris Illustribus, in perg. MS. A. 28.

Justini Historiae, in perg. MS. B. 32.

Suetonii opus in 12 Caesares, in perg. B. 33.

Idem opus in perg. B. 34.

Idem opus in perg. B. 35.

Salustius de Bello Cattilinario et Jugurtino, in perg. MS. A. 43.

C. Julius Solinus de Rebus Memorabilibus, in perg. MS. A. 41.

[Nova pag.]

Ptolomaei Geographia, in pap. MS. B. 40.

Vitruvius de Architectura, in pap. B. 34.

Incertus de Ratione Spaerae et Planetarum, in pap. MS. B. 46.

Ecratis [?] Arati volumen, et Ravii in Medicina, in perg. pariter ac primum egregium opus, duobus distinctum Codicibus. B. 2.

Incerti Ars Medica Graeco idiomate in papyro conscripta. A. 34.

Historici Sacri.

Josephi Haebrei Antiquitates Judaicae, in perg. egregie MS. A. 16.

Eusebii Caesariensis Historiae Ecclesiasticae, in perg. A. 7.

Gregorii Nisseni Descriptio Vitae Mosis, in perg. A. 9.

Pauli Orosii Historia contra paganos, in perg. A. 9.

Altera in perg. B. 26.

Caesaris Commentaria, peregregie in perg. MS. B. 6.

Alia in perg. B. 40.
Alia in perg. B. 41.
VALERIUS MAXIMUS de Dictis et Factis Memorabilibus, in perg. B. 29.
Ejusdem idem opus, in perg. pariter MS. B. 30.
TITI LIVII decas prima, in perg. B. 14.
Altera pariter in perg. A. 42.
Idem de Bello Macedonico, in perg. B. 14.
Decas altera de Bello Macedonico, in perg. B. 14.
Decas altera de Bello Punico, in perg. B. 14.

[Nova pag.]

SEXTI RUFI Annumeratoris liber de Roma Historia, in perg. MS. A. 28.
Incerti Vita Hannibalis, Horatii Flacci, Milciadis, Agesilai Lacedemonis, codex in perg. MS.
LUCIANI Comparatio Alexandri cum Hannibale, in perg. A. 31.
Incerti Acci Flacci et Tulli Vita, in perg. B. 45.
Incerti Epigrammata de Urbis Antiquitate, in pap. B. 16.
FRONTINUS de Re Militari, in perg. antiq. MS.
JOANNIS VALENTIS Ordinis Minorum de Gestis Antiquorum, in perg. A. 9.
TROADIS Historia Graeca, in pap. MS. B. 14.
NILI Historia Imperatorum Graecorum, in pap. MS.; haec antiquissima est. B. 16.
Incerti Graecorum Imperatorum Historia, in perg. MS.; et haec antiquissima est. B. 21.

[Nova pag.]

Belli Judaici a FLAVIO JOSEPHO luculentissime digesti expliciunt libri septem finiti anno Domini M. CCCC.

LXIIII. die vero XIX mensis Julii per me JOHANNEM VRIES de Amstelodammis et Principium: Incipit liber Antiquitatis JOSEPHI Historiographi. In principio etc.

[pag. 547].

Auctores quorum opera in hoc parvulo Indice annotantur, et signati sunt suis locis in magno Repertorio. Iste enim parvulus Index ad pompam solummodo Bibliothecae concinnatus est.

NB. Observa libros hoc, signo notatos * plurimum antiquitatis redolere, videlicet ipsos ante centum annos fuisse conscriptos.

[pag. 548]. Libri Sacri.

* Biblia Sacra in pergamenis aurefrigiatis MS.	1, 1, 1.	A. 1.
Altera in perg. MS.	1, 1, 1.	B. 5.
Altera ejusdem conditionis.	1, 1, 1.	B. 6.
Altera ejusdem.	1, 3, 3.	B. 21.
Altera Hebraica, tribus distincta Codicibus, scripta in pergamenis, Anno 953; opus sane egregium et multum antiquitatis redolens.	16, 2, 136.	B. 10.
Pentateuchum Hebraicum, una cum Thargum Chaldaeo, accentibus et notis in perg.	16, 1, 135.	B. 3.
Aliud pariter Pentateuchum in perg. MS. cum expositionibus Rabinorum Hebraico charactere.	16, 2, 137.	A. 11.
Evangelia et Acta Apostolorum cum glossis incerti, in perg. MS.	1, 1, 1.	B. 8.
Novum Testamentum Graecum, in papyraceis MS.	14, 1, 115.	B. 7.
Psalterium Latinum, in perg. MS. cum glossis incerti.	1, 1, 1.	B. 12. et 14.
Psalterium Graecum, in perg. MS.	14, 1, 115.	B. 9.
Psalterium et Cantica, in perg. MS. cum glossis incerti.	1, 2, 2.	A. 13.

[pag. 549.]

Libri Prophetarum, in perg. MS.	1, 1, 1.	B. 9.
Eorundem libri in perg. pariter MS. Graeco idiomate.	14, 1, 115.	B. 5.
Eorundem Libri in perg. pariter MS. Hebraico idiomate.	16, 1, 136.	A. 8.

Eorundem pariter Libri in perg. MS. cum expositione Hebraica pariter DAVID RABBY.	16, 2, 137.	A. 13.
Proverbia SALOMONIS, in perg. MS.	1, 3, 3.	B. 20.
Libri Regum, in perg. MS. cum glossis incerti.	1, 2, 3.	A. 15.
ESTHER Reginae liber super coria MS., opus antiquissimum sane et peregregium.	16, 1, 136.	A. 9.
PAULI Epistolae ad Senecam, in perg. MS.	13, 2.	
Ejusdem Epistolae Sacrae, in perg. MS. cum glossis incerti.	2, 2, 8.	B. 6.
Eaedem in perg. MS. cum glossis incerti.	2, 2, 8.	B. 7.
Evangelia MATTHAEI, in perg. MS. cum glossis incerti.	2, 2, 8.	B. 8.
Evangelium LUCAE, in perg. MS. cum glossis incerti.	2, 2, 8.	B. 10.
Prophetia ISAIAE, in perg. MS. cum glossis incerti.	2, 2, 8.	B. 9.
Apocalypsis D. JOANNIS, in perg. MS. cum glossis incerti.	2, 2, 8.	B. 11.
Orationes Sacrae dicendae ab Hebraeis in coena Paschatis, et in Matutinis Mensis Septembris, in perg. MS.	16, 3, 138.	B. 22.

[pag. 550.] SS. Patres.

ATHANASII Simbolum cum glossis incerti, in perg. MS.	1, 1, 2.	A. 13.
Ejusdem Expositio in Psalmos, lingua Serviana, in perg. MS. opus sane egregium.	14, 1, 116.	B. 15.

Augustini Libri Confessionum, in perg. MS.	3, 3, 16. A. 15.
Ejusdem opus de Deffinitione Dogmatum Ecclesiasticorum, in perg. MS.	3, 3, 16. A. 26.
Ejusdem Expositio in Canticum, in perg. MS.	3, 3, 16. A. 27.
Ejusdem Expositio in Psalterium, in perg. MS.	3, 3, 16. A. 28.
Ambrosii Libri Officiorum Enchiridion, in perg. MS.	3, 3, 16. A. 29.
Item Hexamen; Item aliud Exameron; Expositio super Psalmum beati Immaculati; Epistolae; Tractus super Lucam; de Fuga Saeculi; Bono Mortis; de Paradiso; de Caïn et Abel. Hi omnes codices qui sunt numero 7, MS. sunt in perg.	3, 3, 15. B. 17.
Bartholomaei de Urbino Compilationes Dictorum Divi Ambrosii, in perg. MS.	
Cassiodori Expositio in Psalterium cum annotationibus incerti, in perg. MS.	4, 1, 21. B. 2.

[pag. 551.]

Ejusdem Cassiodori opus de Anima et ejus virtutibus et vera amicitia, in perg. pariter MS.	4, 3, 24. B. 34.
Bedae Expositio in Parabolas Salomonis, in perg. MS.	4, 2, 23. A. 19.
D. Gregorii Papae expositio Ezechielis, in perg. MS.	3, 3, 16. A. 30.
Ejusdem Libri Moralium, in perg. MS. Hi apud nos Reliquiae praeclaris-	

simae sunt, cum illos ex haereditate habuerimus; erant enim duo tomi ex Libris Bibliothecae Canonicorum Regularium S. Mariae de Reno. 4, 1, 21. A. 1.

D. Bernardi Abbatis Expositio in Canticum, in perg. MS. 3, 3, 15. A. 1.

Altera pariter in perg. 3, 3, 15. B. 14.

Ejusdem epistolae ad Eugenium Papam, in perg. MS. 4, 3, 24. B. 37.

Giliberti Abbatis Sermones in festis Sanctorum, in perg. MS. 4, 3, 25. A. 42.

Augustini opus de Civitate Dei, in perg. MS. cum marginalibus auratis. 5, 2, 33. A. 14.

Aliud in perg. pariter etc. 5, 2, 33. A. 15.

Thomae Angli Expositio in dictum opus de Civitate, in papyr. MS. 5, 2, 33. A. 16.

[pag. 552.]

Incerti Meditationes in libros Confessionum D. Augustini, in perg. MS. 4, 3, 25. A. 44.

Hieronymi Commentaria in Ezechielem et Heremiam, in perg. MS. 3, 3, 15. B. 24.

Item Commentaria in Matthaeum ac Threnos, pariter in perg. MS. 3, 3, 15. B. 25.

Item ejusdem Epistolae, in perg. MS. 5, 3, 35. B. 38.

Opuscula adversus Vigilantium et Jovinum pariter in perg. MS. 5, 3, 35. B. 39.

Opus de Integritate Virginis ... is in perg. pariter MS. 5, 3, 35. B. 40.

D. Cypriani Epistolae et de Habitu Virginum ad Donatum, in perg. MS. 5, 3, 35. B. 41.

Item ejusdem Epistolae, Abusio-

nes, Carmina et Laudes, in perg. pariter MS.	5, 3,	35.	B. 42.
D. Joanni Chrisostomi Opus adversus impugnantes vitam Monasticam, in perg. MS.	5, 3,	35.	B. 45.
Item ejusdem Homiliae et Commentaria in D. Paulum, in perg. MS.	5, 3,	35.	B. 46.
Item Opuscula varia, in perg. MS.	5, 3,	35.	B. 47.
Ugonis de S. Victore Libellus in perg. MS. de Archa Animae, Archa Sapientiae, Ecclesiae et Matris Gratiae.	5, 3,	35.	A. 37.
Idem in Regulas D. Augustini, in perg. MS.	9, 3,	76.	B. 28.

[pag. 553.]

Lactantii Firmiani Opus de Divinis Institutionibus in perg. MS.	5, 2,	33.	A. 17.
Item aliud in perg. pariter MS.	5, 2,	33.	A. 34.
Item aliud in perg. pariter MS.	5, 2,	33.	A. 35.
Item aliud in perg. pariter MS.	5, 2,	33.	A. 36.
D. Joannis Chrisostomi Homiliae et alia fragmenta operum ejus, Graeco idiomate, in antiquissimis perg. codicibus MS.	14, 1,	116.	A. 12 et 13.
S. Ephrem Sermones de Tempore, in perg. MS.	4, 3,	24.	B. 40.
S. Joannes Climachus de perfecta Vita Religiosi, in perg. MS.	4, 3,	24.	A. 32.
D. Hieronimi Commentaria Moralia [?] in perg. MS.	4, 3,	24.	A. 28.
Thomae [?] Aquinatis Catena Aurea in Evangel., in perg. MS.	4, 1,	22.	A. 8.

Originis Fletus pro sua damnatione. 3, 2, 14. A. 9.
D. Hieronimi de Resurrectione carnis.
Didymus Alexandrinus de Spiritu Sancto.
D. Gregorii Nazianzeni fragmenta. 3, 2, 14. A. 9.
Theodoreti opera nonnulla, in perg. MS. 16, 1, 116. A. 12.
Justini Martyris Oratio moralis admonitoria de fide, in papyr. MS. 16, 1, 116. A. 11.
D. Dyonisii Areopagitae de Mystica Theologia, in perg. MS. 6, 2, 43. B. 27.
D. Benedicti Regula pro Monachis, in perg. MS. 4, 3, 76. A. 34.

[pag. 554.] S. Scripturae Expositores.

Petrus Lombardus, Magister Sententiarum nuncupatus, in librum Psalmorum, in perg. MS. 4, 1, 21. B. 3.
Zachariae Episcopi Chrysopolitani Concordantia Evangelistarum, in perg. MS. 4, 2, 27. B. 12.
Michaelis Carmelitae Bononiensis, Expositio in secundam partem Psalterii, in vetustissimo perg. Codice MS. 4, 2, 22. B. 13.
Nota cum iste auctor sit ille, qui vulgo dicitur incognitus, jure hoc MS. esse originale creditur.
Paschasius quidam in Threnos Hieremiae, in perg. MS. 4, 2, 23. A. 16.
Matthei a Lego Expositiones variae in varia loca S. Scripturae, in perg. MS. 4, 3, 23. B. 35.
Marci Marini Brixiensis Canon. Re-

gul. S. Salvatoris Interpretatio Psalmorum ab elementis Hebraïcis, in papyr. MS. 16, 2, 137. B. 15.

Hoc opus est transsumptum ex originali, ab hac ad Vaticanam Bibliothecam translatum, auctoritate Innocentii X.

Incerti Graeca paraphrasis in Novum Testamentum, in papyr. MS. 14, 1, 115. B. 6.

[pag. 555.]

David Rabby Expositio Hebraica omnium Prophetarum, in perg. MS. 16, 2, 137. B. 13.

Diversorum Rabbinorum Commentaria Hebraica in Pentateuchum, in perg. MS. 16, 2, 137. A. 11.

Rabby Moyses de Modo interpretandi S. Scripturam, in perg. MS. 16, 3, 138. A. 20.

Anton. Mirandulae Canonic. Regul. SS. Salvatoris Lectiones in Jonam, et Expositio Psalmi O! Miserere, in papyr. MS. 16, 4, 209. A. 90 et 91.

Haec opera esse originalia dubium esse non potest, cum post ejus obitum statim ad Bibliothecam fuerint devoluta.

Incerti perquam brevis explanatio totius S. Scripturae, in papyr. MS. 16, 4, 209. A. 89.

Incerti praelectiones in Parabolas Salomonis, in papyr. MS. 16, 4, 209. A. 103.

Incerti glossae in Evangel., in perg. MS. 1, 1, 1. B. 8.

In Psalterium, in perg. MS.	1, 1, 1. B. 12.
In Psalterium et Cantica, in perg. MS.	1, 1, 2. A. 13.
In Psalterium et Proverbia, in perg. MS.	1, 2, 2. A. 14 et 15.
In libros Regum, in perg. MS.	1, 3, 3. B. 20.
In Divum Paulum, in perg. MS.	2, 2, 8. B. 6 et 7.
In Matthaeum, in perg. MS.	2, 2, 8. B. 8.
In Lucam, in perg. MS.	2, 2, 8. B. 11.
In Esaiam, in perg. MS.	2, 2, 8. B. 9.
In Apocalypsim item alter, in perg. MS.	2, 2, 8. B. 11.
In Apocalypsim, in perg. MS.	4, 2, 23. A. 17.
In Genesim et Acta Apostolorum, in perg. MS.	4, 2, 23. A. 21.

[pag. 556.] Scriptores Sacri et Dogmatici.

Eusebii Caesariensis opus de Evangelica Praeparatione et Demonstratione, in perg. MS.	14, 1, 115. B. 10.
Athenagorae Christiani philosophi opera, in papyr. MS.	14, 1, 116. A. 11.
Cassiani Collationes SS. PP. et de Institutione Coenobiorum, in perg. MS.	4, 2, 23. B. 24.
Item aliae in perg. pariter.	4, 3, 23. B. 26.
Item aliae in perg.	
Item ejusdem Collationes ad omne genus hominum, in perg. MS.	4, 3, 23. B. 27.
Amandi Ordinis Praedicatorum Horologium Sapientiae, in perg. MS.	4, 3, 24. A. 30.

Rodericus quidam de Paupertate Christi et Potestate Pontificis, in perg. MS. 4, 3, 24. B. 33.

Incerti Itinerarium Perfectionis, in papyr. MS. 4, 3, 25. B. 47.

Incerti opus de Virtutibus Moralibus, in perg. MS. 4, 3, 24. B. 38.

Incerti Discursus Morales, in papyr. MS. 4, 2, 24. B. 34.

Incerti septiformis Tractatus de Rerum Moralitatibus, in perg. MS. 4, 3, 23. B. 25.

Incerti Alphabetarium Rerum Moralium. Speculum Elemosinariorum et de perfecta Libertate, in perg. MS. 4, 3, 24. A. 31.

[pag. 537.]

Antonius de Senis, Episcopus Fulginatensis de termino mortis.

Gesta Christi per incertum descripta.

Rescriptum Christi per Ananiam. Codex perg. MS. 4, 3, 24. B. 37.

Porchetti Genuensis Victoria in Judaeos, in perg. MS. 5, 2, 33. B. 20.

Bornius de Sala contra Judaeos.

Ieronimus olim Judaeus de Adventu Messiae contra Judaeos in perg. MS. 5, 2, 33. B. 20.

Rabby Samuel de Perfidia Judeorum, in perg. MS. 5, 2, 34. A. 25.

Incertus auctor de Fidei Dogmatibus, in perg. MS. 5, 2, 34. B. 33.

Incerti Speculum Elemosinariorum, in perg. MS. 4, 3, 24. A. 31.

Leonardi Aretini Tractatus contra Hipocritas, in perg. MS. 11, 3, 92. A. 44.

Documenta Sapientiae, opus in perg. Hebraico sermone conscriptum, incerti 16, 3, 139. A. 31. auctoris.

[pag. 563.]

Philosophi Scholastici et Morales.

Aristotelis opera resolutiva, MS. in perg. 7, 3, 57. A. 40.

Ejusdem libri Methcororum, in perg. MS. 8, 2, 65. B. 24.

Ejusdem Ethica et Oeconomica, in perg. MS. 8, 2, 65. B. 25.

Ejusdem Ethica et Rhetorica, in perg. MS. 8, 2, 65. B. 26.

Ejusdem libri Politicorum, in perg. MS. 8, 2, 65. B. 27.

Platonis Phaedon, item de contemnenda morte, in perg. MS.

Nota hoc opus secundum esse rarum.

Aurista de Conquestu Virtutis.

Incerti pro Socrate Apologia, in perg. MS. 8, 2, 66. A. 31.

Olympiodori Expositio in Phedrum et Phedonem Platonis, in perg. MS.

Jamblicus de Mysteriis, in perg. 14, 3, 118. B. 30.

Nichomachi Exegesis, in papyr. MS. 14, 3, 119. B. 57.

Guillelmi Ochami Expositio in Artem Veterem, in perg. MS.

Alberti Parvi de Saxonia Quaest. pariter. 7, 3, 57. A. 39.

Ruperti Cardinalis Expositio in librum priorum, in perg. MS.	7, 3,	57.	A. 42.
Campsalis Angli Logica contra Ochamum in perg. MS.	7, 3,	57.	A. 43.
Alcinoi Epitome decretorum Platonis, in perg. MS.	14, 3,	118.	B. 31.
Mitrophanis Philosophi opera in papyr. MS.	14, 3,	119.	B. 35.
Incertus de Unitate et Concordia Civium, in perg. MS.	11, 3,	92.	A. 42.

[pag. 564.]

Senecae Opera universa in codice antiquissimo perg. MS., in quo quam plurima habentur, quae in impressis codicibus desiderantur, tum soluta oratione tum carmine ut praecipue Epistolae ad Paulum.	13, 3,	108.	B. 33.
Idem de Remediis Fortuitorum, in perg. MS.	13, 1,	106.	A. 9.
Ciceronis Philosophia, in perg. MS. peregregie sane.	13, 1,	105.	B. 3.
Aristogenis philosophi et medici opera in papyr.	14, 3,	118.	A. 28.
Macrobius de Somno Scipionis, in perg. MS.	13, 1,	106.	A. 8.
Vibius Sequestris de Fontibus, Fluminibus etc., in perg. MS.	8, 3,	67.	B. 41.
Joannes Salisberiensis Entheticus in Policraticon, hoc est de Nugis Curialium, in perg. MS.	8, 2,	66.	A. 28.
Item alter in perg. pariter MS.	8, 2,	66.	A. 28.

Alexandri Aphrodisiensis fragmenta varia, in papyr. MS. 14, 2, 118. A. 26.
Alia in papyr. pariter MS. 14, 2, 118. A. 27.
Joannes Boccacius de Luce, in perg. MS. 8, 3, 68. A. 41.
Porpyrii Isagoge latinitate donata, in perg. MS. 7, 3, 57. A. 41.

[pag. 565.]
Ammonius in opera Porphyrii MS.
Simplicius in Categorias, in perg. MS. 14, 2, 117. B. 19.
Ejusdem Simplicii opus in Epictetum, in papyr. MS. 14, 2, 117. B. 22.
Incerti opus de perfecta Libertate, in perg. MS. 4, 3, 24. A. 31.
Incertus de Beatitudine, perg. MS. 8, 3, 68. B. 45.
Paulus Vergerius de ingenuis Moribus, in perg. MS. 13, 1, 106. A. 6.
Incertus de Virtutibus moralibus, in perg. MS. 4, 3, 24. B. 38.
F. Amandi ordinis Praedicatorum Horologicum sapientiae, in perg. MS. 4, 3, 24. A. 30.
Vincentii Putti Dominicani Cursus philosophicus, in papyr. MS. 16, 2, 203. B. 21.
Raynerii Bovosii Canon. Regul. S. S. Salvatoris Logica et varia Philosophica, in papyr. MS. 16, 2, 203. B. 22.
Ambrosii Gozzi doctoris Bononiensis Philosophia, in papyr. MS. 16, 2, 203. B. 23.
Marini Vincentii Jesuitae Cursus Philosophicus, in papyr. MS. 16, 2, 204. A. 27.
Aug. Gallesius doctor Bononiensis

in Dialecticam et Physicam artes, in papyr. MS. 16, 2, 204. A. 26.

Flamminii Papazzonii Duplicatus cursus Philosophicus, in papyr. MS. 16, 2, 204. B. 30.

Jacobus Anselmus Albinus Canon. Regul. S. S. Salvatoris de Intellectu, de Anima et Metaphysica, in papyr. MS. 16, 3, 205. A. 32.

Octavius Rocius Doctor Patavinus de Gener., in papyr. MS. 16, 3, 205. A. 33.

Ludovici Cartarii Expositio in 4 ultimos Phys. de Gen. et Anima, in papyr. MS. 16, 3, 205. B. 36.

Mariani Bononiensis Canon. Regul. S. S. Salvatoris Physica, in papyr. MS. 16, 3, 205. B. 37.

Marini Veneti Canon. Regul. S. S. Salvatoris Logica et Physica et Gen., in papyr. MS. 16, 3, 206. A. 45 et 76.

Franc. Picolominei Logica, in papyr. MS. 16, 3, 206. B. 48.

Josephi Constantii Fanensis Can. Regul. S. S. Salvatoris Logica, in papyr. MS. 16, 3, 106. B. 49.

Matthaei Gondii doctoris Bononiensis Logica, in papyr. 16, 3, 206. B. 50.

Joannis Ravennatis Canon. Reg. Later. Logica, in papyr. 16, 4, 208. A. 77.

Alphonsi Spellani Ferrar. Canon. Regul. S. S. Salvatoris Logica, in papyr. MS. 16, 4, 208. B. 89.

Joannis Alphonsi Puccinelli Lu-

censis Canon. Regul. S. S. Salvatoris Logica, in papyr. MS. 16, 4, 208. B. 86.

Nota quod opera a signo ϑ huc usque recensita sunt originalia ratione quam innui pag. 561 supra.

Cato de Senectute, in perg. MS. 12, 1, 98. A. 10.

Alios quam plures incerti nominis vide sparsim in 16 Arm. dextr.

[pag. 567.] Mathematici, Astrologi, Cosmographi.

Alphonsi Regis Aragoniae Tabula Astronomica, in perg. MS. 8, 3, 67. B. 40.

Pomponii Melae Cosmographia, in perg. MS. 8, 3, 67. B. 41.

Altera, in perg. pariter MS. 8, 3, 68. B. 45.

Proclus de Rebus Mathematicis, in papyr. MS. 14, 2, 118. A. 26.

Ejusdem Demonstrationes Mathematicae, in papyr. MS. 14, 3, 119. B. 38.

Euclidis Demonstrationes, in papyr. MS. 14, 3, 119. B. 36.

Ptolemaei Geographia, in papyr. MS. 14, 3, 119. B. 40.

Joannis de S. Busco Sphaera, in perg. MS.

Incerti Theoricae Planetarum. 8, 3, 68. B. 44.

Vitruvii opus de Architectura, in papyr. MS. 8, 2, 66. B. 34.

Paulus oRssius de Situ Orbis, in perg. MS. 8, 3, 68. B. 45.

Theon Smyrneus de Rebus Mathematicis, in papyr. 14, 3, 119. B. 38.

Incertus de Ratione Sphaerae et Planetarum, in papyr. MS. 8, 3, 68. B. 46.

[pag. 568.] Medici.

Avicennae Canon de Medicina, in perg. MS. opus sane egregium. 8, 1, 63. A. 1.

Err.ps. Arabi [?] Volumen et Alsacx [?] in Medicina in perg. MS. pariter ac primum egregium opus, duobus distinctum Codicibus. 8, 1, 63. B. 2.

Averrois opus in Medicina, in perg. MS. 8, 1, 63. B. 3.

Mathioli Perusini Editio in libros Nicrotegni Galleni, in perg. MS. 8, 1, 63. B. 8.

Albumeronis Avenzoar Thesyr in practica Medicinae, in perg. MS. 8, 1, 64. B. 15.

Aristogenis Medici opera, in papyr. MS. 14, 2, 118. B. 28.

Incerti Ars Medica, Graeco idiomate in papyr. conscripta. 14, 3, 119. A. 34.

Incerti opus Medicinae Hebraico caractere, in perg. conscriptum. 16, 2, 137. A. 12.

Bonaventurae de Ysio Neapolitani opus Chimicum, quod Compostella Medicamentorum nuncupatum, opus sane perpulchrum, in papyr. MS. 2, 204. B. 28.

Incerti Paradisus Arborum, in perg. MS. 8, 2, 66. A. 31.

[pag. 570.] Historici Sacri.

Josephi Hebraei Antiquitates Judaicae, in perg. egregie MS. 10, 2, 82. A. 6.

Belli Judaici a FLAVIO JOSEPHO luculentissime digesti expliciunt libri septem, finiti anno Domini MCCCCLXIIII, die vero XIX mensis Julii per me JOHANNEM VRIES de Amstelodamis, et princ. Incipit Liber Antiquitatis JOSEPHI Historiographi. In Princ. etc.

EUSEBII Caesariensis Historiae Ecclesiasticae, in perg. MS.	10, 2,	82.	A.	7.
GREGORII Nisseni Descriptio vitae Moysis, in perg. MS.	10, 2,	82.	A.	9.
PAULI OROSII Historia contra paganos, in perg. MS.	10, 2,	82.	A.	9.
Altera, in perg. pariter MS.	10, 3,	83.	B.	26.
D. HIERONIMII opus de Viris Illustribus, in perg. MS.	10, 3,	83.	A.	18.
Ejusdem opus de Locis Terrae Sanctae, in perg. pariter MS.	10, 3,	83.	A.	19.
Incerti Catalogus Virorum illustrium Veteris et Novi Testamenti, in perg. MS.	10, 3,	83.	B.	23.
JACOBI DE VORAGINE Flos S. S., in perg. MS.	10, 3,	83.	B.	25.
AUGUSTINI MANFREDI Mantuani Can. Reg. S. S. Salvatoris Historici Canonicorum Regul. necnon Apologeticus pro sua Congregatione.	10, 3,	83.	B.	28.

Nota quod opus in papyr. MS. est originale.

Relatione de lo stato di tutta la Congregatione Canon. Regul. del Salvatore data ad Innocentio X. l'anno 1650, scritta in carta ordinaria.	10, 3,	84.	A.	29.

[pag. 571.] Historici profani.

Caesaris Commentaria, peregregie in perg. MS. 11, 1, 87. A. 8.

Alia in perg. MS. 11, 3, 91. B. 40.

Alia et ipsa, pariter in perg. MS. 11, 3, 9. B. 41.

Valerius Maximus de Dictis et Factis memorabilibus, in perg. MS. 11, 3, 91. B. 24.

Ejusdem idem opus, in perg. MS. 11, 3, 91. B. 30.

Joannis Andreae Epitome in ipsum Valerium Maximum, in perg. MS. 11, 1, 8. A. 9.

Titi Livii Decas prima, in perg. MS. 11, 2, 89. B. 14.

Altera, pariter in perg. MS. 11, 3, 92. A. 42.

Idem de Bello Macedonico, in perg. deca. 11, 2, 89. B. 14.

Altera pariter de Bello Macedonico, in perg. MS. 11, 2, 89. B. 14.

Deca altera de 2do Bello Punico, in perg. MS. 11, 2, 89. B. 14.

Joannis Antonii Campani Historia Gestorum Bracci, in perg. MS. 11, 2, 89. B. 15.

Aelius Spartianus de Vita Hadriani, Severi, Pescenii et Caracallae.

Julius Capitolinus de Vita Antonini Pii et Philosophi et Veri.

Aelius Lampridius Commodi, Heliogabali.

Hic Codex, in papyr. est MS. antiquiss. 11, 2, 90. B. 22.

[pag. 572.]

Lucii Florici Flori opus Memorabilium factorum ab urbe condita usque ad Tyberium, in papyr. MS.

Eutropius de Romana Historia, pariter MS.

Plinius de Viris Illustribus, pariter MS.

Dorretus de Bello Trojano pariter. Hic enim in eo bello miles fuit. 11, 2, 90. B. 22.

Lucii Flori idem opus, cum annotationibus incerti, in perg. MS. 11, 2, 90. B. 24.

Q. Asconius Paedianus de temporibus Vespasiani, in papyr. MS. 11, 2, 90. B. 25.

Plutarchi pars non parva de Viris Illustribus, in perg. MS. 11, 3, 91. B. 28.

Flavii Blondi Foroliviensis Italia Illustrata, in perg. MS. 11, 3, 91. B. 32.

Justini Historiae, in perg. MS. 11, 3, 91. B. 33.

Suetonii opus in 12 Caesares, in perg. MS. 11, 3, 91. B. 33.

Idem opus, in perg. pariter etc. 11, 3, 91. B. 34.

Idem opus, in perg. pariter. 11, 3, 9. B. 35.

Salustius de Bello Catalinario et Jugurtino, in perg. MS. 11, 3, 92. A. 43.

C. Julius Solinus de Rebus Memorabilibus, in perg. MS. 8, 3, 68. A. 41.

S. Ruffi Annumeratoris liber de Roma Historia, in perg. MS. 8, 2, 66. A. 28.

[pag. 573.]

Incerti Vitae Hannibalis, Horatii Flacci, Milciadis, Agesilai Lacedemonis, Codex in perg. MS.

Luciani Comparatio Alexandri cum Hannibale, in perg. pariter. 8, 2, 66. A. 31.

Incerti Acci Flacci et Tulli Vita, in perg. MS. 8, 3, 68. B. 45.

Incerti Epigrammata de Urbis antiquitate, in papyr. MS. 11, 2, 89. B. 16.

NICOLAI cujusdam Naufragium.

Incertus de origine Ottomannorum.

LEONARDUS ARETINUS de Militia, Codex in perg. M. 11, 3, 92. A. 44.

[pag. 377.] Poetae et pro poetis.

PII MIRANDULANI Canon. Regul. S. S. Salvatoris Mysteria nostrae Redemptionis heroico carmine descripta, in papyro. 13, 2, 107. B. 26.

Hoc opus non solum est originale, verum et singulare, cum nullibi sit nisi in nostra Bibliotheca.

JOSEPHI BRIXII Laudes S. Alexii heroico carmine descriptae, in perg. MS. 13, 3, 109. B. 45.

JOANNIS BOCACII a Certaldo Genealogia Deorum, in papyr. MS. 13, 3, 109. B. 47.

Hoc opus non solum qua Latinum (taliter enim existimatur compositum ab auctore) verum etiam quia antiquissimum tamquam singulare haberi debet.

JUVENALIS Satyrae, in perg. MS. 13, 3, 108. B. 35.

Ejusdem in perg. pariter MS. 13, 3, 108. B. 35.

Ejusdem in perg. pariter MS. cum postillis. 13, 3, 108. B. 35.

Ejusdem JUVENALIS eaedem Satyrae.

PERSII FLACCI Satyrae.

Horatii opera omnia, in perg.
MS. 13, 3, 109. A. 37.
Ejusdem Horatii Odae, item in
perg. MS. 13, 3, 109. A. 38.
Omniboni Luculentissima Commentaria in omnes Juvenalis Satyras, in
papyr. MS. 13, 3, 108. B. 36.

[pag. 578.]
Martialis Epigrammata, in perg.
MS. 13, 2, 108. A. 30.
Eadem Epigrammata, in perg. MS.
Codex iste antiquissimus sane est, continetque plura Martialis, quae non habentur in Codicibus impressis.
Claudiani opera in perg. pariter
MS. 13, 2, 108. A. 31.
Statii poetae opera, in perg. MS.
Homeri poema Latinitate donatum. 13, 3, 108. B. 34.
Aeschillis Carmina Graeca, cum
Commentariis incerti, in papyr. MS. 13, 1, 126. A. 7.
Orphaei Argonauticon, in papyr. MS. 13, 1, 126. B. 13.
Incerti Epigrammata de Urbis Antiquitate, in papyr. MS. 11, 2, 89. B. 16.

[pag. 579.] Universales.
Auli Gellii Commentaria Noctium
Atticarum, in perg. MS. 12, 3, 100. B. 33.

Quamplures Codices in hoc parvulo Repertorio recensiti equidem annotari poterant tamquam originales, cum non parvi momenti super hoc negotium sit testimonium ipsorum antiquitas, de hoc tamen nobis ipsis si-

lentium indicimus, ne videamur velle augere quod per se dignum est.

Sit Laus Deo, et B. Virgini ac
B. Augustino.
Finis.

Bononiae XXV. A. CIↃIↃCXCV.

V.

HET GEDENKTEEKEN
OP HET HULDTOONEEL

DOOR

Dr. L. J. F. JANSSEN [1]).

Den 5 November 1863 had te Heemskerk (in Kennemerland) eene eenvoudige, maar treffende plegtigheid plaats, die wel verdient meer algemeen bekend te worden; zij was zeldzaam van aard, edel in bedoeling en gepast van uitvoering, en zal zeker door elken vereerder van den vaderlandschen voortijd op prijs gesteld en in aandenken gehouden worden.

Bekend is te Heemskerk de groene heuvel, ten westen van den straatweg, die bij onze geschiedschrijvers het *Huldtooneel* geheeten is. Op dien heuvel werden eertijds, volgens de overlevering, de graven van Holland als heeren van Kennemerland ingehuldigd; als historisch zeker wist men, dat Jan van Brabant, tweede echtgenoot van Jacoba van Beijeren, in het jaar 1415, als zoodanig er de huldiging ontving.

Op bovengemelden dag nu was deze heuvel in feestgewaad gehuld, met vlaggen versierd, en getuigde van het levendigst gewoel van honderde bezoekers, edelen

---

1) Zie boven bl. 57.

en landlieden, zoo velen als daar zeker sedert de laatste huldiging van een graaf van Holland niet vereenigd waren. De aanleiding was deze: er zou de eerste steen gelegd worden van een eenvoudig gedenkteeken, dat er door den eigenaar des heuvels, Jhr. D. T. Gevers van Endegeest, zou worden opgerigt. Dat gedenkteeken bestond in eene driezijdige van boven afgeknotte naald van hardsteen, aan elke zijde van een opschrift voorzien. Op de voorzijde stond: *De graven van Holland werden hier, naar overlevering, als heeren van Kennemerland gehuldigd.* Op de tweede zijde: *Wandelaar, wil dit gedenkteeken eerbiedigen.* Op de derde: *Door Gevers van Endegeest en zijne vrouw M. J. Deutz van Assendelft opgerigt*, 1863.

Aan weêrszijde van dit gedenkteeken stond eene vaste steenen bank, ten gerieve der bezoekers. De heer Gevers opende de plegtigheid met eene toespraak, waarbij hij de eerste aanleiding tot het plaatsen van dit gedenkteeken vermeldde. Ter tijd was aan hem een verzoek gerigt door de Koninklijke Akademie van Wetenschappen (Afdeeling Letterkunde) om dien heuvel, eerbiedwaardig door aloude herinneringen, voor slooping en schending te bewaren. Hieraan had hij gemeend te moeten voldoen; terwijl hij door het plaatsen van een gedenksteen dien heuvel wenschte te eeren en daardoor mede te werken, dat zijn ongeschonden voortbestaan gewaarborgd mogt zijn. Hij vermeldde voorts, door den Leidschen oudheidkundige Dr. L. J. F. Janssen verzocht te zijn om, vóór het leggen der fundamenten van den steen, op die plek eene opgraving te laten doen, tot onderzoek naar overblijfselen van den voortijd; ten einde daardoor zoo mogelijk tot eene bepaling van de oudheid en de oorspronkelijke bestemming des heuvels te geraken. De uitkomst dier opgraving had aan

de verwachting voldaan; zij had geleerd, dat hier eene zeer oude historisch merkwaardige plaats was, die reeds lang vóór onzen grafelijken tijd in aanzien was geweest, hetgeen gebleken was uit onderscheidene gevonden overblijfselen, die op lijkverbranding en offerhanden wezen; voorts dat de heuvel kennelijk door menschenhanden was opgehoogd, en niet, gelijk men dusver vermoed had, een natuurlijke duinheuvel was. Ten slotte nam de spreker aanleiding uit een der opschriften van den gedenksteen, om de omstanders te verzoeken, indachtig te zijn aan den inhoud der bede: *eerbiediging van het gedenkteeken.*

Hierna werd door den burgemeester der gemeente, Jhr. Rendorp van Marquette, de slotsteen van het fundament gelegd, en namens de gemeente van Heemskerk aan den heer Gevers van Endegeest dank betuigd voor de plaatsing van dit gedenkteeken, dat, volgens zijn bescheiden gevoelen, zeker nog menigen bezoeker naar die gemeente lokken, en alzoo niet slechts tot haar eer, maar ook tot haar voordeel strekken zou; zoodat hij volgaarne beloofde het gedenkteeken onder zijne ambtelijke bescherming te nemen. Eindelijk vatte nog de predikant der plaats, de heer Leffef, het woord op, de plegtigheid met eene doeltreffende toespraak besluitende.

De eenvoudige feestelijkheid eindigde met het zingen onzer nationale liederen, en begunstigd door het fraaiste weder, heeft de daar verzamelde jeugd zich nog lang vermeid met zang en dans, rondom het opgerigt gedenkteeken.

Dit kleine feest zal zeker lang in herinnering blijven van allen, die het bijwoonden. Moge de opgerigte gedenksteen ook aan het verre nageslacht getuigen, dat Nederland zich in onze dagen nog op mannen beroemen

kon, die de historisch gedenkwaardige overblijfselen van den voortijd waardig weten te eeren en krachtig te beschermen.

Die plek was het wel waard met zulk een herinneringsteeken vereerd te worden. Zeide de *overlevering*, dat de graven van Holland en Zeeland, er als heeren van Kennemerland gehuldigd waren, thans reeds is gebleken, dat deze overlevering geen verdichting, maar waarheid is geweest. De overlevering werd het eerst vermeld door Junius in zijne *Batavia* (1575); en deze is door alle latere plaatsbeschrijvers en plaatspoëten nageschreven. De meesten daarvan zijn aangevoerd in Smids, *Schatkamer* enz. en Brouerius à Nidek, *Kabinet van Nederl. Oudheden* en het *Verheerlijkt Kennemerland*. Met voorbijgaan van hetgeen bij deze te lezen is, willen wij ons enkel bepalen tot hetgeen bij hen niet is te vinden, te weten, het antwoord op de vraag: of het historisch zeker is, dat op dien heuvel meer dan één der Hollandsche graven als heer van Kennemerland gehuldigd is? Wij kunnen op die vraag bevestigend antwoorden, en zullen de bescheiden beknopt mededeelen.

Het vroegste bewijs, dat op dien heuvel een graaf van Holland gehuldigd is, dagteekent van het jaar 1361. Het geldt de huldiging van hertog Albert, en wordt gevonden bij den gelijktijdigen en geloofwaardigen Johannes à Leidis. Deze berigt in zijne *Annales Egmundani*, op het jaar 1361, dat drie monniken, op last van het klooster van Egmond, naar »Seippelinger" zijn getogen, naar Hertog Albert, die däär toen aangekomen was »om door de Kennemers gehuldigd te worden (ut homagiaretur a Kynnemeriis)," en dat die monniken den hertog verzocht hadden »om vrede te willen stichten tusschen den

abt van Egmond en ridder Johannes van Egmond." De hertog had hun toen geantwoord, dat zij hem volgen zouden naar Catwijk, waar hij hen hooren en hunnen wensch vervullen zou. Toen ALBERT te Catwijk was aangekomen »om er door de Rijnlanders gehuldigd te worden," hebben zich voornoemde monniken tot hem begeven en heeft hertog ALBERT den vrede bevolen, enz.

Dit verhaal laat geen redelijken twijfel over, of hertog ALBERT is op onzen heuvel in Kennemerland gehuldigd. Dat toch »*Scippelinger*" dezelfde plek is, die later en nu nog heden »*Huldtooneel*" genoemd wordt, kan niet wel aan bedenking onderhevig zijn, omdat dezelfde heuvel in het jaar 1632, nog onder den niet veel verschillenden naam van »*Scipelenberg*" voorkomt in het *Kaartenboek*, op het Gemeente-Archief te Heemskerk berustende, en de landlieden hem ook heden nog onder dezen naam kennen. Wij hebben daarom tot betoog van de identiteit van »*Scippelinge* of *Scippelinger*" en van »*Huldtooneel*" niet eens noodig de overlevering te hulp te roepen. JOHANNIS à LEIDIS heeft wel niet met even zoo vele woorden gemeld, dat de huldiging van graaf ALBERT toen te Scippelinge werkelijk volbragt is; maar zulks blijkt voldoende uit zijn verhaal, waarbij hij den hertog met een gelijk oogmerk van *Scippelinger* naar *Catwijk* laat reizen. Het is opmerkelijk, dat deze bijzonderheid, de huldiging der graven van Holland en Zeeland door de Rijnlanders te *Catwijk*, door onze geschiedschrijvers geheel voorbij gezien is, ofschoon men zeer goed wist dat er uit *Catwijk* grafelijke brieven beteekend waren; men vindt er bij voorbeeld bij SCHREVELIUS, *Haarlem*, bl. 252.

Een tweede voorbeeld van grafelijke huldiging op ons Huldtooneel wordt gevonden in eene grafelijke rekening

van het jaar 1418, van den thesaurier Hugo *Heer tot* Culemborg, waarvan een exemplaar *in duplo* berust op het Rijks Archief te 's Gravenhage. Die rekening vermeldt de belooning van eenen bode, door hertog Jan van Brabant, terstond na zijn huwelijk met Jacoba van Beijeren, uit 's Gravenhage naar Kennemerland gezonden, om aldaar zijne huldiging voor te bereiden.

Daaruit blijkt, dat op den 29 Maart 1418, de bode (messagier) Neenken uit 's Hage gezonden werd naar »Willem van Brederode, op den huize *Brederoden*, en naar Jan van Heemsteden," voorzien van *brieven*, inhoudende, dat men »de Kennemers eene wete doen soude, te wesen (aanwezig te zijn) tot *Scepelenberge*, om mijn heere van Brabant aldaar te hulden." Daarvoor was, volgens die rekening, aan voormelden bode betaald »III Sc.; III dēn gr.," zoo dat het niet twijfelachtig is of de bode heeft zich van zijn' last gekweten.

Deze rekening (of liever een gebrekkig uittreksel daarvan) was ter tijd aan Wagenaar niet onbekend gebleven. Daar, waar hij in zijne *Vaderl. Geschiedenis* (Dl. III, bl. 421) de huldiging vermeldt van Jan van Brabant als graaf van Holland en Zeeland, teekent hij aan, dat de inhuldiging in Kennemerland geschiedde »volgens de oude gewoonte, op de bekende hoogte bij 't slot te Heemskerk, in echte stukken van dezen tijd *Stopelberghe* genoemd (Reeckening van Ph. Enghebrechtz. II. S.)." Slechts behoort hier de naam *Stopelberghe* in *Scepelberge* of *Scepelenberge* veranderd te worden, omdat de door Wagenaar bedoelde rekening dezelfde is als de boven door ons aangevoerde van Hugo Heer van Culemborg, en daarin *Scepelenberge* gelezen wordt. Wagenaar heeft zich voorts vergist, met die rekening aan Ph. Engelbrechtsz. toe te schrijven; denkelijk door dat in het uittreksel dat vóór hem lag (en

thans mede nog op het Rijks-Archief voorhanden is) de rekeningen van Engelbrechtsz. aan die van Hugo van Culemborg voorafgaan. De opgave hiervan hebben wij te danken aan de heeren Rijks-archivarissen, die deswege een opzettelijk onderzoek hebben gelieven te doen. Dat in den tekst van het door Wagenaar gebruikte *uittreksel* werkelijk *Stopelberg* gelezen wordt, kan natuurlijk niet het minste bezwaar opleveren tegen de lezing *Scepelenberg*, die in de rekening zelve gevonden wordt.

Moeijelijker is misschien te beslissen, hoe de oudste lezing van den naam geweest is. Bij à Leidis (in 1361) luidde hij *Scippelinge;* in de rekening van 1418 *Scepelenberge.* Maar in een ouder stuk, dagteekenende van het jaar 1108, wordt hij *Siepelingheberg* geheeten. Dat stuk is een brief, beteekend door den Egmondschen abt Adallard, strekkende tot bevestiging van eenigo vrome giften aan de kloosterbroeders van Egmond. Daarin komt eene gift voor van zekere vrouwe Bava, bestaande in »land (gelegen) in (of bij) dat gedeelte (van Kennemerland, hetwelk) *Siepelingheberg* (genoemd wordt)," jaarlijks betalende 26 denariën, tot rust harer ziel en ter voorziening in het gebrek van wijn, dat de kloosterbroeders geleden hadden; zie dien brief in de *Ecmundensia* uitgegeven door Bakhuizen van den Brink, *Rijks-archief* II, 213. Nu is wel niet twijfelachtig, dat door dit *Siepelingheberg* dezelfde heuvel bedoeld is, die in voormelde latere stukken *Scippelinge* en *Scepelenberge* heet; maar de vraag is, of wij aan de spelling *Siepelingheberg*, als de schijnbaar oudste, de voorkeur behooren te geven? Wij gelooven het niet. Integendeel, wij zijn van gevoelen, dat de lezingen *Sceppelinger* en *Scepelenberghe*, door twee verschillende historische bescheiden en tevens door de over-

levering gesteund, de voorkeur verdienen. *Siepelingheberg* is blijkbaar eene schrijffout, in plaats van *Scipelingheberg*, in het afschrift van het charter van 1108, dat door den Heer Bakhuizen van den Brink t. a. pl. gevolgd is, en welk afschrift uit de XV^de^ eeuw dagteekent. Men ziet hieruit intusschen, dat ons Huldtooneel reeds in den aanvang der XII^de^ eeuw onder een bepaalden naam bekend was. — Dat zijn historische oorsprong tot veel vroeger tijden opklimt, kan uit het navolgende blijken.

Men weet, dat däár waar de geschreven oorkonden zwijgen, overblijfselen onder den grond verborgen soms als getuigen kunnen optreden, even onwraakbaar en duidelijk als de beste historische bescheiden. Zulke overblijfselen zijn ook hier onze gidsen.

Toen door den Heer Gevers van Endegeest de dag bepaald was, waarop de grondslag voor het gedenkteeken zou gelegd worden, gaf hij namelijk vergunning, op de plaats van dien grondslag vooraf eene opgraving te doen tot onderzoek naar overblijfselen, die mogelijk over de oudheid en de oorspronkelijke bestemming opheldering konden geven. Zulk eene gelegenheid mogt niet worden verzuimd, omdat later, wanneer het monument zou zijn opgerigt, eene opgraving op die plek niet meer doenlijk zou zijn.

Zoo werd (den 3 Nov. ll.) in het midden des heuvels eene sleuf gegraven van vijf el lengte en ruim anderhalve el diepte, d. i. tot daar, waar zich de natuurlijke, nooit geroerde zandbodem vertoonde. Die werkzaamheid, met de noodige omzigtigheid uitgevoerd, leverde deze belangrijke uitkomsten. Reeds bij de eerste spade werden in den donkeren, humusachtigen bovengrond houtskolen gevonden, die op oude verbrandingen wezen. Op

eenige meerdere diepte vertoonden zich die kolen menigvuldiger, tot op de diepte van 1,2 el toe. Maar daar waren de houtskolen en humusachtige aarde met onderscheidene voorwerpen en gereedschappen uit den vroegsten voortijd vermengd, als: brokstukken van zwaar geoxydeerd ijzer, scherven van zeer oud aardewerk en verbrande beenderen. Van de laatste was het meerendeel te fragmentarisch om de afkomst te kunnen bestemmen; de best bewaarde, aan een onderzoek in 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie onderworpen zijnde, waren twee kroonen van menschenkiezen en een kakebeenstuk met een vóórtand van een klein paard. Het ijzer bestond in meer dan vijftig brokken, de scherven in meer dan honderd stuks; en nadat dit alles behoorlijk gezuiverd en onderzocht was bleek, dat het tot eene zeer hooge oudheid opklom. Tusschen de scherven toch bevond zich geen enkele die voor later dan den Karlovingischen tijd kon gehouden worden; verscheidene behoorden tot evengemelden tijd (IX^{de} eeuw), maar enkele droegen het romeinsch en vele het oud-germaansch karakter. De oudheid der germaansche fragmenten scheen nader aan den frankischen dan aan den romeinschen tijd te grenzen.

Aan de overblijfselen van ijzer kon men wegens hun zwaar geoxydeerden en fragmentarischen toestand, geene kenmerken van bepaalde oudheid meer bespeuren; maar aangezien zij tusschen en vermengd met voornoemd aardewerk gevonden werden, is het niet twijfelachtig, dat zij tot dezelfde oudheid opklimmen en dus deels tot het romeinsche en deels tot het frankische, of tot een van deze beide tijdperken behooren. Tusschen de ijzeren voorwerpen kon men nog erkennen: zestien klinkbouten, misschien slotschroeven, vijftien spijkers, waaronder de

hoefnagel van een paard, drie fragmenten van een dolk, naar het scheen (overeenkomstig met romeinsche) en een fragment, dat op een deurklopper of klinkligter geleek.

Het is hier de plaats niet in eene uitvoerige beschouwing van deze voorwerpen te treden, of van de meer of minder waarschijnlijke gissingen, waartoe zij aanleiding geven. Wij merken nog slechts op, dat uit de gedane onderzoekingen gebleken is, dat op die plek in overoude tijden groote vuren moeten gestookt zijn; — dat de verbrande menschenbeenderen op lijkverbranding en begrafenis wijzen; — dat de paardenbeenderen het vermoeden wettigen van verbranding van een paard, hetzij als offer of als medegifte op den brandstapel van den overledene; — dat de scherven afkomstig zijn van huisraad, gelijk men bij maaltijden, ter gelegenheid van lijkverbranding en offerhanden, plag te gebruiken en daarna in den vuurbrand wierp, en dat een en ander uit de eerste eeuwen onzer jaartelling dagteekent. Het is bovendien gebleken, dat de heuvel geenszins, gelijk men tot dusver meende, een natuurlijke zand- of duinheuvel is, maar dat hij, althans ter hoogte van 1,2 el, door menschenhanden is opgehoogd. En dat nu een gedurende omstreeks negen eeuwen gewijde grond later werd gekozen om tot huldigingsplek der landheeren te dienen, is zeker even natuurlijk, als dat men op plaatsen, waar eertijds heidensche outaren en tempels stonden, later christelijke kerken en kapellen heeft opgerigt.

De eigenlijke heuvel, zoo als hij zich thans vertoont, heeft de hoogte van ruim 2 el, de lengte van 40, de breedte (oost-west) van 16 el, en draagt geene sporen van immer *beteeld* geweest te zijn; oorspronkelijk is hij echter zeker grooter geweest: ten oosten immers en ten westen is blijkbaar de voet tot vlak land gemaakt

hetwelk door grippen stijl van de hoogte is afgescheiden, en ten zuiden zoo wel als ten noorden werd hij ook gestadig ingekrompen door afgraving ter vergrooting van den teelgrond aan weerskanten; tot dat de Heer Gevers van Endegeest in 1848 hieraan paal en perk stelde door het planten van houtwallen; terwijl nu, bij gelegenheid van het gedenkteeken, de voet, aan de zijde van den straatweg en daarvan slechts 50 ellen verwijderd, weder is bijgeglooid.

VI.

IETS OVER HET

GEBOORTEJAAR EN DEN GEBOORTEDAG VAN MARCUS ZUERIUS BOXHORN,

DOOR

J. DE WAL [1]).

In het Algemeen Biographisch Woordenboek der Nederlanden [2]) vind ik opgeteekend, dat MARCUS ZUERIUS BOXHORN den 25sten September 1602 te Bergen-op-Zoom werd geboren. In de aanteekening meldt de schrijver, dat overal elders het geboortejaar van BOXHORN op 1612 wordt bepaald, maar dat dit ongetwijfeld een schrijffout is, waarvoor men 1602 lezen moet, daar zijn vader reeds in 1604 overleden was.

Wiens pen het eerst die zoogenoemde schrijffout gemaakt hebbe, zegt de steller van dat levensberigt niet.

---

1) Zie boven bl. 57.
2) II. 1122.

Doch onder de talrijke schrijvers, die hij aanhaalt, komt eigenlijk niemand voor, die als regtstreeksche bron voor eene biographie van BOXHORN kan worden aangemerkt: als zoodanig kan, naast de briefwisseling van BOXHORN zelven, alleen de *vita Boxhornii* van BASELIUS gelden, en op deze wordt in het Woordenboek niet gewezen. Doch ook BASELIUS getuigt ten aanzien van de nativitas *Boxhornii*, dat zij inviel »in annum huius saeculi duodecimum et mensem Septembrem."

BASELIUS nu was waarlijk wel in staat, om het geboortejaar van BOXHORN te kennen. Zijn grootvader was predikant te Bergen-op-Zoom geweest en met de BOXHORNS ten naauwste bevriend; hij zelf had van zijn veertiende tot zijn achttiende jaar bij BOXHORN aan huis gewoond; hij was daarenboven door huwelijk aanverwant van den polyhistor geworden.

Maar kan hij een schrijffout begaan hebben? Dit is reeds op zich zelf niet waarschijnlijk, daar hij het jaartal zoowel in cijfers als in letters uitdrukt. Doch de volgende gronden zullen wel voor goed zijne opgave bevestigen.

1°. Door Curatoren der Leidsche Hoogeschool was bepaald, dat men, om als student aan die instelling te kunnen worden ingeschreven, den ouderdom van vijftien jaren moest hebben bereikt. BOXHORNS naam werd reeds in 1626 in het album opgeteekend, en BASELIUS merkt uitdrukkelijk op, dat hij destijds was »tredecim vix annos natus," en dat dit geschiedde, »bienninm ferme ante tempus a Curatoribus recipiendis studiosis Academicis constitutum [1])."

---

1) BASELIUS maakt zich hier ietwat aan overdrijving schuldig, want BOXHORN werd 12 Augustus 1626 (alzoo kort voor het ver-

2°. Boxhorn vierde de verovering van *'s Hertogenbosch* met een gedicht, dat verbazing wekte, omdat de auteur nog naauwelijks het zeventiende levensjaar bereikt had.

3°. In 1631 zag zijne uitgave der Historiae Augustae Scriptores het licht. Hij zond het werk aan Salmasius, met de woorden: »veniam dabis adolescentis ingenii mei tenuitati." Zou hij zich adolescens genoemd hebben, zoo hij reeds den ouderdom van 29 jaren bereikt had?

4°. Onder zijne brieven komt een zeer aardig schrijven voor aan den beroemden Vincentius Fabricius, met het opschrift: »Amicissime cognate." Dat opschrift (zegt hij) zou wel den geadresseerde verwonderen, want van verwantschap kon hier geen sprake zijn. Maar (zoo vervolgt hij) Labeo merkte op: »cognati appellati sunt, quasi commune nascendi initium habuerint [1])." Uit scherts geeft hij nu aan deze woorden eene andere beteekenis, dan die waaraan de Romeinsche regtsgeleerde gedacht had. »Eodem die inquilini terrarum uterque facti sumus," en dat is ook een »commune nascendi initium. Gemelli sumus, nisi quod eandem matrem non agnoscimus. Itaque merito te sic appello, mi cognate,

Qui pariter nati, pariter vivamus, amice,
Tam bene coniunctos non male iungit amor."

---

strijken van zijn veertiende levensjaar) door Ant. Walaeus als student te Leyden ingeschreven als Marcus Scerius, te gelijk met zijn grootvader Henricus Boxhornius, »certijds kerkedienaar te Breda, out 81 jaar." Alb. Acad. MS.

1) L. 1. § 1. D. unde cognati. (36. 8).

En nu is het overbekend, dat VINCENTIUS FABRICIUS in 1612 het levenslicht aanschouwde.

Dit leidt mij tot de tweede vraag: welke was BOXHORN's geboortedag? Het gewone antwoord, ook dat van den schrijver in het Biographisch Woordenboek, is: 25 September. Die traditioneele dwaling berust op niets dan een misverstand. BASELIUS noemt wel de maand September, maar hij voegt er bij: »cuius 25 die sacro baptismate tinctus est." Blijkbaar was den naauwkeurigen onderzoeker deswege geen andere bron toegankelijk, dan het doopboek. Dat de Katholiek PAQUOT den doopdag voor den geboortedag hield, mag geen verwondering baren; maar dat men thans nog aan die dwaling vasthoudt, sedert HOEUFFT (Parnass. Lat. Belg. p. 171) daarop wees, is bevreemdend. Doch nu wij eens weten, door zijn eigen verhaal, dat BOXHORN op denzelfden dag het levenslicht aanschouwde, waarop FABRICIUS geboren werd, blijft geen twijfel over; want laatstgenoemde kwam 28 Augustus 1612 ter wereld [1]).

---

1) Vgl. THIESS, *Versuch einer Gelehrten-Geschichte von Hamburg*, I. 174. — J. A. FABRICIUS, *Centuria Fabriciorum*, in v. — JÖCHER, *Gelehrt. Lexicon*, in v.

VII.

CARTESIUS' UITEINDE,

MEDEGEDEELD DOOR

J. DE WAL [1]).

In de openbare Boekerij te Wiesbaden, die, onder het bestuur van den waardigen GOTTFRIED SEEBODE, in de laatste jaren tot een model voor inrigtingen van dien aard is hervormd, vond ik ten vorigen jare eene verzameling onuitgegeven brieven, aan den Herbornschen Hoogleeraar MATTHIAS NETHENUS gerigt. 's Mans lotgevallen zijn bekend; zijne correspondentie levert eene niet onbelangrijke bijdrage tot de geschiedenis der kerkelijke geschillen, waarvan ons een onderhoudend tafereel in DUKER's historisch-critische Studie is opgehangen. Slechts één dier brieven was tot hiertoe, en dat nog maar gedeeltelijk, openbaar gemaakt: hij betreft de laatste levensdagen en het uiteinde van DESCARTES. THOMAS CRENIUS deelde van dat schrijven een fragment mede in het eerste deel zijner Animadversiones philologicae et histo-

1) Zie boven bl. 57.

ricae, dat te Leyden in 1697 het licht zag. Blijkbaar waren hem noch de schrijver noch de persoon, aan wien het schrijven gerigt was, bekend. Eerstgenoemde, JOHANNES VAN WULLEN, is geen vreemdeling voor hen, die de lotgevallen van NICOLAAS HEINSIUS aandachtig hebben gadegeslagen. De brief luidt als volgt:

Vir amicorum Optime. Iterum de amico nostro D°. MOUCHERONE, sed tria solum verba. Omnino oportet solum illum sine uxore, sine familia Serenissimam Reginam meam visere praesentemque cum amicis in rem suam consulere. Est enim qui prolixe S. Reginae studia sua et industriam in hoc negotio offerat, sed tamen nihil obtinebit, licet forte etiam aliorum heroum remis naviget, antequam S. Regina vel ipsum MOUCHERONEM viderit, vel per literas, quae ipsi stat sententia mentis, intellexerit. Idque S. Reginae nomine nunc notum ei facio.

Scis ante plusculos menses CARTESIUM S. Reginam salutatum in Sueciam venisse. Is heri quarta antilucana funesta peripneumonia confectus animam efflavit tantoque (si dis placet) philosopho indigna catastrophe vitae fabulam clausit. Primo morbi biduo, profundo somno sopitus, rheumatismo se distineri putabat: nihil interim vel cibi, vel potus, vel medicinae sumens. Alterum biduum insomnis planeque irrequietus egit, victus remediique aeque abstinens. Diverterat D. CARTESIUS ad Excell. D. CHANUT, legatum Gallicum, virum literatum et gravem. Rogabat is instabatque apud aegrotum, accersi me, valetudinisque curam habere, pateretur. Verum ille iterum iterumque obstinate negare, contraque non adeo se medicinae rudem, ut aliena manu sibi sit opus, pertendere. Quare cum periculum in mora esset et S. Regina vel inviti rationem habere vellet, iussu ejus CARTESIUM accedo, operam-

que, quanta in me est, quam humanissime offero. Admittor, quamvis etiamnum aegre. Verum paucis sermonibus ultro citroque habitis, cumque de morbi natura deque remedii genere idem non sentiremus, sine fructu discessi. Venaesectionem adeo (contra gentis suae morem) metuebat, ut ad solam eius mentionem exhorresceret et bis in haec verba erumperet: M[rs]. espargnez le sang françois! tertiumque biduum πεπάσμον dari peteret. Ego interim cogitabam: invitum qui servat, idem facit occidenti. Cumque instantis mortis non σημεῖα, sed ἀναμφισβήτητα τεκμήρια se proderent, manum libenter a morituro abstinebam. Elapso deinde tertio biduo, falli se iam et febre teneri querebatur, eaque ex alloquio meo, paucorum licet, minimeque contentioso oborta. Nimirum non habui febrem, Symmache, nunc habeo. Exsolvi mox brachium, sanguinemque ter eadem die detrahi sibi, sat pro attritis viribus copiose, iubet. Octavo die, singultus, sputa, respiratio μετέωρος, oculi vagi, omnia funesta. Ille vinum poscit. quod infusum haberet tabacum, vomitu hostem exturbaturus. Et mos erat gerendus, nisi in furorem plane conicere voluissem hominem obstinatum. Ita tamen moderato consilio, ut vino aqua diluto levis sola immersione tabaci olor efflaretur, nec obesse magnopere posset remedium, alias in hoc affectu tantum non occidere natum. Ego interea post careeta latebam, et ex urina δεῖνον βλέπων, tamquam anus fatidica, mortis auguria canebam.

Nono omnia difficilia. Decimo summo mane Deo animam reddidit; ita spero voveoque, quamvis si scripta eius diligenter exdivines, Theologus quidam pronuper atheismi crimen haud vane illi fortassis obiecerit. Illud imprimis mirandum in eo fuit, quod, cum ipse D. Legatus ex eodem prorsus morbo decumberet, idem CARTE-

sius, me inconsulto, ne minimum quidem aegro fieri passus esset, singulaque remedia praesens levamen afferre vidisset, adeo tamen ab omni medicina et medici consilio toto morbi discursu alienus fuerit, ut ne aspectum quidem meum, nisi semel, sustinuerit dicereque »s'il devoit mourir qu'il mourroit avec plus de contentement s'il ne me voyait poinct," non erubuerit. Nunc mente fuisse motus nec quicquam sani nisi sub finem vitae de morbi sui more et modo protulisse dicitur; valde caute, ut recuperatae sanitatis laus soli aegro, commissi erroris foeditas morbo imputaretur. Ego potius tamen sanae mentis deliria decepisse crediderim. Deliravit enim saepe in vita adeo ut σοφοῦντες etiam minime hebetes in eius commentis vix quidpiam inveniant. Audit sane ille passim vir magnus, sed tamen ego homuncio nolim me sic laudari, et tam magnis ansis eiusmodi colophonem imponere. Verum non decet fortassis tenuitatem meam virgula censoria configere virum incomparabilem; nescio enim cui comparem; adeo ille in fatuo hoc philosophandi modo palmam meretur. Quare ut de cunctis ille sapientiam hactenus professis male meruit, ita debitum illi decus posteritatem rependere facile patior. Verbum non amplius addo. Parum enim abest, quin serio irascor tam protervis ingeniis. Vale, amicorum praecipue, cunctosque quibus Wullenii meminisse dulce est, plurimum a me salvere iube. Sub quo catalogo quos complector, quid opus est repetere? Quamvis fortean perpauci sunt, modo boni, modo fidi, nil ultra moror, qualem aestumare te perpetuo non desinet

Tuus devinctissimus
Joannes a Wullen.

NB. Has literas Regina legendas tradi sibi voluit,

antequam mitterem: scire enim volebat, quae super obitu CARTESII ad amicos meos scriberem. Perlectis iussit serio, caverem ne in alias manus venirent. Tum propter Legatum ne quid offensionis ex iis caperet, tum ne inimicis CARTESII per nos calumniandi eius materia traderetur. Quare perlegendi quidem eas potestatem tibi facio, ista conditione, ut neminem earum facias dominum. Quod obnixe per amicitiam nostram et fidem tuam te obtestor.

12 Febr. 1650, *Stockholmi.*

VIII.

INVENTARIS

DER

HANDSCHRIFTEN

VAN

Mr. S. C. NEDERBURGH,

COMMISSARIS GENERAAL VAN NEDERLANDSCH INDIE,

OPGEMAAKT DOOR

Mr. J. P. DE FREMERY Jr. [1]

Belangrijke stukken betrekkelijk de Oost-Indische Commissie.

Portefeuille M.

Verzameling van besluiten der Heeren Commissarissen Generaal met bijlagen, betrekkelijk het in 1793 bevonden tekort in 's Comp. IJzer Magazijn.

Register derzelve stukken.

Journaal gehouden aan boord van 's lands fregat de Amazoon, bestemd naar de O. I., ter overbrenging van Heeren CC. GG.

---

[1] Zie boven bl. 58.

Generale, secrecte en bijzondere instructiën en orders voor de Commandanten der reserves en posten te Batavia.

Register van de stukken op Banda ontvangen en achtergelaten door de Commissarissen tot het Militair Examen van 's Comp. Staat van Militie en Defensie in Indiën, 1791. Dubbel aanwezig.

Belangrijke stukken aangaande de Oost-Indische Commissie en de daaruit voor Mr. S. C. Nederburgh voortgevloeide onaangenaamheden.

Portefeuille N.

Lijst van brieven en andere papieren bij mij Mr. H. Nederburgh ontvangen, betrekkelijk mijnen oudsten zoon Mr. S. C. Nederburgh, sedert zijne aanstelling tot eerste Comm. Generaal over geheel Ned. Indië en Cabo de Goede Hoop, den 27sten Mei 1791.

Missive in d° 22 December 1795 aan de Bewindhebberen der O. I. Comp. door Mr. S. C. Nederburgh, houdende verzoek om ontslag als Eerste Comm. Generaal. — NB. Door Mr. S. C. N. zelf geschreven, doch niet geteekend en zonder bijlagen.

A, B en C. Verhandeling enz. van W. J. van de Graaff, gewezen Directeur Generaal en eerste Raad extra ord. van Indië, houdende klagten over het hem in Indië wedervarene.

Pro Memoria in d° 31 Dec. 1798 geschreven en onderteekend door Mr. S. C. N.; ter regtvaardiging van Z. H. Ed. gedrag jegens den voormelden de Graaff. — NB. Op

dit stuk is door Mr. S. C. N. aangeteekend: »Alleen aan mijnen vader verzonden en tot nog toe aan niemand gecommuniceerd.”

Register van de brieven door Mevrouwe Nederburgh geschreven over betaling van tractement, ontslag van Mr. S. C. N. enz.

Portefeuille S.

Missive van Mr. S. C. N. in dato 22 December 1795 aan de bewindhebberen, uitmakende de Vergadering van Zeventienen, houdende verzoek om ontslag als Eerste Commissaris Generaal, met bijlagen. Dubbel aanwezig, beide exemplaren door Mr. S. C. N. onderteekend.

Missive van denzelven in dato 10 Julij 1797 aan de bewindhebberen, uitmakende het Commité tot den O. I. handel en bezittingen, met hetzelfde verzoek. — NB. Door Mr. S. C. N. onderteekend.

Request van denzelven in dato 24 Mei 1803 aan het Staatsbewind der Bataafsche Republiek, opdat hetzelve den Raad der Aziatische Bezittingen en Etablissementen voor zoo veel noodig zoude authoriseren om hem Requestrant compleet te dechargeeren van de Commissie door hem in Indiën bekleed; gedrukt.

N°. 372 behoorende tot de bijlagen van het vierde gedeelte van het verslag van C. C. G. G. opgenomen achter bovenstaande request, bladz. 91 tot 113, handelende over het geschiedde aan de Kaap de Goede Hoop tusschen den Engelschen Admiraal Elphinstone, den Commissaris Sluysken en den Kapitein Dekker.

Tien bijlagen tot . . . . , hebbende betrekking op den Directeur Generaal van de Graaff en den Comm. Gen. Frykenius, benevens eenige brieven, couranten enz.

Portefeuille T.

Missive in dato 1 Julij 1795 van Mr. S. C. N. aan Heeren Gecommitteerden tot de zaken der O. I. Comp. Met bijlagen. — NB. Dit is de brief, waarvan in de Missive van 22 Dec. 1795 wordt gesproken, en die de eerste bijlage derzelve is, ofschoon dezelve zich bij geen der exemplaren dier Missive bevindt.

Zamengenaaide papieren, relatief de verdediging en overgave van het Gouvernement Banda en de daarop genomen dispositiën door C. C. G. G.

Ettelijke nommers van het Nationaal Magazijn, Advertentie van Mr. S. C. N. aan zijne Landgenooten; gedrukt.

Nog eenige copiën van brieven enz.

Korte Notulen van de vergaderingen van C. C. G. G. 10 October 1795 tot 27 December 1796.

Realia op de Secrete Resolutiën van C. C. G. G., 15 October 1794 tot 17 Maart 1799.

Marginalia op de inkomende brieven uit Nederland aan C. C. G. G., 24 Januarij 1794 tot 17 Januarij 1799.

Register van de ingekomene en afgegane brieven van en naar Nederland, met eene Nota der schepen (en derzelver lot, voor zoo ver zulks bekend was), met welke brieven zijn verzonden.

Register van de ingekomene en afgegane brieven van en naar de Indische Comptoiren.

Register op de ingekomen brieven aan C. C. G. G.; in quarto.

Marginalia op de afgaande brieven van C. C. G. G. zoo aan de Hooge Regering als aan de respectieve buitenkantoren, 3 deelen, loopende te zamen van 19 November 1793 tot 12 September 1799.

Register op dezelve afgaande brieven, 5 deelen.

Marginalia op de afgaande brieven van C. C. G. G. naar Nederland, 14 December 1795 tot 22 December 1798.

Register op dezelve afgaande brieven.

Realia op de afgaande brieven van de geeombineerde vergaderingen van C. C. G. G. en de Hooge Regering, loopende van 24 Maart 1796 tot 20 September 1799.

Betreffende de Generale Nederlandsche Geoctroyeerde Oost-Indische Compagnie.

Portefeuille I.

Memorie van aanteekeningen op Consideratiën over de oorzaken der verachtering en middelen tot verbetering der O. I. Comp. door Mr. F. W. Boers, 1791.

Missive van den Adv. Consulent Boers in dato 29 Maart 1791, houdende refleetiën omtrent de tegenwoordige gesteldheid der Maatschappij, alsmede eonsideratiën op de Memorie van den Adv. Nederburgh, nopens de middelen, welke zouden moeten worden aangewend om alle eonfusie te vermijden, die van den tegenwoordigen hopeloozen toestand van 's Comp. zaken moeten worden geapprehendeerd.

Missive van den Oud-Secretaris der Hooge Regering Crane in dato 5 April 1791, nevens aanmerkingen op de consideratiën van den Adv. Nederburgh.

Memorie van denzelfden betrekkelijk den handel in Indiën, in dato 9 April 1791.

Consideratiën over het belang, dat de Republick heeft

bij den O. I. handel in het algemeen en bijzonder bij het bestaan der O. I. Comp.

Memorie van den tegenwoordigen staat van de Comp. vergeleken met haren staat vóór en gedurende den jongsten oorlog met Engeland, en de middelen, welke zouden kunnen dienen tot haar grondig en bestendig herstel, door Gecommitteerden uit de Vergadering van Zeventienen, 1788.

Aanmerkingen en ophelderingen omtrent de particuliere Navigatie en Commercie, die er in de O. I. geweest is en nog is, 1790.

Over den handel tusschen Oost-Indiën en Amerika, 1781.

Over den handel op Bengalen.

Stukken nopens de Wassenaarsche tol.

Stukken betrekkelijk den boekhouder Claus.

Stukken aangaande de Commissie van de Heeren Gecommitteerden tot de zaken van 's Lands Esquader.

Specifique opgave van het bij de O. I. Comp. ter kamer Hoorn verhandelde van 1769 tot 1787.

Portefeuille B.

Concept der en stukken betreffende de door Mr. S. C. N. in 1802 uitgegeven Verhandeling.

Portefeuille O.

Belangrijke stukken, zijnde ontwerpen, aanmerkingen enz. voor het toekomstig burgerlijk en financieel bestuur der O. I. Comp.

Zamengenaaide stukken, relatief de Missive van den Bewindhebber Craeyvanger, in dato 3 Januarij 1794, met

bijlagen; eerste deel. — NB. Hierin ligt ook het register op het tweede deel, doch dat deel is nergens gevonden.

Vijf stuks aanmerkingen enz., welke ook vervat zijn in bovengemeld eerste deel, bladz. 69—192, 205—260 en 309—344.

Eene Missive van den Bewindhebber CRAEYVANGER, in dato 22 Februarij 1795.

Missive van Heeren C. C. G. G., in dato 29 October 1798.

Aanmerkingen van den Secretaris DANIËLS op de berekening der O. I. ontvangsten en uitgaven.

Zamengenaaide bijlagen tot de Missive van Heeren C. C. G. G., in dato 4 Julij 1795.

Iets aangaande de O. I. Comp., het vernietigen van het vorig bewind en de gehouden directie door Bewindhebbers en C. C. G. G., door Mr. H. NEDERBURGH.

Compendieuse 't samentrekking van den principalen inhoud der contracten, firmans, couls en verbonden, successivelijk gesloten en aangegaan met verscheiden Keizers, Koningen, Potentaten, Landsheeren, Gouverneurs enz., eerstelijk bij de respective Admiraals, en vervolgens door ofte uit name der Wel-Edele Heeren Gouverneur-Generaals en Raden van Nederlandsch Indië, representerende de Generale Nederlandsche geoctroyeerde Oost-Indische Comp. Twee deelen in folio, loopende zamen van 1596 tot 1742.

Repertorium van de Kamer Amsterdam, Anno 1790.

Instructive papieren voor de overheden van 's Comp. schepen; gedrukt.

Artikel-brief en verdere instructive papieren voor de overheden van 's Comp. schepen; gedrukt. Dubbel aanwezig.

Betreffende het eiland Java.

Portefeuille R.

Consideratiën van den Raad extra-ord. VAN YSSELDIJK, op het berigt van den tegenwoordigen toestand der Bataafsche bezittingen in Oost-Indië en den handel op dezelve, door den Heer D. VAN HOGENDORP, voornamelijk echter over Java.

Antwoord van den Gouverneur en Directeur van Java's Noord-Oostkust ENGELHARD op de voormelde consideratiën.

Gedeeltelijke gedachten van den Opperkoopman, Eersten resident aan het Hof van den Keizer van Java, VAN DEN BERG, over gezegd antwoord.

Vertoog van denzelven VAN DEN BERG aan Zijne Majesteit den Koning van Holland over Java, 1807.

Brieven door denzelve aan gemelde Z. M., aan Zijne Exc. den Minister VAN DER HEIM en aan den Gouvernenr Generaal VAN OVERSTRATEN.

Aparte brief van den provisioneelen Eersten Raad en Directeur-Generaal van Indië, Gouv. en Direct. van Java's Noord-Oostkust, ENGELHARD, in dato 29 Junij 1805 over de schaarsheid en de verduring der rijst op Java, met bijlagen.

Missive van denzelfden, in dato 18 Augustus 1805 over Javasche zeeroovers.

Java's Noord-Oostkust.

Portefeuille C.

Memorie van den Raad extraordinair VAN DEN BERG, afgaanden Gouverneur en Directeur van Java's Noord-Oostkust, betrekkelijk den toestand van Java's Noord-Oostkust voor derzelver aankomenden Gouverneur en Directeur SIBERG, 1780.

Memorie van den Raad extraordinair SIBERG, afgaanden Gouverneur en Directeur van Java's Noord-Oostkust, voor den Raad extraordinair aankomenden Gouverneur en Directeur GREEVE, 1787.

Ingekomene brieven van de Javasche Ministers, 1798.

Afgegane aan dezelve, 1798.

Copy derzelve afgegane brieven.

Portefeuille D.

Ingekomen brieven van de Javasche Ministers enz. 1798. — NB. Copie der ingekomene brieven aanwezig in de Portefeuille C.

Korte schets van het Hof en de familie des Sultans en derzelver betrekkingen tot de O. I. C., de Ceremoniën met de regenten in gebruik enz., als ook aanmerkingen over de peperplantagiën, indigomakerijen, door den Opperkoopman W. H. VAN YSSELDIJK, Eersten Resident aan het Hof des gezegden Sultans, 1793.

Aanmerkingen enz. over de koffij- en pepercultuur op Java.

Diverse instructiën en berigten omtrent de houtbosschen op Java.

Memorie van den Raad extraordinair GREEVE, afgaanden Gouverneur en Directeur van Java's Noord-Oostkust voor

den aankomenden Gouverneur en Directeur VAN OVERSTRATEN, 1791.

Portefeuille E.

Register van bijlagen tot de Missive van den Raad extraordinair Baron VAN REEDE TOT DE PARKELER, Gouverneur en Directeur van Java's Noord-Oostkust.

Inlandsche Correspondentie.

Requesten om verbetering van bestaan en ontheffing van ambtgeld.

Beantwoorde requesten door de Residenten ten Gouvernemente van Java's Noord-Oostkust.

In deze portefeuille bevinden zich eenige inlandsche brieven op inlandsch papier en met dito zegels, een inlandsche afscheidsbrief aan Mr. S. C. N. en twee teekeningen, naar het schijnt, van bergen of steenen, voorzien met de namen van NEDERBURGH, VAN REEDE ROESLER en GOENOENG MARBABOE.

Ongezondheid van Batavia.

Portefeuille A.

Deze portefeuille bevat vele aanmerkingen van onderscheidene personen, over de ongezondheid van Batavia en de onderscheidene tot derzelver verbetering voorgeslagene middelen; daaronder bevinden zich vier geschrevene exemplaren van het 1e stuk des 2den deels der verhandeling over Batavia door den Luitenant Colonnel der Genie REIMER, behelzende dat stuk een onderzoek naar de voornaamste redenen der ongezondheid van Batavia's dampkring en wateren, alsmede van den eigenlijken

aard derzelve. Verder is van die Verhandeling niets meer aanwezig dan het eerste blad van het 2e deel.

Batavia's bovenlanden en Regentschappen.

Portefeuille F.

Verslag van de jongste in de bovenlanden gedane militaire expeditie.

Notitie van eenige Comp. landen, tot nog toe door de Commandanten en hunne officieren in leen bezeten, doch A°. 1778 verkocht, gemerkt L. A.

Berigt van den gecommitteerde tot de zaken van den Inlander nopens gedane aanhaling van gesmokkelde Amphioen.

Consideratiën over de Jacatrasche en Preanger Regentschappen door Mr. S. C. N.

Placaat betreffende de producten, die gezegde Regentschappen zouden kunnen leveren, 1754; gedrukt.

Berigten aangaande de inkomsten van den gecommitteerde tot de zaken van den Inlander over de schulden der regenten van de boven- en Preangerlanden en gedane afrekeningen met hen.

Rapporten van meergem. gecommitteerde wegens den uitslag zijner reizen naar eenige bovenlanden; verder klagten over bedriegerijen en slechte behandeling.

Lijst van adelijke titels met hunne magt. Idem van ontvangene geschenken. Resolutiën over de Jurisdictie. Korte inhoud van onderscheidene contracten met de Vorsten van Java en Cheribon en de Soesoehoenang der Preangerlanden, benevens eenige aanteekeningen over de Preangerlanden en Buitenzorg enz.

Portefeuille G.

Overzigt van den toestand dezer bovenlanden.

Twee stukken, bevattende in eenen brief aan Mr. S. C. Nederburgh, eene beschouwing van den toestand en de middelen ter verbetering der Preangerlanden op Java, 1795, gemerkt I en II.

Consideratiën over de Jacatrasche en Preanger Regentschappen, en over de vraag, of daaruit meerder voordeelen voor de Comp. te trekken zijn dan thans geschiedt, 1796.

Diverse Memoriën over de suikermolens in bovengenoemde Regentschappen, bevordering van den landbouw en over de oorzaken der te Batavia heerschende groote sterfte, om de middelen daartegen aan te wenden te vinden, allen door Z. Exc. den Gouverneur-Generaal Mossel, met de daarop door den Raad van Indië genomen besluiten te zamen ingenaaid, 1753.

Aanmerkingen over de kolonie Java, door den Raad van Indië Chastelein, 1705; hierin bevinden zich ook eenige geschiedkundige aanteekeningen.

Portefeuille H.

Dispositiën van de Hooge Regering op de afrekening tusschen den Opperkoopman, Gecommitteerde tot de zaken van den Inlander P. Engelhard en de bovenlandsche Regenten, 1800—1804, alsmede de gehoudene afrekeningen met de Regenten in 1805, met papieren daartoe betrekkelijk.

De verdere stukken handelende over de bazars, rivierslokken, de koffij-cultuur enz. in deze landen; daaronder zijn:

Korte historie van de Preanger, Sundasche, Padjarakangsche, Jacatra'sche en Cheribonsche landen, door van Boeckholtz.

Aanmerkingen over den tegenwoordigen staat van de arakbranderijen, suikermolens en van de bovenlanden, door den Gouverneur Generaal de Klerk, 1777; dubbeld aanwezig.

Betreffende de verdere Oost-Indische bezittingen.

Portefeuille P.

Stukken betrekkelijk Bengalen, Palembang en andere Oost-Indische bezittingen.

Rapport van de Kooplieden en leden van den Raad te Sinsura Eilbracht en van Citters, over hunne Commissie naar Kalkutta in Julij 1785; bevindende zich daarachter eenige memoriën aan den Gouverneur-Generaal en Raden van het fort William der Engelsche Oost-Indische Comp., benevens eene overeenkomst tusschen voormelde Commissarissen en genoemde Gouverneur-Generaal en Raden.

Commissoriaal rapport van de Raden extraordinair de Klerk en van Mijlendonck, benevens den eersten Secretaris Alting, over 's Comp. regt om den Grooten Oost, dato den 25sten November 1761.

1 en 2 zijn stukken aangaande de klagten van den Gouverneur en Raad van Ceylon over het door den pro interim Advocaat Fiscaal van Massow in 1776 gehouden gedrag in het Proces tegen de Ridders de Hugonet, Colonnel Commandant, de Bas, Colonnel Luitenant en de

LA ROCHE, kapitein bij het Fransche Regiment, door den Prins van Luxemburg volgens verdrag ten dienste der O. I. Comp. geleverd.

Contract tusschen de Edele O. I. Comp. en het Palembangsche Rijk gesloten, op den 31 Augustus 1791.

Consideratiën wegens het Comptoir Brootchia.

Memorie en aparte Memorie van den afgaanden Directeur van Bengalen BACHERACHT voor zijn opvolger Ross, 1777.

Portefeuille Q.

Memoriën enz. betrekkelijk Mallabar, Malacca Amboina en andere Oost-Indische bezittingen.

Memorie van den Raad extraordinair MOENS, afgaanden Gouverneur en Directeur van Mallabar voor den aankomenden Gouverneur en Directeur VAN ANGELBEEK, 1781.

Memorie van den Raad extraordinair Admiraal en Veldoverste VAN PLEUREN, afgaanden Gouverneur en Directeur van Amboina, voor den aankomenden Gouverneur en Directeur DE BOCK, 1785.

Memorie van den benoemden Directeur Generaal van Indië VAN DE GRAAFF, afgaanden Gouverneur en Directeur van Ceylon, voor den Raad ordinair van ANGELBEEK aankomenden Gouverneur en Directeur, 1794.

Memorie van den afgaanden Gouverneur en Directeur van Mallacca CRANS voor den aankomenden Gouverneur en Directeur DE BRUIN, 1777.

Memorie van den afgaanden Gouverneur en Directeur van Macassar SINKELAAR voor den aankomenden Gouverneur en Directeur BOELEN, 1767.

Memorie van den Raad ordinair HAKSTEEN, afgaanden

Gouverneur en Directeur van Coromandel, voor den aankomenden Gouverneur en Directeur van Vlissingen, 1771.

Memorie van den afgaanden Resident van Palembang de Vries, voor den aankomenden Resident Hemmy, 1780.

Memorie van den afgaanden Directeur van Souratta A. J. Sluijsken voor den aankomenden Directeur P. Sluijsken, 1794.

Memorie van het afgaand Opperhoofd van Timor Feckens aan het aankomend Opperhoofd van Este, 1777.

Memorie van het afgaand Opperhoofd te Japan Titsingh voor het aankomend Opperhoofd Romberg, 1783.

Consideratiën over de verbetering van den handel op Malacca, 1785.

Brieven van den Dersave van Colombo.

Geheime stukken rakende 's Comp. bezittingen op de kust van Mallabar.

Betreffende de Kaap de Goede Hoop en het verblijf van C. C. G. G. aldaar.

Portefeuille Z.

Bevelen en aanspraken betrekkelijk de komst der C. C. G. G. Nederburgh en Frijkenius.

Remarques Générales sur le Cap de Bonne Esperance par le Baron de P.; gedrukt. — NB. De schrijver heeft volgens bijliggende brieven bekend, dat hij ongelijk had.

Crimineele eisch en Conclusie van den Fiskaal aan de Kaap de Goede Hoop van Rijneveld contra M. Prinslo c. s., uitgemaakt hebbende de Hoofden der oproerige ingezetenen in de Colonie Graaff Reinet, 1800.

Notulen of dagverhaal der reis en verrigtingen van Pre-

sident en Gecommitteerde Leden uit de Commissie van veeteelt en landbouw, 1805.

Onderzoek naar hetgeen thans in deze Colonie zoude kunnen en behooren in het werk gesteld te worden, om haren bloei en geluk, in overeenstemming met de belangen van het moederland, op eene krachtdadige wijze te bevorderen door den Oud-Fiskaal VAN RIJNEVELD, 1805.

Brieven over de Kaap, van de Heeren JANSSENS, VAN RIJNEVELD en VAN POLANEN. Beoordeeling zoo van karakter als van gedrag der Burgerlijke en Militaire Ambtenaren, die bij de overgave der Kaap, 1795, in dienst waren, benevens nog eenige stukken betrekkelijk die overgave.

Diverse placaten, publicatiën enz. van C. C. G. G. aan de Kaap de Goede Hoop, A°. 1792 en 1793.

Over verschillende zaken, betrekkelijk de Oost-Indiën.

Portefeuille L.

Banken Courant en van Leening Ceylon, Riouw; extract uit het Journal van 's Comp. gewapend schip Columbus. Dito van 's Lands Fregat de Amazoon. Tijding wegens Isle de France. Roete eener Landreize naar het regentschap Tjanjoer met geschied- en natuurkundige inlichtingen. Berigt aangaande eenige schepen, over de kaneel, mindere waarde van papier en kopergeld, O. I. Comp. en Batavia, korten inhoud van de generale verslagen van 1796, 1797 en 1798. Notulen van gecombineerde vergaderingen in 1795 en 1796. Bedenkingen over de pligten van een Directeur der fortificatie-werken te

Batavia, kaneel-aanplanting op Ceylon, Bengalen, hospitaal, ijzermagazijn enz. enz. 1784—1798.

Regiment Zwitsers op Ceylon 1790; 3 stuks Bijlagen tot N°. 9, 15 en 53 van . . . .
handelende 9 en 53 over de ongezondheid van Batavia en daartoe te nemen maatregelen en 15 over de markten door particulieren gehouden enz. Verhaal der aardbevingen op Simabara en Japan.

Droom. — Deze droom behelst de aanleidende oorzaken en de geschiedenis van den opstand der Chinezen te Batavia en de daarbij plaats gehad hebbende brand. Dit stuk, in den vorm van eenen droom geschreven is eene berisping van het gedrag van den Gouverneur-Generaal en andere beambten, zoo vóór en gedurende als na de voorschrevene gebeurtenis. Waarschijnlijk is het in voormelden vorm geschreven, omdat de schrijver, die waarschijnlijk een ooggetuige was, zulks anders niet durfde schrijven.

Portefeuille K.

Notulen van eenige vergaderingen van den Raad van Indië, December 1802 — October 1804.

Secrecte Resolutiën genomen in Rade van Indiën, 1804 —1805.

Besogne over de brieven van Commissarissen tot den overneem en retablissering der Comptoiren om de Oost van Indiën gelegen, geschreven in den jare 1803 aan de Hooge Regering, en het rapport hunner verrigtingen, in dato 29 Maart 1805.

Rapport van den Majoor der Infanterie LA MOTTE BERTIN, over het eiland Banca, en het Koningrijk Palembang.

Kort berigt wegens de beschuldigingen tegen het arrest en de vlugt van den gewezen Gezaghebber van Java's Oosthoek, DIRK VAN HOGENDORP, buiten-hospitaal, soldijen, vendu, comptoir, bank van leening enz. enz.

Brief over de blokkade van Batavia in 1801 door de Engelschen.

Portefeuille Y.

Geheime stukken van particulieren, alle betrekkelijk Ned. Indië.

Stukken rakende de beide banken te Batavia.

Notulen der Vergaderingen van den Raad van Indië, 2 Augustus 1804 — 30 October 1804.

Item 1 November 1804 — 29 Januarij 1805.

Over verschillende zaken betreffende Mr. S. C. NEDERBURGH, of eene der door hem bekleede posten, buiten die van Eerste Commissaris Generaal.

Portefeuille W.

Onderscheidene benoemingen en ontslagen, requesten en adressen aan Z. M. den Koning van Holland enz.

Portefeuille U.

Directeur-Generaalschap der Publieke schatkist.

Instructiën, besluiten, staten van Ontvang en Uitgaaf en andere papieren, betreffende het Directeur-Generaalschap der Publieke Schatkist.

Portefeuille X.

Stukken betrekkelijk de waarneming van eenige posten door Mr. S. C. N., als van:

Eerste Advocaat der O. I. Comp.

Chef der Directie voor de O. I. Zaken.

Commissariaat tot liquidatie en betaling over den dienst van 1807 en vroegere jaren.

Commissariaat tot liquidatie der zaken van de Directie van den Levantschen handel, en Lid van den Aziatischen Raad.

Finantiën van Mr. S. C. N.

Finantieële stukken van Mr. S. C. N. zoo particuliere als van de Dames Vos, gehuwd met de Heeren Vos en Scheltus, zijnde hunne belangen bij de Weeskamer te Batavia door Mr. S. C. N. waargenomen.

INHOUD.

LEVENSBERIGTEN

DER

AFGESTORVENE MEDELEDEN

VAN DE

MAATSCHAPPIJ

DER

NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE.

Bijlage tot de Handelingen van 1864.

LEIDEN, E. J. BRILL.
1864.

LEVENSBERIGT

VAN

JAN FREDERIK GERRIT BRÚMUND.

In het oog van hen, wier blik wat dieper dan de oppervlakte der dingen doordringt, is het bezit van koloniën voor een staat minder nog begeerlijk om de stoffelijke voordeelen die zij kunnen afwerpen, dan om het ruime oefenperk dat zij openen voor de nationale krachten. In de halve eeuw die verloopen is sedert Nederland zijne onafhankelijkheid herkreeg, was zijne rol op het vasteland van Europa niet bijzonder schitterend: het handhaafde zijne eer en toonde zin voor kunst en wetenschap en maatschappelijken vooruitgang, maar kon de aureool niet herwinnen die om het hoofd der voormalige republiek had geblonken. Alleen aan zijne koloniën, zijne bezittingen in den Indischen Archipel, ontleende het eene beteekenis, die het boven andere natiën van gelijke getalsterkte verhief. Daar breidde het zijn grondgebied uit, daar verrigtte het roemrijke krijgsbedrijven, daar schiep het bronnen van rijkdom, daar plantte het beschaving

en zuiverder godsdienst voort, daar maakte het vreedzame veroveringen op het gebied van wetenschap en letteren. Dit alles, wij weten het, had ook zijne keerzijde; veel werd verzuimd wat had moeten gedaan worden; veel werd verkeerd gedaan dat, beter bestuurd, rijker vruchten had kunnen opleveren. Maar toch mag Nederland met eenige fierheid wijzen op eene lange reeks van edele zonen, die in die afgelegen gewesten, als staats- en krijgslieden, als handelaars en industriëlen, als geleerden en woordvoerders der Christelijke beschaving, zijne welvaart gesteund, zijne eer gehandhaafd en zijn roem bevorderd hebben.

Onder de mannen op wie wij hier het oog hebben, bekleedt ook Jan Frederik Gerrit Brumund eene eervolle plaats. Hij werd den 29sten Augustus 1814 te Amsterdam geboren, genoot voor zijne opvoeding al de voordeelen die de hoofdstad aanbiedt, en werd, na zich door ijverige studiën in de klassieke talen daartoe te hebben voorbereid, als student in de Godgeleerdheid aan het Athenaeum Illustre dier stad ingeschreven. Hier zette hij onder de leiding van van Lennep, van Kampen, Roorda en Rooijens zijne letteroefeningen voort, terwijl hij later de Utrechtsche Hoogeschool bezocht, waar hij het onderwijs van de professoren in de Theologie Heringa, Bouman, Royaards en Vinke genoot. Den 7den Augustus 1839 werd hij door het Provinciaal Kerkbestuur van Utrecht tot de predikdienst in de Hervormde kerk toegelaten.

Door eene levendige zucht naar onderzoek en vooral naar de kennis van vreemde landen en volken gedreven, had Brumund reeds bij den aanvang zijner voorbereidende studiën het besluit opgevat, om zich later, met voorbijgang der Vaderlandsche kerk, bij voorkeur aan de dienst der kerk in onze Oost-Indische koloniën te wijden. Om aan de daartoe gestelde vereischten te voldoen, oefende hij zich, na volbragte Akademische loopbaan, omstreeks een jaar lang,

onder de leiding van Ds. Lenting te Zeist, in de Maleische taal, waarna hij, nog in den loop van 1840, tot predikant der derde klasse voor de dienst in Nederlandsch Indië werd aangesteld. Vóór zijne afreize verbond hij zich in het huwelijk met Catharina Henriette Roelofs, en vertrok daarop naar Indië in het blijde vooruitzigt van in den werkkring zijner keuze eene liefhebbende gade aan zijne zijde te hebben: een droom die maar al te spoedig wreed werd verstoord.

Reeds spoedig na zijne aankomst in Indië, den 14den Julij 1841, werd hij tot predikant te Soerakarta en onderhoorigheden benoemd. Dit is juist dezelfde dag waarvan het eerste opstel gedagteekend is, dat in Indië aan zijne vruchtbare pen ontvloeide. De maanden te Batavia doorgebragt, alcer hem eene bestemming was aangewezen, hadden hem gelegenheid gegeven tot een uitstapje in de residentie Bantam. Zijne indrukken van deze reis schetste hij in een opstel, waarmede hij het toen nog jeugdige „Tijdschrift voor Nederlandsch Indië" versierde, en dat reeds overvloedig de blijken draagt van die weetgierigheid, die hem geene gelegenheid deed verzuimen om zich te onderrigten, en van die bijzondere belangstelling in de overblijfselen der oudheid en vooral van dien levendigen zin voor de schoonheden der natuur, waarvan al zijne schriften de blijken dragen. „Ik zou dan nu die bergen", dus hooren wij hem in geestdrift uitroepen, „die schoone, altijd groene bergen van naderbij beschouwen en hunne verkwikkende lucht ademen; ik zou zien en genieten waar ik reeds jaren naar gewenscht had! Gij hebt het voorzeker met mij gevoeld, toen gij, langs Java's kusten stevenend, — het oog meer dan verzadigd van den duizendmaal overzienen waterplas, van die gezigten, welke, steeds dezelfde, dáár eindigen, waar lucht en golf als zamenvloeijen, — voor het eerst den blik mogt laten gaan langs zijne onbeschrijfelijk schoone stranden en bergen; gij hebt het voorzeker met mij gevoeld, lezer! wat dan de

borst doet zwellen. Een levendigen indruk had het bij mij achtergelaten; het deed mij steeds wenschen naar die bergen, — en nu zou ik niet meer wenschen, neen, zien en genieten!"

Slechts weinige maanden vertoefde Brumund in de Javaansche keizerstad; reeds in het begin van 1842 werd hij verplaatst naar Amboina: een aardsch paradijs, zoo de gezondheid van het klimaat aan de bekoorlijkheid der natuur beantwoordde. De Ambonsche koortsen werden voor Brumund en de zijnen uiterst noodlottig. Reeds in April van hetzelfde jaar bezweek zijne gade, en kort daarna de eenige spruit uit dit huwelijk, in den ouderdom van slechts drie maanden. Zijne eigene veerkracht werd door aanhoudende koortsen onderdrukt, die hij te vergeefs poogde te ontvlieden door de stad en hare doodelijke dampen met Batoe Gadjah, het schoone buitenverblijf van den Gouverneur der Molukken, te verwisselen. Hoe Brumund onder dat alles te moede was, laten wij hemzelven verhalen in de volgende woorden aan zijne „Herinneringen van Batoe Gadjah" ontleend:

»Ik heb langen tijd op Batoe Gadjah gewoond. De Gouverneur zeide tegen mij: „Kom op Batoe Gadjah wonen, ik heb er nog een fraai paviljoen open; gij gaat dood in die stad met hare hitte en koortsen en doodelijke dampen." Ik liet mij niet lang bidden. Ik was nog zoo jong, en vroeg sterven, ik had immers gezien en gevoeld hoe zwaar dat valt. Hadde de Heer geroepen, ik ware willig gevolgd, maar die stem kon immers ook wel te Batoe Gadjah tot mij komen, en daar zou ik ze nog beter verstaan, te midden der goddelijke natuur, dan tusschen die sombere muren in die enge straat.

„Twee dagen bleef ik nog in de stad en in de woning, waar mij een zwaar kruis op de schouderen was gelegd. Het was mij eene behoefte, een weemoedig welbehagen, daar overal nog eens neder te zitten, rond te gaan, te gevoelen, den kringenloop van twee, drie jaren te volgen, die

meer hadden zien gebeuren dan ik hier kan verhalen, begonnen aan een echtaltaar, geëindigd aan eene doodsponde.

„De avond viel. De zon trok hare laatste stralen van het Sojasch gebergte terug. Toen wandelde ik naar Batoe Gadjah. Mijne zon was ook ten avond gedaald. Zij moest nog dieper zinken. Mijn kindje, mijn eenig kind, het arme moederlooze wicht, werd ook spoedig krank, zeer krank. Het schreide zoo bitterlijk, het schreide om moederliefde en moederborst; wij moesten de klagten hooren en konden niet helpen. Eens hield het op met schreijen, zweeg, sliep in. Mijn moerid zeide met tranen in de oogen: „Mijn Heer, een booze geest is in eén kwaden wind tot het kindje gekomen." — „Neen" zeide ik, „het kind is zoo moede, het rust een weinig." Maar toen de geneesheer kwam en zeide: „Het zal eene lange rust zijn, tot morgen, overmorgen, nog langer", en toen een oogenblik later een zwarte Ambonees kwam en de maat van het lijkje nam, toen moest ik het wel gelooven. Voor de laatste maal kuste ik de konde lippen en zeide: „Goeden nacht, mijn kind"; nog eens ligtte ik het deksel op, toen schroefde ik het kistje digt, bragt het weg en borg het in zijn graf. De eerste weken en maanden zag ik weinig van Batoe Gadjah. De koorts leide mij weldra weder op het ziekbed neder. Ik kende nog geen koorts toen ik op Ambon kwam. Maar daar heb ik er kennis meê gemaakt. Naauwelijks was ik 14 dagen aan wal, of zij overviel mij, en verliet mij niet voor ik Ambon verliet. . . . . O, die koorts is eene ellende, eene bittere ellende voor dat arme Ambon, en nog grootere ellende, dat men niet weet waar ze van daan komt."

Ik wil niet verder afschrijven, omdat zulke bijzonderheden uit het intieme leven doorgaans geacht worden voor het publiek van geen belang te zijn. En toch, zij teekenen ons den man en zijn gehalte! Of is het zoo geheel zonder beteekenis, dat wij BRUMUND, die ongeveer 3½ jaar op Ambon vertoefde, daar zijne dierbaarste betrekkingen ver-

loor, en er zelf naauwelijks een gezonden dag doorbragt, zoodat hij in het midden van 1845 genoodzaakt was herstel van gezondheid door een tijdelijk verblijf op Java te zoeken, toch in den jaargang 1844 van het »Tijdschrift voor Nederlandsch Indië" aantreffen als schrijver eener »Proeve over de taal der Aroe-eilanden", die hij in Julij 1844 met den oorlogsschoener *Circe* van Amboina uit had bezocht? Een verslag van de reis zelve, die hem gelegenheid tot deze nasporingen gaf, plaatste hij in den volgenden jaargang van het »Tijdschrift". Uit een en ander blijkt hoe de schrijver een uitstapje naar schaars bezochte en weinig bekende streken, eigenlijk in het belang zijner gezondheid ondernomen, aan wetenschappelijke nasporingen wist dienstbaar te maken. Den 19den Junij van Amboina vertrokken, wierp hij eerst een blik op Manipa, vertoefde daarna vijf dagen te Wahaai op de Noordkust van Ceram, en bezocht eindelijk verschillende eilanden van de Aroe-groep. Reeds in dit stuk, gelijk in vele latere, toont Brumund zich een geboren reiziger: goed opmerker en aangenaam verteller, weet hij in zijne reisverhalen steeds het aangename met het nuttige te paren. Ongelukkigerwijs leverde deze uitstap voor hem zelven de gewenschte uitkomst niet op. Na een afwezen van zes weken keerde hij terug nog zieker dan hij vertrokken was, en vond ook den algemeenen gezondheidstoestand op Ambon geenszins verbeterd. Ik merkte reeds op dat hij in 1845 verlof verkreeg om een bezoek aan Java te brengen. Zijne reis derwaarts, om het Noorden van Borneo heen, gaf hem nieuwe gelegenheid om zijne kennis van den Indischen Archipel uit te breiden. Bij zijne komst op Java werd hij tijdelijk met de predikdienst in het Rembangsche belast. Het was echter niet bestemd dat hij naar zijne vroegere standplaats zou terugkeeren. Aan zijne benoeming tot predikant te Padang op Sumatra's Westkust, die hij den 26sten Februarij 1846 ontving, was voor hem het aangenaam vooruitzigt verbonden om nieuwe landen te bezoeken, nieuwe bevolkingen te leeren

kennen. Maar dat uitzigt werd niet verwezenlijkt. Nog vóór zijn vertrek werd die benoeming weder ingetrokken en in Julij vervangen door eene nieuwe benoeming bij zijne eerste gemeente te Soerakarta, bij welke hij van nu af vijf jaren onafgebroken werkzaam bleef. Drie maanden vóór zijn vertrek derwaarts had hij zich andermaal in het huwelijk verbonden en wel met CLASINA PETRONELLA SUSANNA PICTOR, die hem de overige jaren zijns levens als getrouwe gade ter zijde stond en hem een zestal kinderen schonk.

Te Soerakarta vond BRUMUND ruime gelegenheid om aan zijne zucht voor de beoefening van land- en volkenkunde bot te vieren. Vooral werd er zijne aandacht getrokken door de in en om de vorstenlanden verspreide overblijfselen uit het merkwaardige tijdvak van Java's geschiedenis, waarin de Hindoes hunne beschaving, godsdienst en kunst derwaarts hadden overgebragt. Zooveel zijne gewigtige ambtsbezigheden, waaraan hij zich met warme belangstelling toewijdde, veroorloofden, hield hij zich bezig om zijne opmerkingen in schrift te stellen, zijne indrukken te beschrijven. Inmiddels zocht hij naar een orgaan, waardoor hij de alzoo opgegaarde schatten onder de oogen van het publiek zou kunnen brengen en de kennis van Indië bevorderen. Ten gevolge der gebeurtenissen van 1848 was de uitgave van het „Tijdschrift voor Nederlandsch Indië" gestaakt, en ofschoon de ijverige redacteur haar met den aanvang van 1849 in het moederland hervatte, was het natuurlijk dat BRUMUND liever wenschte de uitgave zijner schriften in Indië zelf, onder zijne eigene oogen, te doen plaats hebben. Daar het „Indisch Archief", dat in Indië het „Tijdschrift" verving, slechts een kort en kwijnend bestaan had, wendde BRUMUND zich in 1850 tot de hooge regering met het verzoek om, onder den titel van „Indica", een tijdschrift te mogen uitgeven, dat aan de geschiedenis, oudheidkunde, talen en letteren der volken van den Indischen Archipel zou gewijd zijn, en waarvan de uitgave te Samarang zou plaats hebben. Of-

schoon het verzoek werd toegestaan, mislukte het plan, vermoedelijk door gebrek aan genoegzame deelneming; want de maatregelen, na Mei 1848 door de Indische regering genomen om de vrije uiting der gedachtèn in Indië te belemmeren, hadden de in de voorafgaande jaren zoo krachtig opgewekte belangstelling van het Indisch publiek in wetenschap en letteren geweldig doen verflaauwen: men wilde niets weten van de voortbrengselen der aan banden gelegde Indische pers, en zag alleen reikhalzend uit naar hetgeen de vrije pers van het moederland over Indische toestanden en belangen met elke nieuwe mail in kwistigen overvloed te lezen gaf. Doch BRUMUND liet zich door deze zwarigheden niet afschrikken. Hij besloot nu door tusschenkomst van zijn broeder, den heer H. A. G. BRUMUND, predikant te Amsterdam, die hem daartoe bereidvaardig de hand leende, de stukken die hij voor de pers gereed had gemaakt, in Nederland te doen drukken, niet geheel in den vorm van een periodiek geschrift, maar in boekdeelen die, onder den titel van „Indiana", elkander op onbepaalde tijden, naar mate der voorhanden stof en der gebleken belangstelling, zouden opvolgen. Maar eer nog dit plan ten uitvoer kon worden gelegd, zou BRUMUND gelegenheid vinden, door eene nieuwe verwisseling van standplaats zijne kennis van Java nog verder uittebreiden. In April 1851 werd hij als predikant der eerste klasse naar Soerabaja verplaatst.

Het was toen juist het tijdstip waarop de verwachtingen omtrent de uitbreiding des Evangelies onder de Javanen in de omstreken dier plaats, het hoogst geklommen waren. De beginselen hunner bekeering waren uitgegaan van een Christelijk genootschap, in 1815 te Soerabaja opgerigt, dat lang reeds in stilte was werkzaam geweest en enkele Javanen tot de gemeente van Christus had toegebragt, toen in 1843 de eerste Javaansch-Christelijke gemeente in de binnenlanden gevestigd werd. Haar voorbeeld werd weldra door meerdere gevolgd; wie op Java in de zaak des Christendoms belang

stelde, wijdde zijne aandacht aan het merkwaardig verschijnsel en onderscheidene, vaak tamelijk sterk gekleurde tafereelen van het leven dier gemeenten, van verschillende bezoekers afkomstig, werden in het moederland verspreid. Sedert 1848* vaardigde het Nederlandsch-Zendeling-Genootschap zendelingbroeders naar Java af, die zich te midden der Javaansche gemeenten vestigden. Behalve in de steden Samarang en Soerabaja waren omstreeks den aanvang van 1851 Christengemeenten voorhanden in onderscheidene Javaansche dessa's, deels meer in de nabijheid van Soerabaja, deels op grooteren afstand in de afdeeling Modjo-Kerto en tot diep in de residentie Kediri. Deze verre verspreiding maakte het voor de beide predikanten van Soerabaja, tot wier ressort zij behooren, hoogst moeijelijk bij hun veelomyattenden werkkring, ook de Javaansche gemeenten geregeld te bezoeken, wat trouwens ook wegens de dienst der zendeling-broeders minder noodzakelijk was. Maar voor Brumund had deze taak bijzondere aantrekkelijkheid. Reeds in de eerste dagen van zijn verblijf op zijne nieuwe standplaats, en zoodra de bezigheden, aan de aanvaarding eener nieuwe betrekking verbonden, dit veroorloofden, haastte hij zich aan zijne belangstellende weetgierigheid voldoening te verschaffen door een bezoek te Sidokari, dat later door verschillende en herhaalde bezoeken in de onderscheidene Javaansche gemeenten gevolgd werd. Een boeijend verhaal van deze uitstapjes, van zijne bevindingen en verwachtingen, zond hij in onderscheidene losse stukjes naar het moederland over, waar de vier eerste in het „Maandschrift voor den beschaafden stand", door de ringsvergadering van Amsterdam uitgegeven, in den loop van 1852 verschenen. Zij werden later met nog acht andere soortgelijke tot een afzonderlijken bundel vereenigd, die in 1854 onder den titel „Berigten omtrent de Evangelisatie van Java" met eene belangrijke inleiding van den uitgever, den heer H. A. G. Brumund te Amsterdam, in het licht kwam. Bitter zou het zeker den schrijver gesmart hebben, zoo hij

getuige was geweest van de treurige mededeelingen aangaande de Evangelisatie en de Christenen op Java, die wij onlangs van den heer HARTHOORN ontvingen. Mogen vroegere berigten, ook die van BRUMUND, wat al te fraai gekleurd zijn, wij durven bijna hopen dat deze nieuwste ongunstiger dan billijk is, zijn uitgevallen. Eene Arabische sprenk zegt: „uwe liefde voor eene zaak is een sluijer tusschen u en hare gebreken; uw weêrzin tegen haar is een sluijer tusschen u en hare goede hoedanigheden". Zou dit welligt ook hier van toepassing zijn? Vroegere berigten hebben alleen het goede opgemerkt en het verkeerde voorbijgezien. Zou niet de heer HARTHOORN, uit weêrzin tegen de verkeerde middelen hier en daar gebezigd om de Javanen tot het Christendom te brengen, een weinig in het tegenovergesteld uiterste vervallen zijn? Hoe jammer, dat het ons niet vergund is, de stem van BRUMUND daarover te hooren, die zeker te verstandig was om partijdig te blijven, waar de gebreken zoo met den vinger zijn aangewezen, en ook reeds in zijne „Berigten" hier en daar de bewijzen leverde, dat die gebreken niet geheel aan zijne aandacht ontsnapt waren.

Omstreeks denzelfden tijd verschenen nu ook de „Indiana", een eerste bundel in 1853, een tweede in 1854. Men kon het aan deze rijke verzameling van stukken duidelijk zien, welken invloed menigvuldige verwisselingen van standplaats op de studiën des schrijvers gehad hebben, en hoe hij overal steeds een geopend oog en oor heeft gehad voor alles wat op die verschillende plaatsen zijne aandacht verdiende te trekken. Zijne „Herinneringen van Batoe Gadjah" verplaatsen ons in de Molukken, en de kerkelijke toestand van dat gebied noopte hem ook tot zijn belangrijk onderzoek „over het bekeeringswerk der Portugezen in den Indischen Archipel". Zijne historische bijdrage over „de expeditiën van de stoombooten *Hekla* en *Samarang* in 1851 tegen de zeeroovers" werd uitgelokt door gebeurtenissen van den dag, die algemeene belangstelling verdienden en toch slechts bij

weinigen vonden. Al de overige stukken hebben betrekking tot Java en kunnen onder vier rubrieken gerangschikt worden: oudheidkundige onderzoekingen, reisherinneringen, zedeschetsen in den vorm van novellen, en stukken betrekkelijk de Evangelisatie en den toestand der kerk. Onder de eerste rubriek rangschikken wij het „Iets over steenen voorwerpen van verschillend gebruik uit den Hindoe-tijd, op Java gevonden", en het uitgebreide opstel „over de Hindoe-oudheden op Java", in het eerste stuk der „Indiana" begonnen, in het tweede voortgezet, en bestemd om vervolgd te worden in latere, die helaas! nimmer zijn verschenen. Een uitvoerig reisverhaal, getiteld: „naar Trawas en omstreken", en een paar kortere schetsen: „bezoek in den vervallen dalem van DIPO NEGORO te Tegal Redjo" en „de vorstelijke graven van Imo-Giri", kunnen tot de stukken der tweede soort worden gebragt. De derde rubriek bestaat uit de drie verhalen: „Garsia de Rongging", „de dochter van den Bekel" en „de Chinesche muil"; de vierde eindelijk uit twee opstellen over de Evangelisatie der Javanen, getiteld: „thans moeten wij den Javanen het Nieuwe Testament in handen geven" en „de „Waarschuwende stem uit de binnenlanden van Java" tegen de Evangelisatie in Indië, aan waarheid en werkelijkheid getoetst", alsmede uit het zooveel gerucht makende stuk: „de Maleische Christenen hebben geenen Bijbel", een opstel vooral met het oog op de Christenen van Soerabaja geschreven, en dat, hoeveel weêrspraak het ook, en met reden, van verschillende zijden heeft ondervonden, toch niet zonder vrucht is gebleven, daar het de aandacht op de gebreken der bestaande Maleische bijbelvertalingen heeft bepaald en aan het Nederlandsch Bijbelgenootschap ten krachtigen spoorslag heeft verstrekt om eene verbetering te beproeven, waartoe thans eindelijk de voorbereidende maatregelen getroffen zijn.

Door de kritiek werden de „Indiana" zoowel in Indië als in Nederland bij uitnemendheid gunstig ontvangen; maar

hare aanprijzing bleek onvermogend om het onverschillig publiek wakker te schudden, en bij gebrek aan genoegzame deelneming, bleven, tot grooten spijt aller opregte vrienden van Java, de beloofde vervolgen in de pen. Gelukkig dat de schrijver later gelegenheid vond om nog langs menigen anderen weg zijn schrijverstalent aan de kennis en belangen van Indië dienstbaar te maken, en nog menig stuk uit zijne welgevulde portefeuille aan het publiek ten beste te geven!

Kort nadat BRUMUND zich te Soerabaja had gevestigd, was hem eene betrekking opgedragen, die, hoewel schijnbaar onbeduidend, hem in de gelegenheid stelde veel goeds tot stand te brengen en te bevorderen. Reeds in het jaar 1833 was in die stad eene afdeeling opgerigt van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, die langen tijd de eenige op Java was gebleven, en, ofschoon vaak gedurende vele jaren kwijnende, toch haar bestaan had gerekt tot het tijdstip waarop van het Hoofdbestuur in het Moederland eene krachtige aansporing aan onze landgenooten in Indië uitging, om in gindsche gewesten beschaving en zedelijken welstand, zoowel onder de inlandsche als Europesche bevolking, door de oprigting van meer departementen en krachtige werkzaamheid in den geest der moedermaatschappij, te bevorderen. Dit geschiedde in 1850 en vond alom in Indië weêrklank. In onderscheidene der voornaamste plaatsen werden departementen opgerigt, en ook het departement Soerabaja ontwaakte uit zijn slaap en gaf welhaast in het tot stand brengen van nuttige inrigtingen aan alle het voorbeeld. In eene algemeene vergadering der leden, den 4[den] December 1851 in het schoolgebouw bijeengeroepen, hield BRUMUND, daartoe aangezocht, eene toespraak, waarin hij een overzigt gaf van de geschiedenis van het departement, de oorzaken ontvouwde waarom het zoo weinig verrigt en veelzins gekwijnd had, en wees op het onafzienbare veld van werkzaamheden dat thans voor de hernieuwde instelling openlag. Zijn woord werd zoo gunstig opgenomen, dat hij

onmiddellijk daarna tot voorzittend Directeur werd gekozen; ook werd, deels nog in diezelfde vergadering, deels in eenige volgende, een aantal nieuwe leden aangenomen, zoodat het cijfer, dat beneden de 50 gedaald was, weldra tot omstreeks 150 klom. In de vergadering van 11 October 1852 hield BRUMUND andermaal eene toespraak, waarbij aan H. J. VERHAGE een gouden horloge en getuigschrift met gouden letteren, wegens het redden van negentien menschenlevens, werden toegereikt. Eindelijk gaf BRUMUND in de bijeenkomst van 26 Januarij 1853 een verslag van de verrigtingen der afdeeling in het afgeloopen jaar, dat van bijzonder ijverige en zegenrijke werkzaamheid getuigde. Het bleek daaruit dat, op dezelfde wijze als in het moederland, in de bijeenkomsten der leden, gedeeltelijk met hunne dames, onderscheidene spreekbeurten vervuld waren, die soms door muzijk waren opgeluisterd. Maar ofschoon ook dit in eene zamenleving als de Indische, waar men zich het intellectuele voedsel zoo karig ziet toegereikt, niet te verachten is, van meer belang waren de onderscheidene nuttige instellingen, blijkens dat verslag, door de afdeeling uitgebreid of tot stand gebragt. Zij bestonden in eene leesbibliotheek, toen reeds 400 boekdeelen tellende, ten behoeve vooral van kranken, militairen en gevangenen te zamen gebragt; in eene school voor Javaansche kinderen, die den 1sten Februarij 1853, met toestemming der hooge regering, in een der localen van de Gouvernements-school als middagschool zou geopend worden, en waarvoor reeds een onderwijzer was aangesteld en schoolboeken en verdere behoeften door aankoop waren bijeengebragt; eindelijk in eene ambachtsschool, voor zoogenaamde inlandsche kinderen, welker opening, den 9den Januarij te voren door de hooge regering toegestaan, spoedig werd te gemoet gezien.

Zoowel de school voor Javaansche kinderen als de ambachtsschool kwamen werkelijk tot stand en genoten eenige jaren van betrekkelijken bloei. De laatste telde reeds in

1854 meer dan 70 leerlingen, over wier goede vorderingen men, blijkens een verslag van BRUMUND, in datzelfde jaar in het licht gegeven, alle reden had zich te verheugen. De school voor Javaansche kinderen had bij afwisseling van 60 tot 130 leerlingen; in het laatste verslag over het Indische schoolwezen, dat van haar melding maakt, dat over 1859, wordt dit getal op 70 gesteld. Ongelukkig evenwel is de onbestendigheid van alle menschelijke zaken in Indië nog veel grooter dan onder de wuftste en veranderlijkste der natiën van Europa: de snelle verwisselingen van personeel en de verschillende inzigten van oppermagtige en elkander snel opvolgende bestuurders benemen er aan instellingen van dezen aard alle vastheid en duurzaamheid. De Gouverneur Generaal DUYMAER VAN TWIST, die in den bloei der departementen van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen groot belang gesteld en de inrigtingen, door haar tot stand gebragt, uit zijne eigene middelen met belangrijke bijdragen ondersteund had, werd gedeeltelijk reeds tijdens zijn bestuur tegengewerkt, en daarna als landvoogd opgevolgd, door een man die geheel andere beginselen huldigde. Ten gevolge van alle weigering tot ondersteuning door de hooge regering, werd de ambachtsschool in September 1856 opgeheven, zonder dat de belofte, dat van Gouvernementswege eene industrieschool of polytechnische school in hare plaats te Soerabaja zou worden opgerigt, ook maar een begin van uitvoering erlangde. Ook van de school voor Javaansche kinderen verdwijnen na 1859 alle sporen; misschien is zij overbodig geworden door de Gouvernementsschool voor Javanen, bij besluit van 9 Julij 1860 te Soerabaja opgerigt.

Maar in het ongelukkig lot dezer instellingen deelde ook de geheele Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, voor zoover hare Indische departementen betreft. Verschil van inzigt over sommige wetsbepalingen met het hoofdbestuur gaf eerst aanleiding dat een deel der departementen zich afscheurde en een afzonderlijk genootschap, onder den

titel: Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in Oost-Indië, constitueerde. Wel behield de moeder-maatschappij aanvankelijk nog vijf kleine departementen, waaronder ook dat van Soerabaja, maar zij leidden van nu af een zoo kwijnend leven, dat het hoofdbestuur te rade werd hun zelf den raad te geven om zich bij genoemde Vereeniging aan te sluiten, wier hoofdzetel te Batavia gevestigd was. In 1858 hield de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in Indië op te bestaan, maar ook door de naast haar verrezen zusterinstelling zijn sedert weinig teekenen van leven meer gegeven.

Maar toch is de kortstondige werkzaamheid dezer Maatschappij en der Instellingen door haar gesticht, in Indië niet zonder vrucht geweest; zij heeft krachtig tot de intellectuële ontwikkeling bijgedragen, en de zaden gestrooid waaruit menige wetenschappelijke werkzaamheid en allengs zich verbeterende instellingen van onderwijs voor de Javanen zijn opgewassen. De nieuwe Gouverneur-Generaal, de heer SLOET VAN DE BEELE, heeft die groote zaak weder met vernieuwden ernst ter harte genomen en wij mogen weldra gewigtige maatregelen en besluiten te dien aanzien verwachten. Het is vooral ook het departement Batavia dat daartoe heeft bijgedragen door, kort na zijne oprigting, als prijsvraag uit te schrijven: „een onderzoek naar het volksonderwijs onder de Javanen en wat daaraan ter verbetering zou kunnen worden aangewend", en onze BRUMUND door op die vraag een antwoord te vervaardigen, dat den uitgeloofden eerprijs werd waardig gekeurd, en dat in 1857, nadat het departement der Maatschappij te Batavia reeds had opgehouden te bestaan, door zijne plaatsvervangster, de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in Oost-Indië, in 't licht werd gegeven. Dit belangrijke werk is een nieuw bewijs met hoeveel ijver BRUMUND de intellectuële en zedelijke belangen der Javanen behartigde en hoe onvermoeid zijne pogingen waren om zich door onderzoek in de dessa's zelve

met hunne gansche denk- en levenswijze en hunne behoeften vertrouwd te maken.

Maar inmiddels had hij weder eene verandering van standplaats ondergaan. In Junij 1854 werd hij geroepen naar Batavia, waar een nieuwe nog uitgebreider werkkring hem wachtte. Zoo werd hem al aanstonds eene plaats aangewezen in het bestuur van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, waarvan hij reeds sedert 1842 gewoon lid was geweest. Het zal ons straks blijken van hoeveel belang zijne nadere betrekking tot dit genootschap voor zijn volgend leven werd.

Aan den Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist was de wetenschap lief en de beschaving der hem toevertrouwde bevolking ging hem wezenlijk ter harte. Aan zijne door geschriften en daden gebleken belangstelling in deze aangelegenheid had Brumund de hooge eer en het voor hem onwaardeerbaar voorregt te danken, dat hij, even als Dr. Bleeker, Zijne Excellentie in 1855 op eene reis naar de Molukken mogt vergezellen. Daar geene rijksstoomboot beschikbaar was, werd de togt op de goed ingerigte partikuliere stoomboot *Ambon*, door den heer Cores de Vries daartoe afgestaan, verrigt. De plegtige inscheping had den 1sten September te Batavia plaats, en den 26sten October, juist acht weken later, ontscheepte zich het reisgezelschap ter zelfder plaatse. In dien tijd waren al de vier residentiën waaruit het Gouvernement der Molukken bestaat: Menado, Ternate, Amboina en Banda, achtereenvolgens bezocht. Deze merkwaardige reis door, ten deele althans, zeer schaars bezochte streken werd in meer dan één uitgegeven boekwerk beschreven. Een ongenoemde reisgenoot schreef daarover kortere „Aanteekeningen;" Dr. Bleeker een uitvoeriger en hoogst belangrijk werk in twee deelen onder den titel: „Reis door de Minahassa en den Molukschen Archipel." Ook Brumund bleef niet achter. Ditmaal echter schonk hij ons geen aaneengeschakeld reisverhaal, maar

slechts losse fragmenten, die in den loop van 1856 gedeeltelijk in het »Tijdschrift tot bevordering van Christelijk leven in Nederlandsch Indië," gedeeltelijk in het »Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap," werden opgenomen. De fragmenten in het eerstgenoemde geplaatst zijn gewijd aan de Minahassa van Celebes, een belangrijk deel der residentie Menado; de zegenrijke arbeid der zendelingen in dit gebied en de taal of taalsoort waarin het Evangelie aan de inlanders verkondigd en de Bijbel hun in handen gegeven moet worden, maken de hoofdpunten uit, waarop de schrijver zijne aandacht rigt. Men vindt er gedeeltelijk verdediging, gedeeltelijk nadere toelichting en bepaling van het vroeger door hem ontwikkeld gevoelen, dat de Maleische Christenen geen Bijbel hebben. De wat al te fraai gekleurde voorstelling, door Brumund van de uitkomsten van den arbeid der zendelingen gegeven, had eene zijdelingsche aanmerking daarop in de »Reis" van Dr. Bleeker[1] ten gevolge, waaruit zich eene tamelijk levendige publieke correspondentie in den »Java-bode" van 28 en 31 Mei 1856 ontspon, die echter op den duur op de goede verstandhouding der beide, met even warme zucht voor het welzijn van Indië bezielde mannen geen nadeeligen invloed oefende. Het reisfragment in het »Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap" handelt over de weinig bekende eilanden Makjan en Batjan. Een bezoek van slechts weinige uren gaf den schrijver aanleiding om uit zijne eigene opmerkingen en velerlei vroegere en latere berigten eene uitvoerige beschrijving van deze eilanden zamen te stellen.

De archaeologische studiën, waarvan Brumund in de »Indiana" zulke schoone proeven had gegeven, waren oorzaak dat hem in 1857 eene andere vereerende onderscheiding ten deel

---

1 Dl. I. bl. 69.

viel. Onder de gedenkteekenen uit den Hindoe-tijd op Java is er geen merkwaardiger dan de kolossale tempel van Boro-Boedoer in de residentie Kadoe. Sedert 1849 koesterde de Indische regering het grootsche plan om al de détails van dit monument met zijne tallooze bas-reliefs in plaat te doen brengen. Twee teekenaars der genie, de heeren WILSEN en SCHÖNBERG MÜLLER, werden er tot dat einde heengezonden, en volbragten hunne taak in 1853, na daaraan ruim drie jaren besteed te hebben. In het volgende jaar werd besloten dat de uitgave van dit plaatwerk, zooals Engeland van geen monument zijner Indiën bezit, in Nederland zou plaats hebben. Het op steen brengen werd aan den lithograaph MIELING te 's Gravenhage opgedragen. Intusschen begreep de regering dat eene goede beschrijving, van eene kundige hand afkomstig, tot toelichting van het plaatwerk vereischt werd. Voor deze taak viel de keuze op BRUMUND. Diensvolgens bragt hij in 1857 geruimen tijd in de omstreken van Boro-Boedoer door, en hield er zich ijverig met waarnemen en opteekenen bezig. Een aantrekkelijk verhaal van zijn verblijf, zijne opmerkingen en ontmoetingen in deze streken, leverde hij later in zijn opstel: „te Boro-Boedoer," dat in den jaargang 1858 van het „Tijdschrift voor Nederlandsch Indië" werd opgenomen. Zijn verblijf in de nabijgelegen dessa, als gast van den demang, (echter tegen billijke vergoeding) schonk hem daar de uitnemendste gelegenheid om het leven der Javanen gade te slaan. Intusschen leed de bewerking der platen door onvoorziene moeijelijkheden groote vertraging. Zelfs nu nog is zij niet voltooid en zal zij nog geruimen tijd vorderen. BRUMUNDS beschrijving van het monument en eene tweede door den heer WILSEN zelven vervaardigd zijn aan den heer C. LEEMANS, Directeur van 's Rijks Museum van Oudheden te Leyden, ter hand gesteld, die daaruit, onder medewerking van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië te Delft, een geheel

zal zamenstellen, dat te zamen met het plaatwerk, zoo wij hopen, spoedig het licht zal zien.

Na zoo veel en velerlei arbeid en een verblijf van ruim 16 jaren in Indië, was eindelijk voor BRUMUND de dag aangebroken, den meesten onzer op Java levende landgenooten zoo welkom, hem te meer welkom omdat zijne gade en kinderen hem reeds waren voorgegaan, de dag, waarop hij met een tweejarig verlof naar het moederland zou terugkeeren. Dubbel welkom was hem de gelegenheid om deze reis met de overlandmail te doen: eensdeels om den grooteren spoed, waarmede zij hem in de armen zijner geliefden zou voeren, anderdeels om de nieuwe gelegenheid, die zij hem in zoo ruime mate zou verschaffen, om zijne zucht naar de kennis van landen en volken te bevredigen. BRUMUND heeft ons van zijne mail-reize een zeer onderhoudend verhaal geschonken, met historische schetsen doorvlochten. Een vroeger opstel, in den jaargang 1858 van het „Tijdschrift voor Nederlandsch Indië," onder den titel: „een halve dag te Aden" geplaatst, komt daarin in een geheel en al omgewerkten vorm voor. De aanteekeningen waaruit dit boek is gevloeid, strekten gedeeltelijk om den tijd te korten, aan boord van de stoomboot *Bengal* doorgebragt; maar zijn door BRUMUND gedurende zijn verloftijd aangevuld en in order gebragt. De uitgave van het werk had echter eerst na zijne terugreis naar Java, in 1862, plaats.

Het bleek ons reeds dat BRUMUND, aan aanhoudende werkzaamheid gewoon, ook zijn verloftijd niet ledig doorbragt. Inzonderheid schonk hij onderscheidene bijdragen aan het „Tijdschrift voor Nederlandsch Indië", door den heer van HOËVELL geredigeerd. Daartoe behooren ook zijne beide artikelen over „het landbezit op Java", in den jaargang 1859, waarin hij de meening verdedigt, dat de regten en verpligtingen omtrent het landbezit op dat eiland uit den Hindoe-tijd afkomstig, en door de invoering van den Islam, ook omdat zij met den geest der Mohammedaansche instel-

ingen op dit punt vrij wel overeenkomen, ter naauwer nood gewijzigd zijn.

Toen Brumund tegen het einde van 1859 naar Java terugkeerde, zag hij zich genoodzaakt zich op nieuw van de zijnen te scheiden en zijne kinderen, in het belang hunner opvoeding, onder de hoede hunner moeder in Europa achter te laten. Zijne tweede afwezigheid zou slechts voor weinige jaren zijn, maar zij werd dringend van hem gevorderd door pligten die hij jegens de zijnen en jegens de taak zijns levens te vervullen had. De scheiding, hoe zwaar ook, werd manmoedig doorgestaan. In Indië teruggekeerd verzocht Brumund, steeds begeerig om nieuwe landen te leeren kennen, om eene aanstelling als reizend Predikant van Pontianak cum annexis op Borneo, totdat hij zijne bediening bij de gemeente te Batavia weder zou kunnen opvatten. Dit laatste geschiedde reeds in Augustus 1860, en hij bleef in die gemeente werkzaam, totdat hij den 17den Mei 1862, op zijn verzoek, eervol uit de dienst der Indische Kerk ontslagen werd.

In Januarij 1862 verscheen te Batavia het eerste nommer van een soort van maandschrift, dat in Nederland onder den vloed van soortgelijke geschriften weinig opmerkzaamheid zou trekken, maar in Indië bijzondere aandacht verdient: ik bedoel eene reeks van leerredenen, maandelijks te vervolgen en uitsluitend door de Predikanten in Nederlandsch Indië vervaardigd. En hij die deze reeks opende was wederom de ijverige Brumund. Deze leerrede, waarin de schrijver „de voortdurende Godsdiensttwisten in de Christelijke kerk" uit een stichtelijk oogpunt beschouwt, is eene der weinige die van hem in druk verschenen, en de eenige daarvan die mij bekend is en mij in staat stelt om over den geest zijner Evangelieprediking te oordeelen. Om dien te kenschetsen zal de aanhaling van enkele regelen genoeg zijn: „Niet de formule, maar de daad; niet de dwang, maar de vrijheid des geloofs; niet de aangeleerde begrippen over, maar het

vrije leven in CHRISTUS; niet oude of nieuwe, regtzinnige of vrijzinnige artikelen des geloofs door ons onderteekend, maar alleen verstand en hart en leven door CHRISTUS' geest bezield, gereinigd, geheiligd, kunnen ons verlossen, zaligen."

Gedurende de twee jaren van zijn laatste verblijf te Batavia hield BRUMUND zich ook bezig met ijverige nasporingen in het Archief der Hervormde gemeente aldaar; zij leverden hem menige opmerkelijke bijdrage tot de kennis der zeden van onze voorouders in Indië en van de betrekkingen tusschen kerk en staat in de dagen der Oost-Indische Compagnie. Zijne aanteekeningen vormden zich onder zijne vlijtige hand als van zelf tot de belangwekkende „Bijdragen tot de geschiedenis der kerk van Batavia," waarmede de beide eerste afleveringen des XIII[den] Deels van het „Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap" gevuld zijn.

Wij komen thans tot het laatste, merkwaardige tijdvak van BRUMUNDS afwisselend en veel bewogen leven: een tijdvak van schoone beloften voor de wetenschap, maar welker vervulling een ontijdige dood onmeêdoogend belette.

Hoe vaak is niet een indruk in de kindsche jaren ontvangen beslissend voor het gansche leven! In een zijner geschriften verhaalt ons BRUMUND, dat zijn vader een groot prentenboek had. „Wat schat voor mij," zegt hij, „want, gelijk alle kinderen, hield ook ik veel van prenten kijken. Hoe vaak lag het voor mij opgeslagen en tuurde ik daarin met de gedachten en gevoelens van een kind. Het was mijn uit- en inspanning, dikwijls mijn troost en altijd het uitgangspunt van mijn droombeelden en luchtkasteelen. Vooral trokken de afbeeldingen van ruïnen en oude gebouwen mij aan. Zij vertoonden mij de kolonnades van Palmyra, de sphinx en de pyramiden van Egypte, de verbroken pracht van Persepolis, den toren van Babel, en nog zoo vele andere monumenten van vroegere eeuwen, tempels en paleizen, zoo vreemd en schoon van bouw. En als ik ook soms daarover las en dan weder in mijn prentenboek zag, ja dan kon

ik wel eens zuchten: »gelukkige menschen die daar heen kunt reizen, waarom mag ik u niet volgen? waarom weêr naar school, naar die akelige school?"

Dat prentenboek, — wie kan er aan twijfelen? — heeft Brumund tot een reiziger en ondheidkundige gemaakt. Herhaaldelijk vonden wij reeds de bewijzen, dat hij den tijd, die hem van zijne ambtsbezigheden restte, het liefst aan de opsporing en beschrijving der overblijfselen van den Hindoetijd op Java toewijdde, van die prachtige tempels die naast de ruïnen van Persepolis en Palmyra met eere kunnen genoemd worden. Nimmer voelde hij zich gelukkiger, dan zoo vaak hij, te midden van Java's schoone natuur en eenvoudige kinderen, zich bij die grootsche monumenten als met de schimmen der voorbijgegane geslachten onderhouden mogt.

Ook de taak die Brumund, reeds van de dienst der kerk ontheven, nog in Indië te vervullen had alvorens tot de zijnen weder te keeren, stond met die lievelings-studiën in het naauwste verband. Toen hij in 1860 te Batavia was teruggekeerd, beijverde zich de Directie van het Bataviaasch Genootschap hem, bij de eerste vacature, weder in haar midden te roepen. In dezen kring vond hij voor zijne archaeologische nasporingen de levendigste toejniching en ondersteuning. Toen nu, in den aanvang van 1862, bij de Indische regering van de heeren Leemans en Janssen, Directeur en Conservator van het Museum van Oudheden te Leyden, twee nota's ontvangen waren, waarbij werd aangetoond hoe wenschelijk het was dat eene oudheidkundige statistiek van Java vervaardigd, vervoerbare voorwerpen voor 's Rijks museum verzameld, niet vervoerbare afgeteekend en beschreven zouden worden, en toen deze stukken in handen van genoemde Directie werden gesteld, om van consideratiën en advies te dienen, deed zij, tevens krachtig voor de belangen van het bijzonder museum des Genootschaps opkomende, aan den Gouverneur-Generaal een voorstel, waarvan

de hoofdpunten op het volgende nederkwamen. De heer Brumund zou voor den tijd van een jaar, aanvangende met den dag zijner aftreding als predikant te Batavia, in commissie worden gesteld om eene kritische beschrijving der Hindoe-oudheden op Java te vervaardigen, aan de Directie des Genootschaps de noodige opgave voor eene oudheidkundige kaart van Java te verstrekken, de beelden, gedenksteenen en andere oudheden aan te wijzen, waarvan hem de plaatsing in de museums van Batavia of Leyden mogelijk en in het belang der wetenschap wenschelijk zou schijnen, en op te geven van welke monumenten en inscriptiën afbeeldingen zouden behooren vervaardigd te worden. Voor laatstgemelde zouden dan later drie bekwame photographen worden in dienst gesteld, terwijl de openbaarmaking zoowel van die afbeeldingen als van het werk van den heer Brumund uitsluitend aan het Genootschap zou blijven opgedragen. Tevens zouden de hoofden der gewestelijke besturen op Java den last ontvangen om de voorwerpen, door den heer Brumund aangewezen, aan het adres des Genootschaps op te zenden, en die buiten Java worden uitgenoodigd, om van de oudheden in hunne gewesten voorhanden opgaven te zenden in zoodanigen vorm, als hun door de Directie des Genootschaps zou worden voorgeschreven. De Gouverneur-Generaal vereenigde zich geheel met deze voorstellen, alleen het punt der photographische afbeeldingen vooreerst in advies houdende; en reeds zeven dagen nadat den heer Brumund zijn ontslag als predikant was verleend, werd hij door een besluit van den opper-landvoogd met deze nieuwe taak belast. Na zich eerst nog eenige weken met voorbereidende studiën in de verzameling des Genootschaps te hebben bezig gehouden, aanvaardde hij, in Julij 1862, vol moed en lust de belangrijke reis, die hem in staat zou stellen aan zijnen last te voldoen.

Achtereenvolgens bezocht hij nu Buitenzorg, de Preanger Regentschappen, Cheribon, Tagal, Pekalongan, Samarang,

Japara en Rembang, en terwijl hij het middendeel van Zuid-Java, van Banjoemaas tot Kediri, voor later onderzoek bespaarde, spoedde hij zich vandaar door Soerabaja, Pasoeroewan en Probolingo, welke gewesten hij slechts gedeeltelijk op de doorreize onderzocht, naar Java's Oosthoek, nam Bezoeki en Banjoewangi op, en stak vandaar over naar Bali, welk eiland, gelijk bekend is, het toevlugtsoord werd van de belijders der Hindoe-godsdienst op Java, toen het zwaard van den Islam dat gewest onderwierp. Toen hij in Januarij 1863 van dezen uitstap was teruggekeerd, zag hij zich door de regenmoeson belet vooreerst zijne onderzoekings-togten voort te zetten. Hij besloot dus zich tijdelijk te Pasoeroewan neder te zetten, en zich daar inmiddels met de bewerking van het reeds verzamelde materiaal bezig te houden. Hij zond dus van daar achtereenvolgens aan het Genootschap de beschrijving der door hem bezochte en opgespoorde oudheden van Buitenzorg, de Preanger, Cheribon, Tagal, Pekalongan, Samarang en een deel van Bagelen, vergezeld van de verlangde opgaven voor de oudheidkundige kaart en van de voorwerpen die naar Batavia zonden kunnen worden opgezonden of alleen voor afbeelding vatbaar waren. Daarna liet hij de beschrijving der bijzondere oudheden voor eene poos rusten, om zich met de inleiding tot zijn rapport bezig te houden, die eene kritische beschouwing der literatuur over de Indische oudheden zou bevatten. Dit stuk, dat een grooten omvang erlangde, was het laatste dat de Directie uit zijne hand mogt ontvangen. Door koortsen aangetast zag Brumund zich genoodzaakt zijn werk, voor korten tijd zoo hij meende, te staken, en zich naar het heerlijke Malang te begeven, waar hij door het inademen der frissche berglucht een spoedig herstel van gezondheid en krachten hoopte te vinden. IJdele hoop! Den 7den Maart vertrok hij naar Malang, den 12den was hij een lijk. Eene leverontsteking, die zich in de laatste dagen met verbazende snel-

heid ontwikkelde, was de oorzaak van zijn ontijdig en diep betreurd afsterven.

Brumund bezweek in de kracht zijns levens (hij had zijn 49ste jaar nog niet voltooid); hij liet eene weduwe achter met twee zonen en vier dochters, van welke de jongste haren vader nooit had aanschouwd. Eene veel omvattende taak, krachtig aangevat en aangevangen, moest hij onvoltooid achterlaten: wie zal haar weder opvatten? Wat hij bovendien in manuscript, hetzij als schets hetzij reeds afgewerkt, naliet en bestemd had voor de volgende deelen der „Indiana," die hij, met pensioen teruggekeerd, in het moederland dacht uit te geven, is van niet geringen omvang: wie zal de wetenschap aan zich verpligten door zich die letterkundige nalatenschap aan te trekken, en haar daardoor het verlies van Brumund althans zooveel mogelijk vergoeden?

Omtrent zijne half voltooide beschrijving van Java's oudheden, zegt het jongste verslag van het Bataviaasch Genootschap (27 Maart, 1863): „Voorzeker, in zijne aanteekeningen zal men veel vinden, dat zal kunnen dienen tot aanvulling van het reeds bewerkte, maar een groot en voor de oudheden zeer belangrijk deel van Java bleef onbezocht, en het laatste gedeelte van het werk, juist het gewigtigste, dat de resultaten van de aanschouwing en van de naar aanleiding daarvan gemaakte studiën zou bevatten, ontbreekt geheel. Maar hoe dit ook zij, hetgeen de heer Brumund reeds geleverd heeft, brengt ongetwijfeld de kennis van Java's oudheden eene groote schrede vooruit: en hoezeer de Directie de door de Regering te nemen beschikkingen niet wil, noch mag vooruitloopen, kan zij nogtans den wensch niet onderdrukken, dat toch hetgeen reeds door hem is geleverd, uit zijne aanteekeningen door eene bekwame hand zooveel mogelijk aangevuld, in druk zal mogen worden uitgegeven." Van ganscher harte vereenigen wij ons met dien wensch.

Tot verschillende geleerde Genootschappen zoo buiten als binnen 's lands stond BRUMUND in betrekking. Van 1855 tot 1859 staat zijn naam op de lijst der leden van de Deutsche Morgenländische Gesellschaft; door zijne tweede afreis naar Java schijnt die betrekking te zijn afgebroken. De letterkundige afdeeling der Koninklijke Akademie van Wetenschappen had hem tot corresponderend lid benoemd. Het lidmaatschap van onze Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde was hem in de Algemeene Vergadering van 1860 opgedragen.

BRUMUNDS gansche leven getuigt dat hij de kerk en de wetenschap steeds met onverflaauwden ijver heeft gediend, en nooit aan eene dezer meesteressen om den wille der andere is ontrouw geworden. Zijne werkzaamheid in beider dienst was onbegrensd; voor geene zwarigheid zag men hem immer terug deinzen, en noch de drukkende last van het Indische klimaat, die op de meesten zulk een ontzenuwenden invloed uitoefent, noch zelfs de krankheden, waarmede hij vooral in de eerste jaren van zijn verblijf in Indië te worstelen had, waren vermogend om de vaart te stuiten, waarmede hij voor anderen en zich zelven vermeerdering van kennis en zedelijke volmaking najoeg.

Amsterdam,
Januarij 1864. P. J. VETH.

L IJ S T

DER VOORNAAMSTE GESCHRIFTEN VAN

J. F. G. BRUMUND.

Een reisje door de residentie Bantam. — Tijdschr. voor Nederl. Indië. Jaarg. III, Deel II, bl. 687—705. (1841).

Proeve over de Aroe-taal. — Tijdschr. voor Nederl. Indië. Jaarg. VI, Deel II, bl. 321—340. (1844).

Aanteekeningen gehouden op eene reis in het Oostelijk gedeelte van den Indischen Archipel. — Tijdschr. voor Nederl. Indië. Jaarg. VII, Deel II, bl. 39—89, 251—299. (1845).

Berigten omtrent de Evangelisatie van Java. Amsterdam 1854. (Ook gedeeltelijk medegedeeld in het Maandschrift voor den beschaafden stand, 1852, n°. 4, 5 en 6).

Indiana, Verzameling van stukken van onderscheiden aard, over Landen, Volken, Oudheden en Geschiedenis van den Indischen Archipel. Amsterdam, 1e stuk, 1853; 2e stuk, 1854.

Verslag van den staat van het Departement Soerabaja der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen over het 19de maatschappelijk jaar, 1851—1852. Benevens een overzigt sedert de oprigting in 1833. Soerabaja, 1853.

Het Volksonderwijs onder de Javanen. Prijsantwoord uitgegeven door de Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen in Oost-Indië. Batavia, 1857.

Fragmenten mijner reize door de Minahassa. Batavia, 1856. (Overdruk uit het Tijdschr. tot bevordering van Christelijk leven in Nederl. Indië).

Fragment mijner reize door de Molukko's. Makjan en Batjan. Batavia, 1856. (Overdruk uit het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap, Deel V).

Te Boro-Boedoer. — Tijdschr. voor Nederl. Indië. Jaarg. 1858. Dl. II, bl. 252—260, 273—284, 353—396.

Schetsen eener overlandreis. Een halve dag te Aden. — Tijdschr. voor Nederl. Indië. Jaarg. 1858. Dl. II, bl. 209—228.

Schetsen eener mailreize van Nederland naar Maastricht, op reis en thuis vervaardigd. Amsterdam en Batavia, 1862.

Het landbezit op Java. — Tijdschr. voor Nederl. Indië. Jaarg. 1859, Dl. I, bl. 47—56, 87—104.

De voortdurende godsdiensttwisten in de Christelijke Kerk. N°. 1 der maandelijksche leerredenen uitsluitend door H. H. Predikanten in Nederl. Oost-Indië. Januarij, 1862. Batavia, 1862.

Bijdragen tot de geschiedenis der kerk van Batavia. — Tijdschr. voor Indische taal-, land- en volkenkunde, uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap, Dl. XIII, Afl. 1 en 2 (1863).

LEVENSBERIGT

VAN

ERNST VAN LÖBEN SELS.

De dood heeft, kortelings, een verdienstelijk en regtschapen man uit ons midden weggenomen. De Generaal ERNST VAN LÖBEN SELS is, in de laatste dagen van het afgeloopen jaar (27 December 1863), ontrukt aan zijne treurende gade, aan de vele vrienden wier hoogachting hem omgaf, aan het leger waarvan hij een sieraad was, aan het vaderland dat in hem een dier zonen betreurt, die zijne sterkte uitmaken en waarop het met recht roem draagt.

Het is niet onze taak om uitvoerig den levensloop van den overledene te schetsen, of in den lof zijner deugden en uitstekende hoedanigheden uit te weiden; maar wij willen hier met een enkel woord gewagen van de letterkundige verdiensten die aan LÖBEN SELS [1] den toegang gebaand hebben

1 Op den 21 Junij 1849.

tot de Maatschappij binnen Leiden's grijze muren gevestigd; wij willen een oogenblik de aandacht vestigen op den arbeid waarop, voornamelijk, de letterkundige naam van LÖBEN SELS is gegrond: „de Krijgsgeschiedenis van NAPOLEON BONAPARTE," een werk in vier deelen uitgegeven van 1839 tot 1842.

Il faut juger les écrits d'après leur date, is eene spreuk die te dikwijls uit het oog wordt verloren, en die toch, bij het oordeel dat men over letterkundige werken velt, wel gezag mag uitoefenen. Om de waarde en verdienste van een schrijver op juisten prijs te stellen, moet men zich in den tijd verplaatsen waarin hij werkzaam was; men moet de hulpmiddelen kennen, waarover hij kon beschikken; men moet het oog vestigen op den stroom der toenmalige denkbeelden en meeningen, aan wiens werking zich, zelfs de helderste en krachtigste geest, nooit geheel en al kan onttrekken. Doet men dit niet, verplaatst men zich niet zoo in het verleden, wil men den maatstaf van het heden gebruiken om den arbeid van vroegere dagen te kennen en te waardeeren, dan is miskenning en verongelijking van wie men beoordeelt het bijna onvermijdelijke gevolg van eene handeling, evenzeer in strijd met billijkheid als met waarheid en verstand.

Het is een vierde van eene eeuw geleden, sinds LÖBEN SELS aanving de krijgsdaden van den grooten Franschen Keizer te beschrijven; en in dien tijd had zijne arbeid eene zeer groote waarde. Onze militaire letterkunde stond toen op geen zeer hoogen trap, en de weinigen die hunne krachten hadden geweid aan hare beoefening konden schaars rekenen op de onderstenning of deelneming van het algemeen; zij stonden op zich zelven, zij mogten alleen op eigen hulpmiddelen bouwen, zij hadden te worstelen met vooroordeelen, met verouderde begrippen; met den hardnekkigen tegenstand der flaauwen en tragen van geest, voor wie elke

afwijking van het gewone en alledaagsche eene ergernis is en een gruwel. Laat in onze dagen een officier de vruchten zijner studiën en overdenkingen, op den kalmen toon der waarheid, aan het algemeen kenbaar maken; hij kan dit ongehinderd doen; hij kan daarbij verzekerd zijn van de algemeene belangstelling en deelneming. Voor vijf en twintig jaren was dit anders: toen schreef men voor een publiek dat men uit den slaap der onverschilligheid moest wakker schudden; toen had men te doen met een wantrouwend of kleingeestig bestuur, dat eene instinktmatige vrees had voor alles wat naar openbaarheid zweemde. Het waren de dagen toen een schrijver, die onze aangevallene wapeneer wilde verdedigen, met allerlei drangredenen van voorzichtigheid door de regering werd aangespoord om af te zien van die taak, wier volbrenging zoo ligtelijk aanstoot kon geven en vijandschap uitlokken.

Löben Sels had dus, als krijgskundig schrijver, bij ons weinig voorgangers; hij was een der eersten bij ons, die, met vrucht, de krijgsgeschiedenis hebben beoefend; hij heeft zijne navolgers den weg gebaand, hij heeft het ijs gebroken; — en dit is eene zeer groote verdienste. Zijne studiën over Napoleon's veldtochten hadden, toen zij in het licht verschenen, bij ons al het frissche van nieuwheid en oorspronkelijkheid; zij maakten het algemeen meer bekend met de werking van den verheven krijgsgeest diens veldheers; zij vervulden eene bestaande behoefte, daar zij het koele en onbevangene oordeel van een Hollander inhielden over oorlogsverrigtingen, die wij tot dien tijd toe hoofdzakelijk alleen kenden uit de gezwollene en opgesmukte verhalen, voorkomende in de *Victoires et conquêtes* en in andere fransche werken van dien stempel. Na Löben Sels heeft de studie van Napoleon's veldtochten het aanzijn gegeven aan de werken van een groot aantal en van uitstekende militaire schrijvers; die studie heeft daardoor zóó gewonnen, dat de arbeid van Löben Sels thans, in sommige

opzichten, als veronderd kan worden beschouwd; — dit belet echter niet, dat die arbeid zijne zeer hooge waarde heeft gehad, en dat men de groote verdienste van dien arbeid nooit mag miskennen.

En wanneer hier gezegd wordt, dat, in sommige opzichten, het werk van Löben Sels als verouderd kan worden beschouwd, dan moet men dit geenszins nemen als eene verzachte en beleefde uitdrukking, om te zeggen, dat men dit werk thans gerustelijk ongelezen kan laten; dit is volstrekt niet onze meening, en onze woorden bedoelen niets anders dan wat zij werkelijk uitdrukken. Wil men nieuwe gezichtspunten over Napoleon's oorlogshandelingen geopend zien; zoekt men, over die handelingen, beschouwingen en kritiek, verrassend en treffend door hare scherpte en nieuwheid, — ja, dan kan men het werk van Löben Sels ongelezen laten; maar, men mag het *niet* ongelezen laten, wanneer men een duidelijk en onpartijdig verhaal van Napoleon's veldtochten wil hebben, geschreven in eene onopgesmukte, eenvoudige taal, en schier op elke bladzijde getuigende van helder oordeel, van waarheidsliefde, van gezond verstand, — die hoedanigheden die bij ons volk, en te recht, op zeer hoogen prijs worden gesteld! Ook nu nog kan men ieder, die zich op de studie der krijgsgeschiedenis toelegt, de lezing van het werk van Löben Sels aanbevelen; men zal het met belangstelling lezen, men zal daar leering uit trekken; — of men veel werken weet te noemen, waarvan hetzelfde mag worden gezegd, als zij vijfentwintig jaar oud zijn?

Vooral is er een gedeelte in de door Löben Sels geschrevene krijgsgeschiedenis van Napoleon, dat hooge waarde heeft en die ten allen tijde behouden zal; het is dat gedeelte, waarin de veldtocht van 1815 behandeld wordt. Is ook in het overige van zijn werk de schrijver er op uit, om het doel dat de Nederlanders aan Napoleon's oorlogen hebben genomen bijzonder te doen uitkomen, vooral in zijn

verhaal van den veldtocht van 1815 vermeldt hij, uitvoerig en in bijzonderheden, wat door onze landgenooten is gedaan, bij dien laatsten en grootschen worstelstrijd, die met den onherroepelijken val des Franschen Keizers eindigde.

De geschiedenis van den veldtocht van 1815 door Löben Sels is, zeker, verre weg het beste van alles wat bij ons over dat onderwerp is geschreven; het is die geschiedenis, uit het Nederlandsche oogpunt beschouwd; maar geschreven, zonder eenige overdrijving, met de meest mogelijke onpartijdigheid en waarheidsliefde, op kalmen bezadigden toon, vrij van alle hevigheid, van alle declamatie, van alle gezwollenheid; het is eene geschiedenis die aan ons, Nederlanders, recht doet, en die tevens den vreemdeling niet kwetst of krenkt; — waarlijk, een moeijelijk op te lossen vraagstuk, daar waar men krijgsgebeurtenissen heeft te behandelen, waarbij zoo vele strijdige aanspraken, zoo veel eenzijdige meeningen, zoo veel driften en hartstochten zich hebben doen gelden!

Löben Sels, te recht inziende dat zijne geschiedenis van den veldtocht van 1815 niet alleen voor zijne landgenooten moest dienen, maar ook het middel moest zijn om voor den vreemdeling het rechtmatige onzer aanspraken op den wapenroem van 1815 te staven, heeft in 1849 eene fransche vertaling van die geschiedenis uitgegeven. In het algemeen is het af te keuren, dat men zich van eene vreemde taal bedient tot verspreiding zijner denkbeelden; zij die zoo handelen geven grond tot het vermoeden, dat zij zich, uit hoogmoed, van hnnne landgenooten losmaken en verwijderen; zij doen te kort aan wat zij hun vaderland zijn verschuldigd; zij verongelijken hun volk, eene verongelijking te grievender naarmate dat volk minder groot en magtig is, en dus meer behoefte heeft aan de hulp en bijstand van alle zijne zoonen. Maar, is dit in het algemeen waar, er zijn evenwel gevallen waarin het gerechtvaardigd wordt dat onze schrijvers zich van eene taal bedienen, meer bekend

en gelezen dan de Nederlandsche; het is dan, wanneer het er volstrekt op aankomt dat hunne schriften gelezen en bekend worden, niet alleen in Nederland, maar in geheel Europa, in geheel de beschaafde wereld. In dit geval, nu, verkeerde LÖBEN SELS met zijne geschiedenis van den veldtocht van 1815; had het er enkel op aangekomen, om de krijgsdaden der Nederlanders in 1815 aan Nederland bekend te maken, dan was de hollandsche taal hiertoe een voldoend middel geweest; maar het kwam er op aan, om die krijgsdaden aan de geheele wereld bekend te maken, en daarom moest de schrijver zich bedienen van eene taal die door de geheele wereld werd gelezen.

Nog in onze dagen geven de krijgsgebeurtenissen van 1815 stof tot de meest uiteenloopende beschouwingen, tot de meest strijdige voorstellingen; het is niet onwaarschijnlijk dat dit nog lang zal voortduren, en dat nog lang de opgewekte volksdriften, met warmte en hartstocht, het pleit zullen doen voeren voor het belang van den wapenroem der verschillende volkeren, die deelgenooten waren aan dien heldenstrijd van 1815. Wij zijn nog niet aan het einde der geschiedenissen van den veldtocht van Waterloo; maar dit is zeker, dat zulk eene geschiedenis voortaan alle aanspraken op volledigheid moet opgeven, wanneer daarbij de arbeid van LÖBEN SELS niet is geraadpleegd geworden. CHARRAS heeft dien arbeid geraadpleegd, en, ook daarom, is zijne *Campagne de* 1815 zulk een schitterend blijk van waarheid, van onpartijdigheid, van juiste en eerlijke voorstelling der gebeurtenissen, — hoedanigheden, die een geschiedschrijver altijd moest bezitten, en toch, hoedanigheden die zoo vaak den geschiedschrijver ontbreken. THIERS heeft, bij het schrijven van zijn „Waterloo," volstrekt geen acht gegeven op den arbeid van LÖBEN SELS; en voor een gedeelte is dit de oorzaak dat het werk van den franschen staatsman zoo zeer alle kenmerken van waarheid en onpartijdigheid mist, dat men het niet anders kan be-

schouwen dan als een uitmuntend geschreven maar geheel eenzijdig partijschrift, niets anders ten doel hebbende dan de verheerlijking van Frankrijk's oorlogsroem en van NAPOLEON's genie.

Het werk van LÖBEN SELS heeft, daargelaten zijne andere verdiensten, vooral hooge waarde door wat het inhoudt, over het bezetten en verdedigen der stelling van Quatre-Bras op den 15den en 16den Junij 1815. Het bezetten en verdedigen van die stelling is een van de hoofdfeiten van den veldtocht van 1815 geweest; de uitkomst van den veldtocht heeft, geheel en al, daarvan afgehangen. GNEISENAU, — de uitstekende krijgskundige en, in werkelijkheid, de aanvoerder van dat Pruissische leger, waarover BLÜCHER in naam het bevel voerde —, heeft op de meest stellige wijze verklaard, dat, zonder het behouden van die stelling bij Quatre-Bras, het Pruissische leger op den 16den Junij 1815 te Ligny geheel verpletterd zou zijn geworden; en natuurlijk dat dit geheel verslaan van BLÜCHER's leger gevolgd zou zijn geworden door de nederlaag van het leger van WELLINGTON, door NAPOLEON's volledige zegepraal. Het bezetten en behouden der stelling van' Quatre-Bras, op den 15den en 16den Junij 1815, heeft die vreesselijke krijgsramp afgewend, die Frankrijk's heerschappij zou hebben doen herleven en Europa weêr voor lange jaren tot slavernij zou hebben gedoemd; en in het werk van LÖBEN SELS is op de meest overtuigende wijze aangetoond, dat het bezetten en behouden van die stelling enkel en alleen te danken is geweest aan het beleid en de geestkracht van Nederlandsche bevelhebbers, en aan de dapperheid van Nederlandsche soldaten. Dit is thans, dank zij den arbeid van LÖBEN SELS, een feit dat algemeen erkend wordt, en waaromtrent geen tegenspraak of redelijke twijfel meer kan bestaan; onze aanspraken op den wapenroem van 1815 zijn thans voldingend bewezen, en het is aan de pen van LÖBEN SELS dat het Vaderland die heilrijke uitkomst te danken heeft.

Wij hebben hier geene levensschets van den Generaal Ernst van Löben Sels gegeven; wij hebben slechts met een enkel woord gewaagd van zijne verdienste als schrijver, als gelukkig beoefenaar der krijgsgeschiedenis; wij hopen echter dat dit enkele woord voldoende moge zijn, om onze lezers de overtuiging te geven, dat de nagedachtenis van den overledene, bij ons, zijne landgenooten, in eere moet blijven.

O zeker, wij zouden die nagedachtenis hooger eere hebben aangedaan, wanneer wij, niet alleen den letterkundige, maar ook den mensch hadden geschetst; wanneer wij Löben Sels hadden afgeschilderd, zoo als zijne vrienden, zoo als allen die met hem in aanraking zijn geweest, hem hebben leeren kennen en waardeeren: een opregt, trouw en degelijk karakter; een regtschapen man in den volsten zin des woords, die een langen levensloop heeft gewijd aan de stipte volbrenging zijner maatschappelijke plichten; die als krijgsman, in vrede zoo wel als in oorlog, zich de achting en vriendschap zijner wapenbroeders heeft weten te verwerven; die, als burger, een warm hart had voor alles wat het welzijn en de eer van zijn vaderland betrof; die lang aan het hof had verkeerd, zonder immer hoveling te zijn geworden; eenvoudig van taal, warsch van vleijerij, en uitmuntende in onafhankelijkheid van oordeel en meening; een man, in één woord, voor wien ieder eerbied en sympathie koesterde, omdat iedereen wist dat die man altijd vreemd was gebleven aan alles wat laag of slecht is, dat hij op geen zijner daden met berouw behoefde terug te zien, en dat, toen hij de kroon des onderdoms droeg, men van hem kon zeggen wat Vondel eenmaal zeide van Amstel's burgervader:

„Een hoofd vol kreuken, een geweten zonder rimpel!"

Ziedaar het beeld dat, niet de hand der vriendschap,

maar de onpartijdige hand der strenge waarheid, van den Generaal Ernst van Löben Sels zou kunnen schetsen. Op waardige wijze dat beeld terug te geven, was eene taak die wij boven onze krachten en buiten onze roeping hebben beschouwd: voor de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde hebben wij van Löben Sels, die in 1849 ons medelid was geworden, enkel als letterkundige gewaagd.

Maastricht,
14 Januarij 1864. W. J. KNOOP.

Als aanhangsel volgt hier eene korte opgave betreffende den levensloop van den Generaal van Löben Sels.

Ernst van Löben Sels, te Zutphen geboren den 12^{den} October 1800, gehuwd in 1834 met Mejuffrouw Swaving, is den 27sten December 1863, te Ellekom kinderloos overleden;
Den 13^{den} Augustus 1815, werd hij Kadet aan de artillerie- en genieschool te Delft.
" 17^{den} Junij 1818, 2de Luitenant bij het 2de Bataillon veldartillerie.
" 18^{den} Julij 1824, 1ste Luitenant.
" 4^{den} October 1836, Kapitein.
" 2^{den} Mei 1842, Majoor (bij keuze).
" 17^{den} Maart 1853, Luitenant Kolonel.
" 30sten April 1855, Kolonel, en
" 29sten Maart 1858, Generaal Majoor;

hij woonde de veldtochten van 1830—1834 bij; werd den 29sten September 1830 krijgsgevangen te Mons; was eenigen tijd Adjudant bij den Generaal Trip, lange jaren Adjudant bij Z. K. H. Prins Frederik der Nederlanden, en werd den 29sten Maart 1858 buitengewoon Adjudant des Konings.

Hij is buitengewoon lid geweest van het Comité der artillerie en van het Comité van defensie.

Hij was versierd met een aantal ridderorders; behalven het Metalen Kruis had hij ontvangen:

Den 31sten Augustus 1831, de Willems-orde, 4de Klasse.

" 28sten Februarij 1842, de orde van den Nederlandschen Leeuw, 3de Klasse (deze onderscheiding ontving hij voor zijn werk: *de Krijgsgeschiedenis van* NAPOLEON BONAPARTE).

" 30sten December 1843, de Roode Adelaar van Pruissen, 3de Klasse, en
de Guelphen-Orde van Hannover, 3de Klasse.

" 13den Julij 1850, de Zwaard-Orde van Zweden, 4de Klasse.

" 21sten December 1850, de S. Anna-Orde van Rusland, 2de Klasse.

" 21sten December 1851, de S. Olaf-Orde van Zweden, 3de Klasse.

" 15den November 1853, de S. Anna-Orde van Rusland, 2de Klasse met diamanten.

" 9den Maart 1856, de Roode Adelaar van Pruissen, 2de Klasse.

" 31sten Augustus 1859, de S. Olaf-Orde van Zweden, 2de Klasse; en

" 29sten November 1859, de S. Olaf-Orde van Zweden, 1ste Klasse.

LEVENSBERIGT

VAN

WILLEM VROLIK.

WILLEM VROLIK werd op den 29sten April 1801 te Amsterdam geboren. Zijn vader was GERARDUS VROLIK, zijne moeder, die hij, nog geen negen jaren oud zijnde, verloor, AGNITA SUZANNA VAN WALREE. Onder het oog zijns beroemden vaders bragt hij zijne jeugd door, werd later voor hooger onderwijs voorbereid onder de leiding van den Utrechtschen Remonstrantschen Predikant VAN TEUTEM, ten wiens huize hij als knaap eenigen tijd woonde, en genoot zijne eerste wetenschappelijke opleiding aan de Doorluchtige School zijner geboortestad. VAN LENNEP, VAN CAPPELLE, VAN ROSSEM waren, met hem, dien hij door een tweede huwelijk zijns vaders zijnen grootvader noemen mogt, den beroemden VAN SWINDEN, de Hoogleeraren, wier lessen hij bijwoonde, behalve die van zijnen vader, die door onderrigt en voorbeeld bovenal op zijne vorming en de rigting zijner studiën beslissenden invloed had.

f

In 1819 verwisselde hij deze leerschool met de Hoogeschool van Utrecht, waar hij het onderrigt genoot van MOLL, BLEULAND, DE FREMERY, WOLTERBEEK, SUERMAN, HEYLIGERS en van VOSMAER, ten wiens huize hij woonde, gedurende zijn driejarig verblijf aan die Hoogeschool; een zeldzaam voorregt, in den dagelijkschen omgang te deelen van eenen man, die door zijne luimige en geestige geschriften in ons vaderland eene algemeene bekendheid verworven heeft. VROLIK roemde hem bij het verlaten der Hoogeschool als een' tweeden vader, dien hij niet genoeg danken kon voor al zijne weldaden [1]. Ook aan den bekwamen Prosector KONING had VROLIK gednrende zijn verblijf te Utrecht veel te danken. Als student bewerkte hij een, in de Jaarboeken der Utrechtsche Hoogeschool opgenomen antwoord op de, voor het jaar 1821 uitgeschreven, Prijsvraag *Over de ontleedkunde en de physiologie van het Gehoor-orgaan*, en verdedigde, onder het Voorzitterschap van den waardigen Hoogleeraar DE FREMERY, een *Specimen anatomico-zoologicum de Phocis et specialim de Phoca vitulina* op den 20sten Maart 1822. Hij had voor het bewerken dier Verhandeling twee voorwerpen van *Phoca vitulina* ontleed, die hem uit Zeeland waren toegezonden, en die hij vooraf, gedurende eenigen tijd, levend had waargenomen. In deze Verhandeling is vooral het been- en spierstelsel uitvoerig beschreven, terwijl er eenige platen aan zijn toegevoegd, waarvan de afbeeldingen door den Schrijver zelven geteekend waren, 't geen ook van vele volgende geschriften van VROLIK geldt, die zich eerst later bij vermeerderde bezigheid door de hulp van vreemde handen hierin deed vervangen. In beide deze, in zijnen studententijd bewerkte ge-

---

1 "Recordatione temporis tua domo peracti sic fruor ut durante "illo beate me vixisse videar quod tecum vixerim." *Dissert. anat. pathol.* 1823. 4°. *Introduct.* p. II.

schriften is de invloed van het onderwijs van den geleerden DE FREMERY niet te miskennen, die de Natuurlijke Geschiedenis van het Dierenrijk, gelijk zijn groote leermeester BRUGMANS, vooral door de Ontleedkunde ophelderde, en daarbij gebruik maakte van eene, wel niet uitgebreide, maar door keurige netheid uitmuntende verzameling, die hij, zelf geen practisch ontleedkundige, met veel zorg en niet zonder groote geldelijke opofferingen had bijeengebragt en in eigendom bezat. Het werk van den beroemden Ontleedkundige TIEDEMANN (*Zoologie zu seinen Vorlesungen entworfen*) werd bij voorkeur door DE FREMERY en zijne leerlingen gebruikt, en daar het onderwijs van DE FREMERY zich vooral tot de Gewervelde Dieren bepaalde, terwijl TIEDEMANN's werk niet verder dan tot de behandeling der Zoogdieren en Vogels is voortgezet, meen ik dat ook hierin, althans gedeeltelijk, de reden te vinden is, waarom VROLIK later bij voorkeur de onderwerpen zijner nasporing onder de hoogere dieren zocht.

Nog vóór dat VROLIK den graad van Doctor in de Geneeskunde verkregen had, begaf hij zich naar Parijs, vergezeld van twee Akademie-vrienden, H. C. VAN HALL, nu sedert meer dan 40 jaren Hoogleeraar te Groningen, en CONSTANT NICATI, een Zwitser, die thans nog de geneeskunde te Aubonne in de nabijheid van Lausanne uitoefent. Deze laatste was destijds reeds tot Doctor bevorderd, en ook voor de *Dissertatie* van dien vriend had VROLIK de afbeeldingen geteekend. De drie vrienden woonden te Parijs te zamen. VROLIK bezocht dagelijks de hospitalen, kwam vooral in kennis met LISFRANC, den later zoo beroemd geworden Heelkundige van het *Hôpital de la Pitié*, en volgde getrouw en met ingenomenheid de klinische lessen van ROSTAN in de *Salpêtrière*. Dat hier de tijd goed besteed werd, en zoo veel mogelijk ook de verzamelingen van het Museum in den Plantentuin door VROLIK bezocht en bestudeerd werden, daarvan zijn in de volgende geschriften

van Vrolik, gelijk ook in de brieven aan zijne tijdgenooten, overvloedige blijken voorhanden. Natuurlijk was het, dat Vrolik, met goede aanbevelingen voorzien, te Parijs den toegang verkreeg tot vele der uitstekendste geleerden, die destijds in het vak der Natuurlijke Geschiedenis deze stad tot sieraad verstrekten, en waaronder het genoeg zal zijn eenen George Cuvier en zijnen verdienstelijken, hoezeer minder algemeen bekenden broeder Frédéric Cuvier, eenen Geoffroy de Saint-Hilaire en Lacepède te noemen. Met Blainville kwam hij ook daardoor in nadere aanraking, dat deze over de *Phocae* afzonderlijk geschreven had, van welken arbeid Vrolik in het eerste gedeelte van zijn vroeger vermeld *Specimen* veel gebruik had gemaakt. En zoo keerde hij uit Parijs, na een tijdsverloop van zes maanden, in den aanvang van April 1823 in het vaderland terug, van zijn verblijf in die wereldstad naar zijnen wensch geen naberouw, maar slechts rijke vruchten medebrengende voor zijne kennis en vorming. Te Amsterdam bewerkte hij toen zijne Dissertatie *Over den veranderden loop der bloedvaten bij krommingen der wervelkolom*, tot welke de uitgebreide verzameling zijns vaders hem de belangrijke bouwstoffen leverde, en welke door hem in het openbaar te Utrecht op den 10den Junij 1823 verdedigd werd.

Het is blijkbaar, dat er twee takken der ontleedkundige wetenschap waren, waarmede Vrolik zich tot nu toe bij voorkeur had bezig gehouden: zij zijn Vergelijkende en Ziektekundige Ontleedkunde. Welnu, hetgeen destijds den jongen student bezig hield, maakt de hoofdbezigheid uit van veertig daarop volgende jaren: zoo beantwoordt het vervolg aan den aanvang, en die aanvang verklaart en voorspelt, wat wij verder te wachten hebben. Ik geloof mij niet te bedriegen, wanneer ik zeg, dat Vrolik zich hierin een' Johann Friedrich Meckel, den beroemden Ontleedkundige, wiens naam destijds de Hoogeschool van Halle versierde, tot voorbeeld stelde; ik weet althans dat Vrolik

met diens geschriften altijd eene groote ingenomenheid heeft aan den dag gelegd.

Na zijne bevordering tot Doctor in de Geneeskunde begaf VROLIK zich in den echt met THEODORA CORNELIA VAN DOORN, eene verbindtenis, welke hem gedurende geheel zijn werkzaam leven eene bron was van levensvreugde en ook van troost en opbeuring bij de, later niet achterblijvende beproevingen door herhaalde, smartelijke verliezen van geliefde kinderen. Na eene reize naar Berlijn, Dresden en de bekoorlijke streken, die men zoo oneigenlijk Sächsische Schweiz noemt, vestigde zich het jeugdige echtpaar te Amsterdam, waar VROLIK de Geneeskunde uitoefende, terwijl hij drie jaren later tot Stads-geneesheer werd benoemd. Al den tijd, dien hij van de uitoefening van zijn beroep overhield, besteedde hij steeds onverdeeld aan de voortzetting zijner geliefkoosde nasporingen. Zoo is mij uit brieven van de twee eerste jaren na zijne vestiging te Amsterdam gebleken, dat hij destijds vele en daaronder zeldzame dieren, grootendeels zoogdieren, ontleed heeft. In 1826 verscheen van zijne werkzaamheid een opentlijk blijk door de uitgave van een geschrift over de vaatvlechten bij sommige dieren. VROLIK beschreef deze inrigting naauwkeuriger, ook bij dieren, waarvan vroeger weinig bekend was.

Te gelijker tijd met dezen arbeid verscheen het eerste deel van een Tijdschrift, dat door H. C. VAN HALL, W. VROLIK en G. J. MULDER onder den titel van: *Bijdragen tot de Natuurkundige Wetenschappen* bijeengebragt en uitgegeven werd. Dit Tijdschrift werd tot 1832 voortgezet. Zeven, vrij uitgebreide deelen getuigen van den ijver der verzamelaars zoowel als van het vertrouwen, dat de Nederlandsche geleerden in hunne, toen nog jeugdige namen stelden. Ook in deze verzameling komen, benevens eenige berigten en boekaankondigingen, enkele korte oorspronke-

lijke opstellen van de hand van VROLIK voor. Het is evenwel niet noodig daarbij afzonderlijk stil te staan. Ik mogt van dit Tijdschrift niet geheel zwijgen, omdat het weder een nieuw blijk oplevert van VROLIK's onvermoeide werkzaamheid; het Tijdschrift heeft daarenboven destijds krachtig medegewerkt om de beoefening der natuurkundige wetenschappen in ons Vaderland te bevorderen, terwijl het ook buiten de tegenwoordige grenzen onzes lands, in de zuidelijke Provinciën van het toenmalige Koningrijk der Nederlanden medewerking en ondersteuning van meer dan een' geleerde ondervond.

In het eind van 1826 was VROLIK in de gelegenheid gedurende eenige weken een levend Kameleon waar te nemen. Hij schreef de merkwaardige kleursveranderingen, welke dit dier aanbiedt, aan het licht toe, misschien wat al te uitsluitend, volgens 't geen ik vijf jaren later bij twee voorwerpen van dezelfde soort opmerkte. De waarnemingen omtrent dit dier en de ontleding van het voorwerp, gedurende den daarop volgenden winter, gaven aanleiding tot een klein boekwerkje van VROLIK, dat in 1827 het licht zag, onder den titel van: *Natuur- en Ontleedkundige opmerkingen over den Chamaeleon.* Gelijk de titel aanduidt, is het geene volledige ontleedkundige monographie, waartoe ook één enkel voorwerp moeijelijk voldoende zou geweest zijn.

Terwijl VROLIK voortging zich met de ontleding van verschillende dieren in 1828 bezig te houden, werd hij in October van dat jaar tot Buitengewoon Hoogleeraar in de Geneeskundige Faculteit te Groningen beroepen, om er in het onderwijs der ontleedkunde en physiologie de plaats te vervangen, die door den dood van G. BAKKER ledig geworden was. Na eenige aarzeling — hij moest zijne geboorteplaats, waar hij tot nu toe gelukkig gearbeid had, hij moest de rijke verzameling zijns vaders verlaten — meende hij echter die roeping te moeten aannemen, en op

den 20sten Maart van 1829 aanvaardde hij zijn ambt. In de zomervacantie was VROLIK veel bezig in de ontleedkundige verzameling der Groningsche Hoogeschool, welke verrijkt was geworden met het kabinet van den grooten PETRUS CAMPER, en daardoor vooral veel bevatte, 't geen VROLIK belang inboezemen en zijne kennis verrijken kon. Het was voor hem eene opwekkende gedachte, zoo als hij mij in die dagen schreef, in deze nalatenschap van een zoo beroemd man bezig te zijn. Hij dacht er destijds over, om van die verzameling iets naders bekend te maken; het is mij echter niet gebleken, dat hij later aan dat voornemen eenig gevolg gegeven heeft. In het eind van 1829 hield VROLIK zich bezig met het onderzoek van Cyclopen, en hij zag daarbij, dat TIEDEMANN in gevallen van deze aangeboren misvorming te algemeen de aanwezigheid van reukzenuwen ontkend had. Later verscheen te Groningen eene Dissertatie: *De Cyclopia*, van den Heer WEDEKIND uit Bentheim, onder VROLIKS leiding, die daarbij ook de figuren geteekend had. Doch eerst vier jaren later zou zich voor VROLIK de gelegenheid opdoen, om dit onderwerp zelve opzettelijk te behandelen [1]. Hoofdzakelijk hield het opstellen zijner lessen hem in den aanvang van 1830 bezig, en hij zou daarmede zeker onafgebroken, ook na de zomervacantie zijn voortgegaan, wanneer niet in dat jaar, door den opstand van de zuidelijke Provinciën, die, in het eind van Augustus te Brussel begonnen, met snelheid zich over geheel België uitbreidde, eene aanleiding gegeven was, dat de studerende jeugd aan al onze Hoogescholen zich onder de verdedigers van den vaderlandschen grond schaarde, en de stille oefeningen van het boekvertrek met

---

1 In zijne met zes platen voorziene, uitgebreide Verhandeling *Over den aard en oorsprong der Cyclopie. Nieuwe Verhandel. der Eerste Klasse van het Kominkl. Nederl. Instituut*, Vijfde Deel. 1834.

de hantering der wapens verwisselde. In Groningen hadden twee Hoogleeraren gemeend hunne studenten zelven te moeten vergezellen, en zich ook in de gelederen der verdedigers van den Vaderlandschen grond te moeten scharen. De een was een Hoogleeraar der Godgeleerdheid, mijn overleden vriend J. F. van Oordt, de ander was Vrolik, die beiden als Tweede Luitenants, onder bevel van Kapitein van der Brugghen, bij de Flankeur-compagnie der Groninger en Franeker studenten van November 1830 tot Nov. 1831 de wapens gedragen hebben. Later heeft Vrolik zijn toen genomen besluit zeker wel nooit afgekeurd; hij had daarbij de inspraak gevolgd van pligt en van innige gehechtheid aan zijn Vaderland. Men moet zich in dien tijd kunnen verplaatsen, en zal zich dan levendig herinneren, welk een warme belangstelling, welk een geestdrift elk regtgeaard Nederlander toen bezielde; het was als eene herleving van den geest van 1815, toen bij de aannadering van den eerzuchtigen geweldenaar, dien men reeds voor altijd verbannen waande, de studerende jeugd te wapen snelde om onze bedreigde onafhankelijkheid te helpen verdedigen. Maar dit belet niet, dat een groot gedeelte van het jaar 1831 door de vaderlandlievende vrijwilligers in verveling werd doorgebragt, en dat, gelijk Vrolik mij schreef, toen hij uit de dienst ontslagen was, „*de eeuwige tijd van bijkans een jaar*" voor de wetenschap verloren was gegaan. Naar aanleiding van den tiendaagschen Veldtogt werd hij, gelijk zijn ambtgenoot van Oordt, in de Militaire Willems-Orde als ridder der vierde klasse opgenomen.

Vrolik zou echter niet aan Groningen worden teruggegeven. De Hoogleeraar G. C. B. Suringar was te Amsterdam in het jaar 1830 als opvolger van den in jeugdigen leeftijd overleden Henricus Bosscha, tot Hoogleeraar in de ontleed- en heelkunde aangesteld. Toen echter Suringar dit professoraat tegen de hem aangeboden betrekking van Hoogleeraar in de praktische geneeskunde bij de

Klinische School verwisseld had, werd VROLIK in den zomer van 1831 tot zijn' opvolger aan het *Athenaeum Illustre* benoemd. Lang kon zijne keuze niet achterblijven. Hoezeer hij te Groningen in eenen aangenamen kring van ambtgenooten en vrienden zich bewoog, VROLIK had echter nog te kort in die stad vertoefd om er sterk aan gehecht en er als geworteld te kunnen zijn. Hij keerde dus, na eene afwezigheid van slechts ruim twee jaren, naar Amsterdam terug, waar hij op den 5den December 1831 zijne betrekking openlijk aanvaardde. Hij moest hier, behalve Ontleedkunde en Physiologie, ook Natuurlijke Geschiedenis van het Dierenrijk onderwijzen, en een' tijd lang, althans sedert 1843, ook geregtelijke Geneeskunde. In later tijd heeft VROLIK, den grooten omvang der Physiologie beseffende, dit gedeelte zijner lessen overgedragen aan eenen hem toegevoegden, jeugdigen ambtgenoot, Prof. HEYNSIUS, maar voorts zijne lessen over Ontleedkunde en Dierkunde blijven geven tot aan den aanvang van het vorig jaar, toen zijne wankelende gezondheid hem voorschreef naar rust om te zien.

Dertig jaren derhalve was VROLIK aan de geleerde instelling verbonden, aan welke hij zijne eerste wetenschappelijke opleiding genoten had, en waar hem nog gedurende geruimen tijd het zeldzaam voorregt te beurt viel zijnen achtenswaardigen vader tot ambtgenoot te hebben. In een vlugtig overzigt het ruime veld zijner werkzaamheid beschouwende, letten wij in de eerste plaats op hetgeen in Vergelijkende Ontleedkunde door hem werd in het licht gegeven. Daartoe behoort vooral eene monographie over den Chimpanzé, die in de Fransche taal het licht zag, en in zeer groot formaat met schoone gesteendrukte platen, op eigene kosten, door hem werd uitgegeven. Hoezeer deze soort van vierhandig zoogdier reeds in het laatste jaar der zeventiende eeuw door EDWARD TYSON ontleedkundig beschreven was, eischte toch dat onderzoek vele aanvulling, en beant-

woordde niet aan den tegenwoordigen toestand der wetenschap. De oude Hoogleeraar VROLIK had in 1840 een vrij groot voorwerp van den Chimpanzé gekocht, en dat voorwerp werd nu door zijnen zoon tot onderzoek gebezigd, een onderzoek, dat vooral over de myologie veel opheldering gaf, terwijl VROLIK in den tekst niet slechts de spieren van den mensch, maar ook, van zijne vroegere nasporingen gebruik makende, die van vele andere zoogdieren met die van den Chimpanzé vergeleek. In het geraamte is de trapsgewijze afklimming nagegaan van den Chimpanzé af tot de Lemuriden.

Een andere uitgebreide arbeid op het veld der vergelijkende ontleedkunde is de Verhandeling over den *Hyperoodon*. Van deze soort uit de orde der walvischachtige zoogdieren, welke door sommige Engelsche Schrijvers niet oneigenlijk *Bottle-Nose Whale* genoemd is, was een meer dan 23 voet lang voorwerp, in Julij 1846, te Zandvoort gestrand; door de bemoeijingen van den Hoogleeraar J. G. S. VAN BREDA, Secretaris van de Holl. Maatschappij der Wetenschappen, hadden de Directeuren dier Maatschappij besloten, opdat het niet voor de wetenschap zou verloren gaan, dit voorwerp aan te koopen, en zij hadden aan VROLIK het onderzoek daarvan opgedragen. De Verhandeling, die de uitkomsten van dat onderzoek bevat, werd in 1847 door de Holl. Maatschappij der Wetenschappen met goud bekroond, en zag in 1848 het licht (onder den titel van: *Natuur- en Ontleedkundige Beschouwingen van den Hyperoodon*). Niet minder dan 15 platen versieren dezen merkwaardigen arbeid.

Tot eene andere afdeeling der walvischachtige dieren, die der *Herbivora*, behoort het geslacht der Zee-koe of Lamantijn, waarvan de Heer G. VROLIK in 1851 twee voorwerpen had aangekocht. De onderzoeking van deze diersoort door zijn' zoon gaf aanleiding tot de *Bijdrage tot de Natuur- en Ontleedkundige kennis van den Manatus America-*

nus, welke door het Zoölogisch Genootschap *Natura Artis Magistra* in 1852 uitgegeven werd.

De in 1840 plaats gehad hebbende oprigting van eenen Dierentuin te Amsterdam, in navolging van hetgeen buitenslands in vele voorname steden reeds sedert lang bestond, deze oprigting vond in VROLIK eenen warmen voorstander, terwijl hij daardoor tevens meer dan eens gelegenheid had merkwaardige voorwerpen voor zijne onderzoekingen te erlangen.

Zoo verschenen nog op het gebied der Vergelijkende Ontleedkunde eenige grootere en kleinere Bijdragen van VROLIKS hand, waaronder in de eerste plaats genoemd moeten worden de *Recherches d'Anatomie comparée sur le genre Stenops d'*ILLIGER, in de Nieuwe Verhandelingen van de Eerste Klasse van het voormalig Koninklijk Nederl. Instituut, 1842. In deze Verhandeling kwamen eenige opmerkingen voor, welke op vroegere mededeelingen van den Hoogleeraar SCHROEDER VAN DER KOLK betrekking hadden en daarmede in strijd waren. De tegenspraak, welke laatstgenoemde in die Verhandeling ondervonden had, werd door hem in een tegenschrift beantwoord. Maar gelukkig is het verschil van meening voor beiden slechts korten tijd een grond van verwijdering geweest; de verzoening kon tusschen deze twee mannen, die beiden slechts met eerlijke wapenen wilden strijden en beiden de waarheid zochten, niet lang achterblijven. Zij had ten gevolge, dat zij te zamen eenige jaren later, onder denzelfden titel van de eerste Verhandeling van VROLIK, een' gemeenschappelijken arbeid ondernamen, die in het 1ste deel der *Bijdragen tot de Dierkunde*, uitgegeven door het Genootschap *Natura Artis Magistra*, het licht zag. Een andere gemeenschappelijke arbeid van beide Ontleedkundigen verscheen in hetzelfde Boekdeel onder den titel van *Nasporingen omtrent Vaatvlechten bij onderscheidene Diervormen;* deze hadden, be-

halve op den *Bradypus tridactylus*, vooral op Vogels betrekking.

In het jaar 1844 gaf Vrolik over eene, vroeger nog nooit ontleedkundig onderzochte zoogdieren-soort van Celebes eenige nasporingen in het licht, ik bedoel de in het tiende Deel der bovenvermelde Verhandelingen van het Instituut opgenomen *Recherches d'Anat. comp. sur le Babyrussa.* In 1851 maakte Vrolik in het vierde deel van het *Tijdschrift voor de Wis- en Natuurkundige Wetenschappen*, uitgegeven door de Eerste Klasse van het voormalig Konink1. Nederl. Instituut, eenige ontleedkundige opmerkingen bekend over *Dasyurus ursinus*; eindelijk gaf hij, om niet van kleinere Bijdragen te gewagen, in 1857 in het 5de Deel der Verhandelingen van de Akademie der Wetenschappen, zijne *Ontleedkundige Nasporingen over Dendrolagus inustus.*

Door zijn onderzoek van den Chimpanzé en de Lemuriden was Vrolik in staat gesteld om een zaakrijk en beknopt ontleedkundig overzigt te ontwerpen der vierhandige zoogdieren, 't welk in de groote en algemeen geachte *Cyclopaedia of Anatomy and Physiology*, uitgegeven onder redactie van Robert Todd, in het 4de Deel, het licht zag in 1852 (*Quadrumana*, p. 195—221). Hij had dit overzigt echter reeds in 1843 opgesteld. Van een anderen aard is een Nederduitsch werk, dat Vrolik in 1853 begon, en waarvan het derde of laatste deel in 1860 werd uitgegeven, onder den titel van: *Het Leven en het Maaksel der Dieren.* Het was bestemd om de Zoölogie op eene populaire of op eene algemeen bevattelijke en onderhoudende wijze, volgens haren tegenwoordigen toestand, te behandelen. De Schrijver heeft zich in de drie door hem bewerkte deelen alleen tot de gewervelde Dieren beperkt, en, hoezeer hij het plan, om ook de overige dierklassen te behandelen, niet geheel uitsloot, geloof ik toch niet, dat hij bepaaldelijk aan de voortzetting van dat werk heeft gedacht. Het geheel is

met aanhalingen, vooral uit de Fransche letterkunde, waarin Vrolik van zijne eerste vorming af veel belang had gesteld, afgewisseld, en ademt eenen godsdienstigen geest, die het onderzoek der Natuur dienstbaar poogt te maken aan de verheerlijking des Scheppers. Belangrijk zijn voor de wetenschap vooral de eerste twee deelen, waarin de zoogdieren en vogels behandeld zijn, door het, aan elke orde toegevoegde overzigt van het inwendige maaksel, in welk overzigt Vrolik een aantal bijzonderheden, aan de uitkomsten zijner eigene nasporingen ontleend, ingevlochten heeft.

Wij moeten nu nog van eene reeks van onderzoekingen gewagen, die de onvermoeide Schrijver op het veld der Ziektekundige Ontleedkunde ondernomen heeft. Ik zal mij hier slechts tot twee hoofdwerken bepalen, welke te zamen één geheel uitmaken. Het een is een werk over de aangeboren gebreken, en bestaat uit twee boekdeelen (in 8°.), die in 1840 en 1842 het licht zagen. De oorspronkelijke titel van dit werk was: *Handboek der Ziektekundige Ontleedkunde;* doch, toen later de Schrijver van de voortzetting afzag, koos hij den titel van: *De menschelijke vrucht, beschouwd in hare regelmatige en onregelmatige ontwikkeling.* Het rijke Museum zijns vaders, aan wien hij dat werk opdroeg, leverde hem vele bijdragen tot de voltooijing van zijnen geleerden arbeid. Daaraan sluit zich eene tweede onderneming, bestemd om door afbeeldingen op te helderen, 't geen het Handboek door beschrijving had doen kennen. Ik bedoel de *Tabulae ad illustrandam Embryogenesin Hominis et Mammalium*, in 1849 voltooid, niet minder dan 100 platen in steendruk, in groot 4°. formaat, waarvan het grootste aantal figuren (335) oorspronkelijk, en de overige, minder talrijke, uit de beste vroegere plaatwerken over dit onderwerp overgenomen zijn. Ik mag niet onvermeld laten, dat aan dit werk eene zeldzame eer te beurt viel, die namelijk, van door de Fransche Akademie van Wetenschappen

in 1850 bekroond te worden met den Prijs van het Legaat van den Baron DE MONTHYON. Met deze twee werken van VROLIK is naauw verbonden het opstel *Teratology*, hetwelk in het reeds vermelde vierde deel van TODD's *Cyclopaedia* het licht zag (p. 942—976), en waarschijnlijk in het jaar 1847 door hem werd opgesteld.

Ligtelijk zou iemand, die VROLIK niet persoonlijk gekend had, na de vermelding te hebben gelezen van eene zoo groote menigte geschriften, tot het denkbeeld komen, dat VROLIK een kamergeleerde geweest was, steeds opgesloten in zijn studeervertrek of in zijne ontleedzaal, en voor niets anders tijd vindende dan om in deze nasporingen zich te verdiepen. Zoo hebben wij hem echter niet gekend. Vooreerst moet ik hier met een enkel woord van zijne herhaalde bnitenlandsche reizen gewagen, in de zomermaanden ondernomen; tweemalen bezocht hij Engeland, en bij zijn tweede verblijf aldaar bereisde hij ook een gedeelte van Schotland en Ierland. In 1850 bezocht hij een gedeelte van Savoye en Zwitserland, waar hij met zijnen ouden Akademievriend NICATI den togt rondom den Mont-Blanc maakte; in 1856 doorreisde hij een groot gedeelte van Frankrijk en Duitschland; in 1857 bezocht hij Parijs ten derden male, en begaf zich van daar naar Bonn, ter bijwoning van de Bijeenkomst der Natuuronderzoekers, die daar in September gehouden werd. Eene zeer groote reis ondernam hij in 1858 in gezelschap van zijnen broeder, den Oud-Minister van Financiën A. VROLIK, naar Praag, Weenen, Venetië, Milaan, Turijn. Nog in 1862 bezocht hij een gedeelte van Duitschland. Zijne bekende geschriften hadden hem overal bij geleerde buitenlanders eene geopende deur doen vinden. Doch ik moet meer vermelden. Op den 19den December 1829 tot Correspondent der Eerste Klasse van het Koninklijk Nederl. Instituut benoemd, werd hij in 1832 Lid dier Klasse en in 1845 haar Secretaris. In 1851 werd VROLIK

bij de Akademie van Wetenschappen, die de Eerste Klasse van het Instituut verving, in diezelfde betrekking geplaatst, en later, bij de uitbreiding der Akademie, haar Algemeene Secretaris. In die betrekking heeft hij eene zoo groote werkzaamheid betoond, dat hij, daarvoor uitsluitend levende, niet meer had kunnen doen. Hij trachtte vooral de belangen der Akademie tegen onbillijke en bekrompene beoordeeling, waaraan zij in ons Vaderland nu en dan bloot moest staan, krachtig te verdedigen en tevens haren roem buiten's lands te verbreiden en daardoor te gelijker tijd de werkzaamheid der Nederlandsche Geleerden meer algemeen bekend te doen worden. — Ook in andere betrekkingen en bij verschillende inrigtingen van stedelijk of algemeen belang betoonde hij zijne voortvarendheid, die met orde en geregelde werkzaamheid verbonden, den tijd als ware het door verhoogde vruchtbaarheid wist te verdubbelen.

Terwijl Vrolik in zijnen werkkring en in zijne wetenschappelijke loopbaan zich over veel voorspoed verblijden mogt, werden hem echter ook gevoelige slagen toegebragt, en bleef hij voor het leed niet gespaard, dat met het levenslot des menschen, ook des meest bevoorregten, verbonden is. Wij hebben daarvan reeds vroeger met een woord melding gemaakt. Uit zijn huwelijk werden hem zeven kinderen geboren, twee zonen en vijf dochters. De zonen bleven voor hem gespaard, maar van zijne vijf dochters moest hij er vier door den dood verliezen. Een zijner kinderen verloor hij, toen het dochtertje nog geen jaar geleefd had, de drie andere op meer gevorderden leeftijd, zijne oudste dochter, reeds gehuwd en moeder, in 1860. Toen deze zijne oudste dochter hem ontviel, betuigde hij bij herhaling, ook nog in het volgende jaar, dien slag niet te boven te zullen komen. Na het overlijden zijner jongste dochter in September 1851, meende hij in verdubbelde werkzaamheid afleiding te kunnen vinden of althans te moeten zoeken, en werkelijk had de onderneming van een zijner om-

vangrijke geschriften daaraan vooral haar ontstaan te danken. Maar het was maar al te waar, de laatste slag had hem verpletterd. Zijne vroeger zoo ongeschokte gezondheid begon in 1861 te wankelen. In 1862 nam zijne ongesteldheid blijkbaar toe, hoezeer hij nog zijne bezigheden, schijnbaar even opgewekt en met dezelfde naauwgezetheid als vroeger, verrigtte. In den aanvang van 1863 voelde hij zich genoopt zijn ontslag als Hoogleeraar aan te vragen. Een verblijf in Gelderlands schoone streken gaf geene beterschap. Hij keerde verzwakt en vermagerd naar Amsterdam terug, bleef nog tot het eind van October zoo veel mogelijk zijne bezigheden, ook als Secretaris der Akademie van Wetenschappen, waarnemen, werd in November bedlegerig, en bezweek eindelijk na veel lijden den 20sten December aan eene hartziekte.

Een zoo werkzaam en welbesteed leven kon niet voorbijgaan, zonder dat daaraan erkenning ten deel viel. Onze tegenwoordige vorst, Koning Willem de Derde voegde bij het Ridderkruis der militaire Willems-orde, dat door zijnen Grootvader aan Vrolik verleend was, in 1855 dat van de Orde van den Nederlandschen Leeuw, en benoemde Vrolik in 1859 tot Kommandeur van de Orde der Eikenkroon. Vele binnen- en buitenlandsche Genootschappen droegen het Lidmaatschap aan Vrolik op. Wat de buitenlandsche geleerde instellingen [1] betreft, zij het genoeg te vermelden, dat hij Buitenlandsch Lid was van de Belgische Akademie der Wetenschappen te Brussel, van de Keizerlijke Akademie te Dijon, Honorair Lid van de Koninklijke Akademie te Dublin, Lid van de Duitsche Akademie der Natuuronderzoekers, Correspondent van de Koninklijke Socie-

1 Het aantal der buitenlandsche Geleerde Instellingen, waarvan Vrolik Lid was, bedraagt 33.

teit der Wetenschappen te Göttingen, van de Akademie der Geneeskunde te Parijs en van de Keizerlijke Akademie der Wetenschappen te Petersburg. Wat de binnenlandsche geleerde genootschappen betreft, behalve van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, waarvan wij reeds gesproken hebben, was VROLIK Lid van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem, van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Middelburg, van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap, Lid Consultant van het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeerte te Rotterdam enz. De Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden benoemde hem tot haar Medelid op de Vergadering van den 21sten van Zomermaand 1855. Het was eene regtmatige hulde aan den Algemeenen Secretaris der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, die in deze zijne ambtsbetrekking zoo veel ijver betoond had om den roem des Vaderlands uit te breiden, ook door de werkzaamheid der Nederlandsche Geleerden buitenslands meer algemeen bekend te doen worden; maar het was daarenboven eene onderscheiding, die aan eenen schrijver toekwam, welke, behalve door zijne wetenschappelijke werken, ook door populaire geschriften en vooral door zijne Levensberigten getoond had, dat hij in onze moedertaal zich kernachtig en levendig wist uit te drukken. Het zou niet moeijelijk zijn daarvan voorbeelden aan te wijzen, ontleend aan zijne Levensschets van mijnen overledenen Broeder ABRAHAM DES AMORIE VAN DER HOEVEN, of aan de Levensberigten van ARAGO, van RIJK en van anderen, die hij in de Akademie der Wetenschappen uitsprak. Vooral echter moet hier vermeld worden het, met ingenomenheid voor het onderwerp opgestelde Levensberigt van den edelen en diep betreurden SCHROEDER VAN DER KOLK, waarin de beminnelijkheid van den man, dien VROLIK herdacht, vooral in het verhaal van de verwijdering, die tusschen beiden had plaats gehad, en de daarop gevolgde verzoening, met levendige

trekken geschilderd is. Ik veroorloof mij ten slotte hier te herhalen hetgeen ik elders van VROLIK gezegd heb: „De wetenschappen verloren in hem een' onvermoeiden onderzoeker op een veld, 't welk thans steeds minder en minder arbeiders vindt. De Staat verloor in hem eenen echten vaderlander, die aan de eer en de welvaart van zijn Vaderland met innige ingenomenheid verbonden was. De menschelijke zamenleving een' man van vaste beginsels, van zuivere zeden, en die zich nooit schaamde voor zijne godsdienstige overtuiging uit te komen, die hem tot troost was [1]."

---

1 *Levensberigt van* WILLEM VROLIK. Voorgedragen in de gewone Vergadering der Natuurkundige Afdeeling (der Koninkl. Akad. van Wetenschappen) van 30 Januarij 1864. — Uitgenoodigd om voor de Maatschappij der Nederl. Letterkunde te Leiden een Levensberigt van haar afgestorven medelid te bezorgen, heb ik met weinige uitlatingen en veranderingen hetzelfde opstel hiertoe vermeend te mogen gebruiken. Ten einde echter voor de Nederlandsche letterkundige geschiedenis aan dit geschrift een bijzonder karakter te geven, voeg ik hier eene, zoo zorgvuldig mogelijk bijeengebragte, lijst der uitgegeven geschriften van ons medelid bij.

Leiden,
April 1864.

J. VAN DER HOEVEN.

LIJST

DER GEDRUKTE GESCHRIFTEN VAN

WILLEM VROLIK.

Commentatio de Auditus Organo cum hominis tum animalium. — Annal. Acad. Rheno-Traject. 1822. 4°.

Specimen anatomico-physiologicum de Phocis et speciatim de Phoca vitulina. Traj. ad Rhen. 1822. 8°. (Op den 20sten Maart verdedigd onder het praesidium van Prof. N. C. DE FREMERY).

Diss. inaug. de mutato vasorum sanguiferorum decursu in Scoliosi et Cyphosi. Traj. ad Rhen. 1823. 4°.

Disquisitio anatomico-physiologica de peculiari arteriarum extremitatum in nonnullis animalibus dispositione. Amstelod. 1826. 8°.

Waarneming van Wormen in de longader en longslagader, de takken der luchtpijp en de longzelfstandigheid van eenen Bruinvisch. — Bijdragen tot de Natuurkundige Wetenschappen, uitgegeven door H. C. VAN HALL, W. VROLIK en G. J. MULDER, I. Amst. 1826. bl. 77—84.

Opmerkingen bij de ontleding van eenen Kaiman, Crocodilus Sclerops. — Ald. bl. 153—175.

Natuur- en Ontleedkundige Opmerkingen over den Chamaeleon. Amsterdam 1827. 8°.

Aanteekeningen over een bijzonder en onbeschreven beenstuk van den Schedel en over het Kuitbeen des Rendiers. — Bijdragen tot de Natuurk. Wetenschappen, uitgeg. door H. C. van Hall, W. Vrolik en G. J. Mulder, II. 1827. bl. 531—535.

Bedenkingen over de systematische rangschikking der Rana paradoxa. — Ald. III. 1828. bl. 227—230.

Oratio inaug. de Foetu Humano animalium minus perfectorum formas referente. Groningae 1829. 4°.

Oratio inaug. de Vinculo Disciplinae Physiologicae cum Historia Naturali. Amstelodami 1831. 4°.

Ontleedkundige Aanteekeningen. — Bijdragen tot de Natuurk. Wetenschappen uitgegeven door H. C. van Hall, W. Vrolik en G. J. Mulder, VI. 1831. bl. 268 en verv. (Afwijkingen in sommige spieren bij den mensch waargenomen; aanwezigheid van het *pecten* in het oog van *Ardea Virgo* enz.).

Nadere opheldering van de Opmerkingen bij de ontleding van eenen Kaiman. — Ald. bl. 299—300.

Over den aard en oorsprong der Cyclopia. — Nieuwe Verhandelingen der Eerste Klasse van het Koninklijk Nederl. Instituut, 1834. V, bl. 25—112.

Ontleedkundige aanteekeningen. — Tijdschrift voor Natuurlijke Geschiedenis en Physiologie uitgegeven door J. van der Hoeven en W. H. de Vriese, I. 1834. bl. 193—202. (1. Verbeening van het slagaderlijk stelsel in verband met verweeking der beenderen; 2. *Hernia omenti* uit de gesteldheid der witte lijn verklaarbaar; 3. *Glandulae suprarenales* vergroot bij ontaarding der longen; 4. Afwijkingen in het slagaderlijk stelsel op meer dan eene plaats des ligchaams; 5. Bewijzen van eigen leven der deelen; 6. Opening van het eironde gat in het lijk eens teringachtigen mans; 7. Gave toestand der spiervezelen bij verlamming).

Ontleed- en Natuurkundige aanteekeningen over den grooten Kanguroo, *Macropus major* Shaw. — Ald. III. 1836. bl. 291—356.

Ontleedkundige aanmerkingen over den Noordschen Vinvisch. — Ald. IV. 1837. bl. 1—24.

Wenken over den oorsprong der misgeboorten en over de waarde van de leer der aangeboren misvormingen. — Ald. bl. 221—261.

Redevoering ter opening van dierkundige voorlezingen, gehouden voor de Leden van het Genootschap Natura Artis Magistra op Maandag den 9den December 1839. (Met eenige verandering herdrukt in 1851).

Over dubbele misgeboorten. — Nieuwe Verhandelingen der Eerste Klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, 1840. IX, bl. 1—232.

Handboek der Ziektekundige Ontleedkunde; Aangeboren gebreken. (Ook onder den titel van: De Menschelijke Vrucht beschouwd in hare regelmatige en onregelmatige ontwikkeling). Amsterdam 1840—1842. 2 deelen 8°.

Recherches d'Anatomie comparée sur le Chimpansé. Amsterdam 1841. folio.

On the Anatomy of the Pearly Nautlius. — Annals and Magazine of Natural History. XII. 1843. p. 173—175.

Recherches d'Anatomie comparée sur le genre Stenops d'Illiger. — Nieuwe Verhandelingen van de Eerste Klasse van het Koninklijk Nederlandsche Instituut, 1844, X. bl. 75—112.

Recherches d'Anatomie comparée sur le Babyrussa. — Ald. X. bl. 207—243.

Beschrijving van gebrekkige Hersen- en Schedelvorm. Ald. 1845.

Dierkundige Bijzonderheden. — Het Instituut of verslagen en mededeelingen der vier Klassen van het Koninklijk Nederlandsche Instituut. 1846. bl. 158—162.

Aanteekeningen over de zenuwen van het buikvlies bij den Hyperoodon. — Ald. bl. 313—319.

Verslag over het aantal en de behandeling der steenlijders, die van 1839 tot 1844 in Nederland zijn voorgekomen. (In de Fransche taal ingediend, op aanvrage van het Fransche Gouvernement). — Ald. bl. 383—395.

Natuur- en Ontleedkundige Beschouwing van den Hyperoodon (Delphinus edentulus). — Natuurkundige Verhandelingen van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem, Tweede Verzameling Ve Deel 1e stuk. Haarlem 1848.

Recherches d'Anatomie comparée sur le genre Stenops d'Illiger, in verbinding met Prof. Schroeder van der Kolk. — Bijdragen tot de Dierkunde, uitgegeven door het Zoölogisch Genootschap Natura Artis Magistra, I.

Bijdrage tot de Natuur- en Ontleedkundige kennis van den Manatus americanus. — Ald. (*).

Ontleedkundige Nasporingen over de hersenen van den Chimpansé. —

(*) Deze Bijdragen hebben geene doorloopende paginatuur. Het eerste deel is van 1848 tot 1854 uitgegeven.

Verhandelingen van de Eerste Klasse van het Koninklijk Nederlandsche Instituut 1849. 3e Reeks I. bl. 263—278.

Tabulae ad illustrandam Embryogenesin hominis et mammalium tam naturalem quam abnormem. 1849 folio.

Brief aan den Gouverneur-Generaal J. J. Rochussen, over het Ontleedkundig zamenstel van den Nautilus pompilius. — Tijdschrift voor de wis- en natuurkundige Wetenschappen, uitgegeven door de Eerste Klasse van het Koninklijk Nederlandsche Instituut, II. 1849. bl. 307—324.

Over het bekken van den Bruinvisch. — Tijdschr. voor de Wis- en Natuurk. Wetenschappen uitgegeven door de Eerste Klasse van het Koninklijk Nederlandsche Instituut, IV. 1851. bl. 73—76.

Ontleedkundige Opmerkingen over Dasyurus ursinus. — Tijdschr. voor de Wis- en Natuurkundige Wetenschappen uitgegeven door de Eerste Klasse van het Koninklijk Nederlandsche Instituut. IV. 1851. bl. 153—190.

Quadrumana. — R. Todd's Cyclopaedia of Anatomy and Physiology IV. p. 195—221 (1852, doch reeds opgesteld in 1843).

Teratology. — Ald. p. 942—976 (opgesteld in 1847 of 1848?)

Het Leven en het Maaksel der Dieren. Amsterdam 1853—1860. III Deelen 8°.

Levensberigt van Alexander Numan. — Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen. I. 1853. bl. 91—112.

W. Vrolik, over den Dodo of Dronte (Didus ineptus). — Album der Natuur, 1853. bl. 177—186.

Levensberigt van Dominique François Arago. Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen. II. 1854. bl. 99—120.

Levensberigt van C. G. C. Reinwardt. — Ald. bl. 214—231.

Levensberigt van J. C. Rijk. — Ald. bl. 270—299.

W. Vrolik, De Anthropomorphen. — Album der Natuur, 1854. bl. 113—146.

Levensschets van Abraham des Amorie van der Hoeven. — Nederland en de Nederlanders in de XIXe eeuw, geschetst in het leven en de werken van verdienstelijke mannen. Amsterdam. 1855. Ie Serie, Art. 6. 4°.

Lettre sur quelques points de l'organisation de l'animal du Nautile flambé, à M. Endes-Deslongchamps. — Mém. de la soc. Linnéenne de Normandie, Tom. X. Caen 1855.

Beschrijving van eenige merkwaardige Misgeboorten. — Verhandelingen van het Genootschap ter bevordering der Genees- en Heelkunde. I Deel. Amsterdam. 1855.

Aanspraken gehouden in de Maatschappij Felix Meritis den 29 December 1854 en den 19 November 1852. Amsterdam 1855. 8°.

Levensberigt van W. de Haan. — Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, III. 1855. bl. 399—408.

Voorlezing over Stof en Kracht, Ligchaam en Ziel. — Vraagpunten des Tijds behandeld in drie Redevoeringen uitgesproken in de Maatschappij Felix Meritis te Amsterdam door Dr. L. S. P. Meyboom, Predikant bij de Nederd. Hervormde Gemeente te Amsterdam en Dr. W. Vrolik, Hoogleeraar in de Ontleed- en Natuurk. van den Mensch aan het Athenaeum Illustre te Amsterdam. Haarlem 1856. 8°.

W. Vrolik, Rapport à l'Académie des Sciences de Dijon sur une brochure offerte par M. L. F. Rousseau ayant pour Titre: »de la dentition des Cétacés." 1856. — Extrait des Mémoires de l'Académie Impériale de Dijon, Deuxième Série Tom VI.

Ontleedkundige nasporingen over Dendrolagus innstus. — Verhand. der Koninklijke Akademie van Wetenschappen. V. Deel. 1857.

Revue des Sociétés savantes de la Neêrlande. — Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen V. 1857. bl. 1—44. (Opgesteld op verlangen van het Fransche Gouvernement).

Levensberigt van F. Dozy. — Ald. p. 402—412.

W. Vrolik en L. Lehmann, waarneming eener aangeboren Hernia umbilicalis, gecompliceerd met tegennatuurlijken Anus. 4°. Met eene plaat. — Verhandelingen van het Genootschap ter bevordering der Genees- en Heelkunde. II Deel. Amsterdam. 1857.

Levensberigt van Cornelis Jan Glavimans. — Jaarboek van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, April 1857 — April 1858. bl. 55—62.

Levensberigt van Coenraad Jacob Temminck. — Ald. bl. 65—80.

Beschrijving en afbeelding van een te Pompeji opgegraven menschelijken schedel door W. Vrolik en J. van der Hoeven. — Verhand. der Kon. Akad. van Wetensch., Afdeel. Natuurkunde, Deel VII. 1859.

Brief (in de fransche taal) aan O. Buchner te Giessen (over Aërolithen in de Nederlandsche Verzamelingen). — Verslagen en

Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, XII. 1861. bl. 21—25.

Note sur l'encéphale de l'Orang-Outang par J. L. C. Schroeder van der Kolk et W. Vrolik. — Ald. XIII. 1862. p. 1—10.

Verslag aan den Minister van Binnenl. Zaken over het gebruik als voedsel van den Mensch van vleesch van Rundvee aan besmettelijke longziekte of aan andere ziekten lijdende. Ald. XIII. 1862. bl. 75—93.

Levensberigt van J. L. C. Schroeder van der Kolk. — Jaarboek van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen van 1862. bl. 161—191.

Wij moeten hier nog bijvoegen de door Vrolik als algemeene Secretaris opgestelde jaarlijksche Verslagen van den Staat en de werkzaamheden der Akademie van Wetenschappen aan Z. M. den Koning aangeboden, van 1856 en vervolgens tot 1863, te vinden in de Jaarboeken van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen van 1857 tot 1863. In dat van 1862 vindt men bl. 103—106 een beknopt Levensberigt van C. L. Blume, W. H. de Vriese en R. B. van den Bosch.

Ook de vier Verslagen *over den Paalworm*, uitgegeven door de Natuurkundige Afdeeling der Koninklijke Akademie van Wetenschappen (Amsterdam 1860—1863), hoezeer vooral den arbeid zijner medeleden in de Commissie tot onderzoek van dat onderwerp behelzende, zijn door Vrolik voor het grootste gedeelte opgesteld.

LEVENSBERIGT

VAN

FREDERICUS CHRISTIANUS DE GREUVE.

FREDERICUS CHRISTIANUS DE GREUVE was de zoon van GOZEWIJN CHRISTIAAN DE GREUVE, fransche-kostschoolhonder te Amsterdam, en ALIDA AUBER. Hij werd den 6den December 1792 geboren en in de Boomskerk gedoopt. Zijn vader werd twee malen bij de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen met goud bekroond, waaruit blijkt, niet alleen, dat hij een bekwaam en ijverig man moet zijn geweest, maar ook, dat hij in de Roomsch-Katholijke Kerk, tot welke hij met zijne echtgenoot behoorde, tot de meest mild en vrijzinnig gestemde leden mogt worden gerekend; eene bijzonderheid, van welke wij te eerder melding maken, omdat wij meenen, haren invloed in het karakter en leven van FREDERICUS CHRISTIANUS duidelijk te bespeuren.

De jonge DE GREUVE was door zijne ouders voor den geestelijken stand bestemd, en werd ter voorbereiding daar-

toe te Amsterdam naar de latijnsche school gezonden. Hij bleef er tot het jaar 1811, en begaf zich toen naar Munster, om aan de aldaar gevestigde Katholijke Universiteit zijne studiën voort te zetten. Het onderwijs, dat hij er ontving, was weinig geschikt, om hem tot een gestreng uitsluitend Roomsch-Katholijk te vormen, evenmin om hem na voleindigde studiën aan geloofsgenooten van streng kerkelijke rigting aan te bevelen; want sinds 1807 was te Munster als Hoogleeraar werkzaam Georg Hermes, een bewonderaar der kritische wijsbegeerte van Kant, wiens stelling: „dat de bevoegdheid van de Kerk om aangaande de geloofsleer bepalingen voor te schrijven, door bewijzen der rede behoorde gestaafd te worden," niet alleen hem later de pauselijke veroordeeling op den hals haalde, maar ook zijne partij in velerlei ongelegenheden bragt.

De Greuve bleef slechts één jaar te Munster, omdat een langer verblijf hem van de gelegenheid zou hebben beroofd om in het Seminarie te Warmond te worden opgenomen. Ook te Warmond evenwel mogt hij niet vertoeven, tot dat zijne vorming tot geestelijke voltooid was. Familie-omstandigheden riepen hem reeds anderhalf jaar vóór het einde van den gewonen cursus naar Amsterdam terug. Toch werd hij daardoor niet in zijn voornemen om geestelijke te worden te leur gesteld, want hij vond gelegenheid om naar Rome te gaan, waar hij in het Augustijner Klooster opgenomen, en gedurende ruim één jaar onderwezen werd. Hetzij dat onderwijs slechts op weinig omvang en diepte mogt roemen, hetzij de jonge de Greuve reeds buitengewone vorderingen te Munster en Warmond had gemaakt: hij werd te Rome van de gewone lessen vrijgesteld, en getuigde later, daar niet veel nieuws te hebben opgedaan, ten zij in het historische gedeelte zijner studiën, ten gevolge van bijzondere lessen, hem door den lector gegeven.

Te Rome ontving de Greuve de priesterlijke wijding,

en hoopte nu bij de Augustijner Kerk te Amsterdam te zullen worden aangesteld. In die hoop zag hij zich evenwel bedrogen. Hij werd slechts hulpgeestelijke, eerst van 1817—1819 te Amsterdam, later te Groningen, en eindelijk te Utrecht. Te laatst vermelder plaats hield hij onder anderen de inwijdings-rede bij de opening der nieuwe Augustijner-Kerk, werd er door velen met graagte gehoord, en maakte er door zijne predikatiën zoo grooten opgang, dat vele der aanzienlijkste en beschaafdste leden der gemeente pogingen in het werk stelden om hem tot pastoor te Utrecht te doen benoemen. Zij meenden alle hoop te hebben van daarin te slagen, toen geheel onverwacht in 1823 een ander tot vervulling der vacante plaats werd aangewezen. Dat was voor de Greuve eene pijnlijke teleurstelling, wel eenigzins verzacht door de warme belangstelling van vele gemeenteleden, en zelfs door die van de Regering, die zich vruchteloos te zijnen behoeve bemoeide, maar toch niet minder diep gevoeld, toen hem in plaats van den aanzienlijken werkkring, waarop hij gehoopt had, een vrij onbeduidende werd aangewezen, waar iemand van veel geringer talenten dan de Greuve allezins had kunnen volstaan. Hij werd namelijk in 1825 pastoor te Nieuwendam, maar ontving bij zijne benoeming reeds de verzekering der Regering, dat zijn verblijf in die door den watervloed zwaar geteisterde gemeente slechts van zeer korten duur zou zijn. En de Regering hield woord. Bij koninklijk besluit van 14 Junij 1825, den 20sten Junij uitgevaardigd, werd door Koning Willem I te Leuven naast de Akademie een Collegium Philosophicum opgerigt, bestemd ter voorbereiding van Roomsch-Katholijke geestelijken. Daar zou onderwijs gegeven worden in de Nederlandsche, Latijnsche, Grieksche en Hebreeuwsche Letterkunde, in de Welsprekendheid, de Redeneerkunde, de Nederlandsche en algemeene Geschiedenis, de Geschiedenis der

Wijsbegeerte en der Christelijke Kerk, in de Zedekunde, de Bovennatuurkunde en het Kanonijke Regt. Terwijl de lessen aan dat Collegium Philosophicum gegeven zouden worden door drie hoogleeraren, en de inwendige aangelegenheden bestuurd door eenen regent, bijgestaan door drie subrectoren, zou de Aartsbisschop van Mechelen de vaste curator zijn.

Met de oprigting van dit Collegium Philosophicum bedoelde Koning Willem I de vorming van Roomsch-Katholijke geestelijken in milden, verdraagzamen, Nederlandschen zin, en dat bij de benoeming van Hoogleeraren bij die stichting ook de keus op de Greuve viel, strekt ten bewijze, dat hij bij het Gouvernement als een man van milde en verdraagzame beginselen moet hebben bekend gestaan. Met Fr. Jos. Seber en R. Winssinger werd de Greuve, 19 Julij 1825, tot Hoogleeraar bij het Collegium Philosophicum benoemd, en hield den 17 October 1825 eene latijnsche inwijdings-rede *over de heilzame vruchten van het Collegium Philosophicum te verwachten;* welke rede opgenomen is in de Annalen der Akademie van Leuven, van 1825—26, het eerste deel, en daar 44 blz. druks beslaat. De lessen, die hij er had te geven, waren gedurende het winter-halfjaar, dagelijks, des morgens te zeven ure over de Oude Geschiedenis, en gedurende het zomer-halfjaar, dagelijks, des morgens te negen ure, over de Geschiedenis van de Wijsbegeerte der Ouden, vooral der Grieken en Romeinen.

In deze zijne betrekking als Hoogleeraar bleef de Greuve werkzaam tot in 1830, toen de Belgische revolutie hem noodzaakte de wijk naar het Noorden te nemen. Hij bleef echter niet lang ambteloos; want reeds den 6den Maart 1831 werd hij, gelijk ook zijn ambtgenoot G. J. Meijer, die aan de Leuvensche Akademie Hoogleeraar geweest was, bij de Hoogeschool te Groningen als Buitengewoon Hoog-

leeraar aangesteld, en belast met het onderwijs in de Encyclopaedie der philosophie, de Logica en de Geschiedenis van de philosophie der Ouden. Na den dood van CORN. DE WAAL, sinds den cursus van 1845—1846, toen DE GREUVE als gewoon Hoogleeraar was ingevallen, onderwees hij daarenboven nog de Metaphysica, Ethica en de Geschiedenis der nieuwere wijsbegeerte.

Te Groningen gevoelde DE GREUVE zich op zijne plaats, was hij geheel vrij en kon hij onbelemmerd den drang zijns gemoeds naar ontwikkeling in het wetenschappelijke en kerkelijke volgen. Hij was er in eenen voor ontwikkeling zeer geschikten tijd gekomen; want even te voren was de vrijere opvatting des Christendoms door de Groninger theologen begonnen de algemeene aandacht te trekken. En DE GREUVE maakte zich de gunstige gelegenheid ten nutte en bleef geen werkeloos en onverschillig aanschouwer van wat er rondom hem voorviel, zoo als ons uit de reeks zijner geschriften duidelijk blijken zal. Nadat in 1835 een academisch proefschrift van B. F. VAN HEEMSTRA, inhoudende *eene vergelijking van de regtsgeleerdheid en de zedekunde*, en in 1837 een ander van P. A. DE BRUYN, *over het leven, de leer en het karakter van* JORDANUS BRUNUS NOLANUS, onder zijn toezigt geschreven en onder hem verdedigd waren, werd hij, den 27sten Mei 1837, door den Academischen Senaat te Groningen eershalve tot Doctor in de letteren bevorderd. Zijn naam werd meer en meer bekend, hij werd tot lid der Koninklijke Academie van Wetenschappen benoemd, terwijl onderscheidene geleerde genootschappen hem onder hunne leden opnamen, onze Maatschappij reeds in het jaar 1831.

Als Hoogleeraar was DE GREUVE door zijne ambtgenooten en discipelen geacht als een man van wetenschappelijken ijver, die aan eigene inspanning en vlijt het grootste deel van zijne ontwikkeling had te danken, als een mensch van

eenvoudige en bescheidene zeden, en welwillende dienstvaardigheid. Zijne discipelen, in den regel geene hartstogtelijke beminnaars van de studievakken, die DE GREUVE had te onderwijzen, roemden de duidelijkheid van zijne voordragt, en plagten zijne lessen getrouw bij te wonen.

Was DE GREUVE reeds vroeg om zijne milde vrijzinnigheid in het kerkelijke bekend, zijn wetenschappelijk verkeer te Groningen, ook met protestantsche godgeleerden, kon wel niet anders dan hem prikkelen om ook in die rigting niet te blijven stilstaan. Van lieverlede gevoelde hij zich meer tot de vrijheid der protestantsche belijdenis getrokken, en eindigde met in het begin van het jaar 1856 de Roomsch-Katholijke Kerk te verlaten en na belijdenis openlijk tot de Nederduitsch-Hervormde Kerk over te gaan. Hij achtte zich toen ook niet langer door de priestergelofte gebonden, en trad nog in Maart deszelfden jaars in het huwelijk met vrouwe DOROTHEA REINDER JACOBS MEIJER.

In December 1862 had DE GREUVE den leeftijd van zeventig jaren bereikt, en werd derhalve eervol emeritus verklaard. Hij was toen reeds sedert geruimen tijd ongesteld, maar hoopte toch nog, ook na 't bekomen emeritaat, tot aan het einde van den loopenden cursus zijne lessen te zullen kunnen waarnemen. Dit werd hem evenwel niet gegund. Zijn toestand verergerde, en hij overleed den 29sten April 1863.

Er zijn van DE GREUVE onderscheidene geschriften van verschillenden omvang en inhoud, die er van getuigen, hoe hij de wetenschappelijke ontwikkeling van zijnen tijd niet alleen volgde, maar daarin ook met belangstelling deelde. Terwijl hij nog hulpgeestelijke was, gaf hij te Amsterdam, in 1822, onder den titel: *Letterhof voor Roomsch-Katho-*

lijken, een tijdschrift uit voor zijne geloofsgenooten, waarvan 't mij evenwel niet gelukt is een exemplaar ter inzage te bekomen. Nadat hij zijne betrekking te Utrecht had moeten verlaten en voordat hij te Nieuwendam geplaatst was, toonde hij, ook voor de poëzij niet onverschillig te zijn, en gaf te 's Hertogenbosch bij J. J. Arkesteijn in 1823 en 1824 eenen dichtbundel in twee deelen 8°. In het eerste deel, 194 bladz., komen negen Godgewijde zangen voor, van welke de belangrijkste getiteld is: *de troost der godsdienst;* dan volgen mengeldichten en eindelijk eene proeve van vertaling van Tasso's *Verlost Jeruzalem*, *Sofronia en Olind*, zijnde het eerste gedeelte van den tweeden zang. Het tweede deel, 204 bladz., bevat een dichtstuk van belangrijken omvang, getiteld: *de Scheppingsdagen*. Verder vindt men er: *Verhooring van Elias Annes Borgers klagte aan den Rijn in de lente van het jaar* 1820, in denzelfden vorm, waarin Borger's zwanenzang vervat is, eene *bede voor den Paus*, eene *bede voor den Koning*, eenen *treurzang op den dood van Pius VII.*

Tijdens zijn verblijf als pastoor te Nieuwendam, toen hij reeds tot Hoogleeraar bij het Collegium Philosophicum benoemd was, gaf de Greuve te 's Hertogenbosch bij J. J. Arkesteijn eene vrije vertaling van J. M. Sailers *beknopte herinneringen aan jonge predikers*, 8°. 162 bladz., en in dat zelfde jaar de reeds vermelde rede, waarmede hij zijn hoogleeraarsambt aanvaardde.

Na zijne aanvaarding van het hoogleeraarsambt verliepen er tien jaren, waarin geen geschrift van de Greuve's hand verscheen. Hij wijdde zich aan het onderwijs, dat hij te Leuven en later te Groningen te geven had, en dat hem tot gezette wijsgeerige studiën verpligtte; en toen hij na dat tijdvak van stille oefening en ontwikkeling weêr in 't openbaar optrad, was het op meer wetenschappelijk gebied.

Het eerste geschrift, dat wij nu te vermelden hebben, is

van 1837: *Wederlegging van* Ph. van Heusde's *eerste proeve van wijsgeerige navorschingen in de talen: Hoe komt de mensch tot waarheid? door een beoefenaar der wijsbegeerte*, Groningen bij P. van Zweeden. 8°. 89 bladz. De schrijver kon zich met zijnen dogmatischen geest, die in de wijsbegeerte eene wetenschap zag, in van Heusde's breede omwandelingen in den talentuin niet te huis vinden. Hij hield zulke beschouwingen meer voor versnaperingen des geestes dan voor degelijke wijsgeerige studiën, en gaf deze zijne meening in zijne brochure niet onduidelijk te kennen.

Desgelijks met het oog op hetgeen door van Heusde geleverd was, schreef de Greuve in 1838: *Brieven* (acht in getal) *in antwoord op de brieven van den Hoogleeraar* Ph. W. van Heusde *over het beoefenen der wijsbegeerte, inzonderheid in ons Vaderland en in onze tijden, met bijvoeging van aanmerkingen op deszelfs taalnavorschingen*, 8°. 331 bladz., Groningen bij P. van Zweeden.

In 1836 had Heinrich Schmid, Hoogleeraar in de wijsbegeerte te Heidelberg, zijne *Vorlesungen über das Wesen der Philosophie und ihre Bedeutung für Wissenschaft und Leben* in het licht gezonden. Hij besprak daarin het begrip der Philosophie, gaf eene ontwikkeling van den weg, dien zij bewandelt om tot kennis te komen, en van het doel, dat zij te bereiken tracht. Daarop handelde hij over de tegenstanders der Philosophie, de vijanden der vrijheid des geestes, de practici, de popularisten, de voorstanders van 't onmiddellijk gevoel, liet er eene beschouwing op volgen van de verhouding der Philosophie tot de ervaring, de natuurkunde, de geschiedenis, de geneeskunde, regtsgeleerdheid en theologie, en tot den geest des tijds, en besloot met eene monstering der systemen, het dualisme, materialisme, spiritualisme, naturalisme, pantheisme, theisme, realisme, idealisme, het identiteits-systeem, empirisme, ratio-

nalisme, sensualisme, de verstands-, de gevoels-philosophie en de mystieke speculatie. Door dit rijk en degelijk bewerkt boek gevoelde DE GREUVE zich grootelijks aangetrokken. Hij vond er in wat hij ten volle beaamde en in ruimeren kring in Nederland bekend en erkend wenschte te zien, en daarom ondernam hij de vertaling, die in 1838 te Groningen in het licht verscheen.

Van de philosophie werd DE GREUVE door den geweldigen schok, dien het verschijnen van het *Leven van* JESUS *van* STRAUSS in 1835 en vervolgens in de theologische wereld te weeg bragt, naar het gebied der historische kritiek gedreven. Hij ook kon den drang niet weêrstaan om in dien grooten, voor de geheele christelijke wereld zoo belangrijken strijd een woord mede te spreken. Hij wijdde zich daaraan met ernst, en van 1840—1842 verscheen van zijne hand, weder te Groningen, bij P. van Zweeden, in drie stukken, 8°. 1122 bladz.: *Het leven van* JESUS, *critisch verdedigd tegen* Dr. DAVID FRIEDRICH STRAUSS. De schrijver volgt daarbij STRAUSS op den voet, en geeft eerst eene wederlegging van diens inleiding tot het leven van JESUS, en vervolgens een onderzoek omtrent de toepassing van het mythische standpunt op de evangelische verhalen, in drie hoofdstukken, 1° over de berigten aangaande JESUS' geboorte en kindschheid, 2° over de geschiedenis van JESUS' openbaar leven, 3° over de geschiedenis van JESUS' lijden, dood en opstanding. Eene laatste afdeeling handelt over de leerstellige beteekenis van het leven van JESUS, ter beoordeeling van de slotverhandeling van STRAUSS. Wij doen den ijverigen schrijver wel geen onregt, wanneer wij van zijn werk zeggen, wat ook van zoo menig ander en later waar is, dat het ter weêrlegging van STRAUSS het laatste, afdoende woord niet gesproken heeft.

Dieper dan voorheen VAN HEUSDE drongen de grepen van den Hoogleeraar OPZOOMER in het wezen der wijsbe-

geerte door, en wie in Nederland in haren bloei belang stelde, kon daarvan geen onverschillig aanschouwer blijven. Ook DE GREUVE meende zijne stem te moeten laten hooren, en gaf in 1846, te Groningen bij P. van Zweeden, eene brochure van 27 bladz. 8°: *Aan den napluizer van* Prof. OPZOOMER's *redevoering over de wijsbegeerte, den mensch met zich zelve verzoenende.*

In het Academiejaar 1848—49 bekleedde DE GREUVE de betrekking van Rector Magnificus der Hoogeschool, welke hij aan zijnen opvolger overdroeg met het houden eener redevoering: *Over de noodzakelijkheid om de begrippen van ruimte en tijd zoo naauwkeurig mogelijk te bepalen, en de hooge beteekenis van het oneindige wel in waarde te houden*, uitgesproken 11 October 1849, en te vinden in de *Annal. Acad.* 1840—49, bladz. 587—629.

Dat DE GREUVE na zijnen letterkundigen strijd tegen VAN HEUSDE nog niet voor goed van 't gebied der taalstudie afscheid had genomen, bleek in 1853 en 1854, na het verschijnen van Prof. ROORDA's werk *over de deelen der rede;* althans DE GREUVE gaf daarvan in het *Archief voor Nederlandsche taalkunde, verzameld door* Dr. A. DE JAGER, Amst. bij G. Portielje en Zoon, eene beoordeeling, te vinden in het 1e stuk, bladz. 337—411, in het 2e, bladz. 425—480.

Behalve een paar kleinere stukken, één *over het dualisme der menschelijke rede*, in het *Letterlievend Maandschrift* voor 1854, en één in de *Verslagen en Mededeelingen der Koninkl. Acad.* 1857, Deel II. bladz. 90—102: *Mededeeling van eenige opmerkingen omtrent de wijsbegeerte als wetenschap*, en enkele hier en daar verspreide gedichten, hebben wij nu nog te vermelden het laatste werk van DE GREUVE: zijne *Redeneerkunde. Eene handleiding bij de beoefening dier wetenschap*, Groningen bij P. van Zweeden, 1862. Het boek bevat de Academische voordragten van den schrijver, zoo als hij ze op zijne collegiën plagt te ge-

ven, maar in vorm gewijzigd. Het is wat zijnen vorm aangaat, geen „leesboek over de logika," en zijn inhoud ademt den geest van de opleiding des schrijvers. Wat zijne discipelen gewoon waren met zekeren eerbied aan te staren, zijn uitvoerig en naauwkeurig stelsel van syllogismen, dat vindt men ook in dit boek terug.

Amsterdam,
April 1864. L. S. P. MEIJBOOM.

LEVENSBERIGT

VAN

Mr. ALBARTUS TELTING.

Onder de aangenaamste herinneringen van mijn leven is mijn veeljarig verblijf te Franeker. Aldaar sloot ik eene warme vriendschap met Mr. ALBARTUS TELTING. Die band duurde voort ook na mijn vertrek van daar. Diep trof mij de dood van den mij dierbaren onvergetelijken vriend.

Uitgenoodigd van wege onze Maatschappij een levensberigt van hem te geven en door de naaste betrekkingen van mijn' vriend aangespoord die taak op mij te nemen, gevoelde ik behoefte daaraan te voldoen. Zijn hem waardige oudste zoon en eenige zijner vrienden stelden mij daartoe in staat. Moge het mij zijn gelukt den zelfstandigen, edelen en verdienstelijken man, den man van vaste beginselen, naar waarheid en naar waarde te hebben geschetst!

ALBARTUS TELTING werd den 11den October 1803 te Franeker geboren. Zijne ouders waren ISAÄC TELTING, een

braaf man, die aldaar eerst was Stadssecretaris en later jaren lang Notaris, en MARIA ALLARDI, de verstandige en fijn beschaafde dochter van den Hoogleeraar van dien naam. Het geslacht van zijn' vader, die te Steenwijk was geboren, was van daar afkomstig. Reeds in 1781 echter was die met zijne ouders naar Franeker vertrokken, waar velen zijner voorzaten hadden gestudeerd en twee zich hadden gevestigd. Reeds in 1809 verloor hij zijne uitstekende moeder. Drie malen hertrouwde zijn vader; de eerste maal met Mejufvrouw C. DE CRANE, eenige dochter van den Hoogleeraar Mr. J. W. DE CRANE, die door TELTING als een eigen Grootvader is bemind en vereerd en die eenen grooten invloed op zijne opvoeding en vorming heeft uitgeoefend [1]. Zijn eerste onderwijs genoot hij op de school van het Departement Franeker der Maatschappij tot Nut van het Algemeen [2]; waarbij sedert 1812 nog kwam een, vele jaren voortgezet, bijzonder onderwijs van zijn' Grootvader DE CRANE. Aanvankelijk gevoelde de knaap grooten lust voor de Godgeleerdheid. Later echter koos hij voor zijn toekomstig maatschappelijk vak de Regtsgeleerdheid. In Februarij 1814 kwam hij op de Latijnsche school te Franeker en bleef daar tot Julij 1819. Zijn leermeester was de bekwame Rector H. WASSENBERGH, die hem grooten lust inboezemde voor de studie der oude letteren; hoewel hij op rijperen leeftijd erkende, bij gebrek van grondige grammaticale opleiding in het Grieksch, daarin niet zoo ver als hij wel had gewenscht te zijn gevorderd. Op die school behaalde hij telkens prijzen en werd reeds den 20sten Julij

---

1 Dankbaar erkent TELTING dit in de inleiding van zijn *Leven van J. W. DE CRANE*.

2 Met erkentelijkheid gewaagt hij hiervan in zijne in 1834 gehouden redevoering: *de Maatschappij tot Nut van het Algemeen eene Christelijke inrigting*, bl. 40 volg.

1819, en alzoo nog geen zestien jaren oud, tot de Academiesche lessen bevorderd. Van September 1819 tot aan den zomer van 1824 was hij student aan het Athenaeum te Franeker. Voor de propaedeutische studiën volgde hij de lessen der Hoogleeraren DE CRANE, WASSENBERGH, THOLEN en AMERSFOORDT. Na twee jaren studie deed hij zijn propaedeutisch examen te Utrecht en maakte daar kennis met zijn neef JACOBUS SCHELTEMA, die veel met hem op had. Nog drie jaren bleef hij te Franeker studeren en hoorde aldaar voor de regtsgeleerde studiën eerst nog eenigen tijd DE WAL en daarna gedurende geruimen tijd diens opvolger PHILIPSE. Onder de leiding dezer beide voortreffelijke mannen, die zich den leergierigen jongeling bijzonder aantrokken, legde hij de hechte grondslagen voor zijne verdere zoo degelijke wetenschappelijke vorming. Dit bekoorlijk vijfjarig tijdvak was hem onvergetelijk. En geen wonder! Want niet minder gezien en geliefd was hij bij zijne leermeesters dan bij zijne medestudenten, met wie hij eenen alleraangenaamsten omgang had. Onder zijne beste vrienden telde hij onder de juristen D. MERENS en J. ROORDA [1] en onder de theologanten A. DE JONG en A. LAM. Eerst in October 1824 vertrok hij naar de Groninger Hoogeschool en zette aldaar zijne regtsstudie voort onder de Hoogleeraren DE WAL en NIENHUIS. Den 16den Junij 1826 werd hij aldaar tot Doctor in de regten bevorderd na de openbare verdediging zijner dissertatie *de juribus nondum natorum*, waarin hij toonde de onderscheidene vakken der regtswetenschap, waartoe die stof betrekking had, grondig te hebben bestudeerd [2].

---

1 De laatste is vroeg gestorven. De eerste is Kantonregter te Haarlem.

2 Deze dissertatie genoot de eer eener aankondiging in het *Archif für Criminalrecht*. Van zijne vlijt en zelfstandigheid had hij reeds te Franeker eene proeve gegeven door de beantwoording eener

In October 1826 zette hij zich als Advocaat te Leeuwarden neder. Aldaar verdeelde hij zijn' tijd tusschen de regtspraktijk en de beoefening der letteren. Ware hij bij de praktijk gebleven, ongetwijfeld zonde hij een sieraad der Leeuwarder balie zijn geworden. Hoe uitstekend hij toen reeds als regtsgeleerde bekend stond, bleek uit zijne plaatsing aan het hoofd der voordragt tot Hoogleeraar in plaats van zijnen naar Groningen vertrokken leermeester PHILIPSE. Van 1827 tot 1832 was hij een zeer werkzaam lid van het in 1819 te Leeuwarden opgerigt taal-, geschied- en dichtkundig genootschap *Constanter;* waarvan toen onder anderen leden waren VAN HALMAEL, ROBIDÉ VAN DER AA, VAN LEEUWEN, G. T. N. SURINGAR en DEKETH, wier vriendschappelijk verkeer niet weinig heeft bijgedragen tot het vormen van zijnen fijnen smaak op letterkundig gebied. In 1827 werd hij lid en in 1830 Secretaris van het in eerstgenoemd jaar opgerigt *Friesch Genootschap van geschied-, oudheid- en taalkunde*, welke laatste betrekking hij eerst in 1841 nederlegde. Op zijn werkzaam aandeel daaraan zal ik later terugkomen.

In Mei 1829 trad hij in den echt met Mejufvrouw A. C. H. HUGUENIN, welk gelukkig huwelijk door de geboorte van drie zoons en ééne dochter is gezegend. Niet lang echter duurde de ongestoorde rust van zijn echtelijk leven. De gebeurtenissen van 1830 riepen hem op als tweeden Luitenant bij de mobiele Schutterij. Wel had hij, ten gevolge der geboorte van zijnen oudsten zoon op den 21sten Januarij 1831, daarvan kunnen worden vrijgesteld; maar eergevoel en vaderlandsliefde weerhielden hem daarvan gebruik te maken. In dit besluit sterkte hem zijne

---

prijsvraag over het patronaat en de cliëntele bij de Romeinen, waarin hij NIEBUHR bestreed. Die verhandeling is echter niet bekroond.

hem waardige gade. Den 1sten Maart daaraanvolgende vertrok hij naar zijne garnizoensplaats 's Hertogenbosch. In den aanvang van Julij betrok hij de kantonnementen, woonde vervolgens den tiendaagschen veldtogt bij, doch verblijdde zich hartelijk toen hij in October daaraanvolgende ontslagen tot zijne geliefde betrekkingen terugkeerde. En dit te meer, nu hij, die voor het krijgsmansleven volstrekt geene genegenheid betoonde, begon te ondervinden, dat zijne wel eens wat vrijmoedige uitlatingen minder goed werden opgenomen.

Te Leeuwarden teruggekeerd hervatte hij de praktijk en ontving een bewijs van vertrouwen door zijne benoeming tot lid en secretaris der Provinciale Cholera-Commissie.

Aan het eind van 1832 veranderden het tooneel en de aard van zijn maatschappelijk leven. Door het overlijden van den Heer Romar werd het Secretariaat van Franeker vacant. Gehechtheid aan zijne geboorteplaats, toen nog den zetel van het Athenaeum, en aan zijne geliefde betrekkingen, en het verlangen het groot-ouderlijk *Martenahuis* [1] te bewonen, bekoorden hem zoo zeer, dat hij zijne toenemende praktijk voor dit nederig ambt opgaf. Den 19den December 1833 tot Secretaris benoemd aanvaardde hij zijne nieuwe betrekking den 31sten December daaraanvolgende en vestigde zich in Mei 1834 met zijn gezin te Franeker.

Elf jaren lang heeft hij het Secretariaat van Franeker met onverdroten ijver naauwgezet waargenomen. Menige belangrijke memorie, onder anderen betreffende de uitdieping en verbreeding van vaarten en de daarvoor van Franeker gevorderde bijdragen en het behoud van het Athenaeum, vloeide uit zijne meesterlijke pen. Ook in andere opzigten trachtte hij zoo nuttig mogelijk te zijn. Gereede

1 In de geschiedenis daarvan door den Hoogleeraar de Crane (*Vrije Fries* I. 93, 277.) wordt medegedeeld, hoe het in de familie Telting is gekomen.

aanleiding daartoe gaven hem de veelvuldige hem opgedragen betrekkingen: die van plaatsvervanger-vrederegter en-kantonregter, lid cn Secretaris der plaatselijke Schoolcommissie, Cnrator der Latijnsche Scholen, Dijksgedepnteerde, Ouderling, Kerkvoogd en wat dies meer zij, en niet het minst die van Secretaris van het Friesch Genootschap. Bij de plegtige viering van het halve eeuwfeest der Maatschappij tot Nut van het Algemeen en van het vijfentwintig-jarig bestaan van het Departement Franeker hield hij eene merkwaardige, in het licht verschenen, redevoering, waarin hij die Maatschappij als eene Christelijke instelling schetste. Vijfentwintig jaren later droeg hij een feestzang voor bij het halve Eenwfeest van dat Departement. Toen in 1842 de vrees voor de opheffing van het Athenaeum te Franeker meer en meer klom, vatte hij met geestdrift de pen op, en gaf in dat jaar uit zijne, met regt zoo door hem genoemde, *Vrijmoedige stemmen tot behoud van dat Athenaeum*, waarvan hij echter reeds in 1843 de opheffing betreurde. Had hij met de Hoogleeraren van het Athenaeum op eenen vertrouwelijken voet verkeerd, bijzonder naauw en vruchtrijk was zijn vriendschappelijke en wetenschappelijke omgaug met den geleerden Lector en Schoolopziener Behrns, dien hij later aan het Stedelijk Gymnasium hielp verbinden, en met wien hij ook na zijne aftreding uit zijne betrekking bij die inrigting, na zijne bevordering tot inspecteur van het lager onderwijs, bleef verkeeren.

In 1843 opende zich een ruimer tooneel voor zijne uitstekende talenten. In dat jaar toch werd hij benoemd tot lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal en kort daarop tot Kantonregter van het Kanton Harlingen.

Ruim vijf jaren [1] was hij lid van die wetgevende verga-

1 Den 13den Julij 1843 gekozen in plaats van Jkhr. Mr. P. B. J. Vegelin van Claerbergen, en den 13den Julij 1845 herkozen, is hij in October 1848 afgetreden.

dering. Liever echter had hij gewenscht tot die hooge, toen vooral zeer moeijelijke betrekking niet te zijn geroepen. Hij toch, de nederige en bij uitnemendheid huisselijke man, oordeelde, dat een beperkter werkkring meer overeenstemde met zijn aanleg en zijne vermogens, en dat hij beter op zijne plaats was aan de schrijftafel. Ook beviel hem reeds in 1843 niet de loop der staatkundige gebeurtenissen. Vreesselijk vooral zag hij op tegen eene lange afwezigheid van zijne geliefde betrekkingen, en achtte haar verderfelijk voor de opvoeding zijner kinderen. Na rijp beraad vond hij echter geene vrijheid zich te onttrekken.

Zijn nieuwe werkkring viel hem niet mede. Wel wist hij, zoo iemand, de man van karakter en van beginselen, wat hij wilde en liet zich door niets ter wereld slingeren. Wel ontbrak het hem nimmer aan ijver en naauwgezetheid. Maar toch overwon hij nooit het groot opzien tegen deze gewigtige betrekking en het heimwée naar den dierbaren huisselijken haard. In zijne brieven klaagde hij steeds, dat hij zich te 's Gravenhage niet op zijne plaats noch op zijn gemak gevoelde, en beweerde hij te huis veel meer nut te kunnen stichten. En echter had hij daar onder de bewoners der residentie eenige goede vrienden, en onder zijne ambtgenooten menig met hem sympathiserend en vertrouwelijk met hem verkeerend ambtgenoot. In het bijzonder ging hij daar om met zijne medeleden TROMP, BUMA, BROUWER, JONGSMA, COST JORDENS, DUYMAER VAN TWIST, BRUCE, EGTER en UIJTWERFF STERLING; waaronder hij warme vrienden telde. Maar de lange en dikwerf moeijelijke beraadslagingen schokten te zeer zijn zenuwgestel. En ofschoon overtuigd, dat hij op zijn standpunt niet telkens en niet lang in het openbaar behoefde te spreken, meende hij echter zich daarvan niet steeds te mogen onthouden.

Den 28sten September 1843 hield hij zijne eerste rede bij gelegenheid der beraadslagingen over de staatsbegrooting; een kort en bedaard woord, om rekenschap van zijn staat-

kundig geloof te geven. In de volgende jaren sprak hij slechts nu en dan in de openbare vergadering, altijd bij de behandeling van hoogst belangrijke ontwerpen en waarin hij zich als te huis gevoelde [1]. Vooral echter nam hij naauwgezet en ijverig deel aan den arbeid in de afdeelingen; waar hij onder anderen de voorgestelde wijzigingen in het wetboek van strafregt met grooten lust behandelde. In 1844 en 1845 Voorzitter der Commissie voor de petitiën had hij de zee van verzoekschriften over het tarief voor zijne rekening genomen.

In het laatst van 1845 was hij Voorzitter eener afdeeling. In Junij en Julij van 1847 bragt hij een uitvoerig verslag uit betreffende het ontwerp van het notarieel tarief en dat tot intrekking van den accijns op het gemaal van rogge. In Augustus van 1848 deed hij een meesterlijk verslag over den staat van het onderwijs.

Niet te verwonderen was het, dat, naar zijne staatkun-

---

1 Zoo hield hij in 1844 eene belangrijke rede over het ontwerp van wet tot belasting op de bezittingen of eene vrijwillige leening. In 1845 over de zaak van Suriname, over het ontwerp van wet omtrent de uitoefening der geneeskunde, over het voorstel der Grondwetsherziening, over de begrooting van oorlog en over de tijdelijke opheffing der schaalregten. In 1846 over de ontwerpen van wet betreffende de onderneming der Maatschappij van Weldadigheid, over de opheffing van het fonds van landbouw en over de vergoeding van militaire inundatiën. In 1847 over art. 10 tit. 5 B. I van het ontwerp van Strafregt, (opgenomen door VAN DEN HONERT, *het wetboek van Strafregt toegelicht enz.* I Dl. bl. 422 volg.); over het weglaten van het regt van *placet*, (bij denzelfden II Dl. bl. 25 volg.); en over de ontwerpen van kieswetten. In 1848 over de Grondwetsherziening. Wegens het niet handhaven van het regt van *placet* gevoelde hij zich genoodzaakt mede te werken tot de afstemming van het geheele tweede Boek van het ontwerp van Strafregt. Zeer bejammerde hij dit bij de naar zijn oordeel *steeds klimmende behoefte aan een verbeterd strafstelsel.*

dige beginselen, de wending, welke de openbare gebeurtenissen al meer en meer in ons vaderland namen, hem zeer bezorgd maakte. Reeds in den aanvang van 1845 schreef hij aan een' vriend: „Wij gaan een moeijelijk tijdperk te „gemoet. Er zal kracht en standvastigheid toe behooren, „om te zorgen dat de ijdele theoriën de bovenhand niet „nemen boven het gezond verstand."

Opmerkelijk echter is het wat hij kort te voren, in December 1844, aan een' vriend schreef. „Ik wenschte wel, „dat de Regering zelve inzag de noodzakelijkheid eener „Grondwetsherziening. De begeerte daartoe wint krachten „door den tegenstand. Eindelijk moet men buigen of men „bereidt zelf eene revolutie voor. En als men dan buigt, „dan kan men niet meer ontkomen aan regtstreeksche ver„kiezingen, waarvoor ik zeer bang ben. Het voorstel van „THORBECKE c. s. zal slechts de verbittering vergrooten. „Éénе goede zijde zie ik er maar aan, deze: dat de Rege„ring, ondanks de verwerping der voorstellen, welke ik ver„wacht, echter duidelijker nog dan bij de aanneming van „§ 15 van het adres van antwoord [1], zal inzien, dat de „meerderheid der Kamer eene herziening verlangt niet al„leen, maar ook wat de meerderheid verlangt, en dat zij „dan zelve de hand aan het werk zal slaan; in welk geval „zij in eenen gematigden geest stellig door eene groote „meerderheid zoude worden ondersteund."

In denzelfden geest schreef hij in Maart 1848 aan denzelfden. »Ik ben geneigd zeer veel toe te geven. Slechts „geene regtstreeksche verkiezingen en geene dadelijke in„menging in het bestuur der koloniën;" — en aan een' ander: „de beloofde voorstellen tot Grondwetsherziening vol„deden mij wel op een paar aanmerkingen na. Zij bevatten

---

1 Betreffende den wensch eener gematigde Grondwetsherziening, waarvoor TELTING stemde.

»nagenoeg al, wat de bedaarde en nog steeds onveranderde »meerderheid in de kamer sedert 1845 verlangd had. In »November 1847 zouden zij nog goed geweest zijn. Nu »dengen zij niet meer."

Na al het opgemerkte baart het geene bevreemding, dat TELTING in Junij 1848 verzocht bij herkiezing niet weder in aanmerking te komen. Hij achtte het trouwens in strijd zoo wel met zijne wenschen als met zijne staatkundige begrippen, langer dan volstrekt noodig de betrekking van lid der Tweede Kamer te bekleeden. Reeds meer dan een jaar te voren had hij het bepaald voornemen opgevat voor eene vernieuwde lastgeving te bedanken.

Zoo trad dan TELTING van het staatkundig tooneel af. Daarmede echter acht ik mijne taak niet afgedaan en meen ik zijne korte maar bedrijvige staatkundige loopbaan nog eens te moeten overzien.

Gewigtig voorzeker in onze parlementaire geschiedenis was het vijfjarig tijdperk, gedurende hetwelk hij lid was van de Tweede Kamer der Staten Generaal.

Dat tijdperk kenmerkte zich door den forschen maar gelukkig geslaagden maatregel van den Minister VAN HALL tot herstel van het evenwigt in 's Lands geldmiddelen; door zijne even zeer geslaagde poging tot verbetering van het bedorven muntwezen; door den aanvang der beraadslaging over een nieuw wetboek van Strafregt; door het voorstel der negen leden tot herziening der Grondwet; door het tot stand komen dier herziening in het omwentelingjaar 1848; en door velerlei anderen nuttigen arbeid op wetgevend gebied. Met onmiskenbaar talent en loffelijke volharding werden in de toenmalige Tweede Kamer der Staten Generaal, als nog het uitvloeisel van de keuze der Provinciale Staten, de stelsels van vooruitgang en behoud voorgestaan en verdedigd.

Te midden van dien strijd in de volksvertegenwoordiging geroepen, schaarde TELTING zich dadelijk onder de midden-

partij, die alle uitersten wilde vermijden. Even afkeerig van blinde vooringenomenheid met de Regering, als van lafhartig buigen voor hetgeen als de uitspraak der openbare meening werd aangekondigd, bleef hij aan de eenmaal gekozen vaan getrouw tot aan het einde toe. Hij schroomde niet in 1845 de begrooting van oorlog te bestrijden, die hem bij den toenmaligen benarden toestand der financiën te hoog voorkwam; zich in 1847 krachtig te verzetten tegen de verwaarloozing der handhaving van het regt van placet bij het ontwerp van wetboek van strafregt; en het te bejammeren, dat ten gevolge van het niet tijdig intrekken eener wet van Franschen oorsprong [1] tonnen schats waren verloren gegaan.

Maar even zeer vreesde hij van den anderen kant niet in eene merkwaardige rede [2] zich te verklaren voor het voorstel van wet aangaande eene gedwongen leening, en te bestrijden de zoodanigen, die het verwerpelijk achtten alleen omdat het niet populair was.

De neiging om het naar zijne overtuiging juiste midden te bewaren straalde door in al, wat hij als lid der Tweede Kamer sprak en deed.

In het najaar van 1844 stemde hij in gemoede voor de bedaarde zinsnede in het adres over de herziening der Grondwet, doch wilde zijne stem niet geven aan eene afzonderlijke beantwoording der troonrede door de Tweede Kamer, waarin den Koning zoude worden gezegd, waarom de Tweede Kamer, daarin door de Eerste verhinderd, in de onmogelijkheid verkeerde op de troonrede te antwoorden. Met de in dat zelfde jaar voorgedragen ontwerpen over stemen-kiesregt zoude hij op zich zelf zich wel hebben kunnen

---

1 De zoogenaamde zeven-kinderen wet.

2 Uitgesproken den 7den Maart 1844. Zie Nederlandsche Staatscourant van 1844. n°. 58.

vereenigen; maar niet te min achtte hij die voordragt onstaatkundig, omdat de hoogliberalen ze niet begeerden als hinderlijk aan eene Grondwetsherziening, en omdat de gematigden (waaronder hij zich rekende) ze niet konden overeenbrengen met de nog bestaande Grondwet. Hij was dan ook voor eene Grondwetsherziening gestemd, maar deinsde terug voor alle naar zijn inzien te gewaagde proefnemingen. Als zoodanig beschouwde hij, zoo als reeds is opgemerkt, de regtstreeksche verkiezingen. Hem, den vlijtigen beoefenaar van de geschiedenis des Vaderlands, zweefde het afschrikkend voorbeeld der verkiezingen van 1796 en volgende jaren, het dubbel gevaar van onverschilligheid en opgewondene partijzucht, voor den geest. Bij elke gepaste gelegenheid verdedigde hij het zelfbeheer van provinciën en gemeenten; en indien er eene grief bestond, die hij niet kon verkroppen, het was dat men het Friesche Athenaeum had ten offer gebragt aan hetgeen hij noemde de mededoogenlooze toepassing van het vernielend bezuinigingsstelsel.

Toen hij den 17den Augustus 1848 het stelsel der regtstreeksche verkiezingen bestreed, zeide hij onder anderen: „Het is niet passende voor onze natie, omdat nog de over„groote meerderheid des volks zich het liefst bezig houdt „met de bezorging en behartiging van eigen bedrijf, het „liefst leeft, het meest zich wel gevoelt aan eigen haard, in „huisselijken kring [1]."

Daarin schetste Telting zich zelven. Nergens gevoelde hij zich zoo wel als aan eigen haard, in den eigen huisselijken kring. Alleen uit gevoel van pligt, uit overtuiging dat hij welligt nuttig kon zijn voor de groote belangen des vaderlands, had hij, zoo als wij reeds opmerkten, het lidmaatschap van de Tweede Kamer der Staten Generaal aangenomen. Hoogst ongaarne scheurde hij zich los van den

---

1 Bijblad tot de Staats-Courant 1847—1848, bl. 658.

geliefden huisselijken kring, om weken en maanden in de Hofstad werkzaam te zijn. De levenswijze aldaar strookte niet met zijne gehechtheid aan het stille studeervertrek, met den eenvoud van zijn karakter, met geheel den tint van zijn' handel en wandel. En het, zoo menigeen bezielend, denkbeeld om de betrekking van volksvertegenwoordiger als een' trap tot hooge staatsambten te beschouwen, kwam in den bescheiden man zelfs niet op.

Kende Telting maar al te goed de schaduwzijde der betrekking van volksvertegenwoordiger, was het voor hem vooral een groot offer vijf jaren lang zich daaraan geheel toe te wijden, voor het vaderland was zijne aftreding een groot verlies. Mannen, zoo kundig, zoo naauwgezet, zoo werkzaam als hij, zijn in alle wetgevende vergaderingen zeldzaam.

Mogt hij bij de openbare beraadslagingen al niet schitteren door zeldzame gevatheid of wegslepende welsprekendheid, toch boeide hij als hij sprak (en dit deed hij bij elke belangrijke gelegenheid) zijne hoorders door de klem zijner redenering, die steeds van een diep doordringen in de kern der behandelde zaak getuigde, en door den gepasten vorm zijner redevoeringen, die altijd den stempel droegen van den geoefenden letterkundige.

Werd hem eene bepaalde werkzaamheid opgedragen, hij kweet zich daarvan niet enkel loffelijk maar zelfs beter dan alle anderen. Zoo b. v. behoorde hij in de laatste maanden van 1844 tot de Commissie van de verzoekschriften, eene meestal ondankbare en dan ook niet altijd zorgvuldig uitgevoerde taak. Het nieuwe tarief van in- en uitgaande regten was destijds bij de Tweede Kamer der Staten Generaal in behandeling. Tweehonderd verzoekschriften van fabrikanten en andere belanghebbenden waren daarover ingekomen. Het verslag daarover had hij op zich genomen. Al de verzoekschriften waren daarin naar het artikel van het tarief, waartoe zij betrekking hadden, gerangschikt, en

de inhoud zoo bondig en toch zoo naauwkeurig opgegeven, dat de bezwaren tegen elk afzonderlijk cijfer van regten ingebragt dadelijk in het oog sprongen. Hij genoot de zelfvoldoening, dat men, al duurde de voorlezing ook één of twee uren achtereen, naar zijne verslagen aandachtig bleef luisteren [1].

Niet minder voortreffelijk was zijn laatste verslag uitgebragt in Augustus 1848 over den staat van het onderwijs, een waar model voor soortgelijke verslagen. En niet te verwonderen voorzeker. Want zoo iets, dan ging hem het onderwijs na ter harte, dan was hij daarmede volkomen bekend. Een warm voorstander was hij van het stelsel van lager onderwijs door de wet van 1806 gevestigd. In elke poging, om daarop inbreuk te maken, zag hij eene aanranding van een levensbelang der natie.

In zijne reeds vermelde rede van den 17den Augustus 1848 over de toen aanhangige voorstellen tot Grondwetsherziening zeide hij: „Ik verheug mij, dat niet nog een „ander hoofdbezwaar voor mij bestaat, welligt het gewigtig„ste van alle. Lang had ik gevreesd, dat een onzer voor„treffelijkste nationale schatten, een goed volksonderwijs, „onbarmhartig zou zijn opgeofferd aan eene onder schijn van „vrijheid zich verheffende exclusive rigting in het godsdien„stige. Met al de kracht, die in mij is, heb ik deze ver„keerdheid helpen bestrijden. En nu verheug ik mij, dat „de Regering door de inlassching van den verlangden waar„borg in art. 2 van het 10e ontwerp (de bepaling dat over„al van overheidswege voldoende onderwijs wordt gege„ven) de bewaring van dien nationalen schat mogelijk „heeft gemaakt."

---

1 Zie deze stukken in de Staats-Courant van 1844, n°. 268, 289 en 292.

Heb ik wat lang stil gestaan bij het kort maar hoogst belangrijk tijdperk van Telting's parlementaire loopbaan, ik achtte dit noodzakelijk, om hem te beter in zijne groote voortreffelijkheid in het licht te stellen. Was hij gedurende dat tijdvak benoemd tot Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw [1], en daardoor eene koninklijke hulde toegebragt aan erkende verdiensten, het dankbaar vaderland zal die verdiensten niet minder in duurzaam aandenken houden.

En thans keer ik terug tot 1843.

Even na zijne verkiezing tot lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal was hij aangesteld [2] tot Kantonregter van het Kanton Harlingen. Den 31sten December 1843 trad hij voor het laatst op als Secretaris der stad Franeker, juist elf jaren na de aanvaarding dier betrekking. De benoeming tot Kantonregter, hoezeer niet door hem gevraagd, was hem echter zeer welkom. Want, hoewel hij de beste jaren van zijn leven aan het Secretariaat van het Bestuur zijner geliefde geboortestad met lust en ijver had toegewijd en de aangename voldoening had tot veel goeds aanleiding te hebben gegeven, meende hij echter niet altijd in zijne ware bedoelingen te zijn begrepen. Wat hier echter van zij, zijne langdurige afwezigheid te 's Gravenhage zoude hem de vervulling zijner aan dat Secretariaat verbonden pligten uiterst moeijelijk hebben gemaakt.

Zoo iemand, dan was Telting voor de belangrijke en zelfstandige betrekking van Kantonregter bij uitnemendheid geschikt. Bij uitstekende regtskennis en rijke practicale ondervinding genoot hij de algemeene achting en een onbe-

---

1 Bij Koninklijk Besluit van den 6den December 1846.

2 Bij Koninklijk Besluit van den 24sten September 1843.

paald vertrouwen. Met plaatselijke omstandigheden en de personen zijner justiciabelen volkomen bekend wist hij menig geschil bij te leggen. En vermogt hij dit niet, dan beijverde hij zich de regtzoekenden op eene korte, eenvoudige en onkostbare wijze aan hun regt te helpen. Van chicanes en spitsvondige exceptiën betoonde hij zich een gezworen vijand. Ongaarne zag hij onkundige zaakwaarnemers, gaarne nu en dan in belangrijke zaken advocaten voor zijne balie. Zijne vonnissen waren met zorg en naauwkeurigheid bewerkt en kort en kernachtig. Slechts zelden kwam men daarvan in hooger beroep.

Voor zulk een uitstekend man zouden zijne vrienden op den duur eenen ruimeren regterlijken werkkring hebben verlangd. Zoo echter dacht niet de nederige, aan Franeker gehechte Telting. Op het laatst van 1847 bij gelegenheid eener vacature in het Provinciaal Geregtshof in Friesland door zijne vrienden Buma en Evertsz aangezocht zich daarvoor beschikbaar te stellen, scheen hij, toen ten minste, daartoe ongenegen. Of hij zich later welligt eene benoeming tot Raadsheer zoude hebben laten welgevallen, durf ik niet beslissen. Meermalen vroegen Evertsz en ik zijne toestemming ter plaatsing van zijn' naam op de aanbevelingslijst bij ontstane vacature in den Hoogen Raad. Maar zijne gehechtheid aan Friesland woog bij hem te zwaar.

Intusschen liet zijn ambt van Kantonregter hem veel tijd over. Dien besteedde hij gedeeltelijk aan de getrouwe waarneming van onderscheidene andere betrekkingen, gedeeltelijk aan zijne studiën.

Behalve andere reeds vermelde openbare werkzaamheden werd hij later geroepen tot het Collegie van bestuur van het uitgebreid, te Franeker in de gebouwen van het opgeheven Athenaeum gevestigd, krankzinnigen-gesticht, waarvan hij tot Voorzitter werd gekozen. Daarna werd hij lid van

de nieuwe plaatselijke Schoolcommissie, van den Gemeenteraad en van de Provinciale Staten.

Betreurde hij het, dat de gebouwen van de voormalige Friesche Academie en van het haar opgevolgd Athenaeum voor de verpleeging van krankzinnigen werden ingerigt, nu zij eens die veranderde bestemming hadden bekomen, trok hij zich het lot dier ongelukkigen met voorbeeldigen ijver aan. Als lid eerst van den Stedelijken, daarna van den Gemeenteraad, van 1847 tot aan zijnen dood, en als lid der Provinciale Staten, van 1850 tot 1856, werd hij in onderscheidene belangrijke Commissiën geroepen, en stelde hij vele merkwaardige verslagen, waarbij zijne grondige regtskennis, bekendheid met het dijkwezen en belangstelling in het onderwijs bovenal uitblonken [1].

Met groote ingenomenheid en uitgebreid nut bekleedde hij vooral onderscheidene kerkelijke betrekkingen.

Herhaaldelijk gekozen tot lid van het Provinciaal Kerkbestuur was hij de ziel der vergadering en kweet zich met groot talent van menige moeijelijke opdragt: onder anderen betreffende een onderzoek naar de misbruiken van beheer van geestelijke goederen.

---

1 Volgens eene opgave van den Griffier der Provinciale Staten van Friesland Mr. van der Laan, behoorde Telting in 1850 tot de Commissie tot onderzoek van het ontwerp der gemeentewet en van die tot het ontwerpen van een reglement van orde voor de Statenvergadering, van de instructie voor de Gedeputeerde Staten en van die voor den Griffier. In 1851 als rapporteur steller van het verslag omtrent een nieuw reglement op het beheer en de bekostiging van Wonseradeels Zuiderzeedijken. In 1852 lid der Commissie over de vraag, of alsnog aan de Staten toekwam de bevoegdheid tot het maken eener nominatie voor de vervulling eener vacature in het Provinciaal Geregtshof. In 1853 rapporteur der Commissie tot onderzoek van een ontwerp over eene provinciale weduwen- en weezenbeurs voor onderwijzers in Friesland.

In 1855 door dat Bestuur ter Synode afgevaardigd bekleedde hij bij die vergadering eene waardige plaats.

Maar inzonderheid onderscheidde hij zich als lid der Algemeene Synodale Commissie der Nederlandsche Hervormde Kerk, eerst in het voor die Kerk zoo gewigtig tijdperk van 1848 tot 1851, later van 1860 tot 1863.

Daar was de bezadigde en door regtskennis, bijzonder ook wat het kerkregt betreft, uitmuntende man geheel op zijne plaats, werden hem de moeijelijkste zaken toevertrouwd en oefende hij grooten invloed uit. Zoo werd hem in 1849 opgedragen het opstellen van een verslag omtrent de beginselen, naar welke eene herziening van het algemeen Reglement zoude moeten worden ondernomen. Dat verslag behaalde lof en werd genoegzaam geheel overgenomen. Daarop werd hij met de Predikanten Wor en ab Utrecht Dresselhuis en den Hoogleeraar Vinke belast met het vervaardigen van het ontwerp, hetgeen in overleg met de overigen door Dresselhuis is gesteld [1].

Vele van de grondigste adviezen in die jaren door de Synodale Commissie aan de Synode gerigt zijn voornamelijk zijn werk. Menige belangrijke uitspraak van die Commissie in Cassatie werd door hem gesteld.

Merkwaardig vooral is het antwoord door hem en den Hoogleeraar Nienhuis, mede lid dier Commissie, gegeven op de vraag: „wat wordt er van het bestaan eener kerkelijke Gemeente als zedelijk ligchaam, wanneer er geen enkel lid van dat ligchaam meer overblijft, hetzij omdat al-

---

1 Voor Vinke gevoelde hij groote sympathie om zijne bedaardheid, gematigdheid en vredelievenden christelijken zin. Dresselhuys achtte hij zeer hoog om zijne uitnemende kennis in het kerkelijk regt, en stemde met hem overeen in het, bij innige overtuiging, rustig strijden voor hetgeen hij goed achtte, doch tevens in kalme onderwerping aan het gevoelen der meerderheid na beslisten strijd.

„len zijn overleden, hetzij omdat allen zich hebben afge-„scheiden? welke nadeelige gevolgen zonden daarvan te „vreezen zijn voor de goederen dier gemeente, indien daarin „niet voorzien werd? en wat zou behooren bepaald te wor-„den, om de Kerk daartegen te waarborgen?" Een opstel, hetwelk voor den regtsgeleerde en in het bijzonder voor den beoefenaar van het kerkregt eene groote waarde heeft [1]. Ook verdient te worden vermeld de in 1861 door hem geleverde geschiedkundige bijdrage betreffende de vermenging van armen- en kerkenfondsen in sommige Friesche Gemeenten, waarvan echter alleen een zakelijk verslag is bekend gemaakt [2].

Zeer natuurlijk was het, dat zijne medeleden zijne voorlichting en zijn oordeel op hoogen prijs stelden, en den kundigen, zelfstandigen en werkzamen man hoog vereerden.

Te midden van zijn uiterst bedrijvig en werkzaam leven gevoelde Telting echter op den duur behoefte aan studie. En toch lieten hem zijne vele en uiteenloopende maatschappelijke betrekkingen niet toe een wetenschappelijk werk van grooten omvang te ondernemen, en was hij veel te praktisch om een kamergeleerde te zijn. Zich zelf rangschikte hij onder de zoodanigen, wien het niet gegund is hunnen tijd onverdeeld aan de beoefening der letteren te wijden, maar die eerst verpligt hunne krachten te besteden aan hetgeen beroep of ambt te doen geven, slechts uitgespaarde uren voor de wetenschappen mogen afzonderen [3]. Daaraan is het toe te schrijven, dat de breede lijst zijner

1 Zie Handelingen der Synode 1851, bl. 108—114.
2 Zie Handelingen der Synode 1861, bl. 157 volg.
3 Zie zijne Verhandeling over de beoefening der Friesche taal, bl. 23.

uitgegeven geschriften geen één groot werk bevat. Heeft hij echter de wetenschap niet doen vooruitgaan, zoo iemand dan heeft hij steeds zijne wetenschappelijke kennis gebragt in verband met het algemeen belang. Geene der vele door hem bekleede betrekkingen was er, waarin hij niet bij de behandeling van gewigtige aangelegenheden zich zelf of anderen door de wetenschap voorlichtte of iets duurzaam nuttigs heeft trachten daar te stellen.

Onder de blijvende gedenkteekenen daarvan wijs ik op de in 1858 door hem vervaardigde beschrijving van het archief van het Claarcampster Weeshuis te Franeker; op het in zijne laatste levensjaren in orde brengen van het Gemeente-archief aldaar [1]; en op het door zijne bemoeijing ten nutte van het onderwijs doen bestemmen van het na de opheffing van het Athenaeum door hem beheerde fonds der Schuurmans-stichting en van de opbrengst der daaraan te danken doch na die opheffing in 1849 verkochte boekerij.

De beoefening der regtswetenschap bleef hij steeds aanhonden. Gedurende zijn Secretariaat van Franeker las ik met hem menig boek der Pandecten. Als kantonregter vatte hij de gezette lectuur der beste schrijvers over het oud en het hedendaagsch regt weder vlijtig op. Zijne bedrevenheid in leenzaken, in dijk- en kerkelijk regt toonde hij gedurig in zijn bedrijvig leven.

Bij voorkeur echter bleven taal- en geschiedkunde, vooral van Friesland, tot op het laatst van zijn leven zijne meest geliefde studie. Daartoe vond hij bijzondere aanleiding en groote aanmoediging in zijn lidmaatschap eerst van *Constanter* en vervolgens van het *Friesch Genootschap voor*

---

1 Met een uitvoerig beschrijvend register, hetwelk op kosten der Gemeente Franeker door zijn' oudsten zoon zal worden uitgegeven.

geschied-, *oudheid- en taalkunde*, en in zijne kennismaking met verscheidene geleerden, onder anderen met JOHN BOWRING.

Kort na zijne oprigting in 1827 lid en later Secretaris geworden van het Friesch Genootschap was hij meer in het bijzonder werkzaam in de aan taal- en dichtkunde gewijde afdeeling, waarbij hij in 1850 onzen vriend EVERTSZ als Voorzitter opvolgde. Van 1827 tot 1835 mederedacteur van het door meer genoemd genootschap uitgegeven *Friesch Jierboekje* en vervolgens tot in 1845 van het daaraan opgevolgd tijdschrift *de Vrije Fries*, plaatste hij zoo daarin als in den, voor het eerst in 1836 verschenen, *Frieschen Volksalmanak* verscheidene door hem geschreven stukken [1]. Met onderscheidene medeleden [2] nam hij een werkzaam deel aan menigen door het Genootschap ondernomen wetenschappelijken arbeid: met name aan de uitgave der *Gedenkschriften van* VERVOU en der schriften van JANCKO DOUWAMA.

Dat taalstudie, in het bijzonder die van het Friesch, tot zijn geliefkoosd wetenschappelijk onderzoek behoorde, bewijzen zijne in 1829 in het Friesch Genootschap gehouden rede tot aanprijzing der Friesche landtaal en zijne in 1840 aldaar voorgedragen verhandeling over de Grammaticale beoefening der Friesche taal, waarin hij betoogt dat zij van een' historisch-vergelijkenden aard moet zijn.

Overtuigd, dat tot eene grondige kennis van het Friesch, een tak van den grooten Germaanschen taalstam, werd vereischt de kennis van dien stam, legde hij zich ijverig toe op de Noordsche talen, voornamelijk op het Angelsaksisch

---

1 Opgenoemd in de lijst zijner nagelaten werken, hier achter.

2 Voornamelijk met J. W. DE CRANE, F. BINKES, R. POSTHUMUS, A. DEKETH, J. HALBERTSMA, U. A. EVERTSZ, W. EEKHOFF, Jkhr. H. B. VAN SMINIA, H. AMERSFOORDT, Jkhr. M. DE HAAN HETTEMA, J. D. ANKRINGA en J. DIRKS.

en het Deensch. Daarvoor had hij jaren lang met zijn' vriend BEHRNS eene gezette bijeenkomst.

Eerst onderzochten zij geschiedkundig de grondslagen van het Nederduitsch en trachtten onze moedertaal uit andere verwante taaltakken toe te lichten. Daarna besteedden zij eenigen tijd tot het onderzoek der Friesche vooral der oud-Friesche taal, waarbij TELTING's grondige kennis van het Landfriesch zeer te stade kwam. Vervolgens beoefenden zij het Angelsaksisch en hielden zich lang bezig met de Scandinavische, bepaaldelijk de Deensche en Zweedsche, taalstudie. Ter oefening in het Deensch vertaalden zij te zamen en gaven in het licht den *Waldemar* van INGEMANN [1]. Deze, in 1843 door de benoeming van TELTING tot lid der Staten Generaal gedurende geruimen tijd afgebroken doch in 1862 met Dr. E. VERWIJS hervatte, bijeenkomsten werden spoedig daarna door het vertrek van laatstgenoemden uit Franeker en de ziekte en den dood van TELTING gestuit.

Op dit wetenschappelijk gebied bewandelde hij alzoo den koninklijken weg. Niet te vreden met bloote theoriën zocht hij ook hier naar waarheid, en trachtte langs empirischen weg op te sporen de het taalleven beheerschende wetten.

Aan zijne taalkundige studiën paarde TELTING eene vlijtige beoefening der geschiedenis, waarbij hem zijn stalen geheugen en zijne gewoonte van excerperen en aanteekenen bijzonder te stade kwamen. Onderzoek van charters en oude oorkonden, genealogische nasporingen en biografiën vielen het meest in zijn smaak. Hoewel met de geschiedenis

---

1 In 1839 en 1840 in drie deelen uitgegeven bij Suringar te Leeuwarden, onder den titel: *Waldemar de Overwinnaar of Denemarken en de Denen in het glansrijkst tijdperk hunner geschiedenis.*

van ons vaderland in het algemeen zeer wel bekend en gemeenzaam met KLUIT en anderen van den echten stempel, gaf hij echter aan Frieslands en meer in het bijzonder aan Franckers geschiedenis veelal de voorkeur. De lijst zijner geschriften geeft daarvan onderscheidene voorbeelden. Zoo iemand, dan ware hij de man geweest, die VRIEMOETS *Athenae Frisiacae* had moeten vervolgen. Grooten invloed heeft op zijne geschiedkundige rigting gehad het voorbeeld van den, als eigen grootvader door hem vereerden, Hoogleeraar DE CRANE. Gaf hij voor onze Maatschappij korte levensberigten van D. FOCKEMA en A. DEKETH, veel uitvoeriger en met bezielende warmte geschreven was het in 1855 door hem uitgegeven *Leven van* J. W. DE CRANE; een meesterstuk van stijl, waardoor TELTING bijzonder uitmuntte. Hij toch verstond bij uitnemendheid de kunst in weinig woorden veel te zeggen. Al wat hij schreef, was de uitdrukking van 't geen hij was. Daarin sprak hij tot verstand en hart. Dat toonde hij in al wat hij uitgaf, en niet het minst in zijne heerlijke brieven.

Was het wonder, dat TELTING ook dichter was? Vooral in het Landfriesch heeft hij menig puntig en geestig gedicht vervaardigd. De in onderscheidene tijdschriften en jaarboekjes verspreide proeven getuigen van zijnen dichterlijken aanleg. Van GIJSBERT JACOBS, wiens verzen zoo veel diep gevoel en ware levenswijsheid ademen, kende hij geheele stukken van buiten. Vele gezegden van dien dichter waren bij hem tot spreekwoorden geworden. Ook met CLAUDIUS en STARING had hij veel op. Vooral als jongeling en in de kracht van den mannelijken leeftijd beoefende hij de dichtkunst. In het taal-, geschied- en dichtkundig genootschap *Constanter* wedijverde hij reeds als dichter met ROBIDÉ VAN DER AA en VAN HALMAEL. Onder zijne in een der *Friesche Jierboeckjes* voorkomende gedichten munt uit een

allerliefst versje op den halfjarigen verjaardag van zijn' oudsten zoon, tijdens zijne afwezigheid als schuttersofficier in 1831 aan zijne gade gezonden [1]. De meeste zijner gedichten waren berijmde legenden en gelegenheidsgedichten. Wenschelijk ware het, dat zij, verrijkt met andere niet uitgegeven verzen, in éénen bundel verzameld in het licht verschenen.

In Mei 1863 ontmoette ik mijnen vriend voor het laatst, bij gelegenheid van de bijeenkomst der Synodale Commissie, te 's Gravenhage. Wel vond ik hem bij het afscheid afgemat en eenigzins weemoedig gestemd. Weinig echter vermoedde ik, dat dit de voorbode was van eene kwijning, die in eene slijmtering eindigde, en hem den 17den September 1863 in den ouderdom van bijna zestig jaren nog onverwacht aan de zijnen ontrukte.

Een zijner warme vereerders, de Rector van het Gymnasium te Franeker, Dr. Junius, gaf het volgende berigt [2] aangaande zijn overlijden.

„Heden (den 17den September) werd onze stad in diepen „rouw gedompeld door de treurmare van het even onver„wacht als treurig afsterven van een harer beste en braaf„ste burgers, den Heer Mr. A. Telting, die, na eene „sukkeling van ruim drie maanden, helaas! te vroeg ont„vallen is aan het Vaderland, de Provincie Friesland, „zijne geboorteplaats, die hem boven alles dierbaar was, en „niet het minst aan zijne achtingswaardige weduwe, kinde„ren en veelvuldige vrienden, die hem vereerden en hoog-

---

1 Geplaatst in het Friesch Jierboeckjen foar 1833.

2 In het Franeker Nieuws- en Advertentieblad van den 20sten September 1863. De Heer Junius is mij als de berigtgever opgegeven.

„schatten. Hij verdiende zulks in ruime mate: want hij was „in den vollen zin des woords een voortreffelijk en degelijk „mensch, een ronde Fries, die, helder van hoofd en edel „van hart, alles wat waar, goed, edel en braaf was met de „grootste ingenomenheid voorstond. In de veelvuldige be-„trekkingen, vooral in de plaats zijner woning, was hij met „zulk eenen volvaardigen ijver en onkreukbare trouw werk-„zaam, dat hij steeds de goedkeuring van alle braven en „weldenkenden mogt wegdragen. Nederig van hart en in „handel en wandel een practisch Christen, was hij er steeds „op uit ieder regt te doen wedervaren, de belangen van „wednwen en weezen te behartigen, en, waar hij slechts „kon of zijn invloed iets vermogt, het welzijn van Kerk „en Staat op den voorgrond te stellen en te bevorderen, en „niet het minst een weldoener der armen. Gul en gezellig, „vooral in den huisselijken kring en met zijne vrienden, „wist hij allen die hem kenden aan zich te boeijen en voor „zich in te nemen. Wat de letteren en wetenschappen, „waarvan hij een voorstander was en die hij zelf zeer ge-„lukkig beoefende, in hem verliezen, wagen wij niet te be-„schrijven. Zijne veelvuldige, meestal kleinere, geschriften „zijn daar, om openlijk te getuigen, dat hij ze tot sieraad „verstrekte. Geen wonder dns ook, dat de verslagenheid „groot is, die hier heerscht, en meenen wij naar waarheid „te mogen zeggen, dat zijn afsterven door allen, die maar „eenigzins tot hem in betrekking stonden, lang en diep „zal gevoeld worden. Zacht ruste de asch van den edelen „en voortreffelijken man, die henen is gegaan om te rnsten „van zijnen arbeid, van wien men ten volle vertrouwen „mag, dat zijne werken zijn hier op aarde wel besteed leven „zullen volgen."

Die uitstekende hulde verdiende TELTING [1]. Groote ge-

---

1 Zijne verdiensten als letterkundige zijn erkend ook door andere

moedelijkheid, diepe Godsvrucht, innige overtuiging van afhankelijkheid van gepaard met vast vertrouwen op God; daar nevens krachtige vrijheidszin, onafhankelijkheid, moed en zelfs fierheid tegen over de wereld; vastheid van karakter; voor niets zwichtende waarheidsliefde; zucht voor naauwkeurigheid en orde; onvermoeide werkzaamheid; keurige smaak en fijne humor kenmerkten hem, den vrijen ronden Fries bij uitnemendheid.

Werken en bidden, vrede doch zonder schroom voor strijd, Christen te zijn in den waren zin des woords, waren zijne hoogste beginselen. Edel was hij ook bij groote teleurstellingen [1]. Hoe teeder hij gade en kroost beminde, hoe naauwgezet hij zorgde voor de opvoeding en vorming zijner kinderen, weten zij die hem van nabij gekend hebben. Vrolijk en geestig kon hij zijn in het vertrouwelijk gezelschap van goede vrienden [2]. En toch was hij, ten gevolge van zijn ligchaamsgestel, niet zelden zwaarmoedig gestemd en doorgaande gevoelig en aantrekkelijk.

Afkeerig, van alle gewaagde theoriën, handhaver van het bestaande hoewel genegen tot verbetering daarvan mede te werken, overal ijverende voor hetgeen hij waar achtte, praktijk steeds aan wetenschap verbindende, grondig onderwijs krachtdadig bevorderende, trachtte hij overal nnt te stichten. Bewoog hij zich daartoe bij voorkeur in eenen niet te wijden kring, hij deed dit uit beginsel.

Maatschappijen dan beide reeds genoemde Friesche. Hij was lid van de Leydsche Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde sints 1831, het Utrechtsch Genootschap en het Utrechtsch Historisch Genootschap.

1 Dat ondervond ik, toen hij mij, zijnen onbekenden mededinger naar het professoraat te Franeker, na mijne vestiging aldaar dadelijk opzocht en mij de hand der vriendschap toereikte.

2 Menigmaal was ik met mijne gade daarvan getuige in ons onvergetelijk kransje met hem en zijne echtgenoot en eenige andere vrienden en vriendinnen.

Dat beginsel eerbiedigen wij en merken het aan als een bewijs van zelfkennis en zedigheid. Anderen mogen op grootscher tooneel wijder en sterker hebben geschitterd, ook zijn licht was helder en weldadig.

Moge zijn voorbeeld ons aansporen om ieder in het zijne te doen wat wij vermogen!

's Gravenhage,
Mei 1864.

F. DE GREVE.

LIJST van hetgeen er van Mr. A. TELTING, hetzij afzonderlijk, hetzij in andere Werken of bladen, met of zonder naam gedrukt is.

Disputatio Juridica Inauguralis, de Juribus nondum natorum etc. Groningae, J. Oomkens, 1826.

Brieven van JOHN BOWRING, *geschreven op eene reize door Holland, Friesland en Groningen, voorafgegaan door iets over de Friesche Letterkunde. Uit het Engelsch.* Leeuwarden, G. T. N. Suringar, 1829 en 1830, drie stukjes.

De Rijpster Tjercke, yen forteltje.
Oonne Frieske Fammen.
Oon mijn Frjuen H. Penninga Jillz.
} Geplaatst in 't Friesch Jierboeckjen foar 1829.

Opwekking, geplaatst in den Groninger Studenten Almanak voor 1829.

Oon yen jong Famcke, az har ljeafste har aefstoarn wier.
Oon John Bowring.
} In 't Friesch Jierboeckjen foar 1830.

De Hinloper Vrouwenschans, eene voorlezing, geplaatst in den Groninger Studenten Almanak voor 1830.

Iets over Dockum, geteekend: Een Fries, die geen Dockumer is, maar waarheid en regtvaardigheid lief heeft. In de Dingsdagsche Leeuwarder Courant van 9 Maart 1830.

Verhaal van het leven en de daden van Wigle van Ayta van Zwichum. In de Dingsd. Leeuw. Courahten van den 23 en 30 Maart 1830. — Later in den Frieschen Volks-almanak van 1838.

Friesche Letterkunde. Uit den Westminster Review n°. XXIII. (Vertaald met aanmerkingen). In de Dingsd. Leeuw. Cour. van den 17 Augustus 1830.

Sizke fen it reade fendel inne ierzen Kroan. In 't Friesch Jierboeckjen foar 1831 in 1834.

Belgisch Liberalisme. Leeuw. Dingsd. Cour. 29 Maart 1831.

Proeve eener historisch-philosophische Verhandeling over het Reizen. Dingsd. Leeuw. Cour. van den 7 Junij 1831.

Herinnering aan de Landdagen der Friezen bij Upstalboom. Dingsd. Leeuw. Cour. van den 4 Oct. 1831.

Brief van Justus Lipsius *Hoogleeraar te Leyden, aan zijn ambtgenoot* Johannes Heurnius. (*Uit het Latijn vertaald*). Dingsd. Leeuw. Cour. van den 24 Jannarij 1832. n°. 7.

Vierde Verslag der Handelingen van het Provinciaal Friesch Genootschap, gedurende de jaren 1830 *tot* 1832, *gedaan in de Vergadering te Leeuwarden, den* 12 *Julij* 1832.

Sint Lambert, eene vertelling. In den Almanak voor Hollandsche Blijgeestigen, voor 1833. Amsterdam, bij Brest van Kempen.

God regeert. In de Dingsd. Leeuw. Cour. van den 20 November 1832. Later in de Bibl. voor het huisgezin. Jaarg. 1862.

Oan uwz lijtze jonge, az er ien heal jier âd wirden wier. Friesch Jierboeckjen foar 1833.

Het Proces van Wilhelmus, Abt van Mariengaard. In den Almanak voor het Schoone en Goede voor 1834.

Drie feestdronken aan *den Koning, den Prins van Oranje, de Schutterij.* In de Dingsd. Leeuw. Courant van den 30sten September 1834.

De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen eene Christelijke Instelling. Feestrede. Franeker, bij G. Ypma, 1834.

Oer B. Bekker, *de* Fulleniussen, *in it bloedjier* 1672. Friesch Jierboeckjen foar 1835.

De verweende Kinderen van Stavoren. In den Frieschen Volks-Almanak voor 1838.

Het Verbond van Amor en Sint Nicolaas. In den Almanak voor Blijgeestigen voor 1838.

Waldemar de Overwinnaar, uit het Deensch van Ingemann, te Leeuwarden bij Suringar, III deelen, 1839, 1840.

Brief van Goslik Colonna.
Beschrijving van een oud Sigillum secretum van Leeuwarden. } In de Vrije Fries Ie Dl. 1839.

Ien blomken fen Tankberheit oan J. W. de Crane. In den Frieschen Volks-Almanak voor 1840.

De Zwanenridder. In den Almanak van het Schoone en Goede van 1842.

Angelsaksische Bezweringsformulieren. In de Vrije Fries, IIe Dl. 1842.

Vrijmoedige Stemmen tot behoud van 's Rijks Athenaeum te Franeker. Leeuwarden bij Suringar, 1842. (Eerst bij vervolgen in de Leeuw. Conrant).

Iets over de Grammaticale Beoefening der Friesche Taal. In de Vrije Fries. IIIe Dl. 1844.

Des grijsaards avondstond, gedicht bij de 77ste verjaring van J. W. de Crane. In den Muzen-Almanak voor 1839.

Friesch Rijm im Onrijm (drie fabils — op im deade hounfroedsmanske Ploeg). In den Frieschen Almanak of Tijdwijzer voor 1842, uitgegeven te Leeuwarden bij G. T. N. Suringar.

Aanrakingen van den Magistraat van Franeker met de Academie en hare Leden. 1636—1647. *Bemoeijingen van den Magistraat van Franeker met eene predikants-beroeping.* 1642. Beide medegedeeld in de Kronijk van het Historisch Genootschap te Utrecht, 7e Jaarg. 2e Serie 1851. bl. 417 volgg.

Eenige Levensbijzonderheden van de Dichters Simon *en* Jan Althuyzen. In den Frieschen Volks-Almanak voor 1853.

Levensberigt van Mr. Daam Fockema. Handelingen van de Maatsch. der Ned. Letterk. te Leiden 1855.

De Waalsche bezetting te Franeker, 1572—1577. In den Frieschen Volks-Almanak voor 1855.

De Sint Maartens-Kerk te Franeker. Oorkonden en berigten uit het oudste kerkenboek te Franeker. In de Vrije Fries, Dl. VII. bl. 74—109.

Het leven van Jan Willem de Crane. In de Vrije Fries, Dl. VII. bl. 109—195.

Over den smaak voor het schoone.
Esaias Tegnèr. } Bibl. van het huisgezin, 1857.
Huwelijksheil.

Levensschets van Mr. Albartus Deketh. Handelingen van de Maatschappij der Ned. Letterkunde 1857.

De ernst, die aan Themis priesteren past. Bibl. van het huisgezin, 1858.

Botnia-huis te Franeker. In den Frieschen Volks-Almanak voor 1858.

o

Het tweede gebod. In den Frieschen Volks-Almanak voor 1859.

Arbeid en geluk in hun onderling verband. } Bibl. van het huisgezin, 1859.
Theorie en praktijk.

De dieren. Bibl. van het huisgezin, 1860.

Eenige levensbijzonderheden van docter PIETER TIARA *toegelicht.* In den Frieschen Volks-Almanak voor 1861.

Verbeeldingskracht. Bibl. van het huisgezin, 1861.

Redevoering over het Kruisbroedersklooster te Franeker. In de Vrije Fries, Dl. IX.

Bladvulling, in den Frieschen Volks-Almanak voor 1862.

LEVENSBERIGT

VAN

Mr. ISAAK ANNE NIJHOFF.

Naauwelijks was het overlijden van Mr. I. A. Nijhoff op 20 Junij 1863 bekend, of schier alle dagbladen haastten zich, het als een groot verlies aan te kondigen. De Arnhemsche Courant voegt bij het berigt zijner begrafenis: "Groot is het verlies, dat zijne betrekkingen en vrienden, "de gemeente en het gewest zijner inwoning, ja het gan-"sche vaderland door zijnen dood hebben geleden. Waar-"lijk, een man zoo uitnemend van geest en hart en zoo ver-"dienstelijk als hij, heeft alle aanspraak er op verkregen, "dat voortdurend zijn naam worde gehouden in eere en "zijne nagedachtenis in zegenend aandenken." — Eenige oude en belangstellende vrienden vergezelden de naaste betrekkingen, die het stoffelijk overschot naar de onlangs voltooide begraafplaats bragten. De predikant Kronenberg te Arnhem sprak den vrienden een troostend woord toe; de predikant Maronier te Leiden, schoonzoon van den over-

ledene, dankte in naam der vrienden; en het graf sloot zich over een der beste menschen.

Isaak Anne Nijhoff werd den 26sten Julij van het gedenkwaardige jaar 1795 te Arnhem geboren. Zijne ouders waren Paulus Nijhoff, boekhandelaar, en Maria Sophia Brouwer, zuster van den toen om zijne meer liberale gevoelens bekenden Paulus Brouwer, predikant te Maassluis. Beiden waren brave en degelijke menschen, die aan de opvoeding hunner twee zonen alle zorg besteedden. De oudste, uit een vroeger huwelijk, Jacob Louis, was zestien jaren ouder en overleed in 1844 als predikant te Gonda. Op 12 of 13jarigen leeftijd namen een paar zijner betrekkingen den jongen Isaak op eene reis door België mede, en hetgeen hij er zag en ondervond teekende hij op en liet het drukken. Aan den vriend van het ouderlijk gezin Ds. Nikolaas Lobrij, predikant te Gorinchem, werd de veertienjarige knaap toevertrouwd en deze volgde hem bij zijne beroeping naar Leeuwarden. Hij sprak steeds met groote ingenomenheid van dezen leermeester, die zijne leerlingen aan zich wist te boeijen en hun verstand voorspoedig te ontwikkelen. Hier vertoonde zich reeds zijn lust voor Aardrijkskunde en Geschiedenis, en uit den laatsten tijd van zijn verblijf te Leeuwarden zijn nog eenige brieven over, die getuigen van zijn levendig kinderlijk gevoel, van de rigting van zijnen geest, en van het verlangen om zijnen vader behulpzaam te zijn. Na eene afwezigheid van drie jaren keerde hij, met meer dan noodzakelijke kundigheden toegerust, huiswaarts, om van nu af tot het einde zijns levens met onverpoosden ijver en volharding in zijn maatschappelijk bedrijf werkzaam te blijven.

Hetgeen hij als boekhandelaar geweest is, werd, niet lang na zijn overlijden, door het Nieuwsblad voor den Boekhandel, 1863, No. 32, bl. 135 en vv., met lof vermeld. Er wordt naar waarheid in gezegd: „In de betrekkingen van

„zijn beroep en in die van bijzonderen aard deed hij „zich door zijne heuschheid, zijne beleefde vormen, niet „minder dan door zijne soliditeit kennen. Hij was een der „hoofdbestuurders van de Vereeniging tot bevordering van „den Boekhandel in het jaar 1842, toen het vijfentwintig-„jarig bestaan van dien band gevierd werd, en hij werd „gekozen, om bij die plegtige gelegenheid de feestrede uit „te spreken." Hij gaf daarin waarschuwingen, wenken, opwekkingen in het belang van den Boekhandel „en niet „alleen wenk en les, maar beantwoordde daaraan met de „daad. Hij was een sprekend voorbeeld van den Neder-„landschen boekhandelaar, wien goede trouw bovenal ter „harte gaat." Later onttrok hij zich, om redenen, aan het bestuur der Vereeniging, en hield zijne roeping steeds in het oog. Als uitgever[1] gaf hij niets uit, dan hetgeen belangrijk, nuttig en goed was. Het bewijs is in zijne fondslijst. En hetgeen zijne pers verliet draagt den stempel eener zorgvuldige behandeling; geen blad of het was onder zijn oog geweest, en menigmaal had het werk door zijne bescheidene teregtwijzing gewonnen. Zijne betrekking gaf aanleiding tot een uitgebreide briefwisseling met mannen als REUVENS, TYDEMAN, DE JONGE, TADAMA, VAN BOLHUIS, GUYOT, om van levenden niet te spreken, van welken menigeen zijn vriend werd. De onveranderd gebleven vriendschap met Mr. A. BOXMAN en W. H. SURINGAR dagteekent reeds van zijn verblijf te Leeuwarden.

Als inwoner van Arnhem nam hij aan allerlei nuttige inrigtingen deel. Van het hier aanwezige Natuur- en Letterkundig Genootschap, later de Geldersche Maatschappij van Geschied- en Letterkunde, onder de zinspreuk *Prodesse*

---

1 Zie verder over NIJHOFF als boekhandelaar-uitgever, het *Jaarboek voor den Nederlandschen Boekhandel* 1864, dat ook zijn portret bevat.

conamur, was hij een werkzaam lid. Er is nog eene lange lijst van voorlezingen door hem gehouden, met zijne eigene hand geschreven, grootstendeels van geschiedkundigen inhoud, waarvan vele in Tijdschriften, in den *Gelderschen Almanak* of in de *Bijdragen* uitgegeven zijn, sommige ook over natuurkundige onderwerpen. Voorts maakten zijn ijver en ondervinding hem jaren lang in menigvuldige commissiën van onderwijs onmisbaar, en werd hij eerst bij de laatste regeling, op zijn dringend verzoek, als secretaris der commissie van onderwijs vervangen. De volksopvoeding op de scholen was in zijn oordeel eene zaak van het uiterste belang voor het volksgeluk. — Er bestonden te Arnhem eenige kleine boekerijen, in verschillende lokalen verspreid, en daardoor voor het algemeen niet zoo bruikbaar als wenschelijk was. Op Nijhoff's voorstel en door de bemoeijingen van de heeren Sloet en Schiff werden sedert 1851 alle pogingen in het werk gesteld, om die verzamelingen in een geschikt lokaal tot ééne bibliotheek te vereenigen. Hij had het genoegen, dat dit plan in 1856 niet alleen tot stand kwam, maar dat ook zijn zoon P. Nijhoff tot bibliothekaris van eene inrigting werd aangesteld, die zijnen raad en zijne medewerking rijkelijk beloonde en van jaar tot jaar in uitgebreidheid en bloei tooneemt.

Sedert 1816 werkte Nijhoff mede aan onderscheidene tijdschriften. Het *Letterlievend Maandschrift*, de *Vaderlandsche Letteroefeningen*, de *Recensent*, de *Letterbode* en later de *Spectator* bevatten recensiën en andere stukken van zijne hand. Hij sprak er met genoegen van, dat hij, zonder middelen om veel boeken te koopen, op die wijze zijne bibliotheek had kunnen aanvullen. Eenige opstellen volgen op de lijst No. 1. — Van 1817 tot 1819 schreef hij schoolboekjens voor Rekenkunde en Aardrijkskunde. De laatste, in het Nederduitsch en Fransch opgesteld, werden later nog herdrukt. — In 1820 verschenen zijne *Wandelingen in een gedeelte van Gelderland of geschiedkundige en plaats-*

beschrijvende beschouwing van de omstreken der stad Arnhem: een werk dat in zestien jaren tijds vijfmalen aangevuld en herdrukt werd. Van eenen eenigzins anderen aard was: *Arnhem en zijne omstreken*, in 1854 uitgegeven, in weinige dagen geschreven, om, overeenkomstig de behoeften der reizigers, hun den kortsten weg te wijzen naar de fraaiste plekken in den omtrek zijner vaderstad. Bij naauwkeurige kennis van het verledene en het tegenwoordige straalt de hooge ingenomenheid van den schrijver met Gelderlands lustoord uit. — In 1823 gaf hij uit: *Kort Overzigt der algemeene geschiedenis, gedeeltelijk gevolgd naar het Hoogduitsch van* K. H. L. Pölitz: zeker een der beste beknopte leerboekjens voor de algemeene geschiedenis, waarvan nog in 1862 de vijfde geheel herziene en verbeterde druk door hem werd uitgegeven. — In 1826 verscheen de *Statistieke Beschrijving van Gelderland*, *uitgegeven door de Commissie van Landbouw in dat gewest*, in overleg met eene commissie der provinciale staten. Zij kan voor een gedeelte beschouwd worden als bijdrage tot eene overwerking van de *Tegenwoordige Staat van Gelderland*, een boek in 1741 uitgegeven, dat niet langer juiste denkbeelden van den physieken toestand der provincie gaf, en buitendien de teregtwijzing eener latere kritiek in het geschiedkundige vak behoefde. Uit een tal bouwstoffen, hem verleend, kostte het Nijhoff groote moeite het werk zóó te redigeren, dat er een schoon geheel, met belangrijke bijvoegselen van zijne hand verrijkt, voor den dag is gekomen. Het is uitverkocht en zoude, naar de behoefte van den tegenwoordigen tijd, mits door een bevoegd persoon, eene nieuwe bearbeiding verdienen. — Hij, wien de eer en het geluk des vaderlands ter harte ging, konde het jaar 1848 niet laten voorbij gaan, zonder aan het einde van den tachtigjarigen oorlog door den vrede van Munster te denken. Zijn stukje: *De Vrede van Munster, in* 1648 *gesloten, herdacht in Nederland in* 1848, wees op het groot belang van die gebeur-

tenis en werd onder ruim debiet met hoogen lof ontvangen. Eindelijk nam hij in 1849 de redactie van den toen zeer verwaarloosden *Gelderschen Volks-Almanak* op zich en versierde dien jaar op jaar met zijne bijdragen, allen in eenen aangenamen en boeijenden stijl met smaak opgesteld. De lijst dier bijdragen volgt hier onder No. 2.

Uit deze dorre opgave blijkt reeds, dat onvermoeide arbeidzaamheid een hoofdtrek in het karakter van NIJHOFF was. Onze verwondering over hetgeen hij gedaan heeft zal klimmen bij de beschouwing zijner werkzaamheden als archivaris. Er was voor den vlijtigen beoefenaar der vaderlandsche geschiedenis in zijne stad eene nog niet ontgonnen mijn. Door den maalstroom der gebeurtenissen van 1795 tot 1813 waren de archieven der provincie in eenen verwarden staat geraakt. Wel had Mr. G. VAN HASSELT in vroeger tijd er gebruik van gemaakt en bijzonderheden uitgegeven. Zijne talrijke aanteekeningen, adversaria, uittreksels, registers en bladwijzers getuigen, dat hij overal inzage gehad heeft, maar nimmer naar een vast plan of met ééne heid te werk gegaan is. Den 6^den^ Augustus 1816 werd NIJHOFF als opzigter van het oude archief (later werd hij archivaris genoemd) aangesteld en begon hij de reorganisatie van de archieven van hof en rekenkamer, van kloosteren geestelijke goederen, van de opgevolgde besturen na 1795 enz., welke onder verschillende namen en op onderscheidene plaatsen verstrooid lagen. Er zijn nog afschriften van rapporten, die hij jaarlijks zoo aan de staten van Gelderland als aan het Ministerie inleverde, die toonen in welk eenen verwarden toestand hij de meeste bescheiden vond, welke moeijelijkheden hij had door te worstelen, welk plan van bewerking hij zich voorstelde en volgde, en wat hij reeds tot stand had gebragt. Het was in de eerste plaats te doen om bewijsstukken voor de administratie der domeinen, en hij erkende steeds veel geleerd te hebben van Mr. G. VAN RIEMSDIJK, administrateur der domeinen. De-

ze had iemand noodig, die op zijn wenk steeds gereed was om alle bewijsstukken van renten, tinsen, oude rekeningen op te sporen, af te schrijven en tot het gebruik dienstbaar te maken. De eischen waren somtijds moeijelijk te voldoen; maar Nijhoff spande zich in, deed zijn best en de vrucht van zijne oefening was een kennis van zaken, die niemand wist. Vooral trok zijne belangstelling het gedeelte van het oude archief van het Geldersche hof en de rekenkamer (afgescheiden van dat gedeelte, waarvan zijn zoon in 1856 de registers heeft uitgegeven), waarin de bescheiden zijn, welke later als historische gedenkstukken in de *Gedenkwaardigheden* zijn opgenomen. De goedkeuring op zijnen arbeid kon niet ontbreken. De rijksarchivaris de Jonge schreef den 19[den] Maart 1832 aan Zijne Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken, bij de toezending van twee registers: „ik „kan niet genoeg bewonderen den tijd, de moeite en den „ijver, welke de genoemde opzigter aan de zamenstelling „van deze registers heeft besteed, en ik doe volgaarne hulde „aan derzelver doelmatige inrigting en aan de orde, die „in dezelve heerscht. Deze registers toch zijn de slotsom „van jaren arbeids, welke doorgebragt zijn in het opsporen, „schiften, rangschikken en catalogiseren van stukken van „den meest uiteenloopenden aard, en waaronder zonder twij„fel duizenden aan hem voorgekomen zijn, die of geheel „onnut of van geringe waarde waren."

Ook buiten Arnhem toonde hij zijne werkzaamheid door het inventariseren van het archief van het graafschap Kuilenburg, dat tot daartoe in eenen verwaarloosden toestand verkeerd had. Deze arbeid werd hem in het jaar 1829 opgedragen en hij volbragt zijne taak op eene wijze, dat hem 's konings goedkeuring met de groote gouden medaille te beurt viel. Z. M. bepaalde, dat dit archief later, als rijkseigendom, van Kuilenburg naar Arnhem zoude worden overgebragt. Den rijkdom dezer verzameling, waarin hij orde gebragt had, heeft hij zelf in het eerste stuk zijner *Bijdragen* (waarvan later) doen

kennen. Een vurige wensch werd vervuld door een besluit van den Gouverneur van Gelderland van 10 November 1847, hetwelk de schifting en beschrijving der gemeente-archieven in dat gewest regelde. Nu strekte zijn invloed zich over de geheele provincie uit en aan zijn plan om deze zaak op eenen eenparigen voet te brengen kon gevolg gegeven worden. Bij den omvang zijner werkzaamheden verkreeg hij eenen adjunct-archivaris als helper, zijnen zoon P. Nijhoff, nu zijn opvolger, in de beste school voor deze betrekking opgegroeid. Aan Nijhoff kan de lof niet onthouden worden, dat hij de eerste in ons land geweest is, die, in het gevoel van het groot belang der oude archieven, rusteloos bij het onderzoek daarvan bezig geweest is, van eene naauwkeurige beschrijving het voorbeeld gegeven en anderen tot het volgen van zijne manier van werken aangemoedigd heeft.

Wij kunnen ons beroepen op hetgeen publiek gemaakt is: op de *Gedenkwaardigheden uit de Geschiedenis van Gelderland.* Nijhoff wist beter dan iemand, hoeveel er nog in die geschiedenis op te helderen en te verbeteren was, en welke bronnen de door het stof der eeuwen bedekte stukken zijn, om tot eene meer juiste en volledige kennis te geraken. Bondam had zijn *Charterboek* tot 1286, van Spaen zijne *Geschiedenis* tot 1343 gebragt. Hieraan wilde hij zich aansluiten en de *Gedenkwaardigheden* voortzetten tot den dood van hertog Karel van Egmond in 1538: een tijdvak van ruim een paar eeuwen, maar toch eene onderneming van grooten omvang, als wij letten op de zeven kwartijnen, die hij uitgaf. Hij ondervond van onderscheidene zijde ondersteuning voor het debiet van zulk een kostbaar werk, onder anderen van de hooge regering, die van rijkswege voor vijftig exemplaren inteekende. Zoo verscheen in 1830 het eerste deel, hetwelk, in 1832, door den rijksarchivaris de Jonge genoemd werd „een boek vol „diepe geleerdheid, en voor de geschiedenis des vaderlands „van het hoogste aanbelang, hetwelk dat van Bondam op

„zijde streeft, ja in vele opzigten overtreft, als bevattende „zeer gewigtige geschiedkundige beschouwingen, hoedanige „bij BONDAM niet gevonden worden." Sedert verschenen deel II, III, IV, V, en VI, 1 en 2, het laatste in 1862, dat eindigt met den vrede van Gorinchem in 1528. Nog negen jaren ontbraken aan de voltooijing van zijn plan, hetgeen hij berekende, dat op zijn zeventigste jaar, bij voortdurende gezondheid zou kunnen plaats hebben. De dood vergunde hem de vervulling van dien wensch niet! Hoe veel tijd en moeite moet het hem niet gekost hebben, zoo vele charters, dikwijls in onduidelijk schrift, naauwkeurig af te schrijven, en de drukproeven te vergelijken en te verbeteren! Het bevreemdt ons niet, dat zijn gezigt er onder leed en eene oogontsteking hem noodzaakte het werk eenigen tijd te staken. Maar, hierdoor niet afgeschrikt, nam hij het weder op en zette het voort zoo lang hij vermogt. En die charters zijn opgehelderd door eenen schat van aanteekeningen, die van zijne bedrevenheid in de oude taal en regten, in wapen- en geslachtkunde, in muntzaken en tijdrekenkunde, in binnen- en buitenlandsche letterkunde getuigenis geven. Ook een bekwaam opperman, die bouwstoffen aanwijst, zamenbrengt en rangschikt, maakt zich verdienstelijk: dat NIJHOFF veel meer dan dit was, ook een bekwaam bouwmeester, die van de aangebragte materialen gebruik maakt, toont hij in zijne voor elk deel geplaatste *Overzigten*, waar hij, onder dien bescheidenen titel, de zaken in de charters voorkomende met andere geschiedkundige bescheiden in geschikt verband brengt, en ons Gelderland leert kennen, zoo als het in de behandelde tijdvakken was. En niet alleen Gelderland leeren wij kennen: ook de geschiedenis van andere provinciën, heerlijkheden en landen, met welke het in betrekking kwam, wordt er door opgehelderd. De *Gedenkwaardigheden* worden door geen ander werk van dien aard buitenslands overtroffen en zijn eene eer voor onze natie. Te regt noemt een bevoegd verslaggever

(*Gids*, September 1863) ze »het duurzaamst gedenkteeken »van N.'s stalen ijver en van zijnen oordeelkundigen arbeid. »Zij behooren tot die soort van werken, die den Schrijver »de ondermaansche onsterfelijkheid verzekeren." En Prof. HEEREN, die in de *Göttinger Anzeigen* eene en andere bladzijde aan de beoordeeling van den eersten band dezes werks wijdt, zegt er reeds in 1831 van: »Eine solche zuverlässige »Schilderung des Zustandes eines Landes in einem früheren »Zeitraum ist baarer Gewinn für die Geschichte; es ist ein »heller Fleck mehr in ihrem Gebiete." NIJHOFF's naam blijft met dien van Gelderland zonder twijfel voor altijd verbonden.

En toch niet afgemat door dat omslagtig werk, begon hij in 1837 eene andere onderneming: de *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, eenigzins als voortzetting van het Tijdschrift *Antiquiteiten*, door WESTENDORP en REUVENS uitgegeven. Volgens zijn gevoelen was er behoefte aan een algemeen vereenigingspunt, waar zij, die zich met de navorsching van de vaderlandsche geschiedenis onledig hielden, de vruchten van hunnen arbeid kunnen nederleggen, aan het openen eener verzameling van onuitgegevene oorkonden en tevens voor verhandelingen over duistere of onbekende punten uit de Vaderlandsche Geschiedenis, welke uit nieuw ontdekte charters bevestiging of opheldering verkrijgen. De boekbeschouwingen, daarin opgenomen, moesten niet zoo zeer oordeelvellingen uitmaken als veel meer mededeelingen van den inhoud, zoo als hij zelf in vroeger tijd aan Tijdschriften bezorgde. Hier was hij wel redacteur, die verzamelde wat dienen konde, die geene proeve ongezien verzond, maar ook medewerker, die de verzameling met zijne belangrijke mededeelingen verrijkte. De lijst No. 3 bevat de opstellen van zijne hand. Tien deelen met een register maken de eerste reeks uit; drie deelen behooren tot de tweede reeks; en het is te hopen, dat de voortzetting van dit nuttige werk niet zal gestaakt worden,

waartoe wij NIJHOFF's zoon en opvolger dezelfde ondersteuning en medewerking toewenschen, als zijn voorganger en vader genoot. Het allerlaatste stuk (N. R. III. No. 3): *Overzigt van de tot heden in het licht verschenen registers en inventarissen van oude archieven in Nederland*, is ook het laatste opstel van zijn leven, weinige weken voor zijn dood, geschreven met dezelfde helderheid van geest, veelomvattende kennis en stipte naauwkeurigheid als weleer.

Van vele geleerde zoo binnen- als buitenlandsche genootschappen is NIJHOFF lid geweest. In 1826 werd hij lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden; in 1828 Correspondent der Tweede Klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut van Kunsten en Wetenschappen; in 1829 lid van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap; in 1830 buitengewoon lid van het Provinciaal Friesch Genootschap voor Geschied-, Oudheid- en Taalkunde; in 1831 eerelid van het Verein für Geschichte und Alterthumskunde Westphalens; in 1833 lid van het Genootschap Pro excolendo jure patrio te Groningen; in 1837 corresponderend lid van het Thüringisch-Sachsische Verein für Erforschung des vaterländischen Alterthums; in 1842 lid van het Zeenwsche Genootschap der Wetenschappen; in 1847 lid der Tweede Klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut; in 1849 lid van de Société pour la recherche et la conservation des monuments historiques dans le Grand Duché de Luxembourg; in 1850 lid van het Historisch Genootschap te Utrecht; in 1851 corresponderend lid van het Noord-Brabantsch genootschap, na in 1848 tot gewoon lid te zijn verkozen; in 1855 eerelid van het Historisch Verein für Gelder und Umgegend, ook lid der Koninklijke Akademie van Wetenschappen in Nederland; in 1858 lid van het Historisch Verein für den Niederrhein, en in 1859 eerelid van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam. Bij dit alles kwam nog de onderscheiding, dat Z. M. de Koning hem in December 1847, na de voltooijing van het

4de deel zijner *Gedenkwaardigheden*, tot ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw benoemde en de Senaat der Groningsche Hoogeschool hem, den 24[sten] Mei 1850, honoris causa, het diploma van Doctor in het Romeinsche en hedendaagsche regt verleende.

Bij den blik op den omvang zijner werkzaamheden zoude men ligt denken, dat hij een stroef kamergeleerde geweest is, die zich om weinig meer dan hetgeen hij bij de hand genomen had, bekommerde. Verre van daar! Mogt ik eenige trekken van den uitmuntenden man, zoo als hij mij voor den geest staat, aan hen, die hem niet gekend hebben, kunnen mededeelen! Wie hem bezocht, vond hem, ja, altijd aan den arbeid, dikwijls in den kring van zijn huisgezin, met charters en perkamenten vóór zich; maar deze werden ter zijde geschoven, als het om een goed gesprek ook buiten zijn vak te doen was. Velen bezochten hem, ook om uit dezen schat zijner kennis inlichtingen te vragen over plaatselijke omstandigheden, familie-betrekkingen enz.; en altijd welwillend en minzaam, wie hem ook naderde of omringde, stond hij voor ieder ten dienste gereed, zoo ver zijn vermogen reikte. De vreemde werd terstond getroffen door zijne eenvondigheid, nederigheid en bescheidenheid, die zich van allen aanmatigenden toon onthield en gaarne van anderen leerde, hij, bij wien anderen ter school konden gaan. Er is, meen ik, een spreekwoord, dat aan den ouden Gelderschman gulheid en gastvrijheid toeschrijft: bij hem werd het spreekwoord eene waarheid. Godsdienst, zonder femelarij of zweem van vertooning maken, was hem eene zaak van hart en leven, die in al zijne betrekkingen woord en daad beheerschte. Hij bebeminde de natuur en het was hem een lust, met kinderen of vrienden gebruik te maken van de wandelingen in de schoone omstreken zijner vaderstad, waar hij elk plekje kende en met ingenomenheid de vernieuwingen aanwees, die er gedurende zijn leven waren aangebragt. Iedere zaak bezag

hij van de beste zijde en toonde zich stil vergenoegd, zoo dat men zich in zijne tegenwoordigheid altijd goed gestemd gevoelde en zijn vreedzaam huis met voldoening verliet. En wat hij in het dagelijksch leven voor zijn huisgezin, als echtgenoot, als onderwijzer en opvoeder zijner kinderen, als bewaker hunner studiën was, weten zij, die hem het meest missen, beter dan iemand. Hij was in December 1817 gehuwd met Mejufvrouw MARTINA CORNELIA HOUTKAMP, die zesenveertig jaren als éénen gelukkigen dag met hem doorbragt. Van zijne negen kinderen mogt hij de meesten tot eenen vasten stand in de maatschappij zien komen; één zoon op nog jeugdigen leeftijd en twee volwassen dochters werden aan de ouders door den dood ontrukt. Vooral na het verlies zijner jongste dochter, die ongeveer drie maanden vóór hem bezweek, verergerde de hartkwaal, die hem reeds een geruimen tijd had aangetast. Ofschoon hij er werkzaam bij bleef, gevoelde hij toch dat zijn toestand niet zonder gevaar was, en schreef den 2[den] September 1862, toen het laatst uitgegevene stuk der *Gedenkwaardigheden* bijna gereed was: „de tijd, die mij waarschijnlijk „voor zulken arbeid vergund zal zijn, begint op te korten. „Van tijd tot tijd ontving ik daarvan reeds een wenk." Den 7[den] Februarij 1863 meldde hij: „Sedert tien weken „moet ik het huis en veelal mijne kamer houden. Gelukkig ben ik zonder koorts en kan ik mij met hoofd en „pen bezig houden. Het tegenovergestelde zoude vrij wat „erger zijn." Na den schok over het verlies zijner jongste dochter nam de ligchaamskracht zigtbaar af; maar zoo lang de geest helder bleef, verliet hem de onderwerping aan hooger bestuur en de dankbaarheid niet voor al het goede, dat het leven hem geschonken had. In het begin van Junij kwamen benaauwdheden, die weder plaats maakten voor eene verdooving van geest, waarin hij den 20[sten] tot een hooger bestaan insluimerde, terwijl hij ons zijne nagedachtenis zonder smet en het voorbeeld zijner deugden naliet.

Onder het leedwezen over zijn verlies is het een aangenaam gevoel, dat, bij het verslag van hetgeen hij geweest is, niets vergoelijkt of verontschuldigd behoeft te worden. Menigeen gaat heen en wordt terstond vergeten: hem, wien de hoogachting zijner tijdgenooten te beurt viel, is ook het eervol aandenken van volgende geslachten verzekerd. Op hem pas ik toe de woorden van TACITUS, aan het slot van het leven van AGRICOLA: *Si quis piorum manibus locus, si, ut sapientibus placet, non cum corpore extinguuntur magnae animae: placide quiescas, nosque, domum tuam ab infirmo desiderio et muliebribus lamentis ad contemplationem virtutum tuarum voces, quas neque lugeri neque plangi fas est*, etc.

Kampen,
Januarij 1864. P. C. MOLHUIJSEN.

OPSTELLEN

VAN

ISAAK ANNE NIJHOFF,

VERSCHENEN IN

No. 1. TIJDSCHRIFTEN.

De vermeerderde magt en het gevestigd aanzien der Romeinen beschouwd als in zich bevattende de kiem van het verval en den ondergang des Romeinschen staats. Eene proeve van des menschen kortzigtigheid in het nasporen van de keten van oorzaken en gevolgen in de lotgevallen der wereld. *Vaderl. Letteroef.* Mei 1820. II. 293.

Redevoering over de mislukte pogingen van Karel den Groote ter herstelling der vervallen wetenschappen. *Rec. o. d. Rec.* 1820. II. 365, 401.

Proeve eener beschouwing van den tachtigjarigen oorlog tegen Spanje en deszelfs voordeeligen invloed op den koophandel onzer tegenwoordige Noordelijke Provinciën. *Vaderl. Letteroef.* 1820. II. 689.

Eenige regels uit den inventaris der nalatenschap van Karel van Egmond, hertog van Gelre, als bijdrage tot de geschiedenis der weelde van zijnen tijd. *Vaderl. Letteroef.* 1821. II. 656.

Beschouwing van den invloed, welken de tachtigjarige oorlog tegen Spanje en het afwerpen van het Spaansche juk op de wetenschappelijke beschaving der Vereenigde Nederlanden uitgeoefend hebben. *Rec.* 1825. II. 445.

Proeve eener ontwikkeling der oorzaken, welke in het jaar 1576 de Gendsche bevrediging voortgebragt hebben. *Rec.* 1826. II. 461.

De invloed van den tijdgeest in ons vaderland gedurende de eerste jaren van den tachtigjarigen oorlog. *Rec.* 1829. II. 133.

Eed van prins Maurits als Stadhouder van Gelderland. *Algem. Konst- en Letterb.* 1829. I. 94.

Landdag in Gelderland. *Algem. Konst- en Letterb.* 1829. I. 94.

Bijdrage tot de geschiedenis van het muntwezen in Gelderland. *Algem. Konst- en Letterb.* 1831. II. 419.

Herinnering aan het gevoelen van W. A. van Spaen, aangaande de molens door den Romein Drusus in den Rijnstroom gelegd en door den Batavier Drusus weggenomen. *Algem. Konst- en Letterb.* 1833. II. 405.

De volksverlichting, eene redevoering. *Volksbode*, 1844.

Mededeeling betreffende een handschrift afkomstig van het klooster Bethlehem bij Doetinchem. *Verslagen en Mededeelingen der Kon. Akademie van Wetenschappen*, *Afd. Letterk.* Deel II. bl. 168.

No. 2. GELDERSCHE VOLKS-ALMANAK.

1850. 1. Levensschets van Jan van Nassau Katzenellenbogen, stadhonder van Gelderland.
1851. 127. De schipbrug te Westervoort; hare vernieling in 1763.
1852. 3. Levensberigt van Gerlach van der Capellen.
1852. 177. De Klingelbeek bij Arnhem.
1853. 1. Bisschop Albertus, den Apostel der Lijflanders.
1853. 71. Een woord tot inleiding van het stuk van J. L. Nijhoff, getiteld: Twee bange dagen en een blijde nacht. Herinneringen aan 29 en 30 November 1813.
1853. 154. De Heidenen in Gelderland.
1854. 1. De Geldersche plooijerij, bijzonder te Nymegen.
1855. 1. Gelderlands geschiedenis belangrijk voor gevoel en verbeelding.
1855. 108. De Geldersche Bloem.
1856. 1. Een blik op de marktplaats en het St. Walburgs plein te Arnhem.
1857. 235. Het kasteel te Hattem.
1858. 1. De Arnhemsche gilden.
1859. 1. Het Wilhelmus te Eede, in 1624.
1860. 11. Rozendaal.
1861. 3. Maarten van Rossem.
1863. 1. Bijdrage tot de geschiedenis der ondtijds te Arnhem heerschende weelde, merkbaar bij de verandering der regering en bij het vieren van den vastenavond en den meidag.

No. 3. BIJDRAGEN VOOR VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE.

Akte van inbezitstelling, naar het Geldersche leenregt. IV. 225.
Een regtshandel voor het Veemgerigt. IV. 261.
Een der oudste papiermolens op de Velnwe. V. 90.
De ambtman, rigter en dijkgraaf van Overbetuwe. V. 165.
Aanteekening op BONDAM'S Charterboek. V. 231.
Stadregt van Bronkhorst van 1482. VI. 37.
Bijdrage tot de geschiedenis van het regt van Placet. VI. 54.
Onuitgegeven brieven betrekkelijk de komst van LEYCESTER in de Nederlanden. VI. 107.
Aanbevelingsbrief van de koningin van Engeland voor den hertog van Anjou in 1580. VI. 124.
Iets over FLORIS VAN EGMOND, stadhonder van Holland, 1539. VI. 271.
Het Geldersche regeringsreglement van 1675 en 1750. VII. 79.
Zegel van den graaf van LEYCESTER als algemeen landvoogd der Vereenigde Nederlanden. VII. 107.
Iets over het stedelijk archief te Zutphen. VII. 164.
Zegels van overleden vorsten. VII. 233.
Heerlijke regten van Bredevoort. VIII. 181.
Bepalingen aangaande de waarde der loopende munten in 1501. VIII. 193.
Het ontstaan van het Pannerdensche kanaal. VIII. 217.
Het klooster Bethlehem of Bielhem bij Doetinchem. IX. 1.
Zeldzame verklaringen betreffende grensbepaling. IX. 61.
Nijmegen en de Jesuiten in 1555. IX. 139.
Vrijgeleide-brief van KAREL VAN EGMOND, hertog van Gelre. IX. 140.

In de Tweede Reeks.

Berigt aangaande het oud archief der stad Doesburg. II. 103.
Verordening, betreffende het beheer der inkomsten van den Valeweerd, als bezitting van het fraterhuis te Doesburg. II. 128.
Wat KAREL VAN EGMOND, hertog van Gelre en graaf van Zutphen, in de vaderlandsche geschiedenis beteekent. II. 240.
De stijl der orde van St. Jan van Jeruzalem of der Maltezer-ridders. II. 267.
De nederlaag van Jonker FRANS VAN BREDERODE, vermeld door JAN, graaf VAN EGMOND. II. 269.
Voorts talrijke Boekbeschouwingen.

LEVENSBERIGT

VAN

Mr. PIETER BUIJSKES.

Met weêmoedig genoegen aanvaard ik de taak, mij door het Bestuur onzer Maatschappij welwillend opgedragen, om voor hare Handelingen het Levensberigt op te stellen van Mr. Pieter Buijskes. — Jaren achtereen dagelijks met hem aan het parket der Arrondissements-Regtbank te dezer stede werkzaam, gedurende en sedert dien tijd steeds door de innigste vriendschap aan hem verbonden, erken ik gaarne aan zijn voorbeeld, zijne leiding, zijne altijd minzame en verstandige raadgeving oneindig veel voor mijne vorming tot den maatschappelijken werkkring verschuldigd te zijn. Wie het voorregt genoot den waardigen man van nabij te leeren kennen, en zich daardoor onwederstaanbaar gedrongen gevoelde hem achting en genegenheid toe te dragen, zal dit gereedelijk kunnen beseffen. Inderdaad, het was de inspraak des harten, welke mij bij de sombere groeve, waarin zijn stoffelijk omkleedsel was nedergelaten,

mijnen Hemelschen Vader dank deed zeggen voor den onschatbaren zegen, mij door zijne goedheid daarin geschonken, dat ik den edelen man op mijn levenspad mogt ontmoeten.

Buijskes was door de natuur rijk bedeeld. Helder van geest, vlug van bevatting, juist van oordeel, sterk van geheugen, gezind om alles naauwkeurig en grondig te onderzoeken, was hij bestemd in iederen kring, hem ten deel gevallen, uit te munten. Eene hem aangeborene levendigheid, gepaard aan eene bijzondere gemakkelijkheid in den omgang, maakte hem echter voor het bedrijvig leven bij uitstek geschikt, en gelukkig inderdaad dat hij geroepen werd om zich bij voorkeur daarin te bewegen. Al miste hij dien ten gevolge de gelegenheid zich gezet aan letterkundigen arbeid te wijden waardoor het mij niet gegund is op de vruchten van zijne pen te wijzen, ten einde zijne verdiensten in het licht te stellen, veilig kan ik mij op het aanzienlijk aantal dergenen beroepen, met wie hij, in de verschillende betrekkingen door hem bekleed, in aanraking kwam.

Men behoefde immers Buijskes slechts korten tijd gade te slaan, om aanstonds in hem den schranderen en scherpzinnigen opmerker, maar tevens den welwillenden, beschaafden, beminnelijken man te onderkennen. Hij bezat toch in hooge mate de gave om anderen, soms bij de eerste ontmoeting, voor zich in te nemen. Voor een ieder van wat rang of stand, had hij een vriendelijk woord; jegens een ieder wist hij den juisten toon aan te slaan. Steeds opgeruimd en spraakzaam, spiegelden de gulheid van zijn karakter en de adel van zijn hart zich in zijne vriendelijke gelaatstrekken af.

Hoe liefelijk staat zijn beeld mij voor den geest, wanneer hij in den gezelligen kring, door onschuldige scherts, luimige invallen, gepaste aanhaling van puntige uitdrukkingen of koddige voorvallen, de lachspieren in beweging bragt en algemeene vrolijkheid opwekte! Hoe menigmaal was ik

getuige van den aangenamen indruk, welken hij op allen maakte, die het zich ten genoegen rekenden hem te ontmoeten! Echte humor was hem geheel eigen. Iedere brief, dien ik van hem ontving, — en gedurende zijn verblijf in 's Gravenhage ging er stellig geen maand om, waarin ik dit voorregt niet meermalen mogt genieten — was er mede gekruid en kenmerkte zich door geestige gedachte of woordspeling. Nimmer echter vermaakte hij zich ten koste van anderen. Zijne goedhartigheid deed hem dien dikwijls zoo gevaarlijken klip zorgvuldig vermijden. In zijn oordeel over anderen was hij integendeel steeds liefderijk, al bleven voor zijnen helderen blik verkeerdheden en gebreken niet lang verholen.

Buijskes toch bezat veel menschenkennis en levenswijsheid en was daardoor jegens anderen inschikkelijk en welwillend gestemd. Anderen ten dienste te zijn, behoeftigen onderstand te verleenen, nuttige ondernemingen naar vermogen te schragen rekende hij zich tot duren pligt, waaraan hij zich nimmer onttrok.

Men denke echter niet, dat de man, steeds opgeruimd en vrolijk van geest, den ernst des levens naauwelijks kende, of althans geneigd was, de taak hem in de maatschappij opgedragen ligt te achten. Verre vandaar! echt Christelijk en godvruchtig gestemd droeg hij de wederwaardigheden welke hem, helaas! niet werden gespaard, kalm, gelaten en onderworpen. Doch zij troffen hem gevoelig en lieten een diepen, blijvenden indruk achter. Ondervonden zijne betrekkingen of vrienden pijnlijke slagen, zij konden zeker zijn bij hem de warmste deelneming te ontmoeten, uit zijnen mond verstandige en hartelijke woorden van troost, opwekking en bemoediging op te vangen.

De taak, waartoe hij in onderscheidene betrekkingen geroepen werd, vervulde hij steeds met voorbeeldige naauwgezetheid en trouw. Bedrijvig van aard, voortvarend, paarde

hij aan die loffelijke eigenschappen de niet minder lofwaardige zucht tot grondige studie en onderzoek. Hij bezat daarbij de gelukkige, doch zeldzame gave, om in moeijelijke en ingewikkelde zaken spoedig, doch met juistheid te onderkennen, waarop zich de aandacht bepaaldelijk behoorde te vestigen, waarvan de beslissing moest afhangen en, met terzijdestelling van allen noodeloozen omhaal van geleerdheid, was hem geen moeite te zwaar, om op die punten eene vaste overtuiging te verkrijgen en er aan anderen rekenschap van te geven.

Zoo velen aan de beraadslagingen in de regtszaal met hem deel namen, zullen dit gaarne, naar ik vertrouw, bevestigen en aan zijne gemoedelijkheid, grondige kennis en schranderheid eenstemmig welverdiende hulde brengen. Allen toch, ik houd mij er van overtuigd, waardeerden hem als een hunner uitstekendste ambtgenooten en hadden hem daarbij lief als opregt, hartelijk, deelnemend vriend.

Is het te verwonderen, dat aan den man, wiens aantrekkelijk beeld ik met een enkel woord trachtte weder te geven, in de magistratuur eene aanzienlijke plaats werd toegewezen en dat de gemeenten, welke het voorregt genoten, hem onder hare ingezetenen te tellen, zich van zijne medewerking en voorlichting verzekerden. Eene korte vermelding van zijnen levensloop zal er het bewijs van leveren.

Buijskes werd den 31[sten] October 1794 aan den Helder geboren. Zijn vader was de met lof bekende Admiraal Arnold Adriaan Buijskes, zijne moeder vrouwe Eva Clasina van Romunde, beiden uit aanzienlijke geslachten in Enkhuizen gesproten. Herinner ik mij wel, dan veranderde hij in de eerste jaren zijns levens vaak van woonplaats, het eigenaardig gevolg van den stand door zijnen vader gekozen. Zijne opleiding voor de Hoogeschool genoot hij bij den gunstig bekenden, geleerden Predikant Wigeri aan de Beverwijk, aan wiens leiding meerdere aanzienlijke jongelin-

gen, onder anderen uit het naburig Haarlem, werden toevertrouwd.

Den tijd genaderd, waarop hij tot de akademische lessen zou overgaan, zag hij zich de gelegenheid er toe afgesneden door zijne benoeming tot Garde d'honneur, bestemd voor het 2de regement cavallerie te Metz. Het schijnt echter, dat zijn vader, die als kundig en uitstekend zeeman bij den franschen keizer in aanzien stond, gelijk blijkt uit de waardigheid van Baron de l'Empire, die hem was opgedragen, toenmaals te Toulon zijnde, het dreigend onheil, grootendeels althans, wist af te leiden. Immers door dezen naar Parijs ontboden, had hij het voorregt, dat de benoeming tot Garde d'honneur vervangen werd door eene andere tot „Aspirant de marine 2de Classe, faisant partie du „77e equipage de haut bord montant le vaisseau de S. M. „le *Jean de Witt*, Escadre du Texel." De Fransche Minister van Marine Décrès gaf den raad, dat men zich stil zou houden, en liet dit waarschijnlijk ooglnikend toe, althans schoon later voor de Middellandsche Zee-vloot bestemd, trad Buijskes niet in dienst, maar bleef rustig te Parijs, waar hij vervolgens met zijnen vader getuige was van den intogt der legers van de verbondene Mogendheden. Spoedig daarop naar het vaderland teruggekeerd, deed hij zich in Junij 1814 als Student aan de Leijdsche Hoogeschool inschrijven. Reeds het volgende jaar echter brak hij zijne studiën af. Was hij er vroeger op uit geweest zich aan de te regt gehate en gevreesde dienst in de legers van den franschen alleenheerscher te onttrekken, nu ons herboren volksbestaan ernstig werd bedreigd, gordde hij manmoedig de wapenen aan, en maakte deel uit van de compagnie Leijdsche Jagers onder bevel van den kapitein Trip. Slechts korten tijd hield de veldtogt aan. De compagnie, in de maand April 1815 gevormd, zag hare taak na de glansrijke zegepraal in de velden van Waterloo bevochten ras

tot aller voldoening geëindigd. Met vernieuwden lust hervatte Buijskes zijne letteroefeningen, en in de school van Smallenburg, Kemper en Hageman grondig gevormd, verwierf hij den 2den Mei 1818 de doctorale waardigheid in de beide regten na openbare verdediging eener wèlbewerkte dissertatie *de crimine flagellatae annonae.* Hij had ook een geruimen tijd de huisselijke lessen bijgewoond, die Bilderdijk over de geschiedenis des vaderlands destijds te Leiden gaf.

Na het verlaten der Hoogeschool vestigde hij zich als Advocaat eerst te 's Gravenhage, later te Haarlem, en trad den 29sten April 1820, in den echt met Helena Elisabeth Enschedé, dochter van Johannes Enschedé en Johanna Elisabeth Swaving. Toen in 1825 laatstgemelde gemeente als de plaats voor het houden eener algemeene tentoonstelling werd gekozen, zag hij zich het lidmaatschap der met de regeling belaste commissie opgedragen, en deelde hij ijverig in de veelvuldige bemoeijingen, aan de zorg voor de zoo gelukkig geslaagde onderneming verbonden; eene taak te bezwarender, naarmate men toen niet, gelijk thans, door tal van tentoonstellingen van allerhanden aard de noodige ervaring had opgedaan.

Weinig tijds later trad hij in de Magistratuur op. Bij 's Konings Besluit van 17 Januarij 1826 tot Regter in de Regtbank van eersten aanleg te Alkmaar aangesteld, werd hij in 1827 bij Besluit van gelijken datum tot Officier van Justitie bij die Regtbank bevorderd. Zijn verblijf in die gemeente, dat tot 1833 aanhield, liet bij hem de meest bevredigende herinneringen achter. Menigmaal althans hoorde ik hem met voldoening gewagen van de genoegens daar gesmaakt en van de aangename betrekkingen er aangeknoopt. Dat men wederkeerig den kundigen, welwillenden, voor ieder toegankelijken man naar verdienste waardeerde, mag daaruit worden afgeleid, dat hij tot Lid van den Stedelijken

Raad en Kerkmeester bij de Nederduitsche Hervormde Gemeente werd gekozen.

Ten blijke van het vertrouwen algemeen in hem gesteld, zij tevens vermeld, dat hij in 1832 gedurende eene ernstige ziekte van zijnen zwager Mr. J. ENSCHEDÉ, diens betrekking van auditeur-militair in Noord-Holland, tijdelijk waarnam.

Het daaraanvolgend jaar had ik het voorregt hem nader te leeren kennen. Den 6den September toch van dat jaar werd hij als Officier van Justitie bij de Regtbank te dezer stede geplaatst. De vriendschapsbetrekking, welke lang reeds tusschen mijne familie en die der ENSCHEDÉ's bestaan had, bragt ons ongevoelig in aanraking. Behoef ik het wel te zeggen, dat de eerste ontmoeting al aanstonds den aangenaamsten indruk bij mij achterliet? Uiterst minzaam werd ik, na bekomen ontslag als Officier der Mobiele Schutterij, eerst kort als Advocaat opgetreden, door den voor jongeren zoo innemenden man ontvangen. Naauwelijks had ik hem bij verdere kennismaking het verlangen geopenbaard, om onder hem bij het Openbaar Ministerie geplaatst te worden, of hij toonde zich bereid tot verwezenlijking daarvan mede te werken, zoodra naar zijn oordeel, het daartoe geschikt oogenblik zou gekomen zijn.

Jaren achtereen bleef bij de Regtbank te dezer stede de post van Substituut-Officier onvervuld, en de wakkere Mr. J. A. BRANDT, die vóór BUIJSKES geroepen was als hoofd van het parket, met klem en krachtigen arm voor de handhaving der justitie te waken, en zich aan die eervolle taak geheel had toegewijd, achtte zich onbezwaard haar alleen door te zetten. Gelukkig voor mij was BUIJSKES anders gestemd; van de overtuiging doordrongen, dat de werkzaamheden aan het Openbaar Ministerie opgedragen, al mogen ze soms een korten tijd zonder nadeel door ééne hand kunnen worden waargenomen, om haren omvang duurzame

zamenwerking eischen. In Alkmaar deed hij er de hem steeds aangename ervaring van op, waar hij het voorregt genoot den door hem bijzonder hooggeschatten Mr. G. van Leeuwen tot Substituut te bezitten. Intusschen kwam het Buijskes, en te regt, ongeraden voor, terstond op bijstand aan te dringen, waar zijn voorganger getoond had, dat ze althans niet geheel onontbeerlijk was. Eerst in Junij 1835 zag ik uit dien hoofde den vurig door mij gekoesterden wensch vervuld, om onder zijne leiding voor de waarneming van het Openbaar Ministerie gevormd te worden, eene uitkomst, waartoe zijne welwillende aanbeveling zonder twijfel veel heeft bijgedragen.

Sedert dien tijd waren wij tot 1844 bijna onafgebroken iederen dag met elkander werkzaam, en vormde zich allengs die innige vriendschapsband, waaraan ik een deel van mijne verdere levensvreugde verschuldigd ben, en steeds tot aan mijnen laatsten stond met vurige dankbaarheid indachtig hoop te blijven.

In alles handelden wij in gemeenschappelijk overleg. Buijskes toch was de meening toegedaan, welke ook mij steeds als gegrond is voorgekomen, dat, zal het Openbaar Ministerie bij onze Regtbanken in der daad één zijn, de werkkring der leden van het parket niet met goed gevolg zorgvuldig kan worden afgebakend. Wij beschouwden het uit dien hoofde als een voorregt, niet afgescheiden van elkander, maar in hetzelfde lokaal werkzaam te zijn. Alles wat zich voordeed werd ons daardoor gelijkelijk bekend, over alles spraken wij onderling, en bepaalden wij, hoe daarin, door een onzer, naarmate het onderwerp tot het deel der werkzaamheden behoorde, welke ieder zich bijzonder ten taak zag gesteld, zou worden gehandeld. Voor mij althans was zulks van onberekenbare waarde. Dagelijks was ik daardoor in de gelegenheid op te merken, hoe helder Buijskes gewoon was de zaken in te zien, hoe eenvoudig en zonder omslag hij alles behandelde, hoe gereed hij zich toonde, waar pligt

dit toeliet, zwarigheden uit den weg te ruimen, hoe voorkomend en minzaam hij een ieder te woord stond en bejegende. Was hij daardoor veler vraagbaak en werd hij, voor een ieder toegankelijk, zonder schroom geraadpleegd, nooit toonde hij zich wrevelig en ongeduldig, altijd bleef hij kalm en meêgaande.

Waar het echter ernstiger zaken gold, en inschikkelijkheid ligt in laakbare zwakheid kon ontaarden, wist hij zich daarvoor zorgvuldig te wachten, en was hij terstond bereid krachtig door te tasten.

Zooveel goeds in zich vereenigende, won hij spoedig aller harten, zoodat hem, den waardigen, regtschapen en krachtigen, maar tevens welwillenden handhaver van orde en geregtigheid, aller achting ten deel viel.

Talrijk waren dan ook de betrekkingen hem opgedragen, waarvan hij zich met gemoedelijke naauwgezetheid kweet. In 1834 nam onze Maatschappij hem onder hare leden op, en werd hij tot lid der Commissie van Administratie over de Gevangenissen gekozen. Een jaar later trad hij in het bestuur van het Leidsche Departement der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen; in 1840 riep hem het Kiescollegie in den Stedelijken Raad. Niet lang daarna genoot hij de eer, van door Willem II, ter gelegenheid van het bezoek aan deze gemeente gebragt, met de orde van den Nederlandschen Leeuw begiftigd te worden, eene onderscheiding door een iegelijk als welverdiend toegejuicht.

Toen in 1842 de plaats van Voorzitter der Arrondissements-Regtbank alhier was opengevallen, verklaarde Buijskes zich niet ongezind haar te vervullen, daarbij, naar ik mij mag overtuigd houden, door geene andere bedoeling bewogen, dan om voor mij de gelegenheid tot bevordering open te stellen, gelijk ik dan ook het geluk had in zijne plaats tot hoofd van het Parket benoemd te worden. Niet lang echter mogt de Regtbank het voorregt genieten de leiding van hare beraadslagingen aan zijne vaste hand toebetrouwd

te zien. Elders was het oog op hem gevestigd. Het Provinciaal Geregtshof in Zuid-Holland keurde hem waardig, om in zijn midden zitting te nemen, en nadat hij in de maand April des jaars 1844 tot Raadsheer was aangesteld, volgde spoedig zijn vertrek naar de Hofstad.

Noode zag Leidens burgerij den algemeen beminden man vertrekken. Ook hij scheidde met weerzin, uit den grond zijns harten verklarende, dat hij in onze goede stad aangename dagen had gesleten. Steeds bleef hij bijzonder aan haar gehecht en achtte zich gelukkig, zoo vaak hij later in de gelegenheid was, haar te bezoeken.

Toch had hij gedurende zijn verblijf alhier menige wederwaardigheid ondervonden. In 1842 zag hij eene beminde dochter in den ouderdom van 14 jaren ten grave dalen, en gedurende den laatsten tijd zijner inwoning trof hem de ontzettende ramp, dat zijne tederminnende en trouwe gade, sedert eenigen tijd zwak van gezondheid en vooral van hoofd, door hevige vlagen van verstandsverbijstering werd aangetast, welke, gelukkig door dagen van kalmte afgewisseld, haar echter allengs voor den huisselijken kring minder geschikt maakten en haar doorgaans in eenen bedroevenden toestand deden verkeeren, totdat in 1846 haar lijden door den dood een einde nam.

Onder die zware slagen nu gedroeg Buijskes zich voorbeeldig. Bij den minder voldoenden staat van de toenmalige inrigtingen tot verpleging, aarzelde hij niet, de moeijelijke taak in zijne eigene woning te aanvaarden, ontzag daarvoor geenerlei moeite, wist, hoeveel hem dit kostte, moed te houden en troostte zich met het bewustzijn van alles te hebben aangewend, wat leniging, verzachting en zoo mogelijk genezing konde aanbrengen. Mij is het intusschen bekend, hoe zwaar hij er onder gebukt ging. In latere jaren trof hem, helaas! een nieuwe slag, toen een zijner dochters door dezelfde ziekte werd aangetast, waaraan zij, schoon in een der meest gunstig bekende gestich-

ten, welke sedert in ons vaderland tot stand waren gekomen, zorgvuldig verpleegd, mede is bezweken.

Ik meende van deze treurige bijzonderheden melding te moeten maken, om te doen uitkomen, welke geestkracht hem bezielde. Immers onder zoo zwaren druk was hij nimmer wankelmoedig. Met onbezweken trouw kweet hij zich van de zorg voor zijn gezin, welke sedert alleen op zijne schouders rustte. Huisselijk van aard was hij het liefst te midden der zijnen, naauwlettend op alles, wat hun welzijn kon bevorderen.

Niet minder dan elders viel hem ook te 's Gravenhage de algemeene achting en genegenheid ten deel. Naauwelijks waren na zijn optreden in het Provinciaal Geregtshof vijf jaren verloopen, of hij zag zich tot Vice-President bevorderd, eene waardigheid, hem door zijnen in diensttijd en jaren onderen ambtgenoot de Fremery volgaarne afgestaan. Ook de burgerij toonde zijne talenten en zijn karakter te waarderen, toen zij hem in 1849 het lidmaatschap van den Gemeente-Raad opdroeg. In die betrekking bewees hij, bepaaldelijk als lid der Commissie voor de strafverordeningen, onmiskenbare diensten.

Hoe hoog hij bij de leden van het Geregtshof stond aangeschreven, kan ik niet beter en vollediger in het licht stellen dan door aanhaling van de hartelijke woorden, door den waardigen Voorzitter van het Hof Mr. J. A. Philipse ter gelegenheid van de installatie van zijnen opvolger uitgesproken, en in het Weekblad van het Regt van 14 Januarij dezes jaars opgenomen.

„Door zijnen dood" zoo drukte de achtbare man zich uit, „heeft de stad onzer inwoning een waardig en in haar „veel belangstellend ingezeten, de maatschappij eenen bra„ven burger, de justitie een harer beste steunpilaren, zijne „kinderen eenen liefderijken en zorgvuldigen vader, zijne „familie en betrekkingen eenen welmeenenden raadgever, „zijne ambtgenooten eenen kundigen en hulpvaardigen col-

„lega en zijne vele vrienden eenen getrouwen vriend en „raadsman verloren, onherstelbaar verloren.

„Gij allen, M. HH.! hebt den overledene zeer van nabij „gekend. Gij hebt hem om zijne vriendelijkheid, opge„ruimdheid en eenvoudigheid, om zijne braafheid en op„regtheid, om zijne kunde, zijne ondervinding en werk„zaamheid hooggeschat en bemind, en gij betreurt met mij „het verlies van den man, die op zijnen uitersten post zoo „geheel onverhoeds van ons en de zijnen is weggerukt.

„Ik inzonderheid, M. HH.! die reeds ten tijde van mijn „verblijf aan Leidens Hoogeschool hem heb leeren kennen, „die nu vijf en dertig jaren lang door eene nimmer afge„broken vriendschap aan hem verbonden was, die sedert den „jare 1844, toen hij in de maand April als Raadsheer in dit „Hof was opgetreden, uit hoofde van onze gemeene ambts„betrekking meer gedurig met hem omging, en die, nadat „hij ook mijn huisvriend was geworden, mij meermalen van „zijnen altijd wèldoordachten raad, waarop ik den hoogsten „prijs stelde, mogt bedienen, ik inzonderheid, M. HH.! ge„voel, en dit te meer nog op mijnen leeftijd, zeer diep het „gemis van mijnen ouderen zoo getrouwen vriend en waar„digen ambtgenoot, wiens verlies ik nimmer zal vergeten.

„Een iegelijk, die hem in zijn huisselijken kring, weleer „als den liefderijksten echtgenoot, altijd als den trouwhar„tigsten en meest zorgvuldigen vader, en bij veel opvolgend „zeer grievend leed als den onderworpen en moedvollen „Christen, gelaten in alles wat hem wedervoer en tevreden „met hetgeen hem overbleef, heeft gekend; een iegelijk die „hem in de uitoefening van zijne onderscheidene maat„schappelijke betrekkingen heeft leeren waarderen; wij, „M. HH.! die hem gedurende eene reeks van jaren als reg„ter en voorzitter de meest gewigtige regtsgedingen hebben „zien behandelen en daarover zonder ingenomenheid, met „bedaardheid, bescheidenheid en kennis van zaken zijn ge„voelen hebben hooren uiten, en die hem tevens altijd vol-

„ijverig, werkzaam en hulpvaardig hebben gezien, allen „eindelijk die hem in den geheelen omvang zijner uitnemende verdiensten en talrijk goede hoedanigheden hebben „gekend, zullen steeds zijne nagedachtenis met mij in eere „houden en met christelijke onderwerping aan de altijd wij„ze beschikkingen der Goddelijke Voorzienigheid, die hem „op den 24sten December 1863, op negen en zestig jarigen „onderdom, na eenen door hem tot den einde zoo nuttig „en werkzaam volbragten leeftijd, van ons wegnam en in een „beter leven overbragt, zijner nagedachtenis steeds in liefde „gedachtig zijn."

De lezers van dit Levensberigt zullen het mij, naar ik vertrouw, dank wijten, dat ik mij veroorloofde, deze merkwaardige en door warmte van gevoel zoo gelukkig gekenmerkte toespraak in haar geheel over te nemen. Mij was dit behoefte, eensdeels om het bewijs te leveren, dat ik van den mij mede zoo dierbaren afgestorvene niets te veel gezegd heb, meer nog, om aan te vullen wat aan mijne schets mogt ontbreken.

Zoo gewaardeerd en door een ieder bemind bragt Buijskes met zijne beide jongste dochters (de oudste was tot zijne bijzondere vreugde vroeger reeds allergelukkigst in den echt getreden) de laatste jaren zijns levens kalm en genoegelijk te 's Hage door. Twee zijner zoons waren naar wensch geplaatst, de ondste als zeeofficier, de loopbaan volgende door zijnen grootvader zoo luisterrijk betreden, de andere in betrekking van civiel ingenieur, terwijl de jongste na loffelijk volbragte studie aan de Leidsche Hoogeschool voornam zich in Indië te vestigen. Aan dat voornemen werd in de eerste maanden van het vorig jaar, na aanstelling tot ambtenaar der 1e Klasse en het aangaan van eene alles goeds voorspellende echtverbindtenis, gevolg gegeven. Het afscheid trof, gelijk ligt te vermoeden is, Buijskes diep, schoon zijn verstand hem de keuze deed billijken

en hij door kracht van geest zijne aandoeningen wist te bedwingen.

Voorgelicht door den zeeman, in wiens bijzijn hij zich een groot gedeelte van zijn laatste levensjaar mogt verhengen, vond hij er genoegen in zijne geliefde panden gedurende den togt over den Oceaan in gedachte te vergezellen. Op eene kaart in zijn studeervertrek voorhanden stond de rigting afgebakend, volgens ingekomen zeeberigten, vermoedelijk door hen gevolgd. Bij ieder bezoek had hij er behoefte aan mij zijne onderstellingen mede te deelen. Gelukkig zag hij die in alles bevestigd, en smaakte het voorregt van de goede aankomst, na eene voorspoedige reis van 77 dagen, en later van de benoeming tot Substituut-Griffier bij den Raad van Justitie te Sourabaija, bij brief den 29sten October afgezonden, berigt te mogen ontvangen.

Met innigen weemoed bemerkten wij intusschen, dat de brave man merkbaar in zijne gezondheid achteruitging. Omstreeks het voorjaar overvielen hem duizelingen, waardoor zijn denkvermogen werd beneveld en gezette arbeid hem moeijelijk viel. Wel bragt een korte tijd van rust, door zijne ambtgenooten welwillend aangeboden, eenige beterschap aan, en opende zich het uitzigt, dat gunstiger saisoen heilzaam mogt werken. Maar dat uitzigt werd, helaas! slechts ten deele verwezenlijkt. Schoon hij weder geregeld zijne taak bij het Hof waarnam, viel zij hem echter zwaar en deed het hem leed zulks te ondervinden.

De plaatsen van vereeniging, waar hij, zoo uitnemend gezellig, gewoon was zich te verlustigen en ieder hem zoo gaarne aantrof, werden zorgvuldig vermeden. Alles toonde aan, dat hij, naar het uiterlijk afnemende, zich ook inwendig zwak gevoelde. Uit zijne laatste brieven werd mij dit telkens duidelijk; zoo schreef hij mij onder anderen den 12den November 1863, dat hij aan zijnen schoonzoon, als

officier der marine aan het Nieuwe Diep met het loodswezen belast, te kennen gaf: »ik vaar als het quaestieuse »dok à costi," en doelde in denzelfden brief op de mogelijkheid van een plotseling uiteinde met de volgende in der daad aandoenlijke woorden: »'t Gaat toch met mij niet »best; tot nog toe ga ik wel tot vier uur uit, doch »'s nachts heb ik het meestal kwaad, hoestende veel, met »nog al opgeven roodachtig van kleur; op die wijze toch »kan het schip niet lang blijven varen, de planken ra»ken los; nn, de stnurman is toch dankbaar, dat hij zoo »lang varen mogt en zijne medevarenden groot mogt zien." Iets verder schreef hij: »Als ge eens hooren mogt, dat het »schip onverwacht is uit elkander gevallen....."

Latere brieven van 6 en 10 December ademden denzelfden geest en helaas! spoedig werd die voorspelling treurige waarheid. Den 14den verliet hij des morgens tegen tien ure zijne woning, ten einde aan de teregtzitting van het Hof deel te nemen. Hij scheen niets ongewoons te gevoelen, schertste nog tegen een der bedienden, die hem het ambtsgewaad hielp aantrekken, toen hij op eenmaal, onder de voorlezing van een arrest, waartoe hij niet had medegewerkt, achter zijne ambtgenooten gezeten, om later den Voorzitter-stoel in te nemen, in één zonk, zonder eenig woord te kunnen uiten. Geneeskundige hulp spoedig toegesneld vermogt niets. In bewusteloozen staat tegen den middag naar zijne woning teruggebragt, blies hij een tweetal uren later, zonder eenig teeken van bewustzijn te geven, den laatsten adem uit.

Benijdenswaardig einde voor den braven man, die wel voorbereid, tot het laatst trouw op zijnen post, zonder smartelijk lijden, door Gods wijzen raad, naar betere gewesten werd geroepen, maar droevige en verpletterende slag voor zijne kinderen, betrekkingen en bekenden, die den besten vader, den hartelijken en opregten vriend, nog zoo

gaarne langer hadden behouden. Groot was aller verslagenheid bij de mare van het aandoenlijk verscheiden, innig de deelneming, welke de zijnen mogten ondervinden. Moge de hulde zoo eenstemmig en ongekunsteld aan zijne nagedachtenis gebragt, tot leniging strekken van hunnen regtmatigen en diepgevoelden rouw!

Leiden,
Junij 1864. D. TIEBOEL SIEGENBEEK.

LEVENSBERIGT

VAN

ABRAM PIETER VAN GRONINGEN.

Abram Pieter van Groningen zag het levenslicht te Haarlem op den 7den Maart 1798. Zijn vader, Lambertus van Groningen, was een algemeen geacht godsdienst-onderwijzer bij de Hervormde gemeente zijner woonstad; zijne moeder, Maria Bayard, eene Hollandsche huisvrouw van den echten stempel, die, in ernstigen godsdienstzin haren echtgenoot gelijk, door teedere liefde en verstandig huisbestuur het levensgeluk van gade en kroost bevorderde. Nadat hun zoon de lagere scholen doorloopen en zich het Fransch, Hoogduitsch en Engelsch genoegzaam eigen gemaakt had, om later met zekere gemakkelijkheid de letterkundige en wetenschappelijke voortbrengselen der beste schrijvers in genoemde talen te genieten, lag den ouderen de vraag op het hart, welke de toekomstige bestemming van den knaap zou wezen? De vader wenschte hem eenmaal het predikambt te zien bekleeden, en de neigingen

en aanleg van den zoon waren met dien wensch in overeenstemming. Slechts de moeder, hoezeer niets meer begeerende dan dat de schoone geestvermogens van haren lieveling ten bate der ook bij haar zoo hoog vereerde kerk zonden komen, bragt eenige bedenkingen in, welke het uitvloeisel harer nederigheid en bedachtzaamheid waren; maar die bedenkingen, hoofdzakelijk aan den burgerlijken en finantiëlen staat der familie ontleend, mogt zij opgeven bij de overtuiging, dat de inkomsten, voortvloeijende uit de veelvuldige lessen, waarmede de tijd van haren echtgenoot steeds bezet was, voorshands althans zijne plaatsing op de Latijnsche school toelieten.

Naauwelijks had de jonge van Groningen de eerste klassen der Latijnsche school van zijne geboorteplaats doorloopen, of hij had zich de achting en liefde harer leeraren verworven. Allen bewonderden de zeldzame vlugheid des geestes van hunnen leerling, zijn ongewoon sterk geheugen en zijne gevatheid, die zich, schijnbaar zonder de minste inspanning, meester maakte van alles wat hunne lessen hem voordroegen. Wanneer de volheid van den levenslustigen zin, die den knaap bezielde, hun ooit eenige moeite baarde, zijne edelmoedige natuur, zijn helder blaauw oog, dat steeds tot in de geheimste hoeken van zijn binnenste liet lezen, en de vaak echt humoristische uitingen van zijne gedachten en zijn gevoel gedoogden niet, dat hunne toegenegenheid voor een oogenblik van hem week.

Nadat van Groningen zijn dertiende levensjaar had bereikt, trof hem eene ramp, die niet alleen zijn teêrgevoelig hart met de diepste smart vervulde, maar ook zijne uitzigten in de toekomst verduisterde. Zijn vader stierf. De moeder, die behalve haren zoon nog eene jongere dochter bezat, zag zich beroofd van haren vromen echtgenoot en haar gezin van de middelen des bestaans. Bloedverwanten en vrienden, die de getroffen familie hoogachtten en minden, ontbraken niet; maar de krachten, waarmede men

haar te hulp kon komen, waren klein. Sommige raadslieden der wednwe stelden haar voor, haren zoon van de Latijnsche school te nemen, en hem een ambacht te laten leeren, dat hem zelven en den zijnen weldra eene bron van nieuwe welvaart kon worden; maar haar eigenaardige godsdienstzin wees dien raad van de hand. »*Ik* ben het niet geweest," zoo sprak zij, »die mijn ABRAM op die school bragt; zoo zal *ik* het dán ook niet zijn, die hem er van afneem." Het woord des geloofs, door den aankomenden jongeling opgevangen, bleef hem bij door zijn gansche leven, en straks bleek het, dat het vertrouwen der moeder niet teleurgesteld zou worden. De leeraren der Latijnsche school, aan wier hoofd de met roem bekende J. TEN BRINK, later hoogleeraar te Groningen, stond, traden eendrachtig voor hun uitstekenden discipel op, en hij had het geluk zijne voorbereidende studiën voor het hooger onderwijs ongestoord te mogen voortzetten.

In September 1815 werd de toen zeventienjarige VAN GRONINGEN te Leiden als akademieburger ingeschreven. De lof, door hem te Haarlem gewonnen, had het zijnen vrienden ligt gemaakt hem van verschillende zijden finantiële hulp te doen toekomen, zoodat hij althans de noodzakelijkste onkosten van het universiteitsleven, met inachtneming van veel overleg, bestrijden kon. Uit de toen nog bestaande landsbeurs vloeiden hem *f* 300 toe, uit die van mevrouw de wed. STEIN te Haarlem *f* 200. Een bloedverwant schonk hem jaarlijks *f* 50, en een weldoener, wiens naam hij nimmer te weten kwam, een dergelijke som. Stelden hem deze gezamenlijke inkomsten in staat als student te leven, tot aankoop van boeken en voor levensgenot, dat slechts voor geld verkrijgbaar was, schoot natuurlijk niet veel over. Dit belette echter niet, dat zijn akademie-tijd hem eene levensperiode werd, waarop hij in later jaren steeds met de grootste vreugde en dankbaarheid terugzag. De boekenschat, vrucht van uitgespaarde penningen, dien hij zich

allengs verwierf, was hem te dierbaarder, naarmate hij kleiner was, en ook toen, evenzeer als in later leven, hield hij den dag, waarop eenige aankoop door hem gemaakt werd, voor een waren feestdag. De lessen der hoogleeraren WYTTENBACH, BAKE, VAN DER PALM en anderen, die hij tijdens zijne propaedeutische studiën hoorde, en die van VAN VOORST, SURINGAR, BORGER en CLARISSE, die hem tot de beoefening der theologische wetenschappen opleidden, laafden zijne dorst naar kennis overeenkomstig zijne behoeften. Geestrijke jongelingen, die ook bij het volle genot van alle geoorloofde genoegens des studentenlevens hunne bestemming geenszins uit het oog verloren, en de kunst verstonden, om ook hunne uitspanningen aan hunne vorming dienstbaar te maken, trokken hem gaarne in hun kring, en met velen hunner, vooral C. STEENHAUER, J. G. LA LAU, A. BIBEN en anderen, die òf met de genoemden reeds ten grave gingen, òf nog leven, mannen, wier talenten en vruchtbare arbeid in maatschappij en kerk later een goeden naam wonnen, knoopte hij vriendschapsbanden aan, die eerst door den dood werden verbroken.

Hoezeer VAN GRONINGEN het ambt, waartoe hij zich te Leiden voorbereidde, van ganscher harte begeerde en niets verzuimde, wat hem voor de vorming daartoe onmisbaar scheen, lag het noch in zijne natuur noch in zijne wenschen eenmaal als godgeleerde uit te munten. Levendigheid van gevoel en verbeeldingskracht en aesthetische zin waren, benevens een stalen geheugen en eene zeldzame takt, om de schatten zijner dagelijks aangroeijende kennis voor het leven aan te wenden, de gaven zijns geestes bij uitnemendheid. Hij had bewustheid van zijn dichterlijken aanleg en wist dien te waardeeren; geen wonder dat hij zijne theologische studiën gedurig afwisselde met litterarische en historische. Was hij als leerling der school te Haarlem reeds een goed latinist geworden (velen zijner vrienden aan de Akademie, die bij het stellen

hunner latijnsche proefschriften zijne hulp genoten, hebben het ervaren) en vooral onder de leiding van TEN BRINK, meer dan in die dagen gewoon was, in het grieksch gevorderd, thans waren HORATIUS en HOMERUS zijne lievelingsauteuren. Aan deze lectuur paarde hij inzonderheid die van onze oudere dichters, VONDEL, HUYGENS, HOOFT en ANTONIDES; van de lateren minde hij vooral de VAN HARENS, van de modernen BILDERDIJK. Ofschoon hij met laatstgenoemde, die toen te Leiden woonachtig was, nimmer in persoonlijk verkeer stond, waren er zeker in die dagen weinigen onder de akademieburgers, door wie de groote dichter meer bewonderd werd. Wat BILDERDIJK zong vond doorgaans den diepsten weêrklank in VAN GRONINGENS gemoed, en als er toen en later in zijne tegenwoordigheid sprake was van poëten, die den jeugdigen zanger boven anderen als modellen moesten voorgesteld worden, dan hoorde men nevens VONDELS naam ook steeds dien van BILDERDIJK van zijne lippen. Behalve de algemeene en kerkelijke geschiedenis — over laatstgemelde hoorde hij de lessen van SURINGAR, die hem ten allen tijde de innigste vriendschap bewees — beoefende hij meer bepaald die van ons vaderland, en wel inzonderheid die van ons vaderland tijdens den vrijheidsoorlog tegen Spanje. De warme liefde voor den geboortegrond, de bewondering van de groote daden der vaderen, en het welgevallen aan de zangen onzer voorgeslachten, waardoor hij zich gedurende zijn gansche leven onderscheidde, woonden reeds vroeg in hem, en gelijk later wist hij ze ook toen mede te deelen aan die hem omringden. Onder zijne leiding vormde zich een gezelschap van weinige, maar uitstekende studenten, die zich Rederijkers noemden en zich met hartelust op de beoefening der nederlandsche dichtkunst en historie toelegden. In dezen kring, waartoe ook DA COSTA voor een tijd behoorde, las VAN GRONINGEN zijne eerste verzen, waarvan sommige in

de studenten-almanakken van dien tijd geplaatst werden. Twee van die stukken genoten jaren na zijn vertrek van de akademie bij de studerende jongelingschap nog algemeene achting, en het is wenschelijk, dat zij nimmer bij haar in vergetelheid zullen komen. Wij bedoelen de twee „Zedeprinten" in den trant van HUYGENS: „De goede en de kwade Student," die zoowel den zedelijken ernst als het talent van den jongen dichter tot eere zijn en de wèlverdiende onderscheiding genoten van vooraan geplaatst te worden in de „Studentenzangen," die in 1822 te Leiden bij Herdingh in het licht verschenen.

In den zomer van het jaar 1821 bereidde zich VAN GRONINGEN met zijn boezemvriend G. G. VAN DEN BROECK, den tegenwoordigen predikant der Hervormde gemeente te Leiderdorp, tot zijn proponentsexamen. In de maand October van genoemd jaar werd dat examen te 's Gravenhage voorspoedig afgelegd, en zijne vreugde over den goeden afloop werd op de meest verrassende wijze verhoogd door hetgeen terstond daarop volgde. EWALDUS KIST, de beroemde prediker van Dordrecht, een der examinatoren, sprak den proponent een hartelijk woord van gelukwensch toe en reikte hem een brief uit, waarin de collator van Bleskensgrave en Hofwegen in den Alblasser-waard hem tot predikant der gecombineerde gemeenten aldaar benoemde. Met een hart, overstelpt van dankbaarheid, reisde de gelukkige zoon nu naar Haarlem, om zijne moeder en zuster deelgenooten te maken van zijne blijdschap.

Op den 9den December 1821 aanvaardde VAN GRONINGEN zijne ambtsbediening. Ofschoon de gemeente hem ontving ten gevolge der beschikkingen van den collator, ontving zij hem met ingenomenheid. Reeds eenigen tijd toch vòòrdat de ambachtsheer zijne keus had bepaald, had VAN GRONINGEN in de kerk van zijn vriend BIBEN te Brandwijk, op korten afstand van Bleskensgrave gelegen, eene predikbeurt vervuld, en de goede geruchten aangaande zijne gaven had-

den den gemeenteleden de schoonste verwachtingen ingeboezemd. Die verwachtingen werden niet teleurgesteld. Van den eersten dag zijner evangeliedienst tot in den avondstond van zijn leven liet VAN GRONINGEN zich kennen als een man, die zijn heerlijk ambt volkomen waardig was. Hoezeer hij zich nimmer onderscheidde door breedte en diepte van eigenlijk theologische ontwikkeling en zijn geest steeds bevredigd scheen door de dogmatische overtuigingen, die hij door de vlijtige beoefening van het systeem van zijn leermeester VAN VOORST, „den ijsbreker van zijnen tijd," had opgedaan, bezat hij toch veel, ja het beste wat een talentrijk man tot een uitstekend prediker en herder kan vormen: een helder hoofd en een warm hart, beiden doortrokken van den geest der H. Schriften, die hij van kindsbeen lief had en met vrije zelfstandigheid wist te verklaren; eene levendige fantazie en een diep godsdienstig gevoel, gaven voor een leeraar op den preëkstoel, in de catechiseerkamer en het huisgezin van zoo groote beteekenis, en eene voordragt, die, hoewel naar sommiger meening te weinig gepolijst, de aandacht der hoorders ligtelijk opwekte en boeide. Wanneer men nu bij dit alles in aanmerking neemt, dat VAN GRONINGEN bij zijne ietwat te groote kleinachting van hetgeen hem „ijdele vormen des dagelijkschen levens" schenen, eene natuurlijke goedhartigheid bezat, die niet toeliet, dat hij de wetten der ware wellevendheid ooit grovelijk overtrad, een aangeboren takt om met zijne gemeenteleden van alle standen in alle levensomstandigheden diep te gevoelen, en een geest van mededoogen en barmhartigheid, die hem aandreef ongelukkigen en armen met raad en daad, zooveel zijne zedelijke en finantiële krachten maar toelieten, bij te staan — dan zal men het ligtelijk bevroeden, waarom hij zoowel te Bleskensgrave als in de gemeenten, die hij later diende, zich van de algemeene achting en liefde der hem toevertrouwde kudde steeds verzekerd zag.

Aan den overgang uit »het zalige studenten-leven" — zoo hoorden wij het VAN GRONINGEN meermalen noemen — tot dat van den predikant in eene afgelegen landgemeente, waarin de beschaving ten allen deele achterlijk is — en dat was, vóór dertig jaren althans, te Bleskensgrave in hooge mate het geval — zijn voor een wèlontwikkeld man, die in den waren zin des woords akademieburger is geweest, steeds eigenaardige weeën verbonden. Ook VAN GRONINGEN heeft die weeën leeren kennen, en zij waren niet zelden eene stof voor zijne brieven aan de pas verlaten vrienden in het geliefde Leiden en elders. Maar er was veel wat hem troostte. In de vervulling zijner ambtspligten, die hem bij zijne vele gaven en wonderbare vlugheid, welke vooral bij het stellen zijner leerredenen aan den dag kwam, maar zelden tot bezwaar strekten, genoot hij ook de vervulling zijner vurigste wenschen. Miste hij het verkeer zijner vele vrienden, dat voor zijn gezelligen aard zoo groote waarde had, één van hen, BIBEN, leefde in zijne nabuurschap, en daarenboven, hij had het geluk van zijne teêrgeliefde moeder aan het hoofd van zijn klein gezin te zien, waarvan de zamenleving gekruid werd door zijne niet minder geliefde zuster, wier geestige invallen vaak des broeders buijen van zwaarmoedigheid wisten te verdrijven, wanneer deze, ook in dit opzigt eene echte dichter-natuur, zich boog onder de ligte aanvallen van melancholie, waarvoor zijne aangeboren vrolijkheid somtijds voor eene poos moest onderdoen. Behalve dit alles genoot hij nog de vertroosting zijner geliefkoosde studiën, waarvoor zijn ambt in de niet zeer uitgebreide gemeente gelegenheid liet, en van tijd tot tijd het genoegen van den omgang met geestverwanten in het naburige Dordrecht.

Onder de kleinere steden van ons vaderland was vóór dertig en veertig jaren welligt geene, waarvan de burgerij meer dan die van Dordrecht zich door zekere mate van liefde voor wetenschap en kunst onderscheidde. Die liefde

was eensdeels een erfgoed van hare voorvaderen en anderderdeels eene vrucht van den invloed van eenige begaafde mannen in haar midden, die den geest van beschaving, welke hen bezielde, aan anderen wisten mede te deelen. Daartoe behoorden vooral VAN BRAAM en SCHULL, die door hunne veelzijdige geleerdheid en goeden smaak uitmuntten; EWALDUS KIST, de schrijver der „Beoefeningsleer," die met zijn zoon ANTONIE en den blinden organist LEEMSCHOT bij velen eene ernstige belangstelling voor goede muzijk opwekten; JACOBUS VAN STRY en SCHOUMAN en beider beroemde leerling SCHOTEL, wier penseelwerk het huisvertrek van menigen welgestelden burger versierde; KISSELIUS en B. F. TYDEMAN, die wegens hunne dichtergaven bewonderd werden, en andere beoefenaars van wetenschap en kunst, waarvan sommigen nog leven. Dat VAN GRONINGEN, die voor het streven van al die mannen de warmste sympathie gevoelde, zich weldra beijverde om, zooveel zijne ambtspligten het toelieten, ook hun persoonlijken omgang te genieten, laat zich evenzeer begrijpen, als dat zij van hunne zijde straks belangstelling toonden voor den jongen dichter en geschiedvorscher, van wiens gaven zij voor hunne gemeenschappelijke bedoelingen vrucht mogten verwachten. Naauwelijks was de predikant van Bleskensgrave eenigen tijd op zijne standplaats gevestigd, of men had hem tot werkend lid van de toen nog jeugdige maatschappij „Diversa sed una" verkozen. In die maatschappij las hij welhaast zijne eerste uitvoerige dichtstukken „De Haarlemmer-duinen" en „Broederliefde," die beiden met groot welgevallen werden aangehoord. Het eerst vermelde stuk, dat nimmer gedrukt werd, was voornamelijk gewijd aan de historische herinnegen, die zich aan de liefelijke omstreken van 's dichters geboorteplaats verbinden; het laatste werd in de „Mnemosyne" der gebroeders TYDEMAN opgenomen en later ook in de „Onuitgeven en Verspreide Poëzij."

In den zomer van het jaar 1827 ontving VAN GRONINGEN

een beroep naar 's Gravendeel, nadat hij reeds een ander naar elders bij herhaling had afgeslagen. Hij meende nu Bleskensgrave te moeten verlaten, en in de maand October betrok hij zijne nieuwe pastorie. De staat, waarin hij de gemeente aantrof, was geenszins roemwaardig. Het getal harer lidmaten stond in ongunstige verhouding tot de velen, die nog geen belijdenis hadden gedaan. Onkunde en zedeloosheid hadden in menig huisgezin de overhand. De armenkas was slecht voorzien, en niet weinigen stonden sinds lang als trage kerkgangers bekend. De komst van den nieuwen leeraar bragt in dit alles de meest gewenschte verandering te weeg. Zijne krachtige preêkwijze wekte groote belangstelling; zijne catechiseerkamer werd gevuld met ouden en jongen; armenkas en kerkefonds werden gestijfd, en de gemeente van 's Gravendeel ging een tijdperk van bloei in, zooals haar in eene halve eeuw, en misschien langer, niet te beurt gevallen was.

Terwijl VAN GRONINGEN zich aldus met voorbeeldigen ijver aan zijn nieuwen werkkring wijdde, werd hem en zijne moeder eene zware ramp bereid. Zijne zuster, de vreugde van zijn huis, werd krank en stierf in den bloei harer jaren. Dit verlies bragt hem eene wonde toe, die lang bloedde, en naauwelijks was zij eenigermate geheeld, of hem overkwam nieuw leed ten gevolge van het overlijden van zijn ambtsbroeder TYDEMAN te Dordrecht. Met dezen merkwaardigen man had hij, vooral sedert zijne verplaatsing naar 's Gravendeel, dat slechts op den afstand van één uur gaans van Dordrecht ligt, de vertrouwelijkste vriendschap aangeknoopt. Hij bewonderde zijne veelomvattende geleerdheid, zijne kennis van oostersche en westersche talen, zijne belezenheid in de Grieksche klassieken, en had hem lief om zijn gemoedelijken christenzin en zijne humane levensvormen. Toen TYDEMAN in zijn laatsten levenstijd zich al meer en meer verdiepte in de fantazie-wereld der Swedenborgianen en hij het zich ten levenstaak stelde ande-

ren binnen de sfeer zijner theosofische speculatiën te trekken — eene poging, die den welmeenenden man, toen waarschijnlijk den eenigen voorstander van het Swedenborgianisme in ons vaderland, van de zijde van sommige tegenstanders harde bejegeningen berokkende — kon deze afdwaling — want ook in VAN GRONINGENS oog was zij zulks — aan den broederband, waardoor beiden aan elkander gehecht waren, geen schade doen. VAN GRONINGEN wist de dichterlijke bestanddeelen, dio hij in de fantastische voorstellingen zijns vriends opmerkte, te waarderen, en daarenboven, ofschoon hij zelf zeer positieve overtuigingen had en niet zonder grond door velen een Bilderdijkiaan werd genoemd, niemand was meer gereed dan hij andersdenkenden, ook bij de grootste afwijking van zijne eigen inzigten, met liefde te bejegenen, zoo het hun maar niet aan zedelijken ernst ontbrak. Toen TYDEMAN in 1829 gestorven was, wijdde zijn vriend aan zijne nagedachtenis een even aandoenlijk als hartverheffend dichtstuk, dat later onder de „Onuitgegeven en Verspreide Poëzij" eene plaats vond.

De gebeurtenissen van het jaar 1830 en 1831, vooral de revolutie in België, maakten op VAN GRONINGENS vaderlandlievend hart den diepsten indruk. De smaad, het huis van Oranje aangedaan, was hem, wiens ziel voor dat huis gloeide met een ernst, die zijne vrienden vaak aan vroegere tijden deed denken, eene pijnlijke ergernis, en de nood der schatkist van den Staat dreef ook hem aan, naar zijn vermogen „een offer op het altaar des vaderlands" te brengen. Had hij tot dus verre op alle aanzoeken van uitgevers, om een bundel zijner gedichten in de wereld te zenden, een weigerend antwoord gegeven, nu liet hij zich ligt overhalen, en weldra verschenen zijne „Zangen voor onze dagen," [1] drie lierische dichtstukken, waarvan het eer-

[1] Dordrecht, bij J. de Vos en Comp. 1831.

ste „De Derde October 1830," het tweede „NIKOLAAS, Keizer van Rusland," en het laatste „De Heldendood van VAN SPEYK" getiteld is. De vrienden der kunst ontvingen het klaverblad met vreugde en bewondering, en de meesten, die deze zangen lazen, roemden ze als eene gelukkige uitdrukking van den toenmaligen volksgeest. Anders echter was het gevoelen van een onbekende, die in een artikel van den Utrechtschen Courant voor 11 November 1831 zich liet hooren. Deze beoordeelaar beschuldigde den dichter van „hoogdravenden onzin" geschreven te hebben, en toonde zijn oogmerk om hatelijkheden te zeggen, door de waarheid in twijfel te trekken van de betuiging, in de voorrede vervat: „dat de uitgave van het bundeltje tot een offer op het altaar des vaderlands zou strekken." Het venijnige opstel ware intusschen wel onopgemerkt voorbij gegaan, zoo de steller het niet besloten had met een paar regels uit een der werken van J. VAN LENNEP, waaronder de naam van laatstgenoemde op zulk eene wijze geplaatst was, dat de lezer noodzakelijk denken moest, dat het gansche artikel zijn oorsprong aan den Amsterdamschen poëet te danken had. Door VAN GRONINGENS vriend UITWERF STERLING op de zaak opmerkzaam gemaakt, gaf VAN LENNEP weinige dagen daarna een „Brief over de zangen voor onze dagen" in het licht [1], waarin de moedwillige criticaster behoorlijk getuchtigd werd en den verongelijkte en zijn werk volkomen regt wedervoer. Dit alles belette echter niet, dat deze aanval in VAN GRONINGENS gemoed een smartelijken indruk naliet en zijn eigenaardigen tegenzin tegen het uitgeven verhoogde. VAN GRONINGEN was een man, op wien alledaagsche roemzucht naauwelijks eenigen vat had; zijne gedichten waren, even als zijne leerredenen, uitdrukking van zijne innigste overtuigingen en zijn heiligst gevoel. Dat

1 Amsterdam bij Meijer Warnars, 1831.

anderer overtuigingen van de zijne afweken en hun gevoel met het zijne niet stemde, kon hij, gelijk wij boven reeds aanduidden, met de meeste liberaliteit verdragen; maar die het waagden de uitingen van zijn hoogste inwendig leven met ongewasschen handen aan te roeren, bereidden zijner ziel eene bitterheid, die hij kwalijk kon lijden, en waarvoor hij daarom alle aanleidende oorzaken gaarne poogde te vermijden.

Het tienjarig tijdvak van VAN GRONINGENS verblijf te 's Gravendeel was de bloeitijd zijner dichterlijke gaven. In den winter van het jaar 1830 en 1831 las hij in de Maatschappij „Diversa sed una" te Dordrecht zijn „Hendrik Thomas," eene schoone uitbreiding van de bekende episode in den derden zang van O. Z. VAN HARENS „Geuzen." Dit dichtstuk was de eersteling eener reeks van andere, die weldra volgden, „Lancelot van Brederode," „de Watergeuzen," „de Geuzen te Enkhuizen" enz., die hij gezamenlijk zijne „Geuzen-zangen" mogt heeten, omdat zij de daden en het lijden onzer oorlogs- en geloofshelden in den vrijheidskamp tegen Spanje bezongen. De meeste dezer stukken, die de dichter met groote kracht voordroeg, maakten op de hoorders een diepen indruk en enkele werden ontvangen met een enthousiasme, dat „den Geuzenzanger" het bewijs leverde, dat zijn talent voor het descriptive niet alleen bewonderd werd, maar ook de gevoelvolle toon zijner liederen weêrklank vond in het gemoed zijner hoorders. De avonden, waarop hij het spreekgestoelte van „Diversa" in die jaren beklom, werden door de beschaafdere ingezetenen van Dordrecht feest-avonden geacht, die men met verlangen te gemoet zag, en niet alleen de steller van dit Levensberigt, maar vele anderen, die met hem als jongelingen zich verblijdden, wanneer zij aan het einde der overvolle zaal eene staanplaats mogten innemen, herinneren zich nog na vijfentwintig en dertig jaren met vreugde, hoe zich de dichter meester wist te maken van

„

hunne verbeelding en hun gevoel, als zijne mannelijke taal hun de zwerftogten en heldenfeiten der „kind'ren van de zee, zoo woelig als de baren" maalde, of de liefde en de smarten van HENDRIK THOMAS en LANCELOT met zijne gade, den woesten zin van LUMEI, het heimwee naar het vaderland van PIBO HARDA en de godsvrucht van DE RIJK.

In Julij 1837 verwisselde VAN GRONINGEN zijne standplaats te 's Gravendeel met die te Ridderkerk tusschen Rotterdam en Dordrecht. De buitengewone uitgebreidheid dezer gemeente overlaadde hem met ambtspligten, waarvoor de krachten van velen misschien te klein zouden geweest zijn, maar waarvoor de zijne genoegzaam bleken te wezen. Gedurende de wintermaanden preêkte hij geregeld driemalen in de week in zijne ruime, altijd welgevulde kerk. Vele zijner uren waren met catechisatiën bezet, en gansche dagen werden vaak, vooral tijdens het heerschen der cholera, aan herderlijke bezoeken gewijd, de avonden aan vriendelijk verkeer onder zijne gemeenteleden, of aan letterkundigen arbeid in de huiskamer, in gezelschap zijner moeder, die niettegenstaande hare hooge jaren steeds de trouwe verzorgster van haren zoon was en als altijd het voorwerp zijner innigste vereering en liefde. Zoo leefde het kleine gezin voort tot in December 1843, toen eene smartelijke ziekte der vrome vrouw hare laatste krachten roofde en de dood op den 20sten van genoemde maand haar wegnam. Wat VAN GRONINGEN bij haar sterfbed gevoelde en ondervond, hoe loodzwaar de eenzaamheid zijns huizes op hem viel, toen hij „arm en vreemdeling van het graf keerde, waaraan zijn ziel voor 't laatst haar offer gaf," maar hoe hem ook in die bange dagen de vertroosting zijner godsdienst niet te kort schoot, bezong hij eenigen tijd later op treffende wijze in zijn gedicht „De sterrenhemel." Na het overlijden zijner moeder was zijn geest gedrukt en zijne toekomst beneveld, totdat zij door de liefderijke beschikkingen der Voorzienigheid eindelijk opklaarde. In den loop van het jaar

1844 maakte hij kennis met Mejufvrouw M. Sitters, dochter van den postdirecteur te Gorinchem, en zijn hart begon wenschen te koesteren, die onder het gewigt van velerlei omstandigheden lang bij hem gesluimerd hadden. Die wenschen werden straks vervuld. Op den 23sten April 1845 sloot hij een huwelijk, dat, hoewel met geen kroost gezegend, eene bron van nieuwe levensvreugde voor hem opende, waarvoor hij tot het einde zijns levens dankbaar was.

In de eerste jaren van zijn verblijf te Ridderkerk woekerde van Groningen met de weinige uren, die hem van zijne ambtsbezigheden overbleven. Vele nieuwe gedichten werden door hem geschreven, meestal over onderwerpen, aan de H. Schrift en de geschiedenis der kerk ontleend, en daarenboven werd nu eene onderneming door hem ten uitvoer gelegd, waartoe hij zich reeds lang had voorbereid. Bij de verzameling zijner stoffen voor de „Geuzen-zangen" had hij zich meer en meer bekend gemaakt met de personen en bedrijven onzer avontuurlijke helden van de zestiende eeuw, en hij begreep te regt dat zijne vele détailstudiën, hen aangaande, hem in het bezit van resultaten hadden gesteld, waaruit een geheel kon gevormd worden, dat eene gaping in de geschiedbeschrijving van ons vaderland zou vullen, die sinds lang door velen gevoeld was. Ten gevolge van deze overtuiging sloeg hij de hand aan het werk, en in 1840 verscheen te Leiden zijne „Geschiedenis der Watergeuzen." Bewees dit boek, dat de dichterlijke zin van den auteur hem geenzins onbekwaam maakte tot het schrijven van een fikschen prozastijl, het bewees niet minder dat hij dien ernstigen en volhardenden geest van navorsching bezat, die de onmisbare eigenschap eens historieschrijvers moet geacht worden. Het werk werd dan ook door deskundigen met welgevallen ontvangen, hoezeer het nu, na een tijdverloop van vierentwintig jaren, waarin landgenooten en vreemdelingen onder het genot van vroeger onbekende hulpmiddelen onzen vrijheidsoorlog op nieuw in be-

handeling namen, verouderd moet heeten. Aan deze proeve van wetenschappelijken arbeid voegde VAN GRONINGEN in 1853 eene andere toe, zijn «Kort Verhaal van de invoering der bisdommen in Nederland in 1559." [1] De anteur leverde hierin een welgeschreven overzigt van eene gebeurtenis, die gedurende de zoogenaamde «Aprilbewegingen" om vele redenen in herinnering verdiende gebragt te worden.

Op den 17sten Maart 1851 zong VAN GRONINGEN der Maatschappij «Diversa sed una" te Dordrecht zijn «Afscheid" toe. De last van een drieënvijftigjarigen leeftijd liet zich meer en meer aan hem gevoelen, en hij meende «zijn dichterlijke baan" te moeten sluiten. Dit geschiedde dan ook, maar niet zonder weemoed en dankbaar terugzien op het zielsgenot, dat zijne kunst hem gedurende tal van jaren bereid had, en ook niet zonder hoop, dat zijne zangen voor het zedelijk leven zijner voormalige hoorders eenigzins vruchtbaar waren geweest. Toen zijne vrienden hem in die hoop sterkten en zij hem daarenboven opwekten, om uit zijne talrijke onuitgegeven dichtstukken eene bloemlezing te maken, waarvan zij meenden dat de uitgave voor onze landgenooten hare waarde zou hebben, betoonde hij zich daartoe aanvankelijk weinig gezind. Allenks echter veranderde zijne gedachten aangaande de zaak, en in 1855 ver-

---

1 Haarlem, bij de Erven F. Bohn, 1853. Onder de onuitgegeven schriften van VAN GRONINGEN, bij zijne weduwe berustende, komt een groot aantal prozastukken voor, meestal geschiedkundige verhandelingen, waarvan sommiger titel de aandacht trekt: *Constantinopel in* 1453 *en* 1853; *De Hunnen en Attila;* OLIVIER CROMWELL; *De Hollandsche Adel en de Hollandsche burgerstand;* ALVA, *eene historische studie;* LUMEY; *De zedelijke toestand der Nederlanden vóór en in het begin van den opstand tegen Spanje*, enz. Eene reusachtige verzameling van aanteekeningen, waardoor hij zich jaren lang tot het schrijven van eene *Algemeene geschiedenis der beeldstormerij in de kerk* en van eene *Geschiedenis der Nederl. dichters* voorbereidde, werd op zijn last vernietigd.

schenen te Leiden zijne „Onuitgegeven en verspreide Gedichten," met de aanduiding, dat de auteur tot die uitgave besloten had, niet om het aanmoedigend woord der „gewoonlijk te gunstig oordeelende vriendschap," maar in de veronderstelling, „dat zij hier en daar wat goeds zouden kunnen stichten, den geest opwekken en het godsdienstig en vaderlandsch gevoel weldadig aandoen." Nog in hetzelfde jaar noodigde zijn uitgever hem uit een tweeden bundel aan de pers over te geven, die straks onder den titel „Onuitgegeven en verspreide Poëzy" het licht zag en 's dichters welgelijkend portret aan het hoofd draagt.

Beide bundels bevatten, behalve de meeste stukken, die wij in dit berigt reeds vermeld hebben, eenige lierzangen van godsdienstigen inhoud, twee of drie stukken, die men kleine leerdichten zou kunnen noemen, eenige gelegenheidsgedichten en vertalingen. De gansche verzameling heeft, naar mij voorkomt, tot heden minder algemeene belangstelling genoten dan zij verdient, en ik weet naauwelijks waaraan dit toegeschreven moet worden. Van Groningen was, gelijk de meeste onzer dichters, geen poëet als sommige uitverkorenen zijn geweest, in wier werken de wijsgeerige denker schatten van nieuwe en groote gedachten pleegt te zamelen, maar zijne descriptie is vaak uitnemend schoon en levendig, zijn verzenbouw wel niet altijd onberispelijk, maar doorgaans natuurlijk en dikwerf krachtig, en gedurig slaat hij toonen aan, die het gevoel in beweging brengen en wel het edelste, het gevoel voor vaderland, godsdienst en zedelijkheid. Dat toekomstige bloemlezers, wanneer zij in later dagen uit de dichterlijke voortbrengselen van de onze het beste zullen vergaderen, ook van Groningens werken met dankbaarheid gebruiken zullen, kunnen wij niet betwijfelen.

In het midden van den zomer van het jaar 1861 bezocht ik van Groningen, na hem in langen tijd niet ontmoet te hebben. Hij was naar het ligchaam — zijn inge-

vallen gelaat en zijne hijgende borst verkondigden het mij maar al te duidelijk — een oud man geworden, maar zijn open, eerlijk oog fonkelde, gelijk weleer, van een onverminderd geestelijk levensvuur. Ons gesprek liep weldra over den eigenaardigen toestand der tegenwoordige kerk, en gelijk hij in vroeger dagen plagt, zoo sprak hij ook nu van zijne uitzigten in de toekomst der christenheid, die reeds vóór lang een chiliastiesch karakter hadden aangenomen. „Uwe verwachtingen zijn anders dan de mijne," zoo riep hij mij glimlagchende toe, en ik beaamde dat woord; maar toen ik hem van mijne zijde toeriep: „wij beiden gelooven aan de volkomen zegepraal des heiligen geestes van Christus en Christendom over alle dwaling en zonde en aan eene volheerlijke eindperiode der wereldgeschiedenis," toen ant„woordde hij: in dat vertrouwen leven en sterven wij." Sedert heb ik mijn edelen vriend niet wedergezien. Hij overleed den 22sten December 1861, na een geduldig lijden van eenige weken.

Van Groningen werd in 1836 tot medewerkend lid van het Nederlandsch Zendelingsgenootschap te Rotterdam gekozen. In 1839 benoemde het genootschap „Pictura" te Dordrecht hem tot lid van verdienste. De Maatschappij van Letterkunde te Leiden, het Genootschap „Oefening kweekt kennis" te 's Gravenhage en het Friesch genootschap te Leeuwarden namen hem in 1841, 1851 en 1855 onder hunne leden op. Sedert zijne komst te Ridderkerk was hij medewerkend, raadgevend of besturend lid van het Departement van Overmaassche dorpen der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, „het sieraad en de roem dier afdeeling." In hare buitengewone vergadering, op 12 Maart 1862 te Rijsoord gehouden, vierde zij met weemoed de nagedachtenis van den overledene. Sprekers bij die gelegenheid waren de heeren J. H. Peetsold en P. J. de Bosson, van Groningens vrienden gedurende tal van jaren. De eerste

hield eene redevoering, de laatste droeg een gedicht voor. Beide stukken verschenen te Dordrecht onder den titel: „Hulde aan de nagedachtenis van A. P. van Groningen," en werden door allen, die den afgestorvene vereerden, met erkentelijkheid ontvangen als een waardig gedenkteeken zijner persoonlijkheid en verdiensten.

Amsterdam,
Junij 1864. W. MOLL.

LEVENSBERIGT

VAN

LAMBERT JOSEPH EDUARD KEULLER.

Groot was bij ons Nederlanders steeds de gehechtheid aan den vaderlandschen grond, ja aan de plek die ons zag geboren worden. Van daar dan ook in onze Letterkunde het verschijnsel van dat aanzienlijk aantal plaatsbeschrijvingen, niet alleen van steden, maar ook van dorpen, dat sedert het laatst der 16de eeuw bij ons het licht zag en nog van tijd tot tijd vermeerderd wordt [1].

Onder de plaatsbeschrijvingen waarop onze Vaderlandsche

1 Het was op ons verzoek en onze aansporing dat Mr. J. T. Bodel Nijenhuis, onze veeljarige vriend en zoo lang waardig Secretaris onzer Maatschappij, voor het door ons van 1827 tot 1843 uitgegeven Tijdschrift: *de Vriend des Vaderlands* achtereenvolgend eene lijst dier plaatsbeschrijvingen opstelde, welke hij daarna (1862) in één boekdeel 8vo bij Frederik Muller te Amsterdam, vermeerderd en verbeterd, heeft uitgegeven.

Letterkunde roem mag dragen, behoort ook eene van Venlo, die wij aan de welversneden pen van ons in Mei 1864 aan ons ontrukt medelid KEULLER te danken hebben.

Te regt verdiende deze eenvondige geletterde indertijd zijne benoeming tot lid onzer Maatschappij. Deze laatste verlangde van ons eenige regelen aan zijne nagedachtenis gewijd; een verzoek waaraan wij ons evenmin meenden te mogen onttrekken als toen ons het schrijven van ettelijke bladzijden werd opgedragen over de ons vroeger ontvallene medeleden S. H. VAN DER NOORDAA te Dordrecht, J. DOYER Az. te Leiden, G. VAN ORDEN te Zaandam en Dr. P. J. B. DE WILDE te Batavia.

LAMBERT JOSEPH EDUARD KEULLER dan werd den 14den October 1813 geboren te Venlo, eene kleine stad, voormaals in het dusgenaamde Opper- of Overkwartier van Gelderland, thans in het Hertogdom Limburg gelegen en eene vesting van den tweeden rang. — Zijne ouders waren de Heer JOZEF JACOB KEULLER, Kantonregter aldaar, en ANNA SIBILLA JANKNECHT. Het was een uitstekend geluk voor den zoo bijzonder weetgierigen knaap dat zijne opvoeding, onder de oogen eens waardigen vaders, grootendeels plaats kon hebben op de Rijks lagere school in zijne geboortestad, eene school, wier oprigting (terwijl het onderwijs, vooral in de vaderlandsche taal, geschiedenis, enz. tot dus verre in Venlo, gelijk in geheel Limburg, zeer gebrekkig geweest was) onder het tal van weldaden behoort, die eene regt nationale regering sedert 1816 aan Zuid-Nederland geschonken heeft. De zaden, onder de regering van Koning WILLEM I, vooral door toedoen van den onvergetelijken FALCK, gestrooid, kiemden, over het algemeen, goed en hebben, niet het minst voor de letterkundige ontwikkeling van Limburg, zeer veel bijgedragen. Dat er zich in dit gewest meer en meer een Nederlandsche zin begint te ontwikkelen, is veelal een gevolg van de onder de regering van Koning WIL-

LEM I opgerigte scholen, vooral ook van het Athenaeum te Maastricht, dat zulke voortreffelijke leeraars had en nog bezit en bij den goeden aanleg van zeer vele Limburgsche jongelieden uitmuntende leerlingen heeft opgeleverd en nog steeds aan het vaderland schenkt [1].

Onzen jeugdigen KEULLER bezielde van kindsbeen af groote liefde tot wetenschappelijk onderzoek. Boeken waren zijn grootste schat, vooral boeken betrekkelijk tot geschied- en ondheidknnde; boeken waarin hij het noodige kon vinden tot bestudering van de geschiedenis en de oudheden van de hem overdierbare plek die hem zag geboren worden en waarop hij 's Hemels weldaden mogt genieten.

De jongeling maakte later al spoedig aanteekeningen uit alle werken die hem de geschiedenis en ondheden van Limburg in het algemeen en van zijne geboortestad Venlo in het bijzonder leerden kennen, en terwijl hij zich, als middel van toekomstig bestaan, met allen ijver voor het Notariaat bekwaamde, was het hem verder een genoegen, om, daartoe toegang verkregen hebbende, de toen nog geheel ongeordende oude stedelijke rekeningen en charters van Venlo ten stadhuize te onderzoeken, te bestuderen, voor een deel af te schrijven en tot de vervaardiging van eene geschiedenis en plaatsbeschrijving van Venlo, zijn lievelingsdenkbeeld voor de toekomst, te bezigen.

Rusteloos daarmede voortgaande was hij echter nog geens-

---

1 Men vergete ook niet dat het tegenwoordig Belgie zijnen bloei in letteren en wetenschappen voor een groot deel te danken heeft aan de instellingen aldaar onder Koning WILLEM I of hersteld of nieuw in het leven geroepen, terwijl de tegenwoordige betrekkelijk mindere aanmoediging van letteren, kunsten en wetenschappen in Oud-Nederland, bij den besten wil der Regering, grootendeels gezocht moet worden in den ontzaggelijken rentelast die nog steeds op ons Vaderland drukt, ten gevolge van den Belgischen opstand van 1830 met al zijnen nasleep en droevige gevolgen.

zins voornemens zijn werk reeds in druk uit te geven, maar wilde hij het steeds nog verder trachten te volmaken; iets waartoe hij voorzeker later, hier en daar, niet het minst in de laatste deelen van de *Gedenkwaardigheden uit de Geschiedenis van Gelderland* van I. A. NIJHOFF, nog bouwstoffen zoude ontdekt hebben, toen langzamerhand de tijd begon te naderen van het vijfde eeuwfeest der verheffing van Venlo tot stad. Zulks had namelijk plaats gehad bij Charter van den Gelderschen Hertog REINOUD II, op den 1 September 1343.

KEULLER wilde bij gelegenheid van dat vijfde eeuwfeest een blijk van zijne kinderlijke liefde voor zijne geboortestad aan zijne medeburgers schenken en bezorgde dan ook, kort voor zijne aanstelling tot Notaris, zijne in die zelfde vaderstad gedrukte en in 1843 uitgegevene *Geschiedenis en beschrijving van Venlo.*

Dit werk is in drie deelen verdeeld; in het eerste geeft KEULLER eene geschiedenis van Venlo en deszelfs naasten omtrek, welke afdeeling ook haar nut kan hebben voor de beoefenaars der vaderlandsche geschiedenis in het algemeen.

Dit eerste deel bevat na eene inleiding de volgende hoofdstukken:

1. Van de komst van VALUAS en stichting van Venloo tot aan de verheffing van hetzelve tot stad. Jaar 95—1343.
2. van dien tijd tot het kwam onder de regering van het Huis van Bourgondie; 1343—1475.
3. Van de komst onder het Huis van Bourgondie tot aan het tractaat van Venlo, 1475—1543 [1].

---

1 Op bl. 48 in deze afdeeling vermeldt KEULLER dat bij plakaat van 2 Februarij 1523 Hertog KAREL VAN EGMOND aan de regering van Venlo de vergunning gaf om, ter voorziening in de kosten der herstelling van den kerktoren, kleine penningen te mogen munten ter waarde van een oord Brabandsch, doch dat het hem

4. Van het tractaat van Venlo tot aan den vrede van Munster, 1543—1648.
5. Van den vrede van Munster tot het Barrière-tractaat, 1648—1715.
6. Van het Barrière-tractaat tot aan de Fransche overheersching, 1715—1795.
7. Van dien tijd tot de oprigting van het Koningrijk der Nederlanden, 1795—1815.
8. De verdere lotgevallen der stad van 1815—1843.

Alles gestaafd met bewijsstukken loopende van letter A—L.

In het tweede deel geeft KEULLER levensbeschrijvingen van de binnen Venlo's wallen geborene beroemde mannen: WILLEM VAN DE VELDE, een Augustijner Monnik, HUBERT GOLTZ of GOLTZIUS, de bekende Munt- en Penningkundige, ERYCIUS PUTEANUS of VAN DER PUTTEN, door de Franschen HENRI DU PUY genoemd, beroemd letterkundige en ge-

---

niet gebleken was of de Regering van deze vergunning, die haar voor drie jaren verleend was, gebruik heeft gemaakt. Hij betwijfelt zulks, *vermits het niet bekend is, dat er penningen gevonden worden, die te Venlo zijn gemunt.*

Wanneer het den schrijver vergund ware geweest eenen tweeden druk van zijn werk ter perse te geven, zonde hij deze plaats veranderd hebben. Wij hebben toch in onze *Munten der Graven en Hertogen van Gelderland* (Haarlem 1852) op pl. V niet minder dan drie verschillende te Venlo geslagene munten [dusgenaamde *boddragers*] van Hertog EDUARD (1361—1371); op pl. VI. eene dito van WILLEM, Hertog van Gulik als momber (1372—1377) en op pl. VIII twee dito van denzelven als Hertog (1377—1393) medegedeeld. Wat de, natuurlijk zeer kleine, muntjes van een oord Brabandsch, door den Heer KEULLER vermeld, betreft, tot welker vervaardiging Hertog KAREL VAN EGMOND verlof gaf, wij moeten bekennen, dat indien ze niet schuilen onder de door ons op pl. XVII, of N°. 13 op onze Supplementplaat N°. XXIX, van bovengenoemd werk afgebeelde stukjes, wij ze tot dus verre nog niet ontdekt hebben. Waarschijnlijk droegen ze wel een bijzonder muntteeken.

schiedschrijver, MATTHIAS BONERUS, letterkundige, DIEDERIK VAN DALEN, Godgeleerde en JAN VAN CLEEF of DE CLEEF, een der vermaarde historieschilders.

In het derde gedeelte van zijn werk beschrijft KEULLER de stad en hare verschillende gebouwen, benevens derzelver lotgevallen. Het ware te wenschen geweest dat de schrijver een platten grond der stad benevens de afbeeldingen van eenige harer voornaamste gebouwen bij zijn werk had kunnen voegen. Maar misschien liet de tijd zulks niet toe of kwamen hem, die toen nog slechts Candidaat-Notaris was, de kosten te groot voor. Hoe het zij, zijn werk is en blijft eene belangrijke aanwinst voor onze vaderlandsche Letterkunde, afbeelding *plaatsbeschrijvingen*. Het betrekkelijk kleine Venlo kan zich op eene beschrijving verhoovaardigen, hoedanig het zoo veel grootere en meer belangrijke Roermond tot dus verre moet missen. Zelfs Limburgs hoofdstad, het vermogende en aanzienlijke Maastricht, kan zich op geene goede plaatsbeschrijving beroemen.

KEULLER's werk bezorgde hem ten jare 1852 het lidmaatschap van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, terwijl hij verder benoemd werd tot corresponderend lid der Koninklijke Maatschappij van schoone kunsten en letterkunde te Gend, tot lid van het Historisch Verein für den Niederrhein, alsmede tot Eerelid van het Historisch Verein für Geldern und Umgegend te Gelder (het stadje dat eenmaal den naam gaf aan het Graafschap, later Hertogdom, Gelderland, doch dat thans, even als Emmerik, Stralen en zoo vele andere, vroeger Geldersche, plaatsen, tot Pruissen behoort).

Op den 21 Julij 1843 werd KEULLER bij Koninklijk Besluit tot Notaris aangesteld te Hoorne in Limburg, bij verbastering thans in die streken *Horn* genoemd [1], in vroe-

---

1 Dat de ware spelling Hoorne is, blijkt onder anderen uit het

gere eeuwen de zetel van het beroemde geslacht der Graven van Hoorne.

Nadat hij gedurende acht jaren te dier plaatse met onkreukbare eerlijkheid en groote gedienstigheid zijne medeburgers met raad en daad had bijgestaan, werd hij bij Kon. Besluit van 19 Augustus 1851 als Notaris overgeplaatst naar zijne vaderstad, waar hij gedurende ruim twaalf en een half jaren onvermoeid ten nutte van zijn talrijk gezin, zijne medeburgers en, voor zoo verre zijne drukke ambtsbezigheden zulks toelieten, ook ten nutte van letteren en wetenschappen werkzaam was.

In zijne uitspanningsuren hield KEULLER zich nog steeds onledig met het opsporen, ontcijferen en afschrijven van oude oirkonden, waarvan hij eene groote en belangrijke verzameling gevormd heeft, welke voor de jeugdige zonen des overledenen door de moeder getrouw bewaard blijft en welke zij hoopt dat door een hunner eenmaal in het licht gegeven zal worden.

KEULLER was ten jare 1847 in den echt getreden met Mejufvrouw FREDERICA ALDEGONDA CECILIA GROETHUY-

---

opschrift op het middeleeuwsche muntje, afgebeeld in onze *Munten van de Leenen in Braband en Limburg* (Haarlem 1862) op pl. XII, zijnde een denier van WILLEM, Heer van Hoorne, uit den aanvang der 13de eeuw, waarop de naam der plaats *Hoerne* gespeld wordt. *Hoorn* beteekent *kromming*, *hoek;* van daar ook de naam der stad Hoorn in het oude Westfriesland, thans Noord-Holland. Onze geleerde vriend, de Notaris DUMOULIN te Sittard, meldde ons dat in Charters wel *Hoern* of *Hoerne*, maar nimmer *Hoorne*, voorkomt en dat de tegenwoordige uitspraak in den Limburgschen tongval *Heur* of *Hör* is. Die tongval is over het algemeen een verbasterd Duitsch en was zulks ook steeds, zoo als onder anderen blijkt, niet alleen uit eene meenigte oorkonden, maar ook uit het opschrift op den legpenning van MARGARETHA VAN BREDERODE, Abdis van Thorn, welke in het Graafschap Hoorn geslagen is en een nagenoeg geheel Duitsch opschrift heeft.

ZEN, dochter eens grondeigenaars te Stralen, thans in Pruissen, doch, gelijk wij boven reeds vermeldden, in vroegere eeuwen in het dusgenaamde Overkwartier van Gelderland gelegen. Zijn huwelijk werd met een zestal kinderen gezegend. De bedroefde weduwe en haar kroost zullen steeds den geliefden Echtgenoot en Vader blijven betreuren, want KEULLER was een edel mensch; hij had een opregt karàkter; groot was zijne regtschapenheid en edelmoedigheid. Een ieder stond hij, waar slechts mogelijk, tèn dienste met zijne kennis in letteren, geschiedenis, oudheidkunde, niet het minst met zijne zeer groote bedrevenheid in de regten, en, wat op alles de kroon zet; KEULLER was een opregt, echt godsdienstig, Christen.

Groot was dan ook de algemeene deelneming toen hij, na eene slepende ziekte van bijna drie jaren, op den 2 Mei 1864 in den leeftijd van slechs $50^1/_2$ jaren, door zijnen Schepper uit dit leven tot een beter opgeroepen werd.

Die algemeene droefheid vertoonde zich vooral toen hij, eenige dagen later, naar zijne laatste rustplaats werd overgevoerd, waarbij ook het Philharmonie-gezelschap van Venlo bewees dat het zijnen Directeur en weldoener op den hoogsten prijs schatte.

Aan den grafkuil werden lijkredenen uitgesproken door de Heeren F. QUIMPF, T. VAN DER SLOOT en J. B. NOZEMAN, terwijl ook eenige Limburgsche bladen, met name het Weekblad van Venlo hartelijke regelen aan zijne nagedachtenis wijdden.

Zacht ruste de asch van ons te regt betreurd medelid.

Leiden,
1 Julij 1864. P. O. VAN DER CHIJS.

LEVENSSCHETS

VAN

Mr. WILLEM JAN CORNELIS VAN HASSELT.

Een der kenmerkende trekken van den achtenswaardigen man, wiens leven en arbeid ik ga bespreken, was zijne liefde voor zuivere, onopgesmukte waarheid; schijn en vleitaal stonden hem immer tegen. Op hem, die dat loffelijke voorbeeld huldigt, rust de pligt het te volgen, en zich voor alle opsmukking en overdreven lof te wachten; ik zou meenen aan dien pligt te kort te doen, indien ik VAN HASSELT voorstelde als een letterkundig gesternte van de eerste grootte, als een die hoog boven zijne geleerde tijdgenooten uitblonk en de baan brak in eenig vak van wetenschap. Maar, zoo al aan ons waardig ontslapen medelid eene nederiger plaats toekomt in hetgeen de Tempel des Roems plagt te heeten, het zoude eene groote dwaling wezen, zijn zóó nuttig en welbesteed leven en zijne onmiskenbare verdiensten gering te

schatten. Veelzijdig ontwikkeld, altijd werkzaam, welwillend van zin, verlicht en helder van geest, arbeidde VAN HASSELT op het gebied van regtsgeleerdheid en van letterkunde veel en meestal goed, nam onderscheidene betrekkingen tot nut zijner medeburgers ijverig en met oordeel waar, en verwierf zich menige welverdiende onderscheiding. Gaarne aanvaard ik de taak om in de gedenkschriften onzer Maatschappij eene nederige bijdrage te leveren tot de bewaring en waardering zijner nagedachtenis.

WILLEM JAN CORNELIS VAN HASSELT werd den 9^{den} Januarij 1795 te Amsterdam geboren. Zijne ouders, W. VAN HASSELT en S. A. LOBÉ, stamden beiden uit van ouds bekende Nederlandsche geslachten. De naam der VAN HASSELT's komt in menigvuldige gedenkteekenen der Vlaamsche en Geldersche Geschiedenissen van de 12de tot de 16de eeuw voor, zonder dat het echter, ook na vlijtige nasporingen, met zekerheid is uitgemaakt, of de ridders en welgeboren mannen, die onder de aanzienlijken van die beide gewesten den naam VAN HASSELT (ook wel VAN ASSELT, VAN DER HASSELT, VERHASSELT en VAN DER ASSELT gespeld) droegen, tot één en denzelfden stam behoorden. In de 16de eeuw waren te Gend en te Geraardsbergen (Grammont) VAN HASSELT's gevestigd, en bekleedden daar regeringsposten. — „Ornatur urbs familiâ VAN HASSELT, nobili et antiquâ," zegt VAN WAESBERGE, *Gerardimontium* (Brux. 1627), p. 123. — De te Gend wonende familie, of althans eenige harer leden, gingen in de 16de eeuw tot de Hervormde godsdienst over, en verlieten hun vaderland om in het destijds voor de verdrukte Protestanten herbergzame Oostfriesland geloofsvrijheid te zoeken. In 1555 en 1561 deden JOHAN en ANDREAS, zonen van ROLOF VAN HASSELT, uit Gend, den burgereed te Emden; ook hunne kinderen en kindskinderen bewoonden die stad; totdat JOHAN's achterkleinzoon, Mr. JORIS VAN HASSELT, zich te Amsterdam

kwam vestigen en aldaar in 1659 poorter werd [1]. Diens zoon JOHANNES was van 1698 tot 1749 predikant te Hillegom en had zijn éénigen zoon ARENDT tot opvolger (1749 tot 1792), zoodat de gemeente bijna eene eeuw lang door vader en zoon gesticht werd. Ds. ARENDT VAN HASSELT was de vader van JOHANNES WILLEM, die vele aanzienlijke betrekkingen bekleedde (hij was in 1798 lid en werd president van het Uitvoerend Bewind, dat in Augustus van dat jaar 's lands bestuur aanvaardde) en van nog drie zonen. De jongste van dezen, WILLEM vestigde zich in 1787 als apotheker te Amsterdam, en rigtte aan den Overtoomschen weg, onder Nieuwer-Amstel, eene fabrijk van chemicaliën en verwstoffen op; hij stierf in 1821; uit zijn huwelijk met SUZANNA ABELIA LOBÉ (dochter van WILLEM LOBÉ, litt. doctor en predikant te 's Graveland [2]) in 1790 gesloten, werden vijf kinderen geboren. Drie daarvan stierven op jeugdigeu leeftijd; de twee overige waren Mejufvrouw ANNA WILLEMINA VAN HASSELT, nog in leven, en onze WILLEM JAN CORNELIS. Reeds vóórdat hij zijn 4de jaar had bereikt (15 December 1798), had hij het ongeluk zijne moeder te verliezen, kort daarna een' kleinen broeder, en in 1801 zijne jongste zuster SARA MARIA THEODORA, oud 8 jaren. Deze sterfgevallen, vooral het laatste, maakten op het gevoelige en niet sterke kind een diepen indruk. Toen daarna ook de oudere zuster het huis verliet, om elders hare opvoeding te ontvangen, terwijl de vader zijn tijd aan zijn

---

1 Deze JORIS schijnt den titel van *Mr.*, of eigenlijk *Meester*, vóór zijn naam te hebben gedragen als chirurgijn. Ook zijn schoonvader ARENDT RUTGERS, mede uit Emden afkomstig, en chirurgijn te Amsterdam, wordt in de doopacten der kinderen VAN HASSELT, Mr. ARENDT RUTGERS genoemd.

2 Diens vader, ook WILLEM genaamd, was predikant te Elburg, en stamde uit een geslacht, welks leden reeds vóór den Spaanschen tijd te Utrecht openbare betrekkingen hadden bekleed, en naar 't welk de Lobesteeg (Zonstraat) in die stad genoemd is.

beroep wijdde, bleef de knaap in de vaderlijke woning (Saxenburg genaamd) aan den Overtoomschen weg, in den regel geheel alleen, met een schoonen keeshond tot speelmakker [1], en zonder anderen troost dan eene kamer vol boeken. Aan die eenzame en vreugdelooze kinderjaren schreef VAN HASSELT zelf de neiging tot afzondering en menschenschuwheid toe, die hij later wel wist te overwinnen, maar altijd met zekere moeite. Hoewel menschenmin en zin voor gezelligheid hem nimmer ontbraken, waren toch, van den kinderlijken leeftijd af, boeken hem nog liever dan menschen. Na eenigen tijd de school van den onderwijzer PERK te hebben bezocht, verliet hij die in 1809. Van toen af bestemde zijn vader hem voor de geneeskunde, en wilde den grondslag tot die studie op breede schaal leggen, door eene voorbereidende opleiding in de letteren en in de pharmacie. VAN HASSELT bezocht de Latijnsche school niet, maar genoot privaat-onderwijs in de oude talen van zijn vader en van den praeceptor J. M. BAKKER, in de wiskunde van den lector VAN BEMMELEN en in de natuurkunde van den instrumentmaker LAUN. Den 5 Februarij 1811 werd hij, na afgelegd examen, bij de Commissie van Geneeskundig Toevoorzigt ingeschreven als apothekers-leerling, werkzaam bij zijn' vader; in September 1813, student aan het Athenaeum Illustre te Amsterdam, zoo als het heette in de Theologie en de Medicijnen. Het is te vermoeden, dat de inschrijving aldus geschiedde om de Fransche conscriptie te ontduiken, daar er van die theologische studiën verder niets gekomen is [2]. Als student gaf VAN HASSELT veel meer tijd aan de oude letteren, dan de meeste medici plegen te doen;

---

1 Dit trouwe beest werd hem ontstolen, waarover hij zich nog op rijperen leeftijd, met naieve gehechtheid aan den vriend zijner kindschheid, moeijelijk kon maken.

2 In 1814 behoorde VAN HASSELT echter tot den landstorm, en was in 1830 vrijwillig schutter, te Amsterdam dienstdoende.

althans hij hield vier jaren collegiën bij den Hoogl. VAN LENNEP, en werd medeoprigter van het letterkundige disputgezelschap: *Industriâ et Concordiâ.* Over de wis- en natuurkunde hoorde hij de lessen van VAN SWINDEN, over physiologie, anatomie en botanie die van G. VROLIK, over heelkunde die van A. BONN. Intusschen gevoelde hij meer en meer zijne neiging voor de geneeskunde verflaauwen, en vreesde dat zijn teeder gestel de ongemakken en gevaren der geneeskundige praktijk niet zou kunnen verdragen.

Dien ten gevolge nam hij in 1817 met lust en ijver de regtsgeleerde studiën ter hand, hoorde te Amsterdam gedurende één jaar de Hoogleeraren CRAS en VAN REENEN, en ging toen te Leiden studeren. Onder de professoren aldaar waren het vooral HAGEMAN en SIEGENBEEK, wier huiselijk verkeer hij genoot, en die hij over zijne studie raadpleegde.

Als ware het om zich voor eenzijdigheid te hoeden, volgde de student, die als huisvriend bij Prof. SIEGENBEEK verkeerde, met zeer groote belangstelling, BILDERDIJK's Voorlezingen over de Geschiedenis des Vaderlands. Dáárop (en op iets anders, dat wij straks vermelden) zinspeelde zijn akademievriend DA COSTA, later in het volgende album-versje:

„VAN HASSELT! op den stoel van 't heilig Recht gezeten,
Met even scherpen zin in pleit- en letter-zaal,
Met d'eigen gloed begaafd voor d'eisch van 't vrij geweten,
En voor den schoonen schat van Oudheid, Dicht en Taal.
't Is meer dan één belang, waardoor wij zijn verbonden,
't Is meer dan ééne zucht, in vruchtgevolgen rijk,
Waarbij we in rijper tijd de erinn'ring wedervonden
Van Leyden's moederstad en 't huis van BILDERDIJK.
O! dat aan dezen band, die vriendschap, niets ontbreke!
Dees wereld gaat voorbij; ons wacht een hooger lot.
Zóó moog een hooger vuur ons beider hart ontsteken,
In 't dierbaar heilgeloof aan één verlossend God" 1.

---

1 Dit stukje is van Januarij 1839. In VAN HASSELT's album schreven bijna alle vermaarde dichters van onzen tijd.

Bovendien was VAN HASSELT een vlijtig toehoorder van H. W. TIJDEMAN, N. SMALLENBURG en J. M. KEMPER, welke laatste zijn promotor was, toen hij den 1sten Julij 1820 den doctoralen hoed verkreeg na verdediging van een specimen: *de actione exercitoriâ*. Het blijkt uit de voorrede dezer dissertatie (die hij aan zijn vader, zijn oom J. W. VAN HASSELT, zijn neef den Minister I. J. A. GOGEL, en den Advokaat S. E. VERBURG opdroeg), dat bij den schrijver het plan had bestaan, de regten en verpligtingen der reeders naar het Romeinsche en het nieuwere regt in haren ganschen omvang te behandelen, maar dat hoogst gewigtige redenen hem hadden gedrongen, spoed te maken en nog vóór de zomervacantie te promoveren, zoodat hij zich moest bepalen tot de ontwikkeling der actie, uit de handelingen van den schipper geboren, volgens het Romeinsche regt. Bij vele dissertatieschrijvers zou dergelijke opgave den schijn hebben van een voorwendsel om er gemakkelijk af te komen; VAN HASSELT was echter te waarheidlievend en werkte te naauwkeurig, dan dat men dit van hem zoude gelooven. Welke gewigtige redenen hem tot spoed hebben gedrongen, is mij niet met zekerheid gebleken; denkelijk was hem het uitzigt op eene betrekking geopend, althans reeds in Augustus deed VAN HASSELT met aanbeveling van hooggeplaatste personen aanzoek bij den Koning om als lid der regtbank te Arnhem te worden geplaatst, hetgeen echter op eene teleurstelling uitliep. — Twaalf jaren lang was VAN HASSELT praktiserend advokaat, met eere en nooit zonder werk; echter niet met grooten voorspoed, zoodat hij eene regterlijke betrekking begeerlijk bleef achten, en menige sollicitatie hem niet verdroot. Den 16den November 1824 trad hij in de magistratuur als plaatsvervangend vrederegter van het 3de kanton, verkreeg den 19den Junij 1826 dezelfde betrekking in de 4de en 5de kantons van het arrondissement Amsterdam, werd den 18den Julij 1831 plaatsvervangend, en

den 20sten Junij 1832 effecticf lid der Regtbank van eersten aanleg aldaar. Den 1sten October 1838 ging hij als lid in do arrondissements-regtbank over. — Geen zijner, mij bekende, geschriften stond met zijne praktikale loopbaan in verband, dan welligt ééne brochure, naamloos in 1822 uitgegeven, onder den titel: *Vrijmoedige aanmerkingen op de recensie van het regtsgeleerd advys van den Ridder Chauveau Lagarde in de zaak van den Heer Menu.* — Do zaak, die het betrof, maakte veel gerucht en was daarvoor ook piquant genoeg. De Heer MENU, een Fransch koopman, die te Amsterdam verblijf hield, had zich, als kamenier verkleed, weten in te dringen ten huize van den Heer T., ten einde eene liefdesbetrekking met diens echtgenoot aan te knoopen. De toeleg was mislukt, en alles behalve eervol had de indringer een overhaasten aftogt moeten maken. Weinige dagen later, den 8sten Januarij 1822, ziet de beleedigde man den Heer MENU in den Franschen schonwburg, en vergeet zich zoover, dat hij (door twee vrienden geholpen) hem van de trappen schopt, en tot op straat vervolgt. MENU diende eene plainte in en liet eeno memorie van den beroemden Parijschen advokaat CHAUVEAU LAGARDE drukken, waarin de strafbaarheid van het aan hem gepleegde feit, zelfs ten crimineele, betoogd werd. Daartegen trok een recensent in de *Vaderl. Letteroefeningen* te velde (1822, *Boekbeschouwing*, bl. 307), die het feit vergoêlijkte door MENU „een baviaan" en „een schurk" to noemen. VAN HASSELT schreef tot ondersteuning der plainte, die, althans met het oog op eene correctioneele vervolging, gemakkelijk te verdedigen was. De onbekende recensent repliceerde (ald. bl. 383) nog al scherp. Hoe de justitie over de zaak heeft gedacht, is mij niet gebleken.

Deze schermutseling met de *Letteroefeningen* verhinderde niet, dat VAN HASSELT aan dat tijdschrift medewerkte. Zoo

plaatste hij in 1821 (onderteekend) eén stuk over SUZANNA VAN BAERLE, echtgenoot van CONSTANTIJN HUIJGENS, en hunne kinderen, en in volgende jaargangen een aantal boekbeschouwingen, zoo als het toenmalige gebruik medebragt, naamloos. Onmiskenbaar van zijne hand is eene recensie (1823) van de Verhandeling over de droogmaking van het Haarlemmermeer van F. G. Baron VAN LIJNDEN VAN HEMMEN. — Ook in het *Magazijn voor wetenschap*, *kunst en smaak* en in de *Bijdragen tot boeken- en menschenkennis* schreef VAN HASSELT van tijd tot tijd, meest kritische en bibliographische stukjes. — In dit tijdperk was de liefhebberij voor „verhandelen" en „bijdragen," de zucht om bij voorkeur in genootschappen „aan de Muzen te offeren" in vollen gang. VAN HASSELT, om zijn vlug verstand, activiteit en goeden wil gaarne gezien, was weldra lid van vele, bestuurder van verscheidene letterkundige en gezellige kringen, en liet zich niet onbetuigd. Waarschijnlijk is daaraan toe te schrijven, dat een medewerker van *de Spectator* (n°. 12, van 19 Maart 1864) hem te laste legt, dat hij „met één voet in de moeras der letterkundige genootschappen stond," en zich daaruit niet dan met veel moeite losrnkte, toen hij met eenige vertegenwoordigers van „het jonge Holland" aan *de Gids* ging arbeiden. Voor zoo ver hem in die woorden eene te groote ingenomenheid met zulke verhandel- en dicht-oefeningen aan VAN HASSELT wordt verweten, betwijfel ik of dit oordeel wel geheel juist is; althans van zijne gehoudene verhandelingen gaf hij er geene uit, en van zijne dichterlijke bijdragen zeer weinige; alleen enkele gelegenheids-verzen op bijzonder verzoek. — Maar met groote ingenomenheid en onverdroten geduld legde hij zich op geschiedkundige onderzoekingen toe; BILDERDIJK's onderwijs had hem den lust ingeboezemd tot eigen onderzoek van vele, ongebruikte bronnen der geschiedenis van Nederland. Eeno kennismaking, nog in zijn studententijd, met den Gelderschen archivarius en geschied-

schrijver Mr. GERARD VAN HASSELT, destijds lid van Gedeputeerde Staten van Gelderland, gaf aan zijne geschiedkundige studiën eene speciale rigting, namelijk tot beoefening van genealogiën en wapenkunde. Een geslachtregister van de uitgebreide en wijdvertakte familie VAN HASSELT zamen te stellen en tot volledigheid te brengen, werd de geliefkoosde arbeid zijner snipperuren. Ook de geslachten, door huwelijken met verschillende VAN HASSELT's verzwagerd, werden nagespoord, uitgebreide briefwisselingen gevoerd, uit archieven kleine bijzonderheden opgedolven, die alleen in verband tot zulk een arbeid waarde hebben; en uit dit alles ontstond een bundel van zeer talrijke en toch nimmer volledige aanteekeningen, die waarschijnlijk in zijn geheel nooit het licht zal zien, maar waaruit onder zeer verschillende rubrieken mededeelingen door VAN HASSELT zijn publiek gemaakt, o. a. over verscheidene VAN HASSELT's uit vroegere eeuwen, over de LOBÉ's, de BLOMMENSTEIN's enz. Het verzamelen van andere genealogiën, plaats- en levensbeschrijvingen werd meer en meer zijn lust, terwijl het kritische en minutieuse onderzoek van die schatten hem ook bij zijne regtsgeleerde studie dienstig was.

VAN HASSELT was intusschen te zeer bezield met de begeerte om nuttig te zijn, dan dat hij zich met het veel weten, enkel om te weten, zou hebben tevreden gesteld. Zoo 's lands geschiedenis hem lief was, vooruitgang van de welvaart des volks, zoo zedelijk als stoffelijk, was het niet minder. Vandaar zijne menigvuldige werkzaamheden betrekking hebbende op scheepvaart en nijverheid (zoowel in uitgegeven geschriften, als in het Bestuur van Zeemanshoop en de Maatschappij voor Nijverheid gebleken); vandaar zijn onvermoeide strijd voor twee heilzame ondernemingen, de droogmaking van het Haarlemmermeer en den toevoer van versch water te Amsterdam; vandaar ook dat hij zich met lust en ijver aansloot aan de oprigters van *de Gids*, om een

nieuw leven in de Nederlandsche Letterkunde te wekken. Sedert het begin van 1837 (de 1e jaargang) werkte hij aan dat Tijdschrift mede, en was van 1841 tot 1845 mede-redacteur. Aan den recenserenden arbeid nam hij een zeer werkzaam deel; al wat geschiedenis en oudheden van Nederland, het meeste wat regt en regtsgeschiedenis betrof, ook vele levensbeschrijvingen, waren van zijne gading. Veelal met het motto: *Candore et ardore*, ook wel met zijn naam of met initialen onderteekend, eenige (bij uitzondering) naamloos geplaatst, getuigde dat groote getal recensiën van even veel vlijt als naauwgezetheid. Van zijne bijdragen tot de *Mengelingen* van *de Gids* verdienen bijzonder de aandacht: *Het huwelijk van* JACOB WESTERBAEN, B. BRUNIUS, *Het geslacht der* NICOLAÏ's *en de portretten van* JANUS SECUNDUS, *Vianden*, *Zwanenburg*. — Zijne betrekking tot *de Gids* werd echter in 1845 afgebroken, zoo het schijnt niet geheel in der minne. — In ditzelfde zeer werkzame tijdvak zijns levens bezorgde VAN HASSELT de 13de uitgave van LEEGHWATER's *Haarlemmermeerboek*, even zorgvuldig bewerkt, als juist van pas in het licht verschenen. Den 26sten Februarij 1838 had de Regering aan de Staten Generaal het aangaan eener schuld van *f* 30,000,000 voorgesteld: »tot het aanleggen van een »ijzeren spoorweg van Amsterdam over Utrecht naar Arn»hem met een zijtak van Rotterdam naar Utrecht, tot het »bedijken en droogmaken van het Haarlemmermeer, en tot »het aanleggen en verbeteren van andere werken van open»baar nut." Den 2den April werd dat wetsontwerp, na eene lange beraadslaging, in de Tweede Kamer afgestemd met 46 tegen 2 stemmen. Ongeloofelijke en onbegrijpelijke bezwaren werden bij die gelegenheid, tegen den aanleg van den Rijnspoorweg van staatswege gemaakt; maar bijna alle sprekers hadden, met de Regering, het groote belang van het werk der droogmaking erkend. Op dat werk de aandacht van het publiek meer en meer te vestigen, was hoogst nuttig.

Het meer vermaarde dan gelezen boekje van den genialen molenmaker J. A. LEEGHWATER (voor het eerst in 1641 uitgegeven) kwam daartoe bijzonder geschikt voor, ontving een nieuw kleed en werd met aanteekeningen opgehelderd. In de daarbij gevoegde *Inleiding*, die uitgebreider is dan het oude boekje zelf, werden de lotgevallen en verdiensten van LEEGHWATER, de plannen en voorstellen, sedert twee eeuwen tot droogmaking van het Haarlemmermeer gedaan, de stand van het vraagstuk in 1837, en de debatten in 1838 uiteengezet [1], terwijl een portret van LEEGHWATER, facsimilé's en kaarten de uitgave opluisteren. Van dit boek had VAN HASSELT veel genoegen; later gaf hij nog eenige bijdragen tot de kennis van hetzelfde onderwerp in het licht, o. a. nog in 1838 het Ontwerp van Dr. C. ZUMBAG DE COESVELDT, voor het eerst uitgegeven in 1742. — Een werk van denzelfden aard was de omwerking en uitgave van twee ontwerpen om Amsterdam van zoet water te voorzien, in de 17de eeuw voorgesteld door ELIAS SANDRA, met ophelderingen en eene kaart (1841). Dit gaf later aanleiding tot bemoeijingen met de zaak zelve, en tot het aanvragen eener concessie om water uit de Lek door buizen naar Amsterdam te voeren. In 1850 werd zulk eene concessie aan VAN HASSELT met den Heer P. WITSEN ELIAS verleend en meermalen vernieuwd, het laatst in 1862 (tot den 28sten November 1866) maar de Duinwaterleiding stak aan deze onderneming de loef af.

Gelijktijdig met de Haarlemmermeer-literatuur nam VAN HASSELT het Staatsblad ter hand en ving de uitgave aan van de Wetten en Besluiten, daarin voorkomende, die op

---

1 Opmerkelijk zijn op bl. 71 en 90 der *Inleiding* de argumenten der Heeren LUZAC en VAN REENEN over de beteekenis van het woord *visscherijen* in de titels der stad Leiden. In de noot op bl. 91 helt VAN HASSELT blijkbaar over tot de beslissing, zoo als die naderhand ten nadeele van Leiden gevallen is.

1 October 1838 nog in werking waren. De orde, in dit werk gevolgd, was die der onderwerpen, in verband tot de Hoofdstukken der Grondwet. Terwijl de IX deelen (met register) uitkwamen, werden gaandeweg de in 1838 en 1839 uitgevaardigde Wetten en Besluiten daarin opgenomen. Daarna verscheen een Bijvoegsel, bevattende de Statutenvan naamlooze maatschappijen, die in het Staatsblad voorkomen [1]; in drie volgende deelen werden de staatsbladen van 1840 tot 1843 bijgehonden. Inmiddels was het zoogenaamde staatscopijregt vervallen, en de voortzetting werd onnoodig door den nadruk der Staatsbladen van JOH. NOMAN en Zoon. — In denzelfden tijd zagen het licht: *De Nederlandsche wetgeving op de scheepvaart* (III d.), een vademecum voor den scheepsgezagvoerder, alsmede *De Nederlandsche Wetboeken met aanteekeningen*, in 4° op schrijfpapier halfblad gedrukt, ten einde aan ieder bezitter gelegenheid te geven, om de gedrukte aanteekeningen met de pen bij te houden; die aanteekeningen behelzen eene beknopte vermelding van gewijsden en van stukken in regtsgeleerde tijdschriften. Juist tijdig was de uitgave der *Verordeningen op het lager onderwijs* met register, kort nadat het Kon. Besluit van 2 Januarij 1842 de gemoederen, die het moest bevredigen, meer had bewogen. Steeds toonde VAN HASSELT groote belangstelling in het openbaar onderwijs, en was met ijver gedurende 20 jaren (1837 tot 1857) werkzaam als lid der plaatselijke Schoolcommissie te Amsterdam. In welke mate en rigting hij de jeugd tot het praktische leven wenschte opgeleid te zien, drukte hij uit in eene redevoering, die hij den 18den September 1846 als president der algemeene vergadering van de Hollandsche Maatschappij van Fraaije

1 Volgens Kon. Beslnit van 1 December 1833, Staatsbl. n°. 60, zijn de statuten, sedert dat tijdstip door den Koning goedgekeurd, in het Staatsblad opgenomen; na 1 October 1838 weder alleen in de Staats-Courant.

Kunsten en Wetenschappen hield: „Over de praktische rigting van den menschelijken geest in dezen tijd, ook op het gebied der kunsten en wetenschappen [1]." Ook als hoofdbestuurder der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen gaf hij zich moeite voor de uitbreiding van het onderwijs voor behoeftigen [2]. Tegelijk met dit alles nam VAN HASSELT zijne regterlijke bediening getrouw waar. Bekend is het, dat hij in de correctioneele kamer der regtbank de leer deed zegevieren, dat de godsdienstige bijeenkomsten der Afgescheidenen niet in de termen der strafwet vielen [3], en dat, bij de behandeling van civiele zaken, het opstellen van de vonnissen, waarbij oud regt en historische vraagpunten ter sprake kwamen, gaarne aan hem werd opgedragen. In 1838, andermaal in 1840 en nog ééns in 1844, werd hij, telkens voor twee jaren, met de instructie van strafzaken belast; deze bezigheid had voor zijn geest, gewoon aan navorschen en opsporen, iets aantrekkelijks.

Weldra ging zich eene andere loopbaan voor hem openen. Het staatkundige leven openbaarde zich meer en meer; ook VAN HASSELT, tot nog toe vreemd aan politieke bemoeijingen, koos partij; hij achtte de Grondwetsherziening van 1840 onvoldoende en petitionneerde met velen om eene nieuwe Grondwet; ook hielp hij de liberale Amstel-societeit oprigten. In 1845 werd hij door de stemgeregtigden tot lid

---

1 Deze redevoering is niet gedrukt.

2 In diezelfde betrekking streed hij jaren lang voor de volstrekte en algemeene toepassing van het beginsel der godsdienstige verdraagzaamheid, door het toelaten van Israëlieten en (voor de Indische departementen der Maatschappij) van Mohammedanen tot het lidmaatschap. Met genoegen herinner ik mij de hartelijke woorden, waarmede hij in 1854, als Hoofdbestuurder, tevens lid van het Amsterdamsche Tweede Departement, zijne medeleden kwam aansporen om zich vóór dien waarlijk liberalen maatregel te verklaren.

3 Hierop doelde DA COSTA in het dichtstukje, op bl. 172 weder gegeven.

van het Kiezerscollegie verkozen; den 7den Junij 1848 benoemde de Stedelijke Raad hem tot lid der Staten van Noord-Holland, en den 9den September daaraanvolgende vaardigden die Staten hem af als lid der dubbele Tweede Kamer, die de wetten, uitmakende de nieuwe Grondwet, had te onderzoeken. In deze Vergadering was zijne eerste werkzaamheid het indienen eener Nota ten betooge, dat de dubbele kamer geen verslag van het verhandelde in de Afdeelingen en geene Memorie van Beantwoording behoefde, omdat de voorgestelde wetten voor geene wijziging vatbaar waren, en alleen gave aanneming of verwerping mogelijk was. In dat gevoelen stond alleen de Heer VEGELIN VAN CLAERBERGEN hem ter zijde. Bij de openbare beraadslagingen verzweeg hij zijne bezwaren tegen eenige bepalingen der nieuwe Grondwet niet, en deed zich daarbij als vrij geavanceerd liberaal kennen: afschaffing van den Raad van State; afschaffing of althans eene minder uitsluitend op rijkdom steunende zamenstelling van de Eerste Kamer; verkiezingen met één trap, maar met een zeer lagen census voor de kiesgeregtigden; uitbreiding der lijst van de met het lidmaatschap der Staten-Generaal onvereenigbare betrekkingen; onderwerping van het beheer der koloniën aan de wetgevende magt; gemakkelijker en eenvoudiger vormen voor eene volgende herziening der Grondwet; ziedaar de voornaamste wenschen, welke hij in de herziening van 1848 niet bevredigd zag. Niettemin stemde hij vóór al de hoofdstukken, omdat de nieuwe staatsregeling hem beter voorkwam dan de Grondwet van 1840. — „Wat," zoo sprak hij in de zitting van 4 October 1848, „de Heer VAN VOORNE in VONDEL's *Gijsbrecht van Aemstel* zegt: „Zij kiezen 't best van twee, „„die beter niet en mogen," is op ons toepasselijk. E. M. „Heeren! kiezen wij dan het beste! De keus, die ons „wordt voorgelegd, is òf aanneming der ons voorgestelde „ontwerpen, òf behoud der bestaande Grondwet; beter vermogen wij voor het oogenblik niet. Ik zal mij bij de

„keus tot aanneming bepalen. — Maar er zal nog meer, er „zal nog veel te doen zijn om het volksgeluk, het volkswel- „zijn te vestigen. De natie heeft nog andere behoeften, dan „die van in het bezit te zijn van staatsburgerlijke regten, door „eene Grondwet gehandhaafd. De natie heeft behoefte aan „een zuinig, spaarzaam bestuur, aan vermindering van las- „ten, aan vermeerdering van welvaart," enz.

Onmiddellijk na de Grondwetsherziening, bij de verkiezingen ingevolge het voorloopig Kiesreglement, werd VAN HASSELT in het 8ste en het 9de district van Noord-Holland candidaat voor het lidmaatschap der Tweede Kamer gesteld, en in beide gekozen. Hij opteerde voor het 9de district, alwaar zich 582 van de 718 stemmen op hem hadden vereenigd [1]. Na de ontbinding der Kamers, wegens de invoering der kieswet, werd hij den 29sten Augustus 1850 in het kiesdistrict Hoorn herkozen met 1529 van de 2251 stemmen. Zoo lang hij lid der Tweede Kamer geweest is, heeft VAN HASSELT de pligten aan die betrekking verbonden, naauwgezet vervuld; aan de door hem beledene liberale beginselen is hij getrouw gebleven zonder een eigenlijk partijman te zijn. Het valt niet te ontkennen, dat hem, (onder het régime der „zelfstandige rapporteurs") in den aanvang veelvuldiger het lidmaatschap van belangrijke Commissiën werd opgedragen dan later, en dat zich wel eens eenige wrevel bij hem openbaarde tegen exclusieven geest der sedert 1849 heerschende partij. Over het algemeen steunde hij echter van 1849 tot 1852 het ministerie THORBECKE in zijn arbeid van organisatie van het binnenlandsche staatsbestuur, en in zijne bedachtzame, over het algemeen behoudende, staatkunde omtrent Indië. Aan het openbaar debat

---

1 Dit district bestond uit de onderkiesdistricten Purmerend, Monnikendam, Edam, Nieuwendam, Weesp, Muiden, Naarden en Hilversum.

over algemeene en z. g. mooije politieke vraagstukken nam VAN HASSELT zelden deel; op het gebied van wetgeving, even als op letterkundig terrein, was zijn talent meer gerigt op de naauwkeurige kennis en het uitwerken van bijzondere punten. Bij het nagaan van zijn aandeel aan de beraadslagingen der Kamer, vindt men echter menig blijk, dat het „napluizen der détails" een helder inzigt in de hoofdzaken niet uitsluit. Zoo was hij het, die, reeds den 2den Mei 1849, in hoofdtrekken de vereischten eener betere wet, dan de toen vigerende van 16 November 1814, op het bouwen en sloopen in de nabijheid van vestingwerken aangaf, welke belangrijke wet eerst in December 1853 tot stand kwam. Zoo verdedigde hij den 24sten derzelfde maand, art. 1 van het wetsontwerp op de ministerieële verantwoordelijkheid tegen een amendement, waarvan de strekking was, *culpa* met boos opzet gelijk te stellen; het amendement werd echter aangenomen, en de Regering trok het wetsontwerp in; zes jaren later intusschen kwam de wet op de ministerieële verantwoordelijkheid tot stand, met het hoofdbeginsel, zoo als het door VAN HASSELT verdedigd was. — Den 19 Junij 1849, bij de eerste behandeling van de bekende zaak Bourbon (aankoop eener uitvinding door de Ministers van Oorlog en Marine in 1845) verdedigde hij de regtsleer, dat de Staat door zoodanig contract geldelijk verbonden was, doch dat de Regering eene begrootingswet behoefde om de betaling te kunnen doen, welke leer naderhand door den Hoogen Raad werd gehuldigd. Zijn afkeer van oorlogskosten bewoog hem echter, zich toen bij de meerderheid te voegen, die het crediet voor die betaling weigerde, hetwelk de Kamer den 22sten December 1849, door de noodzakelijkheid gedrongen, toch verleende. — Den 16den Maart 1850 rigtte VAN HASSELT eene interpellatie tot den Minister (vice-admiraal LUCAS), betreffende het voornemen der Regering tot verwijdering van het Instituut voor de Marine uit Medemblik, en behandelde datzelfde punt den

17[den] December 1850 bi de Staatsbegrooting voor 1851. Zijne meening, dat die verplaatsing noodlottig zonde zijn voor de oude hoofdstad van Westfriesland, en dat men berouw zou hebben over de toen voorgenomene vestiging der adelborsten te Breda, is door de uitkomst bewaarheid. — Met ijver streed hij vóór die uitlegging van het 2de additioneele artikel der Grondwet, volgens welke aan de leden der oude Eerste Kamer schadevergoeding verschuldigd was voor het verlies der *ƒ* 3000 's jaars, hun onder de vorige Grondwet voor het leven toegekend. Den 19[den] November 1850 droeg zijn betoog veel bij tot de verwerping van het wetsontwerp tot toekenning van pensioen aan drie leden dier Kamer; andermaal besprak hij deze zaak den 13[den] December 1850 bij de Staatsbegrooting voor 1851, en den 6[den] Mei 1851 bij de beraadslaging over het voorstel der Heeren SCHOONEVELD c. s. om de bedoelde schadevergoeding werkelijk toe te kennen, welk voorstel met 32 tegen 28 stemmen werd aangenomen, maar in de Eerste Kamer schipbreuk leed. — Aan de organieke wetten over het kiesregt, het provinciaal- en gemeente-bestuur, enz. gaf VAN HASSELT zijne stem, ofschoon eenige wijzigingen, door hem verlangd, niet waren aangenomen [1]. Tot verwondering van vele zijner vrienden rangschikte hij zich onder de bestrijders der scheepvaartwetten van 1850. Van zijn gevoelen daaromtrent gaf hij rekenschap in eene merkwaardige rede op den 2[den] Julij 1850, die, althans voor zoo ver hij de vermindering der scheepsvrachten en den achteruitgang der Nederlandsche scheepstimmerwerven deed voorzien, door de uitkomst niet is gelogenstraft. Hij ging echter verder, en waagde zich

---

1 In de zitting van 31 Mei 1851 deed hij vergeefsche moeite tot aanbeveling van een amendement van den Heer PROVÓ KLUIT, ten einde de gedwongene rangorde der plaatselijke belastingen nit art. 240 en 246 der Gemeentewet te zien verdwijnen; hij voorzag dááruit groot ongerief voor de aanzienlijke gemeenten.

aan meer voorspellingen. „Men zal," zoo sprak hij, „aan „het dringen en drijven, dat de producten niet langer naar „herwaarts behooren te worden overgebragt, maar op Java „verkocht, niet langer weêrstand kunnen bieden, en dan „zal de Handel-Maatschappij niet langer beantwoorden aan „het doel, waarvoor zij is opgerigt, bevordering namelijk „van Nederlands handel en scheepvaart, en de stemmen, „die wij reeds vroeger ook in deze Kamer hebben vernomen, „zullen dan heftiger dan ooit aandringen op de afschaffing „dier Maatschappij. Welnu, ik geef haar, moet het zijn „prijs. Maar, wat ik niet zóó gaarne prijs geef, het zijn „onze Overzeesche Bezittingen. — Ik voorspel het u, Mijne „Heeren! wanneer gij zult vernietigd hebben onze directe „vaart met eigene schepen op onze koloniën, wanneer gij de „Handel-Maatschappij in het stof zult hebben geworpen, dan „zullen onze betrekkingen met die koloniën langzamerhand „verflaauwen en eindelijk ophouden, en dan zal welligt spoe- „dig een nabuur zich van die koloniën meester maken, lag- „chende over de lafheid der Nederlanders, die niet in staat „waren om, even als hunne voorvaders, ten minste dezen „roof te bekampen." — Deze voorspelling schijnt, in het licht van onzen tijd bezien, zeker te zwart gekleurd; eene zóó groote verandering van zaken was uit de scheepvaart-wetten niet te wachten. Evenwel ziet men uit de aange-haalde woorden, dat VAN HASSELT reeds in 1850 een groot staatkundig gevaar voorzag, en opmerkte van welken kant het dreigde, hoewel de partij, die de onafhankelijkheid of afscheuring der Overzeesche Bezittingen in haar schild voert, zich destijds nog pas aan den gezigteinder vertoonde, als „een wit wolkje, niet grooter dan eens mans hand."

In de zitting $18^{51}/_{52}$ nam VAN HASSELT veel deel aan de beraadslaging over de Staatsbegrooting voor 1852. Hij betoogde o. a. den 24sten November de noodzakelijkheid der herziening van de militaire strafregtspleging en van de tarieven in strafzaken, twee tot heden steeds gevoelde be-

hoeften; hij bestreed den 27sten November met goed gevolg een amendement tot bekrimping van de bezoldiging der Gedeputeerde Staten; en bragt den 6den en 9den December eenige belangrijke bedenkingen over het beleid der Regering in West-Indië te berde. Ook sprak hij verscheidene malen bij de behandeling der wet op de jagt en visscherij; eenige verbeteringen, welke hij te vergeefs poogde in dat wetsontwerp te brengen, werden in 1857 in de gewijzigde jagtwet opgenomen. In den warmen strijd over de verandering van het belastingstelsel door invoering eener belasting op de inkomsten, hield hij de conservatieve zijde, eerst door een amendement van den Heer Jongstra op het adres van antwoord op de troonrede te bestrijden (22 September 1851), vervolgens door verwerping van het ontwerp van wet omtrent eene belasting op renten en andere inkomsten (15 Maart 1852). — Deze was zijne laatste parlementaire werkzaamheid. Den 26sten Maart 1852 door den Koning benoemd tot Raadsheer in het Provinciaal Geregtshof van Noord-Holland, legde hij zijn mandaat als vertegenwoordiger, volgens het voorschrift der Grondwet, neder, en stelde zich niet herkiesbaar. — Zijne aldus geslotene staatkundige loopbaan werd niet heropend. Na de ontbinding der Tweede Kamer in 1853 kwam hij nog eens in het kiesdistrict Amersfoort in aanmerking, maar verkreeg de meerderheid niet. Sedert zeide hij de politiek vaarwel, en onder al hetgeen hij, na zijne aftreding uit de Kamer, in 't licht gaf, is niets, dat op aanhangige quaestiën van bestuur of van wetgeving betrekking heeft, behalve twee beoordeelingen van de ontwerpen van regterlijke organisatie in 1852 en in 1857 aanhangig; beide ongunstig.

Daarentegen nam hij weder velerlei letterkundigen en regtsgeleerden arbeid ter hand. Zóó bezorgde hij eene Verzameling van de Nederlandsche Staatsregelingen en Grondwetten (sedert 1798) en uitgaven van onderscheidene organieke wetten, alle met uitvoerige alphabetische registers.

Ook werden historische nasporingen, die, gedurende zijne staatkundige werkzaamheden eenigermate hadden gerust, met nieuwen ijver opgevat. *De Navorscher*, in 1851 in navolging der *Notes and Queries* opgerigt, telde VAN HASSELT steeds onder zijne medewerkers; zijne bijdragen tot dat tijdschrift, welks doel zoo geheel strookte met den aard van zijn talent, zijn zoo goed als ontelbaar; hij onderteekende die met velerlei initialen, opdat men niet zoude bemerken, dat er zóó veel van dezelfde hand in *de Navorscher* voorkwam. Een aantal historische en kritische opstellen leverde hij aan de *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, aan *de Nieuwe Recensent*, aan de werken van het *Historisch Genootschap te Utrecht*, aan *de Vrije Fries*, aan *de Konst- en Letterbode*, aan *de Dietsche Warande* enz. — Tusschen dezen arbeid in het studeervertrek en zijne ambtspligten verdeeld, zouden zijne overige levensjaren rustig en genoegelijk zijn voorbijgegaan, had niet eene huiselijke ramp een donkeren tint van droefgeestigheid over zijn leven verspreid. Zijne beminde echtgenoote, JOHANNA CORNELIA ADRIANA DEUNE (met wie hij den 27sten April 1826 gehuwd was) had hem twee zonen geschonken; den oudsten, WILLEM JAN CORNELIS ADRIAAN (geboren in 1827, thans makelaar te Amsterdam) zag hij tot zijn genoegen gevestigd en gehuwd; maar in hetzelfde jaar, 1855, waarin hij zich in die echtverbindtenis mogt verheugen, verloor hij, den 23sten October, zijn tweeden zoon, ANTON DANIËL (geboren 29 Junij 1839), na eene langdurige ziekte. Het vaderhart leed onbeschrijfelijk onder het verlies van dien veelbelovenden knaap. — »De tijd der schoonste bloem is kort" (VONDEL). »De schoonste zijn de teêrste bloemen" (ANTONIDES). Met deze korte aanhalingen werd dat sterfgeval in het familieboek opgeteekend; ook elders uitte zich de droefheid over den verloren schat weinig in woorden; maar diepe neêrslagtigheid maakte zich dikwijls van den treurenden vader meester. Het was, als volbragt

hij van toen af zijne menigvuldige werkzaamheden meer uit gevoel van pligt, dan uit neiging, zoo als ook dááruit bleek, dat hij zich aan menig collegie en bestuurderschap onttrok.

Toch deed zich langzamerhand de troostende, weldadige invloed der letteren gevoelen, en de grijsaard vermande zich weder om als een jongeling te arbeiden, zoolang het dag voor hem was.

Juist omstreeks den tijd, dat die zware smart hem trof, had hij eene belangrijke tijdelijke betrekking tot algemeen welzijn, met eere en goed gevolg, bijna ten einde toe vervuld. Het was die van Lid en Secretaris der Hoofdcommissie voor de belangen der Nederlandsche Nijverheid op de Parijsche wereld-tentoonstelling in 1855. Die Commissie, bestaande uit VAN HASSELT, met de Heeren C. J. GLAVIMANS en Y. D. C. SUERMONDT, was in de Vergadering der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid, den 19den Julij 1853, benoemd. Uit de Vereeniging voor Fabrijk- en Handwerknijverheid werden haar de Heeren M. L. HERMANS en R. F. Baron VAN RADERS toegevoegd. In vier Verslagen aan de e. g. Maatschappij, en één Verslag aan de Regering, gaf haar Secretaris rekenschap van al wat zij verrigt had, om de Nederlandsche nijverheid op het voordeeligst in den grooten wedstrijd te doen uitkomen. De twee groote zwarigheden, waarmede zij te kampen had, waren gebrek aan ruimte en gebrek aan geld. Op hare dringende roepstem hadden 440 indnstriëelen zich bereid verklaard tot medewerking, om Nederland beter te doen vertegenwoordigen, dan te Londen in 1851 geschied was. Groot was de teleurstelling, toen door de Keizerlijke Commissie te Parijs slechts 600 vierkante ellen aan Nederland werden ingeruimd, waarvan bijna de helft in het hulpgebouw; onder erkenning, dat het op verre na niet zooveel was, als waarop men volgens het Reglement aanspraak had. Het kostte zeer veel moeite, nog kort vóór de opening, een toevoegsel van 150 vierkante ellen te bekomen; niette-

min was de ruimte onvoldoende voor de toegezegde voorwerpen, en het werd nu de lastige taak der Hoofdcommissie, te zorgen, dat niet te veel van denzelfden inzender werd gezonden, en dat er vooral niets inkwam, dan hetgeen a priori de tentoonstelling ten volle waardig scheen. Door inkrimping en schifting verminderde het getal inzenders met 100, en nog was het onmogelijk, al de voorwerpen breed, sierlijk en naar ieders eisch te exponeren. — Wat het geld betrof, zag de Commissie met groot leedwezen de som van *f* 40,000, die de Regering op de begrooting voor 1855 had gebragt (Hoofdstuk V, art. 150), door de aanneming van een amendement [1], door de meerderheid der Tweede Kamer, tot *f* 25,000 verminderen, en was op die treurmare genegen, haar mandaat neder te leggen; zij schikte zich noode naar den raad des Ministers (den Heer VAN REENEN), die gedaan had, wat hij vermogt, om eene zóó kwalijk geplaatste zuinigheid te keer te gaan: „Men zal zich moeten gewennen „aan het denkbeeld, dat de belangen van Nederland ditmaal „op een zuinigen voet behartigd worden." De voortbrengselen onzer volksvlijt kwamen dan ook in middelmatige vitrines te voorschijn, of moesten op verschoten katoenen stoffen en passement uitkomen, zoo goed als zij konden. — Een derde tegenspoed, maar die de Nederlandsche Hoofdcommissie met die van andere landen gemeen had, was de schier grenzenlooze wanorde, die op den tijd voor de opening bestemd (den 1sten, later den 15den Mei 1855) nog in de lokalen der Tentoonstelling en onder de ingezonden voorwerpen heerschte. Die wanorde was zóó groot, dat in het begin van Mei slechts ééne van de 63 kisten met voorwerpen van de Nederlandsche Handel-Maatschappij was teruggevonden, en dat men nog niet kon gissen, waar en wanneer men de overige zou

1 Van den Heer BIERUMA OOSTING.

„ontdekken," hoewel wetende dat alle te Parijs waren aangekomen. Toch kwam alles gaande weg in orde; de trophée van Indische producten, de verzameling van Japansche kunstvlijt, vele Nederlandsche kunstwerken, trokken de aandacht op de wereld-tentoonstelling, en „over het geheel maak„te onze natie geen slecht figuur te Parijs" [1]. De eereblijken, door Nederlandsche industriëelen en kunstenaars te dezer gelegenheid behaald, werden hun den 29sten Januarij 1856 door den Minister van Binnenlandsche Zaken te 's Gravenhage op plegtige wijze uitgereikt. Het was voor de loffelijke waarneming van deze moeijelijke en belangrijke Commissie, dat VAN HASSELT op denzelfden dag de ridderorde van den Nederlandschen Leeuw ontving.

Ook in een ander opzigt bleef de moeite, aan deze zaak besteed, niet zonder vrucht. Immers de vrij goede vertooning, die Nederland's nijverheid te Parijs had gemaakt, droeg veel bij tot de geestdrift, waarmede in Julij 1856 op één dag verre boven het gevraagde kapitaal werd ingeschreven voor de leening van ƒ 1,000,000 : —, tot stichting van een Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam. Toen kort daarna, op den 6den Augustus, de Vergadering van deelnemers besloot, aan die onderneming het karakter eener naamlooze vennootschap te geven, met behoud der hoofdbepalingen van het prospectus, droeg die Vergadering de zamenstelling der Statuten aan VAN HASSELT op, wien de Heer L. HUIJZINGA Jr. en schrijver dezes werden toegevoegd.

In VAN HASSELT's laatste levensjaren verkeerde hij, even als in zijne vroege jeugd zijn lust was, het meest met boeken; behoudens de stipte waarneming zijner pligten in de pleitzaal en raadkamer van het Geregtshof. Ja, niet alleen ambtshalve behandelde hij gewigtige regtsvragen, maar spoorde die ook gaarne op. Wij danken hieraan zijne, in 1861

1 VAN LENNEP, Holland, 1856, bl. 52.

uitgegevene, brochure: „Beschouwing over het voortdurend „bestaan van art. 282, 283 en 289 Wetboek van Strafregt." ten betooge dat de Fransche strafbepalingen tegen de uitgave of verspreiding van drukwerken zonder den naam van schrijvers en drukkers, niet bestaanbaar zijn met de Nederlandsche wetten over de drukpers in en na 1814 uitgevaardigd. Ook behandelde hij verschillende regtsquaestiën in *de Juridische Correspondent*, na 1860.

In de tweede helft des jaars 1863 begonnen hem allengs gezondheid, lust en krachten te begeven, en na eenigen tijd aan eene *pneumonie* te hebben geleden, stierf hij den 2den Maart ll. zacht en kalm, diep betreurd door zijne weduwe, naaste betrekkingen en vrienden.

VAN HASSELT's omgang was openhartig, leerzaam en onderhoudend; de bewustheid, dat hij de zaken, waarover hij sprak, grondig en in hare bijzonderheden had onderzocht, maakte dat hij soms moeijelijk tegenspraak verdroeg; maar al lokte de discussie dan wel eens een scherp woord uit, nooit bleef daarvan iets hechten; want ieder wist, hoeveel humaniteit en ware verdraagzaamheid op den bodem van zijn hart lagen.

Van den omvang en het veelzijdige zijner studiën getuigde zoowel zijne boekerij, met moeite en keur bijeengebragt[1], als het getal zijner geschriften, waarvan eene lijst hierachter volgt.

Den 4den November 1826 werd VAN HASSELT bestuurder van de Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen (welke betrekking hij tot 1857 bekleedde); den 5den Julij 1830 lid onzer Maatschappij, die hem den 18den Junij 1846 in eene Commissie tot herziening harer wetten benoemde; den 25sten Junij 1841 lid van het Pro-

1 Zij werd den 17 Mei 1864 en volgende dagen bij den boekhandelaar C. WEDDEPOHL te Amsterdam verkocht.

vinciaal Utrechtsch Genootschap; van November 1843 tot Julij 1856 hoofdbestuurder van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen; den 6[den] Julij 1844 lid van het Noord-Brabantsch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen; den 8sten Julij 1844 van het Friesche Genootschap tot beoefening van Friesche Geschied-, Oudheid- en Taalkunde; den 31sten Maart 1845 van la Société de Statistique universelle te Parijs; den 21sten November 1846 van het Historisch Gezelschap (later Genootschap) te Utrecht; den 1sten December 1847 honorair lid van l'Institut d'Afrique te Parijs; den 6[den] April 1855 lid van eer der V. M. Societeit „Fraternitas" te Amsterdam [1]; in Mei 1856 buitengewoon honorair lid van het Collegie Zeemanshoop aldaar, nadat hij 25 jaren lang de betrekking van Secretaris had bekleed. Deze zijn de voornaamste eerbewijzen en opdragten, waaruit bleek van de algemeene erkenning zijner verdiensten.

Arnhem,
3 Augustus 1864. J. HEEMSKERK Az.

---

1 Onderscheidene jaren was hij Voorzittend Meester der oudste Vrijmetselaars-Loge in Nederland *Concordia vincit Animos* te Amsterdam en Eerste Groot Opziener bij het Collegie van Groot Officieren der Nederlandsche Vrijmetselarij.

Eene uitgave van het Wetboek voor Vrijmetselaren met Register werd door VAN HASSELT bezorgd, en hij redigeerde met den Heer C. G. WITHUYS het Jaarboekje voor Vrijmetselaren.

UITGEGEVEN GESCHRIFTEN

VAN

Mr. W. J. C. VAN HASSELT.

1820. Specimen juridicum inaugurale: de actione exercitoriâ. — Lugduni Batavorum, apud viduam M. Cijfveer, J. fil.

1821. Iets over SUSANNA VAN BAERLE, echtgenoot van CONSTANTIJN HUIJGENS, en hunne kinderen. — *Vad. Letteroef.* 1821. *Mengelw.* bl. 124 en 168.

1822. Nieuwjaarswensch, uitgesproken in eene Vergadering der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, departement Nieuwer-Amstel, den 3den Januarij. — *Letterkundig Magazijn van Wetenschap, Kunst en Smaak*, 1822, *Mengelstukken*, bl. 82.

1822. Grafschrift op JOHAN VAN BROEKHUIZEN, naar het latijnsche grafschrift in de kerk te Amstelveen. Dichtregels. — *Bijdragen tot Boeken- en Menschenkennis*, IVe deel, 1e stuk (1836).

1822. Vrijmoedige aanmerkingen op de Recensie van het regtsgeleerd advys van den Ridder CHAUVEAU LAGARDE in de zaak van den Heer MENU, in de *Boekbeschouwing der Vaderlandsche Letteroefeningen* voor Junij 1822, N°. VII. — Amsterdam bij J. C. van Kesteren.

1823. Iets over het geslacht van den Franschen wijsgeer HELVETIUS. — *Letterkundig Magazijn*, 1823, bl. 535.

1823. Recensie van: Verhandeling over de droogmaking van het Haarlemmermeer, door F. G. Baron VAN LIJNDEN VAN HEMMEN. — *Vad. Letteroef.* 1823. *Boekbesch.* bl. 215 en 242.

1829. Iets over het Amsterdamsche Schaakgenootschap. — *Vad. Letteroef.* 1829, *Mengelw.* bl. 217.

1829. Toast aan de Nederlandsche Marine bij het aanschouwen der borstbeelden van M. A. DE RUITER en P. Pz. HEIN, geplaatst in de zaal van het Collegie Zeemanshoop. Dichtregels. — *Bijdr. tot Boeken- en Menschenkennis*, IIIe deel, 2e stuk (1834).

1829. Welkomstgroet bij den aanvang der winterwerkzaamheden in de Amsterdamsche afdeeling der Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen, op den 2den November 1829. Dichtregels. — ald. IIIe deel, 3e stuk (1835).

1831. Na de voorlezing van het dichtstuk: Tafereel eener ontvlugting van drie Scheveningsche Visschers door C. GEBEL. Dichtregels, gedrukt achter gezegd Tafereel. — 's Gravenhage, bij J. P. Beekman Hz.

1833. In het werk van Dr. G. D. J. SCHOTEL: Het leven en de werken van C. VAN ALKEMADE en P. VAN DER SCHELLING, de artikels: *Codex Batavus*, en *de Nederlandsche practijk der Notarissen van* P. VAN DER SCHELLING.

1833. Brief aan den Heer Dr. G. D. J. SCHOTEL over deszelfs Beoordeeling der Arcadia's van JOAN VAN HEEMSKERK en L. VAN DEN BOS. — *Bijdragen tot Boeken- en Menschenkennis*, IIe deel, 2e stuk.

1837. Recensiën van: Astrea, verzameling der belangrijkste regtsgedingen in Europa. — *de Gids*, 1837, *Boekbeoord.* bl. 8.

van: De verdediging der regten van Nederland tegen Groot-Britannie met betrekking tot het Tractaat van 17 Maart 1824. — ald. bl. 39.

van: I. A. NIJHOFF, Bijdragen voor de Vaderl. Geschiedenis en Oudheidkunde, 1e stukje. — ald. bl. 81. — (De volgende stukjes gerecenseerd, ald. 1839, bl. 235 en 277; 1842, bl. 322 1843, bl. 698; 1845, bl. 636).

van: G. LAUTS, Onderzoek naar het Tractaat van 1824. — ald. bl. 257.

van: G. VAN ENST KONING, Het huis te Ilpendam. — ald. bl. 322.

van: de Provinciale Volks-almanakken. — ald. bl. 357. — (De volgende jaargangen gerecenseerd, ald. 1838, bl. 209;

1839, bl. 252; 1840, bl. 262; 1841, bl. 105, 203 en 259; 1842, bl. 233 en 406; 1843, bl. 161; 1844, bl. 171).

van: G. W. Vreede, Geschied- en letterkundige herinneringen. — ald. bl. 467.

van: Jaarboekje voor Overijssel. — ald. bl. 530.

1837. Het huwelijk van Jacob Westerbaen. — *de Gids*, 1837, *Mengelingen*, bl. 388.

1838. Het Haarlemmermeerboek van J. A. Leeghwater, XIIIe druk. Met aanteekeningen van en voorafgegaan door eenige levenshijzonderheden van den schrijver en een historisch overzigt der plannen tot en der werken over het droogmaken van het Haarlemmermeer; door Mr. W. J. C. van Hasselt. Met portret, kaarten, facsimile, enz. — Amsterdam bij G. J. A. Beijerinck.

1838. Ontwerp tot droogmaking van het Haarlemmermeer zonder voorafgaande bedijking, van Dr. Conradus Zumbag de Koesfelt van den jare 1742. Met eene kaart. — Amsterdam bij G. J. A. Beijerinck.

1838. Is J. A. Leeghwater schrijver van: De korte Beschrijving en het kleine kronijkje van Haarlem? — *Alg. Konst- en Letterbode*, 1838, II. bl. 53.

1838. Nog iets over de kaart van Jacob Bartelsz. Veris, voorstellende een ontwerp tot droogmaking van het Haarlemmermeer. — *Avondbode* van 27 Sept. 1838.

1838. B. Brunius. — *de Gids*, 1838, *Mengelingen*, bl. 71.

1838. Recensiën van: Mr. J. H. Warnaars, Teregtwijzing voor den Heer J. H. Halbertsma als auteur der Weefschool te Goor. — *de Gids*, 1838, *Boekbeoord.* bl. 52.

van: D. Groebe, Geschiedenis van Floris V. — ald. bl. 57.

van: J. ab Utrecht Dresselhuis, De provincie Zeeland in hare aloude gesteldheid en geregelde vorming beschouwd. — ald. bl. 233.

van: Mr. H. van Wijn, Onderzoek naar den tijd der regering van Wolfaart II en III, Heeren van Veere uit den huize van Borselen. — ald. bl. 237.

van: Mr. A. de Pinto, Handleiding tot het Burgerlijk Wetboek. — ald. bl. 273. (Het vervolg gerecenseerd, ald. 1840, bl. 420).

1839—1844. Verzameling van wetten en besluiten, voorkomende in het Staatsblad, IX deelen en register; daarna een Bijvoegsel; daarna deel X en XI; het IIIe en het XIe deel, ieder in twee gedeelten. Amsterdam, bij G. J. A. Beijerinck.

1839. THEOPHILUS en ESMOREIT (naar het Fransch van ANDRÉ VAN HASSELT). — *de Gids*, 1839, *Mengelingen*, bl. 152 en 202.

1839. Het geslacht der NICOLAI en de portretten van JOANNES SECUNDUS. — ald. bl. 356, (met eene plaat.)

1839. Recensiën van: J. H. REDDINGIUS, Leiddraad voor armbesturen, en Mr. H. VAN LOGHEM, Ontwerp van eenige hoofdbeginselen der Nederlandsche armenwetten. — *de Gids*, 1839, *Boekbeoord.* bl. 57.

van: Mr. A. F. JONGSTRA, Pleitrede. — ald. bl. 107.

1839. Recensiën van: C. TEN HOET Jr., Gronden der regtsgeleerdheid. 1e stukje. — ald. bl. 23. (Het 2e stukje gerecenseerd, ald. 1841, bl. 39.)

van: Mr. C. THEMMEN, Handboek voor burgers en kooplieden. — ald. 1839, bl. 255.

van: O. G. HELDRING, Wandelingen tot opsporing van Bataafsche en Romeinsche Oudheden, 1e stukje. — ald. bl. 318. (Het vervolg gerecenseerd, ald. 1843, bl. 637).

van: M. SIEGENBEEK, Redevoering ter gedachtenis van den 6 December 1813, uitgesproken in de Maatschappij der Nederl. Letterkunde te Leiden, den 7 December 1838. — ald. 1839, bl. 353.

van: H. H. TELS, Diss. de jure publico usque ad U. HUBERUM et de meritis ULRICI HUBERI. — ald. bl. 357.

van: Kusjens van JANUS SECUNDUS, vrij gevolgd door Mr. A. W. ENGELEN. — ald. bl. 393.

1840. Jaarboekje van de provincie Noord-Holland voor 1840. — Amsterdam bij G. J. A. Beijerinck.

1840. Vianden, de oudste bezitting der Graven van Nassau in het Groothertogdom Luxemburg. — *de Gids*, 1840, *Mengelingen*, bl. 14, (met eene plaat).

1840. Recensiën van: W. WINTGENS, Diss. de praecipuis differentiis juris Francici et Neerlandici. — *de Gids*, 1840, *Boekbeoord.* bl. 16.

van: Jaarboekje van de regterlijke magt voor 1840. — ald. bl. 159. (Volgende jaargangen gerecenseerd, ald. 1841, bl. 202; 1842, bl. 458).

van: Mr. D. DONKER CURTIUS, Proeve eener nieuwe Grondwet. — ald. 1840, *Boekbeoord.* bl. 370.

1841. Ontwerpen om de stad Amsterdam van zoet water te voorzien, in de XVIIe eeuw voorgesteld door ELIAS SANDRA, met eene kaart, 3e druk. Omgewerkt en met een Voorberigt

vermeerderd door Mr. W. J. C. van Hasselt. — Amsterdam en 's Gravenhage bij Gebr. van Cleef.

1841. Recensiën van: Jaarboekje voor Overijssel. — *de Gids*, 1841, *Boekbeoord.* bl. 203.

van: J. S. Magnin, Geschiedkundig overzigt van de besturen, die vóór de herstelling van Nederland in 1814 elkander in Drenthe zijn opgevolgd. — ald. bl. 219.

van: I. A. Nijhoff, Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland. — ald. bl. 550.

1842. Jaarboekje van de provincie Noord-Holland voor 1842. — Amsterdam bij G. J. A. Beijerinck.

1842. De Nederlandsche wetgeving op de scheepvaart, of Verzameling van wetten, besluiten enz. de scheepvaart betreffende. III dln. — Amsterdam bij Johannes Muller.

1842. Verordeningen op het lager onderwijs, waarbij het Kon. Besluit van 2 Januarij 1842. Met een alphabetisch register. — Amsterdam bij C. G. van der Post.

1842. Verordeningen op het lager onderwijs voor de provinciën Holland in het algemeen en voor de stad Amsterdam in het bijzonder. — Amsterdam bij C. G. van der Post.

1842. Zwanenburg. — 't Huis ter Hart. — *de Gids*, 1842, *Mengelingen*, bl. 480 en 553.

1842. Recensiën van: C. A. Abbing, Geschiedenis der stad Hoorn. — *de Gids*, 1842, *Boekbeoord.* bl. 98. (Het vervolg gerecenseerd, ald. 1844, bl. 418).

van: A. F. Jongstra, Pleitrede. — ald. 1842, bl. 110.

1843. De Nederlandsche wetboeken met aanteekeningen, IV deelen en Nalezing, in 4°. — 's Gravenhage en Amsterdam bij Gebr. van Cleef.

1843. Recensiën van: O. G. Heldring en R. H. Graadt Jonckers, De Veluwe. P. H. Witkamp, Proeve eener staat-, aardrijks- en geschiedkundige Beschrijving van het Groothertogdom Luxemburg. J. ab Utrecht Dresselhuis, Geschied- en Oudheidkundige Wandelingen door Walcheren. N. van der Monde, Utrecht et ses beaux Environs. B. van Geuns, Beschrijving van Zaandam. — *de Gids*, 1843, *Boekbeoord.* bl. 300.

van: Mr. A. de Pinto, Handleiding tot het wetboek van koophandel. — ald. bl. 585.

van: C. R. Hermans, Geschiedk. Mengelwerk over de provincie Noord-Braband. — ald. bl. 704.

1844. Het antwoord van H. DE GROOT aan VONDEL bij gelegenheid van de opdragt van het treurspel, getiteld: Gijsbrecht van Aemstel. — *Kronijk van het Historisch Gezelschap te Utrecht*, 1845.

1844. Recensiën van: C. R. HERMANS, Bijdragen tot de geschiedenis, oudheden, letteren, statistiek en beeldende knnsten der provincie Noord-Brabant. Ie en IIe stuk. — *de Gids*, 1844, *Boekbeoord.* bl. 211.

van: Jhr. Mr. C. BACKER, Iets over Gooiland, en A. PERK, Over de regten der Erfgooijers en der gemeenten in Gooiland. — ald. bl. 284.

van: W. F. KEUCHENIUS, WILLEM FREDERIK, Prins van Oranje, later Koning der Nederlanden. — ald. bl. 366.

van: A. F. BOURICIUS, Memorie voor Jonkvr. BOURICIUS contra Graaf VAN MIDDACHTEN over een regt van weide en zandhaling. — ald. bl. 425.

1845. De familiën BONAPARTE en LEUCHTENBERG, (met vignet). — Amsterdam bij J. F. Schleijer.

1845. Lobesteeg te Utrecht. STEVEN LOBÉ. Het geslacht LOBÉ. — In het tijdschrift: *Utrecht voorheen en thans*, dl. II. bl. 97.

1845. Inwijding van het nieuwe beursgebouw te Amsterdam. — *Amsterdamsche Courant*, 11 Sept. 1845.

1845. De Loevesteinsche Gevangenschap (1650). — *de Gids*, 1845, *Mengelingen*, bl. 283.

1846. Bijdrage tot de kennis van het strafregt in Vlaanderen. — *Kronijk van het Historisch Gezelschap te Utrecht*, 1846, bl. 337.

1847. WILLEM VAN HASSELT, veldoverste der Vorsten van Gelre in in de XVe eenw. — *Bijdragen voor Vaderl. Geschiedenis en Oudheidkunde*, deel VI, bl. 187.

1847. ALETTA BECK, eene Geldersche dichteres uit de 17e en 18e eeuw. — *Geldersche Volks-Almanak*, voor 1848, bl. 20.

1848. Grondwet van het Koningrijk der Nederlanden, volgens de wijzigingen in 1840 daarin gebragt, met de wetten en besluiten, die wijzigingen betreffende. — Amsterdam bij G. J. A. Beijerinck.

1848. Wetten en beslniten betrekkelijk den Adel in het Koningrijk der Nederlanden. — Amsterdam bij G. J. A. Beijerinck.

1848. Lijsten der Werken, uitgegeven door de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid te Haarlem, sedert hare oprigting, als Oeconomische Tak van de Holl. Maatsch.

der Wetenschappen tot op heden. — Haarlem bij de Erven Loosjes.

1849. Levensberigt van Mr. JACOB PIETER VAN WALREE. — *Handelingen der jaarlijksche Algemeene Vergadering van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde te Leiden*, 1849, bl. 103.

1849. De oudheid der stad Oldenzaal. — *Overijsselsche Volks-Almanak*, voor 1850.

1850. Vianden, 2e druk, met eene Nalezing. — Amsterdam, bij G. J. A. Beijerinck.

1851 tot 1863. Een groot aantal stukken en stukjes in *de Navorscher*.

1852. Bijdrage tot de geschiedenis van het geslacht van Nijenrode en het erfmaarschalksambt van Gooiland. — *Kronijk van het Historisch Genootschap te Utrecht*, jaargang 1852, bl. 252.

1852. Loevestein, 1650. — ald. (Nalezing op: de Loevesteinsche Gevangenschap, 1845).

1852. Nog iets over het Ontwerp van wet op de zamenstelling der regterlijke magt en het beleid der justitie. — *Amsterdamsche Courant*, 28 April 1852.

1853. Wet tot regeling der jagt en visscherij. Met een uitvoerig alphabetisch register. — Amsterdam bij J. C. van Kesteren, 1e en 2e druk.

1853. Verzameling van Nederlandsche Staatsregelingen en Grondwetten. — Amsterdam bij J. C. van Kesteren.

1853. Iets naders betreffende het geslacht PLOOS VAN AMSTEL. — *Kronijk van het Historisch Genootschap te Utrecht*, jaargang 1853, bl. 420.

1854. Bloemestein, — Blommestein. — *Bijdragen voor Vaderl. Gesch. en Oudheidkunde*, deel IX, bl. 271.

1854. De voormalige kloosters in Westfriesland en Waterland. — *Hoornsche Courant*, 20 en 27 Mei 1854.

1854. Verslag der Hoofdcommissie voor de belangen van Nederland op de aanstaande groote Tentoonstelling te Parijs, uitgebragt in de Algemeene Vergadering der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid, gehouden te Haarlem, den 18 Julij 1854. — *Handelingen der Maatschappij ter bevordering van Nijverheid*, 1854, bl. 275.

1855. Tweede Verslag der Hoofdcommissie. Uitgebragt den 17 Julij 1855. — ald. 1855, bl. 406.

1856. Verslag der Hoofdcommissie (aan den Minister) bij gelegenheid van de uitreiking der bekrooningen aan Nederlandsche inzen-

ders, te 's Gravenhage, den 29 Januarij 1856. — Niet in den handel.

1856. Derde Verslag der Hoofdcommissie aan de Nederl. Maatsch. van Nijverheid, uitgebragt den 15 Julij 1856. — *Handelingen der Maatschappij ter bevordering van Nijverheid*, 1856, bl. 507.

1856. Wet, houdende bepalingen omtrent de huishouding en tucht op de koopvaardijschepen. Met een uitvoerig alphabetisch register. — Amsterdam bij Gebr. Kraaij.

1857. Nog iets over het Ontwerp van wet op de zamenstelling der regterlijke magt en het beleid der justitie. — *Amsterdamsche Courant*, 13 Maart 1857.

1857. Het Metalen Kruis. — *Amsterdamsche Courant*, 18 Maart 1857.

1857. Iets over de afstamming van de familie Bangeman Huijgens van Constantijn Huijgens. — *Hoornsche Courant*, 7 April 1857.

1857. Vierde Verslag van de Hoofdcommissie aan de Ned. Maatsch. van Nijverheid, uitgebragt den 19 Julij 1857. — *Tijdschrift ter bevordering van Nijverheid*, 1857, stuk V.

1857. Wet van 13 Junij 1857 tot regeling der jagt en visscherij. Met een uitvoerig alphabetisch register. — Amsterdam bij J. C. van Kesteren.

1857. Wet van 13 Augustus 1857, tot regeling van het lager onderwijs. Met een uitvoerig alphabetisch register. — Amsterdam bij J. C. van Kesteren.

1858. Brief over het wenschelijke van eene nieuwe uitgave van van Mieris' Charterboek. — *Algem. Konst. en Letterbode*, 23 Januarij 1858.

1858. Volksbestaan — koopvaardij. — *Nederl. Volks-Almanak*, voor 1859, bl. 79.

1859. Doop van kinderen te Cleef buiten toestemming hunner moeder. — *Kerkhistorisch Archief*, deel II, bl. 247.

1859. Een onuitgegeven gedicht van Balthasar Bekker. — *De Vrije Fries*, deel IX, bl. 99.

1859. Dr. Reinier de Lover. — *Weespsche en Gooische Volks-Almanak*, voor 1860.

1860. Wanneer is Vondel's vader overleden? — *Dietsche Warande*, deel VI, bl. 66.

1860. Het geslacht Lobé van Oostende. — *Kronijk van het Historisch Genootschap te Utrecht*, jaargang 1860, bl. 255.

1860. Karel van Egmond, Hertog van Gelre, te Weesp. — *Weespsche en Gooische Volks-Almanak*, voor 1861.

1860. Brieven, geschreven in het jaar 1710 uit het Nederlandsche leger in Frankrijk. — *Milit. Spectator*, 3e serie, deel V, n°. 11, bl. 502.

1861. 1°. Het nageslacht van Daniel Heins; 2°. nalezing daarop; 3°. bij wie is Vondel's dochter te Keulen opgevoed? — 4°. Rodenburch — Anslo. — *Dietsche Warande*, deel VI.

1861. Beschouwing over het voortdurend bestaan van art. 282, 283 en 289 van het Wetboek van Strafregt. Eene drukpersquestie. — Amsterdam bij de Wed. J. C. van Kesteren en Zoon.

1861. E. van Weede van Dijkveld. — *Kronijk van het Historisch Genootschap te Utrecht*, jaargang 1861.

1861. Recensiën van: H. de Veer, Agatha Welhoek. — *De Nieuwe Recensent*, *Boekbeoord.* jaargang 1861.
van: P. Scheltema, Aemstel's Oudheid, IIIe deel. — ald.
van: D. Buddingh, Wandelingen door de Betuwe. — ald.

1861. Frank van Borselen en Margaretha van Hasselt. — *Bijdragen tot de Oudheidkunde en Geschiedenis, inzonderheid van Zeeuwsch Vlaanderen*, deel VI, bl. 195.

1862. Het geslacht Utenhove. — *Kerkhistorisch Archief*, deel III, 2e stuk, bl. 226.

1862. Kronijk van Egmond van A. Hoveus. — ald.

1862. Nalezing op het artikel: Pieter en Joan Serwouters. (van A. — Th. in de *Dietsche Warande*, deel VI). — *Dietsche Warande*, deel VII.

1862. Beschouwing omtrent art. 346 van het Wetboek van Strafregt in verband tot art. 30 van het Burgerlijk Wetboek. — *De Juridische Correspondent*, jaargang 1862.

1862. Nog iets over art. 346 Wetboek van Strafregt. — ald.

1862. Eene opmerking betreffende het werk van M. A. de Saint-Joseph: Concordance entre les Codes civils étrangers et le Code Français. — ald.

1862. Beschouwing omtrent art. 892 van het Burgerlijk Wetboek. — ald.

1862. Gijsbrecht van Nijenrode, baljuw van Kennemerland. — *Kronijk van het Historisch Genootschap te Utrecht*, jaargang 1862, bl. 103.

1862. Nijenrode. — ald. bl. 290.

1862. Recensiën van: Dr. P. SCHELTEMA, Aemstel's Oudheid, IVe deel. — *De Nieuwe Recensent*, jaargang 1862.

van: Mededeelingen van de Vereeniging ter beoefening der geschiedenis van 's Gravenhage, 1e en 2e aflev. — ald.

van: J. T. BODEL NIJENHUIS, Topographische lijst der plaatsbeschrijvingen van het koningrijk der Nederlanden. — ald.

1862. Iets over den vermoedelijken schrijver van Slenner-Hincke. — *de Vrije Fries*, deel X, bl. 98.

1862. Dr. JOHANNES FREDERICUS HELVETIUS. — *Navorscher*, 1862, bl. 125.

1863. Recensie van: Mededeelingen van de Vereeniging ter beoefening der geschiedenis van 's Gravenhage, 3e aflev. — *De Nieuwe Recensent*, jaargang 1863.

LEVENSBERIGT

VAN

GERRIT GRAAF SCHIMMELPENNINCK.

De Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden is gewoon, in het verslag der handelingen van hare jaarlijksche algemeene vergaderingen, op te nemen *levensberigten* van hare afgestorvene medeleden. Dat geschiedt te regt; eensdeels om de juistheid te doen uitkomen der keuze, waarmede zij die leden vereerde; anderdeels om de nagedachtenis van die afgestorvenen levendig te houden; maar ook, om, wanneer daartoe stof aanwezig was, te voldoen aan de betrachtenswaardige opmerking, door den Hoogleeraar VAN HEUSDE, aan zijnen zoon medegedeeld: *interest patriae, interest omnium, qui bene de ea mereri cupiunt, non negligi ejus historiam virorumque, quos edidit, magnorum memoriam, sed instaurari ac celebrari, ut sciant posteri, quibus e majoribus orti sint, et habeant iidem quos in rebus gerendis sequantur et imitentur.*

Ter bereiking van dat doel schijnt zij te behoeven, en daarom ook te verlangen, geene *lofredenen*, noch *aanbevelende levensschetsen;* maar eenvoudige *berigten* van levensbijzonderheden, lotgevallen en handelingen, vooral op het veld der letterkunde te huis behoorende: ook geene *goed-* noch *af-* keurende *beoordeelingen*, maar bloote vermelding van feiten, om de waardering zelve over te laten aan tijdgenoot en nakomelingschap.

Aan de vervulling van die taak, ten opzigte van den man, wiens naam boven dit berigt prijkt, zijn deze bladzijden gewijd. Het moeijelijke daarvan wordt door den schrijver geenszints ontveinsd, maar integendeel met SALLUSTIUS (*de bello Catilin*: c. III) erkend: *arduum videtur res gestas scribere: primum, quod facta dictis sunt exaequanda: de hinc quia plerique, quae delicta reprehenderis, malevolentiâ, et invidiâ dicta putant: ubi de magna virtute, atque gloria bonorum memores, quae sibi quisque facilia facta putat, aequo animo accipit, supra ea, veluti ficta pro falsis ducit.*

Om deze klippen te ontzeilen, en de onpartijdigheid, zoo veel mogelijk, te betrachten, zal hij zich beijveren, bij uitsluiting te putten uit de schriften, die de overledene naliet, en uit hetgeen van elders van hem wereldkundig is.

In het voorberigt, gevoegd bij een *Rapport en missive op den* 11den *Mei* 1848 *aan den Koning gerigt*, en door den druk bekend gemaakt, schreef onze Graaf: *Ik heb mij nimmer door geschriften aan mijne landgenooten trachten op te dringen. In die betrekkingen, tot welke ik geroepen werd, heb ik er mij blootelijk op toegelegd, om de pligten, daaraan verbonden, naar vermogen te vervullen. De Verslagen, die ik in der tijd, als President der Handel-Maatschappij, heb uitgebragt en de levensschets van mijnen vader zijn mijne eenige werken, die in druk het licht hebben gezien.* Na dien tijd liet hij alleen het voormelde Rapport drukken. Buitendien zijn in zijne nalatenschap gevonden eene groote menigte Rapporten, memoriën, brieven en an-

dere stukken, in verschillende betrekkingen door hem in geschrift gebragt, en daarbij eenige aanteekeningen, getuigende van zijn voornemen, om de geschiedenis van zijn leven en werken zelf te beschrijven.

Hem viel het uitnemende voorregt te beurt tot vader te hebben den rijk begaafden, en door alle wel geaarde Nederlanders hoog geschatten, Raadpensionaris Mr. RUTGER JAN SCHIMMELPENNINCK. Uit diens huwelijk met vrouwe CATHARINA NAHUIJS werd hij den 25sten Februarij 1794 te Amsterdam geboren. Het genot van dit voorregt werd voor hem verhoogd door het bijzondere geluk, dat de gewigtige gebeurtenissen, die zijne eerste levensjaren zoo zeer onrustig maakten; de uitlandige betrekkingen, die daarna zijnen vader werden opgedragen; en de veelvuldige verwisselingen van diens verblijfplaatsen, die daarvan de gevolgen waren; hem van dien vader niet scheidden, maar hij hem overal mogt volgen, steeds bij en om hem was, en zijn vader verpozing van gewigtigen arbeid zocht in het verzorgen zijner opvoeding, zelfs in het leiden van zijn onderwijs, en het deel nemen daaraan.

Zijne voormelde levensschets van zijnen vader begint hij met de woorden: *De vroegste herinneringen, welke ik van mijnen vader bezit, dagteekenen van den tijd, dat hij zich in 's Hage, als Lid der eerste Nationale Vergadering bevond, en ik, nog een zeer klein jongsken zijnde, de grenadiers bewonderdè, die voor zijne deur de wacht hielden, tijdens hij het voorzitterschap dier vergadering bekleedde.*

In zijne aanteekeningen zegt hij: *omtrent mijne eerste jaren zoude ik veel kunnen verhalen, want mijn geheugen is ongeloofijk sterk. Ik kan mij nog zeer goed voorstellen onze aankomst in* 1798 *te Parijs in het Hôtel d'Havré, door het Fransche Gouvernement voor de Bataafsche missie bestemd en gemeubileerd; zoo ook het geschreeuw der Jacobijnen in de manège der Tuileriën aangeheven, bij de komst*

van Bonaparte, *dat in onzen tuin aan de Seine duidelijk werd gehoord; en niet minder het voorkomen van dien Generaal, mager, met een smal geel aangezigt, en platte, over de oogen hangende, haren, toen hij in eenen grijzen overrok mijnen vader in zijn Hôtel een bezoek kwam brengen.*

Vooral kan ik mij nog herinneren, hoe hij mij, voor dat hij naar het leger vertrok, dat den zege bij Marengo bevocht, voorsloeg met hem mede te gaan, en mij eene petite bourique beloofde, om de reis met hem te doen.

Mijn vader heeft mij dikwijls verhaald, dat toen Napoleon *tot mij zeide: Venez avec moi, nous batterons les Autrichiens, ik, vol van hetgeen ik van de landing der Engelschen in Noord-Holland had gehoord, antwoordde: Vous feriez mieux de battre les Anglais; hetgeen mijnen vader eenigzints verlegen maakte, en hij daarop hernam: bien, nous ferons cela après. — Van het verblijf te Amiens, van* Joseph Bonaparte, *en van den goeden Lord* Cornwallis, *die mij, bij het teekenen van den vrede, zoo hartelijk in de armen drukte, heb ik nog levendige herinneringen.* Hij woonde deze gewigtige handeling, waartoe zijn verdienstelijke vader zoo veel heeft bijgedragen, bij in de uniform van Lieutenant der Husaren in dienst der Bataafsche Republiek, waartoe hij, ofschoon naauwlijks acht jaren oud, kort te voren was benoemd ter vereering der diensten, door zijnen vader aan die Republiek, als haren Ambassadeur, bewezen. Het Regiment, waarbij hij was ingelijfd, werd later het garde Husaren Regiment van den Raadpensionaris; gedurende diens regering stond hij, tot Ridmeester bevorderd, meermalen aan het hoofd van zijn Escadron onder het bevel van den Kolonel Collaert, en het opperbevel van den Generaal Dumonceau. Bij het aftreden van den Raadpensionaris verkreeg de twaalfjarige Ridmeester, op daartoe gedaan verzoek, zijn eervol ontslag, met dankbetuiging voor zijne getrouwe diensten.

Hij vermeldt verder, in die aanteekening, onderscheidene

bijzonderheden, die hem in zijne eerste jeugd te London, later weder te Parijs, eindelijk op het Huis in 't Bosch bij 's Gravenhage wedervoeren en de hooggeplaatste personen, waarmede hij kennis maakte.

Van het laatst genoemde tijdperk, schrijft hij: *Wanneer ik in latere jaren naging, hetgeen ik mij van dien tijd herinner, en hoe men mij vleidde en bedierf, dan zag ik duidelijk in, dat, zoo mijn vader veel langer in die betrekking* (van Raadpensionaris) *ware gebleven, ik stellig een ingebeelde deugniet zou zijn geworden: en dit heeft mij doen beseffen, welke toegevendheid wij voor diegenen moeten beoefenen, die, van hunne geboorte af, zulk eene positie bekleeden. Geen wonder waarlijk, dat zij zoodanig zijn, als wij hen zien optreden; maar een wonder veeleer, dat zij niet veel erger zijn. Men klaagt, dat de grooten hunne medemenschen zelden als hunne gelijken in natuur beschouwen, terwijl het de wijze is, waarop anderen hen aanbidden, die er de schuld van moet dragen.*

In 's Gravenhage genoot hij godsdienstig onderrigt van den eer- en achtingwaardigen Dermout, en het onderwijs in onderscheidene vakken van den bekwamen Beekman, hoofdonderwijzer van de school der Haagsche Afdeeling van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.

Door zijn verblijf te Parijs en te London, was hij al spelende, met de Fransche en Engelsche talen bijzonder gemeenzaam geworden, en viel het hem niet moeijelijk dezelve grondig aan te leren.

Toen zijn vader als Raadpensionaris was afgetreden, volgde hij hem naar het Nijenhuis in Overijssel, en daar werd zijne opvoeding, bij het licht der beschaving van Griekenland en Rome, onder het oog van zijnen vader, opgedragen aan den Heer H. Wijnbeek, later Inspecteur van het middelbaar en lager onderwijs. Dit uitnemende voorregt heeft hij zijn gantsche leven lang, bijzonder hoog geschat. En hoe te vreden deze uitmuntende leermeester van zijnen leergieri-

gen kweekeling was, verklaart deze in het volgende getuigschrift, dat hij hem, bij zijn vertrek naar de Hoogeschool, mede gaf: *Le soussigné* H WIJNBEEK, *s'etant voué depuis quatre ans et demi, à l'education litteraire de Monsieur* G. SCHIMMELPENNINCK, *fils de son Excellence le Comte Senateur* SCHIMMELPENNINCK, *déclare, à l'epoque ou cette education vient d'être achevée et ou Monsieur* G. SCHIMMELPENNINCK *va faire son droit à la Faculté de Leyde, que, pendant toutes ces années, ce jeune homme n'a cessé de faire le bonheur de ses illustres parens et celui de son instituteur, par l'aimable candeur de son caractere, et par son attachement constant et exemplaire aux principes de la vertu et de l'honneur, autant que par le zèle, avec lequel il à fait ses cours d'humanités, que non seulement il s'est acquis les connaissances necessaires des antiquités, de l'histoire, de la geographie et de la philosophie des anciens, de la logique et de la rhetorique, mais que d'abord il a lu ou expliqué tout entier les historiens* NEPOS, JULES CESAR, SALLUSTE, TITE LIVE, TACITE, *et une grande partie des oeuvres de* CICERON, *qu'ensuite il a expliqué parmi d'autres chefs d'oeuvres de la poésie Grecque et Latine, les vingt quatre livres de l'Iliade d'Homere, les Bucoliques, les Géorgiques, l'Eneide de Virgile; que de l'Eneide il à en outre paraphrasé les six premiers livres; qu'enfin il à expliqué, commenté, extrait tout l'Horace, depuis la première Ode jusqu'à l'Art Poétique, et en à fait un recueil des plus beaux morceaux pour son propre usage; que c'est moins par devoir qu'il s'est livré à ces études, que par choix, par gout, par amour pour les beautés des célèbres auteurs de l'antiquité et par le noble desir de se former sur le modele du plus instruit, du plus eclairé et du plus vertueux des pères.*

Zouden er, onder de thans studeerende jeugd aan onze Hoogescholen, gevonden worden, die zoo wel toegerust zich daar lieten inschrijven? Hij oogstte daarvan in, dat hem het grieksch zeer gemeenzaam was; dat hij vele en uitge-

breide gedeelten der Ilias en Aeneis en onderscheidene Oden van Horatius voor de vuist kon opzeggen, en dat hem het schrijven en spreken van het Latijn even gemakkelijk viel, als van het Fransch en Engelsch. In 1812 bezocht hij, onder het geleide van den Heer Wijnbeek, de Leydsche Hoogeschool en beoefende bij uitsluiting de regtsgeleerdheid, vooral het Romeinsche regt onder het gehoor van den Hoogleeraar D. G. van der Keessel. Van dezen regtschapen man is een brief voorhanden, den 12[den] December 1812 aan den gewezen Raadpensionaris geschreven, waarin het volgende voorkomt: *Wat de conduite van uwen zoon betreft, van dezelve hoore ik niets dan alles goeds. En bij zijne studiën gebruikt hij alle assiduiteit en applicatie. Op de publijke lessen over de Instituten, en 't private collegie der Pandecten is hij bij mij tienmalen ter week altijd present. Op de eersten schrijft hij 't geen ik dicteer en respondeert vrijdags promiscue, en op de laatsten excerpeert hij zakelijk al 't geen ik zegge, kunnende ik geen uur vinden om daar te laten responderen. Ik heb hem dezen middag een uurtje bij mij gehad, en geëxamineerd over alle de lessen der Instituten, welke ik tot hiertoe gehouden had, en ben ten uitersten voldaan over zijne antwoorden en vorderingen, en 't was mij geen klein genoegen van hem te mogen vernemen, dat hij smaak heeft in 't studium Juris Romani.* Hij mogt daaraan evenwel niet lang bot vieren. Tegen het einde van 1813 werd hij naar het Nijenhuis geroepen, om dáár, bij het oprukken der legers van de verbondene Mogendheden, voor de bezittingen van zijnen blinden vader te waken. Hij keerde niet naar Leyden terug. Het schijnt, dat zijn schrandere vader, die hem, ten blijke van het volle vertrouwen, dat hij hem waardig keurde, op den 23sten October 1813, door de daartoe gevorderde verklaring, voor den Vrederegter van het Kanton Goor afgelegd, handligting had verleend, reden meende te hebben om te duchten, dat al wat zijn zoon, als kind en als jongeling reeds had ge-

zien, gehoord en ondervonden, zijne eerzucht te veel had opgewekt, en hij het daarom raadzamer keurde, zijne schreden niet naar het staatkundige toneel te leiden, maar daarvan af te wenden. Hij liet hem zijne studiën niet voleindigen, maar stelde hem voor, zich aan den handel toe te wijden.

De gelegenheid daartoe was gereed en uitlokkend. Een zijner bloedverwanten, de Heer G. SCHIMMELPENNINCK, stond aan het hoofd van het toen zeer hoog geachte handels- en bankiershuis van N. en J. en R. VAN STAPHORST te Amsterdam, en verklaarde zich bereid, hem op die baan tot gids te verstrekken.

De onbegrensde hoogachting en liefde, die hij zijnen vader toedroeg, noopten hem dezen welgemeenden raad gereedelijk op te volgen. Hij vestigde zich te Amsterdam, maar werd aanvankelijk meermalen vandaar naar het Nijenhuis geroepen, waar zijn vader zijnen bijstand behoefde, als mede ter oorzake van zijn huwelijk, dat hij, den 29sten September 1815, sloot met Mejufvrouw HENRIETTA EUPHEMIA JOHANNA STULEN, dochter van eenen Predikant van dien naam, dienst doende te Almelo. Hij bragt haar naar Amsterdam, doch verloor haar weinige maanden daarna door den dood.

Van dat tijdstip af bleef hij geregeld werkzaam op het voormelde kantoor en slaagde daarin zoo gelukkig, dat de genoemde bloedverwant, toen het eenige hoofd van dat handelshuis, niet aarzelde, hem als zijnen vennoot in die firma op te nemen. Als zoodanig trad hij, met den 1sten Januarij 1818, op en werd weldra een voorname steun van dat handelshuis.

Op den 25sten Mei 1819 verbond de jeugdige weduwenaar zich door het huwelijk met JOHANNA PHILIPPINA FREDERIKA CAROLINA CONSTANTINA Baronesse VON KNOBELSDORFF, dochter van den Pruissischen Generaal FRIEDRICH WILHELM ERNST Baron VON KNOBELSDORFF, gezant van het Hof te

Berlijn, achtervolgens te Constantinopel, te 's Gravenhage eerst bij den Raadpensionaris en later bij Koning LODEWIJK NAPOLEON, en te Parijs, en van JOHANNA PHILIPPINA HERMANNA, dochter van den Graaf VAN DEDEM VAN DE GELDER, oud-Ambassadeur van den Staat te Constantinopel, lid van Hun Hoog Mogenden en later Senateur van Frankrijk. Uit dat huwelijk werden hem acht kinderen geboren, vijf zonen en drie dochters.

Hij was toen in onze eerste handelstad geheel te huis, zeer gezien in de eerste kringen der zamenleving, en niet minder geacht op de beurs. Daarbij spaarde hij vele uren uit, om zijne geliefkoosde beoefening der oudere en nieuwere letterkunde voort te zetten.

In 1820 treffen wij hem reeds aan als Lid der Kamer van Koophandel en Fabrieken te Amsterdam. Hij heeft eenige zijner advijsen, in die Kamer uitgebragt, nagelaten, en daaruit is te zien, dat hij in de staatshuishondkunde geen vreemdeling was; dat hij de geschiedenis van den vaderlandschen handel naauwlettend had onderzocht; dat hij de oorzaken van den vroegeren bloei en van het later verval van deze zenuw van den Staat juist wist aan te wijzen, en niet schroomde de middelen aan te duiden, die alleen geschikt en bekwaam waren, om herstel mogelijk te maken.

In 1821 had het Ministerie de Kamer geraadpleegd over het verleenen van Nederlandsche vlag aan vreemde schepen. Eene daartoe benoemde Commissie bragt daarover verslag uit. Het schijnt, dat hij zich met de strekking daarvan niet kon vereenigen, en vooral beweerde, dat deze gelegenheid door de kamer moest worden waargenomen, om de belangen van den handel op dit punt meer in het algemeen voor te staan.

In eene volgende Vergadering, gehouden op 13 Augustus 1821, zette hij de gronden voor zijn gevoelen in het breede uit één; en in dat betoog voert hij onder anderen aan: *De vraag, door het Ministerie aan de Kamer ge-*

daan, blijf ik gelooven dat men in den uitgestrektsten zin moet opvatten en beantwoorden, voornamelijk, omdat het mij meer dan tijd toeschijnt, te onderzoeken, of het groote middel, door ons gouvernement tot nog toe uitgekozen, om den Hollandschen scheepsbouw te begunstigen, wel het doelmatige is; ik meen het weigeren van Nederlandsch Register aan, in vreemde landen gebouwde, schepen; en zoo niet, welke dan de beste middelen zijn, om dit doel te bereiken.

Vooreerst zal ik de vrijheid nemen op te merken, dat, hoezeer het te niet gaan van den bouw van Nederlandsche schepen eene omstandigheid is, welke, om onderscheidene redenen, opmerkelijk in het oog valt, het er echter eene is, welke niet alleen in dit vak plaats heeft, maar schier door alle diegenen onzer fabrijken ondervonden wordt, wier voortbrengselen buiten 's lands moeten verbruikt worden. De generale kwaal, waaronder wij gezucht hebben, en welke haar heeft ter neergeslagen, is de concurrentie van de voortbrengselen van vreemde fabrijken, welke in dezelfde qualiteiten aanmerkelijk goedkooper in circulatie kunnen gebragt worden, dan die der onzen.

De tak van nijverheid, welke nu het punt onzer attentie uitmaakt, is speciaal van belang, omdat dezelve met den eigen handel van elk land in de naauwste betrekking staat.

Na de ontwikkeling hiervan gaat hij voort: *Mijne redenering komt hierop neder: er kan geene wezenlijke vraag zijn voor scheepsbouw of Nederlandsche schepen, zoo lang de vreemde schepen de zee goedkoper bevaren; zoo lang dit geschiedt zal de koopman zich van geen duur, in plaats van een goedkoop werktuig bedienen.*

De echte middelen, ter aanmoediging tot herstel van den bouw der Nederlandsche schepen, zijn dus, in mijne oogen, niet diegenen, welke tot nog toe zijn gebezigd. De ware daarentegen zijn die, welke volgens alle bekende regels de beste zijn tot ondersteuning der takken van nijverheid, wier voortbrengselen buiten 's lands moeten worden verbruikt. Zij

moeten allen daarheen strekken, om de concurrentie zoo veel doenlijk ten onzen voordeele algemeen te etablisseren, door de ruwe materialen, welke tot de fabrijkage gebruikt zijn, de inkomende regten terug te doen erlangen, en door het geven eener premie te compenseren die meerdere duurte der bewerking, welke hier plaats heeft, uit hoofde der lasten, waaronder de werkende klasse wezenlijk lijdt. Het is immers bekend, dat de Engelsche fabrijken hare tegenwoordige hoogte bereikt hebben, alleen omdat zij de concurrentie ten haren voordeele overal gevestigd hebben, doordien hare voortbrengselen goedkoper zijn, dan die van andere natiën; hetgeen nooit kon plaats hebben, indien het Engelsche Gouvernement de regten op de ruwe werkstoffen niet teruggaf en het duurder arbeidsloon, veroorzaakt door de taxes, ook in dat land op alle benoodigdheden gelegd, niet door het geven eener premie compenseerde.

In plaats dus van de vreemde gebouwde schepen te weren, ben ik van opinie, dat men aan dezelven, mits de noodige qualiteiten bezittende, Nederlandsche vlag en zeebrieven moest verleenen tegen betaling van een bepaald regt per last, gewijzigd naar de materialen, waarvan de bodem gebouwd is, vuuren of greenen hout, en naar gelang der grootte. Dit regt zou ik zelfs opineren, dat eenigzins aanmerkelijk konde zijn, uit hoofde dat het onderscheid tusschen de duurdere bouw alhier en buiten 's lands zeer groot is. Doch aan den anderen kant zoude ik willen, dat men het fonds, daardoor bijeengebragt, gebruikte tot het uitkeeren van premiën juist van dezelfde, of nagenoeg dezelfde grootte, en in dezelfde proportiën per last, als de voorzegde, aan de opbouwers van Nederlandsche schepen gegund.

Wanneer dit advys ter toetse wordt gebragt aan de gezuiverde beginselen, die ons heden ten dage besturen, zal het geoordeeld worden zeer achterlijk te zijn in wetenschap. Maar het tegendeel moet worden aangenomen, wanneer men in het oog houdt, dat het meer dan twee en veertig jaren

oud is, en men zich daarbij te binnen brengt, welke begrippen toen nog heerschende waren, en zelfs in Engeland werden nageleefd. Om de bekrompenheid dier begrippen hier te lande te doen uitkomen, zij hier nog melding gemaakt van een ander advys, in Augustus 1820, door SCHIMMELPENNINCK, in diezelfde Kamer van Koophandel, uitgebragt.

Een groot scheepsbouwer verzocht van den Koning vergunning, om een schip op aandeelen te laten bouwen van *f* 500: — met het voornemen, om het, met verlies van *f* 200: — per aandeel, te verkoopen, en dit te doen dienen tot aanmoediging van den scheepsbouw, en om jonge scheepstimmerlieden te vormen, die anders weldra zouden worden gemist, vermits er niet meer werd gebouwd.

Van wege Zijne Majesteit werd dat stuk aan de beoordeeling der Kamer van Koophandel en Fabrieken te Amsterdam onderworpen. Deze stelde het in handen eener Commissie, uit haar midden gekozen, en het verslag, door die beoordeelaars uitgebragt, hield ten slotte het voorstel in, om dit plan van dezen scheepsbouwmeester den Koning zeer aan te prijzen, als veel kunnende toebrengen tot herstel onzer scheepvaart, en Z. M. bijzonder dank te betuigen voor de aanmoediging, die H. D. aan Neerlands scheepvaart wilde gunnen, door hierin deel te nemen. Geen der overige leden der Kamer bragt daartegen iets in het midden. Doch SCHIMMELPENNINCK, ofschoon de jongste hunner in jaren en ervaring, verklaarde:

1°. *hoe het hem spijt te zien, dat de eigen handel van Amsterdam zóó vervallen is, dat het bouwen van één schip, als eene materie van zulk gewigt wordt beschouwd: — dat hij persoonlijk de bloeijende tijden van eigen scheepvaart niet gekend heeft, doch vergelijkende hetgeen hij daarvan nu ziet in dit voorbeeld, met hetgeen hij gelezen heeft van vorige dagen van voorspoed, de verandering, welke hij dan bespeurt, hem hartzeer doet.*

2°. *en wat de zaak zelve betreft, dat hij zich niet kan begrijpen, hoe men zich iets goeds van dit plan kan voorstellen; dat eene speculatie, om een schip met 40% verlies te bouwen, hem eerder afschrikkend, dan aanmoedigend toeschijnt, daar het meer en meer zal toonen, met hoe veel schade men werkt; dat, indien zulk een scheepsbouw één- of tweemaal kon worden uitgevoerd, hij geen het minste gelukkig gevolg kan te weeg brengen, vermits schade voor de hand te zien, het tegendeel van aanmoediging is: — en dat daarom aan Z. M. zoude kunnen worden geantwoord, dat men wel dacht, dat het plan van den scheepstimmerman voor ééns kon doorgaan, doch op de scheepvaart onder onze vlag en scheepsbouw geen het minste gunstig effect kon hebben; tenzij de lastgelden op de scheepvaart en de lasten op de materialen werden verminderd, ja zelfs aangemoedigd door premiën als anderzinds.*

Hij zette deze denkbeelden breeder uit één, en oogstte het genoegen in, dat de Kamer zijn gevoelen omhelsde, en het antwoord, aan den Koning gegeven, dien overeenkomstig werd ingerigt.

In eene aanteekening van 22 Augustus 1830 zegt hij *geen ander ambt te begeren, dan met den tijd lid te worden der Tweede Kamer van de Staten Generaal, om daar den regten weg te betreden, met eene waardige houding en liberale ziel, en evenzeer het hoofd te bieden aan de woelingen van factiegeest, als aan inbreuken op de vrijheid der Natie.* Hij betuigt daarin het werk van CHESTERFIELD, over onze Staatsomstandigheden, met veel nut en genoegen te hebben gelezen; en te betreuren, dat het zoo weinig bekend schijnt te zijn, daar hij het als uiterst leerzaam prijst en aanbeveelt.

Deze neiging van zijnen geest deed hem hetgeen in de genoemde Tweede Kamer voorviel naauwkeurig gadeslaan, en toen op 30 Januarij 1822 een voorstel van wet aldaar

werd ingediend, strekkende, om in de buitengewone behoeften des Rijks, ten bedrage van vijftig millioenen gulden, door het Domeinbestuur te doen voorzien, spoorde zijne belangstelling in het welzijn des Vaderlands hem aan, om daartegen openlijk te velde te trekken.

De *Nota van het waarschijnlijk bedrag der behoeften van het Rijk, in welke door het Domeinbestuur zal moeten worden voorzien*, en het ontwerp van wet, behelzende de middelen, tot het dekken daarvan voorgesteld, zijn te vinden in de *Bijdragen tot de huishouding van Staat* van Graaf G. K. VAN HOGENDORP, VII Dl. bl. 17 volgg.

Zijne bezwaren daartegen ontwikkelde hij in een geschrift, zeer belangrijk op zich zelf, uitermate geschikt om hemzelven te kenschetsen, en dubbel merkwaardig, wanneer men het vergelijkt met hetgeen Graaf VAN HOGENDORP, ter aangehaalde plaatse, aangaande dat onderwerp heeft te boek gesteld, en daarbij bedenkt, dat de schrijver slechts 27 jaren oud was.

Om deze redenen verdiende het hier in zijn geheel te worden opgenomen; doch de uitgebreidheid daarvan verbiedt dat.

Hij plaatste er als opschrift voor hetgeen Lord BOLINGBROKE schreef, in zijne *Remarks on the History of England*, Letter XXI.

True political moderation consists in not opposing the measures of government, except when great and national interest are at stake and, when that is the case, in opposing them with such a degree of warmth as is adequate to the nature of the evil, to the circumstances of danger attending it and even to those of opportunity. To oppose upon any other foot; to oppose things which are not blameworthy or which are of no material consequence to the national interest, with such violence as may disorder the harmony of Government, is certainly faction; but it is likewise

faction, and faction of the worst kind, either not to oppose at all or not to oppose in earnest, when points of great importance to the nation are concerned.

Hij rigtte het woord tot de vertegenwoordiging en bezigde de Fransche taal, om, zoo hij zeide, ook door de Belgische leden in de beide Kamers der Staten Generaal verstaan te kunnen worden; en hij werd tot schrijven aangezet, zoo hij verklaarde, *puisque je vois proposer aux réprésentants de la nation une mesure financière, qui, si elle pourrait être acceptée, ouvrirait, selon moi, un abime dè malheurs pour la patrie, objet de notre amour, de notre culte général.*

Hij schetst de voorgestelde wet door deze trekken: *Je dois la comparer à un nuage ou l'on entrevoit des averses et des orages, mais à travers duquel aucun rayon de lumière ne peut percer pour rassurer celui, qui le voit suspendu sur sa tête; j'y vois des lotteries et du papier monnaye fondé en derniere analise sur du papier public; j'entrevois des speculations en fonds publics, des conversions, des transactions commerciales, dont selon moi, un Gouvernement ne doit jamais se mêler; j'y distingue des recettes pour les domaines, puisées dans les resources annuelles et ordinaires de l'Etat et compensées par des payements à faire d'autre part au Gouvernement par cette même administration des domaines. J'y vois helas! que les resources, que presenteront en temps et lieu divers petits revenus des grandes communications du Royaume, entrant déjà dans ce compte avant terme, comme des fruits, qui sont encore loin d'être murs. J'y decouvre bien clairement l'intention de faire payer à ceux, qui voudront s'interesser dans les loteries des domaines, des sommes de f 1000: —, pour leur faire recevoir en payement des effèts, qui me paraissent loin d'en être un equivalent. Je trouve malheureusement de plus dans ce projet de finances la preuve trop certaine, que les deficits, ou deja connus, ou calculés d'a-*

vance, se montent ensemble à près de f 50,000,000 : —, *que la loi proposée veut charger Sa Majesté de solder à fur et à mesure qu'elle le trouvera nécessaire avec les cinquante milions, que le projet de loi met d'abord à sa disposition.*

Hij duidt het den Minister ten kwade, dat de buitengewone begrooting voor 1822 den waren staat van zaken niet had blootgelegd, en nu reeds de bekentenis moest worden afgelegd, dat daarvan onderscheidene belangrijke en bekende uitgaven werden uitgesloten, die men nu door dezen ingewikkelden maatregel trachtte te dekken; en betoogt, dat deze handeling strijdt met de constitutioneele beginselen, en door de Grondwet wordt gewraakt; vooral omdat zij strekt om den waren staat van 's lands geldmiddelen voor de vertegenwoordiging te bedekken, en de beschikking daarover van de wetgevende op de uitvoerende magt over te dragen.

Hij gaat na, welke zeker te voorziene uitgaven verzwegen, en hoe groot de reeds bestaande, en de te verwachten, tekorten zullen zijn.

Hij brengt daarna de verschillende bepalingen van het wetsontwerp ter toetse.

Hij misprijst het niet, dat de Minister de domeingoederen van den Staat wil verkoopen, voor zoo veel als er gevorderd wordt, om de onderscheidene tekorten te dekken, en in de buitengewone behoeften van het oogenblik te voorzien. Maar daartoe bepaalt het wetsontwerp zich niet. *Non*, zegt hij, *mais le Ministre veut paraitre créer les cinquante milions, qui sont necessaires, sans diminuer la valeur que la Nation posséde en domaines, et par un tour d'adresse financière faire reparaitre les sommes payées aux creanciers de l'Etat sans les prendre de la Nation. — Certes, le tour est brillant en theorie, mais en pratique il ne sera point aussi facile, et par la simple raison, qu'en matiere de gouvernement réprésentatif, et sur tout en fait de finances, il faut exclusivement du réël. Je crois même qu'il est assez avèré que quiconque s'attache aux resources materielles d'un*

pays, sans avoir recours à des tours d'adresse, travaille à la longue le plus utilement pour les vrais interets de son pays et de son gouvernement.

Attirer une Nation dans des speculations, dans des jeux ou elle a tout le desavantage, dans le fait la tromper, quoique certes sans le vouloir, c'est bien la sans doute la plus funeste manière de procurer des resources à son Gouvernement, de travailler un Royaume en finances. Puis-je prononcer ces mots sans voir se presenter à mes yeux dans toute leur force les suites funestes, que la poursuite de ce systeme, depuis LAW *jusqu'a nos jours, à eu pour tous les pays, où il à pu s'introduire, suites sous lesquelles on trouve la cause primaire et des malheurs et de la revolution de France; donc des calamités, des horreurs, dont l'Europe n'est que si recemment delivrée. Créer des speculations, des lotteries dorées aux dehors, fatales en dedans, fonder du papier sur ces speculations, entrainer la nation dans ces entreprises, ces lotteries, ce papier monoye, y attirer depuis le plus grand seigneur, jusqu'au plus mince artisan, faire la fortune de quelques individus en appauvrissant la Nation, attirer par là le discredit et la crise la plus horrible, voila le systême de* LAW *mis en execution sous le Regent de France, voila à quoi le systeme qui vous est proposé resemble dans tous ses grands traits.*

Hij toont dit in alle bijzonderheden aan; hij bewijst met cijfers, dat het op te nemen kapitaal niet wordt verzekerd door de aangeboden onderzetting, en dat de toegezegde teruggaaf, op den daarvoor bepaalden tijd, niet zal kunnen plaats hebben; en hij eindigt met te betoogen, dat de degelijkheid en zedelijkheid der Natie door dat alles veel zullen lijden.

Op den omslag, waarin dit stuk in de nalatenschap des schrijvers is gevonden, teekende de schrijver aan: *De drukker, bij wien ik mij vervoegde, durfde dit stukje niet drukken, uit vrees van vervolging. Mijn vader keurde het seer*

goed; en dit is de eenige satisfactie, die ik van het opstellen had.

In 1824 werd de Nederlandsche Handel-Maatschappij opgerigt, en G. Schimmelpenninck door 's Konings besluit van 24 Augustus van dat jaar tot een harer vijf Directeuren benoemd. Hij aanvaardde die betrekking en de daaraan verbondene verpligting, om zijn handelshuis en de stad Amsterdam te verlaten, en zijne vaste woonplaats in 's Gravenhage te houden, waar de Directie gevestigd werd.

De werkkring, door deze roeping voor hem geopend, vorderde eene buitengewone mate van moed, kracht en volharding. Hij zelf schetste den toestand des handels, en hetgeen voor denzelven van deze Maatschappij, bij zijn optreden, werd gevorderd, in zijne straks te vermeldene aanspraak, ter opening der gewone jaarlijksche bijeenkomst van den Raad der Handel-Maatschappij, op den 2den Juni 1828 gehouden, op bl. 21 aldus: *Tijdens de oprigting der Maatschappij, was de Nederlandsche eigen handel en scheepvaart merkelijk gedrukt; vele reederijen, vooral op de Oost-Indië, werden geliquideerd, en de Nederlandsche vlag vertoonde zich bijna niet dan op verjaarde of door den vreemdeling gebouwde bodems, terwijl de aanbouw van schepen, voor de Oost-Indische reizen bestemd, bijna geheel scheen opgehouden te hebben.*

De uitvoer van voortbrengselen onzer nijverheid bepaalde zich voornamelijk (althans naar Java), bij mondbehoeften en dergelijke, voor de Europesche bevolking aldaar geschikt, waarvoor directe retouren gemaakt werden. Verzendingen van katoenen lijnwaden werden er niet gedaan naar de Indiën, en tot eene vermeerdering, van debiet van fabriekaten, in concurrentie met het reeds overal gevestigde vertier der voorwerpen van vreemde nijverheid, waren particuliere handelaars, uit den aard der zaak, over het algemeen, weinig genegen.

De handel was in Indië bijna uitsluitend in de handen der vreemden overgegaan, of werd voor vreemde rekening gedreven.

Onze handelsvlag had zich, even als de voortbrengselen onzer nijverheid, in vele van de nieuwe gemeenebesten nog nimmer vertoond.

Door herhaalde slagen afgeschrikt, waagde zich de active handel niet meer tot zoodanige proeven, die, in geval van mislukking, nieuwe verliezen konden opleveren, welke voor den individuëlen koopman, onder min gunstige handels-omstandigheden, moeijelijk te boven te komen waren, en de Nederlandsche ondernemingsgeest scheen in groote mate uitgedoofd.

Tot verbetering van dien betreurenswaardigen staat van zaken prijst hij de diensten dezer Maatschappij aan, met de woorden: *Verlevendiging van den Nederlandschen activen handel; aanwakkering van de verschillende takken der nationale nijverheid, die daarmede in verband staan, als Nederlandsche scheepsbouw, scheepvaart, fabrijken en trafijken; opbeuring in het bijzonder van den Nederlandschen handel in Indië, die, niettegenstaande alle hulp van Gouvernementswege, meer en meer verviel; dit zijn de uitdrukkelijke bedoelingen, die onze geëerbiedigde Koning, met de oprigting der Nederlandsche Handelmaatschappij, blijkens Hoogstdeszelfs besluit van* 29 *Maart* 1824, *voor oogen had; bedoelingen, ter bereiking waarvan Hoogstdezelve zich aan de wisselvallige kansen des handels niet alleen als deelhebber, maar zelfs als guarant der interessen, heeft bloot gesteld.*

Deze, zoo welwillend uitgedachte, inrigting had al dadelijk met tegenspoeden en tegenwerking dermate te kampen, dat haar voortdurend bestaan als twijfelachtig scheen te moeten worden beschouwd.

Op den 9den Juli 1826 bragt SCHIMMELPENNINCK ter vergadering van de Directie der Maatschappij een omstandig en belangrijk advys uit, waarvan de aanhef luidt: *Reeds*

lang heeft de ongelukkige gesteldheid der Maatschappij, aan onze zorgen toevertrouwd, op mij, en ongetwijfeld op U allen, een' diep treurigen indruk gemaakt. Dit Ligchaam, tot nut van den Nederlandschen handel en nijverheid door Z. M. daargesteld, en waarvan ons Vaderland met regt, voor beide die takken van welvaart, de heilrijkste gevolgen durfde vooruitzien; deze grootsche inrigting, die de billijke belangen der deelnemers met het algemeene welzijn van den Lande op zulk eenen vasten grond scheen te zullen vereenigen, heeft nog geene twee jaren bestaan, hare handelingen zijn slegts begonnen, hare vestiging en uitbreiding in de beide Indiën is nog geenszints daar, en dit zoo magtig, en voor het Vaderland zoo veel belovend ligchaam, is reeds tot eene laagte gevallen, die elken weldenkenden Nederlander niet alleen ten hoogsten moet te leur stellen, maar zelfs tot het hart toe grieven; tot eene laagte, die gantsch Europa moet verbazen. De actiën der Maatschappij zijn tot eenen prijs gedaald, waarvan men zich vooraf geen het minste denkbeeld zoude hebben kunnen maken, althans niet zonder de grootste en algemeenste rampen voor het Vaderland te voorzien; ja! ik wil het geenszins verbloemen, het crediet der Maatschappij is tot eenen graad van vernedering gebragt, die eerst van jaren, van verouderde, gebrekkige en ongelukkige administratie zou hebben kunnen verwacht worden.

Dit alles is geschied onder het genot van al de voordeelen en ondersteuning door Z. M. aan de Maatschappij toegezegd, en nog wel, niettegenstaande de zoo volkomen geruststellende guarantie voor de interessen der geschotene kapitalen verstrekt.

De prijs der aandeelen was toen ter beurze tot 78% gedaald.

Dit advys, te uitvoerig om in deze levensschets te worden opgenomen, is zeer belangrijk voor de geschiedenis der Nederlandsche Handel-Maatschappij.

De steller onderzoekt daarin allereerst, welke de oorza-

ken zijn, die dit discrediet hebben te weeg gebragt, en wijst die aan, als voortspruitende uit:

1°. *den aard der inrigting zelve, zoo als zij bestaat;*

2°. *de plaats gehad hebbende commercieële gebeurtenissen;*

3°. *den loop der administratie;*

4°. *de ondervondene tegenwerking, en daarbij komende bijzondere omstandigheden.*

Daarna betoogt hij, dat er geene verdedigbare reden aanwezig is voor de wanhopende bezorgdheid, die men goedvindt te verspreiden, maar wel voor *de volkomene gerustheid, dat de vaste en bepaalde zaken der Maatschappij, en de grond, waarop zij rust, goed zijn; en dat zij in ruime mate, onder voldoening aan hare verpligtingen jegens de nationale welvaart, ook aan de billijke verwachting der deelnemers kan en zal voldoen.*

Om daartoe te kunnen geraken beveelt hij den Directeuren aan, zich al dadelijk ten doel te stellen:

1°. *de geledene verliezen van het loopende en jongst verloopene jaar te verminderen, zoo mogelijk te dempen, en tevens aan den guarant datgene terug te geven, waarmede hij zich ten behoeve der Maatschappij heeft belast.*

2°. *de goede vooruitzigten voor het toekomende hoe langer hoe meer te verbeteren, te verzekeren, en aan de Maatschappij, in concurrentie met hare landgenoten, die vaste voordeelen te bezorgen, die haar verder kunnen in staat stellen aan de Nederlandsche nijverheid de diensten te bewijzen, die men van haar verwacht, en*

3°. *zoo mogelijk al de redenen weg te nemen, die op de publieke opinie zoo nadeelig hebben gewerkt, onze natie gerust te stellen, al het wezenlijke goede van den staat van zaken der Maatschappij duidelijk te doen inzien, en haar voor de tegenwerking van kwaadwilligen voor het vervolg te beveiligen.*

Ter bereiking van deze doeleinden stelt hij eindelijk de

middelen voor, die daartoe kunnen worden aangewend, en daaronder inzonderheid het openen van een fonds tot het inkoopen van hoogstens 9250 aandeelen der Maatschappij, of een vierde van haar kapitaal, te verkrijgen en aan te wenden op de wijzen, door hem geschetst, en het verlevendigen van den theehandel met China, als voor het oogenblik voordeelen beloovende.

Dit advys levert treffend bewijs van zijne verkregene kennis van den loop en de belangen van den handel; van zijne ruime inzigten in de roeping, door de Handel-Maatschappij te vervullen; en van zijne zelfstandige beoordeeling van hetgeen hij in de handelswereld zag gebeuren.

Zijn ijver en zijne bekwaamheid, bij onderscheidene gelegenheden aan den dag gelegd, bragten hem al spoedig op den voorgrond.

Bij het oprigten der Maatschappij werd Jonkheer W. G. VAN DE POLL tot voorzitter harer Directie benoemd. Deze doorworstelde met lofwaardigen ijver al de moeijelijkheden der eerste inrigting van dit groote ligchaam, doch trad weldra af. Zijn opvolger, de Minister van Staat Mr. C. C. Baron SIX VAN OTERLEEK, had naauwlijks zijne plaats ingenomen, of hij werd door ernstige ongesteldheid verhinderd dat bewind te voeren.

Door 's Konings besluit van 22 Juni 1827 werd SCHIMMELPENNINCK geroepen, om gedurende dat jaar, bij ongesteldheid, afwezigheid of andere wettige verhindering des Voorzitters, zijne plaats te vervullen, en door het Koninklijke Beslnit van 4 November 1827 n°. 4. werd hem dat Voorzitterschap zelf opgedragen.

Inmiddels was hij op 12 September 1827 tot lid der Regtbank van Koophandel te 's Gravenhage benoemd; doch, daar hij zich onverdeeld aan de belangrijke werkzaamheden van het beheer der meergenoemde Maatschappij wenschte toe te wijden, werd deze benoeming, op zijn verzoek, door

's Konings besluit van 5 October 1827, n°. 155 buiten werking gesteld.

Op den 2den Juni 1828, de gewone jaarlijksche bijeenkomst van den Raad der Nederlandsche Handel-Maatschappij openende, hield hij eene uitvoerige Aanspraak, waarin hij de lotgevallen, den toestand en de vooruitzigten der Maatschappij ontvouwde. Dit deed hij ook in diezelfde bijeenkomsten in de jaren 1829, 1830, 1831, 1832 en 1833. Die Aanspraken werden ter algemeene Landsdrukkerij gedrukt en verkrijgbaar gesteld.

Zij geven een naauwkenrig overzigt van de verrigtingen der Maatschappij van hare oprigting af tot het laatstgenoemde jaar toe. Zij doen zien, dat veelvuldige en veelsoortige proeven zijn genomen en pogingen aangewend, om op verschillende plaatsen van den aardbol, of onde handelsbetrekkingen weder aan te knoopen, of nienwe in het leven te roepen, vooral om voor de voortbrengselen der fabrieken van de Noordelijke en Zuidelijke provinciën uitwegen te openen; maar dat daarvan meestal verliezen door de Maatschappij werden ingeoogst.

In 1830 mogt hij den Raad der Handel-Maatschappij berigten, dat de Directie in het afgeloopen jaar in staat was geweest 3750 aandeelen dier Maatschappij ter vernietiging in te koopen, om daardoor het getal aandeelen, volgens het 7e der artikelen van overeenkomst, goedgekenrd door 's Konings besluit van 22 Juni 1827, tot het bepaalde cijfer van 24000 te verminderen.

In 1831 besprak hij de gevolgen, die de afval der Zuidelijke provinciën voor de Maatschappij te weeg bragt; de gelegenheid, daarnit geboren, om de Maatschappij meer te doen werken in den geest van den Noord-Nederlandschen handel; de noodzakelijkheid, om dien tot Java, en hetgeen daarmede in betrekking staat, te bepalen; en de veelbelovende pogingen, door den Gouverneur Generaal VAN DEN

Bosch aangewend, om onze schoone bezitting hoe langer hoe meer aan de belangen van den nationalen handel en scheepvaart bevorderlijk te maken, en van de uitbreiding, door hem aan de cultuur gegeven, voordeelen te doen plukken.

Op den 31sten Januari 1831 droeg hij, in een geheim verslag aan den Koning, de wijzigingen voor, die de veranderde omstandigheden, naar zijn inzien, voor de Maatschappij vorderden, en beval daarbij aan:

1°. verplaatsing van den zetel der Maatschappij naar eene der voornaamste handelsteden der getrouw geblevene provinciën, en wel naar Amsterdam;

2°. vereenvoudiging van het beheer der Maatschappij;

3°. verandering van het stelsel voor de handelsondernemingen, in het belang van den Noord-Nederlandschen handel; en

4°. vernietiging van een gedeelte der overgeblevene aandeelen in de Maatschappij, tot achttien, zoo niet tot twaalf duizend.

Drie dagen daarna werd van 's Konings wege de toepassing der denkbeelden, in dat verslag ontwikkeld, op de artikelen van overeenkomst van 1827 en eene voordragt der noodig gekeurde wijzigingen van die artikelen gevraagd. Schimmelpenninck had zich daarop voorbereid, en voldeed aan die aanvrage op dienzelfden 3den Februari 1831. De zaak liep gevaar in te sluimeren. De Belgen schenen daarop invloed uit te oefenen. Maar de Voorzitter hield haar wakker. Tegen den 28sten April 1831 riep hij eene algemeene Vergadering der stemgeregtigde deelhebbers zamen. In die vergadering deed hij eene talrijke Commissie benoemen, tot het voordragen der wijzigingen, in de voormelde artikelen van overeenkomst noodig gekeurd. Hij bevorderde, dat dezo het in den avond van dienzelfden dag over die voordragt eens werd. De voordragt werd des nachts

gedrukt, den volgenden morgen ten 9 ure aan de leden der algemeene vergadering rondgedeeld, en door die vergadering, tegen het middaguur zamengeroepen, op dienzelfden 29sten April 1831, aangenomen.

Door 's Konings besluit van 2 Mei 1831 werden die gewijzigde artikelen goedgekeurd; en de Voorzitter oogstte van het beleid en de voortvarenheid, te dezer zake aan den dag gelegd, van onderscheidene zijden veel lof, en daar te boven 's Konings goedkeuring, in. Het overbrengen van den zetel der Maatschappij naar Amsterdam was daardoor vastgesteld, en had met November van datzelfde jaar plaats.

In de gewone jaarlijksche bijeenkomst van den Raad der Maatschappij, op 30 Mei 1832, had de Voorzitter het genoegen te kunnen mededeelen, dat de prijsverbetering der voornaamste retour-artikelen der Maatschappij, die, in het laatste gedeelte van het verloopene jaar op onze markten plaats vond, eenen zoo gunstigen invloed op hare handelingen had uitgeoefend, dat de voordeelen, daaruit voortgesproten, gevoegd bij de gewone baten der Maatschappij, de vele en aanzienlijke verliezen, en de buitengewone uitgaven, door schadeloosstellingen wegens de inkrimping van het beheer toegekend, en door de verplaatsing der Maatschappij veroorzaakt, zoodanig hadden overtroffen, dat er, boven de interessen, aan de deelhebbers te voldoen, nog eene som van ƒ336,927 : 07 aan winst was overgebleven, nadat er 500 aandeelen ter vernietiging waren aangekocht; — dat de ijverige en verlichte aanmoediging en bescherming van den Gouverneur Generaal den landbouw zich aan alle kanten op Java deed uitbreiden, en nieuwe voorwerpen voor den handel van het moederland trachtte aan te kweeken; — en dat de suikerteelt, eenige jaren geleden zoodanig verachterd, dat Java vaak geen genoegzame hoeveelheid voor eigene behoefte voortbragt, thans den Nederlandschen handel weder aanzienlijke retouren verschafte, die, uithoofde der verbeterde hoe-

danigheid van het voortgebragte, in onze havens eene gretige ontvangst vonden.

In datzelfde jaar 1832 werd hij aangezocht, om zich eene verkiezing tot lid der Tweede Kamer van de Staten Generaal te laten welgevallen; doch destijds weder in Amsterdam gevestigd, en zijne tijdelijke verwijderingen vandaar, voor de behartiging der belangen van de Nederlandsche Handel-Maatschappij nadeelig achtende, verzocht hij daarvoor destijds niet in aanmerking te komen. Van 's Konings zijde verwierf hij een blijk van H. D. goedkeuring, door het besluit van 9 Mei 1832, houdende zijne benoeming tot Staatsraad in buitengewone dienst, nadat H. D. hem in Juli 1829 het ridderkruis der Orde van den Nederlandschen Leeuw had vereerd.

In zijne aanspraak, op den 3den Juni 1833, ter opening der gewone jaarlijksche bijeenkomst van den Raad der Maatschappij gehouden, mogt de Voorzitter zijn verslag van de Handelingen der Maatschappij, gedurende het afgeloopene boekjaar, openen, met de mededeeling, dat de gunstige uitslag daarvan dien van het vorige jaar aanmerkelijk heeft overtroffen; en dat wel, niettegenstaande de belemmeringen, aan den handel der Maatschappij op onze Oost-Indische bezittingen, door de maatregelen der Fransche en Engelsche Gouvernementen te weeg gebragt, door het gelegde embargo en het aanhonden en opbrengen van tien, door de Maatschappij bevrachte, bodems in verschillende Engelsche havens; dat de uitbreiding van de cultuur op Java algemeen zigtbaar was, en voor onze scheepvaart vele voordeelen opleverde; dat zoo wel de veilingen van thee, koffij en specerijen, die de Maatschappij op gezette tijden houdt, als de geregelde suikerveilingen, die zij in staat was geweest elkander, met behoorlijke tusschenpoozen, te doen opvolgen, haar de geschiktste gelegenheid tot voordeeligen verkoop bleven aanbieden; en de Directie had kunnen opmerken, dat onze handelaars en commissionairs meer en meer de waarde gevoelen, die

de geregelde en van de onzekerheden der vreemde consignatiën onafhankelijke aanvoeren en verkoopingen der Maatschappij voor onzen handel hebben; en dat de winsten der Maatschappij, na aftrek van *f* 1,057,500: — aan betaalde interessen, de verliezen met *f* 1,978,590: 36½ hadden overtroffen; waarvan *f* 982,897: 70½ ter geheele wederaanvulling van het kapitaal, door de 23,500 aandeelen vertegenwoordigd, zullen strekken, en *f* 995,692:66 aan den Koning worden uitgekeerd, in mindering der betalingen, door Z. M. in vorige jaren, ter zake der garantie van de interessen, gedaan.

Tijdens het uitbrengen van dat verslag was de staat der gezondheid van SCHIMMELPENNINCK niet gunstig. Ook zijne vrouw en kinderen leden aan verschillende ongesteldheden. De geneesheeren keurden de luchtsgesteldheid van Amsterdam voor allen nadeelig.

In de volgende maand Juli nam het gevoel van dien ongunstigen toestand dermate bij hem toe, dat hij het einde van zijn leven nabij waande, en eenen brief aan zijne kinderen schreef, onder zijne nagelatene papieren gevonden, gedagteekend 18 Juli 1832, waarin hij hun voor hart en wandel wijze raadgevingen en vermaningen mededeelt; en die, op treffende wijze, van zijnen nederigen geest, van zijnen godsdienstigen zin, en van zijne innige verkleefdheid aan zijne vrouw, en liefde voor zijne kinderen getuigt.

Terzelfder tijd gaf hij aan zijnen vriend, den Heer J. G. DE MEY VAN STREEFKERK, destijds Secretaris van Staat zijn verlangen te kennen, om van de zorgen zijner hem dierbare, maar nu te zwaar drukkende, betrekking te worden ontslagen; met uitnoodiging om dat ter kennisse des Konings te brengen.

Beiden trachtten hem te bemoedigen; maar de toestand, waarin hij verkeerde, maakte hem daarvoor onvatbaar.

Op den 9den Augustus 1832 diende hij zijn verzoek om

ontslag, ter oorzake der voormelde ongesteldheden van geheel zijn gezin, aan den Koning in.

Daarop beschikkende heeft Z. M. door H. D. besluit van 12 September 1833 n°. 94, *goedgevonden en verstaan:*

1°. *onzen Staatsraad* G. Schimmelpenninck, *met den* 1sten *Januari aanstaande, eervol te ontslaan uit zijne betrekking van President der Nederlandsche Handel-Maatschappij, onder dankbetuiging voor de getrouwe en ijverige diensten door hem als zoodanig bewezen, en met uitdrukkelijk voorbehoud, om, ten nutte van het Rijk, van zijne kunde in het vervolg op zoodanige wijze gebruik te maken, als de voorkomende gelegenheden, in verband met zijne personele omstandigheden, ons zullen toelaten.*

2°. *onzen meergenoemden Staatsraad Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, ten blijke van onze bijzondere tevredenheid, bij dezen te bevorderen tot Kommandeur van dezelve Orde.*

Door datzelfde besluit werd de Heer H. C. van der Houven, toen Directeur der Maatschappij, tot haren opvolgenden President benoemd en gelast, dat de Raad der Maatschappij in tijds eene driedubbele voordragt zou doen van Candidaten, ter vervulling der plaats van Directeur, door de optreding van den Heer van der Houven zullende openvallen.

Tot dat einde riep Schimmelpenninck, tegen den 2den October 1833, eene buitengewone Vergadering van den Raad der Nederlandsche Handel-Maatschappij zamen; deelde daarin den inhoud van het Koninklijk besluit van 12 September te voren mede, en liet de verlangde voordragt van Candidaten opmaken.

Toen dat werk was afgeloopen, en hij de vergadering, waarvan hij, met dankbetuiging voor hare steeds ondervondene welwillendheid en ondersteuning, afscheid had genomen en haar zoo wel als den nieuw benoemden Voorzitter

met die benoeming geluk had gewenscht, zóó zóó zou sluiten, verzocht de Heer VAN DER HOUVEN, naar aanleiding van art. 6 van het Reglement van orde voor de beraadslagingen van den Raad, dat de Voorzitter voor eenige oogenblikken de vergadering wilde verlaten, daar hij een voorstel wenschte te doen, den Voorzitter personeel betreffende. Daaraan werd voldaan; en, na verloop van eenigen tijd, weder ter vergadering binnen geleid, werd hem het volgende besluit medegedeeld.

De Raad der Nederlandsche Handel-Maatschappij, voor de laatste maal, naar alle waarschijnlijkheid, door haren geachten President, den Staatsraad G. SCHIMMELPENNINCK *het Voorzitterschap ziende bekleeden, en, zoo wel doordrongen van het gevoel van leedwezen van voortaan Z. H. Ed. Gestr. bijzijn en voorlichting te moeten missen in eene betrekking, die door Z. H. E. G. met zoo veel ijver en waardigheid werd waargenomen, als vervuld van hartelijke deelneming in de allezins bedroevende oorzaak, die aanleiding tot Z. H. E. G. verwijdering uit dezen gewigtigen post heeft gegeven, verlangt, bij deze gelegenheid een plegtig bewijs te geven, zoo van de persoonlijke verkleefdheid harer leden aan den geachten President, als ook van hare erkentelijkheid voor die diensten, door Z. H. E. G. sedert de oprigting der Maatschappij, eerst in zijne betrekking als Directeur, en sedert in die van waarnemend President en eindelijk van President, aan deze inrigting bewezen, en waaronder ook in het bijzonder de leiding door Z. H. E. G. in de Algemeene Vergadering, onder de moeielijke omstandigheden van* 1831 *gehouden, steeds onvergetelijk zal blijven.*

De Vergadering op deze wijze de gevoelens van dankbaarheid en hoogachting, die door haar, ten opzigte van haren eerlang aftredenden President met de meeste opregtheid en eenparigheid gekoesterd worden, aan Z. H. E. G. overbrengende, biedt tevens aan Z. H. E. G., als een bewijs van welgemeende hoogachting voor zijnen persoon en erkentenis

van Z. H. E. G. diensten, tot aandenken eene som van vierentwintig duizend Gulden.

Daardoor getroffen betuigde hij zijne hartelijkste dankbaarheid; maar de Commissaris des Konings, in die Vergadering tegenwoordig, doch te dezer zake van geene lastgeving voorzien, had verzocht buiten stemming te blijven. SCHIMMELPENNINCK maakte daarom zwarigheid, dat geschenk, zonder verkregene goedkeuring des Konings, aan te nemen. Hij raadpleegde daarover zijnen vriend DE MEY VAN STREEFKERK, en mogt van hem vernemen, dat deze hem betoonde hulde en de wijze, waarop dat was geschied, Z. M. zeer aangenaam waren.

Dit jaar 1833 was ook nog in een ander opzigt voor SCHIMMELPENNINCK merkwaardig.

De toenmalige Minister van Financiën VAN TETS, het oogenblik van het sluiten van een scheidings-tractaat met België ziende naderen, was bedacht op een middel, om de geldelijke ongelegenheden van het Rijk te overwinnen; den geest van eensgezindheid bij de Natie levendig te houden; de nijverheid aan te wakkeren; en de betrekkingen met de overzeesche bezittingen vruchtbaarder te maken. Hij deed daartoe aan den Koning het voorstel, om de staatsschuld nog te vermeerderen en wel des noods met veertig millioenen 's jaars, werkelijk kapitaal, gedurende vijf jaren, en schetste, in eene uitvoerige memorie, op staatkundige, financieële en staatshuishoudkundige gronden, de voordeelen van de uitvoering van dat plan in te oogsten. Hij had daarbij in den zin, die uitvoering aan SCHIMMELPENNINCK te doen opdragen, en dezen daartoe zijne plaats in te ruimen.

Die memorie werd, van 's Konings wege, door eenen brief van den Heer DE MEY VAN STREEFKERK, gedagteekend 25 April 1833, aan SCHIMMELPENNINCK toegezonden, zonder vermelding van den naam des stellers, doch met het verzoek, om zijn gevoelen daaromtrent mede te deelen, vooral met betrekking tot de bevordering der herstelling van

het fabriekwezen hier te lande, ook in verhouding tot de behoeften onzer overzeesche bezittingen. Aan die uitnoodiging voldeed SCHIMMELPENNINCK reeds den 28sten April 1833, en betoogde, insgelijks op staatkundige, financieële en staatshuishoudkundige gronden, dat het voorstel op dwaalbegrippen rustte, dat het zou blijken onuitvoerbaar te wezen, en, zoo die uitvoering al slaagde, nadeelen in stede van voordeelen zou aanbrengen.

Hij eindigt zijne bestrijding met deze woorden: *Eéne opmerking zal ik mij hierbij nog veroorloven. Welke opofferingen, hoe groot en smartelijk ook, de Koning in het geval mogt zijn*, immediaat na het eindigen der tegenwoordige omstandigheden, *van de Natie te vergen, zij zullen onder eene stemming van gemoederen, als diegene, die thans bestaat, aan den drang van omstandigheden, onafhankelijk van het Gouvernement, en aan de wreede handelwijze, ons door vreemden aangedaan, geïmputeerd worden. Eene financieële ramp daarentegen, die* vijf jaren na eene schikking *zou plaats grijpen, nadat zulk eene reusachtige onderneming, als de aangeprezene zou gewaagd, en (ik stel het zeker) mislukt zijn; eene ramp, blijkbaar door die onderneming tot zulk eene hoogte opgevoerd, zou niet meer aan vorige ongelukken, maar* aan het waagstuk zelf, *en gevolgelijk* aan het Gouvernement *ten laste worden gelegd, iets, aan de gevolgen waarvan ik noch den Koning, noch mijn Vaderland wensch blootgesteld te zien.*

Deze twee memoriën verdienen zamen te worden gedrukt, om voor den nakomeling te dienen tot waardering en vergelijking van deze beide staatsmannen. Waarschijnlijk zou daardoor een verschil aan het licht worden gebragt, als tusschen *wuftheid* en *degelijkheid* wordt opgemerkt.

Van dat groote plan is niets in uitvoering gekomen.

Niet minder opmerkelijk is het verslag, dat hij, bij het aftreden als President der Nederlandsche Handel-Maatschappij, aan het einde van het jaar 1833, den Koning aan-

ee

bood. Hij legt daarin zijne beschouwingen aangaande den geldelijken toestand, de in werking zijnde handelingen en de ondernemingen der Maatschappij bloot. Hij stelt met nadruk het groote voordeel in het licht, dat de consignatie-contracten, door de Maatschappij met het Gouvernement aangegaan, voor de Maatschappij, voor het Gouvernement en voor den Nederlandschen handel in het algemeen opleveren. Hij betoogt, dat de belangen van dezen laatste worden bevorderd, wanneer de Indische voortbrengselen op vaste tijdstippen, en met behoorlijke tusschenruimten van tijd, door de Handel-Maatschappij worden geveild. Hij schetst de redenen, waarom de tegenstand, dien de Maatschappij van den Nederlandschen Handel ondervond, voor het grootste gedeelte is weggestorven; doch ook de redenen, waarom de factory te Batavia nog voortdurend met ijverzucht en tegenwerking, vooral van vreemdelingen, te kampen heeft. En ten opzigte van den invloed, dien de toen bestaande staat van zaken der Maatschappij waarschijnlijk op de uitkomst harer ondernemingen zal uitoefenen, zegt hij ten slotte het volgende:

Bij uitnemendheid wisselvallig zijn de uitkomsten van commercieële transactiën, en onzeker zullen derhalve de uitkomsten van de handelingen der Nederlandsche Handel-Maatschappij, uit hoofde van haren aard, steeds moeten zijn.

Voor zoo verre echter eene inrigting, als deze, tegen kwade kansen mag beveiligd zijn, is de Maatschappij zulks, en, voor zoo veel als een commercieel ligchaam door vaste voordeelige transactiën aan het wisselvallige van den handel kan worden onttrokken, heeft dit voorzeker, naar mijn oordeel, met opzigt tot de Handel-Maatschappij plaats.

Een groot gedeelte harer kapitalen wordt in eenen voordeeligen handel voor rekening van derden gebezigd. Een ander gedeelte wordt hier en in Indië op eenen vruchtdragenden voet gebruikt; slechts een proportioneel gering bedrag behoeft aan de mogelijke verliezen des handels bij uit- en invoer

blootgesteld te worden; en van dit laatste schijnt de Directie het gevaar nog te kunnen verminderen, door goederen van het Gouvernement tot eigene remises als retouren in consignatie aan te nemen.

De voordeelen, welke zij derhalve geniet en genieten kan, zoolang zij het gerief van het Gouvernement met hare belangen weet te vereenigen, zijn zeer beduidende, en maken, met de overige reguliere baten der Maatschappij, een hoogst aanzienlijk bedrag uit, waartegen geene vaste bezwaren overstaan, dan de matige intrest, aan de aandeelhebbers te betalen; de onkosten, die over de massa van het kapitaal bijzonder gering zijn, en daarbij nog hetgeen men 's jaars ter opbeuring van den scheepsbouw en het fabriekwezen wil opofferen.

Eéne omstandigheid is er, die ik daar te boven als zeer belangrijk beschouw, en die, bij de tegenwoordige politieke onzekerheden, vooral in aanmerking komt. Zij is deze: dat, indien men steeds zorgt eenen goeden voorraad koloniale goederen, en daarbij, zoo als thans het geval is, ruime kassen in Nederland te behouden, men, in geval van eene onverhoopte oorlogsramp, in de rijzing, die naar alle waarschijnlijkheid in de koloniale goederen zou plaats hebben, een tegenwigt kan vinden tegen de gevaren, waaraan de belangen der Maatschappij, die zich op zee bevinden, zijn blootgesteld; een tegenwigt, dat nog versterkt wordt door de mogelijkheid, om bij eene, in zoodanige tijden te verwachtene, daling van den prijs der aandeelen in de Maatschappij met voordeel te amortiseren.

Ter goeder trouw mag ik dan ook betuigen, dat ik de Maatschappij, in hare tegenwoordige positie, als vast geankerd beschouw, en van hare handelingen, bestuurd door eene Administratie, geschikt om volledig vertrouwen in te boezemen, mij onder 's hemels zegen, de beste uitkomst voorstel.

Met den aanvang van 1834, van alle banden ontslagen,

bragt hij zijn huisgezin, tot herstel van aller gezondheid, over naar het Nijenhuis, hetwelk sedert het overlijden van zijnen vader, op 25 Maart 1825 voorgevallen, zijn eigendom was.

In datzelfde jaar behaagde het Z. M. hem, door H. D. besluit van 15 Juni, te verleenen den titel van Nederlandschen Graaf, volgens het regt van eerstgeboorte overgaande op zijne wettige mannelijke afstammelingen.

In 1835 overleed de Heer J. Huydekoper, en door 's Konings besluit van 22 Februari van dat jaar, werd Schimmelpenninck geroepen, om, in zijne plaats, als 's Konings Commissaris bij de Nederlandsche Handel-Maatschappij, te waken voor Z. M. belangen, als deelhebber en garant van de jaarlijksche renten.

De inbreuk, die deze benoeming maakte op de rust, die hij op het Nijenhuis genoot, werd, in datzelfde jaar, door erger gevolgd.

In September ontving hij aldaar eenen brief van zijnen vriend de Mey van Streefkerk, gedagteekend den 10den dier maand, houdende uitnoodiging, om zich naar 's Gravenhage te begeven, en den briefschrijver in de gelegenheid te stellen, volgens 's Konings magtiging, een vrij belangrijk punt mondeling met hem te overleggen, dat niet wel voor schriftelijke behandeling vatbaar was.

Hij voldeed aan die uitnoodiging en vernam niets minder dan dat Z. M. verlangde, dat hij als Minister Secretaris van Staat den Heer de Mey zou opvolgen, die, door eene zeer ernstige en langdurige ongesteldheid, verhinderd werd de drukke werkzaamheden, aan die betrekking verbonden, langer te verrigten.

Het genot der buitenlucht en beweging hadden hem in zoo verre hersteld, dat hij er aan durfde denken, zijne krachten weder aan het vaderland te wijden; en zijne geneigdheid, om den Koning te dienen, noopte hem, om het oor aan de dringende voorstellen van zijnen vriend te leenen. Hij verlangde evenwel wijziging in het bestuur der

Staats-Secretarie, vooral ook ter bevordering van bezuiniging; en ontvouwde zijne denkbeelden in eenen brief, den 18den September 1835, aan den Heer DE MEY geschreven.

Deze antwoordde dadelijk, die verlangens geenszins af te keuren, maar voor het oogenblik onverkrijgbaar te achten.

Den 26sten October 1835 schreef hij nader, dat hij vruchteloos op die veranderingen had aangedrongen, en dat hem niets overig bleef dan zijnen vriend dringend uit te noodigen, om deze betrekking van hem over te nemen, zóó als die door hem was vervuld.

SCHIMMELPENNINCK liet zich daartoe bewegen, en werd, door 's Konings besluit van 4 November 1835, tot Secretaris van Staat benoemd. Op den 11den dierzelfde maand legde hij den eed, in handen des Konings, af, en nam bezit van zijn ambt. En op den 26sten Februari 1836 werd hij door den Koning als H. D. Commissaris bij de Handel-Maatschappij ontslagen.

De arbeid, van den Secretaris van Staat destijds gevorderd, was grooter en gewigtiger dan van één man kon worden gevergd.

Al de voordragten der Ministers, al de verzoeken aan den Koning gedaan, moesten door hem aan Z. M. voorgedragen en alle beschikkingen van H. D. door hem uitgewerkt worden. Geen wonder, dat de verbetering van gezondheid, door SCHIMMELPENNINCK op het Nijenhuis, gedurende een verblijf van negentien maanden verkregen, binnen weinig tijds in 's Gravenhage geheel was verteerd.

Op den 14den Juli 1836 schreef zijn geneesheer, Doctor WACHTER, aan de moeder van SCHIMMELPENNINCK, dat het zittende leven en de onafgebroken inspanning uiterst nadeelig waren voor het gestel van haren zoon; dat beiden gevolgen voor hem hadden te weeg gebragt, ter overwinning waarvan hij hem had voorgeschreven, gedurende drie of vier weken, het water te Schwalbach te gaan gebruiken; maar

dat, na zijne terugkomst, de hervatting zijner werkzaamheden voor hem doodelijk zou wezen, en hij haar daarom dringend verzocht hare pogingen bij de zijnen te voegen, om hem te bewegen tot het nederleggen van een ambt, waarvan de waarneming gevaarlijk zijn zou voor zijn leven.

Schimmelpenninck ging naar Schwalbach. Vandaar terug gekomen nam hij het gareel weder op, maar kon het tot het einde van dat jaar niet torschen. Door 's Konings besluit van 1 December 1836 n°. 2 werd hij eervol ontslagen als Secretaris van Staat, onder dankbetuiging voor de door hem als zoodanig bewezene diensten, en met toekenning van den rang en titel van Minister van Staat.

Door een ander besluit van dienzelfden dag n°. 4. benoemde de Koning hem tot lid der Eerste Kamer van de Staten Generaal.

Hij verliet 's Gravenhage en keerde naar het Nijenhuis terug. Hoe welkom hij er de ingezetenen van Diepenheim was, bewezen zij hem, door hem achtereenvolgens tot lid van den Gemeenteraad en tot Voorzittend Kerkvoogd der Hervormde Gemeente aldaar te verkiezen.

Maar rust viel hem ook daar nog niet ten deele.

Koning Willem I schatte hem vóór zijne benoeming tot Secretaris van Staat reeds hoog, en keurde hem daarom waardig de opvolger van den verdienstelijken de Mey van Streefkerk te worden. Gedurende den korten tijd, dien hij aan de vervulling der werkzaamheden van dien belangrijken post mogt besteden, leerde die Vorst hem, in den dagelijkschen omgang, nog nader kennen, en zijn staatsbeleid in de onderhandelingen met Louis Philippe, betreffende de scheiding van België; zijne gematigdheid ten opzigte der maatregelen aangaande de afgescheidenen in het Kerkgenootschap der Hervormden; en zijne voorzigtigheid in de geheime onderhandelingen met de Agenten van Don Carlos, meer bijzonder op prijs stellen.

Dit veroorzaakte, dat Z. M., die hem zeer ongaarne zijn

kabinet zag verlaten, nog meermalen, na zijn aftreden, zijnen raad en zijne voorlichting bleef inwinnen, niettegenstaande H. D. in zijnen voortreffelijken opvolger, den Heer VAN DOORN VAN WESTCAPELLE, eenen bekwamen en vertrouwden Minister had gevonden.

De invloed, dien SCHIMMELPENNINCK daardoor uit het Nijenhuis nu en dan op 's Konings besluiten nog bleef uitoefenen, was dan ook niet onbeduidend, en hun, die den Koning omringden, niet altijd welgevallig.

Misschien heeft dat eenige aanleiding gegeven, dat het denkbeeld opkwam, om hem het gezantschap aan het Hof van St. Petersburg op te dragen, toen de Baron VAN HEECKEREN verlangde daarvan te worden ontslagen. Deze uitstekende Gezant had zich op voortreffelijke wijze van zijne pligten aldaar gekweten, en daarbij de goedkeuring, zelfs de genegenheid van den Alleenheerscher in hooge mate verworven; maar de onberadene handelingen van den Baron D'ANTES, zijnen boezemvriend, later zijnen aangenomen zoon, sloegen aan dat alles den bodem in, en maakten hem het langer verblijf aan dat Hof onmogelijk.

De Keizer keurde de opvolging van SCHIMMELPENNINCK goed, en hij werd door 's Konings besluit van 24 Juni 1837 benoemd tot buitengewoon Gezant en Gevolmagtigd Minister bij het Hof van Rusland.

Met moed aanvaardde hij die belangrijke roeping, zich vleijende dat de genegenheid, uit vroegere kennismaking geboren, die de Keizerin meermalen voor zijne vrouw had aan den dag gelegd, hem behulpzaam zoude zijn, om te herwinnen, hetgeen voor het oogenblik verloren scheen.

Hij ondervond daarin geene teleurstelling, want met zijne vrouw en alle zijne kinderen derwaart vertrokken, werd hij en werd zijne vrouw met groote welwillendheid door het Keizerlijk echtpaar ontvangen, en gelukte het hem weldra des Gebieders vertrouwen te winnen.

Zijne aanteekeningen, betreffende dit en zijn later ge-

zantschap te London, worden tot heden gemist, waarom van zijne verrigtingen aan die beide Hoven geene bijzonderheden kunnen worden medegedeeld.

Zoo veel schijnt men als zeker te mogen aannemen, dat hij bij allen, met wie hij in aanraking kwam, zeer gezien was; dat zijn openhartig karakter en bedaarde zelfstandigheid achting en vertrouwen wonnen; dat zijne wellevendheid, voorkomendheid in omgang en taalkennis velen voor hem innamen; dat dit alles gunstigen invloed uitoefende op des Keizers beschouwing en beoordeeling van Nederlands regten en belangen in den strijd met België, en dat het Vaderland daaraan voor een groot deel te danken heeft, dat Rusland de eenige onder de verbondene en, zoo het heette, bevriende Mogenheden is geweest, die zich voor het verlatene en verongelijkte Nederland in de bresse heeft gesteld.

Na twee jaren te Petersburg te hebben doorgebragt, werd hij meer en meer overtuigd, dat de gezondheid zijner vrouw tegen dat luchtsgestel niet bestand was, en dat zijn pligt van hem vorderde, zijn geheele gezin naar het Nijenhuis terug te zenden. Hij voldeed daaraan, en bleef alleen achter. Een jaar lang getroostte hij zich die scheiding; maar met het einde daarvan vroeg en verkreeg hij de vergunning, om Europa's verre Oosten vaarwel te zeggen, en in den schoot van zijn huisgezin naar Diepenheim's stille dreven terug te keeren. Hij verliet den zetel van Rusland's groote magt, rijk aan welgemeende betuigingen en onbedriegelijke bewijzen van hoogachting en verkleefdheid, waarmede rijk en arm, groot en klein hem als overlaadden. Op den 31sten Mei 1840 overhandigde hij den Czaar zijne brieven van terugroeping, die hem eene gouden snuifdoos met H. D. beeldtenis vereerde.

Den vasten wal van Cronstad reeds verlaten en het schip, dat hem zou wegvoeren, bestegen, en daarop overnacht hebbende, om den volgenden dag met den dageraad in zee te steken, zag hij juist op den oogenblik, dat de

laatste saluutschoten de afreis verkondigden, eene kleine passagiers-stoomboot tusschen de omliggende oorlogschepen doordringen en met alle kracht naast zijn schip opstoomen: — op het voordek van dat bootje stonden al zijne bedienden, (in Rusland heeft men er vele,) van wie hij den vorigen dag reeds afscheid had genomen, doch die zich eene, niet onbelangrijke, opoffering hadden getroost, om hunnen geliefden meester, die hen voor altijd ging verlaten, nog eenmaal, ofschoon dan ook van verre, te mogen zien, en hem al schreijende het laatste zegenend vaarwel toe te roepen.

In het Vaderland terug gekomen zag hij Koning WILLEM I den scepter nederleggen, om dien aan WILLEM den II over te geven.

Ook bij dezen Vorst stond hij hoog aangeteekend, die hem daarvan al dadelijk een bewijs gaf, door hem ter gelegenheid van H. D. huldiging, als een der Rijks aanzienlijken, bij den plegtigen optogt het dragen der Koninklijke kroon toe te vertrouwen; en hem den 9den October 1840 met eene bijzondere zending te belasten, om aan de hoven van Weenen, Munchen, Stuttgard en Wiesbaden, het berigt van H. D. troonbeklimming over te brengen. Hij verkreeg, in November van dat jaar, genadelijk de vergunning tot het aannemen en dragen der versierselen van Ridder Groot-Kruis der Koninklijke Friederichs-orde, hem door Z. M. den Koning van Wurtemberg geschonken.

Daarna, voor goed op het Nijenhuis gevestigd, hield hij zich ijverig bezig met het verzamelen, rangschikken en doorzoeken der menigvuldige belangrijke papieren door zijnen vader nagelaten, om daaraan stof te ontleenen tot het schrijven van een levensberigt, dat hij in December 1844 voltooide, en, in het volgende jaar, in twee deelen, bij de gebroeders van Cleef in 's Gravenhage en te Amsterdam, uitgaf onder den titel: RUTGER JAN SCHIMMELPENNINCK *en eenige gebeurtenissen van zijnen tijd, beschreven door zijnen*

ff

zoon. Hij had zich voorgesteld, en, door dankbaarheid aangespoord, zich het genoegen beloofd, dat werk aan zijne, hem zoo dierbare, moeder op te dragen. Maar haar onverwacht sterven, vóór het voltooijen daarvan, ontroofde hem dat voorregt, doch belette hem niet, dat offer van kinderlijke liefde en dankbaarheid aan hare nagedachtenis toe te wijden. Zoo luidt zijne opdragt.

De beoordeeling van personen, die in bewogene tijden eene gewigtige rol op het staatstooneel hebben vervuld, valt, onder verschillend geaarde menschen, zeer eigenaardig ook vaak verschillend uit. Het is daarom niet te verwonderen, dat er gevonden werden, die de tinten, voor deze schets gebezigd, te hoog gekleurd keurden; terwijl vele anderen in diezelfde verwen de juiste uitdrukking der zuivere waarheid erkenden. De onpartijdige nakomelingschap moge tusschen die beiden uitspraak doen.

Voor haar heeft deze schrijver een verdienstelijk werk verrigt, door de gebeurtenissen, waaraan zijn vader deel nam te schetsen; door zijne verrigtingen te vermelden; en door de bronnen aan te wijzen, waaruit de onpartijdige beoordeeling van beiden kan worden geput.

Die gewigtige arbeid hield SCHIMMELPENNINCK niet uitsluitend bezig. Hij vergat daarbij de diensten, aan anderen te bewijzen, niet.

Als Markenrigter van Diepenheim zag hij het groote belang van den landbouw in, gelegen in de vernietiging van deze zijne waardigheid, en het verdeelen der uitgebreide Markengronden. Hij vond te dien aanzien verouderde vooroordeelen, gehechtheid aan het oude, en onderscheidene wederstrevende belangen te bestrijden. Hij streek daarvoor de vlag niet; maar zijne bedaard werkende menschenkennis en zijne onbaatzuchtige betrachting van billijkheid en toegevendheid, bragten de verdeeling gelukkig tot stand; en de tevredenheid der leden van het nu ontbondene Markengenootschap bleek, op eene schitterende

wijze, daar deze, na het afleggen der eindafrekening der verdeelingskosten, die een batig slot opleverde, besslooten, hunnen gewezen Markenrigter, ten blijke hunner dankbaarheid, eenen prachtigen zilveren beker aan te bieden, dien zij daartoe te Amsterdam hadden doen vervaardigen, en waarvan zij de kosten door onderlinge bijdragen bestreden.

Er zijn toen en later meer Marken in het Vaderland verdeeld. Zijn er ook meer bekers ter belooning daarvan uitgereikt?

Op den 18den Junij 1846 viel hem de verkiezing tot lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden ten deel.

Bij de oprigting der Rhijnspoorweg-Maatschappij werd SCHIMMELPENNINCK, als Voorzitter van Commissarissen, aan haar hoofd geplaatst. Zijne Engelsche opvoeding, en vele oude betrekkingen in dat Rijk, deden hem al spoedig het volle vertrouwen van velen der Engelsche aandeelhouders winnen. Daardoor werd hij niet zelden in staat gesteld, in moeijelijke oogenblikken, belemmeringen uit den weg te ruimen. En zoo wel toen, als gedurende zijn verblijf te London, en vooral na zijne terugkomst vandaar, genoot hij meer dan eens de gelegenheid, om, door zijne bekendheid met zaken en persoonen, der Maatschappij van dienst te zijn. Nog kort voor zijn overlijden was hij in haar belang werkzaam.

Door 's Konings besluit van 17 Julij 1846 werd hij aan het hoofd geplaatst eener Commissie, bestaande uit de Heeren Staatsraden PIEPERS en NETSCHER en de Hoogleeraren DEN TEX en COCK, en belast met het afnemen van een examen van de aspiranten naar de betrekking van attaché bij het Departement van Buitenlandsche zaken. Dat werk was nieuw. De uitvoering daarvan moest worden geregeld. Het blijkt, dat hij de voorschriften daarvoor heeft ontworpen, met zijne medeleden vastgesteld, en in uitvoering gebragt. Daardoor werd de grondslag gelegd voor de handelingen, ook van de opgevolgde Commissiën, tot hetzelfde onderzoek geroepen.

In datzelfde tijdvak van 1840 tot 1846 nam hij geregeld zitting in de Vergaderingen der Eerste Kamer van de Staten Generaal, en ijverig deel aan hare beraadslagingen.

Onderscheidene redevoeringen, in die Kamer door hem uitgesproken, en onder zijne nagelatene papieren gevonden, bewijzen, dat hij zich vooral had toegelegd op het verkrijgen eener naauwkeurige bekendheid met alles, wat 's Rijks financiën betreft, en den treurigen toestand, waarin die destijds waren verzonken; dat hij de middelen, die ter opbeuring en verbetering daarvan werden voorgesteld, aan een grondig onderzoek onderwierp; dat hij zijn gevoelen daarover, uit wetenschap en ondervinding geput, bezadigd en wel beredeneerd ternederschreef, en meermalen zich verpligt verklaarde, de ministerieële plannen te bestrijden, en zijne stem tegen de aanneming der voorgestelde wetten uit te brengen.

Op den 27sten September 1841 sprak hij een breedvoerig betoog uit, ter verdediging zijner stelling, dat de toen in beraadslaging gebragte wet, op de conversie der uitgestelde schuld, de regten der schuldeischers van den Staat, die iederen Nederlander heilig moeten zijn, schendt, zonder eenig geldelijk voordeel voor de schatkist op te leveren, en daarom voor het Rijk dubbel nadeelig is. Onder zijne geschriften wordt eene breed uitgewerkte memorie gevonden over hetzelfde onderwerp, blijkbaar te dierzelfde gelegenheid opgesteld, welligt voor den druk bestemd, doch niet uitgegeven.

Op den 14den October van datzelfde jaar weidde hij, bij de beoordeeling der tweejarige begrooting voor 1842 en 1843, uit, over den hagchelijken toestand waarin de Natie, met betrekking tot hare financiën verkeerde; bestreed de geruststellende schets daarvan door den Minister van Financiën opgehangen; en betoogde de noodzakelijkheid om door hervorming en inkorting aanzienlijke bezuinigingen in te voeren.

Hij stond bij ieder der Departementen van algemeen bestuur, inzonderheid bij die van Oorlog, van Marine, van Koloniën, het langst bij dat van Financiën stil. Hij beweerde, dat de belastingen te hoog waren opgedreven; en bestreed de blijkbare neiging om dezelve nog te verhoogen, even zeer het voornemen, om de renten der staatsschuld te verminderen; beiden als verderfelijk voor die middelklasse, die de zenuw van den Staat uitmaakt, en het meest aanbrengt voor zijne kracht en zijnen bloei.

Bij die gelegenheid ging hij nog een stap verder, en stelde zich de vraag ter beantwoording voor: *kunnen onze zaken met behoorlijke vastheid, bij de tegenwoordige inrigting van onze Ministerieële betrekkingen, bestuurd worden;* en aarzelde niet daarop een ontkennend antwoord te geven, door, in het belang der Natie en van de Ministers, en niet minder van den Koning zelven, de onmisbaarheid te betoogen van een Ministerie, uitmakende een gesloten ligchaam.

In 1844 trad hij op onder de bestrijders der wet, houdende vaststelling eener buitengewone belasting op de bezittingen, en daarmede gepaard gaande vrijwillige geldleening en bijdragen, en beijverde zich door becijferingen in eene Nota te bewijzen, dat het volteekenen der zoogenaamde vrijwillige leening geenszins te verwachten was.

In 1846 werd hij aan de geregelde deelneming aan de volksvertegenwoordiging in de Eerste Kamer op nieuw onttrokken.

Zijn zwager, de Baron Dedel, Nederlandsche gezant aan het Britsche Hof, overleed, en hij werd, door 's Konings besluit van 31 October 1846, tot zijnen opvolger benoemd.

Hij verscheen daar niet als vreemdeling. De herinnering aan zijnen vader was nog niet uitgestorven. Zij was, zoo wel door hemzelven, als door zijnen zwager levendig gehouden. De vele vrienden, die deze onder de Tory's telde, werden spoedig de zijne; daarbij vond hij onder dezen, en ook onder de invloedrijke leden der Whig's, vele oude ken-

nissen terug, en mogt hij de persoonlijke genegenheid, onder anderen, van Lord PALMERSTON en van den Hertog van BEDFORD verwerven, waarvan hij, om hunnen staatkundigen en maatschappelijken invloed, voor zijnen persoon de meest aangename, en voor zijne betrekking de meest gewenschte vruchten mogt inoogsten. Zijne bekendheid met de Engelsche taal en de gemakkelijkheid om zich daarin uit te drukken, zijn voorkomen, zijn omgang, zijn karakter vielen bijzonder in den smaak der gezagvoerders op dat eiland; en dat alles opende hem den weg, en verschafte hem de middelen, om met gunstig gevolg voor de Nederlandsche belangen in de bresse te treden; moeijelijkheden te voorkomen, of op te ruimen; gevaren af te wenden; en de goede verstandhouding te bewaren. Daarvan mogt hij in het bijzonder, met betrekking tot de verwikkelingen, ten aanzien van Borneo ontstaan, goede gevolgen ondervinden.

Bijzonderheden van zijne verrigtingen, gedurende dit gezantschap, kunnen niet worden medegedeeld, om het voormelde gemis der daartoe betrekkelijke stukken.

In October 1847 naar 's Hage overgestoken, om, op den derden maandag dier maand, de opening der kamers van de Staten Generaal bij te wonen, werd hij benoemd tot lid der Commissie belast met het in- en uitleiden Zijner Majesteit. Hij was onder de eersten die den Koning ontvingen, en bij het binnentreden en terugkeeren aan 's Konings zijde.

Hij hoorde Z. M. in de troonrede het voornemen kenbaar maken, om het initiatief te nemen tot het aanbrengen van grondwettige veranderingen.

Bij het uitgaan zeide Z. M. hem overluid, dat H. D., ofschoon te voren tegen zoodanige veranderingen gestemd zijnde geweest, daarvan thans de noodzakelijkheid gevoelde, vooral uit hoofde der onmogelijkheid, om, zonder dat, eene verbeterde wet op de verkiezingen tot stand te brengen.

SCHIMMELPENNINCK antwoordde daarop (volgens eene eigenhandige nota van het gebeurde in 1847 en 1848) dat

Z. M. zijne wijze van zien kennende, kon nagaan, hoezeer hem dat voornemen verheugde.

Hij verwachtte, dat de voor te stellen veranderingen reeds gereed, of ten minste in beginsel bepaald waren; en gaf zich moeite, om daarmede bekend te worden; maar tot zijne groote verwondering vernam hij, dat daarvan nog niets beraamd, zelfs nog niets besproken was. Hij vertrok weder naar London met het onbevredigd verlangen naar die kennismaking.

In het begin van Maart 1848 werd hij naar 's Gravenhage geroepen, om over een zeer belangrijk onderwerp, tot de Diplomatie betrekking hebbende, te worden gehoord. Op den twaalfden dier maand kwam hij daar aan. Hij vond de voorstellen der 27 wijzigingen van de Grondwet, aan de Tweede Kamer ingediend; maar ook eene algemeene ontevredenheid ter oorzake van het onvoldoende daarvan. Die afkeurende stem ging uit, niet slechts van de Tweede Kamer en daar buiten, maar zelfs uit het Paleis. SCHIMMELPENNINCK aarzelde niet zich daarbij te voegen, en, waar het voeg gaf, zijne verwondering uit te spreken, dat men kon meenen, daarmede genoeg te zullen doen.

De Koning was met zijne denkwijze dienaangaande volkomen bekend; want toen H. D. hem, vóór de benoeming van den Heer Baron HUIJSSEN VAN CATTENDIJKE uitnoodigde, tot het aanvaarden der portefeuille van Buitenlandsche Zaken, had hij zijne inzigten volledig blootgelegd, en daarin de reden aangewezen, waarom hij, onder het toen bestaande stelsel, geen Ministerie kon aannemen. Twee jaren later werd dat aanbod herhaald, maar om dezelfde reden afgewezen.

Z. M. ontving hem, gedurende de weinige dagen van dat zijn verblijf in de Hofstad, meermalen, en steeds met voorkomende welwillendheid, doch raadpleegde hem over dat gewigtig onderwerp niet.

De zaak, ter oorzake waarvan hij was ontboden, afge-

handeld hebbende verzocht hij een afscheidsgehoor, en verlof, om naar London terug te keeren.

De Koning ontving hem den 14den Maart 1848, en eerst toen besprak H. D. het gebeurde.

SCHIMMELPENNINCK kwam ook toen weder rondborstig voor zijne meening uit, en verklaarde zich niet beschikbaar te kunnen stellen, tenzij hij de zekerheid bekwam, dat Z. M. tot het omhelzen van ruimere denkbeelden tot wijziging der Grondwet, en onder anderen tot het invoeren van een verantwoordelijk Ministerie, de ontbindbaarheid der Tweede en de verbetering der Eerste Kamer van de Staten Generaal wilde besluiten, en hem belasten met de zamenstelling van een Ministerie, waarvan hij een deel zou uitmaken.

Z. M. hoorde dat aan, gaf daarop een ontwijkend antwoord, en liet hem vertrekken.

Met een beklemd hart reisde hij, nog dienzelfden avond, naar Rotterdam, en den volgenden dag naar London.

Reeds den 16den Maart 1848 schreef hem de Graaf VAN RANDWIJCK, destijds nog Minister van Buitenlandsche Zaken: *Heden heeft de Koning mij gelast aan Uw H. G. op te dragen, om per eerste gelegenheid, onmiddelijk herwaarts over te komen, ten einde geraadpleegd te worden over de keus van nieuwe Ministers, en zelf de portefeuille van Buitenlandsche Zaken te aanvaarden. De Koning voegde er bij, dat Hij wel wist, dat zulks Uw H. G. niet welkom zoude zijn, doch dat Hij zich vleide, dat Uw H. G. thans minder afkeer dan vroeger van eene Ministerieële betrekking zoude hebben, nu een ander stelsel stond gevolgd te worden. In allen gevalle, dat de hagchelijke tijdsomstandigheden het voor elken minnaar van zijn Vaderland tot pligt maken, om zich niet te onttrekken, wanneer men door de openbare opinie wordt gedesigneerd, als geschikt, om het schip van Staat mede te helpen sturen.*

Die brief, over Ostende verzonden, schijnt verdwaald of ergens opgehouden te zijn; ten minste hij werd SCHIMMEL-

PENNINCK eerst op zondag den 19den Maart in den namiddag bezorgd, tegelijk met de Staats-Couranten van 17 en 18 Maart, waarin hij het verslag van de Commissie der Tweede Kamer aantrof van 16 Maart, vermeldende 15 hoofdpunten, waaromtrent die tak der vertegenwoordiging eene wijziging en aanvulling der Grondwet verlangde; en daarbij 's Koning besluit van 17 Maart, houdende benoeming eener Commissie, belast met de taak, *om, met overweging van de wenschen der Tweede Kamer, aan H. D. een volledig ontwerp van Grondwetsherziening voor te dragen; en tevens hare denkbeelden omtrent de zamenstelling van een Ministerie mede te deelen.*

En op dienzelfden 19 Maart 1848 ontving hij een bezoek van den Generaal Baron VAN TUYLL, tot hem afgezonden, om hem een duplicaat van den voormelden brief van 16 Maart ter hand te stellen, en op dadelijke voldoening aan den inhoud aan te dringen.

Bij de eerste lezing dezer stukken rees het voornemen bij hem op, om zich daarvan te verschoonen, vermits het werk, waartoe hij geroepen werd, later aan anderen was opgedragen, en deze, die opdragt aanvaard hebbende, met de uitvoering daarvan zich werkelijk bezig hielden. Doch de dagteekeningen van die stukken vergelijkende en de nadere berigten, hem door den Heer VAN TUYLL gegeven, overwegende, meende hij te bespeuren, dat de Koning, door de omstandigheden van den dag verontrust, en tusschen verschillende denkbeelden en voornemens geslingerd, in verlegenheid verkeerde.

Hij koesterde daarbij de vrees, dat Z. M., door voorstanders van uitersten gedreven, welligt verder zou worden vervoerd dan H. D. wel wilde, en meer verrigtèn dan hij later zou wenschen te hebben gedaan. Hij achtte daarom aan Koning en Vaderland verpligt te zijn, in het belang van beiden, de ontvangen roeping op te volgen, en te beproeven, wat hij zou mogen uitwerken.

Hij vertrok maandag avond over Ostende en kwam des woensdags morgens, den 22sten, in 's Gravenhage aan.

Hij vond de zaken, naar zijn inzien, in eenen hoogst zorgwekkenden toestand. Immers hij meende te bemerken, dat Z. M. voor het oogenblik alleen toeschouwer was, afwachtende de gebeurtenissen, die de dag, na den dag, medebragt. Hij vond als eenig handelenden Minister Mr. D. Donker Curtius, die tijdelijk het Departement van Justitie van Jhr. de Jonge van Campens Nieuwland, als zoodanig ontslagen, had overgenomen; en al de overige Ministers, de toezegging van hun gevraagd ontslag bekomen hebbende, in hunne bureaux slechts werkzaam, om de loopende zaken te verzorgen. Hij verbeeldde zich, dat onder die omstandigheden de Commissie van 17 Maart, waarvan Mr. D. Donker Curtius zelf lid was, eenen te grooten invloed zou kunnen uitoefenen. En hij meende in dat alles regeringloosheid te ontwaren.

Met den stand der zaken zich, zoo naauwkeurig mogelijk, bekend gemaakt hebbende, werd hij den 23sten Maart door den Koning ontvangen. Hij verklaarde zich bereid, het werk, van hem verlangd, te aanvaarden, doch verzocht vooraf enkele punten ten grondslag daarvan te mogen leggen, die schriftelijk aan Z. M. voor te dragen, en daarop eene schriftelijke beschikking van H. D. te ontvangen.

Daarin werd bewilligd, en, binnen een half uur daarna, zond hij aan den Koning een brief, waarin hij verzocht te mogen vernemen:

1°. *Of hij genoegzame zekerheid kon bekomen, dat voor het Vaderland eene gewijzigde Grondwet zal worden vastgesteld, waaronder hij, en zij die met hem daartoe zullen worden geroepen, met vrucht voor de belangen van het Vaderland en van 's Konings huis konden werkzaam zijn; en of hij, ten einde zich daarvan zoo veel mogelijk te verzekeren, door Z. M. kon worden gemagtigd, om zich dienaangaande in aanraking te stellen, zoowel*

met de Leden der 1e en 2e Kamer der Staten Generaal, als met de Commissie, door het besluit van 17 Maart benoemd.

2°. *Of hij van Z. M. zelve de toezegging mogt bekomen, dat, indien zoodanige Grondwet werd ontworpen, in de groote trekken aan de Britsche gelijk, met die wijzigingen, welke onze landaard en gesteldheid vereischen, en bij welke Grondwet aan den Koning eene positie, gelijk aan die van den Souverein van Groot-Brittanje, wordt verzekerd, Z. M. daarmede genoegen zal nemen.*

3°. *Of Z. M. hem de geheel vrije en onbelemmerde keuze geliefde toe te staan van degenen, die onder zijn Voorzitterschap, met hem een homogeen en verantwoordelijk Ministerie zouden kunnen uitmaken.*

De Koning stelde dien brief in handen der meer genoemde Commissie. Deze berigtte daarop dienzelfden dag aan Z. M., dat zij, daaruit gezien hebbende, dat de Heer Schimmelpenninck, door edele en moedige vaderlandsliefde bestuurd, genegen is zich met de formatie van een Ministerie te belasten, van oordeel was, dat in de volvoering van zoodanige taak één man welligt meer kans heeft wèl te slagen dan eene meerderheid van personen; dat zij meende, dat de drie voorwaarden, door den Heer Schimmelpenninck aan de aanneming van die taak verbonden, allezins behoorden te worden toegestaan; en dat zij, zoo Z. M. tot het opdragen van die taak aan den Heer Schimmelpenninck mogt besluiten, H. D. verzocht, het tweede gedeelte van den last, door Z. M. aan haar verstrekt, te willen intrekken, hetgeen haar in staat zou stellen de zoo dringende herziening der Grondwet in des te korteren tijd ten einde te brengen.

In den laten avond van den 24sten Maart 1848 ontving Schimmelpenninck van 's Konings wege het berigt, dat het tweede gedeelte der taak, aan de Commissie opgedragen,

was ingetrokken; de voordragt van een Ministerie aan hem werd opgedragen en de voorwaarden, daaraan door hem verbonden, werden ingewilligd.

Hij trad dadelijk in onderhandeling met de personen, die hij inmiddels voor zijne voordragt had gekozen; zond de voordragt zelve in, en zag haar aangenomen door 's Konings besluit van den 25sten Maart 1848, waardoor, in afwachting dat er een definitief Ministerie zou kunnen worden gevormd, naast den Heer Mr. D. Donker Curtius, reeds vroeger tijdelijk met het Ministerie van Justitie belast, tijdelijk werden benoemd:

tot Voorzitter van den Raad der Ministers, en Minister van Buitenlandsche Zaken en van Financiën, de Minister van Staat, Graaf G. Schimmelpenninck;

tot Minister van Marine en van Koloniën de Vice Admiraal J. C. Ryk;

tot Minister van Binnenlandsche Zaken, en voor de zaken van de Hervormde en andere Eerediensten, de Staatsraad in buitengewone dienst, Mr. L. C. Luzac;

tot Minister voor de zaken der R. C. Eeredienst de Staatsraad Mr. L. A. Lightenvelt; en

tot Minister van Oorlog de Generaal Majoor C. Nepveu.

Op dienzelfden 25sten Maart 1848 trad Schimmelpenninck aan het hoofd van dat Ministerie in de Vergadering der Tweede Kamer van de Staten Generaal op, en hield daar, ter kennisgeving van het gebeurde en binnenleiding van zijn Ministerie, eene uitvoerige rede, waarvan de hoofdinhoud is medegedeeld door de Staats-Courant van 28 Maart 1848.

Met groot welgevallen werd dat een en ander door de Kamer ontvangen, waarvan door meer dan één spreker in die zitting de ondubbelzinnige verklaring, met toezegging van ondersteuning, werd afgelegd.

Schimmelpenninck verheugde zich, zoo als hij in zijne memorie breedvoerig betuigt, een goed werk te hebben verrigt, door de verwarring, waarin de zaken waren vervallen,

tot eene constitutionele orde terug te brengen, verdere afwijkingen daarvan onmogelijk te maken, en aan 's Konings regering die zelfstandigheid en die kracht te verzekeren, welke in die oogenblikken van algemeene beroering, die Europa op zoo vele plaatsen verontrustte, in het belang des vaderlands zoo bijzonder gevorderd werden.

Al de Ministers aanvaardden hunne taak met belangstelling en grooten ijver. Hij zelf had twee gewigtige Departementen te besturen, maar vond zich, ten gevolge zijner vroegere studiën en vervulde betrekkingen, in beiden volkomen te huis. Daarenboven moest hij als Voorzitter van den Ministerraad, het werk, daar te verrigten, regelen en de beraadslagingen leiden, en dagelijks aan den Koning verslag geven van de gewigtigste zaken, om daarover met H. D. in overleg te treden. Daartoe beijverde hij zich in den Ministerraad alleen hoofdzaken ter overweging te brengen, en alle bijzonderheden aan zijne ambtgenooten over te laten, opdat zij die, ieder voor zich, in afzonderlijk gehoor met Z. M. zouden kunnen behandelen, waartoe zij ieder op een bepaalden dag der week werden toegelaten.

Alles ging volkomen naar wensch, totdat het voorstel tot herziening der Grondwet, door de daartoe benoemde Commissie den 11den April 1848 vastgesteld, door haar den Koning aangeboden, en door Z. M. aan den Ministerraad ter overweging toegezonden, het onderwerp der beraadslagingen van dien Raad uitmaakte.

Al dadelijk had Schimmelpenninck er bezwaar in gevonden, dat dit Ontwerp der Commissie terstond was gedrukt en algemeen verkrijgbaar gesteld, vermits hij meende, dat daardoor de vrijheid van beoordeeling voor den Ministerraad werd belemmerd; daar toch uit latere vergelijking van dat ontwerp met de daaraan ontleende voordragten van den Ministerraad, moeijelijkheden zouden kunnen worden geboren; doch toen hij vernam, dat dit met de uitdrukkelijke

bewilliging des Konings was geschied, gevoelde hij hierin eerbiedig te moeten berusten.

Het ontwerp zelf onderzoekende, zag hij daarin bijna geheele vernietiging der praerogatieven van de kroon, en het monarchale beginsel verdrongen door democratische bepalingen, die den grondslag legden voor eene Republiek.

Hij stelde den Ministerraad voor, allereerst eenige grondslagen te bespreken en over hoofdzaken van gedachten te wisselen, om zich daarna met de beoordeeling der artikelen bezig te houden; doch de meerderheid vond goed, dadelijk tot het laatste over te gaan, om bij iedere bijzondere bepaling het beginsel daarvan ter toetse te brengen.

Die weg werd bewandeld, en daarop openbaarde zich spoedig een aanmerkelijk verschil van gevoelens, aanvankelijk van meerdere leden van den Raad, en ten slotte tusschen de Heeren Schimmelpenninck en Nepveu aan de eene en de overige Ministers aan de andere zijde.

Daarvan werd aan den Koning kennis gegeven en H. D. beslissing ingeroepen.

In de zitting der Tweede Kamer van de Staten Generaal, van 11 Mei 1848, deed de Voorzitter van den Ministerraad van dit een en ander verslag. Onderscheidene leden betuigden dat berigt met groot leedwezen te vernemen. Een hunner, de Heer Verwey Mejan, opperde zelfs het denkbeeld, dat de Vergadering haar vertrouwen en haren wensch te kennen mogt geven, dat de Ministers zich als nog konden vereenigen en verstaan over de punten van verschil. Hij deed daartoe zelfs een voorstel; maar op de bestrijding, die het ondervond, trok hij het weder in; en de mededeeling werd alleen voor kennisgeving aangenomen.

De onderscheidene Ministers legden hunne gevoelens voor den Koning bloot. De Heeren Schimmelpenninck en Nepveu deden dat schriftelijk; de eerste in een *Rapport en Missive aan den Koning*, de laatste in eenen *Brief aan den Koning*, beiden op den 11den Mei 1848 aan Z. M. inge-

diend en later in druk uitgegeven. Beiden ontwikkelden daarin de redenen, waarom zij zich met eenige bepalingen van het ontwerp der Commissie niet konden vereenigen.

Z. M. liet op 12 Mei 1848 eenen Kabinetsraad, tegen den volgenden dag, des voormiddags ten negen ure, bijeenroepen. In dien Raad werden de wederzijdsche gevoelens besproken en Z. M. eindigde met te verklaren, dat hij zich bij de meerderheid der leden van den Raad voegde.

SCHIMMELPENNINCK verzocht daarop zijn eervol ontslag, als tijdelijk Voorzitter van den Raad der Ministers, en als tijdelijk Minister van Buitenlandsche Zaken en van Financiën. Hetzelfde deed de Heer NEPVEU, als tijdelijk Minister van Oorlog.

Beider verzoek werd ingewilligd door 's Konings besluit van 13 Mei 1848, doch daarbij bepaald, dat zij inmiddels hunne Ministerieële betrekkingen zouden blijven waarnemen, tot dat in hunne vervanging zou zijn voorzien.

Die vervanging had al spoedig plaats. Door 's Konings besluit van 17 Mei 1848 werd de Baron A. A. BENTINCK, destijds gezant bij het Hof van België, tot tijdelijk Minister van Buitenlandsche Zaken benoemd; en aan den Heer P. A. OSSENWAARDE, Raad-Adviseur bij het Departement van Financiën, de tijdelijke waarneming der functiën van het Hoofd van dat Departement opgedragen. Daarvan werd door den Directeur van 's Konings Kabinet aan SCHIMMELPENNINCK kennis gegeven, en hem voor zijne betoonde bereidwilligheid en ijver, en voor zijne bewezene goede diensten, des Konings dank betuigd.

Hij haastte zich zijne beide Ministeriën aan zijne opvolgers over te geven, en vertrok naar London, om zijn gezantschap aldaar weder op te nemen.

In die betrekking werd hij, in den winter van 1848 op 1849, geroepen den Kroonprins, bij zijn bezoek aan Engeland gebracht, te ontvangen en in de eerste kringen binnen te leiden. Daarmede bezig trof hem het berigt,

eerst van de ernstige ongesteldheid, en, plotseling daarop, van het overlijden des Konings. Hij zag WILLEM III, als Koning der Nederlanden, van de boorden der Teems naar de vaderlandsche kust vertrekken, en verzelde hem met zijne beste beden.

Dat gezantschap was en bleef hem steeds hoogst aangenaam; maar de herhaalde vermindering van de, daaraan verbondene, bezoldiging maakto hem de voortgezette waarneming daarvan onmogelijk; te meer, omdat hij, door de invoering der gewijzigde Grondwet, zijn lidmaatschap der Eerste Kamer, voor het leven hem opgedragen, met het daaraan verbonden inkomen had verloren. Hij verzocht daarvan te worden ontslagen. Dat werd hem toegestaan door 's Konings besluit van 2 Mei 1851, onder dankbetuiging voor de vele en getrouwe diensten door hem aan den lande bewezen, en met vrijlating, om zijne aanspraak op pensioen te doen gelden, wanneer hij mogt vermeenen die te hebben. Hij meldde zich daartoe aan, doch werd afgewezen. De Koning vereerde hem met het Grootkruis der Orde van de Eikenkroon.

Hij vestigde zich op het Nijenhuis, en hoopte daar in den schoot zijns huisgezins genoegelijke dagen te slijten.

Dat genoegen werd slechts kort genoten, want op den 15den Juni 1852 moest hij zijne hartelijk geliefde echtgenoot aan het graf afstaan.

Na het aftreden van het Ministerie THORBECKE in 1853, en de daarop gevolgde ontbinding der Tweede Kamer, werd hij door de Hoofdstad, zijne geboorteplaats, geroepen om in die vernieuwde Kamer zitting te nemen. Hij had besloten het staatstooneel, voor goed door hem verlaten, niet weder te betreden; maar de bijzondere gesteldheid van zaken van dat tijdstip, het beroep door den Koning op de Natie gedaan, en de onderscheiding hem door zijne voormalige stadgenooten gegund, noopten hem dat voornemen te laten varen, en die verkiezing aan te nemen.

Hij wijdde zich weder geheel toe aan het wèl waarnemen van die gewigtige taak, en nam ijverig deel aan het onderzoek en aan de beraadslagingen van dezen tak der volksvertegenwoordiging.

In de zitting van den 17den Augustus 1853 sprak hij met rondborstige vrijmoedigheid, maar ook met groote gematigdheid, over de algemeene strekking van het wetsontwerp *tot regeling van het toezigt op de onderscheidene Kerkgenootschappen;* betoogde de noodzakelijkheid van voorzorgsmaatregelen, door de Regering te nemen; en verklaarde zich bereid daaraan zijne stem te geven, ofschoon hij daarin wijzigingen had verlangd, vooral hetzelve krachtiger had gewenscht. (Zie Bijbl. tot de Staats-Courant 1853. bl. 215).

Opmerking en herlezing verdienen de redevoeringen, die hij, als ijverig voorstander van het consignatie-stelsel, in de zittingen van 16, 17 en 18 November 1853 uitsprak, ter bestrijding van het wetsontwerp *tot bekrachtiging eener overeenkomst met de Nederlandsche Handel-Maatschappij gesloten*, en ter aanbeveling der wijziging, die hij tot verbetering daarvan voorstelde; omdat daardoor werd vastgesteld, dat van die consignatie jaarlijks 200,000 pikols koffij en 150,000 pikols suiker zullen worden uitgezonderd en op Java verkocht, en dat na 1860 de Regering de vrijheid zal hebben alle Indische producten zonder onderscheid in Indië te verkoopen. (Zie Bijbl. 1853—1854. bl. 73—76, 102, 103, 113).

Niet minder belangrijk is de uitvoerige rede, die hij den 17den December 1853 hield, ter bestrijding van het voorstel van negen leden *tot afschaffing van het tonnengeld en van den accijns op het geslagt.* (Zie Bijbl. 1853—1854. bl. 473—476).

Op den 15den Juli 1854 bestreed hij het voorstel van den Heer Groen van Prinsterer *tot wijziging der bestaande verordeningen op de autorisatie voor bijzondere scholen.* (Zie Bijbl. 1853—1854. bl. 1091).

Met dat zittingsjaar liep ook de lastgeving ten einde, die de kiezers der Amstelstad hem hadden opgedragen. Hij verlangde geene vernieuwing. Daarom schreef hij, den 18den Mei 1854, aan een der invloedrijkste kiezers van dat district, dat alleen de buitengewone omstandigheden van het vorige jaar hem hadden bewogen, de keuze, op hem uitgebragt, aan te nemen; doch dat de ondervinding zijne overtuiging had bevestigd, dat de waarneming van die betrekking niet slechts onvereenigbaar is met zijne particuliere belangen, maar ook met die van anderen, die hij het zich ten pligt rekende ter plaatse zijner woning te behartigen. Hij verzocht hem daarom, waar het voeg gaf, te willen verspreiden, dat hij, wanneer men hem op nieuw met eene verkiezing zou willen vereeren, zwarigheid zou moeten maken, die taak andermaal op zich te nemen. Aan dat verlangen werd gehoor verleend.

Nu weder op het Nijenhuis gevestigd, sloot hij, in September 1855, een derde huwelijk met vrouwe Louise Charlotte Jeannette van Schuylenburg, Douairière van wijlen zijnen zwager, den Baron A. F. G. G. C. von Knobelsdorff, en bragt met haar eenige wintermaanden te Arnhem, het overige gedeelte des jaars, of reizende, of in Overijssel door.

In 1829 had hij medegewerkt tot het oprigten eener Maatschappij *ter bevordering van het godsdienstig onderwijs onder de slaven en kleurlingen in de Kolonie Suriname*, en werd al dadelijk tot Voorzitter van haar Hoofdbestuur gekozen. Die betrekking bleef hij, voor zoo veel zijne uitlandigheid dat niet verhinderde, met belangstelling waarnemen, en mogt, als zoodanig, op 26 Juni 1855 de feestviering ter zake van haar vijfentwintigjarig bestaan leiden, en de Vergadering van haar Hoofdbestuur in 's Gravenhage openen met eene aanspraak, waarin hij haren nederigen, maar weldadigen, werkkring schetste, de vruchten van haren arbeid opsomde, maar vooral ook wees op het meerder nut,

door haar te stichten, bij de toen ophanden zijnde vrijmaking der slaven.

In den herfst van 1863 werd hij, te Arnhem zijnde, ongesteld. Zijne ziekte was kort van duur, maar zeer hevig van aard. In haren loop legde hij steeds eene kalme en tevredene gemoedsstemming aan den dag, en behield zijne volle bewustheid tot aan zijnen laatsten ademtogt. Het was op 4 October 1863, zondag. De zieke had dien morgen, gedurende geruimen tijd, onbeweeglijk stil gelegen, alleen door ademhaling blijken van leven gevende. Omstreeks tien uur werden de klokken geluid, om de ingezetenen ter kerke te noodigen. Dat geluid drong tot hem door. Hij bewoog zijne handen. De omstanders vermoededen eene stuip of vreesden den doodstrijd, maar neen! hij bragt die handen bijeen, vouwde ze te zamen, en zijne lippen bewogen zich. Hij bad. Weinige oogenblikken later bewogen zich die lippen niet meer. Zij maakten deel uit van een lijk.

Zijn stoffelijk overschot werd naar het Nijenhuis overgebragt, om in het familiegraf te worden weggelegd. Van die plegtigheid gaf de Zwolsche Courant het volgende berigt uit Diepenheim: *In den vroegen vooravond* van 8 October 1863, *stond reeds een groot aantal belangstellenden, uit deze en omliggende gemeenten te zamen gevloeid, om het gedolven graf in het rond geschaard, en verbeidde onder eerbiedige stilte de lijkstaatsie. Te acht ure kwam de lijkkoets, gevolgd door vijf andere rijtuigen, waarin de zonen en aanverwanten des overledenen gezeten waren.*

Al de leden van den Gemeenteraad, van het kerk- en van het arm-bestuur sloten zich nu bij den lijkstoet aan. Toen het lijk bijgezet was, vatte onze geachte leeraar het woord op, en herinnerde op eene treffende wijze, wat de edele Graaf als mensch, als burger en als Christen voor ons geweest was, terwijl hij met eene hartelijke en troostrijke toespraak aan de zonen en bloedverwanten des ontslapenen besloot.

De oudste zoon des overledenen, Mr. R. J. *Graaf* Schimmelpenninck, *vatte thans het woord op, en dankte in hartelijke uitdrukkingen voor de menigvuldige blijken van deelneming, die hun thans betoond waren. Diep geroerd verliet ieder in eerbiedige stilte de plaats, waar het stof rust van den edelen Graaf, den raadsman, vriend en weldoener van Diepenheims ingezetenen.*

Zijne assche ruste in vrede! Zijne nagedachtenis zal onder ons niet verloren gaan, maar steeds in gezegend aandenken blijven.

Ziedaar het leven, de bedrijven en het sterven van den Graaf Gerrit Schimmelpenninck.

Mag men niet zeggen: Hij heeft de bijna 70 jaren, die hem te leven op deze aarde werden gegund; wèl besteed? In zijne jeugd leergierig, in zijnen mannelijken leeftijd ijverig werkzaam, in gevorderde levensjaren nog bijzonder gezet op getrouwe pligtsbetrachting, heeft hij, in de verschillende werkkringen hem toevertrouwd, zich spoedig, en tot meer dan alledaagsche hoogte, bekwaam gemaakt en betoond. De classieke opvoeding, hem ten deele gevallen, hoog waardeerende; de lessen en het voorbeeld van zijnen voortreffelijken vader nooit uit het oog verliezende; heeft hij bereidvaardig, naar zijn beste vermogen, elke dienst bewezen, die het Vaderland van hem verlangde, en voor dat Vaderland steeds alles ten offer gebragt. Wat hij voor echtgenooten, kinderen, huisgenooten en onderhoorigen is geweest, kunnen zij getuigen, die in zijn huisselijken kring werden toegelaten, en daarvan mogt blijken, toen hij de Russische haven verliet, en toen zijn afgelegd ligchaam werd wedergegeven aan den schoot der aarde.

Gelukkig het land, dat vele zulke burgers mag bezitten!

Arnhem,
Augustus 1864. J. M. de Kempenaer.

LEVENSBERIGT

VAN

H. BOUMAN.

Have, pia anima.

Zou het waar zijn, wat sommigen zeggen, dat de schoone deugd der piëteit in onze dagen al zeldzamer en zeldzamer wordt? Zou de eeuw der lofredenen in die mate door de eenw der kritiek zijn vervangen, dat er voor billijke waardeering ook van het meest zeldzame en buitengewone naauwelijks plaatsruimte overblijft? Kloppen de polsslagen van onzen felbewogen tijd zoo onrustig en snel, dat ook beroemde en geliefde dooden nog spoediger dan te voren vergeten worden? Wij hebben behoefte om de wel eens geschokte overtuiging van het tegendeel vast te honden. Maar al werd het ook voortaan door den geest des tijds autokratisch verboden, één enkele schrede over de grenzen van het: *nil mirari* te zetten, wij zouden, eer wij ons onderwierpen, in ieder geval verzoeken, dat het ons vooraf vergund werd nog

éene exceptie te maken, en althans nog een frisschen lijkkrans om het beeld des Hoogleeraars te vlechten, die niet slechts van schaars geëvenaarde geleerdheid, maar ook van schier onbegrensde piëteit jegens voorgangers, leermeesters of oudere ambtgenooten het sprekend toonbeeld geweest is. Het ware àl te tragisch, zoo HERMANNUS BOUMAN reeds kort na zijn dood een prooi der vergetelheid werd, hij, die boven anderen zoo veel heeft gedaan, om wie hij lief had ook na hun sterven te eeren. Laat het bestek dezer bladzijden niet toe om aan elken eisch te voldoen, dien men met het hoogste regt aan eene volledige *Memoria* BOUMANNI mag rigten, toch zal de eenvoudige *Nekrologie*, die wij op aandrang van haar geacht Bestuur aan de *Maatschappij der Nederl. Letterkunde* toezeiden, te gelijk door de kunstelooze vermelding van feiten eene onwillekeurige Lofrede worden. Maar eene lofrede niet alleen op den man, die even nederig van harte als groot van geleerdheid, ongetwijfeld geen wierook zou wenschen gezwaaid te zien boven zijne reeds geslotene groeve: een lofrede bovenal op het aanbiddelijk bestuur der Voorzienigheid Gods, die hare kweekelingen voorbereidt, en roept, en sterkt tot de taak van hun leven op aarde, en — het is naar zijne eigene uitspraak de schoonste levenservaring des ontslapen' Hoogleeraars geweest — hare kracht liefst en meest in diep gevoelde zwakheid volbrengt.

HERMANNUS BOUMAN — dus plag de ontslapene, bij zijne bekende voorliefde voor klassieke studiën, zijn naam bij voorkeur te schrijven — zag het eerste levenslicht den 11den Febr. 1789 te *IJdaard*, een klein Friesch dorp, twee uren van Leeuwarden [1]. Zoowel als zijne toekomstige gade was hij gesproten uit, en behoorde hij tot een geslacht, dat de

---

1 Vele bijzonderheden, in deze Nekrologie vermeld, en ons zelven vroeger niet of slechts ten deele bekend, zijn ontleend aan ei-

Franschen gewoon zijn *»une famille tout à fait Lévitique"* te noemen. Ook zijn vader LUITONIUS BOUMAN was, vroeger, in 1776 te *Peize* in Drenthe (Classis Assen), en sinds 1780 in het reeds genoemde *IJdaard* ijverig werkzaam als Godsdienstleeraar, in gelukkigen echt verbonden met LUCRETIA WELMINA VAN DER SWAAGH, vroeger gehuwd met den niet onberoemden Groninger Kerkleeraar JOHANNES FRANTZEN. Later heeft de zoon zelf aan dien eerbiedwaardigen vader eene onopgesmukte hulde gebragt, en bij die gelegenheid nog nadere bijzonderheden aangaande zijne voorzaten medegedeeld, die wij thans kortheidshalve voorbijgaan [1]. Van zijne vaak zwakke en lijdende moeder schijnt hij dat hoogst gevoelig en zenuwachtig ligchaamsgestel te hebben overgeërfd, dat zijn belemmerenden invloed hem gedurende zijn geheele leven in meerdere of mindere mate zou doen gevoelen. Reeds in zijne kindschheid door hevige en langdurige stuipen geplaagd, voelde de zwakke knaap, in dit opzigt niet ongelijk aan BILDERDIJK, al spoedig, hoeveel hij in physieke vermogens bij anderen achterstond. Ook daaruit ontwikkelde zich een zekere neiging tot zwaarmoedigheid, waarmede hij later nog dikwijls te strijden zou hebben, maar tevens eene vroegtijdige behoefte aan ernst en godsdienst des harten. De zaden daarvan werden door de ouderlijke handen met naauwgezette zorg op den veelbelovenden akker gestrooid. De eerste beginselen van het lezen en schrijven leerde hij naar de methode van den bekenden opvoedkundige J. H. NIEUWOLD, Predikant te *Warga*, een uur van zijne woonplaats verwijderd. Eene beroeping intusschen naar de gemeente van *Harderwijk*, ten jare

---

gen aanteekeningen van den waardigen ontslapene, ons door zijne weduwe en kinderen met de meeste heuschheid ten gebruike verstrekt. Wij nemen deze gelegenheid waar om daarvoor, zeker ook in naam van vele lezers, den meest warmen dank te betuigen.

1 Zie de *Boekzaal* voor Dec. 1836.

1798 door zijn vader ontvangen en aanvaard, bragt den ruim negenjarigen knaap naar de Fransche kostschool aldaar, en gaf het uitzigt op hooger ontwikkeling, dan hij op het stille Friesche dorp had kunnen bereiken. Aldaar onder eene meer gestrenge dan doelmatige leiding geplaatst, zag hij zich al te spoedig tot inspanning schier boven zijne krachten geroepen, maar ontving ook reeds vroeg de schriftelijke lofspraak, dat hij „een gehengen zonder voorbeeld" bezat. Jammer slechts, dat toen deze school, en hij met haar, een jaar later naar *Elburg* verplaatst was, de overspanning van den onvermoeiden leerling eene hevige zenuwziekte veroorzaakte, die stof gaf het ergste te vreezen. Intusschen, het ouderlijk gebed om het behoud van den éénig overgebleven zoon werd verhoord, en de geneeskundige hulp der Hoogleeraren Forsten en van Maanen niet vruchteloos ingeroepen. In Augustus 1799 was hij genoeg hersteld om een tweede Fransche school te bezoeken, waar Joannes Glaser zijn leermeester werd. Aan dezen was hij de grondslagen zijner uitgebreide kennis van de Fransche taal en letteren schuldig, die hem later in de gelegenheid stelde om aan zijne eerste gemeente ook in zulke dingen nuttig te zijn, die niet tot zijn predikantsambt behoorden. Ook de eerste beginselen van het Engelsch werden hier aangeleerd, en wat aan het openbaar onderwijs in de elementaire vakken ontbrak, toen en later aangevuld door bijzondere lessen.

Middelerwijl was de reeds vroegtijdig ontwaakte neiging tot het herder- en leeraarsambt, onder invloed en naar den wensch van zijnen vader, in het hart van den leergierigen zoon tot volle rijpheid gekomen. In het begin van Augustus 1800 nam hij plaats onder de leerlingen van het *Gymnasium Velavicum* te *Harderwijk*, en vertoefde daar volle vier jaren. Al spoedig mnntte hij boven zijne medeleerlingen uit, en zag zich gewoonlijk de eerste schoolprijzen toegewezen. Hier waren inzonderheid de grijze conrec-

tor Gerardus Knoop, vriend van den dichter Rh. Feith, en de verdienstelijke Rector, later Hoogleeraar Mr. Jan ten Brink, zijne leidslieden. Bovenal was het de laatste, de kweekeling en geestverwant van den beroemden Amsterdamschen Rector Richaeus van Ommeren, die den jeugdigen Bouman de schoonheden der oude klassieke dichters leerde kennen en schatten, en dankbaar waardeerde deze het later, dat hij ook bij het verlaten van het Gymnasium het voorregt derzelfde wetenschappelijke leiding en vorming mogt blijven genieten, daar de begaafde Rector juist kort te voren Hoogleeraar geworden was in de plaats van Herman Bosscha, naar Groningen als Professor vertrokken. Met eene schoolrede *over de onregtvaardigheid der Atheniensers jegens de legerhoofden, die bij Argenuse de zege behaald hadden*, had onze Gymnasiast middelerwijl de beslissende schrede van de Rectors-school naar de Academie gedaan. Een plan, bij den zorgvuldigen vader meermalen opgekomen, om den onvermoeid werkzamen jongeling althans nog voor een jaar naar eene andere Academie te zenden, kon niet worden volvoerd, deels door de klimmende ongunst der tijden, deels ook omdat eene hoogst gevaarlijke ziekte hem van den Harderwijkschen Academietijd reeds bijna een half jaar had doen verliezen. Zelf beklaagde hij zich evenwel in later dagen geen oogenblik, dat hij gedurende bijna zeven jaren zich in denzelfden wel kleinen, maar toch hoogst nuttigen en leerrijken kring bleef bewegen. Onophoudelijk door hevig zenuwlijden en vaak ondragelijke hoofdpijn gefolterd, zette hij er met taai geduld de aangevangen studiën voort, niet slechts aan de onmisbare vakken der Theologie, maar ook aan het *Jus Naturae* van Kemper een deel zijner krachten bestedende. Julius Caesar, Livius, maar vooral Cicero werden hier zijne lievelings-schrijvers; zelfs werd het plan opgevat, ofschoon door gebrek aan tijd niet volvoerd, om al de Grieksche schrijvers der oudheid, met de pen in de hand, naar de

tijdsorde geregeld te lezen. In stede daarvan werd nu menig kostbaar uur aan HOMERUS en HERODOTUS toegewijd. Was hij ook nog niet gelukkig genoeg van den laatsten een eigen exemplaar te bezitten, hij getroostte zich gaarne de moeite om in de uren, dat de Academische boekverzameling openstond, zich derwaarts henen te spoeden, en WESSELING's uitgave van den grijzen historicus gretig ter hand te nemen. Toch deed ook de ingenomenheid hiermede hem het eigenlijke doel zijner studiën in geenen deele voorbijzien. Het heiligdom der Oostersche taalstudie werd hem ontsloten door denzelfden JEAN HENRI PAREAU, van wiens taak hij jaren daarna aan de Utrechtsche Hoogeschool een zwaarwigtig deel zou aanvaarden. Voor zoover deze Hoogleeraar het voetspoor drukte van den geleerden Leydschen Oosterling HENRIK ALBERT SCHULTENS, kan men zeggen, dat BOUMAN, niet minder dan JAN HENDRIK VAN DER PALM, met den geest van een talenvorscher doorvoed is, op wien te regt het geleerde Nederland roem draagt. Onder zoo voortreffelijke leiding werd nu weldra ook de liefde tot de Semitische letterkunde even vurig, als reeds vroeger die tot de klassieke geweest was. Zij bepaalde zich in geenen deele uitsluitend tot de interpretatie van het Oude Testament en de studie van het Hebreeuwsch, maar strekte mede tot die van het Syrisch en Chaldeeuwsch, inzonderheid van het Arabisch zich uit. Daarin wedijverde hij met zijnen even werkzamen als gelukkig begaafden Academievriend EVERT KREENEN, later door een vroegtijdigen dood als Predikant te *Velp* bij Arnhem aan de wetenschap en de kerk des Heeren ontrukt. Jaren achtereen las hij met dezen onderscheiden voortbrengselen der Oostersche litteratuur in gezette bijeenkomsten, terwijl beiden straks op het veld der bespiegelende en beoefenende wijsbegeerte in BERNHARDUS NIEUWHOFF een veelzins uitnemenden gids mogten vinden.

Inzonderheid was het evenwel JOANNES CLARISSE, toen nog Hoogleeraar aan de straks door Fransch geweld gesloten

Veluwsche school, aan wien de jonge BOUMAN zich veel, ja alles verpligt voelde. Hoorde hij ook van diens ambtgenoot, den achtingwaardigen ANNAEUS YPEIJ, de lessen over Dogmatiek, Symboliek en Homiletiek, CLARISSE was en bleef het echter inzonderheid, wiens voortreffelijk onderwijs den onverzadelijk leergierigen student als een nieuwe wereld ontsloot. Hem noemde hij dan ook nog veertig jaren later — getuige zijne nog te melden *Memoria* CLARISSII — den theoloog bij uitnemendheid. Hem hoorde hij de theologische Encyclopaedie, de Kritiek, Hermeneutiek en Exegetiek, straks ook Dogmatiek, Ethiek en de Pastorale wetenschap voordragen met een genot en eene vrucht, gelijk hij van geen ander onderwijs inoogstte, en tot in den laten avond des levens roemde hij het onder de hoogste weldaden der Voorzienigheid Gods, dat hij als jongeling aan de voeten van dézen Meester gezeten had. Alleen de ongunst der tijden hield hem en zijne ouders terug om aan den wensch des hooggeschatten Leermeesters gehoor te geven, dat hij bij het verlaten der Hoogeschool een *Specimen* over een of ander vak van godgeleerde wetenschap schrijven en verdedigen zou. Nu vergenoegde hij zich met in het voorjaar van 1811 het gewone *praeparatoire* Proponentsexamen af te leggen voor de Classis van de Neder-Veluwe, te *Elburg* vergaderd.

Maar al waren ook de Academische studiën met den meesten lof ten einde gebragt, de uitzigten voor den aanstaanden Evangeliedienaar waren desniettegenstaande in het tijdperk der Fransche onderdrukking beneveld, gelijk nimmer te voren. Ook BOUMAN's vader zag, gelijk zoo velen zijner ambtgenooten, zijne schrale bezoldiging ingehouden, en kon hem dus niet aanraden naar eenige standplaats te staan, waar hij onmogelijk in zijn eigen onderhoud zou kunnen voorzien. Daarom werd het oog bij voorkeur naar *Friesland* gerigt, waar het lot van vele Evangeliedienaren, ten gevolge van plaatselijke omstandigheden, minder drukkend dan in

Holland of Gelderland was, en op den raad des vaders, die er jaren lang was werkzaam geweest, besluit de zoon in Maart 1812 in dat gewest zoo mogelijk eene standplaats te zoeken. Na de herbergzaamheid van den Leeuwardschen Predikant, MARTINUS EPPENS, een ouden vriend zijns vaders genoten te hebben, reist de geleerde, maar zwakke candidaat te voet naar de vier uren van daar gelegene, gecombineerde gemeente van *Oostermeer* en *Eestrum* en preekt er op beroep, naar aanleiding van Luc. XIII: 24—28, met zoo gelukkig gevolg, dat hij na weinige dagen van de meerderheid der stemgeregtigden eene schriftelijke toezegging kreeg, weldra in eene wettige beroeping veranderd. Vooraf, naar den eisch dier dagen, nog tot het afleggen van een peremptoir examen in Friesland verpligt, verscheen hij daartoe den 19den Mei van hetzelfde jaar voor de Classis van Leeuwarden, en werd, nog *stante Classe*, tot het onderzoek toegelaten. De vereischte getuigschriften werden „niet slechts voldoende, maar allerloffelijkst" bevonden [1]. Twee gecommitteerden der vergadering B. YPMA en B. H. HABBEMA waren Examinatoren. Het onderzoek liep, voor het Hebreeuwsch, over Ps. VIII: voor het Grieksch over Matth. VI: van welk hoofdstuk vs. 25—32 de tekst was der proefpredikatie, insgelijks voor de Classis te houden. Zonder de minste aarzeling toegelaten, werd hij 20 Sept. tot het werk der bediening ingewijd door de predikanten H. N. FERF en H. HEPPENER. De laatste hield de bevestigingsrede over „de wijsheid die van boven is," Jac. III: 17, 18, terwijl de bevestigde des namiddags zijne bediening aanvaardde met eene preek over Hebr. XIII: 14. De keus van laatstgenoemden tekst schijnt ons in den jongen man, die reeds zoo vroegtijdig onder het gevoel van ligchamelijke zwakheid ge-

---

1 Deze en meer andere bijzonderheden, tot het kerkelijk leven des Hoogleeraars betrekkelijk, hebben wij grootendeels ontleend uit de *Boekzaal* van 1812, 1815 en 1823.

bukt ging, even gepast als psychologisch merkwaardig. De eerstgenoemde herinnering van Jacobus was tevens onbewuste profetie van zijn toekomstig leven en werken.

Niet gemakkelijk was in sommige opzigten de eerste werkkring van den drie en twintigjarigen Leeraar. Hij had er zeer dikwijls met voorstanders van steile regtzinnigheid en bekrompen begrippen te doen, die zijn persoon en werk uit de hoogte veroordeelden. Maar van lieverlede overwon hij het kwaad door het goed, en maakte reeds dadelijk *geen* gebruik van de vrijheid, te dien tijde aan jeugdige predikanten in Friesland verleend, en die Borger kort daarna „als met gevonwen handen" ten behoeve van alle eerstbeginnende leeraren van de Hooge Kerkvergadering vroeg, de vrijheid om slechts éénmaal elken zondag te prediken. In het belang der gemeente begon hij reeds terstond de volle dienst te vervullen, onttrok zich, niettegenstaande zijne ligchamelijke zwakheid, aan het bezoeken ook der verst afgelegenen niet, en wist alzoo vertronwen en liefde te winnen. Dat deed hij bovendien, onder den invloed der toenmalige tijdsomstandigheden, nog op eene andere wijze. Gebogen onder de Fransche heerschappij, en weinig vermoedende dat het dwangjuk reeds binnen eenige maanden verbroken zou worden, achtten zijne meest verstandige gemeenteleden het van overwegend belang, dat althans hunne zonen niet onkundig bleven in de Fransche taal, waarvan het gebruik van regeringswege steeds sterker werd opgedrongen. Naauwelijks vernamen zij, dat de nieuwe predikant daarvan reeds vroegtijdig werk had gemaakt, of zij lieten hem geen rust, tot hij ook op deze wijze hun nuttig was. „En ziet daar dan" (ik gebruik de eigen woorden des ontslapenen) „al zeer spoedig na de komst van den predikant van *Oostermeer*, ook zijne Fransche school geregeld, en door verscheiden leerlingen gezet en getronw bezocht. Maar dit duurde slechts tot dat in Nov. 1813 de gehate Franschen verdwenen, en de geliefde Oranjelenze hunne wapenborden verving. Toen

meenden mijne meeste leerlingen, dat nu hunne Fransche leesboeken voor goed ter zijde konden geschoven worden. Één hunner evenwel, de schrandere ELTE MARTENS BEIMA, in wien zich naderhand een voortreffelijke mathematische aanleg ontwikkeld heeft, en die nu nog door eene belangrijke betrekking aan de Leydsche Hoogeschool verbonden is, bleef zoolang mogelijk van dat onderwijs gebruik maken."

Er moet ongetwijfeld al spoedig een goed gerucht van BOUMAN's werkzaamheid uitgegaan zijn. Althans reeds in Sept. 1814 ontving hij het onverwacht berigt, dat hij op de nominatie geplaatst was te *Finsterwolde*, en diensvolgens werd uitgenoodigd om aldaar den 2den Oct. van dat jaar te komen prediken. Gelegen in de meest aangename en welvarende streek van Groningen, het Oldambt genaamd, werd deze standplaats door velen te meer begeerlijk geacht, omdat daaraan eene hoogst aanzienlijke bezolding verbonden was, ten gevolge van den aanwas der buitendijks gelegene pastorij-landerijen. Ook het nominatie-prediken leverde op zichzelf geen bezwaar op, met hoeveel regt ook later door de Synode gekeerd, daar het in die dagen algemeen gebruikelijk was, en men de eer der noodiging daartoe naauwelijks afwijzen kon, zonder ongenoegen of bevreemding te wekken. Zoo gaf dan ook BOUMAN ten gezetten tijde daaraan gehoor, en predikte te *Finsterwolde* tweemalen met zoo gunstigen uitslag, dat veler oog en keus op hem voorloopig gevestigd werd. Toch scheen, onder den invloed van elders wonende stemgeregtigden, de weegschaal naar eene andere zijde over te slaan. Doch wat gebeurt? Juist de groote ijver voor den Candidaat der laatstgenoemden doet reäctie ontstaan, twee zwakkere partijen verbinden zich om het lot te laten beslissen, en dat lot beslist — juist ten gunste van hem, die niets had gedaan om zich ééne stem te verwerven. Zelf was hij nog in later jaren gewoon in deze ongedachte uitkomst, die weldra van overwegenden invloed op zijn levenslot werd, de bijzondere leiding der

Voorzienigheid Gods met een dankbaar hart te eerbiedigen. Hij aarzelde dan ook niet de roeping te volgen, en door onderscheiden omstandigheden genoopt om nog den winter in Friesland over te blijven, nam hij van *Oostermeer* een zegenend afscheid, den 28sten Mei 1815, met de vermaning 1 Joh. II: 28, terwijl hij den 11dne Junij daaraan volgende zijn werk te *Finsterwolde* aanvaardde met 1 Tim. VI: 12a, na door zijn' moederlijken oom U. E. van den Swaagh Predikant te *Nieuw-Scheemda*, in de nieuwe dienst te zijn ingezegend naar aanleiding van Hand. V: 20.

Was *Finsterwolde* een door velen benijde, het was niet minder een werkvolle akker, inzonderheid voor den dienaar, die ook hier niet het gemak of de grootschheid des levens, maar het heil der zielen kwam zoeken. Door het afschaffen eener openbare zondagavond-catechisatie, die hij in dien vorm tamelijk nutteloos achtte, zag de zwakke Bouman zich geroepen elken zondag (de Nachtmaalsdagen uitgezonderd) driemaal te prediken, des winters bovendien nog in eene week-avondbeurt. Zoo heeft hij enkele jaren honderd tachtig en meer predikbeurten vervuld, gelijk zijne aanteekeningen uit dezen tijd uitwijzen. Maar, hoe overstelpend zwaar die last ook kon schijnen, te midden zijner zwakheid ontbrak het hem evenmin als te voren aan moed en getrouwe volharding, uit geloof en godsvrucht geboren. Hoe vaak hij ook de stipte vervulling van zoo zware ambtspligten met ligter of zwaarder ongesteldheid betalen moest, nooit gedurende dien ganschen tijd riep hij de hulp van anderen in, en kon integendeel nu en dan zelf nog zijn bijstand aan ongestelde ambtsbroeders bieden. Zomer en winter predikte hij, voormiddags over eene vrije stof, namiddags over den Heidelbergschen Catechismus, terwijl hij 's avonds eene geregelde Bijbeloefening hield over de historische boeken, de eene week van het Oude, de andere van het N. T., en dit in dier voege, dat de gemeente vooraf naauwkeurig wist wat behandeld zou worden, ten einde zich tot het hooren voor

te bereiden. Van deze Bijbeloefeningen, toen ter tijde nog weinig in zwang, ondervond hij overvloedig nut en genoegen, gelijk zij dan ook ten einde toe met onverminderde belangstelling aangehoord werden. De weekbeurten waren in vrije volgorde aan de bespreking van bijbelsche personen en andere zaken gewijd. Den alzoo onvermoeid werkzamen leeraar kon wel niemand het enval duiden, dat hij minder verteringen maakte of gezellige bijeenkomsten bijwoonde, dan sommigen welligt gewenscht zouden hebben. Na den kansel was de studeerkamer zijne meest geliefkoosde plek.

Te *Finsterwolde* vond BOUMAN een voortreffelijken vriend in zijn nabuur M. CORSTIUS te *Beerta*, aldaar slechts ééne week na hem bevestigd. Als het ongunstige weder dit niet verbood, waren beiden gewoon elkander op gezette tijden te zien, en in elkanders omgang voor verstand en hart een uitgelezen voedsel te vinden. Voor deze vriendschap werd door de gemeenschappelijke uitgave van beider *Redevoeringen voor het Bijbelgenootschap* [1] een klein gedenkteeken opgerigt.

Maar inzonderheid kwam hij er in naauwe betrekking tot den alom geachten MARCUS JAN ADRIANI, Predikant te *Oude Pekel-Aa*, mede in de Classis van *Winschoten*, en inzonderheid als *Schoolopziener* in ons vaderland, gedurende eene lange jarenreeks met eere bekend. Aan hem had BOUMAN voor zijne ontwikkeling veel, voor zijn huisselijk geluk alles te danken. ADRIANI's oudste dochter werd de liefhebbende gade van den nabuur en vriend, die tot dusver de eenzaamheid zijner landpastorij alleen door het gezelschap eener jongere zuster verhelderd zag. In deze voortreffelijke vrouw heeft onze ontslapen vriend gedurende vier en veertig jaren het hoogste geluk zijns levens gevonden, en wie beiden gekend hebben, weten, dat hij zich niet overdreven heeft uitgedrukt, toen hij haar ergens als „eene onwaardeerbare gave des hemels" verhief.

1 Te Groningen, bij J. Oomkens, 1818.

Doch keeren wij tot ons geschiedverhaal weder. Den 2den Mei 1820 te *Finsterwolde* kerkelijk in het huwelijk ingezegend, en alzoo door nieuwe banden aan de streek zijner woning gehecht, vergat echter de onvermoeide herder en leeraar ook als gelukkig echtgenoot de geleerde studiën niet, die nooit hadden opgehouden zijne liefste verpoozing te zijn. Veelvuldige ambtsbezigheden hadden hem tot dusver verhinderd, als schrijver op het gebied van letteren en wetenschap op te treden. Thans echter gaf hij in den toenmaligen *Recensent ook der Recensenten* van het jaar 1818 eene Verhandeling ter *aanprijzing van de beoefening der Nederlandsche Letterkunde in de Zuidelijke Provinciën van het Koninkrijk der Nederlanden.* Ook aan de voortgezette beoefening der oude letterkunde werd een deel der uitgewoekerde uren gewijd, en de Oostersche taalstudie met vernieuwde liefde ter hand genomen, schoon haar noeste beoefenaar het steeds meer als waarschijnlijk beschouwde, dat hij op het afgelegen dorp van Groningerland zou leven en sterven. Het was bepaaldelijk deze laatste rigting zijner studiën, die hem zonder groote moeite het oor deed leenen aan de noodiging, die van zijne zijde geheel ongezocht tot hem kwam, om nu en dan iets te leveren in de *Bijdragen tot de beoefening en geschiedenis der Godgeleerde Wetenschappen*, waarvan de redactie te dien tijde aan den scherpzinnigen DONKER CURTIUS, Predikant te *Arnhem*, toevertrouwd was. Weldra viel den lezers van dat Tijdschrift het hemelsbreed verschil in het oog tusschen de Beoordeeling van het *eerste* en het *tweede* stuk van VAN DER PALM's *Bijbelvertaling*, waarvan de uitgave niet lang te voren begonnen was. Met de beoordeeling van dit *tweede* (niet van het *eerste*) stuk begon die reeks van artikelen in de Jaargangen 1820—1822, die, alleen geteekend met: *Frisius*, de oogen der geleerde wereld gedurig sterker trokken en boeiden. Geheel zonder toedoen des auteurs werd de sluijer dezer pseudonymiteit voor steeds meerderen opgeheven, en ook daaraan was het

gedeeltelijk toe te schrijven, dat hij na 1825 geene bijdragen aan het gezegde Tijdschrift meer zond. Doch er waren ook geene nieuwe proeven zijner geleerdheid meer noodig om aan bevoegden te toonen, wat zeldzaam licht van wetenschap in een onzer noordelijke gewesten ontstoken, maar tot nog toe als onder een korenmaat was verborgen geweest. De ure was genaderd, dat het, als op een hoogen luchter in den tempel der geleerdheid geplaatst, met zijne schitterende stralen geheel de Nederlandsche Hervormde kerk zou beschijnen.

In de Godgeleerde faculteit te Utrecht was, ten gevolge van het emeritaat, aan den Hoogl. G. van Oordt verleend, eene vacature ontstaan, en het was inzonderheid Heringa, die in de gelegenheid was op de vervulling der openstaande plaats een belangrijken invloed te oefenen. Intusschen vond deze onder zijn eigene leerlingen niemand, dien hij met volle vrijmoedigheid aan Heeren Curatoren kon voordragen. In de onzekerheid, wien aan te bevelen, wendt hij zich tot Clarisse te *Leyden*, en deze noemt hem terstond met warmen aandrang zijnen geliefden leerling uit Harderwijk, den geleerden Predikant van *Finsterwolde*, dien hij wel in langen tijd niet gezien, maar toch nooit geheel uit het oog had verloren. Daar Clarisse intusschen niet al die naauwkeurige inlichtingen geven kon, die de bedachtzame Heringa wenschte, wordt, met oogenblikkelijke ter zijde stelling van het advies des eerstgenoemden, de Hoogleeraar W. A. van Hengel, toen te Amsterdam, naar Utrecht geroepen. Doch die poging mislukt; de benoemde laat zich tot afwijzing der beroeping bewegen, en Heringa, op nieuw in verlegenheid, voelt zich nu te sterker gedrongen om bij Clarisse een nader onderzoek aangaande diens Candidaat te beproeven. Ook Kemper, die Bouman te Harderwijk als student gekend had, en J. H. Pareau, die hem aldaar onder zijne meest getrouwe toehoorders telde, wordt in stilte geraad-

pleegd. Kortom, zonder dat de hierbij meest belanghebbende van dit alles iets had vermoed of geweten, wordt hij, bij Kon. Besluit van 2 November 1822, tot gewoon Hoogleeraar in de faculteit der Godgeleerdheid, en tot Academieprediker te Utrecht benoemd. Waar hij nog aarzelt, dringen nu vrienden en betrekkingen aan, dat hij de leiding der Voorzienigheid volgen en de zware taak zal aanvaarden. CLARISSE schreef o. a., „dat het hem nog op zijn doodsbed „berouwen zou, indien hij de aangeboden gelegenheid om „in zoo ruimen kring nuttig te zijn, thans ongebruikt liet „voorbijgaan." Zoo werd dan het besluit om te gaan, hoezeer schoorvoetend, genomen, en nadat nog enkele materieële bezwaren zooveel mogelijk uit den weg geruimd waren, gaf de Leeraar van *Finsterwolde*, met een bewogen gemoed, den 5den Januarij 1823 aan zijne gemeente kennis, dat hij haar weldra zou verlaten, predikende over Hand. XVII: 26. Den 27sten April nam hij afscheid met eene leerrede over Hand. XX: 36. Gedurende bijna elf jaren was hij in de Evangeliebediening werkzaam geweest.

Den 20sten Mei 1823 aanvaardde BOUMAN zijne nieuwe waardigheid met eene *Oratio de Belgio, disciplinae theologicae nostra inprimis aetate sede pulcherrima et maxime opportuna*, waarvan de eerste indruk hoogst gunstig was [1]. Droeg de Latiniteit ondubbelzinnige sporen der gewenschte vrucht, waarmede de prediker reeds in zijne stille landpastorij dagelijks zijn CICERO, MURETUS of eenig ander uitgezocht auteur met luider stemme gelezen had, de inhoud vond geen mindere goedkeuring, en was dan ook reeds terstond eene ondubbelzinnige uitdrukking van des Redenaars rigting en denkwijze, een programma in zeker opzigt, waaraan hij zich levenslang getrouw heeft betoond. Warme liefde voor het vaderland en zijne letterkundige instellingen; onge-

---

1 Zie de beoordeeling in de *Godgel. Bijdr.* 1823.

veinsde bewondering van hen, die zich als beoefenaars der wetenschap op eenigerlei wijze verdienstelijk maakten; brandende zucht om hen na te treden, zooveel mogelijk op den veiligen middenweg, zij openbaarden zich reeds terstond in deze *Oratio*. Met nadruk verhief de spreker inzonderheid den lof der *modestia*: *»eam modestiam dico, quae cum et »suae tenuitatis probe conscia sit, neque arctorum unquam »immemor finium, quos humano constituit ingenio rationique »natura, scire nos pauca posse, admirari permulta debere, »omni tempore recordatur.*" Zeker, het: *scire nos pauca posse*, heeft hij, gelijk weinigen, tot zekere hoogte op schitterende wijze gelogenstraft, maar het: *admirari permulta debere*, is ten allen tijde zijne zinspreuk gebleven.

Intusschen, ook hier was de blijdschap niet geheel onvermengd, althans niet zonder eenige zorg. Nog altijd was de eindregeling onbeslist gebleven van de bepaalde vakken, waarvan het onderwijs den nieuwen Hoogleeraar zou worden opgedragen. Vele jaren daarna hoorden zijne vertrouwde vrienden hem soms van zijn opzien tegen de *Theologia Naturalis* gewagen, tot wier behandeling hij zichzelven minder geschikt achtte, dan tot die der Exegese en Kritiek des N. V. Hij had daarom gewenscht en gehoopt, dat die taak aan zijn nieuwbenoemden ambtgenoot, H. J. Royaards, zou toevertrouwd worden, die een maand later zijn post zou aanvaarden. Dien zelfden avond intusschen zijner Inauguratie werd de zaak bij gemeenschappelijk overleg, doch in strijd met zijne stille wenschen, beslist. Het bleek niet anders mogelijk, dan dat hij de niet geringe toegift der *Theologia Naturalis* tot de exegetische lessen aanvaardde. Hij deed het schoorvoetend, maar gelijk in alles gezind de leiding van Boven te volgen. En voorzeker, zoo in deze verdeeling van werkzaamheden tusschen zijne beide jeugdige ambtgenooten de invloed van Heringa is merkbaar geweest, men zal tevens moeten erkennen, dat deze hier goed heeft gezien, en dat de *Theologia Naturalis* veel beter aan Bou-

MAN, dan aan ROYAARDS kon toevertrouwd worden, wien zijne leerlingen en vrienden gekend hebben als veel minder tot afgetrokken wijsgeerig denken, dan tot den uitgebreiden historischen arbeid geschikt, waaraan weldra aan dezelfde Hoogeschool zijn leven zou toegewijd worden. Hoe het zij, de zaak was nu uitgewezen, en voor het oogenblik ieder voldaan, toen de oudste der beide nieuwe Professoren de drie weken, nog voor de groote vacantie hem restende, aan eenige kritische en exegetische lessen over het elfde hoofdstuk van Johannes besteedde, waarvan de schoonheid hem altijd had aangetrokken. Den eersten Junij aanvaardde hij zijne betrekking als Academieprediker met eene leerrede in de St. Janskerk over het woord des Heilands, Joh. IX: 4, waaraan het zwak en lijdend voorkomen des predikers een aandoenlijken nadruk voor velen der toehoorders bijzette. Hij zelf sprak in het gevoel van een, voor wien het reeds bij den avond geworden was, en zijne eerste leerlingen, hoezeer reeds spoedig zijne vele gaven waardeerende, fluisterden vaak elkander in, dat Hoogeschool en Kerk, naar zij vreesden, zich niet lang in dit licht zou verblijden. De verrassende wijze, waarop die vreeze beschaamd en de zwakke gesterkt is geworden, tegen alle menschelijke berekening aan, gedurende nog een veertigtal jaren, gaf hem dikwijls aanleiding om uit een diep bewogen gemoed Gods hulp en trouw te verheffen.

Van nu af aan vlood het leven van den stillen, eenigzins zwaarmoedigen, maar onvermoeid worstelenden en werkenden geleerde gelijkmatig en rustig daarheen, in de trouwe dienst van kerk en wetenschap doorgebragt. Gedurende eene reeks van jaren zag de gehoorzaal in zijne woning op het Munsterkerkhof de geslachten der aanstaande Evangeliedienaren, die hier gevormd werden, elkander geregeld vervangen, ja straks de zonen rondom denzelfden leerstoel vereenigd, om welken hunne vaders zich schaarden. Er zijn, gelooven wij, weinig voorbeelden van eene zoo onvermoeide, en bij

de grootste ligchaamszwakheid met zoo taaije zelfbeheersching en volharding voortgezette Academische werkzaamheid, als die van BOUMAN geweest is. Vaak zag men hem, met de kennelijke sporen van hevig ligchaamslijden op het bleek gelaat, naar den katheder zich henen slepen. Maar het opgeven — dàt nooit, wat strijd het ook kostte. Al sprekende bedwong, verwon, vergat, overtrof hij dikwijls zichzelven, inzonderheid wanneer het onderwerp iets had, dat zijn geest en hart overmeesterde. Dan vloeide de stroom dier prachtige Latijnsche redenen al sneller en krachtiger voort; de docent scheen Orator geworden; onwillekeurig dwong hij tot luisteren, en deelde iets van zijne hooge ingenomenheid met wat thans aan de orde was aan zijne jeugdige toehoorders mede. Het was soms alsof zijn Latijn hem artsenij, de katheder zijn geneesmeester was: althans, hij verliet het Auditorium vaak geheel anders, dan hij het was binnengetreden. Maar zijne leerlingen vermoedden het niet, hoe een oogenblik daarna het stille huis- of studeervertrek hem vermoeid zag nedergezonken, terwijl de voor een poos onderdrukte natuur hare regten hernam, en het gesmoorde smartgevoel zich hooger dan een uur te voren verhief.

Overzien wij de Academische lessen, door BOUMAN te Utrecht gegeven, meer in bijzonderheden, dan worden wij er van zelve toe geleid om allereerst over het vak, dat inzonderheid in den aanvang het zwaarst op zijne schouderen woog, de *Theologia Naturalis* te spreken. Zij moest, naar zijne opvatting, de leer van God en Goddelijke zaken behandelen, welke de menschelijke rede, buiten het licht der buitengewone openbaring in de H. S., inzonderheid uit de kennis der zigtbare schepping kon afleiden. Met onvermoeiden ijver gordde hij zich aan tot deze veelomvattende taak, en de belangstelling der toehoorders klom, inzonderheid toen hij, op aanraden mede van ROYAARDS, den vader, begon het vak bij voorkeur op *historische* wijs te behandelen. In beginsel afkeerig van alle beroep op een duister, be-

krompen, pantheïstisch gevoel, zocht hij allermeest in het verstand zijner hoorders eene wèlgegronde overtuiging te wekken aangaande die waarheden, welke de grondslagen van alle redelijke Godsdienst bevatten. Het onderwijs in dit vak werd in en na 1828 over drie achtereenvolgende jaren verdeeld. Het eerste jaar van den drieledigen cursus werd aan de behandeling toegewijd van de *oude geschiedenis der wijsgeerige godsdienstleer*; beginnende met de oude Indiërs, Chinezen, Egyptenaren en Persen, en eindigende met de laatsten der Alexandrynen. In het tweede jaar behandelde hij de *nieuwere* geschiedenis der gezegde wijsbegeerte, van het tijdstip aan, dat de Christelijke Godsdienst op haren gang invloed begon te verkrijgen, tot op den nieuwsten tijd toe. Menig uur werd aan de beschouwing en, zooveel noodig, wederlegging der Kantiaansche Godsdienstbegrippen gewijd, en ook met Schleiermacher, met wien hij intusschen weinig sympathiseerde, zocht de leermeester zijne hoorders bekend te maken, inzonderheid naar aanleiding van diens *Reden über die Religion*. Nadat door dien tweejarigen historischen cursus voor de wetenschap zelve een breede grondslag gelegd was, bleef het derde jaar meer opzettelijk aan de voordragt van 's Hoogleeraars eigen stelsel gewijd. Wie het thans inziet, en billijk wil oordeelen, mag allerminst vergeten, dat Bouman in de door hem gekozen methode, althans aan geen der Nederlandsche Hoogescholen, nog eenigen voorganger had, zoodat men veilig mag zeggen, dat wie onder onze vaderlandsche Godgeleerden later ook op dit gebied een hooger standpunt heeft ingenomen, mede aan zijne hand en op zijn voetspoor tot deze hoogte is opgestegen. Velen zullen zich zeker met ons nog zeer levendig kunnen herinneren, met wat warmte en kracht hij inzonderheid het dusgenaamde *physisch-teleologisch* bewijs voor het bestaan van God in den geest van Paley en Clarisse ontwikkelde, terwijl hij daarentegen aan de *aprioristische* argumenten volstrekt alle waarde ontzeide.

Merkwaardig was, inzonderheid bij de behandeling van de nieuwere geschiedenis, de worsteling van het streven naar klassieke latiniteit met de zucht om de terminologiën van FICHTE, SCHELLING en HEGEL zoo naauwkeurig mogelijk weder te geven. Over de waarde van de ontwikkeling der wijsbegeerte van de Godsdienst na KANT kwam het oordeel van BOUMAN met dat van BORGER in zijne beroemde Verhandeling *de Mysticismo* vrij wel overeen. Wat beteekenis hij aan het geheele studievak hechtte, bleek uit zijne Rectorale *Oratio de historiâ philosophiae de Deo, sapientiae magistrâ* [1]. *„Ea historia"* — aldus bepleitte de Redenaar de waarheid der door hem verdedigde stelling — *„et hominis cognitionem nobis impertit*, et *philosophiam de rebus divinis saluberrimis moderatur consiliis*, et *divinam*, *quae mundum moralem regit providentiam admirari docet*, et *Christi de Deo doctrinam magni faciendam commendat*." Gaat het anderen gelijk ons, nog na zoovele jaren zal men die schoone en krachtige Oratio met ingenomenheid lezen, en zich overtuigen, hoe de zwakke Hoogleeraar, niettegenstaande al wat de natuur hem onthouden had, zich tot de hoogte verheffen kon eener waarlijk klassieke welsprekendheid. Meer dan ééne bladzijde uit dit en andere zijner geschriften zou ten proeve daarvan kunnen aangevoerd worden. Maar zeker blonk geen enkele schooner dan de onverwachte spraakwending, waarmede hij gansch onvoorbereid CLARISSE begroette, die onverwacht uit *Leyden* was overgekomen om zijnen discipel te hooren oreeren. *„Te necopinans praesentem hic adspicio*, CLARISSI *celeberrime*", riep de verraste redenaar uit, en kon nu den stroom van zijn gevoel niet langer bedwingen, *„Te, qui divino beneficio*

---

1 Vidd. *Annales Acad. Rheno-Traject.* 1829—1830. — Vergelijk de hoogst loffelijke vermelding dezer Oratio bij CLARISSE, *Encycl. Theol.* 2a Edit. p. 413.

praeceptor mihi obtigisti. Si quid in philosophiâ valeo, si quid in Theologiâ, si quâ sum coelestis Christi doctrinae interpretandae peritiâ, Tibi id ita debeo, ut profecto nemini cuiquam magis. Te adspicio, cujus adolescens admiratus sum doctrinam, quid non complexam. Nunc magis etiam admiror magnanimitatem ac fortitudinem, nullis fractam calamitatibus. O CLARISSI*! Si quando corporum egressi carcere mortalium, ad animorum concilium coetumque admissi fuerimus, nullâ amplius aut caduci corporis infirmitate pressi aut aerumnarum saevitiâ jactati, quanto tunc melius res divinas cognoscemus, Deique paternam, quâ nostra fata moderatus est, bonitatem! Qualis tum et quam immortales Deo gratias agam, quod Te, Te mihi praeceptorem dederit et adolescentiae ducem!*" Is het wonder, dat een daverend applaudissement van het verrast auditorium zoowel den Leermeester huldigde, als den Redenaar, die de innigste gevoelens van zijn hart alzoo in schitterend Latijn *ex improviso* wist uit te spreken?

Geen mindere zorg wijdde de Hoogleeraar aan de *Exegese van het N. V.* en de daarmede verbonden studievakken. In Sept. 1823 ving hij hunne geregelde behandeling aan met de kritische en exegetische verklaring deels der Lijdensgeschiedenis, naar den leiddraad van GRIESBACH's *Synopsis*, deels der beide brieven aan de *Thessalonicensen* en die aan *Philemon*. Later werden onderscheiden' moeijelijke en belangrijke plaatsen des N. T. ter hand genomen, bij voorb. Joh. XIV—XVII en Matth. XXIV en XXV, met de gelijkluidende plaatsen. Ook de meeste Apostolische Zendbrieven zijn in den loop van zijn Academisch leven, hetzij eens of meermalen door BOUMAN behandeld. Gedicteerd werd bij die lessen niet anders dan, althans in de eerste jaren, eene overzetting. Voor het overige waren het aanhoudende en geregelde zamenspraken in den vorm van responsies, waartoe vaak zoovelen zich aanboden, dat het lijstje der respondenten later tot ongeveer een tiental namen beperkt moest wor-

den. Het was eene vrije navolging van den trant, dien hij te Utrecht komende met algemeene goedkeuring gevolgd zag op de collegiën van den beroemden VAN HEUSDE.

Reeds in het tweede jaar na het aanvaarden zijner bediening begon de Hoogleeraar met zijne lessen over de Exegese des N. T. die over de *Hermeneutiek*, en (voor het eerst in 1824) die over de *Kritiek des N. T.* te verbinden. Het eerstgenoemde onderwijs werd, behoudens eigen zelfstandig inzigt en methode, bij het licht van ERNESTI en MORUS, het ander aan de hand van GRIESBACH gegeven, schoon ook nieuwere stelsels en methoden in geenen deele voorbijgezien werden. Ook op dit veld arbeidde BOUMAN in éénen geest met CLARISSE en HERINGA. Later vond de WINER'sche *ἀκρίβεια grammatica* in hem een opregten, maar tevens bedachtzamen en bezadigden voorstander [1]. Met onverbiddelijke gestrengheid werd alle mystische en allegorische interpretatie veroordeeld, geen onderscheid tusschen *sensus* en *significatio* geduld, en OLSHAUSEN's *tiefere Schriftsinn* als het toppunt van willekeur afgewezen. Zonder daarentegen het misbruik te loochenen, vaak van dezen regel gemaakt, betoonde BOUMAN zich een gematigd ijveraar voor de Schriftinterpretatie naar de analogie des geloofs, waarbij hij intusschen in geenen deele aan een streng kerkelijk leerstelsel, maar aan den onbetwistbaren hoofdinhoud en geest der H. S., als norma der exegese gedacht wilde hebben. Bij belangrijke vraagstukken, bij voorb. de aard der Graeciteit van het N. T., werd allerminst de *Historia Litteraria* der kwestie vergeten. Werd deze hermeneutiek, waar de meeste tijd aan dicteeren gewijd werd, niet door allen even hoog gewaardeerd, aangenamer keurden velen met

1 Men vergelijke hier een drietal belangrijke *Theses*, voorkomende in de na te melden *Chartae Theol.* I. p. 183 sq., die in zeker opzigt een deel zijner hermeneutische geloofsbelijdenis uitmaken.

mij gewis de *Critica Sacra*, waar geëxcerpeerd en van tijd tot tijd gedisputeerd plag te worden. Men moest den Hoogleeraar bewonderen, die een schijnbaar dor studievak zoo belangwekkend wist voor te dragen, en in beknopt bestek zijnen leerlingen een grooten rijkdom van zaken kon mededeelen, hun geheel of grootendeels vreemd. Men kreeg een helder overzigt van de geschiedenis van den tekst des N. V., de oorzaken van het ontstaan der fonten in de handschriften, de waarde der kritische hulpmiddelen, en leerde de onderscheiden' kritische regelen niet slechts kennen, maar door het pro en contra bespreken van eene of andere belangrijke *varia lectio*, met oordeel des onderscheids toepassen. De steller althans van dit Levensberigt kon zijne aanteekeningen, gelijk van andere, inzonderheid ook van deze lessen zijns Leermeesters niet zonder weêmoedig genoegen en dank weder opnemen, waar hij welligt al te vermetel zich aangordde tot de taak dezer Biographie.

Gedurende de eerste jaren van BOUMAN's Academischen arbeid bleven de lessen over de *Uitlegkunde van het O. V.* opgedragen aan den Hoogleeraar der Oostersche letterkunde, den geleerden J. H. PAREAU. Bij het klimmen zijner jaren intusschen wenschte die waardige man van dit deel zijner taak ontslagen te worden, en poogden Curatoren haar op te dragen aan den begaafden Utrechtschen Predikant, Dr. J. F. VAN OORDT, J. W.ZOON (later aan de Hoogescholen van *Groningen* en *Leyden* geplaatst), in dier voege dat hij, Evangeliedienaar blijvende, een buitengewoon Professoraat in de Godgeleerdheid *ad hoc* aan de Utrechtsche Academie bekleeden zou. Toen VAN OORDT echter wijsselijk aarzelde, niettegenstaande al wat o. a. ook BOUMAN beproefd had, om hem door schikking en edelmoedige verdeeling van arbeid den last te verligten, en deze laatste zijn wensch, dat er een tweede Hoogleeraar in het Oostersch nevens PAREAU mogt aangesteld worden, tot zijnen spijt niet vervuld zag, meende de zwakke, maar onvermoeid werkzame man zich

niet te mogen onttrekken aan hetgeen hij teregt voor de theologen niet slechts wenschelijk, maar noodzakelijk achtte. Reeds in 1828 begon hij Voorlezingen te houden over de *Hermeneutiek des O. T.*, en wisselde die af door de exegetische behandeling van eenige voorname, meest poëtische voortbrengselen der Hebreeuwsche letterkunde. Werden ook later, ten einde het getal der Academische Voorlezingen niet te zeer te vermenigvuldigen, deze lessen met die over de Exegese des O. V. tot één collegie zamengesmolten, zij werden niettemin met bijzondere zorg en naauwgezetheid bearbeid, en dan ook door de beste studenten hoog gewaardeerd. Onderscheiden' belangrijke gedeelten der Israëlietische oorkonden werden breedvoerig verklaard, bij voorkeur de berigten aangaande de schepping, het paradijs, den val, den zondvloed en andere bijzonderheden, die vooral voor aanstaande herders en leeraars der gemeente van groote aangelegenheid waren. Bijzonder werk werd van de vergelijking der Alexandrijnsche overzetting en andere *subsidia interpretationis* gemaakt. Vooral echter waren het de poëtische gedeelten des O. V., die hij met kennelijke voorliefde aan de beurt der behandeling stelde. Uitgelezen stukken van Job en de Psalmen, van Jesaia en Jeremia, allermeest van Jesaia, den koning der profeten, werden op zulk eene wijze verklaard, dat naast de *religieuse*, inzonderheid ook de *aesthetische* waarde er van zooveel mogelijk in het licht werd gesteld. Geen wonder, voorwaar, dat, toen eindelijk door het emeritaat van Pareau de leerstoel der Oostersche letterkunde geheel vacant stond te worden, Curatoren er ernstig aan dachten tot zijn opvolger den man te benoemen, die met zooveel kloeke vastberadenheid tot zijnen arbeid was ingegaan. Uit vertrouwenswaarde bescheiden is ons gebleken, wat thans na beider overlijden niet meer behoeft verzwegen te worden, dat de betrekking, later door den Hoogleeraar Swyghuisen Groenewoud als opvolger van Pa-

reau gedurende eene reeks van jaren vervuld, eerst aan Bouman onder 's hands en onder zegel van geheimhouding is aangeboden geworden door tusschenkomst van Heringa, die in dit opzigt het vol vertrouwen van Curatoren genoot. Maar was er ook niet weinig aanlokkends in het geopend vooruitzigt om zich alzoo onverdeeld aan een vak van studie te wijden, waarvoor de liefde reeds vroeg geheel zijn hart had vervuld, toch vereenigde zich de raad van bedachtzame vrienden met de stem van zijn eigen gemoed om hem tot een afwijzend antwoord te dringen. Den 30[sten] Sept. 1830 gaf hij aan zijn' trouwen raadsman Heringa kennis, dat hij verkoos te blijven in datgene, waarin hij geroepen en tot dusver zoo zigtbaar geholpen was. Niet lang na den afloop dezer onderhandeling werd Groenewoud aangesteld, maar ook daarna bleef Bouman belast met de Exegese des O. V., die hij reeds bij het leven van Pareau geheel vrijwillig had op zich genomen.

Wie met zoo zwakke ligchaamskrachten zooveel op zoo onderscheiden gebied van studie vermogt, was zeker ook niet ongeschikt om het Geheel te omvatten. Schreef ook de Academiewet niet met name de Encyclopaedische lessen aan de beoefenaars der theologische wetenschap voor, een blik zoo juist en scherp als die van Bouman kon daarom het hoog gewigt van *Encyclopaedie* en *Methodologie* niet miskennen. Nog altijd stond het hem voor den geest, met hoeveel nut voor zichzelven hij zijnen geëerbiedigden Leermeester Clarisse, naar den leiddraad van Samuel Mursinna, de theologische Encyclopaedie hoorde voordragen. Nadat derhalve de eerstgenoemde in 1831 zijne uitvoerige Encyclopaedie in het licht zond, begon onze vriend weldra aan de hand van dit leerboek Voorlezingen voor de studenten te houden, en toen later eene tweede uitgave daarvan noodzakelijk werd, had die, naar des beroemden schrijvers eigen getuigenis, aan niemand zooveel als aan dezen zijnen hooggeleerden discipel te

danken [1]. BOUMAN behandelde het vak, althans in den aanvang, in een tweejarigen cursus, telkens van twee uren 's weeks, CLARISSE volgende, ophelderende, aanvullende, echter met dien verstande, dat de *exegetische* theologie, tot welker ontwikkeling hij elders overvloedige gelegenheid had, hier slechts als in het voorbijgaan besproken werd. Later echter ging hij meer zelfstandig zijn eigen weg, doch liet dit vak van onderwijs eerst in het Academiejaar 1857—1858 varen, toen hij de grenzen der Academische loopbaan en den eervollen rusttijd genaakte.

Wanneer de Hoogleeraar in den avond zijns levens terugzag op de voleindigde taak, en tot zijne jongere vrienden gewaagde van zijn belangrijk voorleden, was hij inzonderheid ook gewoon met ootmoedigen dank de gunst van zijnen God te verheffen, die hem niet slechts tot al dezen arbeid gesterkt, maar hem zelfs tot driemalen toe de kracht tot eene gansch *buitengewone* taak had geschonken, waarvan de vervulling hem door niemand of niets had kunnen opgelegd worden, behalve door zijn eigen pligtbesef en grenzenloozen ijver alleen. Toen namelijk in het begin van 1854 de Hoogleeraar H. J. ROYAARDS aan zijn uitgebreiden werkkring ontrukt werd, was BOUMAN terstond gereed en in staat om, eenige maanden achtereen, de lessen der kerkgeschiedenis op te vatten, ter plaatse waar de draad aan de verstijfde hand van zijn ambtgenoot en vriend was ontvallen. Hij aarzelde niet op het nevelig gebied van het Gnosticisme en Manichaeisme terstond de schreden te zetten; hij deed het met gemak en met eere, en ging voorts geregeld voort op dien weg, tot de opvolger van den ontslapene, de Hoogleeraar TER HAAR, deze ongewone, maar hem niet te zware taak van hem overnam. — Even weinig onttrok hij

1 Men vergelijke, wat CLARISSE daarvan zelf, pag. XXVII der Opdragt van de tweede editie, vermeldt.

zich, ten jare 1855, toen het Synodaal Reglement op de examens en de toelating tot het Leeraarsambt voorschreef, dat de aanstaande dienaren der kerk ook lessen ter *Inleiding in de Bijbelboeken van het O. en N. Testament* moesten bijgewoond hebben. Op reeds ver gevorderden leeftijd aanvaardde hij kloekmoedig de eene helft van die nieuwe taak, terwijl de andere aan zijnen jongeren ambtgenoot werd overgelaten. Met gretigheid greep hij zelfs die gelegenheid aan om over den zamenhang der Bijbelboeken en der Bijbelsche Geschiedenis breeder te handelen, en het tevens in tal van proeven te toonen, hoe menig criticus ook op dit gebied alles behalve kritisch te werk ging bij het behandelen der wigtigste vraagstukken. Luide verhief hij zijne stem tegen de eenzijdige rigting van hen, die de krachtigste getuigenissen der oudheid aangaande den oorsprong der gewijde schriften versmaadden, en op een grondslag van onbewijsbare hypothesen met een willekeur zonder grens het eene luchtkasteel na het andere bouwden. Trouwens, niemand meer dan hij was afkeerig van eene ijdele en onbedachtzame wetenschap, die zonder eenige verschooning haar eerbiedwaardig object, en ten slotte in de consequentie zichzelve vernietigt. Maar even wars was hij tevens van die bekrompen kleingeestigheid, die het oude alleen omdat het oud was eerbiedigde, en *a priori* besloten was om in geen geval met de kritische of exegetische traditie te breken. Tusschen beide uitersten zooveel mogelijk het veilig midden bewarende, ging hij zijne hoorders op den weg van onbevangen en vrijmoedig, maar tevens eerbiedig en bedachtzaam Schriftonderzoek voor, en volhardde daarin, tot hij die taak ten jare 1857, met onderling goedvinden, aan de bevoegde handen van zijnen geleerden ambtgenoot Millies overliet. — Hoezeer hij anders de man was die naar eisch en met gemak te vervullen, het was reeds vóór dit laatste jaarcijfer nog op eene andere, verrassende wijze gebleken. Gelijk hij namelijk vóór het optreden van Swyghuisen Groenewoud

was waardig gekeurd geweest, de taak van PAREAU te vervullen, zoo was hij — de zwakke, maar die zoo velen had overleefd en zien vallen — nog na diens emeritaat, anno 1855, in staat, op verzoek van Curatoren de lessen in *de Arabische taal en letterkunde* tijdelijk, zoolang het noodig was, op te vatten. Als moest de cirkel van zijn leven in den avond weder tot zijn punt van uitgang terugkeeren, zoo werden zijne laatste krachten nog aan hetzelfde vak van studie gewijd, dat zijne eerste liefde geweest was. Nog gedurende een geheel Academiejaar hield hij een buitengewoon collegie over de beginselen der Oostersche, meer bijzonder der Arabische taal en letterkunde, en het gelukte hem werkelijk tot zekere hoogte het drooge en vervelende te vermijden, dat dergelijke oefeningen maar al te ligtelijk aankleeft. Slechts kortelijk hield hij zich in dit *sodalitium Arabicum*, gelijk hij het gaarne noemde, bij de grammaticale grondregelen op: zoo spoedig mogelijk werd de toepassing gezocht en gevonden door het lezen en ontwikkelen van eenige korte Arabische, op de lei geschreven zinsneden; daarna inzonderheid van de fabelen, gezegden en spreuken die achter ROORDA's *Grammatica Arabica* voorkomen. Als student zat de oude man daarbij onder de studenten aan ééne tafel, zooveel mogelijk zijne lessen gevend in den vorm van een doorloopend gesprek; en niet zonder regtmatige zelfvoldoening plag hij later te verhalen, hoe in het laatste collegie-uur op dit schaars betreden gebied, nog de namen van twee en twintig respondenten op het hem aangeboden praetorenlijstje waren te lezen geweest. Aan het einde van dien buitengewonen arbeid ontving hij van Heeren Curatoren een opzettelijk schrijven van dankbetuiging, en van de studenten, die lid van dit sodalitium geweest waren, een sierlijken beker als huldeblijk.

De inrigting van al deze lessen was, het bleek reeds uit het gezegde, gelijk uit den aard der zake, verschillend. Bij de behandeling der *Hermeneutiek* en der *Theologia Natu-*

ralis werd, inzonderheid in de eerste jaren, een gedeelte van het collegie-uur aan dicteeren gewijd. Later echter begon de Hoogleeraar in dit opzigt meer aan den geest en eisch des tijds toe te geven, en den vorm der vrije voordragt te kiezen. Hoezeer hem daarbij zijne zeldzame heerschappij over het Latijn te stade kwam, weten allen, die met ons het voorregt hadden tot zijne leerlingen gerekend te worden. Het is de vraag, of zulken, die bij zijn leven of na zijn verscheiden zijne lessen „gewoonlijk vervelend of volstrekt onbeteekenend" noemden, die altijd met de vereischte naauwgezetheid en belangstelling bijgewoond hebben.

Wij moeten nog van een ander gewigtig deel van BOUMAN's werkzaamheid spreken, zijne betrekking als Academieprediker. Legde deze hem de verpligting op, om ten gezetten tijde tot de gemeente te spreken, ook die taak werd door hem met de meest gemoedelijke naauwgezetheid vervuld, en het bleek overvloedig, dat de noeste beoefening der wetenschap hem in geenen deele de practische eischen van het leven en de kerk deed vergeten. BOUMAN was een verlicht, ernstig, trouwhartig Evangelieverkondiger, wiens leerredenen geheel ingerigt waren om de behoeften van verstand en hart te bevredigen, en dan ook door niet weinige der meest ontwikkelde en ernstig denkende leden van de Utrechtsche gemeente op hoogen prijs gewaardeerd werden. Hoe ijverig hij zich ook van dit deel zijner taak plag te kwijten, het bleek uit den *Bundel*, dien hij, reeds Emeritus, ten jare 1860, „ter aandenking aan vrienden en bekenden" in het licht heeft gezonden. Die bundel is uitnemend geschikt om zoowel de sterke als de zwakkere zijde zijner prediking klaar in het licht te stellen, en leert ons zijnen Auteur niet slechts als gemoedelijk, maar ook als smaakvol, ja op menige bladzijde als waarachtig welsprekend prediker kennen, bij wien het „*pectus est, quod disertum facit*", ten volle waarheid geworden was. Als proeve van den gelukkigen invloed, dien zijne uitgebreide studie op de degelijkheid en

grondigheid zijner prediking had, moeten wij inzonderheid de opstellen over Ps. LXXXVII en 1 Cor. I: 25 met hooge lofspraak vermelden. In dat over Rom. XII: 6—8, eene opwekking behelzende om de aardsche taak met *eenvoudigheid*, *naarstigheid* en *blijmoedigheid* te verrigten, heeft hij onwillekeurig zijn eigen beeld als naar het leven geteekend. En waar hij (zie de laatste leerrede van dien *Bundel*) zijne bediening nederlegde met het heerlijke profetenwoord: *»Hij geeft den moeden kracht*," daar vatte hij de slotsom zijner geheele ervaring op aandoenlijke wijze in eene betuiging te zamen, welke meer dan eene andere geschikt zou zijn om als levensspreuk onder zijne eerbiedwaardige beeldtenis geschreven te worden.

Andere Leerredenen heeft BOUMAN slechts weinige uitgegegeven. Behalve ééne naar aanleiding der tijdsomstandigheden van 1831, waarover zoo aanstonds nader, zond hij twee Lijkredenen in het licht, na den dood van HERINGA (1840) en ROYAARDS (1854), die de nagedachtenis van beide beroemde ambtgenooten op waardige wijze vereerden. Uit een oogpunt van gewijde en tevens echt Academische welsprekendheid beschouwd, plaatsen wij echter boven allen de *Feestrede ter inwijding van het tweede Eeuwfeest der Utrechtsche Hoogeschool* (1836), die wij hem zondag avond, den 12[den] Junij van dat jaar in de Domkerk met jeugdig vuur hoorden uitspreken. De Latijnsche kleur, die hier en daar aan den Hollandschen stijl is gegeven, verhoogt de klassieke tint van de voordragt. De aanhef herinnert levendig aan het bekende: *»venite ad ludos, quos nemo vidit, nec unquam videbit*" der ouden. Wijs, waardig, wèlgekruid zijn de zedelijke en godsdienstige wenken en herinneringen, die den feestgenooten worden medegedeeld, en hoogst gelukkig is ongetwijfeld de wijze, waarop tegen het einde de Hoogeschool zelve, als sprekende tot hare kweekelingen en vrienden, wordt ingevoerd, om ten slotte door eene nog hoogere stem dan van aardsche wijsheid alleen vervangen te worden,

tot zich eindelijk alles in hooggestemde aanbidding en dankzegging oplost. Trouwens, hoe warm een vriend en lofredenaar der Utrechtsche Hoogeschool niet alleen, maar ook van andere vaderlandsche Instellingen van hooger Onderwijs de ontslapene was, hij toonde het in zijne tweede rectorale *Oratio* (1845), *et instituta Academica, quae saeculo XVII. floruerunt cum iis, quae nunc ibidem sunt, breviter comparans et memoriam celebrans Virorum Cll.* F. S. ALEXANDER, N. C. DE FREMERY, J. F. L. SCHRÖDER. Maar inzonderheid heeft hij van deze zijne voorliefde, en te gelijk van zijne piëteit voor zijne eigene *Alma Mater* een duurzaam gedenkteeken opgerigt in zijne *Geschiedenis van de voormalige Geldersche Hoogeschool en hare voormalige Hoogleeraren, grootendeels uit ongedrukte of zeldzame bescheiden*, II Deelen, Utrecht, 1844 en 1847. Een werk, zoo rijk aan proeven van groote belezenheid en onvermoeiden arbeid, bepaaldelijk op het gebied der *Biographie* en der *Historia litteraria*, dat het reeds op zich zelf voldoende zou zijn om den naam des Auteurs voor vergetelheid te helpen bewaren bij allen, die op de waardige handhaving van den vaderlandschen letterroem prijs stellen. Die geleerdheid, doorstralende onder anderen, in het kritisch gebruik van niet weinige tot dusver onuitgegeven' bescheiden, wordt slechts geëvenaard door eene naauwkeurigheid, die tot in de kleinste bijzonderheden too zichzelve nergens verloochent. Dat het boek slechts tot betrekkelijk beperkten kring zijn' weg heeft gevonden, is alleen eene vrucht der omstandigheid, dat het onderwerp uit zijn' aard de belangstelling van niet velen opwekken kon. Die het intusschen kennen, zullen het ook weten te schatten, en met ons de voormalige Geldersche Academie gelukkig prijzen, dat zij, indien dan ook opgeheven, echter op zoo waardige wijze is beveiligd geworden tegen het lot van volslagen vergetelheid.

Maar werd alzoo het leven van den grooten, onvermoeiden geleerde tusschen den katheder, den kansel en het stille

boekvertrek eene reeks van jaren verdeeld, het was er ver van verwijderd, dat hij onverschillig of werkeloos toeschouwer bleef van wat in ruimer kring regtmatige belangstelling wekte. Integendeel, het oogpunt, waaruit hij eenmaal (1840) de verdiensten van Heringa schetste als *Voorstander van het vaderland en deszelfs heilzame instellingen*, mag allerminst voorbijgezien worden bij het weêmoedig herdenken van hem, die jaren achtereen Heringa's vriend en ambtgenoot was. Dat toonde hij, toen in 1830 de Belgische opstand alle vrienden des vaderlands met de diepste verontwaardiging, maar tevens met een gloed van geestdrift en vaderlandsliefde vervulde, die voor geen enkel offer terugdeinsde. Snelden vele Muzenzonen mede te wapen, en vuurden andere Hoogleeraren met woord of voorbeeld dien jeugdigen ijver aan, ook Bouman deed wat hij kon. Zijne pen was het wapen, dat den dreigenden vijand bestreed, en zijn woord vond weerklank in het hart van duizende landgenooten. Nog is zij niet vergeten, de bezielde brochure: *Nu of nooit. Vaderlandsche ontboezeming na het ontstaan van het oproer in een gedeelte van België* (Utrecht, 1830), waarvan binnen weinige weken een *tweede* druk, met een bijvoegsel vermeerderd, het licht zag. De indruk van dit opwekkend woord werd zeer kort daarna versterkt en bevestigd door een *tweede* geschrift van gelijken aard: *Thans meer dan ooit! Moed en kracht met vertrouwen op God alleen*, (Utrecht 1830). Andere staatkundige geschriften, tot de beweging dier dagen betrekkelijk, heeft Bouman niet uitgegeven. Ten onregte zijn hem meerdere toegekend, zelfs openlijk in eene lijst van destijds verschenen stukken. Maar door deze beide brochuren heeft hij onmiskenbaar en krachtig op de verlevendiging en loutering van den volksgeest gewerkt; en toen het steeds klaarder bleek, dat de aanhoudende strijd niet slechts offers vroeg van bloed en leven, maar ook van geld en goed, was het Bouman wederom, van wien het denkbeeld uitging, om een bundel *Leerredenen*, *betrekking heb-*

bende op de jongste omstandigheden van het vaderland, te doen uitgeven *door de gezamenlijke Nederlandsche Academie-predikers*, geheel ten voordeele van de verdedigers des vaderlands en hunne betrekkingen. Geen moeite of inspanding was, te midden van zoovele andere bezigheden, hem te groot en te zwaar om het lievelingsdenkbeeld met de meeste zorgvuldigheid uit te voeren. Niet slechts het Prospectus en de Voorrede was van zijne hand, maar ook de uitvoerige, met zeldzame naauwkeurigheid bewerkte *Lijst* der zesduizend Inteekenaren (vijf vellen druks), voorafgegaan door allerlei aanwijzingen, terwijl zijne Leerrede over Lucas VI: 21a waardiglijk den bundel besloot. Voorzeker, wie thans na zoovele jaren het boekdeel in handen neemt, zal de kennis maken of hernieuwen met stukken van zeer verschillende homiletische waarde. Welligt zou men zelfs niet geheel billijk zijn, zoo men deze verzameling als hoogtemeter bezigen wilde der Academische Evangelieprediking en Homiletiek in die dagen. Maar wat ook voorts te wenschen mogt zijn overgebleven, de bedoeling des Verzamelaars om een geest van godsdienstigheid en vaderlandsliefde te wekken, en tevens een belangrijk geldelijk offer op het altaar des vaderlands neder te leggen, is op schitterende wijze bij velen bereikt. Hij had de voldoening, dat na aftrek der allernoodigste onkosten eene bijdrage van ruim *f* 14,000, op dezen weg verkregen, in het fonds tot ondersteuning van de gewapende dienst kon gestort worden. Die voldoening bleef onverminderd hem bij, ook waar van een enkele zijde zijne handelwijze en bedoeling met een minder vriendelijk oog werd beschouwd. Nederland en Oranje waardeerden den man, die getoond had een oog en hart te hebben voor beider naauw vereende belangen. En toen, ten jare 1849, de hand van onzen geëerbiedigden Koning het Ridderkruis der Orde van den Nederlandschen Leeuw op zijne borst had gehecht, was er zeker niemand, die deze onderscheiding on-

verdiend, niemand ook, die haar àl te vroegtijdig geschonken achtte.

Daar is een strijd voor het vaderland in vredestijd, die uitsluitend met geestelijke wapens gevoerd wordt; ook dien strijd heeft BOUMAN, waar hij kon, met moed en eere gevoerd. Wat schoon en waar was en goed, het had in hem naar vermogen een onvermoeiden en wakkeren voorstander; wat in zijne schatting verkeerd en berispelijk heeten moest, hij bestreed het met al zijne krachten. Geen wonder, dat dan ook het Protestantisme in hem een warm handhaver en verdediger vond, en dat de gevaren, die het bedreigden, door hem met zorg werden gade geslagen. Dat bleek onder anderen uit zijne *Verhandeling*, getiteld: *Aan de Protestantsche Leeraars in ons Vaderland, ter gelegenheid van hetgeen in deze dagen* (1825) *door de Roomsche kerk tegen de Protestantsche ondernomen wordt*; een *Broederlijk Woord*, dat in het *tweede* Deel's *eerste* stuk van HERINGA'S *Kerkelijken Raadvrager en Raadgever* opgenomen, zoowel van des Opstellers bescheidenheid en bedachtzame wijsheid getuigenis gaf, als van zijne lofwaardige zucht om voor de waarheid, niet minder dan voor den vrede der kerke te waken. Diezelfde zucht bestuurde hem, waar hij als praeädviserend lid der Synode, zich op gezette tijden mede geroepen zag om aan de beraadslagingen en werkzaamheden der Hooge Kerkvergadering persoonlijk aandeel te nemen. Door geen ligchaamszwakheid liet hij zich terughouden om daar op zijne beurt tegenwoordig te zijn, en de *Handelingen* der Synode bewijzen, wat gewigtigen invloed hij ook hier meermalen uitoefende op min of meer belangrijke zaken. Dat bleek inzonderheid ten jare 1842, toen de strijd der partijen in de vaderlandsche kerk hem aanleiding gaf, om nadat hij van de Synode was wedergekeerd, eene *Broederlijke Toespraak* te rigten *aan allen, die de Hervormde Kerk liefhebben en om haren vrede bidden.* Hij deed het in zijne

betrekking, niet van Hoogleeraar of Evangelieprediker, maar van *Lidmaat der gemeente en gewezen Medelid der laatst gehouden Synode*, die dan ook op den titel werd uitgedrukt, en leverde daarin tevens eene niet onbelangrijke bijdrage ter kenschetsing van zijne eigene verhouding tot de verschillende denkwijzen, die steeds scherper tegenover elkander zich plaatsten. Men heeft die Toespraak slechts in te zien, om terstond te beseffen, met hoe weinig regt Bouman na zijn dood van sommige zijden als een voorstander der strengste kerkelijke regtzinnigheid in den geest der zeventiende eeuw is geteekend geworden. Zoo dat oordeel niet op vooringenomenheid of misverstand rust, getuigt het althans van overijling en oppervlakkigheid tevens. De Hoogleeraar was juist bevreesd voor, om niet te zeggen, afkeerig van hen, die als handhavers der kerkelijke regtzinnigheid optraden. De „zeven haagsche Heeren" — de naam behoort tot de geschiedenis der kerk van dien tijd — waren hem niet minder onaangenaam dan degenen, die hij drijvers achtte eener onbeperkte vrijzinnigheid. Tusschen beiden zocht hij het veilige midden, gelijk dan ook van beide zijden de *Broederlijke Toespraak* weerzin en weerspraak heeft uitgelokt [1]. Hij bestreed het liberalisme, „zonder zelfs melding te willen „maken van hen, wier jeugdige overmoed zich niet ontzag „Godgeleerden, die uit eerbied voor het Evangelie weigeren „de nieuwste wijsheid te huldigen, met de schandnamen te „brandmerken van lang verdwenen ketters;" maar hij zuchtte niet minder over hen, die geacht werden twist en tweedragt te bevorderen, de afscheiding in de hand te werken en aan *Rome* inzonderheid stof tot regtmatige vreugd over de verdeeldheid van het Protestantisme te geven. Hij zucht-

---

1 Men zie bij voorb., het Geschrift *aan de Hervormde Gemeente in Nederl.* Leiden, 1843, bl. 65 en 67, en van de andere zijde *Vaderl. Letteroef.* 1843, bl. 259.

te over den inhoud en geest van sommige *Adressen*, aan de Synode gerigt, bitter en scherp van toon, „alsof men „sommige *pleitbezorgers* wilde navolgen, die alles aangrijpen „om hunne tegenpartij neer te slaan en te verguizen, en „niet langer PETRUS, PAULLUS en JOHANNES, maar alleen „TERTULLUS (Hand. XXIV.) tot voorbeeld genomen had." Tegenover beiden verklaarde hij van harte „zich toegedaan aan „de *Hervormde Kerk* en aan hare *kenmerkende leerstukken*, „*die van oudsher de meeste tegenspraak vonden en het hef-* „*tigst bestreden zijn*." Maar hij stond die voor, niet in den geest der kerkelijke orthodoxie, allerminst zoo als die onder den invloed der *Opwekking* in het tweede vierdedeel onzer eeuw zich verjongde, maar in dien van het toenmalig Supranaturalisme, of wil men liever van het standpunt dier Bijbelsche Theologie, die reeds door MUNTINGHE, EGELING, HERINGA, CLARISSE en anderen was vertegenwoordigd geworden. Van dat standpunt uitgaande, kon hij zich dan ook niet gedrongen voelen de Synode te bestrijden, die hij integendeel meende, dat zeer ten onregt verdacht werd, maar trad ongevergd als verdediger op van de plegtige *Verklaring* en twee *Besluiten* dier vergadering, te dienzelfden jare genomen. „Afgesneden", riep hij uit, „*voor eens en voor* „*altijd* afgesneden is nu de twijfeling, wel eens door som- „miger te groote bezorgdheid geuit, en door anderer „loszinnigheid gevoed, of waarlijk het tegenwoordige kerkbe- „stuur eene bepaalde hervormde kerkleer, die voor den Leeraar „verpligtend zij, erkenne en voorsta." En waar hij, ten slotte, de vrees niet ontveinst, dat zijn woord welligt aan geen der uiterste partijen onbepaald zal behagen: „vrede in „het bloed des kruises is de vurige wensch van mijn hart „en de éénige leuze van dit geschrift. Maar is onverhoopt „de verbittering der gemoederen zoo diep geworteld, dat „deze of die als offer vallen moet van den partijhaat of der „gegevene ergernissen — liever dan iemand anders klage „men, wegens *onregtzinnigheid* of gebrek aan betamelijke

»*vrijzinnigheid* mij aan, *mij*, zeg ik, aan wien toch, bij zoo »zwakke gezondheid en zoo middelmatige geestvermogens, de »Kerk niet veel verliezen zou." Doch wij mogen niet meer afschrijven. Geheel dit geschrift, door acht bladzijden Bijbelwoorden, met groote Duitsche letter gedrukt, voorafgegaan »ter aandachtige, ernstige en biddende lezing van al»len, die van de volgende Toespraak eenige vrucht wen»schen te trekken", verdient vergeleken te worden door allen, wien het om juiste kennis en billijke beoordeeling van het theologisch en kerkelijk standpunt des geleerden schrijvers te doen is. Op dat standpunt, bedriegt ons niet alles, is hij ten einde toe blijven staan. Maar het is begrijpelijk, dat naarmate de stroom der vrijere begrippen krachtiger voorwaarts spoedde, de voorstander eener gematigde vrijzinnigheid zich weldra aan veler oog als een jammerlijk achterblijver vertoonen moest, en zèlf onder de steunpilaren van een orthodoxisme gerekend worden, dat hij levenslang met kracht had bestreden. Wij leven tegenwoordig zoo snel. Wat thans door dezen en genen als verbazend regtzinnig wordt aangezien, heette voor twee tientallen jaren vrij liberaal.

Over latere kerkelijke twisten heeft Bouman, zoo ver mij bekend is, zich niet zoo dadelijk uitgelaten. Maar in wat mate diezelfde zucht om alle nitersten te vermijden ten einde toe ook zijn wetenschappelijk leven beheerschte, het kan onder anderen uit eene plaats in de *Epistola* blijken, waarmede hij ten jare 1852 zijne reeds genoemde *Chartae Theologicae* opende, en waarin hij met Attisch vernuft en Ciceroniaansche welsprekendheid de beide uitersten gispte, tot welke de geest des tijds naar zijne meening beurtelings de theologen vervoerde, dat van bekrompen' formulierregtzinnigheid ter eene, en onbeteugelde vrijzinnigheid ter andere zijde; eene plaats, die wij alleen niet uitschrijven, om niet al te uitvoerig te worden. Eerst toen de dusgenaamde »moderne theologie" de nieuwste phase harer ontwikkeling

intrad, en zonder verschooning schier alles aanrandde wat hem heilig en dierbaar was, deed de verontwaardiging van zijn bekommerd gemoed hem nu en dan in woord of schrift het: „medio tutissimus ibis" geheel of ten deele vergeten. Hij zag trouwens in, dat hier althans het dusgenaamd veilig midden onveilig werd, en dat men kiezen of deelen moest. En hij koos zonder aarzelen of schromen, met klimmende beslistheid en vastheid, wat hij levenslang had voorgestaan en beleden, het Christelijk openbaringsgeloof met al zijne diepten, de Goddelijke dwaasheid van het Evangelie boven al de wijsheid der menschen. Nu, bij den geheel veranderden stand der partijen, was de oude antipathie tegen DA COSTA c. s. verwonnen; nu kon hij zelfs aan den feestdisch zijne verontwaardiging over de stoute stellingen van PIERSON en menig ander niet smoren; nu schroomde hij zelfs niet met bijna stervende lippen wat elders wetenschap heette te veroordeelen, als Godslasterlijk en antichristelijk ongeloof.

Doch wij loopen gevaar ons zelven vooruit te snellen, en keeren nog eenmaal tot het langdurig tijdperk van zijn Academisch en wetenschappelijk leven terug. Men zou welligt verwacht hebben, dat een man, voor wien het *werken* alzoo *leven* was in al de kracht van het woord, de geleerde wereld zou verrijkt hebben met een schat van doorwrochte geschriften. Die verwachting echter is slechts in betrekkelijk geringe mate vervuld, en wie een blik op dit deel zijner nalatenschap vestigt, zal zich eenigermate teleurgesteld vinden. Ook wij zouden gewenscht hebben, dat de Hoogleeraar minder spaarzaam geweest ware in het mededeelen uit zijnen zeldzamen overvloed, en durven slechts gissen wat het was, dat hem tot zoo veel terughouding noopte. Welligt schier àl te groote bescheidenheid, die hem zeer hooge eischen aan zichzelven deed stellen? Misschien de groote ijver, waarmede hij het Academisch leerambt bekleedde, en voor iedere les zich met zooveel zorgvuldigheid voorbereidde

dat betrekkelijk slechts weinig tijds voor andere werkzaamheid overbleef? Of wel de zucht om, zonder pligtverzuim, buiten moeijelijkheden en bezwaren te blijven, waaraan hij anderen zag blootgesteld, die in het strijdperk zich beslister vooraan plaatsten? Wat het ook geweest moge zijn, zeker zal wel niemand in dit geval uit de spaarzaamheid van den schrijver tot de middelmatigheid van den geleerde besluiten. Is er veel met hem ten grave gedaald, het weinige, dat hij ter perse gelegd of daarvoor heeft nagelaten, moge te hooger geschat worden. Op sommigen zijner geschriften wezen wij reeds; van anderen moeten wij thans iets breeder gewagen.

En dan moeten wij vooreerst met warme ingenomenheid van zijne *Chartae Theologicae* spreken, waarvan het eerste stuk in 1853, het tweede in 1857 verscheen, en de uitgave van een derde nog in 1860[1] tot zijne bepaalde plannen en wenschen behoorde. Zij moesten, blijkens de daaraan voorafgezonden *Epistola*, allereerst voor BOUMAN's veelvuldige leerlingen en vrienden van vroegeren en lateren tijd tot een aandenken ook na zijn henengaan strekken. Maar zij waren tevens zoodanig ingerigt, dat zij hoogst belangrijke bijdragen tot beoefening inzonderheid van dat deel der theologische wetenschap aanboden, waaraan zijn leven gedurende zulk eene lange reeks van jaren was toegewijd. Daartoe dienden vóòr alle dingen eenige uitvoerige beoordeelingen, inzonderheid van uitlegkundige schriften, die in de handen van vele jeugdige Godgeleerden gekomen, naar zijne schatting niet zelden beurtelings te hoog of te laag gewaardeerd werden. De geleerde wereld ontving hier van zijne bevoegde hand in de taal der geleerden eene meesterlijke kritiek over onderscheiden stukken van het Exegetisch Handboek tot de verklaring des O. en N. Testaments, in onzen tijd in

---

1 Zie de *Voorrede* van den Bundel *Leerredenen*, bl. VII.

Duitschland verschenen. De commentariën van O. THENIUS op de boeken der *Koningen*; van HIRZEL op *Job;* van KNOBEL op *Jesaia;* van MEYER op den brief aan de *Galaten*; van LÜNEMANN op dien aan de *Thessalonicensen;* de nieuwe uitgave van DE WETTE's Handboek door BRÜCKNER en MESSNER; de arbeid van WAHL in betrekking tot de Apocryphen des Ouden, en die van TISCHENDORF in betrekking tot die des Nieuwen Verbonds werden hier besproken met die bescheidenheid en gematigdheid, maar ook met die grondigheid en naauwkeurigheid, die alles kenmerkte, wat uit BOUMAN's handen gekomen is. Wij weten niet, in hoever van deze beoordeelingen door onze naburen is kennis genomen; maar dat zij dit althans in de hoogste mate verdienden, en dat de wetenschappelijke kritiek, hier te lande zoowel als in den vreemde, er niet weinig bij winnen zou, zoo die meer in dezen geest en op deze wijze beoefend werd, zal niemand der zake kundig, naar wij gelooven, ontkennen. — Voorts ontving men in dezelfde *Chartae* twee belangrijke *Monita*, het een over CICERO's denkwijze aangaande het Goddelijk Wezen, het ander over de voortdurende waarde der Latijnsche taal voor de beoefenaars der Theologie. Enkele *Quaestiónes* stelden des Hoogleeraars gevoelen aangaande betwistbare en belangrijke vraagstukken van onderscheiden aard in het licht. Daarin verdient inzonderheid eene stelling aangaande den oorsprong van het *Hooglied*, en eene andere tot handhaving der regtzinnige opvatting van *Rom.* IX: 5 onze aandacht. Maar bovenal bevatten de *Chartae* hoogst belangrijke bijdragen tot kennis en waardeering van onderscheiden' meest uitlandsche Godgeleerden, die kort voor de uitgave door den dood waren weggenomen, en wier aandenken de schrijver vereeuwigde, om het even of hij zich al of niet homogeen met hunne denkwijze voelde. Wie zijn oordeel over mannen als BRETSCHNEIDER, RÖHR, WEGSCHEIDER, AMMON, PAULUS, DE WETTE, NEANDER, THEREMIN, DRÄSEKE en EYLERT vernemen wil, mag niet nalaten de

Chartae ter hand te nemen. Het meest uitvoerige opstel van dezen aard is de *Narratio de* H. J. ROYAARDSIO, *Christi Societatis historico*, waarmede het tweede stuk wordt geopend, en dat ook afzonderlijk werd uitgegeven. Het legt tevens op aandoenlijke wijze getuigenis af van den schoonen, heiligen band, die beide ambtgenooten en vrienden gedurende een reeks van jaren aan één hechtte.

Een onovertroffen gedenkteeken echter van piëteit en trouw bij het herdenken van een ambtgenoot en vriend, die tevens zijn Leermeester was, heeft BOUMAN nagelaten in zijne *Memoria* JOANNIS CLARISSE, *Theologi*, die ten jare 1850 verscheen. Reeds deden wij opmerken, hoe vele herinneringen aan CLARISSE's naam voor BOUMAN zich vastknoopten. Er was inderdaad iets roerends in de, bijna zeiden we, kinderlijke aanhankelijkheid, waarmede zelfs de grijsaard niet ophield, de nagedachtenis van zijnen Mentor in eere te houden. Geen wonder dan ook, dat hij al spoedig na diens dood het voornemen opvatte om hem eene opzettelijke hulde te brengen. Alleen de omstandigheid, dat hij bij het vernemen der treurige mare (1846) zich nog onledig hield met de *Geschiedenis der Geldersche Hoogeschool*, die eerst moest afgewerkt worden, was oorzaak dat de uitvoering nog tijdelijk uitgesteld werd. Maar toen eindelijk de hand aan den arbeid geslagen was, werd die met zooveel naauwgezetheid voltooid, dat wij twijfelen, of één zijner geschriften door BOUMAN meer *con amore* is bearbeid, dan dit. Eerst schetste hij het leven van CLARISSE op zulk eene wijze, dat het kennelijk bleek, hoe het van den aanvang tot den einde verdiende den naam van een *Theologisch* leven te dragen. Daarna werden 's mans verdiensten ten aanzien van de onderscheiden vakken der theologische Encyclopaedie in zulk een licht gesteld, dat zijne talrijke leerlingen en vrienden niet slechts die verdiensten op volle waarde geschat, maar ook zijn eerbiedwaardig beeld voor hun oog als in nieuwen luister verrezen zagen. Indien iemand

ooit heeft getwijfeld, of het wel mogelijk is over hedendaagsche gebeurtenissen, inrigtingen of denkbeelden in de taal der oudheid op eene wijze te spreken, in vele opzigten de beroemde toongevers en modellen van Latium waardig, hij neme dit geschrift in de handen, dat, zoo lang de liefde voor de oude taal der geleerden niet ten eenenmale uitgeroeid is, in éénen adem met het *Vita* Ruhnkenii van Wyttenbach en de *Memoria* Heusdii van Rovers genoemd mag worden. Zonder het te bedoelen heeft de Auteur door de uitgaaf een eerzuil, niet slechts voor Clarisse, maar te gelijk voor zichzelven gesticht. De steller althans van dit berigt aarzelt niet te verklaren, dat hij zelden of nimmer een Latijnsch boek heeft gelezen, dat hem alzoo van den aanvang tot den einde geboeid, ja, in zijne soort een meer uitgelezen letterkundig genot heeft bereid. Is de inhoud reeds op zichzelven belangrijk, het welbehagen bij de lektuur wordt verhoogd, omdat men zich ieder oogenblik verwonderen moet, zoo recente zaken in zoo antieke kleuren beschreven, en telkens een zwarigheid in den vorm overwonnen te zien, die men onoverkomelijk achtte. Als een juweeltje van klassieken schrijftrant vermelden wij alleen het verhaal, p. 13 sqq., hoe de veertienjarige Clarisse te Alphen bij een pakschuit in het water viel en gelukkig gered werd, om niet van het berigt aangaande zijn Emeritaat en laatste levensdagen te spreken.

Betreurt welligt deze of gene, dat zulk een geschrift alleen in de taal der geleerden verscheen en alzoo slechts voor weinigen toegankelijk was, wij gelooven ook hier het woord des Auteurs te mogen herhalen: »*Nec vero Latine* »*haec me scribere Vestrum quisquam mirabitur. Quid enim?* »*In aliorum, vernaculos hujusmodi libros edentium, messem* »*importune falcem immittere nolo. Illi lectorum frequentiâ* »*florebunt ac multitudine, ac me, probabilia docentes, dis*»*cipulum habebunt ac laudatorem. Ego in paucioribus, sed* »*priscae doctrinae amantibus, sed Vestrum non absimilibus*

„lectoribus libenter acquiescam. —— Et vero, quo tempore in „ipsâ Franco-Galliâ liberaliores quique ac doctiores Epis- „copi litterarum humaniorum, Latinarum maxime, studium ab „injusto Lucifugorum contemtu atque odio vindicare conan- „tur, laudabilia haec et pulcra eorum exempla pro virili „parte imitari Protestantium Theologis Nederlandicis non in- „decorum fore existimo" [1]. Die verklaring toch wijst ons op eene eigenaardigheid in het litterarisch leven van BOUMAN, die ter billijke beoordeeling daarvan niet mag voorbijgezien worden. Hij was niet, en wilde niet zijn een populair auteur in den gebruikelijken zin van het woord. Hij was en bleef, ook waar hij zich aan de schrijftafel zette, de Hoogleeraar, die in de eerste plaats voor zijne vroegere of latere discipelen zorgde, en nu opstelde wat hij hun anders welligt geheel of ten deele in de pen gegeven zou hebben. Geen wonder, dat hij zich ook hier van het gewaad niet ontdeed, waarin hij zich het liefste vertoonde, en mede in geschrifte collegie gaf in het hem boven alles dierbaar Latijn. Zijn meesterschap trouwens op dat grondgebied was schier tot een spreekwoord geworden, en behoorde tot de meest onbetwistbare regtstitelen van zijn wetenschappelijken naam, zoowel bij landzaat als vreemde. Wie heeft niet gehoord van het bezoek, voor eenige jaren door de beide beroemde Hoogleeraren ULLMANN en LÜCKE aan Nederland en zijne Hoogescholen gebragt, en van de ongeveinsde bewondering des laatstgenoemden ten opzigte van „den Utrech„ter Senior," die hún vrijheid liet Duitsch te spreken, maar voor zichzelven aan het voortzetten van het gesprek in het Latijn de voorkeur bleef geven, en nu over alle dingen, ook uit het dagelijksch leven, tot over tabak en cigaren toe, met zooveel gemak en elegantie het woord voerde, dat het den verbaasden briefschrijver scheen, of hij den laatst over-

1 *Chartae Theol.* I. p. 15.

geblevenen der krijghafte Romeinen binnen de muren van het oude Trajectum ontmoet had [1]? Ook ten gevolge van deze zijne meerderheid was BOUMAN, gelijk ik eenmaal de vrijheid nam hem te noemen, de *miles Romanus*: zijne taal was in zekeren zin de *hasta*, waarmede hij gevoelig kon treffen, en het *scutum*, dat hem, den uitwendig zwakke, tegen vele pijlen bleef dekken. Het verzaken er van ware in zijne schatting bijna het afleggen der wapenrusting geweest, sinds jaren met eere gedragen, en op gevoeliger plek kon men hem moeijelijk wonden, dan waar men slechts van verre den vinger uitstrekte om de opperheerschappij eener taal te betwisten, die hem sedert lang als een tweede moedertaal werd. Waar die bedreigd werd, heeft hij voet voor voet haar verdedigd, en gewenscht dat zij gehandhaafd mogt worden op den katheder, in de Senaatsacta, bij de examina. Vergeven heeft hij ongetwijfeld den revolutionairen aanval, dien JAN VAN GILSE [2] onder veler toejuiching op dit *Sanctum Sanctorum* beproefde, maar vergeten kon hij het moeijelijk. Ik vrees, dat zijne jongere ambtgenooten en vrienden zelfs, die hem als hunnen Nestor eerden en liefhadden, hem in dit opzigt menig stil verdriet gedaan hebben, waar zij aan het verlangen der studenten naar een steeds onbeperkter gebruik der Hollandsche taal gedurig meer te gemoet kwamen, en er alzoo

---

1 Men zie de eigenhandige verklaring van LÜCKE in zijn *Brief van Opdragt*, voor zijn *Onderzoek betreffende de Kerkelijke vredeleus: in necessariis unitas*, etc. bl. XXXIII en verv. der Holl. Vertaling, Leenw. 1850, waar deze geleerde »den voortreffelijken Senior der Utrechtsche Hoogeschool" met ingenomenheid huldigt, er bijvoegende: »trouwens, mannen van dien echten, onvervalscht klassieken »stempel als een BOUMAN bij voorb. beginnen ook in uw land eene »zeldzaamheid te worden."

2 Zie *de Gids* van 1857. Dl. I. bl. 504 vv. in zijn opstel: *Het gebruik der Latijnsche taal in de Theologie.*

mede het hunne aan toebragten, om de lang reeds doode taal met eere te helpen begraven. Hij waarschuwde hen vaak vriendelijk, maar heeft het hun nimmer verweten, schoon hij van tijd tot tijd dieper gevoelde in dit opzigt alleen te staan. En zij — konden zij ook in dit opzigt slechts ten deele zijne zienswijze volgen, niemand hunner heeft immer ontkend, dat de hooggeschatte Nestor der faculteit op dit gebied een geheel éénigen rang heeft bekleed. Bepaaldelijk zijne Latijnsche geschriften wettigen in aller schatting den lof, dat hij niet slechts een grondig en klassiek gevormd, maar ook een keurig en smaakvol geleerde geweest is, die met eene zeldzame veelzijdigheid van kennis eene fijnheid van vernuft en geest heeft vereenigd, gelijk slechts zelden gevonden worden.

Dat intusschen Bouman niet slechts in het Latijn, maar ook in het Hollandsch onderhoudend, geestig, ja hier en daar boeijend kon schrijven, hij heeft het nog op het laatst van zijn leven bewezen in een geschrift, dat te gelijk ten vernieuwden bewijze kan strekken, met hoeveel regt de eerbiedwaardige veteraan een „*miles* Romanus" mogt heeten. Toen namelijk reeds de welverdiende rust werd genoten, gordde hij nog éénmaal met jeugdigen moed de wapenen aan om voor de eer te strijden van mannen, wier nagedachtenis hij besmet of onteerd achtte in eene Verhandeling, waarop hij te minder kon zwijgen, omdat die met goud bekroond was geworden. Men bemerkt, dat wij hier spreken van zijn uitvoerig geschrift tegen de bekende Prijsverhandeling van den Heer Sepp over *de Geschiedenis der Vaderlandsche Theologie*. Reeds lang had Bouman met innerlijk mishagen den klimmenden overmoed eener rigting aanschouwd, die alles dreigde te overweldigen en neder te werpen wat hem, in vereeniging met ontelbaar velen, boven alles heilig en dierbaar was. Maar toen hij nu bovendien hetgeen hij zelf ten deele doorleefd had en vrij wat beter dan anderen wist, zag miskend en geconstruëerd op eene wijze, die het hem nu en dan

moeijelijk maakte aan de waarheidsliefde en goede trouw des bedoelden geschiedschrijvers te blijven gelooven, toen ontwaakte in zijn gemoed een gevoel van weerzin en verontwaardiging, waaraan hij geen weerstand kon bieden. Maanden achtereen verzamelde, schikte, scherpte hij de menigvuldige wapenen, die tot dezen strijd hem ten dienste stonden. Ridderlijk trad hij in het strijdperk voor levenden en reeds gestorvenen, wier goeden naam hij miskend achtte. Van zijne hand verscheen in 1862: *De Godgeleerdheid en hare beoefenaars in Nederland, gedurende het laatste gedeelte der vorige en in den loop der tegenwoordige eeuw. Gemengde historische herinneringen van* H. B., Utrecht, 1862. Zonder eene doorloopende wederlegging van SEPP's Prijsverhandeling op alle punten te zijn, gaf dit boek echter in 432 bladzijden zooveel tot rectificatie en emendatie van het door TEYLER bekroonde, dat het in niet weiniger schatting daaraan een vrij gevoeligen slag heeft toegebragt. In eene reeks van zestien hoofdstukken handhaaft de auteur den roem der Vaderlandsche Theologie op allerlei wijze. De slagen, die hij toebrengt, treffen te wisser haar doel, omdat het hem meestal uitnemend gelukt de zwakke zijde der weêrpartij aan den dag te brengen, terwijl voorts geen enkele maal de buiging bij het duël wordt vergeten, hier en daar met een ironischen glimlach gepaard. Wat indruk het geschrift des grijzen Hoogleeraars op den Heer SEPP heeft gemaakt, is, zoover wij weten, aan het publiek niet kenbaar geworden; sommigen zijner toenmalige geestverwanten volgden tegenover een zoo duchtbaren tegenstander de meest gewone tactiek: men ignoreerde wijsselijk, wat kwalijk kon geëcraseerd of gerefuteerd worden. Een enkel Recensent maakte van het boek en zijn Auteur zich af met de phrase der Inleiding, uit haar verband gerukt, over te nemen: *„Voor mijn verfijnd gehemelte, door de let„terspijze van* HEINRICH LANG, PECAUT, RENAN *en hunne „Nederlandsche geestverwanten gestreeld en verlekkerd, is*

„die verouderde kost veel te grof en te onsmakelijk." Maar niet weinige anderen kwamen er eerlijk voor uit, dat zij van BOUMAN geleerd hadden, vele dingen in een geheel ander en veel juister licht te beschouwen, dan waarin die door den Doopsgezinden Kerkleeraar uit Leyden voorgesteld waren. Ons aangaande, het lust ons niet, een welbekenden strijd te vernieuwen, waarin ook wij zelven ten deele betrokken waren. Maar wat bedenkingen dan ook verder met meer of minder regt tegen deze „Herinneringen" mogen ingebragt worden, wij erkennen gaarne die te waardeeren, niet slechts als een gerijpte vrucht van de wetenschap en belezenheid des Auteurs, die op iedere bladzijde doorschemert, maar te gelijk als openbaring van zijn Christelijk geloof, dat reeds in de klagt en ontboezeming aan het hoofd van dit geschrift op inderdaad roerende wijze zich uitspreekt. Onder hetgeen hier bijzondere opmerking verdient, vermelden wij met name de bladzijden, toegewijd aan de toetsing van het historisch pessimisme onzer dagen op Theologisch gebied, met het optimisme van vroeger eeuw vergeleken, als ook die over de betrekking tusschen de in- en uitlandsche Godgeleerde letterkunde, en over de betrekkelijke waarde van het Theologisch onderwijs hier te lande in vroegere dagen. Onmogelijk, ook het voornaamste slechts aan te stippen, dat hier tot handhaving van den naam en roem van een MUNTINGHE, ABRESCH, HERINGA, BORGER, allermeest van CLARISSE en menig ander, wordt in het midden gebragt. Genoeg, wanneer de strijd van personen en partijen, in de laatste jaren zoo bitter gevoerd, lang vergeten en het den nakomeling alleen om eene juiste waardeering der zaken te doen zal zijn, zullen deze „Gemengde historische herinneringen" nog behooren geraadpleegd te worden door allen, die het: *„non ridere, nec lugere, sed intelligere,*" tot hunne zinspreuk gemaakt hebben. Zij bevatten kostbare steenen voor het gebouw eener toekomstige pragmatische geschiedenis onzer Theologie in de achttiende

en negentiende eeuw, dat nog altijd moet opgerigt worden.

Reeds zijn wij ongevoelig tot de beschouwing van den levensavond des nog altijd rusteloos werkzamen, maar van lieverlede verzwakkenden Hoogleeraars genaderd. Wat bijna niemand, die hem zes en dertig jaren vroeger had zien aanvangen, had durven voorspellen, gebeurde. Terwijl de krachtvolle Royaards en de zwakkere Vinke door den dood aan zijne zijde ontscheurd werden, nog eer de eindpaal bereikt was, door de wet voor de Academische werkzaamheid voorgeschreven, mogt Bouman ten einde toe zijne taak met eere volbrengen. Tot aan de groote vacantie van 1859 zette hij onverhinderd zijne openbare werkzaamheid voort, en zag zich alzoo voor de smart eener gedwongen ruste bewaard. Maar al droeg hij voortaan den naam van *Emeritus*, het was er daarom ver van verwijderd, dat hij zich door het *otium cum dignitate* ten eenenmale ontslagen achtte van wetenschappelijk leven en werken. Menige liefhebberijstudie, waartoe hij vroeger de uren naauwlijks uitkoopen kon, werd met nieuwe voorliefde opgevat; menige vergadering van faculteit en senaat door zijne tegenwoordigheid opgeluisterd, door zijne schranderheid voorgelicht. Den katheder betrad hij niet meer, maar nog vier malen mogt hij den kansel beklimmen, om met vaderlijken ernst tot de gemeente te spreken en daardoor tevens aan ambtgenooten of vrienden eene gewenschte verligting van hunnen arbeid te bieden. Over het geheel was trouwens in de laatste jaren zijne gezondheid beter dan vroeger, en kennelijk deed de ruste hem goed. Hij genoot die, dankbaar terugziende op het belangrijk voorleden dat achter hem lag, roemende in de trouw van zijnen God, en zeer dikwijls met ingenomenheid sprekende van zoovele wijzen en goeden, die hij gekend en liefgehad had. Veertien jaren na Heringa's dood, toen ook Royaards aan de faculteit was ontvallen, kon hij nog van den eerstgenoemde verklaren, „dat zijn

„aandenken hem nu nog even levendig was en nog geheel „denzelfden eerbied inboezemde, alsof hij hem eerst gister „had zien henengaan." Zulk een levensavond kon niet vreugdeloos zijn, inzonderheid waar die verhelderd werd door de trouwe liefde der zijnen en de ongeveinsde hoogachting van zoo velen, als zich gaarne rondom den belangwekkenden grijsaard vereenigden, om zich door hem te laten voorlichten, raden of sterken, of met hem in genoegzamen omgang de teekenen des tijds te bespreken. Het was hem geen last maar een lust, wanneer hij nu en dan der studerende jongelingschap een min of meer belangrijke dienst mogt bewijzen; enkele studentenpreken werden nog door hem gepraesideerd, nu en dan ook examina afgenomen. Zijne hulpvaardigheid was door een en ander onder het later academisch geslacht schier tot eene traditie geworden. Maar bij en boven dit alles bleef hij ten einde toe door zijn' omgang en Christelijk voorbeeld allen, die hem omringden, ten zegen, en niet gering was het cijfer van oudere en jongere vrienden en leerlingen, die in verschillende omstandigheden de blijken zijner trouwhartige toegenegenheid op vaak verrassende wijze ondervonden. Geen wonder dan ook, dat bij het naderen van den veertigsten jaardag zijner Inauguratie het denkbeeld bij enkelen oprees, en al spoedig bij meerderen weerklank vond om hem een duurzaam bewijs van dankbare verkleefdheid te bieden. Den 20sten Mei 1863 vereenigde zich eene Commissie van acht zijner leerlingen uit verschillende Academische leeftijden in dezelfde woning, waarin zij vroeger zoo menig leerrijk uur hadden doorgebragt. Een harer leden, de Hoogleeraar Doedes, opvolger en vriend van den verrasten jubilaris, was de tolk van aller gevoelens. Met eene gepaste en treffende toespraak bood hij hem uit aller naam eene monumentale pendule aan, met zilveren plaat en Latijnsche inscriptie voorzien, en tusschen twee smaakvolle candelabres geplaatst. Daarbij bragt hij verdiende hulde aan den man, wien het *hora ruit* nooit had behoe-

ven herinnerd te worden, doch van wien het te luider gezegd worden moest, dat hij zijnen leerlingen altijd het voorbeeld van het uitkoopen des tijds had gegeven. Het beeld van den Apostel PAULUS, dat het uurwerk versierde, mogt hem tevens den grooten heidenbode herinneren, wiens geschriften hij zoo vaak met zijne discipelen las, en die zelf zoo onvermoeid in het arbeiden bleef. „Wie weet trouwens niet" — dus mogt de Spreker met volle vrijmoedigheid vragen — „dat arbeiden voor u leven was en is, en wetenschappelijk onderzoek uwe ademhaling; wie weet niet, dat gij voor het woord: *ledig zijn* geen plaats in uw woordenboek hebt?"

Diep geroerd sprak daarop van zijne zijde de achtbare grijsaard het dankgevoel uit, dat hem jegens God en menschen vervulde. Hij wees op zijn voorleden, niet om op iets in zichzelven te roemen, maar te meer om daarin eene tastbare proeve van de waarheid der wonderspreuk aan te wijzen: „Als ik zwak ben, dan ben ik magtig." Diezelfde grondtoon bleef doorklinken in nog menig woord, dat straks van zijne lippen gehoord werd aan den uitgelezen disch, waaraan hij later op den dag de feestcommissie met eenigen zijner ambtgenooten, betrekkingen en vrienden vereenigde. Ook daar was en bleef hij het middenpunt van den kring, gelijk altijd uiterst matig in het gebruik van spijs en drank, maar te milder daarentegen in het kruiden van zijn onthaal met het attisch zout zijner scherts. Wie hem, tot laat in den avond, zoo opgewekt, bijna zeiden we opgewonden aanschouwde, vreesde onwillekeurig, dat een dag van zoo veel overspanning en aandoening door inzinking van kracht zou gevolgd worden. Maar den volgenden dag bleek het op nieuw, wat heerschappij de veerkrachtige geest over het zwakke ligchaam behouden had; ook toen ontving hij op nieuw de heilbeden en wenschen van velen, zonder dat het hem te veel scheen te worden. Het was, alsof de dankbare vreugd den ouden man had verjongd; de avondzon verspreid-

de een laatsten onbenevelden glans, voor zij straks aan de kim zou verdwijnen.

Zonder het te weten, was BOUMAN op zijn jubelfeest te gelijk zijn laatste levensjaar ingetreden. Nog ging hij voort met onverminderde helderheid des geestes kennis te nemen van al wat rondom hem gebeurde, en met levendige belangstelling den strijd op Godgeleerd en kerkelijk grondgebied met zijne verschillende verschijnselen gade te slaan. Nog bleef hij in menig geval de vraagbaak van vrienden en ambtgenooten, woonde (Sept. 1863) voor de laatste maal de Godsdienstige opening van het nieuwe Academiejaar bij, en arbeidde voorts, aan huis en kamer gebonden, aan de letterkundige taak, die hij nog zoo gaarne vóór zijnen dood voleindigen wilde. Hij was namelijk begonnen een' Latijnsche Commentarie op den Algemeenen Zendbrief van JACOBUS te schrijven. Door isagogisch onderzoek overtuigd geworden, dat deze brief veel vroeger geschreven was dan door de meesten wordt aangenomen, ja een der alleroudste gedenkstukken uitmaakte van de litteratuur der Apostolische eeuw, meende hij in die hypothese tevens den sleutel tot meer dan één exegetisch raadsel te vinden. Het licht, dat voor hem zelven in toenemende mate alzoo over dezen brief was verrezen, wilde hij zoo mogelijk nog verspreiden voor anderen. Daartoe werden de oogenblikken uitgewoekerd met zoo veel vlijt en volharding, als ware hij pas begonnen te leven, als moest hij nog in het strijdperk der wetenschap de eerste sporen verdienen. Geen inspanning was hem te groot om in het geliefd, nog altijd keurig Latijn de slotsommen van zijn onderzoek ter neder te stellen. Hij verklaarde meermalen, dat hij geen rust van het werken, maar tot het werken verlangde. Doch te midden van dit alles kon het den opmerkzamen beschouwer niet ontgaan dat de aardsche tent, die een zoo krachtigen geest had geherbergd, al zwakker en bouwvalliger werd. Den dag na Kersttijd begon hij zich minder wel te gevoelen, ten gevolge van hooggaande

smart in de ingewanden, waarom dan ook medicinale hulp werd gezocht. In Januarij volgden steeds zwaarder benaauwdheden, die hem intusschen niet verhinderden ieder dragelijk uur nog aan de schrijftafel door te brengen. Aandoenlijk was voor hem en de zijnen het oogenblik, toen hij in de daarop volgende maand het studeervertrek met de ziekenkamer verruilde, die de getuige stond te worden van zijn laatste lijden en sterven. Men durfde het elkander slechts toefluisteren, dat dit afscheid van de werkplaats, waar hij schier één en veertig jaren met grenzenloozen ijver gearbeid had, wel een afscheid voor altijd stond te worden. Maar hij onderwierp zich aan wat de zorg der zijnen verkieselijk achtte, en sleepte nog slechts een enkele maal zich daarheen, door den arm der liefde gesteund, om enkele, hoognoodige boeken te halen. Want, men moet het weten, *geheel* ophouden met arbeiden kon hij nog niet, zoo lang hij een hand kon verroeren. De verklaring zelve van JACOBUS' brief was voltooid, maar nog moest de laatste hand aan de Inleiding gelegd en het geheel worden overgeschreven. Dit geschiedde dan ook, al maakte de overgang van het bed tot de ziekenstoel nu en dan een half uur verademing voor den uitgeputten lijder noodzakelijk. Soms was het hem onmogelijk te ontvangen wie hem een bezoek van magtelooze deelneming bragten, en vooral in de laatste dagen en weken viel het spreken hem uiterst bezwaarlijk. Doch wie het voorregt had tot het ziekbed te naderen, dat nu weldra een sterfbed zou worden, aanschonwde op het telkens vermagerd gelaat de sporen van een' hoogeren vrede, en werd aan het woord des Apostels indachtig: »Hoewel de uitwendige mensch wordt verdorven, wordt de inwendige van dage tot dage vernieuwd." Van verschillende zijden werd onwillekeurig de gedachte geuit en herhaald, dat zulk eene worsteling voet voor voet van den geest met de stof eene sprekende getuigenis tegen de stellingen van het Materialisme mogt heeten. Maar BOUMAN's laatste weken en dagen wa-

ren nog iets hooger dan dit; zij lieten eene steeds voortgezette, ondubbelzinnige getuigenis hooren voor de waarheid en de waardij van het Christelijk geloof, dat hij levenslang had beleden. Niet ligt zal de Steller van dit berigt het vergeten, hoe hij hem eenmaal vond, niet langer met een berg van geleerde boeken omschanst, maar met een halfversleten Gezang- en Psalmboek in handen, waarin hij tot herinnering voor zijne na te blijven betrekkingen zoo menig woord, dat hem in benaauwdheid en pijn de ziel had verkwikt, met een potloodstreep had geteekend. Stichtelijk was het, de ongeknnstelde betuigingen van zijn ootmoedig en hartelijk geloof te vernemen, dat steeds vaster en vrijmoediger sprak, hoe luider van andere zijden de toon van twijfel en ontkenning gehoord werd. Nadrukkelijk verklaarde hij, en wenschte dat alle tegenwoordige en toekomstige Evangeliedienaren het als de slotsom van al zijne wetenschap mogten vernemen, hoe hij jaren achtereen de stelsels der meest beroemde oudere en nieuwere wijsgeeren had doorkruist en doorkropen, en daaraan zelfs meer moeite besteed had, dan hij thans van iemand zou durven verlangen, en dat alles met het bepaalde streven om niet hunne zwakke, maar hunne meest voortreffelijke zijden zooveel mogelijk opte sporen, doch hoe hij, desniettemin, niets had gevonden, dat voor hem zelven en de kranke menschheid zulk eene onuitputtelijke bron van licht, troost en kracht had ontsloten, als het eenvondig Evangelie des kruises. Zoo was en bleef hij op goeden grond volkomen bereid om te sterven, maar toch, zoo lang hij leefde, wenschte hij, dat hij niet slechts wakende, maar ten einde toe werkende bevonden mogt worden. Nog den laatsten dag van zijn leven arbeidde hij tot in den avond aan de reeds genoemde taak, die hij vurig had gewenscht, voleindigd te zien, zonder dat het laatste Latijnsche handschrift meer dan gewone sporen van klimmende verzwakking vertoonde. Maar toen op Zaturdag

den 14[den] Mei 1864 de gemeente des Heeren zich nog voorbereidde om den dag van het Pinksterfeest met gewijde vreugde te vieren, was reeds voor hem de feestdag eener betere en stoorlooze ruste verschenen. In den namiddag van dien Zaturdag stierf hij zoo kalm en onverwacht, dat het naauwelijks sterven mogt heeten. Gelijk MOZES, naar het oud geschiedverhaal, ontsliep hij „aan den mond des Heeren." Maar ook van hem kon het, althans wat zijn innerlijk leven aangaat, getuigd worden, dat „zijn oog niet was verdonkerd, en zijne kracht niet vergaan."

Juist een jaar na den schoonen veertigjarigen jubeldag, dien Gods goedheid hem nog vergund had te vieren, vereenigde zich eene groote schare van ambtgenooten, vrienden en leerlingen om hem de laatste eer te bewijzen. Op waardige wijze werd aan zijne nagedachtenis bij de open' groeve de tol der dankbare vereering gebragt, bij monde van de Hoogleeraren DOEDES, TER HAAR en MILLIES, door den oudsten zoon des vereeuwigden uit een diepbewogen harte beantwoord. Den ondergeteekende viel de taak ten deele om op den volgenden dag des Heeren tot de gemeente over de blijde hope te spreken, waarin haar ontslapen Voorganger zich ter ruste had nedergelegd, en daarbij zijns te gedenken. Ook van andere zijden verhieven zich stemmen om uit te spreken, hoe hoog men den ontslapene schatte [1]. En allen die hem gekend en liefgehad hadden, ontwaarden na zijn heengaan een ledig, dat niet zoo spoedig zoû aangevuld worden. Doch ook zij, die tot hem in minder naauwe betrekking

---

1 Men zie o. a. het zaakrijk artikel over BOUMAN in de *Utrechtsche Courant* van den 17den, de *Rotterdamsche* van den 18den, en de *Schiedamsche* van den 19den Mei. Ook in enkele week- en maandschriften werden zijne verdiensten, hoezeer niet altijd op even waardige wijze, erkend.

stonden, beseften bij zijne plegtige uitvaart met meer of mindere klaarheid dat er in hem een dier zeldzame typen van oud-Hollandsche geleerdheid ten grave daalde, zoo als slechts zelden zijn geëvenaard, en nog minder overtroffen geworden. Zeker was het uit aller hart gesproken toen aan zijn open graf de woorden van VONDEL, bij het beeld van VOSSIUS, aangehaald werden:

„SANDRART, beschans hem niet met boeken of met blären;
„Al wat in boeken steckt is in dit hoofd gevaren."

Aan veel hebben wij in onze eeuw hooren twijfelen, maar nimmer, zoover wij ons herinneren, aan den ruimen omvang van BOUMAN's geleerdheid. Niet slechts vrienden en vreemden, maar zelfs zoo hij ze mogt gehad hebben, vijanden moesten erkennen, dat hij waardig was in dit opzigt niet alleen leerling, maar geestverwant en mededinger van JOANNES CLARISSE te heeten. Het zou moeijelijk vallen, één vak van Godgeleerde of Letterkundige studie te noemen, waaraan hij geheel vreemd was gebleven; één althans, dat niet, voor zoover hij het onder zijn bereik zag gesteld, zijne levendige belangstelling wekte. Ten proeve. In Februarij 1832 werd hij aangetast door een hevige roodvonkziekte, die gedurende zes weken hem bond aan zijn leger, en zijn geneesheer, Prof. N. C. DE FREMERY, voor het leven des lijders deed vreezen. Maar zelfs op het veege krankbed verliet hem de onverzadelijke studiedorst niet, en onder degenen die, zonder besmetting te duchten, in zijne nabijheid zich waagden, omdat zij zijnen omgang op prijs stelden, was de beroemde Hoogleeraar der Wis- en Natuurkunde G. MOLL. Deze was namelijk gewoon hem onderscheiden' avonden elke week te bezoeken, en tot nabij of na middernacht met hem vertrouwelijk over allerlei punten van wetenschappelijk onderzoek zamen te spreken. Wie zich nog herinnert, hoe weinig kerkelijk en theologisch bloed aan MOLL door de

aderen stroomde, zal tevens beseffen, wat zulk eene vriendschap bewijst ten aanzien van BOUMAN's geleerdheid. Maar hoeveel sterker spreekt nog dit feit, als men hoort, dat zelfs de genoemde epidemische ziekte met hare eerste gevolgen deze belangwekkende gedachtenwisseling van beide geleerden niet geheel afbreken kon! — Ook de Leydsche Hoogleeraar H. W. TIJDEMAN behoorde onder BOUMAN's meer bijzondere vrienden: inzonderheid tijdens de uitgave der „Geschiedenis van de Geldersche Hoogeschool" werd tusschen beiden eene drukke correspondentie gevoerd. Hoe hoog zijne geleerdheid door zijne reeds vroeger ontslapen medeleden der theologische faculteit werd geschat, weten allen die hunne onderlinge betrekking gekend hebben. Maar wie zijner ambtgenooten, zelfs uit andere faculteiten, die zijnen naderen omgang genoot of hem op het ziekbed bezocht — wij noemen nog slechts de namen van de Hoogleeraren MILLIES en LONCQ — wie moest niet verklaren, dat hij nog telkens iets van hem leerde; wie vergaf hem niet gaarne wat zijne vormen ongewoons en zonderlings hadden, om het nuttige van zijn omgang, waarin zooveel fijnheid van geest en zooveel goedheid van hart zich telkens op de meest ongedwongen wijs openbaarde? Inderdaad, zoo de roem van BOUMAN's wetenschap nog niet in veel ruimer kring is verspreid geworden, het was omdat de zedigheid van den mensch vaak het licht van den geleerde liever stil onder de korenmaat, dan hoog op den kandelaar plaatste, en hij zich bijna meer moeite gaf om den omvang zijner kennis voor de oogen van het publiek te bedekken, dan anderen dikwijls om hunnen schat van veel minder gehalte in al zijnen rijkdom ten toon te spreiden. Toch kon het wel niet anders, of althans van enkele zijden werd hem vroeger en later wèlverdiende onderscheiding getoond. Om hier van den dank niet te spreken, dien niet weinigen zijner leerlingen bij monde of in geschrifte hem bragten, vermelden wij slechts, dat onder-

scheiden' letterkundige Maatschappijen het zich tot eere rekenden zijnen naam op de lijst harer Leden te schrijven. Zoo was hij sinds 1840 Lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leyden; sedert jaren van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap en van het Zeeuwsch Genootschap van Wetenschappen. Ook tot het Haagsch Genootschap ter verdediging van de Christelijke Godsdienst stond hij een geruimen tijd als korresponderend Lid in betrekking, en diende meermalen de Bestuurders, des gevraagd, van zijn belangrijk Advies.

Doch wat zegt geleerdheid alleen, met hoeveel regt ook gehuldigd, wanneer hij, die haar bezit, verstoken is van die hoedanigheden van geest en gemoed, die niet slechts bewondering, maar vertrouwen en hoogachting wekken? In BOUMAN waren die echter op eene wijze vereenigd, die ons volle vrijmoedigheid geeft om te zijnen aanzien het Schriftwoord over te nemen: *„Hij was een goed man, vol des Geloofs, en des Heiligen Geestes.*" Niet het *Boänerges*- maar het *Barnabas*-karakter was in grooten nadruk het zijne, en verder dan velen had hij het gebragt in de zeldzame kunst om „geen ding te doen door twisting of ijdele eer, maar door ootmoedigheid anderen uitnemender dan zichzelven te achten". Van niets was hij zoo ver verwijderd, als van het streven om zichzelven ook maar eenigermate ongeroepen op den voorgrond te plaatsen, en niet zelden hoorde men hem schoorvoetend iets als zijn persoonlijk gevoelen vermelden, dat bij nader inzien bleek een hoogst gelukkig, ja geheel oorspronkelijk denkbeeld te zijn. Van al wat naar partijmaken zweemde was hij in den grond zijns harten afkeerig, en slechts, wij moeten het herhalen, om des gewetens wil liet hij zich enkele malen bewegen om beslissend partij te kiezen, en het Brennus-zwaard van zijn woord in de geslingerde balans der publieke meening te werpen. Eerst toen in de laatste jaren de spoortrein der ontkenningen op

theologisch en kerkelijk grondgebied met versnelde vaart voorwaarts rukte, de laatste stations te gemoet en peillooze afgronden tegen; eerst toen hij zich in zijne heiligste levensovertuigingen gekwetst en daarbij namen van geleerden vond aangerand, wier beeldtenis voor zijn oog als in hooger glans scheen te prijken, eerst toen overwon hij zijn natuurlijken afkeer van strijden, en sprak met eene kracht van overtuiging en verontwaardiging tevens, die te dieper indruk moest maken, omdat men zulke toonen slechts zeer zelden van déze lippen gehoord had. Toch kon zelfs de heftigste wederspraak hem niet zóó ver vervoeren, dat hij den eisch der bescheidenheid en der liefde vergat. Meer dan éénen pijnlijken aanval heeft hij zwijgend beantwoord, en raadde dezelfde gedragslijn anderen aan, die in gelijken toestand verkeerden. „Men heeft", dus schreef hij mij eenmaal, „mij meermalen onverdiend door het slijk gesleept; nooit heb ik geantwoord. Nu onlangs zijn er twee mannen overleden, wier pen ongetergd mij wreed had mishandeld. Hoe blijde ben ik nu, daar zij zijn heengegaan, dat ik hun geen kwaad voor kwaad heb vergolden, en mij veeleer beijverd met Gods hulp om vurig voor hun heil te bidden, terwijl zij nog leefden. — — — Laat u toch, bid ik u, de vreugd over eene gelukkig voleindigde taak nooit ontnemen, als bij sommigen uitbundige lofspraak plaats maakt voor scherpe berisping. Zoo gaat het in deze wereld, waarin BILDERDIJK niet zoo geheel ten onregt zeide, dat lof en laster beiden *wind der lippen* zijn. De slinger beweegt zich even ver naar de eene als naar de andere zijde; dit geldt niet slechts in de physische, maar ook in de morele wereld. Wat hoog staat, wordt menigmaal eerst bewonderd, naderhand benijd, eindelijk aangevallen. Maar neen, dat woord *eindelijk* is hier misplaatst, of moet althans tot tijdgenooten beperkt worden. Haast komt *het oordeel der nakomelingschap*, welks waarde VAN DER PALM zoo heerlijk in het licht gesteld heeft. En die nakomelingschap, boven de

kleine driften verheven, die dikwijls het oog van den tijdgenoot benevelen, drukt het zegel harer goedkeuring op werken van smaak, kunst, vernuft of geleerdheid, die den tijd kunnen verduren." In dien geest heeft hij levenslang gearbeid, zonder moede te worden, en altijd gezwegen, waar hij spreken geen heilige pligt achtte. Wie kan het na dit alles betwijfelen, of „het oordeel der nakomelingschap" den naam van BOUMAN, niet slechts onder de echte geleerden zal rangschikken, maar onder de waarachtig wijzen, vromen en goeden? Voorzeker, wat hij eenmaal wenschte, bij het huldigen der verdiensten van HERINGA, „dat velen zich door den blik op diens voorbeeld mogten opgewekt voelen, om voorzigtigheid met kracht, bedaardheid met ijver, bovenal gehechtheid aan Christelijke beginselen en Christelijk geloof met onbekrompen goedwilligheid jegens allen te vereenigen", — men kan zeggen, dat het hem zelven in niet gewone mate gelukt is.

Zoo was en bleef HERMANNUS BOUMAN tèn einde toe „eene brandende en lichtende kaars," in wier licht zich velen verheugen mogten. Van wie zóó van de aarde scheiden als hij, kan men wel zeggen, dat zij niet vruchteloos leefden. Veel goeds, dat hij gedaan heeft, is bekend, het meeste welligt is verborgen gebleven, en meer dan één, die thans met eere zijne plaats in de vaderlandsche kerk bekleedt en weleer als jongeling met een popelend hart de welbekende stoep op het Munsterkerkhof betrad, keerde van daar met een verruimd gemoed naar zijn eenzame kamer terug. Eene school, in den eigenlijken zin des woords, heeft BOUMAN niet gesticht, en ook nooit willen stichten. Maar opwekkend en bezielend heeft niet te min zijn woord, en zeker niet minder zijn voorbeeld op velen gewerkt, en hoe zwak die stem ook bij wijle uit de beklemde borst werd gehoord, zij heeft nu en dan veel beslist en diepen indruk gemaakt. Of het waar is, wat wij thans van sommige zijden

vernemen, dat de ontslapene door dezen en genen zijner leerlingen meer werd gevreesd dan bemind, en dat het niet altijd de meest zuivere beweegreden was, die velen met groote naauwgezetheid aan zijne kollegiebanken gekluisterd hield, kunnen wij hier onbeslist laten; de ééne Academische generatie is trouwens ook in zulke opzigten de andere niet. Maar zeker is het, dat niet weinige anderen zijn onderwijs uit overtuiging waardeerden en volgden; zeker ook, dat het minste blijk van belangstelling en vordering bij zijne toehoorders van zijne zijde werd aangemoedigd, ja menigmaal met uitbundige lofspraak bekroond. Ook waar materiëel belang van in- of uitlanders behartigd moest worden, en uitgebreide administratieve bemoeijingen hem soms uren en dagen aan zijne geliefkoosde boeken onttrokken, was het zijn leus en lust om »alle dingen zonder murmureeren en tegenspreken te doen." Met kiesche naauwgezetheid ging hij voort zich de belangen zijner geliefde leerlingen aan te trekken, ook waar zij zijne leerschool verlaten hadden, verblijdde zich in hunnen roem, waakte voor hunne eer, en deelde als een broeder en vader in het lief en leed van hun leven. Voor zichzelven vroeg hij niets van hen dan voortdurend eene plaats in hun aandenken, en waar men ook maar het geringste medegevoel toonde voor zijn dikwijls hooggaand lijden, betoonde hij zich opregtelijk dankbaar. Beklaagd wilde hij intusschen niet worden; met een inderdaad teeder geweten voor God dachtte hij altijd, iets van het goede voorbij te zien, dat hij zich boven velen geschonken vond. »Gelukkig", schreef hij mij, weinige jaren vòòr zijn dood, »dat ik, hoe moeijelijk het mij ook valt, nog altijd werken en studeeren kan. Menigmaal is het mijne bede, en uwe vriendschap bidde het met mij:

»Geef 't zwakke vleesch vernieuwde kracht,
»Om, schoon gedrukt door smart en lijden,
»Met onverflaauwden moed te strijden."

Doch zoo voortschrijvende loopen wij gevaar de grenzen te vergeten, die eene eenvoudige nekrologie van eene eigenlijk gezegde karakterschets en lofrede afscheiden. Wij eindigen, daar waar BOUMAN zelf zijn aardsche leven besloten heeft, in den engen kring van de zijnen. Hoe gelukkig de vier en veertigjarige echt is geweest, die hem aan de vrouw zijner keuze verbond, hebben wij reeds vroeger gezien. Hier sta nog slechts de herinnering, hoe de beweldadigde tevens een regt dankbare, zorgvuldige, nu en dan, zooveel zijne zwakheid gedoogde, zelfs een regt vrolijke en gezellige huisvader was. Het was er tronwens ver van verwijderd, dat onze vriend een stroef en ongezellig kamergeleerde geweest zou zijn, dien men de deur van het dagelijksch woonvertrek liever zag uitgaan dan binnentredeu. In zijne gade vond hij zijne kroon en zijn steun; in zijne kinderen het genot van zijn leven. Benevens twee dochters, waarvan ééne gehuwd, betreuren twee zonen, beiden reeds sinds eenige jaren in de Evangeliedienst werkzaam, het gemis van hunnen godvruchtigen vader. Het zijn de Heeren LUITONIUS BOUMAN, Predikant te *Schiedam*, en MARCUS JAN BOUMAN, Predikant te *Hoevelaken*. Een zoon en dochter, tweelingen, die nog na hen in October 1833 geboren werden, waren reeds in Maart 1834, acht dagen na elkander, gestorven. Ook dat goede en kwade heeft hij met dankbaarheid en onderwerping uit de hand der hoogste Liefde ontvangen. Moge het den overgeblevenen, die met zooveel regt hem beweenen, niet ontbreken aan een overvloedig genot van dien troost en die kracht, die hém nimmer te klein zijn geweest!

Wij besluiten. Nog versiert BOUMAN's beeldtenis de Academische Senaatskamer niet, waarin hij zoo zelden gemist werd. Maar zijn geest heeft gedurende eene lange reeks van jaren krachtig gewerkt op de Academische jongelingschap. Zijne geschriften, met wier opgave wij dit Levens-

berigt sluiten, zullen zijne nagedachtenis onder de vrienden en beoefenaars der Godgeleerdheid in eere doen bewaren. En die nagedachtenis zelve, zij zal, als die des regtvaardigen, voortdurend in zegening zijn.

Hij althans, die haar door dit Opstel mede poogde te helpen vereeren, kan niet van deze geëerbiedigde beeldtenis scheiden, zonder van ganscher harte te herhalen met een van BOUMAN's lievelingsdichters:

> . . . . „Ach, sie haben
> Einen guten Mann begraben,
> Und mir war er mehr."

August. 1864. J. J. VAN OOSTERZEE.

UITGEGEVEN GESCHRIFTEN

VAN

H. BOUMAN.

1. *Vlugtige Bedenkingen over de handhaving en bevordering van het gebruik der Nederduitsche taal in de Zuidelijke Provinciën.* — Geplaatst in *de Recensent ook der Recensenten*, 1818. Mengelwerk, bl. 441—464 [1].

2. *Tweetal Redevoeringen ter aanbeveling van het Bijbelgenootschap*, door H. Bouman, Predikant te *Finsterwolde* en M. Cobstius, Predikant te *Beerta*. Groningen, 1819, gr. 8°.

3. Eenige boekbeoordeelingen in het Tijdschrift: *Bijdragen tot de beoefening en geschiedenis der Godgel. Wetensch.* Deel VIII. IX. X en XIII, het jaar 1820, 1821, 1822, 1825, geteekend *Frisius* [2].

---

1 De voornaamste drukfouten van dit, zeer onnaauwkeurig afgedrukte opstel zijn aangewezen aan het slot van dat Deel, bl. 572.

2 Mede aangewezen door Heringa, bij Kist en Royaards, *Archief voor Kerk. Gesch. van Nederl.* D. IV. bl. 274. De beoordeeling van het *eerste* stuk van van der Palm's *Bijbel* in dezelfde *Bijdragen* was van eene *andere* hand.

4. *Iets over het besluit van de Synode der Hervormden, ter kerkelijke viering van des Konings Verjaardag.* In dezelfde *Bijdragen*, Dl. IX, bl. 291—404.

5. *Oratio de Belgio, disciplinae theologicae nostrâ inprimis aetate sede pulcherrimâ et maxime opportunâ.* In Annal. Acad. Rheno-Traj. 1823—1824.

6. *Aan de protestantsche Leeraars in ons Vaderland, ter gelegenheid van hetgeen in deze dagen door de Roomsche Kerk tegen de Protestantsche ondernomen wordt. Een broederlijk woord.* In: Heringa, *Kerkel. Raadvrager en Raadgever*, Dl. II. St. I, 1825, bl. 1—46.

7. *Nu of Nooit. Vaderlandsche Ontboezeming, na het ontstaan van het oproer in een gedeelte van België*, Utr. 1830. — Tweede, verbeterde, en met een Bijvoegsel vermeerderde druk. Aldaar, ten zelfden jare.

8. *Thans, meer dan ooit. Moed en kracht, met vertrouwen op God alleen.* Utr. 1830.

9. *Oratio de Historiâ philosophiae de Deo, sapientiae magistrâ.* In Annal. Acad. Rheno-Traj. 1829—1830.

10. *Leerredenen betrekking hebbende tot de jongste omstandigheden van het Vaderland — uitgegeven door de gezamenlijke Nederl. Academiepredikers.* Utr. 1831. Het plan tot de uitgave, de voorrede, de uitvoerige Lijst van inteekenaren met den daarbij behoorenden sleutel is, benevens de laatste Leerrede, van Bouman's hand.

11. *Redevoering ter Godsd. Inwijding van het Tweede Eeuwfeest der Utrechtsche Hoogeschool.* Utr. 1836 [1].

12. Levensberigt van Luitonius Bouman, *in leven rustend Predikant te Harderwijk.* In de *Boekzaal der Gel. Wereld*, Dec. 1836.

1 Ook opgenomen in de *Annal. Acad. Rheno-Traj.* 1836—1837, en in het *Gedenkboek van het tweede Eeuwfeest door* van den Bergh.

13. JOD. HERINGA EL. Z. *als voorganger der Chr. Gemeente geschetst in eene Leerrede.* Utr. 1840.

14. JOD. HERINGA EL. Z. *als voorstander van het Vaderland en deszelfs heilzame instellingen* enz. *geschetst.* Eene Redevoering met Aanteekeningen en Bijvoegsels, Utr. 1840.

15. *Broederlijke toespraak aan allen, die de Hervormde Kerk liefhebben en om haren vrede bidden.* Utr. 1842.

16. *Geschiedenis van de voormalige Geldersche Hoogeschool en hare Hoogleeraren*, grootendeels uit ongedrukte of zeldzame bescheiden. Twee Deelen, Utr. 1844 en 1847.

17. *Oratio, et Instituta Academica, quae saeculo 17 fuerunt in patriâ, cum iis quae nunc ibidem sunt breviter comparans, et memoriam celebrans* FREDERICI SIG. ALEXANDER, NICOLAI CORN. DE FREMERY, JOH. FR. LUD. SCHRÖDER. Traj. ad Rh. 1845.

18. *Memoria* JOANNIS CLARISSE, *Theologi.* Traj. ad Rh. 1850.

19. *Chartae Theologicae*, Liber I. Traj. ad Rh. 1853. Lib. II. ibid. 1857 [1].

20. *Een woord ter aandenking van den Hoogleeraar* A. NIERMEYER, enz. In de *Jaarboeken voor wetensch. Theol.* XIII. 2. bl. 243—254.

21. *Leerrede ter aandenking van* H. J. ROYAARDS. Met een Voorberigt en eenige Aanteekeningen. Utr. 1854.

22. *Leerredenen, ter aandenking voor vrienden en bekenden.* Utr. 1860.

23. *De Godgeleerdheid en hare beoefenaars in Nederland, gedurende het laatst gedeelte der vorige en den loop der tegenwoordige eeuw.* Gemengde historische herinneringen. Utr. 1862.

Eindelijk verdient nog, volledigheidshalve, vermelding, dat in het *Dagboek ten gebruike bij den Bijbelschen Almanak*, uitge-

---

1 Uit dit laatste stuk is de *Narratio de* H. J. ROYAARDS, *Christi Societatis historico*, ook afzonderlijk uitgegeven, Traj. 1856.

geven door den Eerw. J. E. Voet van Campen, Leid. 1834 en verv., de volgende *dertien* overdenkingen van Bouman afkomstig zijn:

Op den	8sten Januarij 1834	over	2 Cor. VIII: 11.
„ „	9den „ „	„	Joh. II: 25.
„ „	10den „ „	„	Joh. III: 14, 15.
„ „	11den Junij „	„	Ps. LXXV: 8.
„ „	15den „ „	„	Rom. VI: 4.
„ „	16den „ „	„	Deut. VIII: 18.
„ „	25sten Maart 1835	„	1 Tim. VI: 12—14.
„ „	18den Mei „	„	Rom. X: 20.
„ „	21sten Aug. „	„	1 Cor. XV: 3.
„ „	15den Nov. „	„	Matth. V: 13.
„ „	30sten Aug. 1836	„	Psalm LXXI: 9.
„ „	2den Dec. „	„	Psalm CXVIII: 22.
„ „	14den Dec. 1837.	„	Rom. VIII: 10.

LEVENSBERIGT

VAN

Mr. GERRIT ABRAHAM DE MEESTER.

Door het Bestuur dezer Maatschappij uitgenoodigd een kort Levensberigt voor hare *Handelingen* op te stellen van ons overleden lid Mr. G. A. de Meester, heb ik zeer gaarne die opdragt aangenomen. Al behoorde ik toch niet tot zijne bijzondere vrienden en bekenden, en al mogt het mij slechts enkele malen gebeuren hem te ontmoeten, toch geloofde ik hem in zijn open en ongekunsteld karakter genoegzaam gekend en in zijn wetenschappelijke werkzaamheid gewaardeerd te hebben, om met behulp van bloedverwanten en bekenden een kort Levensberigt te kunnen opstellen, niet geheel onwaardig aan den overledene.

Gerrit Abraham de Meester is geboren te Harderwijk den 2den October 1817 uit het huwelijk van Mr. W. A. A. de Meester en Agatha Cramer.

In 1841 te Leiden tot doctor in de regtsgeleerdheid bevorderd, heeft hij zich in zijne geboortestad als advocaat gevestigd, is weldra benoemd tot ambtenaar van het openbaar ministerie bij het kantongeregt, tot auditeur militair bij den schuttersraad en den 18den September 1843 tot Secretaris van den gemeenteraad. Kort daarop, den 31sten Julij 1845, trad hij in den echt met zijne nicht THEODORA HERMINA VAN MEURS. In Mei 1847 werd hij tot honorair lid van de Overijsselsche Vereeniging ter bevordering van Provinciale welvaart en kort daarna, 23 September, tot werkend lid van het Historisch Gezelschap te Utrecht benoemd. Door zijne geboorteplaats is hij voor den stedelijken stand den 17den Jnnij 1847, verkozen tot lid van de Provinciale Staten van Gelderland, terwijl hij later door het vertrouwen zijner medeburgers in die betrekking is herkozen, toen na de Grondwetsherziening van 1848 en de invoering der provinciale wet de verkiezingen regtstreeks geschiedden. In 1848 en 1849 volgden zijne benoemingen tot lid van het Provinciaal Utrechtsche Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, tot lid van de Geldersche Maatschappij van Geschiedenis en Letterkunde, alsmede van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. In 1850 werd hij benoemd tot Curator van het Nassansch - Veluwsche Gymnasium; in 1852 tot Commissaris van den Zuiderzeeschen straatweg, den 2den Februarij 1854 tot plaatsvervangend Kantonregter. De vele bewijzen van achting hem door zijne medeburgers geschonken in een twaalfjarig waarnemen van de betrekking van Secretaris der gemeente Harderwijk, waren gegronde redenen om hem den 11den December 1855 te doen benoemen tot Burgemeester van die gemeente. Twee jaren later volgde zijne benoeming tot lid van het Collegie voor de zeevisscherijen. Bij Koninklijk Besluit van 11 October 1858 erkende de regering zijne velerlei ver-

diensten door hem te benoemen tot Ridder van de Orde van den Nederlandschen Leeuw. In 1859 werd hij benoemd tot Commissaris der Maatschappij van Weldadigheid, in 1860 tot lid der Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis, terwijl hij den 24sten Junij 1862 gekozen werd tot lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal, welke belangrijke betrekking hij tegelijk met die van Burgemeester te Harderwijk vervulde, toen hij den 2den Maart 1864, in den ouderdom van nog geen 47 jaren, na eene ernstige ongesteldheid van eenige weken, werd ontrukt aan het vaderland, waarvan hij een der beste burgers was, — aan de beoefening der wetenschap, die hij met belangrijke bijdragen had verrijkt, — en aan zijne echtgenoot, wier levensgeluk hij had uitgemaakt, haar nalatende vier kinderen, — drie zoons en ééne dochter.

De Meester had een open, rond en eenvoudig karakter. Hij was een man, gelijk men het noemt, uit één stuk. In het staatkundige en wetenschappelijke was hij de historische rigting toegedaan, — niet die pseudo-historische partij, die de antiquiteiten van vroegere dagen in den tegenwoordigen tijd wil doen herleven en niet weet te onderscheiden de naauwgezette toepassing van het tegenwoordig staatsregt van vroegere staatsregtelijke beginselen, maar die ware historische rigting, die in het verledene de grondslagen opspoort van het tegenwoordige en door de mededeeling van vroegere toestanden tracht mede te werken tot de grondige kennis van den organischen ontwikkelingsgang van het volksleven. Zijn practisch en zijn wetenschappelijk leven was op het allernaauwst verbonden. Zijne betrekking van Secretaris nam hij niet alleen getrouw waar, met het oog op de dagelijksche bezigheden, maar als hoofd van het gemeentearchief achtte hij zich ook verpligt, dat archief te ordenen en er belangrijke historische documenten uit mede te deelen; — gevoelde hij zich geroepen de Staten van

Gelderland onder het licht der geschiedenis te beschouwen, zijn vijftienjarig lidmaatschap van die Staten gaf hem tevens gelegenheid dien arbeid telkens vollediger te maken; — werden er verkeerde plannen beraamd, die op staatshuishoudkundige gronden door anderen bestreden werden, DE MEESTER voelde zich inzonderheid geroepen te wijzen op hetgeen de geschiedenis bij ervaring had geleerd. Zijn er velen, die het lidmaatschap van geleerde genootschappen als een eeretitel beschouwen, DE MEESTER was daarin een belangstellend medewerker.

Een kort overzigt van zijne uitgegeven geschriften moge dit oordeel bevestigen.

Reeds zijne dissertatie: *De Judiciis Gelriae, tempore rei publicae provinciarum unitarum*, Lugd. Bat. 1841, tot motto voerende de woorden van VAN GOLTSTEIN in *Themis* 1840 n°. 1. „De nieuwe inrigting van het regtswezen, welke wij „beleven mogten, levert eene nieuwe drangrede voor ons op, „om het oog te slaan op de voormalige regterlijke instel„lingen, welke in het gemeenebest der Vereenigde Neder„landen gevestigd waren," toonde zijne geschiedkundige staatsregtelijke rigting.

Aan het gebruik, dat DE MEESTER van het gemeentearchief te Harderwijk gemaakt heeft, zijn wij meer of min verschuldigd de volgende opstellen:

Het St. Jans Dal of 's Heeren Loo (met eene plaat), geplaatst in de *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* uitgegeven door NIJHOFF, Deel VI, 1847.

Aanteekeningen omtrent een paar oude Veluwsche bosschen. Ald. Deel VII, 1850, bl. 294.

Een stukje over *Schoonderbeek* (bij Putten), in den *Gelderschen Volks-Almanak*, 1852, bl. 138.

Chronologische opgave der perkamenten der 13[de] *en* 14[de] *eeuw berustende in het archief der stad Harderwijk* van

1223—1399; opgenomen in de *Kronijk van het Historisch Genootschap te Utrecht*, IX Jaargang, 1853, bl. 318.

Charters van 1400—1492 *berustende in het archief der stad Harderwijk*, vervolg op de vroeger geplaatste lijst der Perkamenten, Ald. Jaargang X, 1854, bl. 355.

Charters uit het archief van Harderwijk van 1315—1498. Tweede verzameling. Ald. Jaargang XV, 1859, bl. 286.

Register van losse brieven van 1500 *tot* 1543, *of het tractaat van Venlo, berustende op het archief der stad Harderwijk.* Ald. Jaargang XVII, 1861, bl. 80.

Register van losse stukken van Sept. 1543 *tot October* 1555, *zijnde gedurende de regering van* KAREL *V in Gelderland, berustende op het archief te Harderwijk.* Ald. Jaargang XVIII, 1862, bl. 71.

Register van losse brieven van October 1555 *tot* 1568 *gedurende* PHILIPS *regering tot* ALBA, *berustende op het archief der stad Harderwijk.* Ald. Jaargang XVIII, 1862, bl. 147.

Register van losse stukken van af de komst van ALBA *tot de pacificatie van Gend* 1568—1577. Ald. Jaargang XVIII, 1862, bl. 352.

Tot lid van het Utrechtsche Genootschap benoemd, toen het besluit was genomen, dat er sectievergaderingen zouden worden gehouden, behoorde DE MEESTER tot de ijverigste leden, die in de sectievergadering voor de regtsgeleerdheid, zich te zamen vereenigden om bouwstoffen te verzamelen voor de regtsgeschiedenis van Nederland. Gelijk de *Jaarboeken* en *Nieuwe Bijdragen voor Regtsgeleerdheid en Wetgeving* onderscheidene vruchten van dat streven mogten mededeelen, zoo ontving dat Tijdschrift (Dl. IX, bl. 486 van de *Nieuwe Bijdragen*): *Het Veluwsche landregt* van de hand van DE MEESTER.

Eene prijsvraag, door het Utrechtsche Genootschap uitgeschreven en onbeantwoord gebleven, gaf hem aanleiding in

1852 eene voorlezing in het Leesmuseum te Utrecht te houden: *Onderzoek naar den staatsregtelijken toestand en de betrekking der onafhankelijke heerlijkheden onder de vrije republiek*, opgenomen in de *Nieuwe Bijdragen voor Regtsgeleerdheid en Wetgeving*. Dl. III, bl. 49.

Bij eene andere gelegenheid deelde hij in eene der sectievergaderingen van het Utrechtsche Genootschap eene belangrijke geschiedkundige bijdrage mede, over den vorm van den eed met het opsteken van de beide voorste vingers van de regterhand. Zie *Aanteekeningen van het verhandelde in de sectievergaderingen van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap*, 1856—1857, bl. 10.

Het lidmaatschap van het Utrechtsche Genootschap, en hetgeen hij daar sprak over de beoefening der statistiek, was de aanleiding, dat de schrijver van dit levensberigt, na de uitgave van den eersten Jaargang van het *Staatkundig en Staatshuishoudkundig Jaarboekje*, hem verzocht als medearbeider op te treden. Hij voldeed daaraan met de meeste bereidwilligheid. Onderscheidene opstellen heeft hij daarin geleverd als, in den Jaargang van 1850: *De begrootingen voor de Provincie Gelderland* en eene *Bijdrage tot de kennis onzer koloniale legers*, die hij vervolgd heeft in de Jaargangen 1851 en 1863. In den Jaargang 1854, leverde hij een artikel over de *Gemeentebesturen en de statistiek*. Tot de geschiedkundige statistiek hadden betrekking zijne bijdragen: *Iets uit eene belangrijke financiële commissie in de voorgaande eeuw*, Jaargang 1852; *Bezoldiging der gezanten onder de republiek* en *de Generaliteitsloterij*, Jaargang 1854. *Het vermogen der gemeenten om in evenredigheid de gemeene lasten te dragen, gedurende de republiek*, Jaargang 1855. *Opgave van eenige prijzen van levensbehoeften enz. van* 1555—1855, Jaargang 1856, terwijl hij in den Jaargang 1863 mededeelde: *Een blik in de begrooting der Maatschappij van Weldadigheid.*

Zijne warme belangstelling in vaderlandsche aangelegenden, gepaard aan zijne ervaring als Secretaris en later als Burgemeester, deed hem ook als medearbeider optreden in het zoo belangrijke *Weekblad voor Burgerlijke Administratie.* Ruim een jaar, nadat dat tijdschrift was opgerigt, en tot zijnen dood toe is hij daarin een ijverige medearbeider gebleven, door voortdurend zeer vele stukken te leveren. Voorzeker heeft hij krachtig bijgedragen tot den geest van degelijkheid en ware liberaliteit, waardoor dit tijdschrift uitmunt. Geen wonder, dat ook in dien werkkring het gemis van DE MEESTER wordt betreurd, al merkt het publiek ook met genoegen op, dat dezelfde geest als vroeger het tijdschrift blijft bezielen. Met de eigenaardige wetenschappelijke en maatschappelijke rigting van DE MEESTER kwam het overeen, om, terwijl hij de tijdvragen met groote belangstelling volgde, de geschiedbladen van vroegeren tijd hierbij open te slaan en aan te wijzen, welke analogiën de verleden tijd met den tegenwoordigen bezat.

Toen er ondoordachte plannen werden geopperd, om in de ontginning der heidevelden een afdoend middel aan te prijzen tegen de armoede, gaf in 1847 DE MEESTER uit: *Bedenkingen tegen het voornemen om de heidevelden door de overbevolking te doen ontginnen*, te Arnhem bij IS. AN. NIJHOFF. Hij herinnerde uit de geschiedenis, wat vroeger was voorgevallen. Hij billijkte den vromen wensch, om velen aan eene eerlijke broodwinning te helpen, maar het edele van het doel verblindde hem niet, om de groote zwarigheden daaraan verbonden voorbij te zien; hij waarschuwde geene kapitalen onnut te doen verspillen. En terwijl hij bij het licht der geschiedenis en der ervaring de bezwaren tegen ondoordachte plannen deed kennen, wees hij tevens op den geleidelijken, door de ervaring aangewezen weg, langs welken de ontginning der daartoe geschikte heidevelden konde geschieden.

Op dit gebied was de Meester geen vreemdeling. Reeds in 1845 had hij zich met zijnen vader, met Mr. C. L. Vitringa en J. Verhoeven tot Z. M. den Koning gewend tot oprigting eener Landaanwinnings-Maatschappij te Harderwijk. Zoo als gewoonlijk heeft de ijverige de Meester zich zeer veel moeite gegeven in deze zaak, welke, helaas! echter niet tot stand is mogen komen. Een uitvoerig stuk omtrent deze onderneming heeft het *Algemeen Handelsblad* van 4 Augustus 1845, N°. 4277, in zijne kolommen opgenomen, dat wel waard is hier ter plaatse vermeld te worden; zie Bodel Nijenhuis, *Nederl. Topogr.* N°. 825.

Het jaar 1851, toen het eerst de regtstreeksche verkiezingen voor de gemeentebesturen plaats grepen, deed hem in eene voorlezing, gehouden te Arnhem en geplaatst in de *Nieuwe Bijdragen voor Regtsgel.* Dl. II. bl. 5, de vraag behandelen: *Hoe lang en in hoe verre heeft het beginsel van volkskeuze zich in Gelderland doen gelden?* Na van den Germaanschen tijd tot op 1813 de geschiedenis der volkskeuze aangestipt te hebben, deelt hij met instemming mede de voorrede van het reglement op het bestuur der stad Arnhem van April 1795, waarin werd aangedrongen, dat de volkskeuze de regering vrij moest laten in hare beraadslagingen, en waarbij de volgende woorden waren gebezigd: „En hiertoe kunt gij, medeburgers, niet weinig „medewerken, door in de aanstaande keuze of continuatie „uwer repraesentanten, alleen het oog te hebben op kunde, „braafheid en ware vaderlandsliefde; ten minste het is in „ons oog niet genoeg den naam eens patriots te dragen, „om daardoor tot het werk der regering geschikt te wor„den geoordeeld; hiertoe behoort ook kundigheid, ondervin„ding, braafheid, doorzicht, standvastigheid en eerlijkheid." Teregt vroeg de Meester bij de mededeeling van deze woorden, met het oog op den tegenwoordigen tijd: „Wat dunkt u, wilt gij niet met mij deze verklaring onderteekenen?"

Toen in 1853 eene groote kerkelijke godsdienstige beweging ontstond, die bij velen nieuwe onverdraagzaamheid opwekte en de kerkelijke geschillen op staatkundig terrein overbragt, vond hij daarin eene aanleiding, om in het licht te stellen, hoeveel nadeel godsdienstige onverdraagzaamheid aan ons vaderland berokkend had. Hij deed dit in eene voorlezing, den 2den Januarij 1854 te Arnhem gehouden over: *Het dertiende artikel der Unie van Utrecht*, en later geplaatst in de *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* van NIJHOFF, Dl. IX, bl. 213. Hij toonde daarin aan, hoe verdraagzaam de staatknnde van Prins WILLEM I was geweest, maar hoe zijn edelmoedig streven door DATHEEN en anderen was tegengewerkt. Kenschetsende voor de denkwijze van DE MEESTER is de vraag: „En wanneer waren de BOGERMANS minder te vreezen „dan de LOJOLA's?" en het slot der voorlezing, na aanwijzing van de oorzaken der schenring van katholijken en hervormden: „Maar het was niet de schuld der Unie, „niet de bedoeling van Oranje; alleen gevolgen van onver„draagzaamheid in de godsdienst der beide partijen!

„Mijne Heeren! Onze voorouders hebben niet te ver„geefs geleefd, ook hunne feilen moeten het nageslacht tot „leering verstrekken. Mogt dat slechts zoo zijn!"

Werden in de Staten Generaal de voor- en nadeelen van het centralisatiestelsel besproken, DE MEESTER nam daaruit aanleiding tot eene voorlezing: *De grondlegger onzer Vrijheid Prins* WILLEM I, *voorstander van het centralisatiestelsel.* (*Nieuwe Bijdragen voor Regtsgeleerdheid*, Dl. VI. bl. 258). Zij was een schoon vervolg op zijne verhandeling: KAREL V *en zijne placaten*, mede geplaatst in de *Bijdragen voor Regtsgeleerdheid*, Dl. V. bl. 241.

Waarlijk, wanneer men let op deze breede lijst van belangrijke geschiedkundige voorlezingen, verhandelingen en bijdragen, waarmede DE MEESTER de kennis van de regtsge-

schiedenis en oudheidkunde van zijn vaderland verrijkt heeft, dan verdient hij reeds met eere genoemd te worden onder die Nederlandsche regtsgeleerden, die bij naauwgezette vervulling hunner ambtspligten, met stalen vlijt en onpartijdigheid uit de bronnen zelve de geschiedenis van hun Vaderland beoefend hebben. En nog maakten wij geen gewag van zijn voornaamste wetenschappelijk werk.

Reeds in 1846 heeft hij eene reeks van opstellen geleverd, die onder den titel van: *De Staten van Gelderland onder het licht der geschiedenis*, de *Nederlandsche Jaarboeken voor Regtsgeleerdheid en Wetgeving* versieren, Jaarg. 1846 en 1847. Dl. VIII, bl. 231, 409, 571; Dl. IX, bl. 232; Dl. X, bl. 227; Dl. XI, bl. 450; Dl. XII, bl. 20. Zij zijn als het ware de eerste uitgave van het belangrijke werk, dat bij zijn overlijden was afgewerkt en dat onlangs onder den titel van: *Geschiedenis der Staten van Gelderland van den oorsprong tot op heden*, in twee deelen bij J. Wedding te Harderwijk het licht heeft gezien, en voorzeker het meest geschikt is, om hem te doen kennen in den ijver van zijn onderzoek, in zijne uitgebreide kennis en in zijn waarheidlievend oordeel.

Als redenaar muntte de Meester niet uit door uiterlijke gaven, noch door geniale gedachten, noch door praal van beelden, maar door de degelijkheid en de liefde, waarmede hij zijn onderwerp behandelde. In zijne geschiedkundige voorlezingen is het altijd eene waarheid door hem diep gevoeld, die hij met warmte uitdrukt. In zijne *Toespraak bij het derde eeuwfeest der stichting van het hervormd Burger Weeshuis te Harderwijk*, op den 26sten November 1855 als voorzittend regent uitgesproken, verhaalt hij als trouwe beoefenaar der geschiedkundige studiën de armoede van vroegere dagen en de afwisselende lotgevallen van het gesticht; de geschiedkundige stof deed hem eene warme hulde brengen aan den vromen priester, die uit

overgespaarde penningen den eersten grond voor het gesticht legde; met de volheid van een godsdienstig gemoed wordt den kinderen op het hart gedrukt, dat zij zullen leven ter eere Gods, en den vader en de moeder van het gesticht met diepen ernst herinnerd, dat eene christelijke opvoeding alleen mogelijk is voor hen, in wie het christelijk geloof leeft. — In zijne redevoeringen als lid der Staten Generaal gehouden, betuigt DE MEESTER met warmte de liberale beginselen toegedaan te zijn; hij vreest zijne kiezers op de Veluwe niet, wanneer hij met persoonlijke overtuiging het openbaar onderwijs voorspreekt. De diepe eerbied, dien hij voor het hoofd van het ministerie, zijnen voormaligen leermeester aan Leidens Hoogeschool, koestert, belet hem niet tegen de wet op het middelbaar onderwijs te spreken en te stemmen, en de klagt te doen hooren, dat de regering door te veel centralisatie den onafhankelijken werkkring der gemeentebesturen benadeelt.

Het zijn niet alleen letterknndige verdiensten, waardoor de geschriften, verhandelingen, toespraken en redevoeringen van DE MEESTER uitmunten, maar deugden. Opregtheid, — eenvoudigheid, zucht naar waarheid, onpartijdigheid, welwillendheid, onbaatzuchtigheid, zelfstandigheid van oordeel, liefde — tot zijn vaderland, — tot zijne provincie, — tot zijne gemeente, — tot het gesticht waarvan hij regent is, — tot het archief waarover hij schatbewaarder is, — tot de betrekking, die hij bekleedt — alle die maatschappelijke deugden spraken nit zijne daden en zijn te lezen tusschen de regels van alles wat hij geschreven heeft.

Die dengden maakten hem geacht en bemind, — zij zijn de kostbaarste nalatenschap voor zijne vrienden en voor zijne weduwe, en zij zullen eenmaal een opwekkende kracht hebben voor zijne zonen, wanneer deze geroepen zullen worden om het vaderland en de wetenschap te dienen.

Gerrit Abraham de Meester vertoont ons een levensbeeld van Germaansche trouwhartigheid bij de beoefening der wetenschap en bij het vervullen van de verpligtingen aan het volksleven van de negentiende eeuw verbonden.

Ellekom,
Augustus 1864. J. DE BOSCH KEMPER.

LEVENSBERIGT

VAN

BERNHARDT TE GEMPT.

Onder de leden, die in het begin dezes jaars aan de Maatschappij door den dood werden ontrukt, behoort ook de Heer Bernhardt te Gempt, in leven Predikant te Batenburg. Hij was een man van veelzijdige kennis, in onderscheiden wetenschappen ervaren. Op godgeleerd gebied gaf hij er het bewijs van door de beantwoording eener prijsvraag, door het Haagsch Genootschap uitgeschreven, betrekkelijk de wonderverhalen waarvan de Evangelist Marcus alleen berigt geeft (Hoofdst. VII: 32—37 en Hoofdst. VIII: 22—26); welke verhandeling ten jare 1829 door dat Genootschap met zilver werd bekroond. Ook was hij vele jaren Correspondent van de *Allgemeine Protestantische Kirchen-Zeitung*, in der tijd door K. G. Bretschneider en anderen uitgegeven, en leverde daarin onderscheidene stukken den toestand der godgeleerdheid hier te lande betreffende,

of waarin hij ook van belangrijke werken in onze taal uitgekomen verslag gaf.

De Hoogduitsche taal toch was hem evenzeer eigen als de Hollandsche, in beide sprak en schreef hij even gemakkelijk. Hij was (1792) geboren en opgevoed te Schüttorff in het Graafschap Bentheim, waar zijn vader Burgemeester was. Reeds vroeg openbaarde zich in hem de lust tot studie en bepaaldelijk de zucht om predikant te worden. Na behoorlijke voorbereiding werd hij dan ook door zijne ouders naar Groningen gezonden, en daar zijne letteroefeningen met lof volbragt hebbende werd hij in 1813 onder het getal der proponenten opgenomen. Juist was de predikantsplaats te Batenburg vacant, waarvan de Graaf VAN BENTHEIM uniens collator was. De Graaf had TE GEMPT reeds leeren kennen als een jong mensch van uitstekende bekwaamheid en aarzelde geen oogenblik om hem met die standplaats te begiftigen, gelijk hij dan ook ten jare 1815 den 2den Julij de betrekking van predikant aldaar aanvaardde.

Hoe zeer TE GEMPT in de gunst en het vertrouwen van den Graaf deelde, blijkt daaruit, dat deze hem weldra aanstelde tot administrateur en rentmeester zijner goederen in en nabij Batenburg gelegen, in welke betrekking hij steeds met ijver en trouw is werkzaam geweest. Deze post gaf hem aanleiding om zich, meer dan anders het geval zou zijn geweest, op alles wat tot den landbouw, de houtteelt en andere daarmede verbonden zaken betrekking had, toe te leggen, en met welk een vlijt en vrucht hij zich daarin oefende, kan onder anderen blijken uit een werk over de Houtteelt, door de Amsterdamsche Maatschappij van Landbouw in der tijd met goud bekroond, gelijk ook uit een stuk over de „Rivierpolders in Nederland," in 1857 bij KRUSEMAN te Haarlem uitgegeven, waarvan deskundigen met hoogen lof gewaagden.

Niemand meene evenwel, dat hij om de natuurkundige onderzoekingen, met welke hij zich onledig hield, zijne ambts-

bezigheden of theologische studiën verzuimde. Op zijn predikwerk legde hij zich met ijver toe, en meer dan ééne beroeping naar eene andere gemeente werd door hem afgeslagen. In kerkelijke zaken was hij meer dan gewoon bedreven, zoodat hij dan ook vele jaren lid en praeses was van het Klassikaal bestuur van Nymegen, lid van het Provinciaal Kerkbestuur van Gelderland, en meer dan eens ter Synode werd afgevaardigd. De belangen van onderscheiden gemeenten tot zijn ressort behoorende behartigde hij met ernst, en bewees aan deze met raad en daad dikwerf groote diensten. Ofschoon met velerlei bezigheden als het ware overkropt, vond hij evenwel nog tijd en gelegenheid genoeg om zich met andere zaken bezig te houden. Zoo vertaalde hij in 1833 „BRETSCHNEIDER's Proeve van beantwoording op de vraag: Wat leert de Heilige Schrift ten aanzien van het goddelijk regt der vorsten?" (Amsterdam, G. van Dijk, gr. 8°.). Zoo schreef hij een stuk over JOH. TAULER, den mystiek uit de XIV^de^ Eeuw, en de Godsvrienden, en in 1837 werd een prijsvraag, door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen uitgeschreven, over de Opvoeding, door hem beantwoord, welk antwoord de zilveren medailje verwierf.

Boven dat alles was TE GEMPT een minnaar en beoefenaar der sterrekunde, waarvan hij meer dan gewone kennis bezat. Zijne lievelingslectuur was, behalve het Grieksche Testament, waarin hij bijna dagelijks las, VIRGILIUS en HORATIUS. Ook maakte hij van tijd tot tijd Hollandsche en Latijnsche verzen, waarmede hij zich zelfs nog in de dagen van zijn emeritaat, 1861, onledig hield, doch waarvan er geene zijn in het licht gegeven. De Hollandsche litteratuur ging hem zeer ter harte; door zijne betrekking tot den Graaf, wien hij jaarlijks, somtijds meer dan ééns, bezocht, was hij bekend geworden met diens rijke bibliotheek, in welke hij verscheidene Handschriften aantrof uit de XIV^de^ en XV^de^ eeuw.

Onder deze bevindt zich het veelbesproken Handschrift, het *Boec van Merline* getiteld en toegeschreven aan JACOB DE COSTER VAN MAERLANT, afkomstig uit het klooster te Frenswegen. Eenige uittreksels uit dit werk zijn bekend geworden, dank zij de nasporing van TE GEMPT, die de aandacht van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde op dat boek heeft gevestigd. De belangstelling der beoefenaars onzer Middel-Nederlandsche schrijvers is hierdoor in hooge mate opgewekt, want het weinige, dat zij daarvan te weten kwamen, heeft tot verschillende vragen en twijfelingen omtrent JACOB VAN MAERLANT, zijn verblijf te *Maerlant* en de door hem aldaar vervulde betrekking, aanleiding gegeven. Gaarne had derhalve TE GEMPT gezien, dat de Graaf dit merkwaardig Handschrift aan de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde afstond, toen hij om zijn letterkundige verdiensten in 1857 ons Medelid was geworden. De vorst VAN BENTHEIM-STEINFÜRT was daarentegen zoo naijverig op zijn schat, dat hij dien steeds zorgvuldig achter slot heeft gehouden, en niet eens de toestemming heeft gegeven om buiten de Bibliotheek een afschrift van het geheimzinnige handschrift te vervaardigen of het aan de kenners der oud-Hollandsche letterkunde ten gebruike te verstrekken. TE GEMPT vleide zich, dat er na den dood van den hoogbejaarden Graaf gunstiger tijden zouden aanbreken, en dat hij dan door nadere inlichtingen omtrent dit boek te geven, de geopperde vragen zou kunnen beantwoorden; maar de Graaf heeft den 72jarigen rentmeester overleefd.

Opgeruimdheid van geest gepaard met eene groote mate van goedhartigheid was TE GEMPT doorgaans eigen. Waar hij helpen kon, deed hij het gaarne. Hij was dan ook zeer vrijgevig in het nitleenen van boeken, die hij niet altijd (wat wel meer gebeurt) terugontving. Daardoor ontbreekt er in zijne eigene bibliotheek zelfs menig werk door hem vervaardigd en uitgegeven.

De laatste dagen zijns levens waren niet genoegelijk, zij waren met leed vervuld, want behalve de aanhoudende zenuwzwakte zijner echtgenoote en de krankzinnigheid van eene geliefde dochter, deed het hem veel verdriet de tegenwerking te ondervinden van den Batenburgschen Kerkeraad in de plaatsing van zijnen zoon, als zijn opvolger in de gemeente. De Graaf VAN BENTHEIM, unicus collator van de plaats, had op verzoek van den vader de collatie gegeven aan den zoon, destijds Candidaat tot de Heilige dienst. Dat collatieregt werd den Graaf door den Kerkeraad betwist. Minnelijke schikking kon niet getroffen worden, zoodat de zaak eerst voor de Arrondissements-regtbank van Nymegen, daarna voor het Provinciale hof van Gelderland getrokken werd. Beide collegiën deden echter eene uitspraak ten gunste van den Graaf, waarop dan ook later de kerkelijke beroeping gevolgd is. De uitslag van dit proces heeft TE GEMPT niet mogen beleven; hij stierf op den 14den Mei dezes jaars, 72 jaren oud, en heeft het voorregt niet mogen genieten zijnen zoon in zijne plaats als predikant te bevestigen.

Meer dan eens is TE GEMPT gehuwd geweest; eerst met Mejufvrouw JACOBA ALIDA MARIA VAN OLST, die hem in 1822 door den dood ontviel, hem eene dochter nalatende, thans de echtgenoote van den Burgemeester van Wijchen; daarna met Mej. HELENA JOHANNA BLOM, die hem twaalf kinderen schonk, van welke er nog 7 in leven zijn. Onder deze zijn er twee Candidaten tot de Heilige dienst, van welke de een zijn opvolger staat te worden, en de ander beroepen is geworden te Hoedekenskerke. Een ander zijner zonen is, in de plaats van den vader, tot Administrateur en Rentmeester van den Graaf benoemd, wel een bewijs, hoezeer de Graaf voldaan was over de wijze van administratie door den vader gevoerd; terwijl nog een ander zijner zonen met lof als kunstschilder bekend is.

Alle deze kinderen betreuren met de overigen en met de weduwe het verlies van eenen man en vader, dien zij hoogschatten en liefhadden, wiens onvermoeide ijver en trouw in al wat hem was aanbevolen en wat hij ondernam, wiens zucht tot al wat goed en nuttig was, bij hen in dankbaar aandenken blijven zal, en uit wiens rijken geest zij veel hebben mogen leeren, dat hun voor het vervolg hunnes levens te stade komen kan.

Leiden,
Augustus 1864. H. FANGMAN.

LEVENSSCHETS

VAN

Mr. JEREMIAS CORNELIS FABER VAN RIEMSDIJK.

JEREMIAS CORNELIS FABER VAN RIEMSDIJK werd den 3den Junij 1786 te Haarlem geboren.

Hij was de kleinzoon van den Gouverneur Generaal van Nederlands Oost-Indië JEREMIAS VAN RIEMSDIJK, uit diens tweede huwelijk met CORNELIA CATHARINA VAN VIANEN, en de zoon van Mr. IZEBRANDUS JOHANNES FABER VAN RIEMSDIJK en IGNATIA VAN BEECK.

Deze zijn vader werd op zijn derde jaar door zijnen oom FABER uit Oost-Indië medegebragt en te Haarlem opgevoed.

Na te Utrecht gestudeerd te hebben, heeft deze zich als Advokaat te Haarlem nedergezet, is toen aldaar Schepen, in 1784 Hoofdofficier, en daarna Burgemeester dier stad geworden.

tt

Hij moet een zeer kundig en geacht man geweest zijn, doch wiens verstandelijke vermogens later ten gevolge der toenmalige onrustige tijden veel hadden geleden, zoodat hij tot aan zijnen dood buiten 's huis heeft moeten verzorgd worden.

Deze ongelukkige toestand van zijnen vader deed zijne moeder besluiten de opvoeding van haren eenigen zoon aan de zorg van eenen gouverneur, eenen Franschen proponent, toe te vertrouwen.

Toen de jeugdige van Riemsdijk in het jaar 1802 de Academische lessen zoude bijwonen, ging zijne moeder zich met hem en hare dochters met der woon te Utrecht vestigen, terwijl voornoemde gouverneur ook gedurende den Academietijd met het toezigt en de leiding van den jongeling ten huize zijner moeder belast bleef.

Reeds op de Academie deed hij zich kennen als iemand, van wien men met der tijd zeer veel mogt verwachten.

Ik kan dit niet beter doen uitkomen dan door den brief mede te deelen, dien mij de hooggeachte Oud-Rector van het 's Gravenhaagsche Gymnasium, Dr. C. Bax, dienaangaande geschreven heeft en welken ik met zijne toestemming hier letterlijk mededeel:

„Toen ik het genoegen had," schreef mij de hooggeschatte man, „met u over mijne herinnering aan den Heer „Faber van Riemsdijk te spreken, kwam mij de aanvang „der levensbeschrijving van Miltiades bij Corn. Nepos in „de gedachten, en het best zou ik, bij nadenken, de vol„gende toepassing op den overledene in het Latijn kunnen „maken:

„Riemsdikius, Harlemensis, quum ingenii acumine et ju„ris scientia unus omnium studiosorum maxime floreret, ci„ves Academiae Trajectinae non solum bene de eo spe„rare solebant, sed etiam confidere, talem eum futurum, „qualis postea communi omnium, qui Hagae Comitis Juris„peritissimi essent, sententia cognitus et judicatus est.

„Ik was toen jong student, maar hoorde dikwijls de ou„dere studenten over RIEMSDIJK spreken als over den be„kwaamsten Jurist der Academie, zoodat ik dan ook zijne „publieke Promotie wenschte bij te wonen. Altijd is het „mij in het geheugen gebleven, hoe hij daar stond, een„voudig, maar toch met zekere achtbaarheid, en hoe hij in „alles het decorum in acht nam, en met beleefdheid de „gemaakte oppositie wederlegde, maar evenwel zóó, dat „hij oogenblikkelijk de zwakke zijde van de aangevoerde „oppositie ontdekte, zoodat het voor den opponent raadzaam „was een eerlijken terugtogt te maken.

„Toen ik in later tijd den Heer RIEMSDIJK in den Haag „op straat ontmoette, herinnerde ik mij dadelijk zijne Pro„motie, en groette hem nog eerbiedig, als in den studen„tentijd, en nadat in gevorderden leeftijd hij eenigzins „door de jaren gebogen daarheen ging, zag *ik* nog altijd „den jongeling in mijne verbeelding, met opgeheven hoofd „zijne dissertatie verdedigende.

„Ziedaar, Hooggeachte Heer, u mijne herinnering aan „den uitstekenden RIEMSDIJK in woorden voorgedragen, maar „de levendigheid van mijn gevoel omtrent den boven alle „medestudenten uitmuntenden jongeling kan ik niet in woor„den teruggeven."

Op den 15den Mei 1807 werd hij aan de Hoogeschool te Utrecht tot Doctor in de beide regten gepromoveerd, na openlijke verdediging eener disputatio juridica inauguralis *de crimine, quod vulgo laesae majestatis in specie dicitur*, welke door hem aan Koning LODEWIJK werd opgedragen.

Onder de theses achter de disputatie vindt men er eene, welke aldus eindigt: „Falluntur enim, qui sine laboris „summa contentione, multaque industria, se artes doctrinas„que solidas parare posse, opinantur."

Aan het einde der disputatie treft men een Fransch vers

aan, bij gelegenheid zijner promotie door zijnen vriend A. A. Meerman van der Goes vervaardigd, waarvan het slot aldus luidt:

„Cueille les fruits qui font l'objet de ton attente;
„Ton bonheur ici-bas ne soit point incertain;
„Mérite à ton décès l'épitaphe suivante,
„Mise sur ton tombeau de par le genre humain:
„*Ci-gît* Riemsdijkius, *de l'orphelin le père*,
„*De l'opprimé l'ami, du méchant la terreur*,
„*Des veuves le soutien, des vertueux le frère*,
„*De son pays la gloire, et des siens le bonheur*."

Na den afloop zijner studiën ging hij met zijne moeder te 's Gravenhage wonen, en werd den 10den Junij 1807 bij het Hof van Justitie van Holland, en op den 21sten Maart 1808 bij het Hoog Nationaal Geregtshof van het Koningrijk Holland als advokaat toegelaten.

Onder de leiding van zijnen zwager, den bekenden advokaat Fannius Scholten, begon hij de praktijk uit te oefenen. Deze in den omgang zoo aangename, vriendelijke en minzame man scheen voor zijnen jeugdigen confrère streng en meêdoogenloos te zijn.

Wanneer toch van Riemsdijk het een of ander had opgesteld, hetgeen aan Fannius Scholten niet beviel, gaf deze hem niet alleen onbewimpeld zijne aanmerkingen te kennen, maar scheurde tevens het gestelde voor zijne oogen in stukken en wierp het in het vuur of in de papiermand.

Dit gebeurde niet eens of tweemalen, maar telkens, wanneer Fannius Scholten begreep, dat het door zijnen jeugdigen confrère en zwager gestelde niet zoodanig was ingerigt, als hij begreep, dat het behoorde te wezen.

Menige traan is destijds aan het oog van onzen van Riemsdijk ontvallen over deze voor hem zoo strenge han-

delwijze, waardoor in één oogenblik tijds alles werd vernietigd, waaraan hij soms geheele dagen en halve nachten had gearbeid.

Doch hoe mismoedig hij ook hierover in de eerste oogenblikken mogt zijn, telkens herstelde hij zich en trachtte het onderwerp op nieuw met des te meer zorg te behandelen, ten einde niet andermaal zijn werk voor zijne oogen vernietigd te zien.

Die handelwijze van FANNIUS SCHOLTEN met zijnen jeugdigen confrère maakte op dezen zulk eenen diepen indruk, en spoorde hem zoodanig aan om de voetstappen van zijnen kundigen leermeester te drukken, dat zijne praktijk spoedig toenam, zoodat hij reeds op den 15den Augustus 1809 een huwelijk konde aangaan met HENRIETTA JOHANNA ANNA RIETVELD, en reeds in 1811, volgens de verklaring van nu wijlen den Oud-Minister van Justitie Mr. D. DONKER CURTIUS, als een advokaat van naam en van eene gevestigde praktijk bekend stond.

Menigmalen sprak hij later nog over deze handelwijze van zijnen zwager FANNIUS SCHOLTEN jegens hem, doch toen steeds met een diep gevoel van erkentelijkheid, omdat hij daaraan, gelijk hij zeide, te danken had, wat hij later geworden was.

Geen wonder dan ook, dat de Prefect van de Monden der Maas, de bekende Baron DE STASSART, met wien hij als President der algemeene armenvergadering in aanraking kwam, hem in den Raad van Prefectuur verlangde te hebben.

VAN RIEMSDIJK bedankte echter voor dit laatste, omdat hij dan de praktijk had moeten verlaten.

De Prefect bleef echter de aandacht op hem vestigen. Eensklaps, zonder eenige voorkennis, werd hij bij Keizerlijk Decreet van 27 Junij 1811 tot Adjunct Maire van 's Gravenhage benoemd.

Op den 2[den] Augustus werd hem hiervan kennis gegeven, met aanschrijving om den volgenden dag des middags om twaalf uur den vereischten eed op het stadhuis in handen van den Prefect af te leggen.

Na het ontvangen dier kennisgeving begaf hij zich onmiddellijk naar het huis van den Prefect om dezen over de benoeming te spreken, doch daar hem te kennen werd gegeven, dat deze dien dag voor niemand te spreken was, schreef hij hem in beleefde bewoordingen, dat hij de betrekking zoude aannemen, onder voorwaarde echter, dat hij de praktijk mogt blijven uitoefenen, daar hij zonder haar niet zou kunnen leven.

Den volgenden dag werd hem gemeld, dat de Keizer hem tevens benoemd had tot lid van den Arrondissementsraad van den Haag.

Te gelijk met voornoemde betrekkingen bleef hij dan ook de praktijk van advokaat uitoefenen met zijnen zwager Fannius Scholten, met wien hij zich geassocieerd had, en werd hij den 1[sten] Julij 1812 benoemd tot lid van het bureau van consultatie bij het Keizerlijk Geregtshof alhier.

Bij Keizerlijk Decreet van 25 Maart 1813 op nieuw benoemd tot Adjunct Maire van 's Gravenhage, was hij, ten gevolge van het vertrek van den Maire I. van Schinne naar Parijs, in de merkwaardige maand November van dat jaar met het bestuur der stad belast.

Ofschoon toen slechts 27 jaren oud, heeft hij zijne betrekking vervuld op eene wijze, die van zijn beleid, ijver en moed de ondubbelzinnigste blijken draagt, en die zijn karakter eer aandoet.

Toen de tijdingen, welke de *Moniteur* van 29 October bevatte, eene zeer zigtbare gisting hier ter stede veroorzaakten, overlegde hij met den Prefect om maatregelen te nemen tot verzekering der rust en tot beveiliging van personen en goederen.

Hij onderhield zich daartoe met de voornaamste ingezetenen der stad, en toen op den 9^{den} November de gisting toenam, ontbood hij des avonds onderscheidene hunner bij zich, die zich dan ook verbonden de orde en de rust te helpen handhaven.

Dag en nacht was hij tot dat einde werkzaam, en liet niets na wat daartoe strekken kon.

Te midden van deze zijne bemoeijingen kwam de Generaal DE JONGE hem in het geheim vragen, of hij met VAN HOGENDORP, VAN STIRUM en hem mede wilde doen.

Hij vroeg den Generaal: met welk doel? en toen deze hem antwoordde: om alles te herstellen als vóór 1795, wees hij dit voorstel van de hand, omdat hij het niet met zijnen eed konde overeenbrengen, en omdat dan ook naar zijn inzien de partijschappen zouden herleven.

Hij ging dus onvermoeid voort met maatregelen te nemen tot handhaving der goede orde en ter verzekering van de veiligheid van personen en goederen, en toen in den ochtend van den 17^{den} November de bewegingen vermeerderden, en hij kennis bekomen had, dat de Prefect alsmede de Kommanderende Generaal voornemens waren de stad te verlaten, ontbood hij eenige mannen, die veel invloed op het volk hadden, en het stedelijk bestuur vóór 1811 hadden uitgemaakt, waaronder de Heeren SLICHER, 'T HOEN en BACHMAN, bij zich op het stadhuis, om door hunnen invloed tot bewaring der rust en voorkoming van alle ongeregeldheden mede te werken.

Nadat hij vervolgens de tijding bekomen had, dat de Prefect werkelijk de stad had verlaten, en voorts bespeurde, dat alle superieure autoriteiten hem verlieten, de militaire magt hem geen bijstand bood., en hij dus in de onmogelijkheid gesteld werd zijn gezag verder uit te oefenen, besloot hij, als door den onwederstaanbaren drang der omstandigheden gedwongen, zich lijdelijk te gedragen, het be-

stuur neder te leggen en voornoemde Heeren te verzoeken in het belang der stad en tot welzijn hunner medeingezetenen werkzaam te blijven, om de rust en orde te handhaven en alle ongeregeldheden voor te komen.

Daarna vroeg men hem, om Secretaris van het Voorloopig Bestuur te worden; doch hij meende aan die uitnoodiging geen gehoor te moeten geven, als niet ontslagen van den gedanen eed.

Na het voorval van Woerden wilde men hem het bestuur wel weder overgeven; hij vond echter daarvoor geene termen, maar overlegde met den Heer VAN MAANEN hoe te handelen als de Franschen hier mogten terugkomen, hetgeen echter gelukkig niet gebeurde [1].

Nadat zijn zwager FANNIUS SCHOLTEN, die in 1813 met KEMPER zooveel heeft bijgedragen tot het herkrijgen onzer onafhankelijkheid, doch wiens naam ten voorleden jare bij gelegenheid der viering van het Novemberfeest bijna niet is genoemd geworden, ten gevolge zijner benoeming tot President van Raden en Rekenmeesteren der Domeinen, zijne praktijk aan VAN RIEMSDIJK had overgedragen, wijdde deze zich voortaan geheel daaraan toe, en werd den 14den October 1816 bij het Hoog Geregtshof voor de Finantiën en Zeezaken der Vereenigde Nederlanden als Advokaat toegelaten.

Was de praktijk van FANNIUS SCHOLTEN groot, zij verminderde niet onder VAN RIEMSDIJK; integendeel, zij breidde zich meer en meer uit, zoodat hij weldra onder de voornaamste advokaten der Haagsche balie werd gerang-

---

1 Omtrent het gebeurde in November 1813 met betrekking tot 's Gravenhage hoop ik binnen kort uit de nagelatene papieren van den Heer VAN RIEMSDIJK eenige meerdere bijzonderheden afzonderlijk mede te deelen.

schikt, en sedert het jaar 1827 tot aan zijnen dood de betrekking van Deken bekleedde.

Bij Koninklijk Besluit van 31 December 1824 werd hij benoemd tot Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw en in 1828 tot lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, terwijl ik hem in datzelfde jaar reeds vermeld vind als Directeur der Nederlandsche Huishoudelijke Maatschappij te Haarlem.

Het is omstreeks dezen tijd, dat wij hem te midden zijner uitgebreide praktijk tevens zijne krachten zien wijden aan het welzijn eener inrigting, die voor duizenden onzer verarmde landgenooten een weldadig toevlugtsoord is geweest.

Toen de Maatschappij van Weldadigheid tot kolonisatie van behoeftigen werd opgerigt, ten einde krachtdadig mede te werken om den toestand der armen en der lagere volksklasse te verbeteren, inzonderheid door hun arbeid, onderhoud en onderwijs te verschaffen en hen uit den toestand van verbastering, waarin zij vervallen waren, op te beuren, gevoelde men dadelijk behoefte aan eene permanente Commissie, aan welke het dagelijksch bestuur der maatschappij behoorde te worden toevertrouwd, en was VAN RIEMSDIJK een der leden, die zich met die gewigtige, zorgvolle, veelomvattende taak belastten.

Nevens den Generaal VAN DEN BOSCH, den stichter der koloniën, arbeidde hij met onverflaauwden ijver en volharding om voor de jeugdige instelling den weg te banen en haar in een goed en veilig spoor te brengen.

Talloos waren de moeijelijkheden, waarmede men te kampen had; groot en uitgebreid de werkzaamheden, die zich met elken dag vermenigvuldigden.

Contracten met de Hooge Regering, met gemeenten en armbesturen moesten aangegaan, reglementen ontworpen, huishoudelijke en administratieve voorschriften en verordeningen in het leven geroepen worden.

Een stelsel van comptabiliteit, eigenaardig berekend voor het plan van kolonisatie, dat meer beoogde dan arbeid te verschaffen en toezigt over de geheele huishouding van den kolonist bedoelde, moest geboren worden.

Aan dat stelsel gaf Faber van Riemsdijk het aanwezen.

Mannen van erkende bekwaamheid op administratief en comptabel gebied hebben aan dat stelsel bij onderscheidene gelegenheden hulde gebragt; en wanneer men de verslagen raadpleegt door de gecommitteerden der Commissie van Toevoorzigt uitgebragt nopens hunne bevinding te dien aanzien, dan zal men niet aarzelen in te stemmen met de getuigenis van eene bevoegde zijde verstrekt, dat het zamenstel van verordeningen, welke het comptabel beheer der koloniën en gestichten der Maatschappij van Weldadigheid regelden, een meesterstuk mag genoemd worden nitmuntende door helderheid en doelmatigheid.

Gedurende bijna 40 jaren heeft hij aan de grondvesting, de ontwikkeling en het beheer der Maatschappij van Weldadigheid een werkzaam deel gehad.

Hij was het, die de instelling, welke hij lief had, steeds in de moeijelijkste oogenblikken met zijn schrander hoofd, zijnen scherpen en juisten blik ter zijde stond, die in de gewigtigste aangelegenheden als haar verstandige raadsman optrad en hare regten en belangen voorstond, die niet was teruggedeinsd voor al de verantwoordelijkheid, al de zorgen, al de bemoeijingen van het dagelijksch bestuur, welke weinige jaren na de stichting der Maatschappij geheel en al voor zijne rekening kwamen, toen de Generaal van den Bosch, tot Gouverneur Generaal der West-Indische en vervolgens der Oost-Indische bezittingen benoemd, het vaderland moest verlaten.

Van den vorstelijken Voorzitter der Maatschappij van Weldadigheid, Zijne Koninklijke Hoogheid Prins Frederik der Nederlanden, door wien zulke belangrijke offers ten ha-

ren behoeve gebragt zijn, genoot FABER VAN RIEMSDIJK in eene hooge mate het vertrouwen.

Zijne voorlichting werd door dien geëerbiedigden Vorst op hoogen prijs gesteld en tot zijne jongste ure bleef hij met dat vertrouwen vereerd.

Wat er in 1856 van de Maatschappij van Weldadigheid geworden is, weet ieder. Ook hij heeft, gelijk zoo menig een, ondervonden, dat belangelooze diensten en inspanning ook aan de beste zaak gewijd, niet vrijwaren voor miskenning en teleurstelling.

Doch wat ook later door anderer zienswijze en opvatting moge veranderd of gewijzigd zijn, dit blijft zeker, dat 's mans onvermoeide en krachtdadige pogingen ter vestiging en opbouwing van eene instelling, door menschenmin ontworpen en door den vreemdeling bewonderd en geprezen, niet vruchteloos zijn geweest.

Bij Koninklijk Besluit van 15 Julij 1837 werd hij benoemd tot Landsadvokaat in de plaats van Mr. P. I. DE FREMERY, die lid van het Hoog Geregtshof te 's Gravenhage geworden was.

Twee jaren later, den 7den October 1839, is hij door het kiescollegie van 's Gravenhage tot lid van den Raad dier stad benoemd geworden, terwijl in datzelfde jaar aan hem door Koning WILLEM I de verevening van de zaken met België werd opgedragen.

Hij is ook Stadsadvokaat geweest en heeft als zoodanig den Heer WINTGENS vervangen, toen deze tot Raadsheer in het Provinciaal Geregtshof werd benoemd.

Nadat in 1840 bij de gewijzigde Grondwet Holland in Zuid- en Noord-Holland gesplitst was, kreeg 's Gravenhage de benoeming van acht leden (in plaats van vier) in de Provinciale Staten. Er werden dus vier nieuwe leden benoemd. Onder deze behoorde VAN RIEMSDIJK.

Bij Z. M. Besluit van 7 Mei 1843 werd hij benoemd

tot Staatsraad in buitengewone dienst, en den 1sten Junij daaraanvolgende herkozen tot lid van de Vergadering der Staten van de Provincie Zuid-Holland.

In datzelfde jaar werd hij tot lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal voor dezelfde Provincie gekozen bij staking van stemmen, terwijl de Heer THORBECKE zijn tegenstander was.

In 1846 werd hij als zoodanig bij de derde stemming met volstrekte meerderheid wederom tegen den Heer THORBECKE herkozen.

Tot in het jaar 1848 heeft hij die betrekking bekleed met al dien ijver en die naauwgezetheid, waarmede hij de belangen zijner cliënten behartigde, en werd hem dikwijls omtrent belangrijke onderwerpen het stellen der rapporten opgedragen.

In het staatkundige waren zijne beginselen van meer behoudenden aard. Vandaar dan ook, dat toen de leden der Tweede Kamer op 's Konings verlangen in Maart 1848 bijeenkwamen, om *elk* naar *zijne* denkwijze de hoofdpunten te bespreken, die bij eene grondwetsherziening zouden behooren in aanmerking te komen, VAN RIEMSDIJK zich bij die van de twee vereenigingen voegde, welke de minst talrijke was.

Deze staatkundige hoofdtrek nam echter niet weg, dat hij in zaken van staathuishoudkunde vrijzinnige beginselen voorstond, indien men daarbij slechts de *constitutioneel-* Koninklijke magt en regering niet te na kwam.

Dit een en ander kan onder anderen blijken uit zijne houding bij gelegenheid der behandeling van het zoogenaamde *placet* in zake van godsdienst, van de voordragten der grondwetsherziening en van eenige wetten van staathuishoudkundigen aard.

Toen in het jaar 1847 een gewijzigd ontwerp van strafwetboek werd voorgedragen en daarin de artikelen tot hand-

having van het zoogenaamde *placet* der Hooge Regering gemist werden, welke in dat van 1842 voorkwamen, vond die weglating in en buiten de Tweede Kamer zoodanigen tegenstand, dat deze in hare zitting van 21 Julij 1847, op het voorstel van den Minister van Justitie zelven, de verdere deliberatiën van het strafwetboek onbepaald verdaagde.

In dien strijd nam van Riemsdijk met vele andere leden der Tweede Kamer eene krachtige honding aan en sprak drie malen in de zittingen van 20 en 21 Julij 1847, de eerste reize alleen over deze belangrijke zaak zelve, de beide volgende keeren tegen eene motie van orde van den Heer Gouverneur, welke deze dan ook na zoo vele tegenspraak weder introk.

De voorstellen van negen leden der Tweede Kamer van de Staten Generaal, tot herziening der Grondwet in 1845 gedaan, achtte hij, over het geheel genomen onaannemelijk. Hij betwijfelde wel niet het regt der Tweede Kamer om in die gewigtige zaak een initiatief te nemen, maar achtte het onvoorzigtig en bedenkelijk daarvan op *dat* oogenblik gebruik te maken en vroeg, of de overtuiging van de noodzakelijkheid daarvoor wel bij de *andere* staatsmagten bestond; en zoo *niet*, wat dan bij mogelijke aanneming dier voorstellen daarvan het gevolg zou zijn? Naar zijn inzien niets anders dan botsing en heillooze tweespalt.

Buitendien geloofde hij niet, dat de voorschriften in art. 227 der toen geldende Grondwet nopens hare *wijziging* zulk eene algemeene verandering van beginselen toelieten, waardoor het staatsgebouw in zijne grondtrekken geheel zou veranderd worden, eene overbrenging van magt van den Koning op de Kamer zou plaats grijpen, en de kiem zou gelegd worden voor een' anderen regeringsvorm dan de thans bezworene.

Hij oordeelde, dat de leden volgens hunnen eed die

voorstellen niet mogten noch konden aannemen.

Met betrekking tot de Grondwetsherziening van 1848 liet hij bij den aanvang der openbare beraadslagingen over de *afzonderlijke* voorstellen in de *gewone* Tweede Kamer zich ongeveer op dezelfde wijze uit nopens de *bevoegdheid* der Kamer tot het in behandeling nemen van zoo belangrijke veranderingen als deze bevatteden, niet om de bestaande Grondwet, zoo als men het noemde, te *herzien*, maar om eene geheel *nieuwe* Grondwet in het leven te roepen.

Desniettemin heeft hij zich in de *discussiën* der eerste *zes* en van het *laatste* hoofdstuk gemengd, en in de daarop volgende zittingen der *dubbele* Kamer het woord gevoerd, ter gelegenheid van de behandeling van het VII^de^ ontwerp (Finantiën).

Daarbij werden echter alleen de gevolgen besproken, welke eene mogelijke *afstemming* van wetsontwerpen tot herziening zou kunnen hebben, en geene geldelijke aangelegenheden aangeroerd.

Bij de *stemmingen* in de *gewone* Tweede Kamer werden door hem twee hoofdstukken afgekeurd, en wel het IV^de^ en XII^de^, waarvan het *eerste* de Provinciale Staten en de gemeentebesturen, het *laatste* de additionele artikelen en het voorloopig kiesreglement betrof.

Het *eerstgenoemde* kwam hem *onaannemelijk* voor, omdat in art. 15 daarvan gelezen werd: „de Staten worden belast met de uitvoering der wetten en Koninklijke bevelen betrekkelijk tot de takken van algemeen binnenlandsch bestuur, welke de wet zal aanwijzen."

Dit was, naar zijne meening, in strijd met art. 34 van het II^de^ hoofdstuk, waarbij de uitvoerende magt opgedragen werd.

Het XII^de^ werd door hem om twee redenen afgekeurd: *vooreerst*, om de daarbij uitgesproken afschaffing van die

heerlijke regten, welke betrekking hadden tot de voordragt of de aanstelling van personen tot openbare betrekkingen, *zonder* dat daarbij gewaagd werd van eenige schadeloosstelling, gelijk in de volgende alinea van het betrokken artikel, waarin nog andere dergelijke regten werden afgeschaft; en *ten andere*, omdat art. 24 van het Reglement hem toescheen af te wijken van het onmiddellijk voorafgaande, waarbij het beginsel aangenomen was, dat de leden van de Tweede Kamer der Staten Generaal en de candidaten voor de Eerste Kamer bij *volstrekte* meerderheid van stemmen moesten gekozen worden.

Toen eindelijk in de *dubbele* Kamer op 6 en 7 October die beide hoofdstukken *in stemming gebragt werden*, volhardde hij bij zijne afkeuring van het IV[de], maar meende, na de verdediging van den toenmaligen Minister van Binnenlandsche Zaken, het XII[de] te mogen aannemen.

Met warmte en in onbekrompen zin nam hij een werkzaam deel aan het tot stand brengen van zoo vele wetten, waaronder belangrijke van staathuishoudkundigen aard en strekking, die gedurende zijn vijfjarig lidmaatschap aan de overweging der Volksvertegenwoordiging onderworpen werden; wetten, die slechts aangewezen behoeven te worden om te herinneren, hoe weldadig dat betrekkelijk korte tijdvak geweest is voor de stoffelijke welvaart van ons dierbaar Vaderland, door de regeling onzer geldmiddelen en de bevordering der hoofdtakken van onze nijverheid op de meest vrijgevige maar tevens omzigtige wijze.

Daarvoor behoeft men slechts de voornaamste aan te duiden, als:

de wet, houdende eene buitengewone belasting op de bezittingen met vrijwillige leening en bijdrage, van 6 Maart 1844;

die, houdende een nieuw tarief van in-, uit- en doorvoer, van 19 Junij 1845;

die, betreffende de inwisseling der provinciale en generaliteits-muntspeciën, van 18 December 1845;

die, houdende regeling van de burgerlijke pensioenen, van 9 Mei 1846;

de wet van 30 Mei 1847, waarbij de wetten van 29 December 1835 en 30 December 1840 afgeschaft en die van 19 Junij 1845 gewijzigd werden door de opheffing der schaalregten;

die op de regeling van het Nederlandsche muntwezen van 26 November 1847, waarbij de gouden standaard verworpen werd en alleen de zilveren behouden bleef.

Na de Grondwetsherziening werd hij niet meer tot lid der Staten Generaal gekozen; doch de Raad van 's Gravenhage koos hem in 1849 wederom tot lid van de Provinciale Staten.

In 1850 werd hij echter als zoodanig niet herkozen en evenmin in 1851 tot lid van het Gemeentebestuur van 's Gravenhage.

Den 7[den] October 1860 werd hij door den Groot-Hertog van Saksen Weimar Eisenach benoemd tot Kommandeur der Orde van den Witten Valk.

Hij heeft deel uitgemaakt van de Commissie tot vereffening der nalatenschap van Z. M. Koning Willem II, en zich daarbij hoogst verdienstelijk gemaakt.

Bij Z. M. Besluit van 4 Junij 1857 werd hij benoemd tot Kommandeur der Orde van den Nederlandschen Leeuw, en werd hem dit onderscheidingsteeken overhandigd op den 10[den] Junij daaraanvolgende, toen hij het groote voorregt genoot den dag te beleven, waarop hij zeggen kon de praktijk gedurende vijftig jaren onafgebroken te hebben uitgeoefend.

Ook na dien tijd bleef hij zijn leven aan haar toewijden en ging hij voort met denzelfden ijver en dezelfde naauwgezetheid de zaken te behandelen.

In de laatste twee jaren echter begonnen zijne ligchaamskrachten te verminderen en hinderde het hem steeds, wanneer nu en dan zijn doctor hem verbood naar de teregtzittingen van den Hoogen Raad, het Hof of de Regtbank te gaan, om de menigvuldige hem opgedragen zaken te bepleiten.

Zijn hoofd bleef echter even helder als vroeger en zijn lust tot werken verflaauwde niet.

Het was zijn wensch tot aan zijnen dood toe de praktijk te mogen uitoefenen. Zóó zeer was hij aan de betrekking van advokaat gehecht.

De vervulling van dien wensch mogt hem ten deel vallen.

Toen op den laatsten Augustus van het vorige jaar de vacantie geëindigd was, begon hij met nieuwen moed weder te pleiten en trad in de maand September nog driemalen op voor den Hoogen Raad.

Den 25sten September hield hij zijn laatste pleidooi voor dat Collegie, en op zulk eene voortreffelijke wijze, dat men den ervaren man in de volle kracht zijns levens weder voor zich dacht te hebben.

Met lust en opgewektheid had hij weder gesproken, en was zoo weinig daarvan vermoeid, dat hij bij zijne tehuiskomst aan zijne naaste betrekkingen zeide: „wat doet dat pleiten toch goed."

In de daaropvolgende week begon zijn gezondheidstoestand aanmerkelijk te verminderen, zoodat de pleidooijen, die op den 2den October bepaald waren, uit dien hoofde uitgesteld moesten worden.

Hij bleef echter die geheele week nog werkzaam en stelde nog den 3den October een belangrijk advies voor den Minister van Finantiën.

Den 4den bleef hij boven op zijne studeerkamer en ontving nog onderscheidene bezoeken; doch den 5den bleef hij voor het eerst te bed, klaagde over pijn in het hoofd, en

in den nacht tusschen den 5den en 6den sliep hij zacht en ongemerkt in.

Welk een verlies de maatschappij door zijnen dood had geleden, bleek op de ondubbelzinnigste wijze van onderscheidene kanten.

Geringen en aanzienlijken, zelfs Vorsten en Vorstinnen, betuigden op treffende wijze aan de nagelatene betrekkingen hunne deelneming.

Reeds in den avond van denzelfden dag werd hem in het *Nieuwe Dagblad van 's Gravenhage* eene regtmatige hulde toegebragt [1].

Eene Commissie uit den Raad van toezigt en discipline voor de Orde van Advokaten vervoegde zich den volgenden dag aan het sterfhuis en betuigde bij monde van den Advokaat LEVYSSOHN NORMAN met diep gevoel hare deelneming.

Toen het stoffelijk overschot van den grooten regtsgeleerde den 9den October op de begraafplaats te Eik- en-Duinen aan den schoot der aarde werd toevertrouwd, was eene menigte van regterlijke ambtenaren, advokaten, procureurs en vrienden bij het geopende graf aanwezig. Ook daar bragt de Advokaat LEVYSSOHN NORMAN, bij verhindering van den Advokaat DE PINTO, op nieuw in hartelijke bewoordingen eene welverdiende hulde aan de nagedachtenis van den bekwamen man, terwijl de Advokaat DELPRAT zijne verdiensten treffend herdacht, en de Raadsheer BEELAERTS VAN BLOKLAND, namens de familie, op waardige wijze zijnen dank betuigde voor de blijken van deelneming, die allen bij het geleden verlies mogten ondervinden.

Doch hierbij bepaalde het zich niet.

---

1 *N. D. van 's Gravenhage* van Woensdag 7 October 1863, n°. 236, bl. 1. kolom 1.

Juist op den dag der begrafenis moest door den Procureur Generaal VAN MAANEN conclusie worden genomen in de zaak, waarin VAN RIEMSDIJK veertien dagen geleden het laatst had gepleit.

Geen wonder, dat deze geachte magistraatspersoon, die VAN RIEMSDIJK zoo vele jaren had gekend, vóór het nemen zijner conclusie zich gedrongen gevoelde met de hem eigene welsprekendheid van het groote en onherstelbare verlies te gewagen, dat de regtswetenschap en de balie door den dood van VAN RIEMSDIJK hadden geleden [1].

Ook de Advokaat LEON, die na de conclusiën van den Heer Procureur Generaal als Advokaat in eene andere zaak optrad, gevoelde zich genoopt van wege de balie een woord van hulde aan de nagedachtenis van den Deken der Orde te brengen, terwijl een paar dagen later in het *Weekblad van het Regt* insgelijks zijne buitengewone verdiensten naar waarde werden geschat, hetgeen nog dikwijls bij meer dan éénе gelegenheid plaats greep.

Het kan niet betwist worden, dat FABER VAN RIEMSDIJK een hoogst merkwaardig man was, zoo als er niet velen worden aangetroffen.

Wanneer men nagaat de veelomvattende praktijk, die hij uitoefende, de menigvuldige andere betrekkingen, die hij bekleedde, als bij voorbeeld, behalve de reeds genoemde, die van Voorzitter der Nederlandsche Rijnspoorwegmaatschappij, van Directeur der Bataafsche Brandwaarborgmaat-

---

1 Te vinden in het *Nieuwe Dagblad van 's Gravenhage* van Zaturdag 10 October 1863, n°. 239, bl. 1. kolom 3; in het *Weekblad van het Regt* van 12 October 1863, n°. 2520, bl. 4. kolom 2, en in de *Nederlandsche Regtspraak*, Deel 75, bl. 205—208.

schappij, van Directeur der Nederlandsche Brandwaarborgmaatschappij van mobilaire goederen, van Directeur der Waarborgmaatschappij voor de Nationale Militie, van Directeur der Maatschappij ter waarborg van Lijftogten, enz., dan staat men verbaasd, dat één man dit alles, gedurende zulk een groot aantal jaren en tot zulk eenen hoogen ouderdom, heeft kunnen verrigten en volhouden, en laat zich zulks alleen verklaren uit zijne buitengewone werkzaamheid, volharding, gemakkelijkheid van werken, helderheid van geest, kalmte van gemoedsgestel en veelvuldige en grondige regtskennis.

De vroege ochtendstond was voor hem in den volsten zin des woords goud waard en werd dan ook vlijtig door hem besteed. Zonder dit ware het onmogelijk geweest, daar hij reeds vroeg in den voormiddag met consulten werd lastig gevallen en onderscheidene ochtenden met het pleiten verloor [1].

Geene zaak, hoe moeijelijk, ingewikkeld, duister en veel omvattend zij zich ook mogt voordoen, schrikte hem af. Hij begon met te lezen, en rustte niet voordat hij haar tot klaarheid had gebragt.

Zijne helderheid van geest was groot, en ging gepaard met eenen scherpen blik, waardoor hem niets ontsnapte.

Bovendien had hij eene bijzondere gemakkelijkheid van werken, welke grootendeels een gevolg was van oefening.

Steeds was hij bedaard en kalm, was nimmer moedeloos; ging rustig zijnen gang en had altoos tijd.

Zijne regtskennis was buitengewoon en veelomvattend, zoodat men hem als 't ware een levend *Corpus Juris* zou hebben kunnen noemen.

---

1 Ik heb hem eens voor de eerste en derde civiele Kamer van het voormalig Hoog Geregtshof drie weken achtereen, in elke week vier dagen, en op elken dag in eene andere zaak, hooren pleiten.

Hij was het toonbeeld van den waren pleiter.

De stukken van het proces had hij steeds met de meest mogelijke naauwgezetheid gelezen, zoodat het geval met al zijne omstandigheden tot de minste toe hem bekend en voor den geest was.

Hij trachtte het regtspunt steeds aan de beginselen van het regt te toetsen, en raadpleegde weinig schrijvers, en dan nog niet eerder, dan wanneer hij zijne eigene meening reeds gevestigd had.

Zijn pleidooi had hij op schrift; doch alleen bij wijze van korte aanteekeningen, zoodat het meer eene schets was, hetgeen, gelijk VAN DER LINDEN te regt aanmerkt, „veel levendigheid aan de pleidooi, en een groot gemak aan den pleiter verschaft" [1].

Zijn stijl was eenvoudig, helder, aangenaam, waardig; de taal was hij ten volle meester; bij uitnemendheid kende hij de kracht en de ware beteekenis der woorden.

In alle zijne pleidooijen heerschte eene geleidelijke orde, zoodat men hem zonder vermoeijenis aanhoorde.

Hij vermeed allen noodeloozen omslag, vestigde de aandacht dadelijk op het punt, waarop het aankwam, en had eene meer dan gewone overredingskracht.

Tot in zijnen hoogen ouderdom was hij bescheiden, wellevend in zijne voordragt en antwoorden, en verloor nimmer den eerbied voor de regterlijke magt uit het oog.

Het is mijn doel niet geweest eene lofrede op FABER VAN RIEMSDIJK te houden; daartoe had ik dan ook van van het Bestuur van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde geene uitnoodiging ontvangen; zij zou ook

---

1 *Verhandeling over de judicieele Practijcq*, Deel 2. bl. 28 en volgg.

weinig voegen aan mij, die in eene naauwe familiebetrekking tot hem stond.

Ik heb alleen eenvoudig en naar waarheid trachten te vermelden, wat ik van hem wist en hoedanig ik hem gedurende een groot aantal jaren had leeren kennen; en met die mededeeling hoop ik geregtvaardigd te hebben, hetgeen ik zoo even met volle overtuiging ter neder schreef: dat Faber van Riemsdijk een hoogst merkwaardig man was, zoo als er niet velen worden aangetroffen.

's Gravenhage,
den 27sten Augustus 1864. J. L. G. GREGORY.

LEVENSBERIGT

VAN

JOANNES MATTHIAS SCHRANT.

JOANNES MATTHIAS SCHRANT, naamgenoot van den thans nog in hoogen ouderdom rustenden Leidschen Hoogleeraar J. M. SCHRANT, was de oudste zoon en het eerste kind van NICOLAAS SCHRANT en MARIA EVERARD. Geboren op den 13den Januarij 1823 te 's Gravenhage, waar zijn vader solliciteur was, bezocht hij, genoegzaam voorbereid door het lager onderwijs, van zijn twaalfde tot zijn vijftiende jaar toe, van September 1835 tot 1838, de Latijnsche school aldaar, van welke hij de drie onderste klassen doorliep, en zich op die alle prijzen en loffelijke getuigschriften verwierf wegens zijne vorderingen zoowel in de beginselen der oude talen, als in de aardrijksbeschrijving en de wiskundige wetenschappen. Toen in het laatstgenoemde jaar zijne ouders naar de Oost-Indiën vertrokken, nam zijn oom, de Hoogleeraar SCHRANT te Leiden, de zorg voor

zijne verdere opvoeding en wetenschappelijke opleiding op zich, terwijl diens ambtgenoot en vriend, de Hoogleeraar W. L. Mahne, bij privaat-les het onderwijs in de Latijnsche en Grieksche talen met hem voortzette en hem bekwaam maakte voor de Akademische lessen.

Met voornemen om zich toe te wijden aan de beoefening der Geneeskunde, werd hij den 9[den] Mei 1840 ingeschreven als student aan de Leidsche Hoogeschool. Aanvankelijk legde hij zich toe op de tot zijn vak voorbereidende wetenschappen, wijsgeerige en natuurkundige zoowel als geschied- en letterkundige. Dat hij van die alle en met name ook van de studie der oude talen, die al meer en meer door vele aankomende Medici als overtollige ballast beschouwd worden, het noodige werk maakte, bewijzen de getuigschriften hem van wege zijne leermeesters, de Hoogleeraren Nieuwenhuis, Bake en Peerlkamp, ter hand gesteld bij zijn Propaedeutisch examen op den 2[den] Junij 1842, voor de Faculteit der Mathematische en Physische Wetenschappen *magna cum laude* afgelegd. Overgegaan tot de beoefening van zijn hoofdvak, maakte hij vlijtig en geregeld gebruik van het onderwijs der toenmalige Hoogleeraren, G. Sandifort in de Anatomie en Physiologie, C. Pruys van der Hoeven in de Pathologie, M. J. Macquelyn in de theorie der Pharmacologie, en G. C. B. Suringar in de algemeene Therapie en Pharmacologie; daarenboven ook de lessen van Prof. J. van der Hoeven in de Natuurlijke Historie en Vergelijkende Ontleedknnde geenszins verzuimende. Na verloop van twee jaren alzoo doorgebragt, werd hij in September of October 1844 door de Medische Faculteit *magna cum laude* tot Candidaat bevorderd. Na herhaalden tweejarigen cursus, onder anderen ook ter bijwoning van het Chirurgisch en Clinisch onderwijs van Prof. Broers, van wien hij een bij uitstek gunstig en aanprijzend getuigschrift bekwam (Bijl. 1), legde hij in Mei 1846 zijn Doctoraal examen af (Bijl. 2), en werd den 17[den] November

daaraanvolgende tot *Medicinae Doctor* bevorderd, na verdediging voor de Faculteit zijner *Dissertatio*, *continens Specimen Physiologiae pathologicae de Mechanismo congestionis et de inflammationis notione*, Lugd. Bat. 1846. Op zijne promotie in de Medische wetenschap volgde den 28sten Junij 1847 die in de Obstetrie, en den 19den Julij 1848 die in de Chirurgie, beide als naar gewoonte op *Theses*. Aan zijn voornoemd Academisch proefschrift viel zoo binnen- als buitenslands de lof ten deel van grondige en zelfstandige bewerking en originaliteit (Bijl. 3).

Onmiddellijk na zijne promotie in de Geneeskunde, tegen het laatst van 1846, begaf Schrant zich ter verdere aanleering en uitoefening van de praktijk naar het Buiten-Gasthuis te Amsterdam, als eerste Adsistent Geneeskundige; waarbij hij, na ook in de Verlos- en Heelkunde het Doctoraat bekomen te hebben, op den 6den December 1848, uit een door H. H. Regenten voorgedragen drietal door den Raad der stad met algemeene stemmen tot tweeden Geneesheer aangesteld werd. Gedurende zijne praktijk in dat gesticht van 1846 tot 1853, bevonden zich daar steeds, volgens allezins geloofwaardige opgave, van 350 tot 500 zieken. Hij deed er of assisteerde bij 1200 lijkopeningen. Hij beoefende er, behalve de gewone praktijk, vooral pathologische anatomie, auscultatie, histologie, en nam deel in de eerste drie jaren aan de psychiatrische praktijk over 180 krankzinnigen, onder de leiding van Prof. Voorhelm Schneevoogt.

Te midden zijner dagelijksche bezigheden, aan eene zoo werkzame betrekking verbonden, wist Schrant niet te min den tijd te vinden om ijverig deel te nemen aan onderscheidene wetenschappelijke ondernemingen en inrigtingen. Om niet te spreken van eenige later te vermelden pennevruchten van zijne hand, was hij in 1848 medeoprigter van de Amsterdamsche Afdeeling der Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunde, en nam deel

aan het bestuur dier vereeniging. — In 1850 rigtte hij met Dr. TILANUS de Vereeniging voor Pathologische Anatomie op. Hij was gedurende drie achtervolgende jaren Voorzitter van dat genootschap. Van zijne talrijke op de veertiendaagsche Vergaderingen gehondene voordragten bevinden zich de Verslagen in het *Nederlandsch Weekblad voor Geneeskunde*. — In 1852 was hij Secretaris van het Genootschap tot bevordering van Genees- en Heelkunde te Amsterdam, en arbeidde aan de reorganisatie van dat Genootschap, welke door zijne vereeniging met dat der Pathologische Anatomie tot stand kwam.

Na alzoo zes jaren lang aan het Amsterdamsch Buiten-Gasthuis verbonden te zijn geweest, maakte SCHRANT zich in den aanvang van 1853 uit die betrekking los, en keerde terug naar Leiden, met voornemen om zich aldaar als gewoon geneesheer neder te zetten tot uitoefening der burger-praktijk. En dit gelukte hem zoo wel, dat hij zich binnen korten tijd in eene vrij uitgebreide praktijk onder alle klassen der maatschappij, ook dikwerf naar buiten in den omtrek der stad, verheugen mogt. Tegen het einde van 't voornoemde jaar stond hij aldaar naar de opengevallen betrekking van geneesheer in het stedelijk Ziekenhuis, terwijl zijn verzoek daartoe, door de gunstigste getuigschriften van de Amsterdamsche Hoogleeraren J. VAN GEUNS, C. B. TILANUS, P. H. SURINGAR en W. VROLIK, op grond zijner voormalige praktijk in het Gasthuis aldaar, krachtig ondersteund werd (Bijl. 4). De zaak had echter geen gevolg: doch in 1858 werd hem het lidmaatschap der plaatselijke School-commissie, en in 1860 dat der Gezondheids-commissie opgedragen, voor welke beide meer last- dan eereposten hij vervolgens in 1862 bedankte.

Geen wonder dat een geneeskundige van zoo erkende verdienste en gevestigden naam, bij het openvallen van een' of anderen Akademischen leerstoel, weldra in aanmerking

kwam. Dit gebeurde reeds in het laatst van 1849, het derde jaar na zijne promotie, aan de Hoogeschool te Groningen, toen tot zijne bijzondere aanbeveling de gunstigste getuigschriften door de Leidsche Hoogleeraren Pruys van der Hoeven en Suringar werden afgeleverd (Bijl. 5). Doch voor Schrant was in vervolg van tijd een hoogere leerstoel bereid. Van 1857 tot 1862 gaf hij, op uitnoodiging van den eerstgenoemde dier beide Hoogleeraren, aan het Akademisch Ziekenhuis te Leiden collegie over de physische diagnostiek aan het ziekbed. En Pruys van der Hoeven, die tegen de maand Augustus van 1862, op zeventigjarigen leeftijd, zijn eervol emeritaat te gemoet ging, en niemand liever dan Schrant tot zijn opvolger verlangde, had hem, kennelijk met het doel van daartoe geleidelijke voorbereiding en ter meerdere aanbeveling, die taak reeds vroeger opgedragen. Op diens in het voornoemde jaar herhaalden aandrang werd Schrant op voordragt van den Minister van Binnenlandsche Zaken, bij Koninklijk Besluit van 3 Julij 1862, tot Hoogleeraar in de Medische Faculteit aan de Leidsche Hoogeschool benoemd. Van toen af legde Schrant, niet zoo zeer om de bepaling aan zijne benoeming toegevoegd na te komen, als veeleer uit eigene beweging, zijne, gedurende de laatstverloopene jaren meer en meer toegenomen, nog steeds toenemende en hem sterk afmattende praktijk volgaarne neder, om zich voortaan aan de meer uitlokkende en rustiger bezigheid van een wetenschappelijken werkkring toe te wijden. Den 17den October daaraanvolgende hield hij zijne Intree-rede, ter aanvaarding van het Hoogleeraarsambt, *Over de empirische ontwikkeling van het Ziektebegrip* [1]. Wat hij op den Akademischen leerstoel voor de theorie zoowel als bij het

1 Bijzonder gunstig aangekondigd door Dr. J. N. Ramaer in het *Nederl. Tijdschrift voor Geneesk.*, 1862, bl. 700, 701.

klinisch onderwijs aan het ziekbed voor de praktijk ten dienste zijner leerlingen gepraesteerd heeft, meenen wij als genoegzaam algemeen bekend met stilzwijgen te kunnen en te mogen voorbijgaan. Hij onderwees de Pathologie, de Kliniek, de Diagnostiek, enz. Jammer, dat het hem niet vergund is geworden zijn veelomvattenden en nuttigen werkkring langer voort te zetten, en te blijven leven en werken voor het heil zijner patienten en voor den roem der Hoogeschool. Naauwelijks twee jaren lang mogt hij zijne roeping getrouw vervullen, toen hij, in de maand Maart ll. aan een gevaarlijk en besmettend ziekbed om raad gevraagd, en hulpvaardig daarheen gesneld, ten gevolge van zijn overmatigen ijver, zelf door de smetstof aangetast op het ziekbed nedergeworpen werd, en in weêrwil van tusschen beide flaauw aanlichtende hoop op herstel, toch eindelijk voor de overmagt zijner kwaal bezweek, na in Jannarij te voren eerst zijn één en veertigste levensjaar voleindigd te hebben. Niet sterk van ligchaamsbouw overleed hij aan een kwaadaardigen *typhus*, hoedanig eene ziekte hij reeds eenmaal in zijn studententijd gelukkig doorgestaan had. Hij stierf op Vrijdag den 18[den] Maart, en zijn stoffelijk overschot werd op Maandag den 21[sten] daaraanvolgende door zijne naaste bloedverwanten, zijn hoogbejaarden Oom en diepbedroefden Vader, onder een grooten toevloed van vrienden en vereerders, ter aarde besteld. Bij zijn graf spraken, behalve de Eerw. Heer H. Tomas, pastoor bij de H. Lodewijkskerk, zijn ambtgenoot, de Rector Magnificus H. J. Halbertsma, een zijner leerlingen, de praetor op zijne kliniek, A. van der Swalme, en een zijner vrienden, de Evangelisch-Luthersche Predikant Inckel, ieder op zijne wijze, een woord van welverdiende hulde, dankbare vereering en ongeveinsde achting en vriendschap, beantwoord met eene dankbetniging van zijnen behuwd-broeder, den kapitein J. A. L. O. van der Monde, en van zijn neef, den

Heer EVERARD uit Amsterdam [1]. Op zijn graf is, door toedoen eener commissie van bijzondere vrienden en vereerders, uit vrijwillig bijeenverzamelde penningen, een hem waardig gedenkteeken ter duurzame herinnering voor tijdgenoot en nakomelingschap opgerigt [2], en op den 27sten October ll. plegtig ingewijd met eene toespraak van Dr. C. TER LAAG, geneesheer te Leiden, namens de Familie beantwoord door zijn behuwd-broeder, den Heer W. H. A. F. VAN DER MONDE, Burgemeester te Bemmel [3].

Het is bijkans onbegrijpelijk, hoeveel SCHRANT, gedudurende de weinige levensjaren hem toegestaan, van zijne promotie af in November 1846 tot aan zijn dood in Maart 1864 berekend, te midden van eene aanhoudend werkzame praktijk en van het Akademisch onderwijs, nog bovendien in geschrifte voor de wetenschap verrigt heeft. Na zich door zijn Akademisch Proefschrift reeds uitermate gunstig bekend gemaakt te hebben, gaf hij in *De Gids* voor 1849 (Deel I, bl. 504—517) een opstel over *Het Mikroskoop in de praktische Geneeskunde*, naar aanleiding van Prof. P. HARTING's Handboek voor het gebruik van dat kunstwerktuig; bragt hij, in hetzelfde jaar, de door Dr. J. MOLESCHOTT, als privaat- docent naar Heidelberg beroepen, aangevangene en bij zijn vertrek gestaakte vertaling van ROKITANSKY's *Handboek der bijzondere ziektekundige Ontleedkunde*, onder toezigt en met medewerking van Dr. G. E. VOORHELM SCHNEEVOOGT, ten einde; en bewerkte hij bovendien zijne in 1850 bij het Legaat van MONNIKHOFF met

---

1 Zie het *Leidsch Dagblad* van Dingsdag 22 Maart, N°. 1254, en de *Leydsche Courant* van Woensdag 23 Maart, 1864, N°. 36. Reeds in het laatstvorige N°. van Zaturdag 20 Maart was terstond na zijn overlijden allezins eervolle melding van hem gemaakt.

2 Zie de circulaire daartoe strekkende, van 11 April, in *De Tijd*, *Noord-Hollandsche Courant*, van Dingsdag 26 April, N°. 5149.

3 Zie de *Leydsche Courant* van Vrijdag 28 October, 1864.

goud bekroonde Prijsverhandeling *over goed- en kwaadaardige gezwellen*, die echter eerst in 1852 volledig het licht zag (Bijl. 6). Voorts belastte hij zich met of nam deel aan de redactie van verschillende Geneeskundige Tijdschriften. Gedurende 1850 was hij mede-redacteur van de *Geneeskundige Courant*. In 1851 werd hij mede-oprigter van het *Nederlandsch Weekblad voor Geneeskundigen*, en nam deel aan de redactie tot aan het einde van dit tijdschrift in 1856. In October 1849 liet hij zich de benoeming welgevallen tot lid van de Commissie ter redactie van het *Tijdschrift der Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst*, en bleef daaraan verbonden van 1850 tot 1856, in welk jaar dit tijdschrift met andere werd vereenigd. In 1857 trad hij op als mede-redacteur van het daarop gevolgde *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, tevens orgaan van dezelfde Maatschappij, ontstaan door zamensmelting van vele andere Tijdschriften, en bleef aan die redactie bij voortduring verbonden. Behalve eene talrijke menigte van berigten, waarnemingen, opmerkingen, verslagen enz. van zijne eigene hand, in deze en andere Tijdschriften verspreid [1], waaronder zijne *Jaarlijksche Verslagen over de Nederlandsche geschriften aangaande de Ontleedkunde van het gezonde en zieke ligchaam*, van 1851—1856, verscheen van hem in 1855 eene *Verhandeling over buiten-baarmoederlijke zwangerschap en lithopaedium-vorming*, geschreven in vereeniging met den Amsterdamschen Hoogleeraar J. van Geuns, en uitgegeven in de Werken van het Genootschap ter bevordering der Genees- en Heelkunde; — benevens C. Wedl's *Handboek der pathologische Histologie*, insgelijks in vereeniging met zijn Akademievriend Dr. Zeeman, vertaald en met aanmerkingen en bijvoegselen voorzien.

Het spreekt van zelf, dat een man van zoo algemeen er-

1 Zie hierachter.

kende verdiensten in aanmerking komen moest voor het lidmaatschap bij voorkeur van geneeskundige, maar ook van gemengde wetenschappelijke en letterkundige vereenigingen hier te lande. Dat SCHRANT mede zitting had onder de leden van de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst, aan wier Tijdschrift hij zes jaren lang medewerkte, spreekt van zelf, zoo het al niet uit de gedrukte naamlijsten harer leden kenbaar was. In September 1850 werd hij benoemd tot gewoon lid van het *Genootschap ter bevordering der Genees- en Heelkunde* te Amsterdam. In Junij van het volgende jaar 1851 werd hem het lidmaatschap aangeboden van het *Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*. In April 1854 werd hem het Diploma van lidmaatschap van wege het *Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* te Middelburg toegezonden. Op den 1sten van Lentemaand 1862 werd hij lid van de *Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen*. Eindelijk op onze in Junij 1863 gehoudene Jaarlijksche Vergadering werd hij tot lid verkozen ook van de *Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* alhier, welke hem niet eens een rond jaar onder hare leden heeft mogen tellen. En dat hij, meer medicus dan letterkundige, toch die keuze allezins waardig was, en zeer goed in zijne moedertaal de pen wist te voeren, bewijst zijne, zoo veel het onderwerp zulks toeliet, in der daad keurig gestelde Intree-rede.

Het ligt noch in den aard en de strekking van deze Maatschappij, noch in de bevoegdheid van hem, die ten haren dienste het schrijven van dit Levensberigt op zich genomen heeft, om in eene stellige beoordeeling, veelmin eene breedvoerige ontwikkeling te treden van SCHRANT's wetenschappelijke verdiensten als Genees-, Heel- en Verloskundige. Wij vergenoegen ons met desaangaande daarheen te verwijzen, waar aan zijne Medische kunde en bekwaamheid eene welverdiende hulde door deskundigen toegebragt

is, inzonderheid naar het berigt, kort na zijn overlijden door zijn boezemvriend Dr. ZEEMAN gegeven in het *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde* [1]. Zie voorts het over hem gesprokene door zijn opvolger Dr. J. C. G. EVERS, in zijne Redevoering ter aanvaarding van het Hoogleeraarsambt, op den 23sten September ll. bl. 35.

Niet alleen als geleerde, maar ook als mensch bezat SCHRANT vele beminnenswaardige hoedanigheden. Nederig en bescheiden, zoude hij, bij een betamelijk gevoel van eigenwaarde, niet ligt iemand beleedigd of voor het hoofd gestooten hebben. Zachtaardig en minzaam in zijn omgang, wist hij zonder moeite of gemaaktheid anderen, en dat wel inzonderheid de door hem behandelde lijders, voor zich in te nemen. Menschlievend en medelijdend in den hoogsten graad, ging hem niets zoozeer ter harte als het verligten van den last zijner natuurgenooten; daarvoor ontzag hij moeite noch inspanning; ja daaraan bragt hij ten laatste zichzelven ten offer. Innig gevoel van dankbaarheid en liefde jegens weldoeners, leermeesters en voorstanders kenmerkt de toespraken aan het slot zijner Intree-Rede, inzonderheid die aan zijn voorganger PRUYS VAN DER HOEVEN, die over zijn daarbij niet tegenwoordigen Oom en die aan zijn Vader (Bijl. 7). Hoe hoogen prijs hij op den troost der Godsdienst stelde, heeft zijn sterfbed bewezen.

SCHRANT was den 1sten Julij 1856 in het huwelijk getreden met JOANNA HELENE FRANCISCA GABRIËLLE VAN DER MONDE, bij welke hij twee kinderen, beide zoontjes, verwekte. Zij beweent in hem een even teeder-lievenden als teeder-geliefden echtgenoot, in wiens bezit zij zich regt gelukkig gevoelde. Niet minder harden slag bragt zijn vroegtijdig afsterven toe aan zijne beide nog levende Ou-

---

1 Jaarg. 1864. Deel VIII. bl. 255.

ders, die, naauwelijks van een vorig dubbel treffend verlies bekomen, in hem het laatste hunner vijf kinderen verloren; terwijl aan zijn hoogbejaarden Oom, die aan zijne opleiding en vorming zooveel ten koste gelegd had, eensklaps het vooruitzigt benomen werd van zijn eigen naam in hem te zien voortleven.

Voor de Leidsche Hoogeschool, die niet veel langer dan anderhalf jaar zich in zijn bezit verheugen, en nog zooveel in de toekomst van hem verwachten mogt, staat SCHRANT's verlies gelijk met dat van een NIEUWLAND en een BORGER, beiden in de kracht huns levens weggerukt, en is ook op hem volkomen toepasselijk de zoo kernachtige en veelbeteekenende uitdrukking van WYTTENBACH[1]: *magis ostensus quam datus.*

Leiden,
November 1864. J. T. BERGMAN.

1 In *Vita Ruhnkenii*, pag. 211.

BIJLAGEN.

(1) Een Testimonium als het onderstaande wordt zeker niet aan een alledaagsch student noch uit loutere formaliteit gegeven:

L. S.

Juvenis Ornatissimus J. M. SCHRANT, Medicinae Candidatus, Scholas meas et Clinicas in Nosocomio Institutiones egregio exemplo frequentavit, mihique optima exhibuit progressuum suorum documenta, ut egregium hunc Juvenem omnibus bonis de meliori nota commendare nullus dubitem.

Lugd. Batav. d. 8 Maji 1846. J. C. BROERS.

(2) Bij het Doctoraal-examen, op Maandag den 11den Mei 1846, werd hem, als naar gewoonte, tegen den volgenden dag, ter verklaring op schrift opgegeven eene *Historia morbi*, benevens HIPPOCRATIS *Aphor.* 26, Sect. II. Beide opstellen, eigenhandig door hem bewerkt en aan de Faculteit ter beoordeeling voorgelegd, berusten als nog onder zijne nagelatene papieren.

(3) Wijlen de Hoogleeraar J. L. KESTELOOT te Gent voegde aan een brief van 17 December 1847 in P. S. het volgende toe: »De *Dissertatio de Mechanismo Congestionis* heb ik »met veel belangstelling gelezen, om er nog eens, met moei»te, op terug te komen; dit stuk komt mij zeer doorwrocht »voor." En verder, met toespeling op de Hoogeschool, aan welke hij zelf weleer gestudeerd had: »Ik zie met genoegen, »dat de borst, aan welke ik ook gezogen heb, nog goede »melk geeft en handige zuigers oplevert. — Die *divisio man-*

„ca in de V *thesis* heeft mij ook wel eens gehinderd, daar„om heb ik getracht dit punt, in mijne lessen, zoo veel mo„gelijk op te klaren; en ik meen hierin zoo niet de eerste, „ten minste van de eerste te zijn: daar ik den jongen heer „SCHRANT, meen ik, een exemplaar mijner gedrukte lessen „over de *Pathologie* bezorgd zal hebben, wilde ik wel gaar„ne zijne aandacht vestigen op *Caput quartum*, en bijzonder„lijk § 123 et seq. — Ik maak zijn Ed. mijn compliment „over zijne zoo luisterlijke Promotie en zeg over alles uit „mijn hart: *quod Deus bene vertat!*"

(4) Het is wel der moeite waard uit de vier boven genoemde getuigschriften hier bij voorkeur dat van Prof. TILANUS letterlijk over te nemen, als een volkomen afdoend bewijs van zijne bekwaamheid en geschiktheid voor Geneesheer in een Ziekenhuis:

„De Ondergeteekende geeft gaarne getuigenis zijner overtuiging van de uitnemende geschiktheid van den Heer Dr. J. M. SCHRANT voor de betrekking van Gasthuis-Geneesheer, welke thans door hem verlangd wordt. Deze aanbeveling berust zoowel op 's mans wetenschappelijke verdiensten, die uit menigen algemeen door deskundigen hooggeschatten letterarbeid is gebleken, als op den loffelijken ijver, waarmede hij in alle opzigten, gedurende eenige jaren, den post van tweeden Geneesheer aan het Buiten-Gasthuis alhier heeft vervuld."

Amsterdam,
5 December 1853. Prof. C. B. TILANUS.

(5) Ook deze beide getuigschriften zal het wel niet ongepast zijn hier over te nemen. Zij luiden als volgt:

„De Ondergeteekende verklaart, dat de Heer Med. Doct. J. M. SCHRANT, gedurende zijn verblijf aan de Leydsche Hoogeschool, zijne lessen over pathologie en praktijk der Geneeskunde met vlijt heeft bijgewoond en door zijne studiën en zeden zich onder hare uitmuntendste kweekelingen gerangschikt heeft: waarom hij hem aan ieder die zijne belangen zou kunnen bevorderlijk zijn, ten dringenste en ernstigste aanbeveelt."

Leyden,
15 Nov. 1849. C. PRUYS VAN DER HOEVEN.

„Gaarne legt de ondergeteekende de verklaring af, dat de Heer J. M. Schrant, Med. Chir. et Art. Obstr. Doctor, gedurende zijne studiejaren aan de Leydsche Hoogeschool, niet alleen door bijzonder gunstigen aanleg, door groote belangstelling in het onderwijs en door onvermoeide vlijt heeft uitgemunt, maar zich ook boven anderen onderscheiden heeft door lust tot eigen wetenschappelijk onderzoek, gelijk daarvan, zoowel door zijn Akademisch proefschrift als door zijne onlangs uitgegevene *Bijdrage over de vrijwillige genezing van den kanker*, de onduhbelzinnigste bewijzen geleverd zijn. De Ondergeteekende draagt daarom aan den Heer Schrant, als bekwaam en ervaren Geneesheer en tevens als wetenschappelijk geleerde, de grootste hoogachting toe."

Leyden,
15 Nov. 1849. G. C. B. SURINGAR.

(6) Ook over dezen arbeid is het wel der moeite waard het oordeel van een Geneeskundige in Engeland te vernemen, ontleend uit een hrief van W. Vrolik aan Schrant, geteekend, Amst. 1 Febr. 1855.

„De U bekende Paget schrijft mij het volgende:

„I am very glad to have received the 2d and 3d Part of „Schrant's Essay on Tumours: this makes his book a very „important one, and will be part of my studies, I hope, „after the end of our wintersession of lectures."

„Ik vertrouw dat dit oordeel van een bevoegd persoon U „niet onaangenaam zal zijn, en deel het U daarom mede."

(7) Niet ongepast komt het ons voor de beide laatstgenoemde toespraken tevens als proeven van stijl en uitdrukking, hier over te nemen:

„Hoe gaarne had ik, onder de hier aanwezige professoren, ook mijnen hooggeschatten Oom een kort woord van dank gebragt. Dan de min gunstige staat zijner gezondheid laat hem niet toe hier tegenwoordig te zijn. Hij toch was het, die mij vóór en na mijnen studietijd liefderijk verzorgde en mij de gelegenheid opende tot het erlangen van den titel, die toen het hoofddoel van mijne inspanning was. Heb ik eenig welslagen in mijne studie, ik dank het voor een goed deel aan het dagelijks getuige zijn van zijne onverpoosde werkzaamheid, die mij tot navolging prikkelde. Moge

hij nog lang een gelukkigen onderdom genieten en in zijne kalme rust steeds die helderheid van geest behouden, die wij nog zoozeer in hem bewonderen."

„En gij, mijn hartelijk beminde oude Vader! Zoo er één is, wiens tegenwoordigheid mij mijn geluk op dezen dag diep doet gevoelen, het is de uwe. Door velerlei lotwisselingen zijn wij zoo lange jaren van elkander gescheiden geweest. Toen ik als jongeling arbeidde, waart gij, hoewel in een ander wereldhalfrond ver van mij verwijderd, toch de opmerkzame deelgenoot van mijn streven. Uwe hartelijke raadgevingen waren mij steeds bij; steunden mij in het goede. Thans smaken wij het geluk ons hereenigd te zien en geniet gij de vreugde getuige te zijn van de onderscheiding die uwen Zoon te beurt valt. Ach! mogen wij voortaan in elkanders nabijheid blijven! Moge ik U nog lang bezitten en het mij gegeven zijn U tot steun te verstrekken bij uwe klimmende jaren."

Helaas! die wensch mogt niet vervuld worden.

OPGAVE

VAN

VERSPREIDE OPSTELLEN

VAN

J. M. SCHRANT, IN

De Gids.

1849. Het Mikroskoop in de praktische Geneeskunde. (in den vorm eener beoordeeling van P. Harting, *Het Mikroskoop* enz. *Handboek voor Natuur- en Geneeskundigen.* Utrecht, 1848, 2 dn.) Dl. I. bl. 504—517.

Nederlandsch Lancet.

1849. Iets over de vrijwillige genezing van den Kanker, met pl. bl. 225—248.

Geneeskundige Courant.

1850. Drie waarnemingen van Darmbeknelling.
Proeven gedaan met de Syringine, een nieuw koortsmiddel.
Aankondigingen van geschriften van W. Berlin, F. W. Beneke, J. L. Dusseau, en G. Gluge, ald. in N°. 12, 27, 44 en 49.
Aetiologie en Semiotiek van den versterkten tweeden toon der Arteria pulmonalis. Bijblad, bl. 17—24.

Tijdschrift der Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst.

1850. Ontleedkundige studiën over de aderlijke Bloedvaten in den gezonden toestand, met pl. Dl. I. Afd. 2. bl. 125—162.
Beschouwingen over de onderkenning en de pathologie der acute Tuberculosis. Ald. bl. 339—367.
1852. Over den oorsprong van het Colloïd, beschouwd in verband met dien van het slijm en van de synovia. Dl. III. bl. 3—45. (in het Hoogduitsch vertaald door Weber, in het *Arch. f. physiol. Heilk.* XI).
De Colloïd metamorphose der Cel. Ald. bl. 253—262.
Jaarlijksch Verslag over de (Nederlandsche) Geschriften, betrekkelijk de Ontleedkunde van het gezonde en zieke ligchaam, over 1851—1856. 6 st. Ald. Dl. II, 1851. 2de Afd. bl. III—LII. IV, 1853. bl. 98—132. V, 1854. bl. 77—108. VI, 1855. bl. I—XVIII. VII, 1856. bl. LXXXII—XCIX.

Nederlandsch Weekblad voor Geneeskundigen.

1851. Over Anaemie en Hydrops door verminderd eiwitgehalte van het bloed. bl. 16.
Lijkverstijving. bl. 77.
Iets over Sarcoma. bl. 150.
Spiervezelen van het Darmkanaal. bl. 151, 235.
Gezwellen binnen het Strottenhoofd. bl. 256 en v.
Waarnemingen over Diabetes mellitus, enz. bl. 279—283.
Waarde der verschillende geneesmiddelen tegen den Kanker. bl. 323.
Is de Kanker bij sommige dieren eene gemakkelijk te genezen ziekte? bl. 395.
Roode Kristallen in het bloed. bl. 405, 406.
Over de vorming van het Bindweefsel. 3 st. bl. 464, 465; 487, 488; 511—513.
1852. Spoelwormen als oorzaak van den dood door verstikking. bl. 6, 7.
Arcus Senilis of Gerontoxon. bl. 107, 108.
Arveolaire gelei- of colloïdgezwellen. Colloïdkanker. bl. 146—148.
Haren-, tanden- en huidbevattende kysten. bl. 176, 177.
De uitsluiting tusschen Tuberculosis en Emphysema. bl. 121—125.

Bijdrage tot de Statistiek des Kankers. bl. 191, 192; 275; 410.
Oorsprong der bloedligchaampjes bij den mensch. bl. 254, 255.
Bijdrage tot de kennis van de oorzaken en van de gevolgen van hardnekkige Stoelverstopping. bl. 425—429.
Oorzaken van Amblyopie en Amaurosis. bl. 522—524.

1853. Over het involutie-proces van den Akephalokystenzak bl. 99—103.
De Colloïdgroep. bl. 424, 425; 434—437.

1854. Waarneming van eene aangeborene Middelrifsbreuk bij een vijftienjarigen jongen. bl. 113—117; 123—128.
Pneumathaemie. bl. 264—266.
Welk begrip moet men aan het woord Tuberkel hechten? bl. 465—470; 497—503; 509—513.

1855. Het vraagstuk van den Kanker vóór de Académie de Médecine te Parijs. bl. 111—115; 121—125; 131—135; 141—145.

Benevens eenige Aankondigingen of Recensiën van geschriften van Donders, Dl. I. bl. 181. Lebert, bl. 446. Schroeder van der Kolk, Dl. II. bl. 65. Kriss, Dl. III, bl. 30. Ekker, bl. 137. Canstatt, bl. 247. Henle, bl. 345. Hartung, Dl. IV. bl. 41. Vrolik, bl. 441. Hannover, Dl. V. bl. 338. Rokitanski, bl. 518 en 529.

Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde.

1857. Beschouwingen over de Colloïdgroep. bl. 81—87.
Cellen met verdikte wanden in het dierlijk ligchaam. bl. 347.
Stippelkanalen in de Celvliesjes. bl. 348.
Over Kraakbeencellen. bl. 348.
De groei van den Kanker teruggebragt tot eene weelderige ontwikkeling der Bindweefselligchaampjes. bl. 661 en v.
Elastieke Vezels. bl. 672.
Stippelkanalen in dierlijke Cellen. bl. 672.

1858. Eenige opmerkingen aangaande het Tympanitische geluid. bl. 500—502; 561—564.

1860. Over Auenbruggers en Corsons Percussie-stellingen. bl. 132—134.
Over de volheid van het Geluid. bl. 529—533.

1861. De Geboormeter of Acuometer. bl. 508.
Over de helderheid van het Geluid, in verband beschouwd met het Tympanitische. bl. 657—661.

1862. De Consonanceleer van Skoda besproken. bl. 481—488.

1863. Over Ziektebegrip, Diagnostiek en Terminologie. bl. 293—298. (Tegen een paar opstellen van Dr. C. Gobée en Dr. P. L. de Boer, aldaar bl. 161—165 en 209—211).

Nog iets over het begrip van leven en van ziekte. bl. 529—534.

(Insgelijks tegen Prof. W. Koster en Dr. de Boer, aldaar bl. 337—340 en 378—380. Eerstgenoemde rigtte daarop nog „Een laatst woord aan Prof. Schrant," ald. bl. 630, 631, waarop deze niet heeft geantwoord).

LEVENSBERICHT

VAN

JAN BRESTER ALBERTSZOON.

Onze letterkunde heeft reeds van oudsher, en vooral onder de gelukkigste beoefenaren der dichtkunst, vele voorbeelden van degelijke zelfontwikkeling aan te wijzen. In die rei bekleedt BRESTER eene schoone plaats.

Hij werd den 7den Mei 1805 te Amsterdam uit burgerouders geboren en zijne opvoeding was, evenmin als het onderwijs dat hij ontfing, op meer dan het gewone dagelijksche leven gericht; maar dat beide degelijk en dengdelijk waren, heeft hij in de uitingen zijns geestes voldingend bewezen. Aan beide deden zij eere.

In den eenvoud en het pozitieve der omgeving, waarin hij zijn vroegste jeugd doorbracht, ligt vermoedelijk, voor een groot deel althands, de kiem zijner richting. In zijn' „jongen tijd" onderscheidde men nog de verschillende scho-

len op kunstterrein zoo niet; *nu* zeggen wij: Brester behoorde tot de realisten. Het werkelijke leven was zijn sfeer, ook in de kunst; maar hij wist het van zijne schoonste zijde op te vatten, en ziedaar het bewijs, dat hij den waren dichterlijken aanleg bezat, ook al schitterde hij niet door hooge vlucht van denkbeelden.

Een genootschap, aan welks vroegere geschiedenis menige geachte naam op het veld van wetenschap, kunst en letteren verbonden is, de Maatschappij V. W. te Amsterdam, telde Brester op jeugdigen leeftijd reeds onder zijne werkzaamste leden. De eerste vaerzen, die hij in druk gaf, verschenen, anno 1824, in het jaarboekjen door die Maatschappij voor hare leden uitgegeven. Openlijk trad hij het eerst met zijn' naam in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* op.

Aan die wijze van openbaarmaking bleef hij getrouw. Zoowel zijne beroepsbezigheden als verschillende nuttige, maar bloot eervolle betrekkingen, die hij met gelijken ijver bekleedde, gedoogden niet, dat hij veel tijd aan de beoefening der fraaie letteren wijdde, of liever, dat hij veel schreef. Zijne Muze bracht geen lijvige bundels voort. Dat lag ook niet in haren aart. Zij was er niet minder om.

Wat hij schreef, wat hij in het licht gaf, — en wij gelooven dat hij weinig *en portefeuille* hield, — alles kenmerkte zich, gelijk zijn geheele persoonlijkheid in het gewone leven, door zekere korrektheid en was met zorg geacheveerd. Geen krullen, geen franjes, geen illustratiën eener weelderige fantaisie; maar wat in zijn onderwerp zat haalde hij er uit. Hij plaatste het in het beste licht; hij bezag het van alle zijden, en zijn blik was even diep en scherp als zijn hand vast en gelukkig in de behandeling. Al zijne gedichten ademen zekere kalmte, rijpheid van nadenken, zonder daarom gevoel uit te sluiten. Zij geven den totaalin-

druk eener gezonde, natuurlijke harmonie tusschen verstand en hart.

De meest populaire zijner voortbrengselen zijn de zoogenaamde *IJsstukjens*, waardoor hij zich voorzeker niet minderen naam verwierf dan door zijne veelal gelukkige navolging van den allemannischen dichter HEBEL, zijn geestverwant even als CLAUDIUS. Zij beide hebben hem gewis dikwijls geïnspireerd en hunne werken onmiskenbaar invloed op hem uitgeoefend. Maar toch, oorspronkelijk was en bleef hij; dat getuigen zijne *IJsstukjens* bij uitnemendheid, en zelfs, — hoe paradox het oppervlakkig schijne, — zijne dichtstukjens in den trant van CATS. Immers de vorm van dezen mocht met waarlijk bedriegelijke naauwkeurigheid zijn nagebootst, wie CATS grondig bestudeerd heeft zal het met ons eens zijn dat deze hetzelfde onderwerp gantsch anders zou hebben opgevat dan BRESTER, en dat dus deze waar hij CATS' manier volgde, in zijne denkbeelden echter geheel subjektief, geheel oorspronkelijk bleef.

Uit de *IJsstukjens* vooral echter is het dat men BRESTER in al zijne eigenaardigheid het volkomenst leert kennen. Hij ontwikkelde daarin al zijn, — nergends verloochend, — talent om de werkelijkheid op dichterlijke wijze terug te geven. Hij was uitvoerig als een hollandsch schilder in het schetsen en voorstellen der toestanden, tot in hunne kleinste bijzonderheden; maar hij was evenwel verre van enkel plastiesch, enkel beschrijvend dichter te zijn: de gedachte ontbrak bij hem niet. BRESTER was een fijn opmerker, niet alleen wat het uiterlijke, maar ook wat het innerlijke, het wezen der dingen, betreft, en bijna geen dichtstukjen van zijne hand of het draagt er de bewijzen van.

Verre van eenzijdig te zijn op het gebied der letteren, — waar hij een geopend oor en hart toonde te hebben ook voor uitingen die van zijne richting verschilden, — was hij het evenmin op het veld van kennis en wetenschap en op mé-

nig deel daarvan dan ook lang geen vreemdeling. Zoo beoefende hij onder anderen met lust en liefde de natuurkunde en gaf van zijne studiën meer dan eens, ook in het openbaar, door voorlezingen en proeven blijk. Hij las veel; hij koesterde levendige belangstelling voor alles wat de waereld rondom hem bewoog, en kon zelfs, ofschoon in den regel afgemeten in zijne vormen, met vuur diskussiëeren over de groote kwestiën van den dag, ook de staatkundige. De lof van ware liberaliteit mag hem daarbij niet onthouden worden; hij stond vast in zijne begrippen, zijne overtuiging; maar een drijver, een onverdraagzame was hij niet. Geen diskussie met hem, ook bij groot verschil van meening, zou ooit in twist ontaarden. Hij wist de gevoelens van anderen te eerbiedigen; beleed de zijne waar het pas gaf rond en open, maar heeft ze nooit als *moyens de parvenir* gebruikt. Brester was een eerlijk man, door en door, en de algemeene achting zijn deel. Had hij zich ook niet te verheugen over openbare of liever schitterende blijken van hulde: dat zijne verdiensten als dichter even als zijne persoonlijke hoedanigheden, erkend en gewaardeerd werden, daarvan ontfing hij voor zijn hart de streelendste bewijzen.

Kort voor zijn dood heeft hij de hand gelegd aan de verzameling zijner verspreide gedichten en daarmeê een lang gekoesterden wensch zijner vrienden en vereerders voldaan. Zij zagen in een bundel het licht [1]. De waarde van dien bundel wordt verhoogd door zijn portret, dat echter het blijvend weemoedig gevoel over zijn verscheiden te sterker maakt, omdat het, sprekend gelijkend, het lijden afspie-

---

1 J. Brester Az. *Verspreide en nagelaten gedichten.* Na zijnen dood uitgegeven ten voordeele van „de Vereeniging voor Ziekenverpleging" te Amsterdam. (Deventer bij A. ter Gunne).

gelt dat hem lang ondermijnde en eindelijk den 4den November 1862 ten grave deed dalen.

Jegens menige nuttige instelling, maar vooral ten opzichte der *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*, waarvan hij vele jaren departements- en later een der hoofdbestuurders was, heeft Brester zich verdienstelijk gemaakt.

Onze Maatschapij heeft hem in den jare 1853 tot haar medelid benoemd, en op haar rust het verwijt niet, dat men andere lichamen met betrekking tot den ontslapen dichter en letterkundige niet ten onrechte zou kunnen doen.

Amsterdam.

A. J. de BULL.

LEVENSBERIGT

VAN

Jhr. COENRAAD DIDERIK PONTIAAN SINGENDONCK.

In het voorjaar van 1855 werd de plaatscommandant der stad Leiden, de kolonel Jonkheer C. D. P. SINGENDONCK tot Lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde benoemd. Het was niet om zijne letterkundige verdiensten, dat deze hoofdofficier door de Maandelijksche Vergadering der Leidsche Leden was voorgedragen, om met het lidmaatschap te worden vereerd, maar omdat de edele telg uit dat aristocratisch Geldersch geslacht herhaalde malen de duidelijkste bewijzen had gegeven van zijne belangstelling in hetgeen op letterkundig gebied voorviel. SINGENDONCK was namelijk een man van echt wetenschappelijken zin, dank zijne letterkundige opleiding; eerst voor de Academiesche studiën bestemd werd hij op de Latijnsche school onder de meest beloovende leerlingen geteld;

hoe hij daar de eerste plaats aan vlugge en begaafde jongelingen afwon, vertelden zij nog in later dagen, die met hem eenige jaren op de schoolbanken hebben doorgebragt. En al is de kundige artillerie-officier de klassieke talen niet blijven beoefenen, vergeten kon hij ze niet. Vandaar dan ook de gemakkelijkheid, waarmede SINGENDONCK zich in sierlijke en krachtige woorden wist uit te drukken, zoo als allen getuigen, die hem bij voorkomende gelegenheden met groot genoegen het woord hoorden voeren.

Maar de omstandigheden hebben van den leerling der Latijnsche school een krijgsman gemaakt; doch gelukkig niet de vreemde overheerscher, die over de jongelingen der onderworpen staten gebood, maar de burgerpligt om het vrij geworden vaderland te verdedigen, deed hem de wapenen opvatten. Dat SINGENDONCK met eere het vaderland gediend heeft, zal blijken uit onderstaande opgaaf omtrent zijne militaire loopbaan, ons door welwillende hand verstrekt voor de Handelingen der Maatschappij.

Jhr. COENRAAD DIDERIK PONTIAAN SINGENDONCK was de zoon van Jhr. Mr. JOHAN MATHIAS, die in 1814 lid was van den municipalen raad te Nymegen, en van MARIA WILHELMINA CHRISTINA ELISABETH VAN DER BRUGGHEN; hij werd den 30sten December 1796 te Nymegen gedoopt.

Zijne langdurige militaire loopbaan ving hij aan als Kadet bij de artillerie, den 18 April 1814, maar toen had hij reeds als fourier bij eene van de vier kompagniën gewapende burgers, welke den 29sten Januarij 1814 te Nymegen werden opgerigt, dienst gedaan onder het bevel van den Kolonel J. N. A. VAN WASSENAER; het was dus zeer kort na de vestiging van het bestuur in die stad, dat hij bij het wapen der artillerie en dus bij het nieuw te formeren nederlandsche leger in dienst trad. Zeer kort daarop, den 17den September, werd hij reeds tot 2den Luitenant bij het 3de ba-

taillon artillerie van linie ingedeeld en verkreeg daarbij twee jaren later den rang van 1sten Luitenant.

Bij zijne bevordering tot Kapitein in 1826 werd hij geplaatst bij het 1ste bataillon veld-artillerie, en het is in die betrekking, dat hij deel nam aan de krijgsverrigtingen van het leger gedurende 2—12 Augustus 1831. Als bevelhebber der batterij veld-artillerie N°. 9 was hij ingedeeld bij de reserve-divisie onder het bevel van den Luitenant Generaal Cort Heijligers.

Die divisie rukte den 1sten Augustus uit het hoofdkwartier St. Oedenrode op, en trok over Hechtel, Helchteren naar Honthalen alwaar den 6den een gevecht plaats had; van daar op Heusden, Sonhoven tot Hasselt, alwaar zij den 10den aankwam, en bleef tot dat het leger weder naar de grenzen oprukte, zoo als bekend is, ten gevolge der door Koning Willem I met den franschen Koning gemaakte schikking. Bij besluit van 31 Augustus 1831, werd de Kapitein Singendonck benoemd tot Ridder der Militaire Willems-Orde 4de klasse, en ontving hij ter herinnering aan de krijgsverrigtingen later het Metalen-kruis.

Bij zijne bevordering tot Majoor in 1841 werd hij eerst geplaatst bij het 1ste regement vesting-artillerie, doch een jaar later bij het regement rijdende-artillerie, waarvan hij in 1852, tot Luitenant Kolonel bevorderd zijnde, het bevel aanvaardde.

Als Kolonel, in welken rang hij in 1854 was benoemd, werd hij in 1855 belast met de inspectie over het Wapen der Artillerie, welke betrekking hij tot weinige jaren voor zijnen dood heeft vervuld.

Hij was intusschen (1856) benoemd tot Generaal Majoor en in 1859 tot Luitenant Generaal bevorderd.

Voorts was hij lid van de speciale Commissie van inspectie over het militair onderwijs, gewoon lid van het Comité van defensie, en buitengewoon Adjudant van Zijne Majes-

teit den Koning, die hem in 1849 met het Ridderkruis der Orde van den Nederlandschen Leeuw, en in 1858 met dat van Groot-Officier der Luxemburgsche Orde der Eikenkroon, had vereerd.

Een min gunstige gezondheidstoestand, in de laatste jaren zijns levens, had hem verpligt zijn pensioen te vragen, dat hem werd verleend, maar waarvan hij niet lang heeft genoten; want reeds op den 2den Junij 1864 overleed hij te 's Gravenhage.

LIJST

DER

LEVENSBERIGTEN.

VERBETERINGEN.

Bl. 122, r. 9 v. b. molens *lees:* moles
„ 165, r. 13 v. b. afbeelding *lees:* afdeeling

HANDELINGEN

EN

MEDEDEELINGEN

VAN DE

MAATSCHAPPIJ

DER

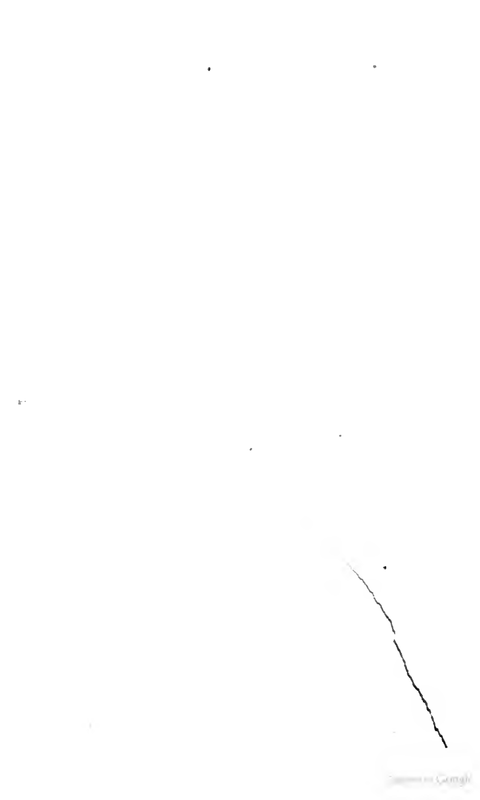
NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE,

TE LEIDEN,

OVER HET JAAR 1865.

LEIDEN,
E. J. BRILL.
1865.

HANDELINGEN

DER

JAARLIJKSCHE ALGEMEENE VERGADERING

VAN DE

MAATSCHAPPIJ

DER

NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE

TE LEIDEN,

gehouden aldaar den 15den *Juni* 1865,
in het gebouw der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.

Tegenwoordig de Leden van het Bestuur: Prof. *M. de Vries*, Voorzitter; Prof. *J. J. Prins*; Prof. *J. de Wal*; Mr. *J. T. Bodel Nijenhuis*; Dr. *L. J. F. Janssen*; Dr. *W. N. du Rieu*, Secretaris; *B. W. Wttewaal*, Penningmeester.

Uit de Leden: Dr. *J. T. Bergman*; Prof. *J. van der Hoeven*; Mr. *J. F. C. Moltzer*; Prof. *P. O. van der Chijs*; Mr. *J. P. de Fremery*; Mr. *A. C. G. Alsche*; Dr. *G. D. J. Schotel*; Mr. *L. Ph. C. van den Bergh*; Ds. *H. Fangman*; Dr. *W. H. D. Suringar*; Dr. *J. Tichler*; Prof. *A. Rutgers*; Mr. *J. Dirks*; Prof. *J. H. Scholten*; Prof. *P. J. Veth*; Mr. *H. Obreen*; *E. M. Calisch*; Mr. *D. H. Levyssohn Norman*; Mr. *G. de Vries Az.*; *S. van Deventer*; Ds. *C. E. van Koetsveld*; Dr. *L. A. Te Winkel*; Prof. *R. Fruin*; Mr. *M. M. von Baumhauer*; *W. L. de Sturler*; Prof. *J. E. Goudsmit*; Prof. *A. Kuenen*; Ds. *J. E. Inckel*; Mr. *C. H. B. Boot*; Dr. *C. A. X. G. F. Sicherer*; Dr. *E. M. Beima*; Ds. *A. van Witzenburg*; Mr. *W. S. van Reesema*; Dr. *J. J. F. Wap*; Ds. *C. Sepp*; Dr. *W. Bisschop*; Mr. *J. L. G. Gregory*; Mr. *J. A. Jolles*; *P. A. Leupe*; *J. J. Cremer*; Dr. *J. Pijnappel Gz.*; *T. van Westrheene Wz.*; Dr. *J. C. Drabbe*; Prof. *R. T. H. P. L. A. van Boneval Faure*; Dr. *J. H. Kroon*; *E. van der Maaten*; Jhr. *J. P. Six*; Prof. *L. W. E. Rauwenhoff*; *H. C.*

Rogge; Dr. *P. de Jong*; Mr. *C. Vosmaer*; Mr. *J. F. B. Baert*; *R. Bell*; Dr. *H. G. Hagen*; *A. L. H. Ising*; Dr. *W. C. Knottenbelt*; Mr. *S. le Poole*; Dr. *W. Scheffer*; Ds. *R. Koopmans van Boekeren*; Ds. *P. Bruyn*; *J. E. M. Dercksen*; Dr. *M. J. de Goeje*; Mr. *B. Th.* Baron *van Heemstra van Froma en Eibersburen*; *H. de Veer*.

De Voorzitter, Prof. M. DE VRIES, opent de Vergadering met de volgende toespraak:

Mijne Heeren, Geachte Medeleden,

Er is iets bijzonder eigenaardigs in, u op den dag van heden welkom te heeten, nu gij zijt opgekomen tot deze jaarlijksche vergadering onzer Maatschappij. Welk tijdstip kon voor deze bijeenkomst gepaster zijn, dan het midden der schoone zomermaand, die wij thans beleven? Is niet deze maand in ons Leiden geheel gewijd aan de feestelijke uiting van het vaderlandsch gevoel? De eerste helft, die reeds achter ons ligt, verplaatste ons in de roemrijke dagen van den aanvang der 14[de] eeuw. Wij zagen WILLEM VAN OOSTERVANT met zijne dapperen en getrouwen in statigen optocht door onze straten trekken. Wij zagen den Hollandschen leeuw als overwinnaar uit den strijd teruggekeerd, het geweld van overmoedige naburen bedwongen, Hollands vrijheid hersteld, Hollands bloei en welvaart verzekerd. Maar niet te lang mag onze geest verwijlen bij de herdenking van dat grijze verleden. De tweede helft der maand breekt aan, en een nieuw herinneringsfeest wacht ons, nog zooveel grootscher en verhevener, zooveel bezielender voor elk, die het vaderland bemint. De gedenkdag, de

vijftigste gedenkdag van Waterloo is daar, en al wat die heilige naam doet trillen in ons gemoed, al het gevoel van blijdschap en dankbaarheid bij het besef van zooveel zegen, in deze halve eeuw genoten, zal zich lucht geven in nieuwe feestvreugde, die door het gansche land zal weêrklinken, maar waarvan ons Leiden het middelpunt zal wezen. Hier, waar de erkentelijkheid der natie voor de verminkte strijders van Quatre-Bras en Waterloo een toevluchtsoord stichtte, zullen de overgeblevene dapperen bijeenkomen, die eenmaal de eer van het Nederlandsche leger op die beide slagvelden zoo schitterend hebben gehandhaafd. Hier zullen de oude wapenbroeders elkander wederzien en feestelijk aanzitten; hier zullen zij van Vorst en burgerij als om strijd de blijken ontvangen, dat de naam van Waterloo voor eeuwig onuitwischbaar gegrift staat in het hart van elken Nederlander. Want meer nog dan WILLEM VAN OOSTERVANT is WILLEM VAN ORANJE de redder des vaderlands geweest. Het gevaar was zooveel grooter en dreigender, de strijd zooveel hachelijker, de uitkomst zooveel beslissender, niet voor Holland alleen, maar voor het geheele Nederland, ja voor geheel Europa. In het veld van Waterloo werd de vrijheid der wereld gered. Wie, die zich koestert in haar liefelijk licht, zal niet blijde de gedachtenis vieren van dien dag der dagen, die eens voor al den schepter der dwingelandij verbrak, en aan het menschdom eene toekomst van vrede en heil ontsloot?

Te midden van zoovele herinneringen, die het nationale gevoel hooger stemmen, komt onze Maatschappij heden bijeen. Het feest der Academische jongelingschap, die wij »de hoop des vaderlands" noemen, is voorbij; het feest der ouden van dagen, op wier daden het va-

derland dankbaar terugziet, is aanstaande. Tusschen die beide, het feest der jeugd en dat der grijsheid, valt de viering van het jaarfeest onzer Instelling. Wij, in de volle kracht en werkzaamheid des levens, zijn hier vereenigd om op ònze wijze de belangen des vaderlands te bevorderen, om opnieuw ons verbond te bezegelen tot handhaving van de kostbaarste panden onzer nationaliteit: onze taal, onze letteren, onze geschiedenis. Hebben anderen, in vroegere en latere tijden, het vaderland met de wapenen roemrijk verdedigd, wij willen trachten het groot en sterk te maken door de kunsten des vredes. Wij willen kennis en wetenschap aankweeken, verlichting en beschaving verbreiden, de nationale krachten tot zelfbewustzijn opwekken, om in alle richtingen heilzaam te werken. De Nederlandsche Letterkunde is onze leuze; de verstandelijke ontwikkeling, het geestelijk welzijn der Nederlandsche natie is ons doel.

En waarlijk, ook buiten de feestvreugde, die in deze maand ons stille Leiden vervroolijkt, is er alle reden om ons in deze bijeenkomst van heden blijmoedig te stemmen. Onze Maatschappij treedt heden haar honderdste levensjaar in. In de eerstvolgende Algemeene Vergadering hopen wij haar eeuwfeest te vieren. Met opgewektheid zien wij dien blijden dag te gemoet. De herinnering aan al het goede, door onze Vereeniging gesticht; de overtuiging dat zij door den ouderdom niet verzwakt is, maar in jeugdige kracht werkzaam blijft en met verhelderd bewustzijn hare schoone taak behartigt; de hoop en het gegronde uitzicht, dat de intrede in haren tweeden eeuwkring de aanvang zal zijn van een tijdperk van nog hoogeren bloei: dat alles geeft ons recht om ons op de aanstaande feestviering voor te bereiden met

die voldoening over het verledene en dat vertrouwen in de toekomst, waaraan alleen een jubelfeest zijne eigenlijke waarde ontleent.

Maar bij de streelende gedachte aan de vreugde, die ons in het volgende jaar tegenlacht, dringt zich onwillekeurig de sombere vraag aan ons op: zal het u, zal het mij gegeven zijn, aan die vreugde deel te nemen? Of zal wellicht onze naam reeds staan aangeschreven op de lijst van hen, wier aardsche werkkring gesloten is en aan wie de dan vergaderde leden eene weemoedige herinnering zullen wijden? Elk jaar eischt de dood in onzen kring zijne offers. Helaas! ook dit jaar hebben wij smartelijke verliezen geleden. Dertien onzer medeleden zijn ons ontvallen; mannen van onderscheidene verdiensten, maar allen in onze Maatschappij en in het geheele vaderland met eere bekend. Diep gevoelen wij hun gemis en met aandoening staren wij op de ledige plaatsen, die zij hebben achtergelaten. Maar dankbaar erkennen en waardeeren wij de vruchten, die Nederland plukken mocht van hunne bekwaamheid en hunne talenten, van hunne geestkracht en hunnen ijver, van hunne deugd en burgertrouw. En een zachte troost verkwikt ons bij de herinnering, dat geen hunner is weggerukt in den eersten bloei des levens. Aan allen viel het voorrecht te beurt, de verwachtingen te vervullen, die hunne jeugd had opgewekt; de meesten daalden ten grave, reeds met de kroon der grijsheid versierd. De jongste had den ouderdom van 53 jaren bereikt: het was de wakkere burgemeester van Leeuwarden, Mr. J. H. BEUCKER ANDREAE, de geleerde schrijver over den oorsprong van het Friesche recht, de ijverige en krachtige regent, aan wien Frieslands hoofdstad zulke groote en duurzame ver-

plichtingen heeft. Twee andere leden waren tot een leeftijd gevorderd, die zeldzaam is onder de kinderen der menschen: Mr. J. C. W. LE JEUNE, die 89 jaren telde, en Dr. G. SALOMON, die als 90jarige grijsaard ter ruste ging. De naam van LE JEUNE is aan niemand onbekend, die geen vreemdeling is in de geschiedenis onzer letteren; in tal van boekwerken deelde hij zijne nasporingen mede, en ieder geschrift, dat van hem uitging, deed hem kennen als een man, bij wien groote belezenheid en onvermoeide vlijt gepaard gingen met warme liefde tot het land zijner geboorte en belangstelling in onze Nederlandsche taal. Niet minder waardeerden wij die liefde en die belangstelling voor alles wat Nederland betreft in onzen eerbiedwaardigen stadgenoot Dr. SALOMON, voor wien dit land zijner keuze in waarheid een tweede vaderland was geworden. Lang zal zijn naam in ons Leiden in gezegend aandenken blijven. Voor hoevelen was hij een redder in lijden en nood, voor hoevelen een getrouw raadsman en vriend! Maar ook in de geschiedrol der wetenschap is hem eene blijvende plaats verzekerd: door geschriften zoowel als door onderwijs en voorbeeld heeft hij, de geleerde Duitscher, krachtig medegewerkt, om de geneeskunde in ons land tot een hooger standpunt te verheffen. En terwijl wij hier, in dezen kring die in vroegere jaren zoo menigmaal door den beminlijken grijsaard werd opgeluisterd, eene dankbare hulde aan zijne nagedachtenis wijden, willen wij ook de diensten niet vergeten, door hem bij zoo menige gelegenheid aan onze taal en letteren bewezen. De gulle gastheer van HOFFMANN VON FALLERSLEBEN, om slechts dit ééne te noemen, heeft aanspraak op onze erkentenis.

Maar ik moet mij beperken in het herdenken der ver-

diensten onzer gestorvene leden. Slechts een kort woord van herinnering mag ik hun wijden. In de levensberichten, die wij u weldra hopen aan te bieden, zal door bevoegde getuigen in het licht worden gesteld, wat zij geweest zijn voor het vaderland, voor de wetenschap, voor onze Maatschappij. Daar zal regtmatige hulde worden toegebracht aan staatslieden als Jhr. Mr. C. BACKER en Mr. S. Baron VAN HEEMSTRA, mannen die in de hoogste betrekkingen van den staat onvermoeid werkzaam zijn geweest, en zich door even verlichte als trouwhartige toewijding aan den dienst van Nederland eene burgerkroon hebben verworven. Daar zal u het beeld worden geschetst van een regtsgeleerde als Mr. J. S. VERNÈDE; van een godgeleerde en letterkundige als J. STEENMEYER, den welsprekenden redenaar en geestigen stylist; van een classiek philoloog als Dr. J. VENHUIZEN PEERLKAMP, den waardigen handhaver van den roem onzer oude Latijnsche scholen. Niet zonder aandoening zult gij in die schets het laatste werk lezen van zijnen beroemden broeder, het sieraad onzer Leidsche Hoogeschool, den oud-hoogleeraar P. HOFMAN PEERLKAMP, ons voormalig medelid, die later, toen hij zich uit het gewoel der wereld in de stille rust van het buitenleven terugtrok, ook aan onze Maatschappij vaarwel zeide, maar haar toch steeds welwillend bleef gedenken en haar nu verpligtte door een levensberigt van zijnen broeder, wien hij thans reeds gevolgd is in den schoot der aarde. Daarnevens zult gij de namen vermeld vinden van drie geschied- en oudheidkundigen, wier afsterven wij betreuren, den Kapitein H. G. HAASLOOP WERNER en de predikanten Dr. E. B. SWALUE en PH. C. MOLHUYSEN: allen grondige kenners en vlijtige bearbeiders van het

veld onzer historie; MOLHUYSEN vooral, die om zijne hooge jaren uit zijne betrekking als kerkleeraar eervol ontslagen, nog jeugdig en krachtig eene nieuwe loopbaan begon als beheerder van het Archief der stad Kampen, en daaruit zooveel belangrijks ter opheldering onzer geschiedenis wist op te delven. Eindelijk zult gij daar het leven aantreffen van twee welbekende dichters, wier naam een goeden klank heeft bij allen die prijs stellen op vaderlandsche gevoelens, in warme taal uitgedrukt: B. PH. DE KANTER en C. G. WITHUYS, beiden zangers van de oudere school, doch beiden zangers in den waren zin van het woord, dichters van onmiskenbare verdiensten, die ook het jongere geslacht in eere zal houden, en wier namen de geschiedenis onzer letterkunde altijd met lof zal vermelden.

Ziedaar, M. H., in vluchtige trekken u het beeld voor den geest geroepen van onze afgestorvene leden; ziedaar u de rijke stof aangewezen, die gij in den eerstvolgenden bundel onzer levensberichten volledig bewerkt zult vinden. De lijvige bundel, dien gij in den loop van dit jaar hebt ontvangen, heeft u opnieuw het bewijs geleverd, hoeveel arbeid en zorg door menigeen onzer geachte medeleden aan die droevige, maar belangrijke taak besteed wordt, het huldigen der verdiensten onzer dooden. Mochten wij al somtijds wenschen, dat deze of gene levensschets in een korter bestek ware behandeld, dat men zich meer uitsluitend bepaalde tot datgene, wat onmiddellijk in verband staat met het hoofddoel onzer Maatschappij, toch erkent gij zeker gaarne met ons, dat die jaarlijks aangroeiende verzameling van biographieën meer en meer voor de geschiedenis onzer letteren eene onschatbare bron wordt, waarvoor de nakomeling ons

niet genoeg zal kunnen danken. Verbeeldt u eens, dat onze voorouders in de 17de eeuw eene maatschappij als de onze hadden bezeten, die al de voornaamste dichters, schrijvers en geleerden onder hare leden geteld, en aan allen een uitgewerkt levensbericht toegewijd had. Hoe geheel anders zou het gesteld zijn met onze historische kennis; hoeveel juister en vollediger tafereel zouden wij kunnen ontwerpen van het geestelijk leven in dien bloeitijd van ons volksbestaan.

Maar het is niet genoeg, de dooden te huldigen. Wij moeten ons ook hun voorbeeld ten nutte maken. Juist bij het besef van hetgeen wij verloren, moeten wij ons des te krachtiger aangorden om werkzaam te blijven zoolang voor ons de dag zal schijnen. Wèl ons, dat die overtuiging in den kring onzer Maatschappij meer dan ooit is gevestigd. Mocht ik reeds in het vorige jaar u wijzen op de teekenen van leven en bloei, die zich in onze Vereeniging openbaarden, het is mij eene aangename voldoening u ook heden goede berichten te kunnen geven. Onze arbeid heeft niet stilgestaan; geene gelegenheid is verzuimd om de belangen der vaderlandsche wetenschap te bevorderen; en zoo al het aantal bladen, dat in deze maanden onze persen verliet, geringer was dan dat van den vorigen jaarkring, des te meer werd er voorbereid, dat weldra van den ijver onzer leden gunstig getuigen zal.

Onder de uitgaven, die in dit jaar tot stand werden gebracht, bekleedt de voltooiing van onzen Catalogus eene voorname plaats. Die langdurige en moeilijke arbeid werd op eene waardige wijze besloten door het uitvoerige Register, dat u allen het gebruik onzer rijke boekverzameling thans zoo gemakkelijk maakt. Waar-

lijk, door dien Catalogus is aan de beoefenaars der wetenschap in ons vaderland een uitstekende dienst bewezen. Wel mogen wij openlijk onzen dank betuigen aan den onvermoeibaren ijver van onzen BERGMAN. Hij was het, die zich gewillig de verdrietige taak getroostte, aan het werk de kroon op te zetten door de samenstelling van het onmisbare Register. Onze volijverige Secretaris DU RIEU en zijn nog altijd wakkere voorganger BODEL NIJENHUIS verleenden daarbij hunne krachtdadige hulp. Eere aan hen, die met moed en volharding eenen arbeid volbrachten, die zooveel inspanning en geduld vereischte en aan de bewerkers geene andere voldoening verschaft dan het stille bewustzijn van nuttig te zijn geweest voor anderen, ten koste van eigen genoegen en eigen belang.

Behalve het onschatbare gemak, dat de nu voltooide Catalogus aanbiedt bij het gebruik onzer boekerij, hebben wij daardoor nog een ander voordeel gewonnen, waarvan wij niet verzuimen zullen partij te trekken. Meermalen hebt gij in onze jaarlijksche bijeenkomsten den rijkdom van onzen boekenschat hooren verkondigen en u vermeid in de gedachte, dat hier alles te vinden was, wat gij ooit in den loop uwer studiën zoudt kunnen behoeven. Ik zelf heb nog in het vorige jaar u in die meening versterkt, toen ik van de aanwinsten onzer bibliotheek gewaagde, die eene uitbreiding van haar grondgebied noodzakelijk hadden gemaakt. Maar de Catalogus, dien wij nu voor het eerst gemakkelijk kunnen overzien, heeft ons tot een juister en meer bepaald oordeel in staat gesteld. Rijk en belangwekkend is ongetwijfeld onze verzameling; wèl verdient zij den lof, haar eenmaal door HOFFMANN VON FALLERSLEBEN toegekend;

maar toch is zij nog verre verwijderd van het ideaal, waarnaar wij behooren te streven. Zij heeft talrijke leemten, die aangevuld moeten worden, indien zij werkelijk aan alle billijke eischen voldoen zal. De geschiedenis onzer letterkunde is zeer onvolledig vertegenwoordigd; taalkunde, plaatsbeschrijving en vaderlandsche oudheden laten veel te wenschen over. Gelukkig, dat wij die gebreken nu van nabij hebben opgemerkt. Des te ijveriger zullen wij zorgen er in te voorzien, zooveel onze hulpmiddelen toelaten. Het nu verstreken jaar heeft ons daartoe reeds menige gelegenheid geboden, die niet ongebruikt is gebleven. Door belangrijke aankoopen mochten wij veel verwerven, dat kwalijk kon worden gemist. Ook mochten wij ons door de mildheid onzer medeleden in menig geschenk verheugen. Maar ondanks dit alles blijft er nog veel ontbreken, dat niet ontbreken mag, indien werkelijk onze boekerij datgene zal zijn, wat zij behoort te wezen: een volledig museum van al het merkwaardige op het gebied onzer taal, onzer letteren, onzer geschiedenis; eene verzameling, die nooit vergeefs wordt geraadpleegd bij onderzoekingen, tot den werkkring onzer Maatschappij behoorende. Met aandrang zij dan de zorg voor hare verrijking en uitbreiding aan u aller medewerking aanbevolen. Die aanbeveling is niet overbodig. Van hoevelen onzer leden worden de werken in onze boekerij gemist! Het zal u licht vallen dat ongerief te doen ophouden, en uwe vereenigde pogingen zullen ruimschoots bijdragen om onze verzameling eene schrede nader te brengen tot hare grootsche bestemming.

Doch keeren wij tot onze werkzaamheden terug. Gij zult u herinneren, dat wij in onze vorige vergadering u

rekenschap gaven van de veranderde wijze van uitgeven, die wij noodzakelijk achtten om aan de behoeften van den tegenwoordigen tijd te voldoen. »Spoedige mededeeling van kleinere bijdragen, en afzonderlijke uitgave van grootere werken", ziedaar het plan, dat wij u voorstelden en dat zonder tegenstand uwe goedkeuring wegdroeg. Aan dat ontwerp getrouw, hebben wij in die beide richtingen werkzaamheid gezocht; of liever, wij behoefden ze niet te zoeken; de opgewekte ijver onzer medeleden voorkwam onze wenschen. Reeds is de eerste bundel onzer *Mededeelingen* in uwe handen, die verschillende bijdragen bevat, zoowel door de HH. L. PH. C. VAN DEN BERGH, E. VAN DER VEN, L. J. F. JANSSEN, J. DE WAL en J. DE FREMERY Jr., als door de altijd werkzame Commissie voor Geschied- en Oudheidkunde geleverd. Dit goede begin heeft voorzeker uwe verwachting niet onvoldaan gelaten. Naarmate de nuttige strekking van onzen nieuwen bundel, aan kleinere bijdragen gewijd, meer erkend en gewaardeerd wordt, zullen ons die bijdragen talrijker toevloeien en een schat van bouwstof leveren, die eenmaal aan den opbouw der wetenschap uitnemend bevorderlijk zal zijn. Dat dan de belangstelling onzer medeleden niet verflauwe, maar ieder het zijne ten beste geve, opdat de nu aangevangen volgreeks onzer *Mededeelingen* eenmaal eene rijke bron worde van velerlei kennis en zoodoende het doel onzer Maatschappij des te zekerder helpe bereiken.

De afzonderlijke uitgave van grootere werken, die zonder ondersteuning bezwaarlijk het licht zouden kunnen zien, behoort nog meer eigenlijk tot den werkkring onzer Instelling. MAERLANT's *Spiegel Historiael* en het welbekende *Repertorium*, wier voltooiing ik u in het vorige

jaar mocht berichten, hebben de rij waardig geopend. Thans heb ik u te wijzen op niet minder dan vier nieuwe werken, alle van tamelijken omvang, welker uitgave in den loop van dit jaar is voorbereid. Drie daarvan zullen van groot belang zijn voor onze taal- en letterkunde, het vierde zal door onze geschied- en oudheidkenners met ingenomenheid worden ontvangen.

Aan ons geacht medelid, den Archivaris van Friesland, zijn wij het eerste plan verschuldigd. Hij bood ons eene critische bewerking aan der Mnl. vertaling van den beroemden *Roman de la Rose*. Het is u bekend, dat KAUSLER in het Tweede Deel zijner *Mnl. Denkmäler* die overzetting letterlijk liet afdrukken naar het hoogst gebrekkige Comburgsche handschrift. Met dien afdruk echter is de wetenschap weinig gebaat. De tekst is door allerlei bedorvene lezingen zoodanig ontsierd, dat hij nauwelijks leesbaar mag heeten, en van het vermaarde — in de middeleeuwen zoo bij uitstek populaire — gedicht niet dan een zeer vervalscht en misvormd beeld vertoont. Aan herstel valt niet te denken zonder opzettelijke vergelijking van het zooveel betere Amsterdamsche handschrift en van het Fransche origineel. Met die taak heeft Dr. VERWIJS zich belast, en door een vlijtig gebruik dezer hulpmiddelen is hij er in geslaagd, een zuiveren, critisch nauwkeurigen tekst te leveren, die nu eerst recht het gedicht in zijne waarde zal doen schatten. Volgaarne heeft de Maandelijksche Vergadering, op voorstel van het Bestuur, het aanbod van den geleerden bewerker aanvaard. De voorbereidende maatregelen zijn reeds beraamd en vastgesteld. Eén punt slechts, in onzen beschrijvingsbrief onder n⁰. VI genoemd, waarvoor uwe bekrachtiging vereischt wordt, wacht nog op eene

beslissing. Wilt gij die heden verleenen, dan zijn alle zwarigheden uit den weg geruimd, en de *Rose* gaat eerstdaags ter perse.

Een ander ontwerp, niet minder belangrijk voor de Mnl. letterkunde, hadden wij aan Dr. BISSCHOP, onzen Bibliothecaris, te danken. Het betreft de lang gewenschte, dikwijls beproefde, maar altijd verijdelde uitgave der gedichten van WILLEM VAN HILDEGAERTSBERCH, Hollands beroemden spreker uit de 14de eeuw. In waarheid, de eer onzer letteren gedoogt niet langer, dat die merkwaardige overblijfselen der oudheid, die zooveel licht kunnen verspreiden over de maatschappelijke toestanden van die dagen, in vergetelheid blijven liggen. Dr. BISSCHOP is gereed het al te lang gepleegde verzuim te herstellen. Hij heeft het Haagsche handschrift zorgvuldig met het Brusselsche vergeleken en zich daardoor in staat gesteld tot eene behoorlijke bewerking van WILLEM's nalatenschap. Aan onze Maatschappij heeft hij die welwillend aangeboden. Zonder aarzelen verklaarde zij zich bereid de uitgave tot stand te brengen. Zij verheugt zich in deze nieuwe gelegenheid, om tot de uitbreiding onzer kennis op het gebied van taal en letteren mede te werken.

Het derde voorstel, dat ik te melden heb, werd ons gedaan door den Heer A. C. OUDEMANS te Arnhem. Had ons geacht medelid reeds vroeger de Maatschappij aan zich verplicht door zijn *Woordenboek op de Gedichten van* G. A. BREDERO, thans wilde hij opnieuw werkzaam zijn, om haar eene soortgelijke bijdrage tot onze taalkunde te schenken. In het *Uitlegkundig Woordenboek op* HOOFT, van 1825 tot 1838 door de Tweede Klasse van het Kon. Ned. Instituut uitgegeven, had hij daartoe aanleiding gevon-

den. Wie het niet van nabij weet, kan zich geen denkbeeld vormen van de onvolledigheid en onnauwkeurigheid van dat boek, de schrale vrucht van dertien jaren arbeids. En toch, eene volledige verzameling en juiste verklaring van den taalschat, in de geschriften van HOOFT ten toon gespreid, is voor onze letterkunde eene dringende behoefte. De Heer OUDEMANS heeft alles bijeengelezen wat in dat Woordenboek ontbreekt, en verbeterd wat verbetering eischte. De toevoegsels staan met het werk zelf in omvang bijna gelijk, maar zij kunnen in vrij wat beknopter vorm worden behandeld en in één boekdeel vervat. Ons ijverig medelid houdt zich thans bezig zijne aanteekeningen in orde te brengen en voor den druk gereed te maken. De Maatschappij zal zich gaarne met de uitgave belasten, in de overtuiging dat zij daardoor aan onze taalkunde een wezenlijken dienst zal bewijzen.

Nog rest mij te gewagen van het vierde werk, dat weldra — zoo wij hopen — onze pers zal doen zweeten. Ik twijfel niet, of gij zult mijne mededeeling met belangstelling vernemen. In onze Maandelijksche Vergadering altbans is de zaak met levendige toejuiching begroet, en ik verheug mij u te kunnen wijzen op eene veelbelovende vrucht van hetgeen in die engere bijeenkomsten ter tafel werd gebracht. Ik mag u niet vermoeien door het opsommen van de onderwerpen, die daar ter sprake kwamen, van de leerrijke bijdragen ons door de Heeren FRUIN, SCHOTEL, JANSSEN, DU RIEU, BOORDA, BISSCHOP en TE WINKEL geleverd. Het Verslag van onzen Secretaris zal u van dit alles een overzicht geven, gelijk de werkzaamheid onzer beide Commissiën u uit hare Verslagen zal blijken. Maar eene uitzondering moet

ik maken voor de keurige voordracht, waarop de Heer VISSERING ons in de Vergadering van Januari onthaalde. Hij vestigde onze aandacht op een merkwaardig handschrift, in het Rijks-Archief aanwezig, en waarvan de voormalige Rijks-Commissie voor de Statistiek een afschrift had doen vervaardigen. Dat handschrift bevat het verslag van een onderzoek — eene *enquête* zeggen wij thans, om voor Hollanders recht duidelijk te spreken — in het jaar 1514 op last der Grafelijke Regeering in al de steden en dorpen van Holland en West-Friesland te werk gesteld bij gelegenheid van eene nieuwe regeling der verponding. Bepaalde vragen worden aan elke gemeente voorgesteld, hare bevolking, haar vermogen, hare middelen van bestaan en hare behoeften betreffende; en de uitvoerige antwoorden op die vragen staan in het verslag nauwkeurig opgeteekend. Eene officiëele en volledige beschrijving van den maatschappelijken toestand van Holland, op het platteland zoowel als in de steden, in den aanvang der Regeering van KAREL V, behoef ik u te zeggen hoeveel licht zulk een vondst over de geschiedenis van ons volksleven in dat nog zoo weinig gekende tijdvak verspreidt? De proeven, door den Heer VISSERING medegedeeld, wekten bij ons allen den lust op om het geheel te leeren kennen, en aanstonds werden, in overeenstemming met den geachten spreker, de maatregelen beraamd om tot eene openbaarmaking van het *Journaal der Verponding* te geraken. Van den Minister van Binnenlandsche Zaken werd de vereischte toestemming verzocht en verkregen. De Commissie voor Geschied- en Oudheidkunde belastte zich bereidwillig met de zorg voor de uitgave, en houdt zich reeds bezig met alles voor te bereiden wat tot de uitvoering wordt ge-

vorderd. Door den Heer FRUIN opmerkzaam gemaakt op een ander verslag, in handschrift berustende in het Stads-Archief te Rotterdam en de uitkomsten bevattende van een soortgelijk onderzoek, in 1498 gehouden, heeft zij terstond de noodige stappen gedaan om ook dat handschrift ten gebruike te erlangen. De onderlinge vergelijking der beide werken zal ongetwijfeld leiden tot menige belangrijke opmerking, die aan de uitgave van het *Journaal* van 1514 des te hoogere waarde zal bijzetten.

Gij ziet, M. H., dat onze Maatschappij ook in dit jaar niet werkeloos is gebleven. Werd vroeger wel eens eene klacht vernomen, dat zij in een staat van kwijning verkeerde, thans hebben wij daarvoor niet meer te duchten. Nog voor twee jaren sprak mijn geachte voorganger rondborstig zijne overtuiging uit, dat de Maatschappij weinig uitrichtte en weinig invloed oefende. Wij zijn hem dank schuldig, dat hij het kwaad bij zijnen naam heeft genoemd en den vinger op de wonde gelegd. Maar hij wees ook den weg aan, die tot verbetering kon leiden. »De middelen," zeide hij, »die onze Maatschappij voorheen met goed gevolg aanwendde, blijken thans niet doeltreffend meer te wezen. Voortaan zal zij zich van andere moeten bedienen." Welnu, dien raad van onzen FRUIN heeft zij zich ten nutte gemaakt. Opgewekt door zijne vermaning en gesteund door zijn voorbeeld, heeft zij nieuwe middelen beproefd, eene andere wijze van handelen aangenomen, en nu reeds ondervindt zij de heilzame gevolgen. Hare werkzaamheden zijn uitgebreid tot een omvang, zooals zij nooit heeft gekend; het kan niet missen of ook haar invloed zal toenemen in gelijke mate als de kracht, die zij ontwikkelt. Maar juist daarom, laat ons toezien op de gevaren, die ons nog bedrei-

gen. Bij het besef dat wij op den goeden weg zijn gekomen, laat ons zorg dragen dat geene belemmering ons dien weg versperre. En zulk eene belemmering doet zich voor, wèl geschikt om ons de toekomst donker te doen inzien, zoo zij niet tijdig wordt opgeruimd. Ik moet openhartig zijn, en onbeschroomd een onderwerp aanroeren van zeer stoffelijken aard, maar tevens van zeer wezenlijk belang in onze 19de eeuw. Ik moet u toeroepen — in een anderen zin evenwel dan waarin de dichter het bedoelde —: »*O cives, cives, quaerenda pecunia primum!*" Gelukkig, dat ik er niet behoef bij te voegen: »*Virtus post nummos!*" O neen, de *virtus* is aanwezig; maar de *nummi* ontbreken, en deze alleen. Door de ruime offers, aan onze boekerij ten koste gelegd; door verhoogde huurpenningen bij het betrekken van een nieuw lokaal; vooral door de belangrijke geldsommen, in steeds klimmende mate aan drukloonen besteed, zijn onze uitgaven in de laatste jaren nagenoeg verdubbeld, terwijl onze inkomsten dezelfde bleven. Een opgelegd kapitaal bezitten wij niet. Vier Nederlandsche certificaten W. S. van 2½ pct: ziedaar bij den aanvang van dit jaar onze gansche rijkdom, en twee van dat viertal hebben wij onlangs te gelde moeten maken, om onzen achterstand te dekken; terwijl binnen weinige maanden, als het naderende eeuwfeest nieuwe kosten onvermijdelijk maakt, de beide andere denzelfden weg zullen opgaan. Gij ziet, wij spoeden eene finantiëele crisis te gemoet. Er moeten nieuwe hulpbronnen vloeien, of wij worden gestuit op onzen weg. Reeds nu ondervinden wij het drukkende bezwaar. Vier werken noemde ik u op, die ons ter uitgave zijn opgedragen: drie daarvan liggen zoo goed als gereed om ter perse te gaan. Met de grootste moeite heeft onze

zorgvuldige Penningmeester, wiens ordelijk en zuinig beheer ons nog staande houdt, de middelen uitgespaard om eerlang met den arbeid van Dr. VERWIJS een aanvang te kunnen maken. Maar de beide andere werken moeten vooreerst blijven liggen, zoo er in den staat onzer kas geene verandering komt. Hoe dan! Eene Maatschappij als die der Nederlandsche Letterkunde kan niet beschikken over eenige honderden guldens, die zij in het belang der wetenschap behoeft! Hare hand vindt overvloed van werk, maar zij moet het op zijde schuiven, omdat zij geen geld heeft om het te bekostigen! Zij wenscht niets liever dan nuttig te zijn voor het vaderland; zij wil meer en meer een sieraad worden van het geleerde Leiden; maar zij wordt in haar streven weêrhouden, omdat haar het slijk der aarde ontbreekt! Hoort het, gij allen, die als leden aan haar verbonden zijt en prijs stelt op haren bloei. Hoort het, en zegt het voort, dat ieder landgenoot het wete! Dan zal haar nood niet langdurig zijn, de middelen zullen haar in overvloed toestroomen, om voort te werken aan hare gewichtige taak. Of is zij niet eene vereeniging, die geheel aan het geestelijk welzijn des vaderlands is toegewijd; die de dierbaarste panden van ons volksbestaan met getrouwe zorg bewaakt; die, achtbaar door ouderdom en verdiensten, nog leven en kracht in zich gevoelt om allengs haren werkkring te verruimen en meer nog voor Nederland te worden dan zij ooit te voren geweest is? Telt zij niet onder hare leden de keur en kern onzer letterkundigen, en tevens zoovelen der aanzienlijken en vermogenden in den lande? Mag zij zich niet beroemen op haren Koninklijken Beschermheer, op hare Eereleden uit het Vorstelijk Huis? Neen voorzeker, eene zoo echt vaderlandsche

Maatschappij, zoo innig aan het stamhuis van Oranje verbonden, zoo bezield met de zucht om voor Nederland nuttig te wezen, zal niet te gronde gaan of haar werk moeten staken . . . uit geldgebrek! In een land, zoo rijk en gezegend als het onze, zal zij niet vergeefs een beroep doen op de vaderlandsche gezindheid van vorst en volk. Het opwekkend voorbeeld van Engeland is daar, om te toonen wat in een vrijen staat de nationale belangstelling vermag. Geen hulp van de Regeering — onze Maatschappij heeft ze nooit gevraagd noch genoten — maar vrijwillige bescherming en edelmoedige bijstand van allen, bij wie geboorte, aanzien of vermogen gepaard gaat met een ruimen blik op het waarachtige welzijn des volks: ziedaar wat eene Maatschappij als de onze moet sterken en steunen, en haar de stoffelijke hulpmiddelen verzekeren, die eene onmisbare voorwaarde zijn van hare welvaart. Dat dan onze stem doordringe tot de bevoorrechten, die bij machte zijn hunne sympathie voor ons streven met daden te bewijzen. Dat ons aanstaande eeuwfeest getuige, hoe warm in Nederland de belangstelling is in alles wat den roem van Nederland betreft. Wordt onze wensch vervuld, ziet onze Maatschappij zich bij de intrede in haren tweeden eeuwkring in staat gegesteld, om over ruime middelen te beschikken; dan wacht haar eene nieuwe toekomst, schooner en grootscher dan haar verleden geweest is. In het vertrouwen, haar door de edelste landgenooten zoo onbekrompen betoond, in de verantwoordelijkheid, die zij daardoor op zich heeft geladen, zal zij een prikkel te meer vinden om zich met verdubbelde inspanning te wijden aan hare roeping, om zich meer en meer te ontwikkelen in den geest, dien ònze tijden en ònze behoeften vereischen. Zij

zal altijd gereed staan om de belangen onzer taal en letteren, de eer en het recht onzer geschiedenis, te handhaven met al hare kracht. Zij zal dit doen, niet alleen in het engere bestek, waarbinnen zij tot dusverre beperkt bleef, niet alleen door het uitgeven van geschriften en het verzamelen eener boekerij; maar in ruimeren kring zal zij werkzaam zijn, overal waar zij de gelegenheid vindt om kennis te verspreiden, wetenschap te kweeken, talenten aan te moedigen, bezwaren op te heffen, in één woord, op het haar toebescheiden gebied den bloei des vaderlands te bevorderen. Ziet, M. H., dat is de toekomst, die ik in volle vertrouwen aan onze Maatschappij voorspel. Noemt iemand het een ijdelen droom, eene dwaze begoocheling? Glimlacht men om zooveel schoone verwachtingen in het gezicht eener berooide schatkist? Welnu, laat ons zien. Zal Nederland den kleinmoedigen twijfelaar rechtvaardigen, en hèm beschamen die in den nood aan de goede zaak niet heeft gewanhoopt? De Voorzitter, die in het volgende jaar bij ons jubelfeest het woord zal voeren, moge u op die vraag het antwoord geven.

I.

Hierna leest de Secretaris het volgende

Verslag van de Handelingen der Maatschappij over
1864—1865.

***Mijne Heeren*,**

Nadat onze Voorzitter, Prof. DE VRIES, u heeft verwelkomd, is aan de orde mijn Verslag van de Handelingen onzer Maatschappij sedert de vorige Algemeene Vergadering, waarvoor ik uwe welwillende aandacht meen te mogen inroepen.

Ik begin met u mede te deelen wat in onze Maandelijksche bijeenkomsten behandeld is. Prof. FRUIN droeg in October eene verhandeling voor, waarin hij het eigenaardige karakter van onze geschiedenis schetste. In de volgende vergadering deed Dr. SCHOTEL eene mededeeling over het Staten-Collegie te Leiden, waarvan hij de stichting verhaalde, en omtrent het oproer der bursales in 1591 verscheidene gedrukte en ongedrukte bijzonderheden vertelde. In December las Dr. JANSSEN eene bijdrage tot de letterkundige geschiedenis, en wel over het leven en de werken van HENRICUS COPES, den vriend van GISB. CUPERUS. Daarna kreeg ik het woord voor eene mede-

deeling betreffende een onuitgegeven HS. uit de bibliotheek van wijlen Mr. JOH. ENSCHEDÉ te Haarlem, dat door onze Geschiedkundige Commissie tot nader onderzoek in mijne handen was gesteld; dat HS. bevat de uitvoerige beschrijving van den luisterrijken intocht van MARGARETA VAN YORCK te Brugge in 1468, bij gelegenheid van haar huwelijk met KAREL DEN STOUTE, en van de toen aldaar gevierde feesten, beschreven door ANT. DE ROOVERE; een en ander heb ik daarvan opgeteekend in mijn Verslag, dat gij in de Mededeelingen zult vinden, III. bl. 34. Evenzoo zult gij in de Mededeelingen, II. bl. 27, een uittreksel vinden van hetgeen Prof. ROORDA, over de Natuur der verschillende spraakgeluiden en wel over de vocalen, in de Vergadering van Februari voordroeg. Op dienzelfden avond vervulde Dr. BISSCHOP de spreekbeurt met eene bijdrage over den Roman d'Aiol en de onlangs gevonden Middelnederlandsche vertaling daarvan; spreker schetste den loop van dien roman en deelde eenige verzen mede van genoemde Nederlandsche bewerking. Het was in de Maartvergadering, dat Dr. TE WINKEL eene mededeeling deed over het Alphabet van Prof. ERNST BRÜCKE, en diens methode, om alle talen van den aardbol in een geheel nieuw teekenschrift over te brengen, uitlegde en met eenige voorbeelden toelichtte. In de vergadering van April droeg Dr. BISSCHOP eene bijdrage voor, waarin hij de geschiedenis der Academische Lijkredenen schetste en het nut dier gewoonte voor de letterkundige geschiedenis aantoonde.

Zijn al deze stukken met belangstelling aangehoord, niet minder was dit het geval, toen Prof. VISSERING in onze bijeenkomst van Januari de spreekbeurt vervulde door het lezen van eene statistiek van Leiden van het

jaar 1514, zijnde een stuk uit het onuitgegeven Journaal van de Commissie voor onderzoek naar de Verponding in Holland en West-Friesland door de grafelijke regeering in genoemd jaar gelast. De voormalige Rijks-Commissie voor Statistiek had dit lijvige HS. van het Rijks-Archief laten afschrijven, maar mocht de uitgave niet beleven; spreker eindigde zijne bijdrage met den wensch, dat de Maatschappij dit zoo gewichtige stuk zou uitgeven, hetwelk zulk een nieuw licht zal verspreiden over de kennis van kerk en staat, van landbouw en nijverheid, van de bevolking en hare lasten, en dat wel voor alle steden en dorpen van Holland en West-Friesland.

Eenstemmig was de bijval, die dezen wensch te beurt viel, zoowel bij de Maandelijksche Vergadering, als bij de Geschiedkundige Commissie, die dat stuk nader heeft onderzocht en hare hulp bij de uitgaaf heeft aangeboden. Daarna heeft op voorstel van het Bestuur de Maandelijksche Vergadering besloten de noodige machtiging tot de uitgaaf van Z. E. den Minister van Binnenlandsche Zaken aan te vragen; het is mij zeer aangenaam u thans te kunnen berichten, dat de Regeering de vereischte toestemming gegeven heeft niet alleen, maar dat de heeren van het Rijks-Archief hunne hulp bij het collationeeren van het oorspronkelijke stuk vrijwillig hebben aangeboden, en dat de Geschiedkundige Commissie terstond met den druk een aanvang wenscht te maken; de druk wordt inmiddels voorbereid en zal, bedriegen wij ons niet, nog in de vacantie doorgaan. Maar dit is niet het eenige stuk, dat de Maatschappij zal uitgeven.

Drie jaar geleden moest de Voorzitter zeggen: »de Leden zenden niets bij ons in ter plaatsing in de Werken" (Handel. 1863, bl. 6.); thans zijn drie groote werken aan-

hangig gemaakt, behalve verschillende stukken van kleineren omvang. Vooreerst ontving het Bestuur een verzoek van ons medelid Dr. VERWIJS, die eene kritische uitgaaf bewerkt heeft van den Roman van de Rose, welk Middelnederlandsch gedicht van ongeveer 14000 verzen slechts ééns en niet zeer nauwkeurig werd afgedrukt; doch de tijden, waarin die letterkundige voortbrengselen van onze voorvaderen zoo veel sympathie vonden bij het jeugdige Holland, dat een boekhandelaar zulke lange gedichten met voordeel kon uitgeven, zijn voorhij; Dr. VERWIJS kon geen uitgever vinden en riep de hulp in van de Maatschappij. Weinige weken daarna kreeg het Bestuur een dergelijk verzoek van Dr. BISSCHOP, die zijn afschrift van de onuitgegeven gedichten van WILLEM VAN HILDEGAERTSBERCH naar het HS. der Koninklijke Bibliotheek met de collatie van het Brusselsche HS. door de hulp van onze Maatschappij in het licht wilde zenden. Beide verzoeken zijn door de Taalkundige Commissie onderzocht, die niets liever zal zien dan dat de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde die twee gedichten uitgeve, nu het blijkt, dat de studie van het Middelnederlandsch geldelijke ondersteuning behoeft. Reeds heeft het Bestuur zich tot heeren uitgevers gewend, maar er hebben zich onoverkomelijke zwarigheden opgedaan. De schraal voorziene kas, waaruit de druk van onzen kostbaren Catalogus en van een lijvigen bundel Levensberichten moest betaald worden, om niet te spreken van verhoogde huur van onze Bibliotheek, van nieuwe boekenkasten, van aanzienlijke aankoopen, is gebleken de onkosten van geheele uitgaaf voor rekening der Maatschappij niet te kunnen bestrijden. Een andere weg

stond open; volgens art. 109 kan de Maatschappij een werk uitgeven door middel van een toelage aan den boekhandelaar, waarvoor deze een zeker getal exemplaren levert, die aan de Leden tegen half geld kunnen verstrekt worden. Maar juist deze bepaling, genomen in 't belang der Leden, heeft hare keerzijde, zoodat geen uitgever op die voorwaarde meer een werk wil ondernemen. Daarom is op den Beschrijvingsbrief het VIe punt gebracht; het zal aan u staan om het verschijnen van de critische uitgaaf van den Roman van de Roos door Dr. VERWIJS al of niet te doen plaats hebben. Het Bestuur heeft namelijk geoordeeld, dat het verzoek van Dr. VERWIJS den voorrang had.

Zullen de gedichten van WILLEM VAN HILDEGAERTSBERCH ook aldus het licht zien, daarbij en bij het Journaal van de Verponding van 1514 zal het niet blijven; de Geschiedkundige Commissie heeft meer dergelijke stukken op het oog, die evenzeer verdienen te worden uitgegeven. Bovendien heeft ons medelid A. C. OUDEMANS, te Arnhem, een toevoegsel op het Uitlegkundig Woordenboek op HOOFT aangeboden, dat wij dus vroeg of laat te gemoet mogen zien.

Dit wat betreft de grootere werken; verder heeft het Bestuur nog ontvangen van onzen Bibliothecaris het Verslag van een onzer Handschriften, en dat wel van het éénige HS. van den FERGUUT; gij zult het met de collatie vinden als de I^e onzer Mededeelingen, bl. 3. Een andere bijdrage van denzelfden, bestaande in onuitgegeven stukken der gedichten van de vier Heemskinderen, uit een onzer Handschriften, volgt later; het is nog in onderzoek bij de Taalkundige Commissie, evenals drie an-

dere voorstellen; de tijden zijn namelijk voorbij, waarop die Commissie schreef: »vanwege de Maatschappij zijn aan ons geene stukken ter hand gesteld" (1862). Ik verwijs naar het Rapport van die Commissie, wat betreft de voorstellen van de Heeren EEKHOFF en L. PH. C. VAN DEN BERGH.

Onze betrekkingen met buitenlandsche genootschappen zijn wederom uitgebreid; van het Verein von Alterthumsfreunden im Rheinlande te Bonn en van het Bergische Geschichtsverein te Elberfeld ontvangt de Maatschappij thans de Werken in ruil voor hetgeen door ons wordt uitgegeven.

Behalve de Handelingen en Mededeelingen van het vorige jaar, voor het eerst gedrukt in de spelling van het Woordenboek, zond ik u weder een zwaren Bundel van Levensberichten, en eenige weken later het Register op de III deelen van onzen Catalogus; door den druk van dien bladwijzer te bezorgen heeft de Heer BERGMAN op waardige wijze de kroon gezet op het catalogiseeren van onze boeken, waaraan hij sedert meer dan 35 jaren zulk een werkzaam deel heeft genomen. Met den Heer BODEL NIJENHUIS heb ik hem bijgestaan in het nazien van die bladzijden met cijfers en eigennamen; mochten wij onzen tijd anders wellicht beter en zeker aangenamer hebben besteed, wij vleien ons een Register te hebben geleverd, dat bruikbaar en nauwkeurig is, en dat den Leden en zeker wel het meest onzen Bibliothecaris den weg zal wijzen bij het gebruik der Bibliotheek.

Sedert de vorige Algemeene Vergadering hebben wij

13 Leden verloren, zoodat de Maatschappij op heden haar honderdste jaar ingaat met 430 Leden behalve hare Eereleden en 180 in de Koloniën en het buitenland verspreid. Mochten wij allen in 1866 haar Eeuwfeest beleven!

Leiden, 13 Juni 1865.

W. N. DU RIEU, *Secretaris.*

II.

Vervolgens leest de Bibliothecaris, Dr. BISSCHOP, het hoofdzakelijke voor, uit zijn

Verslag over den toestand der Boek- en andere Verzamelingen, gedurende het verstreken maatschappelijke jaar 1864—1865.

Mijne Heeren,

Regt aangenaam is het mij u te kunnen mededeelen, dat het afgeloopen jaar voor onze Bibliotheek een zeer belangrijk jaar geweest is. Door de goede zorgen der HH. BERGMAN, RODEL NIJENHUIS en DU RIEU is de Catalogus voltooid; de eerstgenoemde heeft daarenboven zich de moeite getroost, om op de drie deelen een alphabetisch Register te maken. Hoe gemakkelijk het gebruik van den catalogus en daardoor van de bibliotheek door dezen uitvoerigen en volledigen bladwijzer geworden is, hebt gij, M. H.! zeker reeds meermalen ondervonden; ik ondervind het dagelijks. Ik breng aan die drie Heeren dan ook mijn welgemeenden dank toe en verklaar hier openlijk, dat zij in alle opzichten de belofte gehouden hebben, die zij mij, toen ik het Bibliothecariaat aanvaardde, gedaan hebben; namelijk, dat zij de zorg voor den

catalogus, met het drukken waarvan zij toen reeds een eind gevorderd waren, geheel op zich zouden nemen.

De nieuwe leeskamer, waaraan wij, bij den steeds aangroeienden toevoer van boeken, dringende behoefte hadden, hebben wij na de gewone zomervacantie betrokken.

Kort daarop verscheen het eerste gedeelte van den catalogus der uitgebreide boekverzameling van wijlen ons medelid, Prof. TIJDEMAN. Het Bestuur begreep dat deze gelegenheid, om onzen schat te vermeerderen, niet ongebruikt mocht voorbijgaan. Na gunstig praeadvies van den Penningmeester, die, als het de belangen der Bibliotheek betreft, altijd geld beschikbaar heeft, werd mij eene ruime som toegestaan. Ten einde deze ten meesten nutte onzer verzameling te besteden, riep ik de medewerking in der HH. BODEL NIJENHUIS, FRUIN en DU RIEU, en deze aarzelden niet, om verscheidene uren van hun kostbaren tijd aan het doorloopen . . . . neen! aan het geregeld blad voor blad nagaan van dien uitgebreiden catalogus te wijden. Wij begrepen dat wij inzonderheid zulke boeken moesten koopen, waardoor wij de beide hoofdrichtingen onzer Maatschappij zouden kunnen aanvullen.

In de eerste plaats kwam dus de Nederlandsche Taal- en Letterkunde in aanmerking. Ons streven moest zijn de werken van Nederlandsche schrijvers, zoowel in gebonden als ongebonden stijl, volledig bij elkaâr te krijgen. En, hoewel wij op dit gebied veel bezitten, gelijk een enkele blik in onzen catalogus reeds aantoont, zoo valt het niet te ontkennen dat wij nog heel veel missen, vooral wat de dichters der 18e eeuw en van dezen tijd betreft. Waaraan is dit toe te schrijven? In de laatste

jaren zijn groote sommen tot aankoop van boeken besteed, doch vooral op auctics. Nieuw-uitgekomen werken zijn slechts zelden gekocht; vooral was dit het geval, als het bundels gedichten waren. Onze uitgevers zijn, wij weten het allen, wat de prijsbepaling betreft, niet heel matig in hunne eischen. Daarenboven is een nieuwe bundel gewoonlijk in veler handen, zoodat hij, althans in den eersten tijd, op onze boekerij slechts zelden gevraagd wordt. Hierbij komt, dat wij altijd eene stille hoop koesterden, dat de dichters, die ook leden onzer Maatschappij zijn, er een zekeren prijs op zouden stellen dat hunne werken in de Bibliotheek der Maatschappij gevonden werden. Hoe dikwijls is die hoop reeds teleurgesteld!! Wat nu de dichters der 17e en der 18e eeuw betreft, zijn degenen, die wij missen, in den regel niet de beste of voornaamste, en die wij niet hebben, komen gewoonlijk in privaat-verzamelingen ook niet voor. Daardoor hebben wij minder gelegenheid tot aanvulling. Toch is de Bibliotheek ook in dit opzicht vooruitgegaan, en geef ik u de verzekering, dat noch door het Bestuur noch door mij eene gelegenheid ter completeering wordt voorbijgezien. Kan iemand uwer ons hierin behulpzaam zijn, ik behoef u niet te zeggen, dat wij ons ten sterkste aanbevelen.

Behalve de Nederlandsche Letterkunde had ook de Geschiedenis des Vaderlands hare rechten, die niet mochten verwaarloosd worden. Wat de bronnen voor onze Geschiedenis, de stedebeschrijvingen en de reizen, door vreemdelingen in den loop der 17e en 18e eeuw door ons land gedaan, betreft, was de Bibliotheek van Prof. TIJDEMAN rijk voorzien. Wij begrepen, dat er inzonderheid op de laatstgenoemde rubriek gelet moest worden, om-

dat er zoo vele, zij het niet altijd vleiende en onpartijdige, in elk geval zeer belangrijke bijzonderheden, betreffende ons land, ons volk, zeden en gewoonten, in voorkomen. In eene vergadering als deze, zal het wel niet noodig zijn dit uitvoeriger te ontwikkelen.

De moeite, welke zich de drie daar straks genoemde heeren en uw Bibliothecaris, wiens plicht het was, gegeven hebben, is ook beloond geworden. Menig voor ons belangrijk werk, van grooter of kleiner omvang, is uit de Bibliotheek van TIJDEMAN in de onze overgegaan.

Ook bij de andere auctics, in het afgeloopen jaar gehouden, hebben die heeren mij hunnen bijstand verleend en mij met hunne bibliographische kennis ter zijde gestaan. Gij, M. H. Leden dezer Maatschappij, zult het, hoop ik, niet aanmatigend noemen, wanneer ik uit uw naam aan de HH. BODEL NIJENHUIS, FRUIN en DU RIEU den dank der Maatschappij betuig voor de gewichtige diensten, die zij aan uwe bibliotheek, een der sieraden dezer Maatschappij, bewezen hebben. Ook mijn persoonlijken dank zullen zij wel willen aannemen.

Aan geschenken heeft het ons dit jaar niet ontbroken; uit de lange lijst, die u op het oogenblik zal medegedeeld worden, zult gij vernemen, hoe groot het aantal is van hen, die ons of hunne eigen werken ten geschenke gaven of uit hunne verzameling belangrijke boeken afstonden.

Door een en ander is dan ook onze boekerij met ongeveer 700 nummers verrijkt. Allen, die iets gegeven hebben, zeg ik dank en spreek de hoop uit, dat zij op dezelfde wijs zullen voortgaan, vooral dat velen, wier namen wij ongaarne missen, hun voorbeeld zullen volgen.

Er is ijverig gebruik van de Bibliotheek gemaakt zoo-

wel in als vooral buiten de leeskamer. Er zijn 407 nummers uitgeleend, dus een veel grooter getal dan in 't afgeloopen jaar.

De zegelverzameling is door de zorg van Dr. JANSSEN met eenige nieuwe stukken vermeerderd. Zij trekt uit den aard der zaak minder de aandacht dan de boekerij.

Dit is, M. H. het voornaamste, wat ik u omtrent onze Bibliotheek heb meê te deelen. Ik zal u thans de titels der belangrijkste boeken, waarmede zij vermeerderd is, opnoemen en wel in de eerste plaats die, welke wij ten geschenke hebben ontvangen, en in de tweede plaats de door ons gekochte, in de vakken van Taal- en Letterkunde en Geschiedenis, elk in haren wijdsten omvang.

Ten geschenke ontvingen wij van de HH.

Dr. *J. T. Bergman*, Iets ter nagedachtenis van L. G. C. *Ledeboer.*

A. Bloeme, Notice sur la Guillotine.

Ds. *R. K. van Boekeren*, Schoenen op Keur.

Mr. *W. R. Boer*, De arbeid, Handboek voor Volkshuishoudkunde.

Dr. *W. G. Brill*, Voorlezingen over de Geschiedenis der Nederlanden, 3e stuk.

J. Brouwers, Meiloover, Poëzy.

Jacob van Maerlant, Lierdicht.

XXVe Verjaring der inhuldiging van Z. M. Leopold I. Dichtstuk.

W. Crecelius, Index bonorum et redituum Monasteriorum Werdinensis et Helmonstadensis.

J. H. van Dale, Zinsontleding. Een leerboek voor onderwijzers en kweekelingen, 3 stukken.

S. van Deventer, Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java. 1e deel.

Dr. *L. Diefenbach*, Vorschule der Völkerkunde und Bildungsgeschichte.

Dr. *J. I. Doedes*, Oratio de libertate cum theologiae, tum etiam Ecclesiae Christianae strenue vindicanda.

Dr. *N. B. Donkersloot*, Psychologische beschouwing der doodstraf.

Dr. *J. C. Drabbe*, De Leidsche Courant, 1863.

Dr. *J. L. Dusseau*, Musée Vrolik, Catalogue de la collection d'anatomie humaine comparée et pathologique de M. M. *G.* et *W. Vrolik.*

W. Eekhoff, Korte beschrijving van de provincie Friesland.

Mr. *I. W. Staats Evers*, Bijdragen tot de Geschiedenis der Regtspleging in Gelderland, bijzonder te Arnhem.

H. Frylink, Handboek der Aardrijkskunde, 2 dln.; Faust, Dramatisch Dichtstuk van Goethe nagevolgd.

J. ter Gouw, Studiën over Wapen- en Zegelkunde; Amsterdamsche kleinigheden; Amsterdam, Oorsprong en afleiding van de namen der grachten enz. 2e stuk.

Mr. *L. Oldenhuis Gratama*, Echte stukken betrekkelijk de verhooging van het afvaartsgeld op de Drenthsche Hoofdvaart.

Mr. *I. L. G. Gregory*, Mr. *Faber van Riemsdijk* in de maand November 1813.

Mr. *I. A. Grothe*, Stukken voor de Geschiedenis der jaren 1588, 89 en 90, 91.

Jhr. Mr. *H. J. van der Heim*, Iets over vroegere Scheepvaartwetten; Eene aanteekening op het ontwerp tot regeling van het Middelbaar Onderwijs; Gemeentebelastingen, Brief aan Mr. *J. L. de Bruin Kops.*

S. Gille Heringa, Nederlandsch Jaarboekje der posterijen voor 1864.

J. Honig, Historische, Oudheid- en Letterkundige studien, 3e Aflev.

Ds. *I. P. de Keyzer*, De Wartburg.

J. Kneppelhout, Geschriften, Xe deel.

Mr. *K. I. F. C. Kneppelhout van Sterkenburg*, De gedenkteekenen in de Pieterskerk te Leiden, Aflev. 1, 2.

A. S. Kok, Dante's Divina Commedia vertaald.

J. H. Kramers, De Leercursus van Noorthey.

G. Kuyper, Beginselen der Nederlandsche Spraakleer.

H. M. F. Landolt, Bewerking van *W. Rüstow's* Militair Woordenboek; Dictionnaire Polyglotte de termes techniques militaires et de Marine.

P. I. Laude, Catalogue méthodique, descriptive et analytique des Manuscrits de la bibliothèque de Bruges.

Ds. *P. Leendertsz*, Gedichten van *P. C. Hooft*. Met aanteekeningen, Aflev. 1, 2.

Ds. *A. L. Lesturgeon*, Koevordens verlossing in 1814 herdacht in 1864.

Dr. *L. S. P. Meyboom*, Gods- en Godsdienstleer van het christelijk standpunt ontwikkeld; Het geloof aan Jezus opstanding uit de dooden.

J. H. Meyer, William Shakespeare. Eene kritische Levensschets ter gelegenheid van des dichters 300ste geboortefeest.

P. Nyhoff, Bijdragen.

J. Oomkens, Bouwstoffen tot eene Geschiedenis van de boekdrukkunst en den boekhandel in de stad en provincië Groningen, 2e druk.

Dr. *J. J. Prins*, Feestrede bij de viering van het 50ja-

rig bestaan der afdeeling Leiden van het Nederlandsche Bijbelgenootschap.

Mr. *S. J. E. Rau*, Proeve van Dramatische Dichtkunst, 2 stukken.

Mr. *O. van Rees*, Geschiedenis der Staathuishoudkunde in Nederland tot het einde der achttiende eeuw, 1e deel.

J. Russel, De Auvermannetjes, Historisch-Romantisch Verhaal uit de XVIIIe eeuw; De heerlijkheid Geleen, gevolgd door aanteekeningen over de voormalige heerlijkheid Mheer.

Ds. *D. Chantepie de la Saussaye*, Leven en Rigting. Vier voorlezingen.

Ds. *C. Sepp*, Johannes Stinstra en zijn tijd. Eene bijdrage tot de Geschiedenis der Kerk en School in de 18e eeuw, 1e dl.

Dr. *Steiner*, Zur Urgeschichte der Stadt Seligenstadt; Die Verwandtschaften der Häuser Hessen und Mecklenburg Schwerin.

Dr. *W. H. D. Suringar*, Verhandeling over de Proverbia Communia, de oudste verzameling van Nederlandsche Spreekwoorden.

Mr. *G. W. Vreede*, Inleiding tot eene Geschiedenis der Nederlandsche Diplomatie. Tijdperk Bataafsche Republiek II. 1.

Dr. *R. Westerhoff*, Twee hoofdstukken uit de Geschiedenis van ons Dijkwezen.

Jhr. *B. H. C. K. van der Wijck*, Mr. Johannes Kinker, 2e vermeerderde druk.

Dr. *J. A. Wynne*, Macedonië tot den dood van Alexander den Grooten.

Dr. *L. A. te Winkel*, De grondbeginselen der Nederlandsche Spelling.

Nog hebben een aantal leden afdrukjes ten geschenke gegeven, namelijk:

Mr. *J. F. B. Baert* 8. Dr. *K. Bartsch* 1. Mr. *M. M. von Baumhauer* 1. *A. Beeloo* 1. Dr. *Beke* 1. Dr. *W. Bisschop* 1. Dr. *W. G. Brill* 1. *P. Bruyn* 2. *M. A. F. G. Campbell* 1. *R. Chalon* 1. *H. Collaes* 1. *G. H. M. Delprat* 1. *W. Eekhoff* 1. Mr. *H. O. Feith* 1. Dr. *R. Fruin* 3. *J. ter Gouw* 3. *H. Frijlink* 3. Mr. *H. I. van der Heim* 3. Dr. *J. J. Hisely* 1. *A. Ising* 1. Dr. *A. de Jager* 1. Mr. *J. de Bosch Kemper* 1. *J. H. van Lennep* 1. *A. L. Lesturgeon* 3. Dr. *H. I. Matthes* 1. Dr. *B. F. Matthes* 1. *H. M. C. van Oosterzee* 1. Dr. *W. N. du Rieu* 2. Dr. *J. A. C. Rovers* 1. *J. Russel* 2. Mr. *A. F. Sifflé* 3. Dr. *G. C. B. Suringar* 1. Dr. *E. Verwijs* 4.

Eindelijk hebben eenige leden door het ten geschenke geven van boekwerken van andere schrijvers onze Bibliotheek verrijkt. Het zijn de Heeren: Dr. *Bergman*, die 1; Mr. *J. T. Bodel Nijenhuis*, die 10; Mr. *L. P. C. van den Bergh*, die 8; Mr. *van Boneval Faure*, die 1; Dr. *R. Fruin*, die 8; Dr. *A. de Jager*, die 1; Dr. *C. Leemans*, die 11; *H. M. C. van Oosterzee*, die 3; Mr. *J. Pan*, die 2; *H. C. Rogge*, die 1; Mr. *G. W. Vreede*, die 3; Dr. *M. de Vries*, die 1; en Mr. *J. de Wal*, die 7 boekwerken afstond.

Uit *Duitschland* ontvingen wij:

van het Gesch.- u. Alterthforsch. Gesellschaft des Osterlandes Mitth. VI. 1, Corresp. blatt XII. 7, 8, 9; van het Hist. Verein in Mittelfranken het 32er Jahresbericht; van het Hist. Verein von Schwaben u. Neuburg de 29 en 30er Jahresber.; van het Bergische Geschichtsverein Zeitsch. I. 1—4; van het Verein von Alterthumsfreunde im Rheinl. Jahrbuch XVIII. 2; van het Schlesische Ges. für Vater-

ländische Cultur het 41 Jahresber. en Abhand. 1864. N°. 1; van het Oberlaus. Ges. der Wissensch. het Neues Laus. Magas. XLI. 1, 2; van het Histor. Verein f. Hamburgische Geschichte Zeitsch. N. F. II. 2; van het Hist. Verein f. Niedersachsen Zeitsch. 1863 en 27er Nachr.; van het Ferdinandeum f. Tirol u. Vorarlberg Zeitsch. 12es Heft en 30er Bericht; van het Schleswig-Holst.-Lauenb. Gesellschaft Jahrb. VII. 2, 3 en 24er Bericht; van het Verein für Siebenburgische Landeskunde Archiv. VI. 1, 2 en Jahresb. 1862, 1863; van het Hist. Verein f. Niederbayern Verhand. X. 1—4; van het Museum Francisco-Carolinum het 24er Ber.; van het Verein zur Erforschung der Rheinische Gesch. Zeitschr. II. 4; van het Germanische Museum Anzeig. 1864. N. 7—12, 1865. N. 1; van het Hist. Verein der Oberpfalz Verhand. 22 B.; van het Verein f. Gesch. u. Alterthumsk. v. Mecklenburg Jahrb. 29; van het Verein für Gesch. der Herzogth. Bremen u. Verden Archiv. 1864. N. 2; van het Ges. für Pommersche Geschichte, Balt. Stud. XX. 1; van het Verein f. Kunst u. Alterth. in Ulm de 16te Veröffentlichung; van de K. K. Akademie der Wissensch. in Wien, Sitzber. XLII. 1—3, XLIII. 1, 2, XLIV. 1—3, XLV. 1—3, XLVI. 1—3, XLVII. 1, 2; van het K. K. Geograph. Gesellschaft in Wien, Mittheil. VII Jahrg.; van het Verein für Nassauische Alterth. u. Geschichte, Ann. VII. 2, Mitth. 3.

Uit *Zwitserland* kregen wij:
van het Historische Verein der fünf Orte, Geschichtsfreund XX; van de Société d'Histoire de la Suisse Romande Mémoires et Docum. T. XVIII, XIX.

Uit *Frankrijk* ontvingen wij:
van de Société des Antiquaires de la Picardie Mémoires T. XIX; van de Société Dunkerquoise pour l'encourage-

ment des Sciences, Lettres et Arts Mémoires IX; van het Comité Flamand de France Bulletin III. 8, 9, 12, 13; van de Société des Antiquaires de la Morinie Bulletin 49—54; van de Société de l'histoire du Protestantisme Français Bulletin 13e Année, 4—12.

Uit *Belgie* zond ons
de Académie Royale Belgique Bulletin XV—XVII en Ann. 1864; de Société Libre d'Emulation à Liége Ann. 1864; de Société Archéologique de Namur Ann. VIII. 2—4 en Rapp. 1863; de Société Scientifique de Limbourg Bullet. VI. 1.

Uit *America* ontvingen wij:
Report of the commissioner of patents for the year 1861 en Introductory report of the commissioner of patents for 1863. En door tusschenkomst van Z. Exc. den heer *H. C. Murphy* ons medelid, *J. Romeyn Brodhead* Documents relative to the Colonial History of the State of New-York procured in Holland, England and France 11 vol. 4o.; een prachtig en tevens hoogst nuttig geschenk, dat voor de kennis onzer oudste betrekkingen met Noord-America tal van onuitgegeven bescheiden bevat. Ten slotte, New-York State library catalogue with supplement.

Van de Zustervereenigingen in ons land zond *de Koninklijke Academie van Wetenschappen* de Verslagen der Afd. Letterkunde VIII. 2, 3. IX. 1. en der Afd. Natuurkunde XVII. 2, 3, Tweede Reeks, met haar Jaarboek over 1864 en het bekroonde latijnsche Gedicht van *J. van Leeuwen*. *Teylers Genootschap* Catalogue de la Bibliothèque du Musée Teyler; het *Indisch Genootschap* te 's Hage den Catalogus zijner Bibliotheek; het *Noord-Brabantsch Ge-*

nootschap de Handelingen 1864; het *Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* zijnen Catalogus; het *Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen* het Verslag over 1864; het *Historisch Utrechtsch Genootschap* de Histoire des Provincies Unies par *A. de Wicquefort* T. II, publié par M. *Chais van Buren*, en Werken, Nieuwe Serie N. 3; het *Genootschap van Leeraren aan de Nederlandsche Gymnasiën* Tijdschrift 1863—1864; de *Vereeniging voor Overijssels Regt en Geschiedenis* het 12e Verslag harer handelingen.

Nog kregen wij van andere wetenschappelijke vereenigingen of van hooge collegiën in ons land ten geschenke:
van de Commissie tot Opsporing der Vaderlandsche Oudheden haar Verslag over 1864; van HH. Curatoren der Leidsche Academie: de Annales Academici 1860—1861; van het *Ministerie van Binnenlandsche Zaken: Lagemans*, Recueil des Traités V. 2; *P. I. le Boucq*, Histoire des troubles advenues à Valenciennes 1562—1579; Mémoires anonymes sur les troubles des Pays-Bas T. IV; Journael van *Anthonis Duyck*, uitgegeven door *L. Mulder*, 2e deel; Het Nederduitsch Tooneel in Belgie; *L. Hoornaert*, de slag bij Rupelmonde; *Jonckbloet*, Gedenkboek der Hoogeschool te Groningen; van het *Ministerie van Marine*: het 2e stuk van den Catalogus zijner Bibliotheek; van het *Gemeentebestuur van Kampen*: het 3e deel van het Register van Charters en Bescheiden in het oude Archief van Kampen; van het *Gemeentebestuur van Leiden*: het Verslag aan den Gemeenteraad over 1864; van het *Gemeentebestuur van Nymegen*: *P. Nyhoff*, Inventaris van het oud-Archief der gemeente Nymegen.

Aangekocht hebben wij uit het vak der Taal- en Letterkunde:

de Vries en *te Winkel*, Woordenboek der Nederlandsche Taal; *de Vries*, Middelnederlandsch Woordenboek; *Eisenhart*, Grundsätze der deutschen Rechte in Sprüchwörtern; *Eiselein*, die Sprichwörter und Sinnreden des deutschen Volkes in alter und neuer Zeit; *Ray*, A compleat collection of English Proverbs; Dictionnaire portatif des proverbes françois; *Donaes Idinau*, Lot van wijsheid en geluck op drye hondert ghemeyne Sprek-woorden; *Pescetti*, Proverbi Italiani; *du Bois de Gomicourt*, Sentenze e proverbi Italiani.

Bormans, la chanson de Roncevaux; *S. v. Beaumont*, Gedichten uitgegeven door *J. Tideman; Pers*, Bacchus Wonderwercken en Jonas de Strafprediker; *L. Pater*, Poëzy en Nagelaten poëzy; *van Dijk*, de Verlossing van Israël uit Egypte, Zedelijke Bespiegelingen en andere Mengeldichten; *le Francq van Berkhey*, Dicht- en prozawerken gebonden in 30 deelen; eene belangrijke verzameling door hem zelven bijeengebracht en uit de nalatenschap van zijn kleinzoon aangekocht; *Warnsinck*, Gedichten en Proeve van gewijde poëzy; *A. Loosjes*, Dichtwerken 30 dln.; *C. Loots*, Gedichten, Nieuwe Gedichten en Nagelaten Gedichten; *J. van Lennep*, Nederlandsche Legenden en Dramatische Werken.

Wits, Stichtelijcke Bedenckinghen; *Duysendpond*, Speeluuren; *Rooleeuw*, Schriftuurlijke Gezangen; *v. d. Wael*, Eeuwigh gcluyt-makende vreught-basuyn; Lusthof des Gemoets; *Kuyper*, Christelyke en Stigtelijke Rijmen; *Velingius*, Zedige ledigheid; *v. d. Heyde*, Geestelijk Zielenvermaak; Den singenden Swaan dat is den Lofzang der Heyligen; *Verschuir*, Honigraetje van Gesangen; *Willem-*

sen, Sions Ziels-banketten; Zielenweide der Godvrugtigen; *Montanus*, Bethlehems Stallicht; Geestelijke Gezelschaps-Liederen; *Puppius*, Geestelijcke Lof-sangen; *Waningh*, Geestelycke Kruyt-hof.

Jonker, De vrolijke bruidlofsgast; Apollo's Vastenavonds-, Kermis-, St. Nicolaas- en Nieuwejaersgift; *Schaep*, Bloem-tuyntje; D'Arkadische Minnegloob; Amsterdamsche Pegasus; Het Hernhutsche Nachtegaaltje; 't Groot Hoorns, Enkhuyzer, Alkmaarder en Purmerender liedeboek.

Lonius, Den Bedrieger bedroogen of den gevangen Smous; De Musket-draagende heldin; De Munsterlander van Fortuin ofte de levensgevallen van Joh. Hanz Porc; Het geschaakt boerinnetje of de deugdzaame Lucile; De grootmoedigo en heldhaftige Hollandsche Amasoon; De schoone Hollanderin.

De Patriot of Duitsche Zedemeester vertaald door M. de Ruusscher; *Kist*, de ring van Gyges, Lotgevallen van B. v. Poederen; Het leven, gevoelens en zonderlinge reize van den landjonker van Blankenheim; *A. Loosjes*, Het leven van Maurits Lynslager, Het leven van Hillegonda Buisman, Historie van Mejuffrouw Susanna Bronkhorst, Het leven van Robert Hellemans; De Grijzaard, vervattende LII Spectatoriaale Vertoogen; De Rotterdamsche Hermes.

Uit het vak der *Geschiedenis:*

Cerisier, Algemeene Geschiedenis der Vereenigde Nederlandsche provinciën; *Candidus*, Belgicarum rerum Epitome ab a°. 700 ad 1605; *van Oudenhoven*, Antiquitates Cimbricae renovatae; *de Jonge*, Diplomata quaedam Hollandica et Zelandica partim inedita; *van Spaan*, over het rechtsgebied in Holland en Westfriesland onder de Graven; *Gaillard*, Histoire de Marie de Bourgogne; *Cam-*

pana, Della guerra di Fiandra; *Gemma*, De Naturae divinis characterismis; *Dinothus*, De Bello Civili Belgico; *M. ab Isselt*, Sui temporis historia; *de Kempenaer*, de sanctione pragmatica Caroli V, a°. 1549; *Sonnii* Epistolae ad Viglium; *A. Perez*, Cartas (1590—1595); *Galluccii*, de bello Belgico ab anno 1593 ad 1609; *van Deventer*, Gedenkstukken van Johan van Oldenbarnevelt; Kort Verhaal van den toestand van Utrecht in 1672; Campagne de Hollande en 1672; *Fäsi*, Abhandlungen über die Geschichte des Friedensschlusses zu Utrecht; Brieven van *A. R. Falck; B. de Saxe Weimar*, Précis de la campagne de Java; *de Stassart*, Discours prononcés comme Préfet des bouches de la Meuse.

P. Scheltema, Amstels Oudheid; *Coronel*, Middelburg voorheen en thans; *Sels*, Beschrijving der stad Dordrecht; Geschiedenis van het St. Anthony-Gasthuis te Leeuwarden; *van Dam den Boumeester*, Beschrijving van den Helder; Description des Pays Bas; *de Crane*, Herinneringen van Martena-huis te Franeker.

The Dutch drawn on the life; *Holcroft*, Travels through Holland and the Netherlands; *Guillot de Marcilly*, Relation d'un voyage en Hollande; *Marshall*, Reisen durch Holland und Flandern; *le Febure*, Itineraire historique, politique, géographique des VII Provinces-unies; *Volkmann*, Neueste Reisen durch d. Verein. Niederlande; A trip to Holland containing sketches of characters etc.; *Peckham*, A tour through Hollant, Dutch Brabant etc.; *M. A. F. C.* Lettres sur les Hollandais; Charakteristik der Niederländer oder phil. Gemälde ihres Geistes, Sitten u. s. w.; *S. F. l'Honoré*, la Hollande au dix-huitième siècle; *Pilati de Tassulo*, Lettres sur la Hollande; *T. Bowdler*, Letters written in Holland in Sept. and Oct. 1787; Be-

merkungen auf einer Reise nach Holland im Jahre 1790; *S. von la Roche*, Tagebuch einer Reise durch Holland und England; *A. Riem*, Reise durch Holland in 1796 u. 1797; Vertraute Briefe aus Holland in 1797; *Droysen*, Bemerkungen auf einer Reise durch Holland in 1801; *Fell's* Reise durch die Batavische Republik; *Medini*, l'Antica e moderna Olanda; *Grabner*, Briefe über die Vereinigten Niederlande; Voyage au pays de Bambouc suivi d'observations sur la Hollande; *von Birken*, Verlauf der Länderreise des Markgr. zu Brandenburg durch Teutschland, die Niederlande u. s. w.; *von Uffenbach*, Merkwürdige Reisen durch Niedersachsen, Holland und Engelland; *Fliedner*, Collectenreise nach Holland; *Seyffarth*, Der gegenwärtige Staat von Holland; *Carr*, Voyage en Hollande.

M. C. van Hall, Het leven en karakter van J. H. van Kinsbergen; *Klinkhamer*, Het leven van Hugo de Groot; *van Hoven*, Nederlandsche Geleerde Fama.

P. Scheltema, Oud en Nieuw uit de Vaderlandsche Geschiedenis en Letterkunde; Staat der Financie van de Republick der Vereenigde Nederlanden; *van Stamhorst*, Dissertatio de Pensionariis Belgicis; *Woordhouder*, Specimen de Scabinis Belgicis, praesertim Hollandicis; *Mees*, Proeve eener Geschiedenis van het Bankwezen in Nederland.

Leiden, 25 Mei 1865.

W. BISSCHOP, *Bibliothecaris.*

III.

De Verslagen der beide Commissiën over 1864—1865 zijn van den volgenden inhoud:

Verslag van de Commissie voor Taal- en Letterkunde over het jaar 1864—1865.

De Commissie voor Taalkunde heeft gedurende het afgeloopen maatschappelijk jaar vier vergaderingen gehouden, waarin zij de stukken, die van wege het Bestuur in hare handen waren gesteld, overwogen en er rapport over uitgebracht heeft. Zij bestond uit de HH. Dr. M. DE VRIES, Dr. RAUWENHOFF, Ds. VAN ITERSON, Dr. SICHERER en Dr. TE WINKEL, terwijl Dr. W. BISSCHOP als toegevoegd lid de vergaderingen bijwoonde. In hare eerste bijeenkomst, werd tot Voorzitter de heer DE VRIES, tot Secretaris Dr. TE WINKEL benoemd.

In de maand November werd door het Bestuur haar advies gevraagd over eenige bezwaren door Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH, te 's Gravenhage, ingebracht tegen het gebruik van het woord *leemte* in den zin van *gaping*. De heer VAN DEN BERGH betoogde, dat dit woord èn in onze oude wetten èn bij onze oude schrijvers nooit iets anders beduid had dan »*verlamming*, *lammigheid*" en dat het in de tegenwoordige beteekenis geen recht van

bestaan had. Z. Ed. stelde daarom voor, dat de Maatschappij, op zoodanige wijze, als haar geschikt zou voorkomen, tegen het gebruik van het woord *leemte* in den zin van *gaping* zou opkomen, met blootlegging der redenen voor hare veroordeeling, opdat die verkeerde gewoonte zoo spoedig mogelijk zou gestuit worden. De Commissie heeft de beschouwingen van Mr. VAN DEN BERGH onderzocht met den ernst, dien men aan de meeningen van een zoo degelijk en schrander taalvorscher verschuldigd is, doch zij is door zijn betoog niet overtuigd geworden. Gaarne geeft zij den heer VAN DEN BERGH toe, dat het woord *leemte* vroeger nooit iets anders beteekend heeft dan *verlamming* in den eigenlijken zin des woords. Z. Ed. heeft zulks met tal van voorbeelden, vooral aan oude wetten, keuren en landrechten ontleend, ten duidelijkste bewezen. Doch zij kan zich niet vereenigen met de redeneering van den geachten geleerde, dat een woord, dat vroeger *verlamming* beteekende, thans niet in den zin van *gaping* zou mogen gebruikt worden. Zij ziet daarin slechts eene logische ontwikkeling en uitbreiding der oorspronkelijke beteekenis, gelijk in honderden andere woorden heeft plaats gehad. Daarom is de Commissie van oordeel dat een ieder met een gerust geweten voort kan gaan het woord *leemte* in de tegenwoordige beteekenis te gebruiken. Zij betuigt echter haren welgemeenden dank aan den heer VAN DEN BERGH zoowel voor zijne scherpzinnige opmerkingen, als voor dit vernieuwd bewijs zijner belangstelling in de werkzaamheden der Taalkundige Commissie, waarvan hij gedurende zijn verblijf in Leiden een sieraad was.

In de volgende vergadering onderzocht de Commissie

een voorstel bij het Bestuur ingediend door Dr. DU RIEU. Z. Ed. onderwierp daarin aan het oordeel der Commissie de vraag: of het niet wenschelijk zijn zou, dat er eene lijst vervaardigd werd, eene opgaaf bevattende van al de fragmenten van middelnederlandsche schrijvers, die in tijdschriften enz. opgenomen zijn. De Commissie heeft dat voorstel met belangstelling en toejuiching ontvangen en overwogen. Zij brengt hulde toe aan den juisten blik van Dr. DU RIEU. Hij heeft gewezen op iets, waaraan bepaalde behoefte bestaat. Immers, het valt niet te ontkennen dat het voor de jongere beoefenaars der middelnederlandsche Letterkunde bezwaarlijk is, om eenigszins nauwkeurig na te kunnen gaan, welke fragmenten reeds uitgegeven zijn, en waar ze te vinden zijn. De boeken, die hun hieromtrent inlichtingen kunnen geven, zooals MONE's *Uebersicht* en het *Overzicht van verspreide Middelnederlandsche Gedichten* door de HH. DE VRIES en JONCKBLOET geplaatst in het 3e deel der *Verslagen en Berigten uitgegeven door de Vereeniging tot bevordering der Oude Nederlandsche Letterkunde*, waren op het oogenblik dat ze in 't licht kwamen, vrij volledig, doch het jongste dezer werken telt reeds 20 jaar. De wetenschap heeft in dat tijdsverloop niet stilgestaan, tallooze fragmenten zijn gevonden en in verschillende tijdschriften mêegedeeld. Hoe zal hij, die zich aan het vak wil wijden, te weten komen, wat er vòòr hem gearbeid en uitgegeven is? Dit zal alleen dan plaats hebben, wanneer er aan het plan van Dr. DU RIEU gevolg is gegeven. De Commissie was dan ook volkomen overtuigd van het nuttige en noodzakelijke van Dr. DU RIEU's voorstel. Zij dankt hem zeer voor zijnen practischen wenk, en zal aandach-

tig overwegen, hoe het voorgestelde doel bereikbaar is. Zij kan niet onmiddellijk eene beslissing nemen, daar het een werk van grooten omvang is, waartoe vooral veel geduld en tijd vereischt wordt. De leden der Commissie hebben althans vooreerst niet zulk een overvloed van het laatste vereischte, dat zij er zich reeds nu mede zouden kunnen bezig houden.

In het begin dezes jaars stelde Dr. EELCO VERWIJS te Leeuwarden aan de Maatschappij de uitgave voor van eenen door hem bewerkten critischen tekst van den Roman van *de Rose*. Het Bestuur vroeg het advies der Commissie. Zonder aarzelen ried zij de uitgave aan. De Middelnederlandsche vertaling van dien bekenden roman is wel is waar reeds uitgegeven door Dr. KAUSLER in het tweede deel der *Denkmäler Altniederländischer Sprache und Litteratur*, doch naar een zeer slecht Handschrift, namelijk het Comburgsche. Dr. VERWIJS daarentegen had tot grondslag zijner uitgave het veel betere HS., dat te Amsterdam berust, genomen. En hoe oneindig beter het Amsterdamsche HS. is, bleek der Commissie uit de vergelijking van den tekst van KAUSLER met de overeenstemmende plaatsen uit het Amsterdamsche HS. door Dr. VERWIJS meêgedeeld in het 3e deel zijner *Bloemlezing*. De nieuwe uitgave zou dus geene optelling van varianten worden, maar inderdaad een nieuwen tekst vormen. Dr. VERWIJS had daarenboven den tekst van het Fransche origineel allerzorgvuldigst vergeleken, waardoor het hem gelukt was, op vele plaatsen de bedorvene lezingen ook in het Amsterdamsche HS. te herstellen. Om al deze redenen heeft de Commissie de aanneming van het voorstel van Dr. VERWIJS ten sterkste aangeraden.

Een paar weken later kwam een dergelijk voorstel bij de Commissie ter behandeling. Dr. BISSCHOP had aan de Maatschappij ter uitgaaf aangeboden een door hem bewerkten tekst der *Gedichten van* WILLEM VAN HILDEGAERTSBERCH. Het Bestuur verlangde hierover het oordeel der Commissie te vernemen.

De Commissie was eenstemmig, wat het wenschelijke eener uitgaaf van die Gedichten betreft. Zij herinnerde zich, dat Prof. JONCKBLOET reeds voor een tiental jaren geschreven had: »Voor de kennis van de geschiedenis »der veertiende eeuw, vooral in Holland, zijn de Wer»ken van HILDEGAERTSBERCH van het hoogste belang, en »het zou te wenschen zijn, dat zij spoedig het licht za»gen." [1]) Zij wist, dat de gegronde hoop, die er voor eenige jaren bestond, dat Ds. LEENDERTZ die gedichten zou uitgeven, vervlogen was, sedert in het voorjaar van 1863 het afschrift en de aanteekeningen van Ds. LEENDERTZ door een noodlottigen brand vernietigd waren, en Z. Eerw. van eene hernieuwde bewerking had afgezien. Daarom heeft de Commissie het voorstel van Dr. BISSCHOP bij het Bestuur ten sterkste ondersteund.

Ten laatste had de Commissie te onderzoeken eene Collatie van het eenig bekende HS. van den roman van FERGUUT met den gedrukten tekst. Deze collatie was gemaakt door den Bibliothecaris en door hem ter plaatsing in de werken aangeboden. De Commissie was zoo zeer van het gebrekkige van den gedrukten tekst overtuigd, dat zij elke poging tot herstel der bedorven lezingen toejuichte. Zij ried dus de opneming der collatie aan:

---

1) *Gesch. der Middelned. Dichtk.* III. bl. 452.

hoewel zij, gelijk van zelf spreekt, de nauwkeurigheid der opgegeven lezing aan de verantwoordelijkheid van den vervaardiger overliet; zie Mededeeling I. bl. 3.

Nog zijn een paar stukken om advies in handen der Commissie gesteld, waarover later rapport zal worden uitgebracht.

Leiden, 30 Mei 1865.

Verslag der Commissie voor Geschied- en Oudheidkunde over het jaar 1864—1865.

Mijne Heeren,

Negenmaal kwam de Commissie voor Geschied- en Oudheidkunde, sedert 4 October 1864, bijeen. In hare eerste vergadering trad het lid en tevens president Prof. FRUIN af, en werd Dr. JANSSEN in zijne plaats benoemd. Deze liet zich zijne benoeming welgevallen, gelijk ook Prof. FRUIN het hem aangeboden eerelidmaatschap en de Secretaris zijne herkiezing tot deze betrekking. In eene volgende bijeenkomst nam het door de Maandelijksche Vergadering benoemde lid H. C. ROGGE zitting en werd door den Voorzitter verwelkomd.

Had zich de Commissie in het vorige jaar van hare eerste tot hare laatste zitting bezig gehouden met de voortzetting en voltooiing van het *Repertorium der Verhandelingen en Bijdragen betreffende de Geschiedenis des Vaderlands*, thans wijdde zij telkens, wanneer zij vergaderde, eenigen tijd aan een *Repertorium* der *Dissertationes* en *Orationes*, en schoon deze arbeid nog niet geheel voltooid is, hoopt zij hem echter eerlang te voleindigen

en ter perse over te geven. Dit werk had zijn eigenaardige moeielijkheden en bezwaren, en kostte ons meer inspanning dan men bij een vluchtig overzicht der uit 12,000 nummers bestaande lijst zou vermoeden. De vraag rees namelijk op, welke dissertaties als van juridischen inhoud nog tot de reeks van geschiedkundige verhandelingen gebracht kunnen worden. De Commissie ondervond meer dan ééns, hoe onzeker de grens dezer twee ineenloopende vakken is.

De beide *Repertoriën* waren het echter niet alleen, waarmede onze Commissie zich onledig hield. Bewust dat ten raadhuize dezer stad nog een schat van onuitgegevene stukken betreffende het beleg en ontzet, in 1574 en 1575 uitgegaan, bewaard werden, besloot zij, na verkregen verlof, de aanwezige collectie te schiften en voor de pers gereed te maken, en reeds zou zij thans de eerste afgedrukte bladen aan de Vergadering kunnen aanbieden, indien een onuitgegeven en ten raadhuize berustend Hands. van VAN HOUT, dit beleg betreffende, aldaar terug gevonden en haar ter hand gesteld ware. Het terugvinden van dit Handschrift zal tevens de aanvang van haren arbeid zijn.

Wij mogen de aandacht der HH. niet misbruiken door de optelling der plannen door de Commissie in het belang der Geschied- en Letterkunde ontworpen; plannen, welker voltooiing geheel van tijdsomstandigheden afhankelijk is. Liever bepalen wij haar bij datgeen dat zij welhaast ten uitvoer hoopt te brengen. Indien de HH. de voorlezing van Prof. VISSERING over de Enquête van 1514 hadden bijgewoond (zie bl. 21 en 28), dan hadden zij ingestemd in het eenparig verlangen der Vergadering, dat deze gewichtige historisch-antiquarische bijdrage door den druk mocht

worden gemeen gemaakt. Het Bestuur riep het oordeel uwer Commissie over het al of niet gehoor geven aan dit verlangen in. Het Handschrift kwam in hare vergadering, werd onderzocht en eenstemmig het *imprimatur* waardig geoordeeld. Het Bestuur droeg nu, na verleende toestemming van het Gouvernement, haar de gewichtige taak op, zich met de uitgave te belasten. De Commissie aanvaardde haar, en hoopt een groot deel harer volgende bijeenkomsten aan de uitvoering er van te kunnen toewijden.

Hoe vele en hoe verschillend de werkzaamheden waren, die de Commissie op zich nam, en hoe veel tijd die ook vorderde, toch sloot zij hare bijeenkomsten niet, voor dat deze of gene der leden over eenig belangrijk historisch, antiquarisch of literarisch onderwerp gesproken, haar zeldzame geschriften en voorwerpen van kunst en platen medegedeeld, of haar oordeel nopens oude of nieuwe geschriften, platen en kaarten ingeroepen had, of merkwaardige bijzonderheden, die in den loop der studiën van elk onzer voorkwamen, verhaald en besproken waren.

Zoo bracht de Hoogl. DE WAL een HS. uit de XVe eeuw ter tafel over de blijde inkomst van MARGARETHA VAN YORK, trouwende met Hertog KAREL van Bourgondie. Dit handschrift gaf den heer Dr. DU RIEU aanleiding tot een geschiedkundig onderzoek, waarvan hij de resultaten in de Maandelijksche Vergadering mededeelde. Zie Mededeeling III. bl. 54.

Op verzoek der Commissie besloot eerstgenoemde de door hem vervaardigde lijsten van Nederlanders, die te Heidelberg en Genève gestudeerd hebben, aan de Maatschappij ter uitgave af te staan; zie Mededeeling V. bl. 59.

Dr. JANSSEN bood der Vergadering zeldzame zegels, onder welke een van Koning EDUARD van Engeland van 1338 en van BERNARD DE CODE, twee cursieve opschriften van Romeinsche baksteenen te Nymegen gevonden, als ook een merkwaardigen schroefpenning met het portret van een onbekend persoon ter beschouwing aan, en deelde daarbij zijne opmerkingen mede.

Geen vergadering, waarop Mr. BODEL NIJENHUIS niet het een of ander uit zijne verschillende collectiën ter tafel bracht. Nu eens was het een zeldzame spotprent bij den overgang van PETRUS BERTIUS tot de R. C. Kerk vervaardigd; dan een zeldzaam exemplaar der Keuren van Ameland met de afbeelding van WATSE, Vrijheer van CAMMINGHA door SUYDERHOEF; een plano-blad met een Latijnsche inscriptie op THOMAS ARMSTRONG, 1684 (zie *Handd.* 1859. bl. 57 en MULLER's Pamfletten-lijst, n⁰. 7866); een portefeuille met afbeeldingen der in Januari l. l. afgebrande St. Laurenskerk te Neurenberg; de afbeeldingen van eenige leden uit de geslachten DE HOLLANDER en HOLLAND enz. Of bij deelde bijzonderheden mede nopens een tweede geschrift van ROGER WILLIAMS in het British Museum; eene biographie van Dr. ZUMBACH DE COESFELD (op verzoek der Commissie voor de Mededeelingen, IV, bl. 141, afgestaan); een brief van J. H. VAN DALE, over een ouden platten grond van Sluis, en over ELIAS BEECKMAN, en het is door zijn intermediair, dat de heer VAN DALE het Procesverbaal van den dood van dezen krijgsheld voor onze kleine Bijdragen wilde afstaan; zie Mededeeling VI. bl. 260.

Jonkh. RAMMELMAN ELSEVIER gaf een overzicht van de stukken betreffende het beleg van Leiden, ten raadhuize aanwezig, 63 in getal; of sprak over den bekenden beker van C. VAN ALKEMADE voorstellende den burg te Leiden,

thans wederom in bezit der stad gekomen; over de afgebroken Witte Poort en andere zaken, waartoe zijn Archief hem aanleiding en stof gaf.

Het lid FRUIN vestigde de aandacht der leden op de Enquête van 1498 in het Archief te Rotterdam aanwezig; op de afbeelding van SCALIGER door PETRUS MERULA geschilderd; een schilderij, die de aandacht van onzen grootsten kunstkenner den heer KRAMM te Utrecht trok, wijl MERULA geheel onbekend is als schilder. Geen zijner biographisten schrijft hem dit talent toe.

De heer ROGGE vertoonde afdrukken van oude houtsneden, waarvan de stempels in de Charitaten-kamer te Delft berusten.

De Secretaris bracht ter tafel een keurig exemplaar der Burleske Notulen van Zeeland van MICHIELSEN, door keurige teekeningen zoo in kleuren als met O. I. inkt geïllustreerd, en hier ter stede berustende.

Zie hier, Mijne Heeren! een beknopt overzicht van de werkzaamheden der Commissie van Geschied- en Oudheidkunde. Met lust en ijver heeft zij die volbracht, welkom was haar steeds het uur harer bijeenkomst, en zij hoopt op uwe sympathie en desgevorderd op uwe medewerking, indien zij die ter volvoering harer plannen mocht behoeven.

Leiden, Juni 1865.

G. D. J. SCHOTEL, *Secretaris.*

IV.

Daarna doet de Penningmeester mededeeling van zijne Rekening over 1864—1865, zoo als die in de Vergadering van Mei was nagezien en goedgekeurd.

Batig saldo der vorige rekening	*f* 394.02[5]
Ontvang gedurende dit jaar	» 3316.90[5]
Verkocht 2 Certificaten Werk. Schuld met 4/m. en 1/dag Interest	» 1249.30
	f 4960.23
De geheele uitgaaf is geweest	*f* 4260.86[5]
Saldo in kas bedraagt	*f* 699.36[5]

V.

Uit de Lijst der Heeren voorgedragen voor het Lidmaatschap heeft de keuze plaats, en wel van 14 Leden uit de 49 Binnenlandsche Candidaten, en van 3 Buitenlandsche Leden uit 7 Candidaten.

De Voorzitter verzoekt de Heeren B. TH. Baron VAN HEEMSTRA, P. BRUYN, P. A. LEUPE, J. F. B. BAERT en H. DE VEER de Commissie van stemopneming uit te maken, die zich daartoe bereid verklaren.

Het proces-verbaal der stemming, uitgebracht door Baron VAN HEEMSTRA, hield in, dat op de 13 Heeren, die de meeste stemmen op zich hadden vereenigd, drie Candidaten volgden, die even veel stemmen hadden gekregen; hierop wijst de Vergadering uit, dat dien ten gevolge 16 Leden benoemd zijn, namelijk als:

Binnenlandsche Leden:

Mr. P. VAN BEMMELEN, lid van de arrondissements-regtbank te *Alkmaar.*

Dr. D. BIERENS DE HAAN, buitengewoon hoogleeraar in de Wis- en Natuurkunde te *Leiden.*

Dr. A. H. G. P. VAN DEN ES, conrector van het gymnasium, te *Groningen.*

Mr. F. F. KARSEBOOM, advocaat-generaal bij den Hoogen Raad, te *'s Gravenhage.*

J. A. VAN HAMEL, predikant bij de Waalsche gemeente, te *Leiden.*

Mr. P. F. HUBRECHT, te *Rotterdam*, secretaris van de Rotterdamsche bank.

Mr. G. M. VAN DER LINDEN, lands-advocaat te *'s Gravenhage*, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Dr. D. DE LOOS, directeur der hoogere burgerschool, te *Leiden.*

D. LUBACH, med. dr. te *Haarlem*, bibliothecaris van TEYLER's Stichting.

Mr. J. LUZAC, leeraar in de staatswetenschappen aan de hoogere burgerschool te *Leiden*, secretaris van Curatoren der Leidsche Hoogeschool.

Mr. A. E. J. MODDERMAN, hoogleeraar in de regten aan het Athenaeum te *Amsterdam.*

Dr. J. W. G. VAN OORDT, leeraar in de geschiedenis aan het gymnasium en de hoogere burgerschool te *'s Gravenhage.*

Mr. W. P. SAUTIJN KLUIT, advocaat te *Amsterdam.*

Mr. J. W. STAATS EVERS, advocaat en lid van den gemeenteraad, te *Arnhem.*

Mr. B. D. H. TELLEGEN, hoogleeraar in de rechten, te *Groningen.*

P. A. TIELE, boekhandelaar te *Haarlem.*

Buitenlandsche Leden:

Dr. J. G. BURMAN BECKER, te *Kopenhagen.*

EUGÈNE HATIN, te *Parijs.*

Prof. MAX MÜLLER, te *Oxford.*

VI.

Hierna komt ter tafel het Voorstel van de Maandelijksche Vergadering betreffende den *Roman van de Rose.* Dr. E. VERWIJS had namelijk dit Middelnederlandsch gedicht voor de uitgave bewerkt, en de hulp der Maatschappij ingeroepen, om die te doen verschijnen. Het Bestuur had bevonden, dat de kas niet toelaat de geheele uitgave te bekostigen, maar wel, dat eene toelage van *f* 300.— kon worden afgezonderd; daarvoor zou de boekhandelaar MARTINUS NYHOFF zich met de uitgave willen belasten, doch op voorwaarde, dat de 30 exemplaren, die hij bereid was te geven, niet aan de Leden werden afgestaan voor halfgeld, volgens de bepaling van art. 109 onzer Wet.

De Voorzitter dit voorstel nader toelichtende zegt, dat die bepaling voor den uitgever belemmerend is, en licht tot misbruik aanleiding kan geven; daarom had de Maandelijksche Vergadering voorgesteld, dat voor de uitgave van dit werk de Leden vrijstelling zouden geven van die bepaling.

De Heer L. P. C. VAN DEN BERGH, ofschoon de ondersteuning toejuichende, heeft bedenking tegen het voorstel, daar de *Roman van de Rose* reeds is uitgegeven, en vroeger een voorstel van den Heer A. C. OUDEMANS, om den *Ferguut* door de Maatschappij weder te laten uitgeven, op dien grond was afgestemd. De Voorzitter toont aan, dat dit antecedent niet gelijkstaat, en er thans alleen sprake is van dit gedicht, omdat het voor de uitgave behoorlijk is bewerkt.

De Heer SCHOLTEN vraagt, of deze Vergadering zulk eene vrijstelling mag geven, hetgeen de Voorzitter toestemmend beantwoordt. Bij verdere beraadslaging, waaraan ook de Heer ISING deel neemt, merkt de Heer BISSCHOP aan, dat de Taalkundige Commissie zich overtuigd heeft van de vele verbeteringen in deze bewerking, en geeft de Heer GOUDSMIT te kennen, dat hij het verleenen van die vrijstelling als eene wetsverandering beschouwt, waarop de Heer DE WAL met beroep op art. 129 der Wet aantoont, dat tot zulk eene verandering mag besloten worden, mits met twee derden der stemmen van de aanwezige Leden.

Hierop wordt het Voorstel der Maandelijksche Vergadering in omvraag gebracht en met 50 tegen 12 stemmen aangenomen.

De Heer BERGMAN geeft den wensch te kennen, dat deze vrijstelling alleen voor dit werk gelde. De Voorzitter merkt op, dat dit ook de bedoeling van het Bestuur geweest is.

VII.

In plaats van den in October e. k. aftredenden Bestuurder Prof. J. J. PRINS, wordt uit het voorgedragen dubbeltal, bestaande uit de Heeren: Prof. R. FRUIN en Ds. G. D. J. SCHOTEL, eerstgenoemde gekozen, die zich de keus laat welgevallen.

VIII.

Daar Dr. W. N. DU RIEU met October als Secretaris moest aftreden, was door de Maandelijksche Vergadering een dubbeltal voorgedragen, bestaande uit de Heeren DU RIEU en P. BRUYN. De aftredende Secretaris wordt herkozen, die zich bereid verklaart om die taak wederom op zich te nemen.

Toen aldus de punten van den Beschrijvingsbrief waren afgehandeld, geeft de Heer DIRKS den Bibliothecaris een wenk, hoe hij door ruil met zustervereenigingen de boekerij nog kan uitbreiden; hetgeen in dank wordt aangenomen.

Naar aanleiding van den staat der finantiën, door den Voorzitter in zijne openingsrede blootgelegd, vraagt de Heer HAGEN, of niet op eene of andere wijs hierin verbetering kan aangebracht worden. De Voorzitter antwoordt, dat het Bestuur reeds werkzaam is, om maatregelen te beramen, ten einde tegen het aanstaande Eeuwfeest der Maatschappij een fonds bijeen te brengen.

Nadat de nieuwe Leden waren verkozen, stelt de Voorzitter uit naam van het Bestuur voor aan ons 80ja-

rig Medelid Mr. J. PAN te Hoorn het Eerelidmaatschap aan te bieden, als een blijk van hulde voor zijne bijzondere verdiensten en belangstelling in de Maatschappij gedurende een reeks van jaren. Dit voorstel is met toejuiching aangenomen.

Daarna vraagt de Heer WAP aan het Bestuur, of ook buitenlandsche Leden tot Eereleden mogen benoemd worden, in welk geval hij wenschte voor te stellen, dat huldeblijk aan Dr. HOFFMANN VON FALLERSLEBEN aan te bieden, die langer dan het derde eener eeuw het sieraad van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde was geweest. De Voorzitter ondersteunt dit voorstel en brengt een warme hulde aan de verdiensten van den geleerden Duitscher, aan wien de Nederlandsche Letterkunde in het algemeen en de Maatschappij in het bijzonder zulke buitengewone verplichting heeft.

De Heer DE WAL is van oordeel, dat art. 69 onzer Wet het Eerelidmaatschap slechts voor binnenlandsche Leden veroorlooft, en wenscht, dat dit punt eerst worde uitgemaakt. De Heer VAN KOETSVELD wil die zaak in handen van het Bestuur stellen en een volgend jaar beslissen. Bij de verdere beraadslaging verklaren zich de Heeren GOUDSMIT en JOLLES voor de uitlegging van den heer DE WAL, de Voorzitter en de Heer FRUIN daartegen, zich o. a. beroepende op het Eerelidmaatschap, dat de Maatschappij vroeger aan JACOB GRIMM had aangeboden. Ten slotte wordt de vraag, of de Wet ook buitenlandsche Eereleden erkent, met 30 tegen 25 stemmen bevestigend beantwoord.

Hierop wordt het voorstel van den heer WAP met bijna algemeene stemmen aangenomen, en Dr. HOFFMANN VON

FALLERSLEBEN onder toejuiching der Vergadering tot Eerelid uitgeroepen.

Verder brengt de Voorzitter ter tafel het thans verschenen IIIe Deel der Gedenkstukken van OLDENBARNEVELT, dat de vrucht is van de subsidie op de vorige Algemeene Vergadering aan den uitgever MARTINUS NIJHOFF toegestaan; deze is tevens daardoor in staat gesteld den prijs van *f* 4.80 tot op *f* 3.00 te verlagen.

De heer JANSSEN zegt den Voorzitter dank voor de leiding der Vergadering, en noodigt hem uit de toespraak met zooveel warmte door hem voorgedragen, voor de Handelingen af te staan, waartoe de Voorzitter zich bereid verklaart.

(was get.) M. DE VRIES,
Voorzitter.

MEDEDEELINGEN

GEDAAN IN DE

VERGADERINGEN

VAN DE

MAATSCHAPPIJ

DER

NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE

TE LEIDEN,

1864—1865.

I.

BIJDRAGE

TOT DE

KRITIEK VAN FERGUUT

DOOR

Dr. W. BISSCHOP.

In het jaar 1838 heeft Prof. VISSCHER den roman van FERGUUT uitgegeven. Over de wijze, waarop hij dit gedaan heeft, is hier en daar reeds zoo veel gezegd, dat ik er niets bij zal voegen, dan alleen, dat Prof. VISSCHER in nauwkeurigheid van bewerking en zuiverheid van tekst het voorbeeld, hem door HUYDECOPER en CLIGNETT gegeven, niet heeft nagevolgd. Allen, die na 1838 over den FERGUUT hebben gesproken of er plaatsen uit hebben aangehaald, hebben er op gewezen en met voorbeelden aangetoond, dat de uitgave heel wat beter zou geweest zijn, als het Handschrift juister gelezen en zorgvuldiger afgedrukt was. Dat H. S., het eenige dat van den FERGUUT bestaat, is het eigendom van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde [1]. Toen ik dus rondzag, hoe ik

1) Dit H. S. (No. 10) is beschreven in den Catalogus onzer Bibliotheek D. I. bl. 4—6, en is gebonden met de H. S. S. FLORIJS en

voldoen zou aan de wet onzer Maatschappij, die aan haren bibliothecaris de verplichting oplegt, om jaarlijks althans over één H. S. verslag uit te brengen, bepaalde zich mijne keus al spoedig tot het H. S. van den FERGUUT, in de hoop, dat eene collatie aan de beoefenaars onzer middelnederlandsche letterkunde aangenaam zal zijn.

Het H. S. heeft vroeger aan HUYDECOPER en na zijn dood aan Z. H. ALEWIJN toebehoord; het is geschreven op perkament, met eene zeer duidelijke hand en moet, meen ik, tot de tweede helft der veertiende eeuw gebracht worden. Het bestaat uit 32 bladen in klein folio, elk van twee kolommen, die elk gemiddeld 44 regels bevatten. De eerste letter is met eene miniatuur versierd, terwijl de beginletters der kolommen met fijne lijntjes zijn opgesierd, even als die der coupletten, de laatsten zijn beurtelings rood en blaauw. Er komen enkele verkortingen in voor: eñ voor *ende*, *d'* voor *der*, enz. Verder worden de eigennamen zeer dikwijls alleen door de beginletter aangeduid; 't zelfde gebeurt ook met het woord *ridder*, met *joncfrou* en een paar anderen. Men moet dit wel in 't oog houden, om niet aan den afschrijver de schuld te geven der fouten, in de casus obliqui der eigennamen gemaakt.

Wat mijne collatie betreft, ik vermeld alles, behoudens de volgende uitzonderingen. In de eerste plaats teeken ik het verschil in spelling niet aan. Wilde ik dit overal aangeven, het zou niet eene collatie, maar een nieuwe druk worden; want er is bijna geen vers, waarin geen afwijking van den gedrukten tekst voorkomt. Zoo heeft de uitgever de *n* achter de bijwoorden op *like* bijgevoegd.

BLANSEFLOER, Der ystorien bloemen, Esopet, Bediedenis der Misse, Die Dietsche Doctrinale, doch deze zijn niet van denzelfden afschrijver.

Evenzoo geef ik niet op, als in het H. S. woorden aaneen geschreven worden, die in de uitgaaf gescheiden zijn, zoo als ook *davonturen* voor *de avonturen*, *ant* voor *an 't*, *wordens* voor *worden's* enz.; 't spreekt van zelf dat ik het wel doe, waar de zin het vordert. Als ik b. v. in vs. 4702 lees:

Godt sat hebbe die u twint ontsiet,

en ik daar zie, dat de *s* van den genitivus willekeurig van zijn accusativus is afgehaald en bij een ander woord gevoegd, dan schrijf ik met het H. S.

Godsat hebbe die u twint ontsiet.

even zoo vs. 2304. Godsat d. i. Gods haat hebben, is eene bekende middeleeuwsche verwensching, die bij onze oude schrijvers veel voorkomt. Zie b. v. HUYDECOPER op STOKE V. 26. Eenigszins anders drukt zich de schrijver der Kinderen van Limborch uit, III. 955:

Her grave dat u God moet haten.

Eindelijk vermeld ik niet, als in het H. S. woorden gescheiden zijn, die in den tekst aaneen geschreven worden, b. v. *mijn here* voor *mynhere*, *mallyc andren* voor *mallycandren* enz. Ook hier maak ik eene uitzondering voor die plaatsen, waar eerst door scheiding de ware lezing voor den dag komt; b. v. vs. 2354 v.:

Alsen FERGUUT ter neder sach,
sprac hi: ridder, so helpe mi God,
ghi beroemet u alse een sod;
ghi seit eer, het soude mi rouwen,
dat ic den naen hadde te blouwen,
haddi u wapine genomen.
Mi dinke het es uwers comen
daut hier te voren was.

De voorlaatste regel levert geen goeden zin op, of lie-

ver, hij is onverklaarbaar. Toch ligt het geneesmiddel voor de hand. Men schrijve:

Mi dinke het es u wers comen.

Wors, nog over in het engelsche *worse*, is de vergrootende trap en beteekent *erger*, *slechter*. Wil men voorbeelden, men vindt ze in grooten getale bij JONCKBLOET van den Vos Reinaerde, in voce.

Zonder uitzondering teeken ik aan, als in het H. S. woorden zijn bijgevoegd, die in de uitgaaf ontbreken of omgekeerd; verder elk verschil in buigingsuitgangen en conjugatie-vormen; verschil van geslacht; andere volgorde der woorden enz. Ook in dit opzicht levert onze collatie belangrijke verbeteringen op. Ik wil dit met eenige voorbeelden staven. Natuurlijk laat ik hier de plaatsen weg, die DE VRIES in zijne Taalzuivering reeds vermeld heeft. Toch blijven er nog genoeg over.

Vs. 698 v. belooft FERGUUT aan koning AERTUER, dat hij den gevaarlijken tocht, om »den wimpele ende dien horen" te gaan halen, zal ondernemen. AERTUER ontraadt het hem, omdat de ridder, die ze bewaart, zoo sterk en behendig is. FERGUUT wil zich echter van zijn plan niet laten afbrengen:

Here, sprac die cnape, wete God
u riddere hout met mi sijn spot,
soc hulpe mi God uut alre noet,
ic salre varen ende bliven doet.

Dit laatste zal FERGUUT zich niet zoo stellig hebben voorgenomen. De goede lezing is:

ic salre varen in blive doet,

d. i. ik zal er heengaan, tenzij ik dood blijve, met andere woorden: ten zij ik door omstandigheden, van mijnen wil onafhankelijk, verhinderd worde.

Met dat *in* (samentrekking voor *ic en*) heeft de uitgever op meer plaatsen geen raad geweten. Zoo leest hij vs. 1915 v.

ridders, gi moget mi slaen te waren,
hebt mijns genade in darren varen
want in hebber vrient no maghe.

Lees in het tweede vers *in darre varen.*

Vs. 2219 v. wordt de ontmoeting beschreven tusschen FERGUUT en een dwerg; de laatste wordt door den eerste gedood: diens meester komt te voorschijn en vaart hevig tegen FERGUUT uit.

FERGUUT antworde heme al te hant:
her ridder, hi es gerechte int lant,
oftic u iet hebbe mesdaen,
beclages u dats wel gedaen.

Wie toch wel die *hi* zou zijn? Lees: hier es gerechte int lant.

Een duizendtal verzen verder strijdt FERGUUT met PANTASALE. Deze sterke gedrochtelijke reuzin

hilt een seisene stive
voer haer liggende op haer knien.
Alsoe FERGUUT heeft versien
rechte si hare op ende wert gram.
Met beiden handen dat si nam
verborgenlike dat seisenkijn.

Dat het PANTASALE mogelijk is geweest dit *verborgenlike* te doen, kunnen wij op gezag van Prof. VISSCHER niet aannemen. Wel gelooven wij, dat zij het *verbolgenlike* d. i. verwoed, heeft gedaan. Dit is ook de ontwijfelbaar goede lezing. Bij eenen anderen uitgever zouden wij aan een

drukfout denken, hier gaat het met den besten wil niet. Evenmin vs. 3750 v.

FERGUUT versach den wrene,
met twee ketenen vaste gebonden;
van sinen selvere in corten stonde,
so tart hi ten orsewaert.
Tierst dattem versach dat paert,
het rechte heme over die voete,
ende sloech sine tande so onsoete
na den ridder, hadten geraeet,
het haddem luttekijn gemaect.

Wij hebben deze plaats letterlijk afgeschreven. Er zijn drie grove fouten in.

Ten eerste is de interpunctie geheel verkeerd; de comma-punt moet achter *gebonden* geschrapt en achter *selvere* gezet worden.

Ten tweede weten wij niet, wat *ketenen van sinen selvere* zijn, wel kunnen we ons ketenen van *finen selvere* voorstellen.

Ten derde is de laatste regel onzin. Lees *het haddem lictekijn gemaect.*

Wij mogen echter niet alles aanhalen: Ten slotte nog éene plaats. Vs. 5440 v. lezen wij:

Mijn her GAWEIN es gevaren
tote Genoeveren der coninginnen;
hi sprac: vrouwe! Godt moet verwinnen,
dese ioeste dadic al te gherne.

Wat GAWEIN met dat axioma in den voorlaatsten regel gewild heeft is moeilijk te zeggen. Die uitdrukking is hier niet op hare plaats. Gelukkig helpt het H. S. ons te recht. Daar staat zeer duidelijk:

God moet u minnen.

Dit is de ware lezing. 't Is eene der vele heiltoewenschingen, die bij het ontmoeten of afscheidnemen, uitgesproken werden. Zij komen onder verschillende vormen op bijna elke bladzijde der middelnederlandsche gedichten voor; dan eens luidt de formule:

God onse here
Verde jou van lachtre ende van sere;

dan weder:

God die rike
Gheve jou bliscap ende grote ere;

ook dikwijls b. v. Walewein vs. 1784 en 3018.

God moete jou minnen.

Bijzonder heb ik mij ook beijverd, om alle plaatsen aan te teekenen, op welke in het H. S., het zij geheele regels, het zij woorden door eene andere hand zijn bijgevoegd. Ook dit is dikwijls voor de critiek van veel belang. Menigmaal toch heeft een later afschrijver of lezer een woord, dat onduidelijk geschreven was, aangedikt of een woord, dat in zijn oog fout was, bijgevoegd. Men weet, dat Prof. JONCKBLOET in zijne Geschiedenis der Dichtkunst, D. II. 173, dit reeds opgemerkt heeft, wat in vs. 67 het woord *fine* betreft. Om dezelfde reden, namelijk om het onzuivere rijm in een zuiver (volgens de voorstelling van den verbeteraar) te veranderen, is vs. 372 het woordje *an* bijgevoegd; evenzoo vs. 1651. In vs. 5303 v.

laat ons festeren
den ridder, dien Keijen dede canceleren,

is de *n* van *dien* door eene latere hand geschreven. Het spreekt van zelf, dat er *die* moet gelezen worden.

Ten slotte zij. het mij vergund hier eenige plaatsen te behandelen, die naar mijne bescheiden meening door eene kleine verandering kunnen verbeterd worden.

In vs. 557 v. leest men:

Die knape en conste hem niet wachten *bat*,
si quamen toe ende stak*enen na dat*
op den rugge met haren speren.

De woorden, die in het H. S. later bijgevoegd zijn, staan cursief. Lees:

Die knape en conste hem niet wachten;
si quamen toe ende staken bachten.

Vs. 1150 staat:

van fierheden scheen hi liebaert.

Lees: scheen hi i liebaert. Het artikel is in dergelijke uitdrukkingen onmisbaar.

In vs. 1893 v. beraadslaagt FERGUUT, of hij een' ridder, dien hij overwonnen heeft en die hem om genade bidt, dooden of in het leven zal laten.

Ten laatste zegt hij:

Hets beter dat hi noch leve,
ende hem in vangenessen geve
den coninc, ende hi heme gheve den horen,
die hem dicke gedaen heft toren,
ende segge, dat icken daer sende;
sloegicken doet, ic dade sende.

Sende voor *zonde* is ongehoord; *scende* voor *scande* komt dikwijls voor, zie b. v. MAERLANTS Rijmbijbel vs. 27296. Men leze dus:

sloegicken doet, ic dade scende.

Vs. 2466 v.

Hi reet den dach dore toter noene
int foreest dwers ende lancs,
dat hi en ontbeet, aet no drancs.

Ware het de gewoonte des uitgevers, om op kleinigheden te letten, dan zou hij zich zelven gevraagd hebben, wat in het woord *drancs* de *s* beduidt. Klaarblijkelijk toch heeft hij *ontbeet*, *aet* en *drancs* als imperfecta opgevat. Wellicht zelfs heeft hij aan *ontbiten* de beteekenis van *zuipen* gehecht, in den zin waarin onze schrijvers nog der zeventiende eeuw dit woord gebruiken, als het nuttigen van iets, dat tusschen eten en drinken in staat. Bij de middelnederlandsche auteurs beteekent *ontbiten* »nuttigen, gebruiken," zie de woordenlijst op den Lekenspiegel. Schrap daarom de comma uit en lees:

dat hi en ontbeet aets no drancs.

d. i. dat hij spijs noch drank nuttigde.

Vs. 2781 v. wordt van de liefde gezegd:

Over al es hare gewelt,
si loept sere dan dien telt,
hare en mach nieman ontriden,
wien si wille, doet si gliden.

Prof. JONCKBLOET heeft in zijn werkje over den Middelnederlandschen Epischen Versbouw opgemerkt, dat, ten gevolge waarschijnlijk van het dicteeren, de positivus *sere* dikwijls de plaats van den comparativus *seerre* heeft ingenomen. Hij leest dientengevolge vs. 1756:

hi quam *seerre* dan vlieeht die wint.

Op dezelfde wijze moet ook deze plaats verbeterd worden. Meermalen komt deze fout voor, b. v. vs.

2341, 2782 en 3807. Op de laatst aangehaalde plaats stelt BORMANS (Leven van St. CHRISTINE bl. 494) voor »dat ors liep scierre dan een hase." Ik geloof echter dat *scerre* eenvoudiger en beter geneesmiddel is.

COLLATIE VAN HET H. S. MET DE UITGAAF VAN VISSCHER.

(Het cursief gedrukte is van eene andere hand).

71 maer n. e. worpsi
18 worptafle
28 conste
30 menegen
31 *sach*
33 *tween*
43 honden
44 stonden
51 o. ter v.
55 *ghereet snellijc*
56 bastel*ijc*
64 dier daer
67 *fine*
70 sabelijn
84 ten m.
87 ere rivieren
88 (en) verlaisieren
89 honde
96 honde
99 na
105 na
11 honden
12 allen onts*loep*
13 honde
23 sinc, goude
24 soude
27 na
33 honde
35 i. e. b. hem ginc daer dorsten
36 hitten, borsten
137 (een) ter v.
42 waenden
44 *vliet*
49 *erre dan*
55 *bi karitaten*
56 *sal laten*
57 haren
59 consten
74 dede
81 v. ere h. straten
82 utermaten
87 tande
88 *hads sinen eesch*
91 handen
92 tanden
96 ontede
202 bracke, greepen
18 noepede
23 sagen
25 m. sire s.
36 pawelioene
39 (dat) daer
40 *gevoech*
52 grake
62 pauwelione
66 nemmer
69 een
76 comen
92 *gewan*
300 husen
3 enen

507 bi den
11 sere waer den t.
21 *achter*
25 m. ere
30 *quam*
45 tafelronden
49 trouwen
50 scouwen
52 menegen
53 v. den r.
65 perde
68 pisselinge
72 *an*
77 nemmer
82 hebstu
86 wapene
87 (ic) in w.
88 *erre daer af*
89 *staf*
90 *te broken thoeft*
91 *des geloeft*
97 hoeren
405 hoerdome
17 broederkine
18 wapine
20 (de) te g. l.
36 wapine
39 wapine
48 getempert
49 wapine
55 nemmer
58 wapine
59 *was*
60 *na das*
68 *om enen*
79 ten i.
95 (si) hi

496 mesniede
98 nemmermere
99 s. dedse si seide waer d. v.
505 *daer of*
10 hen
11 v. den w. miste *meest*
18 dieve, helme
25 dieve, vers*iet*
26 *riet*
31 dat g.
37 aeoniseieren
45 ploege
56 wilden, langere
57 *bat*
58 stak*enen na dat*
62 (hoeft) h'te (te)
68 andren
70 hadde
75 hoefde
77 *emmer toe*
78 *doe*
85 pine hadden
86 knape tote
617 *vroet*
19 ic en s.
39 liebaerdinnen
42 (daer) dan s.
47 updat dat
49 *halen*
69 (oec) om g. s.
84 hoefde
85 ghi *achter*
86 loeft
87 dieve
88 forcest, verre
701 waerst

708 (ende) in blive
12 men
26 mu*us*
29 maeeten
39 groeten
44 tameer
51 vorworde, tamere
56 moehte
57 (ie) in
67 wapine
70 hovede
75 hovede
80 seiden
86 jonefrouwen
97 fonteinen
804 (den)
23 neder
24 weder
28 ie (en) in
29 (ie) in
51 sdorpers
78 even
80 canele
89 ten
98 cledere uwe
901 vore
10 meerre
19 *het sal mi seker leet sijn*
20 *neemt men die cleder mijn*
29 (sine) si
31 sout
32 *vort an*
33 *over gerecht*
34 *ende doedi niet dat ic beghere*
63 perde
67 *bat af*
981 messen
83 soude
84 alsi
85 (neder)
90 van s. d.
99 seide
1000 beide
7 verren
17 wetekeije
18 keije
34 wapine
36 voete
39 tenen
43 goedertiere
44 maniere
60 menegen
67 wapine
76 d. h. g. h. i. s. w.
78 ende
86 meere
99 vogelijn
1104 ('t) sinen
9 sinen
18 of
21 keyen
23 heeften
24 ('t)
25 biden
27 en
29 eeren
32 sinen s. ane
39 den
47 volleke, *daer of*
68 wille, lope
70 ionefrouwen
80 geel
81 s. m. n. bet sijn

1183 *gheoget*
91 tande
95 aerme
1205 herberge
7 seide
9 *gevoech*
19 vrouwen
23 sine, wapine
33 *scicht*
34 ioncfrouwen
35 hen
39 scichte, of
44 scichte
60 sinen orsse
72 *beide*
75 *conste mede*
76 bl*eef tier stede*
84 wilden
91 wanen
94 wapine
1312 (te)
31 g. w. gesit met c. r.
33 liebardinnen
37 geel
53 dien
60 verscoet
70 betide, *rumen thof*
73 moch*te*
97 scoenren
1409 graken
10 *hi hem*, betide
25 (die) der i.
39 stillekine
48 (hem) haer
49 ten
57 moet
58 ondecte
1462 hande
63 weende
64 onnere
87 hebter
96 omme
1500 gevalse
5 verste
7 } Deze verzen zijn
8 } van een latere hand.
9 }
15 bedde
17 uten maten
21 selven
23 soude
26 (hem) haer
34 gescrict
37 wapine
41 vollijc
44 *rumen thof*
60 liede
62 hastelijc
63 g. s. opten
73 ens
75 vlederike
79 tsop
82 *dies droefde* FERGUUT *in sinen moet*
90 waren
91 avonturen
92 orsse
94 *eer hi woude danen loopen*
1601 pine
2 wapine
4 *ende treget*
10 dicke
14 dicke
20 *hi*
29 dorpere

1651 *an*
64 die
68 caens
69 dorpere
74 begrepen
75 sidi
95 gene
97 ('t)
1710 men(ne)
15 *comen*
25 (die) dat
37 waerre
44 mochte
52 niet
59 *draechs minen horen*
72 sagremort, verna*emt*
76 *heere*
96 hen
1804 ontwee
12 onstaen
15 blotere
18 ende
29 scachte
34 orsse
42 alse
47 ontwee
51 *liet*
54 *achter*
58 *doet u dere*
61 *leit*
62 seit
63 (up) u
68 batalie
69 hen
71 liebarde
72 swaerde
74 aertsoene
1882 verdr*eghen*
83 sloecht
1900 in vangenessen
1 den c.
4 *sende*
14 doedijs
15 riddere
16 darre
17 mage
18 clage
19 diewile
31 (ende) en
32 *coenlike*
38 dicke
46 *vort*
74 enen, sine
78 galienen
79 goede
85 st*aet*
86 *quaet*
94 gheredde
2002 *sonder enech langer sparen*
4 bewaert
17 wapine
26 rouwe
39 hebsi
44 m. d. den anderen
48 groten
50 galienen
64 nemmer
71 dagarake
81 (wat) w'
87 mine
95 acharme
96 *naturen*
2101 minnen

2104 en
6 *daes*
23 in vindse
34 avonture
36 a. te h.
43 alse
45 pine
70 varewi
79 vissche
89 dorpe
2221 tente
23 voete
27 tande
34 lange
84 *verstaet*
92 hire *es* g.
97 wapine
2304 godsat
16 wapine
17 mire
23 wapyn
31 vollike
33 uten
37 *sloecht*
38 h. s. (u) h.
45 parde
46 liebarde
48 dien o.
52 stegereepe
54 alsen
59 wapine
60 u wers
61 dant
90 slage
99 d*at swaert*
2406 dunct
18 manne

2419 d. m. (dan) daer a.
26 sine
31 u a.
62 vollike
63 br*acht*
68 onbeet
71 hine
80 seriante
81 avonture
2500 liede
2 stemmen
14 als
25 groter
30 steke
35 slage
36 *sere*
42 tols
51 dien
60 ontwee
64 ter e.
72 riken
76 en si
79 manne
83 wapine
98 liede
2607 dagrake
9 avonture
13 geten
14 dorne
15 ansichte
18 bleeft
26 claerheit
27 spise
31 h. beette (neder)
32 hine
37 toten
42 geten

2644 doe
45 hangewine
49 hen
55 geten
63 houdi
67 wapine
74 gheten
80 slage
81 *stocken*
86 slage
87 gereke
90 trouwen
91 enen
2702 tbeeste
5 dieve
15 stu*cken*
16 wapine
26 ver*mei*sterde
27 voete
30 dieve
35 tote
41 bertaengen
55 of
65 galienen
66 staphants
69 groter
74 gene
91 moeder ene
94 davonture
96 alse hi
97 wonden
99 wapine
2807 dachvarde
27 moeten
30 dien
53 wapine
58 mire

2881 (die) de
88 (dies) doe
91 uten
93 lien
97 noit
2902 hi moet hem boeten
16 hadde
41 uut
46 bi *ons*
48 moencke
56 tachterst
61 wapine
65 groter
80 dien
3032 dicke wile
43 bagen
48 d'*ie* gravele
55 aderkine
56 torpase, robine
58 stene
68 (dat) daer b.
86 voren
91 *sot*
92 mote
96 heilegeest
3101 noit
39 gheert
56 *den naen bat hi wrake*
88 dieve
93 groter
97 wapine
3204 wapine
7 *selp mi god*
11 ver*dreghen*
19 toppe
23 ommacht
26 slage

5230 dieve
31 voete
46 hi en brachiert
53 tote
67 roedere
70 tonberne
74 *wt*
5300 *hets u goet*
1 *of zedeware of gingebraes*
5 erselen
12 woch
25 consten
26 woch
33 witte
44 voete
50 leliker
53 tande
58 *man vorewaer*
62 alsoe
65 verbolgenlike
75 wete cree
77 onducken
81 crachte
92 *gesleghen*
95 (die) der v.
5400 wapine
2 varinge
33 voete
45 ommachtich
55 scoudere
65 staet
68 voete
71 tote
76 en
77 woch
78 leeden, woch

5479 tsaken
81 dage
92 *wel*
5506 wete cree
10 dorperlike
12 slage
15 voete
22 slage
23 paerde
25 hande
26 bande
31 groter
34 geraeet
44 (met) mer
48 sm*eet*
54 voete
56 dapperlijc
61 rose
66 *wranc doe*
67 *den boem die vast in daerde stac daer*
75 ver*vert*
89 wilden
91 avonture
92 menechfoude
93 ondragen
95 gel*out*
99 moehter
5603 metten
6 perde
12 blide
14 ere
22 vrouwen
23 voete
24 onsoete
33 *II jaer*
34 *geweest al overwaer*

3646 en trouwen
51 maeschons
55 dorperhede
67 lieve
69 sinen
73 gnoech
74 *blide ende loech*
78 en sate
89 gheten
3705 (er) en geen
9 dage
10 dor hage
24 voete
48 scheent
52 finen, stonden
56 tande
58 lietekijn
63 barlebaen
67 *wille*
68 *stille*
73 (u) dus
76 het
86 ontede
88 het
90 *achemeren*
94 stegreep
3805 voete
13 siere
16 wilden
21 hande
29 iewer
32 helpe
41 *de coninc*
60 (here) hem
74 magieker
76 lelyehede d. der v.
95 winde
3899 (doe) daer
3902 *alse I wout*
3 helme
4 gebatelgiert
9 haer barbekane
12 alst dier
19 langer *bliven*
34 orsse
38 (andre) andie
47 die
48 slage
53 die
58 *van buten si*
65 orsse, wapine
66 orsse
70 consten
85 (het) hem
90 *waest*
97 v. der d.
4009 gene
13 op genomen
18 waer vromeren
38 *die VII milen*
43 groettene
45 uwe
61 onsoete
62 voete
65 enfaelgierde
72 ware wi
73 helpe
74 arme, rike
76 had
80 nieken
88 tot 94 zijn geheel van eene andere hand
4102 wisten
3 andere

4112 swerde
35 pennevaren
37 scriante
53 ghenendech
59 scilde, helme
63 lande
64 tande
72 *cunnen*
76 dien
79 *hi keerde*
93 galar*ent*
94 parlem*ent*
97 groten
4202 alselieren
4 leveren, *machte*
16 hi
21 eorter
24 traken
25 groten
28 pile
29 wart
34 porte
35 haer
38 worden in dien
42 herde
49 groetese
57 ('t) u l.
68 wilde
76 loeft
87 achter varen
93 elken
4301 coning*inne*
12 sonder
14 i. h. u. d. g.
15 maisniede
16 liede
32 riddere

4344 lunetten
47 dage
59 beset*en van*
80 dien
82 *hi hier worde*
85 dage
4404 bande
9 groter
16 lunetten
18 aerme
25 tameer
29 tonghemake
39 *leeft*
45 *ghi selt hier*
47 ont*dect*
60 *fijn*
61 groten
62 *dat jammer es b. m. t.*
75 haer *stade*
76 mijn
80 soude
88 selven
95 riddere
99 dage
4510 volma*ket god*
15 enewarf
30 onberen
31 allen spele
47 wille
49 bra*n*den
65 canne
74 minnen
77 nemmer
91 seggewi
97 wapine
4605 sambelijn
9 tenegen t.

4611 wapine
19 voersi
24 wetkerst ic en
27 ten beginne
28 winne
29 onsluten
38 liede
55 willewi
58 dorẻ, *riep*
61 nemmer
62 d. h. *hi*
68 pennevaren
70 snieme
75 ondoet
89 *die wel f. o. h. s.*
4702 godsat
16 wapine
23 orsse
25 ontwee
33 *si verspraken*
41 ute
54 ontwee
59 limire
69 waer
84 *die was van fellen spele*
88 hi
90 salt
93 pennevaren
94 dien
4824 keye
33 vort varen
43 *lopen alre meest*
49 noit
50 *wilt vlien*
52 alle
61 liede
94 lede ontwee
4903 vanenesse
9 hadde wi
20 (het) hem
29 wapine
45 suster
58 *niet en weet*
88 (niet)
90 iewer
91 lande
94 (die) daer
96 gnoech
5008 inde
10 gevoech
23 pelre
25 *der waert*
26 hebsi, de *vaert*
28 hebsi
44 antworde
66 knechte, yraude
67 erayeren
70 onsluten
72 haer v.
91 lande
98 tot 5101 zijn van een andere hand
5105 ane *droech*
32 ghene
44 *die naen s. w. m. s.*
49 pennevaren
77 *almanie*
85 galienen
86 keye
88 (t)
94 alle
96 prosenteren
5211 (heer)
21 pennevaren

5226 blide
35 dieschinkel
38 leide
58 van *herten vrie*
72 *ionchere*
74 *lijd*
81 mesniede
82 liede
83 alle
86 bleve
87 alle
93 sine
5301 geten
4 dien
32 mochtsi
43 wapine
49 *percheval s*
56 perchevalen
57 lumiere
58 ter erden
93 galienen
5402 heereeke
11 al
17 wille
5420 onnere
24 traken
29 banieren
41 (die) der
42 moet u minnen
44 tonberne
45 moets
58 moete
61 onberde
62 der
68 ser
70 onstaen
77 dede
82 prosenteren
93 prosenteret
5505 diescinkel
30 genoeveren
38 *soude u onnen*
65 beste
71 genoeveren
73 meisniede
88 galienen
93 tot 5604 zijn van eene andere hand.

Een ieder, die zich de moeite geeft bovenstaande collatie met den gedrukten tekst te vergelijken, zal zien, dat op eene menigte plaatsen de fouten, die in de uitgave tegen den zin en tegen de grammatica gemaakt zijn, verbeterd worden. Het spreekt van zelf, dat er ook nu nog enkele moeilijke plaatsen overblijven, die of door eene zorgvuldige vergelijking met het fransche origineel of door eene gelukkige gissing moeten opgehelderd worden. Het zij mij vergund aan het einde mijner bijdrage ééne plaats aan te wijzen, die stellig bedorven is.

Vs. 2391—2410 leest men:

Die ridders waren beide goede,
dapper, stare, stout van moede,
elc den andren oec ontsach.
FERGUUT liet lopen enen slach;
op den helm hi den ridder sloech,
met sinen swerde hi afdroech
half den helm ende tbeckeneel,
van sinen scilde een groet deel;
en hadde dat swert niet ute gedregen,
hi hadden mits in tween geslegen.
FERGUUT versachne ende heft gesproken:
ridder gi hebt u wel gewroken
dat ic mesvoerde uwen naene.
U lief staet ghinder in die mane,
sidi moene of wildi die crune,
ghi dunct mi staende alse Fortune,
die voren es ru ende achter bloet.
Ridder, het dunct mi onrecht groet,
ghi sout met rechte sijn calu voren,
ende ghi hebt uwen croec verloren.

Zal de bijtende spot van FERGUUT in de laatste tien regels een goeden zin opleveren, dan moet in de eerste tien eene uitdrukking voorkomen, die aantoont, dat aan zijne tegenpartij een gedeelte van het achterhaar is afgehakt.

Vergelijken wij nu deze plaats met vs. 4784 v.

hi, die was van fellen spele,
doresloech hem helm ende beckeneel
ende van den hoefde een groet morseel.
FERGUUT was te meskieve,
hi sprac enz.

De middeleeuwsche ridders waren wel geen wittebroodskinderen, maar zij waren toch ook niet zoo gehard, dat hij, aan wien een groot gedeelte van het hoofd is afgeslagen, met zijn tegenpartij een gesprek begint en daarna den strijd voortzet en de overwinning behaalt. Op deze plaats is dus het zelfde op te merken als op de eerste. Ginds schuilt de fout in het woord *scild*, hier in het woord *hoefde*. Wat moet er staan? De zin eischt een woord, dat *hoofdhaar* beteekent.

Is er zulk een woord? Volgens Prof. DE VRIES, ja, het woord *schoft*. Bij onze oude schrijvers komt het niet voor, wel in het Gothisch. ULFILAS vertaalt Lucas VII: 38 *καὶ ταῖς θριξὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς ἐξέμασσε*, jah skufta haubidis seinis bisvarb, zie verder Joh. XI: 2; XII: 3. In het Oud-Duitsch even zoo. GRAFF, Althochd, Sprachschatz VI. 461, geeft op: Scuft, Schopf, goth. skufts, caesaries. KILIAEN kent nog »schof vetus. Fascis, congeries rerum colligatarum." Ook in het tegenwoordige Hoogduitsch beteekent »Schopf" zoo wel »der Kopf" als »ein Büschel mehrerer gleichartiger Dinge", zie TH. HEINSIUS, Volkthümliches Wörterbuch der Deutschen Sprache IV. 337.

Uit een en ander meen ik te mogen opmaken, dat ook in het Middelnederlandsch het woord *schoft* in den zin van *hoofdhaar* bestaan heeft. Daar ik echter bij geen onzer oude schrijvers eenig spoor van dit woord heb kunnen ontdekken, durf ik in dezen niet beslissen en geef deze meening alleen als gissing.

II.

PROEVE VAN EEN STUDIE

OVER DE NATUUR

DER

VERSCHILLENDE SPRAAKGELUIDEN

DOOR

Prof. T. ROORDA.

De *natuur der verschillende spraakgeluiden* moet gegrond zijn op een genoegzame physiologische kennis van het spraakorgaan, en een naauwkeurige *waarneming en proefneming* van de *wijze, waarop* ieder spraakgeluid door middel van dat spraakorgaan wordt *gevormd*. De kennis van de klankverwisselingen in de uitspraak van de verschillende talen en tongvallen kan daarbij ook van nut zijn, daar zulk een verwisseling van twee verschillende klanken natuurlijk eenige overeenkomst in de wijze, waarop zij gevormd worden, *onderstellen* doet. Doch op zulk een *onderstelling* mag men zich niet verlaten: want ook zulke letters worden met elkander verwisseld, die in de wijze waarop zij

gevormd worden, niets met elkander gemeen hebben, zooals de lip-letter *p* met de gehemelte-letter *k*, en de tandspiritus *s* met de tongtriller *r*. Zulk een verwisseling moet een andere oorzaak hebben, en vereischt een bijzondere verklaring. Dat bij voorbeeld de Lacaedemoniërs en andere Aeolische en Dorische Grieken in plaats van een *s* aan het einde van een woord gaarne een *r* uitspraken, en zoo *ἵππορ* zeiden in plaats van *ἵππος*· dat is daaruit te verklaren, dat zij veelal in plaats van de tandspiritus *s* de keelspiritus *h*, en dus bij voorbeeld *πᾶσα* als *πᾶά* uitspraken. Zoo zei men dan ook *hippòh* in plaats van *hippos*: maar, daar een *h* zich aan het einde van een woord zoo moeilijk laat uitspreken, zoo sprak men er een zoogenaamde gebraauwde *r*, de *ῥ* of *rh*, voor uit, en zeide *hipporh*. — De verwisseling van de *r* en *s* in het Latijn in *honos* en *honor* is iets anders: *honos* is voor *honors*, zooals *pes* voor *peds*, en de *s* is de uitgang van den Nominatief. — Dat de Javanen zoo dikwijls een *k* voor een *p* uitspreken, zoodat zij bij voorbeeld *kĕstol* voor het Hollandsche *pistool* zeggen, dat, weten wij, komt van hun *sirih*-kaauwen, omdat zij met een *sirih*-pruim tusschen de lippen geen *p* kunnen uitspreken: maar, waarom de Aeoliërs en Ioniërs in de vraagwoorden de *k* voor de *p* gebruikten, en bij voorbeeld *κότε* zeiden in plaats van *πότε*; dat zullen wij nu moeilijk kunnen verklaren.

Het eerste onderscheid, dat wij tusschen de verschillende spraakgeluiden opmerken, is het welbekende onderscheid tusschen *vocalen* en *consonanten*. In deze Latijnsche benamingen wordt onderscheid gemaakt tusschen *vox*, dat is stem of stemgeluid, en *sonus*, dat is klank of geluid in het algemeen: doch op dit onderscheid be-

rust het wezentlijk verschil, dat er tusschen een vocaal en consonant bestaat, toch niet: want ook een aantal consonanten worden gewoonlijk met stemgeluid uitgesproken. — Onder stem (*vox* of *vox humana*) wordt namelijk in den eigentlijken zin van het woord verstaan de stem, waarmeê men zingt en luid spreekt, — de stem waaraan een hooger of lager toon of accent gegeven kan worden, — de stem dus met toon, die teweeggebracht wordt door het trillen van de stembanden van het eigentlijke stemorgaan in de keel. Wij spreken ook wel van een *fluisterstem* (*vox clandestina*), maar in een oneigentlijken zin: want iemand, die door een gebrek van het stemorgaan zijn stem verloren heeft, kan toch wel fluisterend spreken.

Met dat stemgeluid worden bij het luid spreken de meeste spraakgeluiden voortgebracht: doch bij eenige zwijgt het, namelijk bij alle harde consonanten, zooals de *k*, *p*, *t*, *s* en *f*. En zonder dat stemgeluid worden alle klanken, ook de vocalen, gevormd, niet alleen bij het fluisterend spreken, maar ook bij het luid spreken in alle toonlooze lettergrepen. Dan worden zij gevormd met het gesuis of geruisch van de door keel en mond gedrevene ademstroom, zooals men dat hoort in de klank van een *s* of *f*, en dat men, in onderscheiding van het *stemgeluid*, het *ademgeluid* kan noemen.

Dit ademgeluid, ook als het door het trillen van de stembanden verhoogd wordt tot stemgeluid, is op zich zelf een onbepaalde klank, de *indistincte vocaalklank*, zooals toonloos in de middelste, en met toon (en dus met stemgeluid gepaard) in de laatste lettergreep van het woord *édelè*. Het is dus geen korte toonlooze *e*, zooals men het veelal noemt, omdat wij

het, uit gebrek aan een eigen letterteeken, meestal met een *e* schrijven: met de hoogste toon spreekt men het bij voorbeeld uit in het woordje *le*, als men in het Fransch zegt: *écoutez-le!* Neen het is een onbepaalde vocaalklank in tegenstelling van de bepaalde vocaalklanken *a*, *e*, *i*, *o*, *ou* en *u* (de beide laatste uit te spreken zooals in het Fransch).

Deze bepaalde vocaalklanken worden gevormd door een bepaalde dispositie van de mond, waarbij een bepaald gedeelte van het spraakorgaan elastisch gespannen wordt, en zoo, als het ware, bepaaldelijk gestemd, om met het adem- of stem-geluid meê te klinken, en de onbepaalde klank daarvan zóo te wijzigen, dat het een bepaalde klank wordt. Voor de vorming en uitspraak van de *a* wordt de mond van achteren, namelijk de keelengte (de *isthmus faucium*) elastisch gespannen, voor de *i* het voorste, voor de *é* het achterste gedeelte van het gehemelte, voor de *o* de wangen, voor de *u* de lippen, voor de *ou* de wangen en onderlip.

Maar, even als de *a* (de scherpe kort afgebrokene *à*, de zachte *á* en de lange *â*), worden ook de scherpe vocaalklanken *è*, *ì*, *ò* en *ù*, zooals in de lettergrepen *hecht*, *ik*, *och* en *kuch*, door een elastische spanning in de keelengte gevormd, zonder dat daarbij eenig gedeelte van de voormond op een merkbare wijze gespannen wordt, en zonder dat voor die verschillende klanken de voormond op een bepaalde wijze behoeft gezet te worden, zoodat men bij voorbeeld zelfs de scherpe *ù* in *kuch* of *uchend* met geheel laxe en geopende lippen kan uitspreken, — maar niet de zachte *ú*, zooals in *uur*. Doch deze faucale, scherpe vocaalklanken *è*, *ì* en *ò*

en *ù* verschillen dan ook zeer veel in klank van de voormondsvocalen, de zachte *é*, *i*, *ó* en *ú*. — Als de scherpe *è* verlengd wordt, dan wordt het de harde lange *ê*, zooals in *bête* van het Latijnsche *bestia*; en even zoo wordt de scherpe *ò* door verlenging de harde lange *ô*, zooals in *côte* van het Latijnsche *costa*.

Ook de anders zacht in de voormond gevormde vocaalklanken kunnen in de keelengte gevormd worden, maar krijgen dan ook een aanmerkelijk gewijzigde faucale en harde klank. Zóo worden al de anders zachte vocalen in de keelengte gevormd bij het kunstmatig zingen. Maar ook in het spreken zijn de faucale, harde *í*-en *é*-klanken in gebruik. In het Poolsch en de andere Slavonische talen heeft men de harde, niet door spanning van het voorste gedeelte van het gehemelte, maar met van achteren terug- en op-getrokken tong door spanning in de keelengte, gevormde *i*. Zoo ook in het Friesch, bij voorbeeld lang in *bíen* en *stíen* (voor het Hollandsche *been* en *steen*). — In plaats van de zachte *é* spreken wij altijd onwillekeurig de harde uit, wanneer wij de *é*-klank onmiddellijk vóór een *r* willen uitspreken, zooals in *eer* en *eeren*, een geheel andere klank als de *é* in *één*, *eed*, *eet*, *eel*, *heem*, enz. Wij zetten dan wel de mond voor de uitspraak van een zachte *é*, en spannen daartoe ook het achterste gedeelte van het gehemelte: maar, daar wij de tong van achteren terug en op moeten trekken om de *r* te vormen, zoo wordt de achtermond bij de keelengte op dezelfde wijze gespannen, als dit geschiedt voor de uitspraak van de *à* in de lettergreep *ar*; en zoo wordt dan onwillekeurig zulk een *à* en *é* tegelijk uitgesproken, in één uit beide gemengde of liever complexe klank, die teweeggebracht wordt door

twee verschillende luchttrillingen, die zich vereenigen tot een nieuwe, gewijzigde van beide verschillende trilling. Deze complexe klank, die het best door *ae* of *æ* beteekend zou worden, is in sommige talen niet alleen zóo als onwillekeurige uitspraak van een *é* voor een *r*, maar ook anders in gebruik. Zóo in het Friesch, waarin het een gewijzigde uitspraak van een *á* of *â* is, zooals in *gaen* (Hoogduitsch *gehen*), *bekwaem* (Hoogd. *bequem*) en *pael*, voor *gaan*, *bekwaam* en *paal*. Ook in het Sanskritsch heeft de zoogenaamde l a n g e *é* volgens de Engelsche grammatici de klank voor de *e* in het Engelsche *where*, en is dus de faucale uit *à* en *é* gemengde *ae*. In het Gothisch wordt deze faucale klank, en tevens de scherpe korte *è*, hoogst waarschijnlijk met *ai* beteekend. In het Gothische is dit vocaalteeken uit het Grieksch ontleend, waarin wij het gewoonlijk als de t w e e k l a n k *ai* uitspreken: maar tegenwoordig ten minsten heeft de *ai* in het Grieksch de klank van *ae*; en het is zeker, dat deze uitspraak reeds vele eeuwen oud is, en de gewone was, toen de Gothen begonnen te schrijven. — Op dezelfde wijze wordt de tweeklank *aj* veelal door de Arabieren uitgesproken. — De Romeinen schreven deze klank oudtijds ook wel, even als in het Grieksch, met *ai*, maar weldra algemeen met *ae*, omdat er toch geen *i*- maar wel een *é*-klank in gehoord wierd, bij voorbeeld in *Caesar*, dat later in de uitspraak *César* geworden is. Ook in het Hoogduitsch heeft de *ae* of *ä* zijn eigenaardige faucale klank verloren: maar het is naauwelijks te betwijfelen, of oorspronklijk heeft men de *ä* in *ähnlich* wel op dezelfde wijze uitgesproken als de *é* in *ehrlich*.

Een dergelijke gemengde of complexe vocaalklank is de klank, die in de uitspraak aan de *à* gegeven wordt, in

het Engelsche, Platduitsche en Groningsche *water*, dat naar deze uitspraak *waoter* of *wâter* geschreven zou moeten worden. Het is de klank, die de f a u c a l e klinker *a* in de uitspraak verkrijgt, wanneer bij de uitspraak tevens de wangen uitgezet en elastisch gespannen worden, gelijk wij dat doen voor de uitspraak van een *ó*. In het Friesch heeft men deze klank voor de verweekte *al*-klank, zooals in *kaod* voor *kald*, Duitsch *kalt*, Hollandsch *koud*, maar dat ook in de Zuidhollandsche volkstaal *kaod* luidt. In het Fransch is deze klank met *au* beteekend, zooals in *cause*, het Latijnsche *causa*, en *autre*, het Latijnsche *alter*. Nog tegenwoordig worden deze twee woorden wel met die complexe *ao*- of *â*-klank uitgesproken, ofschoon die anders in de tegenwoordige uitspraak door de zuivere mondvocaal *ó* vervangen is. Ook in het Arabisch wordt de tweeklank *aw* gewoonlijk als *â* uitgesproken, en het is zeer waarschijnlijk, dat het ook in het Gothisch deze klank is, die met *au* beteekend wordt. In het Sanskritsch zal ook wel de zoogenaamde l a n g e *ó* die complexe klank, en niet de zuivere mondvocaal *ó* zijn.

III.

VERSLAG

VAN EEN

ONUITGEGEVEN H. S.

VAN

ANTHONIS DE ROOVERE,

DOOR

Dr. W. N. DU RIEU.

Het Handschrift, waarvan ik in de volgende regelen verslag geef, is een zeer merkwaardig stuk, en voor zoo ver mij gebleken is, bevat het een nog onuitgegeven beschrijving van den plechtigen Intocht van MARGARETHA VAN YORCK te Brugge, en van de schitterende feesten aldaar gevierd, bij gelegenheid van haar huwelijk met KAREL DEN STOUTE, in Juli 1468.

Deze Bourgondische vorst was namelijk toen op 35jarigen leeftijd wederom weduwnaar geworden; zijne eerste vrouw CATHARINA, dochter van KAREL VII van Frankrijk, was zeer jong overleden, en ISABELLA de dochter van

den Hertog van Bourbon, had hij in 1465, twee maanden na den slag van Montlhéri, verloren. In 1467 zijnen vader PHILIPS DEN GOEDE opgevolgd zijnde, moest hij eerst de Luikenaars, die door Frankrijk werden opgezet, onderwerpen, maar liet kort daarop zijn oog vallen op de schoonste prinses van zijnen tijd, op genoemde MARGARETHA, de zuster van EDUARD IV van Engeland, welke verbindtenis ook op staatkundigen grond voor beide landen zeer gewenscht was. Nu zijn bij dat huwelijk de prachtigste feesten gevierd te Brugge, »zoo als nog nergens vertoond was", om de woorden van BARLANDUS (L. XVII. p. 244) te gebruiken. Eene duidelijke en uitvoerige beschrijving van de ten toon gespreide pracht is in dit H. S. opgeteekend.

Op den perkamenten omslag van dit H. S. staat te lezen: »L'entrée de CHARLES LE QUINT à Bruges et le ma»riage de CHARLES due de Bourgong et les tournoys etc. »cte. et grandeurs etc." Het eerstgenoemde stuk blijkt uit den band te zijn genomen, maar dit is slechts een betrekkelijk verlies, want de beschrijving van die intrede van KAREL V van 1515 is in druk verschenen, naar alle waarschijnlijkheid in 1528, onder dezen titel: »La tryum»phante et solemnelle Entrée faicte sur le nouvel et io»yeux advenement de treshault trespuissant et tres excel»lent prince Monsieur CHARLES prince des Hespaignes Ar»chiduc daustrice duc de Bourgongne Conte de Flandres »etc. En sa ville de Bruges lan mil V cens et XV le »XVIIIe iour dapvril apres Pasques redigee en escript par »maistre REMY DU PUYS son tres humble Iudiciaire et »historiographe." Deze kleine foliant is tamelijk zeldzaam, en voor de geschiedenis der kunst niet onbelangrijk, want hij bevat de volledige beschrijving van de

schilderijen en rijk versierde eerebogen, die door de Bruggenaren ter eere van hunnen vorst waren opgerigt; de afbeeldingen ofschoon in ruwe houtsnede geven er eene duidelijke voorstelling van. Een exemplaar bezit de Boekerij van THYSIUS te Leiden.

Verder staat onder den uitgeschrapten naam van een vorigen bezitter op den omslag de naam van »B. VAN STRATEN" te lezen; tegenwoordig behoort dit H. S. aan de familie van wijlen Mr. JOH. ENSCHEDÉ te Haarlem.

Het overige gedeelte van dit papieren H. S. bestaat uit 34 bladen klein folio, die blijkens het schrift in de 15e eeuw zijn geschreven, door dezelfde band, met roode opschriften bij elk hoofdstuk en met afwisselend roode en blaauwe hoofdletters bij de onderafdeelingen. Slechts het eerste blad schijnt in de 16e eeuw, zoo als het mij voorkomt, overgeschreven te zijn naar het wellicht toen reeds onleesbaar gewordene.

Op die eerste bladzijde staat nu:

año 1468

»De blyde Incompste van Vrauw MARGRIETE VAN IJORCK
»trauwende met hertoche, CAREL van Bourgondien grave
»van Vlaendren met de bruijloftspelen ende Tournoijen
»binnen de stadt van Brugghe."

Op het laatste blad lezen wij:

»MARGRIETE VAN JORC CHAERLE
»derde wijf, was
»Juuli drie te Brugghe
»vruechd harde stijf was."

en iets lager: »Explicit A. ROOVERE 1468."

Wij hebben dus voor ons de beschrijving van de plechtige intrede van MARGARETHA VAN YORCK te Brugge en van het groote tournooi bij dat huwelijk gehouden, zoo als

zij uit de pen is gevloeid van A. DE ROOVERE, die destijds wapenkoning was aan het hof van KAREL DEN STOUTE, en door zijne uitvoerige mededeelingen omtrent die feesten eene uitmuntende bijdrage heeft geleverd tot de geschiedenis van zeden en gewoonten, vooral van spel en kleeding van die dagen. ANTHONIS DE ROOVERE, ook als dichter bekend, zie WILLEMS, Belg. Mus. IX. bl. 187, X. bl. 45, was in 1465 gepensioneerd door Brugge en moest dus de officiëele beschrijver zijn van deze feesten.

De buitengewone pracht door het Bourgondische hof en door de edelen en kooplieden ten toon gespreid schijnt aanleiding geweest te zijn, dat juist van deze feesten meer dan ééne uitgewerkte beschrijving tot ons is gekomen.

Vooreerst die van OLIVIER DE LA MARCHE in het 4e Chapitre zijner Mémoires (pag. 520. ed. Louv. 1645. 4º.) opgenomen als brief, aan GILLES DU MAS, maistre d'hostel de Monsieur le duc de Bretaigne geschreven, »pour ce qu'en »celle haute et triumphale maison, ou vous estes en es»tat, pour avoir charge de conduire les grandes festes et »recueillottes des princes et princesses, quand elles sur»viendront — j'ai recueilli grossement et selon mon lour »entendement, ce que j'ai veu en ceste dicte feste, pour »le vous envoyer." Dat de beschrijving haarfijn uitgesponnen is, kan men lichtelijk nagaan, daar er 70 bladzijden mede gevuld worden; de uitvoerige opgaaf van de stof en kleur der kleederen van de ridders, bij de lang gerekte steekspelen, en de bijzonderheden omtrent de entremets bij de maaltijden na die tournooien zijn, hoe langdradig, toch een merkwaardige bron voor de geschiedenis der zeden en gebruiken van die dagen.

Minder uitvoerig is de beschrijving van JO. NIKOLAAS

DESPARS in zijne Cronijcke van den Lande ende Graefscepe van Vlaenderen, (Dl. IV, bl. 22—35 van de uitgaaf van J. DE JONGHE); daarentegen heeft deze de plechtigheden van de intrede van MARGARETHA en vooral de versierselen der Bruggenaren tot in de kleinste bijzonderheden opgeteekend.

Een derde, doch korter verhaal van dezelfde feesten en spelen is naar het H. S. uit de bibliotheek van VAN HULTHEM medegedeeld door den Heer DE RAM, in de Compte-Rendu des Séances de la Commission Royale d'histoire, tom. V. p. 168—174. Dit Latijnsche stuk heeft tot titel: »De nupciis KAROLI ducis Burgundie et MARGARETE »DE YORCK, sororis EDWARDI, illius nominis quarti, regis »Angliae."

Het is met behulp van deze bronnen, dat O. DE LE PIERRE in het tijdschrift Trésor National, 2e Série, Brux. 1844. Livr. 10 et 11, een opstel gaf getiteld: »le Ma»riage de la princesse MARGUERITE D'YORCK avec CHARLES »LE TÉMÉRAIRE."

Doch keeren wij naar de beschrijving van DE ROOVERE terug, die nog niet in druk is verschenen. Ik heb dit H. S. met bovengenoemde verhalen vergeleken, en heb bemerkt, dat er in vele kleinigheden verschil bestaat; maar dat over 't geheel geen nieuw licht verspreid wordt over de reeds zoo goed bekende feesten. Hieruit volgt evenwel niet, dat de uitgaaf van deze beschrijving overbodig zou zijn; integendeel zou ik daarop zeer aandringen, daar het mij voorkomt, dat deze wapenkoning even goed mag gehoord worden als OLIVIER DE LA MARCHE, wiens »lour entendement" tegen hem pleit. Voor de spelling der eigennamen en voor de taal bevat dit H. S. nog verschillende lezingen, die aandacht verdienen.

Terwijl OLIVIER DE LA MARCHE zeer lang stil staat bij

de aardigheden en verrassingen van de vertooningen tusschen de banketten, en de Fransche liedjes bewaard heeft, is DE ROOVERE uitvoeriger in de toepasselijke tafreelen door de neeringen der Bruggenaren getimmerd en geschilderd op den weg van de Kruispoort naar het Hof, waar de stoet langs trok op den dag der plechtige Intrede; zoo vult hij b. v. DE LA MARCHE geheel aan, als deze slechts *deux* van die vertooningen noemt, al staat er ook *dix* te lezen.

Deze tafreelen zijn nu, wel is waar, ook door DESPARS beschreven, maar veel beknopter, terwijl wij bij hem niets vinden van de schitterende kleeding der vreemde kooplieden, die in grooten getale en buitengewone pracht in den stoet medegingen. Kortom, deze beschrijving van den ooggetuige levert vele bijzonderheden ter aanvulling van de reeds bekenden, en bevat vele bijdragen tot eene nauwkeuriger kennis der zeden en gewoonten van die jaren, vooral met betrekking tot handel en nijverheid, spel en maatschappelijk verkeer.

Eene behoorlijke vergelijking van de Latijnsche en Fransche beschrijving met die van DESPARS en van DE ROOVERE kan ik met nadruk aanbevelen aan ieder, die met de taal der Nederlanders uit die dagen behoorlijk vertrouwd is.

Men zou de vraag kunnen opwerpen, hoe of dit Handschrift te Haarlem is gekomen; en van zelf doet zich een gissing voor: dat namelijk de requestmeester PHILIPS WIELANDT en de procureur-generaal bij den Grooten Raad van Mechelen, J. ROUSSEL, door den Graaf in 1501 naar Haarlem gezonden om de stedelijke financiën te regelen, dit boek zouden hebben medegebracht. Men zie de bij-

drage over die zending door Prof. DE WAL geleverd in de Handelingen van de Maatschappij voor 1856, bl. 76 vlg. Ik geloof evenwel, dat deze gissing wat gewaagd is, te meer daar het nu is gebleken, dat de beschrijving van den Intocht van 1515 vooraan in denzelfden band gebonden is geweest, en dat stuk kan bezwaarlijk in 1501 reeds naar Haarlem zijn gebracht.

IV.

DE LEIDSCHE MEDICINAE DOCTOR

CONRADUS ZUMBAG DE KOESVELT,

DOOR

Mr. J. T. BODEL NIJENHUIS.

Wijlen Mr. W. J. C. VAN HASSELT, de Amsterdamsche Raadsheer, opperde bij zekere gelegenheid in 1838 de vraag: wie en wat DE KOESVELT (sic) was. Zoo noemde men hem eigenlijk niet. Uit oude koopmansboeken weet ik, dat men hem steeds bij zijn eersten naam noemde. VAN HASSELT was namelijk destijds ijverig werkzaam om de zaak der droogmaking van het Haarlemmermeer voor te bereiden door het doen herdrukken van een en ander werk, in de 17e en 18e eeuw over deze zaak in Holland geschreven. Het laatste, dat hij op nieuw ofschoon omgewerkt uitgaf, was een geschrift van Dr. C. ZUMBAG DE KOESVELT, het *Ontwerp* om tot die droogmaking zonder voorafgaande bedijking over te gaan; een ontwerp in den jare 1742 door genoemden Dr. ZUMBAG met eene kaart in het licht gezonden, en in 1743 herdrukt. In het voorbericht meldt VAN HASSELT (blz. II.) het een en ander over den persoon van dezen Leidenaar; wat zich echter

bepaalt tot diens burgerlijke betrekking en het lidmaatschap der *Berlijnsche Societeit* (of Academie) *van Wetenschappen;* als ook tot 's mans verzekering dat hij zich in de Wiskunde van jongs af geoefend had. Meer, zegt VAN HASSELT, is mij van den man en zijne werken niet bekend.

Door mijne inwoning te dezer stede mogt het mij gebeuren nog verscheiden zaken over Dr. ZUMBAG op te delven; zaken, die ik ook gedeeltelijk mijnen vriend VAN HASSELT mededeelde, doch tot wier bekendmaking aan het publiek hem of de tijd of de gelegenheid, helaas, ontbroken heeft. Want hij is op het tooneel der wereld niet meer. — Wij zijn nu ruim 25 jaren verder dan in 1838. Ik wenschte wat mij sinds nog bekend werd, mijnen letterkundigen landgenooten niet te onthouden en geef daartoe de bijeengebragte feiten naar tijdsorde voor den voet op.

COENRAAD ZUMBAG of ZUMBACH DE KOESFELT — beide spellingen komen voor — had tot vader een' man, die in velerlei vakken zich geoefend had, waarin ook de zoon later zich verdiepte. LOTHARIUS ZUMBACH DE KOESFELD, de vader, was geboren te Trier, den 27 Augustus 1661, en wel uit CARL ZUMBACH, kapitein in keizerlijke dienst, zoon van BAPT. JOH. ZUMBACH, weleer oberpostmeister te Keulen. — Die geboorteplaats staat op LOTHARIUS' dissertatie niet uitgedrukt, maar wel: L. Z., *Condictus* KOESFELD. *Condictus* zal hier moeten beteekenen *bijgenaamd.* Misschien dat zijne familie van *Coesfelt* in 't Munstersche afstamde, ofschoon noch vader noch grootvader dien voerden. — Hij werd op eene Jesuïtenschool zijner geboorteplaats opgevoed en had zich zoo dáár als te Keulen in Wijsbe-

geerte en Mathesis, in Geneeskunde en Toonkunst geoefend. Hij was in 1685 door den Trierschen Keurvorst tot zijn Mathematicus en Musicus benoemd. Doch zijne vrijzinnige gevoelens waren een doorn in het oog der Jesuïten. Toen alzoo de Keurvorst MAXIMILIAAN HEINRICH in 1688 overleden was, meende LOTHAR, dat het tijd werd om zich aan de vervolgingen eener hem vijandelijke geestelijkheid te onttrekken. Hij vertrok in dat jaar naar Leiden, destijds den voornaamsten zetel van vrij onderzoek. Hij wekte derwijze aldaar de belangstelling van den Hoogleeraar in de Kruidkunde Dr. PAULUS HERMAN, dat deze aan hem in 1690 de bezorging opdroeg van de uitgave zijner *Florae Lugduno-Batavae Flores*, L. B., Fr. Haaring, 8⁰. (een boekdeel met lof aangekondigd te Leipzig in de Acta Eruditorum Lipsiensia, 1691. pag. 217—220). In 't laatstgemelde jaar 1688 dus naar Leiden vertrokken, had LOTHAR er den 16 Julij 1693 den Doctorgraad in de Geneeskunde erlangd op eene dissertatie *de sudore et sudoriferis* (over 't zweet en zweet verwekkende middelen). Dit opstel bij Abr. Elzevier, Akademiedrukker, verschenen, was 10 bladz. groot, bevattende XIV uitgewerkte Theses en 4 Corollaria. 't Is opgedragen aan zijnen begunstiger en beschermer PAULUS HERMAN. Hij werd te Leiden Lector Astronomiae en doceerde er privatim Wiskunde en Wijsbegeerte; gelijk hij er tijdelijk in 1697 de betrekking van Organist in de St. Pieterskerk vervulde.

Later vertrok hij, in den jare 1708, naar het Carolinum te Cassel, als Professor in de Wiskunde, eene waardigheid, aan hem bij de oprigting van dat Collegie dadelijk door den Landgraaf van Hessen opgedragen. Den 10den Maart van dat jaar aanvaardde hij die betrekking.

Hij schreef zoo te Leiden als te Cassel onderscheidene geschriften, als over starre- en aardrijkskunde, over de wenteling van verschillende planeten, over de kleuren en den regenboog; hij had het opzicht over de kunstkamer van den Landgraaf van Hessen, gaf er in 1715 zijne *vera methodus inveniendi longitudines marinas* (over 't vinden der lengte op zee) in kwarto uit, en was er reeds kort na zijne aankomst in de maand November 1709 door den Frankforter geleerden reiziger Z. C. Baron VON UFFENBACH bezocht, die zijne wiskundige lessen bijwoonde en zijne kijkers bewonderde. Zie UFFENBACH's *Reisen*, I. 2, 47, 63. en daaruit *Navorscher*, XVI. 333 en v. Hij overleed te Cassel, den 29sten Julij 1727. (Zie dit meerendeels uitvoeriger in JÖCHER's *Gelehrten-Lexicon*, IV. Th. s. 2238. Zie ook STRIEDER, *Hessische Gelehrten Geschichte*, Th. XVII. s. 371 en vv. alwaar mede het programma funebre over LOTHAR door het Collegium Carolinum uitgegeven gebruikt is).

Geen wonder dat een zoo veelzijdig man zijnen zoon, die zijn eenig overgebleven kind was — de drie anderen toch waren vroegtijdig overleden — insgelijks eene gelijksoortige wetenschappelijke opvoeding trachtte te geven. Uit LOTHARIUS' echt namelijk met THEODORA DAY, dochter van eenen Leidschen wijnkooper, werd COENRAAD te Leiden op het einde der maand Mei 1697 geboren en den 31sten derzelfde maand in de Pieterskerk bij de Hervormde Gemeente aldaar door den doop opgenomen. Peeten en getuigen waren te dier gelegenheid twee personen der aanzienlijkste Leidsche geslachten, te weten 1°. de Burgemeester COENRADUS RUYSCH, bloedverwant van den Amsterdamschen Hoogleeraar van dien naam en 23 Maart 1731 als Burgemeester overleden, alsmede 2°. vrouwe CORNE-

LIA SCHUYL, dochter van den Leidschen Hoogleeraar in de Geneeskunde, FLORENTIUS SCHUYL, en huisvrouw van den Pensionaris RAVEN. Hij was dus van de Hervormde Godsdienst; LOTHARIUS trouwens had geen bezwaar gevonden in de opleiding zijner kinderen bij die gezindte, waartoe de moeder behoorde: zelf is hij tot zijn levenseinde aan het Catholicisme trouw gebleven. Zijne vrouw mogt haren zoon volwassen zien. Zij stierf te Cassel, d. 11den Julij 1719, in den ouderdom van 47 jaren.

De jonge CONRADUS, die in 1708 met zijne ouders van Leiden naar Cassel verhuisd was, werd door zijn vader jong reeds naar 't Leidsch Atheen gezonden, misschien om onder zijner bloedverwanten oog opgevoed te worden. Den 3den Julij 1713 werd hij als Leidsch student in de Wijsbegeerte ingeschreven, als woonachtig bij jufvrouw SMELTZING in het Noordeinde. De opgave, aan die inschrijving toegevoegd, dat hij 20 jaren oud was, schijnt toen door den inschrijvenden Rector VITRIARIUS fautief gedaan te zijn. Hij was pas zestien jaren. Deze dwaling blijkt ten overvloede uit eene tweede inscriptie van hem, waarvan zoo straks. De jonge ZUMBACH studeerde namelijk eerst aldaar in de wis- en natuurkundige Wetenschappen. In 1717 liet zijn vader hem naar Cassel terugkeeren, om onder zijne leiding verder te arbeiden. Zoo heeft hij dan ook in genoemd jaar aan het Collegium Carolinum twee Exercitationes philosophicae van zijnen vader openlijk verdedigd, waarvan de eerste handelde *de scientia et opinione caeterisque cognoscendi et assentiendi modis*, de andere *de cognitione veri*. In 1720, een jaar na den dood zijner moeder, werd hij door zijn vader na Leiden teruggezonden, om ook in de geneeskunde zich te bekwamen. Trouwens hij werd andermaal aldaar on-

der 't rectoraat van T. H. VAN DEN HONERT, den 10 September 1720, op 23jarigen leeftijd, als student in de Geneeskunde, bij RENARDIJN in de Nieuwsteeg woonachtig, ingeschreven.

Hij was daar destijds docent en discent te gelijk. In 1730 toch getuigt hij, dat hij in 1720 te Leiden wederkeerde om Wiskunde te onderwijzen en in de Geneeskunde zich zelf verder te bekwamen. In Wijsbegeerte en Wiskunde heeft hij nu waarschijnlijk onder de Hoogleeraren SENGUERDIUS en 's GRAVESANDE gestudeerd, alsmede bij H. COETS, jaren lang Lector Matheseos. In de Geneeskunde heeft hij FREDERIK DEKKERS, den ouderen ALBINUS en vooral den grooten BOERHAVE kunnen hooren. Van eene promotie in de Wijsbegeerte is geene spoor, in weêrwil zijner langdurige studiejaren en zijne later gebleken kennis van de meeste der daaronder destijds gerangschikte vakken.

Den 25 Januarij 1724 werd hij tot medicinae doctor bevorderd, na verdediging eener dissertatie *de vero in medicis inveniendo* (over het vinden der waarheid in het geneeskundige). Het stuk heette dissertatio medico-mathematica, was 14 bladzijden groot, gedrukt bij Coenr. Wishoff, en voerde als motto deze woorden:

> Qui rerum novit causas et tempora servat,
> Temperat affectus, ordinat acta, sapit.

Zij was opgedragen aan zijnen vader, aan twee bloedverwanten (cognati), CORNELIUS SCHREVELIUS en JOH. VAN TEYLINGEN, leden van den stedelijken raad en schepenen, aan zijnen peter, Burgemeester CONRADUS RUYSCH en de Hoogleeraren GERARDUS NOODT (hoe kwam die er bij?) en aan H. BOERHAVE, zijnen promotor. De G. G., die ach-

ter de diss. een achtregelig lofvers gaf, was zeker Dr. GER. GORIS, die in 1685 Medicinae Dr. werd en in 1712 te Leiden in 8vo het belangrijke boekje uitgaf: *Les délices de la campagne à l'entour de la ville de Leide.*

Dit onderwerp liet ZUMBACH zeer wel toe zijne wiskundige kennis in dit geschrift te pas te brengen. Geen wonder dat zich nu hij hem de praktische behandeling kwam voegen van het theoretisch aangeleerde en deze zich bij voorkomende gelegenheid door het uitgeven van 't een en ander begon te openbaren. Het vervolg zal ons zulks toonen.

Drie maanden later (12 April 1724) werd hij in 't Chirurgijns Gild ingeschreven.

Na drie jaren (1727) verloor hij te Cassel zijnen vader. Of hij hem daar de oogen mogt sluiten, blijkt niet. Wel blijkt het, dat bij zijnen vader niet vergat, maar bij elk geschrift, waar hij zijns gedenken kon, hem vermeldde of deszelfs kennis, die hem had voorgelicht, dankbaar indachtig was.

Omstreeks den jare 1724 schijnt hij begonnen te hebben om, even als vroeger zijn vader, als Lector onderwijs te geven. Trouwens in een fransch blad van zijne hand, van tusschen de jaren 1752 en 1759, waarover later, getuigt hij: »les mathématiques, que j'ai eu l'honneur d'enseigner pendant 33 ans à Leiden, à plusieurs gens de guerre et en particulier à un grand nombre de cavalliers autrichiens etc." Van 's morgens vroeg tot 's avonds laat gaf hij in deze vakken onderwijs; zie de de opdragt der *Geometria practica* zijns vaders, 1730. blz. 4, waarover hier onder.

Hij hield zich spoedig ook bezig met sterrekundige waarnemingen. In den nacht van 16 op 17 November

1729 nam hij te Leiden, in 't huis eenes vriends (den Heer *J. U. D.* TENTER, Advokaat voor 't Hof van Holland en Utrecht) een merkwaardig noorderlicht waar, waarvan hij, onder den naam van *de wonderwerken Gods*, kort daarna tweederleij afdruk in het licht gaf (beide bij mij); de eerste, eene ruwe gravure met gedrukte toelichting, uitgegeven bij C. Wishoff, Leiden 1729, in folio, de tweede, beter gegraveerd doch zonder toelichting; een half blad. Hij gewaagt in die toelichting van eenen brief door hem over dit natuurverschijnsel geschreven aan zijnen peter Burgemeester RUYSCH, hem noemende: »President Burgemeester en President der Burgerheeren (Curatoren) van de Leidsche Akademie." Voorts wordt dit luchtverschijnsel door hem, uitvoerig, in duur en uiterlijke hoedanigheid beschreven. Het schitterde den ganschen nacht.

In het volgende jaar 1730 gaf hij eene *Beschrijving van weer en wind*, Leiden 4to, ons alleen kenbaar geworden uit ARRENBERG's *naamlijst*, bl. 230.

In hetzelfde jaar gaf hij zijns vaders *Geometria practica*, dusverre door vader en zoon beide in handschrift voor hunne wiskundige lessen gebruikt, nu in druk uit (L. B. 1730, prostant apud Conr. Wishoff), terwijl hij in het voorberigt aan Curatoren der Hoogeschool, aan wie het geschrift opgedragen is, belooft nog andere Compendia hieraan toe te voegen. Eene belofte, waaraan hij in 1748 ook voldeed.

Omstreeks dezen tijd (29 Junij 1730) werd hij tot Stads-Geneesheer benoemd; op eene zijner latere brochures noemt hij zich daarom Armenarts; hij kweet zich van die verpligting tot in hoogen ouderdom. Iets later (1731) werd hij lid en welhaast Assessor van het Collegium Chirurgi-

cum, een blijk van den goeden reuk waarin hij stond. Hij droeg dan ook dit collegie een goed hart toe, blijkens zijnen uitersten wil. De natuurkundige wetenschappen echter schijnen hem toch meer dan de geneeskunde te hebben aangetrokken; getuige het meerendeel zijner geschriften.

Ook nog eene andere kunst beoefende hij soms, de dichtkunst namelijk. Althans zoo als zij in dien rijmelaarstijd beoefend werd. De Leidsche Predikant LAURENTIUS STEVERSLOOT namelijk, aldaar bij de nederduitsche hervormde gemeente in dienst van 1715 tot 1736, had in den jare 1730 eene berijming van den profeet *Jona* met aanteekeningen uitgegeven, die veel opzien baarde. ZUMBACH was het met hem (in zijne overbrenging van des profeten woorden op Nederland ?) niet eens. Hij liet dus zekere *Lofrijmen* uitgaan, waarin hij verre is, van in den lof des kerkleeraars uit te weiden. Ds. ST., wiens verzen nu en dan nog wel eens mank gingen, reikte hem daarop in dichtmaat eene *Hand van broederschap.* Een tweede tegenvers verscheen, *Dankrijm aan den Heere* L. S., 18 blzz. groot, met taal- en letterkundige aanteekeningen, waarin ST. nog al sterk gegispt wordt. Doch wij melden zulks hier slechts ter vervollediging van ons bericht en begeven ons in dezen twist verder niet. De kleine letterkundige oorlog, die kort na den jare 1730 gevoerd werd, schijnt na deze laatste repliek geëindigd te zijn. Er bestaan ook nog lofvaersen van ZUMBACH op den Heer ISACK COURTONNE, toen deze meester in de regten werd, en op de promotie van zekeren JOACHIM RAVEN, bloedverwant van den Leidschen Pensionaris van dien naam. Ik zag ze niet, maar de gegevene proefjes doen er mij niet naar verlangen.

Eenigo jaren gingen in stilte voorbij. In 1742 teekende hij onder anderen eene dagelijksche berekening af van den loop der zes voornaamste planeten voor het schrikkeljaar 1742 (*Ephemeris geometrica sex planetarum primariorum ad annum Christi 1742 currentem ad ductum planetolabii in systemate Copernici*). Eén folio blad, geteekend bij mij voorhanden.

In hetzelfde jaar spoorde BOLSTRA's kaart van het Haarlemmermeer hem aan tot het nadenken over en het ontwerp van zijn bovenvermeld plan ter droogmaking van dien plas. Of de behandeling, òf het onderwerp, òf het een en ander wekte de opmerkzaamheid van het publick. Hij gaf althans hiervan in 1743 een tweeden druk in 't licht: *Korte schets, verhandelende van het droogmaken van de groote meeren*, Leiden, *G. Potvliet*, 1743. 4°. (ABKOUDE, *Boekenlijst* II. 115. en ARRENBERG, *Naamlijst*, bl. 230.). De heer VAN HASSELT beijverde zich in 1838 het nut van dit geschrift uit een te zetten, waarheen wij dan ook mogen verwijzen. Ofschoon ZUMBACH zijn ontwerp niet aangenomen zag ('t gevaar was nog niet dringend genoeg!) zal toch ook zijn schrijven het uitzigt op het grootsche doel een stap verder gebragt hebben, waarvan intusschen de verwezenlijking voor onze dagen bewaard bleef.

Zijn vader was, volgens JOECHER, zoo bij den Trierschen Keurvorst MAXIMILIAN HEINRICH, als te Leiden onderwijzer in de Toonkunst geweest. Trouwens hij had te Leiden of te Cassel lessen over de Theorie der Toonkunst in het latijn gegeven. De Koninklijke Haagsche Bibliotheek bezit nog in handschrift een quarto-bandje aldus getiteld: *Tractatus de Compositione musicâ, dictatus a D. Lothario Zumbach de Koesfelt*, 145 blzz. in 4°, naar alle waarschijnlijkheid een autograaph of uit des stellers mond

opgeschreven. Het loopt over Kerkelijke muziek. Geen wonder dus, dat in hetzelfde jaar 1743 de zoon, die ook in 't zelfde vak lessen gaf, een geschrift in 't licht zond, getiteld: *Institutiones Musicae, of korte onderwijzingen rakende de praktijk van de Musyk; en inzonderheid van den Generaalen Bas, benevens de daaruitspruitende gronden van de Compositie*, Leiden, *G. Potvliet*, 8°. 74 blz., met 8 bladen musyk door hem zelven gegraveerd en met latijnschen tekst voorzien, misschien om ze ook met een tekst in vreemde landen te verspreiden. Hij was dus tevens graveur. Ook de titel is gesneden. Het is opgedragen aan Mr. JAN ALENSOON, Ontvanger der verpondingen te Leiden, met hem in wiskunde en toonkunst gewezen leerling van zijn vader LOTHARIUS, aan wien de zoon hier ook weder onverheeldo hulde toebrengt. Zijn naam plaatste hij alleen onder deze opdragt.

Ten zelfden jare verscheen van zijne hand weder een Compendium, zijnde *De eerste beginselen en praktikale instructie in de Meet-, Krijg- en Bouwkunde* (Leiden, *G. Potvliet*, 1748, 8°.), ons uit dezelfde bron als boven bekend geworden.

In 't volgend jaar 1749 gaf hij in 't latijn, in 4°. zonder plaats van druk of uitgever, de beschrijving uit van een *Instrumentum novum sive horologium autobarum*, om de lengte zoo ter zee als te land te vinden. Hij zegt er van dat zijn vader, door CHRISTIAAN HUYGENS voorgelicht, het uitvond (zie boven, op den jare 1715) en dat het door hem, den zoon, vervaardigd (fabrefactum) en aan het publiek medegedeeld werd. Het geschrift, 16 blzz. groot, ligt voor mij en is aan Prins WILLEM IV opgedragen. 't Latijn is wat stroef. In den handel schijnt het niet geweest te zijn, evenmin als het volgende. Het is waarschijnlijk

door hem naar de Bibliotheek der sinds kort opgerigte Hoogeschool te Göttingen gezonden. Men vindt er althans in de *Goett. Gel. Anz.* van 1750 n°. 103. p. 822 eene beoordeeling van, die de steller van dit berigt nog zoekende is. Hij noemt zich op den titel van dit blaadje: »Polyater Lugd.-Batavus, Societatis Berolinensis membrum"; sinds wanneer hij dit laatste was, blijkt niet. Hij was er zeer mede vereerd en liet het zelfs op zijne zerk plaatsen. Zijn vader had diezelfde hooge onderscheiding genoten, doch het heeft mij niet mogen gelukken het benoemingsjaar van een van beide op te sporen.

In 1752 kwam hij op zijn laatste geschrift terug en gaf hij van het gebruik van dit *horologium autobarum*, aldus genaamd omdat het door zijne eigene zwaarte naar omlaag daalt, eene nadere verklaring in het neêrduitsch uit. Hij droeg die op »aan de wijze, voorzienige en agtbare vaderen des Vaderlands, H. Edelm. de Heeren der Admiraliteit tot Amsterdam vergaderd," 8. blzz. groot, in 4to. Hij liet dit verzeld gaan door eene afbeelding van dit horologie, zoo van binnen als van buiten, door hem zelf geteekend, gegraveerd en onderteekend met de letters: C. Z. D. K. fec. 1750. Ik zag dit geschrift, dat mede buiten den handel bleef, op het stedelijk archief alhier. Hierbij verdient nog opmerking dat hij dit geschrift in het engelsch vertolkte. Zijn handschrift hiervan is geveild in den tweeden Catal. van Prof. H. W. TYDEMAN, Maart 1865 n°. 2373, en aangekocht voor de Leidsche Hoogeschool. Het is door hem opgedragen geworden aan de Princesse douairière van Oranje-Nassau, ANNA, Vorstinne van Groot-Brittanje; mogelijk met het dubbel doel om èn hare gunst door een opstel in hare moedertaal èn haar invloed tot verspreiding van de zaak in haar vaderland

te gewinnen. De bovenvermelde afbeelding der machine verzelt ook dit handschrift. Onder de machine heeft hij zelf deze latijnsche toelichting aan zijn handschrift toegevoegd: Ut obtineatur desideratus hic scopus, tria sequentia absolute ut adsint simul, necesse est. 1°. machinae in cunctis exactitudo. 2°. utentis peritia. 3°. usus fidelis. Het heeft waarschijnlijk de zaak der thans zoo onmisbare zeehorologiën weder een stap voorwaarts gebragt.

Tusschen de jaren 1752 en 1759 gaf hij, doch zonder jaarsopgave in 't fransch in groot folio, een krijgskundig plan uit, waarvan ik niet weet of het tot rijpheid kwam. Er kwam mij slechts éénmaal een exempl. onder de oogen (in de straks vermelde boekerij mijnes schoonvaders). Zie hier wat er van de zaak was. Een ontwerp ter betere verdediging der vestingen en tot besparing van menschenlevens had hij gemaakt, en wilde dit mede opdragen aan H. K. H. ANNA van Oranje-Nassau, Princesse van Groot-Brittanje, destijds Gouvernante der Vereenigde Nederlanden. 't Is daarom dat hij haar in 't fransch toesprekende, noemt »vraie protectrice des arts et des sciences;" en ten slotte zegt hij: »dédié avec la plus profonde soumission par le très humble, très obéissant et très dévoué serviteur . . ." En over zijn doel laat hij zich dus uit: »Cet écrit et plan sert d'explication générale, d'une méthode à pouvoir donner une défense beaucoup plus sure, tant aux places assiégées, qu'aux troupes qu'on y employe; inventée pour la conservation des hommes, chose la plus prétieuse et vraiment digne d'un grand prince et héros." Hij voegt er verder bij »qu'un grand monarque, vrai connoisseur, reconnu et admiré comme tel par toute l'Europe, me fit la grace de me faire sça-

voir qu'il trouvoit mes inventions dignes de sa curiosité." Ik meen, dat hij hier wel op niemand anders dan op den Grooten FREDERIK van Pruissen zal doelen. Eerst was mij KAREL VAN LOTHARINGEN, broeder van Keizer FRANCISCUS I, in de gedachte gekomen, wijl ZUMBACH in dit blad zegt, 33 jaren aan Oostenrijksche officieren wiskundig onderwijs gegeven te hebben (zie boven). Doch hoezeer een wetenschappelijk Vorst, en in België tijdelijk plaatsvervanger van den Souverein, kon hij toch met den naam van »monarque," niet bestempeld worden. — Op bladz. 2 ontwikkelt ZUMBACH nader zijn menschlievend plan, en geeft op bl. 3. »une méthode universelle pour donner aux places plus de défense, pour disputer le terrain pié à pié, selon les maximes de COEHORN, VAUBAN, PAGAN etc."

Heeft Prinses ANNA hare Vorstelijke bescherming door geldelijke ondersteuning betoond of geweigerd? Het bleef ons onbekend.

Welligt is dit werkje hetzelfde, dat in het hoogduitsch opgenomen is in het *Boehmisches Magazin für Ingenieurs und Artilleristen*, VII. n°. 11. onder den titel van *Allgemeine Methode die Festungen zu verstärken.*

In het boven vermelde n°. 2373 van Prof. TYDEMAN's Catal. pars 2. lag, behalve de lat., de neêrd. en de engelsche beschrijving van 't horologium autobarum, nog één kwart blad, waarvoor ik nog een oogenblik de aandacht verzoek.

Het is gedrukt ten zelfden tijde met een letter niet ongelijk aan die der opgemelde lat. en holl. geschriftjes; gesteld in 't fransch, gelijk ook ZUMBACH in die taal de pen voerde; *maar zonder zijnen naam*, dien hij schier nimmer verheelde. Al hoewel ik 't nu bij *zijne* geschriften vond, weet ik niet, of ik 't mede aan CONRAD ZUMBACH mag toe-

schrijven. De inhoud is overigens wel gelijksoortig aan meerdere zijner geschriften: eene zaak, die de zee, eene die verbetering der wegen op zee betreft. *Plan d'un bateau, avec lequel on peut aller au fonds de la mer, en revenir à son gré et même naviguer entre deux eaux.* Een paar verbeteringen in den tekst zijn met de pen daar een vreemde, fransche, hand aangebragt. Het komt neder op een vroegtijdig plan van een *duikerklok*, die in alle bijzonderheden beschreven wordt en waarvan de gevaren vooruit voorzien en weêrlegd worden. 't Is acht bladz. groot. Ik durf niet verzekeren, of men ook dat aan het verstand van onzen ZUMBACH hebbe toe te schrijven. Veel pleit er voor.

Vader en zoon kochten van 1713 tot 1749 toe enkele boeken, meest uit de vakken van wis-, natuur-, zeevaart- en vestingbouwkunde, gelijk mij uit oude koopmansboeken bleek. De zoon plaatste vaak zijne hand in wat hem toebehoorde, waardoor mij zijne handteekening meermalen onder de oogen kwam.

Wijlen de Dordtsche Burgemeester WILLEM SNELLEN, geboren 1727, † 1791, aan de Leidsche Hoogeschool tot een bekwaam werktuigkundige gevormd, stond langen tijd met Dr. C. ZUMBACH à COESFELT, in geleerden briefwissel, doch waarvan de bewijzen omstreeks den jare 1823 verscheurd en vernietigd werden. Zie Dr. SCHOTEL, *Geschied-, Letter- en Oudheidkundige Uitspanningen*, 1840. bl. 73, 74, 92, 93. en de mondelinge inlichtingen van dezen thans te Leiden woonachtigen geleerde.

In het begin van den jare 1770 voelde hij zijne krachten afnemen. Hij was trouwens in zijn 73ste levensjaar. Hem werd den 4den Januarij van dat jaar op zijn verzoek om zijne praktijk als stads-doctor, na veertigjarige dienst,

te helpen waarnemen, toegevoegd Dr. ABRAHAM HERCULES COPPER; en ruim zeven jaren later, 28 Augustus 1777 werd hij als stads-doctor ontslagen met behoud van zijn tractement en Dr. COPPER in zijne plaats benoemd. Als *Assessor Collegii Chirurgici* verzocht hij zijn ontslag den 9den Januarij 1779, als door hoogen ouderdom niet meer in staat zijn post waar te nemen, en zag zich, op zijn verzoek, ook daarin door Dr. COPPER vervangen.

In den zomer van hetzelfde jaar (18 Julij 1770) maakte hij zijnen uitersten wil. Die was, gelijk meer dan ééne handeling zijnes levens geweest was, opmerkelijk. Onder anderen legateerde hij aan het meergemelde Collegium Chirurgicum der stad Leiden ettelijke papieren, de som van één honderd Gulden, eene grafstede, en zijn portret, in olieverw op paneel geschilderd door zekeren VAN ZANTEN [1]). Hij is er voorgesteld als zittende aan eene tafel in zijn boekvertrek. Op de poot eener penanttafel komt, daarin, ook zijn wapen voor. Het is eene witte (zilveren) golvende streep of beek, op een groen (sinopel) veld: dus een sprekend wapen (*zum Bach*). De voorstelling is van eenigzins vroegeren tijd en toont hem op vijftigjarigen ouderdom; het bevindt zich thans op het stedelijk Archief, alwaar ook een afzonderlijk houten wapenbord van hem voorhanden is.

Hij woonde in de Nieuwsteeg, oostzijde, in eene woning, reeds in April van het jaar 1695 door zijnen vader gekocht, en verbleef daarin tot zijnen dood toe. Het

1) VAN ZANTEN is een leidsche familienaam. IMMERZEEL noemt slechts eenen PIETER VAN ZANTEN, te Rotterdam tot 1813 gevestigd, en te Leiden in 1746 geboren. Het testament van ZUMBACH noemt J. VAN ZANTEN als schilder. Deze is van elders niet bekend. KRAMM zwijgt van beide.

behoort thans aan Mevr. de Wed. SCHRANT.

Tot bovengemeld legaat behoorde ook, als ik zeide, zijne grafstede in de Pieters Kerk. Zij was in 1759 door hem gekocht en bekend als behoorende aan de erven van BEATRIX ERPENIUS, in de Kruiskerk n⁰. 11. In genoemd kerkgebouw, waarin bij ook (zie boven) gedoopt was, werd, na zijn dood, een door hem zelf bij uitersten wil voorgeschreven opschrift ingebeiteld. Boven aan staat in een rond een palmboom [1]), om wiens stam een lint fladdert, waarop gewis eene spreuk gestaan heeft, doch die door lang tijdsverloop ('t is een zeer betreden deel der kerk) uitgesleten is en slechts ..R PR.. te lezen geeft. Voorts daaronder 't navolgende, deels in 't latijn, deels in 't neêrduitsch: Ad Coll. Chir. | Hier rust en is uyt den tijd | Conr. Zumbag de Coesfelt | Med. Stads Dr. Coll. Med. | et Chir. Assess. lid der | Kon. Soc. te Berlijn. | Hij roept | Vreest God eer gij hier zijt.

Dit alles, zonder eenige verdere vermelding van ouderdom, geboorte of sterftijd. Maar 't slot der inscriptie is door die beknoptheid, des te treffender. De steen heeft dan ook de zoo veel gesloopt hebbende band van den jare 1795 overleefd en blijft nog altijd *roepen!*

Hij overleed eindelijk in 85jarigen ouderdom, op den 15den April 1780, en werd begraven den 20sten daaraanvolgenden. Hij was, zoo ver wij weten, nimmer gehuwd, maar liet tot zijne erven eenen broeder van halven bedde na, wiens bestaan uit de opgave der collaterale belasting bleek, doch waarvan mij overigens niets bekend is. Tot executeurs van zijnen uitersten wil had hij benoemd Mr. JAN CRUCIUS, Raad en Schepen van Leiden en Notaris JOH. THYSEN.

1) Waarvan de beteekenis op een zark mij onbekend bleef.

Zie hier wat mij over dezen Leidenaar onder de oogen gekomen is, die niet alleen in de Geneeskunde, waarin hij den doctorgraad erlangd had, maar ook en vooral in natuur- en starre- en wiskunde, en vestingbouw, waterstaat, teeken-, graveer- en toonkunst meer dan gewone ervarenis blijkt bezeten te hebben.

Het zou ons niet vreemd dunken, indien ZUMBACH's naam, van welken overigens zeer zelden gewag gemaakt wordt, in een der talrijke geschriften van Dr. J. LE FRANCQ VAN BERKHEIJ vermeld werd. Vraagt men, waarom? Zij hadden onderling zeer veel gelijksoortigs. LE FRANCQ was, ja, wel 32 jaren jonger dan ZUMBACH, doch tot den jare 1780 bestendig zijn stadgenoot. Beide waren meest autodidacten, beide in de Geneeskunde, maar meer nog in de praktische wijsbegeerte te huis, en beide mannen, die van alles wat afwisten, die veel schreven, beide aan de stadhouderlijke partij ijverig toegedaan waren, beide wat scherp van pen en juist daardoor soms miskend, beide te Leiden geboren en, na een langgerekt leven, beide aldaar in 83jarigen leeftijd overleden.

Zoo wij tijdens zijnen dood eenen Kunst- en Letterbode bezeten hadden, zou hij waarschijnlijk niet vergeten zijn en ik mij ontheven gezien hebben van deze mijne werkzaamheid. Voorts mogen ten slotte de bezorgeren der Kon. Haagsche Bibliotheek, de Leidsche Gemeente-Archivaris ELSEVIER, zoo wel als Dr. VAN KAATHOVEN en Prof. DE WAL, die allen mij met hunne inlichtingen ten dienste stonden, hierbij mijn opregten dank ontvangen.

Leiden, April 1865.

V.

NEDERLANDERS,

EN PERSONEN, DIE LATER MET NEDERLAND IN BETREKKING STONDEN,

STUDENTEN

TE HEIDELBERG EN TE GENÈVE,

SEDERT HET BEGIN DER KERKHERVORMING,

DOOR

J. DE WAL.

Aan geen gedeelte der Letterkundige Geschiedenis is tot hiertoe minder zorg besteed, dan aan het onderzoek naar de Hoogescholen, waar de beroemdste en verdienstelijkste mannen zijn gevormd, en waarheen in een bepaald tijdvak uit sommige landen en gewesten de zonen der edelste geslachten zamenvloeiden.

Dit mag bevreemden. Wie handelingen en schriften van uitstekende personen wil beoordeelen, hij dient te letten op de rigting, die opleiding en ontwikkeling aan hunnen geest hebben gegeven. Het komt er niet enkel op aan te weten, waar en wanneer zij het Akademieleven aanvingen of voltooiden, het is tevens van belang na te gaan, wie de leermeesters waren, wier lessen zij bij voorkeur volgden, met welke jongelingen uit het ge-

meenschappelijk Vaderland of uit ver van elkander verwijderde streken zij dagelijks verkeerden, welke betrekkingen zij hier of ginds aanknoopten, welke redenen hen bewogen om de eene werkplaats der wetenschap tegen de andere te verwisselen. Tallooze omstandigheden, schijnbaar van geene of geringe beteekenis, hebben niet zelden een heilzamen of verderfelijken invloed geoefend op het toekomstig lot en bedrijf van mannen, die tot beweging op staatkundig, godsdienstig of wetenschappelijk gebied krachtig medewerkten.

Nutteloos alzoo is de bekendmaking der Matriculae van vermaarde Instellingen van Hooger Onderwijs, hetzij geheel hetzij ten deele, niet te heeten. Van zeer weinige Hoogescholen zijn die naamlijsten tot hiertoe uitgegeven. Voor zoo ver mij bekend is, zijn alleen die van Groningen, Erlangen en Genève volledig openbaar gemaakt. Het Groninger Studenten-corps heeft een belangrijke dienst aan alle beoefenaars der Geschiedenis bewezen, door jaarlijks een gedeelte van het Album der Akademie in zijn Jaarboekje te doen afdrukken. De »Personalstand der Friedrich - Alexanders - Universität Erlangen in ihrem ersten Jahrhundert," in 1843 verschenen, kan niet in gelijke mate de algemeene aandacht wekken, omdat die Hoogeschool tot de stichtingen van later dagteekening behoort, en de naamlijst weinige feiten openbaart, die niet tevens van elders bekend zijn. Gewigtiger is in dit opzicht »Le livre des Recteurs," een op kostbare wijs uitgevoerd werk, dat te Genève in 1858 bij gelegenheid van het derde eeuwfeest der daar gevestigde Hoogeschool het licht zag.

Nog was dit werk niet uitgegeven, toen ons Nederlanders reeds duidelijk werd, hoeveel voor ons daaruit zou

te leeren zijn, wat wij van elders niet of slechts onvolkomen wisten. Het opstel van ROGGE over »JOHANNES UYTENBOGAERT te Genève (1580—1584)" kon niet dan welkom zijn aan allen, die verlangen CALVIJN en BEZA in hunne werkplaats te bespieden. Daarachter was gevoegd eene lijst der Nederlanders, die van 1579 tot 1584 te Genève gestudeerd hebben »met weglating van die namen, welke onleesbaar waren." Godg. Bijdr. dl. 32. bl. 904.

Genève en Heidelberg — deze twee Universiteiten trekken in de zestiende en gedeeltelijk ook in de zeventiende eeuw den stroom onzer landgenooten tot zich. Zoowel in de Regtswetenschap als in de Godgeleerdheid onderwezen daar mannen, door veelomvattende kennis en de kostelijke gave der mededeeling vermaard: mannen, waaronder er waren, die, na de vestiging der Hoogescholen in ons Vaderland, ook herwaarts zouden geroepen worden, om hier hun licht van nabij en voor velen te doen schijnen.

Intusschen is het Album der Hoogeschool te Heidelberg, in 1386 door een Nederlander gesticht en bestuurd, hier te lande nagenoeg geheel onbekend gebleven. Wel had reeds in 1786, bij gelegenheid van het vierde eeuwfeest dier Universiteit, de Hoogleeraar in de Natuurkunde JOHANNES SCHWAB zijn werk »Quatuor seculorum Syllabus Rectorum," in twee quarto-boekdeelen openbaar gemaakt, doch nergens heb ik eenig blijk gevonden, dat het in Nederland is bekend geworden. In dat werk liet de schrijver bij elk jaar op de aanwijzing van den tijdelijken Rector niet alleen eene korte levensschets van dezen volgen, maar ook eene lijst der »nobiles et praecipui" der in dat jaar ingeschreven studenten.

Doch wie moesten als »praecipui" worden aangemerkt? Uit een zoo uitvoerig register als de Matricula der Heidelbergsche School, over een tijdvak van vier eeuwen, eene goede keuze te doen, waarlijk, dit was geen gemakkelijke taak. Voor die taak was blijkbaar de geleerde SCHWAB niet berekend; zijne bekendheid met de geschiedenis der Letteren en Wetenschappen bij onderscheidene Volken schoot hier te kort. Maar wat hij geleverd had was toereikend, om mijne aandacht op dit onderwerp te vestigen.

Een langdurig verblijf te Heidelberg in het najaar van 1862 stelde mij in de gelegenheid de Matricula naauwkeurig te onderzoeken. Eer en dank zij den grijzen literator BAEHR toegebracht, die, op onbekrompen wijs, mij het doorzoeken van dat register gemakkelijk maakte!

Eenige opmerkingen van algemeenen aard zij het mij vergund hierbij te voegen.

I. Ware ik destijds niet verstoken geweest van het gebruik mijner eigene Adversaria, zeker zou het maken van een uittreksel uit de origineele lijst veel gemakkelijker geweest zijn, dan thans het geval was. De namen toch der aanstaande studenten werden zoo te Heidelberg als te Genève opgeteekend door den Rector, die deze niet zelden verkeerd verstond, en ook in het geheel niet bekend was met de plaatsen, van waar de cives Academici novitii afkomstig waren. Vandaar talrijke misstellingen; ik vlei mij in de aanteekeningen op eenige voorbeelden van dien aard te hebben gewezen; de geletterde lezer zal daarbij welligt nog menig ander kunnen voegen.

II. De namen van vele mannen, van wier verblijf te Heidelberg of in hunne eigene schriften, of door hunne

biografen melding gemaakt is, heb ik te vergeefs gezocht. Het zij genoeg hier te wijzen op JANUS BARLAEUS, PAULUS CNIPIUS, RUDOLPHUS SNELLIUS, JOHANNES ALOPECIUS of VOSSIUS, JEREMIAS BASTINGIUS, JOHANNES KUCHLINUS, HENRICUS CORPUTIUS, EVERHARDUS VORSTIUS, REGNERUS HACHTINGIUS, BALTHASAR LYDIUS, NICOLAUS LANGIUS, JOHANNES UECHTMANNUS, BERNARDUS SUTHOLT, MARTINUS SCHICKARDUS. Het is mogelijk, dat sommige dezer namen werkelijk in de Matricula worden gevonden; het slechte, onduidelijke en niet zelden schier onleesbare schrift van enkele Rectores maakt het overzigt moeilijk, en het eentoonige van den arbeid heeft ligt ten gevolge, dat het oog, na langdurige inspanning, trouwe dienst weigert. Daarom heb ik, na mijne terugkomst in het Vaderland, de welwillende hulp van den dienstvaardigen Onder-Bibliothecaris, Dr. BENDER, ingeroepen, die met uitnemende zorg zich van de taak der herziening heeft gekweten, doch niet dan een paar namen van door mij overgeslagen en nader opgegeven personen in het oorspronkelijk Register heeft kunnen ontdekken.

III. Mijn oogmerk was de nasporing der Nederlanders, die sedert den aanvang der Kerkhervorming gedurende korteren of langeren tijd te Heidelberg hebben vertoefd. Meer dan één naam gaf aanleiding tot twijfel, of hij werkelijk in mijn uittreksel een plaats verdiende. Vooreerst moet in den regel de bijgevoegde geboorteplaats beslissen. Maar juist die geboorteplaats was menigmaal op eene dubbelzinnige wijze aangeduid. Ten anderen mogt in den regel ook aan de Zuid-Nederlanders geene plaats in mijn register worden ontzegd. Voorts was het meermalen twijfelachtig of eenige naam, waarachter het gewone »Frisius" gevoegd was, in Oostfriesland of in ons

Vaderland thuis behoorde. Eindelijk mogt menigeen niet worden overgeslagen, die, schoon elders geboren, een belangrijk deel van zijne werkzaambeid en zijn leven aan Neêrlands Staat en Kerk gewijd had. Zoo dikwerf het mij onmogelijk was, alle onzekerheid uit den weg te ruimen, scheen het verkieslijk, allen te vermelden, ten wier aanzien welligt latere nasporingen meer licht kunnen verspreiden.

IV. Uitvoerige biographische toelichtingen zal men hier vruchteloos zoeken. Ten aanzien van beroemde mannen heb ik mij in de korte aanteekeningen bepaald tot enkele opmerkingen, die uitsluitend op hun Akademie-leven betrekking hebben. Nopens andere minder algemeen bekende personen scheen eenige breedere opheldering niet overtollig. Velen zijn er, wier lotgevallen mij geheel onbekend zijn gebleven: de lezer zal daaronder menigen naam vinden, die hem belangstelling inboezemt; juist de kennis van het tijdstip der Akademische studie kan hem in dat geval een verder onderzoek misschien gemakkelijk maken.

V. Niet weinige mannen, die als beoefenaren der wetenschappen in lateren tijd hebben uitgemunt, gebruikten den tijd hunner voorbereiding tot het doen eener studie-reize en bezochten onderscheidene Universiteiten. Aan die reize werden dikwijls vele jaren te koste gelegd. Wij behoeven ons daarom van hunne »onlesebbare dorst naar kennis" nog geen overdreven denkbeelden te maken. Schijn bedriegt en wat van verre komt, schijnt velen schoon: zoo was het ten allen tijde. Een regtsgeleerde bul, te Orleans of Bourges verworven, was niet altijd een onwraakbaar getuige van verkregen geleerdheid; ook Basel was een tijd lang bij uitstek mild met de toeken-

ning van wetenschappelijke graden aan vreemdelingen. In Duitschland nam men het doorgaands wat ernstiger op; te Heidelberg werden weinigen tot den graad van J. U. D. bevorderd, en juist die zeldzame onderscheiding, aan erkende bekwaamheid of talenten te beurt gevallen, bleef een eereloon, waarnaar het de moeite waard scheen te streven. Velen onder onze landgenooten hebben eerst Heidelberg, later Genève, (of omgekeerd) bezocht; het alphabetisch register op beide lijsten diene, om hier het onderzoek gemakkelijk te maken.

UITTREKSEL

UIT HET ALBUM

DER HEIDELBERGSCHE HOOGESCHOOL.

1544.

1: 21 Mart. Petrus Alopetius alias Vos, Zirizeus Traiectensis dioecesis.

1545.

2: 16 Oct. Antonius Schorus Hochstratanus.

3: » » Georgius Cassander Brugensis, dioec. Tornacensis.

4: » » Hieronymus Cobbelgiers Antverpiensis, dioec. Cameracensis.

1551.

5: 18 Dec. Aggaeus Titus phrisius dioeces. Traiectensis.

6: » » Regnerus Alberda
7: » » Bartho Haythes
8: » » Conradus Conradus
} phrisii Groningenses dioeces. Traiectensis.

1552.

9: 31 Dec. Joannes Cral, de Harlem civitate Holandiae oriundus, dioeces. Ultraiect.

10: 10 Mart. Pinardus Alberda, Phrysius Groningensis, Traiect. diocces.

1558.

11: 31 Oct. Henricus Smetius Alostensis, Medic. Bacc.

1559.

12: 6 Febr. Stephanus Sylvius pastor Leouardiae Frisiae Occidentalis.

13: 19 » Gerardus Gardirius Geldrus.

14: 20 » Eberhardus ab Olst Geldrus.

15: 11 Junii. Bernardus Rudolphus Frisius.

1560.

16: 9 Nov. Arnoldus ab Honselaer Buranus.

1561.

17: 11 Aug. Joannes generosus Baro dominus a Schagen et Buchorn, Holandus.

18: » » Reinholdus a Freibergen, Harlemensis, illius praeceptor.

19: » » Hermannus ab Heidt, Montensis, illius famulus.

20: 20 Nov. Eckius Jelsemus phrysius.

1563.

21: 25 April. Feyo Seckinge ex Frisia.

22: 14 Maii. Sixtus a Bottinga Frisius.

23: » » Ludolphus Poterus Frisius.

24: » » Regnerus Trellemius Frisius.

25: 21 » Hubertus Honius Antverpiensis.

26: » » Joannes a Midachten Daventriensis.

27: 12 Aug. Lambertus Pithopaeus Daventriensis Art. Mag. ex Paedag. Acad.

1564.

28: 17 Maii. Joannes Stapenius Traicctensis, ob paupertatem gratis inscriptus.
29: 31 » Christianus Bonte Lewardiensis.
30: 29 Aug. Franciscus Unia Leovardiensis.
31: 4 Sept. Nicolaus Colff Gorkumensis.

1565.

32: 28 Apr. Hubertus Sturmius Eifflius.
33: 6 Jun. Taco Hemstra Frisius.
34: » » Sixtus Galama Frisius.
35: 19 Aug. Laurentius Vomelius Stapert Phrysius.
36: 22 Oct. Johannes Huisingius Frisius Groninganus.
37: 25 » Menso Alting Frisius Groninganus.
38: » » Oliverius Bockius Alostensis.
39: 11 Nov. Martinus Lydius.

1566.

40: 18 Apr. Johannes Folkersheimer Frisius.
41: 20 » Gerhardus Hammonius Geldrus.
42: 22 Maii Johannes de Bennynck Hagensis.
43: 24 » Bartholdus Schuringa Frisius.
44: » » Leonardus Papma Frisius.
45: 29 » Hinricus Riconis Frisius.
46: 12 Aug. Casparus Gent Geldrus.
47: 24 Sept. Jacobus Commelinus Gandensis.
48: 7 Oct. Johannes Nicasius Frisius.
49: 18 » Oricus Doyhemius Frisius.
50: 29 » Hermannus Vanitzer Groninganus.
51: 30 » Johannes Reugher Groninganus.
52: » » Ballo Stroma Groninganus.
53: » » Hayco de Nantzum Groninganus.

54: 30 Oct. Jibbo Aldrynga Groninganus.
55: » » Henricus Artopaeus Embdanus.
56: » » Wolbertus Teleconius Frisius.
57: 30 Nov. Gisbertus Ens Frisius.
58: 10 Dec. Menelaus Ompteda Groninganus.
59: » » Hermannus Boningius Groninganus.
60: » » Rembartus Aelzema Frisius.
61: » » Luderus Hninga Frisius.
62: » » Rodolphus Landius Frisius.
63: 13 » Mauricius Frese Frisius.

1567.

64: 19 April Habbo Aldringa Groninganus.
65: » » Mello Froma Groninganus.
66: 25 » Nicolaus Cater Groninganus.
67: 26 » Petrus ab Alst Antverpiensis Iuris Licentiatus.
68: 7 Maii Bartholomaeus Mercator Lovaniensis.
69: 17 » Joannes Hildebrand Frisius.
70: 28 » Joannes Winbergen Geldriensis.
71: » » Wilhelmus Hoecklum Geldriensis.
72: 30 » Jelgerius Feytzma Frisius nobilis.
73: » » Valerius Hannya Frisius nobilis.
74: » » Gerardus Teethlum Leovardiensis.
75: 9 Junii Johannes Bramius Frisius.
76: » » Edelhardus Priccard Frisius.
77: 23 » Alardus Franekeranus Frisius.
78: » Nov. Hildebrandus Petri Groninganus.
79: 4 Dec. Petrus Wesembecius } fratres Antverpienses.
80: » » Joannes Wesembecius }
81: 5 » Joannes Winbergen Geldriensis, cognatus homonymi mense Maio inscripti.

82: 7 Dec. Gerlacius Capelle Zutphaniensis.

1568.

83: 12 Jan. Johannes Petreius Groninganus.
84: 15 » Hesselus ab Hannia Frisius.
85: 16 » Petrus Cornelius Frisius Groninganus.
86: 18 » Ferdinandus Alemanus Selandus.
87: 8 Mart. Hieronymus Verrutius Frisius Groninganus.
88: » » Johannes Draber Groninganus Frisius.
89: 15 » Andreas Bacherus Flander.
90: 14 April Everardus Oisteranus de Brunckhorst.
91: » » Fridericus Ilstensis Frisius.
92: » » Andreas Hagius Frisius.
93: 15 » Petrus Faber Frisius.
94: » » Petrus Teetlum Frisius.
95: » Hermannus Arnoldus Groninganus.
96: » Henricus Metellus Groninganus.
97: » Bernhardus Johannes Groninganus.
98: » Michael Andreas Vicemius Leovardiensis.
99: m. Maio Nicolaus Gerardus Leovardiensis.
100: 6 Junii Johannes ab Oldenbarnefelt Amersfordiensis.
101: m. Junio Jacobus Kimmendonck Kempensis.
102: m. » Henricus Fabricius Venlonius.
103: » Julio Johannes Hermannus Campensis.
104: » » Cornelius Boelius Amstelodamensis.
105: m. Sept. Gerhardus Voit Geldrensis.
106: m. Octob. Titus Acronius ex agro Embdano.
107: » » Nicolaus Henrici Bredensis.
108: m. Nov. Godefridus Theodoricus Amstelodamensis.

109: m. Nov. Conradus Wolff Harderwicensis.
110: » » Theodorus Vogelsanck Frisius Occidentalis.
111: » » Petrus de Harinxma Frisius Occidentalis.

1569.

112: 6 Mart. Rodolphus Steenwick Frisius.
113: 9 Apr. Petrus Reidanus Daventriensis.
114: 23 » Ludovicus Perezius Antverpiensis iniuratus propter aetatem.
115: » » Martinus Perezius Antverpiensis iniuratus propter aetatem.
116: 22 » Eberhardus Reidanus Daventriensis.
117: 25 » M. Bonnius Volkerus Frisius.
118: 27 » Caspar a Swindern Groninganus iniuratus propter aetatem.
119: » » Philippus a Swindern, Groninganus iniuratus propter aetatem.
120: 7 Julii Johannes Michael Alcmarianus.
121: » » Johannes Thomas Alcmarianus.
122: 12 Aug. Tjalingius Syxma Frisius.
123: 17 » Sibrandus Occo Frisius.
124: 20 Sept. Guilielmus Fockacus Frisius.
125: » » Leo Juckema Frisius.
126: 21 » Sixtus Scheltema Frisius.
127: » » Sibrandus Camminga Frisius.
128: 22 » Gerhardus de Langhen Frisius.
129: 23 » Gelmerus Canter Groninganus.
130: » » Daniel Georgius Frisius.
131: » » Regnerus Gerardi Groninganus.
132: 25 » Rembartus Horaeus Frisius.
133: 6 Oct. Johannes Dorrius Daventriensis.
134: 7 » Johannes Ernestus Amstelrodamius.

135: 10 Oct. Petrus Sylvius Duacensis.
136: 15 » Alardus Auletius Frisius.
137: 20 » Foxius Posthusius Frisius.
138: 25 » Gysbertus Snecanus Frisius.
139: 9 Nov. Jodocus Randwyk Gennepensis.
140: 23 Dec. Johannes Bartholdus a Roderwolt Phrysius.

1570.

141: 23 Mart. Arnoldus ab Haersolte Zwollensis.
142: 2 Apr. Petrus de Hinoiosa Flander Insulanus.
143: 7 » Johannes Geisteranus Daventriensis.
144: 13 » Jacobus Rebartus Frisius.
145: » » Melchior Amsweer Frisius.
146: 27 » Timannus Slotanus Phrysius.
147: 29 » Johannes a Spurlde Zwollensis.
148: 3 Julii Cornelius Bombergus Antverpiensis.
149: 8 » Volkerus Westerwolt Groninganus.
150: » » Arnoldus Westerwolt Groninganus.
151: 12 Aug. Hermannus Siderens Phrysius, Phil. et Med. Doct.
152: 15 » Ludovicus Casembrotius Brugensis, J. U. Lic.
153: 24 » Johannes Bacherius Poperingius, J. U. Lic.
154: 9 Nov. Egbertus Coiter Groninganus.
155: 17 » Hermannus Alst Geldrus.
156: 18 » Reinerus a Pallant Geldrus.

1571.

157: 9 Mart. Henricus Pricker Frisius.
158: 13 » Adrianus Bleicherius Gandavensis.
159: 15 Apr. Samuel Taconis Frisius.
160: 17 » Eppo Hayonis Groninganus.
161: 28 » Daniel Beninus Antverpiensis.

162: 19 Maii Florus Gerardus Frisius.
163: 3 Aug. Jacobus Barlaeus Antverpiensis.
164: 21 Oct. Basilius Ludolphus Pithopaeus Daventriensis.
165: 16 Dec. Jacobus Borwaeter Antverpiensis.

1572.

166: 17 Jan. Otto Calandt Frisius.
167: 23 Maii Schelto Koene Frisius Groeningensis.
168: » » Hermannus Beisensis Frisius ex agro Groningensi.
169: 17 Oct. Carolus Agricola Antverpiensis.
170: 18 Dec. Jacobus Bernuius Antverpiensis.

1573.

171: 1 Apr. Johannes Meranus Antverpiensis.
172: » » Bernardus Tenbroeke Steinwiekensis.
173: 27 Jun. Henricus Corputius Bredanus.
174: 28 » Doctor Henricus Smetius, seu Fabricius Alostensis, iam Medicus Aulicus, a. 58 inscriptus, renovari nomen suum data fide petivit.
175: 10 Jul. Joannes Bramsche Frisius.
176: » » Enno Diebholt Frisius.

1574.

177: 24 Jan. Franciscus Baudius Insulensis.
178: 29 Mart. Johannes Servilius Antverpianus Belga, Doctor Med. et Phil.
179: 6 April Hermannus Petri Zwollensis, pauper.
180: 7 » Ieppius ab Heringa Frisius Occidentalis.
181: 2 Maii Carolus Utenhovius.
182: » » Nicolaus Utenhove.
183: 6 » Egbertus Clant Frisius.
184: » » Dego Tadema Frisius.

185: 26 Aug. Arnoldus Tullichius Arnhemiensis, iniuratus propter aetatem.
186: 11 Dec. Everhardus Alting Groningensis.

1575.

187: 9 Jul. Johannes Heyngus Zutphaniensis.

1576.

188: m. Jan. Illustris ac Generosus Dmns Mauritius Princeps Uraniae, Comes Nassoviae Cattorum, Vianden et Dietz, Dnus in Beylstein.
189: 2 Febr. Ludovicus Guilielmus
190: » » Johannus
191: » » Georgius
192: » » Philippus
} fratres Comites Nassoviae Cattorum, Vianden et Dietz, domini in Beylstein.
193: » » Joachimus nobilis Baro a Buren.
194: » » Otto nobilis a Grunrade, dictorum dominorum Praefectus.
195: 28 Apr. Reinerus Scharpf Daventriensis.
196: 26 Sept. Pomponius Leontinus Frisius.
197: 5 Oct. Ludolphus Pithopoeus Daventriensis.
198: 27 » Joannes Albius Herdenites ex Geldria.
199: » Nov. Thomas Dinslacken Zwollensis, Art. Mag.

1577.

200: 24 Maii Henricus Brandt Delphensis.

1578.

201: 18 Apr. Joachimus Alting Groningensis Frisius.
202: » » Buningus Buninga Groningensis Frisius.
203: 25 Sept. Johannes Idzaerda Leovardiensis Frisius.

1579.

204: 5 Jan. Anselmus Cymbaeus Brugensis.
205: 9 Maii Carolus Uranca Belga.
206: 6 Oct. Franciscus Santfort Antverpiensis.

1580.

207: 28 Jun. Henricus Brave Groningensis Frisius.

208: 6 Oct. Guido Moor Antverpiensis.

1581.

209: 11 Jan. Sibo a Dornum, cognomento Gersma, Frisius.

1582.

210: 26 Jul. Johannes a Prato Antverpiensis.

211: 20 Aug. Petrus Castritius Darmstattinus, Mag. Art.

212: 12 Nov. Petrus Ficinus Noviomagus.

213: » » Adolphus Ripperda nobilis Geldrus.

1584.

214: 12 Maii Florentius a Schaderwurst Arlemensis.

215: » » Adrianus Diungius Dordressensis.

216: 3 Oct. Ludovicus Helmius Pithopaeus Heidelbergensis, ante octennium inscriptus.

217: » » Rollandus Wertius Antverpiensis.

218: 5 » Ludovicus Pithopaeus M. pater repetiit suam inscriptionem gratis.

219: 21 » Joannes Roge Amsthedamensis.

220: 26 » Matthaeus a Myden Hollandus.

221: » » Hector ab Apeltere Noviomagus.

1585.

222: 14 Apr. Eberhardus Bornhorst.

223: 3 Jun. Franciscus Gomarus.

224: » » Franciscus Blockius Belga.

225: » » Antonius Disius Antverpiensis.

226: 17 » Eilardus Alma Junior Groninganus Frisius.

227: 29 Jul. Sethus Eymerus Wurdanus Phrysius.

228: 23 Sept. Casparus Heydanus Frankendalius.

229: 29 Sept. Petrus Carpentarius Bruxellensis.
230: 5 Oct. Michael Benninck Amstelodamensis.
231: » » Jacobus Thisius Antverpiensis.
232: 15 » Bolo Bolardus Phrysius.
233: » » Adamus Eysingha Phrysius.
234: » » Solinus Eysinga Phrysius.
235: » » Timannus zum Camp Phrysius.
236: 19 » Johannes Roorda Phrysius.
237: 5 Nov. Nicolaus Clandt Groninga Phrysius.
238: » » Abraham Corputius Bredanus.
239: 15 » Jacobus Rulandus Delfensis.
240: 16 » Egbertus Alberda Frisius.
241: 23 » Rudolphus Hoier Campensis Transisalanus, Licentiatus Iuris.
242: 24 » Hermannus Phrygio Venlonius, gratis.
243: 29 » Joannes Craesboomius Antverpiensis.
244: 3 Dec. Hermannus Craen Clivensis.
245: 31 » Daniel Colonius Metensis.

1586.

246: 18 Jan. Eberhardus Vorstius Ruremundanus.
247: 3 Apr. Gerardus Rufelaert Frisius.
248: 12 » Johannes Guilielmus a Boetzeler.
249: 18 » Johannes Duysthius Batavus.
250: » » Guilielmus Diert Batavus.
251: » » David Fulder Batavus Cattus.
252: 19 » Egbertus Hemskerck Batavus.
253: » » Johannes Melanus Bredensis.
254: 22 » Johannes Graeff Amstelodamensis.
255: 2 Maii Daniel Helmius Pithopaeus Heidelbergensis, gratis.
256: 18 Jun. Johannes Polyander Metensis.
257: 2 Jul. Eggericus Beningha Phrysius.

258. 26 Jul. Johannes Halsbergius Flander.
259. 30 » Elteo Amptzonius Frisius.
260. » » Jelmerus Amptzonius Frisius, illius frater.
261. 26 Aug. Henricus Bettohincken Frisius.
262. 28 Sept. Abrahamus Vandermylen Dordracenus Hollandus.
263. » » Meinardus ab Idzaerda Frisius.
264. » » Andreas ab Hiddema Frisius.
265. » » Johannes Crucius Insulanus.
266. 2 Dec. Gerardus ab Assendelft Hollandus.
267. 28 » Hermannus Bisius Dordracensis Hollandus, I. U. D.

1587.

268. 11 Apr. Sixtus Rorda Frisius Occidentalis.
269. 16 » Theodoricus Clemens Hollandus.
270. 22 » Egbertus Halbes Groninga-Frisius.
271. 27 » Isaacus Corputius Bredanus.
272. 20 Jul. Georgius Benedicti Harlemensis.
273. » » Johannes Regius Delphensis.
274. 5 Sept. Hieronymus Atten Frisius.
275. 18 » Henricus Winandus Arnheimius Geldrus.
276. 15 Nov. Eberhardus Pollio Ultraiectinus I. U. D.

1588.

277. 7 Febr. Gerardus Entens Groningensis Frisius.
278. 2 Apr. Joannes Cammerlinus Hago-Comitanus Hollandus.
279. 23 » Abelus Conderus ab Helpen Junior Frisius.
280. 24 » Jacobus a Dyck Harlemensis.
281. 25 » Johannes Metclen Frisius.
282. 13 Jun. Reinerus Gruterus Daventriensis.
283. 11 Jul. Johannes Agricola Middelbourgensis.

1589.

284: 15 Mart. Johannes a Spina Gandavensis Flander.
285: 25 Apr. Joannes de Jonge Dordracenus Hollandus.
286: 3 Jul. Joannes Schipperius Ultraiectinus.
287: 21 Aug. Hubertus Salinicus, alias Soltman, Oudewateranus Hollandus.
288: 8 Sept. Jacobus Endius Dordracensis Hollandus.
289: 9 » Jacobus Theilingius Alcmarianus Hollandus.
290: 29 » Doco a Bothnia Franekeranus Frisius.
291: 14 Nov. Daniel Ottho Gandanus Flander.
292: 18 Dec. Michael Verheidius Antverpiensis, nobis iniuratus pp. aet.
293: » » Jacobus Kimedoncius Gandavensis.
294: » » Abrahamus Kimedoncius Gandavensis. Uterque Doct. Jacobi Kimedoncii Theol. professoris huius scholae filii per aetatem bonam fidem loco iuramenti dederunt.

1590.

295: 24 Febr. Eberhardus ab Aschendorf Frisius.
296: » » Joachimus ab Aschendorf Frisius.
297: » » Hildebrandus Farnysum Frisius.
298: 27 Apr. Petrus Scapius Hollandus.
299: » » Michael van Stegen Hollandus.
300: 5 Maii Andreas Cornelii Hollandus.
301: 18 » Franciscus Meynsma Frisius Occidentalis.
302: 13 Aug. Theodorus Bassus Amstelodamensis.
303: 21 Oct. Guilielmus Verheiden Graviensis Belga.
304: » » Jacobus Verheiden Graviensis Belga.
305: 20 Dec. Vincentius Welsius Lewardiensis Frisius.

1591.

306: 17 Jan. Johannes Paunelius Nortwicensis Anglo-

flander.

507: 23 Mart. Stephanus Quact Gheldrius.

308: 31 » David Balthasarius Dordracenus.

309: 5 Apr. Casparus Flamingius Amstelaedamo-Batavus.

310: » » Jacobus Gravius Amstelaedamo-Batavus.

311: » » Johannes Rogge Embdanus inscriptionem renovavit.

312: 9 Maii Petrus Bertius Flander.

313: 16 Julii Andreas ab Hedema Frisius inscriptionem renovavit.

314: 28 Sept. Cornelius Pynacker Delphius Batavus.

315: 9 Nov. Ambrosius Geldrus Harderwicensis.

316: 4 Dec. Volcardus Overlander Amstelodamensis.

317: 7 » Aegidius Hoffman a Nispen Antverpianus.

318: » » Jacobus Kimedoneius, filius Rectoris, Gandaviensis.

319: » » Abrahamus Kimedoneius, filius Rectoris, Gandaviensis.

1592.

320: 15 Jan. Albertus Arisma Frisius Occidentalis.

321: 5 Apr. Sabinus Baerdt Frisius Occidentalis.

322: 19 Maii Johannes Gruterus Antverpiensis, I. U. D.

323: 7 Junii Laurentius de Veno Frisius Leovardiensis.

324: 12 » Matthias Damius Harlemensis Batavus.

325: » » Hadrianus Jacobi Harlemensis Batavus.

326: 30 Sept. Johannes Panhuisius Antverpiensis.

327: 2 Oct. Arnoldus Cortzen Sylva-Ducensis Belga.

328: 5 » Boccatius Levardiensis Frisius Orientalis.

1593.

329:	7 Apr.	Johannes Dobbeling Daventriensis.
330:	14 »	Wigboldus Homeri Groningensis.
331:	18 »	Conradus Vorst Agrippinensis.
332:	3 Maii	Wilhelmus Burcardus Sixtinus Frisius.
333:	12 »	Gisbertus Dompseler Ultraiectinus.
334:	26 »	Petrus Herius Nieukerkius Belga.
335:	8 Jun.	Balduinus de Man Culenburgensis Belga.
336:	2 Sept.	Theodorus Xylander Amersfortius Belga.

1594.

337:	12 Febr.	Joannes Kuperus Belga Montanus.
338:	3 Apr.	Petrus Gravius Hollandus.
339:	» »	Joannes Suffridi Saeckma Frisius.
340:	» »	Georgius Wiarda Frisius.
341:	10 »	Guilielmus Samsonius Lugdunensis Belga.
342:	7 Maii	Joannes Grotenhuys Amsterdamensis.
343:	» »	Enoch Potteius Londinensis Belga.
344:	» Aug.	Joannes Comelinus Amsterdamensis.

1595.

345:	14 Apr.	Joannes Regius Londinensis Anglo-Belga.
346:	19 Aug.	Johannes Bogermannus Junior Frisius Leovardiensis.
347:	» »	Wilhelmus Johannes Suthareus Frisius.
348:	13 Sept.	Thomas Goswinus Campensis.
349:	» »	Johannes Fabricius Campensis.
350:	19 »	Johannes a Marck nobilis Frisius.
351:	23 »	Gerardus Caesarius Ultrajectinus.

1596.

352:	27 Maii	Samuel Comelinus Amstelodamensis.
353:	4 Jun.	Lambertus Adameius Frisius.
354:	19 »	Marcus Lielema a Neuholt Phrysius.

355: 20 Julii Jacobus Calvardus Belga.
356: 23 Dec. Joannes Dobbeling Daventriensis inscriptionem 7 Aprilis a. 1593 repetiit.

1597.

357: 26 Mart. Ludolfus Spikermannus Emdanus.
358: » » Henricus Copius Clivo-Vesaliensis.

1598.

359: 28 Apr. Lubertus Esthius, Med. Doct. et Prof.
360: Aug. Joannes Reichersbergius Selandus.
361: Sept. Georgius Fortius Mittelburgensis Selandus.
362: » Balduinus a Mittelburg Hollandus.
363: Nov. Josias Fosbergius Selandus.
364: » Hermannus Halling Batavus.
365: » Gerardus Vogelsang Frisius.

1599.

366: 6 Apr. Orricus Dojem Frisius Occidentalis.
367: 7 Apr. Antonius Wilhelmi Frisius Leovardiensis.
368: 25 Apr. Lubbertus Riclevi Frisius.
369: 16 Jul. Isaacus Bootsius Vesaliensis.
370: 7 Sept. Isebrandus Econius Leowardia-Frisius.
371: 20 » Johannes Huldrichus Leowardiensis Frisius.
372: 22 » Abrahamus Eeonius Leowardiensis Frisius.
373: 4 Oct. Hermannus Arnoldi Geldriensis.
374: 8 » Halcinus Gothofredus Traiectinus.
375: 10 Nov. Jacobus Oberkampfius Tilensis Geldrus.
376: 24 Dec. Balduinus baro a Luxemburgk Holandus.
377: » » Petrus Hespelius, ephorus praedicti Baronis, Belga.

1600.

578: 24 Mart. Jacobus Doppenbergk Daventriensis.

379: 11 Apr. Lambertus Adameius Frisius, inscriptionem a. 1596 renovari voluit.

380: 20 » Eberhardus Godofredus Ultraiectinus, ob aetatem non iuravit.

381: 27 Dec. Joannes Eevert Daventriensis.

1601.

382: 27 Sept. Petrus Ceporinus Noviomagus.

383: 11 Dec. Scotto Beninga nobilis Frisius.

1603.

384: 20 Febr. Johannes Coizius Geldrus Noviomagus.

385: 6 Maii Abrahamus Mellinus Flissingensis.

386: 27 » David Velthusius Geldriensis.

387: » » Engelbertus Brcberinus Geldriensis, iniuratus.

388: 11 Jun. Hermannus Kockius Daventriensis.

389: 29 » Aegidius Cholidaeus Ultraiectinus.

1604.

390: 9 Apr. Johannes Lotichius Clivo-Vesaliensis.

391: 24 Sept. Paulus Hespelius Leidensis.

392: » » Hobbius ab Aylva Frisius, iniuratus.

393: 25 » Hermannus Ravenspergerus Sigenensis, ob aetatem iniuratus.

394: 1 Oct. Jacobus Schickardus Sigenensis Nassovius, ob aetatem nondum iuravit.

395: 5 Nov. Helias Putschius Antverpiensis.

1605.

396: 27 Febr. Stephanus a Blitterswyk nobilis Batavus Lugdunensis.

397: » Sept. Vincentius ab Iselstein nobilis Brabantinus.

1606.

598. 29 Aug. Reinaldus ab Oldenbarnevelt, nobilis Belga.

599. » » Wilhelmus ab Oldenbarnevelt, nobilis Belga, illius frater.

400. » » Joannes Meursius Belga, nobilium illorum praeceptor.

401. 27 Oct. Philippus Pinacker Delfensis Batavus.

402. » » Guilielmus Henricus Ultraiectinus.

403. 2 Nov. Arnoldus von Augsthorn, nobilis Batavus Amstelodamensis.

1607.

404. 10 Apr. Wernerus Tesebenmacher Elverfeldensis Montanus.

405. 28 Maii Simon Henrici Ultraiectensis.

406. 15 Oct. Johannes Theodorus Reidanus Clivo-Duisburgensis.

407. 6 Nov. Johannes Rotheus Amsterdamensis.

1608.

408. 7 Apr. Petrus Santinus Amstelodamensis.

409. » » Jacobus Laurentius Amstelodamensis.

410. 14 Oct. Bernardus Julsingh Frisius Groninganus.

411. 15 Dec. Everdus Boner Frisius.

1609.

412. 9 Mart. Bernhardus Jacobaeus Transinsulanus (sic) Belga.

413. » » Reinerus Bogerman Frisius Belga.

414. 9 Maii Jacobus Gruterus Selandus Belga.

415. 24 Jun. Guinandus Rutgersius Dortracensis Holandus.

416. 27 » Sebaldus Brandt Delphis Holandus.

417. 29 Sept. Stephanus Corcellius Genevensis.

418: 12 Oct. Guilielmus Berdesius Alcmariensis.
419: » » Nicolaus Hasius Lugduno-Batavus.
420: 23 Nov. Mathias Nahum Herbornensis.

1610.

421: Oct. Georgius Klaphower Geldrus.

1611.

422: 24 Jan. Nicolaus Heinsius Brugensis Flander, I. U. D.
423: 28 Febr. Jacobus Ripperda, nobilis ex Frisia Groningana, iniuratus ob aetatem.
424: » » Hero Mauritius Ripperda, nobilis ex Frisia Groningana, iniuratus ob aetatem, illius frater.
425: 27 Mart. Cornelius Gothofredus Leovardiacnsis Frisius.
426: 30 » Antonius Aemylius Aquisgranensis.
427: 16 Maii Johannes Rosaeus Dordracenus Hollandus.
428: 21 » Joannes Macovius Polonus.
429: 24 Jun. Johannes Andreas Corputius Dordracenus Hollandus.
430: 13 Aug. Livius Scheltinga Leovardia Frisius.
431: » » Johannes Scheltinga Leovardia Frisius.
432: » » Matthias a Viersen Leovardia Frisius.
433: 8 Sept. Jacobus Fridericus Leovardia Frisius.
434: » » Heinricus Johannes Leovardia Frisius.
435: 17 » Lubbertus Julsing Groninganus Frisius.
436: 9 Oct. Gerlacus Voct Arnhemensis Geldrus.
437: 16 » Osebrandus Rengers Frisius Groninganus.
438: 11 Dec. Godofredus Cornelii Elbertides Arnhemensis Geldrus.
439: 27 » Caspar Curtenius Montanus Belga.

1612.

440: 11 Apr. Kempo Donia nobilis Frisius Occidentalis.
441: » » Rutgerus Bolardus Frisius Orientalis, illius ephorus.
442: 12 » Nicolaus Giulsnigk Groninganus Frisius.
443: 23 Jun. Elbertus Theodori Arnhemius Geldrus.
444: 13 Dec. Joannes Gebhardus, Schwartzhovianus Palatinus, alumnus collegii Sapientiae.
445: 31 » Joannes a Brakel Zwollano-Transisalanus.

1613.

446: 5 Mart. David du Mortir Haga-Hollandus.
447: » » Joannes Palmerius Noviomago-Geldrus.
448: 3 Jun. Joannes Kloppenburg Ambsterdamensis.
449: 20 Sept. Joannes Bennellus Metensis.
450: 21 » Abrahamus Kymedonzius Gandavensis, inscriptionem a. 1591 factam renovavit.
451: 18 Dec. Joannes Heinsius Amstelodamensis.
452: 22 » Matthias Meursius Amstelodamensis.
453: » » Timotheus Rolandus Delphensis.

1614.

454: 27 Apr. Balduinus Abrahami Frisius.
455: 28 » Jodocus Scheltinga Frisius.
456: 6 Maii Wessenus Emmius Frisius.
457: » » Rudolphus Surius Frisius.
458: 7 » Joannes Dominicus Walrichomius Frisius.
459: 26 Jul. Daniel Sinapius Belga.
460: 21 Oct. Henricus Geldorpius Frisius.
461: » » Daniel Goykerus Campensis.
462: 26 » Livius Harenius Frisius.
463: » » Paulus Brussius Amsterdamensis.

464: 26 Oct. Hadrianus Velsen Frisius.
465: 31 » Nicolaus Wedelius Neumarck Palatinus.

1615.

466: 1 Apr. Justus Reiffenberg Heieranus Nassovius.
467: 12 Maii Henricus ab Uterwick Campensis.
468: 17 » Meinardus Gevikerus Campensis.
469: 4 Oct. Johannes a Laxten Omlandus Frisius.

1616.

470: 13 Apr. Matthias Pasor Herbornensis Nassovius, iniuratus.
471: 17 » Joannes des Watines Harlemius.
472: 20 » Lubbertus a Westrenen Belga.
473: 21 » Adamus Petrus ab Eysingha Frisius.
474: » » Adamus Tjallingi ab Eysingha Frisius.
475: 23 » Johannes Fungerus Frisius.
476: 10 Jul. Johannes Matthaeus Sigenensis Nassovius.
477: 24 » Johannes Lempereur de Oppyck Bremensis.
478: 10 Aug. Stephanus Modetus Metensis.
479: 14 Sept. Livius Hilarii Frisius.
480: 26 » Arnoldus Martini Mittelburgo-Zelandus.

1617.

481: 23 Apr. Georgius Ittersum Swollanus Belga.
482: 24 » Abdias Widmarius Bremensis.
483: 20 Sept. Albertus Hooftman Groninganus Frisius.
484: » » Egbertus Schatter Groninganus Frisius.
485: » » Asuerus Krone Groninganus Frisius.
486: 23 Sept. Joannes a Felsing Leovardiensis.
487: 27 » Gerhardus Bunning Phrysius.

1618.

488: 9 Mart. M. Abrahamus Scultetus, Ser. Princip.

Palat. Aulicus Concionator in Profess. V. T. electus.

489: 30 Mart. Nicolaus Conradi Franequeranus Frisius.

490: 6 Apr. Petrus de Wit Amstelo-Batavus.

491: 12 » Jacobus de Blocq Vlissingensis Seelandus.

492: 13 » Petrus Eising Groninganus Frisius.

493: 29 Sept. Johannes Camp Lewartiensis Frisius.

494: » » Sabinus Fockens Lewartiensis Frisius.

495: » » Johannes Hachtingius Lewartiensis Frisius.

496: 1 Oct. Adrianus Clant Frisius.

1619.

497: 24 Mart. Jacobus Buttinga Leowardiensis Frisius.

498: » » Jacobus Hilbrants Harlinga-Frisius.

499: » » Johannes Teschenmacher Elwerfeldanus Montanus.

500: 7 Apr. Bernhardus Conders ab Helpen Groninganus.

501: » » Johannes de Brunc Omblandus.

502: 9 » Suffridus Sixtinus Amsterdamensis.

503: 13 » Theodorus a Vreeswyck Ultraiectinus Hollandus.

504: 23 » Otto Schwaneburgius Ultraiectinus.

505: 13 Sept. Arnoldus Schive Zutphanio-Belga.

506: 22 » Abrahamus Heydanus Francotalensis Palatinus.

507: » » Daniel de Marees Amsterdamensis.

508: » » Antonius ab Harinchouck Amsterdamensis.

1620.

509: 20 Maii Johannes Rothacus Amstelodamensis, inscriptionem a. 1607 Rectore Quirino Reu-

tero factam renovari voluit, fidem datam repetens stipulata manu.

510: 20.Maii David Rotheus Amstelodamensis, frater Johannis, iuratus.

511: 5 Nov. Henricus a Diest Altenanus Westphalus.

1621.

512: 8 Jun. Abrahamus de Brauw Zelandus.

1622.

513: 28 » Abrahamus Kimedoncius Crucenacensis Palatinus, iniuratus propter aetatem.

1652.

514: 23 Nov. Fridericus d'Orville } Haga-Batavi, fratres germani.

515: » » Johannes Joachimus d'Orville }

516: » » Jacobus d'Orville }

517: 16 Dec. Johannes Rhala Frisius.

1653.

518: 23 Mart. Sebastianus Schelkens Francofurtensis ad Moenum.

519: 10 Oct. Beuckel Ter Borch Zwolla-Transisalanus, I. U. D.

520: 2 Nov. Joannes Hotton Amstelodamensis.

1654.

521: 26 Sept. Petrus Schuyll Batavus.

522: 30 » Henricus a Diest Clivensis.

1656.

523: 5 Febr. Johannes Fridericus Böckelman Steinfurto-Westphalus.

524: 17 Sept. Georg Wolfgang } Liberi Barones a Schwarzenberg.

525: » » Antonius Gunter Georg }

526: 18 » Johannes Edzardus a Douma, nobilis Frisius.

527: 18 Sept. Ulricus Huber Doccumensis Frisius.
528: » » Joannes a Sanden Groninganus.
529: » » Lambertus a Koehoorn Frisius.

1657.

530: 3 Jul. Gerardus Wicheringhe patritius Groninganus Frisius.
531: 24 Nov. Silvester Jacobus Danckelman Linga-Westphalus.
532: 23 Dec. Henrich von Basten Grolla Gelrus, Lit. Stud.

1658.

533: 7 Maii Gisbertus a Vierssen Leovardiensis Frisius.
534: 13 » Johannes Bartholdus ab Ittersum Transisalanus.
535: 23 Jul. Casparus a Riemsdyck Gelrus.

1659.

536: 28 Mart. Johannes Hombergius Hagiensis.
537: 10 Maii Johannes Jeremias Seibelius Hagiensis.
538: 10 Sept. Theodorus Winandi Amstelodamensis, Medic. Stud.
539: » » Johannes Wilhelmus Holderus Lugduno-Batavus.
540: 18 Dec. Andreas Cellarius I. Q. fil. A. nep. Daventriensis Transisalanus.

1660.

541: 23 Maii Abrahamus de Zadeler Amstelodamensis.
542: 4 Sept. Adolphus Blancken Tiela-Batavus.
543: » » Andreas Spanhemius Lugduno-Batavus.
544: » » Daniel Spanhemius Lugduno-Batavus.

545: 4 Sept. Fridericus Spanhemius Heidelbergensis, filius prorectoris.

1661.

546: 2 Oct. Gerardus Renssen Deutichemo-Gelrus.

547: » » Gualterus a Diemen Zutphania-Gelrus.

1662.

548: 9 Maii Bartholdus Renterchen Amstelodamensis.

549: » » Johannes Petrus Raquet Amstelodamensis.

550: 5 Nov. Lambertus Johannes Sloet Vollenhovensis.

551: » » Wilhelmus Bernardus Sloet Vollenhovensis.

UITTREKSEL

UIT HET ALBUM

DER HOOGESCHOOL VAN GENÈVE.

1559.

1: Gerardus Weshemius Geldrus.

2: Joannes a Marnix Bruxellensis.

3: Philippus Marnixius Bruxellanus.

4: Arnoldus Westerwolt Frisius Groningensis.

5: Liffordus Beruigen Gennepensis in Cliviae ducatu.

1563.

6: Nicolaus Elenneus aus Antpuarpen in Lotharingia.

7: Nicolaus Clericus Ultrajectinus.

1564.

8: Bartholomaeus Acquart de Lille en Flandre.

1566.

9: Johannes Mogensonius Bruxellensis, Cal. Ap.
10: Jacobus Commelinus Gandensis, Cal. Ap.
11: Franciscus Blochuysius Batavus.
12: Federicus de Ghendt Geldrus.
13: Gerardus de Lienden.
14: Vinantius Capito Amsterdamensis.
15: Hieronimus Bertrandus Bruxellensis.
16: Wernerus Helmichius Ultrajectensis in Hollandia, 5 Dec.

1567.

17: Philippus Mallardus ex Flandria, 4 Jan.
18: Joannes Plancius ex Flandria, 4 Jan.
19: Philippus de Stoppelaere Gandavensis.
20: Jacobus Haeck Zeelandus, 25 Junii.
21: Alexandre Le Blond Antwerpiensis.

1568.

22: Georgius Mellinus Hertigeyensis, Mars.
23: Oricus Dorsiemus Frisius, 9 Junii.
24: Arnoldus Crusius Holandus, 10 Junii.
25: Gulielmus Hordum, 10 Junii.
26: Livinus Massis Nernius, 10 Junii.
27: Joannes Meteerus Antwerpiensis, 10 Junii.
28: Gisbertus Sus Phrisius, 10 Junii.

1569.

29: Johannes Hochedeus, 25 Junii.
30: Jacobus Regius, 4 Cal. Aug.
31: Hermannus Boningius Phrisius Groninganus, 12 Oct.

1570.

32: Cornelius Judoci Hagensis, 22 Oct.

33: Charolus Roerda Frisius, 25 Oct.

34: Bernardus Roerda Frisius, 25 Oct.

1571.

35: Jacobus Mouceau Flandrus, 10 Martii.

36: Henricus Fraxinus Geldoniensis in Brabanno, 18 Dec.

1576.

37: Petrus Fochsius a Welsz Brabantinus in ducatu Juliacensi, 24 Jun.

38: Eppius Heringha Frisius.

39: Pomponius Leontinus Frisius Groningensis.

40: Onias Flansemus Frisius.

41: Carolus Catzeus Geldrus.

1579.

42: Assuerus à Regemmortel Antverpiensis theo. stud.

43: Walramus Mostart natione Lymburgensis theol. stud., 20 Maii.

44: Ernestus Isheim Groningensis Welderavus theol. stud.

45: Joannes Aant Frisius iurisprud. stud., 21 Maii.

46: Matthaeus Michelius Cliuensis theol. stud., anno redemptionis humani generis 21 Maii 1579.

47: Jodocus ab Ewssum Frisius iurisp. stu., 21 Maii.

48: Eberhardus Alting Frisius LL. stud., 21 Maii.

49: Albertus van Loo Hollandus iur. stud., 21 Maii.

50: Cornelius Wensen Hollandus iur. stud., 21 Maii.

51: Joannes Petrus Hollandus iur. stud., 21 Maii.

52: Adrianus a Blyenborck Batavus iur. stud., 21 Maii.

53: Joannes Beeius Flander the. stud., 22 Maii.

54: Joannes Mermannus Antverpiensis graec. liter. stud., die 27 Julii.

1580.

55: Eustachius Schouwenburgensis alumnus reipublicae Vlissingianae stud. ling. et theol., 22 April.

56: Hermannus Drews Gronningensis ling. et theol. stud.

57: Johannes Copius Frisius art. bonarum et theol. stud., 22 April.

58: Bartholdus à Zallant Geldrus bon. art. et iuris stud., 2 Maii.

59: Michael Broickhuisen Geldrus ingenuarum art. stud.

60: Franciscus de Rycke Gandensis bon. litt. stud., 8 Maii.

61: Henricus a Bra Frisius Med. Doc., mense Julii.

62: Joachimus Alting Frisius Groningensis iur. stud., 24 Julii.

63: Petrus Cornelius Brederodus Battavus Hagocomitanus iur. stud., 25 Julii.

64: Leonardus Joannis Voochdius Zelandus Dirxlandus iur. stud., 25 Julii.

65: Henricus Gerardi Stormius Delphensis Batavus iurisp. stud., 25 Julii.

66: Henricus van der Haghen Batavus stud. iur., 25 Julii.

67: Henricus Cornelius Fyth Delphensis Batavus, 28 Julii.

68: Joannes Theodorici de Haen Delphensis Batavus.

69: Theodoricus Bokeldius Santenus Delphensis Batavus.

70: Casparus Florus Kempensis s. theo. stud., 7 Idus Aug.

Lollius Epocus Adema Phr., 12 die Aug.

72: Titus ab Adelen Friso art. bona. stud., 13 Aug.
73: Conradus Ruberus Moersensis Belga san. the. stu., 10 Dec.
74: Joannes a Pallandt Belga san. the. stu., 10 Dec.
75: Fridericus a Pallandt Belga san. the. stu., 10 Dec.
76: Alardus Aulactius Leovardiensis Frisius medic. stud., 27 Dec.

1581.

77: Franciscus Santfort Bratinus, 15 Jan.
78: Gasparus Usillius Insulensis Flander, prid. Non. Martias.
79: Dominicus Baudius Insulensis Flander studiosus theol., 3 Nonas Junias.
80: Philippus de la Motte Tornacensis theol. stud., 16 Junii.
81: Henricus ab Apelteren Geldrensis, 26 Julii.
82: Joannes Then poll Lochemensis iuris stud., prid. Kal. August.
83: Egbertus Haco de Rutenberch e ditione Zallandica iuris stud., pridie Kal. Aug.
84: Hermannus Ripperda Voranus iuris stud., prid. Cal. Aug.

1582.

85: Jacobus Arminius Veteraguinas theol. stud., ipsis Cal. Januarii.
86: Joannes Halsbergius Cortracensis, Andowerpensis ecclesiae alumnus, 10 Nov.
87: Daniel Doolegius Bruxellensis S. Theol. alumnus.
88: Petrus Carpenterius Bruxellensis, Antverpiensis ecclesiae Antverpianae alumnus, 10 Nov.
89: Cornelius Goppier Hagensis stud. iurisp., 17 Nov.
90: Carolus Martiny Antverpiensis stud. iurisp., 17 Nov.

91: Christophilus Prebandus Regiomontanus Prussus, stud. theol. et Arnhemiensis ecclesiae alumnus, 18 Nov.

92: Joannes Wtenbogaert Ultrajectinus, hic eiusdem ecclesiae alumnus, 18 Nov.

93: Petrus de Visscher Embdanus Frisius theol. stud., 17 Dec.

94: Hermannus Bysius Dordracensis iur. stud., 20 Dec.

1583.

95: Jacobus Rolandus Oryssopolitanus theol. stud., 12 Januar.

96: Antonius Thisius Antverpiensis theol. stud., 28 Martis.

97: Franciscus Nutius Antwerpiensis theol. stud., 28 Martis.

98: Guilielmus a Palant Iuliacensis iuris. stud., 15 Maii.

99: Henricus Beueren Frisius iuris. stud., 17 Maii.

100: Julius a Meckama Frisius theol. stud., 17 Maii.

101: Joannes Cots Bredanus sanct. theol. stud., 18 Jun.

102: Cornelius Martini Royenburgius Ultraiectinus, ecclesiae Ultraiectinae alumnus theol. stud., 23 Jun.

103: Nicolaus Cromhout Amsteliodamus, 30 Dec.

1584.

104: Joannes Crucius Insulanus theol. stud., 14 Maii.

105: Abrahamus Muusholius Antwerpius th. stu., 18 Maii.

106: Johannes Gerritzonius Trechius Neomagus.

107: Volckhardus ab Haddien.

108: Bernhartt von Munster.

109: Vopiscus von Scheltuma.

110: Bolo Bolardus.

111: Bernardus Theodorici.

112: Joannes Taffinus Tornaeensis theol. stud.
113: Fridericus Billetius Belga Insulanus stud. theol.
114: Adrianus Lymphaius Aldimardensis Belga stud. iurisp.
115: Daniel Colonius Metensis theol. stud.
116: Solinus ab Eysingha Phrysius occidentalis stud. iurisp.
117: Paullus Gulielmus Mismetius Hollandus Dordrac. st. iur.
118: Adrianus Tyongius Hollandus Dordrac. iur. stud.
119: Hermannus Phrygio Venlonius theol. stud., 10 Oct.

(De twaalf volgenden zijn blijkbaar niet op hunne plaats gesteld, want velen onder de reeds genoemden komen op de volgende lijst ten tweeden male voor. Nergens is hier een jaartal bijgevoegd.)

120: Gerardus Assendelphius Hollandus.
121: Melchior von Steinberg.
122: Egbertus Alberda Frisius.
123: Hilbrandus Fernysium Frisius.
124: Pabaeus Alberda Frysius.
125: Gasparus Heydanus Franekenttaliensis.
126: Daniel Eudensis Antwerpianus theol. stud.
127: Henricus Heineke Phrys.
128: Hermannus Stechman Frisius.
129: Adamus ab Eysingha Frisius.
130: Antonius Keuchenius Ettendorpius Juliacensis.
131: Johannes Gulielmus a Boetzeler.

1589.

132: Obbo Assueri Frisius iurisp. stud.
133: Joannes Matthisius Antwerpianus theol. stud.

134: Martinus Hyppoliti Frisius iurisp. stud.
135: Johannes Polyander Metensis sanc. theol. stud.
136: Daniel de Nielles Duysbourgensis S. theol. stud.

1592.

137: Petrus Joannes Frisius Occid. iurisp. stud.
138: Gossuinus Geldorpius Frisius Occident. theol. stud.
139: Cornelius Boner Frisius Occident. iurispr. stud.

1593.

140: Martinus Gregorii Venloensis Belga, 20 Junii.
141: Rudolphus Artopaeus Embdenus Frisius, 13 Aug.
142: Abrahamus Noerius Gewast Brabantinus, 13 Aug.
143: Petrus Herius Nieukerkius Flander, 14 Aug.

1594.

144: Franciscus à Kammingha Frisius.
145: Ambrosius Geldrus Harderevicensis sanc. theol. stud., 26 Oct.
146: Johannes Sickingen.
147: Egbertus Halbes Gronningensis Phrysius, 29 Oct.
148: Matias Damius Harlemensis Batavus, 30 Oct.
149: Hadrianus Nazius Harlemoeus Batavus, 30 Oct.
150: Theodorus Xylander Amsterdamensis Batavus, 30 Oct.
151: Jacobus de Graeff Batavus, 30 Oct.
152: Polcardus Oeverlander Batavus, 8 Nov.
153: Petrus de Graeff Batavus, 8 Nov.

1595.

154: Joannes Saeckma Frisius iurisp. stud.
155: Conradus Vorst Agrippinensis.
156: Johannes Malapertius Antwerpianus.
157: Ludovicus Malapertius Antwerpianus.

1597.

158: Cornelius Vander Myle Hagiensis, 2 Maii.
159: Dominicus à Botnija Frisius Occid., 9 Maii.
160: Johannes Bogermannus Frisius.
161: Isaacus Boots Vesaliensis, 20 Maii.
162: Georgius Wiarda Frisius Occidentalis.
163: Gellius Fongeffall S. Fauriensis Friso, 21 Maii.
164: Esaias Sadeel leg. stud.
165: Gerardus Caesarius Ultraiectinus.
166: Johannes Petrus Aschpan ab Haag st., 19 Dec.

1598.

167: Hadrianus Cornelius Drogius Delphensis Batavus the. stud., 20 Maii.
168: Theophilus Ryckwerd Belga.
169: Franciscus Leo Bommelianus Belga, 20 Maii.
170: Jacobus Montanus Antwerpianus Brabantus the. stud.
171: Henricus Leo Bommelianus Belga, 20 Maii.
172: Paulus Joannes Senecanus Frisius, 14 Oct.

1599.

173: Arnoldus Rusius Daventriensis.
174: Jacobus Hundius Flissingensis.
175: Isaacus Diamantius Antwerpiensis, 28 Maii.
176: Nicolaus Grewinchof Roterodamus, 28 Maii.
177: Antonius Walaeus Gandavensis theol. stud., 20 Aug.
178: Dominicus ab Aylva Holwerd. Phrysius, 22 Oct.
179: Adrianus Manmaker Medioburgus, 22 Oct.
180: Rudolphus Heblaeus Frisius, 22 Oct.

1600.

181: Balduynus a Middelburch Zwollanus, 10 Febr.
182: Johannes Huldrichius Leovardiensis Frisius, 1 Maii.
183: Jarichus a Cammingha Franeq. Frisius, 1 Maii.

184: Johannes a Lodenstein Delphico-Batavus theol. stud.

185: Guilielmus a Zevender Batavus, pridie Cal. sextiles.

186: Cornelius Theodori Van der Meer Batavus, prid. Cal. Julii.

187: Doco Von Jongasma Frisius.

1601.

188: Everhardus Feyth Geldrus, 7 Aprilis.

189: Petrus Poppo Batavus, 20 Aprilis.

190: Johannes Poppo Batavus, 22 Aprilis.

191: Cornelius Burchvliet Brielanus, 15 Sept.

192: Christophorus Sticke Daventriensis Transisulanus.

193: Theodorus Scherff Daventriensis Transisulanus.

194: Piero Colff Amstedamensis.

195: Jacobus Bacherus Amsterodamensis.

196: Albertus Potterus Alcmarianus.

197: Daniel Wittius Gandano-Batavus.

1602.

198: Stephanus Corcellius.

199: Henricus Hovinius Amsterodamensis, 25 Maii.

200: Andreas Burier Insulanus, 25 Maii.

1603.

201: Nathanael Clasenius Zelandius, 7 Januarii.

1604.

202: Daniel Plancius Bruxellensis, 6 Aprilis.

203: Joannes Arnoldus Lugduno-Batavus, 6 Aprilis.

204: Egbertus Verhoetius Harlemo-Batavus, 23 Aprilis.

205: Johannes Woeth Hardavico Geldrus, 4 Junii.

206: Henricus ab Essen Geldrus, 4 Junii.

207: Jeremias Plancius Bruxellensis Belga, 15 Sept.

208: Jeremias de Pours Neogortanus S. S. the. st., 29 Oct.
209: Joannes Sartorius Leoverdiensis Frisius Belga S. S. the. stud., 29 Oct.
210: Guilielmus Henrici Ultraiectinus Belga sanctae theol. stud., 25 Dec.
211: Laurentius Boenart Zirigoeo-Zelandus the. st., 25 Dec.

1605.

212: Abrahamus Mellinus Flissingano-Zelandus theol. stud., 9 Februarii.
213: Arnoldus Haarsius Leovardiensis Frisius Belga iuris studiosus, 2 Maii.
214: Henricus Bootius Batavus sacrosanctae theol. stud., 2 Maii.
215: Hesselus Horatius a Vernou Frisius.
216: Johannes Essenius Verianus Zelandus theol. stud.

1606.

217: Philippus Pynacker Delphico-Batavus, 1 Julii.
218: Cornelius Bartholdus Meyledamius Fryso, 11 Nov.

1607.

219: Jodocus de Bils Gandavensis Flander, 28 Aprilis.
220: Lodovicus de Bils Gandavensis, 21 Maio.

1608.

221: Andreas Epeus Frisius stud. iuris.
222: Petrus Goekelius Sicamber theol. stud.
223: Henricus a Galen Bommelano Geldrus.
224: Nathan Vaius Zelandus stud. theol.
225: Petrus Plancius Bruxellensis.
226: Regnerus Bogerman Frisius.
227: Bernhardus Fulsingh Groning. Frisius.
228: Jacobus Laurentius Amsteldamensis.

229: Gerardus Foeyt Ultraiectinus.
230: Gerardus Quirini de Blauw Frisius B.
231: Jacobus de Bourges Flander.

1610.

232: Daniel de Slachmulder Middelburgo-Zelandus.
233: Theodorus Petreius Amsterodamensis.
234: Guinandus Rutgersius Durdrechto-Batavus, 24 Dec.

1611.

235: Johannes Fabricius Aquisgranensis, 8 Oct.
236: Beniamin Vannemakerus Antwerpianus.

1612.

237: Johannes Gossuyn Bossman Durdrechto-Batavus, 15 Apr.
238: Johannes Rosaeus Durdrechto-Batavus, 2 Junii.
239: Bartholomaeus Prevostius Amstelsdamo-Batavus, 8 Sept.
240: Jacobus Guilielmi Hooft Amsteldamo-Batavus, 3 Oct.

1613.

241: Samuel Ampsinck Harlemo-Batavus, 10 Dec.

1614.

242: Daniel A. Clys Lugd.-Belga, 8 Febr.
243: Johannes Broers Amsteldamensis, 5 Martii.
244: Isaacus Sixtus Amstelodamo-Batavus, 4 Maii.
245: Nicolaus Lutma ex urbe Gronningensi Belga, 22 Julii.
246: Esaias Wykentoorn Hollando-Batavus.
247: Johannes Cloppenburch Amstelredamensis, 9 Sept.
248: Antonius Planeius Amstelredamensis, 9 Sept.
249: Esaias Davidis Meurant Amstelo-Batavus, 9 Sept.

1616.

250: Matthias Meursius Amsteldamensis, 29 Martii.

1617.

251: C. Leguerus Flama Friso Omblandus sanc. theol. et phil. stud. et investigator amore veritatis.

252: Johannes des Watines Haerlemius Belga, 4 Nov.

1618.

253: Wesselus Ubbonis Emmi Frisius, 25 Febr.

254: Guilielmus Tilenus Zeelando-Middelburgensis, 6 Maii.

255: David Placeus Insulensis.

256: Andreas Colvius Dordracenus.

257: Arnoldus Martinus Metelliburgo-Zelandus.

258: Timotheus Rolandus Delphensis Hollandus, 9 Nov.

259: Nicolaus Jansonius Arnh.-Geldrus, 21 Nov.

1620.

260: Abrahamus Heydanus Franckenthalliensis.

261: Antonius ab Harinchbouckh Amstelo-Batavus.

262: Daniel de Maraes Amstelo-Batavus.

263: Otteo Swanenburgius Ultraicctinus.

264: Jacobus Lubart Hollandus.

265: David Lipsius Lillobrabantus.

1621.

266: Casparus Adriani Medioburgo-Zelandus.

267: Franciscus Josius Medioburgo-Zelandus.

268: Aegidius Godfridi Vera-Zelandus, Junii.

1622.

269: Henricus Colvius Dordrechtanus, Octobr.

1623.

270: Carolus Hubctarius Belga, April.

271: Isaacus Biscopius Anglo-Belga, Octobr.

1624.

272: Johannes Arcerius Frisius, Maii.

273: Henricus Wilhelmi Berckelius Lugduno-Batavus, Oct.

1626.

274: Ruysch de Wouro Hagae-comitanus.

275: Johannes Mercator Marco Sicamber, 14 Cal. Jan.

276: Bernhardus Wilbrenninck Arenaco Geldrus Belga.

277: Conradus Coenen Arnhemo Sycamber Belga.

1627.

278: Cornelius Tenys Medeoburgo Zelandus, 10 Aug.

279: Andreas Rotarius Risvico-Batavus, 30 Oct.

1629.

280: Christianus Suellen Bredanus.

1631.

281: Arnoldus a Goor Moersensis.

1635.

282: Bartholdus Goltsmit Zutphano-Geldrus, 11 Julii.

1636.

283: Philippus Deodatus Genevensis, mense Maii.

284: Arnoldus Bornius Ultraiectensis, 30 Maii.

285: Joannes Strick Traiecto-Bat., 30 Maii.

286: Lambertus Velthuysius Ultraiectensis, 30 Maii.

1638.

287: Antonius Huls Hildamontanus, 16 Maii.

1646.

Alexandro Moro rectore nobiles exteri meliorum literarum amantes, et eruditione ac virtute praestantes hospitalis tesserae instar nomen adscripsere:

288: Joannes Meerlingh Rheno-Traiectinus.

289: Johannes De La Cour Lugduno-Batavus.

1653.

290: Nicolaus Vedelius Daventriensis.

1654.

291: Nicolaus Voet S. th. st. Ultraiectinus, 13 Dec.

1656.

292: Johan. Albertus O. F. Zaunschlifer Amisfortis Ultraiectinus S. S. cand., d. 29 Sept.

293: Everhardus Sigers Groninganus L. Hum. stud., d. 29 Sept.

294: Cornelius Moerincx alias Meurier theol. stud. Dordraco oriundus, die 17 Octobris.

295: Abrahamus Moerincx, alias Meurier, phil. stud. illius frater Dordraco oriúndus, die 17 Octobris.

1658.

296: Robertus Keuchenius Petri filius Groninganus S. M. C., d. 22 Martii.

1659.

297: Elias Saurinus Pratalgidensis, filius Petri Saurini Pastoris, sacrosanctae theologiae studiosus nomen dedi, 14 Oct.

298: Johannes Du Bois Traiectinus, filius Johannis Jacobi Du Bois pastoris in Ecclesia gallobelgica Traiectini, stud. theol., 15 Oct.

299: Samuel Basnage Anthonii filius Normanus Baiocensis S. S. theol. stud. nomen dedi, die 27 Junii.

1663.

300: Godefridus a Kempen S. S. theol. cand. Amstelod., 21 Aug.

1664.

301: Andreas Rivetus Hagiensis, 3 Sept.

1665.

302: Philippus De La Fontaine Amstelodamensis, 30 Aug.

503: Phinées Piclat Arausionensis, decimo Cal. Octob.

1666.

504: Joannes Saucholle Amstelodamensis, 1 Junii.

1668.

505: Joh. Ludovicus Bocherus Hagiensis S. theol. doctor.

1670.

506: Jacobus Basnage Rothomagoeus, Junii.

507: Petrus Bayle Carlanensis, die 19 mens. Sept.

508: Casparus Sibelius a Goor Daventriensis Belga.

1672.

509: Johannes Clericus Genevensis.

1677.

510: Daniel de Superville Salmuriensis th. stud. huic albo nomen suum lubens apposuit, 26 Junii.

1680.

511: Johannes Jacobus Van Schlecht Hagiensis philos. stud., 1 die Junii.

1692.

512: Jacobus Saurinus Nemausiensis.

1693.

513: Johannes Barbeyracus Biterrensis th. stud., 1 Junii.

1698.

514: Godofridus Wessemius Sintaman Hagiensis phil. stud., 23 Maii.

1714.

515: Carolus Chais Genevensis.

1715.

516: Johannes Steenlack Rotterodamensis iurispr. stud., 8 Juin.

517: Isaacus Samuel Chatelain Amstelodamensis, 17 Dec.

1716.

318. Petrus van Eys Amstelodamensis theol. stud. L. A. M. Ph. doctor.

1718.

319. Hendricus Albertus Amauricus Paen Hagensis Cometum.

1719.

320. Gaspardus Antonius Hardy Hagensis Cometum stud. philolog., die 17 Julii.

1724.

321. Johannes Philippus Van Eys Amstelodamis iuris cand., die 1 Novembris.

1729.

322. Johannes Franciscus Goudet Hagensis.

1735.

323. Harmandus Caesar Tronchin Amstelodami hum. litter. stud., 7 Maii.

1740.

324. Jacobus Bennelle Amstelodamensis phil. stud. theol., 7 Kal. Maias.

1748.

325. Antonius Josua Trouwers Diodati Indo-Batavus civisque Genevensis theol. stud., 24 Augusti.

1749.

326. Guillelmus Dedel Amstelodamensis.

327. Jan Tenbouten de Deventer philos. stud., 25 Aug.

1753.

328. C. Jonathan Pâsquier Lugd. Bat. theol. st., 19 Aug.

1768.

329. Joannes Lemker Daventriensis theol. stud.

1776.

330. Jacobus Imbertus Malan de Bois-le-Duc (theol.).
331. Ludovicus Dumas Ultraiectensis theol. stud., 7 Aug.

AANTEEKENINGEN

OP DE

NEDERLANDERS STUDENTEN TE HEIDELBERG.

---

1. Petrus Alopetius alias Vos.

Zou deze behoord hebben tot hetzelfde geslacht der Vossii alias Alopecii, dat in de zestiende eeuw te Roermond was gevestigd? Joannes Vossius sive Alopecius (de eerste, van wien De Crane in zijne *Oratio de Vossiorum Juniorumque familia* gewag maakt) werd geboren, toen de hier vermelde reeds zijne studiën had voltooid. Van dezen (den vader van den beroemden Gerardus Johannes) vermeldt hij uitdrukkelijk: »ab anno aetatis tertio et vicesimo animum ad Theologiae studium applicans, primum in Academia Heidelbergensi summos audiverat sacrae disciplinae doctores, deinde ecclesiae in illa dioecesi curam in se susceperat." Toch heb ik zijn naam in de Matricula vruchteloos gezocht. Vgl. Meursii *Athen. Batav.* 268. Schotel, *Kerkelijk Dordrecht*, I. 91. 199 vlg.

2. Antonius Schorus.

De Jaarboeken der Heidelbergsche Hoogeschool leeren ons vele bijzonderheden kennen betreffende dezen man, »qui primus incorruptam pandere viam ad Latinitatem veram adgressus est," gelijk Morhofius in zijn *Polyhistor* getuigt. Hij was een der eerste leeraars aan het paedagogium te Heidelberg en reeds in 1546 door den Keurvorst tot Professor Rhetorices benoemd. Groot waren de diensten, die hij aan het onderwijs bewees. Doch in 1550 beging hij de onvoorzichtigheid van een tooneelspel »Eusebeia sive Religio" geheeten door zijne leerlingen binnen 's kamers te doen vertoonen, waarin Karel V en zijne Grooten waren aan de kaak gesteld. Een streng onderzoek werd ingesteld. Schorus nam de vlugt eerst naar Pforzheim, vervolgens naar Straatsburg, eindelijk naar Lausanne, waar hij reeds in 1552 overleed. Hij die het leven en het bedrijf van dezen merkwaardigen man wil leeren kennen, vergenoege zich niet met de berigten bij Valerius Andreae en Bayle, maar raadplege tevens Wundt, *Progr. Memorabilium Ordinis Philosophici Heidelbergensis partem secundam exhibens* (Heidelb. 1783) p. 18. Hautz, *Lycei Heidelbergensis Origines et Progressus* (Heidelb. 1846) p. 41—49. Hautz, *Geschichte der Neckarschule in Heidelberg* (Ald. 1849) p. 32.

3. Georgius Cassander.

Bij zijne talrijke biografen komt geen spoor van zijn verblijf te Heidelberg voor. Thans is het waarschijnlijk geworden, dat hij zich van Straatsburg, waar hij in 1544 vertoefde, naar Heidelberg heeft begeven. Vgl. Calkoen, *de G. Cassandro*. T. a. R. 1858. De monografie van A. C. Th. Friedrichs, *Georgii Cassandri vita*

et Theologia (Gott. 1835. 4.), een bekroond geschrift, was niet ter mijner beschikking.

5. Aggaeus Titus.

Een der eerste predikers der Hervorming hier te lande. Den 10 Januarij 1567 werd Cornelia Spaensz uit Utrecht gebannen, omdat zij Aggaeus en nog een ander predikant gehuisvest had. Marcus, *Sentent. en Ind.* 28. Waarschijnlijk is hij dezelfde, die als Aggaeus van Hempers voorkomt bij Lorgion, *Geschiedenis van de Kerkhervorming in Friesland*, 75.

6. Regnerus Alberda.

Reynt Alberda was een der eerste Hervormden in Groningen en moest in 1567 uit die stad de wijk nemen. Twee jaren later werd hij door den bloedraad ingedaagd, gebannen en met beslag op zijne goederen gestraft. Zijne lotgevallen en bedrijf zijn algemeen bekend. Ook de roem zijner geleerdheid is door velen verbreid, inzonderheid door zijne stadgenooten en eerste hoogleeraren der Groninger Akademie, Emmius en Huningha.

11. Henricus Smetius.

Bijgenaamd a Leda, geboren te Aalst in Vlaanderen, 29 Junij 1536 (niet 1537, zoo als Joecher in v. schrijft). Hij studeerde te Leuven, Rostock en Heidelberg, verwierf zich in 1561 te Bologna de waardigheid van Doctor in de Geneeskunde en werd in 1573 lijfarts van Frederik III, Keurvorst van de Palts. Na het overlijden van dezen vestigde hij zich in Frankrijk, doch keerde onder Johan Casimir naar de Palts terug. Met roem nam hij de betrekking van Hoogleeraar in de Medicijnen eerst te Neustadt aan de Haardt, later te Heidelberg waar; ter laatstgenoemder plaatse is hij 15 Maart

1614 overleden. Vgl. Melch. Adami *Vitae Medicor.* 421, en J. H. Andreae, *de quibusd. Eruditor. luminibus, et Palatinatum et Belgium docendo illustrantibus.* (Heidelb. 1774. 4.) I, 26. Laatstgenoemde heeft ook zijn grafschrift medegedeeld in *Monumenta Heidelb. continuata*, 16. Talrijk zijn de door hem uitgegevene zoo medische als philologische werken. Vgl. hierna, No. 174.

12. Stephanus Sylvius.

Eene merkwaardige bijdrage tot het leven van den bekenden Stephanus Sybrandi Sylvius, omstreeks het jaar 1507 te Wijnjeterp in Opsterland geboren. Suffridus Petri, die zijn leven vrij uitvoerig beschrijft, meldt niets van zijn verblijf te Heidelberg, maar zegt: »Floruit maxime circa annum Christi 1556." Wel was het uit Brucherus bekend dat Sylvius te Heidelberg de doctorale waardigheid had erlangd, maar thans blijkt, dat hij na Februarij 1559 van Leeuwarden naar Groningen, als predikant aan de St. Maartens-Kerk, is vertrokken. Ter laatstgenoemden stede overleed hij in 1567. Nu wordt het duidelijk dat Sylvius, om de vervolgingen van Lindanus te ontgaan, Leeuwarden heeft verlaten en zich naar Heidelberg begeven, dat tijdens zijn verblijf aldaar eerst Regnerus Praedinius te Groningen is overleden (10 April 1559), daarna het onderzoek van Lindanus naar de leer van Stephanus heeft plaats gehad, en deze vervolgens zich te Groningen in de bovengenoemde betrekking heeft gevestigd vóór Junij 1559. Vgl. *Charterb. v. Friesl.* III. 468. Suffr. Petri, *de Script. Fris.* 156—158. Gabbema, *Verh. van Leeuwarden*, 400 vlg. *Oudheden en Gestichten van Friesland*, I. 355. Brucherus, *Gesch. der Herv. in Gron.* 133. P. Hofstede de Groot, *Gesch. der Broederenkerk te*

Gron. 115. E. J. Diest Lorgion, *Geschiedenis der Kerkhervorming in Friesland,* 30—34.

Zijn verblijf te Heidelberg gaf aanleiding tot eene der meest opmerkelijke voorvallen, die wij in de jaarboeken der Universiteit lezen. Als hij naar den doctoralen graad dong, bestond de Godgeleerde Faculteit uit de Hoogleeraren Tilemannus Heshusius en Petrus Boquinus. Beiden namen aan het gevorderde examen deel en verklaarden hem waardig om tot de promotie te worden toegelaten. De stellingen, die hij zou hebben te verdedigen, werden door eerstgemelden godgeleerde ontworpen, doch zij waren zoo ingerigt, dat en de Roomsch-Katholijken en de Zwinglianen zich daardoor beleedigd mogten achten. Sylvius weigerde. Heshusius, verwoed over deze ongehoorde stoutmoedigheid, verlangde de toelating tot de promotie weêr te zien ingetrokken. Doch Boquinus was overtuigd, dat dit met gezonde regtsbeginselen onbestaanbaar was. Zoo was de faculteit niet bij magte een besluit te nemen, en moest de zaak aan de beslissing van den Rector Magnificus worden onderworpen. De edele geneesheer Thomas Erastus bekleedde destijds die betrekking. Hij besliste ten voordeele van Sylvius en zijne uitspraak werd door den Akademischen Senaat volkomen bekrachtigd. Boquinus werd nu als promotor aangewezen en de doctorale graad werd aan Sylvius plechtig toegekend. Vruchteloos waren de pogingen door Heshusius bij de Hooge Regering aangewend, om het genomen besluit te doen vernietigen; op mannelijke wijs verdedigde Erastus bij den Keurvorst de genomene beslissing. Doch de wrok bleef voortleven in de ziel van den wraakgierigen aanklager, en in 1570 trof Erastus de kerkelijke ban. Hij

was beschuldigd van zamenspanning met Sylvanus en anderen die van Arianisme verdacht waren. De promotie van Sylvius was het voorspel van de kerkelijke beweging, die den 13 December 1572 met het onthoofden van den ongelukkigen Sylvanus op het marktplein te Heidelberg eindigde.

15. Bernardus Rudolphus.

Later predikant te Jemgum, in 1581 door het drijven van Ligarius weggezonden en te Bingum beroepen. Meiners, II. 157.

Onder de tijdgenooten van Sylvius en Rudolphus, die in dit zelfde jaar werden ingeschreven door den Rector Johannes Geyselbachius, verdienen opmerking:

Vitus Bolantus, J. U. D. Illustr. Princ. Dni Ottonis Henrici a consiliis.

Tilemannus Heshusius Vesaliensis Theol. Doct.

Caspar Olevianus Trevirensis Jur. Doct.

Matthaeus Rychinger Flander Art. Mag.

17. Johannes a Schagen et Buchorn.

Cf. van. Leeuwen, *Batavia Illustrata*, 1077. Voor Buchorn leze men: *Boekhorst.*

20. Eckius Jelsemus.

Als vermaarden tijdgenoot vermeld ik hier: Zacharias Ursinus Vratislaviensis. Tweemalen vind ik vermeld Otto ab Hoevel, nobilis Westphalus, illustriss. Friderici Elector. a consiliis.

21. Feyo Seckinge.

Zoon van Johan Seckinghe, later gehuwd met Oedt Gayckinga, dochter van Albert Gayckinga te Zuidhorn. *Stamboek van den Frieschen Adel*, I. 172. II. 110.

22. Sixtus a Bottinga.

Of Syds van Botnia, zoon van Jarich van Botnia en N. Stenstera, gehuwd in 1571 met Teth Douwesd. Douma van Oenema, Grietman van Wijmbritseradeel, stierf 20 Maart 1615. Vgl. Te Water, *Verbond der Edelen*, II. 270. *Stamboek*, I. 45. II. 40.

27. Lambertus Pithopaeus.

Eigenlijk Lambertus Ludolphus Helmius Pithopaeus, geboren te Deventer in 1535, in 1563 doeent aan het Paedagogium te Heidelberg, in 1565 Professor Latinae Linguae. Gelijktijdig met Smetius hield hij den roem der school te Neustadt staande, en met dezen keerde hij naar Heidelberg terug. Hij overleed in 1596. Vele bouwstoffen voor zijn leven vindt men in Melch. Adami *Vit. Philosoph.* 190. Wund, *Facult. Philos. Heidelb. Memorabilia*, II. 56 vlg. Andreae, *de quibusd. erudit. luminib.* I. 14 vlg. Schwab, *Syllab. Rector. Magnif. Univ. Heidelb.* I. 145 vlg. Flad, *Tentamina prima de statu literario et eruditis, qui in Palatinatu floruerunt.* (Heidelb. 1761) 21. Saxii *Onomastic.* III. 651. Hautz, *Lycei Heidelbergensis origines et progressus* (Heidelb. 1846) 91—97, 108—110. 119. Dezelfde, *Geschichte der Neckarschule in Heidelberg.* (Ald. 1849.) Dezelfde, *Die erste Gelehrtenschule reformirter Glaubenbekenntnissen in Deutschland.* (Ald. 1855) 5—12. 19. 27—33. 39. 42. 46.

30. Franciseus Unia.

Waarschijnlijk de zoon van Ritscke van Unia, die later Drost van Genemuiden was en Margaretha van der Marek. Dat hij ongehuwd gestorven is, leert ons het *Stamboek van den Frieschen Adel*, I. 385. Vgl. II. 267. Hoe komt de zoon van den ijverigen katholijk en koningsgezinde te Heidelberg?

32. Hubertus Sturmius.

Belangrijk mag deze aanwijzing genoemd worden, omdat betrekkelijk weinig van den Leidschen Hoogleeraar Hubertus Sturmius bekend is. Dat hij te Heidelberg onder Zanchius, Ursinus, Boquinus en Tremellius studeerde, wisten wij uit Meursius, *Athen. Bat.* 257. Maar wanneer? Paquot (*Mémoires*, VII. 255) teekent bij het jaar 1578 aan: »Il ne put étudier à Heidelberg au delà de cette année, les professeurs Calvinistes en ayant été chassés pour faire place aux Luthériens."

33. Taco Hemstra.

Heerschip van Kimswert, gehuwd met Jelst van Bonga, stierf in 1617. Het Latijnsche grafschrift op hen beiden is nog in de kerk te Kimswert aanwezig, en luidt aldus:

Heic Taco, quem noris, Hemstra est situs, heic cubat uxor
Gellia Bonga, fide carus uterque Deo.
Moribus hic placidis fuit, haec quoque moribus iisdem
Atque bono clarus stemmate uterque fuit.
Vixit uterque Deo dum vixit, at inde senecta
Aret uterque gravis, mox nece uterque cadit.
Sic sit vita tibi, ut, cum mors venit aspera, mortem
Non timeas, constans sed moriare fide.

Frisia Nobilis, 141.

In een gedicht van Gellius Snecanus, ald. 154, wordengen oemd

»— Taco et Feyo: quo stemmate ab Heemstra
Jure sodalitii commemorare decet."

34. Sixtus Galama.

Moet wel Sicke van Galama zijn, de zoon van

Tonis van Galama en Cnier Douwerd. van Jousma, *Stamb.* I. 118. Dat hij in den krijg is omgekomen, lezen wij ald. II. 76.

35. Laurentius Vomelius Stapert.

Waarschijnlijk de zoon van den beroemden Frieschen regtsgeleerden Cyprianus Vomelius a Stapert, die destijds lid van het Rijkskamergerigt te Spiers was. Van hem zegt Suffr. Petri, *de Script. Frisiae*, p. 373: »Uxorem habuit Sibricam filiam Marci Sicconis, celeberrimi per Frisiam Capitanei. Ex qua filium procreavit Laurentium Vomelium a Stapert, J. U. Doctorem et Judicii Imperialis Camerae advocatum et procuratorem, cujus insigni diligentia, industria ac fide, multi Principes, multae provinciae ac civitates longe lateque toto imperio nituntur."

37. Menso Alting.

Den 9 November 1541 te Eelde geboren en te Keulen onderwezen, ging hij tot de partij der Hervorming over, studeerde te Heidelberg en werd aldaar als predikant toegelaten in 1566. Vgl. behalve zijn leven door Ubbo Emmius beschreven, de werken aangehaald bij Roijaards, *Geschiedenis der Hervorming in Utrecht*, 229. Geen wonder, dat hij bij Tjaden, *Das gelehrte Ostfriesland*, II. 338, »in der That einer der Stifter der hierländischen Unruhen" heet. Hij was de zoon van den Groninger gezworene Rudolf Alting en had zeven zonen, die allen in de geschiedenis van Oostfriesland en de Palts bekend zijn. Den 7 October 1612 is hij overleden en in de Groote Kerk te Emden begraven.

38. Oliverius Bockius.

Reeds den 9 October 1562 was hij, onder den Decanus Boquinus, onder de studenten der Godgeleerdheid

opgenomén. Hij was de eerste Rector van het Heidelberger Paedagogium. De Fasti der Hoogeschool leveren merkwaardige bouwstoffen voor eene geschiedenis zijner werkzaamheden; in vele opzigten stond hij boven zijne tijdgenooten, en daarom had hij met de leden der philosophische Faculteit een zwaren strijd te verduren. Intusschen kan men over hem vgl. Alting, en Miegii *Monument. pietatis* (Frf. 1701. 4.) 194. Quir. Reuteri *Jubilaeus primus Collegii Sapientiae Heidelb.* (1606. 4.) 162. J. H. Andreae, *Conatus historico-literarius de illustri Gymnasio Heidelbergensi*, (Ald. 1764. 4.) 10 vlg. Dezelfde, *de quibusdam Eruditor. luminib.* 1. 15 vlg. Hautz, *Lycei Heidelb. origines*, 97, 116, 118, 120, 122. Dezelfde, *die erste Gelehrtenschule*, 3—18, 23, 30—37, achter welk werkje ook het geheele bezwaarschrift der Artisten-Faculteit is afgedrukt. Eene merkwaardige bijdrage tot het leven van Olivier Bock levert de *Historie ende geschiedenissen van de verraderlijcke ghevanghenisse der vromer ende godtsaligher mannen, Christophori Fabritii, Dienaer des Godtlijcken woordts binnen Antwerpen, ende Oliverii Bockij, Professeur der Latijnscher sprake in de hooge ende vermaerde schole van Heydelbergh.* Hantw. 1582. 12. Vgl. Serrure, *Vaderl. Mus.* IV. 291.

39. Martinus Lydius.

Het was bekend, dat hij achtereenvolgens te Ilfeld in het Stolbergsche, te Tubingen en te Heidelberg onderrigt genoot. Onjuist is evenwel het berigt in het *Alg. Biogr. Woordenb.*, dat hij, na te Ilfeld onderwezen te zijn, zijne letteroefeningen te Tubingen onder het opzigt van Michael Neander voortzettede; want Neander was Rector te Ilfeld en heeft zich nooit te Tubingen gevestigd: daar was Martinus Crusius de leidsman van

Lydius. Te Heidelberg is hij korten tijd na zijne aankomst onder de leeraren van het Collegium Sapientiae opgenomen; toch zal hij nog wel eenigen tijd de voorlezingen van Zacharias Ursinus en andere beroemde mannen hebben bijgewoond.

40. Johannes Folkersheimer.

Bij Schwab, 128: *Dolkersheimer*. Ook David Pareus werd in dit jaar ingeschreven.

46. Casparus Gent.

Caspar van Gent werd in 1574 predikant te Ridderkerk, vanwaar hij in het volgende jaar naar Leiden vertrok. De betrekking van eersten hoogleeraar in de Hebreeuwsche taal, waartoe hij benoemd was, schijnt hij slechts korten tijd te hebben waargenomen, daar zij reeds in Julij van laatstgenoemd jaar aan Hermanus Renecherus werd opgedragen. Siegenbeck, *Gesch. d. Leijdsche Hoogesch.* II. Toev. en Bijl. 55. De gissing, in het *Alg. Biogr. Woordenb. d. Nederl.* in v. voorgedragen, dat hij van Gent in Vlaanderen afkomstig was, wordt door ons Album, dat hem een Geldersman noemt, weêrsproken; waarschijnlijk alzoo wordt Gent in Over-Betuwe door dezen naam aangewezen. In het Leidsche passieboekje wordt hij vermeld als predikant te Brugge in 1579. Vgl. Janssen, *Kerkhervorming te Brugge*, II. 287, 328.

47. Jacobus Commelinus.

Hij was een broeder van den Heidelbergschen boekdrukker Hieronymus Commelinus. Uit den bundel gedichten, dien hij in 1568 in het licht zond, was reeds bekend, dat hij te Gent was geboren.

48. Johannes Nicasius.

Later predikant te Appingadam; bij Brucherus vind

ik hem echter als zoodanig niet vermeld. Hij was voorzitter van de eerste Kerkvergadering in Drenthe, die 11 September 1600 gehouden werd. Vgl. Magnin, *Kerkelijke Geschiedenis van Drenthe*, 197.

49. Oricus Doyhemius.

Bij Schwab, 128: *Doyheimer*. Zie hier het bewijs, dat de Raadsheer in den Hove van Friesland, in de Naamlijst als Diderik vermeld, Orick of Orck heette. De gissing, in het *Stamboek*, II. 6 voorgesteld, is nu volkomen bevestigd. Is hij 5 September 1549 met Lysbeth Nicolai gehuwd, zoo moet de onze wel hun oudste kind geweest zijn. Hij zelf trouwde Doedt Hesfeld van Aysma, en was de vader van Orck van Doyem, die later voorkomt, N. 366.

53. Hayeo de Nantzum.

Een *Wijlcko* de Nantzum vind ik bij Westendorp, t. a. pl. 63.

54. Jibbo Aldrynga.

Bij Schwab, 128: *Ibbo*. Een Jonkheer Jebbo Aldringa, schepper van het Aduarder Zylvest, komt voor bij Feith, *Archief* (1634) IV. 22. 28. De onze is welligt degeen, die, Heer tot Feerwerd en Ezinghe, Franscke van Canninghe, wed. Rengers huwde. *Stamb.* I. 76.

55. Henricus Artopaeus.

Waarschijnlijk een broeder van den bekenden Rudolphus Artopaeus, die eveneens te Emden geboren was. Zie N. 141 der lijst van Genève.

56. Wolbertus Teleconius.

Bij Schwab, 128, wordt gelezen *Telecomius*.

57. Gisbertus Ens.

Zijn zoon Joh. Gisberti komt voor als predikant te

Foudgum c. a. bij Columba, 98. Ontwijfelbaar wordt door deze aanteekening de emendatio bij N. 28 der lijst van Genève voorgedragen.

58. Menelaus Ompteda.

Zijn grootvader, Menold Ompteda, gehuwd met Rencke Aulsema, komt voor bij Feith, *Archief*, II. 137.

59. Hermannus Boningius.

Bij Schwab, 128, heet hij *Bonnigius*.

60. Rembartus Aelzema.

Bij Schwab, 128, leest men *Aeckema*.

63. Mauricius Frese.

Bij Schwab, 128, wordt hij *Fresse* genoemd. Ongetwijfeld uit Oostfriesland. Uit hetzelfde geslacht was afkomstig de bekende Regtsgeleerde Nicolaus Gerlach von Freese, die lid van het Rijkskamergerigt te Spiers werd, alsmede Johann Conrad Freese, Kön. Preuss. Kriegs-Commissär in 1796.

64. Habbo Aldringa.

Een Habbo Aldringa komt in het midden der 16e eeuw voor bij Tjaden, *Gelehrtes Ostfriesl.* I. 223. Ook de hier vermelde zal wel behoord hebben tot het geslacht von Nesse.

Rector was in dit jaar 1567, Sigismundus Melanchton Brettensis, Philos. et Medic. Doct. et Prof.

65. Mello Froma.

Teddo Froma, Jacob Froma, Ballo Froma, worden vermeld op de naamlijsten van slagtoffers der beroerten bij Westendorp, t. a. pl. 48, 54, 63. Ook in Feith's *Archief* komen verschillende personen van dat geslacht voor.

66. Nicolaus Cater.

Bij Schwab, 129, heet hij *Crater*.

67. Petrus ab Alst.

Reeds in het volgende jaar is hij tot Hoogleeraar in de regten te Heidelberg benoemd, welke betrekking hij tot 1577 bekleed heeft. Hem was het onderwijs der Instituten opgedragen, terwijl Bertholdus Redlich den Codex, Nicolaus Dobbinus de Pandecten verklaarde. In 1573 trad Hugo Donellus te Heidelberg als opvolger van den overleden' Redlich op. Vgl. *Acta Seculorum Sacror. Acad. Heidelb.* (Heidelb. 1787. 4.) 237. In 1568 was hij ook tot J. U. D. bevorderd, blijkens de *Annal. MSS.* IX. 61. Uit diezelfde *Annales* (XI. 39 v.) lezen wij aangaande zijn vertrek in 1577 het volgende. »D. Rector monebat Senatum sibi D. Petrum Alostanum significasse, quod cogitet, rebus suis ita ferentibus, hinc discedere et posthac inservire Illustr. Principis Electoris sanctae memoriae viduae." Zie Wundt, *de origine et progressu Facultatis Juridicae in Academia Heidelbergensi*, IV. (Heidelb. 1781) 15.

68. Bartholomaeus Mercator.

Hij was de zoon van den beroemden aardrijkskundige Gerard Mercator, en, toen hij te Heidelberg kwam, 27 jaren oud. Reeds vroeger had hij zich bekend gemaakt door zijne *Notae in Sphaeram*, te Keulen in 1563 uitgegeven. Hij overleed reeds in 1568.

72. Jelgerius Feytzma.

Bij Schwab, 129, *Jielgerius* Feytzma geheeten, was de zoon van Hessel van Feitsma, van wien Te Water spreekt, II. 395. III. 529, en van Habel van Offenhuizen. Beide ouders overleefden hem. Zie voorts over hem *Frisia Nobilis*, 101. Scheltema, *Staatk. Nederl.* I. 349. *Stamboek van den Frieschen Adel*, I. 114. II. 74. Sminia, *Naaml. der Grietm.* 315.

75. Valerius Hannya.

Door Schwab, 129, *Fallerius* Hannya genoemd; Valerius schijnt eene vertolking van Gale te zijn. Vgl. *Stamb. van den Fr. Adel*, I. 143. Te Water, II. 447.

74. Gerardus Teethlum.

Wij vinden hem vermeld als echtgenoot van Ansk van Auckema, *Stamb. v. d. Fr. Adel*, I. 28.

75. Johannes Bramius.

Welligt dezelfde Dr. Joannes Bramius, die voorkomt bij Feith, *Archief*, III. 167. Zie hieronder op N. 175. Joannes Bramsche. Misschien een zoon van Thomas Bramius, die in de eerste helft der zestiende eeuw predikant te Emden was. Meiners, I. 218.

77. Alardus Franckeranus.

Bij Schwab, 129, Allardus *Franckan* geheeten, was welligt een zoon van Henricus Alardus of Allardus, die onder de onderteekenaars van het Verbond der Edelen voorkomt. Deze woonde te Leeuwarden. Te Water, II. 147.

79. Petrus Wesembecius.

Deze beroemde regtsgeleerde was 5 Mei 1546 te Antwerpen geboren en is den 27 Augustus 1603 te Coburg overleden. Hij heeft te Jena (1579), Wittenberg (1587) en Altorf (1591) het Hoogleeraarsambt bekleed. Nergens is tot hiertoe over zijn leven, invloed en geschriften op voldoende wijs gehandeld. Intusschen vergelijke men Britz, *Hist. de Droit Belgique*, I. 106. Op de Bibliotheek te Wiesbaden heb ik zijne zeldzame *Oratio de Waldensibus et Albigensibus Christianis* (Genae 1585. 4.) aangetroffen. Over zijn gezag zie men Haalschner, *Preussisches Strafrecht*, I. 168.

82. Gerlacius Capelle.

Uit Nyhoff's mededeelingen in de *Geld. Volks-Alm.* van 1852 was het reeds bekend dat Gerlach van der Capellen, in 1543 te Zutphen geboren, achtervolgens te Bourges, Genève, Basel en Heidelberg studeerde, terwijl hij later nog eenige Italiaansche Hoogescholen bezocht. Toch heb ik te vergeefs zijn naam in het *Livre des Recteurs* gezocht.

Bij Schwab, 130, vind ik nog vermeld den door mij niet opgemerkten: Cornelius Taymon Gandaviensis.

83. Johannes Petreius Groninganus.

Waarschijnlijk een Oostfries, gelijktijdig ingeschreven met Johannes Sibesz Oldershemius, bij Schwab, 130, *Sibertz.*

84. Hesselus ab Hannia.

Zoon van Watze van Hania te Jorwerd en Ydt Gratinga. Hij huwde Wick Wybrensd. van Hermana en overleed in 1584. Zie *Stamboek*, I. 142.

87. Hieronymus Verrutius.

Bij Schwab, 131, *Verutius* geheeten. Later Syndicus der Ommelanden (1575), Feith, *Archief*, II. 372. Hij was J. U. D. Ald. II. 383, 384. Den 26 September 1600 komt hij daar voor de laatste maal voor. Het Register levert zeer gewigtige bouwstoffen voor zijne biographie. Hij overleed in Oldehove te Leeuwarden 3 December 1601. Over zijne beide echtgenooten en kinderen vgl. *Stamb.* I. 31. Bij Suffr. Petri, die zijn leven tot het jaar 1592 beschreef, komt het een en ander voor omtrent zijne studiën te Douay, Bourges, Basel, Rostock en Kopenhagen, maar wordt Heidelberg niet genoemd. Uit ons Album blijkt, dat hij van den in 1562 onderno-

men wetenschappelijke reis in 1568 nog niet was teruggekeerd.

88. Johannes Draber.

Bij Schwab, 131, wordt hij *Traber* genoemd.

89. Andreas Bacherus.

Zeker dezelfde, die in de Pieterskerk te Leyden begraven ligt, waar hij in den ouderdom van 70 jaren, in December 1616 overleed. Hij was te Poperinghe geboren, achttien jaren lang lijfarts der Hertogen van Brunswijk, en werd onder de uitstekendste geneesheeren van zijn' tijd gerangschikt.

90. Everardus Oisteranus de Brunckhorst.

Schwab, 131, noemt hem *Brunskhorst.* Zijn vader hield destijds nog te Deventer verblijf en is eerst in het volgende jaar naar Keulen vertrokken. Revius maakt van zijne studie te Heidelberg in het geheel geen gewag. Maar wat beteekent hier het *Oisteranus?* En wie was Eberhardus Bornhorst, op het jaar 1585 onder N. 222 vermeld?

94. Petrus Teetlum.

Bij Schwab, 131, staat *Teetlun.* Over het geslacht vgl. *Stamb.* II. Nalez. 4—6. — Hij was een zoon van Pieter van Teetlum, en huwde Jodoca van Aytta. Hunne dochter Cnier trouwde Viglius van Aytta, neef van den beroemden regtsgeleerde.

97. Bernhardus Johannes.

In de Acta Facultat. Philos. a. 1567, vond ik aangeteekend: »d. 6 m. Decembr. promotus Bernardus Johannes Groningensis Frisius."

100. Johannes ab Oldenbarnefelt.

Opmerkelijk is het dat Schwab, die onder de »nobiles et praecipui" bijna alle Friezen heeft gerang-

schikt, van Johan van Oldenbarnevelt volstrekt geen gewag maakt. De schrijver der *Historie van het leven en sterven van Heer Johan van Oldenbarnevelt* (s. l. 1648. 4) maakt van zijn verblijf te Heidelberg uitvoerig melding. »In den jare 66. en 67. (zegt hij, bl. 5.) heeft hy sijne studien eerst tot Leuven, ende daer na tot Bourges in Vranckrijck vervolgt. Ende door het opstaen van de tweede Civile oorlog in Vranckrijck in 't eynde van den voorsz. jare 67. is hy gedwongen met veel andere Studenten uyt Vranckrijck te trecken, door het hartochdom ende Graefschap van Borgondien ende Besanson, het Graefschap van Montpelgart, ende een partije van Switserlandt, tot op Basel; van daer zijnde den Rijn afgevaren na Colen, heeft hy aldaar eenen tijdt lanck sijne studien vervolgt. Ende van nieus ordre ende provisie ontfangen hebbende, is gereyst na Heydelberch, om aldaar sijn studium Juris te continueren, ende oock de rechte fundamenten van de ware Christelijcke Religie, gereformeert van de Tyrannije, Afgoderije ende Ketterije des Pausdoms, nader te verstaen. In den jare 68. tot Heydelberch ten eynde voorsz wesende, ende uyt verscheyden disputen onder den Theologanten aldaer, ende die schriften van vele oude en levende Doctoren, verstaende het gevoelen van Godes eeuwige Praedestinatie niet eenparich te wesen, ende dat so wel voor d'eene als d'andere opinie, verscheyden passagien van de Heylige Schrifture, ende het gevoelen van de Godtvruchtigste, vermaerde, ende geleerde oude ende nieuwe Theologanten ende Scribenten, met hare redenen ende consideratien geallegeert werden, ende hem daer inne een tijdt lanck niet weynich bekommert bevonden hebbende, begonde te overdencken dat hy in

sijn oude Groot-vaders Claes van Olden-Barnevelts sterfhuys aen het binnenste van de voorhuys-deur, van zijn Groot-moeder, weduwe van Reynier van Olden-Barnevelt, gevonden hadde een bordeken, daer inne met seer groote letteren geschreven stond: »Nil scire tutissima fides," ende terwijlen 't selve was geschreven ten tijde als Luther de reformatie by de hand genomen hadde, viel hem in dat het verstant van 't voorseyde schrift moeste wesen, van dese hooge ende misterieuse materie van Godes eeuwige Praedestinatie, daer op hy in den voorsz. jare resolveerde hem met het ondersoeck van de selve materie niet meer te willen quellen, maer simpelijck te gelooven, dat alle geloovige Christenen ende hare kinderen, van God den Heeren uyt genaden verkoren, ende geschapen worden ter saligheyd, deur de verdiensten ende voldoeninge voor onse zonden, van onsen Heyland ende Saligmaker Jesum Christum. Voor reden stellende, dat na dien God de Heer almachtig, de genade aen de oprechte Christenen doet, dat sy gelooven datter geen saligheyd en is dan deur sijne genade, de voorsz. verdieninge ende voldoeninge, ende dat men vastelijck vertrout, dat God de Heer zulcken genade ten uytersten sal continueren; Ende of sulk een Christen-mensch door ongeloof ende andere grove sonden hem ontginck, dat God de Heere hem in 't selve ofte andere grove sonden niet en sal laten versmoren, maer genadelijcken bekeeren tot leetwesen ende volhardinge in den voorsz. geloove brengen. In 't welck geloof ende gevoelen hy alsdoen resolveerde te leven ende te sterven: ende vondt hem by de Doctoren ende Professoren Theologiae, Zanchium, ende Bocquinum, mitsgaders den vermaersten Predicant Olevianum, haerluyden te kennen gevende

sijne voorsz. voorgaende bekommeringe, ende eyndelijke resolutie: vragende: of hy daer mede niet en behoorde hem te genoegen endo gerust te stellen? Sij hebben hom geantwoort, dat hy hem met dat govoele wel mochte gerust houden. In 't selve gevoelen heeft hy omtrent vijftich jaren gestaen, ende is daer inne van tijdt tot tijdt bevesticht, sonderlinge uyt dien hij 't sedert dickwijls verstaen hadde, dat het scherp ondersoeck van dit hoog ende mysterieus werck Godes, uyt de Reprobatie, ofte damnanto Praedestinatie, ende saecke tot sulcke vertwijffelinge ende desperatie gebracht wert, dat sommige ouders, uyt het naturel ofte actien van hare kinderen, hebben onderstaen te oordeelen, het een ter saligheyt, ende 't ander ter verdoemenisse gepraedestineert te wesen, dat andere hen selven despreratelijck gehouden hebben ter verdoemenisse gepraedestineert ende gedamneert te wesen, ende zonder andere onderrichtinge te willen plaetse geven, desperatelijck in sulcke opinie gestorven sijn, daer van bedroeffelijcke exempelen haer, van tijdt tot tijdt, openbaren."

101. Jacobus Kimmendonek Kempensis.

Schwab, *Syllabus Rectorum in Univers. Heidelbergensi*, I. 133, maakt van deze inschrijving melding, doch schrijft ten onregte: *Kampensis.* Dezelfde fout komt voor bij Andreae, *de luminibus quibusd. erudit.* I. 16. Op het grafschrift van den voortreffelijken man, dat medegedeeld wordt door Adami, *Apograph. Monument. Heidelb.* 54 heet hij zeer juist: »Jac. Kimedoncius Kempius."

106. Titus Acronius.

Waarschijnlijk een zoon van Bernardus Acronius, predikant te Jarsum nabij Embden. Ruurd en Joannes Acronius waren zijne broeders.

110. Theodorus Vogelsanck.

Zoon van Gerrit Dirks Foegelsangh van Oosterwierum. Hij werd J. U. D., en in of vóór 1577 Lid der Staten van Friesland voor Westergoo. Over zijn leven en bedrijf, waarvan Winsemius dikwijls gewaagt, vgl. *Stamb. v. d. Fr. Adel*, II. 241. Hij huwde Rinck Broersma, en leefde nog 20 Junij 1590, toen hij zich te Hasselt als gedeputeerde ophield. Waarschijnlijk is hij dus niet oud geworden. Zie *Stamb.* I. 352.

111. Petrus van Harinxma.

Zoon van Homme van Harinxma, vertrok van hier naar Genève, waar hij in den ouderdom van 19 jaren overleed. *Stamb. v. d. Fr. Adel*, I. 151. II. 94.

114. Ludovicus Perezius.

Den 10 Junij 1610 werd als student te Leyden ingeschreven Ludovicus Perezius, oud 54 jaren. Dit verklaart ook de bijvoeging: »iniuratus propter aetatem" in het Heidelbergsche Album: hij had dus in 1569 slechts den ouderdom van 13 jaren bereikt.

115. Martinus Perezius.

Beiden, zoo wel Ludovicus als Martinus schijnen zonen geweest te zijn van Marcus Perezius en Ursula Lopes. Op de aanwijzing van beide kinderen was reeds 21 Aug. 1567 groot geld gesteld. Vgl. Schultz Jacobi, *Ned. Archief voor Kerkel. Gesch.* IV. 150.

118 en 119. Caspar et Philippus a Swindern.

Deze aanteekening is daarom vooral belangrijk, omdat zij bewijst, dat werkelijk de familie van Swinderen reeds in het midden der zestiende eeuw te Groningen was gevestigd, dat nog betwijfeld werd door den Hoogleeraar Th. van Swinderen, *Geslachtlijst van de familie van Swinderen*, (Gron. 1850). 63.

122. Tjalling Syxma.

Zoon van Douwe van Andla genaamd van Sixma en Banck van Popma. In 1580 werd hij Grietman van Barradeel, ook hopman onder Douwe van Grovestins. Hij overleed in 1599. Bij Ydschke van Hottinga liet hij drie kinderen na. *Stamb.* I. 360. II. 251. v. Sminia, *Naamlijst*, 213.

125. Leo Juckema.

Zoon van Werp van Juckema en Anna van Moekema. In 1585 werd hij Raadsheer in den Hove van Friesland. Hij huwde Tiet van Burmania. *Stamb.* I. 236. II. 160.

126. Sixtus Scheltema.

Deze Sybeth van Scheltema was de zoon van Schelte van Scheltema en Ursel Herekema. Hij huwde Bauck van Douma van Anjum. Vgl. Te Water, *Verbond der Edelen*, III. 289. *Stamb.* I. 318. II. 214.

127. Sibrandus Camminga.

Zoon van Frans van Camminghа en Teth van Stenstera. In 1578 werd hij Grietman van Leeuwarderadeel. Hij huwde Catharina van Donia en overleed in 1597, te Leeuwarden. Vgl. *Stamb.* I. 75. Sminia, *Naamlijst*, 26. Van der Aa, *Woordenb.* III. 48.

129. Gelmerus Canter.

Blijkbaar een kleinzoon van den beroemden Staatsman Jelmer Canter, die ten tijde van Keizer Maximiliaan grooten invloed op de gebeurtenissen te Groningen oefende.

132. Rembartus Horacus.

Vgl. over zijne betrekking tot den beroemden Nicolaus Vigelius, Suffr. Petri, *de Scriptorib. Frisiae*, p. 453. G. de Wal, *de Clar. Fris. JCtis*, Adnot. 120.

135. Johannes Dorrius.

Belangrijke aanwijzing betreffende dezen talentvollen staatsman, wien zoo talrijke zendingen werden opgedragen en die bij elke gelegenheid de belangen van Overijssel in het hachelijkste tijdsgewricht met uitstekende zorg behartigde. Gewigtige bronnen voor de geschiedenis van zijn leven in het Archief van Kampen aanwezig zijn thans vermeld in het voortreffelijke Register, N. 2569, 2573, 2591, 2622, 2658, 2677, 2681, 2724, 2731. Zie voorts *Overijss. Alm. van Oudh. en Lett.* 1847. 102 vlg. Over zijne letterkundige verdiensten vgl. Hoeufft, *Parn. Lat. Belg.* 71.

136. Alardus Auletius.

Zie N. 76 in de lijst van Genève en de aanteekening aldaar.

141. Arnoldus ab Haersolte.

De plaats, waar deze scherpzinnige regtsgeleerde gestudeerd heeft, was tot heden onbekend. Zijn vader was Johan van Haersolte van Haerst, zijne moeder eene bloedverwante van dezen, Christina van Haersolte. Onjuist is alzoo het berigt in het *Biogr. Woordenb. der Nederl.* II. 62, dat hij met zijne broeders den moederlijken geslachtnaam aannam. Zie voorts Vriemoet, *Athen. Fris.* LXXXV vlg.

145. Melchior Amsweer.

Zoon van Aylko van Amsweer en broeder van Doede. Met Melchior Clant verkondigde hij het Evangelie te Antwerpen, waar hij de Luthersche gemeente bediende, zeer aangenaam bij Aldegonde en anderen, die den geleerden edelman onderhoud en bescherming verleende. Naderhand begaf hij zich naar Friesland bij graaf Willem en van daar naar Dordrecht, waar hij,

naauwelijks dertig jaren oud, tijdens hij een bezoek bij Joh. van der Myle aflegde, overleed. Hij hield veel van Melanchthon. Westendorp, t. a. pl. 62, 66.

148. Cornelius Bombergus.

Onder de chiefz des Consistoires komt hij voor bij Schultz Jacobi, in het *Ned. Archief van Kerk. Gesch.* IV. 150. Met zijne vrouw Clementia Schotti was hij reeds vóór zijn verblijf te Heidelberg (21 Febr. 1568) ingedaagd. Ook op de naamlijst der Calvinisten te Antwerpen (Ald. 158) vinden wij: »Cornelius van Bomberge, fils Daniel." Later vinden wij hem nog als student te Leiden vermeld.

149. Volkerus Westerwolt.

Hij werd Regent van het Collegie op de Cellebroedersgracht te Leyden in 1579, doch in 1588 eervol ontslagen. Daarop is tot het bouwen van het Staten-Collegie besloten. Siegenbeek, II. 150, 151.

150. Arnoldus Westerwolt.

Vgl. de aanteekening op N. 4 van de lijst van Genève.

151. Hermannus Sidereus.

De eerste uit dit geslacht, die mij ergens is voorgekomen. Waar hij den graad van Doctor erlangde, is mij niet bekend; waarschijnlijk te Padua, daar toch was de gelijktijdige promotie in Wijsbegeerte en Geneeskunde gebruikelijk.

152. Ludovicus Casembrotius.

Onder de zonen van den beroemden Leonardus de Casembroot van Brugge vind ik dezen niet vermeld.

153. Johannes Bacherius.

Welligt bloedverwant van den beroemden Gentschen kerkredenaar en dichter Petrus Bacherius, heftigen tegenstander der Hervorming. Zie Hoeufft, *Parn. Lat.*

Belg. 31. Ook Andreas Bacherus was uit Poperinghe. Zie boven N. 89 der Heidelb. lijst.

154. Egbert Coiter.

Vele leden uit het geslacht der Koyters, die in de 16e eeuw leefden, vindt men vermeld bij Feith, *Register*, VI. 289. Welligt was deze een jongere broeder van den beroemden geneesheer.

160. Eppo Hayonis.

Een Ebe Hayens (1560) komt voor bij Feith, *Archief*, II. 176.

163. Jacobus Barlaeus.

Hij was de zoon van Lambertus Barlaeus, den ouden, broeder van Caspar Barlaeus den ouden en Melchior Barlaeus den latijnschen dichter. Ook laatstgenoemde was te Antwerpen geboren. Onze Jacobus werd eerst praeceptor der tweede klasse aan de Latijnsche School te Leiden, later Rector van het Gymnasium te Brielle. Zie Hoeufft, *Parn. Lat. Belg.* 48.

164. Basilius Ludolphus Pithopaeus.

Zoon van den beroemden Lambertus Daventriensis.

166. Otto Calandt.

Men leze: Otto *Clant.*

169. Carolus Agricola.

Hij was predikant te Rijnsburg 1592—1624. Soerman, 59.

170. Jacobus Bernuius.

Tot hetzelfde geslacht behoorde Ferdinand de Bernuy, eerste Drossaard van Breda, door Prins Maurits na de overrompeling aangesteld, wiens zoon Hieronymus het wapenfeit in een latijnsch heldendicht bezong. Zie Hoeufft, *Parn. Lat. Belg.* 121.

171. Johannes Meranus.

In de naamlijst der Calvinisten te Antwerpen, Kist en Roijaards, *Ned. Arch. voor Kerk. Gesch.* IV. 159, vinden wij vermeld: »Henrick *van der Mere*, fils de celluy qui a donné 200 L. de groz pour faire la maison des orphelins du Consistoire."

172. Bernardus Ten Brocke.

Eene niet onbelangrijke bijzonderheid voor het leven van dezen beroemden natuurvorscher leeren ons de Acta der Philosophische Faculteit kennen: »A. 1572 d. 6 m. Decembri promotus Bernardus ten Brock Steinwykensis Frisius." Dus heeft hij nog zeven jaren zich op verschillende Universiteiten geoefend, alvorens naar den graad van Medicinae Doctor te Padua te dingen. Vgl. Brandt, *Beschrijving en Lof der Stad Enkhuizen*, achter zijne *Historie van Enkhuizen*, 25—29. Ten Brocke was Stads-Doctor aldaar, liet zich niet overhalen om te Leyden het Professoraat in de Kruidkunde te aanvaarden en verzamelde een kabinet van merkwaardigheden, dat door Hugo de Groot »Thesaurus, orbis totius compendium, Arca Universi" genoemd wordt (*Poemat.* 221). »Dat hij te Padua, Doctor der Philosophie en Medicijnen, met den titel van Protonotarius vereerd werd, is minder vreemd", schrijft Collot d'Escury, *Hollands Roem*, VII. 304, »maar dat hij van den Keizer den titel van Comes Palatinus ontving, is mogelijk meer buitengewoon te achten." Doch het woord Protonotarius of Prototabellio duidt niet op een eeretitel, maar op een ambt bij de Universiteit of hare kanselarij.

Niet zelden wordt hij Paludanus genoemd, b. v. in een brief van Car. Clusius aan Jo. Vivianus, mede-

gedeeld door Serrure, in zijn *Vaderlandsch Museum*, IV. (Gent 1861) 250.

173. Henricus Corputius.

Zoon van Mr. Johan van den Corput en Anthonia Montens, geboren 26 Mei 1536, zwager van den volgenden Henricus Smetius. Vgl. over zijn leven Schotel, *Kerkelijk Dordrecht*, I. 151 vlg.

174. Henricus Smetius.

Gehuwd met Johanna van den Corput. Zijno schoonmoeder vergezelde hem naar Heidelberg, waar zij 31 Julij 1578 overleed. Schotel, *Kerkelijk Dordrecht*, I. 153.

175. Joannes Bramsche.

Waarschijnlijk een Groninger, uit het geslacht van Johan Braemsche, vermeld bij Feith, *Archief*, I. 321. 323. Kan hij ook dezelfde zijn als Dr. Joh. Braems, wiens weduwe de huiszittenarmen te Groningen in 1594 zoo mild begiftigde?

177. Franciscus Baudius.

Zeker een oudere broeder van Dominicus Baudius, die wel te Genève maar niet te Heidelberg studeerde. Zie N. 79 van de lijst van Genève. De vader heette ook Dominicus, de moeder Maria Heems.

178. Johannes Servilius.

Het schijnt wel, dat Dr. Knaap zich op eene reis door Duitschland te Heidelberg in het Album liet inschrijven. Vandaar dat hij ook Antverpianus heet naar zijne toenmalige woonplaats, hoewel hij in het gebied van Looz (volgens anderen te Gelder) was geboren.

180. Ieppius ab Horinga.

Epe van Heringa. Zie *Stamb.* I. 81. Hij was de zoon van Sasker van Heringa, die in 1532 trouwde Hil

Binnertsd. van Aebinga en in 1560 Burgemeester van Groningen was; hij stierf in 1607.

181. Carolus Utenhovius.

Utenhove was reeds geen jongeling meer, toen hij Heidelberg bezocht. Van zijn verblijf aldaar vinden wij bij Adamus, Foppens en Hoeufft geen gewag gemaakt. Hij is te Keulen den 31 Augustus 1600, in den ouderdom van vier en zestig jaren, overleden. Zoowel het epitaphium, dat hij voor zich zelven bestemd had, als het grafschrift, dat Guil. Fabricius te Keulen op de zerk liet beitelen, deelt Serrure mede, *Vaderl. Mus.* IV. 274. Deze zegt wel, dat hij zijne studiën te Gent aanving en te Parijs voltooide, doch maakt van zijn verblijf te Heidelberg geen melding.

186. Everhardus Alting.

Vgl. N. 48 van de lijst van Genève. Waarschijnlijk is hij meer dan drie jaren te Heidelberg gebleven, om zich op de regtswetenschap toe te leggen, juist gedurende het tijdvak, dat Hugo Donellus daar onderwees.

188. Mauritius Princeps Uraniae.

De geheele bladzijde der Matricula, waarop de naam van Prins Maurits te lezen staat, is afgedrukt bij Peerlkamp, *Oratio de perpetua, quae Academiae Leidensi cum gente Arausiaca intercessit, necessitudine, spectata praecipue in studiis Principum,* p. 41 der kwarto-uitg. Daaruit blijkt, dat gelijktijdig met de Nassausche Vorsten werden ingeschreven de vier Graven van den Berg, Herman, Frederik, Oswald en Jodocus. Aan het Prinselijk gezelschap waren toegevoegd, behalve Otto van Grünrade, twee *praeceptores*, M. Johannes Mullerus en M. Paulus Crocius, en vier *ministri*, Johannes Nobisius, Wilhelmus Haitzfeld, Johannes Wilhelmus Braunsfels en Thomas Hein-

ricus ab Hees. Peerlkamp teekent daarbij aan: »Quod Rector Academiae Heidelbergensis Mauritium appellavit Principem Uraniae, in eo minus recte fecit. Nam et pater Guilielmus vivebat, neque, eo mortuo, Mauritius hunc titulum sumere poterat, nisi postquam frater natu maior Philippus diem supremum obierat a. 1618, non relicta prole." Men vergete echter niet, dat de Rector geheel de opgaven volgde, die hem gedaan werden. Wat ons verder ten aanzien van het verblijf der Prinsen te Heidelberg bekend is, heeft Peerlkamp opgeteekend. Vooral merkwaardig is eene plaats in een brief van Willem I, aan zijn' broeder Graaf Jan, van 27 April 1577, bij Groen van Prinsterer, *Archives de la Maison d'Orange-Nassau*, VI. 81, waar hij gewaagt van het voornemen van dezen, om zijne zonen naar Genève te zenden, en aanteekent, dat zij »zu Heydelberg in doctor Eheims behausung" woonden. Deze doctor Eheim is Christophorus Ehemius, in 1528 te Augsburg geboren en in 1592 overleden, de beroemde stichter van het Casimirianum te Neustadt aan de Haardt, en raadsman van onderscheidene Keurvorsten van de Palts. Zijn leven heeft Melchior Adamus in de *Vitae JCtorum* beschreven en is later zeer uitvoerig behandeld door zijnen stadgenoot Paul von Stetten, in de *Lebensbeschreibungen*, die in 1782 te Augsburg het licht zagen. — Wijders moet men de woorden van Peerlkamp »Mauritius Heidelbergae non diu vixit", niet al te naauw opvatten: zelden toch gebeurde het destijds, dat vreemdelingen aan dezelfde Hoogeschool meer dan anderhalf jaar vertoefden.

190. Johannes Comes Nassoviae.

Ook Textor zegt in zijne *Nassauische Chronick*, 121:

»Im Jahr 1576 ist Graf Johann, beneben seiner Excell. Printz Moritzen etc., und dann seinen dreyen Gebrüdern, Graf Wilhelm Ludwigen, Graf Georgen, und Graf Philipsen von Nassau, wie auch vier Vettern, denen Grafen von dem Berg, Gebrüdern, gen Heidelberg auf die Universität, ihre angefangene Studien daselbsten zu continuiren, verschicket worden." Deze Graaf Jan (de middelste) den 7 Junij 1561 te Dillenburg geboren, heeft na zijn vertrek uit Heidelberg nog eenige Italiaansche Hoogescholen bezocht.

191. Georgius Comes Nassoviae.

Graaf Georg van Nassau was 1 September 1562 te Dillenburg geboren; ook over hem heeft zijn tijdgenoot Textor († 30 Oct. 1626) breedvoerig gehandeld. Meer zeldzaam dan merkwaardig is de lijkrede, op hem door den Herbornschen Hoogleeraar Johann Jakob Hermann in 1624 gehouden en op de Lands-boekerij te Wiesbaden aanwezig.

192. Philippus Comes Nassoviae.

Naauwelijks negen jaren oud, werd hij naar de Hoogeschool te Heidelberg gezonden; hij was 1 December 1566 te Dillenburg geboren. Later heeft hij met Prins Maurits nog eenigen tijd aan de Leidsche Hoogeschool zijne letteroefeningen voortgezet.

203. Johannes Idsaerda.

Hij komt niet voor in de geslachtlijst in het *Stamboek van den Frieschen Adel*, I. 226.

206. Franciscus Santfort.

In de merkwaardige bronnen, die D. Schultz Jacobi mededeelde in zijn opstel »De toestand van Antwerpen na de invoering der hervorming" (*Ned. Arch. voor Kerk. Gesch.* IV. 159) vinden wij vermeld: »Guillaume

et Jan van Santfoort, qui se tiennent touyours du Consistoire."

209. Sibo a Dornum.

Dat deze een Oostfries geweest is, schijnt niet twijfelachtig. Een der Heeren van Dornum begaf zich na 1600 met Ernst Friedrick von Wicht in vreemde krijgsdienst, nadat laatstgenoemde vroeger gestudeerd en den graad van Doctor in de beide regten verworven had.

211. Petrus Castritius.

Waarschijnlijk een zoon van den bekenden Matthias Castritius en vermaagschapt aan het geslacht der Geldorps.

215. Adrianus Diungius.

Hier wordt bedoeld Adriaan de Jonge of Hadrianus Junius, dezelfde die met Arminius Italie bezocht, later Raadsheer in den Hove van Holland werd en in 1618 onder de vierentwintig regters zich door gematigdheid onderscheidde.

219. Joannes Roge.

Vriemoet zegt van Jo. Rogge, die in 1614 afgezet werd als predikant te Hoorn: »Fuerat hic Joh. Roggius quondam Professor Linguae Hebraeae in Academia Heidelbergensi." *Athen. Fris.* 85. Waarschijnlijk bedoelde hij denzelfden, dien wij hier als in 1584 ingeschreven aantreffen.

223. Franciscus Gomarus.

Hij was eerst door Joh. Sturm te Straatsburg onderwezen, en woonde later de lessen der uit Heidelberg verdreven Professoren te Neustadt aan de Haardt bij. In 1582 had hij zich naar Engeland begeven, waar hij te Oxford Joh. Reinaldus, te Cambridge William

Whitaker hoorde. Na de herstelling der Hervorming te Heidelberg keerde hij derwaarts terug en vertoefde er nog twee jaren; in 1587 deed hij zijne intrede als leeraar der Gemeente te Frankfort.

225. Antonius Disius.

Men leze Antonius *Thysius*. Het was op raad van Joh. Bollius en Jeremias Basting, dat Thysius zich naar Neustadt begaf. Eerst later besloot hij, na een kortstondig verblijf te Frankenthal, zijne studiën te Genève te vervolgen, waar hij 5 October 1582 aankwam.

226. Eilard Alma.

Overal heet hij Frisius. Suffridus Petrus, de eerste die iets over hem mededeelt, verklaart niets ten zijnen aanzien gevonden te hebben, dan dat hij een werk schreef *Bellum Giganteum* geheeten, *De Script. Fris.* Dec. XIV. Thans weten wij, dat hij te Groningen werd geboren, en nu wordt het ook waarschijnlijk, dat hij de zoon was van Eylerdt Alma, op wien betrekking heeft eene briefwisseling tusschen de Regeringen van Groningen en Emden (April 1572) bij Feith, II. 343. Het weinige, dat Hoogstraten, Kok, Chalmot en van der Aa nopens hem mededeelen is aan Sweertius ontleend; bij van der Aa wordt hij herhaaldelijk ten onregte Eelardus genoemd. Belangrijker zijn de hem betreffende artikelen bij Hoeufft, *Parn. Lat. Belg.* 91, en Peerlkamp, *De Poet. Lat. Neerl.* 144. Valerius Andreas schrijft, dat hij reeds als knaap Latijnsche gedichten vervaardigde; eene proeve komt voor achter Joh. Posthii *Parerga poetica*, 308. Te Heidelberg schreef hij zijne *Belli Gigantei* libr. IV; doch vóór de uitgave overleed de dichter, in zijn 21e of 22e levensjaar. Paquot, II. 401. Zijn afsterven werd diep betreurd; Abraham

van der Myle schreef eene *Consolatio super morte Eilardi ab Alma* (Heidelb. 1587) en Lambertus Ludolphus Pithopaeus (want deze is het op wien van der Aa doelt, als hij van Ludolf van Deventer spreekt) gaf een lijkzang *Memoriae et honori praestantissimi poetae Eilardi ab Alma* in het licht. Het gedicht van Alma werd in 1587 typis Sanctandreanis uitgegeven en in de *Deliciae Poetarum Belgicorum* herdrukt.

228. Casparus Heidanus.

Hij was de zoon van zijnen beroemden naamgenoot en werd in 1566 te Frankenthal geboren. Hij zelf werd eerst predikant te Wolmersheim bij Landau in de Beijersche Palts, vertrok vandaar in 1594 naar Frankenthal en in 1608 naar Amsterdam, waar hij 14 Januarij 1626 overleed. Uit zijn huwelijk met Clara van den Borre zijn, tijdens zijn verblijf te Frankenthal, de vermaarde broeders Caspar en Johannes Heidanus geboren.

229. Petrus Carpentarius.

Indien deze dezelfde Petrus Carpentier is, die later Rector, eerst te Noordwijk, vervolgens te Stade, eindelijk te Rotterdam, geworden is, dwaalt Foppens, II. 962, als hij hem Antverpiensem noemt. Hij was de geliefde leermeester van Elias Putschius.

233. Adamus Eysingha.

Dezelfde die Aede heet in het *Stamb.* I. 99. Hij was de zoon van Frans van Eysinga en Lisek van Jousma, werd J. U. D., Raad ter Admiraliteit en Lid van den Hove van Friesland. Vgl. *Stamb.* II. 66. Hij trouwde Foeek van Eelsma en stierf in 1619.

234. Solinus Eysingha.

Eigenlijk Juw, volle broeder van Aede, gestorven te Wirdum 4 Mei 1631, in den ouderdom van 67 jaren.

Hij was Luit. Kol. in 't Friesch Nassauws Regement, en huwde Rintje Gratinga.

236. Johannes Roorda.

Zoon van Ruurt van Roorda en Doutze van Sassinga. Hij werd J. U. D. en Assessor van het Kamergerigt te Spiers. Teregt alzoo twijfelde Te Water, *Verb. d. Ed.* III. 277, aan zijne denkwijze, en hij was geenszins balling, gelijk het *Stamboek* II. 210 leert.

238. Abraham Corputius.

Alzoo niet te Kleef, gelijk men waarschijnlijk achtte, Schotel, *Kerk. Dordr.* I. 157, maar te Breda geboren. Balen prijst zijne geleerdheid. Hij werd predikant in de Palts, doch overleed reeds, 28 Febr. 1597, te Dordrecht, nog slechts 29 jaren oud.

239. Jacobus Rulandus.

Eene *Elegia* Jacobi Rolandi *in Μικροκοσμον doctissimi viri* D. Joannis Moermanni *Belgae, poetae laureati*, is geplaatst voor het werkje van laatstgenoemden: *De Cleyn wereld, rhetoryckelijk wtghestelt.* (Antw. 1584. 4.) Vgl. Serrure, *Vaderl. Museum*, IV. 205.

240. Egbertus Alberda.

Vgl. N. 122. van de lijst van Genève.

245. Daniel Colonius.

Dat Daniel van Keule te Genève zijne studiën voltooide, was bekend; welligt minder dat hij ook te Heidelberg vertoefde. Hij was te Metz, 27 September 1566, geboren. Vgl. Te Water, *Hist. der Herv. Kerk te Gent*, 174—177.

246. Eberhardus Vorstius.

Geboren te Roermond, 26 September 1565. Eerst vertoefde hij te Leiden, waar hij, 28 April 1580, door Lipsius in het Album werd ingeschreven. Dat hij vier ja-

ren te Heidelberg en Keulen bleef, later Padua, Bologna en Ferrara bezocht, is van elders bekend. Vgl. G. C. B. Suringar, *De Medische Faculteit te Leiden, in het begin der zeventiende eeuw*, 3, 17.

247. Gerardus Rufelaert.

Een adelijk geslacht van Gent, waaruit afstammelingen voorkomen in *Stamb.* II. 167.

252. Egbertus Hemskerck.

De geletterde opleiding wijst op het geslacht der geleerde Heemskerken, de voornaam op dat der vermaarde schilders.

255. Daniel Helmius Pithopaeus.

Zoon van den beroemden Lambertus Helmius Pithopaeus.

256. Johannes Polyander.

De beroemde Polyander a Kerckhove is te Metz in 1568 geboren. Zoowel te Genève als te Heidelberg gaven zijne vrienden gedichten van zijne hand in het licht. Vgl. Schotel, *Theod. Rycquii al. Epistolae ineditae* (H. C. 1845.) 119, dez. *Illustre School te Dordrecht*, 41 vlg.

257. Eggerieus Beningha.

Kleinzoon van den vermaarden Oostfrieschen Geschiedschrijver, die 19 October 1562 was overleden.

258. Johannes Halsbergius.

Ik weet niet, of het tot hiertoe wel bekend was, dat hij een Vlaming was. In 1589 werd hij proponent en in het volgende jaar predikant in de gasthuiskerk te Amsterdam. Dat hij Theologiae Doctor was, is mij alleen gebleken uit een brief, dien de Akademische Senaat der Leydsche Hoogeschool 10 Februarij 1595 tot hem rigtte.

262. Abrahamus Van der Mylen.

Breedvoerig handelt over hem Vrolikhert, *Vlissingsche Kerkhemel*, 44 vlg. Vgl. ook Te Water *Verh. over de Reformatie in Zeeland*, 165, 322, 468. Thans weten wij, dat hij werkelijk de zoon geweest is van Johannes Mylius, die predikant was te Appingadam, Breda en Delft, en tevens tot de Dortsche familie van dien naam behoorde. Een brief door Menso Alting, den 16 Augustus 1587, gezonden »Pietate ac literis polito juveni, Abraham van der Milen, sacris literis operam navanti zu Heidelberg" is uitgegeven door Crenius in zijne *Animadv. philol. et historic.* XI. 126. Den 6 December 1587 was hij reeds weêr naar Delft teruggekeerd, gelijk blijkt uit een' brief van Sibr. Lubbertus, ald. 125.

263. Meinardus ab Idzaerda.

Zoon van den regtsgeleerde Baerte van Idzaerda en Magdalena Rommaerts (Gab. de Wal, *de cl. Frisiae JCtis*, Annot. 19). Hij werd in 1600 Grietman van Weststellingwerf, lid der Synode te Dordrecht, waar hij door eene ziekte werd overvallen, die hem den 22 December 1618 ten grave sleepte. Zijn grafschrift te Ter Idserd vindt men in het *Stamb.* II. 152. Bij zijne vrouw Lis van Harinxma thoe Sloeten had hij zes kinderen. De beroemde regtsgeleerde Johannes van der Sande was met zijne zuster gehuwd.

266. Gerardus ab Assendelft.

Deze is van Genève, zie N. 120 aldaar, ter voortzetting zijner studiën naar Heidelberg vertrokken.

268. Sixtus Rorda.

Moet Syds Roorda van Gemem zijn, jongste zoon van Wybren van Roorda. Hij schijnt op de Staatsche zijde gediend te hebben, huwde Luts van

Scheltema, en overleed 18 Februarij 1617 in den ouderdom van 49 jaren.

271. Isaacus Corputius.

Zoon van Hendrik van den Corput en Adriana van Bregt, geboren te Breda 30 Januarij 1569. Hij was achtereenvolgens predikant te Westmaas, Papendrecht, Breda en Dordrecht. Ook als conrector was hij ter laatstgenoemde stede werkzaam. Vgl. Schotel, *Illustre School te Dordrecht*, 31 vlg. Hij overleed 6 October 1599. Dat hij te Heidelberg studeerde was bekend. Schotel, *Kerkelijk Dordrecht*, I. 157.

272. Georgius Benedicti.

Dus niet Georgius *Benedictus*, gelijk velen schrijven. Hij overleed reeds den 1 Maart 1588 te Heidelberg. De naam van Werteloo is hier bij de inschrijving achterwege gelaten. Reeds vóór zijne komst te Heidelberg had hij zich als gelukkig latijnsch dichter bekend gemaakt. Vgl. Burmanni *Epistol. Syll.* I. 488. Paquot, II. 406. Hoeufft, 92. Bij Peerlkamp komt hij niet voor. Een Epigramma van Joh. Posthius *in* Georgii Benedicti *mortem* vindt men in zijne *Parerga poetica*, II. 47. De Regering van Delft schijnt in de studiekosten van Benedicti voorzien te hebben, althans hij zelf zingt:

Anceps saepe meam versat sententia mentem,
Obstrictus Delpho sim magis an patriae.
Haec, vitam mihi tu debes, ait, ille Camoenas,
Nunc quoque quod vivo vindicat omne sibi.

Den Hoogleeraar Peerlkamp zal wel de navolging van Claudianus in deze regelen hebben gehinderd. Vgl. hiermede zijn gedicht *ad* Arnoldum Cornelium. Petrus Scriverius zong van hem:

Livor abi: non huic poteris maledicere vati,
In gremio matris qui Benedictus erat.

273. Johannes Regius.

Vgl. Te Water, *Historie der Reformatie te Gent*, 50—54.

278. Joannes Cammerlinus.

Waarschijnlijk een zoon van den bekenden Nicolaas Camerlijn, vriend van Willem I en later Raadsheer in den Hove van Holland.

279. Abelus Conderus ab Helpen.

Dat deze te Heidelberg studeerde, was reeds uit Alting's Lijkrede bekend. Zij werd uitgegeven te Groningen in 1629, onder den titel van *Narratio historica de ortu, vitae curriculo et morte* Abeli Coenders ab Helpen, en is herdrukt in Gerdes, *Scrinium Antiq. s. Miscell. Groningana*, VIII. 649.

282. Reinerus Gruterus.

Zoon van Thomas Gruterus, die alzoo in 1566 of daaromtrent zich niet meer te Duisburg maar te Deventer moet hebben opgehouden. In 1590 werd hij, gelijktijdig met Regnerus Hachtingius tot Phil. Mag. bevorderd, gelijk mij uit de Acta Fac. Philos. MSS. is gebleken. Den 17 Maart 1591 werd hij tot tweeden Regent van het Collegium Casimirianum benoemd, en den 29 Augustus van hetzelfde jaar legde hij den eed af als lid van den Senatus Philosophicus.

290. Doco a Bothnia.

Docke, zoon van Juw Bothnia, Olderman te Franeker en Foockel van Walta. Zie over hen *Stamb.* I. 45. II. 40.

293. Jacobus Kimedoncius.

Het kortstondig leven van den zoon beschrijft het

grafschrift van den gelijknamigen vader, hierboven onder N. 101. vermeld. Dat grafschrift luidt als volgt:

Memoriae
Jac. Kimedoncii Kempii rarae
doctrinae, rarioris vitae,
rarissimi exempli theologi,
professoris consiliarii
libb. superst. moer.
poss.
obiit heidelb. XXVI Novemb. MDXCVI
intra annum aeta. XLII
orbatus paulo ante contra votum
sui nominis filio annor. quasi XVII
sed haec supra aetatem
supra fidem supra saeculum
pio, modesto, erudito.
plane quasi uterq. firmaret
dictum illud vetus
quem deus diligit
moritur iuvenis.

294. Abrahamus Kimedoncius.

Zie hier eenige bijdragen tot zijn leven uit de Act. Philos. Facult. MSS. geput.

20 Dec. 1603. »Tunc etiam in numerum Senatorum receptus est M. Abrahamus Kimedoncius."

3 Jun. 1605. »M. Abrahamus Kimedoncius, cum a Senatu Ecclesiastico Rector Scholae Simmerensis constitutus esset, professionem Hebreae Linguae in Senatu Philosophico resignavit."

1613. De Faculteit beveelt Kimedoncius aan den

Senaat aan tot Professor Logices, en schrijft »primo loco nominandum esse M. Abrahamum Kimedoncium Rectorem Crucenacensem: cum sit Professoris filius, et, ante aliquot annos, non sine laude, Hebraicam professionem sustinuerit; praeterea etiam singularis eius eruditio, pietas, modestia probe nobis est perspecta, ita ut magnopere collegam eum esse nostrum cupiamus." Later volgt: »Calendis Septembris M. Abrahamus Kimedoncius a Senatu Academico electus confirmatusque fuit."

305. Guilielmus Verheiden.

De »Vita Guilielmi Verheiden Belgae, scripta per Jacobum fratrem," te 's Gravenhage in 1598 uitgegeven, is zeker meer algemeen bekend geworden, sedert Wenckebach daarvan eene vrije navolging ('s Grav. 1842) in het licht gaf. Het oude boekje is een der schoonste gedenkteekenen uit den tijd van den vrijheidsoorlog. Nopens het eerste verblijf van het edele broederenpaar te Heidelberg lezen wij daarin het navolgende: »Inde (namelijk van Frankfurt) Heidelbergam progressi, dies circiter quatuordecim acquievimus. His consensu Senatus Academici orationem dixit, cuius argumentum erat: De eo quod maxime est ex hominis dignitate. Intellexit hoc esse, defendere Patriae libertatem: pro cuius libertatis defensione antiquum illud Germanorum Principumque Palatinorum studium exposuit: testatusque est, numquam magis esse vigilandum pro libertate, quam hoc tempore, quo libertati tam multae insidiae struuntur ab eo cuius ambitio et avaritia insatiabilis esse videtur. Hoc argumentum postera die duabus lectionibus exposuit, adducens verba Caesaris, quae exstant Commentariorum libro VII." Na het uitspreken dezer rede verliet Willem Verheiden Heidelberg en begaf zich naar Bazel,

Zurich, Chur, Padua en Venetie. Op de terugreis besloten ze Heidelberg tot rustplaats te kiezen. »Heidelbergam (zegt Jacobus) demum venimus. Quo in loco apud socios, qui nobis bene cupiebant, per totam fere hiemem subsedimus. Quo tempore haec duo potissimum studuit, videlicet ut Theologiae tum linguae Italicae certam haberet cognitionem. Ad hoc primum exigebat dispositionem quandam Locorum Communium, sive Partitiones Theologicas. Mox Shonii, tum et Amandi Polani *Partitiones* administratae fuere. Huius ita ipsi placuere, et quidem iure, ut, bidui spatio, easdem fideliter sine libro reddiderit. Biblia, tum Calvini *Institutiones*, vere divinum et aeternum opus, amplexus est, diligentissimeque legit. In Novo Testamento Italice verso se exercebat; sic et in *Aulico* Baltazaris Castilionei, quem virum propter eruditionem et decorum quod passim in libro perspexit, non semel commendabat. Remeandum iam erat in Patriam Belgium. Priusquam tamen hoc iter susciperet, hanc quaestionem, iurene an iniuria C. Caesar interfectus, tractare statuerat; verum loci circunstantiam perpendens diligentius, ab incepto destitit. Heidelbergâ tandem nostrorum operâ in Hollandiam, elapso iam anni spatio, ex praefinita animis nostris sententia, salvi revenimus." Uit het aangevoerde blijkt, dat de twee broeders eerst bij hun tweede bezoek in het Album der Hoogeschool zijn ingeschreven. Van hun verblijf te Heidelberg waren ons reeds bijzonderheden bekend uit het schoone gedenkteeken, dat Guilielmus voor zijn ontslapen broeder oprigtte.

506. Johannes Pannelius.

Waarschijnlijk bloedverwant van Michael Panneel. Hij was in 1595 predikant te Grijpskerke, later te Baar-

land, eindelijk te Axel, waar hij 22 November 1617 werd bevestigd. Vgl. Te Water, *Reform. van Zeeland*, 205. Gaillard, *de l'influence exercée par la Belgique sur les Provinces-Unies*, 128.

312. Petrus Bertius.

Van zijn verblijf te Heidelberg maken zijne levensbeschrijvers breedvoerig gewag. Vermits hij aldaar de lucht niet kon verdragen, verliet hij ongaarne de stad en vertrok naar Straatsburg.

314. Cornelius Pynacker.

Hij studeerde te Heidelberg in de Godgeleerdheid, waarop hij zich ook vroeger te Leyden had toegelegd. Eerst later begon hij de studie der regtsgeleerdheid, waarin hij te Leyden, Groningen en Franeker met veel toejuiching onderwijs gaf. Vgl. *Vitae et Effig. Prof. Acad. Gron.* 65 vlg. Vriemoet, *Athen. Fris.* 288 vlg. Kist, *Bijdragen*, 60.

320. Albertus Arisma.

Ontbreekt in de geslachtslijst der Aernsma's in het *Stamb. van den Fr. Adel*, I. 25.

321. Sabinus Baerdt.

Welligt een zoon van Hobbe van Baerdt, die in 1585 Griffier van het Hof van Friesland was. Zie *Naamregister der Rentmeesters van de Domeinen* enz. *in Friesl.* (Amst. 1748) 11.

322. Johannes Gruterus.

Is de beroemde Janus Gruterus. Den graad van Doctor in de beide regten had hij onder Donellus te Leyden verworven. Frederik IV benoemde hem nog in dat zelfde jaar 1592 tot buitengewoon hoogleeraar in de geschiedenis.

323. Laurentius de Veno.

Den 13 Februarij 1587 was hij als student in de Regten in het Album der Friesche Hoogeschool ingeschreven. Dat hij zijn laatste studiejaar te Heidelberg doorbragt, blijkt uit dit berigt, in verband met den naamrol der Advokaten bij den Hove van Friesland, waarin hij 19 Mei 1595 werd opgeteekend.

324. Matthias Damius.

Hier leeren wij, dat hij niet in de Palts geboren werd maar werkelijk te Haarlem het levenslicht zag. Zie voorts over dezen ijverigen contraremonstrant en geneesheer v. d. Aa, *Biogr. Woordenb.* in v.

330. Wigboldus Homeri.

In 1598 werd hij de eerste predikant na de Reductie te Meeden, van waar hij in 1601 naar Midwolde vertrok. Vgl. Brucherus, *Gedenkb. van Stad en Lande*, 219 en 222, waar hij ten onregte Wigbold Homerus genoemd wordt.

331. Conradus Vorst.

Hij had eerst te Herborn onder Piscator gestudeerd. Te Heidelberg was hij leidsman van eenige aanzienlijke jongelieden en verwierf in 1594 de doctorale waardigheid in de Godgeleerdheid. Van hier vertrok hij naar Bazel. In 1596 werd hij Hoogleeraar te Steinfurt. Zijn verdere levensloop is overbekend.

339. Johannes Suffridi Saeckma.

In 1572 te Kollum geboren, zoon van Suffridus (Sjoerd) Saeckma en Tetje Ringia. Hij studeerde eerst te Franeker, waar hij 9 Mei 1588 werd ingeschreven, later te Heidelberg en te Bazel. Zijn leven en verdiensten zijn uitvoerig beschreven in het Werk mijns Vaders *De Claris Frisiae JCtis*, Annot. 122 vlg. Den

5 November 1595 werd hij als Advokaat bij het Hof van Friesland toegelaten, waaruit blijkt, dat hij niet lang te Heidelberg vertoefd heeft.

340. Georgius Wiarda.

Komt niet voor in de geslachtslijsten, die het *Stamboek van den Frieschen Adel* vermeldt. Dat later Tilemann Buchs Wiarda (geb. te Leeuwarden 1664) te Heidelberg studeerde, leert ons het *Stamb.* II. 282.

344. Joannes Comelinus.

Was deze de vader van Isaac Commelin, bekend boekdrukker te Amsterdam? Ik acht dit niet onwaarschijnlijk. Alsdan is hij een zoon geweest van Jasper Commelyn, die 9 April 1568 met een zijner zonen te Brussel onthoofd werd.

345. Johannes Regius.

Een' naamgenoot hebben wij reeds boven op het jaar 1587 aangetroffen, N. 273.

346. Johannes Bogermannus Junior.

De beroemde Hoogleeraar en Voorzitter der Dortsche Synode. Hij was geboren te Opleeuwert in Oostfriesland, waar zijn vader van 1576 tot 1580 predikant was. Zijn verblijf te Heidelberg en Genève was ook van elders bekend. Vriemoet p. 265 vlg. Te Heidelberg verdedigde hij 20 Februarij 1596, onder Daniel Tossanus, *Theses de Bacchanalibus, et de Jejunio quadragesimali, contra* Bellarminum. Vgl. over zijn later verblijf te Genève de aanteekening op N. 160.

348. Thomas Goswinus.

In 1597 werd hij predikant te Kampen en in 1619 om zijne Arminiaansche denkwijze ontslagen. Zie Moonen, *Naamketen*, 57.

349. Johannes Fabricius.

Hij was in 1600 predikant te Zwolle. Moonen, *Naamketen*, 54.

351. Gerardus Caesarius.

Zoon van den bekenden Johannes Caesarius. Hierbij echter moet ik opmerken, dat de bijvoeging Ultraiectinus op de woonplaats zijns vaders ziet, niet op zijn geboorteplaats; althans is eerstgenoemde eerst in 1589 naar Utrecht vertrokken.

352. Samuel Comelinus.

Broeder van Johannes Comelinus, dien wij op het jaar 1594 vermeld vonden, N. 344.

353. Lambertus Adamcius.

Vgl. N. 379.

354. Marcus Liclema.

In Mei 1593 werd hij te Franeker als Juris Studiosus ingeschreven. Thans blijkt dat hij van daar naar Heidelberg vertrok. Als Advokaat bij den Hove van Friesland legde hij 9 Mei 1597 den eed af. In 1604 werd hij Hoogleeraar in de Regten te Franeker, in 1610 Grietman van Ooststellingwerf, in 1623 van Weststellingwerf, voorts Curator der Friesche Hoogeschool, Lid der Staten-Generaal, Ridder van St. Marcus. Hij overleed 9 Augustus 1625 en werd in de Kerk te Nycholtpade begraven. Zie *Stamb.* I. 250, II. 170.

358. Henricus Copius.

Waarschijnlijk een zoon van Balthasar Copius, die in 1585 te Neustadt aan de Haardt vierenvijftig Predikatiën over den Christelijken Catechismus in het licht gaf.

359. Lubertus Esthius.

De naam van dezen beroemden geneeskundige komt

hier voor, omdat hij uit een Geldersch geslacht is gesproten.

360. Joannes Reichersbergius.

Kleinzoon van zijnen bekenden naamgenoot, die in 1575 door Willem I tot Burgemeester van Veere werd aangesteld.

364. Hermannus Halling.

Later Burgemeester van Dordrecht en Lid der Generaliteits-rekenkamer. Hij huwde Anna de Jonge, bij wien hij den bekenden tegenstander van Willem III, Johan Halling verwekte. Vgl. Balen, *Dordrecht*, 1079—1083.

365. Gerardus Vogelsang.

Komt niet voor in de genealogiën van het *Stamb.*, I. 352.

366. Orricus Dojem.

Zoon van Orck van Doyem en Doedt van Aysma. Onze Orck van Doyem werd pridie idus 1596 te Franeker als student ingeschreven. Den 29 Februarij 1616 werd hij Raadsheer in den Hove van Friesland. Winsemius, *Chronyck van Vriesl.* 906. *Naamrol der Raden*, 34. Henricus Neuhusius maakte eene lijkklagt op zijn afsterven, opgenomen in de *Frisia Nobilis*, 90—92. Hij overleed 31 October 1641 als Presiderend Raad. Bekend is zijne talentvolle dochter Francke.

370. Isebrandus Econius.

Als Advokaat bij den Hove van Friesland ingeschreven 4 Mei 1601. Later werd hij Lands-Advokaat, en noemde hij zich Excius of Eccius, gelijk blijkt niet alleen uit de onuitgegeven naamrollen maar ook uit een opschrift door hem geplaatst vóór het exemplaar van Jac. Bouricii *Liber singularis ad Pandectas* (Leov. 1613), op de openbare Boekerij te Leeuwarden aanwezig.

375. Hermannus Arnoldi.

Mogelijk, maar niet waarschijnlijk de predikant van dien naam, die in 1655 te Elten overleed. De Jongh, 378.

379. Lambertus Adameius.

In de MS. Lijst der Advokaten voor het Hof van Friesland vind ik als ingeschreven op 23 October 1600: Lambertus Adius.

582. Petrus Ceporinus.

Predikant te Goch, in 1621 te Sydervelt. Soermans, *Kerk. Reg.* 152.

Hier had ik nog kunnen vermelden Hermannus Wesselius, die, schoon te Emden geboren, later Rector der Latijnsche Scholen te Leiden geweest is. Ook twee Gentenaren, Jodocus Biltsius en Henricus Bilderbeek, werden in den loop dezes jaars (1601) in de Matricula opgeteekend.

584. Johannes Coizius.

Lees: *Coetsius.* Beroepen als predikant te Nymegen 15 September 1605, afgezet in 1618, hersteld in 1623. In 1625 vertrok hij naar Culemborg, waar hij in het volgende jaar overleed. Nymegen verloor gelijktijdig hare drie leeraren, die de Remonstrantsche zijde hielden. Vgl. Kist, *Archief v. Kerk. Gesch.* IV. 155, *Nederl. Arch. v. Kerk. Gesch.* IV. 8.

585. Abraham Mellinus.

Er is zoo weinig van het leven dezes mans bekend, dat deze kleine aanwijzingen uit twee Albums, zie de lijst van Genève N. 212, belangrijk heeten mogen. Men weet, dat hij Predikant te St. Antoniepolder geweest is, toen hij zijn *Groot regtsgevoelend Kristen Martelaarsboek* uitgaf (Dordr. 1619 f. d. I). Zie voorts Boxhorn, *Chron. v. Zeeland*, I. 465. Voet, *Polit. Eccles.* II. 139. De la

Rue, *Geletterd Zeeland*, 226. De Wind, *Bibl. der Nederl. Geschiedschr.* I. 502, 595 vlg. Eenige bijzonderheden uit zijn leven geeft Vrolikhert, *Vlissingsche Kerkhemel*, Voorr. XVII. Hij overleed in November 1622. Reeds in de volgende maand werd door de Classis van Zuidholland aan Lydius de voortzetting van dit werk opgedragen.

387. Engelbertus Breberinus.

Een Engelbertus Breberinus van Dyk overleed als predikant te Maastricht in 1680; diens vader Johannes Breberinus van Dyk is in 1674 als predikant te Gulpen gestorven. De onze (bij Kist, *Archief voor Kerk. Geschiedenis*, IV. 126, *Breberenus* geheeten) werd predikant te Aken en Praeses der Gulikshe Synode. Een getuigschrift door hem afgegeven komt voor in het *Archief*, t. a. pl. 216.

388. Hermannus Koekius.

Uit de Act. Facult. Philos. MSS. is mij gebleken, dat bij het examen van 14 Junij 1604 onderscheidene jongelingen tot den graad van Baccalarius werden bevorderd, waaronder N. 8: Hermannus Koekius Belga Daventriensis.

392. Hobbius ab Aylva.

Kan niet de bekende Curator der Friesche Hoogeschool zijn, want deze had in 1604 reeds den ouderdom van 22 jaren bereikt en zou alzoo beëedigd zijn geworden. Waarschijnlijk is de hier ingeschrevene de jongste zoon van Epe van Aylva, die in 1594 overleed.

393. Hermannus Ravensperger.

De bijvoeging »ob aetatem iniuratus" is zeker een vergissing; immers hij was 30 September 1586 te Siegen geboren. Vgl. *Effigies et Vitae Profess. Acad. Groning. et*

Oml. (Gron. 1654) 61. Het komt mij waarschijnlijk voor, dat hij te Heidelberg zich nog uitsluitend met de regtsstudie heeft bezig gehouden, en toen hij besloot, zich aan de Godgeleerdheid te wijden, tot de Herbornsche Akademie en de lessen van Joh. Piscator terugkeerde. Waarom toch is aan dezen beroemden geleerde eene plaats ontzegd in het *Godgeleerd Nederland* van Glasius?

595. Helias Putschius.

Putschius had reeds zijne studiën aan de Hoogescholen te Leiden, Jena en Leipzig voltooid, en den ouderdom van vijfentwintig jaren bereikt, toen hij zich naar Heidelberg begaf, om partij te trekken van de hulp van Marquardus Freherus en Janus Gruterus voor de bearbeiding van zijne *Grammaticae Latinae auctores antiqui*, die in 1605 te Hanau het licht zagen. Het is overbekend, dat hij reeds 9 Maart 1606 overleed. Vgl. Melch. Adami *Vit. Philosoph.* 457. Paquot, IV. 1. Hoeufft, *Parn. Lat. Belg.* 124, die van zijne studie te Leiden niet spreekt. Hij werd er ingeschreven 17 Febr. 1599: Elias Putzius, Antverpiensis, ann. XVIII. Stud. Lit.

596. Stephanus a Blitterswyk.

Kleinzoon van den gelijknamigen Leidschen edelman, die voorkomt bij d'Yvoy van Mydrecht, *Verbond en Smeekschrift der Edelen*, 2, 65.

598 en 599. Reinoud en Willem van Oldenbarnevelt.

Schwab schrijft de namen der beide zonen van den lands-advokaat *Oldenbernevelz.*

In September 1608 was de Heer van Stoutenburg,

destijds heer van Cralingherpolder, in dienst getreden bij François d'Aerssen. Vreede in Nyhoff's *Bijdr. v. Vaderl. Geschied. en Oudheidk.* N. R. III.

400. Joannes Meursius.

Het is bekend, dat Meursius tien jaren lang de letteroefeningen van Reinier en Willem van Oldenbarnevelt geleid heeft en hen vergezelde op hunne buitenlandsche reizen. Vgl. J. V. Schramm, *de Vita et scriptis Jo. Meursii patris.* (Lips. 1715.) p. 9. Op zijn reis door Frankrijk verwierf hij zich in 1608 te Orleans den graad van J. U. D.

403. Arnoldus von Augsthorn.

De Rector heeft waarschijnlijk den naam des jongelings verkeerd verstaan: het zal moeten heeten: Arnoldus van Oudshoorn. In dit zelfde jaar 1606 was Pieter de Vlaming van Oudshoorn een der rekenmeesters in de Regering te Amsterdam.

404. Wernerus Teschenmacher.

Deze, de schrijver der *Annales Cliviae, Gelriae et Zutphaniae*, werd predikant te Sittard, waar hij ambtgenoot was van Joh. Smetius. Kist, *Arch. v. Kerk. Gesch.* IV. 126. Paquot (*Mémoires*, III. 15) maakt van zijn verblijf te Sittard geen melding, maar zegt, dat hij in 1610 te Grevenbroich stond, later te Kanten en eindelijk te Kleef, waar hij in 1618 het beroep naar Deventer ontving, dat hij van de hand wees. Vgl. Revii *Daventr. illustr.* 610. Ik kan hier uit de Acta Facult. Philos. MSS. bijvoegen, dat hij den 16 Februarij 1609 door Aemilius Portus tot Artium Magister werd bevorderd. Hij is te Wezel in 1658 overleden.

408. Petrus Santinus.

Bij Schwab, 214, heet hij *Sandinus.* Hij werd in-

geschreven onder het Rectoraat van den beroemden Dionysius Gothofredus.

409. Jacobus Laurentius.

De bekende bestrijder van het Jesuïtisme, geboren te Amsterdam in 1584, predikant te Oude-Niedorp (1612), Diemen (1615), Hoogcarspel (1617), Naarden (1618), Amsterdam (1621). Ter laatstgenoemder plaatse is hij 19 Maart 1644 overleden. Vgl. de schrijvers aangehaald bij van der Aa, *Alg. Biogr. Woordenb.* in v. 209.

410. Bernardus Julsingh.

Hij studeerde eerst te Herborn, van waar hem een latijnsch getuigschrift van vlijt en goed gedrag den 5 April 1606 door Rector en Professoren werd medegegeven, dat nog in het Archief te Groningen berust. Zie Feith, *Register*, III. 247.

411. Everdus Boner.

Dr. Everardus Boner werd 19 September 1610 als Advokaat bij het Hof van Friesland beëedigd, daarna Pensionaris van Leeuwarden en 1625 Raadsheer in genoemd Collegie. Hij was de zoon van Albert Boner en Jaycke Dircks en is in 1659 overleden. Vgl. *Stamboek van den Frieschen Adel*, I. 369. II. 257. *Frisia Nobilis*, 94.

413. Reinerus Bogerman.

Zoon van Johannes Bogerman den ouden, predikant te Harlingen in 1614, overleden 12 Augustus 1656. Greydanus, *Naamlijst*, 44. Van elders is bekend, dat hij in 1582 was geboren en in 1602 als student te Franeker werd ingeschreven. Vriemoet, *Athen. Fris.* 269. Over zijn ouderen broeder Johannes zie boven, N. 346.

415. Guinandus Rutgersius.

Belangrijke bijzonderheden hem betreffende behelzen

de MSS. Acta Facultatis Philosophicae. Wij hopen ze elders meê te deelen.

417. Stephanus Corcellius.

Zóó en niet *Curcellaeus* schijnt hij zich destijds geschreven te hebben. Te Heidelberg ontving hij het berigt van 't overlijden van Arminius, dat hem de reis naar Leiden deed opgeven.

418. Guilielmus Berdesius.

Ongetwijfeld Willem Bardes, de zoon van Willem Bardes, wien de Regering van Alkmaar in 1574 had aangeboden, zoo hij zich daar ter stede wilde vestigen, »exemptie van alle officiën en burgerlijke lasten." Den zoon werd in 1603 door de Staten van Holland eene rente van 200 ℔ toegelegd, wegens eene schuldvordering die zijn grootvader ten laste der stad Amsterdam had. Vgl. v. d. Aa, *Alg. Biogr. Woordenb.* II. 118.

421. Georgius Klaphower.

In 1613 werd hij, proponent zijnde, tot predikant te Terborgh beroepen, vanwaar hij in 1626 naar Lochem vertrok. Hij overleed in 1637. Vgl. over hem en zijne afstammelingen De Jongh, *Naamlijst*, 99 en 343.

Uit de Acta Facult. Philos. van dit jaar (1610) blijkt nog het een en ander met betrekking tot een in deze lijst niet voorkomenden Nederlander, Gerard de Neufville. »A Paschate praeterito (zoo lezen wij daar), cum M. Georgius Pauli extraordinariam Mathematices professionem resignasset ac nobis consentientibus vacuam reliquisset, deliberare coepimus, qua ratione loco vacanti prospiceretur. Operam suam ad extraordinariam Mathematices professionem offerebat M. Gerardus de Neufville Belga; ordinariam autem professionem petebat M.

Juarius Stubbaeus Danus, ex schola Hafniensi detrusus, et nobis a pluribus commendatus. Ille ob iuvenilem aetatem et quod studia mathematica numquam exercuisset, hic autem ob senium, in quo iamdudum Mathesi valedixisset, ad professionem idoneus minime videbatur. Quare facultas philosophica decrevit, in hoc laborandum esse, ut loco vacanti per ordinarium Professorem prospiceretur: nec amplius extraordinarii lectores admitterentur. Sed M. de Neufville denuo institit, ut sibi liceret mathemata docere. Facultas igitur nostra permisit, ut diebus canicularibus, quibus nullae aliae habentur lectiones, se exerceret."

423 en 424. Jacobus en Hero Mauritius Ripperda.

Een placaat of mandement tot het herstellen van paalwerk bij Oterdum door deze beide broeders afgegeven (October 1616) vermeldt Feith, *Register*, III. 316. Van Jacob Ripperda, te Delfzijl, wordt een rekest, aan burg. en raad door de Staten-Generaal toegezonden (1637) vermeld, ald. IV. 41, vgl. IV. 83.

Hero Maurits van Farmsum huwde eene dochter van Edzard Rengers tot Hellum. Zie Feith, III. 346. In 1630 verkreeg hij de regten en heerlijkheden te Delfzijl, die Carel Victor en Willem Ripperda hadden bezeten en verkocht hij aan de gecommitteerden der Ommelanden al zijne heerlijkheden en regten te Delfzijl, Holwierda, Uitwierda, Solwerd enz. Feith, ald. III. 392, 396.

426. Antonius Aemylius.

Hier mag ik verwijzen naar het opstel van Dr. Schotel *over Ant. Aemilius*, in de Utrechtsche Volks-Almanak voor 1845, 97 vlg., waarbij men voege wat dezelfde

heeft aangemerkt in zijne *Illustre School te Dordrecht*. Uit Burman's *Traiectum Eruditum* heeft vooral Dr. Ekker geput in zijn werk: *De Hieronymusschool te Utrecht* (Utr. 1863) I. 91 vlg. Voor Nalezingen geven niet alleen de Orationes maar ook de briefwisseling van Vossius stof in overvloed. Intusschen was het bekend, dat hij in 1611 zijnen togt naar eenige buitenlandsche Hoogescholen aanvaardde; alzoo heeft hij Heidelberg het eerst bezocht.

427. Johannes Rosaeus.

Hij werd in 1617 predikant te Lekkerkerk en vertrok later naar Pruissen, als prediker bij het leger. In 1637 herwaarts teruggekeerd werd hij predikant te Sydervelt, waar hij in 1658 overleed. Soermans, 72, 152.

428. Johannes Macovius.

Nadat hij te Dantzig en te Praag onderwezen was, woonde hij te Heidelberg, te Marburg en in andere Universiteitssteden de lessen bij. Bijna overal liet hij zich in het strijdperk zien, inzonderheid te Heidelberg: »ubi (zegt Vriemoet, *Athen. Fris.* 152) quum Barthol. Coppenium ad colloquium provocassent Jesuitae Spirenses, illius loco, quem dimittere ad eos recusabat Princeps, Spiram profectus est, veritatis defendendae causa."

429. Johannes Andreas Corputius.

Zoon van Hendrik van den Corput en Heylwig Heymans. Hij was 18 Januarij 1592 te Dordrecht geboren. Schotel, *Kerkelijk Dordrecht*, I. 158.

430. Livius Scheltinga.

Den 22 October 1613 legde hij den eed af als Advokaat bij den Hove van Friesland. Later werd hij Secretaris van de Provinciale Rekenkamer, eindelijk Secretaris van dat Collegie. Hij overleed 18 December 1650.

431. Johannes Scheltinga.

Zoon van Theodorus Livii van Scheltinga en Tryn van Tiara. Hij werd in 1628 Procureur-Generaal bij den Hove van Friesland, in 1637 Raadsheer in dat Collegie en overleed 15 Dec. 1654. *Stamb.* I. 320. II. 215.

432. Matthias a Viersen.

Uit de spelling met één *s* in het Album durf ik geene gevolgtrekking afleiden ten aanzien der herkomst van dit geslacht. Zie echter *Stamb. v. d. Fr. Adel*, I. 330. De hier bedoelde was de zoon van Willem van Viersen en Titia Gothofredi. Den 7 Nov. 1607 was hij in het Franeker Album ingeschreven. Dat hij niet lang te Heidelberg vertoefd heeft, blijkt daaruit, dat hij reeds 3 September 1614 als Advokaat bij het Hof van Friesland den eed aflegde. In 1623 werd hij Raad in den Hove, later lid der Staten-Generaal en Gezant bij het Hof van Denemarken. Hij stierf 19 Maart 1655.

434. Heinricus Johannes.

Hier is waarschijnlijk de achternaam in de pen gebleven. Ik durf eene gissing wagen, en het vermoeden uiten, dat die naam *Rhala* is. Vriemoet zegt, *Athen. Fris.* 194: »Venit noster Henricus Joan. Rhala ad Academiam patriam an. 1606, studiosus philosophiae. Qua cum reliquis ad veram eruditionem Juridicam propaedeuticis, sedulo tractata, in Juridicis, ut Lyclamae procul dubio, sic collegae eius Timaei Fabri institutione usus est. Forte quoque ab a. 1610 Paulli Busii, nisi tunc ad exteras quoque visendas Academias iam fuerit peregrinatus. In quibus placuit ipsi Basileensis, in qua honorem doctoralem Utr. Juris impetraret."

Is het alzoo onzeker, of Rhala in 1610 of 1611 naar Duitschland is vertrokken, staat het vast, dat hij in 1614 als advokaat te Leeuwarden zich heeft gevestigd, na te Bazel het Doctoraat erlangd te hebben, zoo wordt het meer dan mogelijk, zelfs waarschijnlijk, dat hij, gelijk vele zijner gewestgenoten, ook Heidelberg heeft bezocht. Zie over dezen Henricus Rhala, v. Sminia, *Overzigt. van twee Alba amicor.*, in de *Vrije Fries*, VIII. 62.

437. Osenbrandus Rengers.

Van Slochteren geboortig is hij in 1641 benoemd tot Ridder der Orde van St. Michiel. Feith, IV. 62. In 1657 Luitenant in de hoofdmannenkamer, IV. 127. Eene verklaring van den Prins Stadhouder en de Prinses (29 Febr. 1660) dat zij aan Rengers groote verpligting hadden en hem en zijne kinderen steeds zouden voorthelpen, met tegenbelofte van zijnon kant, wordt vermeld ald. IV. 149. In 1677 gevangen genomen. IV. 230, 232.

438. Godefridus Cornelii Elbertides.

In 1614 als proponent te Velp en Rozendaal beroepen, in plaats van Otto van Heteren. Hier bleef hij tot 1620 of 1621. Vgl. De Jongh, *Naamlijst*, 148, 295.

440. Kempo Donia.

Zoon van Kempo Donia en Doed van Holdinga, in 1593, vier weken na zijns vaders overlijden geboren. *Stamb.* II. 100. Hij was de kleinzoon van Syds van Donia, die het verbond der Edelen teekende. Te Water, II. 337. Vader en Grootvader hebben beide het laatste deel huns levens in Duitschland doorgebragt.

442. Nicolaus Guilsnigk.

Lees: *Julsingh.*

444. Joannes Gebhardus.

Over zijn verblijf te Heidelberg valt het een en ander

mede te deelen, ook na al hetgeen voorkomt in de *Vitae et Effigies*, p. 102 vlg. Talrijke bijzonderheden zijn verzameld in het Programma van den geleerden doch van allen smaak ontblooten Heidelbergschen Rector J. H. Andreae, *de Jano Gebhardo*, (Heidelb. 1780,) dat thans reeds zeldzaam is geworden en waarvan ik alleen op de Heidelberger Bibliotheek een exemplaar heb aangetroffen. Alleen zij hier bijgevoegd een uittreksel uit de berigten die ik ten zijnen aanzien in de Acta Facultatis Philosophicae MSS. vond, waaruit blijkt, dat hij reeds in 1619 (alzoo vóór zijn vertrek naar Marburg) te Heidelberg voor een professoraat in aanmerking kwam; de eerste teleurstelling, waarop eene geheele reeks volgde. »1619. 30 Octobris deliberatio instituta fuit de professione Oratoria et Poetices, quae iusto tempore vacaverat. Nominavit Decanus collegis tres, M. Conradum Schoppium Rectorem Neuhusianum, M. Melchiorem Adamum conrectorem Paedagogii Heidelbergensis, et Janum Gebhardum, *qui petierat*. Quia vero de mente Adami non constabat, utrum vocatus conditionem accepturus esset, placuit, M. Schoppium et Gebhardum Senatui Academico nominandos esse, id quod factum. Et ab universo Senatu Schoppius electus fuit."

446. David du Mortir.

Uit zijn geslacht is waarschijnlijk de bekende Leydsche boekhandelaar gesproten. Als leeraar aan de school te Nymegen vinden wij hem op het jaar 1616 vermeld in Heyster's *Register der Classikale Acten van Nymegen*, bij Kist, *Nederl. Arch.* IV. 9.

447. Johannes Palmerius.

In 1617 werd hij beroepen tot predikant te Eibergen;

vandaar vertrok hij in 1620 als Engelsch garnizoens-prediker naar Zwolle, waar hij in 1629 overleed. Vgl. de Jongh, *Naamlijst der Predikanten onder het Geldersche Synode.* (Leyd. 1750). 384. Moonen, *Naamlijst*, 58.

448. Joannes Kloppenburg.

Reeds den 24 Julij 1613 verdedigde hij hier zijne *Positiones de Filii Dei Divinitate*, onder voorzitting van Barth. Coppenius. Vriemoet, 374. Vgl. N. 246. van de lijst van Genève.

451. Joannes Heinsius.

In 1634 pred. te Katwijk aan Zee, in 1637 aan de Gasthuis Kerk te Delft. In 1642 vertrok hij naar Vlaardingen; in 1646 naar Gouda, waar hij in 1653 overleed.

452. Matthias Meursius.

Broeder van den Hoogleeraar J. Meursius, werd later Notaris te Amsterdam.

453. Timotheus Rolandus.

Zoon van Jacobus Rolandus, die in 1594 als predikant van Frankenthal naar Delft ging. De onze wordt niet vermeld bij Schotel, *Kerkelijk Dordrecht*, I. 494.

455. Jodocus Scheltinga.

Jongere broeder van Johannes. Onder voorzitting van Reinh. Bachovius verdedigde hij eene *Disp. de petitione hereditatis*, die opgenomen is in de *Notae et Animadversiones* van dezen *ad Disputationes* Hieron. Treutleri JCti, Heidelb. 1617. 4. I. 552 vlg. Den 19 November 1618 werd hij als Dr. Justus Scheltinga in de Matrikel der Advokaten bij den Hove van Friesland ingeschreven. Een en ander dient tot aanvulling van het *Stambock*, I. 520.

456. Wessenus Emmius.

Lees: Wesselus Emmius, zoon van den beroemden Ubbo Emmius en Margaretha van Bergen, in 1654 overleden. Hij was te Leer geboren, en werd in 1620, nog proponent zijnde, predikant te Groningen. Vgl. Brucherus, *Gedenkboek*, 11.

459. Daniel Sinapius.

Bij Schwab, 222. Jacobus geheeten. Hij studeerde eerst te Leyden. Eene rede van hem komt voor onder de *Orationes inaugurales habitae cum Facultas Theologica et Collegium Illustrium Ordinum a Curatoribus instaurarentur.* L. 1610. 4. Hij werd eerst de opvolger van Barlaeus als onderregent van het Staten-Collegie en later buitengewoon Hoogleeraar in de Zedekunde te Leyden. ·Vgl. Siegenbeek, *Gesch. d. L. H.* I. 113. II. 120. 187. Soermans, *Acad. Reg.* 123. Meurs. *Athen. Batav.* 350. Hij overleed te Leyden, 29 October 1638.

460. Henricus Geldorpius.

Bij Schwab, 222. Goldorpius genoemd, was de zoon van Gosuinus Geldorp, predikant te Sneek (1596—1612) en te Amsterdam (1612 — † 11 Augustus 1627). Hij zelf was te Sneek 1 December 1600 geboren en werd predikant te Oostzanen (1625), Leeuwarden (1625) en Amsterdam (1628), waar hij in October 1652 overleed. Croese, *Kerk. Reg.* 53, die ook van zijne psalmberijming melding maakt.

461. Daniel Goykerus.

Waarschijnlijk een zoon van Jodocus Goikerus, die in 1584 predikant te Kampen werd. Een Georgius Goycherus Campensis komt in 1624 in het Groninger Album voor als theol. studiosus.

462. Livius Harenius.

Komt niet voor op de geslachtlijst der van Haren's in het *Stamboek van den Frieschen Adel.*

464. Hadrianus Velsen.

Deze naam kan dienen tot aanvulling van de lijst der leden van dit geslacht in het *Stamboek van den Frieschen Adel*, I. 398.

465. Nicolaus Wedelius.

Uit de dagteekening blijkt, dat Vriemoet, *Athen. Fris.* 327, zich vergist, als hij schrijft: »Inde (mater) annos natum XIV misit Heidelbergam." Immers Vedelius was in 1596 geboren. Van zijn verblijf te Heidelberg gewaagt dezelfde, de berigten volgend door Matthias Pasor en zijn eigen Levensberigt gegeven en door Maccovius in de lijkrede op Vedelius medegedeeld. Uit het *Livre du Recteur*, 374, zien wij tevens, dat Vedelius niet in 1617 maar eerst in 1618 het Professoraat te Genève heeft aanvaard. Zie voorts Revii *Daventria illustr.* 686 sq.

466. Justus Reiffenberg.

Vriemoet wist alleen dat hij te Bremen studeerde in 1614. Thans weten wij dat hij vandaar naar Heidelberg vertrok. Hier is hij tot J. U. D. bevorderd, na openbare verdediging eener *Disp. e substitutionum materia.* Heidelb. 1614. 4. die op de Akademische Bibliotheek aldaar wordt aangetroffen.

468. Meinardus Gevikerus.

Welligt Goykerus of Goikerus, en een broeder van Daniel, op het jaar 1614 vermeld, N. 461.

470. Matthias Pasor.

Over de studiejaren van dezen Groningschen Hoogleeraar zijn ons vele bijzonderheden medegedeeld door

den bescheiden geleerde in zijne Autobiografie. Zijne lotgevallen zijn zoo door Glasius in het *Godgeleerd Nederland* als door Boeles in Jonckbloet's *Gedenkboek* (21) beschreven.

Dat hij te Heidelberg gestudeerd heeft, na eerst te Herborn en Marburg onderwijs te hebben genoten, was uit de *Effigies et Vitae* bekend. Reeds in het volgende jaar 1617, werd hij met Vedelius hier tot Philosophiae Magister bevorderd. Vgl. de schrijvers aangehaald door Boeles, in Jonckbloet's *Gedenkboek*, 21. Dat hij niet in 1619, maar in 1620 te Heidelberg tot Hoogleeraar in de Wiskunde (niet in de Natuurkunde) werd aangesteld, en dat hij niet eerst extraordinarius is geweest, blijkt uit navolgend uittreksel uit de Acta Fac. Phil. MSS.: »1620. 29 Januarii. Ad professionem Mathematicam (in locum Cl. Viri M. Christophori Jungnitii, qui superioris anni mense Augusto ad Physicam et Historicam Professionem transierat) ex consilio Facultatis Philosophicae hac de re habito Senatui Academico nominati et commendati Cl. Vir M. Bartholomaeus Schröterus Coswigio-Anhaltinus, Professor Servestanus, a Mathematicis doctrinis celeberrimus, et doctiss. Juvenis M. Matthias Pasor Herbornensis Nassovius, cum in aliis Philosophiae partibus, tum etiam in hoc studiorum genere versatissimus et expeditissimus: quo quidem tempore in eam itum est sententiam animum M. Schröteri per literas Decani Fac. Phil. tentandum et explorandum, qui si ab hoc munere acceptando non futurus esset alienus, primas ipsi tribuendas aliisque praeferendum; in contrarium autem eventum, Professionem hanc M. Matthiae Pasori committendam. Tentato Schröterio animo cum gratias egisset causasque excusationis, literis suis,

exposuisset, Senatus Academicus in priori sententia et decreto persistens, ad petitionem Senatus philosophici M. Matthiam Pasorem ad professionem Mathematicam ordinariam jam ante in eventum electum consentientibus suffragiis in eadem 22 d. Aprilis confirmavit; qui proindo in numerum etiam Consiliariorum Fac. Phil. consueto prius juramento praestito 5 d. Maii ascitus, octavo die eiusdem mensis ab inaugurali oratione Professionis sibi legitime demandatae fecit initium."

472. Lubbertus a Wostrenen.

Bij Schwab, 224: Lubertus a *Westernen*.

473. Adamus Petrus ab Eysingha.

Den 7 Mei 1614 werd hij te Franeker als student ingeschreven: hij heette Adamus Petri ab Eysinga. Hij was de zoon van Pieter van Eysingha Grietman van Rauwerderhem en Womck van Heringa. Hij werd in 1634 Grietman van Leeuwarderadeel en † 30 December 1636. *Stamb.* I. 100. II. 66.

474. Adamus Tjallingii ab Eysingha.

Zoon van Tjalling van Eysingha, een met lof bekend regtsgeleerde. Vgl. *Frisia Nobilis*, 98 vlg. Gab. de Wal, *Orat. de clar. Frisiae JCtis.* De onze was in 1596 geboren en overleed op jeugdigen leeftijd.

475. Johannes Fungerus.

Vermoedelijk een zoon van den Leeuwarder Rector Johannes Fungerus over wien men bijzonderheden vindt opgeteekend bij Gab. de Wal, *de clar. Frisiae JCtis*, 40 vlg. Welligt heeft hij zich langen tijd buiten's lands opgehouden; althans eerst 4 Januarij 1625 vind ik in het Album der Akademie te Franeker ingeschreven: »Johannes Fungerus Leovardiensis." Over den

vader vgl. ook Boot, *de historia Gymnasii Leovardiensis*, 7 sqq.

476. Johannes Matthaeus.

Deze wordt hier vermeld, omdat hij de zoon was van den Groningschen Hoogleeraar Antonius Matthaeus en Elisabeth Schuler. Tevens blijkt hieruit de dwaling van Strieder, *Hessische Gelehrten Geschichte*, VIII. 273, dat hij te Herborn zou geboren zijn; in het laatst van 1596, toen hij ter wereld kwam, was de Herbornsche Akademie tijdelijk te Siegen gevestigd. Hij was de de oudere broeder van den beroemden Utrechtschen professor; zelf werd hij in 1623 tot Hoogleeraar in de regten te Herborn beroepen. Als zoodanig werd hij naar de Nederlanden gezonden, om eene collecte ten behoeve der zwaar geteisterde Akademie te doen. Hij overleed in den bloei der jaren te Cassel, in October 1635, waar hij in den laatsten tijd zijns levens als Hoogleeraar aan het Collegium Mauritianum werkzaam was.

477. Johannes Lempereur.

Broeder van Constantinus Lempereur van Oppyck, en even als deze te Bremen geboren. Hij werd predikant te Leyderdorp 1619, te Brielle 1621, te 's Gravenhage 1629, waar hij 22 Augustus 1637 overleed. Hij had Abigael Thysius, dochter van den Hoogleeraar Ant. Thysius gehuwd. Een gedenkteeken werd op zijn graf in de Kloosterkerk opgerigt. Zie Soermans, *Kerk. Reg.* 57, 110, 128. D. Knibbe, *Davids vermaning aan zijnen zoon* (Leid. 1693) in de Voorrede.

479. Levius Hilarii.

Zoon van Hilarius Sibrandus. Als theol. stud. was hij 5 Mei van dit jaar 1616 te Groningen ingeschre-

ven. Er schuilt een fout bij Columba en Dreas, die zeggen, bl. 184. dat hij in 1612 predikant werd te Ternaard. In Oct. 1633 vertrok hij naar Bolsward, in Mei 1644 naar Leeuwarden, waar hij in 1656 overleed. Grevenstein, *Naamlijst*, 7. Laurman, *Naamlijst*, 10. Bij Columba heet hij gelijk in het *Heidelb. Album*; bij de overigen Hilarius.

480. Arnoldus Martini.

Dezelfde, die in het *Livre du Recteur* n°. 257. voorkomt.

482. Abdias Widmarius.

Bekend was het dat Abdias Widmarius (eigenlijk Wedemeyer) te Marburg, Giessen, Herborn en Heidelberg zich op de klassieke letteren en godgeleerdheid heeft toegelegd, en dat hij inzonderheid ter laatstgenoemder plaatse, waar hij zijne studiën voltooide, een ijverig leerling van Hendrik Alting was. Hij was destijds niet zoo jong meer: want den 13 September 1591 was hij te Lemgo geboren. Lang kan hij echter niet te Heidelberg gebleven zijn, gelijk ons nu blijkt; immers reeds in 1618 werd hij predikant te Altdorf. Inmiddels had hij kennis gemaakt met Sara, de dochter van den Franschen predikant Bourgeois te Heidelberg; zij werd in 1619 zijne levensgezellin. Zie voorts Boeles, in Jonckbloet's *Gedenkboek*, 32 en de aldaar aangehaalde schrijvers.

483. Albertus Hooftman.

Hij had zich vroeger te Groningen op de regtsstudie toegelegd, waar hij 13 Maart 1615 (op den eersten dag der inschrijving) in het Album vermeld staat. Hij werd later Burgemeester van Groningen. In het Archief te Groningen berusten verschillende stukken betrekkelijk

beleedigingen, hem door den predikant R. Oving aangedaan. Zie Feith, *Register*, IV. 65, 98, 102.

486. Joannes a Felsing.

Waarschijnlijk Johannes van Velsen. Zoon van Wilhelmus van Velsen en Eva van Tiara. In 1621 komt hij reeds als Advokaat te Leeuwarden voor, in 1626 als Secretaris van Leeuwarderadeel. Vgl. *Stamb.* I. 399. II. 277.

Gedurende den loop dezes jaars (1617) bereikte het aantal der nieuw ingeschrevene studenten een buitengewoon cijfer: 250 werden door den Rector Simon Opsopaeus in de Matricula opgeteekend, meerendeel vreemdelingen uit alle streken van Europa. Weldra moest een tijdvak van droevigen achteruitgang aanvangen en de oorlog deze beroemde Hoogeschool met den ondergang dreigen. In 1622 werden nog 23, in 1623 slechts 2, in 1624 4 studenten ingeschreven.

491. Jacobus de Blocq.

Afkomstig uit een tak der Gentsche familie de Blocq, waarvan, nadat Johan de Blocq door Karel V tot Burgemeester van Franeker was aangesteld, een andere tak in Friesland zich voortplantte. Vgl. *Stamb.* I. 59. II. 36.

492. Petrus Eising.

Later Burgemeester van Groningen. In het Archief aldaar bevindt zich een HS. bevattende stukken hem betreffende, nº. 180. Zie Feith, *Register*, V. 169.

493. Johannes Camp en Lubinus Fockens.

»Facto dein itinere, cum duobus adolescentibus Frisiis, Martini Fockens Praetoris Opsterlandici et G. Gerhardi Campii civis primarii et Aedilis Leovar-

diensis, filiis, quorum moderanda studia ipsi (Joanni Hachtingio) commissa, per Germaniam; Herbornae Joannem Piscatorem, patris sui quondam praeceptorem, Heidelbergae Abrahamum Scultetum et Henricum Altingium, perque Helvetiam et Galliam, Basileae, Genevae et alibi, visis porro insignioribus Galliae urbibus, viros celebres audivit." Vriemoet, l. l. 223. Toch treft men de namen dezer drie mannen in het Rectorsboek te Genève niet aan.

495. Johannes Hachtingius.

Hachting, te Leeuwarden 16 Febr. 1594 geboren, was 4 Maart 1611 te Franeker als student ingeschreven. Vandaar had hij zich naar de kort te voren opgerigte Hoogeschool te Groningen begeven, waar hij 26 Maart 1616 in de Naamrol werd opgeteekend en Mulerius, Emmius, Ravensperger en Gomarus tot leermeesters had.

496. Adrianus Clant.

Van Stedum. Feith, *Register*, IV. 162. Hij was uit de Ommelanden afkomstig, gelijk blijkt uit zijne inschrijving als Phil. stud. in het Groninger Album, 10 April 1616.

497. Jacobus Buttinga.

Zoon van Cornelis Buttinga, Secretaris van Tietjerksteradeel. Den 9 November 1620 legde hij den eed af als Advokaat bij den Hove van Friesland.

501. Johannes de Brune.

Waarschijnlijk dezelfde, die 18 Maart 1615 te Groningen als student werd ingeschreven. Maar hoe komt het, dat hij daar Hollandus heet?

Een andere Johannes de Brune, wiens geboorteplaats en studievak onbekend is, komt aan de Groninger

Hoogeschool, 26 Jan. 1618 voor, en deze is welligt de hier bedoelde.

504. Otto Schwaneburgius.

Zoon van Cornelis Swanenburgh. In 1623 werd hij te Eemnes tot predikant beroepen, doch reeds in het volgende jaar is hij overleden. Voet, *Naamlijst*, 67.

505. Arnoldus Schive.

Hij was theologant en had eerst te Groningen gestudeerd, waar hij onder de eerst ingeschrevenen (13 Maart 1615) behoorde.

506. Abrahamus Heydanus.

In 1597 te Frankenthal geboren en eerst op het Waalsche Collegie te Leiden onder Daniel Colonius gevormd. Dat hij na in 1618 proponent bij de Waalsche Synode te zijn geworden onderscheidene buitenlandsche Hoogescholen bezocht, is bekend: ook dat hij later (doch vruchteloos) tot Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Heidelberg werd beroepen. De lotgevallen en rampen van dezen beroemden Leidschen Hoogleeraar zijn dikwerf beschreven. Vgl. Bayle in v. Glasius, II. 49—54. *Allg. Biogr. Wb.* in v.

507. Daniel de Marees.

Ongetwijfeld dezelfde die in het Album van Genève (n°. 262) als Daniel de Maraes voorkomt. Zijn Album is nog te Haarlem bij Dr. A. van der Willigen Pz. aanwezig.

508. Antonius ab Harinchouck.

In 1622 werd hij predikant in de Rijp, vanwaar hij in 1629 (volgens anderen 1628) naar Amersfoort vertrok. In 1633 aanvaardde hij zijn dienstwerk te Amsterdam, waar hij, naauwelijks zes en dertig jaren oud, den 25 Fe-

bruarij 1636 overleed. Vgl. Voet, *Naamlijst*, 60. Croese, *Kerk. Reg.* 56.

509. Henricus a Diest.

Het is bekend, dat van Diest zich van Heidelberg naar Bazel heeft begeven, waar hij in 1621 tot Theol. Doct. werd bevorderd. Vgl. Revii *Daventr. illustrata*, 714. Bouman, *Geschiedenis der Geldersche Hoogeschool*, I. 65.

510. David Rotheus.

Volgens Croese, *Kerk. Register*, 69 is hij in 1596 geboren en zeer lang proponent gebleven; immers eerst in 1650 is hij, op aanbeveling van den Commissaris-Politick, tot predikant in zijn geboortestad beroepen. Hij overleed 5 Augustus 1655.

513. Abrahamus Kimedoncius.

Geboren tusschen 28 April 1608 en 19 October 1613; want gedurende dien tijd was zijn vader Abraham Kimedoncius Rector te Creuznach. Vgl. Andreae, *Crucenacum Palatinum*. 503.

516. Fridericus d'Orville.

Hij was den 9 September 1615 als student te Groningen ingeschreven.

Een tijdperk van dertig jaren staat hier open. De verovering der stad door Tilly in 1622 had aan het bestaan der Godgeleerde Faculteit dadelijk een einde gemaakt: de Hoogleeraren der andere Faculteiten voor zoo verre zij zich niet naar elders hadden begeven, bleven in naam nog werkzaam en behielden voorloopig hunne jaarwedde. In 1629 trachtte Keurvorst Maximiliaan van Beijeren eene nieuwe uitsluitend katholieke Universiteit op de puinhopen der ingestorte Protestantsche Hoo-

geschool te stichten; Baumann, Hann, Holland en andere Jesuïten namen de ledig staande leerstoelen in, terwijl Reinhard Bachovius en Christophorus Jungnitius tot het katholicisme overgingen. Wel werd de stad in 1633 door de Zweden heroverd, wel werden de nieuwe Professoren genoodzaakt te vertrekken, wel haastte zich Bachovius weêr de hervormde geloofsbelijdenis af te leggen, maar aan eene herstelling van den Muzentempel was vóór den Westphaalschen vrede niet te denken. De nieuwe Universiteit werd in tegenwoordigheid van den Keurvorst Karl Ludwig den 1 November 1652 plegtig ingewijd. Wel mogt de feestredenaar Ps. 118 vs. 24 en 25 tot tekst van zijne toespraak kiezen!

517. Johannes Rhala.

Geboren 9 Februarij 1630. Hij studeerde eerst van 1646—1651 te Franeker, vertrok van daar naar Leyden, bezocht vervolgens in 1652 de Hoogeschool te Straatsburg, daarna die te Heidelberg en eindelijk die te Basel, waar hij den 11 October 1653 door den bekenden Hoogleeraar Brandwyller, die een gedicht ter zijner eere maakte, tot J. U. D. werd bevorderd, na openlijke verdediging van een proefschrift *de concursu actionum*. Basil. 1653. 4. Den 8 Junij 1654 werd hij als Advokaat bij den Hove van Friesland, waarvan hij later een sieraad was, ingeschreven. Zie voorts Gab. de Wal, *de clar. Frisiae JCtis*, Adnot. 233. Sminia, *Naaml.* 71. Vriemoet, *Athen. Fris.* LXXVII en 196 vlg. Den 8 Januarij 1654 deed hij zijn eed als Advokaat bij den Hove, waarin hij later den raadsheerszetel innam. Zie over zijn Album amicorum van Sminia, *Vrije Fries*, N. R., II. 70 vlg.

518. Sebastianus Schelkens.

Later Hoogleeraar te Franeker. Hij had vroeger onder Cyriacus Lentulus te Herborn gestudeerd en werd in 1656 na verdediging van eene disp. *de Societate* te Basel tot J. U. D. bevorderd. Vgl. Vriemoet, 577 vlg., die aanteekent, dat hij te Heidelberg de trouwe leerling van Chuno en Luneschloss was.

520. Johannes Hotton.

Zoon van Godfried Hotton, in 1632 predikant te Limburg in Gelderland, in 1634 Waalsch Pred. te Amsterdam.

522. Henricus a Diest.

Bij Schwab, vind ik in dit jaar nog vermeld: Paulus Jacobus Groock, Medioburgo-Zeelandus. Philippus Wilhelmus Weidnerus, Noviomagensis. Laatstgenoemde was een zoon van Johann Leonard Weidner, die na eerst praeceptor te Neubaus bij Worms, Conrector te Dusseldorp, en Rector te Elberfeld, Montjoie en Duisburg geweest te zijn, in 1626 Conrector te Nymegen werd, van waar hij in 1648 als Rector naar Maastricht vertrok. In 1650 keerde hij naar Heidelberg als Rector van het Gymnasium terug; daar overleed hij 5 Februarij 1655. Van zijne zoonen zullen wij den oudsten later aantreffen; de jongste, Philipp Wilhelm, trad in 1659 als Latijnsch dichter te voorschijn, toen hij het buwelijksfeest van J. F. Wolf, Rector te Neustadt, bezong. Vele bijzonderheden over het leven en de schriften des vaders heeft J. H. Andreae vermeld in zijn *Historiae Gymnasii Heidelbergensis Spicilig.* IV—VI.

523. Johannes Fredericus Böckelman.

Talrijk zijn de biographiën van dezen beroemden regtsgeleerde. Behalve de *Memoria Boeckelmanniana* van A. A.

Pagenstecher kan men raadplegen Jugler, en C. W. Grote's *Hist. Geogr. Statist. Literar. Jahrb. für Westfalen und den Niederrhein*, (Coesf. 1817), I. 268—275.

524. Georg Wolfgang a Schwartzenberg.

Tweede zoon van den Baron Georg Frederik thoe Schwartzenberg en Agatha Tjaerda van Starkenborgh. Hij was op den 1 Nov. des jaars 1638 geboren, werd Kolonel en sneuvelde 11 Augustus 1674 in den slag bij Senef. Bosscha, *Heldendaden*, II. 161. bijl. 4. *Stamb.* I. 341. II. 227. Zijn portret, naar de teekening van Pet. Schik, door Johannes Schweizer gegraveerd is te vinden in eene regtskundige Memorie, getiteld: »Wohl beglaubte Auszführung so wohl »Gräff: als auch Freyherrlichen Schwarzenbergischen »Stamm-Registers, in sich verfassend eine festgegründete »Bewährung der Freyherren zu Schwarzenberg und Hohen»landsberg, der Zeit sich in West-Frieszland auffhaltende »rechtmässigen Stammes Agnation mit denen in Francken. »Wie dann auch Ihres dannenhero Reichskündigen und »unhintertreiblich-entstandenen Rechtens, welches Wohl»erwehnte Freyherren, als nechst-versipte, für Herrn Jo»hann Adolphen, Graffen zu Schw. u. Hoh. bey eröffneter »Stamm-Lehens-Folge, zu den Altväterlichen Schwartzen»bergischen Stammgütern überkommen. u. s. w. (O. o.) »im Jahr n. Chr. Geb. CIϽ IϽ C LIX." Folio.

525. Antonius Gunter Georg a Schwartzenberg.

Zoon van Willem Balthasar thoe Schwartzenberg en Hedwig Elisabeth Hauto van Hautenberg. Geboren 26 Mei 1639, als Kolonel overleden 24 Mei 1670.

526. Johannes Edzardus a Douma.

Zoon van Epo Douma, Grietman van Ferwerdera-

deel en Sjouck Hiddema. Hij was eerst Kapitein, werd 29 Julij 1673 Grietman van Aengwirden en in 1674 Gedeputeerde ten landsdage. Hij overleed te Hallum 26 Julij 1676. Vgl. v. Sminia, *Nieuwe Naamlijst der Grietmannen*, 339, wiens opgave betreffende zijne voornamen door ons Album wordt bevestigd. Zie voorts *Stamb.* I. 94. II. 62.

527. Ulricus Huber.

Het is bekend, dat Ulrik Huber, na geruimen tijd te Franeker en te Utrecht zich op de letteren en regten te hebben toegelegd, met eenige zijner vrienden naar Marburg en Heidelberg vertrok, om daar zijne Akademische studiën voort te zetten. De dwaling van sommige schrijvers, die beweren, dat hij te Franeker tot J. U. D. zou zijn bevorderd is, gelijk die van anderen, volgens wier meening hij te Marburg den doctoralen graad zou hebben verworven, reeds voldoende wederlegd door mijn' vader in zijn werk *De claris Frisiae JCtis*, 256. Doch omtrent zijne Akademiereis zijn talrijke bijzonderheden bewaard gebleven in de brieven, die hij uit Marburg en Heidelberg aan zijn vader schreef, en waarvan gewag gemaakt is in het aangehaalde werk, 445. Te Heidelberg vond hij slechts twee Hoogleeraren in de Regtsgeleerde Faculteit werkzaam, den ouden David Henrich Chuno, die aan podagra leed en thuis collegie gaf, en een jong mensch, die naauwelijks een jaar te voren uit Friesland derwaarts was vertrokken. Blijkbaar doelt hij op Philippus Burchard, een Heidelberger van geboorte, die, nog geen dertig jaren oud zijnde, in 1656 zoowel door de Gelderschen als door zijne stadgenooten, tot het Hoogleerambt was geroepen. Dit laatste deel ik opzettelijk uit Schwab mede, omdat

in Bouman's *Geschiedenis der Geldersche Hoogeschool* daarvan geen gewag gemaakt wordt. Burchard nam de beroeping tot opvolger van Godfrid von Jena aan en werd weldra met Huber zoo zeer bevriend, dat deze een carmen nuptiale ter zijner eere opstelde. Het examen, waaraan laatstgenoemde zich moest onderwerpen, wilde hij naar den doctoralen graad dingen, was zeer streng; het duurde (27 Februarij 1657) van 7 uur 's morgens tot na tien uur, openhartig bekent hij dat hij twee jaren vroeger een zoo naauwgezet onderzoek niet had kunnen doorstaan. Zijn Akademisch Proefschrift *de iure accrescendi* was weldra gereed, doch de Praeses had drie maanden noodig om een stuk na te zien, dat hij in drie uren had kunnen doorloopen. Eindelijk brak de dag der promotie aan en den 14 Mei 1657 werd Huber met groote toejuiching tot de doctorale waardigheid verheven. Bij die gelegenheid werd een bundel *Carmina votiva* (Heidelb. 1657. 4) in het licht gezonden, waarin onder anderen een Hollandsch dichtstuk voorkomt van Johann Wilhelm Weidner, een Duisburger, zoon van den bekenden Johann Leonard Weidner, die een tijd lang aan de scholen te Nymegen en Maastricht onderwees. Dit laatste is mij gebleken uit de schriften van den Heidelbergschen Rector Andreae.

528. Johannes a Sanden.

Johan van Sanden, Advokaat te Leeuwarden, heeft zich bekend gemaakt door het gedicht: *Jok en Ernst op de vier getijden des jaars*, eene vertaling van het *Carmen Jocoserium* van Paulus van Ghemmenich. Vgl. D'Escury, *Hollands Roem in Kunsten en Wetensch.* IV. A. 173 (b).

529. Lambertus a Koehoorn.

Halfbroeder van den beroemden Menno van Coehoorn. Hij was de zoon van Goswinus van Coehoorn en werd Dijkgraaf van Oostdongeradeel.

530. Gerardus Wicheringhe.

Reeds den 19 September 1651 had hij zijne studiën te Groningen aangevangen.

531. Silvester Jacobus Danckelman.

Hij had nog maar den ouderdom van 13 jaren bereikt, toen hij, 1 Febr. 1654, te Groningen werd ingeschreven. Vriemoet vermeldt wel zijne studiën te Groningen en Utrecht, maar was met zijn verblijf te Heidelberg onbekend. Ook zegt hij: quo anno in lucem editus, mihi non constat. Hij was in 1640 geboren. Terwijl Vriemoet alleen de Oratio van Wilhelmius raadpleegde, bezitten wij thans uitvoeriger hulpmiddelen, om dezen geleerden man, die den 5 Augustus 1695 overleed, in zijne werkzaamheid zoowel als Hoogleeraar te Steinfurt, Heidelberg en Francker als in zijne latere ambtsbetrekking in het Rijkskamergerigt te Spiers te leeren kennen.

533. Gisbertus a Vierssen.

Geboren te Leeuwarden in Februarij of Maart 1638, zoon van Ahasuerus van Vierssen en Jisca van Geersma. Hij overleed 10 April 1697. Den 1 September 1663 was hij als Advokaat bij den Hove toegelaten, in 1667 werd hij Secretaris der Staten van Friesland, in 1671 Vroedsman te Leeuwarden, in 1677 Raadsheer in den Hove, eindelijk Assessor van 't gerigt van Opsterland.

546. Gerardus Renssen.

Dezelfde die in 1691 te Leyden een gedicht uitgaf,

getiteld: *Res gestae Guilhelmi Magni, nec non laus Divae Mariae, Magnae Brittanniae Regis et Reginae, Horatiano et Sapphico carmine.* Scherp is over deze lettervrucht het oordeel van den zachtmoedigen Hoeufft, *Parn. Lat. Belg.* 200. Bij Peerlkamp komt hij niet voor.

AANTEEKENINGEN

OP DE

NEDERLANDERS STUDENTEN TE GENÈVE.

1. Gerardus Weshemius.

Misschien uit Gelder. Onder den algemeenen naam *Germani* staat hij hier vermeld tusschen anderen, die uit Kleef en Keulen afkomstig waren. De Klevenaren zijn Theodorus en Henricus Wierus.

2. Jan van Marnix.

Vgl. Gachard, *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, II. Préf. CXII—CXXXVI.

3. Philippus Marnixius.

Merkwaardig zijn de woorden van Edgar Quinet betreffende het verblijf van Marnix te Genève. »Het zij zijne ouders (zegt hij) in 't geheim tot de hervormde kerk overhelden, of dat zij slechts het voorbeeld van een groot deel des adels volgden, de jonge Marnix

werd met zijn ouder broeder Jan naar Genève gezonden, om daar zijne opvoeding te voltooijen, die aldus onder het oog van Calvyn en Beza voleind werd. Zoo putte hij aan de bron zelf die kracht van overtuiging, die tot den einde toe zijne onverwinlijkheid zou uitmaken. En op denzelfden tijd, dat hij zich aan het nieuwe kerkelijke leven aansloot; ondervond hij tevens den invloed der herboren letteren. Filips van Marnix bereidde zich voor den grooten strijd des geestes, door zich de kennis en het leven der oudheid eigen te maken, in de 15de eeuw hernieuwd. Hij zou eenmaal onder de Hellenisten gerekend worden en hij vertaalde het Oude Verbond uit het Hebreeuwsch. Calvyn wijdde hem nog nader in de geheimen dier Fransche taal in, die hij met zooveel klem op de staatszaken zou toepassen. Daarbij voegde zich nog de onuitwischbare indruk van een gemeenebest, onder den invloed der hervorming geboren, de levenwekkende adem van het vrije Genève." Over het verblijf der gebroeders Marnix te Pavia en Bologna vgl. Quinet, 139.

4. Arnoldus Westerwolt.

Merkwaardig is deze aanwijzing betreffende een lid der oude familie Addinga van Westerwolde. Arent of Arnout was de broeder van Folker Westerwold: zijne zuster was met den onwaardigen zoon van Regnerus Praedinius gehuwd geweest. Vgl. Westendorp, *Bijzonderheden uit de Geschiedenis der Hervorming in de Provincie Groningen, tusschen de jaren 1545 en 1580*, ontleend uit een HS. van dien tijd; Gron. 1832. Isinck (*Kort Berigt*, 80) maakt reeds bij het jaar 1523 gewag van het zenden der Groningsche jeugd naar Euangelische en Hervormde Hoogescholen, gelijk de Hoogleeraar Hof-

stede de Groot heeft aangeteekend, *Geschiedenis der Broederenkerk*, 118, 50).

5. Liffordus Beruigen.

Stellig moet hier gelezen worden *Beringen.* Pieter Beringen, de bekende wapensmid, door Koning Hendrik IV in 1606 in den adelstand verheven was evenzeer uit het Kleefsche afkomstig.

7. Nicolaus Clericus.

In Burman's *Trajectum Eruditum* komt hij niet voor en zijn naam heb ik nergens elders aangetroffen. Meer bekend was ongetwijfeld zijn tijd- en naamgenoot die omstreeks het jaar 1566 eenige werken van S. Hippolytus in het Latijn vertaalde. Vgl. Jöcher, *Allg. Gelehrten-Lexic.* in v. Doch eene gissing meen ik aan het oordeel van den kundigen lezer te moeten onderwerpen. Kan hier ook bedoeld zijn de grootvader van den beroemden Jean le Clerc? Van dezen getuigt Wetstein in zijne *Lijkrede* (*Arch. v. Kist en Roijaards*, IV. 93): »Avum Joannes habuit Nicolaum Clericum, sub finem seculi decimi sexti e Gallia ob purioris religionis professionem exulantem, quae istorum temporum calamitas fuit; is, *Genevae* cum asylum reperisset, uxorem duxit Annam, Stephani Curcellaei Theologi celeberrimi sororem." Dat Etienne des Courcelles eerst in 1602 student werd (zie n⁰. 193) bewijst alleen, dat hij veel jonger was dan zijne zuster; maar dit blijkt ook reeds uit de omstandigheid dat David, de oudste zoon van Nicolaus le Clerc en Anna des Courcelles, in 1591 is geboren. Evenwel blijft de bijvoeging *Ultraiectinus* een raadsel.

11. Franciscus Blochuysius.

Verkeerd is de lezing in het *Livre des Recteurs*: *Bloch-*

nysius. Ongetwijfeld hebben wij hier voor ons de naamteekening van Mr. François van Bloekhuysen, die in 1575 door Willem I tot landraad benoemd werd. Zie Wagenaar, *Vaderl. Hist.* VII. 23. In 1579 komt hij als Electeur te Schoonhoven voor, in 1589, 1591—1593, 1595, 1599—1600, 1602—1605, als Burgemeester te dier stede. Vgl. v. Berkum, *Beschrijving der stadt Schoonhoven*, 580 vlg.

12.

Fredericus de Ghendt.

13. Gerardus de Lienden.

Is waarschijnlijk Gerard van Lynden, zoon van Goswyn van Lynden en Cornelia van Bernsouw. Hij huwde Sandrina van Haekfort. De zoon uit dat huwelijk gesproten, Goswyn, was de laatste van dien tak: hij overleed in 1613 kinderloos.

16. Wernerus Helmichius.

Dat deze in 1555 te Utrecht geboren werd, was bekend, maar zijne handelingen en studiën tot zijn optreden in zijne geboortestad (1598) liggen in het duister. »Noch Veeris (zegt Prof. Royaards) noch Soermans noch Burman vermelden zijne vroegere lotgevallen." Het is alzoo niet onbelangrijk te vernemen, waar de man gevormd werd, dien Voet nu eens »pium pariter atque eruditum Theologum", dan weer »eruditissimum et praestantissimum Theologum" noemde en wiens geleerdheid tevens door Wtenbogaert en Trigland werd bewonderd. Uit het Liber Rectorum blijkt, dat hij reeds zeer vroeg de reis naar de vergelegene Akademiestad heeft ondernomen, niettegenstaande hij een zoo jeugdig uiterlijk had, dat Koningin Elisabeth hem nog in 1579, toen hij naar Engeland was gezonden, voor

Pierke Walta huwde en zich als een bevorderaar der wetenschappen, ook bij de oprigting der Friesche Hoogeschool, kenmerkte, te Genève gestudeerd heeft, was tot hiertoe onbekend. Zie boven, Heidelberg n°. 366. Vgl. Scheltema, *Geschied- en Letterk. Mengelw.* III. 2. 108, 111.

26. Livinus Massis.

Reeds vóór 1579 bediende hij de Waalsche Gemeente te Mechelen: immers in 1578 was hij, als zoodanig, bij de Waalsche Synode te Antwerpen werkzaam. Van 1579 tot 1605 was hij predikant (edoch buiten vaste betrekking) te Middelburg. Vgl. *Règlements des Églises Wallonnes*, 508. J. ab Utrecht Dresselhuis, *De Waalsche Gemeenten in Zeeland* (Bergen op Zoom, 1848) 6, 16, 117. Janssen, *Kerkhervorm. te Brugge*, I. 260. II. 200.

28. Gisbertus Sus.

Hoogstwaarschijnlijk moet gelezen worden Gisbertus Ens.

29. Johannes Hochedeus.

Jean Hochedé werd reeds vóór 1577 prediker te Antwerpen, waar hij den bijnaam de la Vigne droeg naar den verbloemden naam der Antwerpsche kerk; later was hij predikant te Amsterdam, waar hij in 1622 overleed. *Règlements*, 307. Zijne fraai geschilderde afbeelding berust op de Bibliotheek der Leidsche Hoogeschool.

33. Carolus Roerda.

Zoo schreef hij zijn' naam, niet *Roorda*. Nergens heb ik het tijdstip der geboorte van dezen voortreffelijken Fries aangewezen gevonden. Door Alva in 1568 uit het Vaderland gebannen, zocht hij heul en troost in de beoefening der wetenschappen. Vriemoet (*Athen. Fris.* 146) dwaalt, hem voor den vader van den Hoogleeraar

studiret hat. Diese Universität mus damals sehr geblühet haben. Es finden sich darin die Namen der Studenten aus allen (door Emmius) angeführten Reichen und Ländern." *Das Gelehrte Ostfriesland*, I. 18.

49. Albertus van Loo.

Hij was de zoon van Albert Gerrits van Loo, Licentiaat in de Regten, Rekenmeester en later Commies van finantiën in dienst des Konings van Spanje, die in 1573 overleed, en van Maria van der Myle.

52. Adrianus a Blyenborek.

Bij Rogge: *Blyenberch*. Hij had destijds den ouderdom van zeventien jaren bereikt, na op het Gymnasium te Dordrecht de voortreffelijkste opleiding te hebben genoten. Schotel, die zijn leven uitvoerig beschreven heeft, maakt wel gewag van zijn verblijf aan de Leidsche Hoogeschool, waar hij gelijktijdig met Baudius tot den doctoralen graad werd bevorderd, doch schijnt van het onderwijs, dat Blyenburg te Genève heeft genoten, nergens een spoor ontdekt te hebben. »Academia relicta (zegt hij) cultiores ab humanitate Europae nationes adiit, ut rerum sibi ampliorem intelligentiam compararet. In hoc itinere non modo doctrinam mirifice auxit atque expolivit, visendis et scrutandis bibliotheeis, adeundisque viris quoque in loco eruditione claris, quorum sermonibus proficeret, itemque cum multis praeclaris hominibus, qui ingenium eius doctrinamque usu perspexerant, amicitias contraxit." Het was ongetwijfeld op deze reis, dat hij Genève bezocht; want het is zeker dat hij de lessen van Cornelis Nieustad heeft bijgewoond, en deze heeft reeds in 1580, toen hij tot Advokaat-Fiskaal van Holland was aangesteld, het Hoogleeraarambt neêrgelegd. Maar nu kan die reis ook niet, gelijk Schotel

wil, na afloop van Blyenburg's Akademische studiën door hem zijn ondernomen; want eerst in 1581 kwam Baudius, toen student in de Godgeleerdheid, te Genève en in Junij 1585 werden beiden, Blyenburg en Baudius, te Leiden tot J. U. D. bevorderd. Uit een en ander schijnt mij te volgen, dat de studie te Genève voor Blyenburg een intermezzo geweest is tusschen de beide gedeelten van zijn Leydsch Akademieleven, ten ware men mogt willen aannemen, dat hij eerst in 1579 Genève bezocht en reeds ten volgenden jare te Leiden den laatsten Akademischen cursus van Nieustad heeft bijgewoond. Uit eene opgave in het *Alg. Biogr. Woordenb.* (II. 678) zou men ten onregte afleiden, dat hij reeds als student zijn beroemd boekje: *Poemata varia* getiteld, heeft in het licht gezonden: het verscheen niet in 1582, maar in 1588. Zie voorts over zijn kortstondig leven en zijne uitstekende gaven Peerlkamp, *de Poetis Lat. Nederl.* 185 vlg. Schotel, *Theodori Ryckii, Joh. Georgii Graevii, Nicolai Heinsii ad Adrianum Blyenburgum et Adriani Blyenburgi ad diversos Epistolae ineditae* (H. C. 1843), 75 vlg.

55. Johannes Beeius.

Hier schrijft hij zich Flander, ofschoon hij, volgens Schotel (*Kerkelijk Dordrecht*, I. 225), te Frankfort geboren was. Hij had, toen hij de Akademie bezocht, reeds den vollen ouderdom van twintig jaren bereikt. Lang schijnt hij niet te Genève gebleven te zijn; want toen Antwerpen aan Parma werd overgegeven, was hij daar reeds eenigen tijd predikant geweest. Later bekleedde hij die bediening te Emden en Dordrecht, waar hij den 26 Januarij 1626 overleed. Over zijn leven en uitstekende geleerdheid is in 't aangehaalde werk van Dr.

Schotel breedvoerig gehandeld, waar ook (bl. 229—231) zijne schriften, meerendeels door zijnen zoon Aegidius uitgegeven, naauwkeurig vermeld zijn.

54. Johannes Mermannus.

Bij Rogge: *Hermannus.*

55. Eustachius Schouwenburgensis.

Hieruit blijkt, dat reeds in 1580 de stad Vlissingen een' alumnus bekostigde, die voor de kerkdienst werd opgeleid. Van hem zijn mij geene bijzonderheden bekend; noch Vrolikherts *Vlissingsche Kerkhemel*, noch Te Waters *Reformatie van Zeeland* maken van hem gewag. Beiden vermelden als Walsche predikanten te Vlissingen Martin Ferret in 1584 en Jean Taffin de jonge in 1590.

59. Michael Broickhuisen.

Bij Rogge: *Broichuisen.*

61. Henricus a Bra.

Men zou zich vergissen, wanneer men de woorden *Med. Doc.*, achter dezen naam geplaatst, wilde verklaren door *Medicinae Doctor.* Dezen graad had a Bra in Julij 1580, toen hij de Hoogeschool te Genève bezocht, nog niet verworven. Uit Suffridus Petri en Paquot is het bekend, dat hij, den 25 September 1555 te Dokkum geboren, aan de Universiteit te Bazel het onderwijs van Felix Plater en andere beroemde Geneeskundigen genoot; het is misschien niet geheel overtollig hierbij op te merken, dat de naam van een zijner leermeesters door den Belgischen Polyhistor ten onregte Nicolaus *Stephanus* is gespeld, waarvoor men *Stupanus* leze. Vandaar keerde hij naar Dokkum terug, om zich op de praktijk toe te leggen. Maar zijne liefde voor de wetenschap deed hem weldra het besluit opvatten, om ander-

maal naar het zuiden van Europa zijne schreden te wenden. Volgens Suffridus Petri ondernam hij zijne tweede reis, »cum iam paulo maturior esset aetas:" doch uit het Album van Hermannus Pricker is onlangs gebleken, dat hij reeds van April 1576 zich te Straatsburg bevond. Vandaar ging de togt naar Rome, waar hij een vol jaar aan de lippen van Petrus Crispus en Alexander Trajanus Petronius hing; ook Siena, Florence, Ferrara en Bologna bleven niet onbezocht; zijn voornemen om nog in andere Italiaansche steden het wetenschappelijk onderwijs bij te wonen en de beroemde instellingen tot bevordering der studiën in oogenschouw te nemen, werd door het uitbreken der vreesselijke pestziekte verijdeld. »Ex Italia (zegt Suffridus Petri), cum fere biennium absumptum esset, redux, Galliae Academias aliquot, Parisiensem praecipue, perlustravit. Montispesulanam, quam maxime videre cupiebat, quo minus adire potuerit, obstiterunt bellici tumultus, qui tunc per Galliam pullulabant, *unde factum est, ut Genevae per menses aliquot substiterit*, ut se nonnihil ex diuturna peregrinatione colligeret, *priusquam Basileam pergeret* ad sumendum illic doctoratus titulum. Quod et fecit anno 1580 mense Decembri actatis suae 25." Dat de Friesche Geschiedschrijver zeer naauwkeurig is onderrigt geweest aangaande onzen Hendrik a Bra, wordt door het Album volkomen bevestigd, waarin het bijvoegsel achter zijnen naam *Med. Doc.* alzoo niet beteekent: *Medicinae Doctor*, maar *Medicus Doccumensis*. Over dezen merkwaardigen man kan men vergelijken, behalve het boekje *de Scriptoribus Frisiae*, Dec. xvi. n⁰. 7, 470—474, de voorlezing van Mr. D. Fockema, in *De Vrije Fries*, VI. 127, waarbij eene vertaling van Bra's *Doccu-*

manae stragis descriptio gevoegd is, en Mr. U. A. Evertsz, *Over het Album van Pricker*, ald. VII. 288.

62. Joachimus Alting.

Ik weet niet, of men van dezen beroemden man wel ergens het geboortejaar vindt opgeteekend, en althans de Hoogeschool, waar hij zijne opleiding in de regtswetenschap genoot, heb ik bij geen' zijner levensbeschrijvers vermeld gevonden. »De geleerde Ravensperger (zegt Scheltema, *Staatk. Nederl.* II. 533) getuigt van hem, dat eene zeldzame wijsheid in zaken te ondernemen en naar wensch ten einde te brengen, bij geleerdheid, deftigheid en moed, zoo wel *in zijnen hoogen ouderdom* als in mannelijken leeftijd zijn deel was." Vermits hij in 1580 student werd en in 1625 overleed, kunnen deze woorden niet streng worden opgevat, en zal hij den ouderdom van zeventig jaren wel niet bereikt hebben. Uit Wichers, *Verklaring van het Tractaat van de Reductie*, en Everhard van Reyd's *Historie der Nederlandsche Oorlogen*, leeren wij de scherpzinnigheid en de vastberadenheid die dezen edelen staatsman op het laatst der zestiende eeuw kenmerkten kennen. Bij de oprigting der Hoogeschool te Groningen was hij, die de elders bestaande inrigtingen in zijne jeugd had gezien, als Burgemeester ijverig, werkzaam. Vgl. *Tegenwoordige Staat van Stad en Lande*, II. 15—27.

63. Petrus Cornelius Brederodius.

Alle nasporingen omtrent den tijd, waarin deze beroemde staatsman en geleerde het levenslicht aanschouwde, zijn tot heden vruchteloos gebleven; het Album van Genève geeft althans eenige aanleiding tot gissing. Met betrekking tot zijne studiën was ons weinig meer bekend dan ten aanzien zijner geboorte en opleiding. Nu

weten wij althans, dat hij te Genève het regtsonderwijs heeft genoten, en wordt tevens de wijze duidelijk waarop hij in aanraking kwam met Dionysius Gothofredus, met wien hij volgens Cretser's *Beschrijving van 's Gravenhage* door aanhuwelijking vermaagschapt werd, en wiens boezemvriend hij heet in het *Woordenb.* van Hoogstraten. Reeds in 1585 moet de eerste uitgave zijner *Sententiae et Regulae* het licht gezien hebben; allerlei dwalingen zijn omtrent den oorsprong van en de bijvoegselen tot dat boek in omloop geraakt, en het schijnt, dat niemand zich de moeite getroost heeft het oorspronkelijke werk met de uitgave, die Franciscus Modius bezorgde, te vergelijken. Als Hoogstraten berigt dat hij was »een beroemt rechtsgeleerde in de jaren 1580 en 1590" kan dat, voor zoo veel het eerstgemelde jaartal betreft, onmogelijk juist zijn. In 1591 bezorgde hij de nieuwe uitgave der Commentarii van Johan Schneidewin (Oenotomos) te Straatsburg, en nagenoeg gelijktijdig zien wij hem geraadpleegd over de vervulling van eenige leerstoelen aan de Hoogeschool te Altdorf, waarbij onder anderen Lipsius en Gothofredus in aanmerking kwamen. Vgl. Gudii *et doct. viror. ad eum Epist.* Ultr. 1697. 4.[1]).

64. Leonardus Joannis Voochdius.

Bij Rogge: *Woochdius.* Zijn geboortejaar is (vol-

1) Op een portret van hem, in 1625 door Jac. ab Heyden gesneden, staan, bij Brederode's zinspreuk: *qui confidunt in Domino, non confundentur in aeternum*, de woorden *aetatis* 66. Indien men aan deze beide getallen geloof mag hechten — en wie verbiedt het ons? — dan zal hij in 1559 geboren zijn. — Zie ook over hem, GROEN VAN PRINSTERER, *Archives de la Maison d'Orange-Nassau*, Série II, Tome II. REDACTIE.

gens Scheltema, *Staatkund. Nederl.* II. 426) onbekend: thans weet men waar hij het levenslicht aanschouwde en den naam zijns vaders. Hij werd later achtereenvolgens Pensionaris van Delft en (1594) Lid van den Hoogen Raad. Reeds in 1588 werd hij door den Raad van State met eene zending naar den Koning van Schotland, Jakob VI, belast; later vinden wij hem in het belang der algemeene zaak te Brielle, in Friesland en eindelijk met Cromhout en Hogerbeets te Amsterdam werkzaam. Hij moet naauwelijks den mannelijken leeftijd bereikt hebben, vermits hij reeds in 1602 overleed. Zeker verdient hij onder de vermaarde Dirkslanders den voorrang boven Filips de Gruyter. Vgl. Bor, b. XXV. f. 575 vlg. Vreede, *Inleiding tot eene Geschiedenis der Nederlandsche Diplomatie* (Utr. 1858), II. 1. 237. Nog zij hier opgemerkt, dat hij waarschijnlijk reeds vóór of in 1582 de Hoogeschool te Genève verlaten heeft; anders toch zou Wtenbogaert van dat voormalige kameraadschap wel gewag gemaakt hebben, toen in 1602, na 't afsterven van Lucas Treleatius, de keuze van een' opvolger ter sprake kwam. »Allen (zegt hij) vielen op Arminium, bijsonder Vooght ende Hoogerbeets, die seyden hem *binnen Leyden* vóór veel jaren familiaerlyck gekent te hebben." *Leven, Kerkel. Bedieninge en Verantwoordinge*, 50.

65. Henricus Gerardi Stormius.

Bij Rogge: *Evard.*

66. Henricus van der Haghen.

Bij Rogge: *Van der Haghe.*

68. Joannes Theodorici de Haen.

Geboren in 1560, overleden te Tonningen 5 November 1624, bekend door zijn aandeel in de gebeurtenissen van

1618 en 1619. Vgl. behalve de geschiedschrijvers van vroegeren tijd, het *Archief van* Kist *en* Moll, II, 277 vlg. De Groot had hem eerst leeren kennen in de vergadering der Staten van Holland en eindigt zijne verdediging van de Haen, *Verantw.* bl. 284, met deze woorden: »Ick twijfel niet of S. F. G. van Holstein, die hem nu gebruyckt in eerlyck employ, sal bij hem bevinden deselve oprechtigheyt ende getrouwigheyt, die hy altydt aen syn vaderlandt ende aen de stadt van Haerlem heeft getoont."

71. Lollius Epoeus Adema.

Vriemoet zegt in het *Elogium* Lollii Adamae: »Frisium fuisse, ipsum nomen haud obscure indicat." Ons Album sluit allen twijfel dienaangaande buiten. Wie zijn vader was, wist niemand: uit ons Album is het waarschijnlijk, dat hij Ype Adema heette, en ook de kleinzoon droeg weêr den naam van Epeus Lollii. »Qua Academia porro (voegt Vriemoet er bij), quibusve Professoribus usus fuerit in studiis non constat." Thans weten wij, dat hij Alexander Brissonius en Isaäcus Casaubonus, misschien ook wel Antonius de la Faye hoorde. Vóór 1585 was hij, volgens zijn eigen getuigenis (*Orat. funeb. in* H. Schotanum, 6), Scholae Dordracenae Rector, doch in het werk van Dr. G. D. J. Schotel, *De Illustre School te Dordrecht* (Utr. 1857), heb ik van zijn verblijf te Dordrecht geen spoor aangetroffen: wel wordt er onder de leerlingen van Cornelius Rekenarius en Joachim Orydrius zekere Augustus Lollius Adama genoemd, die wel dezelfde zijn zal als de ongelukkige Augustinus Lollius Adama, wien de slechte waarneming van het Rectoraat der Aka-

demie te Franeker zijn ambt kostte. Er heerscht in alles wat onzen Lollius Adama (hier Adema genoemd) betreft nog veel duisters: ook de mededeeling bij Chalmot, dat hij, zijne studiën te Groningen voleindigd hebbende, tot Rector der Latijnsche scholen te Dordrecht werd aangesteld, berust blijkbaar op eene dwaling. Welligt heeft hij, zonder ooit eene Hoogeschool bezocht te hebben, zich eerst gedurende verscheiden jaren aan het lager en middelbaar onderwijs gewijd, besloot hij vervolgens, toen hij reeds den ouderdom van zesendertig jaren bereikt had, de destijds zoo beroemde Akademie te Genève te bezoeken, en werd hij, vandaar teruggekeerd, aan het hoofd der Dortsche school geplaatst, welke plaats hij weldra weêr verliet, om het Hoogleeraarambt te Franeker aan de pas gestichte Universiteit te aanvaarden. Tot deze gissing leidt mij het voorbeeld van zijnen tijd- en landgenoot Alardus Aulctius, omtrent wien wij naauwkeuriger zijn ingelicht, en op wien Lollius Adama in 1606 eene lijkrede hield. Zij werd uitgegeven; maar reeds Vriemoet klaagt, dat hij haar vruchteloos gezocht heeft. Daarin toch zal wel van beider verblijf te Genève uitvoerig gewag zijn gemaakt.

72. Titus ab Adelen.

Op dezen volgt: Nicolaus Branncyser *Rottivilanus*. Rogge gist dat hier *Rotterodamus* moet gelezen worden; mijns inziens staat hier iemand vermeld, die uit Rottweil in Wurtemberg afkomstig was.

76. Alardus Aulctius.

»Aut Leovardia, aut, ut alii volunt, Doccomio Frisius," zegt Vriemoet in de levensbeschrijving van dezen geleerden man, *Athenae Fris.* 70 vlg. Allen twijfel

neemt thans dit register der Hoogeschool te Genève weg. Uit arme ouders omstreeks het jaar 1545 geboren, was hij eerst claviger der schola trivialis te Leeuwarden, later huisonderwijzer bij eenige jonge Friesche edellieden, die hij op hunne reizen vergezelde. »Quo factum (voegt Vriemoet er bij), ut apud exteros (nescio ubi) Medicinae doctoris ornaretur laurea." Het merkwaardigste van zijn' verderen levensloop en de geschiedenis van zijn Professoraat te Franeker zijn bekend; alleen is het opmerkelijk, dat, toen zijn leerling Naevius van Bolsward in 1606 een *Epicedium dialogicum in obitum* Auletii te Franeker in het licht gaf, men reeds geen licht meer verschaffen kon nopens de Universiteiten, waar zich de pas ontslapen leermeester had gevormd. Thans weten wij, dat hij reeds in 1569 student was te Heidelberg en eerst in 1580 Genève bezocht.

78. Gasparus Usillius.

Bij Rogge: *Psissius.* In 1588 werd hij uit Vlaanderen tot Predikant te Dordrecht beroepen. Schotel, *Kerkel. Dordr.* I. 314. *Règlements des Églises Wallonnes*, 308.

79. Dominicus Baudius.

Men weet, dat deze, na eerst gedurende acht maanden de Leidsche Hoogeschool bezocht te hebben, door zijne moeder, die destijds te Gent woonde, naar Genève werd gezonden »ubi per sesquialterum annum Theologiae sacris operatus est, et saepius publice disputavit proposuitque sub praesidio Theodori Bezae, Antonii Faii et Lamberti Danaei." *Vita Baudii*, vóór zijne *Epistolae* L. B. 1636. 8°. Later keerde hij naar Leiden terug. Niet alleen aan de studiejaren, te Leiden doorgebragt, maar vooral ook aan beider verblijf te Genève heeft Baudius

gedacht, toen hij aan Adriaan Blyenburg schreef: »Quoad longissime in memoriam redeo praeteriti temporis, nemo mihi te uno coniunctior unquam exstitit assiduitate contubernii, societate studiorum, mutuis vitae officiis, et (quod familiam ducit) iure arctissimae necessitudinis." Of echter beiden nog gelijktijdig te Genève vertoefd hebben, durf ik niet beslissen. Wij kennen nu de perioden van Baudius' Akademieleven: 22 April 1578 Leiden, Theol. stud.; 5 Junij 1581 Genève, Theol. stud.; 7 Sept. 1585 Leiden, stud. Juris. Vgl. N. C. Kist, *Bijdr. tot de vroegste Geschiedenis en den toekomstigen bloei der Hoogeschool te Leiden* (Leid. 1850), 78. Paquot, VIII. 392.

80. Philippus de la Motte.

Hij werd in 1585 predikant te Ostende, later te Delft. *Règlements des Églises Wallonnes*, 308.

85. Egbertus Haco de Rutenberch.

Bij Rogge: *Ratenberch.*

86. Johannes Halsbergius.

Bij Rogge: *Haesbergius.* In 1590 werd hij, als proponent, beroepen tot tweeden predikant in de Gasthuiskerk te Amsterdam. Hij overleed in den aanvang van het jaar 1607 (volgens Veeris, *Kerkelijk Alphabeth*, 58, in 1606). Het blijkt, dat de grondslag voor zijne vriendschap met Arminius reeds te Genève gelegd werd. Uit de Akten van den Senaat der Leidsche Hoogeschool is mij gebleken, dat hij tot Theol. Doct. was bevorderd; immers die titel wordt hem toegekend in een' brief, dien de Senaat betrekkelijk het gedrag van zeker student, 10 Februarij 1593, tot hem rigtte. De vertaling van Philippe de Mornay's boek *De veritate religionis Christianae*, die in 1602 onder den titel van *Bijbel der Natuere* te Amsterdam

in 4°. het licht zag, is van zijne hand. Magnus Crusius evenwel onderscheidt ten onregte in zijne *Singularia Plessiaca*, 267, twee overzettingen, en schrijft de uitgaven van 1602 en 1611 aan Jacobus Viverius, die van 1646 aan Halsbergius toe. Behalve vele andere schrijvers zie men over zijne sympathie voor Arminius, Brandt, t. a. pl. 82.

87. Daniel Doolegius.

In 1590 werd hij predikant te Delft. Hij overleed in 1605. Soermans, *Kerk. Reg.* 36.

88. Petrus Carpentarius.

Waarschijnlijk de eerste kerkleeraar te Schiedam. In dat geval kan hij niet reeds in 1581 aldaar zijn dienstwerk hebben aanvaard, gelijk Soermans meldt, *Kerk. Reg.* 82.

90. Carolus Martinij.

Op dezen volgt in het *Registre*: Conradus Stoer Argent. Bij Rogge staat hier vermeld: Conradus *Staer*, Agensis. Zeker hebben we hier met een Straatsburger te doen.

92. Petrus de Visscher.

Bij Rogge: *Vischer.*

94. Hermannus Bysius.

Caspar Brandt vermeldt in zijn leven van Arminius onder de praecipuorum Batavae reipublicae Procerum filii nobilesque adolescentes, die gelijktijdig met dezen te Genève zich met hunne letteroefeningen bezig hielden, Abrahamus Bysius, *Historia vitae Jacobi Arminii*, 21. Waarschijnlijk schuilt hier eene vergissing in het handschrift van Arminius, waaraan hij deze bijzonderheden ontleende. Bij Schotel (*Epistol. ad Adr. Blyenburgum*, 80) heet hij *Boesius.*

95. Jacobus Rolandus.

Zonderlinge, woordspeling, hetzij van den Rector Magnificus, hetzij van den student, om Delft te vertalen door Oryssopolis. Jacobus Rolandus was in 1562 te Delft geboren, en bediende achtereenvolgens de gemeenten Wisloch en Germersheim (1587), Delft (1594), Frankenthal (1598) en Amsterdam (1603). Hij overleed te Leiden onder het werk der bijbelvertaling in 1632. Vgl. Croese, *Kerk. Register*, 37. *Archief v. Kerk. Gesch.* III. 660. V. 135 vlg. *Nederl. Archief v. Kerk. Gesch.* IV. 289. VIII. 43. Kobus *en* de Rivecourt, II. 698. Wij weten nu, dat hij eerst geruimen tijd te Genève en vervolgens te Heidelberg (zie nº. 239) studeerde.

96. Antonius Thysius.

Te Antwerpen den 9 Augustus 1565 uit een aanzienlijk geslacht geboren, studeerde hij te Leiden en te Genève, waar hij ook nog Theod. Beza hoorde. Van Genève vertrok hij naar Heidelberg, waar hij vier jaren zijne studiën voortzette en Franciscus Gomarus leerde kennen. Van Heidelberg begaf hij zich naar de Universiteiten van Cambridge en Oxford en keerde in 1590 in Nederland terug. Hier vervulde hij gedurende eenige maanden te Haarlem de predikdienst, doch verzocht weldra weder zijn ontslag, om zich naar Frankfort te begeven, waar zijn vader gestorven was. Nadat hij in 1594 en 1595 eenigen tijd de predikdienst te Amsterdam had waargenomen, werd hij aldaar als Predikant beroepen. Hij bedankte echter voor die beroeping, »wel" — gelijk H. Bouman in *Geschied. der Geld. Hoogeschool*, I. 36. zich uitdrukt — »wel anderen, maar geenszins zich zelven kunnende voldoen." Nu bragt hij geruimen tijd met reizen door, hield zich het laatst te Leiden op en aan-

vaardde eindelijk den 16 Augustus 1601 het Hoogleeraarambt in de Theologie te Harderwijk, hetwelk hem op dringende aanbeveling van zijn' Akademievriend Gomarus was aangeboden. Dat ambt vervulde hij gedurende achttien jaren. De jaren 1618 en 1619 onttrokken hem aan zijn werkkring. Ter Synode te Dordrecht muntte hij uit door bekwaamheid en gematigdheid. Van die gematigdheid gaf hij reeds vroeger blijk, toen hij in 1602 den toen reeds door velen verdachten Arminius zeer ernstig aanprees voor het Hoogleeraarambt te Leiden. Op de Synode werden hem gewigtige werkzaamheden, o. a. de herziening der overzetting van het O. T., opgedragen. Na den afloop dier kerkvergadering werd hij tot Hoogleeraar te Leiden benoemd en hij aanvaardde die betrekking, den 10 Decemb. 1619, met eene *Paraenesis seu oratio de Theologia ejusque studio capessendo.* In 1602 was hij gehuwd met Johanna de Raet; hij had een zoon, die zijn' naam droeg en dien men wel eens met den vader verward heeft. Men kan over hem nazien Meursius, *Athen. Bat.* 331—338, 348, alwaar bl. 338 's mans schriften vermeld worden. Voorts Orlers 186, 199. Utenb. 312 of III. p. 102. en vooral H. Bouman, *Geschied. d. Geld. Hoogeschool*, I. 35—39. *Syllog. Epist.* III. 323, 345, 512, 726, 756, 765, 796, *De Thysiorum familia*, I. 423, aangehaald bij Schotel, *Kerk. Dordr.* 397. Paquot III. 175. In Jöcher's *Allgem. Gelehrten-Lex.*, waar hij tot »Pastoor in Amsterdam" gemaakt is, moet de fout hersteld worden.

97. Franciscus Nutius.

In 1590 werd hij tot Predikant aan de Klundert beroepen; vandaar vertrok hij in 1595 naar Zwolle.

100. Julius a Meekama.

Deze, de zoon van Feye Pybes van Meekama, is geweest Jonker en Hoveling op Tammingbaborg te Hornhuizen; zijne moeder was Ebel Juwsd. van Unia, later Frouwke Sjoerdts van Heemstra, weduwe van Hessel Hobbes van Hermana. Hij overleed 25 November 1638. Zie *Stamboek* I. 271.

101. Johannes Cots.

Dezen naam vind ik niet, wél Johannes Coets, die in 1605 Predikant werd te Nymegen en in 1618 werd afgezet. Hij teekende de acte van stilstand, week daarna echter van de Remonstranten af, onderschreef de Canons en werd weêr Predikant bij de Contraremonstranten in 1623. In 1625 vertrok hij naar Cuilenburg en stierf aldaar in 1626. Zie Brandt, *Hist. der Ref.* IV. 5, 9, 10, 1003, 1011.

102. Cornelis Martini Royenburgius.

In 1585 werd hij tot derden Predikant bij de Gemeente van St. Jakob te Utrecht beroepen. Royaards meent, dat hij zelf zijne dienst bij de Jakobskerk heeft aangeboden, vermits in eene Raadsresolutie (15 April 1585) gelezen wordt: »Alzoo Cornelius Martini gaerne mede geemployeert waere ten dienste Godes, ende oversulex aengenomen tot een Predikant van St. Jacobs-kerke, so hebben Mijn heeren Schout ende Burgemeesteren gecommitteert Willem van Byler en Johan Spruyt, om present te wesen int examineren van denselven Cornelius." Doch uit de aanteekening uit het Rectorsboek te Genève blijkt, dat zijne aanvrage het natuurlijk gevolg was der zending, die hij volbragt had. Bekend is het, dat onder de twaalf puuten, in 1579, als eischen

der burgerij, aan den Raad der stad Utrecht overgeleverd, ook het verlangen werd aangewezen, dat drie of vier studenten *naar eene Gereformeerde Akademie* zouden worden gezonden, om hen te vormen tot leeraars *dier* Gemeente (Royaards, t. a. pl. 207). In het volgende jaar werd hieraan gevolg gegeven en werden *eenige studenten* (Royaards, 276) naar Genève gezonden, ten einde aldaar op stadskosten voor de djenst der Utrechtsche kerk gevormd te worden. Dat Utenbogaert zich onder dezen bevond, is bekend: thans zien wij, dat ook Royenburg daartoe behoorde. Wie waren de overigen? Alleen stads-burgerkinderen waren, volgens de Resolutie van 25 Maart 1584, daarvoor in aanmerking gekomen, en juist de beide genoemden zijn de eenige Utrechtenaren, die gedurende dit tijdperk in de rol der studenten te Genève zijn ingeschreven. Hieruit meen ik te mogen opmaken, dat het bij deze twee gebleven is. Zij werden krachtens Raadsbesluiten van 9 en 16 Maart 1584 teruggeroepen, en ook daarin wordt slechts van het onderhoud van *twee* studenten te Genève tot Paschen van dat jaar gewag gemaakt. Royenburg werd 7 Junij 1585 Predikant van St. Jakob, ging in 1586 tot de vereenigde gemeente over en vertrok in 1589 naar Breda. Vgl. Royaards, t. a. pl. 330.

105. Nicolaus Cromhout.

Dat hij, als voorzittend Raad van den Hove van Holland geroepen om in de zaak van Oldenbarneveld te oordeelen, zich trachtte te verschoonen, »alleguerende particulierlijk de grote familiariteyt, die hij gehad heeft met den Heere Advokaat in vele dyckagien ende gemeenschappen, ende met Hoogerbeets ende Grotius, daarvan hij kinderen ten dope hield," is reeds uit het

Register Hiniosa MS. door van Wyn (*Bijv. en Aanmerk. op* Wagenaar, X. 100) aangeteekend: maar de redenen van verschooning werden niet toereikende geacht. Ook is het bekend, dat hij van 1626 tot 1636 zitting had in het Collegie van Curatoren der Leydsche Hoogeschool. Siegenbeek, II. Toev. 858. Reeds in December 1608 was hij (blijkens de Resolutien van Holland) met Leonard de Voogd en Hoogerbeets zelven naar Amsterdam afgevaardigd, om de toetreding dier stad tot het twaalfjarig bestand te bewerken. Wagenaar, *Vad. Hist.* IX. 429. Doch omtrent de vroegere lotgevallen van den Heer van Vryhoeven vóór zijne benoeming tot Raadsheer in den Hove, die 6 December 1591 plaats had, van welk Collegie hij in Januarij 1620 het voorzitterschap aanvaardde, zijn mij tot hiertoe geene berigten voorgekomen, en alleen door Brandt in het *Leven van Arminius* wordt hij genoemd onder de landgenooten, met wie deze te Genève vriendschapsbetrekkingen aanknoopte. Ook in later' tijd kwam hij natuurlijk nog met zijnen voormaligen commilito Wtenbogaert in veelvuldige aanraking, toen beiden te 's Gravenhage woonden. Vgl. *Verantwoordinge*, 98. Een gedicht door Janus Dousa tot hem gerigt, toen Arminius het Hoogleeraarambt te Leyden mogt aanvaarden, is afgedrukt bij Brandt, *Vita Arminii*, 200. En inderdaad, reeds in 1605 mogt hij genoemd worden de »Augustae Curiae Senator primarius, cuius apud Senatum Amstelodamensem plurimum valebat auctoritas." Brandt, ibid. 168. Hij overleed 22 (23?) Maart 1641. Vgl. *Navorscher*, VII. 231.

104. Joannes Crucius.

Ook deze wordt onder de Nederlandsche Akademievrienden te Genève vermeld door Casp. Brandt, *Hist.*

vitae Jac. Arminii, 21. Hij was in 1560 te Rijssel geboren. Vgl. Heidelberg n°. 265. Na te Stade, Aken en Rijssel het Evangelie te hebben verkondigd werd hij predikant bij de Waalsche gemeente te Haarlem, waar hij 7 Februarij 1625 overleed. Ook woonde hij de Synode te Dordrecht bij. Zie over Jean de la Croix en zijne schriften (meest vertalingen) Glasius, *Godg. Nederl.* I. 318. *Règlemens des Églis. Wallonnes*, 309.

105. Abrahamus Muusholius.

Bij Rogge: *Munsholius.* Van 1602—1628 was hij in de betrekking van predikant te Breda werkzaam. Soermans, *Kerk. Reg.* 154. Vgl. *Arch. v. Kerk. Gesch.* V. 117.

109. Vopiscus von Scheltuma.

Vopiscus van Scheltuma thoe Morra was de zoon van Sippe van Scheltema, over wien Te Water heeft gehandeld, *Verb. d. Ed.* III. 289. Hij huwde Frouck Sibrensd. van Roorda van Genum en overleed in 1598. Zijn eenige zoon heeft zich bekend gemaakt als Lid van de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden.

110. Bolo Bolardus.

Hij is hier opgenomen, omdat hij een Fries van geboorte was, gelijk blijkt uit de Heidelbergsche Matricula, n°. 232. Overigens is het mij niet gelukt iets omtrent dezen mij geheel onbekenden man op te sporen; het komt mij niet onwaarschijnlijk voor, dat hij als Mentor onderscheidene Friesche jongelieden van aanzienlijke geboorte op hunne wetenschappelijke reizen heeft vergezeld.

112. Joannes Taffinus.

In 1590 werd hij predikant bij de Waalsche gemeente

te Vlissingen, vanwaar hij in 1612 naar Middelburg vertrok. Hij was de zoon van den meer bekenden Jean Taffin, die van 1566 tot 1602 als predikant te Antwerpen, Metz, Haarlem en Amsterdam werkzaam was.

113. Fridericus Billetius.

Bij Rogge: *Billotius.*

Vóór dezen gaat nog: Petrus Carpenterius Belga alumnus ecclesiae Antwerp. Vgl. n°. 88.

174. Adrianus Lymphaius.

Bij Rogge: *Lymphanus.*

115. Daniel Colonius.

Zie boven, Heidelberg n°. 245. Dat hij als alumnus ecclesiae Antverpiensis naar Genève trok, wist men uit elders medegedeelde berigten. Vgl. Haag, *La France Protestante*, IV. 8 vlg. Zie voorts over zijn bedrijvig leven: Siegenbeek, *Gesch. der Leydsche Hoogeschool*, II. Toev. 291. Te Water, *Hist. der Hervormde Kerk te Gent*, 174 vlg. Van Harderwyk, *Naamlijst der Predikanten te Rotterdam*, 16 vlg. 122. Als tijdstip van zijn overlijden wordt door de meesten 1635 opgegeven: volgens de Lijst achter de »Orde, volgens welke de feesten lijdensteksten in de Nederd. Herv. Gemeente te Leiden gepredikt worden. (Leiden 1857)" bl. 139 stierf hij in 1636.

116. Solinus ab Eysingha.

Vgl. Heidelberg n°. 234. Indien men hier niet te denken heeft aan den aldaar in de aanteekening bedoelden, kan in aanmerking komen Tjalling van Eysingha, in 1562 geboren, zoon van Tjalling van Eysingha en Hylcke van Harinxma, door wien in 1595 te Franeker *Breves Institutionum Commentarii* wer-

den uitgegeven. Vgl. Gab. de Wal, *de cl. Frisiae JCtis*, 80 vlg., door wien zijn aangevuld en verbeterd de berigten bij Te Water, *Verbond der Edelen*, II. 391 en Scheltema, *Staatk. Nederl.* I. 338 vlg. Hij overleed reeds 31 Augustus 1603. Baert van Sminia, *Naamlijst*, 180. Zie voorts *Frisia Nobilis*, 56, 98 en Foppens, *Bibl. Belg.* II. 1143.

118. Adrianus Tyongius.

Onder de medestudenten van Arminius te Genève wordt door Brandt (*Vita Arminii*, 21) in de laatste plaats vermeld »Adrianus Tjongius Dordrechtanus (postmodum Junius appellatus)." Gedurende den Akademietijd ontstond tusschen beiden eene naauwe vriendschapsbetrekking, waarvan de reis van Arminius naar Italie (1586) het gevolg was. Deze toch ondernam hij »non tam proprio motu, quam quidem in gratiam spectatissimi iuvenis Adriani Junii, Juris Utriusque candidati, qui, postmodum in numerum Provincialis Curiae Senatorum relatus, Arminium singulari semper benevolentia prosecutus fuit. Hic quippe Italiae peragrandae cupidus, et conveniens sibi consortium quaerens, eundem multis verborum lenociniis precibusque tandem in partes suas traxit, ea lege, ut ambo eodem hospitio, eadem mensa, eodemque lectulo uterentur, si qua exeundum foret, hic ab illius latere numquam recederet. Hac pactione Genevae inita, bonis avibus iter suscipiunt, assumptis secum Psalterio Hebraico et Graeco Novi Foederis Instrumento ad mutua privatae pietatis exercitia." Brandt, t. a. pl. 29. Zijne latere lotgevallen en het deel, dat hij nam in de regtspleging van het driemanschap, zijn bekend. Maar hoogst onwaarschijnlijk komt mij het gevoelen voor van sommige geleerden, dat deze

Junius dezelfde zijn zou, die reeds in 1572 met Johan van der Does, Aartsbergen en anderen naar het hof van Elisabeth werd gezonden, Scheltema, *Staatk. Ned.* I. 543.

120. Gerardus Assendelphius.

Hij is de zoon van Johan van Assendelft, Heer van Kralingen, Honingen, Besoyen en Heinenoord, en van Margaretha van Rossum. Van Leeuwen, *Batav. Illustrata*, 855. Eerst in 1586 is hij naar Heidelberg vertrokken, waar hij zijne studiën heeft voortgezet. Vgl. nº. 266. der lijst van Heidelberg.

121. Melchior von Steinberg.

Na dezen volgen nog op deze lijst:

Solinus ab Eysingha Phrysius theol. stud. Vgl. nº. 116.

Petrus Cornelius Bredenrodius Hagocomitanus. Vgl. nº. 63.

Joannes Copius Frisius. Vgl. nº. 57.

Jacobus Arminius Hollandus. Vgl. nº. 85.

Joannes Crucius Insulanus. Vgl. nº. 104.

Paulus Gulielmius Dordracenus.

Adrianus Tyongius Dordrac. Belga. Vgl. nº. 118.

Harmannus Bysius Dordracensis. Vgl. nº. 94.

Antonius Thysius Antwerpianus. Vgl. nº. 96.

122 en 124. Pabaeus en Egbertus Alberda.

Deze, zonen van den geleerden Groningschen Burgemeester Reynt Alberda en Wilmke Coenders, zwierven als ballingen in Oostfriesland rond, nadat de vader in 1582 uit de gevangenis, waarin Rennenberg sommige Groningers geworpen had, was ontslagen. Na de Reductie werd Egbert Burgemeester van Groningen en kort

daarop afgevaardigde tot de Algemeene Staten. Hij overleed 16 September 1604. Vgl. Scheltema, *Staatk. Nederland*, II. 528 vlg. Dat hij zoowel te Heidelberg als te Genève zich op de regtswetenschap toelegde, blijkt nu volkomen. Vgl. n°. 240 van Heidelberg.

123. Hilbrandus Fernysium.

Vgl. Heidelberg n°. 297.

125. Gasparus Heydanus.

Vóór dezen komt andermaal voor Daniel Doolegius Bruxellensis Belga, vgl. n°. 87. Zie voorts over Heidanus, Heidelberg n°. 228.

126. Daniel Eudensis.

Op dezen volgen hier: Franciscus Nutius Antwerpianus theol. stud. Vgl. n°. 97.

Daniel Colonius Metensis theol. stud. Vgl. n°. 115.

Joannes Gerarts Trechius Neomagus theol. stud. Vgl. n°. 106.

127. Henricus Heineke.

Op dezen volgen: Vopiscus Scheltuma. Vgl. n°. 109. Bolo Bolardus. Vgl. n°. 110.

129. Adamus ab Eysingha.

Zie boven, Heidelberg n°. 233.

131. Joannes Gulielmus a Boetzeler.

Deze was de oudste zoon van Floris van den Boetzelaer, Heer van Langerak, en Odilia van Flodorp. Zijne ouders, die te Langerak de Kerkhervorming hadden begunstigd, volgde hij als knaap in den vreemde. Zijnen vader verloor hij nog zeer jong zijnde (1575); ook hij schijnt geen hoogen ouderdom bereikt te hebben, en is kinderloos overleden. Bij Hoogstraten en Kok (VII. 644), die het bovenstaande opteekenden, en het geslacht

der Boetzelaren breedvoerig behandelden, vindt men ten zijnen aanzien geene verdere bijzonderheden vermeld. Dat hij zich van Genève naar Heidelberg begaf om zijne studiën voort te zetten, blijkt uit de Heidelbergsche lijst, n°. 248.

135. Johannes Polyander.

De beroemde Leidsche Hoogleeraar, vroeger predikant te Dordrecht. Van zijn verblijf zoowel te Heidelberg als te Genève vinden wij uitvoerig gewag gemaakt door Frid. Spanhemius in de Oratio funebris in excessum Theologi Joh. Polyandri a Kerckhoven, te Leiden den 17 Februarij 1646 uitgesproken en ten zelfden jare in het licht gegeven. »Dum Genevae (zegt hij o. a.) vixit Polyander, in eximiorum Theologorum, Bezae, Sadeelis, Fayi aliorumque familiari conversatione non ingenii tantum pabulum reperit et praesidia eruditionis, verum etiam magna exempla, quibus animum per se ad pietatem et virtutem pronum in sancto hoc instituto confirmaret." En als hij door zijne ouders naar Nederland werd teruggeroepen, »antequam Genevâ discederet, eruditionis suae sacrae specimina publicis disputationibus amicis danda existimavit, et arduam *de praedestinatione* materiam sub Theodori Bezae praesidio, et sub Antonii Fayi auspiciis argumentum *de Christo Mediatore*, magno cum applausu in solenni panegyri defendit."

136. Daniel de Nielles.

Hij werd eerst predikant te Wezel, later (1597) te Middelburg. Zie Dresselhuis, t. a. pl. 16. 117. In September 1606 werd hij door de Waalsche Synode te Dordrecht geschorst en vervolgens ontslagen, waarop hij

zich naar Vlaanderen begaf. Vgl. Te Water, *Historie der Hervormde Kerk te Gend*, 107. Van zijne verdere lotgevallen is weinig bekend, alleen weten wij, dat hij in 1610 te Doornik wegens het verkondigen van Calvinistische leeringen werd gevangen gezet. Uit de *Archives Tournaisiennes* van Fred. Hennebert, I. 200, is dienaangaande door Dodt het een en ander medegedeeld in *Utrecht voorheen en thans* (1845) II. 2. 134.

137. Petrus Joannes.

Ongetwijfeld is de hier vermelde de Friesche Regtsgeleerde Pieter Jansen Runia. Lang heeft hij niet te Genève vertoefd, want reeds 3 Julij 1593 werd hij als Advokaat bij het Hof van Friesland ingeschreven. Na eenigen tijd als Secretaris van Leeuwarden te zijn werkzaam geweest, werd hij den 12 Junij 1602 tot Raadsheer in den Hove verkozen. Hij overleed in den aanvang van het jaar 1616 en werd door Gellius Jongestall opgevolgd.

138. Gossuinus Geldorpius.

De gissing, die ik in het *Alg. Biogr. Woordenboek* geopperd vind, dat deze een zoon van den bekenden Hendrik van Geldorp (Henricus Castritius) zou geweest zijn, vervalt mijns inziens door de bijvoeging in ons Album *Frisius Occidentalis.* De laatstgenoemde toch heeft Friesland verlaten, eer hij van Delft vertrok, en Delft, toen hij zich naar Duisburg begaf (1558). Is nu Goswinus in 1565 in Frisia Occidentali geboren, zoo is het wel niet waarschijnlijk, dat zijn vader de man was, die door Joh. Hild. Withof, in zijne te Duisburg uitgesprokene Jubelrede, »ob gravissimam persecutionem in Germania inferiore excitatam ex decumanis bellorum fluctibus in hunc quodammodo portum delatus" kon ge-

noemd worden. Zie *Acta Sacror. Saecul. Academiae Duisburgensis* (Duisb. 1756) 88. Hoe dit zij, Gossuinus werd reeds in 1596 Predikant te Sneek en in 1611 in dezelfde hoedanigheid naar Amsterdam beroepen, waar hij 11 Augustus 1627 overleed. Te Genève woonde hij de lessen bij van Beza en de la Faye; de verhandeling van eerstgenoemden over het ketterdooden werd door hem en Bogerman uit het Latijn vertaald, en te Franeker in 1601 uitgegeven. Vgl. *Navorscher*, V, Bijbl. LXXXIV. Croese, *Kerk. Register*, 45. De vermaarde Boerhave stamde in een regte lijn van hem af.

139. Cornelius Boner.

Den 26 Augustus 1616 werd iemand van denzelfden naam, Leovardiensis, Juris studiosus, in het Album der Hoogeschool te Franeker ingeschreven. Geen van beiden is mij van elders bekend. Een Arend Boner was omstreeks dezen tijd substituut van den Procureur-Generaal in Friesland.

140. Martinus Gregorii.

Ook dit, geloof ik, was niet bekend, dat Maarten Goris, de bekende Kanselier van Gelderland en Voorzitter politiek der Synode te Dordrecht, zijne studiën onder de leiding van Dionysius Gothofredus voltooide. Hieruit blijkt tevens, dat hij nog zeer jong moet geweest zijn, toen hem in 1597 de raadsheerszetel in den Hove van Gelderland werd aangewezen. Eindelijk vinden wij hier het bewijs geleverd, dat hij niet te Roermond, maar te Venlo werd geboren.

141. Rudolphus Artopaeus.

De bekende Predikant van Bingum, die in 1594 naar Appingadam beroepen werd, kan hier onmogelijk aangeduid zijn; immers deze was in 1548 geboren en kwam.

nadat hij Kapellaan te Jemgum geweest was, in 1581 te Bingum. Niet onaannemelijk komt mij de gissing voor van Rotermund, *das Gelehrte Hannover*, I. 63, dat de zoon van gemelden Rudolf denzelfden naam droeg als zijn vader. Deze schijnt eerst te Wittenberg gestudeerd te hebben, waar hij in 1593 eene *Disputatio de spirituali Ecclesiae regimine* verdedigde, en nog ten zelfden jare naar Heidelberg te zijn vertrokken. Misschien kan deze opmerking tot een naauwkeuriger onderzoek leiden en zal het blijken, dat vader en zoon door onze geschied- en kronijk-schrijvers niet zelden verward zijn.

144. Franciscus a Kamminghа.

Zoon van Sybrand van Camminghа en Catharina van Donia, indien het berigt juist is, dat in het *Alg. Biogr. Woordenb.* III. 48 voorkomt, in strijd met Baerdt van Sminia, *Nieuwe Naamlijst van Grietmannen*, 26, wiens woorden overigens bijna letterlijk in het eerstgenoemde werk zijn overgeschreven.

148. Mathias Damius.

Omtrent dezen ijverigen voorvechter der Contraremonstrantsche gevoelens komt een belangrijk artikel voor in het *Alg. Biographisch Woordenboek*, IV. 42. De schrijver beroept zich daarbij op Jöcher's *Gelehrten-Lexicon*, II. 16, maar deze vermeldt Damius in het geheel niet, zoodat de aanhaling daar ter plaatse waarschijnlijk bij het volgend artikel Adriaan Damman behoort. De meening, dat Damius in de Paltz werd geboren, wordt door het Album van Genève tegengesproken: daaruit toch blijkt, dat de man, die zich later als Geneesheer te Haarlem vestigde, wel degelijk in die zelfde stad het eerste levenslicht aanschouwde.

150. Theodorus Xylander.

Elders schreef hij zich Theodorus Houtmannus. In Augustus 1596 werd hij Predikant te Buiksloot en Landsmeer. Uit die betrekking werd hij op zijn verzoek vier jaren later ontslagen. In 1611 trad hij andermaal in dienst te Nieuw Loosdrecht, waar hij in 1629 overleed.

151. Jacobus de Graeff.

De bekende Burgemeester van Amsterdam, wiens lotgevallen door G. van Enst Koning zijn beschreven in *het Huis te Ilpendam* (Amst. 1836). Vgl. ook Brandt, *Historie der Reformatie*, I. 221, 225, 338, 869.

152. Polcardus Oeverlander.

Lees: *Folcardus.* Geboren 10 Julij 1570 uit een aanzienlijk geslacht, uit Dithmarsen afkomstig. Hij werd Licentiaat in de Regten en (1603 en later) Schepen, eindelijk (1628) Burgemeester van Amsterdam. Hooft, met wiens nicht Maria hij gehuwd was, prijst (1612) zijne regtskennis en noemt hem »voorsien van oordeel, oeffeninghe en menichte van exempelen." *Briev.* I. 23. Het antwoord van Volkert Overlander aan Hooft heeft van Vloten doen afdrukken, II. 444 vlg. Ook treffen wij hem aan onder de Commissarissen voor Huwelijkszaken, in de Wisselbank en onder de Rekenmeesters van Amsterdam. In 1618 kocht hij van de steden Edam en Monnikkendam de heerlijkheid Ilpendam, in welke plaats hij zich reeds zes jaren vroeger een aanzienlijk grondbezit had verworven uit de nalatenschap van Egmond. In 1622 stichtte hij het huis Ilpenstein. Reeds in 1620 had Koning Jacobus I van Engeland hem, wegens bewezen diensten, in den adelstand verheven. Den 18 October 1630 is hij overleden. Zijne schrifturen betreffende

's Lands zaken werden eertijds op het huis Ilpendam bewaard, doch zijn thans verdweenen. Reeds hierboven hebben wij hem vermeld gevonden, Heidelberg nº. 316. Vgl. G. van Enst Koning, *het Huis te Ilpendam en deszelfs voornaamste bezitters* (Amst. 1836), 3, 37, 40, 57.

154. Joannes Saeckma.

Vgl. het vroeger aangeteekende, Heidelberg nº. 339. Van Heidelberg vertrok hij naar Bazel, waar hij zich de doctorale waardigheid verwierf, en eerst daarna schijnt hij Genève bezocht te hebben. De briefwisseling van Casaubonus leert ons eenige merkwaardige bijzonderheden nopens het verblijf van Saeckma in straksgenoemde stad kennen. Met Beza onderhield hij zich menigwerf, en de lessen van Jacobus Lectius en Isaacus Casaubonus boezemden hem voor beide geleerden onbeperkte hoogachting in. Door laatstgemelden wordt hij ergens genoemd »vir amplissimus et integerrimus Johannes Saeckma, quocum vetus necessitudo mihi intercedit." *Epist.* 734. Aan hem was het dan ook voornamelijk toe te schrijven, dat men in 1597 er aan dacht, Casaubonus aan de Hoogeschool te Franeker te verbinden. Zie voorts Vriemoet, t. a. pl. XLVIII, en G. de Wal, *de claris Frisiae JCtis*, 122.

158. Cornelius Vander Myle.

De bekende schoonzoon van Oldenbarnevelt. Zijn geboortejaar heb ik nergens aangeteekend gevonden, maar hij moet nog zeer jong geweest zijn, toen zijn vader Arend van der Myle (over wien Van de Wall, *Handv. v. Dordrecht*, 1321, breedvoerig handelt) in 1580 overleed. Nog in 1603 werd hij door Baudius, die eene drukke briefwisseling met hem onderhield en zijne

eerzucht soms niet weinig streelde, met een »juvenum optime" toegesproken.

160. Johannes Bogermannus.

Frisius noemt hij zich hier: op zijn grafzerk wordt hij »Frisius in exilio natus" geheeten. Eer hij naar Genève vertrok, had hij zich gedurende zes jaren aan de Hoogescholen te Franeker en Heidelberg (zie nº. 346 van Heidelberg) op de letteren en Godgeleerdheid toegelegd. De kosten van zijne reizen naar de buitenlandsche Hoogescholen werden door de openbare schatkist gedragen, gelijk hij zelf in de opdragt van zijnen *Spiegel der Jesuïten* dankbaar erkende. Van zijn verblijf te Genève maakt hij in zijne *Oratio de salutari usu iudiciorum Dei* opzettelijk gewag, vooral van Beza, die destijds reeds meer dan tachtig jaren oud was, en wien de krachten allengskens begonnen te ontzinken. Nog geene twee maanden had hij er vertoefd, toen hij reeds eenige *Theses Theologicae de Praedestinatione et mediis ei subordinatis* onder voorzitting van Antoine de la Faye verdedigde. Lang kan hij niet te Genève gebleven zijn, want reeds in 1599 trad hij als predikant te Sneek op. Vgl. Vriemoet, t. a. pl. 270.

163. Gellius Fongeffall S. Fauriensis.

Men leze *Jongestall*, en voor S. Fauriensis, *Stauriensis*. Deze was de oom van den beroemden regtsgeleerde en staatsman Allard Pieter Jongestall, die door hem in 1635 plegtig tot kind werd aangenomen. Hij zelf heeft vele gewigtige ambten, zoo in Friesland als te 's Hage, bekleed, en werd in 1616 tot raadsheer in den Hove benoemd, welke betrekking hij tot 1637 heeft waargenomen. Vgl. Vriemoet, t. a. pl. LXIV, en

het werk van mijnen vader *de Claris Frisiae Jureconsultis*, 126.

165. Gerardus Caesarius.

Zie hierboven, Heidelb. 351.

167. Hadrianus Cornelius Drogius.

Lees *Cornelii.* In 1601 werd hij Predikant in zijne geboorteplaats, Delft, waar hij reeds in het volgende jaar overleed. Soermans, 36.

168. Theophilus Ryckwerd.

Deze was de zoon van den bekenden Cornelis Ryckwaert, die te Utrecht in 1619 eene belangrijke rol speelde. Ook de zoon, in 1600 in den Briel tot Predikant beroepen, werd in eerstgenoemd jaar uit de dienst ontslagen; D. R. Camphuysen droeg aan hem zijne *Stichtelijke Rijmen* op. Waarschijnlijk was eerstgenoemde een zoon van Caerle Ryckwaert, bijgenaamd Theophilus, die in 1577 van Norfolk in Engeland naar Leiden werd beroepen, doch reeds in 't volgende jaar vertrok. Deze was geboren te Nieukerke in Belle-ambacht, werd crimineel vervolgd en gebannen in 1567. Vele bijzonderheden over hem treft men aan bij Janssen, *de Kerkhervorming te Brugge*, II. 287 vlg. Soermans 109.

169. Franciscus Leo.

In 1601 werd hij Predikant te Zwijndrecht of Schobbelands-Ambacht en Meerdervoort, waar hij in 1607 overleed. Soermans, *Register*, 35.

172. Paulus Joannes Seneeanus.

Men leze: *Snecanus.* Hij werd Predikant te Winaldum. Greydanus, 116. Bij Johan van den Sande, *ghewijsde saecken voor den Hove van Vrieslandt*, tit. 1. dec. 1, komt in een door hem gevoerd proces eene beslissing

voor, of de predikanten in eerster instantie voor den Hove moeten gedagvaard worden.

174. Jacobus Hundius.

Opmerkelijk is het, dat hij zich hier niet alleen *Hundius* (niet *Hondius*) maar ook *Flissinganus* schrijft, terwijl hij, volgens het trouwboek (bij Vrolikhert, *Vlissingsche Kerkhemel*, 58) te Wattenim (denkelijk Wachenheim) in de Paltz is geboren. Op het Vlissingsche lidmatenboek was werkelijk Genève aangewezen als de plaats, waar hij gestudeerd heeft, maar die naam is doorgeschrapt en Leiden daarvoor geplaatst, »vanwaar (zegt Vrolikhert) hij attestatie naar Leiden zal gebragt hebben, die daar zal vernieuwd zijn." In 1602 werd hij Predikant te Vlissingen, waar hij in Maart 1625 overleed. Breedvoerig is zijn leven ontvouwd door den aangehaalden schrijver, 56—63.

176. Nicolaus Grewinchof.

Zóó, niet *Grevinchoven*, teekende zich hier de beroemde kampvechter der Remonstranten. Uit dit Album wordt, door de bijvoeging *Roterodamus*, ook alle redelijke twijfel weggenomen aangaande de bevestigende beantwoording der vraag, of hij de zoon was van Caspar Grevinchof, deze toch was in 1559 Predikant te Rotterdam geworden. Vgl. voorts J. Tideman, *de Remonstrantsche broederschap*, 29 vlg., 320 vlg. Glasius, t. a. pl. I. 556 vlg.

177. Antonius Walaeus.

Reeds van elders was het bekend, dat hij, na te Leiden zijne studiën voltooid te hebben, de Hoogescholen te Genève, Lausanne, Bern, Bazel en Heidelberg bezocht: laatstgenoemde plaats evenwel niet dan ter loops,

zoodat hij er zich dan ook niet deed inschrijven. Dat verblijf buitenslands leidde hem tot velerlei opmerkingen, die hij later in zijne inwijdingsrede als Hoogleeraar te Leiden, *de recta institutione studii theologici*, openbaar maakte. Vgl. Meursii *Athen. Batav.* 325. Foppens, *Bibl. Belg.* I. 93. Paquot, II. 196. Te Water, *Historie der Hervormde Kerk te Gent*, 168.

178. Dominicus ab Aylva.

Zonder twijfel is deze de bekende Douwe van Aylva, die op Haniastate te Holwerd in 1579 geboren werd. Zijne ouders waren Ernst van Aylva en Id van Herema. Hij was sedert 1611 lid der Friesche Staten en na 31 Maart 1618 Grietman en Dijkgraaf van Westdongeradeel. Over zijn leven en bedrijf zie men Vriemoet, t. a. pl. XCIX. Scheltema, *Staatkundig Nederl.* I. 40. Baerdt van Sminia, *Nieuwe Naaml. der Grietmannen*, 60 vlg. Hij overleed 8 Augustus 1638.

179. Adrianus Manmaker.

De belangrijke rol, die hij later in het politieke leven gespeeld heeft, is uit de geschiedboeken bekend. Reeds in 1601 stond hij (volgens Scheltema, *Staatkund. Nederl.* II. 33) bij geleerden in achting; hij kan alzoo niet dan gedurende een zeer kort tijdsbestek zich te Genève met letteroefeningen hebben bezig gehouden. Ook had hij reeds vroeger aan de Leidsche Hoogeschool zich op de regtswetenschap toegelegd, immers op de Akademische Bibliotheek vind ik een proefschrift *de furibus*, dat hij in 1599 onder voorzitting van den Hoogleeraar Cornelis van Swanenburch verdedigde. Zie voorts over zijne veelzijdige werkzaamheden Brandt, *Historie der Regtspleging van Oldenbarnevelt*, 5, 15, 17, 67, 226, 254.

De la Rue, *Staatkund. Zeeland*, 71, 271. Wagenaar, *Vaderl. Hist.* VI. 463. VIII. 462. X. 223, 288, 341, 425. XI. 5, 6. Vreede, *Inleid. tot de geschied. der Nederl. Diplomatie*, II. 2, 52, 109.

184. Johannes a Lodenstein.

In 1604 werd hij Predikant te Soeterwoude, waar hij in 1629 overleed.

185. Gulielmus a Zevender.

Mr. Willem van Zeventer, Raad in den Hove van Holland, Zeeland en Westfriesland, in 1604. Vgl. van Alphen, *Papegay*, II. Voorr. Zie Brandt, *Hist. d. Ref.* II. 647. Wagenaar, *Vad. Hist.* X. 152.

186. Cornelius Theodori van der Meer.

Deze was de vader van Theodorus van der Meer, den Amsterdamschen Conrector.

187. Doco von Jongasma.

Lees: *Duco Jongema.* Zoon van Laas Jongema (over wien breedvoerig is gehandeld door Te Water, t. a. pl. II. 487—489) en van Luts van Aylva. Hij werd in 1620 Grietman van Franekeradeel en bekleedde later dezelfde betrekking in Hennaarderadeel. Voor beide Grietenijen werd hij volmagt ten landsdage. Hij overleed te Wommels, den 25 December 1638. Vgl. *Frisia Nobilis*, 377. Baerdt van Sminia, t. a. pl. 195.

188. Everhardus Feyth.

Hij wordt hier eenvoudig *Geldrus* genoemd en was te Elburg geboren. Saxe (*Onomast* IV. 125) heeft hem ten onregte op het jaar 1600 geplaatst, daar hij (blijkens ons Album) eerst in 1601 de Hoogeschool te Genève bezocht. Wat in het *Alg. Biogr. Woordenboek*, VI. 57, gezegd wordt, dat hij vervolgens te Bearn in Frankrijk studeerde, be-

rust op eene dwaling van Kok, die blijkbaar of de Hoogeschool van Pau of de hervormde kweekschool te Orthez bedoelde. De brief, dien de Zwolsche Rector Hendrik Bruman voor zijne uitgave van Feyth's *Antiquitates Homericae* plaatste, maakt van zijn bezoek der Akademie te Genève geen gewag. Zie voorts Paquot, IV. 388 vlg.

191. Cornelius Burchvliet.

Aldus moet zeker gelezen worden voor *Buschvliet.* Cornelius Petri Burgvliet werd in 1604 Predikant te Nieuwkoop, vertrok in 1615 naar den Briel en werd in 1617 afgezet. Soermans, 158, 109.

192. Christophorus Sticke.

Was deze ook een zoon van den met roem bekenden Burgemeester van Deventer Dirk Sticke, en broeder van den Brandenburgschen resident Hendrik Sticke, die in 1620, als schuldig aan valsche munt, te Amsterdam openlijk onthalsd werd?

197. Daniel Wittius Gandano-Batavus.

Men leze: *Goudano-Batavus.* De bekende Remonstrantsche Predikant te Schoonhoven, die in 1615 en 1614, schoon door den Magistraat der stad ondersteund, veel tegenkanting van zijne stadgenooten verduren moest. In 1619, na zijne afzetting, dreigde hem, bij een bezoek te Gelkenesse, levensgevaar, waarna hij zich eerst naar Ysselsteijn, daarna naar Rotterdam begaf. Vgl. van Berkum, *Beschrijving der stad Schoonhoven*, 530, 548—550.

198. Stephanus Corcellius.

Zie boven, II. 417. Over het leven en de schriften van dezen Amsterdamschen Hoogleeraar aan de Remon-

strantsche kweekschool, die te Genève niet alleen opgeleid, maar ook geboren was, kan men breedvoeriger berigten vinden bij Poelenburg, in zijn leven, vóór de *Opera Theologica* geplaatst. Vgl. voorts van der Hoeven, *Gedenkschrift*, 100 vlg. J. Tideman, *de Remonstrantsche broederschap*, 17 vlg. A. des Amorie van der Hoeven Jr. *de Jo. Clerico*, 20, 33.

201. Nathanael Clasenius.

Hij was de broeder van Petrus Clasenius, die in 1632 van Domburg naar Amsterdam vertrok.

203. Johannes Arnoldus.

Dat deze niemand anders is dan de door talrijke schriften bekende Johannes Arnoldus (of Arnoldi) Corvinus (eigenlijk Ravens) a Belderen, blijkt uit Brandt's *Hist. der Reformatie*, II. 135 vergel. met II. 95. In 1606 werd hij te Leiden tot zesden predikant beroepen en sedert heeft hij door woord en pen de Arminiaansche gevoelens ijverig verdedigd. In 1619 afgezet, vertrok hij naar Frankrijk, waar hij in 1622 in de regten promoveerde; teruggekeerd »heeft hij hem in de stad Norden in Oostvrieslant gestadich in de practique geëxerceert." Onwaarschijnlijk komt mij daarom de meening voor, uitgedrukt in het *Alg. Biogr. Woordenb.* III. 733, dat hij eerst na September 1632 de doctorale waardigheid in de regten verkreeg. In het laatst van zijn bedrijvig leven was hij niet Hoogleeraar maar Advokaat en Privaatdocent te Amsterdam, waar hij in Januarij 1650 overleed. De talrijke schrijvers, die van hem gewag maken, vindt men vermeld bij v. d. Aa, *Biogr. Woordenb.* t. a. pl. Zijne schriften en die zijns zoons Arnoldus Corvinus worden dikwerf, vooral door de regtsgeleerde

auteurs der vorige eeuw, verward; de nasporing der stukken, die aan zijne pen verschuldigd zijn, eischt een naauwkeurig onderzoek.

204. Egbertus Verhoetius.

Lees: *Verhoevius*. In 1607 werd hij Predikant te Hillegom, in 1612 te Haarlem. Ter laatstgenoemder plaatse is hij in Februarij 1618 overleden.

206. Henricus ab Essen.

Slechts zeer korten tijd heeft deze beroemde staatsman (later een der regters van Oldenbarnevelt en lid der eerste Geldersche Synode na de Dordtsche) de lessen aan de Hoogeschool te Genève bijgewoond: immers nog in ditzelfde jaar 1604 werd hij in de Ridderschap van de Veluwe opgenomen, en drie jaren daarna tot Raadsheer in den Hove van Gelderland benoemd. Van der Capellen maakt in zijne *Gedenkschriften* dikwerf van hem melding en bedekt ook geenszins de gebreken, die hem ontsierden. In 1624 was hij het eerstbenoemde lid der Ambassade naar Frankrijk, eene benoeming, die den naijver in Holland niet weinig opwekte. Vreede, *Inleiding tot eene Gesch. der Nederl. Diplomatie*, II. 2. 50.

208. Jeremias de Pours.

Hij werd 17 Junij 1606 Predikant te Middelburg, waar hij meer dan veertig jaren werkzaam was. Over zijne schriften vgl. Dresselhuis, t. a. pl. 16 (5). Voor *Neogortanus* leze men: *Neoportanus*.

209. Joannes Sartorius.

In 1613 werd deze tot Predikant te Beetsterzwaag beroepen, in welke betrekking hij vervolgens naar Buitenpost is overgeplaatst. De berigten omtrent hem bij Jac.

Engelsma, *Volglijst van Predikanten onder de Classis van Zevenwouden* (Leeuw. 1765) 195, en van Columba, *Naamlijst der Predikanten onder 't ressort van de Classis van Dokkum* (Leeuw. 1766) 55, zijn bezwaarlijk met elkaâr overeen te brengen. Hij overleed in 1621 en heeft zich bekend gemaakt door een Latijnsch gedicht op den Orientalist Johannes Drusius, afgedrukt in Curiandri *Vitae Operumque Joh. Drusii delineatio* (Franeq. 1616. 4).

211. Laurentius Boenart Zirigoeo-Zelandus.

Men leze: *Zirizaeo*-Zelandus.

214. Henricus Bootius.

In de *Volglijst* enz. van J. Engelsma bl. 196 leest men: »In 1626 is hier (te Beetsterzwaag) beroepen Henricus Bothe of Bothenius Junior; dus schrijft hij zich, misschien ter onderscheiding van Henricus Bothenius van Oudeberkoop. Hij is vanhier in 1629 veroepen naar Witmaarsum." Hiermede komt overeen *Naamlijst* van H. Grevenstein, bl. 69, alwaar gelezen wordt »Henricus Bothe, beroepen van Beetsterzwaag in 1629. Onzeker wanneer overleden, tenzij hij dezelfde geweest is met Henricus Petri overleden 2 April 1639. Want op een grafsteen staat: 1639 den 2 April is overleden de Hoog Geleerde Henricus Petry, bedienaar des goddelijken woords te Witmarsum." Dat hij (Henricus Bothe) werkelijk zóó lang aldaar (te Witmarsum) gestaan heeft, blijkt uit de aanmerkingen over de Naamlijst van 't Classis van Bolswert, die Greydanus door J. Heringa aan zijne naamlijst heeft toegevoegd. Dáár toch leest men: (bl. 180, alwaar van de Predikanten van Witmarsum sprake is): »Henricus Bothe was 1636 Deputatus Synodi, en 1638 Correspondens naar

Zuid Holland." Hiermede strookt weder het Synodaal register bij M. Soermans, alwaar Henricus Rothe Predikant te Ootmarsum als Correspondent van Vriesland in 1638 wordt opgegeven.

Is deze dezelfde, die in 1605 te Genève studeerde, dan moet hij òf eene vroegere standplaats gehad hebben, eer hij te Beetsterzwaag werd beroepen in 1626 — òf hij moet een 20tal jaren zonder beroep geweest zijn. Het komt mij waarschijnlijker voor, dat wij bij dien student te Genève te denken hebben aan een' anderen Henricus Bothe, die in het bovenstaande reeds genoemd werd, en van wien de *Volglijst* van J. Engelsma, bl. 238, aldus gewaagt: »Henricus Bothenius bediende Oudeberkoop met vier geannexeerde dorpen, en daar was toen een tweede leeraar in deze Grietenije te Oosterwolde mede met vier dorpen gecombineerd. Het is denkelijk, dat deze Bothenius al kort na het begin van de 17e eeuw hier gekomen is, dewijl hij 1634 reeds een' zoon had, voor wien hij op den 7 September van dat jaar bij deze classis het Examen verzocht. In het vorige is gezien, hoe slordig het hier ging met de Pastoriegoederen, en het schijnt dat dit misbruik nog niet geheel was weggenomen; want Bothenius vertoonde den 24 September 1633 aan de classis, dat er zeker misverstand was tusschen hem en partikuliere huislieden, nopens sommige Pastorielanden of derzelver gebruik ad fines destinatos, dewelke door looze actien hem zochten te capteren, waarop hem belast werd, de zaak op het bekwaamste, zoo niet met vriendschap, dan door middel van Justitie te bevorderen. Hij was 1638 lid der Synode te Harlingen en is in datzelfde jaar gestorven, want op den 15 December hebben de De-

putati classis orde gesteld, om de vakante plaats te bedienen."

215. Hesselus Horatius a Vernou.

Men leze: *a Veruou.*

217. Philippus Pynacker.

Ook te Heidelberg hebben wij hem ontmoet. Vgl. Heidelberg n⁰. 401. In 1610 werd hij te Alkmaar beroepen, doch reeds in 1619 is hij van zijn dienst ontslagen.

218. Cornelius Bartholdus Meyledamius.

Men leze: *Bartholdi.* Hij werd Predikant te Goingaryp, in welke hoedanigheid hij den 11 Oct. 1619 de formulieren onderteekende. Nog in 1635 woonde hij de Synode te Sneek bij, doch kort daarna is hij overleden, want reeds den 27 April 1656 wordt in de classikale akten van zijne weduwe gewag gemaakt. Vgl. Engelsma, *Volglijst der Pred. onder de classis van Zevenwouden*, 93.

219. Jodocus de Bils.

Waarschijnlijk de grootvader van den beroemden Lodewyk de Bils, die van Vlaamsche afkomst was, en een tijd lang het Professoraat in de Anatomie aan de Hoogeschool te Leuven heeft bekleed. Velingius, *Illustre School te 's Hertogenbosch*, 46, 51. Vgl. de aanteekening bij Heidelberg n⁰. 384.

224. Nathan Vaius.

Geboren 16 Maart 1581, overleden 15 December 1651. Dat hij eerst te Leyden en later te Genève gestudeerd heeft, was bekend. Achtereenvolgens werd hij Predikant te Calais, Axel en Bergen op Zoom. Een naauwkeurig berigt aangaande zijn leven en schriften, door Willem Vay Predikant te Zierikzee, vindt men bij de la Rue, *Gelett. Zeel.* 151 vlg. Zie voorts Scharp, *Ge-*

schiedenis en Costumen van Axel (Middelb. 1787) II. 220. Het werkje door hem met twee andere Predikanten opgesteld over de belegering van Bergen op Zoom in 1622 vindt men naauwkeurig beschreven, doch zonder vermelding van de namen der auteurs, bij Hermans, *Geschiedkundig Mengelwerk der Provincie Noord-Braband*, II. 4, 5. De Fransche vertaling, waarvan een exemplaar op de Koninklijke Bibliotheek te 's Hage wordt aangetroffen, zal wel geheel van de hand van Vay zijn. Zie voorts Dresselhuis, *Waalsche Predikanten in Zeeland*, 18, 25. Kobus en de Rivecourt, *Biogr. Woordenb.* in v.

225. Petrus Plancius.

Een zoon van zijnen beroemden naamgenoot, geboren vóór 1584, toen zijn vader Brussel verliet. Hij was Predikant te Kampen, toen men in September 1620 hem naar Amsterdam beriep, maar kerk en classis weigerden hem te ontslaan. Zie Croese, *Kerk. Reg.* 45.

226. Regnerus Bogerman.

Zie boven, Heidelberg n°. 415.

227. Bernhardus Fulsingh.

Ook hier is een misslag ingeslopen. Men leze: *Julsingh.* Bij het hiervoren op de Heidelbergsche lijst, n°. 410, opgeteekende, zij hier nog het een en ander gevoegd. Hij zag het levenslicht in 1583 en was de zoon van den ook als Orientalist bekenden Johannes Julsingh, Secretaris der stad Groningen, en van Geertruid van Coeverden. Volgens Scheltema (*Staatk. Nederl.* I. 542) genoot hij eerst te Groningen het onderwijs van Ubbo Emmius en Adrianus Metius en bezocht hij daarna eenige buitenlandsche Hoogescholen;

ons Album levert daarvan een bewijs op. Inzonderheid was hij in 1614 werkzaam bij de oprigting der Universiteit van Stad en Lande, want, ofschoon hij destijds naauwelijks dertig jaren oud was, had zijne bekendheid met vele geleerden in Europa hem als het ware aangewezen, om onderhandelingen met beroemde mannen aan te knoopen. Vruchteloos echter trachtte hij te Marburg Johannes Hartmannus, Med. Prof., en Antonius Matthaeus, Jur. Prof., voor de nieuwe leerschool te winnen: eerst in 1625 is laatstgemelde derwaarts vertrokken. Van lieverlede steeg hij tot de hoogste eerambten op; beurtelings zien wij hem te Groningen en 's Gravenhage werkzaam. Hij stierf 1 Januarij 1647.

228. Jacobus Laurentius.

Zie boven, Heidelberg n°. 409.

229. Gerardus Focyt.

Reeds in het midden der vijftiende ceuw treffen wij in de stedelijke Regering van Utrecht een regent van dien naam en voornaam aan: in de zeventiende daarentegen wijzen ons wel de lijsten op vele leden van dat geslacht, doch geen hunner droeg den naam van Gerrit.

230. Gerardus Quirini de Blauw.

Jongste zoon van Quiryn de Blauw (ook wel Blau of Blaeu geschreven), die als kapitein zich bij het beleg van Steenwijk en in den slag bij Nieuwpoort onderscheidde, en van Anna Hardenberg. Hij trad in 1615 in het huwelijk met Aukje Polman, uit welken echt de bekende Hieronymus de Blau gesproten is, over wiens leven en werken het een en ander voorkomt bij Scheltema, *Staatk. Nederl.* II. 536, en Chalmot, *Biogr.*

Woordenb. III. 132 vlg. Van onzen Gerardus vinden wij in het werk mijns vaders *de claris Frisiae Jureconsultis*, 313, opgeteekend, dat hij in 1606 als student in de wijsbegeerte aan de Hoogeschool te Franeker werd ingeschreven en sedert 1614 als Advokaat voor het Hof van Friesland praktiseerde. Van de voortzetting zijner Akademische studiën te Genève was tot hiertoe niets bekend.

233. Theodorus Petreius.

Deze Theodorus Pieterse (elders Petri genoemd) werd in 1612 te Winterswijk beroepen, doch reeds in het volgende jaar ontslagen; daarna deed hij bij voorraad dienst te Etten, Netterden en Zilvolde tot aan zijn overlijden (1625).

234. Guinandus Rutgersius.

Zie boven, Heidelberg n⁰. 415.

235. Johannes Fabricius.

Van zijn verblijf te Genève getuigt de Rector Theodorus Tronchinus: »Joannes Fabricius Aquisgranensis id officii postulavit a nobis (namelijk ut publico testimonio cohonestaretur), quod merito lubentes expendimus. Vixit enim ille inter nos sex circiter menses honestè et probè, cum pietatis et modestiae laude. In studiis Theologicis diligenter versatus est lectiones audiendo et exercitationes eiusdem disciplinae." *Arch. v. Kerkel. Gesch.* IV. 216. Dat hij ook te Heidelberg gestudeerd heeft, blijkt uit het testimonium, dat Engelbertus Breberinus (n⁰. 387) in 1613 aan Smetius ter hand stelde, die hem noemt »in privatis et publicis non tantum disputationum et lectionum Academicarum sed et sacrarum concionum ἀσκητηρίοις exercitatum, cuius certam et indubitatam Dnus M. Abrahamus Scultetus

in illustri nuper apud nos consessu, praesentibus aliquot ministris, cum eiusdem documentum rei ab ipso peteretur, fidem fecit." Waarschijnlijk heeft de in het Album tallooze malen voorkomende naam Fabricius en de omstandigheid, dat hij geen geboren Nederlander was, mij zijne inschrijving doen over het hoofd zien.

237. Johannes Gossuin Bossman.

Joh. Gosuini Bosman werd in 1617 Predikant te Zwyndrecht, en overleed reeds in het volgende jaar. Soermans, 33.

238. Johannes Rosaeus.

Vgl. n⁰. 427 der Matricula van Heidelberg.

239. Bartholomaeus Prevostius.

Hij was Predikant te Vreeswijk aan de Vaart, toen ook hem in 1619 de verwijdering uit de dienst trof. In den aanvang van dat jaar vervulde hij eenige predikbeurten van den Waalschen Predikant Carolus Niellius te Utrecht, op verzoek der gemeente en met toestemming van de vroedschap. Weldra echter werd hem dit door de Overheid verboden en van wege Gedeputeerde Staten gelast, »zijn dienstwerk te supersederen." Dit had ten gevolge dat hij met bijtende scherts de Remonstrantsche gevoelens verdedigde, tot dat hij 27 Augustus 1619 uit den lande werd gebannen. Vgl. Brandt, *Hist. der Reformatie*, III. 593, 940, 964—971.

241. Samuel Ampsinck.

Zijn vader Johannes Assuerus Ampsing was in 1583 Predikant te Haarlem geworden, doch verliet in 1591 de kerkelijke dienst, om in Oostfriesland de Geneeskunst uit te oefenen, in welk vak hij later het Hoogleeraarambt te Rostock heeft bekleed. Samuel, de zoon, is den 22 Junij 1590 te Haarlem geboren. Over zijn le-

ven en zijne talrijke schriften hebben Kok, Chalmot en anderen vele bijzonderheden bijeengebragt: en vreemd schijnt het, dat Dr. Glasius hem eene plaats in het *Godgeleerd Nederland* heeft ontzegd. Hij is achtereenvolgens te Rijsoort (1616) en te Haarlem (1619) Predikant geweest en ter laatstgenoemder stede 29 Julij 1632 overleden. Zijn verblijf te Genève heeft hem bekwaam gemaakt, om zoo wel in de Fransche als in de Hollandsche taal zijne ambtsverrigtingen waar te nemen.

242. Daniel A. Clys.

Men leze: Daniel *a Gijs*. In 1615 werd hij Waalsch Predikant in de heimelijke kruisgemeente van den Wijngaard te Antwerpen. In de *Règlements des Églises Wallonnes*, 310, komt hij dan ook op het jaar 1616 als Predikant *de la Vigne* voor. Nadat hij in 1618 bij leening te Nymegen werkzaam geweest was, vertrok hij in 1629 naar Koudekerk aan den Rijn als Hollandsch Predikant. Reeds in 1626 was hij door den Kerkeraad te Leiden begeerd, doch destijds door de stedelijke overheid, met Ds. l'Empereur, van het vijftal geschrapt. Zijne losmaking vond bij de Vrouw van Poelgeest vrij wat tegenkanting. Hij overleed in 1640 of 1641. Vgl. de *Leidsche Orde der Feest- en Lijdensteksten*, 108. *Nederl. Archief v. Kerk. Gesch.* IV. 8.

246. Esaias Wykentoorn.

Waarschijnlijk uit Dordrecht afkomstig. In 1649 vinden wij eenen Esaias Wyckentoorn vermeld, die voor de toewijding zijner *Theses* eene belooning van stadswege ontving. Schotel, *Kerkel. Dordr.* I. 537. Kan de onze een zoon geweest zijn van Aegidius Wykentoorn, die eerst te Abbekerk, later te Goerée Predikant was?

247. Joannes Cloppenburch.

Het is bekend, dat deze, na te Leiden, Sedan, Herborn, Marburg, Heidelberg en Bazel, gedurende vele jaren gestudeerd te hebben, zich naar Genève begeven heeft, om de lessen van Turretinus bij te wonen. Volgens Vriemoet (*Athen. Fris.* 374) zou hij in 1614 te Bazel gekomen zijn en een rond jaar ten huize van Buxtorf verblijf gehouden hebben; ons Album weêrlegt die min naauwkeurige opgave. Vijf maanden vertoefde hij te Genève, waar hij, onder voorzitting van genoemden Hoogleeraar, zijne *Positiones de Christo Servatore* in het openbaar verdedigde; zij zijn opgenomen in zijne *Opera Theologica*, die Joannes a Marck te Amsterdam in 1684 in het licht zond, I. 296 vlg. Voor het overige zijn de lotgevallen, het karakter en de verdiensten van dezen geleerde door Vriemoet en Bouman, *Geschiedenis der Geldersche Hoogeschool*, I. 83, 125. II. 605, 610, duidelijk in het licht gesteld.

248. Antonius Plancius.

Zoon van den Amsterdamschen Predikant Petrus Plancius. In 1620 werd hij tot het leeraarambt te Oosterhout beroepen, vanwaar hij in 1622 naar Amsterdam vertrok. Volgens Croese (*Register*, 28) overleed hij, naauwelijks bevestigd zijnde, op den laatsten Februarij van genoemd jaar. Veeris daarentegen geeft 1624 als zijn sterfjaar op.

255. Wesselus Ubbonis Emmii.

Zie boven, Heidelberg n⁰. 456.

256. Andreas Colvius.

Geboren te Dordrecht in 1594, overleden aldaar den 1 Julij 1671. Zij, die 's mans leven en lotgevallen be-

schreven, maken wel van zijne Leidsche Akademiejaren, niet van zijn verblijf te Genève gewag. En toch heeft dat verblijf ongetwijfeld veel bijgedragen, om hem geschikt te maken voor de betrekking van prediker bij het Venetiaansche gezantschap en leeraar der Waalsche gemeente te Dordrecht, die hij van 1620 tot 1666 achtereenvolgens bekleedde. Slechts één jaar heeft hij te Genève vertoefd, daar hij reeds in 1619 als Kandidaat door de classis van Zuidholland werd toegelaten. Tot hem rigtte Claudius Salmasius den bekenden brief *de caesarie virorum et mulierum coma.* L. B. ex off. Elzev. 1644. 12. Vgl. over zijne schriften en lotgevallen Kok, *Vaderl. Woordenb.* X. 461. Schotel, *Kerkel. Dordrecht*, I. 320—323. Of de biografie van Andreas Colvius, die in HS. voorkwam op den Catalogus der Bibliotheek van Jacobus Koning, 76, van zijn verblijf te Genève melding maakt, is mij onbekend.

257. Arnoldus Martinus.

Ongetwijfeld een bloedverwant van Arnoldus Martini, die in 1619 als predikant te Groningen overleed. Hij werd in 1624 predikant te Zundert, vertrok vandaar in 1624 naar Oosterhout, en overleed in 1641. Soermans, 158, 160.

258. Timotheus Rolandus.

Zie boven, Heidelberg n°. 453.

260. Abraham Heydanus.

Het was bekend, dat hij, nadat hij reeds in onderscheidene Waalsche gemeenten had gepredikt, naar Genève vertrok, om zich op de studie der Godgeleerdheid en Wijsbegeerte op nieuw toe te leggen. Hij heeft er echter slechts korten tijd vertoefd, want weldra aanvaardde hij zijne bekende reis naar Frankrijk. Vgl. *Levensb. van*

beroemde mannen en vrouwen, IV. 262. Zie verder de aanteekening op n⁰. 506 van Heidelberg.

261. Antonius ab Harinchouckh.

Zie boven, Heidelberg n⁰. 508.

263. Otteo (Otto?) Swanenburgius.

Zie boven, Heidelberg n⁰. 504.

269. Henricus Colvius.

Broeder van den meer bekenden Andreas Colvius, onder n⁰. 256 vermeld. In 1626 werd hij predikant te Ridderkerk, vanwaar hij in 1641 naar Zwijndrecht vertrok; aldaar is hij in 1652 overleden en opgevolgd door zijn zoon Theodorus. Soermans, 31, 34. Schotel, *Kerkelijk Dordrecht*, I. 339, II. 10.

272. Joannes Arcerius.

Kleinzoon van den vermaarden Hoogleeraar te Franeker en zoon van Joannes Arcerius, die achtereenvolgens te Oost- en Westerschelling, Pietersbierum, St. Anna-Parochie en Altona predikant was. Hij noemt zich in het Album Frisius, en is waarschijnlijk op het Bildt geboren. In 1621 werd hij student te Franeker, vanwaar hij in 1624 naar Genève vertrok. Vgl. Vriemoet, t. a. pl. 77. In Franeker werd hij ingeschreven als Johannes Ministri Hamburgensis (eigenlijk Altonaviensis) filius.

273. Henricus Berckelius.

In 1626 werd hij predikant te Krimpen, waar hij in 1640 overleed. Soermans, 71.

276. Bernhardus Wilbrenninck.

Hij is als proponent beroepen te Apeldoorn in 1632, en overleed in 1670.

277. Conradus Coenen.

In 1632 werd hij predikant te Bennekom, in 1648 te

Heeswijk en Dinter, in 1651 te Vught. Hij overleed in 1683. De Jongh, 280.

280. Christianus Suellen.

Men leze: *Snellen.*

281. Arnoldus a Goor.

Dat deze te Utrecht gestudeerd heeft en er tot A. L. M. werd bevorderd, is bekend uit Burman's *Traiectum Eruditum*; of echter zijne promotie vóór zijn bezoek te Genève heeft plaats gehad, weten wij niet; het is evenwel niet waarschijnlijk, omdat in dat geval de wetenschappelijke titel wel achter zijn naam zou geplaatst zijn. In 1636 werd hij Lector, in 1638 buitengewoon Hoogleeraar van de Utrechtsche Hoogeschool. Welligt was hij in die betrekking niet gelukkig, vermits hij kort daarna eene burgerlijke waardigheid in zijne geboortestad in dienst van den Prins van Oranje aanvaardde. Over zijn leven en schriften zie men Voet, *Honderdjarige jubelgedacht. der Acad. van Utrecht*, 77. Burman, *Traject. Erud.* 106. *Academische Uitspanningen*, 213. *Alg. Biogr. Woordenb.* in v. 287 vlg. en vooral ook Hering, *Neue Beiträge*, I. 355. Het grootste deel zijner aanzienlijke boekverzameling vermaakte hij aan de Akademie van Duisburg, van waar die letterschat later naar Bonn is overgebragt. Withof, *Acta Saecul. Acad. Duisburg.* 94. Bij Feltman (*Op. Jurid.* I. 77) heet hij: »Arn. a Gohr, JCt. auriac. consil. et appellationum iudex."

282. Bartholdus Goltsmit.

In 1637 is hij predikant geworden te Drempt en Olden-Keppel, in 1641 te Vorden, waar hij reeds in het volgende jaar overleed. De Jongh, 310.

283. Philippus Deodatus.

Dezen man vind ik niet vermeld, wel Philippus

Diodati (mogelijk zijn zoon) die als proponent bij de Waalsche gemeente te Leiden beroepen werd in 1652 en alhier gestorven is in 1659. Of is laatstgenoemde de hier bedoelde? Vgl. *Règlemens des Églises Wallonnes*, 314.

284. Arnoldus Bornius.

Nog in September van dit zelfde jaar 1636 werd hij te Kamerik tot Predikant beroepen, in welke bediening hij vervolgens overging naar Schagen, Woerden, Delft en Alkmaar, waar hij in Augustus 1679 overleed. Welligt was hij een broeder van den Leidschen Hoogleeraar Henricus Bornius, die op datzelfde tijdstip te Utrecht studeerde.

285. Joannes Strick.

Deze was de zoon van Johan Strick, den Utrechtschen regent, dien Lodewyk XIII in den adelstand verhief en met de orde van St. Michiel begiftigde, en kleinzoon van Johan Strick den ouden, Secretaris der Staten van Utrecht, die later aan het hoofd der Culemborgsche regering geplaatst werd. Hij zelf zag zich den 12 April 1644, door afstand van Daniel Dablyn, tot Maarschalk van het Overkwartier des Lands van Utrecht verheven, welke betrekking hij 38 jaren heeft waargenomen. Ook was hij Rentmeester van het Duitsche Huis, welk ambt hij verliet, toen hij in Mei 1663 in de vroedschap der stad Utrecht werd gekozen. Tweemalen is hij als zoodanig ontslagen, eerst in 1674, andermaal in 1684.

286. Lambertus Velthuysius.

De belangrijke rol, die deze door veelzijdige kennis uitstekende man in de geschiedenis van Kerk en Staat te Utrecht gespeeld heeft, geeft aan dit berigt aangaande de plaats, waar hij zijne studiën aanving, dubbel gewigt. Indien het zeker is, wat Burman (*Traiectum Eruditum*,

385) zegt, dat hij in 1622 werd geboren, zoo had hij naauwelijks den leeftijd van veertien jaren bereikt, toen hij de reis naar Genève ondernam, in gezelschap van zijne stadgenooten Arnold Born en Johan Strick. Hadden niet de bezwaren, waarmede hij, wijsgeer en geneesheer, godgeleerde en regent, gedurende heel zijn' mannelijken leeftijd had te kampen, zijne geheele ziel vervuld, toen hij die Voorrede voor zijne kleine schriften opstelde, welke door Petrus Burmannus eene *Praefatio Socratica sapientia plena* genoemd wordt, welligt zou hij daarin ook het onderwijs niet vergeten hebben, dat hem te Genève te beurt was gevallen. In de geschiedenis van den Cartesiaanschen strijd komt hem eene eigene plaats toe, waarom hij dan ook — hoewel met weinige woorden — vermeld is door Dr. A. C. Duker, *Schoolgezag en eigen onderzoek* (Leid. 1861), 210.

287. Antonius Huls.

Later (1644) Predikant te Breda en (1668) Hoogleeraar te Leiden. Vgl. *Règlemens des Églises Wallonnes*, 313. Siegenbeek, *Gesch. der Leydsche Hoogeschool*, II. Toev. 141.

290. Nicolaus Vedelius.

Zoon van den bekenden Hoogleeraar van dien naam, die eerst te Genève, later te Deventer, eindelijk te Franeker de wijsbegeerte, godgeleerdheid en Oostersche letterkunde onderwees. Zie de aanteekening op n⁰. 465 der Heidelbergsche lijst. Zijne moeder was Maria de Bary uit Genève. Het was bekend, dat hij in 1663, als hij nog Candidaat voor de heilige dienst was, door de Gedeputeerden van Friesland met eene buitengewone jaarwedde was begiftigd en kort daarna met verlof van den Akademischen Senaat voorlezingen over de Fransche

taal te Francker hield. Uit ons Album blijkt, dat hij na 1630 en vóór 1639 geboren is: immers gedurende dat tijdvak woonden zijne ouders te Franeker. In 1668 werd hem vergund eene reis naar Frankrijk te ondernemen en in het laatst van 1671 werd hij aan Pierre Maurice Maréchal, Waalsch predikant te Heusden, als adjunct toegevoegd. Toen kort daarna eerstgenoemde was overleden, werd Vedelius in plaats van dezen tot leeraar der gemeente beroepen. In 1709 werd ook hem »uit hoofde van zijnen hoogen ouderdom" een helper in de dienst geschonken. Bayle (*Dict. Hist.* in v. *Vedelius*) zegt wel, dat hij in 1705 overleed, en ook bij den ongenoemde, die het werk van Oudenhoven aanvulde, wordt ditzelfde gelezen, maar hier schijnt een drukfout tot verwarring geleid te hebben. Vgl. Vriemoet, t. a. pl. 532. *Beschrijvinghe van de stad Heusden*, (Amst. 1743) 218.

291. Nicolaus Voet.

Hij werd beroepen te Meeuwen in 1658, vertrok van daar in 1666 naar Heusden, werd in 1677 predikant te Utrecht, in de plaats zijns vaders Gisbertus Voet sedert 1637 predikant aldaar. Hij stierf den 29 Januarij 1679 in den ouderdom van 43 jaren 9 maanden en 8 dagen.

292. * Joh. Alb. Zaunschlifer.

Hij werd in 1657 predikant te Rheinberg, in 1672 te Oostzaan, waar hij in 1678 overleed. De Jongh, 461. Zijn Album amicorum bezit Jonkheer F. A. van Rappard, te Utrecht; zie N. Reeks van Werken van de Maatsch. der Nederl. Letterk. Dl. VII. 2e st. bl. 100 en 122. Hij was de zoon van Otto Zaunschlifer, die van 1630 tot 1655 het predikambt te Amersfoort, waar de

onze geboren werd, bediende. Meer bekend is zijn zoon, die in 1739 te Amsterdam als predikant overleed, op wien Ds. L. Beels eene lijkpredikatie hield, die ook het licht zag.

296. Robertus Keuchenius.

Geboren te Arnhem in 1636 en aldaar den 19 September 1673 overleden. Nergens heb ik omtrent het verblijf van dezen Amsterdamschen Hoogleeraar te Genève eenige aanwijzing gevonden. Zijn leven en verdiensten zijn door Dav. Jac. van Lennep in de *Memorabilia Illustr. Amst. Ath.* 153 vlg. geschetst. Sommigen hebben hem onder de beruchte plagiarii gerangschikt (Vgl. Ebert, *Bibliogr. Lex.* in v. *Sirenus*), anderen vonden in zijne werken »multa negligentiae et parum accuratae doctrinae documenta." Zie Fabricius, *Bibl. Latin. cur.* Ernesti, III, 88. Hoeufft, *Parnas. Lat. Belg.* 188.

297. Elias Saurinus.

Dat Elie Saurin, geboren 28 Augustus 1639, niet alleen te Die en Nimes, maar ook te Genève studeerde, is van elders bekend, inzonderheid uit zijn leven, dat voor zijn *Traité de l'amour du prochain* geplaatst is.

298. Johannes Du Bois.

Op de lijsten der Waalsche Predikanten in Nederland komt deze niet voor. De hier vermelde vader was tot 1664 Fransch Predikant te Utrecht. *Règlemens des Églises Wallonnes*, 312.

299. Samuel Basnage.

Geboren te Bayeux in 1638 en zoon van Antoine Basnage, predikant aldaar. In 1685 werd hij Waalsch predikant te Zutphen. Zijne schriften betrekkelijk de kritiek der kerkgeschiedenis maakten veel opgang, doch lokten tevens een' ernstigen pennestrijd uit. Vgl. Saxe,

Onom. Liter. V. 71. *Biogr. Univ.* in v. *Biblioth. Univ.* XXIV. 301. Had hij geene plaats in het *Godgeleerd Nederland* verdiend?

300. Godofredus a Kempen.

In 1670 werd hij van Goes als Waalsch predikant naar Leiden beroepen, waar hij in 1695 overleed. Te Goes was hij eerst in eerstgenoemd jaar bevestigd, terwijl hij reeds ten volgenden jare aldaar door Pierre Pierrot werd opgevolgd. Zie Dresselhuis, 121. *Règlemens des Eglises Wallonnes*, 316.

301. Andreas Rivetus.

Kleinzoon van den beroemden Leidschen Hoogleeraar André Rivet.

302. Philippus De la Fontaine.

Hij werd in 1679 Waalsch predikant te Wesel, later te Gouda. In 1685 is hij overleden.

303. Phinées Pielat.

Hij werd in 1674 Waalsch predikant te Villeneuve de Bier en Vivarais, later te Rotterdam, waar hij tot 1700 in dienst was. *Règlemens des Églises Wallonnes*, 316.

304. Joannes Sauchelle.

Lees: *Sauchelle.* In 1670 werd hij Waalsch predikant te Leiden.

306. Jacobus Basnage.

Hij had de Hoogeschool te Saumur verlaten, om Philippe Mestrezat (niet *Mesterat*, gelijk Glasius schrijft, *Godg. Nederl.* I. 76) en François Turrettini te hooren; later heeft hij zijne studiën te Sedan voltooid.

307. Petrus Bayle Carlanensis.

Men leze: *Carlatensis.* Dikwerf maakt Bayle van zijne studiejaren te Genève doorgebragt gewag. Hij hoorde er Mestrezat en Turrettini, maar vooral Tron-

chin werd door hem bewonderd. »C'est le plus pénétrant (schrijft hij ergens) et le plus judicieux théologien de notre communion. Il est dégagé de toutes les opinions populaires, et de ces sentiments généraux qui n'ont point d'autre fondement que parce qu'ils ont été crus par ceux, qui nous ont précédés, sans être soutenus de l'auctorité de l'Écriture. — Ses leçons sont toutes des chefs-d'oeuvre et une critique fine et délicate du commun des théologiens." Vgl. *Nouvelles Lettres*, I. 12, 17, 27 vlg. en vooral André Sayous, *Commencements de Bayle*, in de *Bibliothèque Universelle de Genève*, 1848, 23—50.

308. Casparus Sibelius a Goor.

Hij was in November 1646 geboren, en verloor zijn vader, Jo. Lubberti van Goor, die predikant te Deventer was, reeds den 18 April 1647. Zie Prof. Tydeman, *Caspar Sibelius, in leven predikant te Deventer*, bl. 21, die ook de blijdschap van den ouden Sibelius over de geboorte van dezen zijnen kleinzoon en naamgenoot vermeldt. Vroeger had hij te Zurich gestudeerd, waar zijn vriend J. H. Heidegger hem in ditzelfde jaar 1670 zijne uitgave der »Opuscula aurea de ratione studiorum" opdroeg.

309. Johannes Clericus.

Over het verblijf van dezen aan de Hoogeschool zijner geboortestad vinden wij vele merkwaardige bijzonderheden opgeteekend bij A. des Amorie van der Hoeven Jr., *de Joanne Clerico Literarum humaniorum et philosophiae cultore* (Amst. 1843), 21—26, waar ook het getuigschrift is afgedrukt, dat hem de Hooglecraren te Genève den 29 October 1678 overhandigden.

310. Daniel de Superville.

Deze werd later Predikant te Rotterdam, waar hij tot 1728 werkzaam was. Hij is de vader van den vermaarden stichter der Hoogeschool te Erlangen.

312. Jacobus Saurinus.

Destijds had hij nog slechts den ouderdom van vijftien jaren bereikt. Van zijnen vader zegt Chaufepié (IV. 176): »La révocation de l'Édit de Nantes l'ayant obligé de quitter la France, il se retira à Genève, où son fils commença ses études avec beaucoup de succès, mais il les quitta pour prendre le parti des armes. En 1694 il fit une campagne (de zoon namelijk), en qualité de cadet, dans la compagnie de Mylord Galloway, et en 1695 il eut un drapeau dans le Régiment de ce seigneur, qui servait en Piémont. Le Duc de Savoye ayant fait sa paix avec la France, le jeune Saurin retourna à Genève, où il reprit ses études de philosophie et de théologie sous Messieurs Alphonse Turretin, Tronchin, Pictet, Leger, Minutoli et Chouët."

313. Johannes Barbeyracus.

Dat Barbeyrac te Genève studeerde, en wel in het hier aangewezen jaar, was van elders bekend. »Er begab sich (zegt Rathlef), im Jahre 1693 nach Genf, blieb daselbst das gröste Theil des Jahres, und hörte insonderheit die Lehrer der geistlichen Wissenschaften, den Herrn Ludwig Tronchin, Benedikt Calandrin und Benedikt Pictet. Gegen das Ende dieses Jahrs begab er sich wieder nach Lausanne." *Geschichte jetztlebender Gelehrten*, I. 6. Deze had eene latijnsche Autobiographie van Barbeyrac in HS. voor zich. Eerst later heeft hij zich op de regtswetenschap toegelegd, en

niet vóór 1717 zien wij hem te Bazel tot J. U. D. bevorderd.

315. Charles Chais.

Wel is hij vroegtijdig tot de Akademische lessen in zijne geboortestad toegelaten, want den 5 Januarij 1701 had hij te Genève het levenslicht aanschouwd. Hij is in onze lijst opgenomen, omdat hij in 1728 predikant werd bij de Waalsche gemeente te 's Gravenhage en gedurende een halve eeuw het predikambt daar ter plaatse heeft waargenomen. Volgens het *Alg. Biographisch Woordenboek* verdient over hem vooral vergeleken te worden de *Dictionnaire Historique* van Prosper Marchand: vruchteloos heb ik daarin iets gezocht, dat op zijn leven en schriften betrekking heeft. Antoine Maurice, zijn oom van moeders zijde, die van 1710 tot 1756 niet alleen de Godgeleerdheid maar ook de Oostersche talen en fraaije letteren te Genève onderwees, had op zijne vorming eenen beslissenden invloed.

316. Johannes Steenlack.

In April 1752 werd hij door de Prinses Gouvernante benoemd tot Schepen van Rotterdam (*Nederl. Jaarb.* 1752. I. 405), in 1758 andermaal tot Schepen Commissaris over des gemeenen Lands middelen aangesteld (*Nederl. Jaarb.* 1758. I. 475), en als zoodanig in 1759 gecontinueerd (*Nederl. Jaarb.* 1759. I. 725).

317. Isaacus Samuel Chatelain.

Van 1720—1770 bekleedde hij achtereenvolgens de betrekking van Waalsch predikant te Dordrecht, Leiden, Rotterdam en Amsterdam. Vgl. *Réglemens des Églises Wallonnes*, 326.

318. Petrus van Eys.

Later (1719) werd hij predikant bij de Waalsche ge-

meente te Zutphen. Hij was gehuwd met Helena Catharina van Essen, en de broeder van Nicolaas (niet Jan Nicolaas) van Eys, die raad in de vroedschap van Amsterdam geweest is, terwijl een derde broeder Philippus van Eys dezelfde betrekking te 's Hertogenbosch bekleedde. Hij overleed in 1747. *Réglemens des Églises Wallonnes*, 326.

321. Johannes Philippus van Eys.

In 1761 werd hij door de Staten-Generaal, als oefenende de voogdij over den Prins Erfstadhouder in de Generaliteits landen, tot Schepen van 's Hertogenbosch aangesteld. *Nederl. Jaarb.* 1761. XV. 1250.

324. Jacobus Bennelle.

Waarschijnlijk een afstammeling van den Franschen vlugteling Paulus Bennelle, die omtrent 1709 te Amsterdam overleed, en wiens bezittingen, die eene waarde van drie millioen franken hadden, in Frankrijk verbeurd verklaard worden. Dit noopte de Staten-Generaal tot het nemen van maatregelen van retorsie. Cf. Haag, *La France Protest.* II. 173. *Groot Placaatb.* V. 74.

325. Antonius Josua Trouwers Diodati.

Hij werd in 1753 hofkapellaan van den Prins van Oranje te 's Gravenhage, doch nam in 1761 als zoodanig zijn ontslag. Vgl. *Réglemens des Églises Wallonnes*, 334.

328. Jonathan Pasquier.

Hij werd in 1764 predikant bij de Waalsche gemeente te Maastricht. Na reeds in 1784 emeritus verklaard te zijn stierf hij in 1819.

329. Joannes Lemker.

Hij werd in 1777 predikant bij de Waalsche gemeente te Vianen en stierf in 1814.

331. Ludovicus Dumas.

Hij schrijft zich hier alleen Ludovicus, doch heette voluit Jean Louis Alexandre Dumas, geboren te Utrecht 13 Februarij 1755, zoon van Charles Guillaume Frédéric Dumas, den bekenden redacteur der *Bibliothèque des sciences et des arts.* Hij werd in 1796 predikant bij de Waalsche gemeente te Dresden, waar hij 11 September 1823 overleed. Veelal wordt hij verward met zijnen naamgenoot Jean Dumas, die eerst te La Rochelle, later te Amsterdam en Veere, eindelijk te Leipzig de kerk bediende. Haag heeft in *La France Prot.* IV. 398 de ontwarring beproefd. Vgl. echter *Leipzig. Tagebuch*, 1799, bl. 59 sqq.

ALPHABETISCH REGISTER

DER

NEDERLANDERS STUDENTEN
TE HEIDELBERG EN TE GENÈVE.

VI.

DE DOOD

VAN

ELIAS BEECKMAN,

DOOR

J. H. VAN DALE.

Het mag billijke bevreemding wekken, dat we in het *Biographisch Woordenboek der Nederlanden* door wijlen A. J. VAN DER AA (Dl. I. 1839) van hem, die zoo te recht »de kracht, de eer en de steun van Aardenburg" wordt genoemd, niets anders geboekt vinden, dan zijne roemrijke verdediging van deze zwakke veste tegen een' overmachtigen vijand (26 en 27 Juni 1672), waarom dan ook wijlen Dr. H. A. CALLENFELS in 1852 (*Zeeland*, *Jaarb.* bl. 218), bij eene beschrijving van enkele der wapens, die weleer in de kerk te Tholen hingen, ook die levert van dat van ELIAS BEECKMAN. Hieruit blijkt, dat de held den 21 Juni 1677 te Dixmude, zijne geboorteplaats, is overleden. »Door een ongeval", zoo luidt het t. a. pl. uit het Latijn vertaalde bijschrift op het wapenbord, »heeft een geweldige dood den telg uit BEECKMANS geslacht geveld."

BEECKMANNI sobolem, fato violenta, piavit
Mors, Ardenburgi vim columenque decus.
Nos monumenta damus: Dicat Dixmuda fuisse.
Ille per annales historiamque viget.

Hij werd denkelijk te Dixmuiden begraven, doch te Tholen werd te zijner gedachtenis in de groote kerk bij zijn wapen, degen en scheede, ook dit grafschrift opgehangen:

Manibus generosae indolis ac virtutis viri
D. Eliae Beecmanni.

Door welk ongeval? vraagt de belangstellende lezer onwillekeurig; doch te vergeefs zoekt hij het antwoord op zijne vraag in eenige der bronnen, welke hem ten dienste staan en te recht zegt dan ook zijn levensbeschrijver: »Van de verdere lotgevallen van BEEKMAN vinden wij niets vermeld." Dubbel welkom moet het dus den geschiedvorscher zijn, wanneer hij in de eene of andere minder bekende bron een voldoend antwoord vindt op zijne vraag. Die bron, we vonden haar in het sierlijke perkamenten handschrift, waarvan de degen van den kloeken held vergezeld ging, die door den heer Mr. DANIËL RADERMACHER, heer van Nieuwerkerk, in 1781 het Bestuur der stad Aardenburg werd aangeboden »ter gedachtenisse voor de nakomelingschap" [1]). Het HS. zelve bevat een »Geschiedkundig Verhaal van hetgeen in de belegering van Aardenburg ten jare 1672 voornamentlijk onder de directie van den Edelen Manhaften Heere, den Heere ELIAS BEEKMAN, destijds Commandant dier stad, is voorgevallen, uit historische berichten en authentieke stukken bijeen verzameld en samengesteld," en wel, zoo

als aan het einde blijkt, door DIDERICUS VAN CRUISSELBERGEN, Lector en Rector der Latijnsche scholen der stad Vlissingen in Zeeland, die bij dezen arbeid heeft mogen putten uit den rijken voorraad van authentieke stukken, in het bezit van den meergemelden Heer DANIËL RADERMACHER, die hem met zijne vriendschap had vereerd [2]).

We achten het bovenstaande eene voldoende inleiding tot de mededeeling van het volgende »Extract uit de notulen, gehouden in het regement van den Heer Kolonel GASPARD DE MAUREGNAULT, tegenwoordig geposteerd liggende binnen Dixmude," hetwelk dus luidt:

Veneris, den 9 Juli 1677.

»THOMAS VERMOEREN, burger dezer stad Dixmuiden, op huiden in den krijgsraad zijnde gecompareerd, zeit en verklaart gezien te hebben 'tgeen volgt: dat hij, Comparant, omtrent de markt, recht tegenover de herberg genaamd *de Keizer*, en heeft en aldaar (sic!) vinden staan de Heeren Kapiteins DRIJWEGEN en BEECKMAN, met den Luitenant VERPOORTE, dewelke een weinig voortgingen naar de markt; zoo hoorde de comparant vragen van den Heer Kapitein aan den Kapitein BEECKMAN: Wat redenen daarvan waren, waarop Kapitein BEECKMAN antwoordde, dat hij, Kapitein DRIJWEGEN, wel wist wat de redenen daarvan waren; zoo antwoordde Kapitein DRIJWEGEN: Mijnheer! ik zoude gaarne weten, wat gij daarmede zeggen wilt. De Kapitein BEECKMAN zeide daarop: Mijnheer! dat weten veel; want die zulke dingen doen, die doen niet als een eerlijke kerel, maar als een hondsvot. Waarop Kapitein DRIJWEGEN vraagde: Hoe, een hondsvot? en trok zijn rapier en stak zoo den Kapitein BEECKMAN (dewelke voortwandelde) met zijn rapier van achteren door

en door, waarop de Kapitein BEECKMAN vooruitsprong uit den degen en, zich omkeerende, heeft zijn rapier mede getrokken en op den Kapitein DRIJWEGEN geavanceerd, en heeft hem drie à vier slagen over de ooren geslagen; waarop de Alferes [vaandrig] van den Heer Gouverneur gekomen is en heeft den Kapitein BEECKMAN in den arm genomen, meenende hem vast te houden; waarop de Kapitein DRIJWEGEN kwam weder avanceeren, willende den Kapitein BEECKMAN andermaal in 't lijf steken, 'twelk manquerende, is de steek gekomen in het rechterbeen van den Alferes voornoemd, 'twelk de Alferes voelende, trok zijn rapier, waardoor Kapitein BEECKMAN, weder losgeraakt zijnde, heeft aan den Kapitein DRIJWEGEN nog verscheidene slagen met den degen over de ooren gegeven, en de hoofdwacht daarover aankomende, is Kapitein DRIJWEGEN van dezelve geapprehendeerd en Kapitein BEECKMAN naar zijne kamer vertrokken; verklaart en zegt voorders niet gezien te hebben, dat de Kapitein BEECKMAN aan den Kapitein DRIJWEGEN een soufflet gegeven heeft, noch eenige minen daartoe gemaakt te hebben; en dat hij zulks wel weet, alzoo hij, Comparant, van vóór *de Keizer* af tot het laatste daarbij is geweest, 'twelk voorschreven presenteert de Comparant ten allen tijde (des verzocht zijnde) met eede te bevestigen.

»Actum ten Krijgsrade, ter plaatse, dage en jare ut supra.
Concordat cum suo originali
teste me Auditore
AD. CUYLENBURGH.
1677.

Hierop volgt het nevensgaande stuk, tot dezelfde historie betrekkelijk:

»Alzoo men schuldig is getuigenis der waarheid te geven, en namentlijk dies aangezocht zijnde, zoo is 't, dat wij ondergeschreven verklaren en attesteren bij dezen voor waarachtig hoe dat wij hebben geweest als sentinellen op den eersten September 1677 's achternoens bij en present den heer Kapitein DRIJWEGEN van het regement van den heer Kolonel DE MAUREGNAULT, en hebben [hem] hooren zeggen, dat hij en de Kapitein BEECKMAN altijd hadden geweest gelijk broeders, en dat hij denzelven BEECKMAN hadde gestoken, en dat het hem leed was, en dat hij niet en had gedaan gelijk een braaf man, [zij] bereid zijnde hetgeen voorschreven is andermaal te verklaren voor alle juges en wetten, dies aangezocht zijnde. Dezen 9 Juni 1677 [3]), ons t' oorkonde, en is geteekend W: 't mark van JAN BERNARD, BARTEL GEEST.

(Lager stond) Mij present en geteekend

B. DUBUCQUE,

Not. publ.

Accordeert met zijn principaal

quod attestor

AD. CUYLENBURGH, *Aud.*

1677 [3]).

Uit de »Rouwtranen, uitgestort over den dood van den Weledelen Heer, den Heer ELIAS BEECKMAN, in zijn leven Kapitein van eene compagnie voetknechten, door een' steek moorddadig getroffen, en overleden den 21sten van Zomermaand 1677", wordt tot den held gezegd:

Ha BEECKMAN! wat een roem hebt Gij op 't hoofd geladen!
Laat loopen wie dat wil, Gij staat al even vast.
Nog in den laatsten slag kondt Gij u niet verzaden
Als met der Franschen bloed, dat op de aarde plast.

Verder wordt in dit vers van zekeren J. VAN DER STRAETEN, blijkens dezen zijnen arbeid een heel middelmatig verzenmaker, ruimschoots hulde gebracht aan BEECKMAN'S goede gaven als mensch en krijgsman. Ook blijkt er uit, dat zijn vader (mede te Tholen begraven) reeds overleden was, doch dat zijne moeder nog den dood haars veelbelovenden zoons betreuren moest.

In een tweede lijkdicht heet het van onzen held:

Wie zag hem ooit bedroefd of bloo
Voor *Naarden* of tot *Bodegraven*?
Na *Cassel* of na *Schakerloo*?

Het zijn ongetwijfeld plaatsen, waar BEECKMAN zijn heldenaard niet verloochend heeft: een nader onderzoek zal dit wellicht aan 't licht brengen [4]. Ook het tweede lijkdicht neemt geene hooge vlucht. Nog vindt men ten slotte drie grafschriften in het HS. opgenomen: één van P. M. en twee van G. H., die ons niets nieuws leeren en, daar zij zoo wat dezelfde dichterlijke-waarde hebben als het tweede »zonder erg" gedichte grafschrift eener Zeeuwsche vrijster, gerust achterwege kunnen blijven.

Zoo wij iets betreuren, 't is, dat in het HS. noch de naam van den vader van ELIAS BEECKMAN, noch die zijner moeder genoemd wordt: iets, wat men toch wel had mogen verwachten.

Overigens is het bekend, dat in den VI[en] Jaargang (1850) der *Kronijk van het Historisch Utrechtsch Genootschap*, bl. 347—363, een nieuw verslag over Aardenburgs verdediging door den Heer C. A. RETHAAN MACARÉ wordt medegedeeld, waaruit nog dit blijkt, dat BEECKMAN in 1672 in krijgsdienst getreden en vaandrig was tijdens den aanval der Franschen, waarna hij, 4 weken na de door

hem zoo dapper bestuurde verdediging op 29 Juli deszelfden jaars reeds door de Staten van Zeeland met een zoo welverdiende Kapiteinsplaats vereerd werd. Zijn wapen in de hervormde kerk te Tholen is in 1795 niet gespaard, gelijk te Leiden met dat van DUIVENBODE wel het geval mocht zijn. Echter heeft de vader van gemelden Heere MACARÉ, de Heer P. J. RETHAAN MACARÉ, het wapen bewaard door eene eigenhandig gemaakte afteekening, nog bij zijne bloedverwanten voorhanden. Over zijn dood handelt het *Bericht* der *Kronijk* op bl. 360 slechts in het voorbijgaan, waarom deze Mededeeling niet voor overbodig zal gehouden worden.

Sluis, 15 Mei 1865.

AANTEEKENINGEN.

(1) Bij VAN DER AA vindt men verkeerdelijk RADEMACHER, en 1780. — Van het handschrift werd mij welwillend inzage verleend door mijn' zwager, den Heer G. P. ROOS, Archivaris van Aardenburg.

Betrekkelijk het geslacht BEECKMAN, en de genealogie van Mr. DANIËL RADERMACHER, Heer van Nieuwerkerk, Oud-Schepen en Raad der stad Middelburg, mitsgaders Bewindhebber der Oost-Indische Compagnie ter kamer Zeeland enz., neef van den held ELIAS BEECKMAN, meldt het HS. het volgende:

„ELIAS BEECKMAN was geboren te Dixmude, een stadje gelegen omtrent drie uren van Nieuwpoort en Aardenburg, liggende in eene aangename situatie en nette landouwe, beroemd wegens zijne paardemarkt, en boter, die alomme bekend is in ons Vaderland. Hier was de Heer BEECKMAN geboren uit aanzienlijke ouderen en het edel en overoud geslacht der BEECKMANS, uit Vlaanderen oorspronkelijk, en sedert onheugelijke tijden aldaar in aanzien en luister bloeiende, uit hetwelk ten jare 1352 en '55 JOHAN BEECKMAN was Schepen te Gent, van de tweede bank, en 1359 JOHAN BEECKMAN Schepen van de tweede bank. Zie L'ESPINOY, *Recherches des Antiquitez et Noblesse de Flandres*, pag. 409, 496, 506, 526.

Uit Brabant en Vlaanderen hebben sommige Heeren van dit geslacht ook zich naar elders met der woon begeven en zich ook te Middelburg in Zeeland nedergezet, en aldaar aanzienlijke eerambten bekleed. Onder deze was de Heer SAMUËL BEECKMAN, Kiezer en Bewindhebber der West-Indische Compagnie te Middelburg, die, na aanzienlijke ambten bekleed te hebben, aldaar overleed ten jare 1689 (*).

(*) Hij was gehuwd met Vrouwe MARIA DE WITH, oudste dochter van den Heer WITTE CORN. DE WITH, Ridder van Sint Michiel, Vice-Admiraal van Holland en West-Vriesland, gesneuveld als admiraal van 's Lands Vloot, 8 Nov. 1658.

De dochter van dezen Heer BEECKMAN trouwde aldaar met den Heer DANIËL RADERMACHER, vader van den Heer SAMUËL RADERMACHER, in leven President-Burgemeester, oudste Bewindhebber der O. I. Comp. ter kamer Zeeland, die, na verscheidene aanzienlijke commissiën bekleed te hebben, te Middelburg overleed ten jare 1761, enz. Uit dezen Heer SAMUËL RADERMACHER werd geboren de Weled. Gestr. Heer Mr. DANIËL RADERMACHER, Heer van Nieuwerkerk, enz.

(2) Wij zochten den naam van D. VAN CRUISSELBERGEN te vergeefs bij VAN DER AA. — Dr. ACKER STRATINGH vermeldt hem als den schrijver van een lezenswaardig antwoord op de vraag: *Over de Oude bewoners van Zeeland*, voorkomende in de Verh. van het Zeeuwsch Genootschap der Wetensch. te Vlissingen, Deel II, 1771. (*Aloude Staat en Gesch. des Vaderlands*, Deel II, 1e st., bl. 150, *Noot* 2).

(3) Dit zal wel moeten zijn 1678; zoo niet, dan is eersten September 1677 fautief.

(4) Bij Cassel of Mont-Cassel in Fransch Vlaanderen zal hij in 1677, even zeer als in 1672 of 1673 te Naarden en Bodegraven gestreden hebben. Schakerloo is een gehucht in de nabijheid van Tholen; het is echter niet bekend, dat men aldaar destijds met eenigen vijand handgemeen geweest is.

INHOUD.

LEVENSBERICHTEN

DER

AFGESTORVEN MEDELEDEN

VAN DE

MAATSCHAPPIJ

DER

NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE.

Bijlage tot de Handelingen van 1865.

LEIDEN, E. J. BRILL.
1865.

LEVENSSCHETS

VAN

Mr. JACOB CAREL WILLEM LE JEUNE,

DOOR HEM ZELVEN GESCHREVEN.

Aan de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden.

Een en andermaal ben ik getuige geweest, bij het Jaarlijksch Verslag wegens de afgestorven leden der Maatschappij van Letterkunde te Leiden, hoeveel kieschheid de Voorzitter, hoeveel toegeeflijkheid zijne hoorders behoefden, de eerste om de berisping van uitbundigheid of karigheid te ontgaan, de laatsten om die terug te houden, bij het vermelden van bijzonderheden, welke den toets van belangrijkheid of van onpartijdige voorstelling geacht werden minder te kunnen doorstaan. Ik wensch op de onzijdigst-mogelijke wijze — daar noch de blaam, indien ik mij die op den hals mogt hebben gehaald, noch welwillende lofspraak, indien ik er

eenige mogt hebben verdiend, mijn oor nu meer bereikt — den Spreker zijne taak gemakkelijker te maken en voor allen de oogenblikken te verkorten, welke de welvoeglijkheid scheen te vorderen voor het toeluisteren, en die men, naar de thans ingevoerde goede gewoonte van die Berigten achter de Handelingen te plaatsen, aan het lezen mag willen besteden.

In betrekking als leden eener letterkundige maatschappij kan alleen ons letterkundig leven en de invloed, welken ons burgerlijk leven *daarop* had, eenigzins de aandacht gebieden. De hulde aan den mensch of aan den vriend, het persoonlijk misnoegen, of verdeeldheid van gevoelens in het Staatkundige of Godsdienstige, zij en blijve uitgesloten uit eene aan alle vrienden der letteren heilige vereeniging. Ik zal eenvoudig en kort pogen te zeggen 't gene ik geloof dat men kan verlangen omtrent mij te weten en door anderen, grootendeels, niet vernemen zoude en wat voor jongelingen, wie dit mogelijk onder de oogen komen zal, niet zonder nut wezen mag,

Den 30sten Augustus 1775 werd ik te 's Gravenhage geboren. Mijn vader bekleedde er destijds het ambt van Commies-Generaal der Posterijen van Holland en West-Vriesland. Mijne moeder was eene dochter uit het oude Brabantsch geslacht van ROELANS, 't welk, van den tijd der Hervorming af, in Utrecht gevestigd, aan vele Regeringsleden in die stad en provincie het licht gaf.

Naar de gewoonte van dien tijd, om jongelieden, die aan Patricische familien vermaagschapt waren, tot ambten op te leiden, werd mijne bestemming al vroeg bepaald om advocaat te worden, 't gene er den toegang toe opende. Met mijne vrolijke inborst zou de stand van geneesheer niet gestrookt hebben, en van dien van predikant zou de ernstigheid en strenge regtzinnigheid eener tante, die mijne catechisatiën

voorbereidde, mij hebben afgeschrikt. En echter boden de eene en de andere loopbaan mij veel aanlokkelijks aan. Tot de beoefening der natuurkunde, bijzonder die uit het plantenrijk, geleidde onze duinstreek, waar ik zoo ruim in Gods heerlijke schepping ademde; mijne moeder, die niet zonder bevalligheid teekende, gaf mij de eerste lessen dier kunst, waarin ik, overigens, niet werd onderwezen, maar, om na te teekenen, de natuur tot voorbeeld had en van den griffier ROIJER den schaars vergunden toegang tot zijne fraaije verzameling verkreeg. Voor de ontleedkunde hield de Lector DAMIN in ons *theatrum anatomicum* lessen, die algemeenen bijval genoten om 's mans duidelijke voordragt en kundigheid. Op den predikstoel hoorde ik gaarne *den redenaar*, en, te oordeelen naar mijne nabootsingen voor mijnen kinder-lessenaar, zoude ik denkelijk den declamerenden toon van dien tijd overgeërfd hebben. Voor de aardrijkskunde, waardoor mijn vader mij, aan zijne knieën bij 't hoekjen van den haard, door de wereld deed reizen en den grond legde voor volkerenkunde en voor de eerste taaloefeningen, ontbrak het niet aan gelegenheid; hoezeer het afzonderlijk en op zich zelf staande leeren der Bijbelsche Geschiedenis mij naderhand moeite kostte, om haar synchronismus met de ongewijde te vatten.

Ik was éénig kind. Tegen het schoolgaan was mijne moeder, om zedelijke redenen, en mijn vader zeer bijzonder tegen het bezoeken der Latijnsche School, omdat hij van zeer nabij de voorbeelden had gezien, hoe de gunst van den Rector voor aanzienlijke jongelingen den prijs somwijlen aan verdienstelijker had ontroofd, en hoe dit op den volgenden levensloop niet slechts, maar op het karakter nadeelig had gewerkt. Men gaf mij dus een onderwijzer in de Fransche taal en in de Mathesis. Van den *morelen* kant had ik aan den man een voorbeeld en geleider; maar hij kende en sprak het Fransch gelijk een Hollander en, geen

Latijn verstaande, was hij niet bedacht, om mij de eenvondige benamingen van *sinus*, *tangente*, *secante* (hij gebruikte tot leiddraad de *Élémens d'Euclide* van DECHALES) te vertolken, en over 't algemeen was ik te vlugtig om in de Stelkunde of Algebra vorderingen te maken. Met de talen had het beter kunnen gaan. Ook voor 't Latijn, waarmede men destijds aanving, stond de keuze tusschen een braven stadgenoot en een geprezen Engelschman. Men gaf mij den eersten, en gij zoudt gelagchen hebben om de waanwijsheid, waarmede twee mijner neefjes, die van den laatsten leerden, en ik onderling twistten over beider bekwaamheden; mogelijk op beider voorbeeld, die elkander over de gebreken hunner leerwijzen niet spaarden. Mijn latere leeftijd heeft mij overtuigd, dat ik niet in de bekwaamste handen was gevallen. De man was wat te goed, zijne beurs slecht, en hij had er belang bij, om mij niet te spoedig los te laten; hij was bovendien een grondig Geleerde, die door het ontleden der constructie en het naauwkeurig aanwijzen der taalregels mij de kracht van *elk woord* leerde opmerken; maar — den zin, als ware 't, te doen raden uit eenige wenken, daardoor voortspoeden, de regels, waar zich de gelegenheid van zelve en gaande weg aanbood, in te prenten — van dat alles, en van smaak en van den geest der Ouden moet hij weinig denkbeeld hebben gehad. Na verloop van *zes!* jaren, de voornaamste *Classici* met hem doorgegaan zijnde, scheidde ik van hem, om over te gaan bij een' *repetitor*, en gedurende twee jaren een' cursus van *logica*, de *historia juris* en over de *Instituten* en *Pandecten* te houden. Gaarne zoude deze mij ook in het Grieksch dieper hebben ingewijd; maar het vooroordeel, bij mijne tijdgenooten nog algemeen, dat het, in de Regtsbeoefening geene behoefte zijnde, ook van weinig nut en zoo goed als tijdverspilling was, deed mij te liever die uren, die ik niet aan paardrijden en andere ligchaamsoefeningen schonk, aan

de nieuwere talen toewijden. Mijne ouders namen genoegen, dat zij mij altijd onschadelijk bezig en liever met een goed dan met een geleerd boek in handen zagen.

Mijn onderwijzer in de godsdienst was de eerwaardige MATTHIAS JORISSEN, een denker, en die opmerken en zelfdenken aanmoedigde bij zijne catechnmenen en stiptelijk de hand hield aan zijne gewoonte van eene schets van hun te vorderen van eene leerrede, die zij den vorigen Zondag hadden gehoord. In het uitvoerig bewerken en het voorlezen derzelve stelden de besten natuurlijk hnnne eer, en daar wij hem, om de hem bijzonder eigene wijze van zijnen grooten Meester te verkondigen, te doen beminnen en bewonderen, gaarne hoorden, sloeg ik hem zelden over. Ik leerde daardoor gemakkelijk en ongevoelig de Hoogduitsche taal. Voor het onderhonden der Fransche en hare letterkunde vond ik de ruimste en aangenaamste gelegenheid in den dagelijkschen omgang met een speelgenoot mijner vroegste jeugd, die de vriend is gebleven mijns volgenden levens en wiens nagedachtenis nu nog een traan op mijne pen vallen doet. Wie en wat DE JONQUIÈRES was, heb ik bij zijn overlijden niet mogen verzwijgen[1]. Gelijktijdig gingen wij, hij naar de Hoogeschool van Leiden, ik naar die van Utrecht. Familie-bijzonderheden wettigden deze schikking, die ons maar weinig behaagde en die voor mij minder gunstig uitliep; want hij oefende zich zeer vlijtig en ik zeer weinig; hij, bedaarder, leefde stil, en ik tamelijk, dat is te zeggen vrij wild.

Toegerust, gelijk gij reeds gehoord hebt, nooit buiten het ouderlijk verblijf op mij zelven gestaan hebbende en naauwelijks achttien jaren oud, landde ik aan met het voornemen om in twee of drie jaar tijds met eer terug te keeren.

---

1 Zie *Letter-Bode*, 1820, Dl. II. bl. 115.

Eene schijnbaar minder gewigtige omstandigheid bragt mij hier van den weg. Ik vond wel zorgvuldige bloedverwanten en onthaal genoeg in aanzienlijke huizen, maar geen gids bij mijne studiën. Mijn vader had te dezen opzigte te veel vertrouwd op mijn eigen doorzigt en op de gelegenheid, die ik had, om van bekenden, die voor mij aan de Hoogeschool waren aangekomen, den gewonen slenter der collegiën te vernemen, en hij ging daarbij van het beginsel uit, — waardoor ik wel eens eene gevaarlijke vrijheid, maar ook, in beslissende omstandigheden van mijn volgend leven, eene heilzame zelfstandigheid bezeten heb, — van het beginsel, dat jongelieden die niet bestemd zijn tot kamergeleerden maar om de menschenwereld te kennen en er in te handelen, niet te veel aan den leiband moeten loopen. Die omstandigheid dan was, dat men mij zonder medeweten van den waardigen Professor ARNTZENIUS en zonder mij het onderscheid te doen opmerken, uit eene grap, op de lijst der *respondentes* voor de Pandeeten, in plaats van op die der *auditores*, liet inteekenen. Had ik het eerst ontdekt door ondervraagd te worden, dan ware het van geen gevolg geweest en ik, gelijk men het noemt, er door heen, want ik was mogelijk ver genoeg om niet beschaamd te zullen staan; maar ik vernam het eenige uren te voren, wantrouwde mijne krachten, was afgeschrikt, en bleef op die uren te huis. Ik had reeds vroeg eene kleine boekverzameling aangelegd en deze medegebragt, en was, als ik eens een avond op mijne kamer zat, aan 't excerperen gevallen. Ik wist dat mijn vriend zijne inaugurele dissertatie in de volgende groote vacantie zoude onder handen nemen; wat kon mij beletten niet achterlijk te zijn? Ik viel eerst op de *Privilegia in jure Romano*, maar vond welhaast dien arbeid van zoo veel omvang, dat ik naar iets anders tastte. Nu trok mijne aandacht *Ea quae in jure Romano praeter jus naturae nimium constituta videntur*: het *jus servorum*, de *patria potes-*

tas, enz. vielen hierin. Ik weet niet, wat er van dat philosophisch juristisch peccatum juvenile zou geworden — noch waar er de brokken van gebleven zijn; maar met meer ijver vatte ik, het tweede jaar, het Corpus Juris aan, hield ook vlijtig het jus feudale en de dispuutcollegiën onder den goedhartigen PETRUS BONDAM, die in zijn' catheder meesmuilde, als hij ons carricaturen van de disputerenden op de tafel zag teekenen, of mij, op mijne beurt, slecht Latijn hoorde spreken, omdat ik den tijd niet nam, om een gallicismus of belgicismus uit te monsteren, mits men mij maar begreep. Tijdgenooten, thans nog, zoo ik wensch, leden dezer Maatschappij! gij weet, dat uwe berispingen daarover mij nooit beleedigden, doch zelden verbeterden. Ik beroep mij op U, WILLEM PROVÓ KLUIT [1], dien ik, na verloop van zes en dertig jaren, in deze Vergadering voor het eerst weder ontmoette, en van wiens gevoelvolle *Lijkzang* op DE SEL en VAN DEN BOER ik het exemplaar bewaard heb, waarin gij, toen jeugdige dichter, met een passerrad zwarte randen trokt. Juvat meminisse.

In den nazomer van 1794 namen de zaken van het Vaderland een ongunstiger keer; het oude Nederland hield op te bestaan, en daarmede alle mijne uitzigten. Nu keerde ik terug naar het ouderlijke huis. Een kleine vriendenkring: *Fabricando fabri fimus*, waar elk wekelijks een opstel moest voorlezen, was mijne voornaamste bezigheid en uitspanning tevens, in deze door woelige staatsgebeurtenissen voor gezetten arbeid en vorderingen ongunstige jaren. In 1798 ging mijn boezemvriends vader, die zijne ambten had verloren, zich met zijn gezin in de nabijheid van Kopenhagen vestigen. De jongste zijner drie zonen had mij verzocht hem in het Hoogduitsch te onderrigten en deed het

1 Zie ook hierachter in de Lijst der Geschriften.

mij wederkeerig in het Engelsch. Wij lazen en vertaalden te zamen, zonder ons meer dan hoogstnoodig om de taalregels te bekommeren. Onze leerwijze bleek op de proef goed te zijn, want wij vorderden met zelfvoldoening. In het jaar 1799 kwam de burgerwapening op. Weêrzin jegens eene zaak, die tegen de begrippen aanliep, waarin men mij had opgevoed, deed mijne ouders besluiten mij, met anderen, buitenslands te zenden. In Duitschland, op onze grenzen, mij ophoudende, verstrekte eene Hoogduitsche leesbibliotheek tot toevlugt voor mijne ledigheid en tot aanleiding, om de wijsgeerige schriften van dat tijdvak en de beste letterkundige voortbrengsels, wel niet systematisch maar des te meer door eigen inzage en beoordeeling te leeren kennen.

In het voorjaar van 1800 vertrok ik, op uitnoodiging van mijne vrienden, naar Denemarken. In onze eigen taal en letterkunde was ik nog vreemdeling, en als ik, de kinderschoenen ontwassen, verzen maakte (want alle jongelieden wagen zich, dwaas genoeg! daaraan), dan waren het Fransche; want ik had gehoord, dat geen hedendaagsch dichter iets meer kon zijn dan een gelukkig navolger der ouden. Evenmin als de gronden van onze taal kende ik hare betrekking tot de Noordsche talen, en ik verzuimde daardoor eene uitmuntende gelegenheid, die ik had kunnen aangrijpen, om het hedendaagsche Yslandsch en daardoor het oudere te leeren. De koophandel, waarmede ik trachtte te Elseneur bekend te worden, bloeide niet en liet mij veel ledigen tijd. Ik volmaakte er mij in het Engelsch, sprak het Deensch in weinige maanden gemakkelijk, ofschoon aanvankelijk met Engelsch en Hoogduitsch doorspekt, en hoorde veelvuldig den Jutschen en Noorweegschen tongval; ook het Zweedsch, 't welk mij niet moeijelijk viel te verstaan. Toen de vrede van Amiens op handen was, ging ik den winter in de hoofdstad doorbrengen, waar mij de rijke

Koninklijke Bibliotheek uitmuntend zoude zijn te stade gekomen, terwijl ik, door op te merken dat de Noordsche taaltakken meermalen licht uit den onzen ontvingen, hun verband meer leerde inzien; doch, door de vermaken van dit 's winters drukke verblijf, en den aandrang mijner ouders, dat ik zoodra de lente het toeliet zoude terug keeren, waardoor ook eene voorgenomen reize tot in het noordelijkste gedeelte van Noorwegen, mij door een staatsambtenaar, die te Drontheim woonde op de meest gastvrije wijze voorgesteld, kwam te vervallen, gingen deze vijf maanden zoo goed als verloren voor het beoefenen der oudere Noordsche letterkunde.

Na mij eenigen tijd voorbereid te hebben verkreeg ik in den zomer van 1802 de doctorale waardigheid en wijdde mij als advokaat voor de Hooge Geregtshoven aan de praktijk. De regtsstudie en hare beoefening hadden op haar zelve eene zeer aangename zijde, maar op de keerzijde wees mij al spoedig de ondervinding, dat de praktizijn niet altijd de *mensch* is, die hij behoort te zijn, en het gedwongene van den omgang met sommige lieden, wie men geen achting kan toedragen. Toen in 1805 de 's Gravenhaagsche Armen-inrigting op een geheel nieuwen voet tot stand kwam, benoemde men mij tot een der Commissarissen, en deze werkzame betrekking gaf mij, ook nadat ik in 1806 tot Commies bij het Departement van Financiën was aangesteld, aanleiding tot statistieke studiën, zoodat het mij, bij de gewoonte van *excerperen*, die ik van 't jaar 1800 af geregeld had aangenomen, aan geen bezigheden ontbrak. Ik nam eens, in dien tijd, eene proef, hoeveel het mij mogelijk ware in eenige gegeven weken af te doen, en deze maatstaf, waarbij de taak niet te ligt was genomen, is mij naderhand meermalen van dienst geweest.

In 1808 kwam ik in betrekkingen, die veel meer met mijn' smaak overeenstemden. Bij het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, voorloopig naar Utrecht en eenige

maanden later naar Amsterdam verplaatst, terwijl de Directeur-Generaal der Wetenschappen en Kunsten, de Heer MEERMAN, in 's Hage bleef wonen, verlangde men een Commies, om de zaken dier afdeeling aldaar te behandelen, 't gene mij, behalve het dagelijksch arbeiden met de op elkander gevolgde Ministers, waaronder de HH. VAN LEYDEN VAN WESTBARENDRECHT en VAN DER CAPELLEN in 't bijzonder belang in dit vak stelden, veelvuldigen omgang verschafte met onzen volijverigen JERONIMO DE VRIES en zijn' waardigen oom DE BOSCH, de Hoogleeraren VAN SWINDEN, KOPS en REINWARDT en andere geleerden en kunstenaars.

De inlijving in het *groote Rijk* vernietigde op eens deze gelukkige dagen. In dien tusschentijd had ik het gewaagd eene *Proeve van bijdragen tot de Noordsche letter- en oudheidkunde* in eenige nummers van den *Schouwburg van in- en uitlandsche letterkunde* (door J. IMMERZEEL jr. geredigeerd) te geven en werkte ik mijne *Geschiedkundige Nasporingen omtrent de Armoede en bedeeling* af; de boekverkooper DEN HENGST, met wien ik wegens het uitgeven was overeengekomen, er van afziende, bleef dit verschoven tot in 1816, wanneer Z. M. mij, op eene zeer vleijende wijze, de eer vergunde van dit werkje aan Hoogstdezelve ter hand te stellen; terwijl niet lang daarna het daarstellen van de koloniën der Maatschappij van Weldadigheid, onder de leiding van den Generaal VAN DEN BOSCH, mij het genoegen deed smaken, dat mijne wenschen en het in mijn boek voorgedragen ontwerp niet zonder uitwerking gebleven, althans door de ondervinding uitvoerlijk en nuttig bewezen waren.

Ik acht het overtollig verder te spreken van het gene meer dan ééne sedert 1814 bij afwisseling bekleede bediening in het vak van 's Rijks geldmiddelen, mij toeliet te arbeiden in dat der letterkunde. Uwe aanmoediging heeft mij in 1830 in uwe Maatschappij opgenomen, en, bij mijne wenschen voor haren bloei, voeg ik deze, dat alle

hare leden, voortdurend en meer dan ik, in staat mogen zijn daartoe mede te werken [1].

LE JEUNE.

---

1 Toen de Heer Mr. J. C. W. LE JEUNE zich met der woon te Wageningen vestigde, liet hij het groote meerderdeel zijner boekerij verkoopen, zonder zijnen naam, maar onder den titel van: Catalogue de livres et de cartes géographiques, rédigé sur un nouveau plan et contenant la majeure partie d'une Bibliothèque rassemblée par un amateur. Dont la vente se fera le 30 Mai 1842 et jours ss. par B. SCHEURLEER, libr. à la Haye, 99 pages, in 8°.

In het korte voorbericht zegt hij: „Il est aisé de voir que cette collection a été classée d'après les connoissances qui sont le résultat 1°. de l'expérience. 2°. de la méditation. 3°. de l'imagination; elles en forment les trois divisions principales."

Nog 22 jaren overleefde de grijsaard dezen verkoop zijner ook voor de taalkunde zoo rijke en goed gerangschikte boekerij.

(*Red.*)

DE NAVOLGENDE

OPSTELLEN EN GESCHRIFTEN,

TOT WETENSCHAPPEN EN LETTERKUNDE
BETREKKING HEBBENDE, ZIJN
VAN MIJNE HAND.

Proeve van bijdragen tot de kennis der Noordsche letter- en oudheidkunde. Amst. Immerzeel en Comp. 1810. 8°.

Afgedrukt uit den *Schouwburg van in- en uitlandsche letter- en huishoudkunde.*

Verslag van een togtje eens Franschen reizigers door eenige gedeelten van de voormalige Nederlanden.

Opgenomen in de *Letteroefeningen*, 1810, II. 598—605; op aanzoek van J. DE VRIES, die niet minder dan ik verontwaardigd was over de kieschheid van den Franschman.

Geschiedkundige nasporingen omtrent den toestand der armen en de bedelarij. 's Hage, Giunta d'Albani, 1816. 8°.

Geschied- en letterkundige nasporingen omtrent de afkomst en verspreiding der talen, met eene inleiding tot de algemeene taalkunde. Delft, Wed. Allart, 1826, 27. II Dl. 8°.

Verhandeling over de Odinische godenleer en het gebruik derzelve in de Nederlandsche Dichtkunde.

Ingezonden ter mededinging op de prijsvraag van de *Maat-*

schappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1828, (zie de *Nieuwe Werken*, IIe Deel, 1e Stuk) en, op aanzoek van Prof. TIJDEMAN, gedrukt in de *Mnemosyne*, XVII. 269. Deze bekende mij, dat hij den naam van den Schrijver ontdekt had uit het wat te doorschijnend naambriefje.

Letterkundig overzigt en proeven van de Nederlandsche Volkszangen, sedert de XVde Eeuw. 's Hage, Immerzeel, 1828. 8°.

Bouwstoffen voor de Nederlandsche Letterkunde en hare geschiedenis. 's Hage, 1ste Stukje, Immerzeel, 1829; 2de Stukje, bij denzelfden, Amst. 1832; 3de Stukje, 's Hage, Vervloet, 1835. 8°.
Het 4de Stukje, nog ongedrukt, is in mijne verzameling van wetenschappelijke handschriften, portef. S. S. folio.

Antwoord op de vraag over het verrijken onzer moedertaal, opgenomen in de *Werken der Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen.* Leyden, Du Mortier en Zoon. Dl. IX. 1839. 8°.

Brief aan Ds. SCHOTEL, *over* S. M. VAN SON, en andere dichteressen, en den in Nederland gekomen tak der STUARTS.
Overgedrukt uit den *Alg. Konst- en Letter-Bode*, 1845. n°. 18. 8°.

Nog iets over het woord „onderhoorig."
Overgedrukt uit de *Letteroefeningen*, 1845. 8°.

Briefwisseling tusschen de HH. Mr. J. C. W. LE JEUNE *en Dr.* J. G. OTTEMA, *over den loop der rivieren door het land der Friezen en Batavieren.*
Overgenomen uit *de Vrije Fries*, 1846. 8°.

Uittreksels uit brieven, geschreven gedurende — en betrekking hebbende tot het beleg van Bergen op Zoom in 't jaar 1747.
Overgedrukt uit den *Alg. Konst- en Letter-Bode*, 1848. 8°.

Over BILDERDIJK'S *Deucalion en Pyrrha.*
Geplaatst in den *Alg. Konst- en Letter-Bode*, 1849. 8°.

Over Mevr. BRACONIER *(Vrouwe C. P.)* enz.
Overgedrukt uit den *Alg. Konst- en Letter-Bode*, 1848. 8°.

Het brievenpost-wezen in de Republiek der Vereenigde Nederlan-

den, eene bijdrage tot de Staatshuishoudelijke Geschiedenis van dat tijdvak. Utrecht, Kemink en Zoon, 1851. 8°.

Brief (aan den Heer H. J. KOENEN) *over Mr.* P. W. PROVÓ KLUIT.

Afgedrukt uit den *Alg. Konst- en Letter-Bode*, 1852. 8°.

Dichtvuur-vonken van vroegeren en lateren leeftijd, van LENTULUS JUVENALIS. Wageningen, van Hattum, 1856. 8°.

De beoordeeling in den *Tijdspiegel*, September 1856, heeft mij een glimlach en schonderophalen gekost.

Eenige kleine opstellen in het *Magazijn voor het Armenwezen.* Leiden, Du Mortier, 1817. enz. 8°.

Een *Levensberigt* over Mr. H. F. DE DOMPIERRE DE JONQUIÈRES, ald. 1820. bl. 291.

En mededeelingen enz. in den *Navorscher*, geteekend L. J., 1852 en volg. jaren.

Bij de 's Gravenhaagsche Afdeeling van de *Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen* en, in 1844 als gepensioneerd Inspecteur, te Wageningen mij gevestigd hebbende, in het Departement der *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*, las ik eenige Verhandelingen.

L. J.

LEVENSSCHETS

VAN

Dr. JACOBUS VENHUIZEN PEERLKAMP.

Mijn broeder JACOBUS VENHUIZEN PEERLKAMP werd, ongeveer twee jaren na mij, geboren te Groningen, den 24sten Februarij 1788. Onze ouders waren RUDOLPH PEERLKAMP, Praeceptor aan het Gymnasium, en HENDRIKA VEENHORST.

Het eerste onderwijs, dat wij op de scholen genoten, bestond voornamelijk in het leeren lezen, schrijven, en een weinig rekenen. Onder de schoolboeken in de hoogste klasse was ook een uittreksel uit de zedekundige lessen van GELLERT. Ofschoon wij er weinig van begrepen, schijnt eene en andere uitdrukking, vooral een versje, van dien edelen zachtmoedigen Christenwijsgeer, zijn hart te hebben geroerd. Die lessen van GELLERT, vertaald door LUBLINK den Jonge, en soortgelijke geschriften werden en

bleven de boeken, waarin hij, naast den Bijbel, het meest behagen vond.

Het onderwijs op het Gymnasium was voor die tijden zeer goed ingerigt. Aan het hoofd stond PETRUS LUCRETIUS STRUCHTMEIJER, een door en door geleerd man, zeer methodisch, wien zijne leerlingen steeds met eerbiedige vrees aanschouwden, waarin toch bij menigeen iets doorstraalde, wat naar liefde geleek. De Rector is door uitgegeven werken met roem bekend.

In 1804 tot de Academische lessen bevorderd, leerde hij nog, voor korten tijd, kennen den goedhartigen, ijverigen en voortreffelijken beoefenaar van Vaderlandsche Oudheden, JACOBUS DE RHOER, vader van den Utrechtschen DE RHOER, die onzen waardigen VAN HEUSDE het oude *karrepad* leerde verlaten en den koninklijken weg inslaan, om de wereldgeschiedenis uit het regte oogpunt te beschouwen en anderen alzoo te onderwijzen. Zijne overige leermeesters waren in de Grieksche en Latijnsche letteren J. RUARDI, in de Logica de helder denkende J. BOSMAN, in de Mathesis de smaakvolle BAART DE LA FAILLE, wien hij bijzonder onder zijne vrienden mogt rekenen.

Hij genoot dat onderwijs niet lang. Want wij waren door den wensch onzer ouders bestemd voor de Theologie, en werden in de beginselen der Gereformeerde Leer onderwezen, naar den leiddraad en in den zin van HELLENBROEK. In vaders boekerij waren ook eenige in 't Nederduitsch vertaalde geschriften van SALZMANN. De leer van dien Christen SOCRATES maakte in ons gemoed een zachten diepen indruk, en bekoorde ons oneindig meer dan de leer van HELLENBROEK.

Ik heb terstond mijne studie in de oude letteren, gedurende mijn tweejarig verblijf aan de Hoogeschool, met ijver voortgezet. Mijn broeder had onder de leiding van zijnen hooggeachten Leermeester in de Oostersche talen, Prof. SYPKENS, veel lust en kennis in die talen opgedaan, en

bleef zich bij voorkeur daarin oefenen. Na het overlijden van Prof. SYPKENS verzochten de studenten hem, dat hij de lessen in de beginselen van het Hebreeuwsch wilde voortzetten. Hij voldeed aan dat verzoek. Zeker iemand, wiens plicht het geweest was hem aan te moedigen, noemde het ten zijnen aanhooren *verwaandheid*. Hij, zeer nederig van aard, allergevoeligst voor onwaardige en onverdiende berisping, werd daardoor tot in het diepste zijner ziel getroffen, en liet de studie der Oostersche letteren voor altijd varen. Van toen af besteedde hij al zijn tijd en vlijt aan de Grieksche en Latijnsche letteren, en bekwam kort daarna het Praeceptoraat aan het Groninger Gymnasium.

Hij was zeer bijziende geboren. Wat onze ouders toen als een ongeluk beschouwden, erkenden ze naderhand als een groot geluk. Want na verschillende proeven voor den Raad der Conscriptie in 1812 te hebben doorgestaan, werd hij voor de krijgsdienst ongeschikt verklaard. En een onzer broeders was reeds in Rusland gesneuveld. Er werd verhaald, dat van de achthonderd Groninger jongens, waaruit dat bataillon jagers was zaamgesteld, naderhand slechts twee of drie terugkwamen. Ze waren door sabelhouwen der kavallerie tegen een Russische Batterij ingejaagd.

Het waren akelige tijden. De tractementen, ook aan de Leeraars van het Gymnasium, werden niet uitbetaald. Mijn broeder voorzag in zijne behoeften door het geven van private lessen. Hij was daarin zeer gelukkig, en mocht zich de achting en genegenheid van vele aanzienlijke mannen verwerven. Ik noem bij voorbeeld den door geboorte en hart edelen WICHERS, Rentmeester der Stads veenen, die hem eens, wegens zijne steile begrippen over regtvaardigheid en waarheid, een ruwen diamant noemde. Met dezen en diens zoon, zijn leerling, ging hij meer dan eens een jaarlijksch inspectiereisje maken door de Pekel-A enz., en bewonderde de ongekunstelde vriendelijkheid van den Rentmeester jegens allen, die met hem als zoodanig in be-

trekking stonden, vooral jegens den verdienstelijken WESTER.

Ook sprak hij steeds met een diep gevoel van hoogachting over eenen DEGÉRANDO, die het opperbestuur over het Douanewezen voerde. Ik geloof niet, dat hij de beroemde Wijsgeer JOS. MARIE Baron DE DEGÉRANDO was. Het zou evenwel niet onmogelijk zijn. Deze DEGÉRANDO muntte uit door echte beschaafdheid, goedhartigheid en kennis der oude letteren. Mijn broeder vond veel genoegen in het onderwijs van den jongen DEGÉRANDO. Minder aangenaam was het hem, dat hij nu en dan genoodigd werd ter bijwoning van een tooneelstukje, hetwelk des zondags avond door de huisgenooten en kennissen van DEGÉRANDO gespeeld wierd. Meer genoegen deed het hem, indien hij nu en dan door middel van den waardigen Franschman iemand zijner stadgenooten dienst mocht bewijzen.

Hij had te Groningen in een betrekkelijk korten tijd veel ondervinding in de manier van wèl te kunnen onderwijzen opgedaan. Toen hij in 1816 naar Haarlem vertrok ter vervulling van het aldaar opengevallen Conrectoraat, zag de toenmalige Groninger Rector Mr. W. TERPSTRA hem met leedwezen vertrekken. De opregte, altijd rond voor de waarheid uitkomende, geleerde man drukte dat leedwezen uit in eene Oratie, die hij bij gelegenheid der gewone publieke Promotie hield. Het onderwerp der Oratie was, zoo ik mij niet bedrieg, *Abraham de Aartsvader als heldendicht beschouwd.* De Oratie is in 't licht verschenen. Hoe zijne leerlingen over hem dachten, is mij voor eenige dagen zeer ongezocht en onverwacht gebleken uit eenen brief van Dr. B. TEN BRINK, docent aan het Utrechtsche Gymnasium, zoon van Mr. JAN TEN BRINK, laatst Hoogleeraar te Groningen, wien ik in 1816 als Rector van het Haarlemsche Gymnasium opgevolgd ben. Dr. B. TEN BRINK zond mij zijne voortreffelijke opheldering over de *Alcmanica nuper reperta*, in Aegypte gevonden op een stuk papier, tusschen de bee-

nen eener begravene. Ik beantwoordde die beleefdheid door een tegengeschenk. Hij schreef mij onder anderen, en het is met verlof, dat ik zijne woorden hier inlasch:

„Zoo lang men leeft is men aan de afwisseling der *laeta* en *tristia* op deze aarde blootgesteld. Uw hart treurt thans over het verlies eens dierbaren broeders, voor wien ik als leerling steeds dankbare gevoelens gekoesterd heb. Levendig staat mij nog het beeld des zachtmoedigen, die ons door liefde wist te winnen, voor oogen. Gewis eene moeijelijke kunst. Nog herinner ik mij, hoe ik hem, bij zijn vertrek uit Groningen naar Haarlem, achter mijne *gratiarum actio* het laatst vaarwel toeriep in een zesregelig versje van mijn vader; nog herinner ik mij er iets uit:

Docte vir, ingratum merito me quisque vocaret,
Si tibi negligerem dicere lingua: vale!

en dan het slot:

Harlemi ad moenia tende,
Nec fructu careat vita laborque tuo.

En nu roepen wij hem na: *Have pia anima!* Uw liefelijk beeld zal nimmer uit onze ziel verdwijnen."

Ja, zoo was hij, en ik geloof dat menig leerling aan het Haarlemsche Gymnasium deze uitboezeming van een Groninger leerling gaarne zou onderschrijven.

Wij sleten te zaam zes genoegelijke jaren te Haarlem. Wat de manier van onderwijs betrof, daaromtrent hadden wij zekere begrippen, die niet overeenkwamen met de toen reeds ontluikende eischen des tijds, en met een driftig streven om veel, wat oud was, als verouderd te beschouwen. Ik kan daarover in geene bijzonderheden treden. Het zou eene verhandeling worden, over de beste leermethode op een Gymnasium. Ook was aan het Gymnasium (te Haarlem) een Instituut verbonden, waar alle zoogenaamde bij-wetenschappen en vele moderne talen onderwezen werden. In

allen gevalle kwamen onze discipelen wel voorbereid aan de Hoogeschool.

Om zoodanige leerlingen te vormen, wordt geen zoo groote maat vereischt van wat men eigenlijk geleerdheid noemt. Mijn broeder had een goed natuurlijk verstand, gezond oordeel, veel lust voor studie, en bezat eene gansch niet middelmatige kennis van oude, Neêrlandsche, Fransche en Duitsche literatuur. Hij had zich, op aanraden van onzen vriend, A. DE VRIES, Curator, geruimen tijd bezig gehouden met het bewerken van de Musoniana. DE VRIES stelde tevens ter zijner beschikking eenige onnitgegevene aanteekeningen van PIETER NIEUWLAND. Na mijn vertrek uit Haarlem naar Leiden, wenschten de Curatoren hem wel tot mijnen opvolger te benoemen, doch vermeenden dat hij den titel van Dr. in de Letteren noodig had. Hij had nog geen openbaar blijk van de vrucht zijner studiën gegeven. Hij moest zich derhalve haasten, om de Musoniana, die hij anders gaarn nog geruimen tijd onder zich had willen houden, af te werken. Op vertoon van een paar afgedrukte bladen, schonk de Senaat der Groninger Hoogeschool hem *honoris causa* den titel van Doctor.

Het werk kwam niet lang daarna in het licht, onder den titel: *Cai Musonii Rufi Reliquiae et Apophthegmata*, ed. J. VENHUIZEN PEERLKAMP; acc. NIEUWLANDII *Dissertatio de Musonio*. Harlemii, 1822. 8°. Het werd vrij gunstig ontvangen; ook sprak VICTOR COUSIN er met veel lof over.

Mijn broeder bekleedde den post van Rector met ijver en naauwgezetheid tot genoegen van Curatoren en den stedelijken Raad. Den 31sten Maart 1858 ontving hij in zeventigjarigen ouderdom een eervol ontslag met pensioen, en overleed den 23sten October 1864[1].

---

1 Hij was in 1818 Lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde geworden.

Voor het overige was hij van kindsbeen af zijnen zes broeders en vier zusters steeds een voorbeeld van ouderliefde, en echt christelijken zin en geest. Wij nog overgeblevenen, een broeder, drie zusters, zegenen zijne nagedachtenis.

Hilversum,
6 Jan. 1865. P. HOFMAN PEERLKAMP.

LEVENSSCHETS

VAN

ADRIANUS DAVID SCHINKEL.

ADRIANUS DAVID SCHINKEL werd geboren den 17den December 1784 te 's Gravenhage; zijne ouders, ADRIAAN SCHINKEL en JOHANNA MARIA SCHREUDER, behoorden tot den deftigen midden-stand, en beleden de Roomsch Catholieke godsdienst.

De eerste lessen genoot de jeugdige knaap in zijne geboorteplaats, op de school van den bekwamen onderwijzer ERASMUS; na den dood zijns vaders was hij, gedurende eenige jaren, kostleerling op eene inrigting te Aalst in Noord-Braband.

Toen hij van daar op veertienjarigen leeftijd was terug gekeerd, werd beslist dat hij tot drukker zou worden opgeleid. Als leerling-zetter ontving hij het eerste onderrigt bij Mr. WILLEM KAREL VOSMAER [1] die, vroeger advokaat-fiscaal

1 Zijn zoon G. VOSMAER was Directeur der Algemeene Landsdrukkerij van 1814—1849, in welk jaar hij overleed.

en procureur-generaal geweest, doch, ten gevolge van moeijelijkheden hem bij de toen ter tijde bestaande partijschappen aangedaan, uit zijne betrekking ontslagen, de drukkerij van zijnen schoonvader Mr. ISAAC SCHELTUS, vroeger landsdrukker op het Bleijenburg gevestigd, had voortgezet [1].

Later ging SCHINKEL over naar de inrigting van den boekdrukker SUSAN, en werd daarna bij die van TEECKLENBURGH, op de Paveljoensgracht, geplaatst. Aldaar was hij aanvankelijk leergast, en naderhand meesterknecht-boekhouder, tot dat hij, op zijn 20ste jaar, deelgenoot in deze zaak werd. In het najaar van 1823 overleed TEECKLENBURGH plotseling aan een toeval, en deze omstandigheid besliste over de toekomst van SCHINKEL.

Eene zijner zusters nam de huishouding waar der geestelijke heeren, dienstdoende bij het zoogenaamde *Spanjaardshof*, en wonende in eene der huizen van het Hooge Westeinde, tegenover die kerk gelegen. SCHINKEL werd, na zijn verblijf in Noord-Brabant, ook als lid dier huishouding opgenomen, waarvan hij, op het oogenblik van den dood van zijn patroon TEECKLENBURGH, nog deel uitmaakte. Die gebeurtenis bragt SCHINKEL op het denkbeeld, om zich voor goed te vestigen; en het gelukte hem dat voornemen te kunnen verwezenlijken.

Onder de familien, met welke hij gemeenzaam had omgegaan, behoorde ook die van VAN DER HOUT, en door deze was hij in kennis gekomen met die van VAN DER LUGT, waarvan twee gezusters, MARIA ANNA en CORNELIA ALIDA, gevestigd waren te Rotterdam; SCHINKEL huwde den 20sten October 1824 met de eerstvermelde, en nam zijn intrek in het huis van TEECKLENBURGH, wiens drukkerij hij, weinige maanden na diens verscheiden, had overgenomen [2].

---

1 Zie *Letterproef der drukkerij van* VOSMAER en Zonen *in 's Hage*, 1803.

2 Van 1811—1824 zijn uitgegeven de *Proeven van letteren* van H. VAN TEECKLENBURGH en A. D. SCHINKEL.

In 1837 had hij het ongeluk zijne echtgenoot door den dood te verliezen; zijne gezondheid, die, ten gevolge van rhumatische aandoeningen in het hoofd, reeds veel geleden had, werd door die gebeurtenis zeer geschokt. Zijne schoonzuster CORNELIA bleef tot haren dood bij hem inwonen; de huishouding werd van 1838 waargenomen door Mejufvrouw de Wed. MEINHARDT, die met de uiterste zorg en trouwhartigheid deze hare taak tot aan het einde van SCHINKEL's leven vervulde. Tot 1845 bleef hij als drukker werkzaam; en deed alstoen zijne onderneming over aan de firma Gebroeders BELINFANTE [1], waarna hij de woning, die hij gedurende 21 jaren betrokken had, verliet, en die verwisselde tegen eene der hem toebehoorende huizen in de Boekhorststraat. Aldaar leefde hij tot 25 April 1864, toen hij in den ouderdom van ruim 79 jaren overleed. Hij liet geene kinderen na [2], doch stelde veel belang in de kleinkinderen zijner zuster, waarvan de oudste, CORNELIA ALIDA HERMINA VERHOEF, zijne erfgename werd; terwijl hij hare broeders en zusters mede welwillend bedacht.

SCHINKEL had eene bijzondere voorliefde voor de juiste kennis zijner voorzaten. Hij deed dit vooral met het oog op den bekenden HARMAN SCHINKEL, te Delft, omdat deze hetzelfde bedrijf als hij uitgeoefend had. Wenschende te

---

1 Getrouwe hulp en bekwame ondersteuning ondervond SCHINKEL in zijn' meesterknecht VAN LEEUWEN, die hem reeds in zijne jeugd had gekend. Deze werkte van 1827—1829 als knecht bij hem, en verder in eerstgenoemde betrekking (met eene tusschenpoos tot 1833 die hij aan de Algemeene Landsdrukkerij doorbragt) tot 1845; terwijl hij tot heden nog bij de nieuwe firma in dezelfde hoedanigheid werkzaam is.

2 Ongetwijfeld heeft deze omstandigheid er toe geleid, dat SCHINKEL in 1845 zijne zaak, die hij voorzag aan geen' zoon of mannelijk nabestaande te kunnen afstaan, reeds op een tijdstip, dat hij daarin nog nuttig werkzaam kon wezen, aan vreemden overdroeg.

weten, of hij al dan niet van dezen afstamde, stelde hij dienaangaande in 1851, ondersteund door den commies-chartermeester J. A. DE ZWAAN CZ., een onderzoek in bij het Rijks-archief en deed afschrift nemen van de aldaar berustende bescheiden betreffende de veroordeeling en executie van dien Delftschen boekdrukker in 1568, en de confiscatie van diens goederen, alles wegens de uitgave van boekwerken, die de overheid dier dagen oordeelde van gevaarlijke strekking te wezen.

Dit onderzoek, alsmede dat van andere zijde ingesteld, heeft geleid tot de zekerheid:

1°. dat vroeger meerdere personen, den naam van SCHINKEL dragende, bestonden, bij voorbeeld LODEWIJK, majoor over het fort tegenover Rees, in 1622; ADRIAAN, majoor te Rees in 1623; KAREL JOSEPH, ridder, lid der Eerste Kamer van de magistraat der stad Doornik, in 1715;

2°. dat de Delftsche boekdrukker tot zijnen dood katholiek gebleven is, maar dat zijne echtgenoot, die de drukkerij voortzette, even als haar zoon BRUNA en de andere nakomelingen van dien tak, protestant werden;

3°. dat HARMAN SCHINKEL twee broeders had, één geheeten Pater SCHINKEL, een Jesuit, die eene statie der Societeit te Bolsward in Friesland stichtte, en te Roermond gestorven en begraven is; en één die geneesheer geweest is, van welken de ouders van SCHINKEL moeten zijn afgestamd. Een der zonen van dien geneesheer was pastoor te Poeldijk, liggende met andere leden van dien tak in de Kloosterkerk te 's Gravenhage begraven.

Wegens de, ofschoon dan ook zeer verwijderde betrekking, waarin SCHINKEL tot den Delftschen boekdrukker stond, had hij zich bijzonder beijverd om de werken door dezen, diens weduwe en zoon en verdere afstammelingen uitgegeven, te verzamelen[1].

---

[1] De Heer J. L. C. JACOB gaf, in 1843, uit: *Aanteekeningen*

Het moet aan SCHINKEL als eene ware verdienste worden toegerekend, dat hij, eigenlijk weinig toegerust met de noodige kennis, door zijnen ijver aangevuurd, door eene groote weetgierigheid geprikkeld, woekerende met de hem aangeboren gaven, en ondernemend van aard gelijk hij was, zich gaande weg zoo veel heeft weten eigen te maken, dat hem, in vervolg van tijd, op hoogst gunstige wijze deed onderscheiden. Ontegenzeggelijk heeft hij, gedurende zijne jongelingsjaren, bij den omgang met de geestelijken, bij welke hij huisvestte, voldoende gelegenheid gevonden, om veel op het gebied van wetenschap, letteren en kunst aan te leeren, en den smaak tot het aanleggen en uitbreiden van daartoe betrekkelijke verzamelingen bij zich te ontwikkelen. De begeerte om te weten ging allengs bij hem gepaard met het verlangen, om ook zooveel mogelijk datgene te bezitten, waardoor hij zijne kennis kon vermeerderen, een trek, die hem tot in zijnen ouderdom is bijgebleven. Zoo bragt hij langzamerhand vele kostbare zaken bijéén, met oogmerk om die tot eene soort van museum te vormen, welk voornemen hij op hoogst gelukkige wijze heeft kunnen verwezenlijken.

Men mag niet ontveinzen, dat de omstandigheden hem tot bereiking van zijn doel bijzonder gunstig zijn geweest, daar hij met de uitvoering van zijn plan aanving in een tijdperk, dat daartoe geene bijzonder groote offers behoefden gebragt te worden; daarenboven had hij betrekkingen met vele personen aangeknoopt, die hem het opsporen en bekomen van bescheiden en voorwerpen gemakkelijk maakten. Aan den anderen kant moet men echter erkennen, dat hij soms niet opzag tegen het besteden van groote sommen, zoodra het gold iets te verkrijgen, dat noodwendig moest strekken tot aanvulling van een deel zijner verzameling, of hetgeen als bijzonder uitmuntende was aan te merken.

---

over het geslacht en de drukwerken van den Delftschen boekdrukker HARMAN SCHINKEL. 12°.

Die verzameling splitste zich in drie hoofdafdeelingen: I *gedrukte werken*, II *handschriften*, III *voorwerpen van kunst* [1]. Maar deze hoofdafdeelingen waren weder elk in verschillende onderdeelen gescheiden, die, behalve tot aanvulling van het eigenlijke hoofdvak, ook strekten tot opheldering en opluistering van andere. SCHINKEL beijverde zich, gelijk men duidelijk heeft kunnen opmerken, om zoo veel mogelijk te vereenigen wat de *boekdrukkunst*, de *geschiedenis* en de *kunst*, in het bijzonder in betrekking tot zijn vaderland en de plaats zijner geboorte, betrof. Op dien grondslag steeds voortwerkende, kwam hij allengs in het bezit van:

a. Ruim derdehalfhonderd *Handschriften*, behoorende tot de XIII^de^ en latere eeuwen, rakende godgeleerdheid, kerkelijke geschiedenis, regtsgeleerdheid, wijsbegeerte, natuurkunde, krijgswezen, kunsten, letter- en dichtkunde, geschiedenis, penning-, wapen- en geslachtknnde. Vooral muntten onder die handschriften nit eene menigte belangrijke stnkken, handelende over kunst, vaderlandsche geschiedenis en ondheidkunde; bescheiden, die door menige schrijvers bij hun onderzoek naar deze of gene gebeurtenissen of bijzonderheden omtrent belangrijke vroeger geleefd hebbende personen, geraadpleegd werden [2].

---

1 SCHINKEL heeft de voornaamste bescheiden zijner uitgebreide verzameling beschreven in eenen *Catalogus* (2 stukken), die met zeer belangrijke opmerkingen en toelichtingen voorzien was. Men vindt van dien Catalogus eene aankondiging in de *Algemeene Konst- en Letterbode*, 1853, n°. 33.

2 Als merkwaardige handschriften in de verzamelingen van SCHINKEL kunnen, onder anderen, vermeld worden: eene keur van schoone *Getijdenboeken* der XVe en XVIe eenwen, met prachtige miniaturen, geschilderde zinnebeelden, voorletters en versieringen; eenige *Alba amicorum* met, door den verzamelaar bijgevoegde portretten en levensbijzonderheden der daarin vermelde personen; een aantal stukken voorzien met de namen der vroegere eigenaars of stichtin-

b. Eene schoone verzameling van *Incunabelen* (drukken der XVe en XVIe eenwen) vooreerst van de Noordelijke Nederlanden, te Haarlem, Utrecht, Delft, Deventer, Gouda, Zwol, Kuilenburg, Schoonhoven, Leyden, Amsterdam, 's Gravenhage, enz. gedrukt bij JACOB BELLAERT, NICOLAAS DE KETELAER en GERARDUS DE LEEMPT, JAN VELDENAER, JACOB VAN DER MEER, CHRISTIAAN SNELLAERT, ECKERT VAN HOMBERCH, RICHARD PAFFROET, JACOBUS DE BREDA, GHEERAART LEEU, PETER VAN OS VAN BREDA, buiten Schoonhoven in den Hem, JAN SEVERSEN, JAN MATTHYSZOON, PETER JANSZOON, JACOB MIJT, WILLEM JACOBSZOON, CLAAS JANSSOEN, enz. [1].

Ten tweede van de Zuidelijke Nederlanden, gedrukt te Aalst, Leuven, Brussel, Gent, Antwerpen, enz.

Ten derde buiten de Nederlanden, te Mentz, Keulen, Rome, Venetië, Neurenberg, Parijs, Straatsburg, Bazel, Maagdenburg, enz. uitgegeven.

c. Eene *Boekverzameling* over god- en regtsgeleerdheid, geschiedenis, kunsten, wetenschappen en letterkunde. Ten

---

gen, en van hen, die daarin teekeningen of geschilderde voorstellingen geleverd hadden; vele andere met afbeeldingen van bijzonderen aard verrijkt, als met den *boom van Jesse* (zie JANSSEN'S *Bijdrage*) en den *Doodendans* (zie KIST, *Danses macabres*); een *Speculum humanae salvacionis*, beschreven door RATHGEBER in zijne *Geschichte der Niederl. Mähler-, Holzschnitte- und Radirkunst;* voorts nagelaten geschriften van HUYGENS, VAN MIERIS, ALKEMADE, OUDAAN, BILDERDIJK, enz. Dr. A. DE JAGER gaf in 1863, op BILDERDIJK'S geboortedag, uit eene *Mededeeling uit de Bilderdijkiana van den heer* A. D. SCHINKEL, in 8°.

1 Onder deze oude drukken waren vele van groote zeldzaamheid; daartoe is het genoegzaam, onder anderen, te wijzen op: *de Geschiedenis van het Heilige Kruis*, of *boek van den Houte*, in 1484 uitgegeven te Kuilenburg door JAN VELDENER. SCHINKEL bezat daarvan het eenigst bekend volledig exemplaar (zie de daarvan door den heer M. F. A. G. CAMPBELL geleverde beschrijving).

opzigte van de geschiedenis was zij het rijkst voorzien van werken betreffende die des vaderlands, alsmede penning-, oudheid-, geslacht- en wapenkunde, als ook van levensbeschrijvingen. Met betrekking tot de kunsten waren daarin vereenigd een groot aantal over de schilder-, graveer- en schoonschrijfkunst; geschriften van en over schilders; afbeeldingen van oudheden, gezigten van landen en steden, voorstellingen van merkwaardige gebeurtenissen, enz. En wat de fraaije letteren betreft, zoo kon men aldaar de voortbrengselen onzer beste taalbeoefenaars, letterkundigen en dichters bijéénvinden. Eene afzonderlijke afdeeling was aan de *Boekdrukkunst* en *Bibliographie* gewijd; vereenigende in zich de voornaamste werken, handelende over de geschiedenis en de beoefening der drukkunst, zoo in als buiten Nederland, terwijl daarbij ook gevoegd waren een aantal andere van de XVIe eeuw tot den hedendaagschen tijd, die zich door fraaiheid van uitgave en bewerking bijzonder onderscheidden.

d. Eene verzameling van ongeveer 400 stuks eigenhandig geschreven of onderteekende *Brieven* van leden van het Huis van Oranje, Souvereinen en Gouverneurs der Nederlanden, Keizers, Koningen en Vorsten van andere landen, oorlogshelden, staatslieden, geleerden, dichters, geschied- en letterkundigen, kunstbeoefenaars, drukkers, uitgevers, enz.

e. Eene niet minder uitgebreide verzameling van *Portretten* van Vorsten, overheidspersonen, staatslieden [1], kerkvoogden, en in het algemeen van hen, die op het gebied van letteren, kunsten en wetenschappen hoogst gunstig bekend zijn geweest [2].

---

1 Vooral verdienden opmerking de zoogenaamde WITTIANA, of portretten en voorstellingen uit het leven en van den dood der gebroeders DE WITT.

2 De portretten van Nederlandsche Dichters had SCHINKEL ge-

f. Eene verzameling van ongeveer duizend gouden, zilveren en bronzen *Gedenkpenningen* en *Munten*, gerangschikt volgens de opgaven van VAN MIERIS, VAN LOON en de vervolgen op diens werk, en VAN GELDER, onder welke vele zeldzame stukken voorkwamen.

g. Eene verzameling van *Kunstvoortbrengselen* zoowel van den ouden als nieuweren tijd, bestaande in ruim honderd schilderijen [1], ongeveer twee honderd teekeningen [2], voorts platen en plaatwerken; behoorende daartoe ook vele bescheiden betreffende de graveerkunst, zoo in hout, als metaal, waaruit de geschiedenis en de ontwikkeling dezer kunst in alle bijzonderheden kon worden nagegaan.

h. Een groot aantal *Oudheidkundige stukken*, onder welke bijzonder uitmuntten verscheiden voorwerpen gedreven in zilver, en vervaardigd van ivoor, hout, marmer, brons, koper en lood, als mede glas- en aardewerk en antieke menbelen. Vooral verdiende opmerking eene rijke verzameling van bekers en bokalen in zilver, en glazen door ANNA ROEMERS en MARIA TESSELSCHADE met figuren en letteren besneden [3].

---

rangschikt volgens WITSEN GEYSBEEK's *Woordenboek;* in afbeeldsels van schilders, graveurs, bouwkundigen, drukkers, uitgevers en correctors was hij bijzonder rijk.

1 Onder zijne schilderijen kwamen onder anderen voor stukken van ABELS, VAN DE SANDE BAKHUYZEN, VAN BEIJEREN, VAN BEVEREN, BOSBOOM, BRAKELEER, VAN BREE, CORNET, W. VAN DEVENTER, DREIBHOLTZ, EECKHOUT, CORNELIS VAN HAARLEM, VAN HOVE, JACQUAND, IMMERZEEL, KOELMAN, KOSTER, C. KRUSEMAN, MIEREVELT, MORRENHOUT, NUIJEN, de Gebroeders VAN OS, PLAS, REGEMORTER, ROBIE, SCHELFHOUT, SCHOTEL, STEENWIJK, VERBOECKHOVEN, VERVEER, WALDORP, IJSENDIJCK, enz.

2 SCHINKEL bezat zoo wel *gekleurde* als *ongekleurde* teekeningen, niet alleen van de beste vaderlandsche maar ook van buitenlandsche meesters.

3 Van deze verzameling werd door SCHINKEL eene *Beschrijving* geleverd.

Met enkele vroeger geleefd hebbende personen was SCHINKEL bijzonder ingenomen, en beijverde hij zich om alles te vergaderen, wat tot opheldering en toelichting of hoogere waardering hunner handelingen strekken kon, terwijl hij medewerkte, en elke poging ondersteunde, die leiden moest om hunne nagedachtenis, ook door de uitgave van hen betreffende geschriften, te vereeren. Zoodanige ingenomenheid koesterde hij bij voorbeeld voor ALBERT DURER, als houtgraveur en schrijver; voor FRANS VAN MIERIS den Jongen [1], als penningkundige en teekenaar, maar vooral voor CONSTANTIJN HUYGENS, van wien hij een aantal handschriften bezat, bevattende gedichten [2] en levensbijzonderheden van zijn geslacht; voorts de beste uitgaven der door dezen uitgegeven werken, alsmede portretten en afbeeldingen van sommige der bezittingen en eigendommen van dien staatsman. Naar zijne aanwijzingen ontdekt zijnde wáár CONSTANTIJN in de Groote Kerk te 's Gravenhage begraven lag, heeft de *Vereeniging ter beoefening van de geschiedenis der stad 's Gravenhage* die plek, door de plaatsing van een steen in de pilaar, aan den voet waarvan de grafstede is, aangeduid [3].

---

1 In 1850 had hij met Prof. VAN DER CHYS te Leyden het plan ontworpen, om een gedenkpenning ter eere van VAN MIERIS te doen slaan, welk voornemen echter niet ten uitvoer is gebragt.

2 Onder anderen *Cluyswerk* door HUYGENS op 84jarigen leeftijd geschreven; welk stuk in 1841 door Dr. JONCKBLOET werd uitgegeven. Van enkele andere verzen werd de druk door SCHINKEL zelven bezorgd. Den grondslag voor de rijke verzameling van bescheiden, die SCHINKEL van dezen staatsman bezat, heeft hij voornamelijk gelegd in 1837 bij den verkoop van de door Mr. JAKOB SCHONCK'S (die van CONSTANTIJN HUYGENS afstamde) nagelaten boeken en handschriften, onder welke zich vele van leden van dat geslacht bevonden. (Zie *Opgave der handschriften van* CONSTANTIJN *en* CHRISTIAAN HUYGENS, enz. door A. D. SCHINKEL, 1840. 8°).

3 In de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage wordt bewaard van CONSTANTIJN HUYGENS *Catalogus Bibliothecae Principum Arau-*

Voor één persoon eindelijk, voor LOURENS JANSZOON COSTER namelijk, den uitvinder der Boekdrukkunst had SCHINKEL hoogen eerbied [1]. Ontegenzeggelijk had hij zich

---

sii. Vooraan staat eene Latijnsche door den vervaardiger eigenhandig geschreven verklaring, welke vertaald aldus luidt:

»De boeken en handschriften onder verschillende Vorsten uit het Huis van *Oranje-Nassau*, als WILLEM I, PHILIPS WILLEM, MAURITS, FREDERIK HENDRIK, WILLEM II en WILLEM HENDRIK, gedurende bijna twee eenwen bijeengebragt, en door elkander geplaatst, zijn uit verschillende vertrekken en kasten genomen, en met zorg en ijver op nieuw geordend door CONSTANTIJN HUYGENS, ridder, heer van Zuilichem, Zeelheim enz.: thans voorzitter van den raad en secretaris van zijn zeer genadigen Vorst, WILLEM HENDRIK, in het 60ste jaar van zijne onafgebroken dienst bij dit Hof, en het 90ste jaars zijn levens, 1686." (Zie onder anderen *Dagblad van 's Gravenhage* 1856, n°. 123).

Door eene latere hand werd daarbij het volgende geschreven: »Cette bibliothèque, qui était devenue la proprieté du Roi de Prusse, a été vendue à l'encan, à la Haye dans le chateau de la vieille cour en 1749, le 1er Décembre et jours suivans."

In de Bibliotheek der Akademie van Leyden berusten acht vrij dikke folio deelen, bevattende brieven door beroemde en geleerde mannen en vrienden van CONSTANTIJN HUYGENS geschreven, welke bundels in 1809 en 1822 aldaar door schenking ontvangen zijn.

De Koninklijke Bibliotheek te Brussel bezit vele brieven van CONSTANTIJN HUYGENS, gerigt aan ERYCIUS PUTEANUS, die gekocht zijn op de verkooping van wijlen den heer LAMMENS. De heer DE REYFFENBERG gaf daarvan onder anderen één uit, te vinden in Deel XV der *Bulletins de l'Académie Royale de Belgique*.

1 Hij bezat van COSTER de meeste, zoo niet alle portretten; de voorstellingen der dezen ter eere opgerigte standbeelden; al de op de uitvinding der boekdrukkunst en den ontdekker geslagen medailles, enz. Onder zijne schilderijen was er eene van den schilder M. J. VAN BREE, LOURENS JANSZOON COSTER voorstellende de eerste proeven in zijne werkplaats JACOBA VAN BEIJEREN aanbiedende. In SCHINKEL's boekenkamer bevond zich een schoorsteenstuk, hem zelven afbeeldende staande bij COSTER's monument in den *Haarlemmerhout*, geschilderd door E. KOSTER.

als drukker een welgevestigden naam verworven. Hij durfde soms veel op zich te nemen, schroomde onder anderen niet, om in 1830 de uitgave van het *Journal de la Haye* te aanvaarden, waartoe hij, niettegenstaande het onzekere der onderneming, zijne gansche drukkerij reorganiseerde, verbouwde en uitbreidde. Het gelukte hem die zaak tot 30 Junij 1842 te behouden, toen zij in handen van anderen overging, maar korten tijd daarna ook ophield te bestaan.

In 1837 had hij het plan gevormd, om eene reeks van werken van Latijnsche klassieke schrijvers (tekstuitgaven) uit te geven, en dat wel bewerkt door jongelieden in zijne drukkerij opgeleid. Als proeve kwam van zijne persen C. CORNELII TACITI *et* C. PLINII CAECILII SECUNDI *Opuscula*, eene uitgave van welke slechts honderd afdrukken bestaan, en waarvan hij er ter beoordeeling zond aan deskundigen en geleerden [1]. Blijkens ingekomen berigten was de proef niet volkomen geslaagd; maar die uitkomst ontmoedigde SCHINKEL niet.

In het volgende jaar gaf hij uit PALAEPHATUS, *de Incredibilibus;* doch werd toen door eene andere onderneming van de uitgave van meerdere klassieke auteurs afgetrokken.

In 1839 namelijk werd hem van wege den Minister van Koloniën, J. VAN DEN BOSCH, opgedragen de gansch niet

---

1 Over die uitgave had hij niet minder dan twintig geleerden uitgenoodigd hun oordeel aan hem te doen kennen; onder anderen Prof. H. W. TIJDEMAN, die onbewimpeld verklaarde, dat deze proeve mislukt was, om de vele fouten door een onkundigen corrector in den tekst gelaten: een oordeel, waarin door den Minister van Binnenlandsche Zaken, in eene missive van 16 Februarij 1838, gedeeld werd, wordende echter SCHINKEL tevens aangemoedigd op den ingeslagen weg voort te gaan met jongelieden in zijne drukkerij voor de drukkunst op te leiden. Deze gebeurtenis is welligt niet zonder invloed geweest op de uitgave in 1837 van SCHINKEL's *Handleiding tot corrigering van drukproeven*, en wel ter bevordering van éénheid in dit opzigt.

gemakkelijke taak, om een herdruk te leveren van het *Staatsblad van Nederlandsch Indië* van 1816—1837. In een betrekkelijk korten tijd werd door hem niet alleen het drukwerk, maar ook het inbinden en de verzending der exemplaren bezorgd. Voor de goede nitvoering van alles ontving hij van de Regering de ondubbelzinnigste blijken van goedkeuring.

Zijne uitgebreide betrekkingen met boekhandelaren, als ALLART, VAN CLEEF, IMMERZEEL [1] en vele bijzondere personen aangeknoopt; en de deugdelijkheid der voortbrengsels zijner persen hadden ten gevolge, dat hij zich voortdurend, zoo wel van staatswege, als door particulieren, met de levering van veel en belangrijk drukwerk belast mogt zien tot in 1845, toen hij zijne zaken aan anderen overdroeg.

Hoe meer SCHINKEL in jaren vorderde, hoe meer hem ook de *geschiedenis* der *Boekdrukkunst* ter harte ging; en daardoor vestigde zich bij hem die groote eerbied voor de nagedachtenis van den uitvinder. Had hij met de warmste ingenomenheid deel genomen aan de feesten in 1823 te Haarlem, bij gelegenheid der viering van het vierde eeuwgetijde der ontdekking, zoo werd zijn vaderlandlievend hart diep geschokt door de gebeurtenissen van 1840 in Duitschland voorgevallen, toen aldaar aan COSTER alle eer werd ontzegd. Van dat oogenblik dagteekenen zijne pogingen om den aanval, op den roem van onzen landgenoot gerigt, af te slaan.

Onnoodig is het hier te herhalen, wat van 1840 af van onze zijde is geschied, en hoe SCHINKEL de geestdrift wist aan te wakkeren, om den ons aangedanen smaad, in eene

---

1 IMMERZEEL heeft aan SCHINKEL in het werk getiteld: *Levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders, beeldhouwers, graveurs en bouwmeesters*, een artikel toegewijd.

zaak die Duitschland tot eene nationale had gemaakt, te wreken en het in het licht verschijnen van daartoe strekkende werken te bevorderen. Evenmin is het noodig te herinneren aan het verbond tusschen den achtingwaardigen ABRAHAM DE VRIES, SCHINKEL en mij gesloten om tot dat doel werkzaam te zijn, aan den door mij gelegden grondslag tot oprigting van een metalen standbeeld ter eere van LOURENS JANSZOON COSTER, aan de ondersteuning daarbij later van mijne beide bondgenooten ondervonden [1], aan de gewenschte uitkomsten van het gemeenschappelijk streven des hoofdbestuurs bekroond met het schitterend feest van 1856; — daar dit alles reeds omstandig werd vermeld in mijn *Geschilstuk betrekkelijk de uitvinding der Boekdrukkunst geschiedkundig uiteengezet* en in het *Gedenkboek der Costersfeesten.*

Genoeg zij het hier nog mede te deelen, dat SCHINKEL zijne persen op de meest onbekrompen wijze dienstbaar stelde voor de uitgave der door den heer DE VRIES en mij geschreven werken, waarvan hij als zeldzaamheden enkele afdrukken in quarto- en folio-formaat trekken liet [2]. Ook

---

1 Er is een tijdperk, in de tien jaren van 1846—1856, geweest, waarin ik vreesde, dat de medewerking mijner bondgenooten mij zoude ontvallen, daar zij alstoen moedeloos werden over ondervonden tegenstand en teleurstellingen, en wel in 1851. Het strekt mij tot voldoening, dat ik in die ontmoediging mijner vrienden niet gedeeld, maar daarin juist eene reden te meer gevonden heb, om in de volvoering van mijn plan te volharden.

2 Van de *Eclaircissements sur l'histoire de l'invention de l'Imprimerie* en de *Arguments des Allemands en faveur de leur prétention à l'invention de l'Imprimerie* werden acht afdrukken in fol. getrokken. Het exemplaar, dat SCHINKEL voor zich bewaarde, heeft hij door den heer BACKER KORFF Jr. met zeer schoone tot het onderwerp betrekkelijke teekeningen doen versieren. De erfgename van den overledene heeft dit eenig exemplaar aan de stad Haarlem ten geschenke gegeven.

Het is opmerkelijk, dat van de *Beschrijving* door mij van deze bei-

nam hij zelf de pen op, om zijne denkbeelden betrekkelijk de uitvinding der boekdrukkunst te doen kennen; hij betoogde onder anderen de mogelijkheid om boeken te drukken met in hout gesneden beweegbare letters, en gaf tevens den uitslag van zijn onderzoek op omtrent drie fragmenten van een *Donatus* op de Koninklijke Bibliotheek in 1844 gevonden [1]. In 1853 wist hij, steeds bedacht om de zaak in aandenken te houden, haar op nieuw ter sprake te brengen

---

de pracht-exemplaren, op verlangen van SCHINKEL, geleverd en uitgegeven, in den *Catalogus* zijner nagelaten boekerij enz. geen gewag is gemaakt.

De opgave in *Supplementum Catalogi bibliothecae publicae Harlemensis*, bl. 65. n°. 72, dat die beschrijving door A. D. SCHINKEL werd vervaardigd, is onjuist.

Nog verdient hier vermelding, dat SCHINKEL een der bedoelde folio-exemplaren der *Eclaircissements* in 1843 den toenmaligen Minister van Binnenlandsche Zaken, SCHIMMELPENNINCK VAN DER OIJE, ten geschenke aanbood en in de geleidende missive den wensch uitte, dat de laatste, ter eere van COSTER uitgegeven werken, ter beoordeeling aan het Koninklijk Nederlandsch Instituut mogten gezonden worden. Dit laatste legde een hoogst loffelijke getuigenis af, en verklaarde, dat de verspreiding dier geschriften in het buitenland van belangrijken invloed moest zijn, om de meening aldaar ten onzen voordeele te keeren.

A. FIRMIN DIDOT, te Parijs, de hardnekkigste tegenstander, kende in 1853 die werken nog niet. SCHINKEL zond hem een exemplaar, waarop DIDOT aan ABRAHAM DE VRIES aldus schreef (vertaling uit het Fransch):

„Die beide werken zijn zeer naauwlettend door mij gelezen; de „talrijke aanhalingen met potlood op den kant bewijzen dit; die „wel doorwrochte geschriften, welke men aan U verschuldigd is, „hebben mijne gevoelens eenigzins gewijzigd, ik beken het, en „hebben in mijnen geest eenige twijfelingen doen ontstaan; maar „het zijn slechts twijfelingen . . . . Wanneer men al niet „geheel uwe overtuiging deelt, zoo kan men toch geene overtuigende bewijzen daartegen aanvoeren. Holland kan dus volharden bij „eene meening, die haar verheugt en vleit."

1 Zie *Tweetal bijdragen betrekkelijk de boekdrukkunst*, 1844. 8°.

door mededeeling te doen van den inhoud der hem toebehoorende minuut van een brief van C. VAN ALKEMADE aan de Regering der stad Haarlem van 3 Julij 1699, waarbij deze meldde voornemens te zijn *den weg te banen tot een werk*, ten einde *door behulp van echte en onwedersprekelijke stukken* te bewijzen, dat Haarlem alleen aanspraak had op de eer van de uitvinding der Boekdrnkkunst, over welk *hooggewigtig stuk* de schrijver bij gelegenheid het goedvinden en besluit der Regering van Haarlem afwachten zou [1]. Op SCHINKEL's uitnoodiging werd een onderzoek naar de Notulen van het verhandelde in de vergaderingen van den Raad van Haarlem, in 1699 gehouden, ingesteld, waarvan de uitkomst was, dat aldaar wel niets werd gevonden, waaruit bleek, dat het bedoelde plan was verwezenlijkt; maar de inhoud van VAN ALKEMADE's brief was, gelijk DE VRIES aanmerkte [2], "een onloochenbaar getuigenis, dat op het einde der zeventiende eeuw nog zulke echte, oude, tot hiertoe onbekende bewijsstukken voor Haarlem's aanspraak moesten bestaan hebben, en in VAN ALKEMADE's bezit zijn geweest, die deze geleerde oudheidkenner voor onwedersprekelijk en ten eenemale voldingend gehouden heeft; en deze getuigenis mogt gerekend worden als eene nieuwe bijdrage tot bevestiging van de thans meer en meer, ook buiten 's lands, erkende en door de beroemdste beoefenaars van het vak der geschiedenis van de drukkunst toegestemde en verdedigde waarheid, dat de eer der onschatbare uitvinding ontegenzeggelijk aan Haarlem toebehoort."

En hiervoor was men op nieuw aan SCHINKEL dank verschuldigd. Heeft hij met volhardenden ijver ten behoeve der goede zaak vele jaren gewerkt, hij had gelukkig het schoo-

---

1 Zie *Handschriften en oude drukken* (incunabelen), *deel uitmakende van de kunst- en letterverzamelingen van* A. D. SCHINKEL, 1853, bl. 23. n°. 89.

2 Zie *Algemeene Konst- en Letterbode* van 1853.

ne voorregt van zijne hoogstbelangrijke, te dezen opzigte aan het Vaderland bewezen diensten behoorlijk erkend te zien. Werd de achtingwaardige DE VRIES voor het schrijven van zijnen *Brief over* GUICHARD's *Notice sur le Speculum humanae salvacionis*, en van zijne *Bewijsgronden der Duitschers voor de aanspraak op de uitvinding der Boekdrukkunst*, benoemd tot Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw; SCHINKEL werd voor het drukken daarvan in 1844 verheven tot Ridder der Orde van de Eikenkroon [1]; en mogt DE VRIES in 1856 bevorderd worden tot Kommandeur der Orde van den Nederlandschen Leeuw, omdat het standbeeld ter eere van COSTER was opgerigt, ter zelfder tijd werd SCHINKEL met den heer METMAN als leden der Hoofdcommissie der onderneming, Ridders derzelfde Orde.

Hij maakte zich, als drukker, nog op andere wijze verdienstelijk. Tot 1837, het jaar waarin hij zijne echtgenoot door den dood verloor, werkte hij uitsluitend als zoodanig, en verzamelde daarbij in stilte, zonder iets van zich te doen hooren. Maar na dien tijd trad hij meer op als bevorderaar van letteren en wetenschappen, en stelde hij zijne persen gaarne, en op belangelooze wijze, daartoe ten dienste. Bekend geworden met de omstandigheid, dat in de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage zeer gewigtige bescheiden betreffende de midden-nederduitsche dichtkunde bewaard werden, en overtuigd geraakt van het belang om den inhoud daarvan wereldkundig te maken, bood hij zijne medewerking daartoe aan, die, gretig aangenomen, geleid heeft tot het doen uitgeven van onderscheiden gedichten van vroege-

1 Zie *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 1844. n°. 159; *Amsterdamsche Courant*, n°. 304; *Journal de la Haye*, n°. 293. De heer PRUDENS VAN DUYSE maakte voor die gelegenheid een gedicht, gelijk ook de meesterknecht en de gezellen van SCHINKEL's drukkerij. (Zie *Algemeene Konst- en Letterbode*, 1844. n°. 53).

ren tijd of daarop bewerkte commentariën, welke uitgaven al weder gestrekt hebben, om der taalstudie bijzonder bevorderlijk te wezen. In 1838 deed hij, onder anderen, het voorstel, om voor eigen rekening te drukken de *Aanteekeningen van wijlen den Archivaris* VAN WIJN *op den slag van Woeringen door* JAN VAN HEELU; hij ontving daartoe de magtiging in 1839, en kweet zich in 1840 op gelukkige wijze van de taak, die hij vrijwillig op zich genomen had te volbrengen [1].

„Die Aanteekeningen (zoo schreef hem een zijner vrienden) doen uwe pers eer aan, maar niet minder uwen ijver voor de bevordering van onze Nederlandsche letteren. Zonder uwe tusschenkomst was welligt deze arbeid van den geleerden VAN WIJN nog lang aan de kennis van het algemeen onttrokken gebleven. Uwe onbekrompene denkwijze heeft den weg gemakkelijk gemaakt om dezen schat aan het licht te brengen, en ik stem ten volle in met hetgeen de uitgevers in de Voorrede, kort maar krachtig en naar waarheid, te dien aanzien hebben gezegd. Mogen uwe pogingen in deze verder erkend en naar waarde geschat worden!"

Streelend was het voor het gevoel van SCHINKEL, dat de Regering, nog in hetzelfde jaar, een bewijs gaf van hare erkentelijkheid door hem te begiftigen met eene gouden medaille van de vierde grootte, welke hem in April 1841 op plegtstatige wijze werd uitgereikt [2]. Zoodanige uitgave kon hem geldelijk tot weinig voordeel

1 Het werk kwam uit onder den volgenden titel: *Letter- en geschiedkundige aanteekeningen op de rijmkronijk van* JAN VAN HEELU, *betreffende den slag van Woeringen in het jaar* 1288, *nagelaten door wijlen* Mr. H. VAN WIJN, *in leven Archivaris des Rijks, uitgegeven door* W. J. A. JONCKBLOET *en* A. W. KROON. 's Gravenhage, gedrukt bij A. D. SCHINKEL, 1848. 4°. Uitgegeven bij W. MESSCHERT te Rotterdam.

2 Zie *Algemeene Konst- en Letterbode*, 1841. n°. 17. Blijkens eene aanteekening van SCHINKEL werd hem die medaille overhan-

f

strekken, omdat, uit den aard der zaak, van dergelijke boeken, bij het klein getal van beoefenaars van die vakken, de afzet zeer beperkt moest wezen. Maar daarom was het des te loffelijker van SCHINKEL, dat hij hierin nitsluitend tot bevordering der taalstudie werkzaam was, en zich daarvoor gaarne eenige offers getroosten wilde. In hetzelfde jaar kwam nog bij hem uit het derde boek van *de Spieghel Historiael* van LODEWIJK VAN VELTHEM [1]; in 1842 het leerdicht van den jare 1345, *die Dietsche Doctrinale* [2]; terwijl hij nog in 1845 de grondslagen legde voor de uitgave van den *Roman van Lancelot* [3]. Ongetwijfeld zou SCHINKEL zijn voortgegaan met dit deel der wetenschap bevorderlijk te zijn, indien hij eigenaar zijner drukkerij ware gebleven; maar dit het geval niet geweest zijnde, mag men aannemen, dat zich uit die omstandigheid als van zelf ontwikkeld heeft het denkbeeld der oprigting van de *Vereeniging ter bevordering der oude Nederlandsche Letterkunde*, waarbij

---

digd door den Baron VAN WESTREENEN VAN TIELLANDT, Staatsraad in buitengewone dienst, Raad der Koninklijke Bibliotheek, in tegenwoordigheid van den Bibliothecaris en andere beambten der Bibliotheek. De gedenkpenning vertoonde aan de voorzijde 's Konings borstbeeld, en bevatte aan de keerzijde het volgende opschrift: *Aan* A. D. SCHINKEL, *belangloozen voorstander van kunsten en letteren, ijverigen bevorderaar der boekdrukkunst, de Koning*, 1840.

1 G. J. A. JONCKBLOET, *Specimen e literis Neerlandicis exhibens* LUDOVICI DE VELTHEM *Chronici, quod inscribitur Speculum historiale, librum III denuo editum secundum codicem ms. unicum bibliothecae Acad. Lugd. Bat. annotatione illustratum.* Hagae Comitis, apud A. D. SCHINKEL, 1840. 4°.

2 *Die Dietsche Doctrinale, leerdicht van den jare* 1345, *toegekend aan* JAN DECKERS, *clerck der stad Antwerpen*, uitgegeven door Dr. W. J. A. JONCKBLOET, 's Gravenhage ter drukkerij van A. D. SCHINKEL, 1842. 8°. Uitgegeven te Rotterdam bij W. MESSCHERT.

3 *Roman van Lancelot* (XIIIe eeuw) naar het (eenig bekende) *handschrift der Koninklijke Bibliotheek*, op gezag van het Gouvernement uitgegeven door Dr. W. J. A. JONCKBLOET. 1846. 2 dl. 4°.

de heeren JONCKBLOET en M. DE VRIES bijzonder werkzaam zijn geweest [1].

Van het jaar 1837 dagteekenen ook de betrekkingen, die hij met geleerden, geschiedvorschers, letterkundigen en beoefenaars van kunsten en wetenschappen tot aan zijnen dood heeft onderhouden. Daartoe werd hij in de gelegenheid gesteld bij de uitgave van eigen geschriften op zijne drukkerij en op die zijner opvolgers, uitsluitend ten doel hebbende om de eene of andere merkwaardigheid, of eenig zeldzaam stuk in zijn bezit, meer algemeen bekend te maken [2]. Van de meeste deed hij, gelijk te regt is opgemerkt, als een echte bibliophile, slechts 100 of 125 afdrukken trekken, die hij aan zijne vrienden en bekenden uitdeelde. Zijn letterkundige arbeid, niet in den handel gebragt, werd aldus wel niet bijzonder verspreid, maar kwam toch op voldoende wijze onder de oogen van deskundigen (en daardoor heeft hij zich weder als drukker verdienstelijk gemaakt), zoodat de aandacht op zijne verzamelingen gevestigd en de belangrijkheid daarvan in die mate erkend werd, dat menigen daaruit bijzonderheden aan het licht hebben gebragt. De werken van de heeren BAKKER KORFF, BODEL NIJENHUIS, CAMPBELL, VAN DER CHIJS, PRUDENS VAN DUYSE, EEKHOFF, GEBEL, HOLTROP, JANSSEN, KIST, LEEMANS, SCHOTEL, VAN VLOTEN en A. DE VRIES, om niet van nog anderen te gewagen, kunnen dit voldoende bewijzen.

---

1 Ook andere werken dan die aangaande de midden-nederlandsche letterkunde, volgens bescheiden op de Koninklijke Bibliotheek aanwezig bewerkt, werden bij SCHINKEL gedrukt. Voldoende is het hier te wijzen op: *Broeders gevangenisse*; *dagboek van* WILLEM DE GROOT, *betreffende het verblijf van zijnen broeder* HUGO DE GROOT, *op Loevestein, uit echte bescheiden aangevuld en opgehelderd door* Mr. H. VOLLENHOVEN (met facsimilés). 's Gravenhage bij A. D. SCHINKEL, 1842. 8°. Uitgegeven te Rotterdam bij W. MESSCHERT.

2 Eene zoo veel mogelijk volledige lijst is bij deze levensbeschrijving gevoegd.

Zijn bijzondere personen niet in gebreke gebleven van hunne erkentelijkheid jegens SCHINKEL te doen blijken, ook Nederlandsche en vreemde letterkundige Genootschappen hebben van hunne achting bewijs geleverd door hem daarin op te nemen. Zoo werd hij, van de Nederlandsche, lid van:

1° het Noordbrabantsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, in 1837,

2° de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leyden, in 1842;

3° het Provinciaal Utrechtsch Genootschap, in 1848;

4° het Historisch Genootschap te Utrecht, in 1851;

5° het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde, in 1854;

6° de Vereeniging ter beoefening van de geschiedenis der stad 's Gravenhage, in 1853;

en, van vreemde, lid van:

1° het Thüringisch-Sächsisch Verein für Erforschung des Vaterländischen Alterthums und Erhaltung seiner Denkmale, in 1842;

2° la Société Archéologique d'Athènes, in 1842.

Met betrekking tot de kunst, verdient vermelding, dat hij was lid der Koninklijke Akademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam sedert 1840, en in 1839 en 1841 lid der Commissie van beoordeeling tot toekenning van eerepenningen over de tentoonstelling van schilderijen, te 's Gravenhage gehouden, daartoe van wege de Commissie van beheer uitgenoodigd: „als erkend kunstkenner, en bezittende eene bekende ervaring in het vak der beeldende kunsten."

Nog moet gemeld worden, dat SCHINKEL een belangrijk handschrift in fol. bezat, getiteld: *sur la prévoté de Maubeuge*, dat hij in 1851 aan den Koning der Belgen, door tusschenkomst van zijnen vriend Professor KESTELOOT, deed aanbieden, vernomen hebbende, dat Z. M. dit gaarne in eigendom zou hebben, daar het voor Hem, zoo ten opzigte van de geschiedenis dier proostdij, als van de kunst,

van veel waarde was. Het handschrift werd in de boekerij des Konings geplaatst, en SCHINKEL in 1852, behalve met een kabinets-schrijven, ook met eene gonden medaille, als blijk van Z. M. erkentelijkheid, vereerd.

Had SCHINKEL verdiensten als drukker, bevorderaar en beoefenaar van letteren, kunsten en wetenschappen, en van die van Nederland in het bijzonder, hij was daarenboven ook een edel mensch, een opregt christen, onwrikbaar vasthoudend aan het katholiek geloof, waarin hij was opgeleid, maar bijzonder verdraagzaam jegens andersdenkenden [1]. Hij onderscheidde zich door zijne nederigheid, mededeelzaamheid, menschlievendheid, en niet minder door zijne hartelijke gehechtheid aan zijne vrienden.

Hoogst minzaam in zijnen omgang, is hij steeds een vraagbaak geweest voor allen, die hem naderden en die hij gaarne hielp, zoo veel hem dit mogelijk was. In de laatste jaren zijn levens was hij minder toegankelijk, en werd hij, gekweld, gelijk ik hierboven meldde, door hevige aandoeningen in het hoofd en daarmede gepaard gaande volslagen doofheid, hoe langer hoe meer teruggetrokken, daar het hem niet mogelijk was een geregeld gesprek met iemand te voeren [2]. Van zelf moesten de meesten zijner bekenden, uit vrees van te hinderen, hem minder dan gewoonlijk komen opzoeken. Doch uitzondering maakten daarop van zelf de twee oudste hem overgebleven vrienden, de hee-

---

1 Van de gehechtheid aan zijne kerkleer blijkt onder anderen uit de voorreden's, gevoegd bij den door A. DE VRIES uitgegeven *Brief over* GUICHARD'S *Notice sur le Speculum humanae salvacionis*, en de door ANNA ROEMERS vertaalde *Emblêmes de Georgette de Montenay.*

2 SCHINKEL was van 1846—1848 lid der plaatselijke Schoolcommissie te 's Gravenhage; maar, daar het hem bezwaarlijk was, wegens gebrek aan gehoor, die betrekking behoorlijk waar te nemen, werd hij op zijn verzoek eervol ontslagen. Hij leefde, gelijk hij zeide, als in een graf, en dat gevoel maakte hem soms bitter verdrietig. In de laatste jaren zijns levens moest het onderhoud van de zijde zijner bezoekers op schrift gevoerd worden.

ren F. A. VAN BAPPARD en J. Z. MAZEL, die hij tot uitersten-wilbeschikkers had benoemd [1]; en onder de jeugdigeren zij, die uit eene vaste en lang gevolgde gewoonte hem op gezette tijden hadden bezocht, en die hem dan ook bleven bezoeken, te weten: de heeren H. WELSINK, majoor der genie, M. F. A. G. CAMPBELL, onderbibliothecaris der Koninklijke Bibliotheek, en mijn persoon.

Ik heb het voorregt gehad hem ruim twee-en-dertig jaren te kennen en vertrouwelijk met hem om te gaan. Gaarne beken ik veel van hem te hebben geleerd, omdat hij in elke bijeenkomst mij, het zij de eene of andere bijzonderheid uit vroegeren tijd, in verband met de geschiedenis van het land of van zijne geboortestad, of van den een' of anderen persoon met wien hij in aanraking was geweest, mededeelde, of mij met de beschouwing van deze of gene merkwaardigheid uit zijne verzameling bezig hield. Hij had een stalen geheugen, dat hem bijzonder te pas kwam bij het doen van nasporingen in zijne handschriften en bescheiden zoo wel voor zich zelven als voor anderen; hij was keurig net in alles wat hij verrigtte, en op alles wat hij bezat; nimmer was hij ledig, maar steeds bezig, den tijd op nuttige wijze doorbrengende; in zijne collectiën was hij volkomen te huis, en vertrouwd met elk daarin bewaard voorwerp, boek en geschrift [2].

---

1 Onder de oudere vrienden, die hem zijn voorgegaan en waaraan hij bijzonder gehecht is geweest, moeten vermeld worden: J. SCHOUTEN, H. TOLLENS en A. DE VRIES.

2 Er is een tijd geweest, dat SCHINKEL er aan dacht, om zijne schatten na zijnen dood bij één te doen blijven. Van dat denkbeeld is hij later teruggekomen, daar hij bij uitersten wil bepaalde, dat al de door hem na te laten handschriften, boeken, liefhebberijen enz. moesten verkocht worden. Aan dien wil hebben zijne beide vrienden, aan wie hij daartoe den last verstrekt had, met naauwgezetheid voldaan. In November 1864 had de verkoo-

Tot het laatst zijns levens ging hij met belangstelling de gebeurtenissen van den dag na, en hield zich op de hoogte van hetgeen voorviel op het gebied van letteren, wetenschappen en kunsten. Zijn laatste gang was ten behoeve der kunst, en wel om LACOMBLÉ's beeld *de Faam* in oogenschouw te nemen.

Den dag na dien togt werd hij ongesteld en bezweek weinig tijds daarna, den 25sten April 1864. Bij zijne uitvaart waren velen zijner vrienden en vereerders tegenwoordig. Bij die gelegenheid heb ik, door gevoel van erkentelijkheid en toegenegenheid gedreven hem een afscheidsgroet gebragt [1], en de verdiensten doen uitkomen van een ouden vriend, die veel had bijgedragen tot vermeerdering van den bloei der letteren, kunsten en wetenschappen, en

---

ping plaats; de volgende catalogussen werden te dien aanzien uitgegeven:

1°. *Catalogue de la bibliothèque littéraire et artistique de feu M.* A. D. SCHINKEL, *Chevalier des ordres du Lion Neerlandais et de la Couronne de Chêne.* La Haye, W. P. van Stockum, 1864. 8°.

2°. *Catalogus van Nederlandsche historie-penningen en munten, nagelaten door den Wel-Ed. Heer* A. D. SCHINKEL, *Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw en van die van de Eikenkroon.* 's Gravenhage, W. P. van Stockum, 1864. 8°.

3°. *Catalogus van schilderijen en teekeningen, nagelaten door den Wel-Ed. Heer* A. D. SCHINKEL, *Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw en van die der Eikenkroon.* 's Gravenhage, W. P. van Stocknm, 1864. 8°.

En zoo is dan van die fraaije en belangrijke verzameling, die door zoo velen met belangstelling bezocht, en waarvan door menigeen in openbare geschriften gunstig verslag uitgebragt werd, niets dan de herinnering overgebleven, dat zij eenmaal bestaan heeft.

1 Ook zijn vriend en geneesheer Dr. J. KIEHL heeft SCHINKEL bij die gelegenheid herdacht. De Heer M. F. A. G. CAMPBELL leverde een woord "Ter herinnering" aan hem in *de Nederlandsche*

bovenal tot handhaving van Neêrland's regten op de eer der uitvinding van de boekdrukkunst, hetgeen ik, laatst overgebleven lid van het driemanschap van 1856, beter dan iemand anders kon beoordeelen.

's Gravenhage,
Maart 1865. J. J. F. NOORDZIEK.

Spectator van 1864, en de Heeren F. A. VAN RAPPARD en J. Z. MAZEL eene korte levensbeschrijving in den hierboven vermelden Franschen *Catalogus zijner Bibliotheek.* Dr. WAP wijdde de volgende dichtregelen aan zijne nagedachtenis:

Bij Letters opgevoed, als voor de Pers geboren,
Voortkomstig uit een bloed, dat voor de Vrijheid vloot,
Was de Eikenkroon zijn kruin, 's Lands Leeuw zijn borst beschoren,
En bleef hij COSTERS schild tot aan zijn spaden dood.
Als mensch, was het zijn lust, een menschenvriend te wezen,
Als burger boogde hij op de eer van Hollands stam,
Als vriend van Wetenschap en Kunst schonk hij te lezen,
Wat anders schaars of nooit aan 't helder daglicht kwam.
Zoo hebben wij gekend Vriend SCHINKEL, hem, wiens gaven
Van hoofd en hart een plaats hem hebben toebereid
Beneden-hier in 't hoofd en 't hart van alle braven,
Daar-boven in de rust der zalige eeuwigheid.

LIJST

DER GESCHRIFTEN,

UITGEGEVEN DOOR

A. D. SCHINKEL.

Handleiding tot het corrigeren van drukproeven, benevens eene aanwijzing der meest gebruikelijke lettersoorten met derzelver Hollandsche benamingen (door A. D. SCHINKEL). 's Gravenhage, ter drukkerij van A. D. SCHINKEL, 1838. 8°.

Aanteekeningen van FRANS VAN MIERIS, op zijne Beschrijving der bisschoplijke munten en zegelen, van Utrecht in 't bijzonder. Met twee muntafbeeldingen, (door A. D. SCHINKEL). 's Gravenhage ter drukkerij van A. D. SCHINKEL, 1838. 8°.

Zie omtrent deze uitgave SCHINKEL's *Catalogus van handschriften en oude drukwerken* (vervolg) bl. 14. n°. 9, en den *Catalogus zijner nagelaten boekerij*, enz. bl. 28. n°. 222.

ALBERT DURER's Dagverhaal zijner Nederlandsche reizen in 1520—1521, met Aanteekeningen, (uitgegeven door A. D. SCHINKEL). Ter drukkerij van A. D. SCHINKEL, 1840. 8°.

Het dagverhaal is door DURER zelven geschreven, en naar zijn handschrift door C. G. VON MURR uitgegeven; eene Nederduitsche vertaling kwam in 1780 bij den boekhandelaar HOLTROP in het licht. SCHINKEL, die de bovenvermelde uitgave bezorgde, was de schrijver der *Aanteekeningen*. Men raadplege deswege een aanprijzend artikel voorkomende in den *Avondbode* van 1841, n°. 937.

Opgave der handschriften van CONSTANTIJN en CHRISTIAAN HUYGENS, benevens die handschriften, welke tot hen betrekkelijk zijn,

en vóór weinige jaren onder derzelver nakomelingen nog berustende waren, (door A. D. SCHINKEL). 's Gravenhage, ter boekdrukkerij van A. D. SCHINKEL, 1840. 8°.

Men raadplege over hetgeen SCHINKEL ten aanzien van de familie van HUYGENS bezat, den *Catalogus zijner nagelaten boekerij*, bl. 146. n°. 345.

Beschrijving van het handschrift der *Batavia* van HADRIANUS JUNIUS op de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage berustende, uit de nagelaten papieren van Mr. G. VAN LENNEP, met *facsimilé's*, uitgegeven door A. D. SCHINKEL. 's Gravenhage, ter drukkerij van den uitgever, 1840. 8°.

De *inleiding* en de *aanteekeningen* zijn door SCHINKEL opgesteld. Zie *Avondbode* van 1841. n°. 977, alsmede mijn: *Geschilstuk betrekkelijk de uitvinding der boekdrukkunst geschiedkundig uiteengezet*, bl. 31, en mijn: *Gedenkboek der Costersfeesten*, bl. 2. — SCHINKEL bezat den steen, waarop de boven-vermelde *facsimilé's* geteekend waren; welk voorwerp ik op den *Catalogus zijner nagelaten boekerij*, enz. niet heb teruggevonden.

Iets over GERARD SCHAEP, en over zijne verdienste omtrent de penningkunde, en die van Nederland in het bijzonder, door A. D. S[CHINKEL], 8°.

Over eenige Nederlandsche, of in Nederland werkzaam geweest zijnde medailleurs, gedurende de zeventiende eeuw, door A. D. S[CHINKEL], 8°.

Dit en het voorgaande geschrift zijn de twee eerste stukjes van het bundeltje: *Bijdragen voor de Penningkunde*, door SCHINKEL te zamen met G. VAN ORDEN uitgegeven in 1841.

Bijdrage tot de kennis van het karakter van CONSTANTIJN HUYGENS, ontleend uit aanteekeningen wegens het beheer zijner goederen, (door A. D. SCHINKEL). 's Gravenhage, bij A. D. SCHINKEL, 1842, uitgegeven te Rotterdam bij W. MESSCHERT.

In deze Bijdrage zijn mededeelingen gedaan omtrent goederen van HUYGENS, onder de rubrieken *Zuylichem* (in Gelderland), *Zeelhem* (in Limburg), *Monickeland* (in Zuid-Holland), *Lanternhof* (in Antwerpen), *Catherine-polder* (in Zeeuwsch-Vlaanderen), *Gatenisse ofte Orange-polder* (bij IJsendijke), *Schorren* (bij Sluis), *Huyghewaerd*, *Hoeve in den Fijnaert* (in Noord-Brabant), *Huys ende erve op het Achterhof ofte Princen-Plein* (in 's Gravenhage), *Canal in Switserland* $^{3}/_{100}$ gedeelten; 200 gem. in *Hatfieldchase in Engeland; Land onder Voorburg; Geld op interest ende renten; West-Indische Compagnie; Huysen gebleven tegen gefailleerde betalingen.*

Zie de beschrijving van dit handschrift in den door SCHINKEL uitgegeven *Catalogus*, bl. 31. nº. 125. en in dien *zijner nagelaten boekerij*, bl. 147. nº. 345.

Tweetal bijdragen betrekkelijk de Boekdrukkunst, (door A. D. SCHINKEL). 's Gravenhage, ter boekdrukkerij van A. D. SCHINKEL, 1844. 8º.

Deze uitgave bevat:

1. Betoog, dat met op hout gesneden beweegbare letters boekwerken kunnen gedrukt worden.

2. Brief aan den Heer J. W. HOLTROP, Bibliothecaris der Koninklijke Bibliotheek, over de onlangs nieuw gevonden fragmenten van een Donatus.

Beschrijving van een Triptykon en een Diptykon, (door A. D. SCHINKEL). Te 's Gravenhage, ter boekdrukkerij van A. D. SCHINKEL, 1845. 8º.

Deze uitgave is *niet in den handel* gebragt. SCHINKEL bezat beide boven vermelde voorwerpen. Zie den *Catalogus der door hem nagelaten boekerij*, bl. 199. Men raadplege daarover almede de *Nederlandsche Kunstspiegel*, I. 3.

Bijdragen tot de oude Nederlandsche Letterkunde uit de verzameling van A. D. SCHINKEL, (opgenomen in de *Verslagen* en *Berigten* der *Vereeniging ter bevordering der oude Nederlandsche Letterkunde*, 1848, bl. 27—39).

Van deze uitgave bestaan twee afzonderlijke drukken, eene geleverd door M. DE VRIES, uitgegeven te Leiden, 1849. 8º.; en éene door A. D. SCHINKEL zelven, van welke slechts vijftig exemplaren bestaan.

Deze *Bijdragen* bevatten een „Kloostersermoen" alsmede „Een verhaal wegens den oorsprong van den dobbelsteen" volgens een handschrift van de XVe eeuw. In de door SCHINKEL zelven bezorgde uitgave komt niet voor een gedicht, getiteld: „Hij is doet, die Coninck," dat in de beide andere te vinden is.

Dit handschrift is beschreven in den door SCHINKEL zelven bezorgden *Catalogus* onder nº. 40 (handschriften), en in den *Catalogus zijner nagelaten boekerij*, enz. onder nº. 50 (handschriften).

Oudheidkundige bijdragen. Beschrijving van merkwaardige drinkglazen en bekers, onder welke uitmunten die van ANNA ROEMERS en MARIA TESSELSCHADE, door A. D. SCHINKEL. 's Gravenhage, ter drukkerij van A. D. SCHINKEL, 1848. gr. 8º.

Van deze uitgave (*niet in den handel*) werden slechts honderd exemplaren gedrukt. Daarin worden beschreven de volgende voorwerpen, in het bezit van SCHINKEL:

1. Drinkglas van ANNA ROEMERS (met afbeelding).
2. Bokaal van ANNA ROEMERS (met afbeelding).
3. Bokaal van MARIA TESSELSCHADE (met afbeelding).
4. Rederijkers Prijs-bekertje.
5. Drinkglas van Prins MAURITS.
6. De Pitancie-beker.
7. De Molenbeker.
8. Het Turkje van Spinola.
9. De Hens-beker, Koning WILLEM.
10. De Burg van Leiden.

Zie *Catalogus zijner nagelaten boekerij*, enz., bl. 201.
Op bokaal n°. 3 vervaardigde de dichter J. J. L. TEN KATE eenige dichtregelen, waarvan het handschrift voorkomt in den *Catalogus der nagelaten boekerij*, bl. 14. n°. 115.

Brief van BELLAMY; (uitgegeven door A. D. SCHINKEL en opgenomen in den *Algemeene Konst- en Letterbode* van 1848. n°. 42.)

Deze Brief, in het bezit van SCHINKEL, was waarschijnlijk een dergenen, die opgeteekend zijn in den *Catalogus zijner nagelaten boekerij*, enz. op bl. 150. n°. 361. 12.

Brief en dichtjen van BELLAMY (uit de verzameling van den heer SCHINKEL, in den Haag).

Gelijke opmerking als onder den vorigen titel.

Geschied- en Letterkundige bijdragen, medegedeeld door A. D. SCHINKEL, met twee *facsimilé's*; 1850. 8°.

Van deze uitgave (*niet in den handel*) zijn 125 exemplaren gedrukt bij de gebroeders VAN CLEEF te 's Gravenhage. Zij bevat de volgende stukken:

1. Brief van JACOB VAN DEN EYNDE, advokaat van Holland, en kort verhaal zijner gevangenneming en van zijnen dood.
2. Uitrusting van een student, in 1600.
3. Eigenhandige aanteekening van OLIVIER VAN NOORT; met *facsimilé*.
4. Fragment van een' brief van P. SCRIVERIUS; met *facsimilé*.
5. Brief van JACQUES JORDAENS.
6. Dichtstukjes van CONSTANTIJN HUYGENS.
7. Iets over OUDAAN's „Roomsche Mogendheid."
8. Brief van C. VERMEYS aan FRANS VAN MIERIS.
9. Brief van FRANS VAN MIERIS.
10. Brief van J. RELAND aan FRANS VAN MIERIS, benevens het antwoord van den laatste.
11. Drie brieven van Mr. GERARD VAN LOON.

12. Geslachtlijst van VAN MIERIS.
13. Aanteekeningen betrekkelijk de drukpers en den boekhandel.
14. Brieven van den beruchten Doctor LUDEMAN.

Alle deze stukken behoorden tot de verzameling van SCHINKEL. Dat van n°. 1. komt voor in zijnen eigen *Catalogus* bl. 24. n°. 95, en in dien *zijner nagelaten boekerij*, bl. 18. n°. 151; — die onder n°. 6. in denzelfden *Catalogus* bl. 146. n°. 345; — dat onder n°. 7. in zijnen eigen *Catalogus* (2e stuk) bl. 13. n°. 7, en in dien *zijner nagelaten boekerij*, enz. bl. 15. n°. 122; enz.

Verbaal wegens het openen van het testament van WILLEM III. Naar het origineel handschrift, berustende in de verzameling van A. D. SCHINKEL. (Opgenomen in de *Kronijk van het Historisch Genootschap te Utrecht*, VII. 1851, en afzonderlijk uitgegeven aldaar in 1851. 8°.)

Zie de beschrijving van dit handschrift in den door SCHINKEL uitgegeven *Catalogus* zijner handschriften en oude drukwerken, bl. 25. n°. 98, en in den *Catalogus der door hem nagelaten boekerij*, enz. bl. 19. n°. 155.

Nadere bijzonderheden betrekkelijk CONSTANTIJN HUYGENS en zijne familie, alsmede eenige door hem vervaardigde dichtstukjes, medegedeeld door A. D. SCHINKEL, 1851. 8°.

Van deze uitgave (*niet in den handel*) werden 125 exemplaren getrokken. Zij bevat:

1. Huwelijks-voorwaarden tusschen CONSTANTIJN HUYGENS en SUSANNA VAN BAERLE.
2. Testament van SUSANNA HOEFNAGEL, weduwe VAN CHRISTIAAN HUYGENS.
3. Testament van CONSTANTIJN HUYGENS en SUSANNA VAN BAERLE.
4. Huwelijks-voorwaarden tusschen PHILIPS DOUBLET en SUSANNA HUYGENS.
5. Testament van CONSTANTIJN HUYGENS, heer van Zuylichem, Zeelhem en Monnikenland.
6. Testament van CHRISTIAAN HUYGENS, heer van Zeelhem.
7. Onuitgegeven dichtstukjes van CONSTANTIJN HUYGENS.
8. Verscheidenheden.

Men raadplege hieromtrent den *Catalogus der nagelaten boekerij*, bl. 146 en 147. n°. 345.

Handschriften en oude drukken (*incunabelen*), deel uitmakende van de kunst- en letterverzamelingen van A. D. SCHINKEL, 1853. 8°.

Van deze uitgave (*niet in den handel*) bestaan 150 exemplaren; ieder is versierd met een *facsimilé* van het handschrift van A. R[OEMERS] V[ISSCHER]. De heer M. F. A. G. CAMPBELL, onder-bibliothecaris der Koninklijke Bibliotheek, ondersteunde SCHINKEL, gelijk deze in de voorrede opgeeft, in de behoorlijke zamenstelling van dezen Catalogus.

De bij elk der handschriften en oude drukken geleverde beschrijvingen, die zeer uitvoerig en belangrijk zijn, hebben ook gediend bij de vervaardiging van den *Catalogus der* door den eigenaar *nagelaten boekerij*, enz.

Drijfkunst en kunstdrijvers in Nederland: „Gedachtenis-beker voor Mr. M. EMANTS" medegedeeld door A. D. S[CHINKEL].

Opgenomen in de *Kunstkronijk* van 1854, en ook afzonderlijk uitgegeven in 8°. met eene afbeelding van den beker.

De beschrijving van den beker is van Regenten van het Weeshuis uitgegeven, en dus eigenlijk niet van SCHINKEL.

Honderd Christelijke zinnebeelden naar GEORGETTE DE MONTENAY, Staatsdame van JEANNE D'ALBRET, de moeder van HENDRIK IV, door ANNA ROEMERS VISSCHER; uitgegeven naar het oorspronkelijk handschrift, door A. D. SCHINKEL, 1854. 8°.

Van deze uitgave (*niet in den handel*), verrijkt met een *facsimilé* van het handschrift van A. R[OEMERS] V[ISSCHER], zijnde het opdragtsvers der vertaalster aan de schrijfster, werden 125 exemplaren gedrukt. SCHINKEL voorzag haar van een voorberigt, en VAN V[LOTEN] van eene *Inleiding*, behelzende nieuwe bijzonderheden aangaande ANNA, haren vader, en hare beide zusters, MARIA TESSELSCHADE en GEERTRUIDA, alsmede *Aanteekeningen* van taalkundigenaard.

Het handschrift, dat SCHINKEL toebehoorde, is beschreven in den door hem uitgegeven *Catalogus* (1e dl.) bl. 17. n°. 74, en in den *Catalogus zijner nagelaten boekerij*, bl. 12. n°. 97. Zie *Dagblad van 's Gravenhage*, 1854. n°. 101; en *de Eendragt*, 1854. n°. 13.

Nadere bijzonderheden betrekkelijk CONSTANTIJN HUYGENS en zijne familie, medegedeeld door A. D. SCHINKEL. Tweede stuk, 1856. 8°.

Van deze uitgave (*niet in den handel*) zijn 125 exemplaren gedrukt. Zij bevat:

1. Peterschap van de stad Breda over CONSTANTIJN HUYGENS.
2. Oordeel van FRANÇOIS VAN AERSSEN over CONSTANTIJN HUYGENS.
3. Portret van CONSTANTIJN HUYGENS door ANTONIE VAN DIJCK.
4. De schrijfpen van JUSTUS LIPSIUS.

5. Iets over *Hofwijck*.
6. CONSTANTIJN HUYGENS en ANNA MARIA SCHURMAN.
7. Dood van PHILIP HUYGENS.
8. HUYGENS' benoeming tot Ridder der Orde van St. Michel.
9. Oordeel van CHRISTIAAN HUYGENS over de gebroeders DE WITT.
10. Grafkelder der familie HUYGENS.

Zie den *Catalogus der nagelaten boekerij*, bl. 146 en 147. n°. 345. Beoordeelingen omtrent deze uitgave komen voor in het *Dagblad van 's Gravenhage*, n°. 123. en *Leydsche Courant*, n°. 56; alsmede in *de Eendragt*, 1856, n°. 1.

Een onuitgegeven brief van TOLLENS aan A. D. S[CHINKEL]; (medegedeeld in den *Algemeene Konst- en Letterbode* van 1856, n°. 46).

Deze brief, in het bezit van SCHINKEL, is vermoedelijk een dergenen, die opgeteekend zijn in den *Catalogus zijner nagelaten boekerij*; bl. 151. n°. 361. 82.

Nog iets over de 's Gravenhaagsche dagbladen, (door A. D. SCHINKEL).

Dit artikel, voorkomende zonder naam van schrijver in het *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage*, 1856. n°. 78, is, blijkens eene door SCHINKEL nagelaten aanteekening, door hem opgesteld. Hij liet daarvan ook afzonderlijke afdrukken in 8°. vervaardigen.

Vervolg van de handschriften en oude drukken (*incunabelen*), enz. deel uitmakende van de kunst- en letterverzamelingen van A. D. SCHINKEL, 1857. 8°.

Van deze uitgave (*niet in den handel*) bestaan 150 exemplaren.

Koningskrooning van Hollands Grave WILLEM de Tweede, uitgegeven door A. D. S[CHINKEL], met aanteekeningen van J. A. A[LBERDINGK] TH[IJM].

Opgenomen in den Almanak voor Nederlandsche Katholieken van 1859. Afzonderlijk uitgegeven te Amsterdam bij C. L. VAN LANGENHUIJZEN, 1859. 8°.

Men vindt de beschrijving van het handschrift, dat aan SCHINKEL toebehoorde, in den door hem uitgegeven *Catalogus*, bl. 20. n°. 81, en in den *Catalogus der door hem nagelaten boekerij*, enz. bl. 16. n°. 131.

NB. In den *Catalogus van de nagelaten boekerij* komt, op bl. 126. n°. 1776, voor als geschrift door SCHINKEL uitgege-

ven: "Hedendaagsche voorstelling van COSTER en de uitvinding der Boekdrukkunst in Frankrijk, 's Hage 1853. 8°."

Dit is onjuist; want A. DE VRIES schreef dat werk, en SCHINKEL, die daarbij eene korte voorrede voegde, gaf het uit ten voordeele van het COSTER's fonds.

LEVENSSCHETS

VAN

Jhr. Mr. WILLEM CORNELIS KAREL EVERTSEN DE JONGE VAN CAMPENSNIEUWLAND.

WILLEM CORNELIS KAREL DE JONGE werd op den 7den Maart 1814 te 's Gravenhage geboren, uit het huwelijk van MARINUS WILLEM DE JONGE VAN CAMPENSNIEUWLAND en MAGDALENA MARIA EVERTSEN, welke de laatste afstammeling was van het geslacht, dat zoo vele roemrijke zeehelden aan het vaderland heeft opgeleverd. Om die reden verzocht en verkreeg zijn vader, van Z. M. den Koning, de vergunning voor den jonggeboren zoon tot het dragen van den naam van EVERTSEN DE JONGE.

Reeds vroegtijdig, toen EVERTSEN de lessen op de Latijnsche school te 's Gravenhage bijwoonde, gaf hij blijken, dat hij begaafd was met meer dan gewonen aanleg. Zijne Akademische loopbaan, die omstreeks het jaar 1832 te Utrecht aanving, nam een groot deel van zijn leven in, en had op

de verdere ontwikkeling daarvan een niet onbelangrijken invloed. Hij hechtte veel, te veel mischien, geloof aan de vriendschapsbanden, die men aan Akademiën aanknoopt, of dikwijls ook slechts gemeend heeft aan te knoopen. Van zijn kant zeker was de vriendschap, die EVERTSEN destijds schonk, opregt en zonder achterdenken, maar helaas! niet altijd voorzigtig en gelukkig gekozen. De teleurstellingen, die daaruit voor hem voortsproten, bragten er hem welligt toe, om in lateren tijd tot een ander uiterste over te slaan en zich in eenzaamheid terug te trekken. Nimmer evenwel ontglipte aan EVERTSEN één woord ten nadeele van vorige bekenden en vrienden; eene groote verdienste voorwaar, te grooter naarmate het spreken en de achterklap over afwezigen een meer algemeen gebrek in de conversatie van velen pleegt te zijn. EVERTSEN bezat echter in alle tijden zijns levens te veel zin voor wetenschap en studie, om niet ook tevens het verkeer te zoeken van degelijke mannen, en zoodanigen vond hij in BIRNBAUM, LINTELO DE GEER, VAN HEUSDE, VREEDE en anderen, die hem aanspoorden tot krachtige en grondige studie, en die ongetwijfeld door hunnen heilzamen invloed hebben uitgewerkt, dat EVERTSEN, door alle de wederwaardigheden zijns levens heen, niet heeft opgehouden de wetenschap met liefde te beoefenen. — Niet zelden trad hij te Utrecht bij gelegenheid van publieke promotiën als opponent op, en dan sprak hij met uitstekende latiniteit en eene zeldzame copia verborum, veelal aangenamer voor het talrijk auditorium, dan voor den, in het naauw gebragten, doctorandus.

Toen hij in November des jaars 1845 de Hoogeschool voor goed vaarwel zeide en tot doctor in de beide regten bevorderd werd, was het dan ook geenzins na verdediging van eenige tot dissertatie bijéén geregen vellen druks, voor niemand dierbaar en kostbaar dan alleen voor den vader des doctorandus, maar na verdediging van een groot en grondig bewerkt Akademisch proefschrift van blijvende waar-

de, hetwelk vervat was in twee lijvige boekdeelen. Het was eene „Disputatio de delictis contra rempublicam admissis ac praecipue de horum maleficiorum conatu." Het onderwerp zelf reeds boezemde velen belangstelling in, omdat het aantal werken over het strafregt als wetenschap, welke in ons vaderland verschijnen, niet groot is; maar bovendien, omdat men wist, dat de dissertatie van EVERTSEN de vrucht was van eene studie, gedurende meer dan drie jaren uitsluitend aan het onderwerp gewijd. De schrijver had na eene praefatio en een proëmium zijn werk verdeeld in drie deelen, een literarisch-juridisch, een zuiver juridisch en een philosophisch-juridisch gedeelte. Hoewel de leer der staatsmisdrijven volgens het Romeinsche regt verreweg het grootste gedeelte van het boek had ingenomen, werd het niettemin besloten met eene korte uitéénzetting en opsomming van de bepalingen over de staatsmisdrijven in eenige rijken van Duitschland, terwijl er bovendien eene rijke en volledige literatuur van hetgeen over deze soort van misdrijven geschreven is, in wordt aangetroffen. De kritiek hier te lande was van oordeel, dat EVERTSEN eene te groote en niet altijd gelukkig verdeelde uitgebreidheid aan de behandeling van zijn onderwerp had gegeven; doch zij erkende tevens de groote verdiensten van het werk en des schrijvers bewonderingswaardige belezenheid. Dat het overigens als een zoogenaamd standwerk mag beschouwd worden, en geraadplecgd wordt door ieder, die hetzelfde onderwerp te behandelen heeft, getuigen de loffelijke vermeldingen, welke er sedert buitenslands aan te beurt vielen, als o. a. door den Hoogleeraar NIJPELS, in zijne *Bibliothèque choisie du droit criminel*, No. 1145, en door MITTERMAIER in zijne veertiende uitgave van FEUERBACH's *Lehrbuch des Peinlichen Rechts* (Giessen, 1847 § 162 en 163, 168—170 etc.).

Inmiddels was EVERTSEN na zijne promotie, te 's Hage als advokaat voor den Hoogen raad opgetreden, en nu deed zich het zonderlinge toeval voor, dat terwijl de vader als

minister het beleid der justitie in handen had, en veel te lijden had van de uitspattingen van eenige destijds bestaande dagbladen, de zoon in 1846 ex officio, met meer andere advokaten, werd toegewezen als verdediger aan de beruchte bende van MEETER c. s., in de zaak van de „Ontwaakte Leeuw," „Ooijevaar" en meer diergelijke schandblaadjes.

Welligt gaf de behandeling dier zaak aan EVERTSEN aanleiding, om meer bijzonder ook de persdelicten als een gedeelte der regtswetenschap tot een onderwerp zijner naauwgezette studie te maken; ten minste in 1847 zag een nieuw werk van hem het licht, getiteld: „Bijdrage over de leer der zoogenaamde délits de la presse," hetwelk in 1855 door eene tweede bijdrage over hetzelfde onderwerp gevolgd werd.

De studiën van EVERTSEN hadden zich intusschen niet tot het strafregt bepaald, maar ook uitgestrekt tot het internationale regt. De vruchten dier studiën bestonden voorcerst in een uitgebreid werk, hetwelk in 1850 verscheen: „Over de grenzen van de regten der gezanten" enz. en ten anderen in 1853, in eene vrij omvangrijke „Verhandeling over de regten van schrijvers en kunstenaars op hunne werken, voornamelijk uit het oogpunt van het internationale regt."

De beschouwingen van EVERTSEN over de délits de la presse, vonden bij R. VAN MOHL in zijne „Literatur der Staatswissenschaften" eene loffelijke vermelding, terwijl hier te lande de Hoogleeraar M. DES AMORIE VAN DER HOEVEN, in het tijdschrift *de Gids* van 1853, een overzigt leverde van de verhandeling over de regten van schrijvers en kunstenaars, en bij die gelegenheid aan de groote belezenheid en werkzaamheid van EVERTSEN regtmatige hulde toebragt.

Te midden van al den arbeid, welken deze uitgebreide werken moeten geëischt hebben, gaf ook nog een proces, hetwelk te 's Hage tegen een notaris werd gevoerd, aan EVERTSEN de aanleiding, om zijne opmerkingen in geschrift te stellen over de misdaad van valschheid. Het betoog des

schrijvers was in de eerste plaats gewijd aan eene ontwikkeling van de leer omtrent *faux*, en eindigde met eene toepassing van die leer op bovengemeld regtsgeding. In den vorm eener beoordeeling van twee, in de jaren 1846 en 1854 verschenen, dissertatiën leverde EVERTSEN DE JONGE eenige nadere opmerkingen over het begrip van valschheid en bedrog, in de *Nieuwe Bijdragen* van DEN TEX en VAN HALL, Jaarg. 1854.

Het was, naar 't schijnt, in het tiental jaren tusschen 1845 en 1855, dat EVERTSEN de grootste bedrijvigheid en lust tot openbaarmaking van de uitkomsten zijner studiën gevoelde, want behalve de vele reeds opgenoemde geschriften plaatste hij in 1854 in een ander regtsgeleerd tijdschrift, *de Themis*, nog een hoogstbelangrijk artikel „Over „de vervolging en strafbaarheid van beleedigingen begaan „door leden der Volksvertegenwoordiging in de uitoefening „hunner betrekking."

De studiën van EVERTSEN bewogen zich, zoo als uit zijne werken blijkt, hoofdzakelijk op het gebied van het staats- en van het strafregt; toch strekte zijne begeerte naar wetenschap zich ook nog over vele andere vakken uit, en uit zijne onderhoudende gesprekken bleek het genoegzaam, dat zijne belezenheid niet minder groot was op het terrein van geschiedenis en literatuur. De Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde erkende de verdiensten van EVERTSEN ook op haar gebied, door hem in 1855 tot haar medelid te verkiezen.

Lezen en studeren was dan ook voor EVERTSEN eene behoefte geworden, en gelukkig voor hem vond hij daarin voortdurende uitspanning, ook zelfs toen ziekte en lijden in de laatste jaren zijns levens zijn deel waren geworden. Met zekere stoïcijnsche gelatenheid droeg EVERTSEN zijne krankheden, hij klaagde nimmer, noch over zijn lijden, noch over de menschen, die in de dagen van tegenspoed niet altijd even welwillend en toegevend zich jegens hem betoond hadden. In het einde nam echter het lijden de

overhand en moest EVERTSEN zelfs zijne geliefkoosde studiën en lectuur laten varen, totdat hij op den 19den Februarij 1863, nog zeer onverwacht, overleed, diep betreurd en hartelijk beweend door eene bejaarde moeder, die gehoopt had, vóór haren eenigen zoon, den eindpaal des levens te zullen bereiken.

's *Gravenhage*,
April 1865. J. K. J. D. J.

LEVENSBERICHT

VAN

SIMON KARSTEN.

Toen STAR NUMAN in eene brochure, die tot het beste behoort wat over PH. W. VAN HEUSDE het licht heeft gezien, J. H. VAN BOLHUIS en SIMON KARSTEN bij uitstek de geleerde kweekelingen uit diens school noemde, had hij ongetwijfeld recht. Het doorwrochte proefschrift van VAN BOLHUIS over CATO's geschriften neemt altijd nog, niettegenstaande den geruimen tijd, die sedert zijne verschijning verloopen is en de verandering in de behandeling van de fragmenten der oudste Latijnsche Schrijvers, eene eervolle plaats in op het terrein der Romeinsche Letterkunde, en wanneer hij zich bij de Philologie had bepaald, was het te verwachten geweest, dat hij op dat gebied een schitterenden naam zich zou hebben verworven. Maar VAN BOLHUIS wendde zich, afgeschrikt door de geringe aanmoediging, die zijn vak in ons land vond, tot de geschiedenis, en werd na wei-

nige jaren ten ontijde aan de wetenschap ontrukt. KARSTEN had het geluk van bij de studie, die hij zich aanvankelijk had verkozen, te blijven en daardoor tot onderscheiding te geraken, en zijn dood werd te recht betreurd als een verlies voor de beoefening der klassieke letterkunde.

Niemand heeft bij zijn leven in ruimeren kring door zijne philologische studie invloed uitgeoefend dan VAN HEUSDE. Niet maar letterkundigen, maar ook rechtsgeleerden en theologanten beroemden er zich op uit zijne school te zijn voortgekomen. 't Was of door hem de oude letterkunde de koninklijke plaats zou hernemen, waarvan zij door de verandering der tijden allengs verdrongen was. Van den bevalligen vorm, waarin de schriften der ouden gegoten zijn, tot de zaken doordringende, vond hij daarin wat eene algemeene toepassing ook nu nog toelaat. De wenken, die hij gaf, werden ook door beoefenaars van andere vakken ter harte genomen en enkele van zijne gedachten door hen toegepast of uitgewerkt.

Groot was de invloed van zijne persoonlijkheid juist omdat hij, dien zelf nauwlijks beseffende, de belangstelling, die hij inboezemde aan de voortreffelijkheid van zijne lievelingsschrijvers uitsluitend toeschreef. Wie eenigen tijd met hem in betrekking stonden, voelden iets van die betooverende kracht, die SOCRATES op zijne vrienden uitoefende, zoodat zij voor dezelfde waarheden en beginselen ijverden en in 't onderwerp van studie hem volgden. Goed student in de letteren te Utrecht te wezen en de Platonische philosophie niet met VAN HEUSDE te beoefenen, was ondenkbaar.

KARSTEN was zoo al niet door de zelfstandigheid van zijn geest — hij was nog nauwlijks meer dan een kind — dan toch door zijne opleiding geheel in staat om zich het onderwijs van VAN HEUSDE ten nutte te maken. In 1802, den 13den Juni geboren, had hij, toen hij in Januari 1818 onder de akademieburgers werd opgenomen, nog geen zestien jaar bereikt. Als eenige zoon van den Conrector aan de Utrecht-

sche Latijnsche scholen H. KARSTEN, had hij door diens bijzondere hulp den gymnasiaal-cursus in vier jaar, één minder dan gewoonlijk, afgelegd. Het gevaar, waaraan de vrijheid van het akademieleven den knaap zou hebben blootgesteld, indien hij op zich zelven had moeten staan, werd voor hem afgewend door het verblijf in het ouderlijke huis, waardoor de gelegenheid tot studie vermeerderd wordt in dezelfde mate als eene vroegtijdige zelfstandigheid daar moeilijker te bereiken is. KARSTEN werd hooggeschat door jongelieden, die zijne bedrevenheid in de oude talen op prijs stelden, en onderscheidde zich weldra ook in het gezelschap *Musis Coniunctiores* door netheid van stijl, grondig nagaan van 't geen hij las, vlug Latijn spreken en stellen en eene onvermoeide werkzaamheid. Sommige vrolijke klanten mochten zich in 't begin ten zijnen koste vermaken, en anderen grimlachen, wanneer hij, als het uur reeds voor een goed deel verstreken was, de collegiekamer binnenstapte, omdat hij zich aan zijne bijzondere studiën moeilijk ontrukken kon; spoedig werd de toon anders, toen zij begrepen, dat zij zijne hulp tot voorbereiding voor hunne examina konden gebruiken, en dat hij altijd vroeg genoeg kwam om des gevorderd te toonen, dat hij volmaakt voorbereid was. Voor jongelieden in de omstandigheden van KARSTEN is de akademietijd al zeer licht uitsluitend studietijd, en ik zal het hem niet tot bijzondere verdienste rekenen, wanneer hij zich door de verstrooiingen van het akademieleven niet liet medeslepen, maar wel acht ik het hoog, dat hij op dien leeftijd bij zijne werkzaamheden niet eenvondig het afgebakende spoor volgde, maar zich een eigen weg baande.

Bij den jongen KARSTEN, die een diep gevoel had, en van godsdienstige Oud-Roomsche ouders eene vrome opvoeding had genoten, moest de ietwat dweepachtige bewondering van PLATO weerklank vinden. Hij behoorde weldra tot de jeugdige vrienden van VAN HEUSDE, die in beperkteren kring van diens omgang genoten. Hoezeer het waar is, dat

VAN HEUSDE zich niet uitsluitend tot PLATO bepaalde en het overwicht, dat die schrijver in zijn onderwijs had, door hen, die het niet genoten, ligt te groot werd voorgesteld, wáár is het niet te min, dat geen auteur met meer zorg werd behandeld dan de stichter der Academie, en dat deze het middelpunt vormde, waarom zich de overige deelen van de philologie schaarden. Het grammatikale element stond meer op den achtergrond dan, toen vooral, wenschelijk was. De richting van VAN HEUSDE was in zijne Platonische studiën op de zaken gericht, en ofschoon hij in zijn Specimen Criticum een voortreffelijk bewijs heeft gegeven, dat hij de conjecturaal-kritiek met geluk kon beoefenen, toch werd de tekstkritiek in later tijd stiefmoederlijk door hem bedacht. KARSTEN bestudeerde PLATO met liefde, evenzeer THUCYDIDES en PINDARUS, maar toch op eene andere wijze dan VAN HEUSDE. Te oordeelen naar de Dissertatie, waarop hij in 1825 den doktoralen titel ontving (*Pindari Carmina tria*, *Olympiorum* II *et* VI. *Pythiorum* I. *Prooemio et annotatione explanavit et illustravit* S. KARSTEN. Trai. 1825. 227 pagg.), was het hem niet genoeg om uit den auteur, dien hij behandelde, algemeene rezultaten op te maken over den geest en den inhoud zijner wereldbeschouwing, maar was de grondige behandeling van den tekst en de toelichting van den inhoud bij hem hoofdzaak. Brandende begeerte naar kennis en onvermoeide ijver drong er hem toe om het geheele veld der Grieksche letterkunde te omvatten; en hij gebruikte voor de zaakkennis niet alleen de bronnen, die voor de hand liggen, maar ook die werken der oudere litteratoren, die hoezeer minder smaakvol en kritisch en daarom meestal ter zijde gelegd, toch een schat van eruditie bevatten. De methode van KARSTEN was eene geheel andere dan die van VAN HEUSDE. KARSTEN had het geduld om het dorre veld der philologische literatuur van een vorig tijdperk te doorkruisen en de Grammatici op te slaan, terwijl VAN HEUSDE in den lusthof der Grieksche letterkunde bloemen verzamelde om daarvan een bevalligen

krans te vlechten. VAN HEUSDE had bij den voortgang zijner studiën langzamerhand zich gewend het oog te slaan op den grooteren kring der maatschappij; KARSTEN had ontzag voor de geleerdheid als zoodanig, en werd onwillekeurig in tegenstelling van zijn leermeester, vakgeleerde. Doch het is tevens waar, dat de aan KARSTEN eigene zin voor het verhevene en diepzinnige door VAN HEUSDE's omgang niet weinig werd gevoed. PINDARUS en AESCHYLUS en de wijsgeeren, die tevens dichters waren, zijn het geweest, die hem steeds het meest hebben aangetrokken.

Voordat KARSTEN nog zijne akademische loopbaan ten einde had gebracht, werd hem door den toestand, waarin zijn vader verkeerde, een praktische werkkring aangeboden. Den 2den December 1822 werd hij in plaats van zijn vader, wien om vèrgevorderden leeftijd pensioen werd toegekend, op de zeer geringe bezoldiging van *f* 500 tot derden Praeceptor te Utrecht aangesteld. Toch bleef de studie, die hij ook in een vriendenkring met A. EKKER [1], vroeger zijn akademievriend, thans zijn ambtgenoot en eenige andere literatoren, waaronder ROVERS en STAR NUMAN, ijverig voortzette, blijkens zijn proefschrift, zijne hoofdbezigheid. Want een stuk als dit, de bovengenoemde PINDARI *Carmina tria*, kan niet zonder grondige studie tot stand komen. Het geeft den tekst grootendeels naar BÖCKH met eene breede uitlegging en toelichting. PINDARUS verstaanbaar te maken is eene taak, waarvoor wel veteranen in 't vak zouden terugdeinzen, en vermetel kon het toen schijnen om na BÖCKH en DISSEN, wier werk toen nog nieuw was en in de onverdeelde bewondering van de literatoren deelde, dat onderwerp te behandelen. Doch de uitkomst rechtvaardigde de keuze. GEEL was van oordeel, dat zij, die beweerden dat aan de

---

1 Aan wiens welwillende mededeeling ik veel van het bovenstaande verschuldigd ben.

auteurs, die *ééne goede* uitgave beleefd hadden, te vergeefs nog veel moeite en arbeid wordt besteed, door het boek van KARSTEN zich van het tegendeel konden overtuigen [1]. En te recht. Vergelijkt men DISSEN als interpres met KARSTEN, de laatste behoeft in rijkdom van bewijsplaatsen en belezenheid niet achter te staan en wint het in natuurlijkheid en eenvoudigheid. Daarbij heeft KARSTEN in het beoordeelen der voorstelling van BÖCKH over den tweeden Olympischen Zegezang (p. 31) zich door den glans van een grooten naam niet laten verleiden om aan hypothesen zijn zegel te hechten, die, hoe schrander en uitlokkend ook en met hoeveel talent en kennis ook voorgesteld, toch den toets van een bezadigd onderzoek niet kunnen doorstaan. De voornaamste verdienste van het stuk is de verklaring; op de poëzie van PINDARUS is het ἐς δὲ τὸ πᾶν ἑρμηνέων χατίζει (Ol. II. 93) ten volle toepasselijk; en niet eens kan men zeggen, dat de βέλεα van den dichter zijn φωνᾶντα συνετοῖσιν. Het is dus zeer begrijpelijk, dat de exegetische annotatie een groote plaats inneemt (p. 65—218). Die verklaring strekt niet alleen om den dichter te doen begrijpen, maar ook om hem te leeren waardeeren. De overdrachtelijke spreekwijzen worden door overeenkomstige plaatsen toegelicht, het aanschouwelijke der voorstelling in den gedachtengang ontvouwd, de uitspraken des dichters door vergelijking van andere dichters en wijsgeeren verduidelijkt. Van het taalkundige wordt niet meer werk gemaakt dan om de opgenomene lezing te verdedigen, maar dán ook daaraan de vereischte zorg besteed. Ongetwijfeld had de aanteekening korter kunnen zijn, wanneer KARSTEN zich alleen had voorgenomen om zich tot het onvermijdelijke te bepalen; hij had dan Scholia kunnen schrijven; hij verkoos op het voetspoor van WYTTENBACH die breedere interpretatie, die met liefde alle deug-

1 In de *Bibl. Crit. Nov.* Vol. II. p. 49.

den van den auteur in een helder daglicht stelt, berekend voor hen, die na eene algemeene kennis der taal zich te hebben eigen gemaakt, in de eigenaardigheid van een auteur wenschen ingeleid te worden, en hij gebrnikte een vorm, die door bevalligheid uitlokt; want het Latijn is gemakkelijk en vloeiend, zonder eenige jacht op effekt en doorgaans zuiver. Hij had in dit opzicht zeker te danken aan de goede lessen van VAN GOUDOEVER, die daaraan eene bijzondere zorg wijdde. In de algemeene inleiding herkent men de manier van VAN HEUSDE. Verlangt men een bewijs, hoe verhevene en wijsgeerige gezegden en dichterlijke uitdrukkingen vooral KARSTEN aantrokken, men kan dit vinden in de uitvoerigheid, waarmede deze worden behandeld op p. 84 (vs. 37), 85 (vs. 39), 100 (vs. 62), 111 (vs. 82), 118 (vs. 97), 179 (vs. 12), enz.

Aan deze eerste proeve had KARSTEN behalve zijn doktoralen graad de vriendschap te danken van GEEL, die op zijne toekomst een groot gewicht uitoefende. GEEL herhaalde in een bijzonderen brief den lof, dien hij KARSTEN in 't openbaar had toegezwaaid. „Tu vero, schrijft hij, recta via insistis." En verder; „snmmo opere gaudeo te censuram operis tui aequo animo tulisse: pancissimi sane sunt, qni vel minimam reprehensionem patienter audiant, nec indignentur, in quibus ipsi diu desudaverint, haec ab aliis, brevis tantnm temporis consuetudine cognita, censeri. Qui qnum aliquid dicere videantur, ipse ad hoc censorium mnnns saepe invitus me accingo." Maar KARSTEN behoorde niet tot het getal van hen, die GEEL bedoelt. Daarvoor had hij te veel bescheidenheid. Door eene ruwe bejegening voelde hij zich diep gegriefd, maar hij zou zich zeker voor lichtgeraakt hebben gehouden, indien hij de weinige aanmerkingen van GEEL, die onbeteekenend waren in vergelijking met den lof, die hem ten deel viel, niet in dank had aangenomen.

De betrekking te Utrecht kon, al ware het slechts om de

karige bezoldiging geen blijvende zijn. Wel werd KARSTEN in het jaar na zijne promotie tot 2den Praeceptor bevorderd, maar eene betrekking aan het Koninklijk Athenaeum te Brussel, waar hij bijna op denzelfden tijd tot Leeraar van de derde klasse werd aangesteld (Oct. 1826), was voor hem verkieselijk. Het Athenaeum was even als de tegenwoordige Athenées Royaux in België niet anders dan een uitgebreid Gymnasium. De werkkring van KARSTEN, schoon hij gewoonlijk *Professeur de Syntaxe* betiteld werd, was geen andere dan van Praeceptor der derde klasse. Syntaxe heette in de wandeling de klasse die op de eerste en tweede figuur, d. i. de beide onderste volgde, gelijk ook thans nog de beide hoogste klassen aan de Koninklijke Athenées in België Poésie en Rhétorique genoemd worden. Dagelijks had KARSTEN zes of zeven uren les te geven. Won hij dus in studietijd niet, in andere opzichten bood de tweede residentie van het rijk hem aan, wat Utrecht hem niet geven kon. Als middelpunt van het politieke leven was Brussel voor iemand, die tot nog toe uitsluitend voor de studie had geleefd en gevaar liep kamergeleerde te worden, de juiste plaats om belangstelling in den politieken toestand op te wekken. Met eenige weinige Hollandsche vrienden, die te Brussel posten bekleedden en aan wie KARSTEN zich aansloot, kon hij daar spoedig opmerken, hoe de vereeniging eene „discors concordia rerum" was, en hij werd tot deze overweging gedrongen als hij bedacht, wat eene omwenteling voor hem ten gevolge zou hebben. Hij werd dus als het ware genoodzaakt om zich op de hoogte van den politieken toestand te houden, en ofschoon hij in brieven bij herhaling verzekert, dat hij niet de bevoegde beoordeelaar daarvan is, toonen toch zijne woorden, dat hij de stelling der partijen goed beoordeelde. „Wanneer men," schreef hij o. a. in November 1829, „de oorzaak van alle deze verwarringen en oneenigheden nagaat, „dan geloof ik, dat de onstandvastigheid van het Gouvernement er voornamelijk de oorzaak van is. Men heeft eene

„natie willen hervormen zonder dezelve genoegzaam te ken„nen; men heeft nieuwe instellingen gemaakt, en men legt „de noodige kracht niet aan den dag om dezelve te hand„haven. Zijn de teugels eens losgelaten en de driften aan „het hollen, dan zijn zij niet ligtelijk te weêrhouden. In„dien het gouvernement van nu af aan niet pal staat, maar „voortgaat met concessiën te doen, dan zal dit [de gisting, „die toen werd opgemerkt] slechts het begin zijn van „twisten en partijschappen." Weinige dagen later (6 Dec. 1829) schreef hij, dat de zaken (waarschijnlijk ten gevolge van de aangebodene wet op het openbaar onderwijs) een meer bedenkelijk aanzien kregen. Hij wenscht zijnen vrienden geluk dat zij nu met het hof achter den Moerdijk verschanst zitten, waar zij alles met geruste oogen kunnen aanzien, „maar voor ons Hollanders, die hier aan de spits „staan," schrijft hij „is het zaak op onze hoede te zijn." Er was toen een oogenblik, dat dezen er aan dachten, om zich uit Brussel te verwijderen, maar door den meer krachtigen toon in den brief van den Koning aan de Staten-Generaal (ten geleide van een wetsontwerp, waarbij beleediging van den Koning of zijn huis op straffe van gevangenis wordt verboden, 12 December) bedaarde de storm weder voor eenigen tijd. Was de rust ook niet geheel hersteld, de *crisis* scheen KARSTEN op het laatst des jaars (28 December, nadat de begrooting den 23 December was aangenomen) voorbij te zijn. Niettegenstaande door de geestelijkheid ijverig werd voortgegaan met het opzenden van petitiën, schijnt het toen echter in Brussel betrekkelijk kalm te zijn geweest. Maar de discussiën over de petitiën in Maart 1830 toonden, dat er slechts een vonk noodig was, om de aanwezige brandstof weder te doen ontvlammen. KARSTEN betreurde het zeer, dat in het onderwijs zooveel concessiën aan de geestelijkheid werden gedaan [1].

1 Hij bedoelde het Koninklijk Besluit van 2 October 1829, waar-

Waar geen bisschoppelijke Seminariën bestonden, werden overal Succursalen door de geestelijken opgericht; „indien," meende KARSTEN, „het gouvernement zich zoo het heft uit „de hand gaf, zouden weldra de Koninklijke Collegiën voor „afbraak kunnen verkocht worden." Zoo betroffen hem de woelingen van de partijen niet alleen als Hollander maar ook als docent. Tot de Curatoren van het Athenaeum behoorde sedert Mei 1828 BARTHÉLEMY, dezelfde, die zich in de vergadering der Staten, (Vergadering van 17 November 1829) door zijn voorstel over het eventuëel in beschuldiging stellen van de Ministers als een woelgeest en hevig opposant deed kennen. Die heer, vooral geen beschermer van de humaniora, bedreigde het Athenaeum, zoodra hij Curator was, met eene geheel nieuwe inrichting van onderwijs, die echter gelukkig niet werd aangenomen. Ook was belangstelling voor oude literatuur niet te verwachten bij een publiek, dat met koortsachtige spanning een staatsomwenteling te gemoet ging, buitendien voor deze studiën vroeger geen bijzondere sympathie had getoond, en thans het onderwijs slechts als eene partijzaak beschouwde. Wat de Belgische literatuur opleverde of liever niet opleverde is bekend. „Ook „de Belgische literatuur (gelijk men die noemt)," zoo bericht KARSTEN, „is in hare volle kracht. Nieuwe uitgaven van „Fransche schrijvers volgen elkaar onophoudelijk op, zoodat „wij zelfs Parijs de loef afsteken. Waarlijk in dezen opzich-

bij op 't verlangen der bisschoppen de openbare toelatings-examens tot de bisschoppelijke Seminariën waren afgeschaft, en de op 9 Jannarij 1830 toegezegde afschaffing van het Collegium Philosophicum. De bisschoppelijke inrichtingen namen ongetwijfeld eene menigte leerlingen op, die niet van plan waren geestelijken te worden. Te Gend werden, in Januari 1830, 300 jongelieden geëxamineerd om op het Seminarie te worden toegelaten. De aanhangige wet op het onderwijs, den 26 November ingediend, liet het geestelijk onderwijs onaangeroerd, en maakte daarentegen het oprichten van bijzondere scholen van de toestemming van het bestuur afhankelijk.

„te verdient Brussel den eersten rang onder alle roofstaten; „wij jagen op alle voortbrengselen, die de Fransche pers op„levert; deze vrijbuiterij verrijkt niet alleen onze beurs maar „ook onze literatuur; want wij pronken met vreemde veeren „zoo goed alsof ze ons eigen waren. Met regt meenen wij „dus, dat deze uitgebreide tak onzer literatuur op de *hooge* „aanmoediging en bescherming van het gouvernement mag „aanspraak maken, want of onze *eigene* literatuur daarbij „een weinig moge lijden — wat komt dit daarbij in aan„merking?"

Dat KARSTEN in dezen staat van zaken niet dan gebrekkig kon doen, wat BAKE (Bibl. Crit. Nov. V. p. 532) hem toeschrijft, dat hij „primus post multa secula horum studio„rum severitatem et elegantiam instaurabat, itaque Batavo„rum laudes in Belgii solum illiteratum transferebat," laat zich licht begrijpen. Toch deed hij wat hij kon. Als eene poging om de woelingen der bewegingspartij tegen te gaan beschouw ik KARSTEN'S plan tot oprichting van een tijdschrift voor het onderwijs, hetwelk hij in het begin van 1829 vormde en aan VAN HEUSDE en VAN BOLHUIS, zijn opvolger aan 't Gymnasium te Utrecht, mededeelde. Hij wenschte tevens een paedagogisch Genootschap op te richten, met het doel om het goede, dat in het Noorden en Zuiden gevonden werd, door onderlinge mededeeling meer algemeen te maken. Het kwam evenwel niet verder dan tot het plan. Eenigen in de Noordelijke provinciën zijn waarschijnlijk van deelneming teruggehonden door het bijna gelijktijdig door den Rector van Sneek, AMERSFOORDT, opgevatte voornemen om een paedagogisch tijdschrift uit te geven onder den titel van *Tempora Subseciva Palladi et Musis sacrata.* De grootste moeilijkheid intusschen was in de onverschilligheid van de leeraren in 't algemeen; zoolang het bij plannen maken blijft, schreef KARSTEN den 28 December 1829, vindt men deelnemers in overvloed, doch als het op daden aankomt, treden zij allen terug. Daarenboven is het alleszins twijfelachtig of er voor

dergelijk tijdschrift genoegzame belangstelling zou zijn geweest. De paedagogiek was bij ons Hollanders niet in eere noch bij de philologen noch bij het grootere publiek. Door WYTTENBACH werd eene betrekking aan eene Latijnsche school beschouwd als iets, waar men niet buiten kon, om in 't vervolg van tijd wat beters te verkrijgen. Eerst later, vooral na de instelling van het Staatsexamen van 1845, begon men meer te erkennen, dat het niet genoeg is een niet onbedreven philoloog te zijn om de eischen van het onderwijs te kennen en te bevredigen, en goede docenten als zoodanig meer op prijs te stellen. Toen eenige maanden nadat KARSTEN zijn plan had opgevat, in Juli 1830, het Genootschap van Leeraren aan de Nederlandsche Gymnasiën tot stand kwam, was eene van de eerste zaken, die besproken werden, de uitgave van een tijdschrift, dat niet alleen paedagogisch maar ook philologisch wezen zoude, in zoo verre als het ook aanteekeningen op oude schrijvers zoude bevatten. Zeven jaren daarna kwam het eerste stuk van de *Symbolae* uit. Het is bekend, dat het aan philologen, met name aan GEEL, niet voldeed. GEEL meende, dat de goede naam onzer philologie daardoor buitenslands niet werd bevestigd. Daartegen werd aangemerkt [1], dat het onbillijk was, dit te verwachten; dat het volstrekt niet in de bedoeling had gelegen, om eene voortzetting te geven van de Bibliotheca Critica. Dus was het praktische de hoofdzaak. Maar verhandelingen over paedagogische vragen, over de beste methode van onderwijs in verschillende vakken, over de regeling van het Gymnasiaal onderwijs, over schooluitgaven, leerboeken en dergelijke, zoude men daar vergeefs zoeken. Voor deze onderwerpen verwachtte men geen belangstelling. Eerst in de volgende stukken vindt men een en ander wat daartoe betrekking heeft. KARSTEN zoude

---

1 Zie het voorbericht voor Fasc. IV. pag. VII.

meer bepaald een orgaan voor paedagogiek in 't leven hebben geroepen. Hij wendde zich althans tot een zijner vrienden met verzoek, om hem in de aankondiging van schoolwerken ter zijde te staan en hem aanmerkingen mede te deelen over het onderwijs van historie en geographie. Of het intusschen zijne zaak was om de omslachtige correspondentie en anderen administrativen arbeid voor de geregelde verschijning van een tijdschrift op zich te nemen, en of Brussel de geschikte plaats was, is mijns inziens alleszins twijfelachtig. Het blijkt niet, dat hij daar iemand had op wiens voortdurende medewerking hij kon hopen. Er waren zelfs onder zijne ambtgenooten, wier hulp hij zeker zoude geweigerd hebben. Zijn „principaal" had in 1827 een Lexicon Latino-Graeco-Belgicum uitgegeven, opgedragen aan Zijne Majesteit, waaraan in de Gazette des Pays-Bas behoorlijk recht wedervoer door een auteur, „die onbekend „wilde blijven, maar dien KARSTEN anders zoude hebben „kunnen noemen."

Ook eene andere poging om op den publieken geest te werken, de uitgave van een politiek geschrift getiteld: *de Lans van* ACHILLES, kwam niet veel verder dan tot het plan. Slechts drie afleveringen, waarin KARSTEN bijdragen gaf, schijnen daarvan uitgekomen te zijn [1].

Was Brussel al niet de geschikte kweekplaats voor philologie, toch bracht het verblijf aldaar KARSTEN in betrekking tot mannen, die den eersten rang in de beoefening dier wetenschap innamen. VICTOR COUSIN bezocht bij herhaling België. „Voor eenige weken," schrijft de vijfentwintigjarige Professeur de Syntaxe in December 1827, „heb ik de eer „gehad den Paryschen Professor met zijn Duitschen vriend „HEGEL alhier te zien; — echter niet op den catheder, maar „aan den disch; alwaar ik het genoegen had op te merken,

1 Mededeeling van den Heer Mr. A. G. A. VAN RAPPARD.

„dat Philosophen zich aan tafel even smakelijk bedienen als „wij ἰδιῶται. Na het zien van HEGEL kreeg ik sterken trek „om eens van zijne philosophie te proeven. Ik ben begon- „nen zijn systeem te bestuderen; in het eerst zag ik niets „dan — duisternis, deze klaarde zich echter onder het le- „zen op; een diepdenkenden geest zal in hem niemand mis- „kennen; maar alles is abstract en dialectisch in den hoo- „geren zin; ik verwonderde mij dus niet zeer, dat hij met „de *Initia Philosophiae Platonicae* van VAN HEUSDE minder „sterk ingenomen was. Echter wekte deze Duitsche hoog- „moed omtrent ons Nederlanders eenigen nationalen wrevel „bij mij op. Met groot genoegen hoor ik dat BOUTERWECK en „HEEREN echter anders over VAN HEUSDE's werk oordeelen „in de Gött. Anzeigen [1]."

IJveraar voor het Platonisme was KARSTEN toen waarschijnlijk evenmin als later; dat hij de hooghartige verwerping der *Initia* euvel opnam, lag in een zeer vergeeflijk gevoel van nationaliteit tegenover den aan het feestmaal door onbevoegde beoordeelaars gevierden Duitscher, en ongetwijfeld tevens in de liefde voor VAN HEUSDE, in wiens roem ook zijne leerlingen deelden, en wien zij als een vriend aanhingen. KARSTEN bewonderde in HEGEL de scherpe en fijne dialektiek, en in dat opzicht beval hij de bestudeering vooral van zijne *Philosophie der Geschichte* en *Geschichte der Philosophie* aan, een raad, dien overigens zeer weinigen hebben opgevolgd, maar dat hij ooit in zijne bewondering verder is gegaan dan tot het formeele, is mij niet gebleken. Hij wenschte zich niet openlijk aan de volgelingen van HEGEL, die toen te 's Gravenhage diens leer ingang trachtten te doen vinden, aan te sluiten, en slechts met schroom plaatste hij eene niet - Hegeliaansche kleine

1 In de *Gött. Anz.* van 8 November 1827, S. 1769, ff. komt eene aanprijzende recensie van de *Initia* voor, maar anoniem.

bijdrage in het Hegeliaansche tijdschrift, die geheel tegen zijne bedoeling met zijn naam verscheen.

Van blijvender en grooter gevolg was de beoefening der oude philosophie. Reeds als student had KARSTEN op raad van VAN HEUSDE het plan gevormd om de fragmenten van de Grieksche Wijsgeeren vóór SOCRATES te verzamelen. Hij stelde zich voor om uit de verspreide overblijfselen en de getuigenissen der ouden een getrouwe en volledige voorstelling van hunne wijsbegeerte te geven. Daartoe moest de stof uit schrijvers van allerlei soort en tijd bijeengezocht en zooveel mogelijk tot een geheel verwerkt worden, waarbij de aard der bronnen vooral moest bekend zijn; want de individueele meening van den berichtgever is bij de overlevering van wijsgeerige leerstellingen zelden zonder invloed. De fragmenten moesten niet alleen kritisch gezuiverd, maar ook de gedachten, die hare oorspronkelijke frischheid en eigendommelijkheid verloren hadden, hersteld worden. Het was niet maar de bedoeling, aan te toonen hoe eenige denkbeelden van PLATO in de oudste philosophie geworteld waren, maar op en om zich zelven moesten de eerste Grieksche denkers volledig en grondig gekend worden.

Deze moeilijke taak heeft KARSTEN met betrekking tot XENOPHANES, PARMENIDES en EMPEDOCLES op voortreffelijke wijze volbracht. Aanvankelijk werd de uitvoering door zijne verplaatsing naar Brussel eenigszins vertraagd; de noodige hulpmiddelen moesten derwaarts van Leiden en Leuven ontboden worden. Eerst in 't begin van 1828 werd het werk met XENOPHANES aangevangen; PARMENIDES volgde in 1835, EMPEDOCLES in 1838 [1]. Vooraf gaat in elk deel

---

1 De algemeene titel is: „Philosophorum Graecorum veterum praesertim qui ante Platonem floruerunt operum reliquiae. Recensuit et illustravit S. KARSTEN." Het eerste deel bevat in twee stukken XENOPHANES en PARMENIDES, het tweede deel EMPEDOCLES. De afzonderlijke titel is: „XENOPHANIS [PARMENIDIS, EMPEDOCLIS]

eene levensbeschrijving, daarop volgen de fragmenten en eindelijk eene uiteenzetting van de philosophie. Het laatste gedeelte is naar mijne meening het verdienstelijkste van het werk.

Het is hier de plaats niet, om in bijzonderheden te treden; wij bepalen ons dus slechts bij eenige opmerkingen, die het eigenaardige in de behandeling van KARSTEN kunnen kenmerken.

Meer dan anderen heeft KARSTEN den invloed van den dichterlijken vorm, waarin de oudste wijsbegeerte vervat is, op 't oog gehouden. Dat eene scherpe logische bewijsvoering daarmede niet strookt, dat zelfs consequentie niet overal kan verlangd worden, heeft hij b. v. bij EMPEDOCLES in tegenstelling van RITTER [1] te recht in aanmerking genomen. Een philosophisch didaktisch gedicht vordert uit zijn aard eene andere behandeling dan eene wijsgeerige verhandeling. Wanneer EMPEDOCLES in zijne cosmogonie van den sfeer, die alle grondstoffen bevatte, zegt, dat zijne deelen werden ondereengemengd, en daarbij de uitdrukking gebruikt, dat alle leden van *den god* trilden, en wanneer XENOPHANES aan de godheid eene bolvormige gedaante toekent, dan is een en ander, omdat het in strijd is met de overige leer van beiden, blijkbaar 't gevolg van dichterlijke veraanschouwelijking en niet meer dan een beeld.

En niet alleen de dichterlijke vorm maar ook de inwerking van den tijd en van de gelijktijdige of vroegere wijsgeeren wordt in rekening gebracht. XENOPHANES stelde zich in

„carminum reliquiae. De vita ejus et studiis disseruit, fragmenta „explicuit, placita illustravit S. KARSTEN." Het eerste stuk kwam oorspronkelijk te Brussel en 's Gravenhage bij FRANK uit, maar is spoedig tot het fonds van JOH. MULLER te Amsterdam overgegaan, waar ook de volgende stukken uitkwamen.

1 RITTER's tweede uitgave (ik bedoel van de Geschiedenis der Philosophie) verscheen een jaar vóór den EMPEDOCLES van KARSTEN.

zijne leer van God tegenover de Pythagoreërs, PARMENIDES tegenover LEUCIPPUS en HERACLITUS. Hunne uitspraken zijn door die tegenstelling stelliger geworden, en het overdrevene, dat er in is, wordt daardoor verklaarbaarder.

KARSTEN heeft zich voorts vrij gehouden van de zucht tot systematizeeren, eene fout, waarin schrijvers over philosophie zoo gemakkelijk vervallen. Toch heeft hierdoor de diepte van opvatting niet geleden. De ingewikkelde, bijna sophistische bewijsvoering der Eleaten, wanneer zij zich in de natuur van hun Een en Al (ἓν καὶ πᾶν) verdiepen, wordt meesterlijk behandeld. Zoo toont ook KARSTEN, wanneer hij opmerkt, dat de Eleaten den grond hebben gelegd voor PLATO's meening aangaande twee soorten van menschelijke kennis (wetenschap en meening), met groote scherpzinnigheid het verschil aan tusschen beider gevoelens. Zoo is 't ook met betrekking tot de Ideën in verband met het Eleatische Een. Het zonde niet moeilijk vallen aan te toonen, hoe zelfs in bijzaken dezelfde degelijkheid is waar te nemen.

Van uitgebreide bronnenstudie geeft elke bladzijde bewijs. KARSTEN was evenzeer te huis in PLATO en ARISTOTELES als in de Neo-Platonici en de Kerkvaders. Hij had hun geest gevat en kende hunne zwakke punten. Hij doorzag de oorzaken hunner dwalingen en wist de kern van waarheid, die onder de omslachtige redenering der Neo-Platonici bijna bedolven was, te onderkennen. Hij begreep, hoe de subjektive meening zelfs van een ARISTOTELES en zijn gemis aan vatbaarheid om zich in den geest der dichterlijke wijsgeeren te verplaatsen, op de voorstelling van de geheele oudheid een nadeeligen invloed hadden gehad. In die oude wijsgeerige poëzie is meer intuïtie dan betoog; eene koude redeneering is daarop allerminst van toepassing; hier en daar schitteren eenige treffende waarheden als lichtende punten, maar het geheel moet men niet aan eene al te fijne ontleding onderwerpen. Te scherpzinnig b. v. trachtte de Stagi-

riet aan te toonen, dat, waar volledige en algemeene stilstand is, geen tijd bestaat, en dat EMPEDOCLES met zich zelven in tegenspraak was, terwijl hij rust aannam zonder den tijd op te heffen, en ten onrechte maakte hij uit enkele uitspraken van XENOPHANES op, dat deze de wereld met God voor identisch had verklaard, waarin hij door alle volgende schrijvers werd nagepraat. Zelfs is het beroemde ἓν τὰ πάντα ten onrechte door ARISTOTELES aan PARMENIDES toegekend, wien hij dus aansprakelijk stelde voor eene gevolgtrekking, die deze zelf nooit had gemaakt en misschien zou hebben afgewezen. Geringe verdienste is het, in vergelijking met deze kritiek van ARISTOTELES, om de onjuistheid der berichten van CICERO, die even onbedreven was in de oudste philosophie als oppervlakkig in de gelijktijdige, aan te toonen. Moeilijker was het om uit de verwarde voorstellingen der Neo-Platonici, die, voor hunne eigene leerstellingen ingenomen, de fijnere schakeeringen tusschen de begrippen van oudere, onderling aanverwante wijsgeeren, onwillekeurig bijna geheel uitgewischt hadden, het ware weder te vinden. Het onderscheid tusschen δοξαστά en νοητά, het criterium der waarheid en de wereld der Ideën of den κόσμος νοητός hebben zij reeds bij de Eleaten en EMPEDOCLES meenen te vinden, en zij geven dan de meeningen van dezen in hunne eigene terminologie vaag en duister terug.

Het kan geen bevreemding wekken, dat bij dezen stand van zaken de weerlegging van onjuiste berichten eene ruime plaats inneemt. Bij eene kritische behandeling was dit onvermijdelijk. Zeker zou het overzicht gemakkelijker geweest zijn, wanneer alleen stellige rezultaten waren medegedeeld, of het negative althans korter ware geweest. Maar gelijk het bij de constitutie van een tekst niet genoeg is aan te wijzen, wat de ware lezing schijnt, maar deze dán eerst vast staat, wanneer tevens de oorsprong van de dwaling der afwijkende HSS. is aangetoond, zoo konden ook hier geen berichten eenvoudig ter zijde gelegd worden, zonder dat zij

volledig weêrlegd waren. In dezelfde verhouding, waarin eene groote kritische uitgave tot een gezuiverden tekst staat, staat het werk van KARSTEN tot de behandeling van dezelfde onderwerpen in eene algemeene geschiedenis der wijsbegeerte.

Den ontwikkelingsgang der Grieksche wijsbegeerte aan te wijzen lag niet in het plan van KARSTEN; hij mocht dit aan anderen overlaten, die van zijne rezultaten zouden kunnen gebruik maken. De uitgegevene stukken staan met elkaar niet in inwendig verband; zij vormen monographiën. Tot welke secte EMPEDOCLES moet gerekend worden en in welk verband hij tot zijne voorgangers staat, bleef aan ZELLER, die overigens na KARSTEN de leer van EMPEDOCLES als geheel bekend vooronderstelt, nog te onderzoeken over (zie zijne *Philosophie der Griechen*, S. 166—194). Hoe Eleaten en Ioniërs tegenover elkaar gesteld waren, terwijl de eersten het abstrakte zijn, de laatsten de natuur beschouwden en dergelijke vragen mochten hier achterwege blijven. Maar de vruchten van het bijzondere onderzoek van KARSTEN zijn, en hiermede was zijn doel bereikt, in de geschiedenis der wijsbegeerte opgenomen; ZELLER, RITTER en PRELLER, UEBERWEG hebben een vlijtig gebruik gemaakt van zijn geschriften; en mede door KARSTEN's voorbereidende werkzaamheid is MUELLACH in staat gesteld om eene verzameling van de fragmenten van alle Vóor-Socratische wijsgeeren te geven (Parijs, Didot, 1860), die de *Poësis philosophica* van STEPHANUS overtollig heeft gemaakt. Na dertig jaren neemt het werk nog in de geschiedenis der philosophie eene eervolle plaats in. Het derde en vierde hoofdstuk van ARISTOTELES' boekje *de Xenophane Zenone et Gorgia* werd door KARSTEN ten grondslag gelegd bij zijn werk over XENOPHANES. Die getuige werd door anderen gewraakt, en na de tegenspraak van ZELLER scheen aan UEBERWEG het pleit ten nadeele van KARSTEN voldongen, maar FR. KERN heeft onlangs (*Quaestt. Xenophanearum capita duo*, 1864) weder

de schaal tot de door KARSTEN verdedigde meening doen overhellen. — Wél heeft voorts STEIN in eene afzonderlijke uitgave van EMPEDOCLES (Bonn, 1852) 15 of 20 verzen bij de 400 van KARSTEN gevoegd; maar deze zijn ontleend aan den eerst later gevonden HIPPOLYTUS, *αἱρέσεων ἔλεγχος*. Trouwens, al is het dat een enkel fragment van XENOPHANES aan KARSTEN is ontgaan, wij worden rijkelijk schadeloos gesteld door de juiste rangschikking en het algemeen overzicht, dat bewijst dat de menigte bijzonderheden den blik voor 't geheel niet heeft verduisterd (Vgl. vooral EMPED. p. 81—83).

. Dat in de gegevene teksten geen zwarigheden zouden moeten overblijven, zal geen verstandig beoordeelaar met het oog op den toestand dier fragmenten in billijkheid kunnen eischen. Maar wanneer men KARSTEN in dit opzicht met zijne voorgangers vergelijkt, zal men moeten bekennen dat er eene groote schrede voorwaarts is gedaan, en dat hij overal met groote waarschijnlijkheid, zoo al niet de woorden van den dichter, dan toch in de Latijnsche vertaling den zin heeft hersteld.

Is er iets, wat de uitvoerigheid zou doen bejammeren, het is dit, dat zij ten gevolge had, dat de schrijver het opgevatte plan niet heeft kunnen volvoeren. Het omvatte oorspronkelijk nog ANAXAGORAS, HERACLITUS en DEMOCRITUS; maar verder dan tot EMPEDOCLES is zijn arbeid nooit gekomen. Door de uitvoerigheid bleef het werk jaren lang onder handen, en vond niet die ondersteuning, waarop de auteur aanspraak mocht maken. Buiten den kring van philologen vinden dergelijke boeken hoe langer zoo minder koopers, en het philologische publiek is in ons land klein. Door een beknopter behandeling en eenvoudige uitvoering zou zeker de voleinding gemakkelijker en het debiet wellicht meer voldoende geweest zijn. Wat ons omtrent het laatste is bekend geworden, bewijst dat het in dit geval geen ijdele woor-

den waren; wanneer van opoffering van den uitgever werd gesproken.

Men make hieruit evenwel niet op, dat KARSTEN bij de geleerden geen erkenning vond. Om niet te spreken van hen, die in algemeene bewoordingen hem hun dank betuigden, zij vermeld, dat VICTOR COUSIN zeer tevreden was met de behandeling van XENOPHANES; hij erkende, dat in bijzondere verschilpunten KARSTEN wellicht gelijk tegenover hem had, en zijne niet gelukkige tegenspraak bepaalde zich alleen tot de vaststelling van den leeftijd van XENOPHANES [1]. Maar bij niemand vond KARSTEN krachtiger aanmoediging dan bij GEEL, die van den beginne af door het verschaffen van hulpmiddelen, o. a. door de Collectanea MS. van SCALIGER over PARMENIDES en EMPEDOCLES, de onderneming had gesteund; de meer intieme correspondentie met dien zoo oorspronkelijken en geestigen geleerde behoorde tot de aangenaamste vruchten, die voor KARSTEN uit zijn studie voortkwamen. „Ik zeg u hartelijk dank," schrijft GEEL hem na de ontvangst van de eerste afdeeling van EMPEDOCLES, „voor de aangename oogenblikken, die eene „attente lectuur van uw werk mij bezorgd heeft. Gij hebt „mij gesticht met dien *soliden* kost en zulk *gezond* voedsel. „Macte, macte!" En verder, nadat hij hem over zijne vertaling van STERNE'S *Sentimental Journey* en *Onderzoek en*

1 In een bijzonderen brief: Dans les détails vous pourriez bien avoir souvent raison contre moi: cependant je persiste dans mon opinion sur l'âge de XENOPHANE; et la contradiction, dans laquelle vous croyez que je suis tombé, en faisant XENOPHANE antérieur à PYTHAGORE et en rapportant néanmoins à l'influence de PYTHAGORE une partie de la philosophie de XENOPHANE, est bien plus apparente que réelle, quand on songe que XENOPHANE a vécu très longtemps, qu'il est venu très tard à Elée et qu'on peut très bien survivre à un homme plus jeune que soi, en même temps que l'on peut en subir l'influence.

Phantasie bericht heeft [1]: »Ik moet weer op uwen EMPEDO-»CLES terug komen; eigenlijk moest ik van daag over niets »anders spreken. De indruk, dien het geheel van uwen ar-»beid op mij maakt, is: *ingenium cum prudentia*. Gij hebt »eene menigte mooije correctiën gemaakt, en van geen en-»kele zal men kunnen zeggen, dat gij een waaghals zijt. »Ik moet eindigen met knorren. Indien gij een boek ge-»maakt hadt, dat mij tusschen beide verveelde, dan zou ik »niet zoo geheel alles hebben laten liggen, zelfs wat ur-»geerde. Ik moet u verzoeken in het vervolg wat minder »knap te wezen, en mij niet zoo geheel in te pakken." De brief ging vergezeld van aanteekeningen, die voor het grootste gedeelte door KARSTEN in de Addenda p. 518 zijn opgenomen [2].

Na EMPEDOCLES zouden waarschijnlijk de atomistici LEUCIPPUS en DEMOCRITUS gevolgd zijn. Het plan is behalve om de aangehaalde reden door den veranderden werkkring des auteurs aanvankelijk verschoven en later na de uitgave van DEMOCRITUS door MUELLACH (1843) geheel ter zijde gesteld.

De bespreking van de *Fragmenta Philosophorum* heeft ons de tijdorde doen verlaten; XENOPHANES verscheen kort voor de Belgische revolutie. KARSTEN was op dat gewichtige oogenblik niet te Brussel.

KARSTEN behoorde tot de menschen, die vijanden zijn van alle overdrijving. Toen KAREL X den 25 Juli de ordonnances deed afkondigen, die de naaste aanleiding tot de

---

1 »Ondertusschen is STERNE *verkocht*, daar kunt gij staat op ma-»ken. — De oplaag van 1000 Exempl. is haast op. — Graag, beste »vriend, had ik u een Exempl. gezonden van een Holl. boekje »waarin ik het een en ander *onderzocht* en *gephantasieerd* heb. Ik »kon niet. — Maar ook dit ding is uitverkocht. Ik weet niet hoe »de menschen tegenwoordig *zoo* koopziek zijn."

2 KARSTEN zond de eerste bladen, bl. 1—304, vóor de uitgave aan GEEL. De brief van GEEL is van Juni 1838, EMPEDOCLES kwam eerst in October uit.

revolutie waren, gaf het hem een oogenblik genoegen dat de liberalen „die alle grenzen van vrijheid waren te buiten „gegaan" op hun plaats waren gezet; maar toch erkende hij dat de revolutie te rechtvaardigen viel; het charter moest gehandhaafd worden. „Maar de legitimiteit? Hij „kon niet gelooven, dat de omverstooting van het huis der „Bourbons alle troonen deed waggelen. Deze dynastie had „als het ware hare rol uitgespeeld, hare morele kracht in „Frankrijk verloren, was in tegenstrijd met den geest des „volks en den geest der eeuw; een Gothisch gebouw, dat „eindelijk is zamengestort. Gesteld eens," zoo ging hij voort, „dat in Frankrijk alles tot orde terugkeert, dat de „nieuw opkomende troon voortduurt en een nieuwe rei ko„ningen aan Frankrijk schenkt, zal dan de geschiedenis na „een eeuw tijdsverloop deze omwenteling wraken, zoude dan „gelijk in alle politieke omkeeringen de uitkomst de daad „niet regtvaardigen? Heeft alle legitimiteit haren oorsprong „niet in illegitimiteit?" En verder: „hier (te Brussel) zijn „de gemoederen sedert eenigen tijd weder aan het gisten; „ik vrees dat er tegen de naderende komst der Staten-Ge„neraal weder een storm voorbereid wordt. De hemel keere „alles ten beste en behoede ons voor *concessiën!*" Zoo schreef KARSTEN à la veille de la révolution den 18den Augustus 1830. Zeven dagen later was het oproer uitgebarsten, en daarmede waren de vooruitzichten verstoord van alle Hollanders, die van het nieuwe vaderland, waar zij gevestigd waren, bevordering en onderscheiding verwachtten. KARSTEN had den 19den bij het begin van de vacantie Brussel verlaten in niet opgeruimde stemming, omdat hij vreesde, dat de openstaande plaats van Professeur de Rhétorique voor een ander was bestemd. Zijne vooruitzichten waren dus op dit oogenblik in België niet schitterend; maar toch „accisis humilis pennis" was hij nu na vier jaren weder in dezelfde, ja! nog minder gunstige omstandigheden, van werkkring beroofd en zonder te kunnen voorzien welken loop de zaken in Bel-

gië zouden nemen, te Utrecht terug. Tijdgenooten, die van eene omwenteling de werktuigen alleen zien, beschouwen de revolutie van haar ongunstigste zijde. Kan het vreemd zijn, dat KARSTEN in haar eerst niet anders dan een „ad-„vokaten-oproer" begroette, dat hij zich, terwijl de gezeten burgerij zich niet in het oproer scheen te mengen, nog eenigen tijd vleide met eene herstelling der zaken, dat hij van verontwaardiging gloeide en met al zijne landgenooten meende, dat geweld met geweld moest worden gekeerd? — Ongetwijfeld niet. Maar wel vreemd, dat hij zelf er aan dacht om de wapenen voor 't vaderland aan te gorden. Wie KARSTEN persoonlijk gekend heeft, zal met mij van oordeel zijn, dat hij daarvoor allerminst geschikt was. Hij zelf vreesde niet, dat het kruid van de laadpan zijne zwakke oogen — want een Lynceus-gezicht had de natuur hem niet toebedeeld — zou benadeelen en het kampeeren zijne gezondheid aan eene te harde proef zou onderwerpen. De geestdrift maakte in die dagen alles mogelijk en geloofelijk, en er zijn zeker niet velen geweest die hem de woorden van HORATIUS aan ICCIUS zouden hebben toegeroepen:

Quis neget arduis
Pronos relabi posse rivos
Montibus et Tiberim reverti,
Cum tu coemptos undique nobilis
Libros Panaeti, Socraticam et domum
Mutare loricis Iberis,
Pollicitus meliora tendis.

Maar ook hier bleek het tweede overleg, gesterkt door den goeden raad van een enkelen vriend, verstandiger. KARSTEN bleef te Utrecht, op wachtgeld geplaatst en zonder eenige vaste werkzaamheid.

In December reisde hij nog eens over Aken en Luik naar Brussel tot regeling van zijne zaken. Het verslag zijner reis, dat hij kort daarop aan Mr. VAN RAPPARD gaf,

zou voor den beschrijver der Belgische revolutie niet onbelangrijk zijn. Ruim twee jaren verliepen er, eer KARSTEN weder een aanstelling bekwam. Aanvankelijk aarzelde hij die aan te nemen. Door het ontslag van den Rector S. NIJHOFF namelijk was aan het Gymnasium te Utrecht eene vacature ontstaan; KARSTEN hoopte op het 1e praeceptoraat; Curatoren meenden echter, dat zij ten zijnen gevalle den 2en en 3en praeceptor eene verdiende bevordering niet mochten ontzeggen, en zoo bleef er voor den Ex-Professeur niet anders over dan een derde praeceptoraat, een lagere rang dan hij vroeger te Utrecht bekleedde, en eene plaatsing onder hen, die hij zelf vroeger beneden zich had gehad, met den plicht om tot het doceren van *mensa* terug te keeren tegen eene bezoldiging van *f* 1100. Het verlangen om weder vaste werkzaamheden te bekomen overwon evenwel de zwarigheden; in October 1832 werd de betrekking, waartoe hij den 14den September benoemd was, aanvaard, om evenwel reeds in het volgende jaar verwisseld te worden met het Rectoraat te Amersfoort. Hij had deze laatste benoeming gedeeltelijk te danken aan de voorspraak van Mr. A. G. A. Ridder VAN RAPPARD, met wien hij van beider verblijf te Brussel af steeds in correspondentie geweest was, en die thans als Referendaris voor het Onderwijs hem door zijn invloed kon van dienst zijn [1].

Was Utrecht op zich zelf voor den beoefenaar der wetenschap een verkieselijker woonplaats dan Amersfoort, het nadeel werd opgewogen door het meer onafhankelijke van den werkkring in het gezellige en liefelijke stadje, ofschoon dan ook het geldelijk voordeel van geen beteekenis was. In zeer goede jaren bedroeg het inkomen slechts *f* 1100. Het

---

1 Het is mij een aangename plicht den Heer VAN RAPPARD bij dezen dank te zeggen voor de inzage van de aan hem door KARSTEN gezonden brieven, waarvan ik bij 't opstellen van dit levensbericht veel dienst heb gehad.

lag niet in den aard van KARSTEN om te klagen, en hij beschouwde zijn werkkring uit een hooger standpunt dan als een middel van bestaan; maar wij zouden toch hen, die meenen, dat op de vroeger Latijnsche scholen de beoefenaars van de klassieke letterkunde eenzijdig bevoordeeld werden, op dit en andere voorbeelden willen wijzen. Er waren sommige goed bezoldigde plaatsen, maar hoe groot was daarentegen het getal van hen, die door hun ambtsbezigheid geen bestaan hadden, en daarin door 't geven van privaatles of op andere wijze buiten de schooluren moesten voorzien. Men mocht hun niet te hard vallen, wanneer zij te midden van vele beslommeringen en vermoeiende werkzaamheden weinig bewijs gaven van hunnen wetenschappelijken arbeid. Zeker „multi dantur ad studia reditus," de vacantietijd kan een otium litteratum worden. Maar wij weten, hoe traag een wetenschappelijk onderzoek voortgaat, dat telkens weder voor maanden moet worden afgebroken. Beter is het, als dagelijks aan ambtsbezigheden eenige uren kunnen ontwoekerd worden. Zoo oordeelde KARSTEN. Te Utrecht was hij, even als vroeger te Brussel, dagelijks acht of negen uren met het onderwijs bezig; maar dáár en te Amersfoort stond zijne werkzaamheid voor de uitgave van PARMENIDES zelden stil.

In Juli 1833 werd KARSTEN te Amersfoort benoemd; in den herfst van hetzelfde jaar trad hij in het huwelijk met Mejufvrouw BARBARA MARIA SCHADE VAN WESTRUM, met wie hij door een gelukkig huwelijk tot aan zijn dood vereenigd is geweest.

Liefde en philosophie, merkte KARSTEN schertsend op, zijn nauw aan elkander verwant; de fragmenta philosophorum, voor een poos ter zijde gelegd, werden spoedig weêr opgevat, en in Juni 1835 verscheen PARMENIDES.

Als eene erkenning van het verdienstelijke van dit werk mag men de benoeming tot Lid van de derde klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut beschouwen. In Mei 1837 gaf GEEL er KARSTEN op deze geheel originele wijze het

eerst kennis van „Eene commentatio van mij over XENO-„PHON is dezer dagen in de werken van het Instituut afge-„drukt. Gij stondt natuurlijk op de lijst van de vrienden „aan wie ik een Exemplaar aanbied. Op die lijst zijn geen „*leden van de derde klasse*, want die ontvangen het *deel*, „dat binnen zeer kort in het licht komt. Maak nu de con-„clusie op, waarom gij geen exemplaar ontvangt. Ik felici-„teer onze klasse met hare laatste aanwinst. — Laat den „moed niet zakken" (liet hij er dadelijk op volgen) — „maar „werk uwe taak af. Gij hebt er immers vooral *bon* op bij „de *kenners*. Er komt onder ons weinig zóo bewerkt in het „licht." Ook VAN HEUSDE had zich, zoo als nauwelijks gezegd behoeft te worden, voor de benoeming van KARSTEN moeite gegeven [1].

Het Gymnasium te Amersfoort was eene Latijnsche School van den ouden stempel; toch bood het dit voordeel aan, dat de Rector zich met het onderwijs van de beginselen, waarmede een Conrector belast was, niet behoefde bezig te houden. Voor de Wiskunde werd insgelijks door een afzonderlijk docent gezorgd. Alles bijna hangt voor dergelijke kleine inrichtingen af van de persoonlijkheid van den Rector. Op de vorming van uitstekende leerlingen kan hij bijna nog meer invloed uitoefenen dan aan de grootere Gymnasiën, maar de kans om jongelieden van uitstekenden aanleg aan te treffen is natuurlijk bij het beperkte aantal leerlingen geringer. En naarmate in eene kleine plaats ook voor hem die het niet zoekt meer aanleiding is tot gezellig verkeer, naar die mate is wetenschappelijke gedachtenwisseling zeldzamer. Ook Amersfoort was dus geen plaats om te blijven. In 1838 dacht hij er aan om zich als opvolger van F. A. BOSSE voor het Rectoraat te Leiden benoembaar te stellen,

1 Correspondent van het Instituut was KARSTEN reeds in 1832 geworden. Zie *Letterbode*, Jan. 1833.

en toen weinig later in hetzelfde jaar de hoop, om D. J. VAN LENNEP als Hoogleeraar te Amsterdam te vervangen, was vervlogen, trachtte hij in plaats van J. BOSSCHA als Hoogleeraar in de geschiedenis aan de Militaire Akademie te Breda benoemd te worden.

Hij had inmiddels zijn EMPEDOCLES uitgegeven, had daardoor bewezen, dat Nederland „nog geleerden bezat, waarop „het zich mogt beroemen en die den vreemdeling zouden „noodzaken het kleine Holland te achten"[1], hij was op voorstel van de meest bevoegde beoordeelaars tot Lid van het Institnut benoemd, en toch — vernieuwde teleurstelling. Evenwel voor de wetenschap was hieraan niet verloren. Het blijkt niet, dat KARSTEN van geschiedenis ooit bijzonder werk had gemaakt; VAN BOLHUIS was door zijne voorafgegane studie voor de openstaande plaats beter berekend. KARSTEN bleef bewaard voor het vak, waarin hij uitmuntte, tot niet geringe blijdschap van GEEL, die het hem bijna ten kwade duidde, dat hij had willen overloopen tot een werkkring, waar hij van het oude niets meer zou kunnen gebruiken dan eene vertaling van CAESAR! Wanhoop om elders geplaatst te worden, gegrond op herhaalde teleurstelling, was waarschijnlijk de krachtigste drijfveer bij KARSTEN. Bij benoemingen vooral door stedelijke Raden komen niet alleen bekwaamheid en geschiktheid, maar helaas! ook andere motiven in 't spel; en KARSTEN voorzag wellicht, dat zijne geloofsbelijdenis hem voortdurend daar een struikelblok zou wezen. Hij behoorde tot de Oud-Roomschen; en hoezeer hij zich met theologische zaken niet ophield en aan ieder gaarne de meeste vrijheid liet, was hij toch aan dat kerkgenootschap gehecht. Hij toonde met der daad, dat hij de godsdienst en de middelen die het godsdienstig gevoel konden opwekken niet meende te moeten verwaarloozen.

---

1 Woorden van BAKE.

Uit den grond van zijn hart kwamen de woorden van HORATIUS op, die hij eens bij een openbaar dispuut, toen een zijner leerlingen beweerde dat de vroomheid, zoo als ze door VIRGILIUS in AENEAS was geschetst, den epischen held weinig voegde, met nadruk uitsprak: »Dis te minorem quod »geris imperas. Hinc omne principium, huc refer exitum." Maar men behoefde niet te vreezen — zoo als werkelijk later het geval is geweest — dat het kerkgenootschap, waartoe hij behoorde, zijne onpartijdigheid in de behandeling der geschiedenis zoude in den weg staan.

Spoedig en onverwacht veranderde voor KARSTEN de gezichteinder; geen jaar was er na de laatste teleurstelling verloopen, of hij werd aan twee Hoogescholen te gelijk begeerd. Den 2 October 1839 overleed te Groningen J. TEN BRINK, Hoogleeraar in de Latijnsche taal en letterkunde, en reeds in de volgende maand werd hem van daar bericht, dat hij waarschijnlijk op de daar gevormde nominatie bovenaan geplaatst was. Te gelijker tijd stond hij te Utrecht op de voordracht ter vervulling van de vacature ontstaan door het overlijden van PH. W. VAN HEUSDE op den 28 Juli. De benoeming te Utrecht bleef uit tot 4 Januari 1840. KARSTEN voelde, hoeveel er van hem geëischt werd; hij oordeelde »dat het talent, dat VAN HEUSDE bezat, om de jongelui »aan zich te boeijen, op te wekken, te ontvlammen, te lei»den, zonder dat zij het merkten, in die mate niet licht »weder gevonden zoude worden." Maar er kon geen twijfel zijn over de aanneming. KARSTEN zou wel geheel en al van zelfkennis moeten verstoken geweest zijn, indien hij niet had ingezien, dat hij in geleerdheid voor VAN HEUSDE niet behoefde onder te doen; en wat zijne persoonlijkheid aanging, die was te Utrecht genoeg bekend, om niet te vreezen, dat men daar in dit opzicht zoude zijn teleurgesteld. Ook daar voelde men, dat eene meer degelijke studie van de taal noodig was, en van dien kant was KARSTEN onder de toenmalige candidaten verreweg de verdienstelijkste. En aanmoedi-

ging van elders werd hem ruimschoots ten deel; er waren er, die verwachtten dat KARSTEN *de ware philologie* te Utrecht zoude doceren en de eer van ons land zou helpen ophouden, en die zich verheugden, dat men over bekrompene en kinderachtige vooringenomenheden getriomfeerd had [1].

Stelde KARSTEN deze verwachting te leur, toen hij op den 7den Mei 1840 zijne betrekking met eene redevoering over de noodzakelijke vereeniging van philosophie met philologie aanvaardde en dus een onderwerp behandelde, dat geheel in den smaak van VAN HEUSDE viel [2]? Geenszins. Moet alles wat op den inhoud der auteurs betrekking heeft als een afdwaling van de „ware philologie" beschouwd worden, dan ja was KARSTEN het spoor bijster. Dat is evenwel een gevoelen, dat ik nauwelijks aan iemand durf toekennen. De ware philologie, over welker instandhouding men zich verheugde, was die, welke grammatica en tekstkritiek als grondslagen erkende en behandelde. En in dien geest sprak KARSTEN met nadruk (p. 34): „Cavendum dico ne tamquam vento quodam, sic philosophandi impetu incitati, dum ad summum pervenire studemus, elementa transiliamus, aut rerum caussas sectemur prius quam res ipsas cognoverimus. — Eiusmodi ratio sit pulcra fortasse et splendida, at salutaris et fructuosa non est habenda. Quisquis solidam literarum scientiam quaerit, ei diligenter principia perdiscenda sunt: comparanda rerum factorumque cognitio, exercenda sedulo grammatice et critice. — Haec sunt doctrinae fundamenta, quae nisi sint firmiter constituta, aedi-

1 Waarschijnlijk doelde dit op den tegenstand van de rechtzinnige partij, die men intusschen had tevreden gesteld door aan KARSTEN de geschiedenis der Middeneeuwen en van den Nieuwen tijd te ontnemen.

2 Oratio de antiquarum literarum doctrina cum philosophia conjungenda, quam habuit S. KARSTEN a. d. VII Maji A. MDCCCXL, quum in Acad. Rheno-Traj. Literarum Hum. et Phil. Theor. professionem solenni ritu auspicaretur. Amst. Muller, 1840 (39 pag.).

ficium quo altius educatur, eo citius corruat." Slechts meende hij, dat hiermede de taak van de philologie niet was afgedaan (p. 13), maar dat men met wijsgeerigen zin tot den geest der auteurs moest doordringen. Oudheidkunde, betoogde hij, en wijsbegeerte reiken elkander de hand om den mensch te leeren kennen. Een gedeelte der Grieksche letterkunde maken de wijsgeeren uit. Philologie ontaardt zonder philosophie in veelweterij. Het hoogste doel van de studie der oude letterkunde is den geest der oudheid te leeren kennen. Door eene wijsgeerige behandeling dringt de philoloog bij de beschouwing der taalwetten tot den geest der taal, bij de uitlegging der schrijvers tot de beteekenis van het geheel hunner werken door; de geschiedenis ontaardt zonder wijsbegeerte tot een dor verhaal van feiten; zonder haar kan geen mythologie, oudheidkunde (antiquiteiten) of letterkunde behoorlijk behandeld worden. En verlangt de mensch den mensch te kennen, nergens kan hij beter dan in de klassieke oudheid opmerken, voor welke volmaking zijn geslacht vatbaar is.

Het blijkt uit dit korte overzicht, dat KARSTEN meer de philosophische vorming van den philoloog en de wijsgeerige richting in zijne studie aanbeval dan eene gelijktijdige behandeling van beide wetenschappen. Deze richting bedoelt dan om uit den geestelijken aanleg des menschen, zoo als die zich in de oude wereld openbaart, alle haar eigenaardige verschijnselen te verklaren, en daardoor in alle bijzonderheden eenheid en zamenhang te brengen. KARSTEN sloot zich door deze zienswijze meer nog dan door de onverholen achting, die hij voor VAN HEUSDE betuigde, aan zijn leermeester aan. Het is hier de plaats niet om te onderzoeken in hoe verre deze richting haar goed recht tegenover de Alterthumswissenschaft van WOLF kan handhaven, noch ook om de vraag te stellen, of de kortste en beste weg tot kennis van *den* mensch juist door de oudheid leidt. Genoeg zij het op te merken, dat in de praktijk KARSTEN zich van zijn

voorganger daarin onderscheidde, dat hij op tekstkritiek en vooral op grammatica veel meer nadruk bij het onderwijs legde. En inderdaad zijn de moeilijkheden, die zich bij de beoefening van eene oude taal, vooral der Grieksche met haar rijkdom van woorden, vormen en idiotismen en de ontwikkeling van haar periodenbouw voordoen, te veelvuldig dan dat men die zelfs bij hooger onderwijs bekend mag vooronderstellen. Grieksche en Latijnsche taal maken dan ook evenzeer als Grieksche en Romeinsche letterkunde een onderwerp van het akademisch onderwijs uit. En laat de aard der toehoorders, gedeeltelijk ook van het onderwerp, eene systematische behandeling van taal en taalregels aan de Hoogeschool niet toe, dan moet wel de behandeling daarvan occasioneel bij de explicatie van de auteurs plaats hebben. Maar KARSTEN zocht bij de lectuur de gelegenheid niet op om excursus over taalkundige onderwerpen voor te dragen; grammatica was hem middel, geen doel. Het stuk dat hij behandelde goed te leeren kennen was hem hoofdzaak. Het diende hem niet eenvoudig als een middel om de taal te kenschetsen, maar de eigenaardigheden in taal en stijl lichtte hij in zoo verre toe als voor het begrip van den auteur noodig was; interpretatie was bij zijne lessen over het Grieksch de hoofdzaak.

Al licht richt zich de behandeling van de auteurs op de door de wet voorgeschrevene lessen naar het standpunt en de behoeften van de zoogenaamde propaedeutici, die verreweg het grootste gedeelte der toehoorders uitmaken. Vragen van hoogere en tekst-kritiek kunnen daar eene slechts ondergeschikte plaats innemen. Het is noodzakelijk, dat voor de aanstaande philologen nog op andere wijze gezorgd worde. KARSTEN deed dit door afzonderlijk voor hen de meer moeilijke schrijvers, zoo als PINDARUS, AESCHYLUS en ARISTOPHANES, de Epistola ad PISONES, PERSIUS en andere te behandelen. Door eene gedurige afwisseling van auteurs trachtte hij hen zooveel mogelijk in de geheele oude letter-

kunde in te wijden. Deze lessen maakten een deel uit van de paedagogica, hem kort na zijne komst te Utrecht opgedragen. Daarenboven ontving hij des avonds de besten zijner toehoorders aan zijn huis en las met hen bij voorbeeld de Republiek van PLATO, waarbij hij zich niet in algemeene beschouwingen verdiepte, maar er zich vooral op toelegde om het logische der redenering te toetsen, en hun, die aan die lectuur deel namen, aanleiding gaf om den gang van het betoog met hunne eigene woorden terug te geven.

Het kan bevreemden, dat de moeilijker auteurs, die toch geen onderwerp van het onderwijs op de Gymnasiën uitmaken, op de paedagogiek werden behandeld. De bevreemding zal eenigzins verminderen, wanneer men hoort, dat zij gedeeltelijk door de studenten zelven werden uitgelegd. Nu eens gaf hij aan enkelen een paar duistere plaatsen op om daarover bij eene volgende gelegenheid hunne denkbeelden mede te deelen, dan weder verlangde hij een moeilijk stuk (van PINDARUS bij voorbeeld) in goed Hollandsch te ontvangen met de noodige mondelinge toelichting. Aldus ontstond er gelegenheid om zich te oefenen in het voordragen van die zaken, die bij elk auteur te pas komen. Oefening in mondelinge en schriftelijke voordracht was iets, waarop hij bijzonder prijs stelde. Daartoe diende behalve de openbare disputen, waarbij hij afwisselend met zijn ambtgenoot VAN GOUDOEVER het praesidium bekleedde, de bijzondere verdediging van theses, die zich insgelijks aan de paedagogiek aansloot. Over eene der stellingen ter keuze van den verdediger werd als prolusie door dezen een stuk in 't Latijn voorgedragen. Ook gebeurde het soms, dat KARSTEN een pas uitgekomen belangrijk werk aan een zijner beste leerlingen in handen gaf, ten einde daarvan een verslag in het Latijn te geven. Leverde dit niet altijd zooveel vruchten als men zoude hebben gewenscht, de schuld lag meer aan de toehoorders dan aan den docent. Het getal literatoren is doorgaans gering; de werkzaamheden verdeelden

zich dus over weinigen, en natuurlijk hebben niet allen even voldoenden ijver en begaafdheid. Wanneer voorlezingen gehouden worden, hangt alles af van den Hoogleeraar, maar waar de toehoorders op hunne beurt werkend optreden, is de belangrijkheid van de lessen voor een gedeelte niet slechts van hunnen ijver en inspanning maar ook min of meer van hun talent afhankelijk. Intusschen kan ook hier de voorganger door eene degelijke kritiek veel goed maken; en daaraan liet KARSTEN het niet ontbreken. Met de meeste zorg ging hij na wat hem in handen kwam. En vooral op de latiniteit sloeg hij bijzonder acht. Hij verlangde de keurigheid en zuiverheid die hij voor zich zelven betrachtte. Wel weet ik, dat wanneer men er zich op toelegt om fouten te vinden, in elk Latijnsch geschrift en dus ook in de werken van KARSTEN enkele twijfelachtige uitdrukkingen te vinden zijn; maar over 't geheel is zijn stijl klassiek en levert, vooral ook bij de moeilijke wijsgeerige onderwerpen, die hij behandelde, het bewijs dat hij de taal in zijne macht had. Zijne inaugurale oratie kan veilig de vergelijking doorstaan met die van WYTTENBACH over hetzelfde onderwerp. De aanmerkingen, die hij zijnen leerlingen mededeelde, waren dégelijk en van uitstekend nut om hen zuiverheid met elegantie te leeren vereenigen.

Uit het gezegde moet niet afgeleid worden, dat de eigenlijke paedagogiek werd verwaarloosd. Wekelijks werd daaraan althans één uur besteed. Hij behandelde die in de eerste plaats van een algemeen standpunt als de wetenschap, die zich ten doel stelt de menschelijke vermogens op eene doelmatige wijze te ontwikkelen. Zij kan natuurlijk niet anders dan geschonken vermogens volmaken, en derhalve werd de beschouwing van den menschelijken aanleg voorop gesteld. Hierop steunde eene opgave der middelen waardoor die tot volmaking kan worden gebracht; bij de aanwending van deze moest de weg der natuur worden ingeslagen, volgens welken de verbeeldingskracht en het geheugen eer

tot rijpheid komen dan het verstand en de rede. Geen dezer vermogens moet ten koste van de overige geoefend worden. Maar daar het leven des geestes hooger is dan het zinnelijke, neemt de ontwikkeling van den geest, die door godsdienst en onderwijs bevorderd wordt, in de opvoeding de voornaamste plaats in. Het onderwijs bedoelde niet maar aanbrenging van kennis, maar ook vermeerdering van de vatbaarheid tot onderzoek en opwekking van waarheidszin. Van dit standpunt beschouwde hij dan het onderwijs, en kwam aldus geleidelijk tot het bijzondere deel, de inrichtingen van onderwijs inzonderheid de gymnasiën. Daarbij werd nauwkeurig de strijd tusschen realisten en humanisten behandeld; vervolgens gevraagd, wat bij de keuze der te behandelen vakken tot richtsnoer moet verstrekken; op welke wijze de eisch der veelzijdigheid met dien van grondigheid kan vereenigd worden; verder werd aangetoond, hoe kan worden voorkomen, dat te veel gelijktijdig wordt beoefend; van hoeveel gewicht het is te zorgen voor afwisseling, en dat men bovenal het daarheen moet richten, dat alles, wat het dan ook zij, met de meeste inspanning en oplettendheid geschiede, opdat de geest door het onderwijs waarlijk gesterkt worde. Daarop volgde eene beschouwing van de verschillende vakken van onderwijs, of eene bijzondere methodologie. Dit alles was bevat in aphorismen, die mondeling werden uitgebreid. KARSTEN dicteerde niet meer dan het hoog noodzakelijke.

Men zal mij deze ruwe schets ten goede houden, die vooral gegeven wordt ten bewijze dat de paedagogiek niet maar, zoo als zeer dikwijls wordt aangenomen, slechts in naam voor onze Hoogescholen bestaat. Zonder praktijk zal zeker niemand een goed onderwijzer worden, maar toch is het voor den toekomstigen docent van het uiterste gewicht, dat hij het doel van het onderwijs helder beseffe en zich van het gewicht daarvan rekenschap geve, voordat hij tot de praktijk overga. Vooral kan de behandeling van de methodologie der bijzondere vakken van uitstekend nut zijn.

Behalve Grieksch en Paedagogiek waren aan KARSTEN de Grieksche oudheden, de oude Geschiedenis en die der oude Philosophie opgedragen. Alleen bij de lessen over de geschiedenis werden korte paragrafen gedicteerd, die daarna mondeling werden uitgewerkt. Over de Grieksche oudheden en de oude wijsbegeerte was de voordracht geheel vrij. Over 't geheel legde KARSTEN zooveel mogelijk de bewijsplaatsen zelven zijn toehoorders voor. Bij de geschiedenis der philosophie had hij geen anderen leiddraad dan de verzameling van plaatsen in het bekende boek van RITTER en PRELLER. Bij de behandeling van de Homerische Antiquiteiten werd HOMERUS voortdurend opgeslagen; voor de latere tijden was hij gewoon de bewijsplaatsen zooveel mogelijk in substantie te geven, terwijl hij nu en dan naar de werken van SCHÖMANN en K. F. HERMANN verwees, die hij in de handen van zijne toehoorders veronderstelde. Zonder oppervlakkig te worden gaf hij zooveel mogelijk een overzicht van 't geheel.

Uit de werkzaamheid van KARSTEN als Hoogleeraar zijn voortgevloeid de Inleiding tot de oude geschiedenis, de Verhandeling over de oudste geschiedenis van Rome en eene Bloemlezing uit de Grieksche dichters [1]. Het eerste van deze stukjes is bepaald tot handleiding bij akademische lessen opgesteld. De in den laatsten tijd vooral naar aanleiding van BUCKLE's werk [2] gemaakte opmerking, dat tot nog toe te

---

1 *Introductio in Historiam Universalem, praecipue antiquarum gentium, scholis Academicis accommodata.* Trai. 1849. 68 pagg. — *De Historiae Romanae antiquissimae indole et auctoritate, deque primis Romae regibus.* Trai. 1849, 68 pagg. — *Excerpta e veteribus poëtis Graecis. Lectionum in usum descripsit et animadversiones criticas adiecit* S. KARSTEN. Trai. 1856. Oct. min. 182 pagg.

2 Door E. PETSCHKE in *Geschichte und Geschichtschreibung unserer Zeit*, Leipzig, 1865. Vgl.de overeenkomende opmerking in de beoordeeling van KARSTEN's stukje in het *Letterl. Maandschr.* 1850. bl. 82, waarheen ik voor bijzonderheden zoude verwijzen, indien iemand daar belang in mocht stellen.

weinig het onderscheid is in acht genomen tusschen de geschiedenis als geschiedvorsching en als kunst van historische voordracht, vindt ook hier hare toepassing. Ware dit niet zóo, dan zoude de indeeling eenigszins gewijzigd zijn geweest en bij de behandeling van geschiedenis als wetenschap de historische kritiek meer op den voorgrond gekomen zijn. Belangrijk is wat over chronologie in hoofdstuk VII en voorts in hoofdstuk XI over de wijsbegeerte der geschiedenis wordt gevonden. Aan een los plan tot de bewerking en uitgave van een overzicht der oude geschiedenis is geen gevolg gegeven.

Bij het tweede stukje is het praktische doel op den titel niet vermeld, maar het heeft toch blijkbaar zijn oorsprong te danken aan akademische lessen. Het kan dienen om eenig denkbeeld te geven van de methode der nieuwere geschiedvorschers in de behandeling van de sagen van Rome's stichting. Het schijnt mij zelfs alleen met dat doel geschreven. Vele nieuwe voor de wetenschap belangrijke rezultaten toch, die anders de uitgave rechtvaardigen zouden, mochten hier niet verwacht worden, en dat het niet als een populaire voordracht voor ruimeren kring moet worden beschouwd, bewijst reeds de taal, waarin het geschreven is. Overtuigend wordt aangetoond, dat niet uit oude zangen noch uit monumenten de oudste geschiedschrijving van Rome is voortgekomen, maar uit sagen, die gedeeltelijk inlandsch, gedeeltelijk van Griekschen oorsprong waren, langen tijd vóor den Tarentijnschen oorlog ontstaan, toen er reeds door tusschenkomst van de koloniën in Campanië, vooral Cumae, en over Etrurië aanraking tusschen Rome en Grieksche beschaving bestond (p. 31 sq.). Dit laatste punt is, zoo als bekend is, later door MOMMSEN op meer dan éene plaats van zijne *Römische Geschichte* ter sprake gebracht. De oorsprong der sagen en van sommige eigennamen uit de oudste geschiedenis worden weerkeerig uit elkander verklaard, natuurlijk wel niet zóo, dat algemeene toestemming kon worden verwacht (daarvoor

is de zaak uit haren aard te onzeker), maar toch kan men veelal de schranderheid der vinding niet ontkennen. KARSTEN behandelt de betrekking van Rome op Troje, de stichting van de stad en haar stichter, en NUMA POMPILIUS.

Toen Prof. ROVERS in Augustus 1855 tot opvolger van VAN GOUDOEVER te Utrecht was benoemd, had er naar den wensch van ROVERS eene andere verdeeling van vakken plaats. KARSTEN nam voortaan taal- en letterkunde zoowel van het Latijn als het Grieksch op zich, maar werd daarentegen van geschiedenis en oudheden ontslagen. Hij wijdde drie uren wekelijks aan het gewone collegie over het Grieksch en drie uren aan dat over 't Latijn; twee uren voor dezelfde toehoorders bestemd zouden o. a. tot behandeling van de historia litteraria dienen. Hieraan zijn de boven aangehaalde Excerpta hun ontstaan verschuldigd. Bij eene degelijke behandeling van een oud auteur, ik bedoel de zoodanige, die iets meer of iets beters geeft dan in den eersten den besten commentaar te vinden is, kan niet meer dan een betrekkelijk klein stuk in een jaar worden afgedaan, waardoor dan van de literatuur eigenlijk een zeer klein gedeelte bekend wordt; tenzij dan dat in één cursus een betrekkelijk groot getal stukken van verschillende auteurs als ter loops wordt aangeroerd, in welk geval weder de interpretatie door de toch bij elken schrijver noodzakelijke prolegomena bijna geheel zoude verdrongen worden. Daarom schijnt eene afzonderlijke behandeling van een tak der letterkunde (b. v. de poëzie in 't geheel of het drama, epos, enz.) of van een bepaald tijdvak ook voor propaedeutici alleszins wenschelijk. Tot opheldering en verlevendiging van de voordracht over de geschiedenis der Grieksche poezie moest de lectuur van de Excerpta dienen. KARSTEN verzocht mij bij de toezending in het oog te houden, dat het boekje al zijne waarde aan de voordracht en behandeling ontleenen moest; het was een schediasma in den zomer van '56 zamengesteld. Overeenkomstig dezen wensch beschouwen wij het dan ook niet van een weten-

schappelijk standpunt, maar teekenen alleen aan den voet dezer bladzijde als tot proef eenige emendaties op [1]. Het bevat niet alleen stukken van Lyrici (PINDARUS daaronder begrepen), maar ook van HOMERUS, HESIODUS, de Tragici, ARISTOPHANES en THEOCRITUS, gevolgd door aanteekeningen ter rechtvaardiging der gemaakte veranderingen.

Het kan uit het gezegde blijken, dat KARSTEN als nauwgezet Akademisch leeraar zich met ernst toelegde op *alle* vakken, die hem waren opgedragen. Had hij zich te voren bijna uitsluitend met de Grieksche wijsbegeerte bezig gehouden, thans behoorden de Grieksche en Romeinsche letterkunde in haar geheel, de oude geschiedenis en de oudheden mede tot den kring van zijn onderzoek. Met geen van de veelvuldige werkzaamheden, die hem waren opgelegd, wilde hij de hand lichten. Daarbij was zijne welwillendheid voor de studenten in de literatuur onbegrensd. Niet alleen stond zijn huis altijd voor hen open en zijne rijke boekerij hun ten dienste, maar was het hem niet te veel om ook voor een of ander bijzonder onderzoek, wanneer hij slechts bij hen belangstelling vond, hun uit eigene middelen de noodige bronnen te verschaffen of hen op andere wijze te ondersteunen. Meer voordeel had de philologie van zijne werkzaamheid geplukt, wanneer hij de grenzen van zijn onderzoek had kunnen inkorten en zich bij zijn oorspronkelijk studievak bepalen. Maar de verzameling van de fragmenten der Grieksche philosophen moest wijken voor andere zaken, die voor den aanstaanden philoloog van meer praktisch nut en algemeene toepassing

---

1 SOLON 33, 5 *ἤθελεν*. XENOPHANES 1, 19: *αἰνέω-οἷς* (*ᾧ* ?) *ἐνὶ μνημοσύνη καὶ λόγος ἀμφ' ἀρετῆς, οὔτι* (*οὔτε* ?). ald. 24: *χρεῶν* voor *θεῶν*. THEOGN. 789 *μελέδημ' ἀγανώτερον* voor *μελέδημα νεώτερον*. PSEUDO-SIMONIDES epigr. 136 *ἀεξάνδρου πολέμου* voor *ἀλεξάνδρου*. HIPPONAX, 85, 2 *ἐγγαστριχίμαιραν* voor *ἐγγαστριμάχαιραν*. ALCAEUS, 41. 2 *ποικίναις* voor *ποικίλαις*. Het voorafgaande *αἶτα* voor *αἶ τά* is, hoe eenvoudig ook, om de quantiteit twijfelachtig.

zijn. Zoo is dan door KARSTEN na zijn optreden als Hoogleeraar slechts éénş iets over de Geschiedenis der oude philosophie uitgegeven, namelijk een onderzoek naar den oorsprong van het geloof aan de zielsverhuizing [1], maar het was reeds vroeger in de vergadering van de derde klasse van het Instituut, den 9 October 1838, voorgedragen. De rectorale oratie van 1847: *de cautione adhibenda in veritatis indagatione*, bepaalt zich hoofdzakelijk tot philologie, en toont in een vluchtig overzicht aan, hoeveel uit hetgeen de geleerden in hare verschillende onderdeelen (tekstkritiek, metriek, hoogere kritiek, oudheden en geschiedenis, mythologie) hebben aangenomen, door den tijd is weerlegd; de wijsbegeerte wordt hier slechts ter loops behandeld. Alle overige stukken behooren tot literatuur, wij bedoelen: *De Tetralogia tragica et didascalia Sophoclea* (1846, 38 pag.), *Q. Horatius Flaccus. Een blik op zijn leven, zijne studiën en dichtwerken* (1861, 114 bladzz.) en eindelijk de uitgave van den *Agamemnon* van AESCHYLUS (1855). Zij leveren het bewijs voor de veelzijdigheid van KARSTENS werkzaamheid. En niet alleen bepaalde hij zich tot dezen meer wetenschappelijken arbeid, maar hij trachtte ook soms voor een uitgebreider publiek nuttig te zijn. Hij was zoo overtuigd van de voortreffelijkheid van den inhoud der ouden, dat hij niet wanhoopte daarvoor algemeene belangstelling te vinden, en het niet beneden zich rekende om voor eene populaire voordracht eenigen tijd af te zonderen. Gelukkig zij, die het talent hebben om voor klassieke onderwerpen een belangstellend gehoor onder het grootere publiek te vinden! Pauci, quos aequus amavit Jupiter, potuerunt. Want voor het Nederlandsche publiek heeft de spreker met bijzondere moeilijkheden te kampen. Onze natie is lang oververzadigd geweest van klassiek. Helden en goden hebben te lang in allerlei geschriften geparadeerd. De

1 *Over Palingenesis en Metempsychosis*, Amst. 1846 (41 bladz.).

schoonklinkende namen van oude auteurs, doorgaans van een epitheton ornans voorzien, hebben aan geschriften van allerlei aard zekere waardigheid moeten bijzetten. De „Ouden" waren een soort van autoriteit, waarop men zich gaarne beriep. Maar dégelijke kennis van de oude wereld bleef op de studeerkamer onzer philologen, die zich met de groote menigte niet inlieten. Aan tusscheupersonen ontbrak het. Wij hadden ook geen mannen als J. H. VOSS, WIELAND en LESSING. De studie van het Grieksch heeft op onze literatuur zeer weinig invloed uitgeoefend. De navolgingen van de ouden, zelfs die van BILDERDIJK, hebben de kleur van het origineel nagenoeg geheel verloren. Die dáarnaar zich een denkbeeld van de Grieken zou willen vormen, zoude zich verbeelden, dat hunne schrijvers als op stelten liepen, dat hun stijl altijd weelderig, zelfs opgesmukt ware. 't Is alsof de toon van VIRGILIUS alleen daarin leeft. De naïve eenvoud van HOMERUS en de kalme waardigheid van SOPHOCLES bleven aan ons beschaafd publiek geheel onbekend. Hoe zeer de Grieken meesters in den vorm waren, kan niemand uit de weinige navolgingen bij ons opmaken. En toch in den vorm ligt de voorname en eigenaardige verdienste van de ouden; de zaken, die zij mededeelen, hebben den glans der nieuwheid verloren, maar jeugdig en frisch is hun taal; hun stijl zal den stempel van oorspronkelijkheid en fijnen smaak nooit verliezen. Nu het is ontwijfelbaar waar, dat eene navolging, hoe volmaakt ook, nooit het genot van het oorspronkelijke zal verschaffen, en niet gaarne zoude ik iemand het recht toekennen om naar eene vertaling uitspraak te doen over de mindere of meerdere voortreffelijkheid der klassieken; maar dit neemt van den anderen kant niet weg, dat algemeene belangstelling in de ouden mij voor den invloed der Grieksche en Latijnsche auteurs als middel van algemeene vorming wenschelijk voorkomt. De oudheid is door eene te groote klove van onze maatschappij gescheiden. Zij werkt in de school, niet voor het leven. Op de overschatting van de klassiek is een tijdvak gevolgd,

waarin men van Grieken en Romeinen niets verlangde te hooren. Slechts in den laatsten tijd doen zich enkele meer gunstige verschijnselen op, en zij zullen ontwijfelbaar vermeerderen, wanneer talent en kennis bij de navolgers geëvenredigd zijn, en uitstekende schrijvers den aangenamen indruk, dien de ouden in hunne jongelingsjaren op hen maakten, bij zich en bij anderen zullen weten te verlevendigen.

Philologen beschouwen deze zaak veelal voor zich als geheel onverschillig en zij zijn al te geneigd om een ongunstig oordeel uit te spreken over elke poging op het gebied van klassiek, die niet uitsluitend voor geleerden is bestemd. Dilettantisme behoeft niet aangemoedigd; maar indien iemand talent bezit tot populaire voordracht, indien iemand, hij moge dan literator heeten of niet, de gave der navolging bezit en die wil gebruiken, hij heeft aanspraak op den dank ook van de vakgeleerden, tenzij dan dat zij mochten meenen, dat de invloed van hunne wetenschap op het leven stelselmatig moet worden tegengegaan.

Men houde mij deze uitweiding ten goede, waartoe mij minder de geschriften van KARSTEN aanleiding geven dan wel zijne denkwijze op dit punt. In zijne medewerking aan de „Symbolae Literariae" zie ik niet zoozeer eene ondersteuning van eene wetenschappelijke onderneming als eene poging om voor het steeds kleiner wordende publiek van hen, die nog latijn wilden lezen en van de oudheid hooren, iets te leveren. Dat bedoelden een paar kleine bijdragen, de eenige die hij daarin gaf, *de effatis Delphicis μηδὲν ἄγαν et γνῶθι σεαυτόν*, Symb. II. p. 57—87. En toen hij later als Hoogleeraar te Utrecht geplaatst was, liet hij zich in den geest van 't bovenstaande bij herhaling aan mij uit. Hij had vóór kunnen gaan in de richting, die hij bij sommigen wel gaarne gezien had. Maar „non omnia possumus omnes". Dit popularizeren der wetenschap, die uitstekende kunstvaardigheid en oefening is van een echt wetenschappelijk philoloog niet te eischen. De Hoogleeraar moet de wetenschap beoefenen

en uitbreiden. Op het Leesmuseum trad hij echter als spreker over antieke onderwerpen bij herhaling op; zoo sprak hij met veel toejuiching over *de Orestie van* AESCHYLUS (1844), over *Rome in de eerste eeuw van het Keizerrijk* (1849), een onderwerp hetwelk thans na MERIVALE, STAHR enz. eene andere behandeling zou eischen, maar onmisbaar door de levendigheid van kleuren, die het verhaal van eenige bijzonderheden naar TACITUS en JUVENALIS van zelf aanbiedt, de toehoorders heeft moeten boeien [1]; voorts over de *Monumenten van Aegypte* [2], en over andere onderwerpen. Doch van geen populair geschrift heeft KARSTEN zooveel voldoening gehad als van dat over HORATIUS. Daar dit echter het laatste eenigzins meer uitvoerige is, dat hij heeft uitgegeven, spreken wij eerst met een woord over de twee andere stukken die nog overblijven.

De tetralogie is een veel besproken, maar door de veelvuldige bespreking toch nog niet opgehelderd onderwerp. Onder de handen van eenige navolgers van WELCKER is de *τετραλογία* soms eene *τερατολογία* geworden. Zij, die in de vereeniging van drie in onderwerp zamenhangende treurspelen een eisch der hoogere dramatische kunst zagen, hebben gemeend uit de ons bekende stukken van AESCHYLUS niet alleen, maar ook van SOPHOCLES en EURIPIDES trilogiën te moeten samenstellen. Dat de trilogie een trap van ontwikkeling was, die bij meer volmaking van het drama althans in den regel heeft moeten wijken, schijnt men niet te hebben willen aannemen. Volgens SUIDAS (van zijn getuigenis gaat KARSTEN uit) zou SOPHOCLES begonnen zijn *δρᾶμα πρὸς δρᾶμα ἀγωνίζεσθαι, ἀλλὰ μὴ τετραλογίαν* d.i. met een enkel stuk, niet met eene tetralogie, zooals vroeger, naar den prijs te dingen.

---

1 Vgl. *Letterl. Maandschr.* 1849, Mengelw. blz. 305, vlgg.

2 *Blik op de Monumenten van Aegypte en de resultaten daaruit voor de geschiedenis afgeleid.* 43 blz. Zie *Letterl. Maandschr.* Januari 1852.

Dit bericht geeft aanleiding tot velerlei onderzoek. Kon een dichter de inrichting van den wedstrijd veranderen? Hoe is het daarmede te rijmen, dat nog bij EURIPIDES trilogiën voorkomen? En indien te gelijk enkele stukken en trilogiën of tetralogiën hebben medegedongen, hoe kon dan naar billijkheid de prijs worden toegekend? KARSTEN neemt aan, dat het opvoeren van tetralogiën meer volgens gewoonte dan naar een wettig voorschrift ten tijde van AESCHYLUS heeft plaats gehad; dat aan het einde van diens loopbaan reeds het inwendige verband der stukken is opgegeven, zooals blijken kan uit de didascalie van de Perzen, met welk stuk drie andere van verschillend onderwerp zijn vereenigd geweest; dat SOPHOCLES eene schrede verder is gegaan door een enkel stuk te geven, maar dat dit niet in zich sluit, dat hij er niet evenzeer soms twee bij ééne gelegenheid heeft kunnen geven, noch ook dat trilogiën en tetralogiën daarom niet toegelaten zouden zijn geweest; slechts was van deze nieuwheid een noodzakelijk gevolg, dat over elk stuk afzonderlijk werd uitspraak gedaan. Ook schijnt hem de ongelijkmatigheid van den last aan de verschillende choregen opgelegd, wanneer de een voor een enkel, de ander voor drie of vier stukken had te zorgen, geen overwegend bezwaar. Hoe ook de woorden van SUIDAS worden uitgelegd, er zullen altijd raadsels op te lossen blijven, omdat wij van de inrichting van den wedstrijd en de wijze van toekenning der prijzen te weinig weten.

Dat behalve PINDARUS AESCHYLUS een lievelingsdichter van KARSTEN was, is uit zijn karakter licht verklaarbaar. De impozante grootheid van den dichter moest hem aantrekken; met waardigheid van toon paart AESCHYLUS kracht van uitdrukking en diepte van gevoel; aan de voorstelling van bijzondere feiten knoopt hij algemeene gezegden en spreuken aan, die een wijsgeerigen zin ademen. Ook de moeilijkheid heeft bij dézen dichter iets nitlokkends; men gevoelt dat onder het floers, dat de tijd over hem geworpen heeft, gedachten half verscholen liggen, die de moeite van het onder-

zoek loonen. Op vele plaatsen is het slechts raden naar den vorm niet alleen, maar zelfs naar de gedachte; en toch kost het den criticus, die zoo gaarne het geheel zoude genieten, moeite om daar het onderzoek te sluiten en de aanmaning te betrachten dat hij »quod videt perisse perditum ducat." Vandaar eene menigte gissingen, die het juiste niet getroffen hebben of althans geheel onzeker zijn. Daarbij komt de stoutheid der uitdrukking, zoodat de maatstaf van het gewone taalgebruik hier niet zelden begeeft. AESCHYLUS heeft een taal op eigen hand, en 't valt soms bezwaarlijk om de grens te trekken tusschen dichterlijke vrijheid en vervalsching van lateren tijd. Gemeenzaamheid met den geest en de uitdrukkingswijze is hier bijna nog onmisbaarder dan de kennis van de gewone taal. Zelfs de ongeschondene gedeelten bieden altijd nog eigenaardigheden aan, waarover de taalkundige bij een ander auteur ongeloovig de schouders zou ophalen.

En onder de stukken van AESCHYLUS is er geen boven den *Agamemnon* te stellen; ik zou hem 't volmaaktste monument van lyrisch-dramatische kunst durven noemen. Zeker geen door den tijd ongedeerd monument, maar toch genoegzaam gespaard, om eene herstelling te beproeven. Van handschriften is hier niets meer te wachten, zoo als onlangs op nieuw door de uitgave van Mr. J. A. C. VAN HEUSDE gebleken is, die de bekende aan een vernieuwd nauwkeurig onderzoek heeft onderworpen en den tekst uitsluitend naar deze heeft geconstitueerd. Dergelijke bewerking, hoe verdienstelijk ook als diplomatischen grondslag der kritiek, verlangde KARSTEN niet. Hij wilde blijkbaar een leesbaren of althans voor verklaring vatbaren tekst geven, evenzeer verwijderd van overdrevene vasthoudendheid aan de overlevering als van jacht op conjecturen, waaraan HARTUNG en anderen zich hadden schuldig gemaakt. Voorzeker eene uiterst moeilijke taak en die de opneming noodig maakte van veel gissingen, die uit den aard der zaak, hoe noodig ook, onzeker zijn, zoodat hij, die met den toestand van de Aeschyleïsche kritiek niet ver-

trouwd is, licht de beschuldiging van groote lichtvaardigheid zou kunnen uitspreken. En toch hoe verre is KARSTEN hier nog verwijderd van hetgeen later KECK (nomen et omen!) aan het licht heeft gebracht. Voor men over KARSTEN's uitgave oordeele, neme men de moeite om eens te vergelijken wat SCHNEIDEWIN, R. ENGER en NAEGELSBACH hebben gegeven, en men zal mij moeten toestemmen, dat het soms nog te verkiezen is eene onzekere gissing te volgen dan die gewrongene dusgenaamde explicatie. Maar men behoeft zich niet bij geleerden van den tweeden rang te bepalen. Van G. HERMANN wordt te recht in de praefatio p. XII beweerd, dat hij dikwijls zijn vernuft minder gescherpt heeft om de ware lezing te vinden dan om de bedorvene uit te leggen: „Admirere licet eorum (KLAUSENI et HERMANNI) eruditionem et acumen, non raro tamen te ceterosque consolabere, quos natura coegit mediocri supellectile esse contentos." Voeg hierbij dat HERMANN soms ook groote scherpzinnigheid noodig had om zijne eigene gissingen aannemelijk of zelfs duidelijk te maken, en het zoude vreemd schijnen, dat toch zijne uitgave bij de Duitschers zooveel goedkeuring gevonden had, indien wij niet wisten, dat onze naburen aan HERMANN even als aan LACHMANN een soort van auctoriteit toekennen, en zich al zeer spoedig met hetgeen van hem kwam plachten tevreden te stellen.

Of het aan de straks opgegevene uitdrukking over HERMANN is toe te schrijven, dat niet alle beoordeelingen in Duitschland zich gunstig over het werk van KARSTEN uitlieten, laat ik in het midden [1]; allen erkennen het belangrijke van het werk, en

1 Vgl. Leipz. Repert. XIV. 2er Bd. S. 82—86. Heidelb. Jahrb. 1856 S. 319. R. RAUCHENSTEIN in de N. Jahrb. f. Philol. u. Paed. LXIII, S. 523—550. M. SCHMIDT, Zeitschr. f. Oesterr. Gymnasiën 1856, S. 338—346. — De recensent in het L. R. zegt S. 85, dat hij » wenn ihm auch bei weitem nicht alle vorgeschlagenen Aenderungen

vertrouwen, dat het goede gevolgen voor AESCHYLUS zal hebben. Dat er dwalingen in zijn, is niet te ontkennen, maar dat alle verbeteringen goedkeuring zonden vinden, mocht bij AESCHYLUS niet gewacht worden, en daarvan was geen verwijt te maken. Hoe vele gissingen van de beste critici kunnen de proef niet doorstaan! Trouwens zonder slechte komen ook geen goede verbeteringen te voorschijn; het is al een winst voor de wetenschap, wanneer na aftrek van twijfelachtige of mislukte conjecturen een rest van waarachtige verbeteringen overblijft, die in den tekst eene blijvende plaats vinden.

En dat is werkelijk hier het geval. Men lette slechts op

---

nothwendig erscheinen, doch zum oeftern beistimmt und mindestens in der Regel die kritischen Betrachtungen des Hrn. KARSTEN anziehend und anregend gefunden hat. Scharfsinn, vertraute Bekanntschaft mit dem Sprachgebrauche der Tragiker, auch *Wissen um das, was deutsche Gelehrte geleistet haben* zeigt sich überall.

RAUCHENSTEIN, S. 529: Wenn wir an sehr vielen Stellen uns veranlaszt finden von den Resultaten des Hrn. KARSTEN abzugehen, so müssen wir doch zwei Eigenschaften rühmen, wodurch dieser commentarius criticus sehr nützlich und lehrreich wird. Erstens hat KARSTEN (wij verkorten hier en verv.) den Text Schritt für Schritt durchgeackert und manche für sicher gehaltene Lesart wankend gemacht, hie und da auch das Richtige gefunden, öfter aber auch künftige Kritikern den Weg zu glücklicheren Emendationen erleichtert. Die zweite Eigenschaft ist die sehr verständige, plane und ruhige Umständlichkeit der Auseinandersetzung ohne unnütze Weitschweifigkeit, u. s. w.

M. SCHMIDT heeft drie grieven, waarvan de laatste is onbekendheid met de verdiensten van Duitsche geleerden, waaronder hij met name SCHNEIDEWIN en ENGER opgeeft. ENGER'S *Agamemnon* is uitgekomen na dien van KARSTEN en SCHNEIDEWIN'S uitgave in 1856! Evenwel, wat den laatste aangaat, kan hij ook gedoeld hebben op stukken in den Philologus, want KARSTEN »hat sich entgehen lassen was in Zeitschriften und Programmen Treffliches und Vortreffliches geboten war." De heer SCHMIDT eindigt niettemin met eene opgave van verbeteringen die blijvende waarde hebben, waaronder echter *αἱμυλίας* vs. 749 geheel misplaatst is.

de zoo eenvoudige verandering van *εἰπέ* in *εἶκε* in 931 (DDF.), waar CLYTAEMNESTRA AGAMEMNON smeekt, haar verlangen in te willigen; weinige regels vroeger 885 staat *σύγγονον βροτοῖσι τὸν πεσόντα λακτίσαι πλέον*, vertrapt wordt *alleen* hij die gevallen is; voor het zinnelooze *ΠΛΕΟΝ* geeft KARSTEN *ΠΕΔΟΙ* met vergelijking van 1357 *κλέος πέδοι πατοῦντες*. Zeer eenvoudig is de herstelling van 612 (naar DE PAUW evenwel) door de verandering van *χαλκοῦ* in *χαλκός; οὐκ οἶδα τέρψιν οὐδ' ἐπίψογον φάτιν ἄλλου πρὸς ἀνδρὸς μᾶλλον ἢ χαλκὸς βαφάς*. In v. 1205 is de verandering van *αἰδώς* in *ἦδος* even gemakkelijk als door den zin vereischt. In vs. 1343 roept AGAMEMNON door AEGISTHUS getroffen: *πέπληγμαι καιρίαν πληγὴν ἔσω*, KARSTEN *ἐγώ*. De omstelling van 826 en 827 is evident. Wil men meer, men sla op 370 (KARSTEN) *φυγάνορες*, 428 *θρόος* voor *ὅρος*, 436 *ξύνωρος* (vgl. HESYCH.), 461 *φαιδροῖς ἰδόντες* voor *φαιδροῖσι τοῖσδε*, 483 *ἦστε* (met de explicatie), 608 *εὖ*, 675 *τέκνα μέν* voor *μετὰ μέν*, 851 *ἦ κάρτα* voor *ἢ καί* (want *σύ* is een stoplap), 870 *ἅλις* voor *ἄναξ*, 933 *ἀμηνίτοις* enz. Een gedeelte van deze verbeteringen is reeds, zooals KARSTEN zelf opgeeft, door oude uitgevers gemaakt, maar door de nieuweren verwaarloosd. Trouwens bij een schrijver als AESCHYLUS, op wien reeds zoo talrijke gissingen zijn gemaakt, is het waardeeren van de ware lezing onder een overvloed van verschillende voorslagen soms een niet geringe verdienste. Voorts houde men in 't oog, dat nieuwe door palaeographische evidentie schitterende verbeteringen, zooals COBET die levert, om dezelfde reden bij AESCHYLUS niet veel meer te wachten zijn. Wat deze uitgave van anderen vooral gunstig onderscheidt, is de zorg die aan de interpretatie is besteed; niet dat deze bij anderen ontbreekt, maar KARSTEN heeft meer dan anderen den gedachtengang en het verband nagegaan, en zich niet tevreden gesteld met eene vertaling, die soms even duister is als het oorspronkelijke, maar op vele plaatsen het ongerijmde van de tot nog toe aangenomene onwedersprekelijk aangetoond.

In het jaar 1861 vierde de Utrechtsche Hoogeschool haar tweehonderdvijfentwintigjarig bestaan. Het was een gelukkig denkbeeld om tot aandenken aan dien dag eene feestgave over HORATIUS uit te geven. Geen auteur is er, die bij alle veranderingen van den smaak en niettegenstaande de aanmerkingen, waartoe PEERLKAMP's editie aanleiding gaf, meer in de gunst van het publiek blijkt te deelen; geen jaar gaat er voorbij zonder eene of meer, soms kostbare, uitgaven. KARSTEN kon dus bij de behandeling van dit onderwerp meer dan bij eenig ander op de sympathie zijner lezers rekenen. Wat deze bijdrage nieuws en eigendommelijks bevat, wordt niet uitgewerkt (hiertoe reken ik o. a. de meening dat „het ironische van HORATIUS zich in zijne lyrische poëzij verre uitstrekt", bl. 82); maar in geleerd betoog te treden lag niet in de bedoeling van den schrijver, die met LUCILIUS verlangde „neque se ab indoctissimis neque a doctissimis legi". Het boekje is eene warme apologie van den Venusijn. Het bevat eene levensgeschiedenis met opgave van den tijd van en de aanleiding tot het vervaardigen en uitgeven zijner gedichten, waaraan zich eene beschouwing van den geest en de schoonheid zijner poëzie aansluit. KARSTEN heeft volkomen zijn doel getroffen, zooals blijkt uit verscheidene brieven van beminnaars der Romeinsche poëzie, die hem hunne ingenomenheid met zijn werk te kennen gaven. En niet alleen deze maar ook philologen als BAKE lazen het boekje met genoegen. De laatste schreef o. a. aan KARSTEN (en het zijn woorden vooral in zijn mond belangrijk): „Het is mogelijk, dat gij niet hebt willen „schrijven voor *doctissimi;* maar dezen beklaag ik, wanneer „zij zich niet met hart en ziel verlustigen in zulke voorstel„lingen als de uwe is. Gij hebt volkomen gelijk: HORATIUS „behoort tot alle beschaafde tijden. Te Parijs zeide iemand, „HORACE est le poète le plus Français de tonte l'antiquité." En verder: „het werd tijd dat mijn gevoel voor HORATIUS „wederom wat opgefrischt werd; en dat ben ik nu aan u „verschuldigd." Dat men in Duitschland op dergelijke lezers

meende te mogen rekenen, bewees de Hoogduitsche vertaling, die in 't begin van 1863 het licht zag [1].

Wij mogen van den literarischen arbeid van KARSTEN niet afstappen zonder melding te maken van zijne werkzaamheid in het Instituut en later in de Koninklijke Akademie van Wetenschappen. Behalve zijne reeds vermelde bijdragen over Palingenesie en Metempsychose en over de Trilogie, heeft hij getracht zich voor de wetenschap verdienstelijk te maken door zijn voorstel, om de commentaren van SIMPLICIUS op ARISTOTELES, waarvan na de Aldijnsche uitgave van 1526 en '27 geen nieuwe recensie verschenen was, op nieuw op kosten van het Instituut uit te geven. Het plan in November 1838, dus kort na de uitgaaf van EMPEDOCLES gevormd, vond terstond een warm voorstander in GEEL, die den eenigen geschikten persoon wist aan te wijzen, die met goed gevolg de HSS. zou kunnen vergelijken en een goeden tekst leveren. Hij wist, dat men op mercenaire werklieden voor de nauwkeurige collatie van codices niet kon vertrouwen. „Ik heb „er ondervinding van" schreef hij verder. „Op deze zwarig„heid heb ik dagen lang voor u zitten wurmen en ik heb „er eindelijk doorgebroken. (?) *Gij* kunt niet reizen; dus „moet het een ander doen, die bezield is met dezelfde liefde „als gij voor het geheele plan, die door en door knap is, en „vlug en vaardig en geleerd er bij. En zulk een man heb „ik ook al. COBET (gij kent hem zeker reeds)" — en ik laat hier de krachtige studentikose uitdrukking weg, waardoor GEEL te kennen gaf, dat hij *zeer* knap was — „is... „knap, hij is precies en bijna meer dan precies, wat gij „hebben moet." Wj hebben intusschen thans reden om te gelooven, dat de woorden van GEEL weldra door de uitkomst

1 Prof. S. KARSTEN, Quintus Horatius Flaccus. Ein Blick auf sein Leben, seine Studiën und Dichtungen. Aus dem Holländischen übersetzt und mit Zusätzen versehen von Prof. Dr. MOR. SCHWACH. Leipzig, Winter.

bevestigd zullen worden. Vijf en twintig jaren zijn er bijna verloopen, sints COBET (in 't najaar van 1840) met den last om de bibliotheken van Parijs, Weenen, Venetië, Florence, Turijn, Londen, Oxford en Cambridge tot het collationeeren van HSS. van SIMPLICIUS te bezoeken, het land verliet, en nog verlangt de geleerde wereld naar de uitgaaf. Maar wat er ook van SIMPLICIUS kome, de gevolgen van die reis zijn voor ons land van dien aard geweest, dat KARSTEN geen oogenblik berouw behoefde te hebben over zijn voorstel [1].

In October en November 1860 gaf KARSTEN twee verhandelingen over de redevoering van CICERO voor ROSCIUS van Ameria, die later vereenigd en in de werken der Akademie (1863, 4°. 58 bl.) opgenomen zijn [2]. Zij die zich met CICERO's leven en geschriften bezig houden, zijn in de laatste jaren in twee tegengestelde kampen verdeeld; die de taal bestudeeren, kunnen (behoudens zeer weinige uitzonderingen) niets kwaads, die zich op de geschiedenis toeleggen, niets goeds van CICERO hooren. Het komt mij voor, dat KARSTEN beide klippen gelukkig heeft vermeden en goede opmerkingen zoowel over de oratie als over het karakter en den geest van haren auteur heeft gegeven.

Eindelijk werd in 1864 in de Verslagen en Mededeelingen VIII eene voortreffelijke verhandeling van KARSTEN opgenomen over het lied van HORATIUS ad AUGUSTUM, Carm. I, 2 (35 bl.). Hij neemt terecht aan, dat het gedicht een vaticinium ex eventu is; HORATIUS verplaatst zich in den tijd,

1 Over de wederwaardigheden bij de uitgave van SIMPLICIUS vergelijke men den tegenwoordigen Secretaris der Akademie, afd. Letterkunde, Prof. J. C. G. BOOT, in het beneden aan te halen Leven van KARSTEN.

2 Vgl. „Cicero pro Roscio Amerino. Antwoord op het Rapport in de Kon. Academie van Wetensch. uitgebragt over de verhandeling betreffende deze pleitrede van S. KARSTEN. Met begeleidenden brief aan Dr. J. C. G. BOOT." Utrecht 1861.

die onmiddellijk op den dood van CAESAR volgde. OCTAVIANUS is de man, die de »ruentis imperii res" alleen kan herstellen; hij verschijnt in een goddelijk licht; de God des Heils, APOLLO, heeft de gedaante van dien jongeling aangenomen. De prodigia, die in 't begin vermeld worden, hadden werkelijk in 44 v. C. plaats gehad. Maar uit de vermelding van zaken, die veel later gebeurd zijn, uit de benaming van OCTAVIANUS *pater atque princeps*, uit de toespeling op de Parthen, blijkt dat het gedicht in veel lateren tijd, hoogstwaarschijnlijk in 732 n. R. is vervaardigd. Wat KARSTEN in zijn feestgeschrift over HORATIUS met een woord gezegd had, dat het ironische in de Oden niet ontbreekt, vindt hier (2e en 3e strofe) zijne toepassing en rechtvaardiging. Of dit hier eene verdienste is van de Horatiaansche Muse, laat ik in het midden, maar wáar schijnt de opmerking te zijn. Omtrent de gissing »peditem cruenti" in vs. 39: »acer et Mauri peditis cruentum vultus in hostem" zou ik toegefelijker zijn dan de auteur het voor zich zelven was, omdat de verdediging van de vulgata mij onvoldoende schijnt.

Het blijkt uit het bovenstaande, dat KARSTEN door verloop van tijd lust noch ijver verloor om nog voor een uitgebreider kring dan zijn ambt van hem eischte, werkzaam te zijn. Hij was over de zestig jaar oud en naderde langzaam den leeftijd, waarin meer de vruchten van vroegeren arbeid ingeoogst dan nieuwe uitgebreide werkzaamheden ondernomen worden. Toch rustte hij nooit; dikwijls kon hij het ter nauwernood van zich verkrijgen, om zijn studeervertrek des zomers voor eenige weken vaarwel te zeggen, en dan nog kon men van hem getuigen, dat zijne studiën met hem »rusticabantur et peregrinabantur." In den huiselijken kring voelde hij zich in het bezit van gade en tien veel belovende kinderen gelukkig. Een zijner zonen was reeds (in December 1860) tot Meester in de Rechten bevorderd, de tweede (HERMAN THOMAS) ontving na het verdedigen van een voortreffelijk proefschrift over de echtheid van PLATO's brieven den 9 Februarij 1864

den titel van Doctor in de Letteren. Nog één jaar, en KARSTEN had eene gelukkige vijfentwintigjarige werkzaamheid aan de Utrechtsche Hoogeschool mogen herdenken. Anders had de Voorzienigheid besloten. Op den 28sten April werd hij door eene pleuritis aangetast, die naar geen middelen wilde luisteren, en door bijkomende borstontsteking reeds op den 7den Mei op eenenzestigjarigen leeftijd een einde maakte aan zijn werkzaam leven.

Wanneer men bij den naam van geleerde aan eene eenzijdige verstandelijke ontwikkeling denkt, aan een sterk geheugen met eene massa van kennis zonder meer, dan wenschen wij op dien titel voor KARSTEN geen aanspraak te maken. Zijn uitgebreide kennis was goed geordend; hij was dialektisch ontwikkeld; bij redetwist gevat. Liever noemen wij hem een door en door wetenschappelijk man, ontwikkeld naar geest en gemoed.

Wij hebben boven reeds opgemerkt, dat KARSTEN een sterk gevoel had voor het verhevene en diepzinnige. Het is onmogelijk dat iemand, die van de klassiken eene ernstige studie maakt, zijn smaak niet verfijnt en veredelt; maar toch is er een natuurlijk onderscheid in den aanleg, wat zich nimmer geheel verloochent; sommigen voelen fijner, anderen dieper; het gevoel van de eersten openbaart zich meer in afkeer van hetgeen onjuist is, dat van de laatsten uit zich meer in bewondering van en voorliefde voor hetgeen diep treft. Bij de laatsten werkt het gemoed sterker, bij de eersten ook in zaken van smaak het oordeel. Moest ik KARSTEN tot eene van deze beide klassen brengen, ik zoude niet aarzelen; hij had meer een diep gevoel voor het zedelijk schoone en het edele dan hij zich door het geestige aangetrokken voelde. In zijne gemeenzame brieven zijn kwinkslagen, die men van hem niet zoude gewacht hebben, maar zijne doorgaande stemming was ernstig zonder dat hij

evenwel ingetrokken was; zich zelven immer gelijk had hij eene kalme tevredenheid en opgeruimdheid; maar zooals wij zeiden, ernst was zijne doorgaande gemoedsstemming, die zelfs aan zijn voorkomen vooral bij eene eerste ontmoeting iets deftigs gaf. Ik ben overtuigd, dat ik hier niets ten nadeele van ons medelid [1] zeg, want er was in die waardigheid niets aangenomens of gemaakts; maar zeker ware zijn invloed op studenten grooter geweest, wanneer hij ook voor het uitwendige meer jeugdig geweest ware en met degelijkheid meer levendigheid van voordracht gepaard had.

Inbeelding kende hij niet; integendeel had hij eene groote bescheidenheid en nederigheid, die zich daarin openbaarde, dat hij, toen het geluk hem minder toelachte, zich nimmer in bitterheid of klachten over verongelijking toegaf. Van den anderen kant is het uit zijn karakter zeer verklaarbaar, dat hij eenmaal beleedigd zich diep gegriefd voelde en het hem aangedane onrecht niet gemakkelijk kon vergeten. Hij, die voor anderen de humaniteit zelve was, kon eene ruwe beleediging niet licht verduren. Gelukkig zou van dergelijke onaangenaamheden wellicht slechts een enkel voorbeeld uit het laatst van zijn leven zijn aan te voeren. Doch liever dan mij hierin verder te begeven, veroorloof ik mij het Aeschyleïsche *μαθοῦσιν αἰδῶ κοὐ μαθοῦσι λήθομαι*, indien men maar niet aanneme, dat dit zwijgen eenige erkenning van ongelijk aan de zijde van KARSTEN zou in zich sluiten [2].

---

1 KARSTEN is sedert 1849 lid geweest van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

2 Vgl. Prof. J. A. C. ROVERS in de Utr. Studenten-Almanak van 1865. Behalve door hem is KARSTEN door Prof. J. C. G. BOOT in de gewone vergadering der Letterkundige afdeeling der Koninkl. Akad. van Wetenschappen van 10 October 1864 (Zie Jaarboek van 1864, bl. 124) en door Dr. A. EKKER in den *Spectator* van Mei 1864 herdacht. Prof. DOEDES heeft in zijne rectorale oratie dezes jaars een kort levensbericht van KARSTEN gegeven, p. 26–30. Terzelfder plaatse wordt p. 49—51

Spoedig nam zijne natuurlijke goedhartigheid weder den boventoon. Karsten had een oprecht en liefderijk gemoed. Het viel hem moeilijk eene dienst te weigeren. Altijd hinderde het hem, wanneer hij uit plichtbesef iemand iets onaangenaams moest aandoen. Altijd was hij, ook met betrekking tot zijne leerlingen, geneigd om het beste van anderen te gelooven en te verwachten. Gelukkig behoeft zijn levensbeschrijver daarvan geen gebruik te maken, maar ware het noodig een verschoonend oordeel voor hem in te roepen, voorwaar hij zou daarop door zijne eigene zachtheid de meeste aanspraak hebben.

De stroom des levens loopt onophoudelijk voort en laat geen plaats ledig; maar de herinnering aan een leven in de dienst der wetenschap, aan een nimmer rustende werkzaamheid, aan een mild en edel gebruik van de geschonkene vermogens zal niet spoedig verdwijnen; zij is een kostbaar kleinood voor zijne kinderen, de roem van de Hoogeschool, waaraan hij al zijne krachten gewijd heeft, en voor zijne leerlingen en vrienden eene aansporing om zijne voetstappen te drukken en elk naar zijn vermogen hem te evenaren.

---

een volledige lijst van de geschriften van Karsten gevonden, waaronder ook per prolepsin historicam de titel van Simplicius prijkt: „*Σιμπλικίου εἰς τὰ Ἀριστοτέλους περὶ οὐρανοῦ ὑπόμνημα.* Simplicii commentarius in IV Libros Aristotelis de Coelo ex recensione Sim. Karstenii, mandato Regiae Academiae disciplinarum Neerlandicae editus. Traiecti ad Rhen., apud Kemink et filium, 1865." De meeste werken van Karsten zijn boven in den tekst besproken; het ontbrekende bepaalt zich tot kleine stukjes in de verhandelingen der sectie voor Letterk. en Wijsb. van het Prov. Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

Groningen,
April 1865. C. M. FRANCKEN.

LEVENSBERICHT

VAN

Dr. E. B. SWALUE.

Niet zonder aandoening vat ik de pen op, om eenige bijzonderheden mede te deelen uit het leven van een man, die bijkans het vierde eener eenw jonger dan ik, nu reeds ten grave is gedaald; maar ik doe het tevens met genoegen, omdat ik hoop iets te zullen bijdragen, om hem in zijne veelzijdige verdiensten beter te doen kennen, dan hij gedurende zijn leven door velen gekend of erkend is.

EDELHARDUS BERNARDUS SWALUE was de oudste zoon van BERNARDUS JOHANNES SWALUE, laatst Predikant te *Schoonhoven*, en ELIZABETH JACOBA FALCK. Hij werd den 8sten Januarij 1806 geboren te *Stand daar buiten*, waar zijn vader toen predikant was. Kort daarna met zijne ouders verhuisd naar *Numansdorp*, gezegd *de Buitensluis*, genoot hij aldaar zoodanig onderwijs, dat hij in zijn elfde jaar reeds geschikt gerekend werd voor het bezoeken eener latijnsche school, en aan het huisselijk verkeer van den toenmaligen Rector te

Dordrecht, Dr. G. FENEMA, en aan diens zorg voor zijne verdere ontwikkeling toevertrouwd werd.

Eigenaardig beschrijft hij zijnen overgang tot de studie in de opdracht zijner straks te vermelden doctorale dissertatie aan zijnen vader, met deze woorden: „Primnm antem non ad jocum et ludos, quibns hand diffiteor me semper qnam maxime delectatum esse, sed ad majora omnia et graviora me a natura esse generatum, jam ea me docnisti aetate, quum mihi nondum tempus esse videbatur de animo ad illa adjiciendo cogitandi. Nunc tuam, mi Pater! prudentiam et sapientiam gratus agnosco; nam si jam tum saluberrimis monitis tuis et exhortationibus non adfuisses, vereor ne semper mihi intempestivum fuisset, quoque sic magis ab humanitate remotus mansissem, eo etiam longius a vera felicitate abfuissem. Etenim haecce studia contra insidias, quibus imbecilla aetas jnvenilis petitur, tutissimum praebere praesidinm, turbidisque, quibns quotidie agitamur animi motibus, frena injicere, moderari vehementioribus ad hilaritatem compositae indolis impulsibus, denique ad vitam bene beateque transigendam nos praeparare egregie, ipso usu expertus snm."

Schoon vrolijk van aard, ad jocum et lndos propensus, en daardoor, zoo het scheen, tot ernstiger stndie en inspanning minder geschikt, leide hij zich echter met vlijt toe, op het verkrijgen van de noodige kennis, zoodat hij steeds zijne medeleerlingen te boven streefde, en van de eene klasse tot de andere als primus overging; en bij zijne bevordering tot de akademie den 11den Junij 1823, de eerste was van de vijf, die met hem gepromoveerd werden. Hij hield toen eene, door hem zelven opgestelde oratie: *de viris egregiis, qui linguam patriam nostram maxime exornarunt.*

Uit de keuze van dit onderwerp blijkt reeds eenigermate zijne later steeds betoonde ingenomenheid met de beoefening der geschiedenis, waarvan hij al spoedig eene proeve gaf, toen hij in het tweede jaar van zijn verblijf aan de Leidsche Hooge-

school een antwoord inzond op de door de literarische faculteit in 1825 uitgeschreven prijsvraag: *Philippi I, Burgundiae Ducis, vita, res gestae et mores exponantur ita, ut disquiratur, qua ratione* BONI *cognomen tueri possit.* Van de vijf ingekomen antwoorden waren er twee, wier opstellers »perdigni existimabantur, qui propter eximiam in pervolvendis historiae monumentis industriam, atque in exponendis et dijndicandis rebus diligentiam publice landarentur." Toch, niettegenstaande den gegeven lof, was de faculteit van oordeel, dat het een en ander in de antwoorden van beide gemist werd, wat noodig was; om den uitgeloofden prijs te verkrijgen. Zij voegde er echter bij: »Itaque hos juvenes praestantissimos missis responsionibus optimam sui spem praebuisse, et, cum ob modestiam nominum significatione probatam, tum ob insignes in bonis literis profectus, dignos esse, qui aliis in exemplum proponantur, publice declarat Facultas." Van de eene verhandeling maakte zich de Heer A. M. C. VAN HALL, van de andere SWALUE als schrijver bekend.

Door dezen uitslag wel eenigzins te leur gesteld, maar toch ook door den verkregen lof gestreeld en aangemoedigd, besloot hij terstond zijne krachten op nieuw te beproeven aan de beantwoording der nu uitgeschreven prijsvraag door dezelfde Faculteit, die dus geformuleerd was: *exponantur causae, quibus factum sit, ut imperium Turcarum Osmannorum a parvis initiis ad eam magnitudinem et potentiam pervenerit, quam Solimanno magno regnante erat consecutum.* Van de drie ingezonden antwoorden werd een bepaaldelijk afgekeurd. Van de beide andere werd gezegd, dat daaraan veel meer en lofwaardiger vlijt besteed was, doch dat de een door te groote beknoptheid in het mededeelen der geschiedenis, de ander door te groote uitvoerigheid daarin, aan het doel der prijsvraag niet zóó beantwoordde, dat de prijs er aan kon worden toegewezen. Beide werden echter waardig geacht openlijk met lof vermeld te worden; de een omdat

hij in het gebruik van de latijnsche taal zijnen mededinger zoo verre overtrof, als de ander hem in het nasporen der oorzaken. Deze laatstgenoemde was SWALUE. De teleurstelling, die hij alzoo op nieuw ondervond, ging gepaard met het vermoeden, dat het uitgesproken oordeel van eene hem niet genegen zijde afkomstig was, en wekte zelfs in hem het voornemen, om zijne studiën elders voort te zetten; doch hij werd daarvan terug gebracht vooral door zijnen leermeester en vriend, Prof. BAKE, aan wien hij, zoowel als aan Prof. VAN DER PALM, steeds betuigde zeer veel te danken te hebben.

Met vernieuwden lust wijdde hij zich nu aan de studie der Godgeleerdheid en der daaraan verbonden wetenschappen, onder de leiding van de Hoogleeraars, toenmalige VAN VOORST, SURINGAR, CLARISSE, KIST en VAN HENGEL. Gelijk hij hun een zeer geacht discipel was, zoo was hij ook onder zijne tijdgenooten hoog aangeschreven wegens zijne opgeruimdheid en levendigheid in den omgang, gepaard aan vlijt en zedigheid. Vandaar dat men hem waardig achtte rector van den Senaat en praeses van de Societeit der studenten te zijn. En dat deze achting door zijne tijdgenooten hem toegedragen geene voorbijgaande, maar blijvende geweest is, bleek in 1853, toen hij, bij de vijfentwintig-jarige reunie der studenten van 1822 tot 1829 te *Leiden*, uitgenoodigd werd haar in het groot auditorium met eene toespraak te openen, gelijk hij ook ten algemeenen genoegen gedaan heeft.

Onder zijne bijzondere vrienden behoorden VAN DER LEEUW, thans emeritus predikant van *Delft*, de beide Gorinchemsche predikanten HOFSTEDE en HOLWERDA, de Dordrechtsche predikant VEDER en zijn overleden broeder AART VEDER, en de ook reeds overleden Minister van Marine LOTSY; en nog meer bepaald ROLDANUS predikant te *Schiedam* en TIMMERS VERHOEVEN, rustend predikant van *'s Gravenhage*, die met hem op denzelfden 20sten Junij 1829, na verdediging hunner akademische proefschriften, den rang van Doctor in de Godgeleerdheid verkregen. Die dag mogt een ware feestdag

beeten, niet slechts voor dit drietal en voor hunne leermeesters, maar ook voor de Leidsche hoogeschool, bepaaldelijk voor de godgeleerde faculteit, die zulke bekwame leerlingen ten dienst der kerk had mogen vormen, en haar nu mogt aanbieden.

Het proefschrift van SWALUE: *de discidio Ecclesiae Christianae in Graecam et Latinam, Photii auctoritate maturato*, bewees op nieuw, dat de beoefening der geschiedenis vooral onder zijne geliefkoosde studiën behoorde, en dat hij, gelijk de beoordeelaar in de Godgeleerde Bijdragen van 1829 bl. 344 verklaarde, bij eene grondige kennis der te behandelen zaken en groote gemeenzaamheid met de bronnen, waaruit zij geput moesten worden, eene lofwaardige getrouwheid in het mededeelen voegde, en eene prijzenswaardige juistheid in het oordeelen en maken van gevolgtrekkingen. Die beoordeeling begon dan ook met de woorden: *eene uitmuntende verhandeling!* En dat zij zoo mogt genoemd worden, zal ieder blijken, die de behandeling van het onderwerp in dit stuk nagaat. Dr. HASE heeft haar dan ook in zijne *Kirchengeschichte* onder de bronnen opgegeven, die bij dit gedeelte der geschiedenis geraadpleegd moeten worden.

Na in Augustus 1829 door het Provinciaal Kerkbestuur van Noord-Braband geëxamineerd en tot de heilige dienst toegelaten te zijn, ontving SWALUE al spoedig eene beroeping te *Korendijk*. Hij werd aldaar door zijnen vader bevestigd den 14 Maart 1830, en verbond zich wederkeerig aan die gemeente. Vijf jaren bragt hij in haar midden door, en hij toonde zijne gehechtheid aan haar, door in November 1834 te bedanken voor eene beroeping naar *Nieuwenhoorn*. Maar, toen hij in het volgende jaar te *Goes* beroepen werd, vond hij geene vrijheid om die roepstem aftewijzen. Den 14den Junij 1835 trad hij aldaar in dienst, na weder door zijnen vader bevestigd te zijn. Met veel belangstelling ontvangen zijnde, en zoowel door zijne prediking als door zijn verkeer de algemeene achting en liefde verworven hebbende, kon hij

niet besluiten eene beroeping naar *Delft*, in Mei 1837 op hem uitgebracht, aan te nemen. Zelfs zou hij gaarne te *Goes* zijne levensdagen hebben geëindigd, indien niet de onverwachte beroeping naar de aanzienlijkste gemeente van ons vaderland, *Amsterdam*, in Mei 1849, hem bewogen had aan zijn veertienjarig genoegelijk verblijf aldaar een einde te maken.

Hij ontving de beroeping naar *Amsterdam*, na van eene gevaarlijke krankheid, eene hevige typhus, schijnbaar genezen te zijn. Daar zijne herstelling alles behalve volkomen was, werd zij door de gemoedsbeweging, die dit beroep bij hem veroorzaakte, niet bevorderd. Integendeel, niet lang nadat hij besloten had het op te volgen, openbaarden zich de droevige gevolgen van halve genezing uit eene zoo geduchte ziekte. Een jaar verliep er, eer hij zich eenigzins in staat gevoelde om zijne nieuwe betrekking te aanvaarden, terwijl zijn geschokt zenuwgestel hem verbood, om openlijk afscheid te nemen van de gemeente te Goes.

Met nieuwen en grooten ijver vatte hij het werk op, dat hem in de Amsterdamsche gemeente wachtte, en gunstig was de verwachting, daardoor omtrent hem opgewekt. Het bleek echter wel ras, dat de evenredigheid tusschen kracht en werk bij hem verbroken was. De gedurige afwisseling van gezondheid en krankheid, van groote opgewektheid en diepe neerslagtigheid, van huisselijk genoegen en huisselijke rampen, had een ongunstigen invloed op zijn werk, vooral in de laatste jaren, toen eene langdurige en steeds zorgelijke ongesteldheid van eene zijner dochters hem diep nederdrukte en zijnen ijver uitdoofde. Hierdoor en door het gemis van gaven, die de menigte boeijen, maakte hij dien opgang in de gemeente niet, waarop de inhoud zijner leerredenen aanspraak had. Daaruit toch was het duidelijk, dat het zijn lust en toeleg was, om den naam van Christus te schrijven in veler hart, en zijne hoorders tot een waarlijk Godsdienstig leven op te leiden. Daar hij zelf in hooge

mate beproefd werd, en onder zijne beproevingen in het geloof aan Gods vaderlijke, altijd wijze en liefderijke beschikkingen, al waren die menigmaal met wolken bedekt, zijne sterkte vond, was hij er steeds op uit om dat geloof ook in het gemoed van treurenden en rampspoedigen te planten en te versterken. Zelf bezield met een heiligen ernst, zocht hij dien bij anderen te kweeken. Gelijk zijne uitgegeven leerredenen dit getuigen, zoo blijkt dat in het bijzonder uit eene leerrede, door hem gehouden ter bevestiging van nieuwe leden, die opgenomen is in den bundel van *Leerredenen tot bevordering van Evangelische kennis en Christelijk leven*, uitgegeven bij van der Wiel te *Arnhem*, jaargang 1858, bl. 61 v. v., en die tot model kan dienen, om te leeren, hoe men het gewigt van die plegtige handeling verhoogen en den indruk daarvan versterken kan. Verschillende stukjes in het *Christelijk Album* en in het *Maandschrift voor Christenen* leveren het bewijs, zoowel van zijne gematigde en Evangelische denkwijze, als van zijne zucht, om algemeen nuttig te zijn. Zelfs gaf een verschrikkelijke moord, in 1840 te *Hoedekenskerke* gepleegd, hem aanleiding tot het uitgeven van eene *Leerrijke beschouwing van de merkwaardige bijzonderheden, die daarop betrekking hadden.*

Gaarne werkte hij mede aan alles, wat de zaak des Christendoms bevorderen kon. Gelijk hij aan het bestuur van het Nederlandsche Zendelinggenootschap deelnam, zoo getuigt zijne *Redevoering bij de godsdienstige viering van het vijfentwintig-jarig bestaan van het Nederlandsch Bijbelgenootschap* van zijne ingenomenheid met die instelling. En toen, als eene vrucht van dat genootschap, te *Goes* eene zondagsschool werd opgerigt, vervaardigde hij een *Leesboek over eenige voorname gedeelten van het O. T. voor de scholen, en meer bijzonder voor de zondagsscholen*, welk boek in 1838 in het licht verschenen, later in 1846 in twee stukjes uitgegeven is, en geheel beantwoordt aan het doel, om het godsdienst onderwijs te bevorderen en tot het regt gebruik

van den Bijbel op te leiden. Toen men in *Amsterdam* het plan beraamde ter stichting van een zeemanshuis, nam hij een werkzaam deel aan hetgeen dat plan kon doen gelukken en de uitvoering bevorderen. Behalve door ijverige persoonlijke bemoeijingen, poogde hij ook anderen voor die zaak te winnen door eerst in het *Maandschrift voor Christenen* en daarna afzonderlijk uitgeven van zijn geschrift: *de zeemanshuizen, en meer bijzonder dat te Amsterdam.* De belangen der protestanten in Hongarijë nam hij zeer ter harte. Een voorgenomen bezoek bij die geloofsgenooten heeft hij echter niet kunnen volbrengen. Ook ter ondersteuning van de protestantsche gemeente te *Lise-Seraing* in België gaf hij in 1853 eene leerrede uit.

Alzoo vooral op het praktische gebied werkzaam, toonde hij echter ook geen vreemdeling te zijn op het uitlegkundig gebied, zooals bleek uit een drietal opstellen van zijne hand, voorkomende in de *Uitlegkundige Bijdragen* van VAN WILLES. Maar vooral trok hem de kerkelijke geschiedenis aan. Dat hij daarin geheel te huis was bewijzen de verhandelingen door hem geplaatst in het *Kerkelijk Archief* van KIST en ROIJAARDS, van welke zelfs die over *Nicolaas van Cusa* door Prof. SCHARPFF te *Rottweil* in Wurtemberg, in het Hoogduitsch vertaald is. Met de Hoogleeraren TER HAAR en MOLL nam hij de redactie op zich van de *Geschiedenis der Christelijke kerk in Nederland in tafereelen*, waarvan het eerste deel in 1864 voltooid is. Zelf daaraan met grooten lust medegearbeid hebbende, was het in de laatste weken van zijn leven hem een bijzonder genoegen, dat men tot de voortzetting van dit werk besloten had, en was hij reeds bezig met het verzamelen van hetgeen hem noodig was ter zamenstelling van de tafereelen, die hem door onderlinge schikking waren opgedragen. Menige monographie, in het *Maandschrift voor Christenen* door hem geleverd, bewees ook zijne veelvuldige bekendheid met anders min bekende personen.

Ook de vaderlandsche geschiedenis vond in SWALUE een ijverigen beoefenaar. Dit blijkt uit vele opstellen, die hij plaatste in den *Zeeuwschen* en den *Christelijken volks-almanak*, en in het *Jaarboekje voor Zeeuwsche geschiedenis en letterkunde*, onder den titel: *Nehalennia* uitgegeven; ook uit zijn ten jare 1858 van de pers verschenen geschrift: *Justinus van Nassau, meest naar onuitgegeven stukken;* doch vooral uit zijn uitvoerig werk, dat in 1846 te *Amsterdam* bij P. N. van Kampen het licht zag, onder den titel: *de daden der Zeeuwen gedurende den opstand tegen Spanje.* Het had zijnen oorsprong te danken aan eene prijsvraag door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te *Middelburg* in 1837 uitgeschreven, waarbij verlangd werd *een beknopt verhaal van de daden door de Zeeuwen van het begin des opstands tegen Spanje tot aan den Munsterschen vrede, zoowel binnen als buiten Europa verrigt, met aanwijzing van den invloed dier daden op den staatkundigen toestand van het vaderland en op de welvaart van deszelfs ingezetenen.* Zoo belangrijk deze vraag was, zoo wijd was zij tevens van omvang. Hare beantwoording vorderde eene grondige kennis van tijden, personen, omstandigheden en gebeurtenissen, en tevens een uitgebreid en oordeelkundig onderzoek en gebruik van de bronnen, die geraadpleegd moesten worden. Daarenboven verlangde het Genootschap, dat men zich uitsluitend bij de hoofdzaken zou bepalen, met vermijding van alle bijzonderheden, en dat de gebeurtenissen in groote trekken voorgedragen zouden worden, vooral in een krachtigen, schoonen historischen stijl. Behalve SWALUE beproefde niemand de beantwoording; hij mogt echter het genoegen niet smaken, dat zijn ingezonden stuk bekroond werd. In de eerst in 1842 openbaar gemaakte uitspraak werd wel veel lof gegeven aan de vlijt, die besteed was aan het opsporen en gebruiken der bronnen, maar tevens geoordeeld, dat de stijl niet beantwoordde aan het uitgedrukt verlangen des Genootschaps. Hoewel deze uitspraak hem te leur stelde, de

lof aan zijne vlijt gegeven was aanmoedigend genoeg, om nogmaals zijne krachten te beproeven, vooral dewijl hij zijne onderzoekingen had blijven voortzetten. Hij vreesde wel, dat hij zijn werk niet zóó zou kunnen inkleeden, dat het zich ook door een schoonen stijl aanbeval, maar hij hoopte, dat bij vermijding van stellige gebreken in den stijl, eene duidelijke voordragt vergoeden zou, wat overigens aan de uitvoering ontbreken mogt. Hij zond dus in het laatst van 1844, een, ook wat den vorm betreft, op nieuw bewerkt antwoord in. Maar reeds in 1845 vernam hij, dat men bij allen lof, dien men gaf aan des schrijvers betoonde vlijt, toch meerdere beknoptheid en een krachtiger en schooner stijl verlangd had. In plaats van den gouden bood men echter den schrijver den zilveren eerepenning aan, en gaf hem tevens de vrijheid, om zijne verhandeling op eigen naam uit te geven, met bijvoeging, dat men de aanmerkingen van de beoordeelaars hem wilde mededeelen, om er het noodig gebruik van te maken. En nu had hij den moed, om zijn geschrift op nieuw voor een groot gedeelte om te werken en uit te breiden, vooral met hetgeen hij ten aanzien der bedrijven van de Zeeuwen buiten Europa had opgespoord uit bescheiden, in het archief der West-Indische maatschappij te *Middelburg* voorhande, waartoe hem de toegang en het gebruik verleend was. Reeds in Maart 1846 had hij dit werk, 361 bladzijden groot, gereed, en gaf het uit, „op het gevaar af", gelijk hij in het voorberigt zegt, „van algemeen voor een slechten stijlist gehouden te worden, en „in de hoop, dat het publiek zulke hooge eischen niet „hebben zou."

Behalve den onvermoeiden arbeid aan dit werk besteed, waarbij geen eenigzins belangrijk voorval, tot dit tijdvak behoorende, waarin de Zeeuwen betrokken waren, is voorbij gegaan, hield hij zich met het opstellen en uitgeven van andere geschriften bezig, waarvan vooral melding verdient eene in het fransch geschreven *Notice statistique civile*,

maritime, scientifique, ecclesiastique du Royaume des Pays-Bas et ses colonies, in 1844 ingezonden aan de *Société française de Statistique universelle à Paris*, door haar met de groote gouden medaille bekroond, en opgenomen in het *Journal de ses travaux* n° 3, September 1844. Dat dit werk hem veel nasporing en inspanning gekost moet hebben, kan men uit den titel reeds opmaken. Dat hij door het een en ander zich grootelijks overspannen en van zich zelven te veel gevergd heeft, is in de herhaalde typheuse ongesteldheid, die hem ondermijnd heeft, gebleken. Maar het lag nu eenmaal in zijn gestel, om hetgeen hij ondernam, met grooten ijver aan te vatten en door te zetten. Hij miste daarbij de kalmte, die vereischt werd, om aan de uitgave zijner geschriften al die zorg te besteden, waardoor zij, naar inhoud en vorm beide, eene meer duurzame waarde hadden kunnen verkrijgen. Uit den rijken schat zijner veelzijdige kennis, en uit den overvloed zijner veelvuldige aanteekeningen deelde hij gaarne alles mede, wat tot het onderwerp, dat hij behandelde, betrekking had; doch daardoor en door de vele aanhalingen, die hij zich veroorloofde, ontging aan zijn stijl dikwijls de noodige helderheid en gekuischtheid.

Dat een zoo bekwaam en werkzaam man de aandacht van onderscheiden maatschappijën tot zich trok, kan niemand bevreemden. Reeds in 1840 vereerde het Zeeuwsche Genootschap der Wetenschappen te *Middelburg* hem met het lidmaatschap; in 1842 deed dit onze Maatschappij. In 1845 werd hij gekozen tot lid van het Bataviasch Genootschap, in 1846 door het Utrechtsche, en in 1847 door de Société statistique et universelle te *Parijs*, en door de Société d'Afrique aldaar.

Voor het overige was hij, als hem niets drukte, een opgeruimd en in den omgang aangenaam man, bereid om uit den schat zijner gaven mede te deelen, hulpvaardig daarenboven, een broeder onder broeders, vredelievend, en nedrig van harte, die nuttig trachtte te zijn, waar hij kon, zich

niets liet voorstaan op zijne meerdere kennis, en veeleer een ander uitnemender achtte dan zich zelven. Door de afwisseling, die er bij herhaling in zijne gemoedsgesteldheid, vooral gedurende de laatste jaren, plaats had, moge men hem niet altijd even gunstig beoordeeld of in zijne waarde geschat hebben; zijn onverwacht overlijden op den 12den Maart dezes jaars, na eene ongesteldheid van weinige dagen, kort nadat hij zijn 60ste jaar was ingetreden, werd echter door allen, die hem regt gekend hadden, en niet het minst door zijne echtgenoot, JEANNE MARIE DUMONT, en zijne kinderen diep betreurd. Als een vermocide van kracht scheidde hij in de blijde hoop des beteren levens van deze aarde. Zijn stoffelijk overblijfsel werd den 16den daaraanvolgende op zijne begeerte nedergelegd in het graf zijner ouders, te *Zandvoort*, de standplaats van zijnen hartelijk geliefden en hem niet minder beminnenden broeder. Vóór het nederlaten van de lijkkist sprak zijn ambtgenoot STEENBERG, die een tal van jaren hem had leeren hoogschatten en liefhebben en in zijne warme en trouwe vriendschap gedeeld had, een treffend woord van hulde aan de gedachtenis van zijnen vriend, hetwelk dezen zoowel als hem tot eere strekte.

Amsterdam, Junij 1865. IS. PRINS.

LIJST

DER GESCHRIFTEN,

UITGEGEVEN DOOR

Dr. E. B. SWALUE.

A. *Oorspronkelijke.*

1. De discidio ecclesiae Christianae in Graecam et Latinam, Photii auctoritate maturato. L. B. 1829.

2. Leesboek over eenige voorname gedeelten van het O. T. Goes, 1838; herdrukt in 1846 in twee stukjes.

3. Redevoering, uitgesproken bij de godsdienstige viering van het 25jarig bestaan van het Nederl. Bijbelgenootschap te Goes, 17 Oct. 1839.

4. Verslagen van de Goesche afdeeling van het Ned. Bijbelgenootschap, 1836—1846.

5. Gedachten en herinneringen bij der Engelen kerstgezang. Schoonhoven, 1838.

6. Leerrijke beschouwing van de merkwaardige bijzonderheden, welke op den moord in 1840 te Hoedekenskerke gepleegd betrekking hebben. Goes, 1841.

7. Leerrede over 2 Cor. III: 12, ter bevestiging van den Wel-Eerw. Heer E. MOLL, als herder en leeraar te Goes, 1846.

8. Leerrede over Joh. IV: 23, 24. Amsterdam, 1853, uitgegeven ten voordeele der evangelische gemeente te Lise-Seraing.

9. Leerrede over Joh. XIX: 28—30*a* ter bevestiging van nieuwe leden. Arnhem, 1858.

10. Leerredenen nitgegeven ter gelegenheid zijner 30jarige Evangeliebediening. Amsterdam, 1860.

11. De daden der Zeeuwen gedurende den opstand tegen Spanje. Amsterdam, 1846.

12. Geschiedkundige aanwijzing van de redenen, waardoor in de Nederlandsche Hervormde kerk sedert 1619 tot op onzen leeftijd nieuwe scheuringen zijn voorgekomen. Amsterdam, 1849.

13. Toespraak gehonden den 30sten Aug. 1853 in het groot Auditorium te Leiden voor de leden der academische vereeniging vóór 25 jaren gesloten onder de spreuk: *Haec res et jungit, junctos et servat amicos.*

14. JUSTINUS VAN NASSAU, meest naar onuitgegeven stukken. Amsterdam, 1858.

15. De Zeemanshuizen, meer bijzonder dat te Amsterdam. Amsterdam, 1858, uitgegeven ten voordeele van dat Zeemanshuis.

16. De protestantsche en katholieke volken in hunnen burgerlijken, stoffelijken, godsdienstig-zedelijken, kerkelijken en wetenschappelijken toestand, tijdens en na den Munsterschen vrede tot op onzen tijd, met elkander vergeleken. Amsterdam, 1859.

17. De vroegere en tegenwoordige godsdienstige toestand en behoeften der protestanten in Hongarijë, bijzonder ten opzigte van de inrichtingen van onderwijs. Amsterdam, 1859.

B. *Vertalingen.*

1. Constantine en de tweede onderneming der Franschen tegen hetzelve door een ooggetuige. Met aanteekeningen. Goes, 1838.

2. De opstanden en omwentelingen in het Pausdom. Uit het Engelsch, met eene voorrede, aanteekeningen en naschrift. Amsterdam, 1842.

3. De fransche geestelijkheid onder den invloed der Jesuiten door G. LIBRI. Uit het Fransch met aanteekeningen van TOXANDRIUS. Amsterdam, 1844.

4. Geschiedenis der Hervorming. Naar het Hoogduitsch van TH. MARHEINEKE, met aanteekeningen en een vervolg behelzende de hervorming in Nederland. Amsterdam, 1847.

5. Kerkelijke geschiedenis der Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Uit het Engelsch van R. BAIRD. Schoonhoven, 1849.

6. De roeping der Protestanten tegenover Rome in onzen tijd door J. F. C. SANDER. Uit het Hoogduitsch, met eene voorrede. Amsterdam, 1853.

7. Preeken voor zeelieden. Uit het Engelsch van G. BARDER, met eene voorrede van W. JAMIESON. Amsterdam, 1853.

8. Brieven uit en over de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, door JONATHAN. Met eene inleiding en een bijschrift. Schoonhoven, 1853.

9. Beschaving en Christendom beschouwd in het licht der geschiedenis. Naar het Hoogduitsch van Dr. L. WIESE, met aanteekeningen. Amsterdam, 1858.

10. Eenvoudige verklaring van de hoofdzaken in het Christendom of der christelijke waarheid door P. JALAGUIER. Uit het Fransch, met aanteekeningen, inleiding en een naschrift. Amsterdam, 1859.

11. De Pelgrim-Vaders of Puriteinen stichters van Nieuw-Engeland. Naar het Engelsch van W. H. BARLETT bewerkt met aanteekeningen en oorspronkelijke bijlagen uit de beste Engelsche en Nederlandsche bronnen. Leiden, 1859.

C. *Opstellen in tijdschriften geplaatst.*

a. In de *Uitlegkundige Bijdragen van* N. VAN WILLES.

1. Over de beteekenis van εἰρηνή Luk. II: 14, 1e deel bl. 152—163.
2. Beantwoording der vraag, in welken zin JEZUS CHRISTUS in het N. T. *de Heer* genoemd wordt, 1e deel bl. 371—389.
3. Proeve ter verklaring van Joh. I: 23, vergeleken met Matth. III. 3, Mark. I: 3, Luk. III: 4, 2e deel bl. 371—393.

b. In het *Archief voor Kerkelijke Geschiedenis van* KIST en ROIJAARDS.

1. De abdijën van Egmond en Rijnsburg, 12e deel bl. 363—430.
2. Het hospitaal te Cues en deszelfs Stichter, 14e deel bl. 118—172.
3. De Kardinaal NIKOLAAS VAN CUSA en zijne werkzaamheid als pauselijk legaat in Nederland, 9e deel bl. 1—115.
4. Nalezing op die verhandeling, ald. bl. 235—283.

c. In de *Tafereelen uit de Geschiedenis der Christelijke kerk.*

1. De toestand en handelingen der christelijke kerk ten opzigte van bestuur en tucht in de 4e, 5e en 6e eeuw, 2e deel bl. 215—236.
2. De vereering der heiligen en de bedevaarten, ald. bl. 267—277.

3. De beeldenstrijd en de groote scheuring, 3e deel bl. 96—111.
4. Nieuwe Secten. De Irvingisten, Puseyisten en Mormonen, 5e deel bl. 451—496.

d. In de *Tafereelen uit de Geschiedenis der Christelijke kerk in Nederland.*

1. Voorvaderlijk heidendom. Nederland en het Frankische Christendom. ELIGIUS, 1e deel bl. 13—28.
2. Het Angelsaksische Christendom op Nederlandschen bodem gebragt door WILFRIED, EGBERT en WIGBERT, ald. bl. 29—40.
3. NIKOLAAS VAN CUSA in betrekking tot Nederland, ald. bl. 419—435.

e. In het *Maandschrift voor Christenen*, uitgegeven door den Ring van Amsterdam.

1. Een woord ter aanmoediging tot medewerking aan de stichting van een Zeemanshuis te Amsterdam, 1852 bl. 665—668.
2. Het vertrouwen op God. Een woord van opwekking en bemoediging bij de intrede van het jaar, 1853 bl. 1—20.
3. De kerkvader AUGUSTINUS in zijnen milden echt-christelijken geest gekenmerkt, 1853 bl. 503—516.
4. De Evangelisatie in België, 1853 bl. 705—712.
5. De gelijkenis der wijze en dwaze maagden, eene opwekking tot noodige voorzorg ter gerustheid voor het oogenblik en de toekomst, 1854 bl. 1—16.
6. JULIANA VAN STOLBERG, Gravin van Nassau, zoo als zij gekend wordt uit hare brieven, 1856 bl. 23—40.
7. Verslag en inhoudsopgave van het proefschrift van Dr. N. J. VAN IJSSELSTEIN, getiteld: De Fransche protestanten in de Nederlandsche republiek in den jare 1625. 1858 bl. 162—186.
8. Hoe is het gedrag van DAVID en zijne voorgewende bereidwilligheid, om met ACHIS en de Filistijnen op te trekken tegen SAUL en de Israëlieten te verklaren en te beoordeelen? 1858 bl. 193—204.
9. De Zeemanshuizen en bijzonder dat te Amsterdam, 1858 bl. 311—315.
10. Beschaving en Christendom, beschouwd in het licht der

geschiedenis, naar het Hoogduitsch van L. WIESE, 1858 bl. 353—370, 421—431.

N°. 9 en 10 zijn ook afzonderlijk uitgegeven.

11. De admiraal HAMILTON in zijne zorg voor het tijdelijk en geestelijk belang van zeelieden, (vertaald). 1858 bl. 371—378.
12. De voorbereiding der Kerkhervorming in Nederland, 1858 bl. 601—611.
13. Het begrip van kerk in Evangelischen zin tegenover dat der pauselijke hierarchie, geschiedkundig toegelicht. 1858 bl. 641—654.
14. De laatste week des jaars. 1858 bl. 744—755.
15. De burgerlijke, stoffelijke en godsdienstige toestand der protestantsche en katholieke volken tijdens en na den Munsterschen vrede tot op onzen tijd met elkander vergeleken. 1859 bl. 65—93.
(Ook afzonderlijk uitgegeven).
16. ERASMUS over het lezen der H. Schrift en de verkeerdheid der Schriftgeleerden van zijnen tijd. 1859 bl. 213—217.
17. De vroegere en tegenwoordige godsdienstige toestand en behoeften der protestanten in Hongarijë, bijzonder ten opzigte van de inrichting van onderwijs. 1859 bl. 257—278. (Ook afzonderlijk uitgegeven).
18. ANNA REINHARD. 1859 bl. 494—501.
19. ARGULA VON GRUMBACH, geb. VON STAUFF, de Beijersche DEBORA. 1859 bl. 545—556.
20. KATHARINA KRAPP, de gade van MELANCHTHON. 1859 bl. 606—620.
21. Een zondag in Luik. 1859 bl. 686—696.
22. PHILIPPA GRABBERON, geb. DE LUNZ. 1859 bl. 740—748.
23. POMPONIA GRAECINA of het huisgerigt. Een tafereel uit de eerste eeuw van het christendom. 1860 bl. 96—101.
24. DIONOTH, abt van het klooster te Bangor tegenover den pauselijken zendeling AUGUSTINUS. Een tafereel uit de Oud-Britsche kerk. 1860 bl. 102—108.
25. ANNA ASKEWE. 1860 bl. 469—481.

f. In den *Fakkel voor het schoone en goede*, uitgegeven door J. P. SPRENGER VAN EYK.

Over de voortreffelijkheid van 's menschen gevoel voor natuur- en kunstschoon, in het 13e deel bl. 203—243.

g. In het *Journal des travaux de la Société française de Statistique universelle.*

Notice statistique sur le royaume des Pays-Bas et ses colonies. n°. 3. Sept. 1845.

h. In de *Bijdragen tot de kennis der Nederlandsche en vreemde koloniën.*

1. De werkzaamheden onzer Vaderen ter bevordering van beschaving en christendom, bijzonder op Ceylon en Amboina. 1847 n°. 5, bl. 525—535.
2. Zonderling voorbeeld van omhelzing en vermoedelijken afval van het Christendom. ald. bl. 536—538.

i. In den *Zeeuwschen Volks-Almanak.*

1836. Goed rond, goed Zeeuwsch.
1837. Gesprek tusschen ZEELANDUS en een vreemdeling.
1838. Het slot Ostende te Goes en de moerbeziënboom van JACOBA VAN BEIJEREN op hetzelve.
1840. Iets over de oude schutterijën en hare hoven met derzelver opschriften te Goes.
Eenige merkwaardigheden uit het leven van ANDRIES SCHRAVER.
1841. Over eenige vermakelijkheden van vroeger tijd in Zeeland.
1842. Iets over het provincialisme, en meer bijzonder over het Zeeuwsche.
1843. Het voormalige nonnenklooster Jeruzalem te Biezelinge.
1844. De Goesche kerk.
1845. Losse bladen uit de vroegere geschiedenis, met eenig bijschrift.
1846. Herinneringen aan de Zeeuwen van vorige eeuwen.
1847. Historische kleinigheden. Zeelandica.

j. In *Nehalennia, Jaarboekje voor Zeeuwsche geschiedenis en letteren.* 1849.

1. De eerste armenschool in Zeeland en hare uitbreiding tot op den tegenwoordigen tijd. 1849, bl. 115.
2. Verslag van de Waalsche gemeenten in Zeeland vóór en na de herroeping van het edict van Nantes.

k. In den *Christelijken Volks-Almanak.*

1845. De jongste oogenblikken van eenige onvergetelijke Nederlandsche mannen.

1846, 1847, 1848. Het huisbezoek.
1848. Een voorbeeld van lofwaardige naauwgezetheid.
1849. Wat ons dierbaar moet zijn.
1854. Vadervreugd en Vadersmart. Eene episode uit het leven van PHILIPS den Goede en zijn zoon, KAREL den Stoute.

l. In den *Almanak voor Dienstboden.*

1841. De vrijheid der dienstbaarheid.
1842. Eer en fatsoen.
1843. De waarde der kleinigheden.
1844. Liefde en trouw.

Voorts vindt men in de Handelingen onzer Maatschappij van 1860 een *Levensbericht* van Dr. A. H. PAREAU door SWALUE, bl. 369—380.
Ook in het *Christelijk album*, en mogelijk nog andere tijdschriften zijn opstellen van den onvermoeid werkzamen man geplaatst, die ik echter niet afzonderlijk opgeven of aanwijzen kan.

LEVENSBERICHT

VAN

HEINRICH GOTTFRIED HAASLOOP WERNER.

Ik heb, op uitnoodiging van het bestuur van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, de taak op mij genomen, om de gewone zerk te plaatsen op het graf van een lid, dat ons is ontvallen, met andere woorden: om het levensbericht te geven van HAASLOOP WERNER, die op 29 September 1864 te Elburg is overleden.

Ik zou die taak wel vereerend willen noemen, maar betwijfel of ik er wel meerder lof mede zal inoogsten, dan b. v. een schilder, tenzij hij een SCHELFHOUT of MEIJER zij, met het afbeelden eener kalme zee, wier golfjes elkaâr op vervelende wijze gelijken en opvolgen, en waarop het oog nergens een rustpunt ontmoet. Gaarne heb ik echter een blijvend woord willen zeggen van hem, met wien ik langer dan een vierde eeuw als vriend heb omgegaan, en van wiens beminnelijk gezin ik en de mijnen niet anders dan belangstelling en hartelijkheid hebben ondervonden.

8 *

Wanneer ik spreek van de kalme en eentoonige dagen en jaren zijns levens, die den biograaf weinig stof opleveren voor eene intressante beschrijving, bedoel ik alleen de laatste helft van zijne tweeenzeventigjarige loopbaan. Rijker aan afwisseling waren voorzeker de eerste jaren van zijn leven; maar de hoop, dat onder zijne nagelaten schriften ook aanteekeningen zouden gevonden worden, die mij tot leiddraad konden dienen, is niet verwezenlijkt, en ik moet mij dus bepalen tot eene vluchtige schets.

HEINRICH GOTTFRIED WERNER, zoon van HERMAN THOMAS HAASLOOP en CORNELIA VAN HACKE, werd op den 16den April 1792 te Cleve geboren. Hij heeft echter zijne opvoeding te danken aan zijnen peetoom DE GEYER, commissaris van oorlog te Aurich (Oost-Friesland), die hem bestemde voor het administratieve; maar... *l' homme propose — Dieu dispose!* Het laatste geschiedde hier door middel der trawanten van den toenmaligen wereldbedwinger, die op 14 November 1811 onzen HAASLOOP als *refractair conscrit* opligtten en wegvoerden naar Parijs, zonder hem den tijd te gunnen, om bij wijze van afscheid to klagen »zijn nood aan hof en wanden enz." [1]. Zijn peetoom, die niet wist waar hij gestoven of gevlogen was, werd eindelijk uit de onzekerheid gered door eene missive van den reiziger *malgré lui*, inhoudende verzoek om hem eenige kleêren en »reisbenoodigdheden" na te zenden.

In plaats van de *pen* moest HAASLOOP voortaan het *zwaard* voeren, en wel als flankeur bij de *jonge keizerlijke garde.* Hij was echter de man niet om de veêren te laten hangen; maar schikte zich gelaten in zijn lot, en »liet zich vlijtig exerceren", zoodat hij reeds binnen de drie maanden de fourierstreep op den mouw kreeg.

Soldaat wezen was destijds, zoo als bekend is, geene *sinecuur*;

---

1 Zie verder *Heldenwensch.*

en dit ondervond spoedig ook onze jeugdige krijger, daar hij, na eerst tot sergeant-majoor te zijn bevorderd, in September van hetzelfde jaar nog aan den tocht naar Rusland moest deelnemen — een veldtocht, dien de meest geharde veteranen zelfs niet kunnen hooren noemen, zonder dat hun nog eene koude rilling door de leden gaat. Ook onze held keerde niet ongeschonden weder: bij Polotsk verloor hij een vingerlid door eenen sabelhouw over de linkerhand, en op den terugtogt bevroren zijne beenen, zoodat hij te Dantzig het hospitaal moest betrekken, in plaats van er te worden ingelijfd onder de *garde du roi de Rôme*.

Het moeten voor hem dagen geweest zijn van lijden en ontberen, ten minste de eerste dagen, die hij hier sleet; doch toegerust met de gave, om zich naar iederen toestand te voegen, wist hij ook hier zijn lot zich dragelijker te maken. Door eenen B.·. V.·. M.·. werden hem de noodige middelen verschaft, om soldaten van verschillende wapenen te teekenen, en deze verkocht hij aan zijn minder berooide wapenbroeders. Wij gelooven niet, te oordeelen naar de latere produeten zijner teekenpen, dat die conterfeitsels op aesthetische waarde konden bogen, maar durven wel verzekeren, dat zij, wat naauwkeurigheid betreft, niets te wenschen zullen hebben overgelaten, en men b. v. zeer goed zal hebben kunnen onderscheiden een infanterist van een cavalerist, ook zonder naar de sporen te zien, en een tamboer-majoor van een generaal.

Zijn lot, dat altijd nog treurig was, nam eindelijk eene gunstiger wending. Hij hoorde namelijk op zekeren tijd een bekenden naam noemen, den naam zoo hij meende van een aangehuwden schoon nog onbekenden neef, schreef dezen een briefje, en eene beleefde invitatie bewees, dat zijn vermoeden gegrond was geweest. Voor dat hij evenwel ten huize van zijnen neef kon verschijnen, moest hij eene geweldige hervorming ondergaan, daar zijne garderobe op den Russischen togt niet weinig had geleden. Ook de livrijknecht, die hem

de invitatie bracht, had dit opgemerkt, en kwam spoedig ten tweeden male met een credietbriefje, dat hem in staat stelde zich te vervoegen tot eene soortgelijke inrichting, als die van MOZES A. SON te Londen, waar men de kunst verstaat, om in een oogenblik den bedelaar in eenen prins te hervormen.

Van dezen tijd af was het geen lijden en ontberen meer, en ook het uitzicht op bevordering werd hem geopend; maar HAASLOOP zou zich toen reeds met eenige lotgenooten hebben verbonden, om de zijde te kiezen van hen, die de wapenen hadden aangegord voor Duitschlands bevrijding. Het is ons echter niet gebleken, dat HAASLOOP zich aan desertie heeft schuldig gemaakt; maar wel, dat hij, op marsch naar Maagdenburg, even buiten Dantzig, den Kozakken in handen viel, die hem naar Narwa voerden, en.... hiermede eindigde de levensloop van HAASLOOP, wiens naam toen van de lijst der levenden werd geschrapt. Uit zijne asch verrees echter „der Unterofficier HASSELOB WERNER", die zich op 29 Maart 1813 bij het Russisch-Duitsch legioen engageerde, en wiens naam men vruchteloos op de lijst der vermisten of gedeserteerden zou zoeken, wanneer de krijgskans hem in de handen der Franschen mogt doen vallen.

Daar HAASLOOP WERNER, zoo als hij voortaan werd genoemd, zich slechts had verbonden voor den toenmaligen oorlog, vroeg en verkreeg hij reeds in October 1813 zijn eervol ontslag. Van de voorwaarde, dat hij zich in het zuiden van Rusland zou mogen vestigen, ingeval hij het niet geraden mocht achten naar zijn vaderland terug te keeren, behoefde hij, sedert den val van NAPOLEON, geen gebruik te maken, en het verlangen, om zijne familie weder te zien, dreef hem eerst naar Cleve en toen naar Aurich; maar — zijn vader en oom waren beiden overleden.

Hij stond nu weder eenzaam en verlaten, en geene keuze bleef hem open, dan voort te gaan, om met de wapenen in de hand zich eenen weg te banen door het leven. Met behoud van naam en rang nam hij dan den 13den Februarij

1814 weder dienst, en wel bij het 4de legioen *Oranje Holland* te Schweedt. Vier maanden later werd hij overgeplaatst bij het 16de batailjon Landmilitie, dat in 1815 den naam ontving van batailjon Nationale Militie n° 6.

Weinig bijzonderheden uit zijn militair leven zijn ons bekend; want het lag niet in den aard van »HASSE-LOB" (zoo als de overste te Narwa zijnen naam schreef) om veel van zijn eigen ik te spreken. Blijk genoeg van »trouw volbrachte dienst" toch mogen wij het heeten, dat hij niet alleen in rang is opgeklommen tot kapitein, waartoe hij in 1836 werd benoemd, maar ook dat de Militaire Willemsorde zijne borst sierde.

Reeds vóór dat hij in 1816 de epauletten als tweede luitenant verwierf, heeft hij op het punt gestaan de ridderorde te ontvangen; maar het talent, dat hem te Dantzig uit den nood hielp, bracht hem hier in 't lijden. Op zekeren dag namelijk, toen hij op de voordracht stond, om tot ridder te worden geslagen, heerschte er in de kazerne eene buitengewone vrolijkheid, waarin zelfs de subalterne officieren deelden. De niet algemeen beminde overste kwam, en zag.... op den muur der kazerne eene zeer gelijkende maar weinig vleiende afbeelding zijner niet Adonische gestalte en gelaatstrekken, met houtskool gemaald, waarover hij zóó gesticht was, dat hij onzen kunstenaar van de voordracht schrapte — die »des alniettemin" toch later de ridderorde ontving; maar toen buiten bezwaar van 's Rijks schatkist.

Op de veel bewogen jeugd volgden nu de dagen van kalmte. Zijn leven geleek voortaan eene rivier, die stil en rustig door eene effene vlakte naar de oneindige zee vloeit, waarin zij zich onopgemerkt zou verliezen, zoo haar loop niet door lachende velden en vruchtbare akkers werd verraden. Zoo toch heeft ook HAASLOOP, hoewel hij in den laatsten tijd stil en bijna afgezonderd leefde, te veel goeds gewrocht, en in zijne onmiddelijke omgeving te veel bijge-

dragen ter veraangenaming des levens, om hem niet te herdenken, nu hij aan de natuur den tol heeft betaald.

Als kind reeds uit de ouderlijke woning vertrokken, als jongeling weggevoerd, om door de wereld te zwerven, had HAASLOOP WERNER geleerd zich overal t'huis te gevoelen; hij was een boom, die niet verwelkt, wanneer hij wordt overgeplant, maar in den nieuwen grond spoedig weder wortel schiet. De wereld was zijn vaderland; iedere plaats, waar hij korteren of langeren tijd vertoefde, was het voorwerp zijner belangstelling, die zich vooral openbaarde in de zucht, om hare geschiedenis te ontcijferen uit de archieven en overblijfselen van vroegere dagen.

Blokzijl, Kampen, Hoorn, de Helder, maar vooral Elburg kunnen dit getuigen. Uit den bouwtrant en de opschriften van oude huizen en gebouwen las hij hunne primitieve bestemming; opgegraven voorwerpen vertelden hem, wie de vroegere bewoners waren geweest van den bodem, en welke veranderingen die bodem in verloop van eeuwen had ondergaan.

HAASLOOP WERNER was in 1825, toen hij te Kampen in garnizoen lag, gehuwd met JOHANNA VAN DER UPWICH, die eenigen tijd later zich metterwoon vestigde te Elburg en op het daarbij gelegen ouderlijk landgoed *de Hare*. Hier leefde HAASLOOP nu, nadat hij in 1842 als kapitein werd gepensioneerd, stil en als ambteloos burger in den schoot van zijn gezin, en wijdde zich geheel toe aan zijne studie en aan de opvoeding zijner kinderen, t. w. vier dochters, waarvan de tweede is gehuwd met Dr. C. P. BURGER, thans hoogleeraar te Delft, en een zoon, in vele opzichten zijn evenbeeld, die als zeeman reeds sedert eenige jaren de wereld heeft rondgezworven, en den rang van kapitein ter koopvaardij bereikt heeft.

Wie HAASLOOP niet van nabij kende, zou hem misschien, om zijne afgezonderde levenswijze, voor een misanthroop hebben kunnen houden; maar ik durf verklaren, dat hij er een waar tegenvoeter van was. Dat zijne wapenbroeders en

anderen getuigen, of hij niet was een joviaal makker, en de ziel der gezellige bijeenkomsten, waar het nuttige was gepaard aan het aangename, en of hij niet met vol recht het *utile et amusant* van den voorhang des houten tempels van Thalia en Melpomene te Amsterdam tot zijn devies zou hebben kunnen kiezen. Werkzaam te zijn was bij HAASLOOP eene passie; nuttig te wezen, anderen bij te staan en te helpen, was hem eene behoefte. Tijdverveling was voor hem eene onbekende ziekte, en te vergeefs zou men hem hebben gezocht op die plaatsen en in die gezelschappen, waar tijd-dooden eene hoofdbezigheid is. Hoewel geene maatschappelijke betrekkingen hem werk verschaften, was hij toch altijd met onvermoeiden ijver bezig, niet om zich zelven eene eerzuil te stichten, maar — om de steenen aan te dragen voor die van anderen, of om het meer materieel belang zijner medemenschen te bevorderen.

Ik zeide zoo even, dat Elburg vooral het voorwerp was van zijne belangstelling, en, zoo ik geloof, niet zonder reden. HAASLOOP was voor deze stad, wat b. v. WAGENAAR voor Amsterdam, MOULIN voor Kampen, VAN HATTUM voor Zwolle, en zoo vele andere stedebeschrijvers voor de plaats hunner inwoning zijn geweest, evenwel met dit onderscheid, dat niet de drukpers, maar alleen zijne onvermoeide pen en teekenstift een aantal exemplaren der beschrijving van Elburg in het aanzijn heeft geroepen, geillustreerd door afbeeldingen, waardoor aan de vergetelheid zijn ontrukt de torens en poorten, die Elburg hebben omringd, voor dat zij opgeofferd werden aan plantsoenen en Engelsche kronkelpaden.

HAASLOOP sloot zijne belangstelling niet op binnen de wallen der kleine voormalige vesting, maar breidde ze uit over de geheele Veluwe, die het voorwerp was zijner onderzoekingen, nu eens met eenig liefderijk doel, dan weder in het belang der wetenschap. Immers toen Ds. HELDRING na lang zwoegen eindelijk *water* had gekregen te Hoenderloo en er ook eene *school* wilde stichten, achtten beide philan-

thropen wandelingen over de Veluwe niet te vermoeiend om dit plan te bevorderen. Toen KIST en ROIJAARDS bezig waren aan het reuzenwerk, *Archief voor Kerkgeschiedenis*, nam HAASLOOP op nieuw den wandelstaf in de hand, om met pen en teekenstift gewapend, de kerken op de Veluwe een bezoek te brengen, welke wandelingen reeds waren voorafgegaan door een uitstapje van Kampen naar Arnhem, waarop hij zich ook als een trouw kerkbezoeker heeft doen kennen.

Maar veel meer dan door deze en zoo vele andere pennevruchten, als er van hem zijn opgenomen in den Gelderschen Volksalmanak, in het Nederlandsch Magazijn, enz., heeft HAASLOOP WERNER de wetenschap aan zich verplicht door den onvermoeiden ijver, waarmede hij ten allen tijde, en wel geheel belangloos, een ieder ten dienste stond, die zijne hulp behoefde. Hij was een van die mannen, welke hun leven toewijden aan het verzamelen van bouwstoffen — een van het corps onmisbare opperlieden, zonder wier bijstand menig voornaam bouwheer zijnen naam niet door een grootsch gesticht zou hebben vereeuwigd.

De Overveluwe, toen nog in zekeren zin voor den archeoloog een weinig bekend binnenland, was voor hem een Californië; met eene gretigheid als die der schatgravers, zocht hij uit sagen en overleveringen, uit plaatsbenamingen, uit gevonden steenen, potscherven en andere voorwerpen goud voor de geschiedenis op te delven; en niemand voorzeker, die er beter toe in de gelegenheid was dan hij, sedert zijn naam als antiquarius van Elburgs omstreken eenmaal was gevestigd. Ieder toch, die een verroest muntstuk, een oud handschrift, een steen van buitengewonen vorm of eenig ander bijzonder voorwerp ontdekte, stelde het HAASLOOP ter hand, en al bleek ook veel van hetgeen men hem aanbood, geen gouderts te zijn, toch heeft hij op deze wijze menigen korrel bijeen verzameld, niet om er zich zelven eene kroon van te smeden, maar om ze in het belang der wetenschap aan anderen af te staan.

De musea te Zwolle en te Leiden [1] bezitten van hem menig steenen werktuig of wapen van de oudste bewoners der Veluwe, en versteeningen, die tot ons spreken van den alouden toestand des bodems. Aan VAN DER AA leverde hij voor het Geographisch Woordenboek tal van plaatsbeschrijvingen. Voor KIST en ROIJAARDS bezocht hij, zoo als wij gezegd hebben, de kerken der Veluwe, las uit den bouwtrant den ouderdom van het geheel of de deelen, veegde het stof der tijden af van den naam des schutpatroons, en zocht verder bijeen wat hun voor het *Archief* van dienst kon zijn. Voor de *Geologische kaart* van Dr. STARING onderzocht hij nog eens meer bepaaldelijk den bodem, waarop hij reeds zoo vele voetstappen had gezet, en vooral toonde hij zich den naam HASSE-LOB waardig, door ook aan *nobodies* op het gebied der letterkunde zijne schatten af te staan. Immers heeft de schrijver van zijn levensbericht het uitsluitend aan hem te danken, dat hij bij het eerste optreden niet „door het krakend ijs" is gevallen, maar dat zijn eersteling [2] eenige historische waarde bezat.

Het was niet alleen met de pen, maar ook met de teekenstift, dat HAASLOOP WERNER zich verdienstelijk wist te maken. Met gelijke accuratesse, als waarmede hij te Dantzig soldaten teekende en later den overste portretteerde, leverde hij afbeeldingen van oude gebouwen, kerken, klokken met hare opschriften, handschriften, zegels en wapens [3], muurschilderingen, zelfs van de kleederdrachten der plattelandbewoners,

---

1 Zijne verzameling van Oudheden is na zijn' dood, in zijnen geest, door de erfgenamen overgedaan aan het Museum van Oudheden te Leiden.

2 *Reinald de Vos van Steenwijk en Aleid van Putten* in het *Leeskabinet*, 1842, was slechts de omwerking van een opstel door HAASLOOP WERNER geleverd.

3 Eenige handschriftelijke aanteekeningen en zegels, alsmede facsimilés van klokkenopschriften op de Veluwe, zijn na zijnen dood ten geschenke gegeven aan de Maatschappij der Nederl. Letterkunde.

t

en wel in zoo grooten getale, dat men zijn geduld en onvermoeide werkzaamheid moest bewonderen. Een te Garderen op de Veluwe gevonden Christus-beeldje is door hem geteekend en in den *Kalender voor de Protestanten in Nederland* verschenen met toelichtenden tekst van W. M[OLL].

Zoo veel verdienste bleef dan ook niet onopgemerkt: het Historisch Gezelschap te Utrecht bood hem het lidmaatschap aan, waarvoor hij echter bedankte; de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde benoemde hem in 1852 tot haar lid, en het hoog bestuur erkende zijne diensten aan Dr. STARING bewezen, door een present-exemplaar van de Geologische kaart der Nederlanden.

Al is het dan ook, dat de naam van HAASLOOP WERNER niet prijkt op den gevel van eenig trotsch gebouw door hem gesticht, toch heeft hij menigen steen geleverd aan werken, die den tand des tijds lang zullen trotseren.

Elburg,
Julij 1865. E. VAN DER MAATEN.

LIJST

DER GESCHRIFTEN

VAN

H. G. HAASLOOP WERNER.

1842. Eenige oudheden en volksgebruiken, medegedeeld door een liefhebber van oudheden, uit de omstreken van Elburg. Geld. Volks-Alm. 1842. bl. 85.

1843. Twee of drie stukken over Elburg, (zeer waarschijnlijk ook door hem, doch mede zonder naam geleverd). G. V. A. 1843. bl. 28 en 101.

1844. Geschiedenis van het klooster Hulsbergen. G. V. A. 1844. bl. 15.

—— De Woldbergen en de beide Reuze Pinken. G. V. A. 1844. bl. 3.

—— De Malen-Poll bij Nijkerk. G. V. A. 1844. bl. 36.

—— Kleine aanteek. betrekkelijk de naamsreden van Blokzijl. Overijss. Alm. voor Oudh. en Lett. 1844. bl. 82.

1845. (Met *O. G. Heldring*) Wandelingen over de Veluwe. Arnhem 1845. 8°.

—— Het blaauwe kruis bij den Crymelhorst onder Doornspijk. G. V. A. 1845. bl. 18.

—— Het Kamper Wapen. Ov. Alm. 1845. bl. 65.

1846. De jongen zal zijn hoofdkussen behouden, Zamenspraak. G. V. A. 1846. bl. 112.

1847. Mijn uitstapje van Kampen naar Arnhem in 1845. Vlugtige aanteekeningen. Kampen 1847. m. pll. 8°.

—— Belegering van Old-Putten bij Elburg, in 1482, 83. G. V. A. 1847. bl. 40.

1847. Als inleiding tot het voorgaande: Aanteekeningen uit de Geschiedenis der Veluwe, in 1480—1483. G. V. A. 1847. bl. 34.

—— Wandeling naar de buurschappen Hunnen en Zoelstraat, tusschen Putten en Nijkerk. G. V. A. 1847. bl. 148.

—— Zedespreuken uit de 17e eeuw. G. V. A. 1847. bl. 170.

1848. Het noordeinde der Veluwe onder Oosterwolde. G. V. A. 1848. bl. 138.

—— Het schiplnden-gilde te Elburg in 1339—1798. G. V. A. 1848. bl. 126.

1849. Het tolhuisje te Kampen. Ov. Alm. 1849. bl. 150.

—— De havezathe Buckhorst. Ov. Alm. 1849. bl. 187.

1850. E. MOULIN, Fossa Drusiana, Sala fluvius en lacus Flevum, bezorgd door G. HAASLOOP WERNER. Ov. Alm. 1850. bl. 129.

—— Wittenstein, havezathe in het Schontambt Kamperveen. Ov. Alm. 1850. bl. 196.

—— Winteravondwandeling van Elburg naar de nieuwe Drontherslnis over de Znider-zee en terug. G. V. A. 1850. bl. 70.

—— Bijssel (onder Doornspijk) in de stormvloeden van 1337 en 1717. G. V. A. 1850. bl. 75.

1851. Iets betrekkelijk de gemeente Ermeloo en de zeden en gebruiken harer inwoners, met afbb. G. V. A. 1851. bl. 88.

1852. Aanteekening omtrent de oude schutgilden op de Over-Veluwe. G. V. A. 1852. bl. 49.

—— Wandelingen door de kerken der Veluwe, met afbb. *Nieuw Archief voor Kerkel. Geschiedenis*, door KIST en ROIJAARDS, 1852. I. bl. 85.

—— Oostende (onder Ermeloo). G. V. A. 1852. bl. 163.

1853. B. W. A. E. SLOET TOT OLDHUIS, en H. G. HAASLOOP WERNER, Statistische beschouwing van den toestand der geringe plattelandbevolking op de Veluwe, langs de Zuider-Zee, m. houtsneden. SLOET, Tijdschr. v. St. en Stat. IX. bl. 283.

1854. Bijdrage tot de kennis van den toestand der daglooners en butbewoners langs den heidezoom in de gemeente Oldenbroek. m. pl. G. V. A. 1854. bl. 115.

—— Testament van heer GOESSEN VAN HUECKLUM, priester en pastoor te Doornspijk van 't jaar 1553. Een bijdrage tot de geschiedenis van het geestelijk celibaat. *Nieuw Archief voor Kerkel. Gesch.* door KIST en ROIJAARDS. 1854. II. bl. 252.

1855. Het Gortelerbosch in de gemeente te Epe (Over-Veluwe), een uittreksel uit het Malenboek van het Gortelerbosch, van 1619 tot 1689. SLOET, tijdschr. v. St. en Stat. XII. bl. 313.

1855. Eene geschiedkundige statistische wandeling in de gemeente Putten op Velnwe. SLOET, Tijdschr. v. St. en Stat. XI. bl. 65.
1856. Wandelingen en omzwervingen door de gemeente Epe, m. pll. G. V. A. 1856. bl. 190.
1857. Geschiedenis van het klooster Hieronymus-berg, later Hulsbergen, bij Hattem. *Nieuw Ned. Magazijn* 1857. bl. 134.
1859. Het Goor en de Veelken-meede bij Elburg. SLOET, Tijdschr. v. St. en Stat. XVII. bl. 459.
1862. De overrompeling van Elburg door D. VAN LINTELO in 1480. G. V. A. 1862. bl. 81.
—— Eene schaapskermis. Schets uit het volksleven der Over-Veluwsche heidezoom-bewoners. G. V. A. 1862. bl. 151.
1863. Het Putter- en Sprielderbosch. G. V. A. 1863. bl. 152.
—— De St. Odulphuskerk te Barneveld, met 1 pl. G. V. A. bl. 176.
1864. Vierholten en het Vierholterbosch (gemeente Ermelo). G. V. A. 1864. bl. 117.
—— Irminlo. Een historisch landschap, gemeente Ermelo. G. V. A. 1864. bl. 41.

Voorts zijn enkele artikelen zonder zijn naam in de G. V. Almanakken en het Nieuw Nederl. Magazijn geplaatst.

LEVENSSCHETS

VAN

KAREL GODTFRIED WITHUYS.

De Februarij-maand van het jaar 1865 heeft twee dooden uit de koninklijke residentie-stad naar het nabijgelegen *Eik-en-Duin* zien uitdragen, beiden mannen eervol met de kroon der grijsheid versierd, beiden met het *virtus nobilitat* in het hart en op de borst, beiden van echt-duitschen bloede, en beiden even warm bezield voor Nederland, waaraan elk, op zijne wijze, de hulde der Kunst toebragt, en die te zamen den grootschen zangtoon aanhieven, toen de herboren Vrijheid en Onafhanklijkheid van ons Volk herdacht werd bij het treffende gouden eeuwfeest in November, 1863, door geheel de Nederlandsche natie dankbaar gevierd. — LUBECK en WITHUYS zijn, zeven dagen na elkander (7 en 14 Februarij, 1865), te *'s Gravenhage*, ontslapen en vijf dagen na elkander (11 en 16 Februarij) door tal van vrienden en vereerders, in hoogen ernst, ten grave gebragt. Het stoflijk hulsel dier beide verdienstelijke mannen rust slechts weinige

schreden afstands van elkaêr, als wilde de dood beider roem vereenigen en als bezegelen tot in hun graf [1].

KAREL GODTFRIED WITHUYS was ruim zeventig jaar oud bij zijn sterven, als zijnde den 2den Mei, 1794, geboren, te *Amsterdam*, waar de Omwenteling van 1813 den toen negentienjarigen jongeling in poëzij voor het herrijzend vaderland deed ontgloeijen, en in hem de dichtvlam ontstak, die geschitterd heeft eene halve eeuw lang, en slechts gedoofd werd nadat hij de vijftig jaren van ons tegenwoordig Volksbestaan, als met jongelingsvuur, nog plegtig gevierd had in zijn laatsten schoonen zang.

Men heeft, als met zekere geringschatting gezegd, dat WITHUYS tot de oude Dichtschool van Holland behoorde, die nu met hem ook gesloten was. Mogt dat waar wezen, 't zou eervol voor den Dichter, maar voor Nederland, indedaad, jammer zijn. Ik zeg eervol, of mag het zoo niet heeten, wanneer men geacht wordt, eene plaats waardig te zijn in de reijen die geopend worden met BILDERDIJK, en zich in het breede uitbreiden, met HELMERS, LOOTS en TOLLENS, ieder als hoofdzangers, aan de spits van tallooze anderen, wier namen niet genoemd behoeven te worden, omdat ze leven en zweven op de lippen van het zich hunner erkentlijk herinnerend vaderland. Doch, die gelederen worden nimmer gesloten, en, even als

1 Ik heb de volgende regelen geschreven: Bij het overlijden van den grooten Toonkunstenaar G. H. LUBECK, te 's Gravenhage, 7 Februarij, 1865.

De dood sloot LUBECKS mond; maar, wat zijn Muze sprak,
Ruischt in 't onsterflijk lied, voor Neêrland aangeheven,
Toen hij zijn Kunstnaarsnaam op 't marmer heeft geschreven,
En in de Oranjekroon zijn schoonsten lauwer stak (*)

* 17 November, 1863

de phenix der fabel, gedurig aan, herboren wordt uit zijne asch, zoo ook schakelen zich de dichters der Natie onafgebroken voort tot een kostbare keten, wier edele keurgesteenten het luistervol borstsieraad vormen van Nederland, dat zich, met regtmatigen trots, eeuw uit, eeuw in, op hen verheft.

De school of het tijdvak van het Schoone wordt *nooit* gesloten; HOMERUS kan niet verouderen, VONDEL blijft altijd jong. BILDERDIJK heeft 't gezegd:

Hem, wien de lauwer past van Febu's blonde haren,
Bloeit onverwelkbre lente in 's levens ouderdom.

Toen de lijkstoet WITHUYS' laatste rustplaats was genaderd, trad de Heer B. L. W. MENSING daar het eerst toe, en schetste, als vertegenwoordiger der Loge *l'Union royale*, den Broeder als voortreflijk mensch; waarna door den Heer S. J. VAN DEN BERGH, in betrekking van Voorzitter van het Genootschap *Oefening kweekt kennis*, den waardigen overledene de onbetwistbre dichterkrans werd toegewezen tot een onsterflijk sieraad van zijn graf. De Naam (zoo zeide hij, te regt),

De Naam van WITHUYS *toch sterft eerst met* „HOLLANDS VLAG."

Ja, waar zulke proeven van poëzij voorhanden zijn, als *Hollands Vlag* [1], *bij den Heldendood van* VAN SPEYK, daar is des Dichters Naam zeker de onsterflijkheid gewaarborgd, al ware hem die niet reeds verzekerd door zijne geniale zangen: „*de Slag bij Sempach*," „*de Meineed*", „*de Tijd*." Wie het waagde, zóó'n Dichter de kroon te willen rooven, hij heeft er vreeslijk de strenge afkeuring van ondervonden, uitgesproken

---

1 Zie WITHUYS' *Gedenkboek* van 1830 en 1831. — *Amsterdam*, 1856; blz. 79.

door ieder, die in Nederland een hart bezit en een hoofd. — Zéker, onbetwistbaar, zéker was WITHUYS Dichter; dit zal, behalve het reeds genoemde viertal stukken, vooral getuigen de *Willem Barentz.*, het poëtisch geschiedverhaal der „*Overwintering van de Hollanders op Nova-Zembla*," waarvan slechts een fragment, „*de drie Koningen*" in druk verschenen is, en dat — gelukkiger kon het wel niet! — door den Heer J. KNEPPELHOUT, op de openbare Verkooping van WITHUYS' Boekerij [1], in zijn geheel, werd gekocht, tegelijk met nog een paar bundels *Gedichten*, waarin, behalve vele verspreide stukken, ook menige nieuwe vrucht voorkomt van zijn echtdichterlijken geest. Het is te hopen en te verwachten, dat deze keurlezing niet zal onthouden blijven aan de kennisneming der liefhebbers onzer nationale poëzij, die van WITHUYS, met belangstelling en genoegen, ontvingen zijn eerste deel *Gedichten* (in 1833), zijn *Gedenkboek* (in 1856), en zijne *Verhalen, Romancen en Gedichten*, eerst uitgegeven in 1863, en dus ongeveer een jaar slechts vóór zijn dood. — Waarlijk, het mag wel geen overlading heeten, wanneer men het letterkundig publiek, in vijftig jaren, slechts drie bundels aanbiedt, en zijn hoofdwerk niet, volgens HORATIUS, *negen*, maar *veertig* jaren in overweging en correctie houdt, zoo als met den *Willem Barentz.* van WITHUYS werklijk het geval is geweest; terwijl hij daardoor, op de meest kiesche wijze, tevens heeft bewezen, diepen eerbied voor het talent en hooge bewondering voor de gave te koesteren van TOLLENS, dien hij als vriend vereerde, en wiens meesterstuk, „*de Overwintering op Nova-Zembla*," hij beschouwde als eene kostbare parel aan Neêrlands rijke dichterkroon. — Ook door de veelvuldige, hoogst-gewigtige historische Aanteekeningen op den *Barentz.*

1 Deze Verkooping, waarvoor ik den, met WITHUYS' portret verrijkten, Catalogus heb zamengesteld, heeft plaats gehad te 's *Gravenhage*, den 3. en 4. Mei, door de Boekhandelaars C. VAN DOORN en Zoon.

heeft WITHUYS bewezen, een gelukkig en verdienstelijk beoefenaar onzer vaderlandsche geschiedenis te zijn geweest, en ook uit dien hoofde wenschen wij, dat de bedoelde bundel weldra tot het publiek letterdomein zal mogen overgaan.

Vijftig jaren lang, heeft WITHUYS den lande als Ambtenaar, in verschillende betrekkingen en laatstelijk (van 1849 af tot aan zijn dood) als Directeur der algemeene Landsdrukkerij goed gediend. — Hij werd door Koning WILLEM III onder het Kabinet HEEMSTRA, met het Ridderkruis der Orde van den Nederlandschen Leeuw versierd. — Het Dagblad *de Avondbode* (1837—1839) had hem, van Regeringswege, drie jaren als Directeur aan het hoofd. — Ook de grijze *Vaderlandsche Letteroefeningen* riepen een tijd lang de hulp zijner redactie tot hare toen vruchtloos beproefde verjongingskuur in. — Van het *Nederlandsch Jaarboekje voor Vrijmetselaren* had hij de leiding, drie-en-twintig jaren lang. — Al die letterarbeid getuigt te zamen van grooten werklust, van vaderlandschen ijver, en van een edel hoofd en hart. — Het mogt hem niet gelukken, de Haagsche Rederijkerskamer de *Nieuwe Korenbloem* krachtig genoeg weêr te doen opbloeijen, om haar een blijvend bestaan te zien krijgen; toch sprak de heer D. J. WARNSINCK, als uit haren mond, een hartlijk woord bij zijn graf. — Daarentegen hechtte hij gaarne zijn naam aan eene Delftsche Kamer, die daarmeê sedert 1861 is vereerd. — In den laatsten tijd der te *'s Gravenhage* gevestigde *Maatschappij van Schoone Kunsten*, stond hij, als Directeur, aan haar hoofd, en werd hij, eindelijk, met hare likwidatie (1842) belast.

Hij was bij zijne liefhebbende echtgenoot; thans weduwe, ELISABETH DETTMEYER, vader van zeven zonen en drie dochters. — Hij heeft, behalve in zijne geboortestad en te *'s Gravenhage*, ook nog een poos te *Heusden* en te *Voorburg* gewoond; in beide plaatsen heeft hij herinneringen achterge-

laten van warme vriendschap en ware hoogachting, hem en zijn dierbaar gezin betoond.

Withuys had uitdruklijk en met klem verlangd, dat zijne ter-aarde-bestelling zoo eenvoudig mogelijk wezen zou. Slechts een viertal vrienden volgde dus uit het sterfhuis zijn lijk. Ik werd verzocht, de talrijke schaar zijner op het kerkhof *Eik-en-Duin* vergaderde vereerders, dank te zeggen voor de gevoelens, zoo door het daar ter plaatse gesprokene bewezen, als door hunne opkomst aan 's mans graf getoond. Ik heb die treurige taak der sedert meer dan vijfentwintig jaren tronwe vriendschap, diep getroffen, volbragt, en nu ook, ten verzoeke van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, (wier lid hij sedert 1831 was) gaarne op mij genomen het zamenstellen eener korte Levensschets, welke ik reeds vroeger getracht had, zamen te vatten in veertien regelen, toegewijd:

AAN

C. G. WITHUYS,

den Dichter van Neêrlands Feestcantate,
— 17 November, 1863, —

toen hij, slechts zeven dagen later, Lubeck, den Toonkunstenaar, in den dood was gevolgd.

— 14 FEBRUARIJ 1865. —

Een trouwe Gade en teedre Vader van zijn kroost,
Den Staat een Dienaar, in den arbeid onverpoosd;
Hollander in de ziel, verstandig Volksverlichter,
Liefhebber van zijn Vorst, kloek Redenaar, vurig Dichter;

Goedhartig Menschenvriend, schatrijk in hulpbetoon,
Een Geest gevormd naar 't beeld van 't Goede, 't Ware en 't Schoon;
Beoefenaar der Kunst en van de Landshistorie,
Het algemeen ten beste, en minst voor eigen glorie;
Oranje in 't bloed verkleefd en vierende in zijn Zang,
Een Ridderlijk gemoed, heel 't eervol leven lang;
De Natie tot een roem, gehuldigd door den Koning,
Wacht, WITHUYS, U de rust der Eikenduinsche woning,
Waar Gij het werkzaam hoofd op lauwren hebt gestrekt,
Tot hooger melodij, in LUBECKS sfeer, gewekt.

's Gravenhage,
27 Junij, 1865.

Dr. WAP.

LEVENSSCHETS

VAN

Dr. GOTTLIEB SALOMON.

GOTTLIEB SALOMON, oudste zoon van een Israëlitiesch koopman te Dantzig, werd aldaar op den 20sten April 1774 geboren; tot zijn 13de jaar huisonderwijs genoten hebbende, bragt hij een jaar door in het Jesuiten-Seminarium te Dantzig, welke inrigting hij op 14jarigen leeftijd met de latijnsche school te Köningsbergen verwisselde. Na zich aldaar gedurende 3 jaren op de beoefening der oude talen te hebben toegelegd, werd hij onder het decanaat van KANT als student ingeschreven. Drie Semesters wijdde hij aan de studie der voorbereidende wetenschappen onder de leiding van KANT, KRAUSE, SCHULZ en MANGELSDORF, terwijl hij daarna zijne medische studiën onder METZGER, ELZNER, HAGEN en HIRSCH aanving; op 23jarigen leeftijd, den 3den Augustus 1797, na volbragte examina en openbare verdediging zijner Dissertatie: *de Ostromalacia ejusque casu rariore* onder presidium van Dr. J. D. METZGER, is hij tot Doctor Medicinae bevorderd. Deze dissertatie bewees, dat hij niet alleen

met de Duitsche maar ook met de Fransche en Engelsche literatuur van zijn tijd vertrouwd was; vgl. Medic. Chirurg. Zeitung, 1798, II. 54.

Toen hij kort na zijne promotie het voornemen had opgevat zich in Amerika te gaan vestigen, bezocht hij op zijne reize derwaarts ook Holland, waar hij door zijne aanbevelingsbrieven uit Königsbergen en Berlijn in aanraking kwam met de Professoren G. VROLIK en REINWARDT te Amsterdam en te Leiden met BRUGMANS. Laatstgenoemde, toen reeds een man van grooten invloed, doorzag de talenten van SALOMON en gaf hem den raad, te Leiden den winter te blijven en eenige voorlezingen over Anatomie, Physiologie, Pathologie en Obstetrie te houden; dezen raad volgdé hij op, en zoo bleef SALOMON vooreerst te Leiden.

Gedurende dit verblijf aldaar werd hij eens bij ontstentenis van een ander deskundige toevallig in een moeijelijk verloskundig geval geroepen; de gelukkige afloop daarvan schijnt hem geleid te hebben zich voor goed in Leiden te vestigen. Daar moet te dier tijde gebrek geweest zijn aan goede verloskundige hulp, zoodat de nog jeugdige maar met uitstekende geestvermogens begaafde SALOMON, toegerust met de in Duitschland (waar het toen met het onderwijs beter gesteld was dan in Holland) opgedane kundigheden, door veel ijver bezield en door BRUGMANS aanbevolen, zich spoedig in eene uitgebreide praktijk mogt verheugen. Zijne fijne geestbeschaving en kiesche manieren deden hem dan ook vooral als obstetricator spoedig tot de hoogste kringen toegang vinden, dien hij tot op hoogen ouderdom behield.

Nadat hij tot het kerkgenootschap der Doopsgezinden was overgegaan, huwde hij in 1802 JEANNE MADELAINE HUYGENS, uit welken echt 4 kinderen geboren werden, waarvan drie in jeugdigen leeftijd overleden en alleen is overgebleven een zoon, aan wiens naam die zijner moeder is toegevoegd, Mr. G. A. SALOMON HUYGENS, sedert verscheidene jaren Burgemeester van Katwijk.

Na het vertrek van Dr. H. A. BAKE in 1804 werd SALOMON benoemd tot Stads-Vroedmeester en Lector voor de vroedvrouwen, welke betrekking hij tot in October 1863 waarnam. Reeds in 1806 had hij het hiermede en met de praktijk zoo volhandig, dat hij daarom voor de benoeming tot Lid van de Provinciale Commissie voor Geneeskundig Toevoorzicht bedankte; hij kon bezwaarlijk telkens de stad verlaten om de vergaderingen te Haarlem bij te wonen. Het is voornamelijk als Lector voor de vroedvrouwen, dat SALOMON veel goeds heeft verrigt, ja eene geheele hervorming heeft te weeg gebragt, waarop zelfs buitenlanders ons opmerkzaam gemaakt hebben. Zoo zeide Prof. VON SIEBOLD in zijne voorlezing „zur Lehre von der künstlichen Frühgeburt," in de Kon. Akad. d. Wet. te Göttingen 10 Julij 1841 gehouden: „Endlich verdient zur Geschichte der künstlichen Frühgeburt noch angeführt zu werden, das auch Hollands Geburtshelfer der Aufnahme der Operation nicht fremd geblieben, und das besonders VROLIK und SALOMON dieselbe mehrfach mit Erfolg übten." Vgl. Gött. Gel. Anz. 1841 s. 1212. Zie ook Summar. d. Medic. I. 428 vgl.

In 1825 schijnt men er over gedacht te hebben SALOMON het Professoraat in de Obstetrie aan de Leidsche hoogeschool op te dragen; men wilde namelijk het onderwijs in Chirurgie en Obstetrie na den dood van Professor DU PUI splitsen; de curatoren boden aan Dr. WACHTER de leerstoel in de Chirurgie aan; daar deze echter die betrekking van de hand wees, kwam van de voorgestelde splitsing toen niets, en is het onderwijs in de beide vakken opgedragen aan Professor J. C. BROERS, na wiens overlijden in 1847 eerst twee cathedern voor die vakken zijn opgerigt.

Sedert 1827 weduwnaar zijnde trad SALOMON in 1839 andermaal in het huwelijk en wel met ANGELIQUE HEYKOOP. In 1845 legde hij op eenen 70jarigen leeftijd zijne praktijk neder tot groot leedwezen van hen die hij onder zijne clienteele telde; hij bleef echter met grooten lust en ijver zich op

de hoogte houden der verloskundige literatuur, waarover hij tot op veel lateren leeftijd nog gaarne en met warmte sprak.

Op den 7den Augustus 1864 stierf hij, na in de laatste jaren aan blaaslijden geleden te hebben. Toen hij 89 jaren telde, waren gehoor en gezigt verminderd; tot in zijne laatste dagen was hij evenwel helder en opgeruimd, en tot in zijn laatste ure was het duidelijk, dat zijne beschaafde manieren niet waren aangeleerd, maar als het ware aangeboren.

Salomon was steeds gedienstig en welwillend in den omgang, eenvoudig in zijn levenswijs, trouw en hartelijk voor zijne vrienden en patienten, zeer gevoelig voor ieder bewijs van hartelijkheid of dankbaarheid; in zijne praktijk naauwgezet, ijverig en tamelijk eerzuchtig; hij had een gezond en sterk ligchaam, hetwelk hij dan ook zonder overdrijven behoorlijk verzorgde. Salomon was op zijn ouden dag geen *laudator temporis acti*, zoo als zoo vele bejaarde menschen plegen te worden; met waardeering van hetgeen het voorgeslacht heeft nagelaten in wetenschap en maatschappij erkende hij den vooruitgang, waarvan hij getuige mogt zijn op zijn langen levensweg.

Dat aan zulk een man vele onderscheidingen zijn ten deel gevallen is wel niet te verwonderen. Zoo werd hij in 1824 door Koning willem I, zonder dat hij daarom gevraagd had, verklaard te zijn *Nederlander* ook zonder brieven van naturalisatie; eene onderscheiding die door hem op hoogen prijs werd geschat, daar hij, hoezeer ook met liefde over Duitschland sprekende, zijn aangenomen vaderland waarlijk innig lief had.

Toen Dr. hoffmann von fallersleben in 1821 naar Leiden gekomen was, waar hij den grooten stoot gaf aan de studie der Oud-Hollandsche letterkunde, werd hij door salomon welwillend geherbergd gedurende geruimen tijd, even als in 1836 en 1854, toen de geleerde Duitscher nogmaals de rijke bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letter-

kunde kwam raadplegen. Heeft SALOMON dit gedaan uit sympathie voor zijnen landgenoot en voor de Maatschappij, onder wiens leden hij zelf sedert 1828 geteld werd, de beoefenaars der Nederlandsche Letterkunde zullen den gullen gastheer van HOFFMANN daarvoor erkentelijk blijven.

Bovendien was SALOMON achtereenvolgens lid geworden van de Hollandsche Maatschappij te Haarlem, van het Genootschap van de Koepokinenting te Rotterdam, van het Genootschap ter bevordering van Genees- en Heelkunde te Amsterdam, van het Provinciaal Utrechtsche Genootschap, van het Genootschap *Vis unita fortior* te Hoorn, van de Societé Médico-Chirurgicale te Bruggé, van de Societé Médicale te Brussel. In Augustus 1847 ontving hij bij gelegenheid van zijn 50jarig Doctoraat een vernieuwd Diploma als Medicinae en Chirurgiae Doctor met eene epistola gratulatoria van de geneeskundige faculteit te Königsbergen en, bij gelegenheid van zijn 50jarig lidmaatschap van de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem, een zilveren Medaille.

SALOMON, zelf ervaren en gelukkig obstetricator, heeft niet alleen voor de praktijk gewerkt door het aangeven van een goede verloskundige tang (1817), die ook nu nog als zeer bruikbaar kan beschouwd worden, en door een verbeterde pelvimeter (zie de Diss. Inaug. van F. C. KIST, *historia critica pelvimetrorum*), hij heeft zich ook verdienstelijk gemaakt door tal van geschriften, wier vermelding hier eene plaats verdient.

In 1801 vertaalde hij in het Duitsch A. VAN SOLINGEN, *het werktuigelijke der verlossing verklaard* (te Leiden bij A. & J. HONKOOP, in 1799 verschenen) onder den titel: A. VAN SOLINGEN, *das Mechanische der Geburt*, aus dem Holländischen, Hannover 1801. Deze vertaling is beoordeeld in Medic. u. Chirurg. Zeit. 1802. I. 484; Hall. Allg. Zeit. 1802. n° 218; MARTENS, Krit. Jahrb. 1802. I. 373; Allg. Med. Annal. 1802, 869.

v

In 1802 stichtte hij met Prof. S. J. L. DÖRING te Herborn een *Journal für die neueste Holländische medic. und naturhist. Litteratur;* waarvan echter slechts vier stukken te Hadamar het licht hebben gezien.

In 1808 schreef hij: *Waarneming aangaande eene zeer aanmerkelijke uitzakking der Baarmoeder bij eene zwangere vrouw en derzelver verlossing.* — Geplaatst in de Nieuwe Verhandelingen van het Genootschap: Ter bevordering der Heelkunde te Amsterdam, dl. I. bl. 173.

In 1808: *Berigt aangaande eene Sectio Cesarea met doodelijk gevolg.* — Geplaatst in de Algemeene Konst- en Letterbode, 1808, dl. I. bl. 20.

In 1808: *Waarneming nopens eene zwangerheid welke 12 maanden geduurd heeft.* — Geplaatst in het Geneeskundig Magazijn door STIPRIAAN LUISCIUS e. a. dl. V. st. 2. afd. 1 bl. 1; en in het Duitsch vertaald ook in HUFELAND, Bibliothek der Heilkunde, 1814, XXXI. 261. vlg.; vgl. KOPP, Jahrb. d. Staatsarzn. 1814. VII. 381.

In 1809 werd hij door het Genootschap van Genees- en Heelkunde te Amsterdam bekroond wegens zijn antwoord op de prijsvraag over de Symphysiotomie. Dit antwoord is het IIe deel der Nieuwe Prijsverhandelingen van dat Genootschap, en verscheen in 1813 ook afzonderlijk onder den titel: *Verhandeling over de nuttigheid der Schaambeensnede, met bepaling der gevallen, in welke aan dezelve de voorkeur behoort gegeven te worden boven de keizerlijke sneden,* met platen. Men zie de gunstige beoordeeling daarvan in V. SIEBOLD, Journ. f. Gebürtsh. I. 1805. 602.

In 1817: de eerste en in 1826 de tweede vernieuwde en verbeterde uitgaaf van zijne *Handleiding tot de Verloskunde,* 2 deelen met platen, te Amsterdam uitgegeven bij J. VAN DER HEY en Zoon; het eenige oorspronkelijke Hollandsche handboek voor Vroedmeesters, dat onze literatuur van de 19de eeuw kan aanwijzen, terwijl een bevoegd beoordeelaar er van zegt, dat het als in zijn tijd zeer bruikbaar mag geroemd worden,

en als werkelijk op de toenmalige hoogte der wetenschap staande; de stijl is eenvoudig, duidelijk en, al opende het geene nieuwe gezigtspunten, toch staat er veel in naauwkeuriger en beter behandeld dan door verscheidene zijner voorgangers geschiedde.

In 1825 vereenigde hij zich met C. PRUYS VAN DER HOEVEN, J. LOGGER en C. G. C. REINWARDT tot de uitgaaf van de *Geneeskundige Bijdragen*, in welk tijdschrift SALOMON schreef:

1°. *Over het, door de kunst, Vervroegen der Verlossing in naauwe bekkens; benevens twee waarnemingen betreffende deze kunstbewerking*, dl. I. st. 1. bl. 91. — Over dit opstel, dat ook in het Duitsch, door PLOGGE vertaald, in HECKER's Litterarische Annalen der Heilkunde, VI. 1826. 249 verscheen, zegt VON SIEBOLD in zijne Geschichte der Gebürtshilfe: „SALOMON schrieb einen gründlichen von scharfer Beurtheilungskraft und reicher Erfahrung zeugenden Aufsatz über die Operation, u. s. w." Evenzoo werd het door MÜNSTER gunstig beoordeeld en uitvoerig besproken in het Magazin der ausländ. Heilkunde van GERSON en JULIUS, XIII. 1827. 186—207.

2°. In 1826: *Opmerkingen over het beveiligend vermogen der Koepokken, ontleend uit de epidemie der kinderziekte, welke in het jaar* 1825 *te Leiden geheerscht heeft.* — Aldaar dl. I. st. 2. bl. 214.

3°. In 1827: *Waarnemingen betreffende de kunstige Vroeggeboorte.* — Ald. dl. II. st. 1. bl. 91, en door H. VEZIN in het Duitsch vertaald, in V. SIEBOLD's Journ. IX. 1829. 154—184.

4°. In 1828: *Waarneming eener ziekte in het Kraambed, veroorzaakt door het terugblijven der nageboorte, en derzelver genezing door de natuurkrachten, door middel van de absorptie der placenta.* — Ald. dl. II. st. 2. bl. 223. Welke bijdrage door SEBASTIAN in het Duitsch vertaald is voor de Heidelberger Klinische Annalen; daarna is zij ook in het Fransch overgezet.

5°. In 1830: *Omkeering der Baarmoeder.* — Ald. dl. III. st. 1. bl. 65.

In 1825 verscheen van zijne hand eene *Waarneming eener zwangerheid in de buis van Fallopius, met afb.* — In de Verhandelingen van de 1e kl. van het Kon. Instituut, dl. VII. bl. 201.

Met C. PRUYS VAN DER HOEVEN en C. W. H. VAN KAATHOVEN schreef SALOMON het *Geschiedverhaal van de Cholera-epidemie te Leyden in 1832.* — Leyden bij C. C. VAN DER HOEK.

De geschriften van SALOMON getnigen van zijn scherpzinnig en helder oordeel, groote belezenheid en rijke ervaring.

LEVENSSCHETS

VAN

Mr. JOHAN HENRICUS BEUCKER ANDREAE.

JOHAN HENRICUS BEUCKER ANDREAE werd den 20 October 1811 te Leeuwarden geboren. Hij was de eenige zoon en het derde kind [1] van den veelzijdig ontwikkelden en geleerden Mr. DANIEL HERMANNUS BEUCKER ANDREAE, griffier bij de regtbank van eersten aanleg [2] en van CATHARINA ELISABETH HUBER. Zijne beide ouders behoorden tot aanzienlijke Friesche geslachten, die uitstekende regtsgeleerden hadden opgeleverd. Nog geen elf jaren oud, verloor hij zijne moeder in het kraambed van zijne jongste zuster, 28 Februarij 1822; zes jaren later, 18 Maart 1828, overleed zijn vader.

1 Zie *Stamboek v. d. friesch. adel*, II. bl. 173.

2 Verg. over hem *Hand. van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde.* 1828, bl. 46, en A. J. VAN DER AA, *Biograf. Woordenb.* Ook een enkele maal wordt hij door zijn zoon herdacht. *Brieven uit Moréa*, bl. 132.

ANDREAE genoot het eerste onderrigt op de school van P. H. BURGGRAAF, vervolgens van 1823—1826 op het te Leeuwarden gevestigd instituut van JEAN PAUL TRAUTMANN, uit Genève, die vooral in 't Fransch uitstekend onderwijs gaf. Daarna kwam hij op de praeceptorsschool bij J. D. ANKRINGA; hier bleef hij evenwel slechts korten tijd, omdat de welligt te groote soliditeit van het onderwijs hem belette zulke snelle vorderingen te maken, als zijn vader scheen te verlangen. Van 1828 tot 1830 was hij te Sneek in huis bij den rector H. AMERSFOORDT. Na het overlijden van zijn vader werden zijne voogden, Mr. U. H. WIELINGA HUBER en T. FEENSTRA, te rade hem in de kost te bestellen bij den conrector der latijnsche school te Zutphen, VAN MARLE, waar hij dan ook bleef tot zijne bevordering naar de Akademie in October 1831. Gedurende zijn verblijf te Zutphen maakte hij kennis met de familie BERNS te Brummen, een fijn beschaafd en aanzienlijk huisgezin, bestaande uit den heer des huizes, een bejaard en alom geacht medicinae-doctor, diens echtgenoot, eene schandere en goedhartige vrouw, die den takt bezat om jonge lieden lust in te boezemen voor al wat goed en edel is, twee wel ontwikkelde zonen en ééne dochter. De omgang met dit gezin heeft grooten invloed op de verdere ontwikkeling van zijn karakter gehad.

In October 1831 werd ANDREAE, juist twintig jaren oud, student aan de Hoogeschool te Utrecht. Daar hij twee à drie jaren ouder was dan de meesten, die met hem aan de Akademie kwamen, verkreeg hij reeds spoedig een zeker moreel overwicht op zijne medestndenten, dat sedert niet verminderde, en door zijne onafhankelijke positie was hij in de gelegenheid om velen niet alleen met raad, maar ook met der daad bij te staan. Hij was dan ook bijzonder gezien, zoowel bij zijne medestudenten als bij de professoren, vooral bij VAN HEUSDE, GOUDOEVER, SCHRÖDER, BIRNBAUM en ACKERSDIJCK, bij wie hij op vertrouwelijken voet aan huis verkeerde. Zijne meest intieme vrienden waren W. A. SNOUCK

HURGRONJE, als substituut-griffier van 't Hof van Zeeland overleden, D. H. P. ABBING, later gestorven als rector der latijnsche school te Kampen, C. C. ROËLL, ook reeds overleden als referendaris voor de medische zaken te 's Gravenhage, en D. J. VAN STEGEREN, rector aan 't Gymnasium te Arnhem. Met dezen hield hij zaturdagsavonds een vriendschappelijke bijeenkomst, welke hij nog in de praefatie zijner Dissertatie en in zijne brieven uit Moréa met genoegen herdenkt. „Herinnert gij u nog wel", zoo schrijft hij [1], „hoe wij in Utrecht, onze Alma Mater, ettelijke jaren lang, des Zaturdagsavonds uren achtereen konden plakken? Dat was een tijd, niet waar? Wij zorgden dan tegen het uur van scheiden en dachten aan geen slaap, alsof wij vreesden, dat wij door uitéén te gaan iets van ons genoegen en nut zouden verliezen." Zijn vriend VAN STEGEREN leidde zijne zoo even genoemde Atheensche brieven met een hartelijke voorrede bij het publiek in.

Bij het Utrechtsche eeuwfeest in 1836 vervulde hij een eerste rol als ceremoniemeester, voorts was hij rector van den Senaat en commissaris der Societeit, en bij de reünie van oudstudenten in 1861 ontving hij als president en redenaar de reünisten en sprak tot aller genoegen. Toen de Belgische opstand losbarstte, was ANDREAE een der eersten, die in jeugdige opgewondenheid voor het vaderland de wapens wilde opvatten en als vrijwilliger bij de Friesche Schutterij dienst wilde nemen. Zijn voogd, de heer HUBER, destijds als kapitein der derde kompagnie eerste bataillon eerste afdeeling friesche schutterij te Woerden in bezetting, wist hem evenwel te doen begrijpen, welk tijdverlies hij hierdoor zoude lijden, zonder individueel nut te doen, dat daartegen zou kunnen opwegen.

Zijne studiën waren op ruime schaal aangelegd, vooral sedert hij, onder de leiding van BIRNBAUM, zich met de be-

1 *Eenige brieven uit Moréa en Athene*, bl. 154.

werking zijner dissertatie bezig hield en aan de nasporingen in de archieven wijdde. Die verhandeling [1], het belangrijkste wat ANDREAE geschreven heeft, getuigt dan ook van zeer groote geleerdheid en stalen ijver in het bestuderen van de bronnen en de literatuur het onderwerp betreffende. Hij geeft daarin eerst een overzigt over de literatuur van de geschiedenis van het municipaalregt en vermeldt vervolgens de bekende controverse, of de municipale instellingen in de middeleeuwen van Romeinschen of van zuiver Germaanschen oorsprong zijn. De geschiedenis van het Friesche municipaalregt kan een belangrijke bijdrage leveren tot de beslissing dezer vraag; het is toch bekend, dat geen der Germaansche stammen de voorvaderlijke regten en instellingen meer getrouw en zuiver heeft bewaard dan de Friesche stam; blijkt het nu, dat ook in het Friesche municipaalregt sporen van Romeinschen oorsprong aanwezig zijn, dan zoude de kwestie ten gunste van hen moeten worden beslist, die de middeleeuwsche municipale instellingen althans ten deele uit het Romeinsche regt willen afleiden. Tot dit resultaat komt nu ook ANDREAE. In het tweede hoofdstuk geeft hij een uitvoerig chronologisch overzigt over de Friesche regtsbronnen in het algemeen, de lex Frisionum, de zeventien keuren en vier en twintig landregten, de overkeuren, het privilegie van KAREL den Groote en de Upstalboomsche wetten, de wenden en de zes en dertig zendregten, en de bijzondere Friesche regten. Dit gedeelte der verhandeling zou men eene externe geschiedenis van het Friesche regt kunnen noemen. Het derde en vierde hoofdstuk zijn meer bepaald aan de geschiedenis van het municipaalregt gewijd; het eerste behandelt

---

1 *Specimen historico-juridicum inaugurale de origine juris municipalis frisici.* Traj. ad Rhen. 1840. 495 pp. 8°. Een register op deze dissertatie, 44 blz. in folio groot, berust in hdschr. op de Bibliotheek van de Maatschappij der Ned. Letterkunde te Leiden.

den oorsprong der municipale instellingen, het laatste de verdere ontwikkeling, waarbij de onderscheidene privilegiën aan Friesche steden gegeven, uitvoerig besproken worden.

Het zou mij te ver voeren, wanneer ik hier meer in bijzonderheden ging treden en eene kritische waardering van deze uitvoerige verhandeling wilde leveren; dit kan van den biograaf niet worden verwacht, en ik meen, dat het gegeven beknopt overzigt voldoende is, om de belangrijkheid van den arbeid te doen inzien. Niet alleen hier, maar ook in het buitenland trok het werk de aandacht. Het werd met lof aangekondigd in de *Revue de Bibliographie analytique*, n°. 8, Août, 1840, Paris, p. 680, in de *Revue étrangère et française de legislation*, Janv. 1842, Paris, p. 73, en in *Frisia, Zeitschrift zur Belehrung und Unterhaltung*, 1842. n°. 11. S. 44, alle welke aankondigingen vertaald werden overgenomen in den *Algemeenen Konst- en Letterbode* 1841, n°. 11, bl. 170 tot 172, 1842. n°. 15, bl. 235 en 1843. n°. 8, bl. 126. Wanneer evenwel in de eerstgenoemde aankondiging het werk geroemd wordt als een bewijs, hoe hier te lande destijds het Latijn even zuiver en met even groote gemakkelijkheid geschreven werd als de moedertaal, en de referent er zich op beroept tot betoog zijner stelling over het nuttige eener latijnsche behandeling van dergelijke onderwerpen, dan kan ik mij daarmede minder goed vereenigen dan met het gevoelen van BERGSON in de *Revue de legislation*, die zijne aankondiging met deze woorden besluit: „Zoo de verhandeling iets te wenschen overlaat, zou het zijn, dat de schrijver het resultaat zijner studiën niet in eene nieuwe taal heeft uitgegeven; en dat het niet met die levendigheid en dien schitterenden stijl is voorgedragen, welke bij den heer VON SAVIGNY in Duitschland met de diepste en uitgebreidste geleerdheid gepaard gaat. Dan voorzeker zou dit werk een algemeenen ingang vinden bij een talrijk publiek, dat belang stelt in den voortgang der historische wetenschap."

Zoo trad dan ANDREAE in 1840, na een wel besteden

akademietijd van bijna tien jaren, met eene geleerde verhandeling als aanbeveling de maatschappij in; doch voor dat hij zich vestigde, ondernam hij eene groote reis naar Italië, Sicilië en Griekenland, die nog tot Egypte, Syrië, Palestina en Turkije zoude zijn uitgestrekt geworden, zoo niet ongunstige berigten omtrent den gezondheidstoestand zijner eenige overgeblevene zuster, mevrouw DE PUISEAU, hem genoopt hadden terug te keeren [1]. Ruimschoots genoot hij nu al wat natuur, kunst en wetenschap voor ieder, die een open oog en oor heeft voor het goede, schoone en edele, op den klassieken bodem aanbieden; hij bezocht gebouwen, kunstverzamelingen en overblijfselen der grijze oudheid; maakte persoonlijk kennis met onderscheidene Italiaansche geleerden, wier geschriften hem ten deele reeds bij het bewerken zijner dissertatie bekend waren geworden, als SCLOPIS, BAUDI DI VESME, SPIRITO-FOSSATI, den geleerden taalkenner MEZZOFANTI en anderen; woonde te Turijn eene zitting der Akademie bij, waartoe hij als „celebre jurisconsulto Ollandese" uitgenoodigd was; en was nog in de gelegenheid zijne geleerde vrienden een dienst te bewijzen door het schiften en catalogiseren van onderscheidene stukken, onze Oost-Indische bezittingen betreffende, welke door den graaf DI VIDUA waren verzameld, en zich op de bibliotheek der Academie des Sciences te Turijn bevonden [2]. Vooral te Rome hield hij zich geruimen tijd op, en had daar zijn verblijf in het Hotel van THORWALDSEN op den Monte Pincio. „Ik bleef", schrijft hij, „dit is niet te ontkennen, overal langer, dan ik bepaald had, en in Rome werden het zoo vele maanden, als ik aan weken gedacht had. Dit echter berouwt mij niet, en zal mij nooit be-

---

1 Zie *Brieven uit Moréa*, bl. 46.

2 Een verslag hiervan komt voor in den *Konst- en Letterbode* 1842, n°. 35: *Stukken betrekkelijk onze Oost-Indische bezittingen, berustende op de bibliotheek te Turijn.*

rouwen. Planmatige striktheid in den tijd is hoogst nadeelig, en vlugtig reizen, of, zoo als velen wel eens doen, vliegen is dwaas, vooral, wanneer het ons eenigzins ernst is, met eenig nut en voordeel het land en het volk meer van nabij te leeren kennen [1]." "Een Duitscher" zoo schrijft hij elders, "met wien ik voor een gedeelte gereisd had, vertrok binnen de 30 uren na zijne aankomst, waarvan hij nog een goed deel ook aan den slaap en het diner gewijd had, en verklaarde toch Genua zoo goed gezien te hebben, als iemand ter wereld [2]." Zoo reisde ANDREAE niet, hij wilde zien en naauwkeurig zien, hij wilde zijne kennis uitbreiden, hij wilde voor zijn eigen vorming voordeel doen; daarom was het dan ook niet alleen natuurschoon en kunstvoortbrengselen, waaraan hij zijne aandacht schonk, ook het volk, zijn leven, zijn zedelijke en maatschappelijke toestand werd naauwkeurig door hem waargenomen; te Athene vooral was de markt, waar hij het volk chez soi kon zien, de plaats die gaarne en dikwijls door hem bezocht werd [3]. Het eerste gedeelte zijner reis deed hij alleen; Griekenland doorkruiste hij in gezelschap van den schilder EICHHORN, met wien hij kennis had gemaakt.

In het vaderland teruggekeerd gaf hij in 1843 als eerste vrucht zijner reis een werk uit, getiteld: *Eenige Brieven uit Moréa en Athene;* hij geeft daarin een zeer boeijend verhaal van zijn tocht door Griekenland, van zijne soms avontuurlijke reisontmoetingen en van al het merkwaardige en schoone, dat hij daar gezien had, en behandelt in de zes laatste brieven den toenmaligen zedelijken en maatschappelijken toestand van het Grieksche volk. Bij de mindere bekendheid, die er over 't algemeen bestaat, met den toestand van dit merkwaardige land, zijn deze brieven zeer lezens-

1 *Brieven uit Moréa*, bl. 177.
2 *Herinneringen aan Italië*, bl. 40.
3 *Brieven uit Moréa*, bl. 59.

waardig. Van het verslag der stukken op de Turijnsche bibliotheek maakte ik reeds melding; eene andere ontdekking, ook niet zonder belang voor de vaderlandsche wetenschap, werd eveneens in den *Konst- en Letterbode* medegedeeld [1]; het was eene aanteekening in het Chronicon Sublacense, dat hij in de kloosterbibliotheek te Subiaco gevonden had, betrekkelijk de uitvinding der boekdrukkunst. In 1847 leverde hij in het *Letterlievend Maandschrift* [2] een stukje getiteld: *Een bezoek te Pompeji, Reisfragment*, later grootendeels gelijkluidend opgenomen in zijne straks te vermelden *Herinneringen aan Italië* [3], en in 1848 gaf hij in hetzelfde tijdschrift [4]: *Herinneringen aan Sicilië*, waarin hij, de oorzaken nagaat van het diep verval der Siciliaansche bevolking. Eindelijk in 1856 verschenen zijne reeds genoemde *Herinneringen aan Italië*, een meer uitvoerig werk, waarin hij even als in zijne *Brieven uit Moréa*, een geregeld verhaal geeft van zijne geheele reis door dat land.

Na zijne terugkomst vestigde ANDREAE zich als advokaat te Leeuwarden, waar hij den 10 Mei 1843 zich in den echt verbond met mejufvrouw BAUKJE BOLMAN, tweede dochter van den toenmaligen wethouder van Leeuwarden HAJONIDES BOLMAN. „De invloed eener zachte vrouw" schreef hij eens, „op het karakter van den man is ongetwijfeld groot: het oog eener vrouw, waarin men deelneming lezen kan, vertroost, geeft moed en kracht. Vandaar dat ik dikwijls medelijden heb met oude célibataires, die dikwijls in vroegere jaren even veel behoefte hadden eene vrouw tot gezellin hunnes levens te hebben, als zij nu schijnen koud en voor dien zuiveren indruk ongevoelig te zijn. 't Is waar, zij suk-

1 *Konst- en Letterbode* 1842 n°. 1. *Boekdrukkunst.* Zie ook *Herinneringen aan Italië*, bl. 101.
2 *Alg. Letterlievend Maandschrift* 1847, n°. 7.
3 Ald. bl. 198—215.
4 *Alg. Letterl. Maandschrift.* 1848, n°. 11.

kelen nu alléén rond, maar wie kent het innerlijke leven van den mensch? Wie weet, of zij niet eenmaal geheel van de waarheid overtuigd waren: Dass das Leben alles überwiegt, wenn die Liebe in seiner Schaale liegt [1]." Die waarheid mogt dan nu ook ANDREAE ondervinden door een gelukkigen echt, die met een negental kinderen gezegend werd, waarvan evenwel twee in jengdigen leeftijd overleden zijn.

Al spoedig na zijne vestiging te Leeuwarden werd ANDREAE lid van het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde, 11 Julij 1842, en een jaar later, 10 Julij 1843, werkend lid, terwijl hij van 1849 tot 1852 de betrekking van penningmeester bekleedde. Hier hield hij onderscheidene voorlezingen, waarvan sommigen later zijn uitgegeven; zoo sprak hij in de winteravondvergaderingen van 1846, 1847 en 1848 over het geleerde Friesche geslacht der SOHOTANUSSEN, welke voorlezing later opgenomen werd in den *Frieschen Volksalmanak* [2]; in de Julij-vergadering van 1847 behandelde hij een onderwerp, dat met zijne dissertatie in verband stond, hij deelde toen eenige algemeene opmerkingen mede over het ontstaan der steden en hare regten in Friesland; in eene der winteravond-vergaderingen van 1850 gaf hij een verslag over het leven van den Frieschen zeeheld AUCKE STELLINGWERFF; in de vergadering van Jannarij 1857 gaf hij den hoofdinhoud op der notulen van het committé van achttien in 1795; in den winter van 1861 hield hij eene voorlezing over het leven van ANNA ELISABETH BUMA, eene zeer ontwikkelde en geleerde Friezin, die tot zijne familie behoorde; dit stuk werd opgenomen in den *Nieuwen Frieschen Volksalmanak* voor 1862 [3]; eindelijk in de winteravondvergaderingen van 1862, 1863 en 1865 gaf hij uit familiepapieren in zijn bezit mededeelingen over het ge-

---

1 *Brieven uit Moréa*, bl. 222.

2 Jaarg. 1849, bl. 60—70; 1850, bl. 83—96; 1851, bl. 3—26.

3 Ald. bl. 33—58.

leerde geslacht der VOORDA's, dat ook aan zijne familie verwant was; ook deze mededeelingen werden geplaatst in den *Nieuwen Frieschen Volksalmanak* [1]. Bovendien was hij ook een paar malen in commissiën werkzaam; zoo werd hij in 1842 met Jhr. Mr. M. DE HAAN HETTEMA in eene commissie benoemd, om de briefwisseling tusschen VIGLIUS VAN AYTTA en JOACHIM HOPPERS te onderzoeken, waarin zinsneden voorkomen in het landfriesch, welke bij de uitgave der brieven zijn weggelaten; het verslag, daarover door ANDREAE in 1844 uitgebragt, werd opgenomen in de *Vrije Fries* [2]. In de September-vergadering van 1847 werd door den voorzitter des Genootschaps de aandacht gevestigd op de gewestelijke archieven, vooral naar aanleiding van hetgeen daarover bij het Utrechtsch Genootschap verhandeld was en de maatregelen, welke dien ten gevolge door de Regering genomen waren tot eene organisatie van dit onderwerp. Op zijn voorstel werd nu eene commissie benoemd, om te onderzoeken in hoeverre het Genootschap in staat zoude zijn door medewerking aan het verlangen der Regering te voldoen en mede te deelen, wat naar het oordeel des Genootschaps zou kunnen geschieden, om op de beste wijze de archieven in ons vaderland voor de geschiedenis vruchtbaar te maken. Ook ANDREAE werd tot lid dier commissie benoemd, welke bij monde van den voorzitter in de Julij-vergadering van 1848 haar verslag uitbragt. Eindelijk verdient hier nog vermeld te worden, dat wij het aan een door ANDREAE bij het Genootschap gedaan voorstel hebben te danken, dat de voormalige Bibliotheek van het Franeker Athenaeum, na de suppressie dier inrigting, voor het grootste gedeelte voor onze provincie is bewaard gebleven.

---

1 Jaarg. 1865, bl. 78—86.

2 *Vrije Fries*, dl. v. bl. 121—143. *Eenige mededeelingen omtrent* JOACHIM HOPPERUS *en de briefwisseling tusschen hem en* VIGLIUS AB AYTTA.

Korten tijd nadat ANDREAE lid was geworden van het Friesch Genootschap, werd hij ook lid van het destijds te Leeuwarden bestaande letterkundig gezelschap *Constanter*, dat zich onder leiding van den genialen dichter en geschiedkundige VAN HALMAEL bezig hield met eene lezing en verklaring onzer beste dichters, SPIEGHEL, VONDEL, HUYGENS, VAN HAREN enz., en waar tevens ieder op zijne beurt een eigen bewerkt stuk 't zij in proza of poezie moest voordragen. ANDREAE bleef daarvan tot 1848 lid en droeg er eerst zijne vervolgens uitgegeven Brieven uit Moréa voor; voorts hield hij eene lezing over den oorsprong, bloei, val en vernietiging van de orde der Tempelheeren, over Nederlands handelsbetrekkingen met Japan, en over AUCKE STELLINGWERFF, welk laatste stuk, gelijk ik reeds vermeldde, ook in eene vergadering van het Friesch Genootschap door hem werd voorgedragen.

In het volgende jaar werd hij lid van het provinciaal Utrechtsch Genootschap, en in 1847 van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Bij eerstgenoemd Genootschap maakte hij zich vooral verdienstelijk door een zeer uitvoerig rapport in vereeniging met zijn zwager DIRKS door hem uitgebragt over de Friesche regtsgeschiedenis. Dit belangrijk stuk is als bijlage gedrukt achter de Aanteekeningen der Sectievergaderingen over 1853—1854 en beslaat ruim veertig bladzijden [1]. De opstellers geven daarin een uitvoerig overzigt over de Friesche regtsbronnen van den oudsten tijd af, verdeeld in vijf tijdperken; van KAREL den Groote tot ALBRECHT VAN BEIJEREN, van dezen tijd tot ALBERT VAN SAXEN, van de regering van ALBERT VAN SAXEN tot KAREL V, van KAREL V tot de afzwering van PHILIPS, en

---

1 *Aanteek. d. Sectievergad.* 1853—1854. bl. 59—102. Over de aanleiding tot dit rapport zie *Aanteek. d. Sectievergad.* 1846, bl. 98, volgg. 112, 1850. bl. 86.

van de afzwering van PHILIPS tot 1795. Voorts was hij nog werkzaam als lid eener commissie ter verkrijging eener Nederlandsche Statistiek, in 1848 door het Genootschap benoemd [1].

Nadat ANDREAE eenige jaren als advokaat had gepraktiseerd, scheen hij lust te gevoelen tot eene administratieve betrekking en zoo werd hij dan den 29 September 1851 benoemd tot Burgemeester van Leeuwarden, in de plaats van Mr. J. H. VAN BOELENS, die op zijn verzoek eervol was ontslagen. Deze betrekking heeft hij tot aan zijn dood bekleed. Hoezeer goedwillig en toegeefelijk van aard heeft hij evenwel als burgemeester meermalen ook doortastende maatregelen genomen en, waar 't noodig scheen, blijken gegeven van persoonlijken moed. Vooral was dit het geval bij den hevigen brand der kaserne; toen schroomde ANDREAE niet zich vooraan bij 't gevaar te begeven en zelfs zijn leven in de waagschaal te stellen. Zijn moedig gedrag werd door den Koning erkend, die hem het ridderkruis van den Nederlandschen Leeuw vereerde. Reeds vroeger, bij gelegenheid van het bezoek des Konings aan deze provincie gebragt, was ANDREAE benoemd tot Kommandeur der Orde van den Eikenkroon.

Bijzonder belang scheen ANDREAE te stellen in het onderwijs; niet alleen in zijne burgemeestersbetrekking, maar ook en vooral als schoolopziener behartigde hij zeer de belangen van het schoolwezen en trok zich het lot der onderwijzers aan. In die betrekking was hij eerst van 20 Junij 1850 tot 5 November 1856 werkzaam in het 7e schooldistrikt, vervolgens tot 23 December 1857 in het 1e, en laatstelijk tot aan zijn overlijden in het 4e distrikt. Hij bezat den takt om met de onderwijzers om te gaan, bevorderde hunne vereenigingen en woonde de jaarlijksche distriktsvergaderingen

[1] *Aanteek. d. Sectievergad.* 1848, bl. 66 en 71.

geregeld bij, waar hij dan ook meermalen eene toespraak hield. Eene dier toespraken *over de waarde der volksbeschaving* is opgenomen in het *Jaarboekje voor Onderwijzers* voor 1851.

Eindelijk verdient hier nog vermeld te worden, dat ANDREAE ook lid was van de Broederschap der Vrijmetselaren. Reeds als student, in 1834, was hij opgenomen bij de loge: *Res parvae crescunt* te Sneek; later te Leeuwarden gevestigd werd hij lid der loge *Friesche trouw*, en bekleedde daarbij de waardigheden eerst van broeder voorbereider, daarna van tweeden opziener en laatstelijk van eersten redenaar. In die laatste betrekking heeft hij onderscheidene belangrijke redevoeringen en toespraken gehouden, waarvan er eene is opgenomen in het *Nederlandsch jaarboekje voor Vrijmetselaren* van 5863 [1].

Het meeste, wat van de hand van ANDREAE is uitgegeven, is in verband met zijn letterkundige loopbaan reeds door mij vermeld. Een paar kleinere stukken mogen hier nog hunne plaats vinden. In de Amsterdamsche Courant van November 1848 gaf hij eene recensie van eene destijds in Leeuwarden uitgekomene brochure: *de Grietmannen in Friesland, bijdrage tot de kennis en waardeering van het Plattelandsbestuur der Grietenijen in die Provincie*, waarin op het behoud van het Grietmanschap werd aangedrongen. Eene kritiek van VAN LEEUWENS uitgave van het *Beneficiaalboek* door DE HAAN HETTEMA gaf ANDREAE aanleiding tot eene antikritiek in de Leeuwarder Courant van 15 November 1850, waarin hij de handschoen opvatte voor VAN LEEUWEN en tegen zijne gewoonte den recensent tamelijk scherp te regt wees. Eindelijk komt in het *Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek* nog een belangrijk rapport van ANDREAE voor, betreffende een onderzoek naar den zedelijken en materiëlen

1 Ald. bl. 175, volgg.

toestand der arbeidende bevolking ten platten lande en van de middelen om dien zooveel mogelijk te verbeteren [1].

In den vroegen morgen van 3 Maart 1865 overleed ANDREAE in 53jarigen ouderdom aan een plotseling toeval, eene bedroefde weduwe en zeven nog jeugdige kinderen nalatende, die innig aan den liefhebbenden vader gehecht waren; hij werd den 7den Maart op het kerkhof te Huizum begraven. De predikant Dr. L. PROES, de oudste wethouder D. ZEPER en de voorzitter der loge *Friesche trouw*, Mr. C. WIERSMA herdachten bij het graf in hartelijke toespraken den overledene, en werden namens de familie door Mr. J. DIRKS beantwoord [2].

En wie was nu ANDREAE? zal misschien ten slotte de lezer vragen. Is het in 't algemeen hoogst moeijelijk eene karakterschets te leveren bij de oppervlakkige kennis van het menschelijk gemoed en van het inwendig zieleleven van den medemensch, vooral is dit moeijelijk, wanneer de biograaf niet door de naauwste vriendschapsbanden met den overledene verbonden was. Eén hoofdtrek van zijn karakter meen ik evenwel, dat ieder in de oogen sprong; het was zijne groote goedwilligheid, zijn zucht om ieder genoegen te doen, zijne bereidwilligheid om te helpen, waar hij kon. Of die goedwilligheid hem niet wel eens te ver medesleepte en niet somtijds voor hem een bron van teleurstelling, ook van min juiste beoordeeling is geweest, wil ik niet beslissen; maar zeker is het, dat de dankbare tranen van zoo velen, door hem in stilte beweldadigd, zijne beste getuigen zullen zijn en de vlekken van den onvolmaakten mensch uitwisschen voor ons oog. „'t Zij hoe het wil," zoo schetste hij zich zelven, „ik lach den zwartgalligen hartelijk uit, die in iederen

1 Ald. dl. VI. st. 2. Zwolle, 1850.
2 Zie *Leeuw. Courant* van 10 Maart 1865.

mensch meer kwaad dan goed wil zien; ik sprak en leerde gedurende mijne omdolingen in den vreemde, zoo velen en zoo onderscheidenen kennen; en wanneer men mij nu afvraagt, wat ik er bij won, dan durf ik verklaren, dat ik mij in mijne denkbeelden en verwachtingen niet te leur gesteld vond, dat ik meer goeden, dan kwaden zag, en dat ik geloof, dat er geen mensch bestaat, die werkelijk slecht kan genoemd worden, dat wij allen echter zwakke schepselen zijn" [1]. Zóó oordeelde ANDREAE, zóó werde ook hij beoordeeld!

---

1 *Brieven uit Moréa*, 49.

Leeuwarden,
Augustus 1865. I. TELTING.

LEVENSBERIGT

VAN

Mr. SCHELTE Baron VAN HEEMSTRA.

Wanneer wij den bladwijzer achter SCHELTEMA's *Staatkundig Nederland* op de afdeeling *Friezen* opslaan en vlugtig doorloopen, dan zal het ons in het oog springen, welk een aantal Friesche adelijke geslachten, vroeger schitterende door staatslieden, voor immer door uitsterving zijn verdwenen. — In de drie voorgaande eeuwen mogt Friesland prat zijn op AYTTA, BOTNIA, BURMANIA, DONIA, GOSLINGA, VAN HAREN, JONGESTALL, MARTENA, en andere geslachten, waarin staatslieden, soms sterren van den eersten rang, fonkelden.

Zij zijn verdwenen. *Sic transit gloria mundi.* 's Werelds roem snelt voorbij.

Neen! die spreuk is niet in allen deele op hen toepasselijk. Die sterren mogen ter kimme gedaald zijn, de naglans blijft over, en zelfs de tijd kan de lichtende streep, die zij als zoovele *meteoren* achterlieten, niet geheel doen verdwijnen.

Door de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden uitgenoodigd om een levensberigt van den Frieschen

staatsman Mr. SCHELTE baron VAN HEEMSTRA voor hare *Handelingen* te schrijven, hebben wij uit een waarachtig gevoel van pligt, al wisten wij vooraf, dat onze krachten daarbij te kort zouden schieten, deze roeping niet willen afwijzen. Wij wisten toch, dat het onze taak niet zoude zijn thans eene lofrede, eene *oratio panegyrica* naar ouden stijl en trant, op te stellen, veel min voor te dragen. De Maatschappij — wij beroepen ons op de woorden onlangs door ons uit den mond van haren Voorzitter, in hare laatste algemeene vergadering vernomen — verlangt beknopte levensschetsen van hare afgestorven leden. Schetsen, welke ons die leden vooral in hunne betrekking tot de Maatschappij der Ned. Letterkunde zelve en in haren werkkring zullen voor oogen stellen. Photographiën dus, geene portretten *armés de pied en cap*, of in vol costuum in levensgrootte door de hand des meesters geschilderd. Bij de beeldtenis in haar albnm nedergelegd of neder te leggen behoort een bijschrift min of meer uitgewerkt naar mate van den persoon. — Een bijschrift zij dus onze levensschets volgens het verlangen van onzen lastgever, maar zij moet het ook zijn uit den aard van het onderwerp. Het is nog niet rijp voor discussie, althans om een eindoordeel er over te kunnen vellen, zouden wij bijna zeggen. Het leven van een staatsman, die eenmaal zoo hoog geplaatst was als Mr. SCHELTE Baron VAN HEEMSTRA, kan niet reeds nu, weinige maanden na zijn onverwacht en voor zeer velen smartelijk verscheiden en het plotseling ophouden van zijne staatknndige loopbaan, volledig, met grondige kennis van zaken, personen en toestanden, en strikte onpartijdigheid, althans door ons, ten papiere worden gebragt.

Wij mogen gezien en gehoord hebben, wat in de vergaderzaal van de Tweede Kamer der Staten Generaal voorviel, maar wat in het voormalig *boudoir* van Willemijntje gesproken werd, toen VAN HEEMSTRA als lid van den Ministerraad tweemaal op de met blaauwe zijde bekleede *fauteuils*, stomme getuigen van menig pijnlijk uur, plaats nam, konden onze ooren niet

opvangen. De tijd zal den daarover nog liggenden sluijer voorzeker ook eenmaal opheffen, wanneer, na jaren, eens een Nederlandsche MACAULAY verrijze, die de parlementaire geschiedenis van Nederland van de jaren 1848—1862, alsdan boven partijschappen verheven, schrijve.

Wie de vijftien generatiën van het geslacht HEEMSTRA en de levensbijzonderheden van vele leden er van wil leeren kennen, verwijzen wij naar het *Stamboek van den Frieschen adel* en het *Biographisch Woordenboek* [1]. Hij zal er menigen dapperen bevelhebber, die zijn bloed voor het vaderland stortte, ja zijn leven daarvoor liet, en die dezen geslachtsnaam met eere voerde, in vinden. Hij zal er ook HEEMSTRA's vinden, die het zwaard met den grietmansstaf verwisselden.

Onder deze laatsten behoorde ook de vader van SCHELTE Baron van HEEMSTRA, WILLEM HENDRIK, geboren te Oenkerk op *Heemstra State*. Zijn door hem zelven voor zijne kinderen geschreven leven, dank zij de welwillendheid van een zijner zonen [2], ligt voor ons, en wij kunnen de verzoeking niet wederstaan om in de levensschets van den zoon ook iets uit die van den vader te vlechten. Onze aan spreekwoorden (meestal kernachtige uitdrukkingen van praktische levenswijsheid) zoo rijke taal zegt: *Een goed kind, dat zijn vader gelijkt*, en: *De appel valt niet ver van den boom.* Wel nu, dien *vader* doet ons dit levensberigt, als een gemoedelijk, braaf man kennen, een Stand-Fries, die veel leeds in zijne beste levensjaren moest verduren, omdat hij en zijn vader getrouw bleven aan de spreuk: *Fidèles au roi jusqu'à porter la besace* [3]. Het viel toch hem niet te beurt van in bezige rust, gelijk zoo menig jong Friesch edelman in die dagen, in de nabijheid van het lommerrijk *Heemstra State* in de bosschen van Trijnwouden, het schuwe wild te vervolgen of uit de vischrijke plassen, welke dien hoogen bekoorlijken *gaast* omzoomen, den spartelenden visch te trekken. De omwenteling

van 21 Februarij 1795 had in Friesland plaats; SCHELTE, de grootvader en naamgenoot van hem, wiens leven wij zullen schetsen, verloor daardoor als *Oranje-gezind* zijne betrekkingen [4], en zijn zoon CORNELIS [5], die reeds als kapitein van eene compagnie Infanterie onder den kolonel VAN PLETTENBERG twee veldtogten tegen de Franschen had medegemaakt, zijnen rang als kapitein, daar hij weigerde den eed van afkeer en haat tegen het Stadhouderschap en het huis van Oranje af te leggen. — „De keuze tusschen behoud van *eer* of *rang* viel hem gemakkelijk", zegt WILLEM VAN HEEMSTRA, „en weldra zagen wij hem in ons midden."

Op het door den dood der beminde grootmoeder van S. VAN HEEMSTRA (Januarij 1795) [illegible] het wintersaisoen sombere en stille landhuis werd ee[illegible] rust van het vereenigd huisgezin weldra verstoord. [illegible] vroegen morgen hoorde men de klokken van het na[illegible]gen dorpje *Giekerk* luiden en salvo's geweervuur. Bi[illegible] einige uren rukt eene gewapende bende aan, onder [illegible]aanheffen der Marseillaise. Het zijn echter geene Fra[illegible]soldaten maar Friesche gewapende patriotten onder a[illegible]ring van een weleer gevonnisd en tot den kogel ver[illegible]eld deserteur, doch die van Prins WILLEM V pardon [illegible] bekomen, en thans „vrijheidsboomen ging planten." Deze bende dan naderde de stille nimmer door krijgsmu[illegible]k gestoorde verblijfplaats van onderlinge tevredenheid. „Nimmer, zoo schreef verder W. VAN HEEMSTRA, vergeet ik het oogenblik, dat een officier aan het huis van mijnen vader kwam zeggen, dat de burgercommandant zijne verwondering te kennen liet geven over het wegblijven van de burgers en burgeressen van ons huis, dat men toch niet onkundig konde zijn van hetgeen er in het dorp plaats had, *dat wij allen werden gelast om dadelijk te komen, ten einde te dansen om den vrijheidsboom*, hetwelk men met regt konde verwachten van elken weldenkenden burger en burgeres." Het antwoord van mijn vader was — dat hij wel de klok had hooren luiden, doch dat dit gewoon-

lijk bij eene begravenis plaats had; dat hij ook had hooren schieten, en dus had moeten vermoeden, (hoe ongewoon ook in ons dorp), dat het eene militaire begravenis zoude zijn; dat wat het dansen betrof, waartoe men hem deed noodigen, hij reeds te verre in jaren gevorderd was om aan dergelijke vermaken deel te nemen; dat wat zijnen zoon betrof, deze zijnen tijd beter konde besteden en dat hij niet geloofde, dat de verdere huisgenooten het dansen hadden geleerd. Zeer verwonderd over het antwoord vertrok de officier, terwijl hij door eenige binnensmondsche vloeken zijn ongenoegen te kennen gaf. Weinig tijd verliep er, of dezelfde officier kwam terug met zes man zeggende order te hebben om mijnen vader als ook m[illegible] te halen en des noods geweld te gebruiken. Mijn vader, [illegible]eer wel wist bij al de inwoners van het dorp zeer bem[illegible] zijn, en derhalve vreesde, dat er een oproer zoude [illegible]n, indien men ons daar met geweld zag aanbrengen, tr[illegible]dit op eene zachte wijze te voorkomen, en verzocht de[illegible]cier nogmaals aan den Commandant te zeggen, dat h[illegible]aangenaam zoude zijn, dat, indien deze er volstrekt o[illegible]nd, dat wij zouden komen, het hem dan werd vergund [illegible] Commandant zelven te spreken, en dat deze zich dan d[illegible]eite mogt geven *in persoon* aan ons huis te komen, ten [illegible]ude hem met de rede bekend te kunnen maken, welke ons [illegible]eerhield in het gehoorzamen aan zijne bevelen. Nogmaals vertrok de officier, en getroostte het zich dit antwoord over te brengen, waarop men ons naderhand zeide, dat de Commandant zoude hebben geantwoord: „Laten die bl(iksem)sche Aristocraten naar den Duivel loopen." Welligt had hij reeds gemerkt, dat de vrijheidsgeest bij de *Giekerker* boeren niet groot was. Den volgenden morgen lag dan ook de wortellooze vrijheidsboom met Jacobijnenmuts *e tutti quanti* in een sloot, bleef daar lang liggen en verdween eindelijk.

Twee jaren later, in 1797, brak in Friesland het zoogenaamde Kollumer oproer uit, waardoor ieder, die als *Oranje-*

gezind bekend stond, in de nabuurschap van dat dorp woonde, of aldaar betrekkingen had, verdacht werd van deelneming en dus vervolgbaar. Ook SCHELTE VAN HEEMSTRA, die zich van niets te beschuldigen had, „gelijk zijn zoon getuigt", werd beschuldigd tot opstand te hebben aangespoord. Door een vriend gewaarschuwd, dat men hem den volgenden dag zonde arresteren, gaf hij gehoor aan de bede van zijnen zoon, verliet met dezen des nachts *Heemstra State*, en bereikte in nachtelijke voettogten Oost-Friesland, waar hij lang verbleef. Zijn zoon WILLEM HENDRIK ging in 1799 in Engelsche dienst, deed als vrijwilliger den veldtogt in Noord-Holland van 29 Augustus tot 29 November 1799 mede, nam later deel aan de op het eiland Wight geformeerde Hollandsche brigade (November 1800) en hare verrigtingen in Ierland en op Jernsey tot aan den vrede van Amiens (27 Maart 1802). Toen deze brigade ontbonden was, betrad hij als vaandrig den vaderlandschen bodem weder en ontmoette zijnen vader in zijne geboorteplaats, alwaar deze echter weldra (16 Maart 1803) overleed.

Op hunne nachtelijke vlugt uit het vaderland in 1797 hadden vader en zoon zich eenige dagen schuil gehouden bij de familie VAN IDSINGA te Roderwolde in Drenthe. WILLEM HENDRIK VAN HEEMSTRA, gereed het vaderland te verlaten en zich naar Fulda te begeven, besloot eerst nog een[s] zijne familie te bezoeken benevens velen, wier vriendsch[ap] hij zich nog van zijne eerste jeugd (ook te Groningen 1793 tot 1795 doorgebragt) herinnerde. Toen ontmoet[te] haar, „die bleek bestemd te zijn om mijn geluk te ve[...]

Het huwelijk tusschen W. H. VAN HEEMSTRA en BALTHAZARINA, dochter van BALTHAZAR DANIEL V[...] burgemeester van Groningen (geb. 2 Julij 17[...] November 1803 te Hoogkerk voltrokken.

„Daar ik het", zegt W. H. VAN HEEMSTRA, „i[...] als het ware niet kon uithouden", vestigde [...] paar (1803—1804) te Leer en later te G[...]

werd W. H. VAN HEEMSTRA commissaris tot de introductie van de verponding in Friesland, arrondissement Kollum, wonende des zomers te Kollum en des winters te Groningen, maar later op het vorstelijke *Vogelzang-State*, toen aan zijne nicht VAN HAREN [6] toebehoorende. Een zoon, SCHELTE, 13 Maart 1806 geboren, stierf na weinige uren. In 1807, in eene commissie ter herziening van den aanslag der gebouwen in de verponding in Maasland benoemd, moest hij zijne gade in hoog zwangeren staat te Groningen bij hare ouders achterlaten, en, vermits die zending langer duurde, dan hij gerekend had, ontving hij te Rotterdam de tijding, dat zijne echtgenoote den 14 November 1807 van een zoon was bevallen, die den vroegeren SCHELTE verving, en den 10den Januarij 1808 in de St. Martini-kerk te Groningen door Ds. HENDRIKS gedoopt werd.

SCHELTE ontwikkelde zich geestelijk voorspoedig in de gezonde streken van Oudwoude, waar zijn vader in 1809 Maire en ontvanger van het middel der verponding was geworden. In een zeer huishoudelijken brief uit Groningen, den 20sten Maart 1813, schrijft zijn grootvader VAN IDSINGA: »Mijn lieve JANSJE, je hebt drie jongens [7], wanneer zij nu maar profiteren van 't onderwijs, dat gij voorhebt aan haar te besteden en reeds besteedt, daar het mij voorkomt, dat ·CHELTE in het bijzonder groote vermogens bezit. Zoo 't wel leid wordt, kan en zal hij zijnen ouders tot genoegen en 'schap verstrekken [8]".

'ukkig en tevreden leefden zijne ouders tot 1813 in 'e huis, vroeger door zijnen grootvader [9] in eigendom ·n waarin zijn vader was geboren en opgevoed, tot 'ing, dat de Erfprins van Oranje te 's Hage was Oudwoude bereikte. Toen ontwaakte plotseling N HEEMSTRA weder de krijgsmansgeest; hij r Harlingen, worstelde met eene vischersschuit ·nkhuizen, en na eenen moeijelijken togt over naar 's Hage. Hier kon hij in persoon

den (zoo lezen wij) door het leger der grooten, vooral in zulke oogenblikken, omgeven vorst, niet naderen en stelde dus eene memorie op, waarin hij de noodzakelijkheid betoogde, om al de door de Franschen nog bezette sterkten te *cerneren*, ten einde de omliggende plaatsen en huizen voor de gedurige uitvallen en strooperijen der bezettingen te beveiligen. „Ik bood," zoo zegt hij „ter bevordering hiervan Z. H. een volkomen bataillon aan, dat aan het land niets zoude behoeven te kosten, en dat er van 's Landswege niets zoude behoeven gegeven te worden dan wapenen en amunitie." Hoe dit aanbod aangenomen, het plan volvoerd werd, en wat W. H. VAN HEEMSTRA vooral voor Coevorden verrigtte, als commandant van het beleg, is reeds elders uit zijn *Leven* overgenomen en gedrukt te lezen [10].

Tot Majoor (24 Januarij 1814) bij de *Nationale Militie* en later tot Luitenant-Kolonel (8 October 1815) aangesteld verwisselde hij achtereenvolgens in korte jaren zeven malen van garnizoen tusschen Leeuwarden, 's Gravenhage en Amsterdam. Eene mindere gewenschte overeenstemming met zijnen Kolonel, en eene andere reden, die W. H. VAN HEEMSTRA tot eere verstrekte, doch die wij vermeenen onvermeld te moeten laten, deden hem besluiten den militairen dienst te verlaten, hetgeen hem bij besluit van 1 Januarij 1819 werd toegestaan.

SCHELTE schijnt zijne ouders op hunne verschillende woonplaatsen gedurig gevolgd te zijn met zijnen gouverneur J. L. JEANNET uit Neufchatel, en zoo vond hij zich op het einde van 1819 weder naar Friesland verplaatst door de benoeming van zijnen vader (7 September 1819) tot Grietman van Kollumer land en Nieuw-Kruisland als opvolger van zijnen oom FR JULIUS JOHAN VAN SCHELTINGA. Gedurende 1814 tot was W. H. VAN HEEMSTRA ook lid der Provinciale Sta Friesland, welke hem in het laatstgenoemde jaar tot Tweede Kamer der Staten Generaal verkozen, w king hij tot zijnen dood, 30 December 1826 voorgevallen, bekleedde.

Inmiddels was SCHELTE in 1824 als student aan het Atheneum te Franeker ingeschreven, en had juist vòòr den dood zijns vader s zijn propaedeutisch examen afgelegd te Leiden.

De heer J. A. Baron VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT, Gouverneur van Friesland, droeg hem nithoofde van zijn bij uitstek goed gedrag en groote bekwaamheden voor aan Z. M. den Koning als opvolger van zijn overleden vader, en SCHELTE zoude zonder den minsten twijfel Grietman van Kollumerland en Nieuw-Kruisland geworden zijn, ware niet een ander candidaat aan hem voorgetrokken.

Na het overlijden van zijn vader bleef zijne moeder gedurende de eerste jaren met der woon te Kollum, ook SCHELTE bragt er telkens zijne vakantiën door. Dan was niets hem aangenamer dan dagelijks naar *Vogelzang-State* te wandelen, en het was dáár, dat de voortreffelijke zoon van ONNO ZWIER VAN HAREN (van wien HALBERTSMA zulk eene hoogst loffelijke getuigenis geeft in de voorrede van het met hem gehouden „Gesprek in den Voghelen-Sanck") SOCRATES navolgende, zich bijna uitsluitend met zijnen jeugdigen vriend onderhield, dien zijne echtgenoote en hij tot hunnen universeelen erfgenaam hadden bestemd. Sed Deus disponit!

De kamers zijn intusschen nog aanwezig en de lommerrijke plekjes nog aan te wijzen, waar WILLEM ANNE VAN HAREN, het orakel in de vergaderingen en gezelschappen, waar hij zich vertoonde (zie VAN DER AA, Biogr. Woordenboek op dezen naam), onzen SCHELTE eenen diepen en verzienden blik in de staatkunde leerde slaan en hem de belangen van het [illegible]aderland in het algemeen en van Friesland in het bijzonder [illegible]fgebroken deed opmerken.

[illegible] 1828 werd hij als student in de regten te Groningen [illegible]even; de Juris Romani Cand. verdedigde (14 April [illegible] tiental gedrukte theses „publice inter commilito[illegible]side GABINO DE WAL." Hij promoveerde publiek [illegible]aude den 26sten Junij 1830 na het verdedigen [illegible]n *exhibens nonnulla de alimentis praestandis.*

Deze verhandeling van 116 bladzijden druks handelt *Over de verpligting tot het verstrekken van levensbenoodigdheden* in zijnen geheelen omvang volgens het natuurregt, het Romeinsch, Fransch en destijds toekomstig Nederlandsch regt. In het eerste hoofdstuk wordt naar deze volgorde onderzocht, wie tot het verstrekken van levensbenoodigdheden verpligt zijn, bevattende in drie afdeelingen de verpligtingen te dien opzigte van ouders jegens hunne kinderen, van kinderen jegens hunne ouders en van andere personen onderling. In het tweede hoofdstuk wordt onderzocht, wat onder de verpligting tot voeding (alimentatie) vervat is, en in het derde hoe die verpligting ophoudt. Helder, logisch worden deze onderwerpen behandeld, en het *Specimen* getuigt van veel studie en het raadplegen van vele schrijvers over dit niet onbelangrijk onderwerp.

Slechts voor korten tijd vestigde SCHELTE VAN HEEMSTRA zich als advocaat te Leeuwarden, daar hij in October 1830 de betrekking van Grietman van Doniawerstal aanvaardde, doch het *te wapen!* had geklonken, en de afstammeling van zoovele militairen gehoorzaamde aan 's Konings roepstem. Hij maakte als eerste luitenant, bij de vierde compagnie, derde bataillon, deel uit der mobiele Friesche schutterij onder den majoor DEPPE. Hij kon echter geen deel hebben aan den roem, dien zij in den veldtogt van 1831 behaalde, want zijn bataillon bleef eerst in garnizoen te 's Hage en later te Bergen op Zoom. Als kapitein keerde hij in het stille *Langweer*, de hoofdplaats van zijne kleine grietenij terug, maar zag zijne eenzaamheid weldra gedeeld door haar, die hi tijdens zijn verblijf in Groningen had leeren kennen. 7
huwelijk met HENRIETTE HILDEGONDA DE WAAL, d
van den Groninger hoogleeraar in de wijsbegeerte, c
DE WAAL, en van vrouwe SARA MARIA WEYLAND,
29 Junij 1810) werd den 8sten Julij 1833 v. ro
voor hij een verlof van 14 dagen had gekreg
met zijne echtgenoote naar Bergen op Zo

echt werd met een zestal kinderen gezegend [12], en door den dood op den 1sten Mei 1857 verbroken. HENRIETTE HILDEGONDA Baronnesse VAN HEEMSTRA ontsliep toen te Utrecht, diep betreurd door haren voor lief en leed zoo gevoeligen echtgenoot en hare beminnende kinderen.

Niet eerder dan in 1838 begint voor VAN HEEMSTRA de staatkundige loopbaan. Ofschoon geen lid van de Ridderschap van Friesland zijnde koos deze hem toen tot lid van de Provinciale Staten, iets wat nog nooit gebeurd was. Den 21sten November 1839 benoemd tot Grietman van Oost-Dongeradeel, aanvaardde hij die betrekking den 4den Januarij 1840, en vestigde zich met der woon te *Metslawier*. Het was eene verplaatsing uit een lommerrijk zanddorp naar een schaduwloos bijna aan zee gelegen kleidorp; uit eene binnenlandsche grietenij vol poelen en meren naar eene hooge en aan zee gelegene; maar ook deze verwisseling van werkkring had zijn eigenaardig nut, al was het alleen om VAN HEEMSTRA met het *dijkwezen* bekend te maken. Met ijver en naauwgezetheid werden zijne betrekkingen door hem behartigd en waargenomen; zij waren hem een oefenschool tot het opdoen van vele kundigheden, die de praktijk leert, maar die de studeerkamer niet alleen kan geven. Wat die praktijk gevoegd bij studie hem in kleinen kring geleerd hadden, dat werd bij VAN HEEMSTRA later slechts toepassing in den grooteren kring. Het is toch ook dáár dikwijls waar: *Mutato nomine narratur eadem fabula.* Door de praktijk in het bestuur over de zoo vele dorpen en belangen omvattende, uitgestrekte ›lattelands-gemeenten van Friesland, gedurende eene reeks ı jaren (1830—1848) geoefend, moet later voor het heldere ›erkzame hoofd van VAN HEEMSTRA het beklimmen der sport tot Commissaris des Konings, toevallig ook een binnenlands gelegen (Utrecht) en later in een ›ter steeds besprongen gewest (Zeeland), niet zoo geweest. En toch was er zeer sterke her- toe noodig om den toen (1860) door bijna

dertigjarige praktijk (1830—1860) gerugsteunden staatsman te bewegen, om eindelijk de hoogste sport te beklimmen, en de portefeuille van Binnenlandsche Zaken aan te nemen.

Van hetgeen VAN HEEMSTRA als lid der Staten van Friesland (1838—1844) verrigtte, zullen wij zwijgen en ons spoeden tot het mededeelen van dat, waardoor hij in Friesland eensklaps op den voorgrond trad, en veler oogen in Nederland op hem gevestigd werden. Het was zijn op den 2den Julij 1844 in de genoemde vergadering gedaan voorstel, onder N°. 17 der poincten voorkomende. Toen sprak VAN HEEMSTRA het volgende:

Edel Groot Achtbare Heeren!

„Toen in den jare 1830 de opstand der Zuidelijke gewesten de afscheiding van dezelve ten gevolge had, en alzoo een der schoonste Koningrijken werd vanéén gescheurd, werd de behoefte aan eene herziening en wijziging onzer staatsinstellingen algemeen gevoeld, door de regering erkend en door deze toegezegd. De betreurenswaardige loop der gebeurtenissen van de daarop volgende jaren beletteden evenwel de vervulling van den lang zoo vurig gekoesterden wensch, tot de eindschikking met België in 1839 het gunstige tijdstip daartoe scheen aan te wijzen. Het is U E. G. A. bekend, op welk eene wijze aan aller wensch en verwachting in 1840 is voldaan geworden, en welken geringen invloed eenige onbeduidende veranderingen op den gang des bestuurs moesten en konden uitoefenen. Ondertusschen trad Nederlands eerste Koning af, en eene nieuwe regering opende een tijdvak in 's Lands geschiedenis; een tijdvak, met de heerlijkste verwachtingen begonnen, maar weldra door de gri- vendste teleurstellingen gekenmerkt. De ongunstige toes- toch van 's Rijks aangelegenheden, hoe bezwarend oo- velen ingezien, kwam met donkerder kleuren te v- dan men immer had verwacht, maar de bekendheid ongunstigen toestand werkte krachtig op den ge- en een nieuw leven is sedert dien tijd onder

gaan. De kennis van onzen ongunstigen toestand deed de overtuiging geboren worden, dat men voortgaande op deze baan, die ten verderve leidt, dat verderf eenmaal zeker nadert, en tevens dat vereenvoudiging onzer instellingen, overeenbrenging van dezelve met den geest des tijds en de behoeften des volks, de eenige middelen zijn om dien ondergang te voorkomen. Van onderscheidene kanten deden dan ook in 's Lands vergaderzaal en daarbuiten welsprekende stemmen zich hooren ten voordeele van eene algeheele herziening der Grondwet; maar het schijnt, dat de regering van de behoefte aan dezelve tot nu toe niet is overtuigd; ondertusschen wordt zoodanige herziening telkendage dringender, en de jongst aangenomene en reeds uitgevoerde leeningswet heeft krachtiger dan de kernachtigste rede voor dit onderwerp tot ieders hart en verstand gesproken.

Onder zoodanige omstandigheden is het pligt meer nog dan ooit ten algemeenen nutte werkzaam te zijn en althans te pogen, de slagen, welke ons onvermijdelijk zullen treffen, af te wenden, hetgeen op geene betere, ordelijker en grondwettiger wijze kan geschieden, dan door de wenschen en behoeften des volks over te brengen aan den voet des troons van eenen Koning, wien het welzijn des volks ter harte gaat; en het is op dien grond, dat ik mij de eer geef aan U E. G. A. voor te stellen, om van wege deze vergadering, die gezworen heeft de welvaart der provincie met alle krachten te bevorderen, bij eerbiedig adres zich tot den Koning te wenden, met te kennengeving van het groot belang, hetwelk, naar onze meening, zoo voor het Rijk in het algemeen ls voor deze provincie in het bijzonder is gelegen in eene heele herziening der Grondwet, en met dringende bede, et Z. M. goedgunstig moge behagen aan de algemeene n der natie gehoor te geven en de noodige bevelen willen uitvaardigen, terwijl ik van zoodanig adres vilde hebben gezonden aan de beide Kamers der l tot informatie."

Wij hebben dit belangrijk adres in zijn geheel medegedeeld om de lezers van deze levensschets van SCHELTE Baron VAN HEEMSTRA te doen zien, hoe eenvondig maar tevens hoe geleidelijk de wijze was, waarin deze zelfs gewigtige voorstellen of betoogen inkleedde. Dat het een *belangrijk* voorstel was, kan men daaruit alleen genoegzaam opmaken, dat door geene der andere provinciën noch nu, noch vroeger een adres tot Grondwets-herziening aan den Koning was aangeboden. Ik herinner mij nog levendig, welk een sensatie dit voorstel in Friesland weldra maakte, en men behoeft zich slechts met zijne gedachten in het toenmalige tijdstip te verplaatsen om zulks te kunnen beseffen. — Bij de hooge Regering bestond toen toch geene geneigdheid om de pas vóór vier jaren tot stand gekomene Grondwets-herziening (waarmede zoo veel destijds was te doen geweest) nu nog eens *in zijn geheel*, zoo als men wilde, te doen plaats grijpen. De zitting der Staten-Generaal over 1843—1844 was zoo even (26 Junij) gesloten. *„Eensgezind streven"*, dien geest verlangde het Bestuur in zijne aanspraak tot sluiting, maar een adres tot Grondwets-herziening door de Staten eener provincie als Friesland aangeboden kon dien geest van *eensgezindheid* niet bevorderen, want ook in de Tweede Kamer der Staten-Generaal verlangden destijds reeds sommigen zulk eene *algeheele herziening* der Grondwet. Hoe zeer moest zulk een adres die leden niet in het nemen van het initiatief daartoe, waarvan reeds sprake begon te komen, sterken. Tot hiertoe waren er wenschen door individuën geuit, maar nu was het de wensch van een lid eener provinciale vertegenwoordiging, die het vervullen er van aan dat collegie t beoordeeling gaf. — En dat oordeel was gunstig in dub mate, want eerst werd de voorsteller (9 Julij) ter verv van Mr. W. B. BUMA, (die, in October 1844 moet treden, verzocht had voor eene nieuwe be aanmerking te komen) gekozen tot lid d en daarna (18 Julij) werd, na de ontwikk steller, zijn voorstel *met algemeene stemmen*

„Die aanneming", zoo schreef men kort daarop in de Provinciale Friesche courant, „wekt hier in sommige kringen nog al opzien, dewijl velen, het meer of minder wenschelijke eener zoodanige herziening geheel in het midden latende, van gevoelen zijn, dat de Staten eener provincie, als zoodanig, met het aanbieden van een adres van dien aard en strekking buiten de grenzen der attributen treden, hun door de bestaande grondwet, die door ieder hunner bezworen is, voorgeschreven, en dat het Gouvernement dien ten gevolge genoodzaakt zou zijn, de rekwestranten *casu quo* in hunnen eisch niet ontvankelijk te verklaren" [14].

De oppositie-bladen riepen echter victorie, en op goede gronden, want dit adres was een legaal fondament; zoo schreef *Le Temps*, (een 's Gravenhaagsch blad) 27 Juillet 1844: „Notre Législature sera donc saisie de nouveau de la question, elle connaîtra de nouveau l'expression vraie de toute une province, et ceux qui dans notre chambre élective n'ont cessé de proclamer hautement la nécessité de la réforme, ne laisseront pas échapper l'occasion d'assurer par la puissance de leur parole, le triomphe des vrais principes constitutionels. L'impulsion est donnée, cette manifestation des États de la province de Frise trouvera de l'écho dans le pays et retentira promptement dans toutes les âmes généreuses et patriotiques. — Que tous ceux, qui veulent notre régénération politique, viennent donc se grouper autour de l'enceinte parlementaire, que les pétitions soient envoyées à notre Seconde Chambre de tous les coins du royaume et nous verrons quelle digue les imprudens apologistes de la loi fondamentale poseront cette fois au torrent de l'opinion publique."

Wij hebben bij dit feit opzettelijk een poos stilgestaan om aan te toonen, hoe de wind stond, toen VAN HEEMSTRA kamer werd, en hoe laat het was, toen hij in October in ...ing nam.

...ler Staten-Generaal voor 1844—1845 werd geopend. De troonrede bevatte niets om-

trent eene Grondwets-herziening, maar in het adres van antwoord daarop werd deze zinsnede als § 15 voorgesteld: »Wij vertrouwen, dat de dagen van kalmte en vrede, door de Voorzienigheid thans aan Nederland geschonken, heilzame vruchten zullen dragen voor geheel het Vaderland. *Wij achten wenschelijk, dat zij gebruikt mogen worden tot eene tijdige herziening en verbetering onzer grondwettelijke instellingen.*"

Bij de beraadslaging over deze § toonde VAN HEEMSTRA terstond, aan welke zijde hij zich in de Kamer zoude scharen. Terwijl velen deze zinsnede niet wilden opgenomen hebben, wenschte hij daarentegen die verduidelijkt te zien. »Men hinkte daarin (naar zijne beschouwing) op twee gedachten. Men behoorde rondborstig voor zijn gevoelen uit te komen. Achtte men de herziening noodig, men verklare het der Regering in geene dubbelzinnige woorden, die deze op een verkeerd standpunt kunnen brengen. Wat heden wettig en mogelijk was, kon morgen onmogelijk worden. Na eene 30jarige ondervinding kon men nu veilig tot eene degelijke herziening overgaan." Hij ontwikkelde verder (en dit verspreidt tevens licht over zijn aan de Staten van Friesland gedaan voorstel), wat hij meende daarbij in aanmerking te moeten komen. Het waren de volgende punten: Veranderde wijze der verkiezing. Ontbindbaarheid der Tweede Kamer. Een homogeen ministerie. Vermindering der geregtshoven. Verbetering van de geheele inrigting der staatshuishouding, die thans onze krachten verre overtreft.

»De wenschen der natie tot deze hervormingen openbaren zich," zeide hij, »hoe langer hoe krachtiger. De tegenwoordige Grondwet voldoet niet meer aan de behoeften des volks noch aan den geest des tijds," enz.; met deze en andere redenen staafde hij zijn voorstel. Hij eindigde met het voorstellen van dit amendement: »Wij koesteren de hoop, dat de dagen van kalmte en vrede, door de Voorzienigheid thans aan Nederland geschonken, heilzame vruchten zullen dragen voor geheel het vaderland, welke bepaaldelijk zullen worden ver-

kregen *door eene spoedige herziening* onzer grondwettelijke instellingen, waarop *geheel het* Nederlandsche volk in gespannen verwachting de oogen gevestigd heeft, en welke wij, deszelfs vertegenwoordigers, als eene weldaad van Uwer Majesteits Regering vertrouwend te gemoet zien."

Men ziet hieruit, dat het toen nog *groene* lid der Kamer terstond toonde *le courage de son opinion* te bezitten, en getrouw te zullen zijn aan het stille mandaat hem door zijne kiezers bij het adres mede gegeven. Ieder, die VAN HEEMSTRA gekend heeft, zal hem vrijspreken van het euvel om zich met andere bedoelingen op den voorgrond te willen plaatsen, waarvan zulk eene handeling wel eenigen schijn had. Neen, hij handelde hier uit innige overtuiging, hij beschouwde dit als zijne roeping, als zijn pligt, en het volbrengen daarvan moge der Regering destijds niet welgevallig zijn geweest, de uitkomst heeft slechts drie jaren later aangetoond, wie den geest des volks destijds het best kenden.

Het amendement sneuvelde met 42 tegen 10 stemmen. De § 15 werd met 35 tegen 17 onveranderd aangenomen en weldra een beruchte §, daar de Eerste Kamer, op grond van de tweede zinsnede, weigerde het adres van antwoord, zoo als destijds gebruikelijk was, gezamenlijk aan Z. M. aan te bieden. Ook later, toen de § verzacht was, na veel gehaspel, was dit nog haar oordeel, en de Regering gaf te kennen geen afzonderlijk adres van de Tweede Kamer te willen ontvangen. Het einde der historie was, dat de troonrede dit jaar onbeantwoord bleef [15].

Dit voorposten-gevecht verhaastte het leveren van den slag. Den 10den December 1844 werd in de Tweede Kamer een voorstel tot herziening der Grondwet gedaan door de heeren THORBECKE, LUZAC, VAN RECHTEREN, DE KEMPENAAR, VAN DAM VAN ISSELT, STORM, VAN HEEMSTRA, WICHERS en later nog door den heer ANEMAET, gewoonlijk het voorstel *der negen mannen* genoemd.

Het zou ons te verre leiden, om hier in deze beknopte

levensschets in ontwikkeling over den inhoud van het voorstel, den loop en uitslag der beraadslaging in de sectiën of publieke vergaderingen te treden. Elders is dit breedvoerig te lezen, waarnaar wij verwijzen. De bezwaren daartegen aangevoerd betroffen zoowel het nemen van het initiatief door de Kamer als den vorm en strekking er van. Aan die tegen den vorm werd voldaan door het voorstel in 45 wetsontwerpen te splitsen, waarover de discussiën den 26 tot 30 Mei 1845 plaats hadden.

In de zitting van 27 Mei behoorde VAN HEEMSTRA onder de warmste verdedigers van het voorstel. Hij schetste het hoog gewigt van het oogenblik en van deze beraadslagingen. Wanneer hij zich het vroeger gebeurde voor den geest bragt, dan had hij gehoopt, dat de Staten-Generaal van de noodzakelijkheid eener herziening doordrongen waren. Hij mogt het zich dan ook niet ontveinzen, dat zijne verwondering over de wijze, waarop het voorstel was ontvangen, ten top gestegen was. De Regering was al meer en meer achteruit gegaan, zelfs een van 's Konings ministers had de verdediging van de Grondwet durven ondernemen. Bij die overtuiging, dat er van de Regering niets te verwachten was, zou men, door eene verwerping, de noodzakelijkheid verloochenen, en dan zou men zich aan pligtverzuim schuldig maken. De herziening was noodzakelijk. De commissie van redactie der Grondwet van 1815 zelve had in haar rapport voorzien, dat er tijden zouden komen, dat de Grondwet wijzigingen zou behooren te ondergaan. Hij beriep zich op VAN HOGENDORP's gevoelen, reeds vóór 15 jaren geuit, schetste in het breede, hoe men het Nederland van 1815 in 1845 terugvond. „Ontevredenheid en misnoegen onder alle klassen der maatschappij; verspilling der geldmiddelen; de helft van het Rijk afgevallen; de andere helft door het opleggen van last op last uitgeperst; waar men welvaart verwachtte, trof men achteruitgang, kwijning en druk aan. De natie was vooruitgegaan in politieke ontwikkeling en leven,

de Regering was blijven stilstaan. Het algemeen vertrouwen was geschokt, de harmonie tusschen de verschillende staatsmagten verbroken. Wenschelijk ware het geweest, zoo de Regering haren hoogen en gewigtigen pligt had vervuld, maar nu zij aarzelde, is het voor de volksvertegenwoordigers pligt om te handelen. Hun eed gebiedt het. Het tijdstip is gunstig, die rustige tijd is kostbaar, het oogenblik is gekomen, het werk is noodzakelijk. Zie daar de aanleiding tot het voorstel. Welke ook de uitslag moge zijn, de voorstellers zullen bij zich de overtuiging hebben, naar eed en pligt te hebben gehandeld." Hij beriep zich ten slotte op onpartijdige beoordeelaars tot regtvaardiging van hun gedrag.

Thans, na 20 jaren tijdsverloop, nu dat station reeds zoó ver achter ons ligt, gelooven wij althans, dat die regtvaardiging niet meer noodig is, al moge de meerderheid met 34 tegen 21 stemmen het voorstel (30 Mei 1845) hebben verworpen.

Met eene overgroote meerderheid door de Staten van Friesland (13 Julij 1847) herkozen, duurde VAN HEEMSTRA's eerste parlementaire loopbaan tot 30 Junij 1848, toen hij tot tijdelijk Minister voor de zaken der Hervormde en andere Eerediensten benoemd werd. In dat tijdperk bleef HEEMSTRA getrouw aan de beginselen, die hij bij zijn optreden verkondigd had, zonder in een opposant quand même te ontaarden. Dikwijls gaf hij rekenschap van zijne uit te brengen afkeurende stem, b. v. tegen de *Onteigeningswet*, 30 April 1845 (31 tegen, 20 voor); de *bepalingen op het fonds van landbouw* (28 tegen, 24 voor). Als het *tarief van regten op den in-, uit- en doorvoer* in beraadslaging komt, 3 Junij 1845, schijnt de eerste spreker en bestrijder van het wetsontwerp (DE MONCHY) bij het eindigen zijner rede hem op het oog te hebben, als hij een' voorstander van hervorming uit Friesland nazegt: „Het zal nu uitgemaakt worden, of wij den weg van vooruitgang willen betreden." Zulks verleidt VAN HEEMSTRA echter niet om als MONCHY tegen te stemmen.

Bij de stemmingen over de twaalf hoofdstukken der Rijks-

begrooting en de middelen voor de jaren 1846 en 1847, (16 Junij 1845 en vgl.) stemde VAN HEEMSTRA tegen al deze wetsontwerpen [16]. *Twee* daarvan, Buitenlandsche zaken (28 tegen 27) en XII (29 tegen 26), werden verworpen. Bij de discussie over het adres van antwoord op de troonrede, 27 October 1845, waarin niet onduidelijk was te kennen gegeven, dat men liever geen antwoord had, spreekt VAN HEEMSTRA in gelijken geest als VAN DAM VAN ISSELT. „De Grondwet vereischte gemeen overleg. Er bestond teruggang in vergelijking van het vorige jaar. Had men dan niets aan de Regering te zeggen? Kan men alles toestemmen, wat de troonrede mededeelt? De rust, waarin wij verkeeren, heeft veel van die van een vulkaan, die de uitbarsting voorafgaat. Op de Kamer rust de dure verpligting om (met het oog op de Grondwetsherziening) te spreken, terwijl het nog tijd is, opdat op haar niet de schuld kleve, medegewerkt te hebben tot den ondergang des vaderlands, enz."

Geen wonder, dat na zulk een *speech* VAN HEEMSTRA onder de 11 (40 tegen 11) tegenstemmers van het adres behoorde. Ook de *zegelwet* (14 November 1845) werd door hem hoewel vruchteloos (33 voor, 15 tegen) bestreden. Dat hij, hoe liberaal ook, niet geheel vrij was van een provinciaal vooroordeel, een esprit de clocher, vooral destijds in Groningen heerschende, toont ons (19 November 1845) zijne rede tegen het wetsontwerp *tot aanmoediging van den invoer van levensmiddelen*. Hij zeide toen „*zich steeds onder de voorstanders der graanwet geschikt te hebben*." Men moest hier vooral den blik vestigen op de arbeidende klasse, die zonder werk en brood is, indien de landbouw buiten staat ware haar te onderhouden. Hij waarschuwde zelfs de Regering om niet te spoedig aan den wensch tot intrekking der graanwet gevolg te geven, en hij zoude voor het ontwerp van wet zijn, mits er geene bepaalde uitzigten op die intrekking gegeven werden! — De meerdere uitgifte van *schatkistbilletten* (12 December 1845) ging hij (34 tegen 21) mede te keer. De *verbe-*

tering van den accijns op den suiker, 21 Maart 1846, (44 voor, 11 tegen) beschouwde hij niet als zoodanig, enz.; want het zoude ons te ver leiden, nog meerdere voorbeelden van zijne denkwijze over andere wetsontwerpen aan te voeren. Dat hij daarbij geen bepaalde partijman was, kan onder anderen blijken uit zijne bestrijding van het voorstel van den heer HOFFMAN (26 Julij 1847), om eene commissie te benoemen tot het ontwerpen van een adres aan den Koning ten einde kenbaar te maken, dat er bij het sluiten van het verdrag van handel en scheepvaart met België, van 29 Julij 1846, eene afwijking van de Grondwet was begaan.

Bij de behandeling (1 Augustus 1847) der tweejarige begrooting van 1848—1849 bleef VAN HEEMSTRA zich gelijk; hij zeide toen, vòòr twee jaren het geven van zijne goedkeurende stem daar aan geweigerd te hebben, omdat hij destijds geen *votum* van vertrouwen meende te mogen geven. Wanneer hij terugzag op de twee afgeloopene jaren, hetzelfde stelsel, denzelfden gang van bestuur opmerkte, en allerwege stilstand, zoo niet achteruitgang bespeurde, dan kon hij niet anders handelen dan weder zijne stem te onthouden aan de voorgestelde begrooting. Acht dagen later verwierp hij mede de wet *tot uitvoering van* art. 6 der Grondwet (Stem- en Kiesregt), 31 tegen 27.

In het begin van October 1847 waren er al geruchten in 's Hage, dat de troonrede belangrijke verklaringen zoude bevatten, en werkelijk bij de opening der zitting 1847—1848 (19 October) kondigde Koning WILLEM II eene wijziging der Grondwet aan. In het adres van antwoord werd eene wijziging van VAN HEEMSTRA opgenomen, strekkende om aan de Regering kenbaar te maken, dat de armoede in sommige gedeelten van het land op eene verontrustende wijze toenam, en waarin op maatregelen werd aangedrongen om daarin te voorzien. Zeker stonden hem toen de oproertooneelen, in Friesland in Junij 1847 letterlijk door *broodsgebrek* ontstaan, voor den geest.

De eerste helft van het jaar 1848 leverde voor VAN HEEMSTRA veel lief, maar ook leed op. Hij zag daarin zijn wensch naar eene geheele Grondwetsherziening bevredigd. Wel waren in de zitting van 9 Maart een 27tal ontwerpen van wet tot wijziging van bepalingen der Grondwet ingekomen, maar toen het Koning WILLEM II duidelijk bleek, dat de verwachtingen van hetgeen zeer velen, te regt, voor nuttig achtten, daardoor niet bevredigd waren, benoemde hij 17 Maart eene Commissie om een volledig ontwerp van Grondwetsherziening voor te dragen. Doch de vreugde, die VAN HEEMSTRA over dit wijs besluit van Koning WILLEM II gevoelde, werd niet weinig getemperd door het overlijden van zijnen zoon WILLEM HENDRIK, 28 Maart 1848, te s' Gravenhage, dien hij op Eik en Duinen aan den schoot der aarde moest toevertronwen.

Zijn voortdurend verblijf in 's Hage en de veelvuldige werkzaamheden aldaar te verwachten noopten hem zijn ontslag als Grietman van Oost-Dongeradeel te vragen, hetgeen hem den 21 Mei 1848 eervol verleend werd. Weldra zag hij zich tot belangrijker functiën geroepen door zijne benoeming op 30 Junij 1848 tot tijdelijk Minister voor de zaken der Hervormde en andere Eerediensten. In die hoedanigheid opende hij, 5 Julij, de 33ste Vergadering der Algemeene Synode van de Nederlandsche Hervormde kerk. Ieder, die VAN HEEMSTRA persoonlijk van nabij gekend heeft, zal met ons instemmen, dat hij, om eene triviale uitdrukking te bezigen, voor deze betrekking als het ware geknipt was. De proeven, die wij van zijne wijze van spreken in de Tweede Kamer hebben medegedeeld, kunnen welligt eenigen onzer lezers (s'il y en aura) zich VAN HEEMSTRA als een driftig man, als een welsprekend en vurig redenaar voor oogen gesteld hebben; dat was hij geenzins; zijne wijze van spreken was zeer kalm, overeenkomstig zijn geheel voorkomen, iets bedaards, wij zouden bijna zeggen, iets dominésachtigs, lag er in zijn voordragt. Dit belette hem evenwel niet om daar, waar zijn ziel van verontwaardiging gloeide, ook door kracht van

stem en gesticulatie dat kenbaar te maken. Miskenning van zijne goede bedoelingen, de overtuiging, dat het een *parti pris* was om hem te kwellen en hem zijne taak moeijelijk te maken, en de overtuiging, dat de waarheid of het regt aan zijne zijde was, schoon anderen dit miskenden, deden hem ligtelijk zijne natuurlijke kalmte verliezen.

Als lid van het tijdelijk ministerie nam VAN HEEMSTRA deel in de Tweede Kamer aan de verdediging van enkele ontwerpen van wet daarin behandeld, b. v. over den *Raad van State* (Ontw. II. Grondwetsherziening), van de *Godsdienst* (Ontw. VI), enz., en ook in de Dubbele Kamer deed hij zich als verdediger hooren. Het moet voor hem, den vurigen voorstander eener Grondwetsherziening, een aangenaam oogenblik zijn geweest, toen hij, 14 October 1848, door zijne medeonderteekening de veranderingen in de Grondwet gebragt kon bekrachtigen.

Bij besluit nº. 55 van 21 November 1848, werd het tijdelijk Ministerie als zoodanig eervol ontslagen, en onder anderen VAN HEEMSTRA definitief tot Minister voor de zaken der Herv. en andere Eerediensten en tevens tot Commandeur der orde van den Nederlandschen Leeuw benoemd. Hoe hij zijne functiën waarnam, kan onder anderen blijken uit het merkwaardig schriftelijk antwoord, door hem in October 1848 op een adres van de godsdienstige bijeenkomst der Gereformeerden, den 18 Augustus te Amsterdam gehouden, gegeven [17].

In het najaar van 1848 werd in Friesland in meer dan één kiesdistrict VAN HEEMSTRA onder de candidaten voor het lidmaatschap der Tweede Kamer genoemd, doch de Friezen oordeelden te regt, dat de betrekking van Minister en Lid botsingen konden doen ontstaan. Hevig schokte VAN HEEMSTRA de onverwachte dood van WILLEM II, 17 Maart 1849, waarvan hij de proclamatie aan het volk gerigt (17 Maart) alsmede die van Koning WILLEM III (21 Maart) onderteekende. Kort daarop werd hij door eene hevige ongesteldheid aangetast, die hem tot het einde van April belette de werkzaam-

heden van zijn departement waar te nemen. Aan de plegtige inhuldiging van Koning WILLEM III (12 Mei) te Amsterdam kon hij echter nog deel nemen.

Bekende voorvallen gaven hem benevens zijne ambtgenooten (18 September 1849) aanleiding om den Koning te verzoeken uit hunne respective ministerieele betrekkingen te mogen worden ontslagen [18], waarop (31 October) zijn ontslag en de opheffing van zijn departement volgde [19]. — Mr. B. ALBARDA had in die dagen zijn lidmaatschap der Tweede Kamer nedergelegd, en na eenen zeer hevigen strijd met Mr. A. F. JONGSTRA, den voorstander van meer radicale hervorming, werd VAN HEEMSTRA (met 256 tegen 252 stemmen) te Leeuwarden gekozen [20], en daardoor mijn ambtgenoot uit hetzelfde gewest tot 20 Augustus 1850, toen de Kamers door het invoeren der nieuwe kieswet werden ontbonden. Zijne houding als afgetreden, of wil men liever, van zijn vernietigden zetel beroofd minister, kan men leeren kennen uit hetgeen hij (12 December) bij de algemeene beraadslagingen over de begrootingswetten zeide. Hij verdedigde zich toen tegen de bij zijne verkiezing vooral geopperde bedenking, als of hij den teruggang zou willen bevorderen [21], en uit dien hoofde als een natuurlijke tegenstander van de nieuwe bewindslieden zoude moeten worden aangemerkt. „Hij zoude uit dien hoofde de begrooting grootendeels aannemen en beginnen met dat vertrouwen te betoonen, zonder hetwelk geen bewind kan bestaan. Hij zoude echter de nieuwe bewindslieden scherp nagaan en geenszins een blind vertrouwen in hen stellen. Hij erkende, dat bezuiniging eene behoefte was, maar geloofde tevens, dat men zich wachten moest voor overdrevene maatregelen. Hij wenschte, dat het nieuwe gebouw, hetwelk men wilde optrekken, stevig zij en bestand tegen storm en onweer, en dat daarbij geenzins de hand wierd geslagen aan hetgeen Nederland steeds dierbaar geweest was."

Aan de werkzaamheden der Kamer gedurende zijne tweede parlementaire loopbaan nam VAN HEEMSTRA ijverig deel.

Eenigen zijner medeleden gaven hem een bewijs van hunne hoogachting door hem bij de eerste gelegenheid tot voorzitter eener afdeeling (12 Februarij 1850) te benoemen; als rapporteur had hij een groot aandeel in het vaststellen der beschouwingen over het wetsontwerp *tot regeling van het kiesregt en de benoeming van afgevaardigden*, en de bespoedigde behandeling er van. Met den schrijver dezer schets werd (22 Augustus 1850) VAN HEEMSTRA door de algemeene vergadering van kiesgeregtigden in het nu tot hoofdkiesdistrict verheven Leeuwarden aanbevolen, doch op dien zelfden dag werd VAN HEEMSTRA tot Commissaris des Konings in Utrecht benoemd, hetgeen op den voor de stemming aangewezen dag (27 Augustus) in de Leeuwarder Courant van die dagteekening stond te lezen. Desniettemin was hij nog, met 479 stemmen, de vierde op de lijst [22].

VAN HEEMSTRA vestigde zich alzoo met zijn gezin in Utrecht, nadat hij in September 1850 het verlies zijner moeder had betreurd. Acht jaren mogt hij, tot 31 Maart 1858, toen hij benoemd werd tot Commissaris des Konings in Zeeland, in die betrekking met ijver en nut werkzaam zijn. Daarvan getuigt de kanalisatie van den Hollandschen IJssel. Jaren lang had er verschil bestaan met de eigenaars van landen langs de rivier de Vecht over den overlast, dien deze meenden van het IJsselwater te lijden. De rivier de IJssel verkeerde daarenboven in een' zeer slechten toestand, wat hare bevaarbaarheid betrof. Eindelijk werd ter voorziening in deze beide bezwaren het voorstel gedaan tot het verdiepen en verbreeden van den Hollandschen IJssel. De kosten van dat werk werden berekend op ƒ300,000, waarin door de Provincie Zuid-Holland voor ƒ 90,000, en de Provincie Utrecht voor ƒ 110,000, zoude worden bijgedragen, terwijl de uitvoering van het werk benevens de verdere kosten van wege het rijk zouden worden bezorgd. „Aan den heer VAN HEEMSTRA", zoo luidt eene ons gedane welwillende mededeeling [23], „komt de eere toe, van door zijne zaakkennis en beleid de uitvoe-

ring van dit gewigtig werk te hebben bevorderd. Ingenomen met de zaak wist hij die met de hem zoo eigene helderheid van voorstelling en zijne welsprekendheid, op waarheid en overtuiging gegrond, aan de vergadering der Staten van Utrecht aan te bevelen, en aan zijnen invloed was het voornamelijk toe te schrijven, dat de Staten op den 28 Julij 1853 met bijna algemeene stemmen het voorstel tot het verleenen van het zoo aanzienlijk Provinciaal subsidie hebben aangenomen."

Een niet minder belangrijk werk, waaraan VAN HEEMSTRA zijne onverdeelde belangstelling schonk, was de verbetering der afwatering van de Geldersche vallei, door het daarstellen van een afwaterings-kanaal langs de Grebbelinie (van de Grebbe tot in de rivier de Eem, beneden Amersfoort) tevens in te rigten voor praamvaart. Al de werkzaamheden, die de uitvoering er van moesten voorafgaan, werden onder zijne leiding verrigt, maar op het einde stuitte men op zwarigheden van wege de Staten van Gelderland geopperd [24]. De herziening der waterschapsreglementen werd onder zijn bestuur begonnen, en twee er van, voor de Provincie Utrecht zeer belangrijke, voltooid, te weten die voor den Lekdijk *bovendams* en den Lekdijk *benedendams*. Een reglement op het gebruik en onderhoud der wegen, alsmede vele verbeteringen van wegen en vaarten kwamen onder zijn voorzitterschap tot stand. Ook de veenderijen werden geregeld. Krachtig trad hij op bij den watersnood in 1855, ten gevolge van eene doorbraak in den Grebbedijk, en zulks had de verzorging van ruim 400 personen uit het overstroomde Veenendaal en naburige streken in de Geertekerk te Utrecht ten gevolge. Binnen 24 uren was deze daartoe ingerigt.

In Januarij 1852 werd aan VAN HEEMSTRA aangeboden de betrekking van Gouverneur Generaal van Suriname, door het aangevraagde ontslag van den Generaal Majoor R. F. Baron VAN RADERS opengevallen. Na eenigen tijd van beraad (10—30 Januarij) vermeende hij, welligt ook om zijnen

niet sterken gezondheidstoestand, die roeping niet te moeten opvolgen, waarover men zich in Utrecht zeer verheugde. Van 14—17 September 1853 zag Utrecht Z. M. WILLEM III binnen zijne wallen, bij welke gelegenheid VAN HEEMSTRA tot Commandeur van de Eikenkroon benoemd werd [25].

De 1ste Mei 1857 was voor VAN HEEMSTRA en zijne kinderen een dag van diepen rouw door het afsterven van haar, met wie hij bijna 24 jaren lang lief en leed gedeeld had. VAN HEEMSTRA was een huisselijk man, zoo als men zegt, en de ledigheid, door het overlijden zijner gade in zijne woning veroorzaakt, gevoelde hij zoo diep, dat hij reeds den 20sten Mei 1858 hertrouwde met MARIANNE A. J. STORY VAN BLOKLAND te IJsselstein. Daarop vertrok hij naar Middelburg, als Commissaris des Konings in Zeeland. Bij zijn vertrek ontving VAN HEEMSTRA van Utrechts ingezetenen de ondubbelzinnigste blijken van toegenegenheid en achting [26], die hij zich zoo ruimschoots ook als mensch had mogen verwerven.

Slechts korten tijd (29 Mei 1858 — 2 Maart 1860) was VAN HEEMSTRA Commissaris des Konings in Zeeland, toen hij door Z. M. tot Minister van Binnenlandsche zaken benoemd werd. Doch aangaande dien korten tijd ontvingen wij van een bevoegde zijde [27] de getuigenis, dat hij, zoo lang hij als Commissaris des Konings in Zeeland werkzaam was, overal, waar hij kon, het goede heeft voorgestaan en de belangen dier provincie en hare ingezetenen, waar hij dit vermogt, heeft trachten te bevorderen. In hooge mate ondervond hij dan ook in Zeeland, even als in Utrecht, de *algemeene* achting; daartoe droeg zijne minzaamheid in den omgang niet weinig bij. »Wat hij bij de opening der vergadering van »de Provinciale Staten van Zeeland (6 Julij 1858) zeide voor »Zeeland te *willen* zijn, te *willen* doen en beproeven, dat »waren geene lontere klanken; hij is het geweest, hij heeft »het gedaan en beproefd, daartoe heeft het hem nog aan wil »nog aan ijver ontbroken. Gaarne stond hij ieder te woord, »minzaam voor ieder die hem naderde, hetzij rijk of arm,

„terwijl hij toch in alle omstandigheden zijne waardigheid „wist te bewaren en met kracht te handelen en te spreken, „waar het gevorderd werd." Schoone getuigenis van iemand, die hem dagelijks zag en hoorde, en die er getuige van was, hoe hij inzonderheid door zijne onderhoorige ambtenaren bemind en gezien was.

Zoo gij VAN HEEMSTRA nog van eene andere zijde, als *Christen* in zijnen godsdienstzin, wilt leeren kennen, leest dan de in druk voorhanden aanspraken en gebeden, waarmede hij als voorzitter in Augustus 1854, 1855, 1856 en 1857 de 40ste—43ste Algemeene Vergaderingen van het *Nederlandsche Bijbelgenootschap* opende. Geen wonder, dat dan ook in de vergadering van 1858 door den toenmaligen voorzitter eene gepaste hulde aan Mr. SCHELTE Baron VAN HEEMSTRA, die, ten gevolge van zijne benoeming tot Commissaris des Konings in Zeeland, voor het verdere voorzitterschap bedankt had, werd gebragt.

Wij zijn nu genaderd tot het belangrijkst gedeelte van VAN HEEMSTRA's leven, dat waarin op hem als Minister van Binnenlandsche zaken om meer dan ééne reden maar vooral om de aanhangige Spoorwegquaestie aller oogen in den lande gevestigd waren, en ook moesten zijn. Hij zelf heeft die hooge positie niet begeerd. Toen hij Zeeland verliet, rigtte hij een afscheidsbrief aan vele autoriteiten in dat gewest, en betuigde hij, dat Zeeland hem dierbaar was, dat de tijd, dien hij daarin mogt doorbrengen, onder de gelukkigste van zijn leven kon gerekend worden, *dat het geene verkiezing was*, die hem van haar deed scheiden, maar alleen een diep gevoel van pligt, die hem deed toetreden daar, waar zijn geëerbiedigde Koning *van hem een offer eischte*, *dat hem moeijelijk viel te moeten brengen.*

Mij dunkt, deze woorden zijn zoo duidelijk, dat zij den commentaar, dien wij daarover wel zouden kunnen geven, niet behoeven. Den anonymen schrijver van de levensschets van den Minister NEDERMEYER VAN ROSENTHAL [28] zeggen

wij het na: „De staatkundige loopbaan, welke hij nu intrad, „bood hare eigenaardige moeijelijkheden aan, die vooral (in „1860—1861) menigvuldiger en zwaarwigtiger waren, dan „zij vroeger pleegden te wezen. Op dat veld ieder zijner „voetstappen te volgen en te beoordeelen, daarvoor is de tijd „nu nog niet aangebroken, en dat moeijelijk werk behoort „het allerminst tot de meer vreedzame bemoeijingen van de „Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde."

Dacht zoo een anonyme schrijver, die waarschijnlijk ook om deze redenen zijnen naam niet plaatste onder zijnen arbeid, des te eerder zouden wij er ons van kunnen onthouden, die van dit schild, dien sluijer van anonymiteit, geen gebruik zullen maken. Maar wij komen er openlijk voor uit, wij doen zulks ongaarne. Wij hebben nimmer geschroomd openlijk, waar het noodig was, voor onze zienswijze uit te komen, en ook thans reeds zouden wij groote neiging gevoelen om eene uitvoerige schets te leveren van hetgeen onder het Ministerschap van VAN HEEMSTRA (22 Februarij 1860 tot 31 Januarij 1862) voorviel, doch behalve de opgegeven redenen houden ons twee andere terug. Wij, die in hoofdpunten en bij hoofdstemmingen, om het zoo eens te noemen, meestal aan de zijde van VAN HEEMSTRA stonden [29], zouden door onze lezers niet als onpartijdig beschouwd kunnen worden; het *quorum et pars* zoude ons voor de voeten kunnen worden geworpen, maar ook ten anderen, zoo zeggen wij met onzen ambtgenoot MIJER, in den aanvang van zijn levensberigt van J. C. Baron BAUD, „mijn levensberigt mag slechts weinige vellen druks beslaan", en een boekdeel alleen zoude noodig zijn om al het in 1860—1862 voorgevallene te beschrijven.

Dus slechts een vluchtig overzigt!

Het nieuwe ministerie werd bij zijn optreden door de meeste dagbladen niet ongunstig, ja, gunstig ontvangen; VAN HEEMSTRA werd als een *zuiver liberaal* geteekend (*Handelsblad*); „VAN HEEMSTRA, zoo schreef men in een ander blad (*de*

Tijd) behoort tot die leden der oude Kamer, die de Grondwetsherziening van 1848 hebben uitgelokt. Als lid der Kamer, als minister van Protestantsche Eeredienst en als Commissaris des Konings van Utrecht en Zeeland, heeft hij getoond, dat hij een knap man was. Als hij in de nieuwere hoogere betrekking schenkt, wat hij in mindere bedieningen ons het regt heeft gegeven van hem te verwachten, dan heeft de bevolking allezins reden om zich over zijne benoeming te verheugen."

De zitting der Tweede Kamer onder het nieuwe Ministerie wordt 24 April 1860 hervat. Reeds vóór de opening deelen de dagbladen eene interpellatie als ophanden zijnde mede, wegens de aangevraagde concessiën voor den aanleg van spoorwegen van Scheveningen langs 's Gravenhage naar Gouda, en langs 's Gravenhage en Leiden naar Woerden. Een dag na de hervatting der werkzaamheden verleent VAN HEEMSTRA aan de Hollandsche Spoorwegmaatschappij de concessie van een lijn tusschen Leiden en Woerden, in verbinding met den Rijnspoorweg. De agitatie, in 's Hage over de rigting der lijnen zoo even vermeld ontstaan, lost zich op in eene interpellatie, (27 April) door een afgevaardigde uit Gouda gedaan, en staande die interpellatie blijkt het, dat de Minister zelf door het *„uitsluitend"* verleenen der concessie onvoorzigtig een doorn op zijn pad heeft gelegd, die hem en de Regering kwetst. De Kamer oordeelt toch (38 tegen 20) „dat door die uitsluitende concessie het publiek belang niet is behartigd, en keurt mitsdien het door de Regering genomen besluit zoowel als de redenen, die haar daartoe hadden geleid, af." — Deze welkomstgroet, deze kennismaking met het parlement, was verre van aangenaam, en had later nog meerdere gevolgen, waaronder deze, dat de onteigeningswet tot uitvoering der concessie afgestemd werd, en nu, na 5 jaren tijdsverloop, deze zeer noodige en nuttige verbinding nog niet bestaat, 30
ja, nog lang op zich kan laten wachten.

Met zelfvoldoening mogt VAN HEEMSTRA daarentegen

nederzien op den uitslag der 16—28 Julij gevoerde beraadslaging in de Tweede Kamer over het wetsontwerp *tot den aanleg van Spoorwegen voor rekening van den Staat*, met 49 tegen 23 stemmen aldaar [31], en (16 Augustus) in de Eerste Kamer met 34 tegen 5 stemmen aangenomen. Als belooning of herinnering aan deze zware wèlvolbragte taak schonk Z. M. WILLEM III hem, 20 Augustus 1860, het Grootkruis der orde van den Nederlandschen Leeuw.

Den 6den September door VAN HEEMSTRA in naam des Konings gesloten, werd de vergadering der Staten-Generaal voor 1860/61 reeds den 17 September heropend. De discussie over de begrooting van Binnenlandsche Zaken liep vrij kalm af; hoofdstuk V werd (6 December) met 59 tegen 12 stemmen aangenomen. Dat van Koloniën werd echter (12 December) met 48 tegen 21 stemmen verworpen, en daardoor een bres in het Ministerie geschoten, waardoor de oppositie kans zag binnen te dringen en de vesting te vermeesteren. De overweging in den Ministerraad, hoe die bres te vullen, werd voor den Minister van Binnenlandsche Zaken weldra door anderen arbeid vervangen. Den 4 Januarij en 1 Februarij 1861, hadden doorbraken van den Waaldijk bij Brakel en Leenwen plaats; de Bommelerwaard werd overstroomd; menschenlevens, have en goed gingen verloren, Koning WILLEM III toegesneld om met woord en daad hulp te verleenen, waar die noodig was, zendt aan zijnen Minister van Binnenlandsche Zaken een telegram van dezen inhoud:

„Ooggetuige van de verschrikkelijke rampen, waardoor een deel mijner beminde landgenooten geteisterd wordt, zoo verlang ik, dat een beroep op de nationale weldadigheid gedaan worde, en verzoek ik u eene algemeene kollekte, even als in 1855, daartoe te willen uitschrijven."

Het besluit daartoe den 6den Februarij genomen werd door VAN HEEMSTRA gecontrasigneerd, die zich den 12den naar de plaatsen der overstroomingen begaf, vergezeld door een hoofdambtenaar van den Waterstaat, nadat Z. M. den 9den Februarij naar het Loo was teruggekeerd.

Na Gorkum, 's Hertogenbosch, de Maas, Waal en Rijn en Arnhem bezocht, en de overstroomingen opgenomen te hebben, kwam hij 18 Februarij in 's Hage terug, alwaar zeer spoedig hem andere zorgen, zoo niet *over-*, althans *ten deele* vielen. Den 23sten Februarij 1861 verleende Z. M. aan Mr. F. A. Baron VAN HALL, Minister van Finantiën, op zijn daartoe gedaan verzoek, een eervol ontslag uit die betrekking. Van dit oogenblik dagteekent een strijd in de Tweede Kamer, die zeer verschilde van de parlementaire worsteling (1838—1848) vóór de Grondwetsherziening. "Toen" zegt de schrijver van het leven van den edelen LUZAC (bl. 181), "was het een edele strijd zonder bijoogmerken, hemelsbreed verschillende van de noodlottige portefeuille-jagt."

En het was een jagt met al hare hartstogten; het wild moest bemagtigd worden, *si non honesto tunc quocunque modo!* De vesting, om een ander beeld te bezigen, werd tot overgave op den 27 Februarij 1861 gesommeerd. Het antwoord op die sommatie gaf VAN HEEMSTRA. Het was ontwijkende, en bevatte geene voldoende ophelderingen. Men kon er alleen uit opmaken, dat het *rump*-Ministerie het nog niet destijds met zich zelf eens was, welken weg het zoude inslaan. Weldra echter volgde het besluit, en den 2 Maart 1861 bood het geheele Ministerie zijn ontslag aan, welk aanbod, gedeeltelijk aangenomen gedeeltelijk afgeslagen, aanleiding tot het Ministerie van 12 Maart gaf. De Kamer gedurende het reces gescheiden kwam 23 April weder bijeen, en werd eerst 8 September gesloten. Langdurig waren de discussies, 27 Junij tot 23 Julij, over de *Militiewet*. De verdediging er van was eene zware taak voor VAN HEEMSTRA, daar de bestrijding fel was, en de Minister op dit speciaal terrein minder te huis bleek te zijn als wel op andere. De wet werd eindelijk met 39 tegen 23 stemmen door de Tweede Kamer aangenomen. Beter werd zij in de Eerste Kamer ontvangen, waar zij 30 van de 36 stemmen verwierf.

Thans, nu de wet een paar jaren gewerkt heeft, is het oor-

deel daarover gunstig. — Het nageslacht zal zeker eenmaal meesmuilen over de middelen, die de oppositie (10/14 Mei 1861) als stormram bezigde om de vesting, die nu nieuwe wallen had gekregen, te breken.

Den 16den September 1861 werd de zitting der Staten-Generaal, 1861/62, geopend en het adres van antwoord der Tweede Kamer reeds 24 September, met 57 tegen 2 stemmen, aangenomen. Het was de stilte vóór den storm. Zal ik nu dien storm in zijn geheel schetsen? Zal ik nu kortelijk mededeelen, hoe de Regering en in het bijzonder VAN HEEMSTRA werd aangevallen in de *Voorloopige verslagen;* hoe hevig de toon was, die daarin heerschte; hoe ook VAN HEEMSTRA in zijn *Memorie van beantwoording* op het *Voorloopig verslag* op Hoofdstuk V, zijne kalmte vergat, ongedachtig aan het gezegde: *qui se fâche a tort?* Zal ik een tafereel ophangen van die soms hevige tooneelen in de zittingen der Tweede Kamer in December 1861, vooral bij de behandeling van VAN HEEMSTRA's begrooting: neen, die lust heeft om te lezen, hoe een door koorts gefolterd Minister ook te gelijk zonder het minste mededoogen, naar den geest gemarteld kan worden, leze het toen gesprokene, maar hij zal nog slechts een flaauwen indruk bekomen van hetgeen de werkelijkheid toen voor oogen stelde, en waarvan de herinnering bij mij althans nimmer zal uitgewischt worden. Liever dan mijn oordeel te geven over het toen voorgevallene, geef ik dat van iemand, dien men niet van partijdigheid kan verdenken, van den schrijver der *Donkere dagen vóór kermis* (*Gids*, Jannarij 1865 bl. 20), Mr. J. T. BUYS. „Indien de leiding van het bewind elke partij verslijt, oppositie verslijt haar ook, en misschien nergens meer dan „hier, omdat onze oppositie over het algemeen niet veel blijken geeft van politieke tact. De grootste vijanden van de „meeste onzer ministeries sedert 1848 waren de antecedenten van eenige hunner individuele leden als leiders van eene „vroegere parlementaire oppositie. Ik maak geene uitzondering voor het tegenwoordig gouvernement; wanneer het in

„1861 minder sterk optrad dan in 1849, dan was de voor„name reden deze, dat het nu eene achtjarige, vroeger slechts „eene éénjarige, oppositie achter zich had, en dat het als op„positie veel had geeischt, wat het althans niet dadelijk konde „leveren, veel had aangeprezen, wat het als gouvernement „niet aanprijzen kon. *De discussiën over het laatste budget „van den Minister* VAN HEEMSTRA *beslaan bladzijden in onze „parlementaire geschiedenis*, WELKE IK VOOR DE EER VAN DE „TEGENWOORDIGE MINISTERIELE PARTIJ VOOR ALTIJD AAN DE „VERGETELHEID ZOU WILLEN PRIJS GEVEN."

Het drama eindigde daarmede, dat de begrooting van Binnenlandsche Zaken na een strijd van negen dagen op den 16den December 1860 met de geringe meerderheid van 37 tegen 33 stemmen werd verworpen. Dat lot had die begrooting toen niet verdiend. Al de artikelen er van hadden de vuurproef doorgestaan, en waren door vriend en vijand van den Minister gelouterd; men had de takken van den boom besnoeid, dien, dit valt niet te ontkennen, VAN HEEMSTRA te weelderig had laten schieten: menige minder noodzakelijke uitgaaf was afgestemd of verhooging verminderd, en toch viel de begrooting. Hoe kwam dit? — Een gedeelte van het leger liep plotseling tot den vijand over, waartoe een tegenwoordige Staatsraad het sein gaf.

Toevallig sprak ik VAN HEEMSTRA des morgens vóór de eindstemming over zijne begrooting, waarvan de uitslag voor mij althans onzeker was; ik vroeg hem, hoe hij zelf er over dacht, en met zijne gewone kalmte zeide hij: „Zij valt heden (het was toen Maandag), Zaturdag stond het nog goed, toen kwam .... nog bij mij, en zei: „wees maar gerust, Mijnheer de Minister, wij blijven u getrouw", maar gij zult heden zien, dat de Brabanders tegen stemmen. Dat ik val, grieft mij minder, want als ik nog lang Minister moest blijven, zooals nu, ging ik er onder dood; maar dat men mij *op deze wijze* laat tuimelen, doet mij leed. Één ding hoop ik, dat men zeggen zal, dat ik mijne zaken kende."

Het Ministerie, reeds door het aftreden van den Minister van Buitenlandsche Zaken, 4 November 1861, geschokt, diende den 9 Januarij 1862 zijn ontslag in, en VAN HEEMSTRA ontving 31 Januarij, met ingang op 10 Februarij, zijn eervol ontslag als Minister van Binnenlandsche Zaken, onder dankbetuiging voor de vele aan Z. M. en den lande bewezen gewigtige diensten en zijne benoeming tot Minister van Staat.

Hij verliet niet lang daarna 's Gravenhage, en vestigde zich op Beukenrijk bij St. Maartensdijk, Provincie Utrecht.

De halve vernieuwing van de Tweede Kamer in Junij 1862 gaf VAN HEEMSTRA gelegenheid om het staatkundig tooneel weder te betreden. In vier kiesdistricten kwam hij in aanmerking en verwierf te Gouda 154, te Utrecht 242, te Leeuwarden 444, en eindelijk te Middelburg eerst 310, en toen 616 stemmen. In het laatste kiesdistrict bij herstemming benoemd, ontving hij bij de stemming voor de kandidatuur als Voorzitter der Kamer, voor het derde kandidaatschap, 25 stemmen, welke stemmen hij als een bewijs van vertrouwen en achting zich toe konde rekenen. Het was eenige balsem in de nog bloedende wonde.

De derde parlementaire loopbaan van SCHELTE VAN HEEMSTRA zou echter niet lang duren. Door velen werd deze niet als het hem meest waardige gedeelte van zijne loopbaan beschouwd. Men gispte zijne oppositie, vooral zijne zucht tot oppositie, afdalende in kleinigheden. Wij willen hem daarvan niet trachten geheel vrij te spreken, maar er is toch veel, althans het een en ander, dat tot verontschuldiging voor deze houding kan aangevoerd worden. Ook VAN HEEMSTRA was een mensch; *homo sum, nil humani a me alienum puto*, dit gezegde der Ouden was op hem ten volle toepasselijk. Maar daarbij was hij een man, die een diep gevoel van regt en onregt had; hem was onregt geschied, men had hem laten vallen, niet omdat hij het verdiende, maar omdat hij *coûte qui coûte* vallen *moest*; hij was nog de Malakoff, zonder welker inname Sebastopol niet ware gevallen. Dit ge-

voel van geleden onregt bleef hem bij: veel bovendien, dat hij met goed gevolg verrigt, of op touw gezet had, moest nu anders geschieden, niet omdat het zoo veel beter los liep, neen, in tegendeel, het had den schijn, dat het alleen daarom anders geregeld werd, omdat de voorganger het zoo gedaan had. Dat griefde hem, en maakte hem later en dikwijls tot een opposant *quand même*. Een enkel voorbeeld: Bij het leggen van den eersten steen van de Spoorwegbrug over den IJssel, 22 October 1861, de laatste zonnestraal op het ministeriele levenspad van VAN HEEMSTRA, had hij gezegd: „Alom in den lande wordt bijval geschonken aan de nationale „zaak, maar bijzonder mag hier hulde gebragt worden aan „den belangloozen ijver der edele Friezen, die zich als een „eenig man vereenigden en alle benoodigde eigendommen „vrijwillig afstonden." VAN HEEMSTRA had hier het oog op een maatregel met uitnemend gevolg door hem beproefd bij het verkrijgen van het terrein tusschen Harlingen of de zee en de grenzen van Leeuwarderadeel achter Leeuwarden. Van wederzijden had men een tauxateur benoemd, en de kantonregter der streek benoemde den derde, bij verschil. Op deze wijze was in zeer weinig tijd de baan gelegd, en kon reeds in October 1863 bereden worden. Maar zijn opvolger verlaat deze wijze van handelen, stelt niet alleen andere personen tot de uitvoering aan, maar kiest ook eene andere aan de *Onteigeningswet* ontwrongene wijze van handelen, die alleen in Friesland ruim een vijftigtal processen, met groote kosten ten schade van den lande gevoerd, ten gevolge hebben en een oponthoud van langen tijd voor deze zoo gewenschte en spoed vereischende zaak veroorzaken. Ziet, die handelwijze achtte VAN HEEMSTRA, en velen met hem, strijdig met wet en staatsbelang, en al was de zaak eens door stemming beslist, hij stemde op dien grond elke onteigenings-wet af. — Die koppige Fries!

Onze taak spoedt ten einde. — Het overlijden van eene schoonzuster riep VAN HEEMSTRA, Maandag 12 December

1864, te midden van de debatten in de Tweede Kamer, naar IJsselstein. De koorts, die hem van tijd tot tijd kwelde, en die in zijn uiterlijke gedaante sporen had achtergelaten, overviel hem weder den volgenden dag aldaar, zoodat hij dadelijk naar Beukenrijk terugkeerde, en daags daarna geneeskundige hulp van Dr. PENNING ontving, waarbij later (Zaturdag) op diens verlangen nog die van Prof. LONCQ uit Utrecht werd ingeroepen, daar de toestand van VAN HEEMSTRA zorgelijk werd door zwakte, hevige koorts en benaauwde borst. Zijn hoofd bleef evenwel helder; hij, die zoo midden uit zijn werk was gerukt, kon niet nalaten om nog de handelingen der vergadering na te gaan en daarover zijn gevoelen te kennen te geven. Telkens, wanneer men aanraadde het zwakke ligchaam met staatszaken nu toch niet te vermoeijen, zeide hij: »Mijne hersenen zijn nog gezond en niet stram." Een uur vòòr zijn overlijden (dat op Dingsdag 20 December 1864 des morgens te half tien uur plaats had) werd hem het gevaarvolle van zijnen toestand door beschreide hem innig liefhebbende oogen medegedeeld. Eerst geloofde hij het niet; »Ben ik dan waarlijk zoo gevaarlijk", zeide hij, »is er geen hoop op herstel?" En toen dit snikkend ontkend werd, zeide hij met dezelfde bedaardheid, waarin hij altijd zich bewogen had in gewigtige oogenblikken, en die hem ook thans niet verliet: »Welnu, ik ga naar den Hemel, en daar is het ook goed [32]."

Zoo sterft alleen de brave man! *Neen, de braven sterven niet.* Als ook eens het geslacht VAN HEEMSTRA zal uitgestorven zijn, dan zal de geschiedschrijver van die dagen ook dien naam kunnen plaatsen bij die, welke wij in den aanvang van ons levensberigt als uitgestorven vermeldden, maar hij zal er bijvoegen, dat Mr. SCHELTE Baron VAN HEEMSTRA daaraan een luister toevoegde, die nog lang daarvan afstraalde.

Leeuwarden, 27 Augustus 1865. Mr. J. DIRKS.

AANTEEKENINGEN.

1. *Stamboek*, I. bl. 167—171. Nalezing, bl. 5. II. bl. 106—109.

2. Dien dank, alsmede dien voor vele andere mij ter hand gestelde bouwstoffen, breng ik bij dezen aan mijnen vroegeren Franeker commilito, Mr. BALTHAZAR THEODORUS Baron VAN HEEMSTRA te Leiden, in wiens rijke verzameling van charters, papieren, oudheden, genealogiën, familiewapens, enz. zoo vele andere, vooral voor Friesland, belangrijke stukken zijn te vinden.

3. Aan het einde van het *Voorberigt aan mijne Kinderen*, waarin W. H. VAN HEEMSTRA de redenen ontvouwt, die hem noopten schriftelijk hun zijne *Levenslotgevallen* mede te deelen, slaakt hij de bede: »Dat het Hem, die alle onze lotgevallen regelt en met wijsheid bestuurt, zal mogen behagen u eenen beteren en gelukkiger tijd te doen beleven en nimmer die rampen te doen ondervinden, als waaraan ik door getrouwheid aan mijn vaderland en het doorlugtig huis van Oranje, ten slagtoffer heb gestrekt."

4. Het *Stamboek* noemt ze aldus, II. bl. 108, op: Volmacht ten Landsdage; Lid van de Provinciale Rekenkamer, 1770; Premier te Bolsward en Houtvester van Friesland.

5. CORNELIS SCHELTINGA Baron VAN HEEMSTRA, later Maire van Oenkerk, en eindelijk Militiecommissaris en Lid der Provinciale Staten van Friesland, overleden 30 Januarij 1820.

6. Freule CECILIA JOHANNA VAN HEEMSTRA, geboren op Vogelzang-State 18 April 1767, huwde Jonker WILLEM ANNE VAN HAREN, zoon van ONNO ZWIER, den dichter en staatsman.

7. Te weten Mr. SCHELTE, Mr. BALTHAZAR THEODORUS, geboren 14 Aug. 1809 en FRANS JULIUS JOHAN, geboren 13 Julij 1811. Uit dit huwelijk sproten later nog Mr. SIMION PETRUS, geboren 6 October 1815, en WISKJE, geboren 9 Mei 1825, overleden 19 November 1863. Zie *Stamboek*, I. bl. 170.

8. Eene aanteekening getrokken uit denzelfden brief *pro memoria*, hoe het er toen in Groningen uitzag onder het Fransch despotisme. „Wat de komst van de K. K. (Kozakken?) betreft, daar geloof ik niets van; JAN WILLEM is op dit moment voor de Raad van recrutering, voor weinige dagen kwam een bode aan mijn huis op last van den Maire, met order van den Onderprefect om HENRI VAN IDSINGA, N°. 45 als conscript van 1809 te gelasten, zich op de eerste orders vaardig te houden om te marcheren, 't welk ons allen zeer affligeerde, doch alles liep na veel omwegen en chicanes goed af; — 't hospitaal wordt vol — dagelijks ziet men ongelukkigen zonder armen en beenen langs de straat — een naar vooruitzigt voor de uittrekkenden — de overgeblevenen sterven aan de Bossche ziekte, pijn in de ingewanden, rheumatische ziekte of ongesteldheid in de hersens. Men zegt 170 gevangenen zijn hier in hechtenis door de politie gezet, 's nachts is het op straat met vrolijkheden zeer rumoerig; men zegt er rijden patrouilles, best is 't, men de voorzigtigheid betrachte." — Ware het hier de plaats, men zou nog vele bewijzen kunnen aanhalen voor het godsdienstig karakter en den christelijken inborst van JOHANNA VAN IDSINGA; zij heeft hare kinderen met de christelijke beginselen opgevoed, die over haar geheel aanwezen zulk een liefelijken glans verspreidden tot in haren hoogen ouderdom.

9. *Grootvader*. Dat was: Jonker WILLEM HENDRIK VAN HEEMSTRA, Postmeester-Generaal van Friesland, Grietman en Dijkgraaf van Kollumerland en Nieuwkruisland, eerst Lid van de Provinciale daarna van de Gedeputeerde Staten van Friesland, geboren 1696, overleden op Vogelzang-State 1775. Zie *Stamboek*, I. bl. 169.

10. Zie *Koevordens verlossing in* 1814, *herdacht in* 1864, door A. L. LESTURGEON. Koevorden 1864, bl. 18 en volgende. W. EEKHOFF, *Friesland in* 1813 in de *Vrije Fries* IV. 1. bl. 290—292, en het uittreksel afzonderlijk daaruit gedrukt getiteld: WILLEM HENDRIK Baron VAN HEEMSTRA in 1813, 8 bl. 12mo. October 1863, en een gedrukt vers in plano. *De dankbare ingezetenen in en om Koevorden aan den dapperen Kommandant Jonker* WILLEM HENDRIK VAN HEEMSTRA.

11. Uit een in het fransch geschreven brief (23 October 1828) aan zijnen broeder BALTHAZAR blijkt, dat S. VAN HEEMSTRA zijnen tijd in Groningen wel besteedde. «J'ai ici nne bonne portion de collèges. Le matin à 8 et à 9 heures le code: à 10 jus gentium, à 11 jus criminale, à midi jns publicum: me voici donc occnpé jusqu'à une heure: en ontre encore la médicine forensis, pandectae, responsiones et oratorie, et puis il faut écrire ici, comme je ne l'ai jamais encore vu ni entendn. C'est antre chose qn'à Franeker. Mais je suis très content ici: la vie d'étudiant à Groningue et la conversation avec les étudiants me plaisent hieu. Les dimanches (soirs) j'ai une réunion fixe avec VEGILIN, BEYMA et VAN DER KOOI. S'il est possible, je veux encore faire l'examen cette année, mais pour cela il me faut encore hien travailler etc."

12. De zes kinderen van VAN HEEMSTRA zijn: JOHANNA BALTHAZARINA, gehuwd met Mr. WILLEM LEONARD VOORDUIN, te 's Gravenhage, Commies-Chef van het Bureau van Statistiek ter Provinciale Griffie van Znid-Holland. WILLEM HENDRIK, overleden te Groningen 1838. SARA MARIA, gehuwd met Jhr. EDUARD VAN CITTERS, te 's Gravenhage, Adjnnct-Commies bij het Ministerie van Binnenlandsche Zaken. CECILIA JOHANNA, gehuwd met JOHAN PIETER IDUS BUTEUX, Lid van Gedepnteerde Staten van Zeeland. WILLEM HENDRIK, overleden te 's Gravenhage, 28 Maart 1848, en CORNELIS GERARD SCHELTE, thans 2e Lnitenant bij het Regiment rijdende Artillerie.

13. De geest was in Friesland voorbereid door het verschijnen in October 1843 der brochnre van Mr. B. ALBARDA, *'s Volks heil, de hoogste wet.* Deze knndige en welsprekende regtsgeleerde had destijds zeer grooten invloed op de Friezen. In 1848 werd hij te Leeuwarden, Franeker en Dokkum tot lid der Tweede Kamer gekozen en viel te Sneek in herstemming. *Le Temps* wijst hier, 27 Julij 1844, te regt op, en na den korten inhoud der brochure gegeven te hebben zegt hij: «Telle fut la semence qni jetée sur nn terrain fertile, doit plus tard produire d'heureux fruits — les résnltats abondent, nous n'avons plns qn'à les énumerer." Het blad wijst ook nog op de in Junij 1844 verschenen *Proeve van Grondwetsherziening* van Jr. Mr. DE HAAN HETTEMA, beoordeeld in zijn nummer van 13 Jnnij 1844, als een teeken van den geest des tijds in Friesland, die trouwens genoegzaam uit de requesten, in 1845 aan de Tweede Kamer uit Friesland tot grondwetsherziening ingediend, kan blijken: zie b. v. *Prov. Courant* 1845, n°. 57, 59. *Leeuwarder Courant* 1845, n°. 22, 34, 38;

en vooral de verklaring in de *Leeuwarder Courant* 1848, n°. 30.

14. Dezelfde exceptie van niet ontvankelijkheid stelt *Le Temps* l. l. zich voor, dat het toenmalig Ministerie zoude stellen. „Qne dira-t-on cette fois de l'expression de la volonté nationale qni arrive au gouvernement par la voie légale? Les États des provinces n'ont-ils pas le droit de porter au pied du trône l'expression de leurs besoins et les voeux des sujets du Roi?" En met het oog op de andere in den tekst vermelde exceptie van het vroegere individneele karakter der grondwetsherziening-petitiën vraagt hij: „Sont-ce (les États de Frise) encore des novatenrs, des idéologues, des opérateurs sans mission, des médicastres, des factieux enfin ces hommes de coeur et d'action, ces hommes de religion et d'espérance, ces membres des États Provinciaux de la Frise? etc."

15. Zie onder anderen *Leeuwarder Courant*, 1844 n°. 92. over de stemmingen I—V; n°. 93. over die van 28 tegen 26 leden; n°. 97, over de eindbeslissing met 35 tegen 20. Ook VAN HEEMSTRA was onder de 7, die aanteekening in de notulen verzochten, dat zij zich met dit voorstel niet hadden vereenigd. Op 23 November was hij een der 27 tegen 26, die het ontwerp van wet *tot verbetering van den accijns op het geslagt* verwierpen.

16. Hij gaf vijf gronden van algemeene afkeuring op. Zie *Handelsblad*, (19 Jnnij 1845). „1°. De onvolledigheid der stukken en bescheiden tot juiste beoordeeling der begrooting. 2°. Gemis van goede comptabiliteit. 3°. Terzijdestelling van het Grondwettelijk voorschrift van art. 125. 4°. Te hooge opvoering der middelen en 5°. de post van Onvoorziene Uitgaven als blijk van vertrouwen op de Regering. Na de jongste verklaring over de Grondwetsherzieuing kon hij dat blijk niet geven. De Regering kon zich nu niet meer verschuilen achter het mom der vrijzinnigheid. Het was dan ook tijd om met open visier in het strijdperk te treden en eene krachtige houding tegenover de Regering aan te nemen. Of zou men gelden moeten toestaan aan den Minister van Justitie tot betaling welligt van verspieders voor de burgers, die van hun Grondwettig regt gebruik maakten? (!!) Of zou het zijn voor den Minister van Oorlog om het stelsel van behoud door kracht der bajonetten vol te houden? De waarborgen nopens de Oost-Indische geldmiddelen beduiden niets. Op hetzelfde oogenblik b. v. dat het Athenaeum te Franeker wordt afgeschaft, schenkt men uit de koloniale kas de middelen om te Delft een andere akademie te stichten. — (Grievend was dit inderdaad toenmaals.

Een Athenaeum, dat in 1830 nog 62 studenten telde, »een kweekschool tevens voor professoren aan de hoogescholen, die eenige weinige duizenden guldens jaarlijks aan den lande kostte, liet men door de vacatures van Hoogleeraren onbezet te laten aan de tering sterven.)" Aan zulk een schijnbegrooting kon hij dus zijne goedkeuring niet hechten."

17. In de *Leeuwarder Courant*, 1848. n°. 83, te vinden.

18. Het verzoek werd met vergunning des Konings, den 29 September openbaar gemaakt. Zie *Staats-Courant*, n°. 229.

19. Het pensioen van VAN HEEMSTRA beliep maar *f* 762.

20. Hoe hevig de strijd was, kan daaruit blijken, dat van de 654 kiesgeregtigden, 508 hunne stemmen uitbragten, als ook uit de gedrukte blaadjes van 3 en 4 November aan de stemgeregtigden gerigt.

21. Zie b. v. de artikelen in de *Provinciale Friesche Courant*, 1849, n°. 88 en 98.

22. Er werden 1534 stemmen uitgebragt; tusschen (n°. 2) Dr. W. R. VAN HOËVELL, (707) en (n°. 3) Mr. A. F. JONGSTRA (542) moest herstemd worden.

23. Van den heer Mr. C. W. MOORREES, Griffier der Staten van Utrecht, dien wij daarvoor bij dezen openlijk onzen dank betuigen.

24. Ware dat werk tot stand gekomen, het zoude een einde hebben gemaakt aan de sedert eene eeuw bestaande geschillen over waterafvoer, en tevens zouden de landen aan en in de nabijheid van het kanaal gelegen daardoor een middel van communicatie hebben verkregen; eene uitgebreide oppervlakte lands zoude zijn verbeterd, en welvaart en vertier door die geheele streek verspreid. De raming was *f* 500,000, waarin door de Provincie Utrecht voor *f* 150,000 en door Gelderland *f* 100,000 zou worden bijgedragen. De geteekende naauwkeurige plannen zullen bij eene latere hervatting van den arbeid te stade komen.

25. Zie Mr. J. O. A. BOSCH, *Koning* WILLEM III *binnen Utrecht*, *Verslag der feestelijkheden*, Utrecht 1853, met 1 pl. *Het nieuwe volkslied bij den intogt*, 14 September, Utrecht, J. J. H. KEMMER. *Welkomstgroet*, Utrecht bij J. H. SIDDRÉ. *De Utrechtsche jongens* bij denzelfden. *Chassinet-Verzen en Opschriften*, bij denzelfden en de lithographiën van F. W. VAN DE WEYER. *De intogt van Z. M.* WILLEM III *binnen Utrecht* en *het feest in de nieuwe baan te Utrecht*. Ook verscheen in 1854 een portret van VAN HEEMSTRA,

dat echter niet zeer gelijkende is. VAN HEEMSTRA is daarop te jong voorgesteld. Het is, met een korte levensschets door L. E. BOSCH, geplaatst in de *Utrechtsche Volksalmanak* voor 1855.

26. Zie *Utrechtsche Courant*, 1 April, 10 en 18 Mei 1858. Gedeputeerde Staten boden hem een kristallen beker met zilveren deksel en voetstuk aan. De ambtenaren van het provinciaal bestuur een zilveren tafelmilieu, de burgemeesters der provincie Utrecht een paar prachtige zilveren schenkbladen benevens twee schenkkannen.

27. Van onzen Leidschen Akademievriend Mr. S. VAN DER SWALM, Griffier der Staten van Zeeland.

28. *Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* 1857, *Levensb.* bl. 64.

29. Bij de *stemming* over de interpellatie DE BRAUW, 27 April 1860, die zulk een onverwachte wending nam, bevonden wij ons in Amsterdam.

30. Zie het *Dagblad van Zuid-Holland* April, *Zondagsblad*, 22/29 April, en voor latere ophelderingen, over de wezenlijke waarde van de aanvrage der Concessie 's Hage-Gouda, hetgeen 9 Jan. 1865 in de Eerste Kamer werd medegedeeld in het *Dagblad van Zuid-Holland* 10 Januarij en 16/17 Julij 1865.

31. *Handelsblad*, 30 Julij. "Ofschoon wij nu niet deze wet van zoodanig bewind bekomen (!) als wij gewenscht hadden, wij geven eer wien eer toekomt, en prijzen dus de energie en rondborstigheid, door de Regering, vooral door den Minister van Binnenlandsche Zaken bij de verdediging van het ontwerp aan den dag gelegd." En in het *N. Amst. Handels- en Effectenblad* las men het volgende: "Voor den Minister van Binnenlandsche Zaken is de aanneming van het voorstel met zoo groote meerderheid eene groote zelfvoldoening. Er zijn in het Ministerie mannen, voor welke een ieder hoogachting gevoelt, en onder hen behoort in de eerste plaats die Minister. De heer VAN HEEMSTRA heeft de spoorwegzaak niet tot hefboom genomen om eene portefeuille magtig te worden, en het moet dus wel *zijne overtuiging* zijn geweest, die hem heeft doen medewerken tot het voordragen van staatsspoorwegen. Op hem rustte bovenal de taak, om de Tweede Kamer tot de aanneming te bewegen, en hij heeft die op uitmuntende wijze vervuld. De Minister heeft met nadruk en met kennis van zaken alles gezegd, voor wat hij van zijn standpunt en in zijn stelsel tot aanprijzing van zijn voorstel kon bijbren-

gen. Ook zij, die dat stelsel niet of slechts gedeeltelijk beamen, zullen moeten erkennen, dat de Minister het met talent heeft verdedigd. Hij heeft daarenboven met waardigheid en kalmte zijn standpunt gehandhaafd, en zijne verklaring, dat hij het voorstel zou intrekken, indien het amendement op art. 1 door den heer THORBECKE en 13 medeleden voorgesteld, ware aangenomen (verworpen met 46 tegen 25) bewees, dat hij *met overtuiging* zijne taak bepleitte. Dat bewijst ook zijn slotwoord bij de discussie van het amendement POORTMAN enz."

32. Het stoffelijk overschot werd den 23sten met stille plegtigheid te Utrecht aan de aarde toevertrouwd. In een hoogst gepaste toespraak bragt zijn vriend en hoogschatter, VAN DOORN, Commissaris des Konings van Utrecht, een regtmatige hulde aan den overledene, die door Mr. B. TH. Baron VAN HEEMSTRA, als diens oudsten broeder beantwoord werd. Talrijk waren de bewijzen van belangstelling van hoog en laag in den lande aan de familie VAN HEEMSTRA in dit smartelijk en onverwacht sterfgeval bewezen. — VAN HEEMSTRA werd in Junij 1860, toen hij Minister van Binnenlandsche zaken was, tot Lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde benoemd.

L IJ S T

DER

LEVENSBERICHTEN.

dd

32101 074633767

